

GÖCSEJ

S KAPCSOLATOSAN HETES VIDÉKÉNEK
ÉS NÉPÉNEK ÖSSZEVONTABB ISMERTETÉSE.

— ÍRTA: —

GÖNCZI FERENCZ.

MINDEN JOG FENTARTVA.

KAPOSVÁR, 1914.
NYOMATOTT SZABÓ LIPÓT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

ELŐSZÓ.

Másfél évtized munkája e könyv. Midőn „Muraköz és Népe” ez. könyvem kéziratával elkészültem, ellenállhatatlan vágyat éreztem magamban a szomszédos Göcsej népét is megismerni s megismertetni. Tudtam, hogy nagy munkába fogok. Előre el voltam készülve arra, hogy e nép tanulmányozása hosszú időt kivan. Faluról-falura kell vándorolnom s a szükséges adatokat nagy fáradsággal, nem kis kellemetlenségekkel küzdve, a helyszínen, magától a néptől kell beszereznem, egybehordanom. Mindez azonban a vállalkozástól nem riasztott vissza. Számoltam a nehézségekkel s elég testi s lelki erőt éreztem magamban azok leküzdésére.

1895. év nyarán vágtam először Göcsejnek – gyalogosan. Néhány helyen fordultam csak meg. Ez az első utam voltaképpen egy kis tájékoztatóul kívánt szolgálni a többiekhez. Utána 10 éven át évről-évre tettem egy-egy 3-4 hétre terjedő utat, mindenkor más helyeket véve tanulmányozásra s adatok gyűjtésére, míg végre Göcsejt és annak csaknem minden községét bejártam.

A szomszédos Hetesre gyűjtésemnek csak utolsó éveiben irányult figyelmem, midőn részben egyes ismertető közlemények, részben Göcsej közelségi, határos községeiben való utazásom alkalmával rájöttem, hogy néprajzilag e két terület, ha nem is mindenben, de nagyjegyzében egyező.

Utaimat nagyrészt késő ősztel, kora tavaszszal vagy télen, szóval olyan időszakban tettem meg, a midőn a nép otthon, lakásában tartózkodott. Nyáron, főleg a sürgősebb munkaidőben, nem lehetett adatokat szerezni, mert a nép künn szorgoskodott. Egyes helyeken, mint alább látni fogjuk, még akkor sem volt könnyű a gyűjtés, a mikor a külső munkák szünetelése, a hideg, az alkalmatlan idő a népet az otthon való tartózkodásra utalta, a midőn apraja, nagya a hajlékba húzódott.

A mely kisebb faluban tanitót, lelkészt sem találtam, avagy intelligens ember nem volt velem, csak nagynehezen vagy egyáltalán

nem foghattam gyűjtéshez. Egyesek nem engedték meg, hogy régi, néprajzilag érdekes házukról alaprajzot készítsék; hogy egyes részeit, czifrázatait lerajzoljam, azt hívén – aminek nyíltan kifejezést is adtak, – hogy mindezek új adó kirovására lesznek majd felhasználva. Mások vonakodtak mindennemű adat közlésétől, főleg a babonás szokások bevallásától s elmondásától. Itt-ott a félreesőbb helyeken valósággal ellenséges, fenyegető magatartást tanúsítottak irányomban.

Már ezen a vidéken úgy van, hogy ha idegen úr kerül a falvakba, a nép közt egy kis riadalom támad, mert abból – szerintük – csak baj származhatik: büntetés, adóemelés, végrehajtás stb. Nem csoda hát, hogy engem is mindenfélenek véltek, csak jóbanjárónak nem. Nézték végrehajtonak, adóösszeírónak, ügynöknek, kataszteri becslőbiztosnak, sőt még – kémnek is.

A nép egyrészének hiába igyekeztem megmagyarázni, hogy mire való az ő szokásaiknak összegyűjtése, igazában nem értette meg; fontosságát pedig távolról sem tudta felfogni. Örültem, ha megnyugodott abban, hogy „Mas má' mindent kitalánok, miég ászt is fölirgyák, hogy miilen ruhábo jár a zembër gyerekë, mæg hom mit észik, osztán meg micsoda szokásai vannak. Kíaggyák könyvöbe, beleirgyák a zujságbo, vaj a kalandárijomba.”

Ha egy faluba értem, először is a lelkészhez és a tanítóhoz fordultam s ők szemelték ki azon egyéneket, kikre szükségem volt.

A gyűjteni szándékolt adatok elmondásához oly egyéneket kerestünk, akik a népszokások azon ágát, melyet le kívántam jegyezni, legjobban ismerték, tudták a faluban. Mert ezen dolgoknál is vannak specialisták. Egyik jól ismeri a lakodalmi szokásokat, másik – mint parasztpítómester – a ház alkatrészeit, építési módját, a harmadik a halászatot, – mert mellékesen ezzel is foglalkozik – a negyedik a népdalokat stb.

A babonás szokásokról, varázslásokról és ráolvasásokról az asszonyok tudnak legjobban beszámolni.

Az adatbemondók között az idősebb analfabéták voltak a legmegbízhatóbbak. Ők az atyáiktól rajok szállott szájhagyományokat, szokásokat, népköltészetet, szóval az ősök szellemi kincseit a legépebben őrizték meg; mert náluk a csizióbeli kalendáriumi s ponyvairodalmi termékek, tehát a népies olvasmányok azokat nem koptatták, nem homályosították el, nem zavarták meg. Régies beszédük is leghűbb megőrzői a nyelvjárasnak.

A közönségesebb adatok bemondásához rendszerint két vagy több egyént hallgattam ki együtt, kik egymást kiegészítették s részben helyreigazították. A kényesebb természetű babonák (kuruzslások, varázslások, „témínyek”) elmondásához minden ilyenekkel foglalkozó, vagy ilyeneket tudó egyént külön, négy-szemközt vallattam ki, mert ebbeli tudálékjuk egyrésze egyéni titkukat képezte az illetőknek s nem szívesen közölték. Mások előtt meg egyes részeket el nem mondtak volna semmiért sem.

A gyűjtést rendszeren szálláson végeztem; néha az iskolában, korcsmában. Egyes esetekben némelyik adatbemondót saját otthonában kerestem fel. Legalkalmasabb hely az iskola volt. Ide bátran jöttek az emberek. Korcsmában a rendszeren nagyszám-ban összeverődött kíváncsiskodó nép csak zavarta s hátráltatta a munkát.

Az adatok bemondásához szükséges egyének előkerítésénél gyakran sok apró nehézségbe ütköztem. Egyik nem jöhetett el, mert dolga volt; másik nem volt otthon. Némelyik nem jött el, mert nem tudta, hogy miért van rá szükség; a másik épen azért nem jött el, mert már a fülébe jutott, hogy mit akarok vele: „Én bion nem ménék jábovaluságok mihán” üzente vissza. Egyeseket az asszonya, a feleség nem engedett: „Miért menné oda magábu figurát csinyányi; maragygyon itthunn, ikább zúzza a kukoriczát!” Node, ha egyik nem, a másik mégis eljött s a gyűjtés, ha döcögve is, csak ment.

Ha már aztán elembe kerültek, nem volt eset rá – ha céljaimra az illetők csakugyan alkalmas egyéneknek látszottak – hogy hasznukat ne vettem volna.

Legelőször is bizalmukat igyekeztem megnyerni. Ez okból szájuk ize szerint igyekeztem beszélni az ő foglalkozási körükbe vágó dolgokról s csak azután adtam elő, hogy miért is hívtam őket. A gyűjtés célját, amint tőlem kitelt, népiesen megmagyarázván, azon tárgykörből, a melyben az illetőktől adatokat kívántam, a már összegyűjtött anyag egyes részeit felolvastam. Ez a gyanakvást, restelkedést rendszeren eloszlatta s az illetők bátorságot nyertek arra, hogy kérdéseimre feleljenek.

A babonás szokásoknál mindenütt felolvastam az egész gyűjtésemet, hogy annak alapján minél több adat jusson a kérdezettek eszébe s hogy megállapíthassam, mely helyeken egyezők, vagy különbözők egyes szokások. A felolvasott részletek rendkívül

érdekelték az illetőket s rögtön meg is tették rá megjegyzéseiket: „No de ippeg iv van ám minálunk is! . . . Hogy is lehet ászít úgy írásbo emondanyi.” Vagy: „Minálunk máskéb van. Minálunk uv van, hogy ...” Erre aztán megeredt a szó. Alig győztem jegyezni.

A feljegyzés láttára azoknak, kik nem tudták megérteni a gyűjtés voltaképeni célját, torkukon forrott a szó. „Látom főirgya a mit mondok; nēm lész-e abbu baj?” Különösen a kuruzslásokat, ráolvasásokat elmondó anyókák rettegtek a feljegyzésektől, attól tartva, hogy ha az urak megtudják, megbüntetik érte.

A gyermekjátékokat az iskolás gyermekek útján gyűjtöttem. Ez nagyon könnyen ment. A gyermekek előttem eljátszották, eldalolták s azután a játékhoz tartozó mondókákat, dalokat mondták tollba.

A nép jellemének, családi életének, egyes foglalkozásainak megfigyelésére, kitanulmányozására minden alkalmat megragadtam. Megfordultam búcsúkon, vásárokon. Elmentem az istentiszteletekre, egyes családokhoz. Bejártam a vidék erdeit, mezeit. Több helyen kirándultam a szőlőhegyekre is, hol néha egy kis pinczeszerzésben, mulatságban is volt részem. Résztvettem egyes szokások gyakorlásánál, halászaton. Némely községben – a hol intelligens ember nem lakott s korcsmában sem kaptam helyet – egyszerű parasztemberhez szálltam. Mindezen alkalmak bő tapasztalathoz segítettek.

Személyesen mindent nem gyűjthetvén össze, – mert hisz némely dolgokhoz, mint pl. a közmondásokhoz, példabeszédekhez, egyes nyelvi jelenségekhez, tájszókhoz stb. nagyon nehéz s részben nem is lehet kérdezősködések alapján jutni – majdnem minden faluban megbiztam valakit a kiegészítő adatok lejegyzésére. E szivességet többnyire a tanítók, néhol egyszerű írni- és olvasnitudó értelmesebb parasztemberek, legények vállalták magukra. A versek, a dalok egybehordásához az iskolás gyermekek, fiatal leányok, legények tettek szolgálatot.

Ily módon jutottam azon, mintegy 400 írott ivre terjedő adathalmazhoz, a melynek alapján jelen munkámat megírhattam.

Még az adatok gyűjtésének kezdetén igyekeztem megszerezni mindazon munkákat, értekezéseket, cikkeket, a melyek Göcsejre s Hetesre vonatkoznak és később is figyelemmel kísértem minden, ezen vidéket s népét tárgyaló közléseket s azokat gondosan áttanulmányoztam. Némelyik hasznos útmutatóul szolgált s munkám-

ban fel is használtam. A Göcsejről s népéről szóló közlések egy-része azonban teljesen megbizhatatlannak bizonyult. Minden komoly ismeret, tanulmányozás, tárgyilagosság nélkül való ismeretetések azok, melyek érdekességet hajszoló nagyotmondásokban merülnek ki. Látszik, hogy mindenáron valami külön népnek akarják a göcsejeket megtenni, azért egyéniségükben, nyelvükben nem létező vagy túlságosan tarkán festett különösségeket akarnak kimutatni.

A ki Göcsejnek valamely részén csak egyszer is megfordult, már jogot vél érezni ahoz, hogy mint Göcsej földjének, népének alapos ismerője szerepeljen anélkül, hogy, különösen a népről s annak belső lelki mivoltáról igazi ismerete volna, a mint hogy nem is lehet.

Eötvös Károly híres írónk pl. Göcsejre ráhúz egy olyan ismeretést, amely azt a véleményt kelti, hogy az író e vidéken soha nem is volt. „Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képből” ez. mű IV. köt. 205. lapján azt írja Göcsejről, hogy sehol tágasabb sík, nagyobb emelkedés nincs; minden völgyben egy-egy kicsiny falu; falu, templom, ház mindenütt egyforma stb. Mindez nem áll.

Jakab Elek „Székely telepek Magyarországon” czímen foglalkozik Göcsejvel, futólag, nagyon hiányosan s hibásan. Naiv lelkesedéssel minden áron azt akarja velünk elhitetni, hogy a göcsejiek s palóczok székely eredetűek, egyek az erdélyi székelyekkel. Hogy a göcsejiek azok, meglehet; csakhogy ő erről bennünket nem igyekszik meggyőzni. „A göcseji faluk a múlt századi épületei hasonlóak a palóczokéhoz: talpfára vannak építve . . . gömbölyű, néha négyszögre faragott fából stb.” Ilyen alapon a ruthénekéhez és románokéhoz is hasonlítanak. A lakóházak beosztása az, a mi a palóczoké, mert a konyhában mindazon szerszámokat megtalálta, a miket a palóczoknál látott. Mindezt részletezés nélkül állítja. A göcsejiek felfogása – szerinte – nehézkes; nincs bennük elmésség, humor. (Humor nagyon is van, amint azt a maga helyén látni fogjuk.) A göcseji „nyelvjárása a . . . népnél egyező . . . tehát az őshonból való kiindulásuk előtt mind egy nyelvet beszéltek.” „A magyar nemzeti önérzet és katonai jellem legkevésbé (?) van meg a göcsejiben, erősebben fejeződik ki a palóczban, római vagy spártai fokon áll a székely népnél.” Frázisok! Hogy honnan veszi Jakab Elek ezen állításait, arról nem számol be. Semmi bizonyító adatot nem említ. Milejben s talán még valamely más göcseji falu-

ban fordult meg; benézett néhány lakóházba s ezek után oly nagy kérdéseket, amelyeket történészek, nyelvészek, ethnographusok, antropológusok a még ezután összehordandó anyagból, gondos összehasonlítás alapján világíthatnak csak meg, ő jelentéktelen külső jelek, futólagos benyomások után egyszerűen megoldottnak lát és hirdet.

Több valótlan, de nem főbenjáró adatot találunk a Sebők Samu Göcsejről szóló földrajzi tanulmányában, a Bátorfi Lajos által szerkesztett „Adatok Zala vármegye történetéhez” ez. munkában, Kővári Béla egyes közleményeiben, melyekre e munka egyes részeinél fogunk rámutatni.

Könnyedén dobálóznak történettel, a nélkül, hogy bizonyítékokra tudnának hivatkozni. Pl., hogy a göcsejiek „Szent László nemesei,” vagy: IV. Béla e vidéken járt, ő nemesítette meg a lakosság javarészét, a kik a tatárok elől menekültek ide. Hogy mekkora Göcsej nagysága, hány község van benne, azt csak olyan gondalomformán jelezték, mintha egy vidék területét, községeinek számát ki se lehetne számítani.

Göcsej népéről – különösen a kisszigetiekről – lapokban, kalendáriumokban talált humoros ismertetések jórésze émelygős izetlenség. A kisszigetiekről közölt tréfás dolgok szinte egytől-egyig már más vidéken elnyűtt adomák, a melyeket ezekre egyszerűen rákennek. Általában, a hol a göcseji embert humoros alakban akarják bemutatni, ott rendesen messze járnak az igazságtól. Esetlennek, a legsötétebb tudatlanságban élőnek, minden keptenségre beugrathatónak állítják az olvasó elé. Példák erre: Deák Jenő, ki „Göcseji História” ez. elbeszéléseiben a göcsejieket mint az elmaradottság, ügyetlenség, sőt mint a hülyeség képviselőit szerepelteti; a már néhai „Babszem Jankó” cz. élelzap, mely „Göcseji Vergánya Gsicsa” alakjában rosszul utánzott göcseji nyelvjárásával versben figurázza ki a göcseji ember észjárását, a mely talán józanabb, mint magáé a versfaragóé.

Faragtak még holmi mondákat Attiláról, Váliczkáról stb. Én ezeket az illető helyek körül lakó népnél mind kutattam, de bizony semmi nyomára nem akadtam. A közlők fantáziája találta ki.

A Göcsej népét ismerő vagy arról és szokásairól komolyan foglalkozók közül azonban egyesek értékes adatokat tettek közzé. Pl. Pländer Ferenc, ki Tudományos Gyűjtemény ez. folyóirat

1838. évi számában ismertette Göcsej egy darabját s lakóit; Göntér E. Gábor, ki 1896-ban Zala vármegye Évkönyvében Csertameléket írta le hüen és nagyon szépen; Gaál Ferencz, ki sok közmondást, tréfás mondásokat, szólásmódokat, találós meséket, babonákat stb. gyűjtött össze és közölte a „Magyar Nyelvőr” több számában. Magam több ízben tartottam felovasást a göcseji és hetési nép szokásairól s irtani ugyanezekről az Uránia s Etnographia ez. folyóiratokban. A göcseji nyelvjárást hárman is ismertették terjedelmesen, habár nem eléggé kimerítően: Torkos Sándor, Vass József és Kardos Albert.

Sokkal kevesebbet foglalkoztak Hetessel és vidékének lakosságával, pedig az itteni nép eredetiség tekintetében semmivel sem áll a göcseji mögött, mert csak a szomszédságokban tudják, hogy ilyen nevezetű, számításunk szerint 17 községet számláló vidék egyáltalán van s hogy az ottani nép szokásaiban, erkölcseiben s főleg beszédjében figyelemre méltó. E vidékre főleg Bellosics Bálint közlései hívták fel a figyelmet, ki Szombatfa község lakóit a nép építkezéseit, halászatát, ruházatát ismertette elég bőven s általában jól, az Ethnographiában.

A hetésieket a környékeliek elsősorban ruházatukról, beszédjükéről ismerik meg. Ruházatuknál a maguk szötte sávolyos ruhadarabok: kendő, kötény, gatya; beszédjükben az ódonabb nyelvjárás, elütő szók különböztetik meg őket.

A Göcsejtől északnyugatra eső vasmegyei Örség lakosai is jó-részt göcsejies szokásokat gyakorolnak; népies építkezésük hasonló, nyelvjárásuk pedig szinte ugyanaz. E területet s népét azonban leírásom körébe már nem vonhattam be, mert mint hivatalnok-ember kevés szabad idővel rendelkezvén, az adatgyűjtés nagy és nehéz munkájára a siker reményével nem vállalkozhattam.

Mind Göcsej, mind Hetes vidékét utazási modorban ismertetem, mert úgy alaposabban és érdekesebben lehetett egyes tájakat, helyeket bemutatni.

Göcsej múltjának leírása nagyon vázlatos, olyan, a milyen egy néprajzi munkában lehet. A jelentéktelennek látszó népszokások, babonás hiedelmek felsorolása elé itt-ott általános természetű ismertetést, magyarázatot irtani, hogy az olvasó azok eredetét, fontosságát megérthesse. Lakodalmi szokásoknál az ételek behozása alkalmával szokásos felköszöntő verseket mellőztem, mert

azok nem a néptől erednek. Csak oly verseket, mondókákat közöltem, a melyeknél meggyőződtem, hogy a néplélek szüleményei.

A nyelvjárás alaposabb megismertetésére nagy súlyt helyeztem, azért az érdekesebb szókat, szólásmódokat is felsoroltam. A gyermekjáték nagy anyagára csak rámutatok. Ezekből az eredetieket Göcsej népköltési gyűjteményében fogom közölni.

Hetési gyűjtésem az anyagnak a népszokási s babonás stb. részéből aránylag jóval kevesebbet vettem be e munkába, mint a göcseji gyűjtésből. Ennek oka az, hogy Hetesben csak akkor kezdtem a gyűjtést, a midőn Göcsejben már befejeztem s a mik a népszokásoknál, babonáknál stb. a göcsejivel egyeztek, azokat újból nem irtam be, legfőlebb néha megjelöltem, hogy itt is megvannak. Rendszerint azoktól eltérőeknek, vagy azon felül találtnak adtam helyet.

A göcseji s hetési nép antropológiáját Dr. Bartucz Lajos egyetemi tanársegéd úr közleményéből vettem. Szerettem volna e tekintetben bővebb ismertetést nyújtani, de itt el nem mondható körülmények miatt – legnagyobb sajnálatomra – nem volt módomban.

Minden népies tárgynak mesterszavait, népies elnevezéseit nem tehettem közzé, mert ezekkel könyvem igen terjedelmessé vált volna. Csak a nagyobbakat s fontosabbakat közöltem; pl: a szekérét, malomét, szövőszékét, ekéét stb.

Könyvem némely adata részben el is avulhatott. Hisz ezelőtt 17 évvel kezdtem azokat gyűjteni s újból és újból nem lehetett utána nézmem, hogy most is úgy van-e. Ilyenek egyes iskolákról szóló adatok, az ősi családok száma, egyes falvakban; gazdasági viszonyok stb. 17 év alatt hány helyen irtották ki az erdőt; hány helyen szántották fel a parlagot; hány ősnévet viselő család vándorolt el s hány új család húzódott e vidékre!

E munka megírásánál számos vonatkozó munkát vettem figyelembe, melyeknek egyrésze forrásul is szolgált. A történelmi, földrajzi, néprajzi s gazdasági viszonyokkal foglalkozó munkák közül a legtöbbet szolgáltatott Dr. Csánky Dezső „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korából.” Ez szolgált alapul az egyes községek s családok felsorolásához, ismertetéséhez. Továbbá Hunfalvy János „A magyar birodalom történelmi viszonyai leírása”. A nyelvészeti és a nép szokásait, közmondásait stb. feltűnő közlemények túlnyomó részét (a magam e nemű közlemé-

nyeit nagyrészt szórói-szóra) felhasználtam e könyvben. A forrásmunkákat különben ezen előszó után sorolom fel.

Mint már érintettem is, ezen munka anyagának összegyűjtésénél számosan tettek kisebb-nagyobb szolgálatot. Ki útbaigazított, kezemre járt, ki gyűjtött s gyűjtetett s igyekeztek önzetlenül céljaimat elősegíteni. Kedves kötelességemnek ismerem, hogy róluk e helyen egyenkint is megemlékezzem.

Tájékoztattak, adatközlőket jelöltek ki s más módon is segítettek a gyűjtésben: *Bogyay Imre* volt kálóczfai, *Bogyay Jenő* volt zalabesenyői, *Bogyay Károly* volt baktütösi tanítók, *Czigány N. mikefai* földbirtokos, *Dezse Dániel* volt barabásszegi református lelkész, *Göntér E. Gábor* volt náprádfai, most kassai igazgató-tanító, *Győrffy Sándor* volt kustánszegi, *Horváth János* volt sárhidai, *Kászli András* pórszombati, *Kilár Károly* sőjtöri, *Kiss Károly* zalabaksai, *Kiss Márton* salomvári, *König Ferencz* volt bánokszentgyörgyi, *Lencz Ferencz* bonczodföldi, *Lencz Mihály* pusztamagyaródi, *Mártincsevics Ferencz* volt zalatárnoki, *Mártincsevics Ferencz* novai, *Németh Sándor* volt nagylengyeli, *Németh Vilmos* barlahidai, *Nagy Emma* kerkaszentmihályi, *Rozgonyi Árpád* tófeji, *Schlegl Géza* göntérházai tanítók, *Simonffy János* nyug. körjegyző, *Tóth Ignác* reszneki, *Török Bertalan* pákai, *Turza János* lendvavásárhelyi és *Vargha János* radamosi tanítók; *Tuboly János* csonkahegyháti földbirtokos, *Gráczer János* mileji esperes-plébános.

Irányítás mellett segédkeztek s gyarapították gyűjteményeimet: *Bán János* barabásszegi birtokos, *Blázsovics Mariska* valkonyai, *Bokor György* volt mileji kántor-tanító, *Göntér Ferencz* kishiget! földmives, *Halápy János* volt pórszombati, *Kily Nándor* volt szilvágyi, *Kiss Lajos* volt bucsutai, *Kutor János* volt bánokszentgyörgyi tanítók, *Mendly Károly* szakipariskolai igazgató, *Németh József* baki, *Rozner Rezső* szentadorjáni, *Vogrincsic Nándor* volt pákai, most perlaki ig.-tanító.

Más módon tettek szívességet e munka leírásához, egybeállításához: *Dr. Árvay Lajos* Zala vármegye alispánja, *dr. Bátky Zsigmond*, *dr. Beluleszkó Sándor* múzeumi örök, *dr. Jankó János* múzeumi igazgató-őr s általában a Magyar Nemzeti Múzeum osztályában működők, kik útmutatást, tanácsot s minden téren segítséget nyújtottak. *Dobosy Elek* csáktornyai áll. el. iskolai tanító, *Kornfeind Jenő* zágrábi szentszéki jegyző, *Madarász Lajos* nyug.

kir. tanfelügyelő, *Mendly József* pákai lakos, dr. *Ruzsicska Kálmán* kir. tanfelügyelő és dr. *Semayer Vhibáid*, a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának igazgató-öre. Az alsólendvai, novai, zalagerszegi s letenyei járások főszolgabirái.

Az itt felsorolt egyének jórésze éveken át, mondhatom, egész lelkesedéssel támogattak. A legtöbb helyen ők szemelték ki az adatközlőket, jártak velem házról-házra, utaztak, gyalogoltak velem faluról-falura. Fogadják önzetlen, lekötelező szivességükért hálás köszönetemet!

Mély köszönetemet fejezem ki azoknak is, akik e munka anyagának egybegyűjtéséhez anyagi támogatást nyújtottak. Nevezetesen dr. *Wlassics Gyula*, dr. *Berzeviczy Albert*, gróf *Apponyi Albert* volt vall.— és közoktatásügyi miniszter uraknak, kik összesen 3400 koronát; Zala vármegye tek. törvényhatóságának, mely e munka kiadási céljaira 2000 koronát, a *Kisfaludy Társaságnak*, mely a népköltési anyag gyűjtéséhez 1000 koronát utalványozott. Ez utóbbi gyűjtés ugyan külön munkában fog megjelenni, egyes részleteit azonban, a nép jellemének, szokásainak, valamint költészetének kidomborításához itt is felhasználom.

Másfél évtized múltán tehát, ily sokoldalú támogatás mellett végre e munkát, mely felöleli mindazt, a minek egy néprajzi munkában helyet kell foglalnia és pedig az adatok oly nagy tömegével, a mennyivel nálunk — tudtommal — eddigelé egy néprajzi munka sem jelent meg, kiadhattam.

A nép ősi szokásai s minden, ami sajátlagos, mint mindenütt, Göcsejben és Hetesben is rohamosan pusztul, tehát — mondhatom — a 12-ik órában gyűjtöttem össze e népre vonatkozó nagy-érdékű adatokat.

Hogy miként sikerült maga a munka kidolgozása s összeállítása, azt mások vannak hivatva elbírálni. Engem e munka megírásában a legtisztább szándék vezetett. El merem mondani, hogy szeretettel, lelkesedéssel dolgoztam rajta, mert szeretem a népet, érdeklődöm minden dolga iránt, tisztelem ősi hagyományait, mely művelődési szempontból oly érdekes és értékes. Hiszen ezen — részben évezredekre visszanyúló — hagyományok őseink régi műveltségére, az őshit, ősi szokások nyomára, régi misztikus nézetekre, melyek részben ma is ugyanazok, mint a mik hajdan voltak s családi, társadalmi viszonyaira, életmódjára és egyéb szellemi dolgaira vetnek világosságot, felderítő fényt.

Ha a munka egyben-másban esetleg nem sikerült a kívánt mértékben, megnyugtat egyrészt az a tudat, hogy maga a néprajzi anyag, melyet nagy nehézséggel összehordtam, soha el nem múló, sőt folyton fokozódó értékű; másrészt pedig, hogy Göcsej és Hetes néprajzi ismertetésével a magyarságnak rendkívül fontos, kiválóan figyelemre méltó szellemi hagyományait mentettem meg, mely különben túlnyomó részben örökre elveszett volna.

Kaposvár, 1914. márczius 1.

A szerző.

GÖCSEJ S HETEST TÁRGYALÓ VAGY AZT ÉRINTŐ S FORRÁSUL
SZOLGÁLÓ AVAGY FIGYELEMBE VETT MUNKÁK, ÉRTEKEZÉSEK,
KISEBB-NAGYOBB KÖZLEMÉNYEK.

Történelmi munkák: *Dr. Wenzel Gusztáv:* Árpádkori olvasmánytár. *Nagy Imre, Véghelyi Dezső és Nagy Gyula:* Zala vármegye története. (Oklevéltár.) *Salamon Ferencz:* 1. Magyarország a török hódítás korában. 2. Magyarország Budavár visszafoglalása idejében. *Dr. Acsády Ignác:* 1. A magyar jobbágyság száma a mohácsi vész után. 2. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 3. A magyar nemesség birtokviszonyai a mohácsi vész után. 4. A régi magyar birtokviszonyok. 5. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. *Dr. Vámbéry Ármin:* A magyarság keletkezése s alakulása. *Nagy Iván:* Magyarország családai. A szombathelyi püspöki megye papságának névtára. *Dicalis* összeírások 1542-45, 1548-49, 1572-1599 évekről. (Az országos levéltárban levő összeírások.)

Földrajzi munkák: *Ortvay Tivadar:* Magyarország vizrajza a XIII. század végéig. *Fényes Elek:* 1. Magyarország geographiai szótára. 2. Magyarországnak mostani állapotja statisztikai s geographiai tekintetben. *Pesthy Frigyes:* Magyarország helynevei földrajzi, történelmi és nyelvészeti tekintetben. *Hunfalvy János:* A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. (III. kötet.) *Dr. Csánky Dezső:* Magyarország történelmi földrajza.

Néprajzi munkák: Osztrák-Magyar monarchia Írásban és képben. (IV. kötet.) *Réső Ensel Sándor:* Magyarországi népszokások. *Hunfalvy Pál:* Magyarország ethnographiája. *Békéssy L:* I. Pannoniens Bewohner etc.; II. Vollstaend Sammlung der merkw. noch derm. best. National-Kostüme von Ungarn etc. Wien-Graz 1820. *Balogh Pál:* A népfajok Magyarországon. (1902.)

Irodalmi s nyelvészeti munkák: *Toldy Ferencz:* Magyar nemzeti irodalom története. *Vass József:* Dunántúli nyelvjárás.

Gazdasági viszonyokkal foglalkozó munkák: *Orsz. Statisztikai Hivatal:* Mezőgazdasági s ipari foglalkozások statisztikája. (1900.) *Dr. Wenzel Gusztáv:* Magyarország mezőgazdaságának története.

Vegyes tartalmú munkák: *Bátorfi Lajos:* Adatok Zala vármegye történetéhez. I. kötet 27, 31, 35, 56, 181-183, 250, 254 old.; II. kötet 156, 158, 161, 170, 171-173, 192, 305, 359-361 old.; III. kötet 39, 52, 133, 148, 157, 222, 226, 230, 277-280, 303-305 old.; IV. kötet 64, 144, 211, 214 old. *Göntér Gábor:* Csertamellék. Zala vármegye Évkönyvében. (1896.) *Abaji Lajos:* Göcseji népdalok. Összegejtötte Kővári Béla.

Egyes folyóiratokban: *Pländer Ferencz:* Göcsej esmérete. (Tudományos

Gyűjtemény) 1838., V., XXII. évf. 3-34 old. *Torkos Sándor*: Göcseji nyelvjárás (Magyar Nyelvészet I. évf. 215-225 old. és II. évf. 404-417 old.). *Kardos Albert*: Göcseji nyelvjárás. (Magyar Nyelvőr 1884. XIII. k.) *Deák Ferencz* levele: A göcseji nyelvjárásról. (Magyar Nyelvőr 1889., XVIII. köt., 126 old.) *Jakab Elek*: Székely telepek Magyarországon. (Századok 1896., XXX. évf., 699 old.) *Kazinczy Ferencz* levele Pálóczi Horváth Ádámhoz. (Magyar Nyelvőr 1889., XVIII. köt., 126 old.) *Bellosics Bálint*: Hetési képek. (Magyar Leányok Lapja 1902., 24. szám.) Továbbá: Zala megyei községek gúnynevei. (Ethnographia 1891., II. évf., VI. f., 271-272 old.) Hetési faház. (Ethnographia 1897., 1-2. f., 88-103 old.) A hetési magyarság viselete. (Ethnographia 1903., 9. f., 273-279 old.) *B. B.*: A halászó hetési ember. (Ethnographia 1902., 2. f., 29-32 old.) *Dr. Jankó János*: A székelyház. (Ethnographia 1895., VI. évf., I. füzet.) Foglalkozik a székelyház ereszenek, tetejének, tornácának Göcsejben való elterjedéséről. *Szenté Arnold*: Alsó-lendva vidék néprajza. (Ethnographia 1898., IX. évf., 1. f., 62-72 old.) *Gönczi Ferencz*: Göcseji danajok. (Ethnographia 1900., XI. évf., 2. f., 83-87 old.) Göcseji népmondák. (Ethnographia 1901., XII. évf., 9. f.) Az emberi betegségek s gyógyításaik a göcseji s hetési népnél. (Ethnographia 1902., XIII. évf., 2. f., 78-84 old. Ethn. 1905., XVI. évf., 6. f., 345-361 old.) Lükü, fejfa Göcsejben. (Ethn. 1913., XIV. évf., 140-148 old.) Göcseji házvégek, koszorú- és szárfák. (Ethn. 1903., XIV. évf., 260 old.-tól.) Göcseji mondák Mátyás királyról és Toldiról. (Ethn. 1903. XIV. évf., 9. f., 438-440 old.) A gyógykő és fűvése. (Ethn. 1894. XV. évf., 32-35 old.) Göcseji haranglábak és pálinkafőző kunyhók. (Ethn. 1894. XV. évf., 93-107 old.) Csordásfarkas. (Ethn. 1905., XVI. évf., 2. f., 93-96 old.) A gyermek születése s szoptatása körül való szokások Göcsejben és Hetesben. (Ethn. 1906., XVII. évf., 2-3. f., 44-52 és 153-159 old.) Szerelmi teemények Göcsejben és Hetesben. (Ethn. 1907. XVIII. évf., 1. f., 34-38 old.) Az állatbetegségek elhárításai s gyógyításai a göcseji s hetési népnél. (Ethn. 1907., XVIII. évf., 2. f., 19-99 old.) Villámlás, mennydörgés és mennykő a göcseji néphitben. (Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának Értesítője 1905., III. évf., 4. f., 65-79 old.) Göcseji kutak és hácskuk. (Magy N. M. népr. o. Ért., 1905., VI. évf., I. f., 6-11 old.) Újabb adalékok Göcsej tárgyi néprajzához. (M. N. M. népr. o. Ért. 1905., VI. évf., 279-295 old.) A göcseji s hetési nép ételle, itala. (M. N. M. népr. o. Ért. 1907., VIII. évf., 3-4. f., 232-237 old.) Göcseji s hetési népviselet. (M. N. M. népr. o. Ért. 1910., XI. évf., 3-4. f., 200-217 old.) Halászás, rákászás és csikászás Göcsejben és Hetesben. (M. N. M. népr. o. Ért. 1911., XII. évf., 1. f., 54-58 old.) Földiördög. (M. N. M. népr. o. Ért., 1905. XVI. évf., 34-38 old.) Húsvéti népszokások. (Uránia 1902., III. évf., 4. sz., 111-115 old.) Pünkösöd. (Uránia 1902., III. évf., 6-8. sz., 213-215 old.) A nép tréfás hangutánzásai. (Uránia 1902., III. évf., 9. sz., 262-269 old.) Karácsonyi népszokások. (Uránia 1903., IV. évf., 1. sz., 16-22 old.) A váltott gyermekről. (Uránia 1903., IV. évf., 9. sz., 334-341 old.) Az égitestek a népek hiedelmében. (Uránia 1903., 10. sz., 360-361 old.) A határjárások. (Uránia 1904., V. évf., 11. sz., 443-445 old.) Halotti búcsúztatás. (Uránia 1905., VI. évf., 11. sz., 448-455 old.) Szőlőhegyi mulatozások Zala-

ban. (Uránia 1910., XI. évf., 4. sz., 161-165 old.) Göcsej. (Uránia 1911., XII. évf., 9. sz., 362-365 old.) Az Urániában közlöttékben részint göcseji s hetési népről való adatok találhatóak, részint egészen azok. Göcsej. (Zala megyei Almanach 1912.) *Sebők Samu*: Göcsej. (Földrajzi tanulmány. A zalaegerszegi áll. főgimnázium 1899-1900. tanévi értesítőjének 3-59 oldalán.) Besseneyi parasztlakodalom. (Ethn. 1905., XVI. évf., 151-156 old.) *Dr. Sebestyén Gyula*: A magyar varázsdob. (Ethn. 1900., XI. évf., 10. f., 446 oldalig.) *Borbély György*: Szegek földje. (Magyar Nyelvőr 1908., IX. évf., 421 old.)

A *Magyar Nyelvőrben* számos, vonatkozó, kisebb-nagyobb közlemény jelent meg, melyeket címük szerint egyenként felsorolni itt nincs terünk, azért csak összefoglalólag jelezzük. *Göcseji mondások, közmondások, tréfásmondások, szólásmódok, találós mesék, tájszók, fogadkozások, átkozódások, káromkodások*, nagyobbára Gaál Ferencztől a Magyar Nyelvőr II. évf. (1873. év) 232-333 old. VI. évf. (1877. év) 227-228, 267, 477 old. VII. évf. (1878. év) 33 old. XII. évf. (1883. év) 192 old. XIV. évf. (1885. év) 94, 139, és 425 old. XXVI. évf. (1897. év) 138 old.

Göcseji babonák, babonás szokások. Gaál Ferencztől a Magyar Nyelvőr VI. évf. (1877. év), 467 old. VII. évf. (1878. év), 35, 38 old. XIV. évf. (1885. év) 332, 417 old.

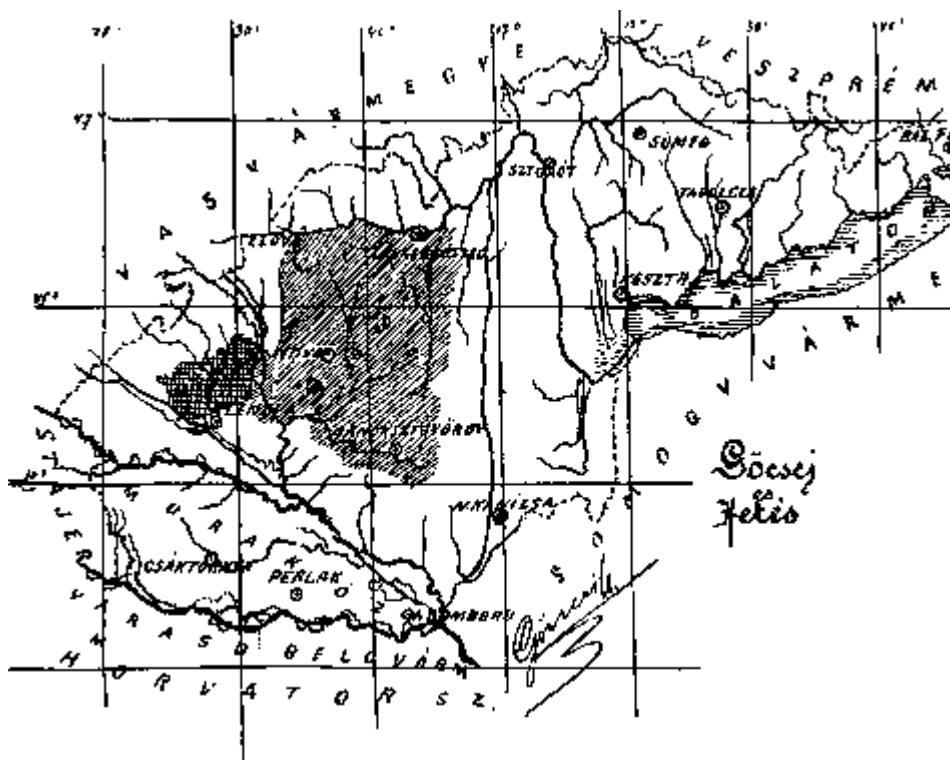
Népdalok, sirató versek, románczok, balladák. A Magyar Nyelvőr XIII. évf. (1884. év). XIV. évf. (1885. év), 139 és 336 old. Figyelő 1876. év, 88 old.

Egyes népszokások, babonás hiedelmek a Zalamegye, Zala és Magyar Paizs című zalamegyei lapokban jelentek meg.

GÖCSEJRŐL S HETESRŐL ÁLTALÁBAN.

a) GÖCSEJ.

Göcsej romboid alakú. Zala megye nyugoti felén, közel a határhoz, terül el.

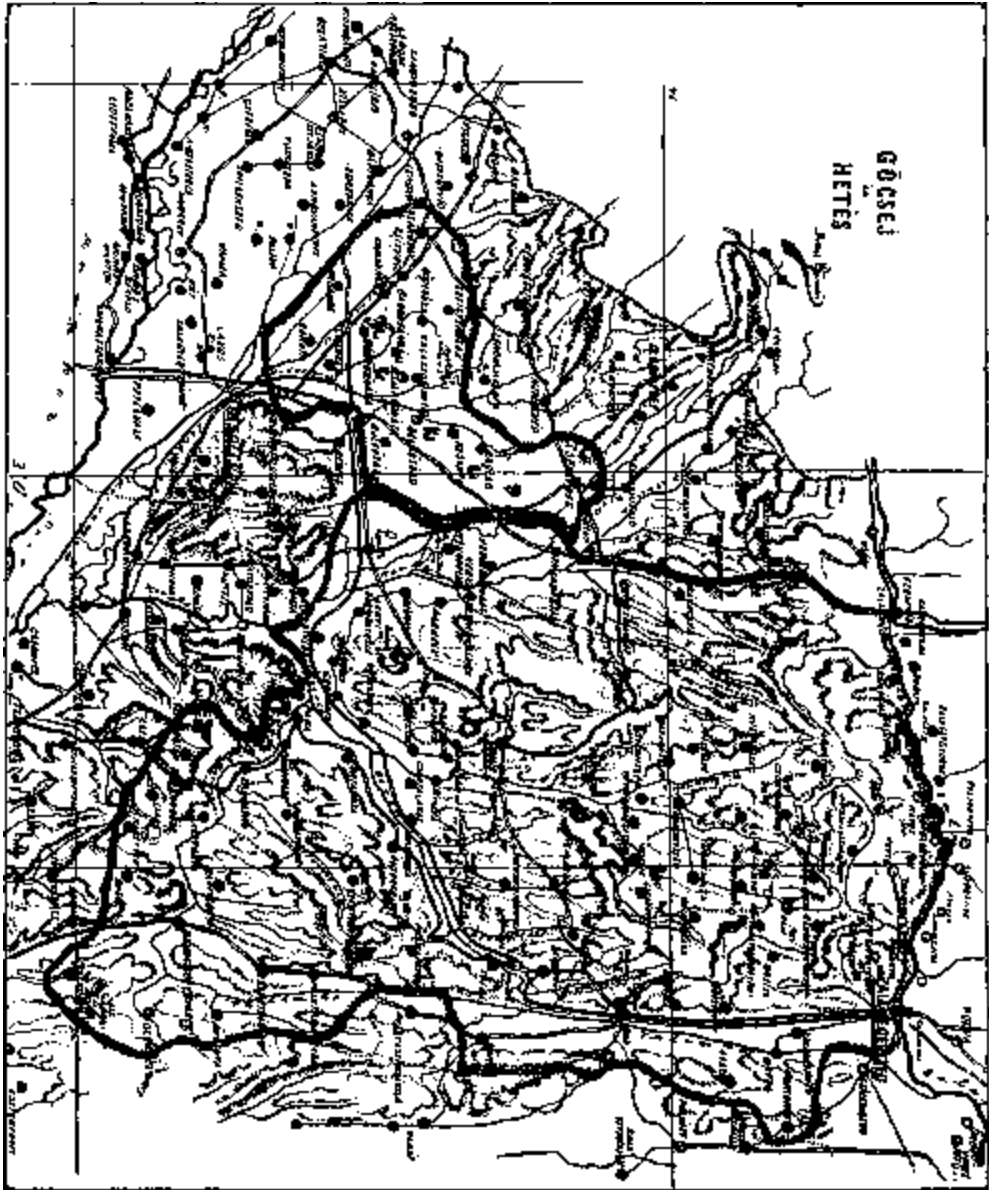
Göcsej és Hetes.

Göcsej természetes határa északon Zalalövőtől Zalaegerszegig a Zala folyó, keleten a Pusztamagyaródtól fölfelé folyó Váliczka-csatorna és az ugyancsak Pusztamagyaródtól Bánokszentgyörgyig délnek folyó Váliczka patak, délen Bánokszentgyörgytől Pákáig szintén a Váliczka patak. További határául délen, Páka községen túl egy darabig – a Kerkával való egyesülésig – a Gserta patakot, azután Lentiig a Kerka patakot tekintik.

Nyugoti határául a Lentiől északra futó megyei, azután a váraszoposonyi országútat tekintik.

Ez a természetes határokhoz való kötöttség kedvéért szűkített Göcsej trapéz alakú terület, mely 71 községet, 104 pusztát, majort, telepet s egyéb lakott helyet foglal magában.

Göcsej keleti határvonala Zalaegerszegtől Bánokszentgyörgyig 3,3, déli határvonala Bánokszentgyörgytől Lentiig 22, nyugoti határvonala Lentitől Zalaövöig 25 km., északi határvonala pedig Zalaövötől Zalaegerszegig (egyenes vonalt véve) 20 km. Területének kiszámításnál a trapézt, melynek négy sarkául Zalaövöt, Zalaegerszeget, Bánokszentgyörgyöt és Lentit vesszük,

Göcsej és Hetes.

egy átlóval Zalaegerszegtől Lentiig (35 km.) két háromszögre osztjuk. A nyugoli rész 245 □-km.-t, a keleti rész 363 □-km.-t és az északon Zalalövő és Zalaegerszeg között levő hajlás területe 40 □-km.-t tesz ki, a mi összesen 648 □-km.

Azonban, ha ethnographiailag vesszük e vidéket, területe keleten, délen és nyugoton kibővül. Keleten hozzászámíthatjuk még Zalabesenyő, Sőjtör, Bucсутa, Nemeshetés, Oltárcz, délen Valkonya, Báza, Lispe, Erdőhát, Szentadorján és Marócz, nyugoton Lenti, Lentikápolna, Kerkabarabás községeket. Északon csak a Zala folyó jobb partján fekvő községeket vettük fel. A balfelől fekvő községek is többé-kevésbbé göcsejies szokásokat gyakorolnak, azonban ezeket leírásunk köréből kihagytuk.

Az ekként bővített Göcsej keleti határvonala Zalaegerszegtől Valkonyáig fut. A trapez-alak megmarad nagyobb méretben. A szintén két részre osztott terület keleti háromszöge eszerint 522 D-ni. és a nyugoti 245 □-m., amelyhez az északi hajlás által képezett háromszöget beleszámítva: 807 □-km. területet kapunk. E nagyobb területnek 89 községe és 117 pusztája, telepe, majorja és egyéb lakott helye van. E községek és puszták a következők: *Babosdöbréte*,¹⁾ (Árkospusztával, Kőkényesmindszenttel, Rámmal, Zelepusztával és Ujavapusztával. *Bak*, (Fejérmajor, Baki szőlőhegy, Csalitmajor – eddig Szőkevolgy néven is, – Felsőmajor, Hannamajor – eddig Annamajor néven is, – nevű lakott helyekkel,) *Baktüttös*, (Turódmajorral és Csikóslakkal,) *Barabásszeg*,²⁾ (Gerátszeg, K ereseszeg, Majosfa és Vörösszeg részekkel,) *hely*, *Báza*, (Bázai pusztával,) *Boczfölde*, (Hüvösmajor és postauti házcsoporttal,) *Bonczodfölde*, (Bonczodföldi hegyiteleppel, Bonczodföldi majorral és Mártonfapusztával,) *Böde*, *Bördőcze*, *Bucсутa*, *Csatár*, (Kiscsatárral, mely előbb Külsőcsatár néven is szerepelt,) *Csertalagos*, *Csonkahegyhát*, *Csömödér*, *Dobronhegy*, *Dömeffölde*, *Erdőhát*, *Ebergény*, (Ebergényi majorral,) *Gellénháza*, *Gomboszeg*, *Gutorfölde*, (Füzespusztával – eddig Fercsákpusztá néven is – Rádiházapusztával és Gizellamajorral,) *Győrfiszeg*, *Hernyék*, (Zajdamajorral,) *Hóttó*, (Töllespusztával, eddig Pityerpusztá néven,) *Iborfia*, *Kerkaiklód*, *Karácsonyfa*, *Kálácza*, *Kányavár*, (Gacs házapusztával) *Kávás*, (Ilonkamajorral,) *Keményfa*, (Keresztúrpusztával, mely eddig Keresztúr és Kövespart külön neveken szerepelt; Tikmonyaspusztá – eddig Tikmonyásfalu és Nagymajor külön neveken,-) *Kerkabarabás*, *Kerkaszentmihályfa*, (Alsósárdpusztával,) *Kislengyelt* (Vargaszeggel,) *Kissziget*, (Istvánmajorral,) *Kustánszeg*,⁴⁾ (Paraszával,) *Lasztonya*, (Lasztonyataggat,) *Lenti*, *Lentikápolna*, (Lentikápolnai majorral,) *Lentiszombathely*, (Gálosmajorral,) *Liczkóvadamos*, *Lispe*, *Marócz*, *Máhomfa*, *Mikefa*, (Zágorhidával,) *Milej*, *Mumor*, *Nagylengyel*, (Egyedházamajorral és Simonszerpusztával,) *Náprádfa*, (Himfölddel, melyet eddig Ujmajornak is neveztek,) *Nemeshetés*, *Németfalu*, (Farkaslyukm.-al,) *Nova*, (Farkaslyuk, Imrém., Krisztinám. – eddig Boczkómajor néven is – és Újhelyipusztá helyekkel,) *Oltárcz*, *Ormándlak*, (Jánosmajorral,) *Ortaháza*, (Tagimajorral,) *Paizsszeg*, *Páka*, *Pálfiszeg*, *Petrikeresztur*, (Csősihegygyel,) *Pörszombat*, (Gyerekházával,) *Pördefölde*, (Kámaházapusztával és Kurmajorral,) *Pusztaderics*, (Miklósmajorral – eddig Hodászymajor – és Váliczkapusztá-

val,) *Pusztamagyaród*, (Istvádmajor,) *Rózsásszeg*, *Salomvár*, (Győrkefa, Apátipusztá, Czigányhegy, Dózsahegy, Erdeifalu, Harkályhegy, Hosszumegyemajor, Kurtamajor, Mihályfapusztá, Szélgőp-major és Zsuphegy helyekkel,) *Sárhida*, (Ferkócza háztelep, Fiszterház, Pintérház telep,) *Sőjtör*, (Alsószénásvölgy, Csurgópusztá, Felsőszénásvölgy, Börzönpusztá, Genehegy, Haragospusztá, Kispusztá, Öreghegy helyekkel,) *Szentadorján*, *Szenterzsébethegy*, *Szentkormadombja*, (Görbőpusztával s Vilmamajorral,) *Szentliszló*, *Szentpéterföldre*, *Szilvágy*, (Szilvágyi major,) *Teskánd*, (Ilonamajorral,) *Tófej*,⁵⁾ (Hencse, Lórántháza, Szompácpusztá, Gánihegy és Kisfalud pusztá helyekkel,) *Valkonya*, *Várföldre*, *Vorhota*, *Zalabaksa*, (Győrfapusztá s Koplaló majorral,) *Zalabesenyő*, (Buslak major s Gálafej majorral,) *Zalaegerszeg*, (Egerszeghegy, Jankahegy, Annamajor, Darányi szőlőtelep, Gévahegy, Homokdombtelek, Jánosmajor és Nekeresd major helyekkel,) *Zalalövő*, (Csőtörtőkhely, Sölétmajor, Irsapusztá, Pác zodpusztá s Szentmárlonpusztá h.-l,) *Zalatárnok*, (Aszuvölgy major, Oroklán, Rókaháza major, Vakola és Terézmajor – eddig Jankómajor néven -) *Zalaszent-núhályfa*, (Alsómajor, Felsőmajor, Kandikóhegy, Pergyászló hegy, h.-el) és *Zebeczke*.

Plánder Ferencz „Göcsej esmérete” ez. értekezésében a göcseji nagyobb és kisebb helységek, továbbá puszták számát 112-re teszi, Jakab Elek pedig – bemondás után – 64 községet említ. Míg Eötvös Károly⁶⁾ 90 falut és 30-40 pusztát vél Göcsejben, úgy hozzávetőleg.

Területének nagyságát Eötvös mintegy 700 □-km.-re, Sebők Samu pedig Göcsej földrajzi tanulmányában⁷⁾ 475 □-km.-re. Ez utóbbi – úgy látszik - Göcsej határának egyrésztül a Váliczka patak helyett a Berek patakot vette s így egy nagy területet nem vett számításba. A községek számához Jakab Elek, a terület nagyságához pedig Eötvös Károly jár legközelebb. Mind a kettő különben taláalomra számított.

A földrajzilag vett Göcsej É. Sz. 46° 32'-46° 52' 60" és a K. H. 34° 13'-34° 30' foka között fekszik; a néprajzilag vett terület pedig az É. Sz. 46° 30'-46° 52' és a K. H. 34° 12'-34° 31' terül el. *Az egész vidék lakosainak a száma* Zalaegerszeggel együtt⁸⁾ 60304, anélkül 49460. 1869-ben Zalaegerszeggel együtt 36220, anélkül 30370, 1910-ben 51405, Zalaegerszeg nélkül 41628. A szaporodás 40 év alatt 24084, illetőleg 19090 lélek. 1838-ban 23177 lelket számítottak e vidékre, 1880-ban 39706, 1890-ben 48291 és 1900-ban 55596 volt a lélekszám, Zalaegerszeggel. Anélkül pedig 1880-ban 33283, 1890-ben 40480, 1900-ban 46028.

Százalékokban kifejezve, 1869-1880-ban 95%, 1880-1890-ben 21-6%, 1890-1900-ban 13.4%, 1900-1910-ben 7.4% volt a szaporodás, Zalaegerszeg nélkül. Tehát a népesség 1880-1900 között szaporodott legnagyobb mértékben. Majdnem háromszor oly mértékben, mint a legutóbbi 10 év alatt. Általában 40 év alatt a legutóbbi népszámlálás mutat itt a legkedvezőtlenebb arányú szaporodást a lakosság állományában. Némely községben fogyott, másokban alig gyarapodott valamivel. Fogyott a lakosság a következő községekben: Baktüttösön 589-ről 578-ra, Erdőhátonl69-ről 162-re, Hottón 370-ről 362-re, Iborfián 130-ról 127-re, Pálfiszegen 333-ról 317-re, Pördeföl-

dön 349-ről 426-ra, Sőjtörön2302-ről 2242-re, Szentkozmadombján 486-ról 434-re, Tófejen 802-ről 724-re, Zalabaksán 1136-ról 1092-re. Alig emelkedett a lélekszámuk a következő községeknek: Csatárnak 571-ről 575-re, Csertalajosnak 182-ről 186-ra, Keményfának 2-vel, Kiszzigetnek 6-al, Lentiszombat-helynek 5-el, Liczkóvadamosnak 8-al, Lispének 10-el, Marócnak 9-el, Náp-rádfának 9-el, Novának (mely járási székhely,) 7-el, Pákának 5-el, Pórszombatnak 4-el, Rózsásszegnek 5-el, Szentadorjának 8-al, Szenterzsébethegynek 4-el. Hogy mi az oka egyes községekben a fogyásnak, illetőleg a stagnálásnak, azt már külön kellene a helyszínen – újból – kutatnom. Az egygyermek-rendszer Göcsejben még ismeretlen. Úgy hiszem, hogy e kedvezőtlen állapot nem annyira a kivándorlásra, mint a lakosság egyrészének a városokba való tódlására, vasutak s egyéb vállalatoknál való alkalmazásra lehet visszavezetni.

Nagyobb szaporodást mutatnak: Babosdöbréte 660-ról 766-ra, Bak 1243-ról 1337-re, Bánokszentgyörgy 1344-ről 1473-ra, Gutorfölde 730-ról 850-re, Kislengyel 124-ről 265-re, Lenti 1287-ről 1436-ra, Lentikápolna 817-ről 904-re, Nagylengyel 511-ről 529-re, Németfalu 156-ról 240-re, Paizsszeg 357-ről 445-re, Zalalövő 992-ről 1153-ra.

A lakosság, mint látjuk, azért általában elég szapora. Némelyik község lélekszáma 40 év alatt csaknem megkétszereződött. A szaporodást minden- esetre, különösen Göcsej északnyugoti részében, a más vidékről való bevándorlás segítette elő. Egy □-km-re – Zalaegerszeg nélkül – 61.3 lélekszám esik. Zalamegyében 77⁸. A dunántúli megyékben 69.2. Magyarországon Horvátország nélkül, 64.6 lélek esik egy D-km.-re. Göcsej tehát az országos átlagnál 3.3, a dunántúli átlagnál 7.9, Zala megye lakosainak átlagánál pedig 16.5-el kedvezőtlenebb. Egy községre – puszták, majorok s más lakott helyek beszámításával s Zalaegerszeg kihagyásával – átlag 555 egyén jut.

A lakosság *nemzetiségére nézve* – az időnként véletlenül bevándorló egy- két más ajkú lakost leszámítva – színmagyar. Zalaegerszeg levonásával magyar 49097, (99.2%), német 84, (0.17%), tót 10, (0.02%), horvát 39, (0.07%) egyéb 230. (0.46%).

Vallásra nézve a Göcsej közepe tájain lakó reformátusokat a barlahidai ág. h. evangélikusokat és az elszórtan élő izraelitákat leszámítva, róm. katho- likus. És pedig – Zalaegerszeg levonásával – róm. kath. 46392 (93.7%), ref. 1753; (3.5%), ág. ev. 625, (1.2%), izr. 686. (1.3%)

Göcsejben az izraelita kevés. Magában Zalaegerszegben 1346.

Plébánia 13 községben van és pedig: Bánokszentgyörgyön, Bonczod- földön. Lentiben, Milejben, Nagylengyelben, Nován, Pákán, Pusztamagyaró- don, Salomváron, Sőjtörön,, Zalaegerszegen és Zalatárnokon. Reform, eklé- zsiája egy van: a barabásszegi

Közigazgatásilag az általánosan Göcsejnek vett vidék 3 járáshoz tartozik: a novaihoz, zalaegerszegihez és alsólendvaihoz. Az ethnographiai szempont- ból hozzávett községek közül Nemeshetés a pacsai, a Váliczka pataktól keletre és délre fekvő községek pedig a letenyei járáshoz tartoznak.

Göcsej *elnevezésének eredete* eddigelé még nincs kiderítve. Egyesek szerint e név a Karinthia hegyes, sziklás vidékén fekvő Gottschetől szármáz- hatott. E feltevés egyáltalán nem fogadható el. Némelyek azt tartják, hogy

a német Gott schei-től (Isten őrizz,) hagyódott az elnevezés. Az ausztriai német borkereskedők, ugyanis, régebben sűrűn keresték föl e bortermeléssel kiválóan foglalkozó vidéket s ittjártukban a nagyon rossz utakra czélozva fölkiáltottak: Gott scheu Ez ütötte volna meg az idegen szót felkapni szerető göcseji ember fülét annyira, hogy vidékét – gúnyból – Göcsejnek keresztelte el. Ez egyszerűen tréfás ötletnek vehető.

Némelyek bizonyosra veszik, hogy elnevezése a göcsörtös szótól ered. Pländer F. „Göcsej esmérete”⁹⁾ című ismertetésében a következőket írja: „Mitől vette ezen (Göcsej) nevezetét, az adatok hiányában meghatározni felette nehéz. Vannak, kik ennek eredetét a göcsei szőjejtésben keresik, azonban, véleményem szerint, ezek az igazságtól annyiban messze állanak, mivel a' Göcsei szó ejtés nem egyedül a' fentebb említett folyók által zárt vidéken, hanem azonkívül is legnagyobb különösseggel a' megyének egész nyugoti részén a' Haza határán beszéltek. Sokkal inkább közelednek az igazsághoz azok, kik ezen nevezetet Göcseinek agyagos hegyeitől és ezeken az eszten-dőnek minden részén létező hankos, vagy mint Göcseiben mondják, göcsörtös utaitól származtatják, mivel van göcs gyök szavunk, mely csomót, hankot jelent.” Ezen a vidéken az utat, ha egyenetlen, göröngyös, hepe-hupás, különösen a téli fagyban, most is göcsörtösnek, görcsösnek nevezik. Talán ezen szóknak régies rövidítése és ej-jel való képzése útján keletkezhetett a Göcsej név, a mint a dal, illetőleg dalolásból a danaj, rikoltozásból a ricsaj, a gircses-görcsös, gibircses-göbörcsös („likacsos”, árkos-völgyes, soványföldű, vízmosásos) helyet rövidítve gihej-göhejnek nevez. A gidres-gödrös helyet most is göcsejesnek nevezik: „Ej, de göcsejes hel! Ej, e za vidik de csúnya Göcse!”

Fölvetődött az a hypothezis is, hogy a mint a szék-elvéből Székely, az erdő-elvéből Erdély, a göcs-elvéből szintén ilyen módon lett Göcsej,¹⁰⁾ a mi dombon túlt jelentene. Esetleg Göcs-helyből rövidült Göcsejjé. Vámbéry Ármin¹¹⁾ a Göcsej nevet a göce török szóból véli származni. Ez magyarul azt jelenti, hogy nomád, vándor, a minők e vidék lakói régebben lehettek. Valószínűleg határőrökül alkalmaztattak s mint ilyenek, nomádszerű életet éltek.

Adatgyűjtéseim közben magát a népet is kérdezgettem, hogy miért is nevezik vidéküket Göcsejnek. Szerintük: „Velē hordozza nevit, miēt gircsēs-görcsös, árkos, vüögyes, ronda, likacsos, saván-füödü.” „Ott van a Göcse, a hun a burusán (gyalogfenyő) terem.” A hol tehát sovány a föld, csakugyan árkos és gihejes-göhejes.

Göcsejt az ott lakó s környékbeli értelmiség tréfásan Girgáciának is nevezi, mely egész valószínűséggel a Göcsej szó gúnyos latinizálása. A nép ezen elnevezést sem komolyan, sem tréfából nem használja.¹²⁾

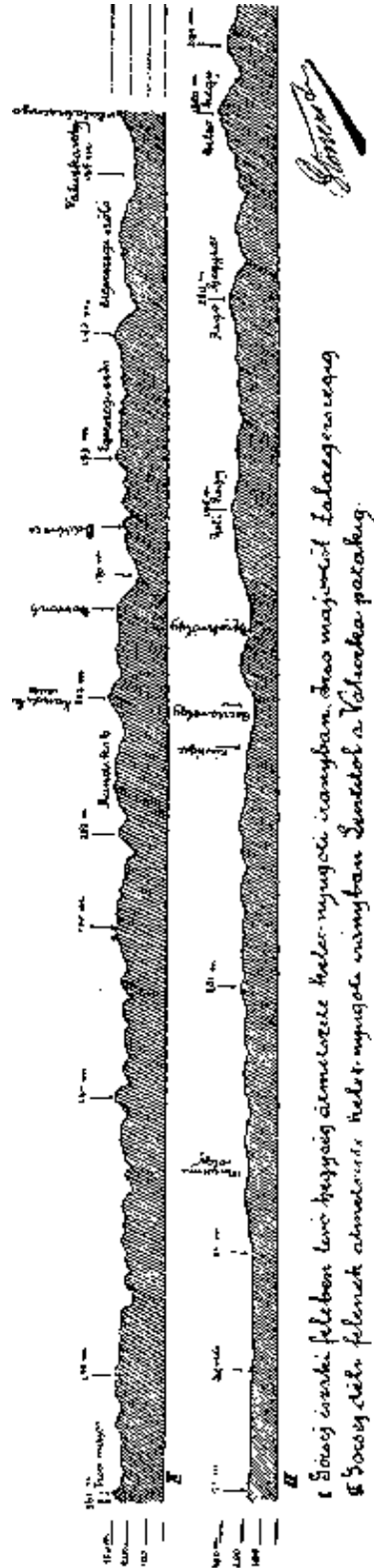
Göcsej vidéke hegyes, dombos. E hegyeket s dombokat a stájeri Alpok kiágazásának Dobrai hegycsoportjához számítjuk, melyek helyenkint 200-300 méterre, sőt magasabbra is emelkednek. Göcsej északi felében a legmagasabb hegyhátak: *Kandikó*, (302 m.), *Csonkahegyhát*, (291 m.), *Hermanfaihegy*, (288 m.), *Czigányhegy*, (285 m.) E hegyek délfelé, a Berek patakig alacsonyodnak, 220-230 méternyire. A Berek patak és a Göcsej déli határának tartott Váliczka patak körül ismét körülbelül oly magasak a dombok,

mint Göcsej északi részén. Sőt a néprajzilag Göcsejhez vett Oltárcztól délre fekvő *Gurgóhegy* 320 méterre emelkedik, a Bánokszentgyörgy mellett húzódó hegyhát pedig 281 m. magas.

Göcsej vidékének keleti határán a zalaegerszegi *Kápolnahegy*, (264 m.), a *Zalaegerszegi hegy déli része*, (292 m.), a *Bakihegy*, (298 m.) a Pusztaderiestől délre eső *Belsőhegyhát*, (299-306 m.) a legmagasabbra emelkedők. A többi részek legtöbbször 230-260, déli nyúlványaik 150-220 méter magasak. A Göcsejben levő hegyek északon, a patakok, folyók mentén általában a legmagasabbak s dél felé húzódva, ellaposodnak. A Göcsej keleti határát képező Váliczka patak és csatorna mentén is magasabbak a dombok, mint belebb, a folytatást képező nyugoti részen. A göcseji hegyek, dombok, külső arczat tekintetében egymástól feltűnőbb eltérést nem mutatnak. Jellemző vonása az itteni emelkedéseknek a dombok oldalain levő számos vízmosás, szakadék.

A jelentékenyebb völgyek nagyobb része észak-délre húzódik. A kelet-nyugat között futó hosszabb völgyek közül a Váliczka és Kerek patak mente s végül a Zala folyó mente, mely Göcsej északi határát képezi. A kisebb völgyek különböző irányban futnak s több helyütt igen kellemes alakzatúak.

E vidék egyes részeinek domborzati viszonyait a dűlők elnevezése is megérteti velünk. Ezek között gyakoribbak a „domb”, „part”, melyek voltaképpen hegyet jelentenek, nincs: Ferenczdomb, Fejérpart. Továbbá gyakori még a pup, csúcs, mint: Szőlőhegyi pup, Puphegy, Csucsajla stb. Sok a hegyhát: Babosi hegyhát, Hegyhát; a horgos, különösen a mélyen bevágott utaknál: Horgosfüödi dűlű, Horgos gyöp. Itt-ott nyerges elnevezést is találunk: Nyergesgyöp, Kisnyerges stb. A vüögy-végezetű név számtalan:

Göcsej és Hetés ábrázolási térképe.

Kapu-v., Vágás-v., Tóth Gyurkó-v., Viz-v. A lapány és róna rendszeren jelző nélkül fordul elő.

A földművelésre és szőlőtermelésre föl nem használt hegyrészeken, dombhajlatokon *erdők* területnek el. Legterjedelmesebb erdei északnyugoton a Zala folyó, a Medgyes patak és a „szeg”-végzetű községek között terül el. Ezek igen nagykiterjedésűek, melyekben őz, szarvas, vaddisznó, s róka bőven tanyázik. *Szőlőterületük* a községek közelében vannak. A Csertamellék néhány faluját kivéve, csaknem minden községnek megvan a maga szőlő-hegye. Legterjedelmesebb szőlőhegyek: a pákai és zalaegerszegi. *Rétek* a folyók s patakok mentén vannak. A nagyobb patakok mente csaknem végig rét. *Legelő* kevés helyen van.

Az egyes területek művelésének, felhasználásának módja különben itt is kifejezésre jut. A szántás alatt álló területet jelöli a *füőd-del*, de – természetesen – mindig jelzőként, mely után néha *dülü* név is járul, mint: Hosszifüődek, Szielfüődi dülü, Földlikak, stb.; *uódal-lad*, mely alatt hegyek,ombok, partok lejtőit érti. Mellékszóval fordul elő, mint: Cserhidi-uódal, Hideguódal, Meleg-uó., *szantú-val*: alsómalmi szántú, *táblá-val*, *telek-ke*, mint: Telek, Telkek, Telekviégi füőd, Hosszi táblo, stb.

Növényi fajtipusokat és helyüket jelölő határelnevezések: Az erdőknél: *erdü*, megfelelő jelzővel, mint: Ferkaserdü, Bükállási-e., Boli-e., stb. A *fanem* megnevezésével: Töllös (Tölgyes), Fenyves, Úrfenyüs, Kerekfenyves, Borosányos (gyalogfenyös), Gyertyános; Csonkabükk, Végibükk, Kisbükk; Körtiles, Makkos, Rakottás, Magyarus, Gesztenyis., Cser, Cseres; Fűzes, Nagyfűzes, Nyires, Vágás (a kivágott erdő), Csarit (sűrű, bokros hely); Kökinyes, Ritás (irtás), Vargaritás stb.; *Sürü* (fiatal, sűrű erdő), többnyire jelzővel: Kissürü. Továbbá: Cseresnyis, Gyümölcsös, Szelenczis.

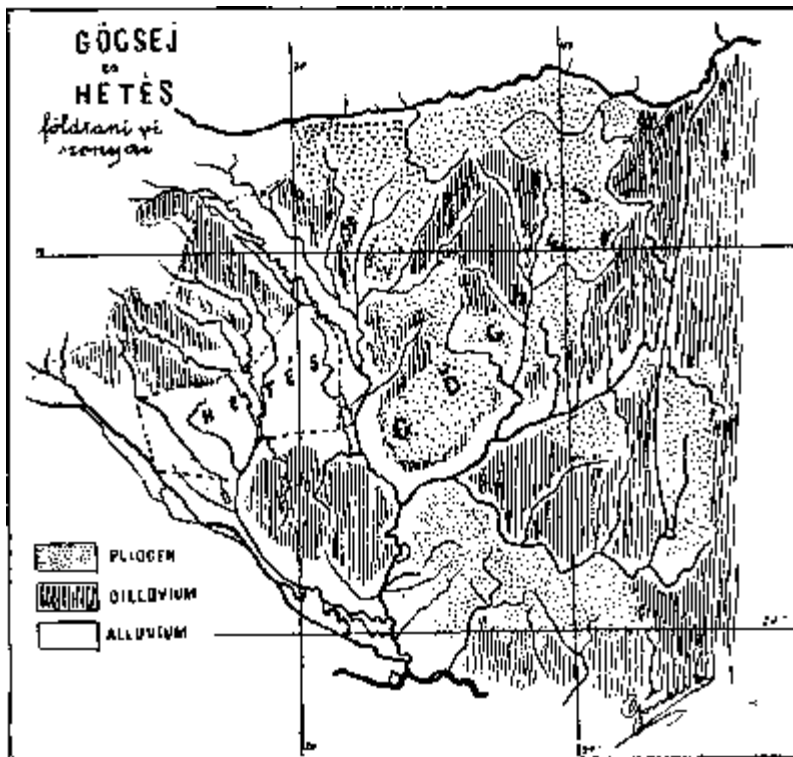
A *szőlőterületet* hegynek nevezi, mert mindenütt hegyen, dombon van. Sikságon soha. A *hegy-gyel* végződő nevek tehát vagy meglévő, vagy volt szőlőterületeket jelölnek. Ily nevek: Kishegy, Öreghegy, Újhegy, Bánca-bükkhegy stb.

A *fütermelésül és legelőül* szolgáló területeket legtöbbször *riét-nek*, *pá-zsit-nak*, *gyöp-nek*, *legelő-nek*, *mezü-nek*, *csapás-nak* nevezi, jelzősen. Pl: Sorokriét, Kisriét, Papriét, Telekallai riét, Kisgyöp, Csikusgyöp; Legelő, Jobbágyi legelő; Csapás, Marha-csapás; Medesi mezü, Töllösi m.

Földtani tekintetben Göcsej hegyvidéke pliocén-, dilluvium-réteg. A folyók s patakok mente alluvium. E vidék geologiailag részletesen még nincs feldolgozva. Löss-rétegek több helyütt találhatóak a hegyek oldalain; leginkább homokos, néhol egészen fehér homokból áll. Az u. n. „sárgafüőd” majdnem mindenütt lösz. A lösz-telepek e vidéken szabatosan nincsenek kimutatva. Kongeria homokterületeket találunk a Zala folyótól délre, mely kisebb-nagyobb megszakításokkal egész a Mura folyó völgyéig levonul.¹³⁾

A talaj *főlső rétege* a legtöbb helyen agyagos. Kötöttagyag földjéről Göcsej messze vidéken hires. A vidék geológiai viszonyait jelentő határelnevezések: Mecsek (ez márgaföld, ragadós s így nehezen művelhető), Kövecses (hol a talaj kavicsos). Ilyen hely csak 8-10 van; a többek között Szentpéterföldön, Csonkahegyháton, Rózsásszegen, Milejben, Csertalakoson, Lenti-

kápolnán, és Mumorban. Pazdergyás. (Lazaföld.) Homok rendszeren mint jelző: Homoki erdő, Kishomoki lap stb.

Göcsej és Hetes földtani térképe.

Göcsej *folyóvizekben* gazdagnak mondható. E folyóvizek közül bővebben csak a Zala folyót, Kerka, Cserta, Váliczka patakot s Váliczka csatornát tárgyaljuk. A többiek, melyek ezekbe ömlenek, apró patakok, csermelyek. Vizválasztó a Zala folyótól délre húzódó hegység. Északra a Zala folyóba, délre mind a Murába ömlenek.

A Zala, melyet a nép Szálának mond, Vas megyében ered. Zalalövönél lép Göcsej vidékére. Innen Bonczodföldre északkeleti, azután Zalaegerszegig délkeleti irányban kanyarog. Említésreméltó mellékvizei Göcsej felől: a Keresztúri, Szentmihályfai és a Váliczka patak.

A Kerka, mely régi okmányokban Kereka, Karka, Cereka néven fordul elő, szintén Vas megyében ered. Göcsej vidékén délkeleti irányban, Szécsiszigettől pedig délnek folyva, a Murába ömlik. A Kerkába folyik: a Medes, mely magába veszi a Györökházi, Türi és Czup patakokat, a Csertát Szécsiszigetnél. A Kerka, Czuczor G. szerint, nevét keringős folyásától vette. Ettől nem vehette, mert nem oly nagyon kanyargós a folyása. Némelyek szerint, Attila egyik nejétől nyerte nevét. Valószínűbb, hogy szláveredetű szó. (Kerka nevezetű folyó Dalmáciában is van.)

A Cserta patak Németfalu, Csonkahegyhát, Nagylengyel és Gellénháza vidékéről eredő csermelyek, patakok egyesüléséből támad. Ezek Petrikeresz-

für alatt egyesülnek. Innen a Cserta délre, azután délnyugotfelé halad, míg a Kerkával egyesül. A Csertába ömlik a Berek patak és lejjebb a Váliczka.

A kiszélesedett Váliczka patak Pákánál.

A *Váliczka* Pusztamagyaródnál ered. Délnek, majd kanyargósán délnyugoti irányban folyik. A Csertába ömlik. Ugyancsak Pusztamagyaródnál ered az a *Váliczka* is, mely északi irányban haladva, a Zala folyóba ömlik. Medre csatornázott.

E folyóvizek, patakok, mind csekély esésűek, lassan folyván, nagyobb esőzésekkor, hóolvadásokkor kiáradnak s csaknem az egész völgyet elöntik.

Göcsej ezen nagyobb folyóvizei mellett húzódó lapályok, keskeny völgyek *berkesek*, *itt-ott mocsarasak* s különösen a partok mentén náddal, berek-fákkal, fűbokrokkal benöve. A Kerka, Cserta és Váliczka s egyik-másik mellékpatakjainak környéke nagy hosszúságban ingoványos, posványos terület volt, melyeken csak télen, fagygyal járhattak át. Egyes helyeken nagy egerfákat döntöttek le s azokat használták bürükül. A vizenyős részeket egerfák borították. A fönmaradt határelnevezések bizonyítják, hogy ott, hol most szép kaszálók vannak, valaha hozzáférhetetlen ingoványok, kiterjedt állóvizek, mocsarak terültek el. Ezt a helynevek is bizonyítják: Halas, Halastó, Kerketó, Virágostó, Nagytó, Gálósztó, Holttó, Tóállás, Tököz, Tömellék, Széviz, Vizállás, Vizvüögy, Halastói erdő, Tókáki fenyüs, Csikászu, Ér, Nagyér, Nádas, Sasos, Kissásos, Sár, Bokánsárrét, Sásköz, Sáshel, Sárberék, Iszapi dülü, Csertás (iszapos, sáros), Semükös (kákával benőtt berkes hely).

Különösen sok a *berek* és e szóhoz fűzött elnevezés, a mi itt mocsaras, forrásos, süppedékes helyet jelent. Kis-, Fösü-, Asú-, Kösü-, stb. berek; Berekerdű. Berkirét stb. Az öregebb emberek még emlékeznek egyes nagyobb víz-állásokra, a melyek már régen eltűntek. A zalabesenyői „Vizállás” a Csáktornya-ukki vasútvonal mentén volt, míg a Váliczkát nem csatornázták. Mikefa és Zádorhidapuszta között nagy posvány volt. Kustánszegtől délfele Györfiszegig a Kislengyel patak mentén, az u. n. „Becsüögyében” 13-14

kilóméternyi hosszúságban száraz lábbal csak Kustánszeg alatt lehetett, nyáron át, átjutni. Boczfölde és Csatár között levő völgy egészen a múlt század 30-as évéig víz alatt állott. Ekkor, az országút készítése alkalmával, csapolták le. Kányavár és Nemphy (a mai Lenti) környéke állóvíz, mocsár volt, azért is építettek ide várat. Tófejnél nagyobb tó állott.

Ezekről a régi okmányokban is találunk említéseket. Egy 1353-ik évi határ járási okmányban olvassuk: „Először keletről egy földből való sarki határjel és *Toufeunek nevezett víz révpartjának közepén* halad a nyugoti csapáshoz . . .” Mocsarakat ily határjárásokkor sokat említenek, a melyek ma már nincsenek meg. Kiszáradtak, a patakok szabályozásánál lefolytak. A Náprádfától délre eső völgy annyira berkes, mocsaras volt, hogy ott állandóan vadruczák tartózkodtak. Ma legszebb rét terül el itt. Mikor a Csáktornya-ukki vasutat ezen át építették, a földben nagy, emberi kéz által ledöntött fákat találtak, melyek valaha az átjáráshoz hid gyanánt bürükül szolgáltak. Némelyikből inég erős kapufélfát, kapulábszárat lehetett készíteni.

E mocsarak, berkek, növényzetükkel együtt eltűntek. Állóvíz, tó pedig már sehol sincs s a vízmenti völgyek művelés alá vétettek. Nagyobb részük legelőül, kaszálóul szolgál; a hol pedig a terület elöntése kevésbé van veszélyeztetve, szántóul is feltörték.

A vidék *időjárásáról, éghajlatáról* rendszeres adatok nem állanak rendelkezésünkre. Annyit tudunk, hogy mint erdőségekben és folyóvizekben bővelkedő vidéknek elég esőzése van; ősszel a kelleténél is több; továbbá, hogy északi részén hidegebb időjárása van a környékbeli vidékekénél. Csonkahegyhát, Milej, Barabásszeg, Paizsszeg és Kustánszeg erősen hegyes-dombos, fensikszerű vidéke jóval hidegebb, mint a Zalamente, avagy Göcsej déli része. A fönti községekben két héttel később hordanak képét, mint másutt. Mikor pedig itt aratnak, az említett vidékeken már képét hordanak.

b) HETÉS.

Hetés vidéke közvetlen Göcsej mellett, annak délnyugoti részéhez tapadva, terül el, háromszög alakban. Északnyugoti részén a Dobrai hegyeket, délkeleten az alsólendvai hegycsoportot érinti. Keleti határát a Lentitől Csesztregnek vezető út (Zalabaksától Lendvahosszúfaluiig a várasd-pozsonyi országút), déli határa Lendvahosszúfalu- és Bánutánál végződik; nyugoti határa pedig Badamos, Kámaháza, Zsitkócz, Lendvavásárhely (Dobronok), Szentistvánlak (Jósecz) és Lendvajakabfa községek képezik. Legészakibb községe: Csesztreg.

Hetes vidékéhez 17 községet és 15 pusztát, telepet, majort s lakott helyet számítunk. Ezek a következők: *Baglad, Bamuta, Belsősárd, Bődeháza, Csesztreg, Gáborjánháza, Göntérháza, Kámaháza, Külsősárd, Lendvahidvég, Lendvahosszúfalu* (Belsőhegy, Hidegkút, Kisbükkhegy, Kishegy, Nagybükkhegy, Szénégető, Újhegy. Ezek eddig Hosszúfalu szőlőhegy néven szerepeltek), *Lendvavásárhely* (Borshegygyei), *Radamos, Résznek, Szentistvánlak, Szijártóháza* és *Zalaszombatja* (Nyakasházapuszta és Gálpálházával).

E vidék, némelyek szerint, hét, „háza”- és „lakos-végezetű azon községek után nyerte volna elnevezését, melyeket a törökpusztítás után az e vidéken megtelepedett ferenczrendi barátoknak adtak. Ez valószínűtlen. A „hetes” származásával nem tudunk beszámolni.

A Hetes és Göcsej közt fekvő Lenti, Lentikápolna és Kerkabarabás községeket Göcsejhez vettük. Éhez néprajzilag közelebb állanak.

Hetes körülbelül $\frac{1}{7}$ -résznyi nagysága a néprajzilag vett Göcsejnek. 117 II-km. Fekszik az É. Sz. $46^{\circ} 35' - 46^{\circ} 43'$ és a K. H. $34^{\circ} - 34^{\circ} 10' 26''$ között.

Hetes lakossága tiszta magyarnak vehető. Száma: 8083 (93'9%). A nyugoti, Vendséggel határos Lendvavásárhely és Radamos községekben vendek is lagnak. Elszórtan 488 (5.6%) vendet, 10 (0.11%) horvátot és 21 (0.24%) németet találtak Hetesben, az 1910. évi népszámláláskor. A vendek leginkább összeházasodás révén kerülnek ide, vagy olyan parasztmesteremberfélék, kik ha állandóan megtelepednek, teljesen magyarrá válnak.

Az összes lakosság száma 8602. 1869-ben 5461 volt. E szerint 40 év alatt 3141 lélekkel, vagyis 57.5%-al szaporodott. Egy □-km.-re 73'9 lakos jut; (1900-ban 68.5) tehát 12.6 több esik, mint Göcsejben, a hol 61'3 lélek esik egy □-km.-re. Hetesben a lakosság 1869-1880 között gyarapodott leginkább, a mely idő alatt 5461-ről 6715-re (22.9%) emelkedett a lélekszám. 1890-ben volt 7732 (16.6% emelkedéssel), 1900-ban 8042 (4% emelkedéssel), 1910-ben 8602 (6'9% emelkedéssel). E szerint leggyengébb volt az emelkedés 1890-1900 között. A legutóbbi lélekszám emelkedés itt is (6.9%) messze mögötte marad az 1869-1890 között történt szaporulatnak. Fogyott legutóbb a lakosság Kámaházán 152-ről 150-re, Reszéken 890-ről 873-ra. A legtöbb községben csekély a lélekszám emelkedés. Szentistvánlakon 4, Bagladon, Szijártóházán 9-9. A községek nagyobb részénél 10-19 között váltakozik az emelkedés. Legnagyobb lendülést mutatnak: Csesztreg, hol a lélekszám 1057-ről 1174-re, Lentihosszufalu, hol a lélekszám 1319-ről 1495-re emelkedett.

Vallásra nézve túlnyomólag róm. katolikusok. Másvallású, még izraelita is, csak szórványosan található. Róm. kath. 8433 (98%), reform. 40 (0.56%), ág. hitv. evang. 53 (0'61%), izraelita 66 (0.76%). Plébániája belső vidékén, az egész területen csak kettő van és pedig Csesztregen és Lendvavásárhelyen. A déli részeken levő községek Alsólendvához tartoznak.

Hetes vidéke egészen sík. Csak Göntérháza és Kámaháza között van néhány kilométernyire, 15-20 méter magasra emelkedő hullámlás. Északkeleti és délkeleti határai dombokon végződnek. Északkeleten a Dobrai hegycsoport végső nyúlványai törnek meg s enyésznek el. Délkeleten az alsólendvai hegycsoport kezdődik. Legnagyobb része áradmányi talaj. Számos s elég nagy területen süppedékes, ingoványos a terület. Nagyobb esőzésekkor a mélyebben fekvő területeket víz borítja s ilyenkor nagy tóhoz hasonlítanak.

Erdősége kevés van, az is nagyrészt a vizenyős helyeken levő égerfából áll. Szőlőterülete egyáltalán nincs. Rétyje aránylag elég nagy terjedelmű;

nagyobb része az Eszterházy hercegi urodalomhoz tartozik. A rétek általában vizenyősek. A szántható területet vetés alá veszik.

Az egyes területek művelésének módját itt is feltüntetik a dülő elnevezések. Van *dülü-vel*, *telek-ke*, *köz-zel*, *gyöp-pel*, *rét-tel*, *vüőgy-gyél* jelzett határelnevezés. (Besü telek, Hosszi dülő, Fösü gyöp, Nagy vüőgy stb.) Fás területet jelző dülők: *Fenyüs* (Urfenyüs), *Rakottás*, *Cseri*, *Ritas*, *Tüskés*, *Erdü* (Feketeerdü, Fenikerdü stb.). Vizenyős voltát s hajdani állóvízben való bővelkedését bizonyítják a következő helynevek: Virágostó, Nagytó, Gálósztó (Csesztreg határában), Hottói dülő Lendvahosszúfalu mellett). *Éghajlata, időjárása a környékbeli vidékekével azonos.*

GÖCSEJ S HETES VIDÉKE S KÖZSÉGEI.

a) A Kerka, Cserfa és Váliczka déli folyásának mellékei.

Hogy e vidéket oly mértékben, a mint azt néprajzi szempontból szükségesnek vélem, földrajzilag s részben történelmileg is megismerhessük, utazzuk be főbb utjai s folyóvizei mentén, annak kapcsán tárjuk föl fölületét, hegyeit, dombjait, vizeit, terményeit s tájképi érdekességeit és az egyes helyek történelmi nevezetességeit, hagyományait, mondáit. Már előre megjegyezzük, hogy Göcsej vidéke távolról sem oly „csúnya”, mint azt a környékbeli nép tartja s a mint egyes írók – kik Göcsejt talán nem is látták - állítják. Nem áll különösen Eötvös Károly azon állítása,¹⁴⁾ hogy: „Aç egész terület majdnem a kietlenségig egyhangú . . .” Nem hiszem, hogy Eötvös K. csak nagyobb részletben is, ilyet tudna megnevezni. Ellenkezőleg: mint látni fogjuk s mint tájképeink is mutatják, kedvesebbnél-kedvesebb részletekben bővelkedik. Hogy útjai rosszak, az korántsem eshetik tájképi szépségeinek rovására.

De hatoljunk Göcsejbe. Kezdjük leírásunkat a Csáktornya-ukki helyi-érdekű vasút mentén fekvő *Lenti* községnél. Lentit, mint már érintettük, se Göcsejhez, se Heteshez nem szokják számítani. Mi az előbbihez vesszük. E község sikon fekszik, a Kerka patak jobb partján. Környéke, a Kerka felől, hajdan egészen mocsaras volt, melyet aztán védelmi szempontból föl is használtak. Már a XIII-ik jszázdaban vára volt, mely egyike volt az országban a legerősebbeknek. Hajdanta Nemphynek (Castellanum de Nemphy) nevezték. Kun László királyunk 1278-ban kedvelt hívének, nagyságos Istvánnak, néhai Haholt horvátországi bán fiának adományozta, hű szolgálatai fejében. Nemphy ekkor, mint az adományozási okmány kiemeli, szétomlott vár volt; a Kerka mellett feküdt. Később, 1345-ben I. Nagy Lajos király Haholt Miklós (Haholt fia, István fia) az özvegy királyné lovászmestere nyerte. Ez volt az alsólendvai Bánfiak őse. I. Lajos Nemphy várát a királyi kuriá birói hatósága alá rendelte. Nemphy az egész XIV. és XV. századon kersztül a Bánfiak birtokában maradt. 1406. év előtt azonban a bösi Eördög Miklós-nak zálogosították el, aki aztán 1407-ben is birta. Czillei Ulrik I. Ulászló fogóságából kiszabadulván, e várnak a király vagy embere kezébe való visszaadására kötelezte magát. Azonban 1441-ben a király táborban volt e vár alatt, a mi arra enged következtetni, hogy Czillei nem teljesítette ígérését. Bánfi Miklós, Lendva várának ura, 1570-ben itt tartotta esküvőjét özv. Perényi Jánosné, szül. Zrinyi Ilonával, a szigeti hős leányával.

Kanizsa várának a törökök által 1600-ban történt elfoglalása után Nempthy várának megerősítése különösen szükségessé vált. Akkori nagyon mocsaras vidéke alkalmassá is tette a védekezésre. A vár nagy fontosságát mutatja az is, hogy ezt tartották Stiria védelmi kulcsának. Az 1613-ik évi országgyűlés a király figyelmébe ajánlotta a megerősítését, az 1618. évi

A Nempthy vár romjai.

országgyűlés pedig elrendelte, hogy Nempthy elsőrangú erősséggé emeltesék, kötelezve lévén az összes dunántúli megyék arra, hogy mind ingyenes munkákat s pénzbeli szolgáltatásokat adjanak. A király az 1625. és 1630-ik évi országgyűlések beleegyezésével úgy rendelkezett, hogy Nempthy stájer

védőőrséggel és Stájerország költségén védelmeztessék. Különösen az 1655. V. t. cz. elrendeli, hogy várához 360 lovas és 1000 gyalogos adassék.

Hogy Nempthy várát a törökök erősebb ostrom alá fogták volna, avagy elfoglalták volna, arra adatot nem találtunk.

A Bocskay-féle fölkelésnél Nempthy, Lyndva, Bánfi Kristóffal Bocskainak meghódoltak. Nempthy a XVIII-ik században belső- és külsővárossá oszlott. A belsővárosi lakosok szabadosak, a külsővárosiak jobbágyok, zselérek voltak. Várának omladéka a múlt század nyolczvanas éveiben még

Lenti fotere.

megvolt. Előtte szép tó terület el. Tágas szobáiban urodalmi tisztak, később cselédek laktak. Az urodalmi bérlők pusztulni hagyták. Később, ugyancsak a bérlők – kegyeletre nem tekintve – lebontották s helyére magtárt építettek. A volt várnak vizárkai s töltései most is fölismerhetők.

A lenti urodalom most Eszterházy Miklós hercegé. Czime: „Nempthy urodalom”. Több urod. épület van itt.

A község régi plébániája a XIV-ik században már fennállott. 1343-ban plébánia-templom volt. Mint anyaközségnek 9 fiókközsége van.

Lenti jelenleg e vidékbeli községek csinosabbjai közé tartozik. Intelligenciája szépszámú. Mint 2 megyei út által keresztezett helynek ipara és kereskedelme említésre méltó. Lakosainak a száma 40 év alatt 881-ről 1436-ra szaporodott. 1900-ban 1287 volt. Két tanerővel bíró róm. kath. felek, iskolája van. A hagyomány szerint a határában levő Vasastókába dobálták a kovácsok szerszámaikat, ha a török közeledett. E tokában elsüllyedt templomot is vél a hagyomány. A község délkeleti határában levő Törökerdő a törökvilág idejében nyerhette nevét. Ke-

létre a Bánfikutja, hol a lendvai Bánfiak miilatgatni szoktak. Tovább, Lenti és Mumor község határának találkozásánál elterülő Vármegyeerdőben, (Sós-rét,) barátlakás volt.

Lentitől északra, a Kerka jobb partja felől fekszik *Lentikápolna* és *Kerkabarabás*. Lentikápolna (Poss. Capulna) hajdan Szent Katalin szűz tiszteletére épült templommal. A Nempthy vár tartozéka volt már 1343-ban. A Bánfiak, később a Nádasdyak birtokolták. Utczái: Avig, Fővig, Lenti-u. Lakosainak a száma 40 év alatt megkétszereződött. (453-ról 904-re szaporodott. 1890-ben 817 volt) Csinos róm. kath. felek, iskolával. A hajdani birtokos, Nádasdy nevét egy dülő őrzi.

Kerkabarabást 1333-ban említik először az okmányok. Ekkor Rezneki Miklós fiai Barlabás nevű birtokukat Rezneki Olivér fiainak Fényesföldre nevű birtokával elcserélik. Régente Barnabásnak s Barlabásnak is nevezték. Az itt lakott legrégebb családok, mint: Paizsok, Terjékek és Forintosok már kipusztultak. Az 1845-ik évi nemesi összeírásakor volt: Kovács 11 család, Boros, Szabó 4-4 cs. Hermán 3 cs. Kulcsár, Lengyel, Sohár, Göncz, Császár, Kerese, Német, Horvát, Rudas 1-1 cs., nemes. Lakosainak a száma 650. (568, 421.)¹⁵

Lentitől északkeletre, a Kerka folyó balpartja felől három kised község fekszik: *Mumor*, *Bárhely* és *Kerkaszentmihályfa* 292, (260,) 221, (210,) 378, (346,) lélekszámmal. Mumor, egész valószínűséggel, újabbkeletű község. Lakosai között legtöbb a Kovács és Kondáker. Bárhely a régi okmányokban Bátorhely, Bátorhelye néven szerepeli. Nempthy várához tartozott. Jelenlegi lakosainak több, mint fele Kovács nevezetű. Kerkaszentmihályfa (népiesen rövidítve: Szenyifa) szintén újabban keletkezett község lehet. A XVI-ik századbeli okmányokban nem fordul elő. Utczái: Fővig, Avig. A határában levő katonai dűlőben „lármafa” volt; a hagyomány szerint innen lármázták föl az embereket, ha jött a török. A falutól északra eső legelőn van az u. n. Kiráلكut, hol a néphit szerint valami királynak volt a lakása. Ott – a nép hiedelme szerint – nagy pincze van, melyben a régi világból még most is volnának borok. Lakosai között legtöbben vannak a Farkas, Molnár és Kovács nevű családok.

Ezen 5 község Göcsej legszegényebbjéi közé tartozik. Különösen a 3 utóbbi. Határai kiterjedelműek s azokból is jelentékeny rész a Nempthy urodalomé. A föld sovány s télen a nép csekély bér mellett sem kap napszámot. Az urodalom a réteket negyedébe adja ki napszámrszolgálással és pénzbeli ráfizetéssel.

A kerkamelléki községek lakosai halászáttal is foglalkoznak.

A Kerka e vidéken mindenütt széles völgyben folyik, a míg csak a Cserta bele nem ömlik. Folyása lassú, itt-ott kanyargós. Gyakran kiont. Ilyenkor egész környéke víz alatt van, néhol 1-2 kilométernyi szélességben. Azért melléke berkes, mocsaras, ingoványos, „zsibbos”, „”. Régebben nagyobb helyeken, különösen Lenti környékén, járhatatlan volt a partjai körül levő terület. Ezt a helynevek is tanúsítják: Berekdülő, Kurtaberek, Mocsárosgyöp, Érköz, Zsibbattya stb. Ez utóbbi az öregebb emeberek tudomása szerint zsibbos, súp-

pedékes volt. Tédig a süppedékben járva kellett a szénát rudakon kihordani. Lenti határában Liponyag nevű folyóvíz is van, mely gyakran kiszárad s hal nincs benne. A Kerka körül rétság, erdőség terül el. Ezt maguk a dülök nevei megjelölik, mint: Vármögierdű, Kerka-e., Berek-e.; Fösürét, Urrét stb.

Mumor, Bárhely és Kerkaszentmihály határában a Szilvágy felől lehúzódó hegység nyugoti végső ágai laposodnak el, „döngölegben”, „gerindesen”. (Dombhullámokban.) E három község keleti határában, vagyis a dombos részeken, régebben szőlőhegyek és erdőség terült el. Erdőség most is van bőven, de a községek közelében a szántóföldek mindinkább nagyobb területeket foglalnak le, az erdőség rovására. A szántóföldek nevei mutatják, hogy előbb ott erdő vagy szőlőhegy volt. E dombhát keleten és délen a Cserfáig, továbbá a Kerkáig, északkeleten Nováig terjedőleg nyugoti, déli és keleti, síksággal érintkező oldalain kisebb-nagyobb községeket találunk. A közepe táján gyönyörű fenyvesek, tölgy- és bükkerdők borítják. Fensíkja meglehetősen egyenletes, csak a szélein, végső ágain barázdolt. A Lentitől Novára vezető út mentén nagyrészt gyönyörű fenyvesek, oldalt, jobbra, balra pedig

Fenyves a lenti-novai út mentén.

tölgyesek, bükkösök vannak egész Nováig. Ezen erdőségekben, illetőleg dombcsoporthoz belsejében csak az egy községet: *Hernyéket* találjuk. Ezt 1324-ben már említik az okiratok. Bészben Páka városához tartozott, részben a Bánfiaké volt. 407 (130, 77) lélekszámmal. Lakosainak egyrésze szénégetéssel foglalkozik.

Mumorra térve s onnan a keletre húzódó megyei úton haladva, mindjárt *Lentiszombathelyt* érjük. Domboldalra fekszik, 573 (569, 403) lakossal. Okmányokban először 1403-ban fordul elő. A Bánfiaké volt. Mostani lakó-

sálnak nagyobb része állítólag Sopron megyéből költözött ide. Csinos épülettel bíró róm. kath. felekezeti iskolája van. Valaha temploma is volt.

A lentiszombathelyi fensíkről belátjuk a Kerka és Cserta patakok völgyeit s ezen völgyeket körülövező gyönyörű hegycsoportokat, községeket,

Szénégetőhely Hernyéken.

mint: Máhomfát, Kerkateskándot s Szécsiszigetet, (melyek már Göcsejen kívül esnek,) Kerkaiklódot, Bördőczét, Pákát stb. Göcsej e legszélesebb völgyét a Csáktornya-ukki vasút szeli át. Kedvesebb, bajosabb vidéket, mint a mit itt belátunk, képzelni sem lehet. Délen a Páka és Szécsisziget között levő, sűrűn tagolt, 317 méter magasságú hegyek meredeken ereszkednek le a síkságra. A hegy gerinczével harántfutó, mély völgyek, néhol szakadékok, kedves völgyzúgok sorát látjuk itt. A hegység lábát kisebb-nagyobb területű erdőfoltok szegélyezik. E hegycsoport oldalai, gerinczei mindenütt szőlővel ültetvék be. Kedves látványt nyújtanak a szőlők között fehérlő pinczék, a szőlőterületeket tarkító gyümölcsösök, tisztások, a vizmosásos széles barázdákat s mélyebb völgyeléseket körülövező szilvások, gesztenyések, fenyvesek. Ennyi szőlőterület együtt Göcsejben sehol s más vidéken is kevés van. És ez igazi nagyszabású típusa a göcseji szőlőhegyeknek.

A Cserta folyása mellett elterülő dombok szelid hajlatúak s nagyobb része szántóföldül szolgál. Maga e völgy, különösen Páka környékén, berkes, ingoványos, zsombékos. Nagyobb esőzések, hóolvadások után mintha nagy tó területre el előttünk. Csaknem az egész síkságot elönti a víz, miután a Kerka, Cserta és Váliczka lassú folyásukkal, szabályozatlan voltukban nem képesek a vizet gyorsan levezetni. A Cserta különben Ortaházától némileg szabályozva van.

Az egész völgy egy nagy rét és pedig kitünően termő rét. A vízöntések megtermékenyítik.

Lentiszombathelytől keletre, a Cserta völgyének és ráhajló dombnak találkozásánál, egymáshoz közel, 3 községet találunk: *Kerkaiklódot*, *Bördőczét* és *Csomóderét*.

Kerkaiklód valaha a Bánfiaké volt. Laki László 1524-ben halálra ítéltet-

vén, II. Lajos király jóváhagyásával Iklód helységben birt nemes telkét a pogányszentpéteri pálos kolostornak hagyta. Az adóösszeírásokban Csokmával és Petróczczal együtt szerepel. Későbbi birtokosokul említetnek: Zichy Margit, gróf Salmis s Popul. Lakosainak a száma 367. (315, 246.)

Bördőcze (Berzelcze) 1324-ben a Bánfi család birtokába jutott. Közéleben feküdt *Várfölde*, a melynek most semmi nyoma. Róm. kath. iskolával. Lakosainak száma 252. (221, 194.)

Csömödér. Hajdan Chydemer s Gsedemér. 1324-ben Herneek és az elpusztult Várföldével I. Károly király Lendvai Miklós részére adományozta, hűséges szolgálataért. Előbb Kunche nevű egyéné volt, ki örökös nélkül halt el. A múlt század vége felé a falu nagyjából elhamvadt, mely után újjáépült. Részei: Szeginsor, Avig, Fővig. Utczái: Útköz, Szekir-u., Kerpács-u., Ihásköz. A Barátokkutja nevezetű dűlőn, a hagyomány szerint, barátlakás volt. E kútban, a nép hiedelme szerint, harang van, melyet, ha ki akartak venni, mindig lejjebb szált. Csömödért a mellette elhaladó vasút jelentékenyen emelte. Van vasúti állomása. Itt rakják föl a környékbeli tűzi és épületfákat. Gőzmalma élénk forgalmú. A község külsőleg a csinosabban épültek közé tartozik. A régi, néprajzilag különösen érdekes faházak leégvén, helyettük téglából építettek házakat. Csinos községi iskolája van. Lakosainak a száma 679. (616, 405.) Legtöbb a Tompos (6) és a Pető (5) család.

b) A Váliczka patak környéke.

Csömödértől délkeletre, mintegy 3 kilométernyire, a Váliczka patak mellett fekszik *Páka*, e vidék legnagyobb községe. Hajdan, 1389-1426 évek között, Hegyesd várához tartozott. Régen vára volt, melyet Czilley H. is birtokolt, ki, midőn I. Ulászló fogságából kiszabadult, Páka várát – állítólag – visszaadta Nempthyvel együtt 1431-ben az itteni erősség s bizonyára

Páka község délről nézve.

maga a hozzászámítandó helység is, Széchényi Lászlóé volt. Ő azonban még ez évben elzalogosította a Rozgonyiaknak. 1440-ben Széchényi L. Erzsébet királyné szemében, mivel vetélytársához, Ulászló lengyel királyhoz vetődött,

hűtlenség bűnébe esvén, a pákai kastélyt, tartozékaival együtt Zágorhidai (Tárnok) Demeter kapta a nevezett királynétól, de úgylátszik, mégis a régi tulajdonosé maradt, mert 1447-ben Páka, valamint Hegyesd vára a Széchenyi és Perényi családokat együttesen illette. A Széchenyiek e város felét a Szécsieknek vetették zálokba. 1454-ben részeit még mindig a Perényiek kezén találjuk, de a Szécsiek és szentpéterföldi őziek (Zsigmond) is jogot tartanak hozzá. Később Széchenyi László leányai révén Guti Ország János és Losonczy Albert kapták adományul. Azonban 1457-ben e város és tartozékai feléhez (néhai Széchenyi L. birtokához) Újlaki Miklóssal szemben, ki ebbe magát beigtattatni kívánta, – az alsólendvai Bánfiak, Szentpéterföldi György, nádasdi vagy monyoródi Darabos László, Nádasdi Ozsvát és egy asszonyfalvi Ostfi-leány tartottak jogot. 1496-ban részeit a monyorókeréki Ellerbach János kezén találjuk, a ki ez évben előbb a Szécsieknek, majd Bakos Tamás egri püspöknek s általa az Erdődiéknek idegeníté el. A pákai várhoz tartoztak különböző időkben: Szentpéterföldre, Perdeföldre, Vétyen, Demeföldre, Csedemér, Hernyék, Felső- és Alsó-Sebecske, Ártaháza, Morócz, Estvánfia, Péterháza, Varju-Jánosháza, Kaszafia, Antalháza, Egyedlakos, Bertaháza, Holttó, Berekköz, Szigetpuszták, Szigetszentmiklós, Sziget, Olasz-Mihálylakosa és Majorházalakosa környékbeli községek s puszták. A XVI. században a Zrínyi családé volt. Jelenleg a nagyobb birtokterületek több birtokosé.

A pákai várat a Váliczka folyta körül. Nyomai még látszanak. A hagyomány szerint a falu és vár között kút volt, melyhez a várból bórhidon jártak. A hajdani fabürükre még ma is ráakadnak. A mostani Páka déli részét, mely a Váliczka balpartja felől terül el, *Lásztuházá-nak* (Lászlóh.) nevezik. Utczái: Avig. Fövig. Páka igen kedves vidéken fekszik. Nagyterjedeimű s regényes hegyalakzatokkal bíró szőlőhegyei jó bort szolgáltatnak. Lakosainak a száma 1053. (1054, 852.) Jórészt bevándorolt várnépből maradt. Legtöbb köztük a Beck, Horváth, Tóth, Némeh és Dávid család. Szlávnevű családok is jelentékeny számmal vannak. Plébániája régi. A pákai anyaegyházhoz 22 község és major tartozik. Csinos kéttanerős r. k. iskolája van.

Pákától a Váliczka mentén haladjunk keletre. A völgyet a Váliczka balpartja felől mintegy 250 m. átlagos magasságú dombok határolják, északról pedig szelidhajlatu dombok emelkednek, melyeket részben erdők borítanak, részben pedig szántók. A völgyből északra is, délre is számos keresztvölgy nyúlik a hegyekbe, dombokba. Egyrésze meglehetősen hosszán nyomul be s csaknem mindegyikben patak, csermely csörgedez, melyek a Váliczka felé sietnek. Ezek közül említésre méltó a Vörös, Töröszneki, Szilvagy, Budnyai és Paragi patak. A délre eső helyeket szőlők, tölgy- és bükkfaerdők borítják. A Váliczka partjait fűzesek szegélyezik. Melléke több helyen mocsaras, ingoványos. Ez is gyakran kiárad s ilyenkor az egész völgyben víz hömpölyög. Egy 1381. évi határ járási okmány Vanuchkának nevezi a Váliczkát. A Váliczka völgye túlnyomó részben kaszáló. A vizenyősebb helyeken csak káka és sás nő. A völgy nagyon szép, itt-ott festői. A szegélyező hegyekben különös alakzatok nincsenek, de sűrűen lévén tagolva s a hol erdő nem borítja, mindenütt szőlőterület s szántókból állván, – nyáron bárhova tekintünk is – szemünk mindenütt kedves részeken nyugszik meg.

Pákától kiindulva, az első község, a mit keleti irányban érünk, *DÖmefölde*, 450 (424, 372) lakossal. Legnagyobb számmal Tóth család lakik itt. (11 cs.) Odább *Kányavár*. Hajdan Kányaföldének s Kányóvárnak is nevezték. 1433-ban Pördeföldével szomszédos nemes: Kerecsényi nevével tűnik fel, ki

Házsor Lászlóházán.

kányaföldi előnevet viselt. A család kihalt. Egytelkes nemesül Krasznay Mihályt említi az adóösszeírás. A Kányavár újabb neve e községnek. Vára után nyerte, melyet Kanizsa várának elestével az 1618. évi országgyűlés rendeletéből emeltek a szomszédos megyék hozzájárulásával. Salamon Ferencz történetírónk szerint¹⁰⁾ Kányavár a Váliczka folyó kiterjedt nádasai és roppant őserdők között feküdt. A berek, mely körülveszi, ma is nehezen járható. A szentlőrinczi és törözneki mocsarak, erdők és a valószínűleg alig járható út voltak a templáriisok, Johanniták s végre a Bánfiak által birt Kányavár védőszerei. A földsánczoknak egyes részletei s vizárkai ma is láthatók. Átmérője a vár belső részének csak 20 méter volt. Körüskörül a Váliczka folyt. A sánczok helye süppedékes, néhol szinte övig besülyedhet az ember s ilyenkor úgy kell kihúzni. A várba – a hagyomány szerint – bórhidon jártak. A várat, a nép hiedelme szerint, hiába lövette az ellenség: a golyók visszapattantak. De volt a várban 12 kád puskapor s midőn egy ízben a várórség arra a meggyőződésre jutott, hogy tovább a vár nem tartható, fölrobbantotta. A vár helyén téglákat s faczölöpöket lehet még mindig találni. A volt vár tégláiból és köréseiből Kámaháza pusztán nagyterjedelmű urilak (mely ma Sulykovszky herceg tulajdona,) a pákai templom és a kányavári major épült. A várhoz ingyen munkát, a Corpus Juris szerint, „saját tartományai” és Erdődi uraknak Kerka patak mellett fekvő birtokaik, továbbá Szent-Miklós és Tótfalu adtak. Kányavár volt Zala megye legkisebb erőssége, melyet egyideig a török is birtokolt.

Kányavárhoz több monda fűződik. A községben levő s már elpusztult tölgyfára, melynek törzse 14 öl területű volt, a törökök a kányavári barátságokat felagatták. A vár alatt levő pinczét, melyet különben eddig nem talál-

tak meg, nem lehet elbontani, mert a téglák boros máltérrel vannak össze-forrasztva. Éhez a pinczéhez a törökvilág alatt rézcsövön folyt le a szőlő-hegyről a bor. A pince tele van borral s kincsekkel.

Egy másik monda Bánfi Dorottyról szól. E nő feslett életű volt, sok leányt is megrontott. Egyszer a legénykorban levő fia, ki anyját nem ismerte, hazament. A vidékbeliek elmondták neki, hogy anyja még él s nagyon kicsapongó. Ő e hír hallatára anyját e tekintetben ki akarván tapasztalni, este ágyába feküdt. Maga mellé kardot helyezett. Az anyja, nem is sejtve, hogy fia van az ágyában, ígékezett hozzá. Erre a fiú, meggyőződve anyja rosszaságáról, le akarta őt kardjával szúrni. Bánfi Dorottya menekülni akarván, a vár ablakán kiugrott. Ugrásközben a lámpavason fennakadt s ott halt meg.

Kányavár lakosainak a száma 411. (305, 288.) Ennek is egyrésze a várnépségből maradhatott itt. Újabban a 66 család közül 13 család a bevándorolt. Róm. kath. felekezeti iskolával. Kányavár határában levő Szentlőrinczi erdőben, a népmonda szerint, valaha várat akartak építeni, de a mit nappal építettek, azt éjjel, kik, kik nem, lerombolták. Azt a helyet, a hol ezt történt, ma is várdombnak nevezik, mely esős időben föltűnően „zobog”, (rázódik,) jeléül annak, hogy sok eső lesz.

Kányavártól északkeletre, a Váliczkavölgy északra mélyen benyomuló völgyében találjuk *Pördeföldét*. Régi neve Perdefölde. 1380-ban már említés van róla téve. 1548-ból Tarródy György, Kávási Mihály és Kerecsényi Mihály említetik. A határban levő Szamárföldi erdőben volna – egy közrebecsátott zavaros népmonda szerint – valami Attila-fa, melyet állítólag minden gyermek ismer. Kutattam utána, de ezt a fát nem sikerült fölföldözni. A monda tehát, melyet két helyen is közöltek, a nép ajkán nem él. Arról a legöregebb emberek sem tudnak. Úgy hiszem, újabban csinálódott. Ellenben egy vastag bükkfáról ugyancsak ebben az erdőben azt tartják, hogy alatta Mátyás király nyugodott s bele is véste nevét. Egy másik terebélyes fához pedig kísérteties mesék fűződnek. Szamárfölde valaha község vagy major lehetett. A Töröznek nevű dűlön valaha ugyanilyen nevű falu állott. Az okmányokban Teréznek néven szerepel. Nevét a Törözneki rét, T. erdő és T. patak őrzi. Pördeföldének 426 (394, 225) lélekszáma van.

A megyei úton térjünk el jobbra a Váliczka völgyből s vágjunk annak egyik keresztvölgyében délre. Gyönyörű, szálás bükkfaerdőben visz utunk, csaknem egész *Szentadorjánig*, melyet népiesen Szentergyánnak neveznek. E község a Göcsejnek tartott vidéken már kívül esik, de ethnographiailag igazi göcseji, Erdőháttal, Marócczal s Lispével együtt. Hazánk legrégebb községeinek egyike, melyet már 1024-ben Szt. István király a zalavári apátságnak adományozott. Régente Szent-Ádrián volt. Nádasdi Darabos László Országh Mihály nádor előtt arról tett Budán, 1439-ben, protestációt, hogy Bánfi Pál, Alsólendva ura Szt.-Adorján klostromot ellenséges indulattal, fegyveres kézzel megrohanta, azt elfoglalta, a maga embereivel megrakta s minden ingó és ingatlan vagyonát magához ragadta, sőt a klostrom „apátjától” még a Convent pecsétnyomóját is elvette. A néphagyomány szerint, Bánfi a szentadorjáni barátokat, kik vele szemben engedetlenek voltak, fölakasztatta; az itteni nép sokáig mutogatta azt a – 18-20 évvel ezelőtt levágott – „goromba

nagy” tölgyfát, melyen a barátok halált szenvedtek. Budai Ézsaiás szerint Szt.-Adorjában apátság volt. Ez azonban tévedés. A vörösbarátok (templáriusok) priorsága volt itt. Szt.-Adorján és Kányavár között levő Szentlőrinczi erdőben valaha egy erődített őrtorony állott, melynek téglamaradványai, a sánczokkal együtt, ma is láthatók. Maga Szentadorján is kisebb erősség lehetet. Valaha a községet rengeteg erdő környezte. A régi kolostor valószínűleg a községtől délnyugotra eső dombon lehetett, hol most a temető van. A képvünkön látható rom annak maradványául tekinthető.

Az erdőháti „Várdombon” volt zárda romjai.

A községtől délre fekvő réten egy különös tartalmú forrásvíz van, mely a merre csörgedez, az ott növény moht minha kövesültté tenné. A moh a rajta lépdelő alatt ropog. Szentadorján lakosainak a száma 251. (243, 171.) 3-tan-erős állami elemi iskolája van.

Erdőhát község Szt.-Adorjával teljesen összeépült. A nép tréfás mon-
dása szerint ez utóbbi „borgyujábo tartja.” 162 lakossal.

Szentadorjától keletre húzódó dombháton átmenve, kies völgyben érjük *Lispét*, mely a régi írásokban Lypse, Lipcse néven fordul elő. 1548-ból Byoloky Pált és Jánost, 1553-1564-ben pedig Gyolthy Jánost és Gábort említi az adóössze írás. A Czigány család 1717-ben vásárolta meg. E családból ma is 9 család lakik itt. Valaha a község a nyugotra eső hegyháton lett volna Szentadorján fölött. A határában levő Törökkuti árokban, a hagyomány szerint, valaha törökök tanyáztak. 263 lakossal.

Szentadorjától nyugotra, a délnek húzódó, rendkívül meredek oldalú s szőlővel beültetett hegygerinczen átmenve, egy völgykatlanban látjuk *Maró-
czot*. 1449-ben mint zálogos birtokot említik. Széli Kálmánnak itt terjedelmes

birtoka van. Utczái: Czigány-u., Fösü-u. Ősi családai a Gombás és Varga. A többi család jórészt a környékbeli községekből származott ide. Lakosainak a száma 329. (320, 209.)

Szentadorjántól északkeletre, az oldalain erdőséggel, a gerinczén szőlővel beültetett dombon átgyalogolva, meredek hegy lábánál, *Lasztonyán* vagyunk. Ez a Váliczka kies völgyében fekszik ott, hol e patak környéke a legmocsarasabb. A falu mellett emelkedő Várhelyi hegyen, a hagyomány szerint, őrtorony volt, az ellenség megfigyelésére. Lakosainak a száma. 361. (311, 226,) melyből $\frac{1}{5}$ -rész újabban települt oda Szemben, a Váliczka patak jobb partja felől látjuk *Kámaháza* pusztát, hol Sulykovszky herczegnek szép parkkal övezett kis kastélya van.

Sulykovszky herczeg kastélya Kámaháza pusztán.

Kámaházától keletre fekszik *Várfölde*. Nevét a szomszédságában volt Várhely és Kányavár váraktól vette. Eredetileg Vártó volt.¹⁷⁾ A vár – a hagyomány szerint – az u. n. Szentmihályi völgyben volt, hol maradványai most is láthatók. 1564-ben Egerváry Istvánnak, Basa Györgynek, Eördögh Györgynek, Sohonnay Jánosnak és Tamásnak birtoka volt itt. A község ma egy domboldalon terül el. Részei: Fövig, Avig, Sorki. Határában van Pákaszeg dűlő, mely név valaha Bánokszentgyörgy jelzője volt, t. i. Pákaszeg-Szentgyörgy. A mostani Várfölde mellett volt Jakus v. Jákófölde és Alsószilvagy puszta, melyet most a „Szivágypuszta” jelöl. Róm. kath. elemi népiskolája van. Lakosainak a száma 467, (402, 304,) kik között legtöbb a Tóth nevezetű. (17 család.) A 66 családból 13 bevándorolt.

Várföldétől mintegy 2 km.-nyire fekszik *Bánokszentgyörgy*, Göcsej délkeleti részének legjelentékenyebb községe, honnan az út északra Zalaegerszeg és délre Nagykanizsa felé ágazik. Az okmányokban már 1336-ban szerepel Pákaszegi-Szt.-György néven. Ekkor a vasvári káptalan előtt a Búzád nemzetségből való Lendvay Miklós, a zalai főispán fia, Elő-Báró birtokukat

Bene fiának Benedeknek és társainak Páka-Szt.-György nevű birtokát elcsere-
 rélik. Hajdan a Bánfiaké volt. Jelenleg Eszterházy Miklós hercegnek van itt

nagy terjedelmű birtoka, főleg nagy erdeje. Plébániája 1717-ben állítottott fel. 8 község és több pusztának anyaegyháza e község. Temploma Szt.-György tiszteletére van szentelve. Gőzmalma forgalmas. Itt született Kovács Zsigmond pécsi, majd veszprémi püspök. A községtől északkeletre esik Budnya, északkeletre Szilvágy nevű dűlők, melyek valaha puszták voltak, Bunyai Azzivag nevet viselvén. 2-tanerős róm. kath. iskolája van. Lakosainak a száma 1473. Bánokszentgyörgytől délkeletre fekszik Valkonya, északkeletre Oltárcz, délnyugatra Báza, ezen vidék legfélreesőbb helyei. Oltárcz kivételével szőlők és erdőkborította hegyek által körülvevett mély völgyben terülnek el. Bánokszentgyörgyről *Valkonyára* menve, mintegy 4 kilométernyi távolságban gyönyörű

erdőn keresztül visz az út. Valkonya elszigetelt hely lévén, lakosait vadásoknak tartják. A falu Avigból és Fővigből áll. A nép szerint valaha Fejérfüzes volt a község neve. Mostani nevét – mint mondják – valami vak anyától nyerte. A lakosok között legtöbb a Balogh nevezetű, (9 család,) azután a Szakos. (3 cs.) Róm. kath. népiskolája van. Lakosainak a száma 290. (273.)

Bánokszengyőgtől nyugotra eső vidék.

187.)Bánokszentgyörgy és Báza között délfelé futó hegygerincz csupa szőlővel van beültetve. *Báza* szép völgykatlanban fekszik. Részei: Besüvig, Fösüvig. 1548-1570-ben a Szentlászlóy, Laszkay, Barkóczy, Botka és Czigány családok említettnek. Újabban a Tánzos nemesi család van leginkább képviselve. (8 cs.) Tóköz nevezetű dűlője helyén valaha tó volt. Lakosainak a száma 255. (217. 118.)

c) Göcsej keleti része.

Legelső községül *Oltárczot* vesszük. 1239-ben már megvolt. 1553-ban Petri Kovács Pétert 1 portával említi itt az okmány. 1564-ben a Bánfi-családé volt. A község egyrésze domboldalon, másrésze völgyben fekszik. Részei: Óvég, Fővég és Sorokuccza. Lakosai között legtöbb a Lakatos, Józsa, Meggyes, Tóth és Kovács család. Róm. kath. iskolája 2-tanerős. 916 (695) lakossal. Hajdan búcsújáróhely volt. Az Oltárcztól délre eső hegy, a *Gurgó* egyik legmagassabbika Göcsej vidékének. (325 m. magas.) Túlnyomóan erdő borítja. Lakosainak a száma: 998. *Bucsuta* a régi okmányokban Bachita néven fordul elő. 1364-ben már említik egy határjárás alkalmával. Miután hajdan az Oltárczra menő búcsúsok útjába esett, neve – a néphit szerint – onnan eredt. Lakosai, kiknek a száma jelenleg 622, (587, 462,) jobbágyok voltak 3 osztályban *a)* szessziósok (helyesek) *b)* szabadosok és *c)* 18 naposak. Ez utóbbiak az uraságtól nyert lakhelyért évenként 18 napot szolgáltak, a tizeden kívül.

Bucsutától északkeletre, domboldalon fekszik *Szentliszló*. (Vinczló – Sanctus Vencezlaus – Senthvizlő.) Már 1336-ban előfordul. 1471-ben plébánosát említik. Lakosai nemesek voltak. Az 1845. évi nemesi összeírásakor Leránt, (2 cs.), Tuboly, (13 cs.) és Tánzos (2 cs.) családok szerepelnek itt. Valaha, főleg az előbbi két családból állott Szentliszló s az ő jobbágyaik után szaporodott el a lakosság. Állami iskolával. Lakosainak a száma 597. (588. 378.) A határában levő Budnya nevű erdőben régi várrom van.

Főlebb, északra, részben domboldalon, részben síkságon *Pusztamagyarod* terül el. Régi neve: Magyarád v. Magyarod. A pölöskei, majd kapornaki várhoz tartozott ingyen munkát adni. Lakosai nagyrészt jobbágyok voltak. Régi plébániájának felállítási ideje ismeretlen. 1220 (1250, 864) lakossal. Pusztamagyarod és a tőle északra fekvő Istvádmajor között húzódó völgy egy kis emelkedettebb részén ered a két Váliczka patak. Egyik északra folyva, a Zalába ömlik, a másik délre, majd kanyargósán nyugoti irányban haladva, a Csertával egyesül. Az előbbi, Sőjtör határától kezdve a Zalába ömléséig, csatornázott.

Északra haladva, nagy községet találunk: *Sőjtört*, mely az egész megyének egyik leghosszabban nyúló nagyközsége. Egy hosszú utca mellett két-felől a házak tömötten, mintegy 3 kilométernyi hosszúságban sorakoznak. Az okmányokban e község Sehtur, Poss. Felsew-Sehtur és Poss. Olsosehtur néven fordul elő. A Haholt családé volt 1356. körül. Felső-Sőjtörön Szent Adrián vértanú tiszteletére szentelt egyház állt. 1513-ban Haholti Ferencznek 11 portája volt itt. Az 1356-ban említett Remete 1456-ban mint külön helység (Remethe) fordul elő. Németsfalu is. Utczái: Aszeg, Föszeg, Bükkalla, Szeglet. Újabban Deák Ferenczről vált nevezetessé, ki itt született. Az egyszerű emeletes ház most is megvan. Az a szoba, melyben született, egyideig postahelyiségül szolgált. A községben 4-tanerős róm. kath. felek, iskola van. Lakosainak a száma 2242. (2307. 1562.) Lakosai között legtöbb az Andris, Bakonyi, Németh, Nóvák, Tóth, Sipos, Soós és Kustán család.

Az a ház, melyben Deák Ferencz született.

Mielőtt Sőjtörről a Csertamellékre térnénk, említsük meg *Bakot*, mely a Váliczka csatorna balpartja felől, a Zalaegerszegtől délnek haladó oszágút

mellett fekszik. Ez az út régi. Egy 1318-ik évi határjárás alkalmával már emi-
tik, mint „Nagbokra vezető nagyútat.” E község Nagy-Bok néven a zalavári
apátság részére Szent Istvántól 1024-ben kiadott 2-ik megerősítő adomány-
levelében fordul elő. Rupp szerint Bak egyike azon községeknek, melyeket
IV. Béla király 1262-ben Hanus pannonhalmi apátnak a szigeti várért, kár-
pótlásként, adományozott. Az adólajstromokban Néma faluval együtt fordul
elő, melyekben az Eördög családnak 37 és $\frac{1}{2}$ a „de eadem” plébánosnak
pedig négy jobbágy portája volt. 1354-ben a zalavári apátságé volt. 1400-ban
Oppidum Book néven fordul elő. Ez időtájban országos vásárai is voltak.
1478-ban Nagbak néven fordul elő, mint egyházas és várhely. A peleskei vár-
hoz tartozott. Az Ákos nemzetségből származott peleskei Eördög családé volt,
Nénával együtt. 1641-ben ismét három Eördög testvér: Miklós, István és
Iván van említve mint birtokos. 1647-ben már Széchenyi György nevén szere-
pel. A hagyomány szerint Hétszarvu-Nemes-Baktól vette e község jelenlegi
nevét, mely a mostani Baktól mintegy két kilométernyire feküdt. Erre azon-
ban nyom nincs. De Néma neve fenmaradt egyik határelnevezésben. Van:
Nénai rét, Nénai erdő. Különben nyomai most is láthatók. Helyén égett
földet, kemeczehelyeket s hompokot látni. Bak és Néma lakosai jobbá-
gyok voltak, az 1845. évi nemesi összeírásnál csak a két Simon család szere-
pel nemesként. Bak szép fekvésű, kedves vidékű. Urodalma – mely jelenleg
gróf Széchenyi Béláé – mintaszerűen kezelt. Iskolája községi jellegű; két-
tanerős. A község részei: Főuccza, Kösüfő. Lakosainak a száma 1337.
(1243. 732.)

Baktól délre, mintegy 4 kilométernyire a Váliczkamenti és a Pákától
húzódó egyik völgy összetorkolásánál fekszik egy bájos völgyrészletben
Ördög Gyurkó vára. Ez mintegy 9-10 méter magasságú szabályos, kör-

Ördög Gyurkó vára.

alakú domb; fölül 13 m., alul 40 m. átmérővel. Oldalán körüskörül mas-
növésű, 80-200 éves, tölgy- és bükkfák terjesztik lombjaikat, beárnyékolva
az egész dombot annyira, hogy a vasúton közvetlen mellette utazók észre

sem veszik, hogy a sűrű fák egy magaslatot fődnek be. É dombon valaha *ál* Eördögh család egyik tagjának vadászkastélya, vagy őrtornya lehetett. Hogy épület volt ott, tanúsítják a talált téglák, kövek, melyeket a környékbeli lakosok építésekhez elhordták. A kastélyt, egész valószínűleg minden oldalról mocsár vette körül. Ördög Gyurkó vára most a nép hiedelmében a kísértetek tanyájaként szerepel. Számos kísértési monda él erről a környékbeli népnél. E helyhez közel, a vasút építése alkalmával mammuth-csontokat találtak.

Ördög Gyurkó várától keletre, közel Sőjtörhöz, a Váliczka csatorna jobb partján szintén van egy ilyen „pup”, a hol őrtorony lehetett. Még ezelőtt 50-60 évvel vízzel volt körülveve, melyben halásztak is. E púphoz egy nagyon régikeletű monda – mely talán igaz történet volt – maradt fenn a nép száján. A púpon kastély állott, melyben valami úr lakott családjával. Tatárjáráskor a család elmenekült, csak az úr és felesége maradt ott. Midőn a tatárok a kastélyba berontottak, az asszony éppen kenyeret sütött. Megjelenésüket csak akkor vette észre, midőn a kenyeret a kemenczébe vetette. Sietében föltárta a konyhaajtót s a mögé húzódott. A tatárok a kenyérbe nyársot böködtek, próbálva, hogy ehető-e. Sütelen lévén, eltávoztak a nélkül, hogy az úrnőt észrevették volna. Férje a kéménybe menekült s őt sem látták meg. így menekedtek meg mind a ketten.

d) A Cserta középfolyása körül elterülő vidék.

Sőjtörnél a mintegy 3 kilométernyire kiszélesedő Váliczkavölgy találkozik a csertamelléki s berekptakmenti völgygyel. A három fővölgy és pedig: a Váliczka patak, Váliczka csatorna, Cserta s folytatólagosan a Berek patak mentén húzódó völgyek által bezárt háromszögű terület mély és több hosszú völgy által tagolt dombvidék belsejében csak egy községet találunk: a 445 lakosú *Szentpéterföldét*. Pusztaderics és Pördefölde már inkább a széleken fekszenek. A keskeny, mély völgyek, megtelepülésre nem alkalmasak. A szóban levő hegységet övező völgyekben azonban nagyon is sűrűn érik egymást a községek. E terület fölüllete, a közepe táján 250-300 méter magásgig ér. Földtani viszonyait illetőleg a folyók mentén mindenütt alluvium, a hegyes, dombos rész pedig jobbára dilluvium. Csak északi részén Gutorfölde, Szentpéterfölde és Tófej között elterülő hegységek pliocén-képletek. Legmagasabb csúcsa Pusztamagyaródtól északkeletre emelkedik 306 méternyire. Magasabb hegyhátoi még: *Belsőhegy*, (299 m.) a *Gesztenyési hegyhát*, (293 m.) *Budnya*, (274 m.) *Bolhegy*, (265 m.) és *Macskameződomb*, (274 m.) A hegyeknek a községekhez közeleső részeiben, különösen északon, jelentékeny terjedelmű szőlők vannak. Túlnyomó része azonban gyönyörű erdővel borított. Nagyobb erdőségei: a Várföldei, a Töröszneki, a Budnyai, az Uri és a Kuriaerdő. Ezen erdőségek nagyrésze urodalmi. Különösen Eszterházy Miklós herczegnek vannak nagyterjedelmű erdei. Az északról délre húzódó dombok egyikének peremén terül el *Baktüttös*. 1431-ben a Nádasdyak birtoka volt. Utczái: Avig, Fövig, Töris (hol két utca találkozik.) A déli határban levő réten, (a vasút mellett,) mint az öregebb

egyének állítják, tó állott. A község lakosai jobbágyok voltak. Rom. kath. felek, iskolával. Lakosainak a száma 578. (590. 341.)

Baktüttösről délre haladva, belejutunk a már többször említett hosszú-völgybe, mely pákánál találkozva a Váliczka völgyénél, beleolvad a Kerka-völgybe. Az egész völgyet a Berek patak szeli s vasút halad rajta végig. A Berek patak balpartja felől mellékvizek: a Görbőföldi patak, Beczi és Szigeti patak. E völgyet Göntér G. Endre írta le szépen.¹⁸⁾ „Ha az utas – úgy mond – Bak község állomásáról a bobacsáktornyai vasúton lefelé utazik, Tófejnél egy gyönyörű – hol keskenyebb, hol szélesebb – kies völgy nyílik meg előtte, melyet északfelől mindenütt mérsékelt dombos mezőség, délről pedig többnyire egy-egy árnyas erdő – közben-közben vetéssel borított halmokkal szegnek be. – Itt-ott megszakad a mezőség, vagy erdő s helyettük alacsony, szalmafödeles, csak nagyritkán téglából épült, zsindeyes házakkal tarkított faviskókból álló, apró, kis falucskák képezik e bájos völgy szegélyét. Különösen Náprádfától Ortaházáig nagyszerű látvány az utas számára ez a vidék – nyáron. Május, június hónapokban, mikor a rét zöld szőnyegének szemet üdítő színével a – majdnem mindkét oldalon folyton húzódó – lombos erdőség bájos zöldje a legkellemesebb harmóniában egyesül, ez a tájék egy valósággal elragadó panoráma, melyet az utas nem győz eléggé magasztalni s melynek látásával nem képes betelni . . .”

E völgy egyrészét Csertamelléknek nevezik még azon a részen is, hol a Cserta nem folyik. E völgy szegélyén elterülő községek: Tófej, Gutorfölde, Náprádfa és Ortaháza.

Tófej (Nobiles de Thoufeu) 1313-ban már említik az okiratok. 1353-ban Kávási Miklós és fiaié volt. 1382-ben a „Tófej” nevű vitás birtokot Kávási Jakab és Tófeji Lóránd között ossza meg Garai Miklós nádor, a zalavári convent utján. Régente csak amostani korcsmától a haranglábíig terjedő részt neveztek Tófejnek. Északkeleti része Puzsér, délkeleti része pedig Beck-rét volt. Emlitenek még egyes okmányok Alsótófew és Egyházastófewet, Kystofew neveket is. 1513-1578. Háshády család említettik, mint birtokos. 1563-ban egy telkes nemesek: Nemes Péter és János, Tóth László és Szabó Simon.

A község mostani nevét, teljes valószínűséggel, az ott elterülő tótól nyerte. A tónak már csak ahelye van meg, a közös legelőn. A temetőben templom volt, melyet a törökök pusztítottak el s melyből azt megelőzőleg a harangok a Hencse pusztja alján levő tóba „futottak” s ott is maradtak. A határában fekvő szőlőhegyen a vidék legjobb bora terem. A közeli *Lóránt-házát* az ősrégi Lóránth család (melyből az Inkey család is származik) birtokolta. A mostani *Szompácpusztán* már 1342-ben templom volt. Nemes emberek laktak. 1513-ban Kerecsényi Pál, Kristóf Boldizsár, Veres Antal és Mihály 1-1 telkes nemeseket e miut az adóösszeírás. Szompács valaha híres búcsújáróhelyként szerepelt, mert ott egy piros kút volt, melyben a víz „vérré változott”. A forrás ma is megvan, mellette tokával. 1845-ben a Babos, Fater, Czigány és Sipos családok említettek nemesekül. Most már csak az utóbbi két családból laknak itt. Tófej lakosainak a száma 724. (802. 445.) Csinos épülettel bíró román. kath. felekezeti iskolája van.

Tófejtől délre, egy délkeletre bekanyarodó völgy kiszélesedő részén fekszik *Pusztaderics*. (Edelich, Edericz.) 1553-1588-ban a Gotthárdy család lakott itt. Most a Hány és Varga család van legtöbb számban képviselve. Több, mint $\frac{1}{3}$ -része máshonnan költözött ide a lakosságnak 458 lakossal.

Gutorfölda kedves fekvésű. Délkeletre, egy dombon álló temploma van. A XV-ik században a debrentei Himfieké volt. A Mátay és Czigány család innen veszi előnevét. Zichy Mihály gyermekei: Ferencz és Katalin, egy, 1597. évbéli oklevél szerint, itt birtokosok. Gutorföldét, a közelben fekvő Kisfalud pusztával együtt számos nemes lakta, mint: Kávássy, Sárkány, Aszuvölgyi, Rayky, Tharródy, Ormándy, Szegváry és Pethes családok. A közelbeli Himföld a Himfi családé volt. Ezek közül ma már csak a Mátay és Czigány családot találjuk itt. Gutorföldétől keletre nagy szőlőhegyek vannak, mint: Mézes-h., Rigu-h., Tófeji-h. és Balogh-h., melyeket a környékbeli községek lakói birtokolnak. Iskolája községi jellegű. Lakosainak a száma 850. (730. 482.) 17 család nem régen települt ide.

Náprádfát a régi okmányok Erdewfalvával említik. Náprágyfa és Nábordfalva néven is előfordul. A nép Nátránfának nevezi. Peleske várához tartozott. Az Eördögh család birtoka volt. Itt is sok a Czigány (11 cs.) továbbá a Török (9 cs.) család. A határában levő Erdődfai dűlön lehetett valaha Erdewfalva. A vasútépítésnél ott kemenczehelyeket találtak. A Boli-hegyen hires, nagy berkenyefa volt, melyről azt regélték, hogy alatta valamikor a törökök étkeztek. Náprádfa közelében volt Gyerteleke. (1430-ban előfordul a zalai okmánytárban.) Róm. kath. felek, iskolával. Lakosainak a száma 529, (521, 364,) melyből $\frac{1}{5}$ -rész újabban települt be. *Himfölda* ma pusztá. Kisfaludy Sándor Himfi szerelme ez. költeménye a pusztá egykori urától vehette elnevezését.

Gutorföldétől délkeletre, nehezen megközelíthető völgykatlanban fekszik *Szentpéterfölda*. Nagyon régi község. Okiratokban már 1389-ben előfordul. 445 (412, 242) lakossal. A mellette fekvő Nádosrét – a nép között maradt hagyomány szerint – egy igen mély kút fenekén harangok vannak.

Gutorföldétől északra, a Szigeti és Beczi patak között húzódó dombháton fekszik *Szentkozmadombja* s ehez közel, ugyancsak északra, *Zalatárnok*. Az előbbi régen Kozmadomján és K.-demjén néven szerepelt. Egy 1513-beli adólajstromban már előfordul. Ezen időben Szegi Péter özvegyének és Elek Pálnak 1-1 portája volt benne. Később a Bezerédy család lakott itt. Lakosai közül a Bertalanok, Hermánok, Ferencziek és Sósok írtak össze 1845-ben nemesekül, kiknek utódai már nem laknak itt. Lakosainak a száma 434. (486. 258.)

Zalatárnok egyik nagyobb községe Göcsejnek. Részei: Mukucsfalva, Páfiköz, Becs-u. és Fityefa. Széles főutczával, régies templommal, csinos, két-tanerős községi elemi iskolával. Több középirtokos lakik itt; a többek között, a Deák család egy ága. Lakosai között sok az izraelita. A hagyomány szerint nevét egy ott lakó kir. kincstárnoktól vette. Valószínűbb, hogy a Tárnok családtól. Határában régen 3 község volt: Aszuvölgy, Szentgyörgy és Vörös-falu. Az előbbi kettő 1465-ben a Botka család birtokában volt. *Aszuvölgyet*

ezenkívül birtokolták: 1567-ben Zichy Ráfael és Mihály, erdődi Pálffy Tamás, Török Tamás, Lodovy Döme, Niczky Boldizsár, Szép Gáspár, Párizs Miklós stb. Ezek jótállottak Keresztházay Zsófia kérésére ennek férjéért: Gerdák Gáspár újhelyi harminczadosért, hogy a királyi fogságból kiszabadulhasson, olyan föltétel alatt, hogy kiszabadulása után két hónap alatt 800 forintot lesz köteles a magy. kir. kamarának fizetni, ellenkezőleg a kamara e jótállók jószágaiból ezen összegnek megfelelő részt lefoglalhat; ők pedig viszont lefoglalhatják az említett Zsófiának egyebek között a helységben levő részbirtokát s nemesi kúriáját. Aszuvölgyön remete is lakott. Estelenkint a faluba lovagolt kéregetni. E helységet – mint a hagyományban fönmaradt – a törökök pusztították el. *Vörösfaluban* vörösbarátok laktak. A földje vörössesszinű volt. Az udvarhelyek, házhelyek nyomai ma is megvannak. A barátok törökfutáskor távoztak el innen. Ma *Pusztaszentgyörgy* szőlőhegy és szántó. Itt a kápolna helyét még fölismerni. Az aszuvölgyi erdőben levő u. n. Búdostó dűlőben templom sülyedt el. Tornyát, ha a tó vize kiszárad, a nép szerint, meg is lehet látni. A Szentegyház nevű dűlőben egy templom alapját csak nemrégén ásták ki. Itt, állítólag, remete lakás állott. Zalatárnok lakosainak nagyobb-része nemes, mint a Becs, (6 cs.), Pulay, (9 cs.), Pálffy, (5 cs.), Fitos, (3 cs.) (lombos, (4 cs.), Sipos, (3 cs.), Takács (3 cs.) stb. 22 család a bevándorolt. Temploma a XV. században épült, gót-stillel. Lakosainak a száma 1344. (1301. 858.) A község egyik telepe *Oroklán*, néhány házzal.

A Berek pataknak a Csertába ömlésénél fekszik *Ortaháza*. 1389-ben Ártaháza néven fordul elő. 1695. évben, úgylátszik, újra telepítettett. Ekkor t. i. Eszterházy Gábor herczeg utasítást adott Czigány Gergelynek, hogy a vidékből telepítsen ide lakosokat, adományozván neki az erre szükséges területet.¹⁹⁾ 1720-ban mint pusztulásban levő községet említik a dicalis összeírásoknál. Az ortaházaiak mind nemesek voltak, nagyobb részük a Czigány családokból, kikről a nép ma is azt tartja, hogy cigányeredetűek, mert „feketé” és Czigány a nevük. Lakosainak a száma 353. (311. 194.)

Ortaháza határában *Bolipusztá* mellett a Bolierdőben látható egy „πιπ”, melyet a nép földpinczének gondol. Kincs, sok pénz van itt. A törökvilágban rejtették ide. E púpot keresztül-kasul vágják, czöveket vertek bele, hogy a pénz elérjék. Egy kan – mint hiszik – valahol egy fa tövében levő lyukon bement a pinczébe. A kanász utána. Ott olyan hordókat talált, melyeknek a fája széthullott s csak a borköréteg tartotta a bort. Talált ott búzát, pénzt. Ez utóbbiból egész tarisznyával hozott ki. A kan a búzára járt be. Az ilyen kincset tartalmazó hely – a néphit szerint – minden 7 évben kinyílik szellőzni.

Ortaháza átellenében, nyugotra *Kissziget* község terül el. A XVI-ik században Zygeth néven fordul elő. Lakosai jobbágyok voltak. A falu részei: Avig, Fövig s Kaszaháza. Temetője keletre, a mélyen fekvő völgyből kiemelkedő dombon van, melyen régebben, állítólag, templom állott. E templom előbb odább, a mezőn volt. A „törökfutáskor” költözött át, magától. Joidéig meglátzott a nyoma, a merre odahaladt, mert arra minden élőnövény le volt „sikávo”. Kissziget e vidék Rátótja. Sok tréfás dolgot fognak rá lakóira, különösen, hogy a Csertán alkalmazott búrjúket megnyújtották, a zsebórárt

agyonverték, a hajdinát megúszták, egy kimúlt bikáért misét szolgáltatnak stb. Persze ezek a dolgok nem egészen úgy estek meg, mint mondják. Sőt a legtöbb egyáltalán semmiféle alakban sem történt meg; egyszerűen rájuk kenik, évődésből. A kisszigeti ember épen olyan értelmes, egészséges gondolkodású nép, mint a többi vidékbeli. Kéttanerővel bíró róm. kath. felek, iskolája van. Lakosainak a száma 509. (503.) Legtöbb a Belső (10 cs.) és Becze (7 cs.) család.

A Gserta völgyében északra haladva, találjuk Zebeczke, Mikefa és Kará-csonyfa kicsi községeket.

Zebeczkét a régi okmányokban Felsewsebecske, Alsowsebecske néven említik. Egy 1412-ben történt határjárásról szóló okmány Alsógyertyánágnak is nevezi, hozzátévé, hogy „máskép Sebecke”. E helytől vehette nevét a Szebecskey nemesi család, mely ma már – úgy hiszem – kihalt. E vidéken legalább nincs. 1548-1641. években Nádasdy, Bánfi, Erdődy és Zrinyi családé volt. Lakosai igen jó szövők. (A nők.) A régi puritán egyszerűséget e vidéken legjobban megtartották. 367 (301, 248) lakossal.

Zebeczke keletről nézve.

Mikefán a XVI-ik században a Czigán, Geráth, Garázda s Lóránth családok laktak, mint nemes emberek. A Czigán család Zsigmond királytól nyerte itt a birtokot. Ezekből ma is 9 család lakik itt. A község részei régen Bátorháza, Mucskos és Tüskeszér; most: Asu- és Fösürész. 1845-ben nemese-kül, Czigán, Gombos és Marócz családot említik. Mikefa egyrésze a völgy szélén, másrésze dombtetőn fekszik. Régebben csak az előbbi része volt, azért is maradt rajta a gúny: „Part alatt pislogatu Mikefa.” A Cserta melléke hajdan itt nagyon mocsaras, vízállásos volt, mint a helynevek is tanúsítják: Csikászu, Sziéviz. Lakosainak a száma 502, (447, 293,) melynek túlnyomó része a vidékről származott ide. Róm. kath. felek, népiskolával. Mikefa határában van *Zágorhida*. (Népiesen: Ágorhida.) Kis telep, néhány házzal, a Novától Tárnokra vezető megyei út mentén. Hajdan falu volt. 1548-1578. év között több családot sorol föl az adólajstrom: Czigán Györgyöt és Bertalant, Aszuvölgyi Jánost, Lóránth Pétert és Berg Györgyöt említi. Zágorhida mellett az u. n. Pontoki malomnál volt egy feneketlen, ösvényes forrás: „harongos kút”, melybe – a hagyomány szerint – a törökfutás idejében a lórántfai harangokat dobálták. Zúgásukat – a nép szerint – sokáig lehe-

tett hallani. A kút körül több ágyúgolyót találtak. Egy monda szerint²⁰⁾ a Zágorhida mellett portyázó törökök itt erős vereséget szenvedtek; nagyobb részük ott veszett. Hirül jöven, hogy a Buda felé törekvő török e vidéken átveszi útját, Zalaegerszeg felé. A mikefai és karácsonfai vályogvető cigányok, a sok tagból álló híres Zágor család fejéhez, a vén Zágorhoz szaladtak tanácsért: mit tegyenek a közeledő törökkel. Zágor, mint régi, hírhedt verekedő azt felelte: „Kaszára, baltára mórlik! Majd lekaszaboljuk a pogánt!” De nekik a pogányok lekaszabolására nem volt kedvük. Valami csellel szerettek volna a pogánynak ártani. Vajdájuk elő is állott vele: majd lopnak szálfát az uraság erdejéből, azokba belefűrészelnék, átfektetik a Zádor vizén, a hol a pogánynak át kell mennie. Ha a törökök rájuk lépnek, azok kettétörnek s a törökök a vízbe potyognak és belefúlnak. Akik bele nem fúlnak, azokat Zádor nagyszámú családjával lekasza-

bolja. Úgy is történt. A török a szálfákból összetákolt hidról jó részt belesett s belefűlt a Zágor megdagadt vizébe, az életben maradókat pedig a Zágorok éles baltákkal agy on vagdalták. A halottak véréből a Zágor vize egészen véressé vált. A nagy diadal öröme Karácsonyfán, Mikefán és Zágorhidán a cigányok nagy lakomát csaptak. A vajda a szécsiszigeti várkapitánynak úgy adta elő az eseményt, hogy a győzelmet a cigányok vívták ki. Ezt a kapitány a királynak megírta, ki is a dicső győzelem színterének megtekintésére lejöven, a három falu cigányait mind nemessé tette. Ezen a vidéken élő Czigány nevű családok tényleg már régi időtől fogva egytől-egyig nemesek. A királynak ezen lejövetelekor történt a hagyomány szerint az is, hogy Mikefánál a király kocsijából kiesett a kerékszeg s egész Zágorhidáig Deák Balázs tartotta benn a mutatóujját, hogy a kerék ki ne essék. Ezen önfeláldozó tette jutalmául kapta a már érintett három községet, a nemességgel együtt.

A közelfekvő *Kancsóban* barátlakás volt. Neve – a ha-

Cserinlakos nyugotról nézve.

gyomány szerint – onnan származik, hogy ott valami Karicsa nevű kapitányt akasztottak fel. Többen azonban e nevet a hunok Kerecse nevű vezére után vélik származottnak.

Karácsonyfa régebben a veszprémi püspökségé volt. Részei: Avig, Fövig. Az u. n. Sziácosos dűlőben, a hagyomány szerint, templom volt. 385 (346, 237) lakossal.

Csertalajos dombháton fekszik. 1720-ban, az akkori dicalis összeírás szerint, pusztulóf élben levő község volt. Most szaporodást mutató falu, 186 (182, 129) lakossal.

e) *Göcsej belső vidéke.*

Karácsonyfánál, a Csertavölgyénél letérve, északnyugotnak érjük *Novát*, mely már Göcsej belső vidékén fekszik. Ezt tartják, tréfásan, Göcsej szívének, mert körülbelül a központján fekszik. 1255-ben már mint a veszprémi püspökség birtokát említik az okmányok. Villa Nowa, majd oppidum Nowa

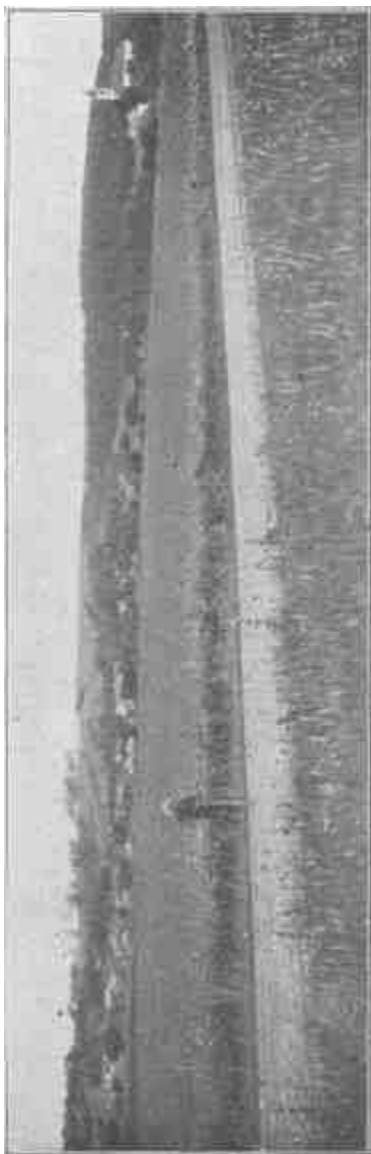
Nova főutcája.

néven szerepel. 1542-ben göcseji Pethő Péter Novát, melyet nem a püspökségtől, hanem más kezéről foglalt el, kész visszabocsátani. A nép emlékezete szerint Nova valaha a környékbeli dombon feküdt. Lakosai tótok (vendek) voltak. A mellette feküdt s elpusztult Tótfaluban mindenesetre lakhattak tótok. Valószínű hogy a község neve szintén szláveredetű. A novai urodalom a legújabb időkig a veszprémi egyházmegyéből kihalított szombathelyi püspökségé volt. Újabbán egyik Batthyányi gróf vette meg. Nova a járás székhelye. Főutcája nagyon

széles; a házak itt szép sorban épültek. Plébániája a XVII-ik században állítottatott vissza. Mostani szép templomát 1778-ban Böle András szombathelyi püspök építtette. A freskók Dorfmeister Istvántól valók. Nova messze vidék központja. Róm. kath. felek, iskolája kéttanerős. Lakosainak a száma 1536. (1534. 742.) 40 év alatt tehát megkétszereződött. Legtöbb a Gerencsér nevű család. A lakosság mintegy fele beköltözött. Nova határában volt *Bencze* és *Beech* nevű telep és *Hencse* puszta. A Salamonváryaké és Térjék családé volt. A szintén határában levő *Lőrinczfalva* 1496-ban mint veszprémi püspöki birtok van jelezve. *Tótfalut* a mai

Pusztakaricsa jelzi. *Zovajka* (Zobajka) szintén a mai Nova vidékén feküdt. A hajdani Fenyvesi pusztát ma egy ilyen dűlőnév jelzi. Határa középtermékenységű; rétjei buják. A hajdan mintegy 9000 holdnyi rengeteg erdejének egyrészt már kivágták. Ezen erdő vadban különösen bővelkedett. Sok szarvas, őz s különösen sok vaddisznó tanyázott itt. A közepe táján levő egyik hegyháton, ott, hol 100 eszetendős bükkös emelkedik az ég felé – írja Plánder F. – néhány száz másfél öt mélységű, ugyanannyi szélességű gödröket lehet láthatni, melyek egymástól két, legfőlebb három lábnyira fekszenek; ki által, mikor és mi végből ásattak, nem tudni. A hagyomány kuruczok idejére teszi s az öldöklő kezek elől való menekvőhelynek tekinti.

Novától északkeletre, a salomfai és Cserta patak között elterülő dombháton *Barlahida* községet érjük. A régi adóösszeírások Karichával említik. Családokul jelzik a Botka v. Barla, Ebergényi, Keverheny-Szentlászlói s Egri családokat. 1392-ben Béri Mihály Molnári Miklóssal osztozik rajta és a már elpusztult Kánföldön. E község a Barla v. Barlabás családtól nyerte elnevezését. 1306-ban Barlabáshyda néven fordul elő. 1308-ban a Jurle és Zolok nemzetségeké volt, kik eladták. 1322-ben a Jurle nemségbeli Béri Róza utódai a tőrjei egyháznak visszaadják. 1353-ban Kavásy Miklósé

Nova keletről nézve.

és fiaié volt. Ebergényi László tábornok ősi java iránt, mely idővel idegen kézre került, 1716-ban „ellenmondott.” Hajdani magyar lakossága, részben talán a törökvilág idejében, kipusztulván, állítólag egy Foki nevezetű uraság meghívására, vendek telepedtek le. Hogy mely időtájban, arra nézve adathoz nem juthattam. Vallásuk után következtetve (ág. h. ev.) Vas megyéből települtek át. Ma már teljesen elmagyarosodtak. A legöregebbek épen csak hogy értik a vend nyelvet. Igen jómódú, szorgalmas, józan s szapora nép. Ág. ev. iskolája van. Lakosainak a száma 519. (476. 308.) E község határában vagy közelében feküdt hajdan Kányafalu, mely Pakoddal együtt szerepel.

Göcsény belső vidéke.

Nova, Barlahida és Szilvagy községek között nagy erdőségek terülnek el. Nevezetesebbek: a *Szivjedi*, *Zágorhidai*, *Májközi*, *Kolontya* és *Kisszilvágyi erdő*. Magasabb hegyhátak: a *Kolonyai-e.* (244 m.) Zalatárnoktól északra *Iborfia hegy* (263 m.)

A Cserta és mellékvizei: a Kis-lengyel, Lengyel patak mellékén, különösen az elsőnél sűrűn követik egymást, a kis faluk. Ezek között elsőül érjük *Petrikeresztúrt*. Egy 1260-ból való okmány Terra de Peturnak, a későbbiek Petry, Felső-Petri és Alsó-Petri néven említik. Hajdan keresztúr külön község volt. Petriben Czupi Albertnek, Vaspen Jánosnak és Szegi Péter özvegyének 1-1 adózó portája volt. 1435-1511 között nemesek itt: a két Vas, a két Báza, két Csima, Szamár (Zamár.) Hencsei, Herczeg, Kovács, Csikós, Keresztúri, Györgyfi, Patai. 1845-ben Gombos, Horváth, Paizs, Patay és Móricz családok említettek, mint nemesek. A mai 52 családból 30 bevándorolt és pedig nagyobb része Vas megyéből.

A község felső részén van *Tekincs*, hol, a hagyomány szerint, József császár idejében 40 ház volt. Valószínűleg a faluhoz tartozott. A *Szamárszegi* dűlön valaha falu volt. 1812-ben még állott. Falu állott a Patóerdői dűlön is: *Patófalu*. (Van Patóhegy s Patóhegyháti puszta is.) Az egyik a Pató vagy Patay, a másik

meg a Szamár család ősi fészke lehetett. Patófalun régente templom is volt. A még most is meglevő forrásba, az u. n. Harangoskútba (mely feneketlen!) dobálták a harangokat a törökök elől. Petrikeresztúron lakott egyideig irodalmunk egyik úttörője, híres rögtönző poéta, a népies epika azidőbeli képviselője, Pálóczy Horváth Ádám, 1812-től. Hamvai állítólag a petrikeresztúri közös temetőben porladoznak, minden jel nélkül. Az a ház, a melyben lakott, a falu déli szélén most is látható. Lakosainak a száma 456.

Petrikeresztúrtól keletre fekszik *Iborfia* kisded község, 127 (130, 77) lakossal. Régi község. 1543-ban már említik az okmányok. Mellette északkeletre *Liczkóvadamos* község. Liczkó már 1260-ban létezett. Különböző néven szerepel, mint: Aqua Lysco, terra Lysco, Naglizkow, Kyslyzko, Felselyzko és Iborlysko. 1338-ban a besenyői nemesek Nagy-Liszko nevű birtokot Isabori Jánosnak engedték át. 1513-ban Nagy-Liczkót Várföldével fogják együvé. 1548-1564-ig e helyeken a Sohonnayak, Ságodyak, Eördöghök, Lukak stb. említettnek, 1-1 portával. Ezen családok közül itt ma csak a Gombosokból maradt egy. A hajdani Kyslysko ma egyszerűen csak határnév. Vadamos a Vadalmás név elferditése. 371 (363, 200) lakosának $\frac{1}{3}$ -része bevándorolt.

Liczkóvadamos határában van Mukucsfalú kis pusztja. Erről mulatóságos rege maradt fenn, melyről azonban maga a nép nem tud. Hasszán bég betört Göcsejbe. Nempthy várának elfoglalása (?) után Mukucsfalú felé is eljutott. A lakosok nagyon megijedtek s tanácskoztak, hogy miként kerülhetnék el a veszélyt. A kisbíró vállalkozott, hogy békeajánlattal a török táborába megy. Összefogdosztatott 200-300 mókust s vászontarisznyába téve, megjelent Hasszán bég előtt. Előadta, hogy az avidék, a melybe betörni készül, szegény, hagyja békével; a lakosok im ezek a lények. Erre a vászontarisznyát kinyitotta s a basa, a ki még sohasem látott mókust, azt hitte, hogy azok mind apró gyermekek. Parancsot adott, hogy a mókusokat zsinetekkel kössék a sátrához. Éjjel aztán a mókusok nekiestek Hasszának s megették. Erre a megrémült törökök odábbálltak.

Ezen községektől közel északra esnek Gellénháza és Ormándlak. *Gellénháza*, a Gellén család ősi fészke. Felső részét valaha Kisbudának nevezték, mivel a Budayak laktak itt; a másik részét Gellénházának és Józseffalvának, az illető családok után. Kisbudát az adóösszeírások külön vették. A Gellén családból jelenleg 3 cs. lakik itt. Lakosai nagyobbrészt köznemesek voltak. Mint: Fitosok, Budayak, Nemesek, Rózsások, Tornyosok s Tubolyok. 1845-ben 21 nemes családot irtak itt össze, a melyek közül a Nemes 9, Tornyos, Tuboly 3-3, Buday, Tornyos, Fitos, Rózsás 2-2 családdal volt képviselve.

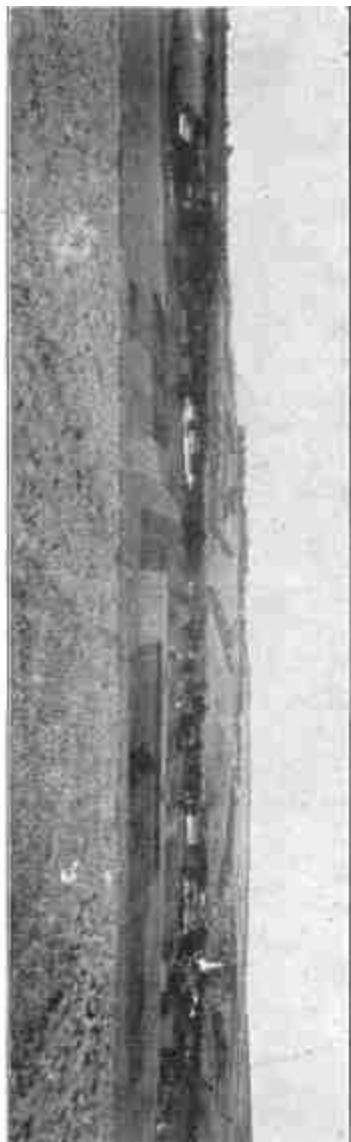
A Szőlőhegy nevű púpon a nép kincset vél rejteni. Többször ástak is már itt. Lakosai 1869. óta számban megkétszereződtek: 332-ről 659-re szaporodtak; $\frac{1}{4}$ -része azonban bevándorolt.

Ormándlak domboldalon fekszik. Nevét az Ormándyaktól nyerte, kik valaha itt laktak, mint földesurak, már 1549-ben. Istenkút nevezetű dűlőjében levő forrásban csontvázat találtak, melyet a helybeli kápolnában üvegkoporsóban helyeztek el. A csontvázon ékszerek vannak. Valami szent csontvázának gondolják. A község temploma, állítólag, zárdai maradvány. Lakosai

40 év alatt ennek is megkétszereződtek. Számuk 229. (213. 105.) ^g-része más-honnan származott ide. A nép hiedelme szerint Ormándlakon 9 kád pénz van valahol; azért a török egyszer még „megfutja” Ormándlakot. Egyszer egy bika hegyibe szaladt ezen pénzt takaró földnek s a föld elnyelte.

Innen a hegyháton északra, a szántóföldek között vezető úton tovább haladva, *Nagylengyelbe* érünk, mely Göcsej ezen vidékének egyik legjelentékenyebb helye, dacára annak, hogy csak 641 (591) lakosa van. A régi adóösszeírások Kislengyellel együtt említik. 1513-1570 között Lengyeli, Kiss, Szabó, Ebergényi, Barabás, Sárkán, Thele-

Nagylengyel vidéke.

kessy, Mezőlaki, Lampert, Gombos és Farkas családok szerepelnek 1-1 vagy több portával. Ezek közül ma már csak a Kissek maradékai élnek itt. Az 1845. évi nemesi összeírásban Nemess 15, Rózsás 7 s Fitos 3 családdal volt képviselve. Nagylengyel e vidék egyik központja. Van gazdasági egyesülete s egytanerős r. kath. felek, iskolája. Néhány középirtokos lakik itt. Utcái: Postaút, Hegyi-u., Vörösszeg.

Határában van *Csentericsfa* nevű dűlő, melyet valaha Csentericsfalvának vagy Cs.-házának neveztek. 1513-ban Csentericz nevű család említettik itt. *Toposházán* valaha major állott. *Sósokháza*, *Egyedháza* és *Simonszer* községek vagy puszták lehettek. E helyeken szántáskor téglák kerülnek elő. Valószínűleg a törökvilágban pusztultak el. Nagylengyel körül volt valaha *Terpény* telep (Therpen) is, hol a Terpényi, Török, Gyepüi egytelkes nemesek laktak. Nagylengyel és Kőkényesmindszent között volt *Tordafalva*, mely a nagylengyeli Torda családtól nyerte nevét. Nagylengyeltől keletre nagyterjedelmű szőlőhegyek terülnek el, melyek a környékbeli községek: Nagylengyel, Gellénháza és Babosdöbréte lakosaié. E hegyek: *Dobron-*, *Kis-* és *Újhegy*. (Kühegy.) Ez utóbbi 280 m. magas. E hegyek északnyugoton a Kandikóhegyen át, onnan délnyugotra Csonkahegyhát és északnyugotnak Zalanémetfalun át, majd innen délnyugot felé a Tompaerdő.

Irsai erdőn át egészen a városd-pozsonyi országút mellett fekvő Pócsa-

majorig vizválasztót képeznek. A vizek egyrésze északra a Zalába, délre pedig a Cserta- és Kerkába ömlik.

A Nagylengyeltől északra vezető megyei út a hegyoldalon meglehetősen meredeken vezet a 250 métenyi magas dombhátról a Pálosfa patak mentén húzódó völgybe. Pálosfa patak már északnak siet a Zalába. E patak völgye nagyon kedves. Baloldalán meredek hegyoldaluk futnak le rá, míg jobb- oldalán mérsékeltlen emelkedő dombokat látunk. E völgyről emelkedő domb- háton közel találjuk *Babosdöbrétét*. A régi okmányok Kápolnás, Felsew- és Babus-Döbrétét emlitenek. Később az adóösszeírásokban Farkas-Döbréte és Sáros Döbréte is előfordul. 1331-ben Kökényessel együtt szerepel. Ősi volt itt a Debrétei család, melynek három ága osztozkodik – 1366-ban – Döb- rétén. 1470-ben Mátyás király Mindszent, Thordafalva, Lengyel és Csöszzi birtokokkal az ákosházi Sárkány Benedeknek s Bertalannak, valamint Deb- rétei Albertnek adományozta. 1513-ban csak egy Lőrincz György nevű egy- telkes nemest sorol föl az adólajstrom. Később a Thelekessy, Thopos, Bebes, Gombás, Keresztes és Farkas családokat találjuk. Jeleleg egytanerős róm. kath. iskolája van. Lakosainak a száma 766. (660. 479.) B.-döbrétével *Rám*, *Gyepű* és *Kökényesmindszent* puszták, illetőleg telep egy községet alkotnak. Ez utóbbi Kökényes és Mindszent községek egyesüléséből alakult. A régi adóösszeírások *Zelefát* (Zelefalva) és *Toposházát* is említik együtt vele. 1513-1570 között Kiscsimpó, Debrétei, Sárkány, Takács, Zele, Thopos, Ebergényi, Bebesy, Thorda, Eördögh és Markalfy családok éltek itt, mint nemesek. Kökényesmindszent igen régi hely. 1166-ban III. István a benzések csatári apátságának adományozta. 1368-ban Mindszenti Miklós és Bánfi Miklós fiai között a mindszenti birtok feléért pör folyt.

Babosdöbréte délkeleti határán fekvő u. n. Luka szántóföldön, a hagyó- mány szerint, valaha templom és zárda állt. Vörösbarátok (páulínusok) laktak itt. A templom a törökvilágban elsüllyedt. Isten nem engedte, hogy a török pusztí- tsa el. A zárda udvarán kút volt, melybe a barátok a harangokat beledobál- ták. A harangok karácsonykor megszólaltak; hangjukat lehetett hallani. A kút körül karácsonykor kísértetek járnak bivalybikák és fejetlen barátok képében, kik ott szaladgálnak. A régi kút vize, forrás alakban ma is megvan. Karvastagságú forrásban ered, mely forrás be van kávézva és a víz csatornán folyik ki. A kolostor helyét tégladarabok jelzik. Alattuk a klastrom régi pin- czéje – a nép hite szerint – még megvan. Oda csak 7 ajtón keresztül lehet jutni. Az első ajtónál hársfa-tuskó fekszik; azon vannak a pincze kulcsai. A pincez telve van arannyal és ezüsttel.

Az *Avasi* dűlőben egy kis gyertyánfa mellett egész vasláda pénzt találtak. A szerencsés találók egyike azt mondta: „Na, komámuram ebbü gyut még a misére is.” „De komámuram, miég a korcsmáro is!” „De pokuba án, nem a kocsmáról” Erre zörgés támadt s a láda pénz elszaladt. A Sárkányréten valaha – a néphit szerint – sárkányok tartózkodtak. Egy vöröstaréjos kigyó lakott ott, mely a közel dolgozókat szokta elkergetni.

Bazita. Hajdan Boztya. 1381-benegy határjárásnál már említik. Ekkor az Egyed család lakott itt. Kis- és Nagybazitából áll. Lakosainak egyrésze Vas megyéből vándorolt ide. 351 lakossal,

Kökényesmindszent és Bazita között meglehetősen magas hegység terület, melynek legmagasabb pontja 275 m.

Most pedig térjünk vissza Petrikeresztúrra s onnan a Kislengyel patak mentén haladjunk északnyugot felé a sűrűn egymásután következő községeken át a „szegek” vidékére, mely a tőle keletre eső vidékkel együtt Göcsej legjellegzetesebb része. A „szeg”-végzetű helynevek mind nemesi családoktól erednek. E családneveket az illető községekben meg is találjuk és pedig néme-lyiket szépszámmal. Pl. Kustánszegen a Kustánokat, Pálfiszezen a Pálfyakat stb. Ezek egyszerű, u. n. bocskoros nemesek voltak.

Hogy a „szeg”-végzet általában honnan tapadt a nevekhez, arra nézve legtöbbször azt vélik, hogy miután a régi czég, szék, határszavak ma a „véget” jelentő szeg, szög szavakban élnek, az oly községek, melyek szélen, végen fekszenek, helyrajzi vonatkozások alapján jutottak hozzá. Göcsejnél azt a magyarázatot halljuk, hogy az illető községek völgyzúgokat alkotó magaslatok végében, „szegében” terülnek el. Eötvös Károly szerint²¹), „A zalai helynevek szeg szavával mindenütt megtalálja a folyónak, hegyfoknak vagy útnak *szegletre* hajlását.” Ugyanígy értelemben magyarázza Sebők S. is Göcsej ez. földrajzi tanulmányában.²²) „A szegek vidéke az, ama telepeké, melyek éppen völgyzúgokat képező magaslatok szegélyében levő helyzetük miatt így neveztetnek el.” Jakab Elek szerint²³) a *szeg* tőszó; jelent falut, határrészt, dűlőt, így Gomboszeg = Gombosfalva (!?) stb.”

Ezek, szerintem, téves föltevések, sőt megfoghatatlanul könnyelmű állítások. Csudálatos, hogy ily vélemény leszűrése előtt ezen „szeg”-végzetű községek fekvését, a melyen egész okoskodásuk fordul meg, az illetők közül egyik sem tanulmányozta. Még csak ügyet sem vetett rá. Mert hisz Milej-egyházaszeg hegyháton, Rózsásszeg „partallán”, Paizsszeg, Vargaszeg pedig fonsíkon fekszik, tehát egyik sem valamely hegyfoknak, folyóvíznek szegében, zugában vagy hajlásában. Több község pedig szegletre hajló helyen fekszik, még sem „szeg”-végzetű. PL: Lentiszombathely, Gutorfölde, Pórszombat stb.

Egészen más körülményben kell keresnünk a gyakori szeg-végzeteket. Azok a nép elnevezése szerint voltaképen nem szegek, hanem *szerek* voltak. Az okmányokban ferdítették el szegekre, a mint a falut elferdítették falvára, holott itt a nép a falvát egyáltalán nem használja, a mint a szeget is – a faluk nevéen kívül – a legritkábban, akkor is csak a község alsó és felső részének megkülönböztetéséül, „aszeg” és „főszeg” néven. Ellenben a szeg-végzetet, mint alább látni fogjuk, a legkülönbözőbb fogalmaknál használja.

A szegek vidékének községei közül a Hunyadiak korában csak Vargaszeg volt meg; a többi később keletkezett és pedig hogy? E vidéken sok nemes lakott, kik egyes erdőirtásokon vagy általában birtokukra lakást, épületeket emelvén, az e célra lefoglalt terület vált az ő *szerrükké* s nevük után Varga, Kustán, Kerese stb.-hez kapták a szer hozzátétellel a Vargaszér, Kustánszer, Kereseszér stb. elnevezést, a mit megtartottak volna továbbra akkor is, a midőn már falukká váltak, ha a hivatalos elnevezés az okmányokban szegekké nem változtatja. Hogy ez így történhetett, azt bizonyítja a régebbi keresztelő anyakönyvben levő község nevek némelyike, melyek nevét a lel-

kész a nép után *szer-nek* s nem szegynek írta be, pl. Simonszer, Tubolszer elpusztult községek. (A mileji kereszt, anyakönyvben.)

A faluk egyes részei, mint látjuk, most is szerek. Pl. Sárhidán Balogszer, Boczföldön Nemesszer, Cziganyszer, Törökszer, a mely részeken a Balogh, Nemes, Czigány és Török család lakott vagy lakik. A faluban a tekintélyesebb, vagyosabb egyének nagyobb belsősegeit rendszerint szerrel jelezték. Pl. Kálóczfán ezelőtt 50 évvel még ilyen elnevezésű falurészek voltak: Vasok szērē, Maróczziak szērē, a hol t. i. e családok laktak. Akkor utca neveket nem igen használtak.²⁴⁾

A községek nagyrészében van Asu- s Fösüszer. (Alsó- és Fölsőszer.) A határ és dülő elnevezéseknél is nagyon gyakori a szer, (Berekszer, Tüskeszer stb..) holott szeg-végzetű nincs. A szer-végzethez a példák egész halmaza kinálkozik. A háznak udvar felől eső része pl. házszer, az éjjeli őr szeres, vagyis soros. Valamely ház „ezén a szērēn (soron vagy renden) van”. Mondják: „Rajtam a szēr” vagyis a sor. Egyik pinczéről a másikra kódorgó, a pinczéken *sorban* végig mulató ember pinczeszerez. *Jószérivel* (jórendével) vagyis békességesen végeznek el valamit; *szert* tesznek valamire stb.

A szegyet sohasem használja a göcseji ember a hely szegletre hajlásánál vagy jellemző alakjánál. Nem mondja, hogy ebben a szegben van ez meg ez. E helyett *sarkot, véget, kupát* használ. Tehát községeit sem nevezhette el a nép szeg-végzettel. Hogy a göcseji, szóban levő községek, keletkezésükkor szer-végzetűek lehettek, azt a szomszéd vas megyei községek nevei is bizonyítják, mint: Alszegszer, Piharcyszer, Keserüszer, Baksaszer, Templomszer, Papszer stb., a melyek ép oly módon nyerhették neveiket, mint a göcseji szeg-végű községek s nem „a folyónak vagy útnak szegletre hajlásától”. Tehát nem a fekvés, hanem egyes családok helyei után nyerték elnevezésüket.

E kitérés után tovább menve, az első kis község, melyet a Cserta és Nagylengyel patak összeömlésénél végződő dombhajlaton érünk: *Győrfiszeg*. 241 (124) lakossal. Nevét a Győrfi családtól nyerte. A határában levő Pógárszer és Szabószer nevű dülők, ha nem is községeket, mindenesetre egy „szert”, egyes birtokosok curiáját, *szérét* jelölik.

A következő község *Barabásszeg*, népiesen Borbásszeg; egy észak-délnek nyúló, 235 méter magas hegynyulvány gerinczén épülve. Kedves völgyekkel van övezve. Szép fekvéssel. Innen kelet-és délfelé igen szép kilátásban gyönyörködhetünk. Barabásszegről az okmányok csak a XVII-ik században kezdenek említést tenni. Teljes valószínűséggel a Barabás családtól nyerte elnevezését. Ez a göcseji reformátusságnak egyetlen, a hajdani „Becs völgyi ev. ref. Ecclesia”-ból megmaradt anyaközsége. Templomát 1787-ben építették. A barabásszegi temetőbeli kis templomot Becs Ilona, egy hitbuzgó református hajadon építtette. Ebből, a vallási viszályok közepette a katolikusok a kisharangot – állítólag – eltüntették s azt Horvátországban találták meg az insurgensek. Onnan hazakerülvén, most a kereseszegi haranglábon teljesíti szolgálatát. Van ref. felek, jellegű iskolája. Lakosainak a száma 474. (393. 220.) Ezeknek körülbelül fele újabban – 25-30 éve – kiöltözött ide, főleg Vas megyéből. A község részei: Bánszeg, Gerátszeg, Kereseszeg. Ez utóbbi három a tulajdonképeni községtől 1-2 kilométernyire esik. Elnevezésük

a hasonló nevű családoktól ered. Valaha szintén „szer”-végzetűek lehettek, külön községet képeztek s a hagyomány szerint jóval népesebbek voltak, mint ma. Ezen helyek lakosai túlnyomólag nemesek voltak, kik azonban az alkotmányos élet beálltával elpusztultak. Csak a Bán, Vörös, Takó, Kustán és Paizs családbeliek maradtak meg. A többi lakos bevándorolt Vasból és Zala megye más vidékéről. A határában levő Rókaszeg és Szabószér nevű dűlők – a nép szerint – elpusztult községek neveit őrizték meg. Ezen helyeken a házak nyomai ma is láthatók. Sok téglát s követ találnak ott. Okmányokban semmi nyomuk. Ellenben számos adat bizonyít a mellett, hogy Barabásszegtől északra eső völgy mentén terült el *Becsvölgy* nevű jelentékeny nagyságú község. A templom maradványai máig is láthatók. Az 1599. évi adóösszeírásnál említetik itt számos olyan család, mely sokkal később, mint környékbeli községi lakos van a nemesek jegyzékében felsorolva. Vörös, Bán, Becs, Takó, Kerese, Doszpoth, Komondor, Dömötör stb. egytelkes nemesek. Becsvölgy a vidéknek legtekintélyesebb községe lehetett. Plébánosát már 1416-ban említik. A Kustánszegtől délre futó völgy is e községtől neveztetett el Becsvölgynek, sőt az itteni református egyház ezután nyerte elnevezését. A református lelkészi birtokot Becs Ilona, egy hitbuzgó hajadon ajándékozta. A barabásszegi ref. lelkésznel a régi pecsét ma is megtalálható, melyen ez a felirat van: „Betsvölgyi . . . kustánszegi ev. ref. sz. ekl.” Hajdan a reform. lelkész is itt lakhatott. Egyik papját az anyakönyvben 1748. évben tett följegyzés szerint „török pap”-nak nevezték, mert jól beszélvén törökül, Nagykanizsára szokták küldeni a basához követségbe. E bejegyzés így szól: „Ezen Becsvölgyi Ecclesia az Helvética Confessiót vallotta, miultátul fogva a Reformatio Magyarorszában Isten kegyelméből bejött, azon valláson levő Prédikátorok megszűnés nélkül szolgáltának néha Milejjel is fárás volt. Keresztúr is ezen Ecclesiátul hallgatott Szent Ivány is idetartozott. Szenvedtünk sok ostromlásokat, de Isten keze volt velünk és ma ezen tanítókról emlékezünk: Török Pap. Azért neveztetett ily névvel, hogy Kanizsán benn lakván, a Török követségben a Fű Basához gyakran járt, tudván a Török nyelvet.” Becsvölgy határában van említés téve a régi feljegyzésekben a borbásszegi, bánszegi és gerátszegi fordulatról.

Becsvölgy község a XIX. sz. elején pusztulhatott el, tejes valószínűség szerint tűzvész által. 1815-ben még előfordul a neve, mint községnek. Helyére épülhetett Barabásszeg és Paizsszeg, melyeket a régi okmányokban nem találunk.

A *Becs-ek* régi nemesi család sarjai, kik előbb itt laktak, most Zalátárnokban találhatóak. Pesthy Frigyes szerint²⁵⁾ Becsvölgy mintegy 8 községből állott. E községeket nem sorolja föl. Tényleg több község, illetőleg most községrész, mint pl.: Györfiszeg, Gerátszeg, Kereseszeg, Vörösszeg, Pálfiszeg neveit csak az újabb okmányokban találjuk. Becsvölgyhöz tartozónak tartotta Fényes Elek geographiájában *Móriczség* nevű pusztát is. Egy 1555-1564. évekre szóló jegyzékben, melyet Zala megye levéltárában találtam „Becsvölgye és fordulatyai” cíni alatt a következő helyeket sorolja fel: Barabásszeg, Gerátszeg, Vörösszeg, Kereseszeg és Becsvölgyi fordulat. Ez utóbbi „fordulatban” még 2 Geráth, 4 Gyenese, 2 Kustán, 1 Paizs, 1 Salamon nevű család van említve.

Barabásszeghez tartozik Majosfa vagy Salomfa is, 4 családdal.

Barabásszegtől keletre egy kis község, *Gomboszeg* terül el, 186 (157, 62) lakossal. 1553-1564. között a Czigán s Mihály családok szerpelnek itt egy-egy portával. Újabbban Gombos nevű családok lakják.

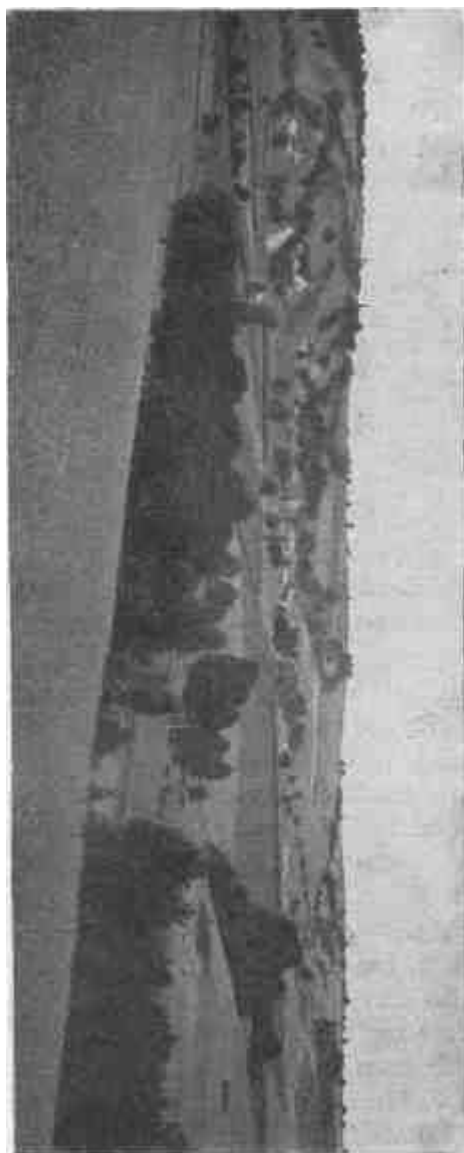
Paizsszeg és *Vargaszeg* Barabásszeghez közel, északra esnek. Mind a kettő dombháton fekszik. Az előbbi 245 méter magasságban. A nép szerint régebben Pusztapaizsszeg nevet viselt. A *Bencze* nevű dűlön is községet vélt a nép. Ott – állítólag – sok házhelyet találtak. írásos nyom erről azonban nincs. A Paizsszeg a Paizs család ősi fészke. Lakosainak a száma 445. (357.) 40 év alatt megkétszereződött. A lakosságnak több, mint fele 20-25 évvel ezelőtt Vas megyéből költözött be. A másik fele a Paizs nemesi család ivadéka. A többi régi családok részint kihaltak, (a pestis járvány alkalmával,) részint elszegényedés következtében más vidékre szóródtak el szolgálni.

Vargaszeg Kislengyelhez tartozik. A Göcsejben elterjedt Varga családnak lehetett ősi fészke. 1549-ben Thakó János, Péter, Ambrus és Bálint birtokosok laktak itt. A ma is ott lakó három Thakó ezeknek a maradékaul tekinthető. A határában levő *Gerencsérkúti* dűlőben, mely rétság, van egy bővizű forrás, melyhez az a monda fűződik, hogy a törökuralom alatt ebből hordatott a nagykanizsai törökbasa vizet, mivel háziorsosa ezt találta a legegészségesebb viznek s maga a basa többször tartózkodott volna – nyilván e forrás kedvéért – Vargaszeg és Kislengyel községekben. A vízért Kanizsán annyi súlyú sót nyertek, a mennyi súlyú a víz volt. Az a rétság, a hol a kút van, régebben posvány volt, melybe a törökvilág idejében harangokat sülyesztettek el. 1845-ben nemesek voltak itt: Ábrahám, (2 cs.,) Doszpoth (3 cs.) és Thakó (les.) családok. Kislengyel határában terült el *Ábrahámseg*, melyet más-ként Thakószegnek v. *T.-szer-nek* neveztek. Kis község, telep volt, 1845-ben 6 nemesi családdal.

Paizsszegtől a Kislengyel patak völgyébe ereszkedve s annak mentén északra haladva, a völgy másik oldalán *Kislengyel* kicsi, 265 lakosú, de régi községet találjuk. Az okmányokban 1256-ban már előforul. Ezen időben a Kis, Tóth és Kónya nevű családok laktak itt. A *Kóczosszer* dűlőrészen valaha házak lehettek, valószínűleg a község egy része, egy utcája volt, hol a Kócz család lakott s e rész az övé is volt. A monda szerint a Kanizsán székelő török basa itt rejtette el kincseit egy föld alatt levő, téglával kirakott pinczében. E kincsek után sokat ástak. A Kandikó dűlön állhatott még Kislengyelnek egyrésze. A nyomok azt bizonyítják, hogy ott házak állottak. Kislengyel ma csak néhány házból áll. Valaha, egy régi okmány szerint, 126 ház volt benne. 1845-ben a Bödey, (2 cs.,) Egyed és Salamon nevű családok laktak itt. A *Rendeki* dűlön és *Takószeren* szintén házak lehettek. Takószeren a Takó család lakott, melynek maradékai ma is e vidéken élnek. A Kislengyel patak, mely – mint már érintettük – Kustánszegtől lefelé, valószínűleg a Becs család után, Becsvölgynek neveztetett, e tájon nagyon vizenyős, mocsaras, telve apró forrásokkal. Némely helyütt még nyáron is nehezen lábolható át száraz lábbal. Régebben e völgy ezen része állandóan víz alatt állott, a mit a fönmaradt helynevek is bizonyítanak; pl.: Halastói lap, a hol a néphagyomány szerint több kisebb-nagyobb tó volt; Nagyberki dűlő, Mocsola, (értsd: pocsula),

melyek hajdan egészen posványok voltak. Ezek Kustánszeg határában vannak.

Kustánszeg keletéről nézve.

Kustánszeg érdekes fekvésű hely. Egyrésze a domb tövében, másrésze domboldalon és dombháton fekszik. A község házai egy 243 m. magas dombot kanyarítanak be, mely dombon a messziről látható ref. templom fehérlik. Hajdan (1543-ban) Kustátonszeg volt a neve, Kustáton nevű család után, mely most, mint magának a községnek a neve, Kustánra rövidült. 1549-ben Kustáton Pált és Ambrust említi az adóösszeírási lajstrom. Ma is legtöbben a Kustánok laknak itt: 18 család. Kustánszeg egyik legrégebb gyülekező helye volt e vidéken a reformácziónak. A templom előtti dombon máig is meglevő tölgyfák alatt tartották az istentiszteletet, melyre Vas megyéből is idejárt a nép. A keményfai határban levő völgyet ma is „Kálomista-vögy”-nek s az ott levő kutat „Kálomistakút”-nak nevezik, mert a vasmegyei Őrségből a kálvinisták arra jártak Kustánszegre. Kustánszeg most a barabásszegi eklezsiához tartozik. Van ref. iskolája. Az 1845-ben összeírt nemesi családok közül a Gseke, Hajdi, Lispe már nem laknak itt. Ellenben sokan vándoroltak ide Vasból és Zala megye más vidékéről. A község részei: Asufalu, Fösüfalu, Csarita és Békavár. Lakosainak a száma 852.(954. 521.)

Határában vannak: Rácok paraggya, a hol hagyomány szerint valaha rácz sertéspásztorok laktak; északnyugorra: *Gyertyánági völgy*, hol a nép szerint *Gyertyánág* község volt. A Szabolcsi dülön Szabolcs község feküdt volna. A házhelyek meglátszanak. Az öregek azt beszélik, hogy az ottani lakosok sorban mind kivésztek. A megmaradottakat „Gyertyánági Fülöpöknek” gúnyolták. A liki dülőben is eltűnt községet vélnek. Sem itt, sem a Szabolcsi dülőben – régente – nem volt község. Legalább a dikális összeírásokban nem fordul elő.

Kustánszegtől északra, félreeső helyen, 280 m. magas dombháton fekszik *Németfalu 240* (153, 86) lakossal. Az okmányokban 1366-ban előfordul. 1553-ban Bánfi Istvánt, Brodaricsot és Baltazárt említi a dikális összeírás. Ezek maradékai közül most egyszem lakik itt. A községtől mintegy 4 kilométernyire levő Végiház nevezetű dűlőn, (mely most nagyjából gyümölcsös,) község terült el. Csak nemrég pusztult el.

Északra terjedelmes szőlőterületet találunk, mint: *Német-, Új-, és Kis-hegyet*, hol állandóan települtek laknak. Kishegy mellett van a 285 m. magas *Czigányhegy*, mely e vidéken a legmagasabb.

Németfalutól délkeletre a rossz, mezei úton átcsapva, Göcsej legmagasabbán (291 na.) fekvő községébe *Csonkahegyhátra* jutunk. Részei: Asu-, Fösü-, Kösü- és Besüfalu. A délre eső fősíkon *Szentiván* és *Tuboly-*

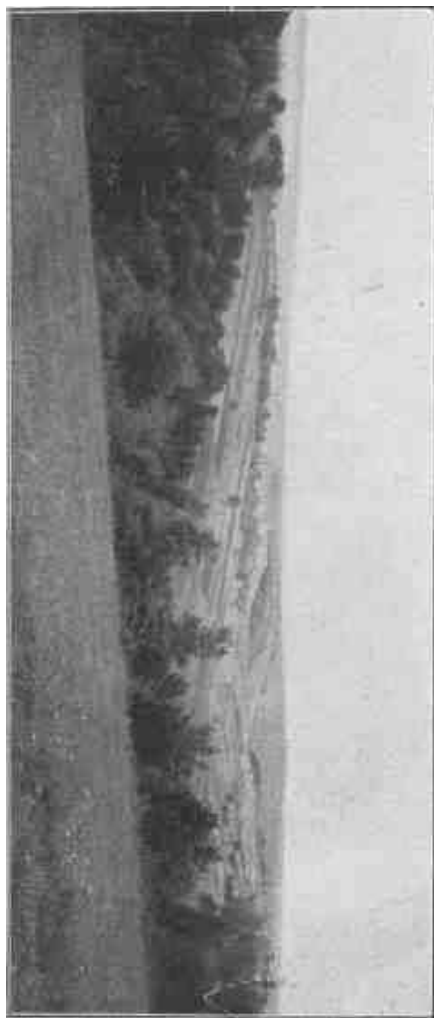
A csonkahegyháti fősíktól északra eső vidék.

szer nevezetű dülök területnek el. Valaha hasonló nevű községek álltak itt. Az előbbi a mileji kereszteltek anyakönyvében *Szentiván-hegy* néven szerepel még 1879-ben. Szent-iján „városnak” hívták volna. Nyomai most is láthatók. 1845-ben a nemesi összeírás a Szmodits családot említi itt. A róm. katolikusok még a múlt század hetvenes éveiben is oda temetkeztek, a hol a templom vagy kápolna maradványa látszott. Tehát nem igaz az a főmaradt hagyomány, hogy Szent-Ivánt a törökök ágyúzták el s ennek következtében szűnt meg község lenni. Valószínű, hogy ezt is, mint Becsvölgye községet, a tűzvész pusztította el. A közelben levő forrásnál, a hol valaha posvány volt, a hagyomány szerint, harangokat eresztettek le.

Tubolyszer a Tuboly család birtoka volt s e családtól is nyerhette nevét. E kiterjedt nagy család ősi fészke ezen elpusztult község volt. Fényes Elek

az 1836-ban megjelent Geographiájában 51 kath. és 80 református lakost említ itt. Az 1845-ik évi nemesi összeírás a „Tubolyszegei fordulatban” 8 Tuboly családot említi itt. Más nemesi családok is laktak még e helyen, mint: Gyenes, Jósa, Kustán és Simon. (1-1 cs.) Csonkahegyháton jelenleg a Tubolyokból 8 család lakik. E község lakosai nagyjából köznemesek. A családoknak csaknem fele beköltözött. Lakosainak a száma 415. Iskolája községi jellegű.

Csonkahegyhát fonsikjáról gyönyörű kilátás esik északra, nyugatra és délre. A közelfekvő *Kandikó* a földrajzilag vett Göcsej legmagasabb hegye. 302 m. magas. A körülötte eső hegyhátak, mint: *Hermánfa*, (269 m.), *Pergyászló*, (250 m.) s *Dobronhegy* (289 m.) aránylag szintén magasak. Ez utóbbin terül el *Dobronhegy* hegyközség, szétszórt házaival. 131 (99, 74) lakossal. 1271-ben Dabrua, Dabron néven fordul elő. Királynői birtok volt. A Hermánfai hegyen lehetett *Hermánfalva* község, másként *Antalofiaföldre*, me-

A csonkahegyháti fonsikról délre eső vidék.

lyet a XV. és XVI. században emlitenek az okmányok. Sibrik, Fodoróczy és Darabos családoké volt. Ezen dombok egyrészt erdők, másrészt szőlők borítják. Jó borairól különösen Pergyászló híres. *Kandikóról* Résző Ensel Sándor s ennek nyomán Tuboly Viktor²⁶⁾ egy mondatát közöl, (hogy R. Ensel Sándor honnan vette, nem tudom, mert a nép erről semmit sem tud,) mely szerint e hegy a kóbor vandálok idejéből Kandikó vezértől nyerte nevét. Kandikó Csatár magyar vitéz arájáért hevült. Egyszer, hogy elejtse vetélytársát, vadászatra hívta. Csatár elment a kijelölt hegyfokra, a hol Kandikó helyett az ő emberei várták, akik uruk parancsára kegyetlenül a mélységbe taszították Csatárt. Kandikó meg akarván győződni vetélytársa haláláról, elment megnézni azt a nyílást, a hová Csatárt letaszították. De a nyílás épen akkor füstöt s tüzet hányván, megfojtotta Kandikót s mélyébe ragadta. Csonkahegyháttól délkeletre egy kis sűrűség s szőlőhegy mellett átmenvén, a délkeletre futó mély völgyön át *Milejbe* érünk. Dombháton fekvő, 374 (344, 203) lakosú község. Régebben Villa Milee, Myley. 1271-ben már említik. 1338-ban a mileji nemesek Kalló és Tókapataka nevű földterületeket

Milej délkeletről nézve.

maguk között kettéosztják. 1513-ban Imre deák özvegyének 1, Salamon Miklósnak $\frac{1}{2}$ és Györfi Renedeknek 1 adózó jobbágyportája volt e helységben. Ezenkívül egy telkes nemesek: Jámbor Lőrincz, Ábrahám Miklós, Kiss Pál, Mihálfi István és Pálfi János. 1554-ből Salamon György. Ezek közül a Mihálfi, Pálfi és Salamon családokat ma is megtaláljuk. Miilei néven 5 család lakik itt. Valószínűleg ezeknek őse az 1271-ben felmerülő Milej család. A község határában – mint azt egy határjárás okmányból tudjuk – már 1348-ban szőlőhegy terült el. A mileji lakosok tulnyomólag köznemesek voltak. A község neve 1909. évig Milej-Egyházszeg volt. Az „Egyházszeg” elnevezés valószínűleg a ref. lakók után eredt, a kik a községnek ezen részén „egyházat” képeztek, mely egy szērē s nem szege volt. a községnek. Plébániája régi. 15 fiokközség tartozik hozzá. Róm. kath. iskolával. Az 1845. évi nemesi összeírás 24 Salamon, 3 Jakó és 1-1 Tuboly és Vörös családot említ.

Milejtől *Rózsászeget* csak a Cserta patak választja el. Névét a Rózsás családtól vehette. Lakosainak a száma 352. (347. 204.) A községben sok köznemes lakott. 1845-ben Doszpoth, Egyed, (7 cs.) Mihályfi, Nagy, Rózsás,

(13 cs.) Steffaits, Tuboly említették. *Várvölgy* nevű dűlője arra enged következtetni, hogy ott kisebb erősség volt. Okmányokban azonban semmi nyoma nincs. E helyen időközönként pénzt találtak. E helyhez a következő monda fűződik: Várvüögyiben egy pinczében 9 kád és 3 bivalybőr tele van borral, mely után egy izben két hónapon át éjjel-nappal ástak az emberek. Mikor éjjel az ajtószárfához már közel voltak, emberfej nagyságú hópelyhek estek; csak úgy „hupogtak” le s majdnem agyonverte őket abban a lyukban, a melyben vájtak. Ugyanakkor künn egészen tiszta, csillagos idő volt. A mit kiástak, azt 3 odament kakas igyekezett visszarúgni. De azért valami 50 szekér vasal szedtek ki. Az ajtószárfájához nagy fenyőfákat döntögettek, de tovább nem tudtak menni. A lyukak most is megvannak.

E két községtől délnyugotnak fekszik *Pálfiszeg*, a Pálffy nemesi család ősi fészke, 317 lakossal. Egyrészét a régi Milley család örökösei bírták. A 15-ik században mind a két család itt lakott. 1845-ben összeirt nemesi családok: Egyed, (4 cs.) Milley, (3 cs.) Pálfy, (2 cs.) Salamon és Török (1-1 cs.) Most a Milleyek 5, a Pálfyak 4 családdal vannak képviselve.

Tuboly Viktor szerint Nagylengyel, Rózsászeg, Milej, Pálfiszeg, Egyházszeg, Csonkahegyhát együtt valaha a mileji „kerület” volt. (??) Ezek között a szegvégetű faluk lakosai többnyire czimeres nemesek voltak, kik a tatárjárás után menekültek ide. A tatárok elvonulása után IV. Béla itt-jártában (!) megnemesítette őket. Mindezeknél Tuboly V. semmi bizonyítékra sem hivatkozik s így állításait sem fogadhatjuk el.

Göcsej ezen vidékét, melyet keleten a Pálosfai patak, északon a Szentmihályfai patak, a Salomfai és Cserta patak, délen pedig a Berek patak határol, részben dilluvium-, részben pliocén-képletek alkotják; az előbbieket ezen jelzett határok között levő terület középső részén, az utóbbiakat pedig ezen rész széleinek körülövezőjét találjuk. E vidéket számos patak, csermely szeli, melyek némely részben berkes, posványos völgyekben folynak. Csak a Cserta szélesedik ki Mikefától délre. Túlnyomó része délnek húzódik. Belőlük számtalan, egymást sűrűn követő, rövid völgy ágazik ki, különösen a szegék vidékén. A völgyeket e vidék északi felében meredek hegyoldalak szegélyezik, azért e vidéken a határelnevezéseknél sok „ódalt” találunk. Délen, Zalatárnoktól lefelé, a dombok fősíkszerűek, a mélyedések sekélyek s nem oly sűrűek. Számos a nagy és mély vizmosás, melyek mindenfajájú bokorral, főleg fenyő, nyír s bucs- (gyalog-) fenyővel vannak benöve. Az utak is mélyen bevágtak. Ezeket horgosnak nevezik. A horgosok szélein bokrok, fák gyökerei csüngenek le, néhol a fa vagy cserje félig kidőlve. A hol ezen maguktól nőtt fák kidőlnek vagy azokat kivágják, helyükbe rendszeren a könnyen megfogalmazó s gyorsan növéő ákáczfákat ültetik.

Ezen vidék földje túlnyomólag sárga, nehéz agyag. Kavics csak ritka helyen van; azt rendszeren az elnevezés is megjelöli; pl. „Kavicsos dűlő.” A meredek dombok egyrészét szántóul használják. A szántókat mindenütt erdőfoltok váltják föl; az előbbieket tűzdelve vadkörtefákkal, ki nem irtható földibodzával, „csarittal,” (fiatal tölgyes,) itt-ott kopár részekkel, melyről a víz a termőréteget lemosta s most a bucs-fenyő nő meg rajta, továbbá kopár legelővel. Nagyobb erdőség csak Zala-

tárnoktól nyugotra s Gellénházától keletre van: a baki urodalom jól gondozott erdeje. Az erdőfoltok fenyő-, nyírfából, de főleg bucsfenyőből állanak. E vidéken, mint Göcsejnek kevésbé termékeny részén, különösen sok a bucsfeiiyő. Nagyobb szőlőterületek csak az északi és északkeleti részen találhatók.

f) *Göcsej északkeleti vidéke.*

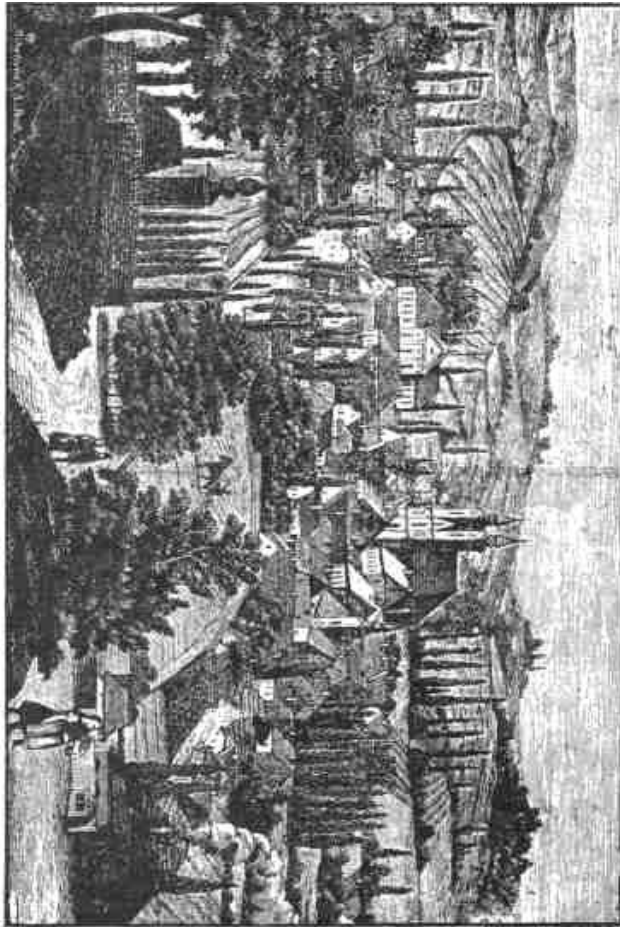
Göcsej északkeleti része, melyet nyugoton s részben délen a Pálosfai s Szentmihályfai patak, északon a Zala, keleten pedig a Váliczka csatona szeg be, nyugoti részében itt-ott pliocén-, a többi részében dilluvium-képződmény. Csupa hegy-völgy. A völgyek össze-vissza vonulnak minden irányban. A hegyek északon és keleten meredeken futnak le a völgybe. Magasságuk a középrészekben a 200 métert jóval felülhaladja. Legmagasabb pont Babosdöbréiétől keletre esik, mely 273 m. E vidéket csaknem felében szőlő borítja. A többi része erdő, szántó; a völgyekben s szőlők között kaszáló. Szántóföld aránylag kevés van. Legterjedelmesebb erdő a Zalaegerszeg városé. E vidék belső részében csak 3 három község van: *Bazita, Szentersébethegy és Ebergény*. Mind a három hegyközség, szétszórt házakkal. Bazitáról már bővebben megemlékeztünk. *Szentersébet hegy* a hasonló nevű hegyen fekszik. A néphagyomány szerint a község határában levő *Felsőmező* valaha város (!) volt. Az őslakosság itt volt letelepedve. Ezt az ellenség (törökök?) elpusztítván, a megmaradt lakosság kénytelen volt a hegyekbe vonulni és Szent-Erzsébet Öreghegyén épített magának házakat. Később a szomszéd hegyeken is letelepedtek egyesek. Ezt elnevezték Erzsébet-Újhegynek. Szentersébet-hegy lakosainak a száma 394. (340. 302.) A falu házai, mint a hegyközségekben általában, szétszórtak, ősi családok itt a Kokas, Német és Boronyák család.

Délkeletre esik *Ebergény*, a hasonló nevű majjossal. Lakosainak a száma 581. 1408-ban a vasvári káptalan előtt Lengyeli János fia: Péter, Bedei Pál fia: Benedek és társaik Ebergény birtokukra nézve osztályt vallanak. 1467-ben Ebergenwelge néven fordul elő e hely. 1525-ben Sárkánybirtok. A XVI-ik században a Szegi Lengyeli, Sárkány, Ebergényi és Lamperth nemesi családok laktak itt, több-kevesebb portával birva. Az Ebergényi család e községtől vehette nevét. 1716-ban Ebergényi László tábornagy Alsó- és Felső-Ebergényre nézve „ellentmond”. E tábornagy II. Rákóczi Ferencz ellen harczolt. Pétervárad alatt dicsérettel vezényelte a sereg balszárnyát s ő bírta rá Eszterházy Dánielt és Nyári Jánost a kassai vár föladására. Bellantinczon is volt birtoka.

Ebergény 7 hegyhátról áll, u. m.: Ebergény, Nagy-, Kis-, Középcsarit, Csáford, Kis- és Magasbükk. Ezeken vannak a lakosok szétszórvva. Ha valakit az ebergényiek közül kérdeznek, hogy hol lakik, nem azt feleli, hogy Ebergényben, hanem: Kiscsariton, Csáfordon stb.

Ebergénytől keletre, egy hegyháton messziről látható az u. n. zalaegerszegi kápolna. Ez már Zalaegerszeg határában van. Innen 3-4 kilométernyire

Zalaegerszeg városát érjük. Ez már sikon. részben a Zala folyó és Váliczka csatorna mélyen fekvő lapályában fekszik. Régi hely. Az okmányokban Capella S. Mária Magdalene de Egurszug, Egerzeg, Egerszegh, Egurzegh, néven fordul elő Oppidum. IV. Béla 1266-ban a veszprémi káptalannak ajándékozta, melytől Henrik Bán fia, Iván elfoglalta. E miatt Benedek veszprémi püspök

Zalaegerszeg 1857-ben.

az esztergomi káptalan előtt 1291-ben, Péter veszprémi kanonok pedig a fehérvári káptalan előtt 1293-ban tiltakozván, 1293-ban a veszprémi káptalan visszakapta. Egerszeg azután 1372., 1380-ban és 1381-ben a királyé. I. Lajos király egy Budán, 1380-ban kelt levelében Ostfi János főispánnak meghagyja, hogy a király Egerszeg polgárait újabb taksa fizetésére ne kényszerítse, sem őket igazságszolgáltatási és más dolgaikban, szokásaik gyakorlásában ne háborgassa. 1389-ben a Kanizsai család nyerte adományul

Zsigmond királytól; e család azonban már 1390. év elején a veszprémi püspöknek adta cserébe Szepetnekért. Ezóta állandóan a veszprémi püspöké volt.

I. Ulászló 1441. év márczius hónapjában Egerszeg mellett tábornokot tartott. 1532-ben már volt vára, mely azonban igen gyöngé lehetett, mit bizonyít az a körülmény, hogy midőn Szulejmán Bécs meghódítására sietett, a többek közt Egerszeg várát is könnyű szerrel hatalmába ejtette.

Kanizsa várának a törökök birtokába jutása után Egerszeg is vég helyre lényegesen mint ilyen az 1618. évi országgyűlés rendeletéből megerősített. Várhoz ingyen munkát tartoztak adni: a veszprémi püspök birtokai, továbbá Szent-Gotthárd, Győrvár, Boldogasszonyfalva, Szent-Iván és a többi környékbeli községek. 1655-ben történt

meghagyás szerint várában 300 lovas és 150 gyalogosnak kellett lenni. Jelentőségére következtethető kapitányának szereplése. Nádasdy Tamás 1618-ban az országgyűléshez fordul Kerecsenyi Bálint, az egerszegi őrségi vajda ellen Izsákfalva várának megtámadása és más kihágások miatt. A karok és rendek pedig 1662-ben utasították a kapitányt, hogy Keglevich Péter úr bizonyos ingyenmunka hátralevőségéért, melylyel – mintegy 1500 forintokkal – az országbíró úr előtt adós maradt, követelje, megszerezze és a várnak javítására fordítsa.

Zala megye Bethlen Gábor pártjára állván, 1620-ban az ő csapatai foglalták el a várat és egész a nikolsburgi békéig birták

Egerszeg a középkorban útívám szedőhely volt. 1630-ban az egerszegi kapitánynak is meghagyták, hogy az ország belföldi kereskedőit a szokott vámon felül ne zsarolja és a jobbágyokat váموkkal és egyéb díjakkal ne háborgassa.

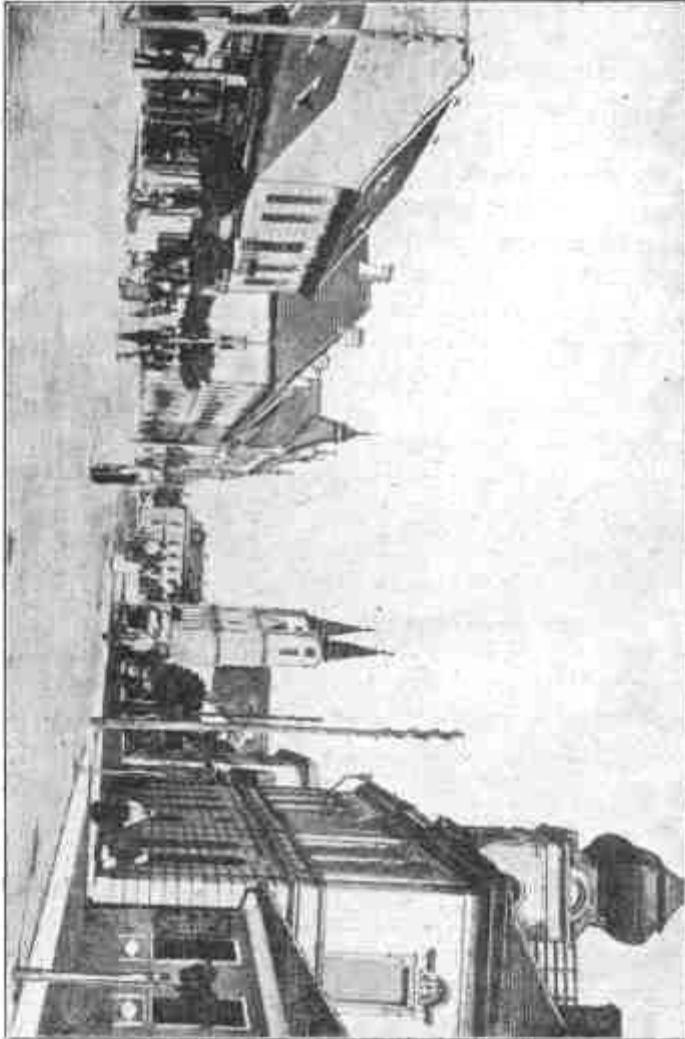
Zalaegerszeg nevének keletkezésére nézve Zala megye oklevéltára IV. k. 209. lapján a következő magyarázatot kapjuk. E helyen oly erőd épített, melybe az ellenség cseles módon bevonulhatott és itt szegletbe (!) szorítatván, megveretett; innét és szegletben épült volta és eger-úttjáról kapta a nevét. Az égerfáktól, mint azt némelyek állítják, semmiesetre sem vette nevét, mert hisz erre a nép az égerfát berekfának nevezi.

Zalaegerszeg látóképe délről.

Jelenleg Zalaegerszeg rendezett tanácsú város. A Zala folyó mellett fekszik. A vármegye székhelye. Nyugot felé vonuló hosszú utcája az u. n. Ola, 1887 előtt külön község volt. Lakosainak a száma most már 10,844. A múlt század 30-as éveiben Fényes Elek számítása szerint 3454 lakosa volt. Elég csinos, szépen fejlődő város, melyben újabban több nagy középületet

Zalaegerszeg főutcája.

emeltek. Deák Ferencnek szobra áll a városban. Itt született Császár Ferenc költő, Wlassics Gyula volt vall. és közokt. miniszter. Plébániája igen régi. Mostani szép kéttornyú templomát Biró Márton veszprémi püspök építtette, 1750. évben. Fiókközségeinek a száma 8. Van magpergető gyára. Intézetei: áll. főgimnázium, felső kereskedelmi iskola, polgári leányiskola, állami elemi iskolák, óvodák. Mióta a csáktonya-ukki helyi érdekű vasút megnyílt, kereskedelme is élénkült. Nagy határa termékeny s jól művelt. Különösen szőlő-hegyei nagy terjedelműek. Hajdanta nagy tölgyes erdei voltak.

Deák Ferencz szobra Zalaegerszegen.

Az előbb ismertetett hegycsoport határán húzódó Váliczkavölgy nyugot felől utolsója azon szép, párhuzamos völgyeknek, melyek Göcsejtől a Balatonig egymás mellett észak-délnek húzódnak. A *Váliczka* csatorna, mely észak felé folyva jut a Zalába, nyilegyenesen megásott mederben folyik itt. A monda szerint²⁷⁾ egy parasztleánytól vette nevét. Ennek sok száz évvel ezelőtt egy Csatár nevű dúsgazdag kedvese volt, ki sokáig szerette őt, de később megunván, házasságot egy úrinővel kötött. Erre Váliczka meghalt s Csatár se lett boldog, mert házassága magtalan maradt.

A Váliczka szép völgye a lapolyos részen mindenütt rét, az emelkedettebb része pedig szántó. A szegélyén húzódó hegyek a Váliczka balpartja felől jórésben szőlővel, a balpart felől eső terület jelentékeny része pedig erdővel van borítva. A magas, részben meredek domboldalukat Z.-egerszeghez közel elég jómódú lakossággal bíró faluk tarkázzák és pedig a Váliczka jobboldalán

Fösü-szerre. Lakosai nagyobbrészt nemesek. A község mellet levő egyik forrást „Török kútjának” nevezik, mely a leghidegebb télben sem fagy be.

Lejebb, délre, a hegytető hepehupás fensikján fekszik az 567 lakosú *Sárhida*. 1513-ban az Eördögh családnak egy jobbágy portája volt itt. Egytelkes nemesek voltak ugyanakkor: Pete Miklós és Csentericz Pál. 1548-ban Sárhiday Pálnak is volt e helyen 1 portája. A község részei: Avasiszer, Aszer, Törökszer, Balogszer és Czigánszer. A lakosság jelentékeny része nemes, mint: Balogok, (9 cs.) Doszpothok, (30 cs.) Kovács, (2 cs.) Kustán, (1 cs.) Pete, mely nagyon régi család. (18 cs.) Róm. kath. felek, iskolával. Az innen délre eső Bakot már ismertettük.

A Váliczka csatorna völgyének délre folytatása – a mit már említettünk is – a Váliczka patak mentén húzódó völgy. Ezen völgy Bak alatt nyugotra kiágazik. E kiágazás összekötője a csertamelléki völgynek.

g) A Zala s mellékvizeinek vidéke.

Ezek után induljunk el Zalaegerszegtől nyugot felé, a Zalavölgy mentén. A Zala folyó Vas megyében, a Dobrai hegyekben ered. Már a IX-XI. századbeli okiratok említik; nevezetesen Lajos császárnak 838, Privina hercegnek 850, Szent Istvánnak 1924 évi okiratai. Hunfalvy Pál a Zala v. Szála nevét kelta vagy római örökségnek tartja, mások a német Sala-ból v. Saale-ból keletkeztetik, azt állítva, hogy ily nevű város feküdhett mellette. Egy, Szőny-nél talált feliratos római kövön is szerepel a domus Sala, a mi azon nézetet teszi leginkább valószínűvé, hogy a Zala-, Szala-név épügy jutott a keltáktól a görögökhöz és rómaiakhoz, mint aDráva, Száva, Rába stb. ősi kulturális jelentőségét bizonyítja a zalalövői tumulus s a csányi határban talált rézkard.²⁸ A Czuczor-Fogarassy-szótár a hornyolást, völgyelést jelentő szaluvál állítja rokoníthatónak s figyelmeztet, hogy a finnben szála annyi, mint elrejtett valami.

A Zala folyása nagyon lassú, mivel esése csekély. Vize rendes körülmények között sekély. Ritkán tiszta. Igen sok benne a rák. Zalavölgyében régen büszkék voltak az emberek e vidéki mivoltukra. Hirességére ez a szójárás járta: „Szála vize, Szála rákja, Szála menyecskéje.”

Zalaegerszegtől nyugotra első községül a 152 (122, 99) lakossal bíró *Vorhotát* érjük, az országút mellett a hasonló nevű hegy alján. A XV-ik században Vorhotay egytelkes nemes lakott itt. Itt ömlik a Szentmihályfai patak a Zalába. Odább a csinos, egy utczából álló *Teskándot* érjük. Erzsébet királynénak 1271-ben kelt adománylevelében Tuskánd néven fordul elő. 1326-ban a Nádasd nemzetségből való Domokos fiai teskándi birtokuk egyrészét nővérüknek, Szörcsöki Lőrincznének cserébe adják. Az 1548-1570. évi adóösszeírás Darabos, Sárkány és Buda családokat említi, mint birtokosokat. Róm. kath. felek, iskolával. Lakosainak a száma 339. (287, 135.)

Mielőtt a Zala folyó mentén tovább utaznánk, térjünk ki délnyugotra s tartsunk a Teskándtól délnyugot felé haladó megyei úton, mely 200 m.-nél magasabb dombháttra vezet föl. Közel érjük *Hottó* községet. 362 (371, 276) lakost

számlál. Régi neve: Holton, Holthó és Felsewholto. 1375-ben Micske Ákos birtoka volt. 1513-ban Eördögh Miklós özvegyének 2, Eördögh Lászlónak és Miklósnak pedig 1-1 portájuk volt. Határában terült el a Zala nevű puszta. A község északi részén valaha tó volt. Iskolája rómi. kath. felek.

Hottóhoz közel, délre, a hasonló nevű patak mellett fekszik *Zalaszent-mihályfa*. Lakosainak a száma 175. (134, 88.) Mint a Therjék család birtoka, már a XV-ik században többször fölmerül, mint: poss. Wegzalatnok. Temploma Szt. Mihály arkangyal tiszteletére volt szentelve. E községtől nem messze kanyarodik a Szentmihályfai patak északra. Eddig keleti irányban folyik.

E patak völgyében tovább, nyugotra van *Böde*, 511 (438, 213) lakossal. 1600-ban a Bedei, Gombos, Hegyi és Csenterich családok laktak itt. E három utóbbi család most is virágzik Bődében. Újabb családok közül a Barabások vannak többen. A néphagyomány szerint Böde valaha a község nyugoti részén terült el s *város* (?) volt. A hozzátartozó *Hermánfaihegy* oldalán, a nép szerint, valamikor, a törökfutás előtt, falu volt. A délnyugotra fekvő *Ráczhalom* dülő hajdan *Szigethegy* nevet viselt. Mostani nevét a ráczok betörésekor kapta valna.. A ráczok, ugyanis, a lakosság által a Szigethegyen álló két pinczehajlékban elrejtett bort és pálinkát megtalálván, nagy dáridót csaptak s lerészegedtek. Ezt a bödeiek észrevéve, rájuk ütöttek s agyonverték őket. Ott el is hantolták a ráczokat. Sirdombjukat ma is látni. Innen nyerte a hegy mai nevét. A *Pogányvári dülő*a török hódoltság idején kapta mostani nevét.

A Böde mellett húzódó völgynek minden irányban hosszú kiágazásai vannak. Leghosszabb a *Jón* patak völgye, mely délkeletre, majd keletre kanyarodva a Kandikóhegy aljáig jut el.

Bödétől keletre tartva, a szentmihályfai kápolnától mintegy 4½ kilométernyire *Bonczodföldét* érjük. A vidék, a melyen járunk, fősikszerű. Kelet felé a Szentmihályfai patakig csupa szántó. Balra a Bonczodföldi erdő. A faluban és környékén szőlők. Bonczodfölde magas helyen (198 m.) fekvő falu. A közvetlenül mellette fekvő szőlőhegyek 236-263 m. magasak. A Zala folyó felől meredek úton lehet csak a faluba jutni. A lakosok egyrésze a szőlőkben lakik. A község részei: Asuvig, Fösüvig, Faluvig vagy Kutszer. Régi község. Plébániája 1723-ból való. Az ősi családok: a Maróthy, Kávássy, Lukács és Nagy (nemesek) innen kipusztultak. Most a Fábián, Farkas, Végh és Vincze családok laknak itt legtöbben. Jórésze a lakosoknak beköltözött. Lakosainak a száma 342. (292, 271.) Róm. kath. felek, iskolával. A községből gyönyörű kilátás kinálkozik északra és keletre, a mellette fekvő szőlőhegy tetejéről pedig minden oldalra.

A Zala völgynek mind a két szélén, de különösen az észak felől eső szélein sűrűn következnek a községek egymásután. Ezeken vezet át az országút is. A völgy déli szélein, a melyek Göcsejhez számítódnak, szegényes; közvetlen utak visznek egyik községből a másikba. A Bonczodföldétől nyugotra legközelebb fekvő falu *Kávás*, a Zalavölgyéből kiágazó völgyzúgban épült. 411 (221) lakossal. Valószínűleg a Kávás családtól nyerte nevét, mely már 1548-ban itt lakott.

A Kávás körül emelkedő hegyek némelyike 260 méternél is magasabb s meredek esésű. A faluhoz közel levők szőlővel vannak beültetve.

A Zalavölgy mentének déli szélén, tehát Göcsejben, a hegyek általában meredek oldaluk s jóval magasabbak, mint az átellenben fekvő szélén, a melyek végső ellapulásai a Vas megyéből délre ágazó hegyeknek.

Salomvárt hajdan Salamonvárnak és Harkálnak hívták. 1278-ban a zalavári convent előtt Szentmiklósi Jakab örökbe vallást tesz a Salamonváriak ősei részére. Az 1548-1553. évi adóösszeírásokban Therjék, Sibrik, Dienesfalvi, Bagody és Tharnody nemesi családok jelöltetnek, mint birtokosok. Valószínű, hogy a Salamonváry családnak ez volt az ősi fészke. Voltaképen Salamonvárnak kellene a községet nevezni. Plébániája már 1369-ben volt. Itt született 1780-ban Vass László, költő, egyetemi tanár, nagyváradi kanonok s battai apát. A község részei: Aszeg, Föszeg, Ola és Lesvár. Ez utóbbiban csak két ház van. Azért hívják Lesvárnak, mert valaha ott vigyázótorony volt. A határban levő *Akosfa* dűlön, mely most szántó, valaha falu állott, melyet a Pogány, Sibrik, Therjék és Háshágyi családok birtokoltak. Az itteni kútba, a törökök elől, harangot dobtak, melyet többször igyekeztek kiásni, de midőn már mélyen lenn voltak, véres eső akadályozta meg a további ásást. Közel volt Pusztá-Apáti is, mely most nagy erdő. *Szuszmandon* major volt. A Hompaniásnál (Homphányás?) a hompokot a törökvilágban készítették. Ágyúgolyókat találtak ott. A Dózsái, Czigány, Harkál és Csapó hegyen számosan lagnak szétszórta. Régi család Salamonvárott a Csutor család, továbbá a Vizek. Iskolája róm. kath. Lakosainak a száma 1001. (850. 659.)

Salomvárt hajdan, mint egy 1412. évben történt határjárási okmány bizonyítja, „nagyút” kötötte össze Novával. Ennek a nagyútnak most nyoma sincs.

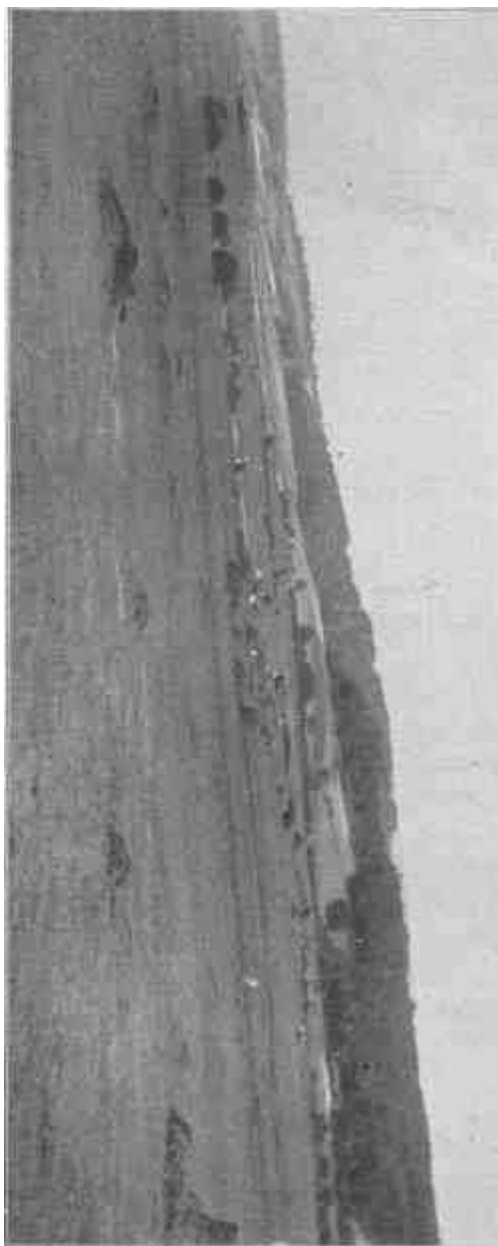
Tovább a Zala völgyéből délre nyúló, keskeny, mély völgyben húzódik *Keménfa*. Határában van *Tompa*, mely már 1366-ból ismeretes, mint a Salamonváryak, majd az Ostfiak és Pogányok birtoka. Az u. n. „Házhel” jelzi, hol feküdt a község. 198 lakossal.

A keménfai völgygyei párhuzamosan halad nyugotról egy másik völgy, melyen a Keresztúri patak folydogál. Ez a Czigányhegy aljában eredve, dél felé nagy félkört fűt s nagyságához képest hosszú folyása után ömlik a Zalába.

Göcsejhez tartozónak vehetjük a Salomvártól nyugotra eső *Zalalövőt* is, mely a Zala két partján, kies helyen fekszik. Már a rómaiak idejében gyarmat volt, Leontium névvel. Hajdani várának falaira itt-ott még most is ráakadnak. A népvándorlás korában ide telepedett frankok Lewe-nek nevezték; innen származtatják mostani elnevezését. Már az Árpádok uralkodása idejében az Ágoston-rendi remeték Szűz Máriáról nevezett monostorának temploma állott itt. Ez 1480-ban még épségben volt, mint ezt Mátyás király egy rendelete tanúsítja, melyben meghagyja, hogy senki se merészkedjék ezen szerzet javai után adót követelni vagy zsarolni. 1295. Széplaki Pósa fiai osztottak Lövő földterületén, Szántó és Ivahunföldével együtt. 1352-ben Bereczk,

győri prépost és rokonai: Lövvő és Jáhom nevű birtokokat Salamonvári Jánosnak visszaadják. 1483-ban a csehi Pogány családbeliek kötöttek, Lövvőt érintőleg is, örökösödést. 1480-ig augusztinus barátok laktak itt. Az 1618. évi

Zala folyó menti völgy Zalaegerszeg és Felsetőgyörgy közötti túról.

országgyűlés rendelte el várának építését, melyhez Zala, Baranya és Somogy megyék köteleztettek ingyenes munkákra és pénzbeli szolgámanyokra. Várához 1655-ben 80 lovas és 78 gyalogos adása rendeltetett el. Várát a törökök rombolták le. Lövvő, a néphagyomány szerint, a Zala folyó déli partja felől levonuló hegylánczon elhelyezett lövőhelyektől vette nevét, melyek a törökök támadásai ellen őrhelyekül szolgáltak. A község egy részét Kolozsvárnak nevezik. A hagyomány szerint ott volt a vár. Most szántó. Lövvő régebben a lövői járásnak volt székhelye. A Zalán erős kőhid vezet át. melyet a múlt század 30-as éveiben a Zalaegerszegről iderendelt rabokkal készítettet a megye. 4 tanítóval bíró állami iskolája van. Lakosainak a száma 1153. (998. 721.) Zalalövön régi nemesi családok voltak a Dömötör és Forintos család. Most: Baka, Gál, Horváth, Kozma, Márton, Miszori, Nagy, Németh, Pap, Pesti, Szabó, Takács, Tóth és Varga családok található legnagyobb számban. A lakosság túlnyomó része jobbágy volt. Délkeletre esik Erdeifalu puszta, mely állítólag falu volt. Lövvő hatá-

rában délre, az erdő szélén kunhalmok is vannak. Római régiséget sokat találnak a határban. Délre fekszik *Fernekágy* (Kis- és Öreg-Fernekágy és *Csőtörtök-*

hely puszták. Valaha községek voltak. Már a XIV-ik században előfordulnak egyes okmányokban. Az előbbiben 1513-ban Bolgó, Kis és Herczeg nevű egytelkes nemesek laktak. Az utóbbi a XIV-ik században a Reznekieké volt,

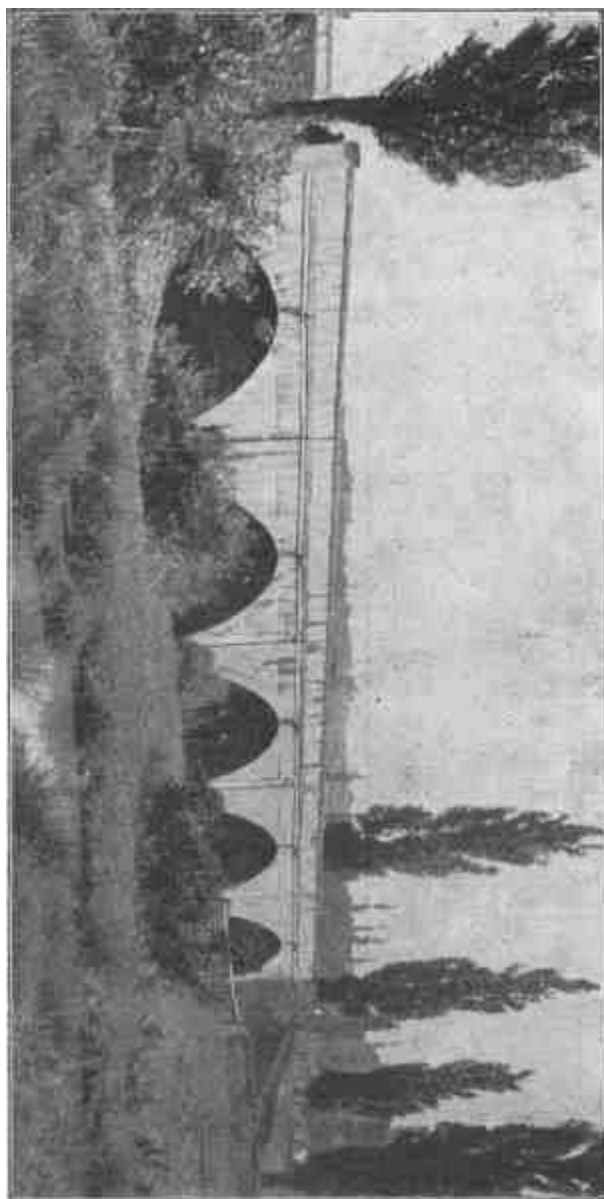
Zatavő délről nézve.

kik 1327-ben csütörtökön tartani szokott hetivásárhoz is jogot tartottak. Névé valószínűleg a csütörtöki naptól nyerte, mert hajdan szokás volt a telepet azon naptól elnevezni, melyre megszállási vagy vásárjogot nyert. I. Lajos idejében Gergely fiai s leányai Csütörtökhely birtokába visszahelyeztettek.

E miatt még 1428-ban is pörösködtek. Itt még római sírok is találhatóak. Az ott levő hegy és erdő szintén Csötörtökhely nevet viseli.

A most beutazott vidék pliocén képződmény, kivéve – természetesen – a Zalavölgyet, mely alluvium. A hegység eléggé tagozódott. Magassága 240-270 között váltakozik. Legmagasabb hegyháta a *Szarkahegy*, (274 m.)

A zalavölgyet 1830-ban

a *bonczodföldei hegy* (263 m.) és a *Csötörtökhelyi hegy*. (262 m.) Hosszabb völgye (a Zalavölgyet nem számítva,) csak néhány van. A Zalavölgyből kiágazó völgyek délnek, még beljebb a völgyek össze-vissza húzódnak minden irányban. A hegyháta a keleti részen, Böde, Kávás, Hottó, Bonczodföldre,

Teskánd környékén szántóföldek, itt-ott erdők, a nyugoti részen, különösen Salomvártól Lövőig (3-4 kilom., szélességben véve,) túlnyomólag erdők s szőlőhegyek. Különben szőlőhegye minden községnek bőven lévén, a falukat mindenütt ezek környékezik.

h) Göcsej nyugoti vidéke.

Zalalövőtől a pozsony-varasdi országút mentén, mely utat egész Kálócziáig Göcsej nyugoti határául tekintik, csupa erdő s erdő. És ezek az erdők keletre szinte egyfolytában Göcsejnek a belsejéig, a szegek vidékéig, terjednek. Némelyik erdő egész rengeteg. A nevezetesebbek: Irsai, Tompa, Apáti-e. Morgosi és Méhesipusztai erdő. Tulajdonosaik. Eszterházy Miklós herceg és több középirtokos. Tölgy-, bükk- és fenyőerdők fölváltva fordulnak elő. Ezen, aránylag igen nagy terület belsejében sehol sincs község vagy puszt. Majorok, puszták csak az északi és déli részen, meg az országút mellett. Északon a Nagyhegy mellett fekvő Tikmonyasfalusi és délen az Apátipusztá, az országút mellett meg az Irsai és Pócsai pusztá. Ezen erdőborította hegyek legmagasabbikái: a *Nagyhegy*, (266 m.), az *Irsai erdő egy csúcsa*, (264 m.), *Farkasirsa*, (257 m.) a *Pócsamajor* mellett emelkedő hegy, (267 m.) E terület hegysége a középrészen 230-250 m. s végül a déli részein 190-220 m. magasságú. Nevezetesebb hegyhátai: *Jabun*, *Hosszúcsér*, *Kisnemesi hegyhát*; *Irsaitelek* és *Tompaerdő* hegyháta. Völgyei délfelé húzódnak. Ezen völgyek nagyon keskenyek s hosszúak. Patakjai: *Nagyberekvíz*, *Györökházi*, *Rákos* s 7^{un} patakok, melyek ezen vidék déli határán folyó Medesi patakba ömlenek.

Zalalövőtől délre utazva az első falut, *Kálócfát* mintegy 12 kilom., távolságra érjük. Néhány ház az országút mellett épült, (az iskolával,) a voltaképeni falu azonban lent, a völgyben van. E község régi neve Kálósfalva. 1548-1578. körül a Thaba család birta. Határa hajdan erdő s pusztá volt. Újabb birtokosai: Eszterházy Miklós hg. és a Szenté, Torday család, Viskner L. és özv. Simon Pálné. Mostani lakosainak nagyrésze a szomszéd községekből telepedett ide. 100 évvel ezelőtt alig volt 14-15 lakóháza. Az 1845-iki nemesi összeírás 2 Tornyos, 3 Horváth, 1-1 Szekér, Tuboly, Szabó, Tóth családot talált. Régi lakosai közül a Németh, (8 cs.,) Szenté (2 cs.) és a Szabó (2 cs.) családok laknak még itt. A község ulczáit valaha Vasok, Maróczyak és Papiak szerének nevezték. A falu – állítólag – a mostani dülőki réteken feküdt. A lakosok a tagosítás előtt juh-tenyésztéssel foglalkoztak. Azért gúnyolták őket birkalábszopogatóknak. Az Egresalja forráshoz közel – a hagyomány szerint – a régi *Kozmadomja* község feküdt, mely Kozmától és Demjéntől vette nevét. Nyoma, különösen a templomé, még meglátszik. A faluhoz közel, északkeletre eső *Tompa* nevű közös erdőben, egy magaslaton, vár nyomai láthatók. Ezt, meg az említett templomot is a törökök pusztíthatták el a többi szomszédos községekkel, illetőleg telepekkel együtt. (Jáhom, Irsa, Apáti, Szt.-András, mely helyeken a törökök becsapásainak megfigyelésére őrtornyok lehettek.) Az Egresaljai

kútba dobállak bele a harangokat a törökök elől. Később ott meg is találták azokat. A község lakosinak a száma 459. (427. 308.)

Az országútról jól gondozott, megyei úton keletre fordulva, a Medgyes patak mellett *Pórszombatot* érjük. Régi nevén Porzombathya. A Marczaliaké, (1425.,) Csapiaké (1459.) volt. 1461-ben Szent-György várához számították. *Médessel* és *Irsával* együtt sorolják fel az adólajstromok. Medesben és Pórszombaton 1548-ban Both, Ormándy, Potthyondy, Tharródy, Therjék és Sebestyén családok vannak említve. Medes község helyét jelzik: Medesi mező, M.-kert, M.-erdő, A Szentegyház nevű dűlő a templom helyét jelzi. Pórszombat község egy hosszú s a végén egy rövid mellékutczából áll. Részei: Avig, Fővig, Váliczka. Lakosai jobbágyok voltak. Legnagyobb számmal a Lukács, (11 cs.,) a Szabó, Tóth (20-20 cs.) és a Göncz (5 cs.) van képviselve. A lakosság $\frac{1}{3}$ -része beköltözött. Kéttanítós áll. iskolája van. 694 (690, 362) lakossal.

Beljebb, keletre, egy hegykatlanban fekszik *Szilvagy*; régente Aszi(v)ágy, Szt.-Györgygyei. (Due villa Ozyagh.) Egyikben Szent Márton tiszteletére épült templom volt. 1343-ban Nempthy-vár tartozéka. Alsó- és Felső-Azyaghból állott. Nagy Lajos király 1355-ben meghagyja a zalavári conventnek, hogy miután lendvai Bánfi István fia, Miklós a zalamegyei Ozyugh és Zent-Gyurgh falut elfoglalva tartja, azokat pedig Benedek és Bodor fiai, mint tulajdonukat követelik, iktassa be az utóbbi két nemest. A beiktatás ellen Bánfi Miklós tiltakozott. A hajdani templom helyét a Szentgyházi dűlő jelöli. A „Paprét” nevű dűlő neve valószínűleg az akkori papi fekvőség után maradt.

Nem ok nélkül mondja a nép „Sziélle futott Szivágy.” Széjjel épült három irányban. A házak egyrésze mélyen benn a telkeken áll. Lakosai jobbágyok voltak, kiknek utódai közül legszámosabban a Bécs, (11 cs.,) Geren-csér, (11 cs.,) Németh (5 cs.) és Bertók (3 cs.) családok laknak. Róm. kath. felek, iskolával. Lakosainak a száma 412. (478. 357.)

E két község: Pórszombat és Szilvagy környékén sok az erdő. Északra a *Morgos*, *Gyökeres*, délre a *Medesi*, *Cserhegyi*, *Szemerelakósi* s *Kisszivágyi*, keletre pedig a *Szilvágyi* és *Kolontjai* erdők terülnek el. Nagy, terjedelmes erdők. Egyrészüket újabban levágták.

Nevezett községektől délre, ezen erdőségek között nagy, mintegy 100 □ -km. területen sehol egy község, major nincs. E vidéket keleten a szilvagy-novai út, a Kerkaföldi patak, Hernyék, Bárhely, nyugoton a Kerka, illetőleg Medes patak határolja. Belső részén kevésbé tagolt. Az egyes hegyhátak magassága 200-300 méter. E hegyek homok- és agyag-üledékek, tehát a dilluviális korban képződtek

Visszatérve Pórszombaton át az országútra s azon délfelé haladva, *Zalabaksa* községet érjük. Egyrésze az országút két oldalán, másrésze (Gyórfá) a Kerka jobboldalán terül el. E község már a Kerka mellett elterülő lapályba esik. Hajdani nevén: Baxa, Baxafalva, Bakfalva. Az adóösszeírásokban Baxa et Barabás szerepel. Lakosai nemesek és szabadosok voltak. Az 1845. nemesi összeíráskor Sohár, (14 cs.,) Soós, 6 cs.,) Baka, (2 cs.,) Czigány, Somogyi, Borsos, Bölts, Cseresnyés, Cseke, Gödé, Horváth, Kovács (1-1 cs.) nemesi családok laktak itt. Ma legtöbben vannak a Baka és Soós családbeliek.

(A lakosság mintegy $\frac{1}{3}$ -része.) Állami iskolája 3-tanítós. Lakosainak a száma 1092. (1136. 694.)

Ezzel beutazván Göcsej vidékét, térjünk Hetesbe.

b) HETES.

Hetes vidékének első községül a Zalabaksától északnyugotra fekvő *Csesztreg*et vesszük, mely e tárgyalandó vidék legészakibb részén, a Kerka két partján fekszik. A Kerkán, a szekerek részére, nem lévén híd, ha a víz-állás nagy, egyik partról a másikra nem lehet átjutni. Gsesztreg a Bánfi család birtoka volt. 1334-ben határt jártak. Ekkor említették meg az okmányban, hogy temploma Szent Móricz tiszteletére van szentelve s kőből van építve. E templom ma is megvan. Ugyanezen határjáráskor több majort emlitenek, melyek ma nincsenek meg. Ezek: Szent-Erzsébet, Karka, Methnek, Szent-Márton, Zalafalva, Kutus, Mychne, Jarsa, Szent-Péter. Lendva várához tartoztak. Állítólag valamelyik Eszterházy herczeg telepítette le a mostani lakosságot, kik eredetileg vendek lettek volna s a lutheránus vallást követték. Sőt a mostani róm. kath. templom is lutheránus istentisztelet céljaira volt lefoglalva 1665-ig. Mint anyaegyházhoz 13 község tartozik. Nagyobb számú családok jelenleg a községben: Fentös, Csobor, Varga, Borosán és Nagy családok. A lakosainak a száma 1174. (1063. 778.) Itt közsörüköveket készítenek némelyek. A lakosság kezd innen is Amerikába vándorolni. Kéttanítós iskolája róm. kath. felekezeti.

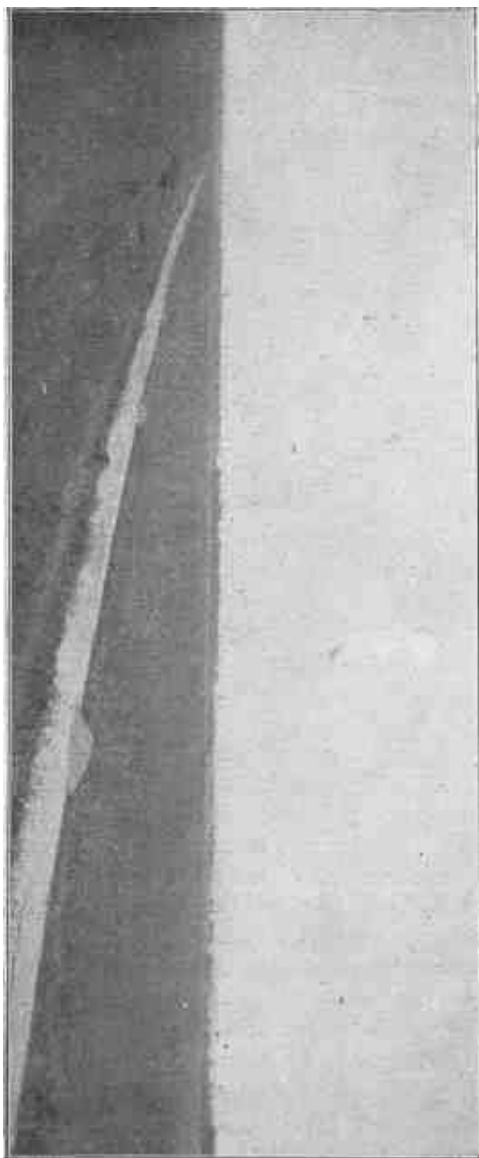
A Csesztregtől délre eső terület egészen sík, néhol berkes, kevés erdővel. A föld túlnyomó része szántó. Talaja termékeny. E területen fekszenek: *Baglad* és *Résznek*. Jelentékeny nagyságú helyek. Az előbbitől nyugotra nagyobb terjedelmű erdő a jakabfái. Baglad újabban keletkezett község lehet. A Hunyadiak idejében még nem fordul elő az adólajstromokban. A község részei: Avig, Fövig és Tüskeszér. Majdnem az egész község nemes volt. Mostani nemesi családok: Zakál, Soós, Babócsay és Sohár. Lakosainak a száma: 290.

Résznek nyugoti és délnyugoti határa berkes, melynek egyrésze régen, valószínűleg állóvíz volt. A Halastó dülő azt látszik bizonyítani. Mocsaras, sűppedékes voltát az elnevezések: Külső-, Fölső- s Sásberek bizonyítják. E község a Rezneki család ősi fészke volt. Rezneki Herbord Reznek, Kerkallya és Kebelemelléke nevű birtokokon unokaöccsével 1329-ben megosztozik. Később a Nádasdiaké volt, azután Zsigmond király az Egerváry családnak ajándékozta 1403-ban. Valószínűleg e család építette Reznek jelentéktelen kis várát. Lakosainak nagyobb része nemes volt s most is az. Jelenleg legtöbb számban a Sohár, (50 cs.,) Szunyogh, (25 cs.,) Csiszár, (15 cs.,) Horváth, (5 cs.) családok laknak a községben, kik részben nemesek. A község részei: Avig, Fövig, Közipszer és Vizuccza. Lakosai szorgalmas földművelők. Számuk 873. (890. 699.) Iskolája községi jellegű. A határában levő *Lékfa* dülő, a hagyomány szerint, egy eltűnt község nevét tartotta fenn. Állítólag a törökvilágban pusztult el.

Reszektől délre *Belsőárd* s ettől délkeletre *Külsőárd* kis faluk fekszenek. Az előbbi 227, (214, 164,) az utóbbi 168, (159, 135) lakossal. E két község lakosai jórészen nemesek voltak. (Tánczos, Joós, Gáspárits, Berkes s Herman.) Már 1255-ben említés van róluk téve, Nova határjárása alkalmával. 1441-ben Panshárdyak szerepelnek. Az 1513. évi adólajstomban pedig Pánsárgya. Ekkor Dédesi Jánosnak és Gergely deáknak 1-1 portájuk volt itt. Mind a két község környéke berkes, posványos, a mit a dülő nevek is

jeleznek, mint: Sárberk, Berekrenyuló, Sárheli rétek, Asuberek. Belsőárd és Résznek között két nagyobb erdő, a Belső- és Külső-erdő, Külsőárdtól északra pedig a Berek-erdő terül el, nagyjából berkes- (éger-) fákkal. A Belsőárdtól délre elterülő hosszú, u. n. Sárdirét mélyen fekvő, posványos hely. E nagy rét nyugoti szélén fekvő két községnél, Szijártóházánál és Zalaszombatfánál értünk voltaképen az igazi Hetesbe. Mind a két kis falu mélyen fekvő lapályon épült. A házak, udvarok környékén gyümölcsfa helyett berkes s fűzfákat ápol a gazda. A talaj vizenyösségénél fogva csak az emelkedettebb helyeken díszlik a gyümölcsfa, így van ez többé-kevésbé a többi hetési községekben is. *Szijártó házána* 190, (183, 136,) *Zalaszombatfán* 259 (240, 193) lakosa van. Az okmányokban mind a kettő a XIV-ik században már előfordult. Szombatfának régebben Szombatháza (Zombotháza) volt a neve. Az alsólendvai várhoz tartoztak.

Szijártóházától délre egy dombot Attiladombnak neveznek, melyet a hagyó-

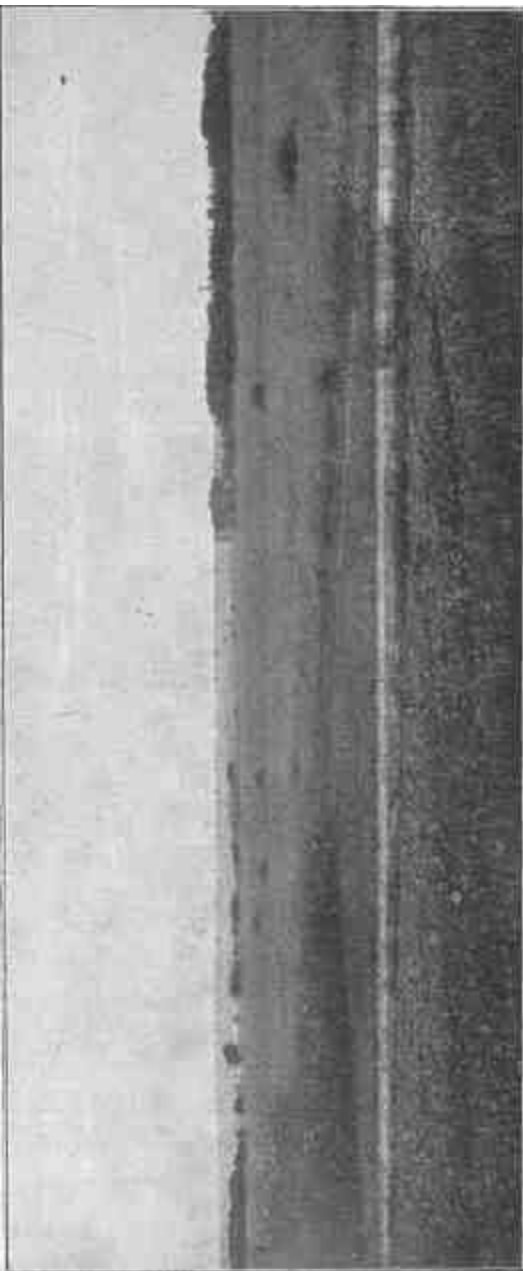
Hetes vidéke kelet felől. Belsőárdi mező.

mány szerint Attila király rakatott, mikor erre járt. Akkora „dönggyő” van, mint a milyen nagy egy parasztszoba. Fazekakat, cse-repekei találtak benne. Kunhalomnak tartják. Volt itt több ilyen halom, a melyet a mélyebben fekvő területekre hordtak el. A Zalasombatfa mellett levő *Gálpálháza* nevű puszta két községnek (Pálháza és Gálháza) nevét tartotta volna fenn, a melyeket állítólag a törökök pusztítottak el.

Szomszédos községek: *Gáborjánháza* és *Göntérháza*. Az előbbi 466, (456, 344,) az utóbbi 417 (367, 228) lakossal. Mind a kettőnek róm. kath. felek iskolája van. Az előbbit régente Gabriánházának, az utóbbit Gentérházának, pred. Guntherházának nevezték. A XIV-ik században már megvoltak. Mind a kettőt a Bánfiak birtokolták. Gáborjánháza lakosai között jelenleg legtöbb a Szekeres, (20 cs.,) Illés, (13 cs.,) Fehér, (9 cs.,) Büki (6 cs.) és Varga (6 cs.) család. A községtől északra fekvő *Gólyadombban*, a nép hiedelme szerint, pénz van elrejtve. A lakosok ástak is ott s tényleg régi pénzdarabokat találtak. Az u. n.

Szállásrétre menekült a nép, ha „törökfutást” vett észre. Persze, a terület akkor még „mocsolás” hely volt s egészen erdő fődte. E 40--50 holdnyi

terület annyira süppedékes, „semükös,” hogy az állatok hasig belesülyednek. E helyen vastag tölgyfákat találnak a földben, holott ma csak égerfa tenyészik itt. Göntérházának a XIV-ik században a Rudasok voltak nemesi. Mos-

Göntérháza felől északra eső vidék.

tani lakosai között legtöbb a Gerebics, (17 cs.) Gál, (14 cs.) Soós (9 cs.) és Danes (6 cs.) családok.

Kámaháza az alsólendva-lendvavásárhelyi megyei út mellett fekszik, kissé emelkedettebb helyen. Újabban keletkezett község. Legtöbbben a Soós családbeliek laknak itt. (4 cs.) Lakosainak a száma 150. (153. 105.)

Berek- (éger-) fás rét Gáborjaháza mellett.

Bödeháza szintén újabban keletkezett község. A középkorban még nincs róla említés téve. Mostani lakosai között legtöbb a Fehér, (12 cs.) Csuka (8 cs.) és Kovács (3 cs.) család. 266 lakossal.

Szentisvánlak (Jósecz) 154 (150, 116) lakossal bíró község. Legtöbb családdal a Gál, (10 cs.) Végi, (6 cs.) Felső (5 cs.) és Büki (4 cs.) van képviselve.

E községek között s a Szijártóházától délre eső terület mélyfekvésű, sűpedékes, mocsaras hely, tele vizekkel, forrásokal. Néhol turfás. Egyes helyeken még az emberek is belesűpednek. Legterjedelmesebb köztük az u. n. *Nagyvér*. E réteken mindenütt berekfacsoportokat látunk. Az erdő jórésze is ebből áll. Nyáron kedves, ligetszerű e vidék. Annál barátságatlanabb ősszel, esős időben. Hosszabb esők után e területek nagy tavaknak látszanak. Tengerfö-lötti magasságuk 164-165 méter, az emelkedettebb részeké 166-169 m. Ezeknek a talaja homokos televény, vagy homokos agyag. Nagyon termékeny.

A Heteshez vett vidék legnyugotibb s egyszersmind legnagyobb községe *Lendvavásárhely*, (Dobronok,) 1495 (1416, 1051) lakossal. 1469-ben említik e helyet. A törökvilágban kis vára volt, mely azonban Nempthy megerősítése után jelentőségét elvesztette. Egyideig a Nádasdy család birtokolta. Régi plébániája alapításának ideje bizonytalan. A XVII. században szerzeteseké volt. Lakosai szabadosok voltak. Mária Terézia 1775-ben az eddigi „privilegiális ususban” meghagyta a „várost”. A város bíróságára az uraság hármat jelölt, kik közül a község választott. Hetivásárai voltak. Tizedül bort, bá-

rányt, mézet, tiszta vagy rozsszal kevert búzát, kölest, rozstot és zabot tartoztak adni. Lakosai között sok a fazekas. (Gerencsér.) Utczái: Tüskeszer, Patakszer, Egyházvég, Fővig. Dülőinek egyrésze – mint nyelvi határt képező községnél – már szláv. (Czingilicza, Cserticza, Szeliscza stb.) Legtöbben a Göncz

Utczarészlet Lendvavásárhelyen.

és Göntér családbeliek laknak itt. Regi családok a Nagy, Ritócz, Czuk, Varga és Gombos es. A Gönczök szabadosok voltak; e családból választották régebben mindig a bírót. A községet a Bagonicza patak szeli. Iskolája róm. kath. felek.; kéttanerős. A délnyugotra eső legelőn 4, állítólag, kunhalom van.

Radamos szintén Hetes nyugoti határszélén fekvő falu, 658 (690, 362) lakossal. 1381-ben emlékeznek meg róla először az okmányok. Legtöbben laknak itt a Szomiak, (27cs.) a Birok, (20 cs.) Szabók, (12 cs.) Rudasok (10 cs.) Fülel, (8 cs.) Horváthok, (6 cs.) Bánfiak és Aggok (5-5 cs.) Róm. kath. felek, iskolával. *Melákó* nevezetű dülőjében van egy mocsár, melybe (a hagyomány szerint) törökfutáskor egy szekér pénzt döntöttek.

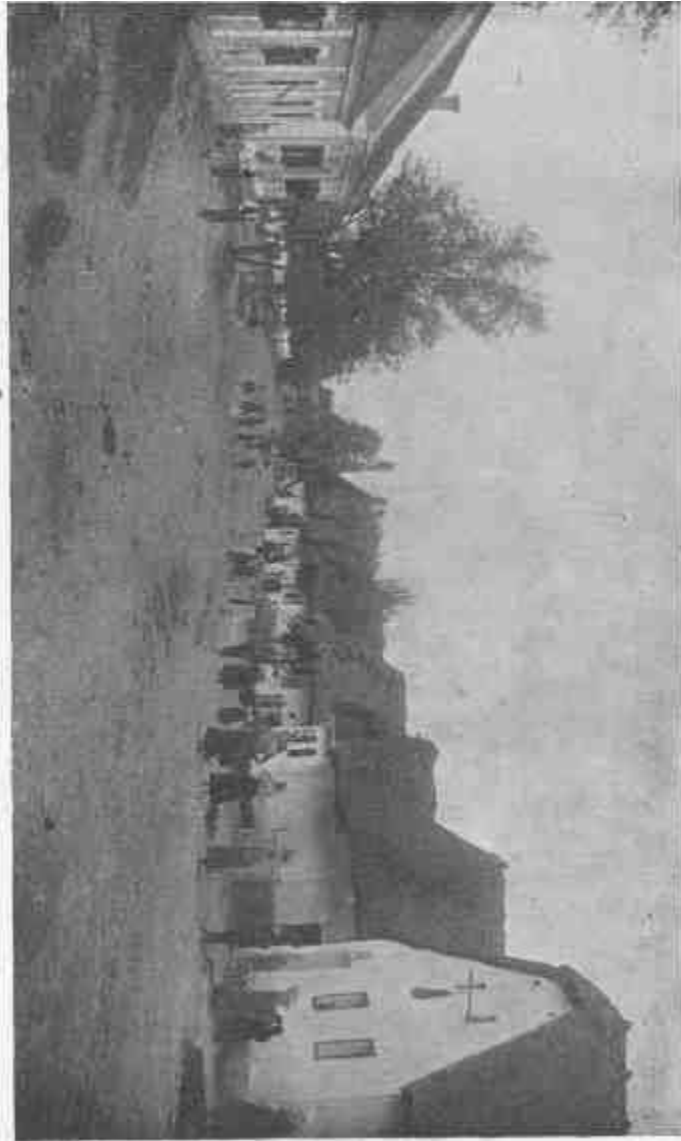
Radamos és Lendvavásárhely községtől nyugatra az u. n. Alsóerdő terület el egész a Lendva patakig. Ezen erdő nagy esőzések után rendszeren víz alatt áll. Lendva patak a határa nyugoton és délen Hetes vidékének. Radamos község mellett folyik a Radamos patak, mely innen a Lendvával együtt csatornázott. E két csatorna nagyon mocsaras lapályon, a Feketeberken húzódik végig, mely berek jórésze égerfákkal van benőve.

Hetes déli részén az egymás mellett sűrűn folyó patakok nagyobbjai csatornázottak; ezek még; *Bagonicza* és *Hídvégi csatorna*, melyek Alsólendván alul egyesülnek. A hetési síkság a Muráig terjed.

Hetes vidékének déli csücskében még három falut említünk: *Bemutat*, *Lenduahidvéget* és *Lendvahosszúfalut*. Az előbbi két kis falu újabban keletkezhetett. A XVI-ik századbeli adóösszeírások lajstromában nincsenek meg. Bánutának 118, (103, 70,) Lendvahidvégnak pedig 219 (194, 135) lakosa van. *Lendvahosszúfalut*, mint neve is jelzi, hosszan épült község, az Alsólendvai

hegység nyugoti peremén. Alsólendvával egészen összeépült. Hosszú utcája csak északi részén ágazik el. Részei: Avig, Fővig és Temetiuccza. A nép szerint az Ótár vagy Szent János-kútnál a törökök 300 akó bort rejtettek el.

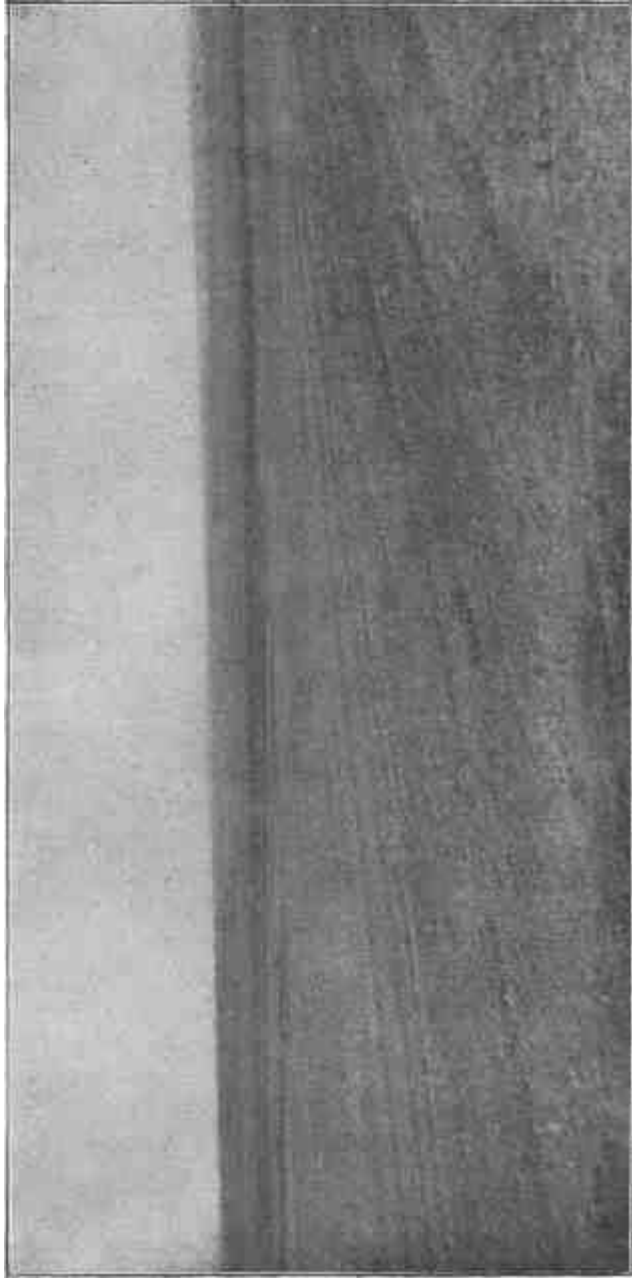
Ezzen Lendvavásárhelyen.

Határában 9 kunhalom (?) áll. A lakosok különösen szőlőműveléssel foglalkoznak. Számuk 1495. (1319. 628.)

Hetes vidékén sehol nincs szőlő ültetve. A vagyonosabbaknak az Alsólendvai szőlőhegyen van szőlőjük. A mi föld itt magasabban fekszik, azt szántóul használják. A lakosság sűrű lévén, úgyszólván minden talpalattnyi földet vetés alá vesz. Rétek — mondhatni — csak ott vannak, a hol a földet

eke alá már nem lehet venni. A földet jól művelik. A lakosság nagyon munkás. Valaha jobbágyok voltak. Számos szláv nevű család van köztük, a mi arra

Nagyvíz.

enged következtetni, hogy a szomszéd zala- és vas megyei Vendségből részint telepedés, részint összeházasodás révén sokan kerültek ide.

GÖCSEJ ÉS HETES MÚLTJA.

Göcsej és Hetes múltja, mint általában az egész Dunántúli vidék, régebbi története, azonos Pannoniáéval. Első államalkotó lakói, akikről tudunk, a *kelták* voltak, akik hódítóként foglalták el Pannoniát, illetőleg akkor még Illyricum egy részét és az itt talált thrákeredetű *dákok* és kelta-illyr keverékű *pannonok* mellett megtelepedtek. A keltáktól, illetőleg az ezekkel keveredett illyr népségtől eredhetnek azon halmok, a melyeket kunhalmoknak neveznek, de a melyek nem azok. Ilyen halmok Göcsejben és Hetesben sok helyen található, mint azt a vidék földrajzi leírásánál láttuk.

A *pannonok* harczvágó, nyers nép voltak, alacsony műveltséggel. Csak a földmívelést űzték. A később települt kelták uralma alatt az állattenyésztés, erdészet és gyümölcészet meghonosult, a pénzverés, ötvösség és agyagipar föllendült. Hatalmukat *Minucius* és *Drusus* római vezérek megtörvén. Illyricumot a Kr. e. 40. évben kötött brundusiumi szövetség értelmében *Octavianus* kapta, ki Kr. e. 35-33. évben Pannoniát meghódította. Ezen időtől a mostani Dunántúl, mint provincia, 400 évig a hunnok betöréséig római uralom alatt állott.

A római uralomnak számos nyomára akadunk Göcsejben és vidékén. Két községről biztosan tudjuk, hogy a rómaiak alatt megvolt s ez a mai *Alsólendva* és *Zalalövő*; az előbbi *Halicanum*, az utóbbi *Leontium* nevet

Lugas Zalalövön, melynek lépcsői római kövekkel vannak kirakva.

viselt. Castrumok vagy villák voltak. Egész valószínűséggel mind a kettő katonai s postaállomás volt, a légiók castrum stativumai. Hogy e két hely a körülöttük fekvő vidékeken mennyiben folyt be új telepek, községek alakulására, arra nyomok nincsenek. E két helyen keresztül vezetett Paetovio (a mostani Pettau) felől Itáliából Pannoniába egy főút Sabarián (Szombat-helyen) át Vindobonának. (Bécs.) Alsólendva és Zalalövő környékén számos római régiségre akadnak folyton. Alsólendván Vibenus síremlékét, kinek atyja Vannius Kelta volt, szántották ki a földből. Ugyanitt Julius Caesar-féle arany és az imperátorok korából való arany- és ezüstpénzeket találtak. Zalalövön is letek kőkoporsókat, sírköveket és római eredetű pénzeket. Egy itt talált emlékkő vön, mely másfél méter magas és 500 kg. nehéz márványkő, teljesen ép felírás látható. Kr. u. 140-180. évekből. Marcus Aurelius Antonius császár Hercules istentiszteletére emelte. A felirat a következő:

M. AVRELIV S.
ANT. IMP. D.
HERGVLI
POSVIT

mely értelmére kiegészítve így hangzik:

M(arcus) AVRELIV S'
ANT(onius) IMP(erator) D.
HERCVLI
POSVIT

A kövön futó virágdísz és emberalak látható. Hercules a rómaiaknál a kereskedelem istene volt. Ez bizonyossága annak, hogy Leontium ebben az

Római kő Zalalövön.

időben jelentékeny kereskedelmi hely lehetett. A római út nyomát valószínűleg a községtől délre s a mostani temetőtől délkeletre húzódó mélyedés, horgos

jelzi, melynek mind a két oldalán halmok láthatók. Ezekből több kőszirt ástak ki, méccsekkel stb.²⁹⁾ Az itt talált rézpénzek Marcus Aurelius imperátor, vagy Faustina császárnő arczképeit viselik.

A kereszténység már a II-ik században kezdett Pannoniában gyökeret verni. Egyházi tekintetben két részre oszlott: déli és északi Pannoniára. A rómaiak alatt e vidéken is meghonosult a szőlőtermelés s a földmivelés.

A rómaiak után a *hunok* váltak *Pannónia* uraivá. A hunoknak e vidéken való uralma idejében kapta volna a Kerka-folyó a mai nevét, Attila hasonló nevű neje után. Karicsahegy és Zágórhida nevű helyek is hun vitézek neveit őriznék.

A hunok után *germán* népek (gótok, gepidák, longobárdok, rugiak) telepedtek, le, majd 569., évben az *avarok* foglalták el Pannoniát. Az avaroktól *Nagy Károly* vette el s mint a frankuralom alá jutott terület, előbb Bajorországba, később a keleti Mark-grófságba olvasztotta.

883-tól *Szvatopluk* morva fejedelem kezd be-betörni Pannoniába. Ez időben már jelentékeny számú szláv lakott itt, kik különben korábban, 569-ben is szerepelnek, mint az avarok segédnépei, de szórványosan. Az avarok legyőzése után a tót elem Morvaországból és a Kárpátok aljáról Pannónia lakatlan helyére vonult. Ez időben a frank főnhatóság alatt Pannoniában szláv állam alakult, mely a mai Dunántúlnak egész déli részét magában foglalta, Pettauig. Fejedelmük Privina. E szlávok állandóan települtek le. Városokat alapítottak és békés foglalkozásoknak éltek. Egyrésztük idővel teljesen beleolvadt a megtelepült magyarságba.³⁰⁾ Nyomukat Göcsej vidékén is őrzik egyes nevek; pl.: Tárnok, (Tovarnik,) Nova, Ederics, Dobron, Dobronak, Zebeczke községek; Dezics, Csenterics, Zovajka elpusztult falvak; Váliczka, Cserta s valószínűleg a Kerka patak is. (Kerka nevű folyó Dalmáciában is van.) Dülőnevek: Kuticza, (Zebeczke határában,) Boli, (Ortaháza h.,) Lipán, Vedecsa, (Gombosszeg h.,) Kopácsa, (Barabásszeg h.,) Majkacz, (Nova h.,) Goricsánvölgy, Budnya (Bánokszentgyörgy h.) stb.

A már említett népeken kívül laktak még Pannoniában *asting vandálok*, *markománnok* és *gepidák* Ezek a frank uralom alatt keresztény vallásra Jürtek át. A Pannónia északnyugoti részén lakók a passai egyházmegyéhez csatoltattak. Ezek Nagy Károly alatt külön khagánságok voltak. A Rába és Dráva közt lakókat a szalczburgi, a Dráva folyótól délre eső vidéken lakókat pedig az aquileai egyházmegyéhez csatoltatta Pipin.

Végre őseink foglalták el e vidéket. Ekkor már az egykori római garmatok teljesen lehanyatlottak, vagy csak névleg léteztek.

Hogy Göcsej és Hetes vidékén a honfoglalás alkalmával mindjárt települtek-e le magyarok, arra nézve adatok nincsenek. Történetiróink, nyelvészeink véleménye elágazó az itteni magyarság eredetére nézve. Egyesek Göcsej mostani lakóit hun-avar töredéknek tartják. A hun birodalom szétbomlása után egy jelentékeny hüntöredék Illyricumba s innen a mostani Göcsejnek vidékére húzódott, a hol Nagy Károly által 803-ban legyőzött rokon avarok közé települt. Nyelvjárását mind a két rokon elem megőrizte a később jövő magyarság megérkezéig. A göcsejiek épúgy hunivadékok vol-

nának, mint a székelyek. A székely- és göcseji nép nyelvjárásnak egyezésére alapítja Nagy Géza is azon föltevését, hogy a székelyek Dunántúlról szakadtak el. Szerinte a göcsejiek, őrségek és rábamellékiek eredetileg nem voltak magyar nyelvűek, hanem a zártabb kiejtésű magyarsággal vegyülve, eltantulták annak nyelvét s előbbi, részben talán a magyarral rokon nyelvük hangtanának s grammatikájának hatása alatt fejlesztették ki külön dialektusukat. Hogy a székelység is innen szakadt el mostani hazájába, azt dunántúl egyes nyelvjárásainak, főleg a göcseji, őrségi s a hetésinek a székelyével feltűnően egyező volta bizonyítja. E nyelvi tények bizonyítása alapján arra a következtetésre jut, hogy a nyugoti magyarság s székelység nyelvének valamikor együttesen, ugyanazon hatások alatt, azonos ethnographiai tényezők közreműködésével kellett fejlődnie s abban az időben, amidőn a pannóniai alapidialektus a maga jellemző hangtani sajátosságaival megalakult: a székelység hazája másutt nem lehetett, mint a pannóniai magyarság környezetében.³¹⁾

A székelyek régebbi pannóniai lakásáról a Képes Krónika azt mondja: „A mint tehát megtudták, (a székelyek,) hogy a magyarok Pannoniába ismét visszajöttek, Rutheniába eléjük mentek s Pannónia birodalmát velük együtt hódították meg s miután azt meghódították, abban osztályosok maradtak.”

Kézai szerint pedig, midőn a székelyek megtudták, hogy a magyarok Pannoniába másodszor visszajöttek, a visszatérőknek Ruthenia határszélein eléjük mentek s Pannoniát együtt meghódítván, abban részt nyertek.

A székelyeket tehát a pannóniai magyarság egy ágának tekintik, kik innen szakadtak Erdélybe. Hogy mi zavarta ki őket innen az ország másik szélére, arra nézve eddigelé semmi adatot nem találunk.

Legutóbb, 1896-ban, Jakab Elek foglalkozott a göcseji, palócz és székely néppel. Beutazta futólag az általuk lakott területeket s nyomozódásaiban a nagyjában látott és hallott adatok alapján eredményként egész naivan kimondja, hogy ezek tájszólásai, ethnographiai, érületi s jellembeli tulajdonok egyező (?) voltánál fogva egymással rokonok.

A székelyek s göcsejiek nyelvjárásának szorosabb egyezését Balassa József³²⁾ tagadja s így az abból levont következtetést sem tartja helyesnek.

A székelyek hun eredetét Hunfalvy Pál egyszerűen mesének tartja s az ő álláspontját elfogadva, a göcseji népet illetőleg is annak kellene tekintenünk.

Vámbéry Ármin azon nézet felé hajlik, hogy a székelyeket, habár Attila hunjainak nem is egyenes leszármazó ivadékai, mégis mindenesetre azon uralaltáji, helyesebben ugor-török népvegyülék maradványának kell tekinteni, a melyet az avarok nevének ismerünk és hogy e nép sorsában osztozkodtak.³³⁾ Az ugorok Pannoniába való költözése, szerinte, mindenesetre török hegemonia alatt ment végbe, de nem Árpád, hanem Attila alatt és nem a IX-ik, hanem az V. és VI-ik században Kr. u. ő a magyarok keletkezése történetének elejét a hunok és avarok idejére helyezi Pannoniába, hol az illető néptörödékek évszázadokon át éltek egymás mellett s egybeolvadtak.³⁴⁾ A hunok visszavonulása után megmaradt ugor-török néptörödékekből időjártá-

val a mai magyarság alapja alakult, az a mag, melyhez az avarkorban nagyobbára rokon új jövevények nyelvi tekintetben csatlakoztak. És mivel az utóbbiak határozottan többségben voltak, azért a magyarságot mindjárt kezdetben oly ethnosznak kell tartanunk, melynek fizikai jellemző vonása túlnyomóan török volt, holott nyelve vegyüléknyelv, mely ugor eredetének szembeszökő és számos nyomát óvta meg.³⁵⁾ Tehát e vidék ethnikai alakulása sokkal az Árpád vezette magyarok bejövetele előtt kezdődött.

Göcsej és Hetes vidékének népét némelyek régi besenyő telepeknek vélik, kik idők folyamán teljesen magyarrá váltak. Az határozottan állítható, hogy e vidéken besenyő-telepek voltak. A török eredetű besenyők a XI. és XII-ik század folyamán kisebb-nagyobb csoportokban jöttek hazánkba s Somogyban és Zalában, az itt rekedt ugor-török eredetű avarsággal együtt, valószínűleg határőrökül használták a szlávok ellen. A Göcsej nevet is innen származtatja Vámbéry, amiről már volt szó. (A göce szónak ellentéte a szekej, székely, melynek értelme a törökben: megtelepült.)

Hogy besenyők laktak e vidéken, azt néhány, Göcsej keleti részén fekvő helység neve: Bak, Besenyő is bizonyítja. Az valószínűtlen, hogy e nép tisztán besenyő-ivadék volna. E nép is, mint általában a magyarság nagyobb része, keverék, avar, szláv s besenyő népből alakulhatott át magyarrá.

Valószínűnek tartják azt is, hogy a mint a vas megyei őrségeket, a göcseji s hetési népet is valamelyik Árpád-házbeli király – talán Szent László – telepítette le, az ország határszéli részének őrizetére.

A történelmi adatok az itteni magyarság múltjára, kristályosodására eddigelé csak sejtetni engednek. Talán a rendszeres antropológiai mérések, a nyelvjárás és néppszichológia nyújthat majd elfogadható föltevéseket.

Göcsej és Hetes vidékének az Árpád-házbeli királyok uralkodásának idejéből szintén gyér adatok állanak rendelkezésre. Ezen vidéknek reánk maradt okmányai csak egyes községekről, templomokról, a határokon előforduló erdőségek-, rétek-, vizekről és családokról tesznek említést, a midőn némely birtoktulajdonosok közt főnforgó vitásterületek s jogtalan foglalásokból keletkező viszály a határjárást szükségessé tette, avagy a király valakinek birtokot adományozott, birtoklásában megerősítette, beiktatását elrendelte.

Ezek alapján állapíthatjuk meg, hogy e vidék községei közül melyik mikor létezett már. *Lövő* és *Hosszúfalu* már a rómaiak alatt megvolt. Szent István idejében *Besenyő*, *Bak*, *Szent-Adorján*. A XII-ik században *Csatár*, *Kökényes-Mindszent*. A XIII-ik században *Dobron*, *Kislengyel*, *Lenti*, *Liczko*, *Milej*, *Nova*, *Oltárcz*, *P et r iker észt úr*, *Salomvár*, *Sard*, *Teskánd* és *Zalaegerszeg*. A XIV-ik században az eddig említettek mellett 47 község e vidéken biztosan már megvolt. De valószínűleg több lehetett, a mit onnan következtethetünk, hogy Göcsej belső vidékén, a most nehezen hozzáférhető helyeken is volt község, annál inkább lehetett a nyíltabb helyeken.

A hosszabb völgyek mentén s a síkságokon már akkor aránylag elég sűrűn sorakozhattak egymásmellé a községek. A mostani pozsony-varasdi országút mentén levő vidék pedig az ország nyugoti részének akkor is fontos

vonala volt, a mint az volt már a rómaiak alatt. Erre mutat az a körülmény, hogy ezen útvonal mellett fekvő Lenti (Nemphy) és Lendva (Lyndva) már Kun László idejében várakként szerepeltek.

A XIV-ik századig nagyobb birtokosai e vidéknek az egyházak és néhány világi úr volt. Az előbbieik közül a benzések, a vasvári káptalan, a veszprémi püspök és a türjei egyház birtak egy vagy több falut. A világiak közül első helyen a Haholt-Buzád nemzetségből származó lendvai Bánfi családot kell említenünk, mely az Alsólendva és Lenti környéki községeket bírta. E családé volt a vasmegyei határ mentén fölfelé Csesztreg vidékéig, innen délkeletnek Nemphyt át a Mura melletti Szemenyéig s innen ismét nyugotra Vas megye határáig. Birtoka tehát a mai Zala megye délnyugoti csücskét teljesen magában foglalta. Ezen óriási terület középpontját két vár: Lyndva és Nemphy, testét pedig már 1379-ben 91 helység és pusztá, 1389-ben pedig százat meghaladó helység vagy pusztá alkotta.

Nagy birtokai voltak még a *Rezneki* családnak. Ezidőbeli birtokosok még a *Debrétei*, *Chepán*, *Salamonvári*, *Ostfi*, *Pogány*, *Milei*, *Darabos*, *Mogyoró-laky*, *Lengyel*, *Petrikovics*, *Szentmiklóssy*, *Szentlászlói*, és *Jude* család.

A XV-ik században a korunkban ismeretes falvak nagyrészt – mint Csányk Dezső részletesen kimutatja³⁰⁾ – már megtaláljuk. Csupán a mai szeg-végzetű falvak ismeretlenek, Vargaszeg kivételével. Meglehet, hogy a mai szeg-végzetű helyek jórésze már megvolt, de talán csak egypár, esetleg egy-egy családdal. Ezek, mint nemesek, birtokuk testén építettek maguknak otthont. Ez volt az ő szerük, mely Becsvölgye – akkor nagyon jelentékeny nagyságú község – név alá került.

Ez időtájt, a már említett családokon kívül nevezetesek voltak a *Törökök*, Zalalövő tájékain, a *Balog* családból származó Szécsiek, Letenye és Szécsisziget vidékén mintegy 350 faluban. Az *Ákos* nemzetbeli peleskei vagy prodaviczi *Eördögök*, kiknek a Váliczka vidékén terültek el birtokaik. Nagybak (a mostani Bak) és a környékbeli községeket bírták. Szomszédságukban a *Sárkányok* voltak birtokosok, mintegy 17 faluban. Az *Egerváryak* e vidéken körülbelül 20 falut bírtak, a *rezneki* kastélylyal. A *Pogányok* 19 helységben földesurak. A *Sejt ériek*, *Tordák*, *Terpényiek*, a barlahidai *Botkák*, kisebb-nagyobb területű birtokkal.

E korszak hatalmasai, írja Acsády Ignác,³⁷⁾ egyebet se tettek, mint frigy- és örökösödési szerződéseket kötöttek ... A birtokszerzés lett az egyedüli s irányadó eszme.

A kisnemesség Hetesben nagyon kevés volt; annál több Göcsejben. Ezeknek egyrésze ma is virágzó család, a kiket a tárgyalt falvak múltjának érintése alkalmával nagyrészt felsoroltunk, a mennyiben az adóösszeírásoknál föl vannak említve. Némelyik részének kisebb-nagyobb jobbágybirtoka volt, másrésze csupán saját nemesi telkén gazdálkodott. Ezek voltak a szegény, bocskoros, egytelkes nemesek, a kik nem soroltattak a földesurak osztályába. Földjükön csak maguk élhettek meg. A nemesi kiváltságokat azonban élvezték s katonáskodniuk is kellett.

A földesúrnak adózott minden család, ha mással nem, kézimunkájával. Adókulcsul a jobbágytelek szolgált. Egy egész jobbágytelket portának nevez-

lek. Ez időben e vidékbeli nagyobb földesurak közül Bánfi Miklósnak 834, Szécsi Miklósnak 273, Petheő Jánosnak 20, a veszprémi püspöknek 21 portája volt.

A mohácsi vész után e vidék szintén meglehetősen ki volt téve a sanyargatásoknak. Szigetvár elestével a törökök már Kanizsa várán túl is pusztítottak s így e vidék sem lehetett ment a portyázásoktól. Kanizsa várának megerősítése ugyan már 1559-ben s később 1569-ben elrendeltetett, de ennek dacára sem szüntek meg a törökök rabló becsapásai. Ennek következtében rendelte az 1574. évi országgyűlés, hogy Kanizsa körül s általában egész Zala megyében fekvő kisebb várak megerősítsenek. Ekkor kezdetek – a mit már érintettünk – Göcsej vidékén nagyobb számmal erősségeket emelni.

Kanizsa várát, Dunántúl e legjelentékenyebb erősségét a törökök 1600. évben bevévén, súlyos csapás nehezedett a környékbeli vidékre s így Göcsej s Hetes vidékére is. Kanizsa vára 90 évig maradt a törökök kezében, kik innen fosztogatták, zsarolták a vidéknek különben is nagy szenvedések közt élő népét.

Az elfoglalt Kanizsa vára helyett az 1601. évi országgyűlés e vidéken Egerszegh, Nempthy, Szécsisziget, Lyndva és Kányafalva (Kányavár) várakat rendelte megerősíteni, hogy a törökök további foglalásait megakadályozza. Zala megyén kívül Somogy, Baranya és Vas megyét kötelezte ingyenes munkák szolgáltatására. Az 1613. évi országgyűlés ezeken kívül Lövőt szintén megerősíttetni rendelte.

Ezen várak között elsőrangú erősség csak *Nempthy vára* volt, melyet az 1618. évi országgyűlés Stiria kapujának mondott. Éhez az egész Dunántúli vidék járult ingyenes munkával és készpénzbeli szolgálmányokkal.

A Váliczka patakmenti völgyben, Bánokszentgyörgytől Nempthyn át Lyndváig egész sora lehetett a kisebb erősségeknek, lövőhelyeknek, őrtornyoknak. Ez utóbbiakból a törökök portyázásait figyelték meg; jelt adtak

Kányavári vár helye.

s esetleg támadtak. A törökök a Muravölgyön kívül a betörésekre e völgyet választották. Várjellege lehetett még a szentadorjáni kolostornak is, melyet ezen időben a Johannita lovagok birtak, továbbá Pákának s Iklódnak.

E várak nemcsak védelmi pontokul szolgáltak, hanem közlekedés tekintetében is fontosak voltak. Nemphy és Lyndva várát a törökök ritkán háborgatták, Szécsiszigetet és Kányavárt azonban erősségeik daczára, többször fölpörzsölték és kirabolták.³⁸⁾ Egerszeget Szulejmán, midőn Bécs ellen ment, könnyű szerrel elfoglalta. Akkor gyenge vára lehetett, mert 1668-ban Zala megye alispánja, szolgabírái és törvényszéke a törököktől való félelmükben Kőrmendre vonultak.³⁹⁾

Göcsej és Hetes jórésze Kanizsa eleste után, kényszerűségből, szintén behódolt, félve attól, hogy a törökök falvait fölpörzsöli vagy kirabolja s látva azt, hogy a kisebb-nagyobb várak, a király katonái elég oltalmat nem nyújtanak, hogy ezáltal a kanizsai törökök várparancsnokától némi kiméltre számíthassanak, Muraközt kivéve, egész Zala megye behódolt Stájerországig. A török uralma állandó alakot öltött. A reájuk kirótt adót megfizették, de még ez sem biztosította őket a nyugodalmas életben. A töröknek saját érdekében állott volna a népet kimélni, mert a lakosság pusztulásával az adó is megcsappant. De a törökök kiméletlenségeit az ilyen tekintetek nem befolyásolták. Természetével ellenkezett a kimélet s Zala megye a behódolás daczára a XVII-ik század egész folyamán a legborzasztóbb sorsban sanylődött, melyről az egykori hivatalos adatok kétségbeejtő részleteket tartalmaznak. Egy 1667. évi kimutatás szerint Somogy és Zala megye helységei nemcsak rombadőltek, de egész lakosságukat levágta, vagy elhajtotta a török; a maradék azután „naturale morte” pestisben meghalt ... Az alsólendvai Nádasdy-féle urodalomból 20 helységet sorol föl az akkori összeírás. Ezek között van Lendva városa, mindössze 10 házzal; a többi helységen vagy pusztán 3-4 ház maradt.⁴⁰⁾

A törökök uralmáról az itteni nép, mint „török-futásról” emlékszik meg. Tényleg csak futását tapasztalhatta, mert a portyázó török lovasok rendszeren váratlanul jelentek meg s gyorsan távoztak, tehát futva pusztítottak, öltek raboltak. A nép által fentartott szájhagyományban több olyan adatot találunk, melyet megtörtént tényként fogadhatunk el. Így pl., hogy a töröknek az adót „faluszámra”, vagyis falunkint egy meghatározott összegben vetették ki s azt Kanizsára kellett vinni. A török meg faluszámra adott sót.

A törökök kegyetlenségeiről, rablásairól a régi öregek sokat tudtak beszélni. Este lefeküdtek s reggel nyakukon volt a török. Ha törökök közeledését észrevették, hegyekbe, erdőkbe, árkokba, berkekbe, rókalyukakba, faodukba bújtak, a hová a pusztító török lovasság nem követhette őket. Itt gyökérrel, moh-hal, fakéreggel, farügyekkel táplálkoztak. Az elbujtatak a törökök gyakran maguk igyekeztek rejtekhelyeikből haza csalni. Kiabáltak egyes helyeken: „Kati, Nani, Gyuri stb. gyertek haza, már elmentek a törökök!” A kik lépre mentek, azokat rabságba vitték, vagy megölték. Gyakran esztendőkszám sem találtak helyet, hol nagyobb biztonságban élhettek volna.

A nép hiedelme szerint az „eborru” vagy „kutyafejű” törökök mindenütt megtalálták az embert, mert megérezték a szagát. (?) A künn legelesző jószágot, marhákat állítólag nem bántották, azonban égettek, pusztítottak s öltek. Ez, természetesen, főleg akkor történhetett, a midőn a lakosság nem hódolt be. Az embereken („lökös állatokon”) elkövetett kegyetlenség-

gekről fönmaradt hagyomány szerint a pusztító törökök a csecsemőket oly módon ölték meg, hogy egyik lábukat s fejüket megfogva, a magasba dobta őket, a másik pedig a kardját, a hegyével fölfelé, alája tartotta. A belesett ártatlan teremtés teste végig futott a kardon, egész markolatig. Némelyik gyermeket, durva kedvtelésből, vasnyársba húzták. Egyeseknek orrukat, fülüket, a nőknek csöcsbimbóit vagdalták le. Az asszonyok említi kardjukkal keresztülszúrták s szörmadzagot húztak rajta át, úgy hajtották őket rabságba.

Ennyit a fenmaradt szájhagyományokból, melyekben a nép képzelete egyes kegyetlenségeket talán erősen kiszínez, alapjában azonban jórészben megtörtént ténynek tekinthetjük.

A nép, a szegény jobbágyság nyomorúságos tengődéséről csak itt-ott jutunk egy-egy adathoz; élete folyását csak nagyjában, az akkori általános viszonyokból vett következtetések alapján tudjuk. Hogy e vidék népének a törökvilág alatt mennyire kijutott a szenvedésből, bizonyítja az a számos elpusztult falu, pusztá, major, melyek a mohácsi vész előtt még megvoltak, a törökök kivonulása után pedig már csak dülőnevekben találjuk meg nyomaikat. Ezen falvakat túlnyomó részben a török pusztította el, szegény, védtelen népet pedig rablánczra füzte vagy legyilkolta.

A tárgyalt vidék földrajzi leírásánál már megemlítettük azon helyeket, a melyek valaha falvak voltak s jelenleg puszták vagy egyszerűen dülők, itt e helyen betűsorrendben soroljuk föl azokat. *Aszuvölgy*, (Zalatárnok mellett,) *Ábrahám-szeg*, másként Takószeg, vagy Takószér, Kislengyel határában, (Pálfiszeg és Rózsásszeg körül. 1845-ben 6 nemesi családdal;) *Ákosfa*, (Salomvár mellett,) *Barlafölde*, (Tófej és Baktüttös között,) *Basaszer*, (1708. határjáráskor említik. Ormánd körül volt.) *Bánfalva*, (az adóösszeírásokban Sárhyda után említve,) *Becsvölgye*, (XIX. század elején pusztulhatott el. Valószínűleg tűzvész hamvasztotta el.) *Bencze*, (Benche, Novától északnyugotra,) *Bol(y)ó*, (Pördefölde s Marócz között,) *Budafa*, (Baksa és Bárhely között. 1845-ben 9 nemesi család lakott itt.) *Bunnya*, (-Szt.-Mihály, ma pusztá Bánokszentgyörgy mellett; valaha falu volt,) *Csákszer*, (1708. határjáráskor említik; Ormándlak és Petrikeresztúr körül,) *Csentericsfa*, (Nagylengyel mellett,) *Csőszi*, (Ormándlak és Nagylengyel között,) *Csőtörtökhely*, (Zalalövő mellett; község volt, ma pusztá,) *Dez(s)ics*, (Gutorfölde mellett,) *Egyedháza*, (Nagylengyel mellett,) *Erdőd*, (Zalalövő határában pusztá; falu volt,) *Fernekág*, (falu volt, most pusztá, Zalalövő mellett,) *Fényesipusztá*, (Nova mellett; valaha pusztá volt, most egyszerű dülő,) *Gálháza*, (Zalaszombatfa mellett; most pusztá: Gálpálháza,) *Gyertyánág*, (Kustánszeg mellett,) *Halazton major*, (Gesztreg mellett,) *Herbordy major*, (Cesztreg mellett,) *Horvát*, (Oltárcz mellett; egy erdő őrzi nevét,) *Irsa*, (Kálócza határában; nevét az Irsaierdő tartotta fenn,) *Jarsamajor*, (Cesztreg mellett volt,) *Jáhom*, (Kálócza körül,) *Jákusfölde*, (Várfölde mellett,) *Kancsarita*, *Ózebikével*, (a hagyomány szerint községek voltak, Besenyő határában,) *Kandikó* és *Kóczoszer*, (házak nyomai mutatják, hogy egykor Nagylengyelnek egy részét képezték,) *Karkamajor*, (Gesztreg mellett,) *Kány*– vagy *Kánfölde*, (Pakoddal együtt szerepelt, Barlahida mellett,) *Kisbuda*, (Kökényesmindszent mellett,) *Kutusmajor*, (Cesztreg mellett,) *Lőrinczfalva*, (Nova határában,) *Methnek*

major, (Csesztreg határában,) *Myhne villa*, (Csesztreg határában,) *Németfalu*, (Sőjtör határában,) *Néna*, (Baktól nyugotra,) *Patófalu*, (Petrikeresztúr mellett,) *Pálháza*, (Zalaszombatfa mellett, ma Gálpálháza puszta; mint falut, állítólag a törökök a pusztították el,) *Pusztapáti*, (Salomvár határában, ma Apátierdő őrzi nevel,) *Pusztá-Szt.-György*, (Zalatárnok mellett, a hasonló nevű dűlő őrzi nevel,) *Remete*, (Sőjtör mellett; ez Németfaluvall együtt esetleg Sőjtörbe olvadhatott,) *Rendek*, (Kislengyel határában,) *Simonszeri puszta*, (Nagylengyel mellett,) *Sósokháza*, (Nagylengyel mellett,) *Szamárfölde*, (Pördefölde mellett,) *Szamárszeg*, (Petrikeresztúr melleit,) *Szent-András*, (Kálócza körül,) *Szent-Erzsébet*, (Csesztreg határában,) *Szent-György*, (az adóösszeírásokban Szilvágygyal együtt említik,) *Szent-Iván*, (Csonkahegyhát mellett,) *Szaszmánd major*, (Salomvár határában,) *Takószér*, (Kislengyel határában, lásd Ábrahám szeg alatt is,) *Tekincs*, („puskalövés távolságban” volt Petrikeresztúrtól,) *Terpény*, (Nagylengyel határában,) *Tompa*, (Kálócza határában; a hasonló nevű erdő őrzi a nevét,) *Toposháza*, (Nagylengyel határában,) *Tordafalva*, (Nagylengyel és Kökényesmindszent között,) *Tótfalu*, (Novától északra fekszik; állítólag ma Pusztaderics, telep,) *Töröznek*, (Pördefölde határában; erdő őrzi a nevel,) *Tubolszeg*, (Csonkahegyhát mellett,) *Vasszeg*, (egy 1708. évi halárjáráskor említik. Ormándlak és Petrikeresztúr között fekszik,) *Várfölde*, (Bördöcze mellett,) *Vörösfalu*, (Zalatárnok határában,) *Zala*, (Hottó határában; valószínűleg puszta volt,) *Zelefalva*, (a hajdani község ma Zelefa puszta,) *Zovajka* vagy *Zohajka*. (Nova mellett.)

Göcsej és Hetes vidékén tehát 66 község, major pusztult el. Némelyik községből puszta lett, más község s major egészen eltűnt. Ezeknek létét az okmányokon kívül a fennmaradt helynevek s az illető községek, majorok most is fölismerhető nyomain bizonyítják. Jórészt – mint már jeleztük - a törökök pusztították el. E fölvevést több községnél, a néphagyomány megerősíti, a Kálóczfától északkeletre fekvő nagy erdőségek nevei: Apáti, Irsa, Tompa slb. elpusztított faluk nevei után maradtak fenn. A hagyomány szerint ezeket törökök égették föl. Némelyik község helyét változtatta; Boczfölde, pl., mely valaha a völgyben fekszik, ma hegyháton terül el. Paizsszeg, mely valaha Pusztapaizsszeg volt, szintén helyet változtatott.

Az említettekön kívül elpusztultak még: *Rókaszeg*, *Szabószér*, *Móriczszeg* telepek, melyek Barabásszeg környékén fekszenek. Okmányokban nem fordulnak elő, de a hagyomány s a helynevek bizonyítása szerint valaha léteztek. Volt Szabolcs nevű hely is. A Rózsásszeg mellett levő „Várvögyi” dűlő arra enged következtetni, hogy itt valaha vár lehetett. Okmányokban nem fordul elő.

A nép nembánomsága miatt szintén pusztultak el községek ekkor is, mint később a XIX. század elején. A nép, ugyanis, a házait nem igen javította ki, engedte összedőlni s ment a közelbeli községbe. Ily módon a kisebb helyek, szerek egyszer csak elnéptelenedtek s később elpusztultak.

De a török ellen harcoló német s idegen zsoldos katonaság is nagyon ránehezedett a népre. Embert nem ölt, falvakat nem pusztított, de a népet anyagilag kiszorította. Ezt egy panaszlevél, melyet a mileji nemesek írtak a

királyhoz s melynek évét biztosan nem tudjuk, eléggé megvilágítja. Az instan-
 ezia imígyen szól: „Mi mileji nemesek, midőn a terhes és elviselhetetlen por-
 tióval és Német tartással és szertelen quantummal is rajtunk forgó sok
 különb-különbfélekép sanyargattatunk volna és majd immár szintén utolsó
 pusztulásunkhoz közelgettünk, kéntelenítettünk Klmes Coronas királyunkat
 Instantiánkkal megkeressük megjelentvén keserves Igyünket, bemutat-
 ván nemesi igazságunk erősségét, hogy minden Nemes ember Nemesi sza-
 badságában megtartassék stb. . . . a pénzbeszedők már egyebet a nemes ember-
 nek nem talállak, az ingét és az ágyáról a lepedőjét kellett elvinni, azonkívül
 az egész falubeliek a gyűlésen a tűz mellett viraltunk meg . . .⁴¹⁾”

A nép sok baját, szenvedését a mohácsi vész után kezdődő reformáció
 csak tetézte; nem ugyan kezdetben, de később, a vallási forrongások elmér-
 gesedésénél. A népet vallási téren a főurak, nemesek vezették. Az Alsólendva
 környéki községek lakói, kik a Bánfiak jobbágysai voltak, uruk példáját
 követve, kálvinista hitre tértek. A vallásváltozás ezidőben egészen egyszerüen
 ment: az illető földesúr a katolikus papokat birtokaiból kizavarta s saját
 hitébeli papot állított helyébe s a nép az új pásztor követte. így lehetett ez
 Göcsejben s Hetesben is. Hogy a református vallás a Bánfiak birtokain
 mennyire el volt terjedve, mutatja az, hogy tartózkodási helyükön, Lendván
 már református prédikátoruk volt, Gál János személyében. E vallás első
 terjesztője e vidéken állítólag Dévay Tamás volt. De a református vallás a
 mostani szegedi vidéken is elterjedt a nemesség között. A későbbi vallási
 harc után itt főnmaradt, míg Lendván és vidékén a nép visszatért a kato-
 likus vallásra.

A XVI-XVIII. században a Bálifi, Gersei, Pethő, Pogány, Sárkány,
 Széchi és Eördögh családok helyébe e vidéken a *Nádasdyak*, *Eszterházyak*,
Szaparyak, *Széchenyiek*, *Ebergényiek* és *Erdődyek* kerülnek. Ezek azonban
 e vidék történetének menetére mi befolyást sem gyakoroltak. A nép, a szegény
 jobbágy sorsa a régi maradt; azon az új földesurak nem változtattak. A Kerka,
 Váliczka és Gserta alsó folyásának mellékén levő községekben, továbbá Bak
 környékén a lakosság nagyjából jobbágy. Az erődök mentén rendszerint
 jobbágyság lakott. A *földe-, háza-végzetű* helységeken csak nagyon kevés
 köznemes lehetett. Kányavár és Páka várak környékén találjuk pl. Káma-
 házál, Gacsháza, Ortaháza, Pördefölde, Várfölde, Gutorfölde, Himfölde;
 Nemppty és Lyndva környékén: Göntérháza, Gáborjánháza, Szijártóháza
 stb.-kel. Ezen községeket valószínűleg a várjobbágyok és katonák hadi érde-
 mük jutalmául nyerték s az ő nevük után eredt.

Köznemességet nagyobb számmal Göcsej északi felében s Hetes vidé-
 kének szintén némely északi részében fekvő községekben találunk. A szegedi
 vidékének községei túlnyomólag nemesek, kisbirtokosok voltak. Barabás-
 szeg, Gerátszeg, Vörösszeg, Paizsszeg, Kereseszeg, Vargaszeg, Rózsásszeg,
 Pálfiszeg, Ábrahámseg, Milej és Egyházseg, Tubolszeg, Paraszai fordulat,
 Szent-Ivánhegyi fordulat, Keménfa, Nagylengyel, lejjebb délre: Pelrikeresztúr,
 Ormándlak, Vadamos, Gellénháza, Tárnok; nyugoton: Baksa, Barabás; kele-
 ten: Sárhida s Szent-Liszló községekben laktak nagyszámmal nemesek.
 Hetes községei közül csak Bagladon és Reszkenen találunk nagyobb számú

nemességet; a többi helyeken elvétve van egy-egy. A várakkal s katonai erősségekkel bíró helyeken, azok környékén s oly községekben, hol vala melyik nagybirtokos volt az úr, csak elszórtan találunk nemes embert, a mi természetes. Pl. nem volt nemesség Nempthyben, a mely helyet ezen vidék legnagyobb erősségül tekintették; Pákán, Kányaváron. Szentadorjánban, Bánokszentgyörgyön, Dobronakon, Lövön, Zalaegerszezen, hol várak álltak; Bakon s Hetes vidékének nagyobb részében, hol a Bánfiak s később a Nádasdyak s Eszterházyak, Eördöghök, majd a Széchényiek voltak a földesurak. Az 1715, évi adóösszeírás a várakkal bíró községek lakóit – Zalaegerszeggel egy úti – a szabadosok közé vette. A későbbi, 1720 évi összeírás pedig nagyobb részét össze sem írta.

E vidék birtokviszonyait nagyjában már többször érintettük. Erre a privilegizáltak rendjét ez időtájt a veszprémi püspökség, az egyes apátságok, néhány főnemes és a köznemesség képviselte. A jobbágy sorsa a régi. A törvény és az állam minden jobbágy lelek értékét egyformán – Werbőczy 40 arany forintban – állapította meg. A telek tehát szükségkép ugyanazon gazdasági értéket képviselte mindenütt; a hol a föld minősége jobb volt, ott kisebb, a hol a föld terméketlenebb volt, ott nagyobb terjedelműnek kellett a teleknek lennie²⁾ Örökösödési esetekben nem a jobbágyok, hanem a telek száma említetik. Az egész jobbágytelket mindig 40 forintra becsülték, akár egy, akár négy család lakott azon.

Az egyes földesurak portáinak a száma ezidőtájt: Bánfi Istváné: 498½ Báni Lászlóé 557V2, Eördöghöké 112, Both Györgyé 74, Erdődy Péteré 55, Both Gergelyé 30, Bolka Miklóse 29.

A jobbágyok közül kétségkívül legtűrhetőbb helyzetben éltek a szabadosok⁴³⁾ és várjobbágyok, nem is említve azon kisbirtokosokat, a kik saját munkájuk mellett élhettek meg földjükön s szabad személyeknek tekintettek. Ezek adómentességei élveztek, míg a közönséges jobbágy, zsellér teljesen földesura kénye-kedvének volt kiszolgáltatva.

E vidék története a törökök kivonulása után még szegényebb történelmi eseményekben. Csak nagy általánosságban tudunk egyes eseményeket. A Bocskay-féle felkelésnél Nempthy vára meghódolt. A Rákóczy mozgalmak – mint a megye egy 1720. évi felterjesztése fájdalmasan hangsúlyozta – még fokozták a rombolást és nyomort. A megye – Muraköz kivételével – a fölkelők kezébe került, kik Muraközt dúlták; viszont a császáriak, a horvát és szerb határőrök minduntalan be-becsaptak s a megye többi részét pusztították. A lakosok, minden segédeszköztől megfosztva, az erdőbe bujdosztak el s így ellenség és jóbarát egyaránt isten ostoraképen sújtotta őket. Szétfutottak tehát s a védettebb helyekre szöktek. A visszamaradottakat még a béke helyreállta után is szökni kényszerítette, vagy a legnagyobb nyomorba döntötte a katonaság örökös átvonulása, a beszállásolás terhe.

Midőn III. Károly király 1714. évi szeptember hó 20-án kelt leirata alapján a karok és rendek az adóteher arányosabb szétosztását szabályozták és az ország összes lakosait együtt össze kellett írni, Bihar megye küldöttei, kik mint biztosok Zala megyében az összeírást végezték, többször említették

a sokféle pusztulást, melynek a megye ki volt téve s kiemelik, hogy sok benn a lakatlan község. E vidéken ilyenekül említik Csertalakost és Ortaházát. A szécsiszigeti lakosság házai a vár sáncaiban voltak. Ezen összeírást 1720. évi augusztus hó 31-én fejezték be. Az összeírás járások és uradalmak szerint történt. A járás nincs említve, csak az illető szolgabíró s nagyobb uradalmak, mint: a lendvai, (ifj. Eszterházy Józsefé,) a szécsiszigeti, (báró Szapáry Miklóse, iklód-szécsiszigeti, (Erdődy Sándoré,) a melyekhez Göcsej délnyugoti része és Hetes vidékének nagyobb része tartozott; ezenkívül 25 kisebb-nagyobb uradalom, Göcsej és Hetes más vidékén.

A kiváltságos osztályok és az izraeliták kivételével az összes lakosokat nemzetiségi és vagyoni viszonyaival egy ült számba vették és pedig a háztartások száma és a népesség jogi állapota szerint: mezővárosi polgár, jobbágy, zsellér, taksás, szabados és egyéb. Ezek közé osztották be aztán a nem-nemeseket, az oppidiánusokat és katonai határőröket, egytelkeseket, ármálistákat, curiálistákat, nemesi özvegyeket, gyanús nemeseket és ágiliseket. Ez utóbbiak nem voltak jobbágyok, de nemesi jogokat sem élveztek; a nép szerint se parasztok, se nemesek nem voltak. A jobbágyokat különben helyesek, szabadosok és zsellérek tették. A helyeseknek 32 hold birtokuk volt az urbárium szerint; ebből rendszeren 8 hold erdő és legelő, 8 hold belsőség, rét és 16 hold szántóföld. A feleseknél is ilyen volt az arány. A fertályosoknál (8 holdasoknál) szintén. Az oktávusokat 18 naposoknak nevezték, mivel 18 napot voltak kötelesek az uraságnak szolgálni. A hazátlan zsellérek a jobbágyoknak szintén dolgoztak.

Hogy milyen kevés lakossága volt e vidéken Göcsejnek és Hetesnek, mutatja az, hogy mily 62 községben mindössze 359 jobbágy és 277 zsellér családot találtak. 9 községben nem is teljesítettek összeírást, csak a lakosok nevét említik. Taksást vagy szabadost mindössze 107 családot találtak. Ezen, összesen 743 családra, egyenkint átlag 5 tagol számítva, 3715 lélekszámot nyerünk. Nemesek ugyan nagyszámmal laktak e vidéken, de ezek száma az u. n. polgársággal együtt, mely e vidéken egyedül Zalagerszegen lehetett, semmiesetre sem érhetette el az összeírtak számát, legfőlebb annak $\frac{1}{3}$ részét s így az összes lakosság a tárgyalt vidéken legfőlebb 5 ezer lehetett. Tehát a mostani 68906 lakoságnak (Zalagerszeggel együtt) csak $\frac{1}{3}$ része.

A lakosság túlnyomó részben magyar volt. Az a néhány „tót” (volta-képen vend) és német, a kik az összeírásban szerepelnek, véletlenül bevándoroltaknak tekinthetők, avagy (különösen Hetesben,) házasság útján jutottak oda.

Föltűnő számú a várral bíró helyeken a szabados. Pl. Dobronakon 1720-ban 20, Nempthyben 1715-ben 14, Zalaegerszegen 77. Ezek közé bizonyosan a volt várnépet vették.

A birtokviszonyokat illetőleg az összeírás hiányos annyiban, hogy pl. az erdőket, melyek leginkább földesuraké voltak, kihagyta, a nem földesúri erdők terjedelmét pedig sehol sem említi. A szőlőterületek egyrésze szintén kihagyatott, valószínűleg azok, a melyeket a nemesek tiszta földesúri jogokon birtak. A szőlő hegybérnek, kilenczednek és tizednek volt alávetve. Ki maradt még némely jobbágybirtok, mely az összeírok utasításába beilleszthető

nem volt. Mindezek eredményéről a vidék népének, gazdasági állapotánál s gazdálkodási módjánál lesz szó. A jobbágyok és nemesek csak 1848 után házasodtak össze. A községben lakó nemeseknek a feje a „főeskütt”, a jobbágyoké és szabadosoké pedig a községi bíró volt. Ez utóbbinak a nemesekhez semmi köze; különben a bíró a főesküttnek alá volt rendelve. Néhol külön volt a jegyző is. A jobbágyok sok helyütt a tanítót választották jegyzőül.

A vidék történetének a XVII és XVIII. századbeli eseményei közül a vallási torzszalkodást kell érintenünk. Lendván és vidékén, hol az új földesúr, a Bánfiak után katolikus, maga után vonta azt, hogy a nép e vallás követőjévé vált. Ez időben Göcsej déli részén már lehettek református vallásúak. E vallási csak ott tartották meg a lakosok, hol nem tartoztak földesúri hatalom alá: a szegek vidékén és pedig Becsvölgyön, Kustánszegen, Csonkahegyháton és Milejben. A vallási békétlenség I. Eipót alatt tört ki. Csesztregen 1665-ben a kálvinista lakosságot kiverték s ezzel az egész fára katolikussá lett. A mileji kath. fatemplomot, a plébános lakásával együtt, melyet a reformátusok már a XVI-ik században elfoglaltak, királyi parancsra vissza kellett adni a katolikusoknak. E helyett – békesség kedvéért – a jelentékeny nagyságú Becsvölgye községben Szt. Adrián tiszteletére épített kápolnát kapták meg. Ezzel Becsvölgye váll az ezen vidéki reformátusságnak gócpontjává. Még 1848-ban „Becsvölgyi eklézsia” néven szerepel a reform, anyaegyház, melybe természetesen Kustánszeg és Barabásszeg is beletartozott. Azután következett a kustánszegi felső s a barabásszegi alsó eklézsia elnevezés. Milejből ugyanekkor Hollósy Gáspár becsvölgyi prédikátor és tanító elüldöztetett. Ekkor katholizáltak Petrikeresztúr és Milej. Mostanában a reformátusoknak csak egy anyaegyházuk van egész Göcsejben a barabásszegi, melynek templomát 1787-ben építették. Azelőtt 1750-től a gyülekezet pajtába járt össze, 35 éven át, az istentiszteletre. Most a katolikus és református vallásnak között a viszony a lehető legjobb.

A Rákóczi szabadságharczai után következő időkben e vidék semmi említésremélfő eseménynek színtere nem volt. Az 1848-49. évi szabadságharcz legfőlyebb csapatátvonulással érintette e vidék területét. A göcseji nép műveltségi viszonyaira és *gazdálkodására* nézve csak 1838-ból jutunk megbízható leíráshoz. Azonban ebben is csak nagyon általános vonásokban megrajzoltál!.)⁴⁴⁾ A kisebb birtokú nemesek és ágilisek a XIX-ik század 30-as éveiben henye életmódot éltek, hanyagul gazdálkodtak. A földet rosszul művelték. A nem-nemesek Göcsej déli és nyugoti részeken megbecsülték földjeiket, rétjeiket termékenynyé igyekeztek tenni. Erről különben bővebben a gazdálkodási viszonyok ismertetésénél lesz szó.

Műveltségben, iparban, kereskedésben aránylag akkor is hátrább állott mind Göcsej, mind Hetes a többi szomszédos vidékeknél. Egyik helyütt sem volt valamirevaló mezőváros sem, Zalaegerszeget kivéve, mely Göcsej északi csücskében fekszik. *Kereskedelme* pangott. *Ipara* a lehető leggyöngébb. E nép az iparost, kereskedőt mindig lenézte. Iparosnak a nép fiából csak kivételesen ment egy-egy. *Útjai* ezidőben szinte járhatatlanok. Plánder Ferencz szavai szerint: „... nincs még egy *nemzeti iskolája* is.”

Ezekhez járult, hogy a helységek elszórtan feküdtek egymástól, ha épen messze nem is; kevés lelket számláltak és csak valamirevaló iskola fölállítására is tehetetlenek voltak. Az anyaegeházakban azonban rendszeren voltak olyan, a milyen iskolák s többen megtanultak írni, olvasni, különösen a főnembeliek.

Az alkotmányos korszak beállta óta e vidék, habár lassan, minden irányban előbbre halad. Utjai javultak. Göcseji mintegy körülhatárolják a jól gondozott állami s törvényhatósági utak és pedig északon a Zalaegerszeg-zalalövői-út, keleten a Zalaegerszeg-bánokszentgyörgyi-út, délen bánokszentgyörgy-lenti és nyugoton a várasd-pozsonyi országút. Ezenkívül Göcsejt Lentitől s Pákától Zalagerszegig szeli át megyei út és a bánokszentgyörgy-pákai-útból Szentadorjánon át Becsehelyre, Bánokszentgyörgyről Nagykanizsára és Hetesben Alsólendvától Lendvavásárhelyre ágaznak ki jól gondozott úlak.

Mindenesetre több ily útra volna szükség, azonban a múlthoz képest már ez nagy haladás, a midőn belső területén egy főrvényhatósági útja sem volt.

1890 óta a boba-csáktornyai viczinális vasút szeli át Göcsejt, a mi minden tekintetben nagy lökést adott fejlődésének. A vasútmenti helyek némelyikében a kereskedelem és ipar az eddiginél nagyobb arányban foglal tért. A régebben kedvezőtlen fekvésű községek ma már a megyei utak és a vasút mentén emelkednek. Nova, Lenti, Csömödér s Zalaegerszeg képei külsőleg is előnyös átalakulást nyertek.

A könnyebb közlekedés a nép felvilágosodását nagyban elősegítette. A sok babona pusztul, a téves hiedelmek szűnnek, a régi göcseji nyelvjárás csak a félreesőbb helyeken található meg és inkább csak az öregei!) egyéneknél. Minden szinte rohamos átalakulásnak néz elé, a miben – természetesen - a népiskoláknak nagy szerepe van. E vidék iskolaügye elmaradt ugyan, de a haladás, különösen legújabbban, észrevehető. Iskolákat rendre a fiókközségekben is állítanak. A nagyobb helyeken kellő színvonalon álló, több tanítóval bíró iskolákat találunk. Zalalövön, Pórszombaton, Lendvaliosszúfaluban, Szentliszlón, Zalabaksán állami iskolák vannak. Bakon községi. Nagyobb s jobb felekezeti iskolák: a sőjtöri, a bánokszentgyörgyi, a pákai és a lenti.

Vajha Göcsej és Hetes mindinkább élénkülő fejlődése egyúttal az itteni nép jólétét s megelégedését eredményezné.

TERMÉSZETI ALKATA.

Göcsej azon lapályos helyei, különösen a keskeny, folyóvizmenti völgyek, melyeket a víz a tavaszi tömeges és gyors hóolvadáskor s az őszi tartós esőzésekkel előnt s a mélyebb helyein majdnem egész éven át süppedékes, zombékos, sőt itt-ott állandóan mocsaras, általában egészségtelennek mondhatók.

Különösen a Cserta patak felső folyásánál s ezen a táján a mellékvizeinél, Kustánszeg, Barabá_szeg és Gomboszeg tájékán egészségtelenek a völgyek.

△ Cserta patak alsó folyásánál: Karácsonfánál, Kisszigetnél és Páka környékén, továbbá a Váliczka patak mentén Bánokszentgyörgytől Pákáig találunk több helyen mélyen fekvő mocsaras, nádas, egészségtelen helyeket. A Váliczka mentén a legmocsarasabb helyek Lasztonyánál vannak.

A lakosok között e vidéken a váltóláz is gyakori, a mit a másvidéki is könnyen megkap, ha idetelepszik avagy csak e vidéken utazik is.

Mindennek daczára a nép általában véve egészségesnek mondható. Egyéb, jellemző betegségek nagyobb mértékben nincsenek elterjedve. A göcseji nép közt igen kevés a testi hibában szenvedő. Hülye, süket, idióta alig található.

Az itteni nép – néhány község lakóit leszámítva – elég jómódú s most már jól is él. A régi, csekély tápláló erejű növényi ételek helyett vagy azok mellett, finomabb, jobb, táplálóbb eledelre tért át.

Plánder Ferencz Göcsej esmérete ez. közleménye szerint (Tudományos Gyűjtemény) a következőleg ír a göcseji nép testi tulajdonairól: „Aç élelemben és ruházatban szükségét nem látó Családok áltáljában szépen nyött termettel és izmos tagokkal diszeskednek, a középtestalkat, valamint mindenhol úgy Göcsejben is legszámosabb. Alacson törpék felette kevesen találatnak, sőt a mi különös, Göcsejnek déli és nyugoti részén a nőnem között is számosat találni, kik magasságban és izmosságban a legszebben nyölt férfiakkal egyeznek s mind a mellett kecs nélkül sem szükölködnek.”

Hogy termetük, testalkatuk, milyen, azt Dr. Bartucz Lajosnak a göcseji nép anthropológiájáról szóló közleményéből vett egyes idézetek fogják mutatni.⁴⁵⁾

Itt egyelőre a testszínből a külső észleletekre támaszkodva mondhatjuk, hogy a göcseji nép általában egészségtől duzzadó. Böven táplálkozik és elég jól. Az egészséges élet feltételeihez szükséges ételme, ruházata megvan. Jár,

kel, munkálkodik télen, nyáron, hidegben forróságban, sárban, hóban, a nélkül, hogy magát túlcsigázná s így testét elsatnyítaná.

Testileg erősnek, edzettnek látszik s az is. Testi ügyességére, erőteljességére büszke s ez adja meg neki azt a fizikai bátorságot is, a melynek mindenkivel szemben szeret kifejezést adni. Közmondásává vált, hogy egy embertől nem ijed meg.

A sikvidéki muraközi horvát- s a hetésvidéki magyar néppel összehasonlítva, különösen egészséges, piros-pozsgás arcza által tűnik ki.

Nők s ölbeli gyermekek Dömeföldéről.

A nők közt szép kevés található. A férfiak között azonban számos mutatós, férfias alakot találunk.

Elég szapora. Az egygyermekrendszert nem ismeri. Egy-egy családnál 5-6 gyermek is van.

Hetes vidéke, mint már a földrajzi leírásnál láttuk, csaknem egészen sík, néhol nagyon alacsonyan fekvő, mocsaras. Egyes községeket, mint Lend-

vahidvéget, Lendvavásárhelyt, Radamost, Szijártóházát s Zalaszombatfát részben mélyen fekvő vizenyős területek vesznek körül.

Tehát, mint Göcsejnek említett községei, ezek is egészségtelen helyen fekszenek. A váltóláz e vidéken szintén gyakori.

Kisleányok Lendvahosszúfaluból.

A göcseji s hetési nép, mint általában a magyarság, keverék nép. Hogy mikor települtek ide, arra nézve, mint e vidék múltjánál már említettük, semminemű történelmi adatokra eddigelé nem bukkantak. Azt sem tudjuk, hogy vájjon e nép magyar-e vagy magyarral rokon hun-avar-, kun- vagy besenyő-ivadék-e.

Vámbéry Ármin feltevése szerint, a nyelvjárás után következtetve, nincs kizárva, hogy török-eredetű, illetőleg törökökkel közel rokon nép lehet. Mint „A magyarság keletkezése és gyarapodása” ez. művében (266 l.) mondja: „Ott, hol ma a magyar népiség zömétől nyelvjárás tekintetében el-ütő nagyobb tömegekre akadunk az ott határozottan azon később érkezett és egy csomóban megtelepedett török töredékekkel van dolgunk, akik akkor jöttek honunkba, midőn a mai magyar nyelv már régen teljesen kész volt.”

Hogy a besenyő népből ide is vetődött bizonyos számú töredék, annak tanúbizonyága a Zalagerszegtől délkeletre fekvő Besenyő község, melyben valaha minden bizonynyal besenyők laktak s valószínű, hogy a mai lakói besenyői vadékok.

Hogy a göcseji s hetési nép elmagyarosodott szláv nép volna, mint azt némelyek gondolják, testalkatuk megczáfolja.

E nép régibb keveredését tehát adatok hiányában nem tudjuk még tisztázni.

Az újabb beolvadásokat később tárgyaljuk.

Kustán családbeli fiúk, Kustánszegről.

A göcseji s hetési nép testi tulajdonait, antropológiáját, mint már érintettük, Dr. Bartucz Lajos írta le elég részletesen. Noha a rendelkezésére álló anyagi eszközök elégtelen volta következtében annyi egyént nem mért meg, a mennyi testi jelleg tekintetében messzemenőbb következtésre jogosíthaták volna, mégis néhány fontos jelenséget állapított meg, a miket külső szemlélés után azok, a kik e két népárnyalattal ethnographiailag foglalkoztak, szintén észrevették.

Göcsej és Hetes 68906 lakosából Dr. Bartucz L. 162-t mért meg s ebből megállapította azt, hogy a hetési népnél meglehetősen erős a szlávkeveredés; hogy e keveredés következtében a hetési nép általában jelentékenyen magasabb termetű, mint a göcseji nép.

E két területen tett mérésekről Dr. Bartucz Lajos a „Göcsej és Hetes népének anthropológiájáról” ez. a . kiadott különnyomat 4. oldalán a következőkben számol be:

„ . . . Göcsej- és Hetesben . . . összesen 162 egyént mértem meg, a mi az eddigi vizsgálatok eredményeinél tetemesen nagyobb, de mily elenyésző csekély mégis az egész terület 70-80,000-nyi lélekszámához képest. . . . Körül-

belül 4000 iskolásgyermek termet-, szem-, haj- és bőrszin adatát, a szolgabírószágok támogatásával pedig körülbelül 2600 katoná termetadatát sikerült megszerezniem De még mindez kevés ahhoz, hogy Göcsej és Hetes népének anthropologiai jellegeiről egészen tiszta képet nyerhessünk . . .”

Leányok, Göcsej belső vidékéről.

A megmért 120 göcsej-hetési magyar férfi termetének legszembetűnőbb jellegére nézve az említett közleményében (5 old.) a következőket közli;

„120 göcsej-hetési magyar férfi között a legalacsonyabb 152 cm., a legmagasabb 179 cm. volt s számtani középértékül 165.89 cm.-t nyertem, a mely érték, mint látni fogjuk, a nagy közepes termetcsoport alsó határán foglal helyet.

Nézzük most azt, hogy a termet fő csoportjai minő gyakoriságot mutatnak a 120 magyar férfinál, a mit az itt következő kis táblázatban állítottam össze:

1. Alacsony termetű . . . (	-160.0 cm.-ig) = 22 férfi = 18.33%	
2. Kis közepes termetű . (160.1 -165.0 cm.-ig) = 34 férfi = 28.33%		
3. Nagy közepes termetű (165.1-1700 cm.-ig) = 39 férfi = 32.50%		} 60.83%
4. Magas termetű . . . (170.1-180.0 cm.-ig) = 25 férfi = 20.83%		
5. Nagyon magas term. (180.1 cm.-tői fölfelé) = ± férfi = -■-		

Összesen . . . = 120 férfi = 99.99%

Eszerint tehát a göcsej-hetési magyarság általában középmagas termetű, minthogy túlnyomó többsége (60.83%) a középmagas termetscsoportban foglal helyet. Ezen belül a nagy közepes termetscsoport a jellemző, melybe az arithmetikai közép (165.89 cm.) esik; gyakorisága (32.50%) ugyanis észrevehetően nagyobb, mint a kisközepes termetscsoporté (28.33%). E mellett azonban elég gyakori egyfelől a magas (20.83%), másfelől az alacsony termet (18.33%) is. Az igen magas termet azonban egyetlen esetben sem fordult elő a vizsgált egyének között.

Nagyon értékes s fontos jelenségre jövünk rá, ha azt kutatjuk, hogy a két területen külön-külön milyen a termet; hol kisebb s hol nagyobb? E tekin-

Szentlislói férfiak.

tétben eredményeim a következők. A míg 104 göcseji férfi termete számtani középben *165.41* cm., addig a 16 hetési férfié *169.03* cm., vagyis középértékben a hetésiek 3.62 cm.-el nagyobbak, mint a göcsejiek, vagy helyesebben a hetési magyar férfiak között jóval több a magasabb termetű, mint a göcsejiek között.”

Helyesen mutat rá Dr. Bartucz L., hogy e két területen nem egyforma típusu nép él, hogy e két terület magyarsága „nem ugyanazon elemeknek ugyanoly arányú keveredéséből keletkezett”. Ezt a fekvésük is világosan megmagyarázza.

A hetésiek nyelvhatáron laknak. Északnyugaton és nyugaton a vendéggel érintkeznek, a hol már elég gyakoriak a vendek áttelepülései, a magyar és vend között való összeházasodások. főleg Radamosan, Lendvavásárhelyen s Szentistvánlakon.

Az itteni nép minden ilyen, most élők között, sőt a nemrégiben kihalt nemzedék között történt házasságokkal és be tud számolni. A múltból pedig tanúságot nyújtanak a lakosság között sűrűn előforduló szláv nevek. Radamoson például 25 családnak van szláv eredetre valló neve. Ezek közül Horvát 6, Göntérházán 17 család viseli a Gerebics nevet stb.

Göntérházai alakok.

A horvátokkal e vidéken ez időszerint nincs keveredés. A németséggel még kevésbé, mert a közelségben ily nemzetiségű nép külön községekben vagy általában tömörülten nem is lakik.

A hetes nyugoti részén fekvő községekben a vendekkel való keveredést nemcsak a nép testi típusán, hanem a lelki tulajdonaiban is észre lehet venni. Természetét enyhítette a szláv hatás, nem oly kemény, erős, mint a göcsejé.

Göcsejben az újabb keveredést a XVI-ik századtól kezdődőleg számíthatjuk, a midőn a török uralom már az országnak ezen részére is kiterjesztette hatalmát, a mi szorosabban véve Kanizsa várának a törökök által való elfoglalása után következett be.

Ekkor kezdtek Göcsej vidékén várakat építeni, illetőleg a meglévőket védettebbé tenni s idegen őrségekkel is megrakni. Az idegen őrség egyrésze e várak vagy szomszédbeli községekben ragadt s ott állandóan megtelepült.

Midőn III-ik Károly király alatt 1714-ben a lakosokat az egész országban s ennél fogva e vidéken is összeírták, feltűnő volt a fentebb elősorolt várak erődök körül levő falukban a sok „szabados”. Ezek bizonyosan a várnépek voltak. Ez a körülmény magyarázza meg azt a sokféle családnevet, a mit e helyeken találunk. Pákán pl. 16 Horváth, 18 Beck s 17 szláv-nevű családot írtam össze. Lenti is tele van szláv és német nevű családokkal.

A földbirtokosok különösen sok „tótot”, a kik alatt mindenütt vendek értendők, telepítettek le. Barlahida pl. teljesen vend-telep, annak tekinthető Nova is. Barlahidán az öregek még beszélnek is vendül. A községekben igen sok tót nevű család lakik és pedig mindenkor oly falukban, hol közép-birtokos lakik vagy lakott régebben. Pórszombatban például ezen adataim gyűjtésekor 20 Tóth családot, Pusztamagyaródon szintén annyit, Vár földén 17-et jegyeztem föl. Több-kevesebb *vend* nevet minden községben találunk.

A telepítés nem ment nehezen. A vendek ugyanis minden évben fel szokták keresni, nemcsak Göcsej, hanem attól keléire eső magyar községeket is, arató, cséplő munkát keresve. Némelyik földesurnál évről-évre ugyanazon munkások jelentek meg aratni. Ezeket az uraság megismerte, munkásságukért megszerette s szívesen letelepítette őket. Néhol csak néhány családdal, másutt egész nagy rajban telepedtek le. A Horváth s általában szláv és német nevű családok legnagyobb része a török uralom idejében juthatott ide.

A legújabb tömeges bevándorlás a szegek vidékén történt, a mit már ezen vidék leírásánál ismertettünk.

Az uradalmakban alkalmazott cselédek is elősegítették a népkeveredést. Göcsejben 117 pusztá, nagyobb telep van. Ezekben az alkalmazottak állandóan változnak. Egy része más vidékről kerül ide. A mint ezek után látjuk, Göcsej lakosai közé nagyon különböző népelem keveredett s így a nép testalkata vidékenkint is különböző.

Göcsej legősibb lakói a „szegek” azon községeiben vannak, a melyekben újabb települések nem történtek: Vargaszegen, Kustánszegen, Csonkahegyháton, Milejben s Pálfiszezen. Ezen községek régebben nagyon el voltak szigetelve a világtól. E tájon talált Dr. Barlucz Lajos legkisebb termetű egyénékel.

A járások szerint összeállított katonák átlagos termete Dr. Bartucz szerint: (Göcsej s Hetes népének antropológiája, 7-8 old.)

1. A) *Göcsej*: 1. Zalaegerszegi járás: 459 katona átlagos termete = 165.32 cm.

2. Novai járás . . . 1100 katona átlagos termete = 165.97 cm.

3. Lelencyei járás . . . 403 katona átlagos termete = 165.45 cm.

Együtt a 3 göcseji járásban: 1962 katona átlagos termete = 165.71 cm.

B) *Hllcs*: 4. Alsólendvai járás: 613 katona átlagos termete = 168.30 cm.

A mig tehát a göcseji katonák átlagos termete 165-166 cm. között mozog, addig a hetési katonáké 168-169 cm. közé esik. . . . 20 göcseji nőnél a termet 142-168 cm. között változott, 154.43 cm. arithmetikai középpel. Göcsej-

ben tehát a nők átlag 11 „46 cm.-el kisebbek a férfiaknál, vagyis a női termet a férfi termetnek 93.09%-je.”

Hogy a göcsej-hetési magyarság termet tekintetében minő viszonyban áll a mai magyarság egyéb csoportjaival, arról Dr. Bartucz Lajosnak a következő összeállítása világosít föl bennünket:

„Bartucz:⁴⁷⁾ 68 matyó férfinál (Borsod megye) 163.44, Körösi:⁴⁷⁾ Kunoknál, katonák termetéből átszámítva 164.50, Scheiber:⁴⁸⁾ alföldi és dunántúli katonák termetéből átszámítva 164.90, Körösi:⁴⁹⁾ különböző vidéki magyar katonák termetéből átszámítva 165.40, *Bartucz:⁵⁰⁾ 104 göcseji férfinál (Zala megye) 165.41*, Bartucz:³¹⁾ 40 csongrádmegyei magyar férfinál 165.46, Bartucz:⁵²⁾ 85 aradmegyei férfinál 166.44, Körösi:⁵³⁾ jászoknál, katonák termetéből átszámítva 166.50, Bartucz:⁵⁴⁾ 78 nagykunsági férfinál (Karczag, Túrkeve) 166.67, Bernstein-Weisbach:⁵⁵⁾ 292 magyarországi katona termetéből átszámítva 166.70, Bartucz:⁵⁶⁾ 31 csongrádmegyei magyar férfinál 167.06, Jankó:⁵⁷⁾ 48 balatonmelléki magyar férfinál 167.65, Semayer:⁵⁸⁾ 28 bánffy-hunyadi magyar férfinál 167.80, Lenhossék:⁵⁹⁾ 122 különböző vidéki magyar férfinál, 168.60, Lázár:⁶⁰⁾ 44 erdélyi magyar férfinál (Alsófehér megye) 168.60, *Bartucz:^{m)} 16 helési magyar férfinál (Zalamegye) 169.03*, Horváth-Pohl:⁶²⁾ 50 különböző vidéki magyar férfinál 169.64, Jankó:⁶³⁾ 83 torda-aranyos-szék-toroczkói férfinál 170.00, Kovács:⁶⁴⁾ 20 szegedi magyar férfinál 17(3.00,

A göcsejiek tehát az alföldi magyarsággal, a hetésiek pedig az erdélyi magyarsággal s ama vidékének népével tüntetnek fel termetbeli hasonlóságot, hol a szláv (délszláv) keveredés erősebb fokú.”

Dr. Bartucz Lajos szerint: „Göcsej-letés népének körülbelül $\frac{4}{5}$ -e (79.16%) rövidfejű (brachycephal). A rövidfejűségben belül a kisméretű rövidfejűség (Subbrachycephalia) uralkodik (35.83%), a mely mellett azonban elég gyakori a nagyméretű rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) is (27.50%). Nagyon fontos a hosszúfejűségnek (Dolichocephalia) 8.34%-ban való előfordulása. A hosszúfejűség felé hajló egyéneket ugyanis éppen Göcsej legtörzssőkösőbb lakossága között észleltem. Emeli ennek fontosságát különösen az, hogy eddigi adataink szerint a hosszúkás fejű koponyák a honfoglalás korában és azt megelőzőleg széltében el voltak hazánkban terjedve, míg ma már csak Erdélyben található nagyobb számmal a székelyeknél. A nélkül tehát, hogy messzebbmenő következtetésekkel óhajtánánk vonni, konstatálnunk kell, hogy Göcsej-Hetés törzssőkös népe bizonyos somatológiai vonatkozásban áll egyfelől hazánk régi típusaival s másfelől a székelyekkel.”

Dr. Bartucz Lajos az ország különböző részein lakó magyarságot hosszúság-sszélesség tekintetében összehasonlítva, a következőkben mutatja ki:

Steinburg:⁶⁵⁾ 54 székely katonánál 81.45, Lenhossék:⁶⁰⁾ 112 különböző vidéki férfinél 82.18, *Bartucz: 20 göcseji nőnél 83.12*, Horváth-Pohl:⁶⁸⁾ 50 különböző vidéki férfinél 83.46, Weisbach:⁶⁹⁾ 6 székely katonánál 83.88, Bartucz:⁷⁰⁾ 15 matyó nőnél 84.02, Lázár:⁷¹⁾ 44 alsófehérmegyei férfinél 84.23, Weisbach:⁷²⁾ 14 magyarországi katonánál 84.64, Jankó:⁷³⁾ 48 balatonmelléki férfinél 84.80, *Bartucz:¹⁴⁾ 104 göcseji férfinél 84.83*, Jankó:⁷⁵⁾ 83 torda-aranyos-szék-toroczkói férfinél 85.03, *Bartucz:^{7.)} 16 hetési férfinél 85.28*, Bartucz:⁷⁷⁾ 68 matyó férfinél 85.50, Bartucz:⁷⁹⁾ 28 aradmegyei nőnél 86.88, Bartucz:⁸⁰⁾ 84 aradmegyei férfinél 86.88, Bartucz:⁸¹⁾ 49 nagykunsági férfinél 87.08, Steinberg:⁸²⁾ 69 szegedi katonánál 87.80, Semayer:⁸³⁾ ^28 bánffy-hunyadi férfinél 88.98.

A következő táblázat 104 göcseji, 16 hetési és 6 vend férfi főbb méreteit tünteti fel. (Dr. Bartucz L. Gőcsej és Hetes antropológiája 11 old., néhány adatot kihagyva.)

Sorszám	A méret neve	Számítási középérték mm.-ben		
		104 göcseji férfinél	16 hetési férfinél	6 vend férfinél
1	Karöl nagysága	1706.10	1763.40	1749.20
2	Fej magassága	220.24	221.88	221.00
3	Homlok szélessége	107.13	111.63	115.83
4	Anatomiai egész arc magasság	122.73	126.00	127.67
5	Homlok magassága	60.59	61.75	61.17
6	Physiognómiai egész arc magasság	184.29	187.75	188.83
7	Járom-szélesség	140.94	145.75	144.67
8	Orr-hát hossza	58.29	61.88	64.00
9	Orezipák közötti szélesség	37.07	37.13	36.50
10	Száj szélessége	53.46	54.63	54.33
11	Fej vízszintes kerülete	540.63	549.37	555.00
12	Fej nyílirányú kerülete	326.83	328.44	333.33
13	Felső végtag hossza	751.35	767.19	774.17
14	Felkar hossza	317.31	330.31	330.00
15	Alkar hossza	246.83	251.87	253.33
16	Tenyér hossza	182.20	183.81	188.17
17	Csipőmagasság a földtől	994.47	1015.60	1030.80
18	Alsó végtag hossza a földtől	875.29	886.56	897.50
19	Felső láb hossza	440.72	447.50	451.67
20	Alsó láb hossza	380.38	381.56	385.00
21	Mell kerülete	877.12	878.75	906.67

A göcseji nép életkora aránylag közepes hosszúságának tekinthető a 60 évet túlhaladó korban levők száma (a legutóbbi népszámlálás szerint s Zalaegerszeget leszámítva) 15574 volt, a mi 49460 számú lakosságnak 72%-a.

A 60 évet túlhaladott kornak különben járasonként a következő adatokat mutatják:

Az alsólendvai járás	4 községében a	2895 lakósból	226 vagyis	7·8%
A letenyei járás	16 " " "	8318 " "	571 " "	6·8%
A novai járás	48 " " "	26681 " "	1703 " "	6·38%
A pacsai járás	1 " " "	1013 " "	82 " "	8·09%
A zalegerszegi járás	20 " " "	12326 " "	992 " "	8·04%

A Hetesnek vett 17 községbeli 8602 lakos közül 697, tehát 8'1%-ot kitevő 60 évet betöltött egyént talált a legutóbbi népszámlálás, csaknem 1%-al többet, mint Gőcsejben. Ez a hetési nép testi szívóssága mellett bizonyít.

104 göcseji férfinél – Dr. Bartucz L. szerint – a haj egyes színárnyalatai a következő gyakoriságot mutatták:

Vörös	= 1 egyén = 0·96%	} = 20·19%
Világoszöke	= 2 egyén = 1·92%	
Szöke	= 7 egyén = 6·73%	
Sötétszöke	= 11 egyén = 10·58%	
Gesztenyebarna	= 65 egyén = 62·50%	} = 79·80%
Sötétbarna	= 7 egyén = 6·73%	
Fekete	= 11 egyén = 10·57%	
<hr/>		
104 egyén = 99·99%		

Az uralkodó színárnyalat, mint látjuk, a gesztenyebarna, mely egymaga 62.50%-ban fordul elő. Ha összefoglaljuk a világos és sötét színárnyalatokat, mondhatjuk, hogy Göcsej népének $\frac{1}{5}$ -e szőke, $\frac{4}{5}$ -e pedig barnahajú. A szőkehajúak 20.19%-nyi együttes gyakorisága a barnához viszonyítva kicsi ugyan,

Csömödéri alakok.

valóban azonban mégis föltűnő nagy, különösen ha tudjuk, hogy az Alföldön pl. Arad megyében a szőke haj összes gyakorisága 8.33%. Hasonló eredményt nyertünk a 16 hetési férfínál is.

Vörös	= 1	egyén =	6·25%	}	= 18·75%
Szőke	= 1	egyén =	6·25%		
Sötétszőke	= 1	egyén =	6·25%		
Világos geszt.-barna	= 3	egyén =	18·75%	}	= 81·25%
Gesztenyebarna . . .	= 8	egyén =	50·00%		
Sötét geszt.-barna .	= 2	egyén =	12·50%		
16				egyén = 100·00%	

Még sokkal nagyobb a világos hajszin gyakorisága a gyermekeknél, e kérdéssel azonban a hely szűke miatt itt behatóbban nem foglalkozhatom.

A szem fő színárnyalatainak előfordulása 104 göcseji férfínál a következő:

Kék	= 49	egyén =	47·12%	}	= 57·19%
Szürke	= 11	egyén =	10·57%		
Zöldes	= 26	egyén =	25·00%		
Sárga	= 6	egyén =	5·77%	}	= 17·31%
Barna	= 12	egyén =	11·54%		
104				egyén = 100·00%	

Az egyes színárnyalatok között a kék az uralkodó, mely egymaga 47.12%-ben fordul elő. A kék szemnek ez a nagyfokú gyakorisága szintén elválasztja Göcsej népét az alföldi magyarságtól. Nevezetes a zöldes szem gyakori előfordulása is, a mi az erősebb keveredés jele.

Valamivel eltérőbb eredményt nyerünk a 16 hetési férfinál:

Kék	= 8 egyén =	50.00%	}	= 56.25%
Szürke	= 1 egyén =	6.25%		
Zöldes	= 6 egyén =	37.50%	}	= 6.25%
Sárga	= — egyén =	—		
Barna	= 1 egyén =	6.25%		
16 egyén =			100.00%	

Itt a kék szem mutatja a legnagyobb gyakoriságot, sőt valamivel gyakoribb, mint Göcsejben (50.00%). Felűnő a sok zöldes szem, (37.50,) a mi azt mutatja, hogy a keveredés Hetes magyarságánál még nagyobb fokú, mint Göcsejben. Ha a szem világos és sötét árnyalatait hasonlítjuk össze, azt tapasztaljuk, hogy mindkét területen az egyéneknek több mint fele (56-57%) világos szemű, melyhez képest a sötét szemszín gyakorisága igen csekély. Mégis Göcsejben gyakoribb (17.31%) a sötét szem, mint Hetes magyarságánál (6.25%).

A világos haj- és szemszín gyakori előfordulása Göcsejben és Hetesben szintén a szláv, a vend keveredés jele, noha másfelől az erdélyi székelységgel is vonatkozásba hozható.

Már eme néhány somatologiai jellegnek csak durvájában vett vizsgálata is — mint láttuk — értékes eredményekre vezet s fontos útbaigazítással

szolgál a további kutatások számára. Természetesen sem az eddigi vizsgálatok, sem azok eredményei éppen a fent említett okok alapján, nem tekinthetők ma még véglegeseknek s így inkább csak tájékoztató értékük van. Ezért eredményeinkhez mindig hozzáértendő, hogy „az eddigi vizsgálatok alapján”.

Vizsgálataink eddigi eredményei röviden a következőkben foglalhatók össze. Göcsej és Hetes mai magyar népe *anthropologiailag nem egységes, hanem több típus keveredéséből alakult ki.* Hetesben a keveredés nagyobb

fokú, mint Göcsejben, de egyik területünkön sem oly nagy, mint pl. az Alföldön. A keveredett elemek száma és azok faji sajátosságai kinyomozhatók, de az eddigieknél még nagyobb arányú rendszeres vizsgálatokra van szükség. Göcsej és Hetes mai magyarságának somatologiai jellegei eltérnek az alföldi magyarságétól, de *bizonyos vonatkozásban állanak egyrészt a székellyel s másrészt hazánk régi honfoglaláskori típusaival.*

Népcsoport Ballahidáról.

Göcsejben ősi típus maradványai észlelhetők, de igen csekély számban. Göcsej és Hetes mai magyarságának túlnyomó része az eddigi adatok bizonyossága szerint a legnagyobb valószínűséggel szláv és pedig közelebről vend. Megállapítható ezenkívül horvát s kisebb mértékben német beolvadás is.

LELKI TULAJDONAI.

A göcseji nép természete, jelleme nagy vonásokban egyezik a másvidéki magyarságéval. A környékbeli nép vagyis inkább az értelmiség, bizonyos, régebbi időből eredő balhiedelem alapján a göcseji népet még most is értelmetlen, félszeg, maradi népnek tekintik. Pedig nem az. Meg van áldva ugyanazon jó tulajdonokkal, a mikkel Dunántúl másvidéki magyar népe. Hibái is nagyrészt ugyanazok. Hogy elmaradottabbak a környékbeli népnél, az tagadhatatlan. Nagyrészt innen ered a róla való téves nézet. Elmaradottságának azonban nem a művelődéstől való irtózás az oka. A haladásnak semmivel sem nagyobb ellensége vagy barátja, mint a többi, környékbeli magyar nép. Hogy a népműveltség azon a fokon nem áll, mint az őt környező nép, annak az az oka, hogy az a terület, melyen lakik, kedvezőtlenebb fekvésű, mint a szomszédos területek. Elzártabb. A községek jórésztében csak a legújabb időkben állítottak iskolákat. Mint Plánder F. írta 1838-ban, csak az anyaközségekben voltak iskolák. Azóta a fiókközségek nagyobbjaiban szerveztek iskolákat s ezek hatása a népen meg is látszik. Mert e népben a minden jóra való hajlandóság mellett a tudás vágya is erősen nyilvánul. Egyes községekben régente, hol tanító nem volt, némely anya maga tanította leányait. Plánder F. írja: „. . . a jó Göcsei anya téli időben rokka ja mellett leányát betű esméretére, olvasásra és a vallás ágazatira szorgosan oktatja.” Ez, persze, csak ritka helyen lehetett. A tehetség megvan a művelődésre, annak megszerzésére a mi tekintetben a viszonyok különben már kedvezőre fordultak.

A tárgyalt vidék népét lelki tulajdonainak bemutatásához két csoportba oszthatjuk. Az egyikébe Göcsej, a másikéba Hetes népét vesszük, minthogy egymástól több tekintetben elütnek.

A *göcseji* nép általában vidám, *jókedvű*, *mulatozást kedvelő*. Minden alkalmat szívesen fölhasznál, néha nem egyszer munkájának félbenhagyásával, hogy mulatozási hajlamát kielégítse s egy kissé „kühánkuggya magát.” Szeret a korcsmába benézni, szívesen jár a búcsúra, vásárra s különösen a „hegyet” szereti, a hol az összejövételre, ivásra alkalma van. A korcsmában azonban nem iszákoskodik; talán nem is igen telnék rá. A legnagyobb része inkább barátságos beszélgetés, tréfáldozás, némelyik esetleg egy kis potya kedvéért jár néha-néha oda, mert hisz a legtöbbször saját termésű bora van. Főleg a gazdák, családfők mennek el a korcsmába, a kik aztán nagyritkán a mulatságba mélyebben „beletimporonnak”. A vásárról, búcsúról való haza-

jövetelkor az úton valamelyik korcsmába biztosan betérnek vagy előtte megállanak. Az asszony rendszeren ellenkezik, de végre ő is belenyugszik s kettesen vagy többesen iddogálnak. Ha kocsival vannak, a kocsin isszák meg a bort. Néha bizony több litert fogyasztanak, a derüssé vált gazda úgy Okoskodván: „Egy iccze bor nem páros, hozón kettüt korcsmáros!” A közelbeli búcsúkra és részben vásárookra egy része időtöltés, érintkezési vágyból jár. Legnagyobb szenvedélye azonban a hegyre való járás. Életének legkedvesebb napjai ott folynak le. Itt keresi – főleg ünnep– és vasárnaponkint – lelki üdülését. Testi fáradalmait, elheverészgetve, gyakran itt nyugossza ki. Itt önti ki örömét, búját, bánatját. Mert hát a borozás

A bús szíveket vidámittya,

A búbánatot is elhajtya.

A községi életet nem egyszer itt tárgyalják meg azok, a kik irányadó szerepet visznek s kritizálják meg azok, a kiknek csak eddig terjed a jussuk.

Hegyremenők.

Néhol még a keresztelőt követő paszita ünnepet is itt ülték meg. Végül bor mellett kedélyeskednek s vigadnak.

Tavaszi s nyári időben sűrűen vonulnak ki, főleg a gazdák, kik különben elég gyakori, némelyek – ha a határban van a pincze – mindennapos vendégei a hegynek. A vidékiek a pákai farában, vasárnap, miséről kimenet, családostól együtt a hegyre vonulnak s ott költik el ebédjüket. Régi, öröklött szenvedély, vagy mondjuk: szokás ez. A hajdani közös családi életnél a teljes hatalommal rendelkező gazda reggel, miután kiadta a parancsot, elővette börtarisznyáját, abba kenyeret, füstölthúst, vagy hájat, (főleg ezt!) tojást, nyers krumplit, vagy száraz körtét, foghagymát, túró, a gurgulába paprikássót tett, ezzel nyakába vetette még az elmaradhatatlan szijjas csutorát s így felszerelten ballagott a hegyre. Füstölthús nyáron is volt, mert ez a hús csak a gazdát és feleségét illette, kik azzal úgy gazdálkodtak, hogy az új disznóölésig kellett tartania.

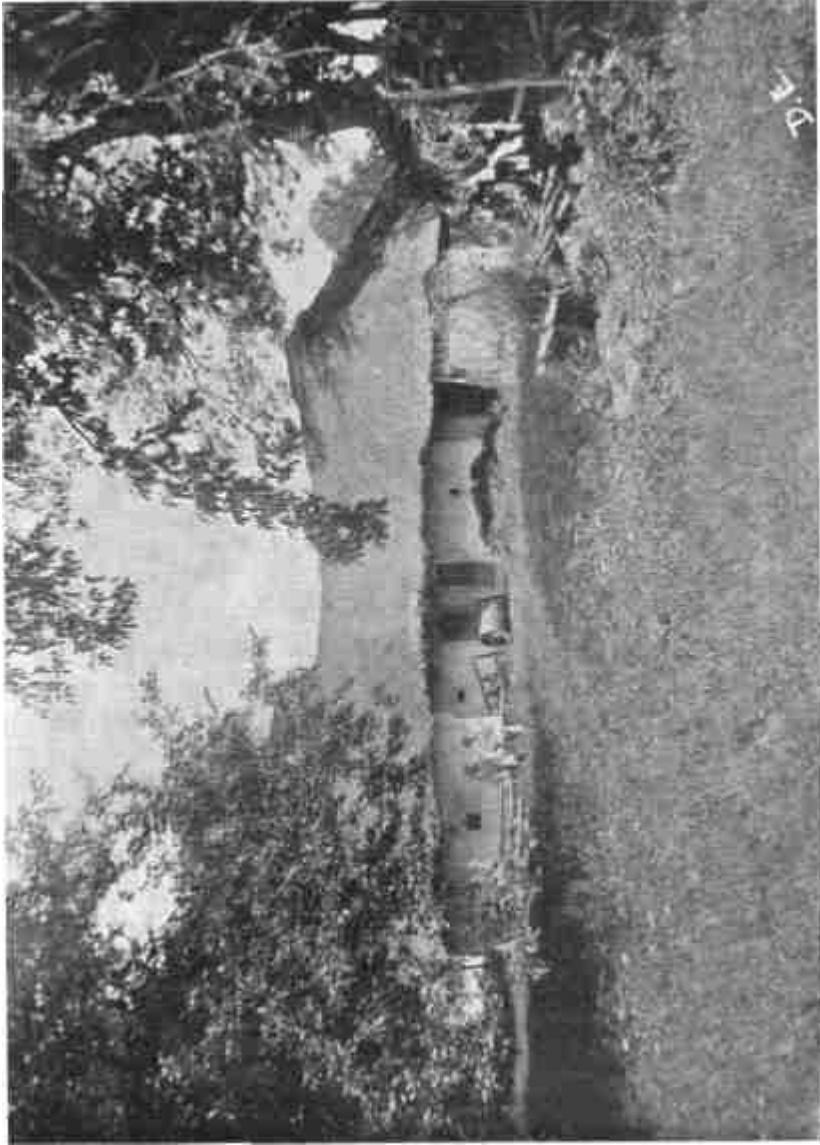
Egész nap a hegyen töltötte a gazda az idejét. Mikor aztán húrra vagy ételre „áhitott”, elővette a tarisznából s ha kellett megsütötte, megfőzte, jól megsózta s belefalatozott. Ürügyet mindig találtak a hegyre menetelre. Ha télen ment a gazda s kérdezték tőle: „Há mégy kie suógor?” a felelet az volt: „A högyre, megniézém, ha nem fagyott-é be a csap, éb bagu tüzet rakok”. A pinczében a tüzelőfa mindig készen van: bükkfa-, körtefaágak, szőlővesszők. Már nyáron összegyűjtik a pincze üstöke alá. Ezeknek jó tűzük s kevés füstjük van. Sátorformára rakják össze, hogy jobban égien. Mellette melegesznek, szalonnát sütnék s rá isznak. A pinczében edényt is tartanak.

Némelyik „telhetetlen borfiéczék” még a leghidegebb télen sem rakott a pinczében tüzet; csak borral melegítette magát, mert hát – mint az öregek szokták mondani – régen olyan bor volt ám, hogy ha a lángra tartották, meggyulladt. Egyesek meg, ha a hidegben fáztak, a hordóra ültek, mint valami lóra s azt meglovagolva tették tűrhetővé a pinczében való tartózkodást.

Tavasszal a sok szőlőmunka miatt tartózkodik ott a gazda; nyáron a gyümölcs, a hűsítés csalogatja ki, a családdal együtt. Ősszel, szüret után igen jó ürügy a gazdának a „borvejű” várása.

Egyesek igazában a hegyen laktak, ott is háltak. Annyi ételt vittek ki, hogy egész héten át éltek vele. Még száraz körtén is napokig elmajszoltak, minden más étel nélkül. Csak épen, hogy valami enivalójuk volt, a mire jól esett az ivás. Mert az ivás volt – természetesen – a fő. A göcseji ember régebben bor nélkül el nem lehetett. „Hogyan lehet bor nélkül megélni!” szokták gyakran mondani. Bor nélkül meg egyáltalán nem szoktak „danányi.” (Dalolni.) Némelyik azt sem tudta, mikor, hány éve ivott utoljára vizet. A komolyabbak, takarékosabbak magukban is el-elidögálnak, többnyire azonban társaságban. A hegyen tartózkodók, a hol nyitott pinczét találnak, betérnek. Bátran beléphet egyik a másikhoz, mindig szívesen látott vendégül fogadják. De betérhet, koldus, vándor, vagy bárki idegen. Kinálás nélkül nem bocsátják el. A betérni vonakodókat néha a gazda csalogatja: „Na gyűjön a pinczibe, köszönésünk égyet!” A böcsület azonban gyakran úgy kívánja, hogy egy kicsit vonakodjék a meghívott. De hát szó sincs róla, hogy szívesen ne térjen be.

Az idegent, ha köszön, szintén behívja. Bánokszentgyörgy vidékén gyűjtvé e munkámhoz adatokat, egy alkalommal, késő ősszel, estefelé Bázá-

Pince a baki hegyen.

ról tértem Bánokszentgyörgyre vissza. Utam e két község között levő szőlő-hegyen vezetett keresztül. A hegyen egy gazda gereblyélte a pinczéje előtt lehullott gesztenyefa-leveleket. Engem megpillantva, tisztességesen köszönt, a mit én szívesen viszonztam s tovább mentem. Este hazajön a szállásadó házigazdám, a bánokszentgyörgyi kántortanító s azt kérdezte tőlem: nem találkoztam-e a hegyen ilyen, meg ilyen kinézésű emberrel. De igen, választam. Jaj, az az ember annyira bánja, hogy önt nem hívta be a pinczéjébe egy pohár borra, mert igen tetszett neki, hogy oly nyájasan fogadta a köszö-

nését. Ime, e nép szép s kedves jellemvonásának nyilatkozata, köszönésének egyszerű, barátságos elfogadásáért.

Hegyi lakóház a baki hegyen.

A pinczébe belépő „Aggyon Isten”-nel köszön, a gazda pedig „Aggyon v. fogaggy Isten”-nel válaszol. „Kerüllön bellebb, igyik ép pohár bort!” A kínálást nem szabad „mégvetnyi”. A ki a kínálást visszautasítja, az előtte kevély. A kínálásra aztán a tudálékosságára sokat adó ember kezébe veszi a poharat s valami fájntos szóval emeli ajkához: „Hát ha má’ komámuram megkiná, – ráreczitálom magamat!” Se baj, hogy azt az uras szót nem a maga helyén használta. Úgy se érti se a komája, se – ő maga. Különben előbb a gazda maga iszik s azután tölt a vendégének és ezen szavakkal nyújtja át neki a poharat: „Böcsülette adom!” Ivás után rámondja: „Szógatassik!” vagy: „Valiik egissigire!” Csertamelléken a megkinált ember ivás előtt szokja mondani: „Aggyá Isten egissigire!” s ezt akkor is mondja, ha hosszabb idő telt el a kínáló gazda ivása után.

A jó „nyalus” (édes) borra néha 10-15-en összeverődnek. Az ott levők, ha már jókedvükre kerekednek „körü-körü köszöntenek”, vagyis egy-egy jó mondást, verset vágnak ki. A borospoharat kézben tartva mondja az egyik: „Aggyon isten több ész!” (ész; de itt nem ész kell érteni, hanem ezt, vagyis azt a bort, melyből iszik.) „Se erü, se egissig minket e ne haggyon!” „Dicsirjük a Jézus nevit, igyuk meg a szőlő levit!” Meg is isszák, mert az „Vüögynek csúszik, ha rossz is.” „AKrisztus viéri e ne haggyon bennünket!” „Ipszilom, ezt a kicsint megiszom!” „A zisten szeressen bennünket!” „A zisten tárcsa még formánkat . . . szokásunkat!” „Isten iéessé a tót, hogy a magyai ne hordozza a drót!” Az egyik mondja: „Hogy a zisten minket még ne álgyon, arru szuó sincs!” A másik ráfeleli: „De hom mikor – arru sincs!” „A zisten szeressen bennünket, de azit haggyon itt.” (Mert a nép felfogása az, hogy akit az Isten szeret, azt magához veszi, vagyis az illető meghal.)

„Igyunk, mig él luó lész,
Azután a víz is juó lész;
Ejhaj, suóse halunk meg – fönnávo!”

„A zapánk uristenit – dicsirhessük!”

Ivás után: „Aggyá Isten kedves mēgegissigēsēdisiinkre!” „Valiik kedves italáról”

„Re, re, re,
Vállon egissigire
E za juó bor,
Juó vörös bor!”

Az u. n. körü-körü köszöntéseiknek kedves példányait a költészetnél fogjuk tárgyalni. A sok köszöntgetés után a hangulat már oda emelkedik, hogy közkiváratként tolu ajkukra: „Nohát nuóállunk, danajozunk!” És nyomban hozzá kezdenek.

Néha egyi pinczéből a másikba, harmadikba mennek át, mert az együtt mulatók csaknem mindegyikének van pinczéje, bora s kívánják, hogy az ő borukat szintén kóstolják meg. Az ilyen látogatásokat *pinczeszerezéseknek* mondják.

Késő este botorkálnak haza az ilyen mulatságokról. A hazamenetelnél tréfás jelenetek játszódnak le néha, a melyik közül némelyik évtizedekig közszájon marad.

A mulatók közé nem egyszer fejrénépek (asszonyok) is keverednek. Ők rendszeren vigyáznak magukra s nógatói szoktak lenni a férfiaknak a hazamenetelre. Ha a férfiakat nem indíthatják meg, legalább maguk mennek haza. Oda szól egyik a másikhoz: „Na komámasszon, má mennyünk haza, miér *utolir* a bor,” vagyis a becsipés veszélye közeleg: „gúnyosok” (mámoreosak) lesznek. Hazamenet pedig a mámoros emberek magukat védeni szokják a bor hatása ellen: „Kadarka ne taszigáll! . . . Cseke ne ránczigáll!” i' (A kadarka is, a cseke is szőlőfajta.

A zárkózottabb természetűek vagy fősvények „égyesleg” szoktak „ijogatynyi” a pinczében. Ilyeneket megszólalnak, ha kissé „bászli”, egyúttal gúny tárgyául szolgálhatnak.

Bor mellett, mulatozás közben nagyon *élczelődő* vagyis *ármányos*. Megjegyzései találók s csipősek. Különbön érintkezései alkalmával a tréfás szólásokat, gúnyos megjegyzéseket máskor is folyton szórja. Készlete bőven van. „Hun fáj?” kérdi egyik a másiktól. A kérdezett, természetesen, a fájós helyre mutat. „Na ha *itt* fáj, eriggy *odább!*” „Hun van a boátyád?” „A hiéba, korpa van benne!” „Menny hamar!” Tréfás felelet rá: „Hamar (Hammer) a kovácsná van.” „Én miég nyövök án!” Felelet: Nyüösz án – kendert!” „Mi a nevē a csutoránok?” „Ha teli van: ádam, (ád ám!) ha üres, akkor – csutora.” A kisebb szívességekre rámondja: „Köszönyöm, a lakodalmdra maj vüszök ēr rosta vizet.”

Tréfás hasonlatot igen gyakran használ beszédjében. „Ollan juó szaga van, mind a zuócska ruókaliknak.” „Vigyēs, (vegyes,) mind a Pétērik mácsiktya.” „Ollan, mind a Jēzus nevibe adott malacz.” (Sovány.) A sápadt színű egyént „huódvilág színűnek” mondja; a gyenge, erőtlen „Un niéz kü, mind oktoberba a cserebuk”, (cserebogár,) vagy „mind a ziditlen (idétlen) köpecz macska.”

„Ollan, mind a kányátu megköpesztett tik”, (tyúk,) – rongyos. „Së izë, se büző, mind a dobronaki gániczának.” „Se juó, se rossz, mind a sütt kurumpi.”

A legerősebb munkánál sem hagyja el humora. Ha a társaságban olyan egyén van köztük, a kinek „nincs főértise” (korlátolt eszű) kalangyos eszű, (féleszű,) vag bászli, (ügyefogyott,) avagy általában akarat nélkül való, gyenge lelkű, „kinek miég a söprű is parancsu”, ki örökösen liángyerek”, (gyermek természetű,) azzal állandóan „böllönkönnék”, (ingerlik,) „kimulázzák”, bolonddá teszik. Az ilyeneknek nincs köztük nyugta. Csakúgy röp-ködnek feléje a czélzatos, tréfás megjegyzések. Élvezet hallgatni azt a játszian futó, eredeti humort, mely ilyenkor egyesekben megnyilatkozik.

Gúnyolódó, tréfálgató természeténél fogva senkit sem kiméi, még - önmagát sem. Tréfásan vizasztalódik, ha szükiben van az eleségnek: „Tava is csak így iétünk, mégis küteletünk.” „De szëgin vagy tē a zistenho kiépést!” szól oda egyik a másiknak.

Termetre gúnyolódva: „Kis alacson, nam magos, viékon, karcsú, poczakos.”

Egyes hibás vagy nem eléggé formás testrészek jellemzőségére nagyon erős kitételeket használ, mint: vonyuszik homlokú, (hátra futó homlokú,) lespett, biéllött szájú, (vastag ajkú,) esik, gurgula, szemű. (A nagy, kiálló szemre.)

Tréfás kívánalmi: „Az egyik vallod a zeget iérgyë, a másik a fűödet!” „Ulluóggyanak a szëmejíd, mint a pintesüjeg!” „Csiperke alatt várd összü nadrágotat!”

Másnak szeret csúfnevet adni, különösen, ha idegen, beköltözött. Az ilyennél elég egy, a falubeliek előtt szokatlan, idegenszerű szót kiejteni, hogy abba kapaszkodva, gúnynevet költsenek rá. Pl. egy helyen egy újonnan beköltözött ember az illető vidéken ezen szokatlan kifejezést használta: *többsincs*. Rögtön rajta maradt. Maradékai mai napig „Többsincsek”. Egy katonaviselt ember a *parádé* szót használta. Ma is viseli a „parádés” gúnynevet.

Csaknem minden harmadik emberre rákennek valami gúnynevet. A falubeli izraelita boltos vagy korcsmáros meg szinte el sem kerülheti. Egyik „juókorgyütt”, a másik „rosszkorgyütt”, a harmadik „küllübüör” stb. A községek sem kerülhetik el a gúnynevet, melyet fekvésük, lakosaiknak foglalkozása, sajtósága tulajdonai szerint avagy valami különös, tréfás eset következtében kapnak. Egyes községekre számtalan tréfás ráfogást, anekdotát, faragnak. Szentadorján Erdőhátot borjújában tartja. (Összeépült két község.) Oltárczon a nyomórudon eret vágtak; a virágzó hajdinát (gondolva, hogy víz,) megúszták. A szentgyörgyiek a holdvilágot aludttej gyanánt megették. A boczföldiek a kendervágót kinyügözték a rétre – legelni; ugyanitt a paragkapálók a szivárványt a diófához támasztották; valamelyik ember a kiscsikáját a kamrába rekesztette – egerészni. Kisszigeten megnyújtották (már t. i. húzás által) a bürüt. Zebeczkén a világrajött borjú helyett egy czifra kutyát sóztak be, hogy a tehén nyalja.

A kereseszegiek és lakosaik kosárcötök; a tolmácsiak mácsik evők; a hidvégiek, mert csikasznak, csikviérasztuk; a kálóezfaiak, mert valaha mód-

jukban volt sok birkát enni, birkalábszopogatuk; a bánutaiak sásnevelük; a rédicsek mise nem szeretők; a náprádfiaiak kenyeretlenek.

A kurtanemesség sem kerülte el a megszólást. A lispeiekre elő-előveszik e mondókát:

A lispei nēmēs urak,
Hosszi dülüt szántogatnak.
Hosszi dülü, rövid kepē,
Nem iér ujat a kenyere.

Ugyanilyen vers van a mikefaiakra.

Humora, élczelődése az élet minden vonatkozásaiban megnyilvánul. Még a harangokat is megszólaltatja a kigunyoláshoz. Pl. a liczkói harang a vadamosinak azt mondja:

Dombon van,
Dombon van!

Ez meg visszafelel:

Sáros Liczku,
Sáros Liczku!

A régi fatengelyes szekér, midőn partnak vonszolták a befogott állatok, így nyikorgott: Uram Jézus se – *giccs!* (A se-t húzva, a *giccs-et* pedig, a hangot gyorsan felvive, megnyomja.) Midőn pedig ez a szekér lefelé haladott, így beszélt: (gyorsan mondva:)

Ha segiccz, meg, ha nem is,
Emének ién magam is!

Ugyanígy nyikorog a malomkerék, a víz szűke és bősége alkalmával.

A barlahidai malomnak hajdan két gazdája volt: Foki és Inkey. Foki helyben, Inkey pedig a megye más részén lakott. A malom, ha bőséges vize, volt, ezt a nótát fújta: (gyorsan.)

Foki, Foki, Foki,
Foki, Foki, Foki.

Ha szűkös volt a víz, akkor meg ezt: (az első szótagot húzva.)

In-key,
In-key.

Ennél humorosabb és találóbb megítélését a helyzetből folyó egyenlőtlen részesedésnek kívánni sem lehet.

Humorosan, találó körülírással nevezi el egyes gazdasági eszközeit is. A szánra azt mondja: kiéntelen csúszó, a sarlóra: görbe kártikon, a kaszára: miérges igyekezet stb.

A tréfás, élezés embert nagyon kedvelik, szeretettel hallgatják s mulatnak rajta. Az ilyenről így szoktak alkalomadtán megemlékezni: „Jaj de figura egy ember, vagy asszony.”

Szereti az okos, szelíd, jó embert; az ilyen előtte „förtelmes juó ember”. Az egyenes, szókimondó embert, különösen a maga soraiban, nagyrabecsüli

s magát szintén szereti annak láttatni. Nem hazudozó. A „tüled-hozzád” beszélőt megszólja, „a cigán beszidüt” megveti. Szavajárása, melyet egész komolyan mond: „Igazán mondom, nem hazudom, miét nem muszáj”. A „ragasztikot”, különösen a férfinél elítéli. Az igazságot szereti kivágni. A mi a szívét nyomja, azt a szája ritkán tudja visszatartani. E tekintetben nem óvatoskodik.

A szájas embernek, ha hozzá jobbmódú, községi életében tért enged. A legtöbb községnek megvan az *előcsahosa* – a mint gúnyosan nevezik a vezérszerepet vivő embert – a ki után igazodnak a többiek. Az ilyen embert azonban csak mint ellenzékit kedvelik. Bírónak már nem szeretik megválasztani. Bíróul inkább jámbor, csendes embert óhajtanak, a kinek nyomásától, hatalmától nem kell tartaniok.

Önbizalma szinte nagy. A maga munkakörében, különösen, ha abban szokott vagyis jártas embernek tartja magát, nem ismeri el, hogy más valamit jobban tudna, mint ő. Ilyen dolgokban keményfejű. Gyöngéjét, tévedését röstelli bevallani. Okoskodni, vitatkozni szeret s nézetéhez, felfogásához görcsösen ragaszkodik. Ellenvetései esetén rögtön készen van a bizonykodással, esküdzéssel. Csakúgy röpülnek ki a szájából: „Isten szent uccse! Krisztus, szentem, szakramentom, mákos, Gáspár stb. uccse! Istenemreg, Isten a zatyám! Vakullak meg! Itt süllegyek e! Erü a herü suó se mehessek e!” stb.

Néha tréfásan esküdzik: „Ördög bujk a hátrakötü keszkenyümbe, ha nem igazán mondom!” „Ollan kutya legyek, mind a gyüöri püspök!” „Dögöllek még, mind a kiscsiku idés annya!” „Két öklöm uccsemre mondom!” stb.

Egyébként sem enged. Ha igazával nein győzi, nagy lármával vesz ellenfelén poczkot, vagyis gorombasággal kerekedik fölül. Egyrésze *átigyűött*, vagyis erőszakos. Ha szépszerével nem végezhet, erőszakoskodik.

Sokat ad arra, hogy böcsületes embernek tartsák, a mi természetes is olyannál, a ki *önérzetes*, *rátartás*, sőt bizonyos fokig büszke. Mert annak lehet a göcseji embert tekinteni, különösen a nemesi részét s azokat, a kik „a módba e vannak bizva”. De a szegény is csak tart magára. Hogyisne! „Szëgin is lëgyën a zembër, mëg kevi se lëgyën, mit iër akkor!” A legénykorról a büszkeség különben együtt jár. A nóta is azt mondja:

„N. uccza de görbe,
N. N. (legény) de büccke,
Büczkesige megvan,
Gatyájo csak ëgy van.”

Rátartósága, büszkesége azonban nem bántó. Szívesen csoportosul, beszélget. A kovácsműhely, a harangláb, a malom s vasárnap a templom előtt levő tér a gyülekezési hely. Szereti a *társaságot*, közelebbi, benső barátságot azonban nem egykönnyen köt, de a kivel egyszer megkötötte, ahoz hű. A barátság főleg az egymásra utaltságból származik. Rokonságán és komáin kívül különösen az otthoni s hegybeli szomszédjaival és pásztorával igyekezik jó viszonyba jutni. A csertamelléki ember azt tartja, hogy a jó szomszéd a legelső rokon, még a testvérnél is több. A szomszédot lakodalmára, disznótorra és paszítára még akkor is meghívja, ha haragban van vele. Így

tesz még a pásztorával: a községi kanászszal s csordással. Régebben a pásztorokból, mint a kik „menüs”, „járkálu”, emberekkel vagyis zsványokkal tolvajokkal összeköttetésben voltak s maguk szintén loptak, raboltak, – félté s most is tart tőlük. Másrészt rájuk van bizva barmuk, tartanak attól, hogy bennük kárt tesz.

Különben barátságát nyílt, őszinte magatartással lehet megszerezni. A mézes-mázos beszédű, hizelgő embert nem szereti, mert ravasznak tartja.

Alkalomadtán Őnzetlenül segít a maga „nyájabelin”. Beszédközben nem egyszer hangoztatja: „Nem vaok magamnak valu ember”, azaz nem önző. Hogy régebben a mely időből e szójárás maradt, mennyire nem volt az s mennyire szíven hordta falubeli társainak ügyét, szép példák mutatják. Megtörtént pl. Baktüttösön, hogy adóvégrehajtás céljából a falut katonaság szállotta meg, tehát sürgősen kellett fizetni. Persze, többeknek nem volt miből. Ezek helyett egy helybeli, jómódú társuk fizette ki adóslevelét, sőt tanú nélkül. Midőn a jegyző figyelmeztette az illetőt, hogy készítesen adóslevelet, azt a feleletet kapta: „Minek? iszen űk (az adósok) tuggyák, hogy adtam neki j ék.”

Vagy ha a szegényebb ember házra akart szert tenni, többen összeálltak s minden díj nélkül felépítették. Hányan dolgoztak, segítettek másoknak díj nélkül, „Isten számábo!”

Ilyen volt a göcseji ember régebben. Most már a ránehezedő súlyos anyagi viszonyok e tekintetben is módosítottak természetén, de a jószándék ilyen esetekben mindig megvan benne.

Az *úr rail szemben* már zárkózott s bizalmatlan s ezt a barátságos magatartás, jó bánásmód sem tudja egészen eloszlatni. Az úrral és zsidóemberrel szemben bizony többször ravaszásra vetemedik, mert róla egészen más erkölcsi felfogása van, mint a saját sorsabeliéről. Szerencsétlenségük nem indítja részvétre, anyagi kárak iránt közönyös, sőt nem ütközik erkölcsi nézetébe az úr vagyonát (főleg az uradalmakat értve) prédálni. „Iszén az a grófi, vagy ezé, azé. És ez a felfogás a régi időből maradt. A ki az urat gyűlölte, azt barátjának vallotta. A szegénylegényeket, járkálókat (zsványokat) részben barátjának tekintette, őket dalban dicsőítette, mert „a szegínsíget (vagyis a szegényeket) szeretik.” Ennek okai részben a múlt szenvedéseiből öröklött emlék, a néppel való sok tekintetben emberietlen, lealázó bánásmód, melyet az úri osztály, a tisztviselők némelyike részéről állandóan tapasztalt s az a hiedelme, hogy úr ellenében nem nyerhet igazat; az úr elnyomja; hogy minden, a közügygyel kapcsolatos sérelmeit az uraknak tulajdonítja. Ők az okai a nagy adónak, a rossz törvényeknek, az igazságtalan tagosításnak. Mert – mint mondja – mindezt ők csinálták. Az úriosztályt általában nemcsak, hogy nem szereti, de – mondhatni – gyűlöli. És ebben – szó, a mi szó – az irigységnek nem kis része van. A szegény irigysége a vagyonos, jómódú ellen. Irigy arra a maga sorabeli emberre is, aki gyermekét fölsőbb iskolákban taníttatja. „Mas má mindenki úr akar lenni”, szokja mondani. Az *úrhatnámság* egy nemét maga is nagyon szereti. A katonaság sokat ront az ott szolgált legényeken. A paraszti sort az ilyen szívesen hagyja el, mert a nóta szerint azt tartja:

Nëm böködi a tapamat a taru,
Kapa, kasza, saru parasztnak valu.

Az úriosztályból legközelebb állónak tekinti magához a papját, ki előtte igazán Isten szolgája s így reá a legnagyobb befolyással van. Tanítóját még nem becsüli eléggé. A jegyzőtől inkább fél, sem mint tiszteli.

A tisztelet külső nyilvánításában általában tartózkodó. Kalapját nem igen billentgeti meg, csak feléje bök az ujjával. De azért néha megembereli magát beszédje közben a tisztességtudásban. Beszédje csakúgy tarkállik ilyen kitételektől: „Hogy szuómme ne viéccsek”. Ha szuómme nëm bántom”. „Ha nem tittya fároccságo, besziggye stb.” Ez persze a nagyobb uraknak jár ki.

Különben a göcseji nép általában elég *megbízható jellemű*; szavát, igéretét megtartja. *Tetteiben, elhatározásában* nehézkes. A háztartás beosztásában, a gazdaságban s mindenirányú dolgaiban, ügyeiben fontoskodik, tervezget. Elhamarkodást egyes viszálykodásaival tanúsít, hol lobbanékony természetű néha kiszámíthatatlan tettekre készíti.

Bátor, a mi föllépésében meglátszik. Egykönnyen nem ijed meg. Járral, éjjel-nappal magánosan, minden félelem nélkül. A gyáva, félénk embert kingunyolja, semmibe sem veszi s nincs olyan jó tulajdona, az illetőknek, hogy ezen fogyatékoságát az ő szemében ellen tudná súlyozni. Főleg azért nézi le a szomszédságában lakó vendet s horvátot, mert båtortalannak tekinti, no meg, mert a maga magyar mivoltát nagyra tartja.

A bátorság nemzeti virtusának egyik tartozéka *kötekedési s verekedési* hajlama, a mi ugyan újabban mérséklődött, de azért megvan. Régebben egyes községbeliek csaknem minden évben agyonverték valakit, nem ritkán saját falujukbelit. Ha valakin boszút akartak állani, közösen agyonütötték s elásták az erdőben. Senki sem kutatta az illetőt s így bajuk sem esett e miatt. Híresek voltak e tekintetben a Zalatárnok, Gutorföldre és Mikefa községbeliek és környéki falvak.

Egyéb hasznos szórakozás hiányában, minden időben barbár módon szerette a fákat csonkítani, kivagdalni, különösen az út mellékén.

Egy másik ősi szokás is eléggé épen megmaradt és ez a lobbanékony természetből eredő *pörlekedési viszketegség*. Jussából a göcseji nem szeret engedni, de semmit se. Az egy házban lakók s szomszédok könnyen összezördülnek egyes apróságok miatt. Kezdődik egy kis hámfäludáson (szemrehányás) s végződik nagy csetepátin, melyben a csatiráznyi szerető asszonyoknak jelentékeny része van. A különben nagyra tartott rokonsági s komasági viszony sem óvja meg a könnyüszerral való összeveszéstől. A rokonok különösen az osztozkodásnál keverednek viszályba, mert ez köztük nehezen, sok huza-vonával megy. Ilyenkor néha ugyancsak összehörrennek, „mégpiszkullák” egymást, míg dülöre jutnak. A vége egy hosszabb „megtosszanás”, (harag,) melynek következtében „viszáru niéznek egymásro, mind a vidiki kutyáro” s akkor aztán ezt a közmondást vallják: „Kutya-koma, eb-suógor.” Apróbb veszekedések miatt ügyvédhez nem igen futnak, legfőlebb bírójukhoz fordulnak. Ha csak lehet, maguk védik vagy szerzik meg igazukat, gyak-

ran ököllet. Kisebb dolgoknál kitörő haragja után csak „meggyőjtüzik”, (lecsillapul,) könnyebb összeveszések után helyre áll a jó viszony, a komoly összetűzésből származó haragját azonban nehezen tudja eloszlatni. *Nehezen békül, haragtartó.*

Vendégszerető. Már Pländer F. írta, hogy a göcsejiek „szeretik az idegent, szívesen házaikba fogadják, étellel, itallal ellátják és a régi szokás szerint, lefekvés előtt lábvizzel megkínálják. Szívességüket különösen a szőlő-hegyekben mutatják ki, hol nemcsak jóbarátot, hanem még idegent sem bocsájtanak el pinczék előtt, mielőtt boraikat vélek meg nem izleltetnék”. Részben ma is úgy van. A lábmosás azonban nagyon ritka helyütt lehetett meg, mert most alig tudnak róla. A göcseji ember házához bátran bemehet a koldus, a drótos, a vándor szállást, ennivalót kérni, szívesen ad, ha módjában áll. Még örül neki, részben azért, mert újságot hall tőle. Magam e munkámhoz szükséges adatok gyűjtése közben nem egyszer voltam a nép szívesen látott vendége, a nélkül, hogy előre tudták volna, ki, mi vagyok. Csak a cigányt nem fogadja be.

Egymás között, a mint szokásainak bő leírásánál látni fogjuk, a vendégszeretetet, különösen régebben, mértéken felül gyakorolta. Az *áldomásoknak* se szere, se száma nem volt. Az épület tetőzésénél, általában a nagyobb munkák bevégzésénél, vásárban az állatok eladásánál stb., elmaradhatatlan volt s ma is az az áldomás. Midőn a községi kanász a helyét elfoglalta, nagy áldomást csaptak, a mit már a megfogadásnál megígértek. A multság alkonyatkor kezdődött. Az összejött gazdák mindegyike vitt valamit: ki húst, ki kalácsot, ki bort. A ki kanásznak állott be, fölavatták. Vendégséggel járt, a mely alkalommal megcsapták.

A disznótör gyakori volt. Most ritka. A pásztoremberek dudálása, fuvolyázása mellett mulatoztak. Néha annyian voltak, hogy egész disznót elfogyasztottak. A tréfás felköszöntő ez volt: „Hála légyen a zistennek, hogy ész t a napot megirtuk; a házigazdának ész szeréncsitlenségire gyűttünk ide, hom megdöglött es sörtelise, szívzurás ától.” (Z.-tárnok.)

Újabbán az ilyféle mulatozások aránylag szűk körre szorultak. Kevesebb a bor s szegényebb a nép.

Elég munkás és takarékos. Nem így volt régen, a mire a gazdasági állapotok jellemzésénél majd bőven térünk ki. Most alig van falu, a melynek lakóit általában henyeséggel lehetne vádolni. Ellenben a községek egész sorozatára mutathatnánk rá, melyeknek lakói kiváló szorgalmuk, takarékoságuk tünnek ki. Most már nem igen van ember, ház, hol „urbáriomosan” vagyis robotmódon, hanyagul, fölületesen dolgoznának, „hiévizánának”, (henyél-nének,) „napestig mindig csak a tuapot nyergenek”, vagyis tétlenül üldö-gélnének, „Isten számábo”, ingyen járánának dolgozni, egy kis jóllakásért, dolgosság tekintetében csak „annyit iér, mind egy eskütt ember sipkájó”; lakmározásért. Kevés van olyan, a ki „bingyörög, mind a rossz kéri”, a ki hanem igenis, hogy megélhessen, hogy szerezhessen, „öli magát”, azaz erősen dolgozik. A gyorslábú, munkás ember száma mindig nő, a ki „um mēgy, mind Dömötör naptyán a fölhü”, (gyorsan,) a ki „ollan, mind a dörgis”, (jár-kel,) „a zördögöt is kihajtaná a liktyábu”. (Élelmes.)

Mig régebben a szorgalmas, iparkodó munkást, a ki szorgalma után valamire ment, nem túrték, meglopták, megkárosították, most megfordítva: a hene, lusta egyént megszólják, elítélik. A ki-munkájában lusta, hátramarad, rászól, hogy „Mindig háttu van, mind a tehin farka”. Minden munkáját a maga idejében elvégezni és pedig a lehető legjobban, ettől a vágytól annyira át van hatva már, mint kevés helyen másutt erősebben.

A munka, dolog végzésében nagyon konzervatív. A szőlőt eddig nem mivelte okszerűen; szántási módja, legtöbb helyen, a régi. Akármilyen nehéz a kosár, a nő azt a fején viszi, mely alá – tekercsül – kendőruhát használ. Ne adj Isten, hogy asszonyok valamit (fát, élelmet, ruhát stb.) hátukon vinnének, kézikocsiban tolnának. Ez előttük megszégyenítő volna. Minden, a rendes szokástól eltérő munkamódtól irtózik. Legjobban szeret társaságban, „összürü” dolgozni.

Szorgalmuk, munkásságuk növekedésével lépést tart *takarékosságuk* s vagyonszerzési vágyuk. Birtokába a göcseji ember befektetéseket ugyan még nem szeret tenni, de azt elég jól kihasználja. Takarékosági hajlamuk következményeként kell nagyrészt azt is tulajdonítanunk, hogy a régi sok időt s még több költséget igénylő lakodalmi, keresztelői stb. szokásait részben elhagyja. Egyes helyeken (Pórszombat, Csertamellék) a legaprólékosabbig takarékos. Földjéhez még a kevésbé munkás és kevésbé takarékos ember is szívósan ragaszkodik, attól csak végső esetben válik meg.

Szeret szépen *öltözködni*. A nagyobb községekben s környékükön kissé *czifrálkodó*. Ezen helyeken aztán bizony megtörténik, hogy a ruhát váltó-adósságra veszik. De az ilyenek föl is sóhajtanak, hogy jó menne a világ sora, „Csak part még adusság ne vuóna”. Külső megjelenésükre sokat tartanak. Ha valahová mennek szeretnek „üötözetesen” megjelenni. Aanyagul öltözőt megszólják, azt mondván rá: „Ej de terato!”

Hazafiságérzete, noha magyarságára büszke, nincs még nála kifejlödve. Most kezd ébredezni, mióta újságot járat. Újabban különösen a néppárti irányú lapokat járatják. A politika iránt nagyon érdeklődik s általában mohón olvas mindent, a mihez hozzáférhet.

Vallásosságát külsőleg eléggé kifejezésre juttatja. A magyarság vallásosabb részéhez lehet számítani. De nem vakbuzgó. A templomba szeret járni, pedig a fiókegyházbeliiek egy részének kétórájársnyira kell mennie istentisztelet hallgatása végett. Munkájának megkezdésénél, befejezésénél szintén megnyilvánul vallásossága. A munka megkezdésénél Isten segítségét hívja. Első szántáskor az első fordulónál – régebben – az olvasót az eke szarvára akasztotta s imádkozott. Mielőtt a befogott marhát megindítaná, előttük az ostor hegyével keresztet húz. A kenyérré is, midőn megszege. Szántásról hazatérve, a hegyre menve – hajdan – födetlen fővel imádkozott. A kenyeret, ha leesik, vallásosságból megcsókolva veszi fel. Ha evésnél kenyeret vág, annak a metszés felől eső részét tartja a tál felé, mert Krisztus, midőn bennünket megváltott, arcczal fordult felénk. (Bf.) Midőn a pinceaajtót a hegyen bezárja, kulcsal keresztet vet rá, azt mondva: „Szén János áldásó maraggyon a hajlikon is, még a zelmenükön is. (Tófej.) A húsvéti szentelthus csontját nem dobja el, mert vétek volna. Sóhajtozásainál, vágyai kifejezésénél sűrűn

emlegeti Isten nevét. Építkezéseknél a keresztet szereti díszül alkalmazni. A vagyonosabbak némelyike a szőlőhegyen, az utak keresztezésénél drága kőkeresztet állíttat Isten dicsőségére. A szőlőhegyekben, a bemenetelnél, rendszeren kereszt áll.

Gyermekeit, mihelyt kezd gagyogni, az anya tanítja meg az imára. Minden gyermek nek kell tudni a közimádságokat és pedig a Miatyánkat, Üdvözlégyet, Hiszekegyet, tiz-parancsolatot, az evangélium parancsait és a hét-szentséget, továbbá az asztaliáldást.

Harangozásokkor az imádkozást el nem mulasztja, bárhol van. Régente, a hol a harangszó érte, ott letérdepelt s úgy végezte imáját. A felhő eleibe való harangozáskor szokás imádkozniuk. Otthon fenszóval imádkoztak. Evés előtt felállottak s hangosan mondták el az asztali áldást. A gyermekek szintén hangosan imádkoztak. Felkelés- és lefekvéskor pontosan imádkoznak. A mulatozás nem egyszer egyházi ének dudolása mellett folyt le. A katolikusok és reformátusok egymás vallása iránt a legnagyobb türelemmel viseltetnek. Közös területük van a temetőnél, egy bejáratnál. Egyik fele a katolikusok, a másik fele a reformátusok részére szolgálva. A reformátusok, a hol templomuk nincs, a katolikusok templomába járnak s megfordítva.

A *gyónást* – évenként legalább kétszer – rendszeren elvégzik. A böjtöt, az asszonyok meg a szombati napot, mint Sz. Mária napját, rendszeren megtartják. Szombaton nem fognak. Csaknem minden községben megalakult a rózsafüzértársulat, melynek tagjai egymáshoz járnak (sorban) imádkozni. A göcseji nép, mint

Pländer F. mondja, szereti az Istent. . . Istenfélő . . . Istennel szeret „bizonykunyi”. De azért az Istent igen gyakran megbántja, főleg *káromkodással*, mely nagyon el van terjedve s borsosság és katykaringósság tekintetében bátran vetekedhetik a másvidéki magyarságéval. Pedig elszokhatott volna attól, mert hisz hajdan akárhol hallották káromkodni, megbüntették. A káromkodó legényt megbotozták. Különösen a nőket tiltották el a káromkodástól. Azt tartoták, hogy a mely családnál boránkoznak, (káromkodnak,) ott nincs áldás. A faluban az u. n. szitokbirunak, a hegyen meg a hegybirunak volt a hivatása az ilyeneket megbüntetni. Érdem- és erényszámba megy az, ha valaki nem káromkodó ember. Az ilyen el szokták mondani halála után: „Aj, de juó ember vuót, suó se káromkodott!”

A göcseji ember minden jót és rosszat Istentől eredőnek hívén, sorsába

eléggé belenyugszik. Az elemi csapásokat Isten adja. Ha ezek nem volnának, az ember „ekányuna” (ellrámulna) vagyis elrosszalkodnék. A rossz ember

tragikus halálát Isten úgy akarta, mert ezzel büntetni kívánta. A villámcsapás megépen Isten büntetése. Az öngyilkosság ördög műve. A vallás fizikai bátorságában is erősíti. Nem fél. „A juó nem bánt, a rossz még nem szabad velem”, mondja.

A *búcsút* szereti. Boldog, ha arra elmehet, különösen a fehérség. Némelyek Öregmáriaczellbe s a horvátországi Bisztriczére, Andocsra is eljárnak. Közelsben a búcsuszentlászlói és vasvári búcsúkat látogatják, ahol az olyan gyermekek részére, a kik először mennek búcsúra, búcsukeresztanyákat keresnek. A leány búcsukeresztleány. A hány helyre búcsúra megy a gyermek, annyszor gondoskodnak ilyen keresztanyákról, kik búcsukeresztleányaiknak pántlikás kendőt s

koszorút vesznek. *Fakereszt*. Hazaérve pedig megraktálják őket. A búcsukeresztanya és a leány szülei ezen az alapon komámasszonyozzák egymást. Némelyik leánynak 8-10 búcsukeresztanyja van, kik férjhez menetele alkalmával 4-6 koronányi ajándékkal kedveskednek neki.

Búcsúra menés előtt a haragosok egymástól bocsánatot kérnek, de leginkább csak az asszonyok. A búcsúról hazatérők pedig így üdvözlnek a búcsúnem levőket: „Legyen riészé a zittun valuknak a szén búcsúba!” A templomból jövet pedig: „. . . a szem misibe, még perdikációba um mind a jelenvuótaknak!” A búcsúsok elé harangoznak.

A szegkek vidékén élő reformátusok nagyon közönyösek vallásuk iránt. Templomba nem igen járnak s a hitbuzgóság hiányzik bennük. Egyrésze (Milej vidékén) katolikus templomba jár. Az evangélikusok (Barlahidán) már buzgóbbak.

A különböző vallásfelekezetűek egymással szemben türelmesek. A katolikusok a reformátusokat ugyan, elnevezésekben, gúny tárgyává teszik, pl. fal-körmözüknek, bundahitűeknek mondják őket, de villongás köztük e tekintetben nincs. Egyik vallású a másikat komául is meghívja.

A régi göcseji „aduzu nép” *erkölcsére* nézve Plánder F. azt állítja, hogy: „. . . tiszta erkölcsű, azért czégeres gonoszokat vagy elfajult tisztátlanokat ezek között ritkán találni.” Ellenben a kurtanemesek s ágilisekre nézve kedvezőtlenül nyilatkozik. A mostani göcseji nép sem elfajult; erkölcsi felfogása egészséges. Újabb időben egy nagy hibája a szeméremstörtő, trágár beszéd. Úton-útfélen, tekintet nélkül környezetre és helyre, a legtarkább kifejezésekkel

Vasárnap a templom előtt Pákán.

élnek. Gyermekük előtt sem tartózkodók. Pedig a leányoknál megkövetelik a szeméremtességet s azok annak is mondhatók. Erkölcsileg elvetemedett nő csak itt-ott van. Régebben az ilyeneknek a templomba menést sem engedték meg s lenyirták a haját; ha vidéki volt, kikisérték a faluból. Törvénytelen gyermek aránylag kevés van. A *házaséletet* általában tisztának mondhatjuk. A vadházasság kevés. A házastársak elválása igen ritka.

*

A göcsejtől sok tekintetben elütő természetű a *hetésvidéki* magyarság, a mit nagyrészt a jelentékenyen eltérő gazdasági állapotoknak, a nehezebb megélhetési viszonyoknak s a horvátok és vendek közeli szomszédságának lehet tulajdonítani. A kítűnő föld mellett is nehéz ezeknél az élet, mert sűrű a népesség, kevés a föld, nincs kereset. A hetési kevésbé mulató, mint a göcseji. Hegyi mulatságokra nincs alkalm, mert szőlőhegy egész Hetesben nincs s csak némelyiknek van szőlőterülete. Korcsmába nem jár. A potyát nagyon kedveli. A tréfás beszédnek, kedélyeskedésnek azonban ő is nagy híve, a mi munkánál, együttlétnél megnyilvánul. Gúnyolódó természetű. Önérzete nem oly erőteljes, mint a göcsejié. Nem büszke, nem kötekedő, sem nem haragtartó. Eléggé simulékony. Az urat, főleg a papját, külsőleg tiszteli s féli. Az igazi magyar vendégszeretetet már hiában keressük itt. Kihalt. A szegénység kiirtotta. Még munkásabb, mint a göcseji. Az együttes dolgozást nagyon

szereit. Míg Dunántúl más részén a magyar asszonyok magukra nézve szégyenletesnek tartják, ha hében-korban csépelniök kell, itt egészen közönapes dolog az, hogy az asszony együtt csépel urával s más férfakkal. Néha nyolczával csépelnek együtt férfiak, asszonyok. Takarékos, fösvény, söt fukar. Nagyon haszon- és pénzvágó és ez sokakat lopásra készítet. Az enyémet a másétól nem igen különbözteti meg. Élete különben nagyon józan. Külsőleg elég vallásos. Böjtöl, imádkozik eleget, de tettei ezekkel nincsenek összhangban. Nem oly káromkodó, mint a göcseji ember.

*

Felkiáltások, bizunkodások, (fogadkozások,) esküdzések. Egy részét már a göcseji nép tulajdonainak ismertetésénél idéztük. Itt közöljük a többit: A fiérég! A pücsök! Máriám! Jézusom! Istenem! Isten bion! Isten szentlélek. Döhös kutya legyen. Vállak kutyává! Új járgyok, mind a döhös kutya! Mind a döhös kutya uv veszekégyem még! Dühögyem még! Hogy erü a herü soha e ne mehessek! Vakullak még! Dögügyek még! Szüz Marija döglesszen meg! (Ha nem igaz.)

Átkozódások, káromkodások. Régente elég enyhék, ártatlanok voltak. *Átkozódások:* „A dobrác. . . natrabula . . . falos egyé még . . . vügyö e! Natrabuláskoggya még! Lutyán vügyö e! Dana bujk bele . . . ruggya kü a kije tor-kát . . . szégyé sziélle! Miggyon bujk belid . . . buk a csontodba . . . Milijom . . . luczfiérég . . . kuólíka buk bélije! A farostya egyé még ászt a kutya lölkit! A tüzes rohoncz üssö kü! A tüzes pücsök vággyon belé! A ruóka . . . farkas . . . bagu . . . tükücs . . . egyé még . . . Bünö vergyé még! Záhotatlan légyén belüled! Isten állon e tülö! A rosszak kaptják e! A zördögök tutollanak béli a . . . ragaggyanak e tüzes szekirén! A farkasok szaggassák sziélle . . . egyik még az aptya koporsuját! A füöd egyé még! Se iég, se füöd be ne fogaggya! Füöd ne vëgyé be . . . vessé kü a testit! Átkozott légyén üösapád!

Káromkodások: „Fiékom atta! Fiékta egyé még! Fénye fiéktya kü! A riégi hiétfëjü fénye egyé még! Miggyon egyén meg! A kuórság törgyö fö hiécczë! B . . . temetisit! B . . . a nyulak lölkit . . . ránczát! A bagu ruggya még! A zistenfáját! A zur vágyómat! A mikefáját! A mihonyáját! A firkanlyuját! A susnyákyát . . . böngyölit . . . teremburáját . . . kerekít . . . szüntelennyit nekijë! A zannya ispaktyát . . . negyvennyit! A hiét szomorúságát! A hiét mindënsigit! Hiét szerelmit! Ászt a hiét szomorúságát a hiét szëmed világának! A füszfáját! A szegfújít! A levenduláját! A lenmaggyát! A guóla-fáját a czedrus fádnak! A Pilátussát a Pancziussát! stb.”

Az újabb keletü átkozódások, káromkodások egyrésze megdöbbsentően erös, csúnya. Nagyon el van terjedve a *rosseb-he* (roszseb = rák,) való átkozódás, káromkodás, melyet ugyancsak kiczifrázznak. Ezen rettenetes betegséget kívánja haragosára; de tréfálódzása közben is kieregeti szájából. A gyújtéményemben levő egész anyagot nem akarom fölsorolni, csak mutatóul közlök ez e nemü káromlásokból:

„A r. egyén még tetütü tuapig! Egyé még a májad levelit . . . szived gyökerit... a szëmed világát stb.”

A tisztességesebb, rendes emberek tartózkodnak a *rosseb-nek* még csak a kiejtésétől is. E csúnya káromlás különben egész Zala megyében nagyon el van terjedve. Másfajta átkozódásokban szintén bővelkedik.

„A szörfiérég . . . vadhús . . . nyavalakuórság ... a gabronczos . . . söriléles nyavala sörinfenye . . . fiérëgfenye . . . vakkelis egyé még! A kuórság . . .

kuórságos nyavala . . . hiétfiélé nehiz nyavala vesse to . . . bozgassa . . . törgyő kü . . . dobgya még . . . üsső kü! Folosu . . . csuz . . . fújjon fè! Hogy a görcs rángosson összü! A tűz iégessé még! Kukaczkok turgyák fő! Nyüek . . . kuka- czok . . . egyenek még! A rozsdá égyen még! A kuólika lèptyen még! A kigyuk égyik még a kenyereteket! Hogy a kiijj agyon nem vágott! A zisten döglesszen még! Leptyen még a gyöngé harmat, a mëllick a cserfákat hasogattya! Hogy a szeméd follon kü! Hogy a vakulás iérgyén e! Szeméd világo forgyon kü! Uf forgyon kü, mind a gubacs! Ud dudoroggyon kü, mind a zöklöm! Szá- raggyon e a kezéd! Hogy a döhös nyavala törgyön fő! Hogy a kuórság vessen fő! Hogy a zördögök talicskállanak e! Hogy a kutyák egyenek még . . . sza- laggyanak e veled. Addig még ne hahass, míg három szekir szuóma e ném iég alattad!”

Az újabb káromkodások szintén förtelmesek. Ezektől a nép józanabb része iszonyodik. A mi a vallásban szent, tiszteletreméltó, azt mind beleszövi káromkodásába: a szentségeket, az Istent, a Megváltót, apostolokat, Máriát, angyalokat stb. Ezeket nem akarom itt fölsorolni. Az enyhébbekből: A zár- gyilusát! A Poncius Pilátussát! A romajiját! A dicsőségit! A zallelujáját! A csillaggyát! A könyörgijit! A koporsu széggyit! Azt a kutyaságát! Á kányá- ját! A zapád terémtesit . . . kukaczos mi vol ty át, stb.

Pirongatások, leszólások. „Te gyömösz telén . . . tē bolond netrubulás . . . tökfencz, rücskös, csürkös tetüfiéczek . . . poczuk . . . takonpucz . . . melák . . . paszkoncza . . . szuszimuszi . . . mafla . . . mamlacz . . . banga . . . büdös . . . rühes . . . redves . . . koszos . . . rohatt . . . mucskos . . . tetfes . . . piszokfiéczek . . . borfiéczek . . . göthös . . . nyomorúság kergetü . . . tudüfejú . . . bundás . . . szüörös . . . gyēhos . . . nyavala . . . csajjtáros . . . alamuszi . . . ostoba . . . taj- bász . . . lompirtos . . . puókszárú . . . pufakos . . . tartatlan . . . iéhendöglüdü . . . muhi . . . ganaj . . . fagyos szájú . . . borsukaru . . . toprongyos . . . pufuk . . . perányás . . . puzdorás . . . nyámándi . . . göbrönczös . . . szopottféjú . . . gucsli ember . . . biéllétt, fagyos, laffatt szájú . . . huzmin ember . . . disznujuószág . . . akasztufa bimbuja, virággyo . . . kutya szüleminye . . . kukaczok eledele . . . Vién pönöszlős fejü . . . csacsi . . . szamar . . . ökör . . . malacz . . . disznu . . . gērindék . . . esztelen . . . görcsös . . . miésogu . . . czáfás . . . czeffet, . . . rongyos . . . púpos . . . maszat . . . pokrucz . . . gurgula szemü . . . luófej . . . ökör . . . le döhös állót . . . döhös eb . . . Tē Luczipër!”

A községek gúnynevei:

a) *Fekvésük után:* Orron bukott *Báçça*. (A falu a hegyoldalon kanya- rodik le.) Nagyóru *Borbéisszeg*. (Mintha egy orron húzódnék. Hegyháton fek- szik.) Sziéle mosott *Csehi*. Fiére futott *Kerettye*. (Kanyarékosan fekszik.) Összefutott *Pórszombat*. (Házai szoroson egymás mellett fekusznak.) Sziéle futott *Sziágy*. (Szilvágy utczái szétágazók, szétszört házakkal.) Likba esett *Ótircz*. (Óltárcz egyrésze mély, keskeny völgyben fekszik.) Árok hátán *Szemniklós*. (Szentmiklós.)

b) *Foglalkozás szerint:* Bugaöllü *Banuta*. (Tök és lenmagot őriének.) Csikverasztu *Besüsárd*. Kalánásu *Bödeházo*. Mind a szálán cigán *Czupp*. K . . . nevelü füödes . . . vagy éghasitu kontyu *Dobronak*. (Lendvavásárhely. Sok fazekas lakik itt.) Vaskalán reperálu *Gáborgyánházo*. Kenyirkeresü *Hernyik*. Pinczeverü *Hosszúfalu*. Lábosnyélü *Juósecz*. Czípösütü *Karácsonfa*. Tusatörü *Kámoházo*. (Tusát kevernek kenyerükbe.) Bugyoga csinyálu *Kebele*.

(„Bugyigáskorsót” készítenek, mint fazekasok.) Kosárköti *Lakos*. Csipkeköti (és bürönyújtó) *Kissziget*. Bálizsmecczü *Lasztonya*. Gyántokeverü *Marokfüödi*. (Valószínűleg a kocsikenőcs főzés után.) Licseköti *Németfalu*. (Licsekötéssel foglalkozik, mely takácsszerszám.) Emberölü *Radamos*. Harangöntü *Szombatja*. Serpenyücsinyálu *Szjártuházo*. Pofabüöráruló *Turniscsa*. (Bántornya. Irhát, bocskor és csizmabélésnek való bőrt szoktak készíteni s vásáron árulni.)

c) *Életmód szerint*: Törzsökpörzsülü *Bödeházo*. Tusán ülü vagy lipitopot *Dédes*. Törzsökhömbölgetü *Szenyefa*. (Szentmihályfa.) Mácsikevü *Taómúcs*. (Tolmács.)

d) *Valamely megtörtént esemény után*: Kutyaherilü *Baglad*. Luónyuzu *Gosztola*. Bugyiga . . . *Kislengye*. Huószárogatu *Kozmadombgya*. (Régente tisztásokra hordták a havat, hogy hamarább olvadjon.) Luófejkopogtatu *Kútfej*. Bivalrikatu *Mumor*. Emberiégetü *Nemesniép*. (Egy gyujtogatót tűzbe dobtak.) Bival . . . *Nova*. Nagykátható *Paizsszeg*. Kutyamájoevü *Küsüsárd*. Nadrágkiharangozu *Szenyefa*. (Szentmihályfa.) Ruókakuóbászevő *Vakonya*. Ruókapiromgalu *Bördücze*. Czfira kutyasózu *Ebeczke*. (Zebeczke.)

e) *A nép hajlamai után*: Gyilkos *Baksa*. Tolvaj *Barabás*. Pinczeverü *Hosszifalu*. Emberölü *Radamos*. Menyecskeszeretü *Résznek*. Miskekerülü *Riéedics*.

f) *Egyéb gúnynevek*: Kutyakergelü *Bárhel*. Csikszemü *Csömödir*. Kövecsen csuszkálu *Csesztreg*. (A közepén keresztül folyó Kerka kavicsos.) Zsirkás *Jakab fa*. Süttőkös *Kápuóna*. (Lentikápolna.) Huzu-vonyu *Lendva*. Hámfahuzu *Mánfa*. Gyiklesü *Mikefa*. Sziéplían nevelii *Nova*. Szeginsigbe elbizakodott *Szellászlu*. (Szentlászló.) Kutyafarku *Ortaházo*. Csukafejú *Páko*. Piénzes *Radamos*. Borgyufülü és zibbos . . . *Ebeczke* . . .

A lakosok gúnynevei.

Ezekből kihagytam a közönséges ragadványneveket. A gúnyneveknek, persze, csak egyrészét szedhettem össze. A jellemzőbbek a következők:

Anti, Andor, Aduszáju, Ámpumpum. /iakter, Bátor, Borzas, Baka, Böske, Bözse, Bencze, Babos, Bagu, Bester, (Sánta,) Bugyogás, Bucsuvesztü, Böndüs, Bandi, Borda, Bolondos, Balog, Bimbu, Bernát, Birkabonlu, Busa, Biliege, Bizsiger, Bizsipupos, Birkás, Bosnyák, Bubuta, Babicza, Bébicz, Büczke, Bábirka. CZUCZI, Czerpán, Czikker. Cseszku, (Csecse, Csili, Csirke, Csibe, Csiberágu, Csucsi, Cserepes, Csuka, Csonka, Csöndes, Csirás, Csotor, Cuszli, Cseszlregi, (Csúcsos, (Csordás, Csele, Csiépféj, Csicsa, Csaccsá, Csippás, Csoosztás, Csörmü, Csücskek, Csakán, Csoldi. *Dum*, Dobos, Dörgüs, Durgu, Doda, Dni, Dobriduóczy, Diván, Durmon, Durungos, Dupia, Duszku, Duklik. falusi, Fekeié, Fercse, Ferde, Ferka, Fagyos, Farogatu, Figura, Feszés, Fűrészvágu, Faillir, Fonyupali, Fanipeti, Füles, (iandi, Gániczás, Gezzi, Gunyár, Guóla, Gusztusos, Görhesnáczy, Göntirkali. Gyájtü, Gyereki. *Ilövcsökös*, fiitfán, Hunyadiirnyak, Hosszi, Huclu, Hizottdisznu, Hatfanforint, Hajdi, Hunnajgyült, Hámisz, Heritlzsidu, Fledenka. Istenfás, Ispán. Janik, Jedett, Juókorgyütt. /iara, Kanta, Kanki, Kankas, Kakuk, Kellincs, Kiskan, Kismuk, Kismiska, Korgu, Koszos, Kótya, Kontyos, Kori, Ködmön,

Krajczár, Kispap, Kásás, Kurumpi, Köszörús, Kuki, Küőgyökös, Kutya lábu, Kisbedü, Kondor, Kirakatott, Kuódis, Katiczapali, Kiéses, Kotri, Kikiérdi, Küllübüör. Lakos, Légin, Lefejtű, Lettyes, Lucza, Lisztes, Linka. ii/anczi, Markot, Mácsik, Mentés, Muczi, Mucsita, Muk, Muki, Mutymuratty, Meszes, Másfé, Mina, Márton, Miska, Mihácz, Mivolya, Mákos, Magazin, Megniézheti. NaiYülü, Nappali, Naponia, Neheccsiges, Nuótás. Nyakigláb, Nyökögüs, Nyuóllottsáru, Nyakas. Okos, Oktoberhátu, Oblezomcsillag, Önökös. Paku, Parádís, Patvar, Panni, Pincsi, Piros, Pörköli, Puszi, Pampám, Poczuk, Piriczes, Pippa, Piklecz, Pepi, Pücskös, Pimont, Piczalt, Pofás, Pipás, Púpos, Pücsök, Pötyöge, Piszka, Pikka, Poszka, Pántlikás, Pali. fajku, Rancsi, Rác, Rákhel, Rebeka, Rinyák, Rokola, Rupók, Rómaipápa, Rosku, Rosszkorgyütt. Savanyu, Seksukk, Sódir, Sódiros, Suber, Snjiszter, Sukk, Sanda, Sonka, Soláto, Santo, Siket, Serma, Suós, Satir, Satraszárogu, Serman. *Sáku*, Szecskás, Szimicz, Szulán, Székula, Szükös, Szüntös, Szerafín, Szüörös, Sziszere, Sziszlek, Sziép, Szükliku, Sziporka, Szöszit, Szulán. 7'álos, Tik, Többsincs, Transport, Tuli, Turullá, Tüzir, Teddodább, Torina, Teslis, Taisz, Tollas, Tudományos, Tancsi, Túske, t/jlakos, Ugrándi. l'aducz, Vakarc, Veszti, Viénniészáros, Vas, Vak, Vajda, Vörös, Vida, Vajas-kánno, Vöröslepő. Zattyánok, Zapola. Zsák, Zsamár, Zsidumiska, Zsuti.

CSALÁDI, TÁRSADALMI ÉLET.

a) Családi viszonyok.

A göcseji s hetési nép túlnyomó része a múlt század közepéig szigorúan patriarchális életet élt. A férfiak – akárhányan voltak – az atyai háznál egy *főnök* alatt közösen gazdálkodtak, egy koszton éltek. „A leányok – h ja Plánder F. a göcsejekre vonatkozólag – kiházásittatnak s ekkor ágyiruhát, ládát, régente mentét, most ködmönt, egy tehenet vagy üszőborjút kapnak, vagy ha édes anyoknak szőlőbirtoka volt, ennek is egyrésze kiadatik nekik, többnyire az egész gazdaság osztatlanul a férfiak tulajdona marad.” Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy a leány rokkát s vidékenkint még bundát, ponyvát kapót, ha a háztól elvitték és a szőlőbirtokból rendszeren csak azon esetben adtak a leánynak, ha szülőknek nem volt fiuk. A leány „nem jussolt” vagyis osztályrészt nem kapott. Őt „kiatták” (kiházásították). Az u. n. beházasodás csak a múlt század hatvanas éveitől szokásos. Kivétel e tekintetben azelőtt csak akkor volt, ha valamely családban egyetlen leány volt. Ez esetben a legény jussolt szüleitől „piénzosztált”. A jobbágyságnak birtoka – miután az a földesúré volt - küiönben sem lehetett.

A család férfiai közül a legöregebbik vagy a legértelmesebbik volt a *házgazdája*. Ez vette be a jövedelmet, ez fizette meg az adót, ez szerezte meg a szükségeseket, a család ruháját és ez intézkedett a gazdaságban. Este rendszeren kiadta a rangban után következő férfinek a parancsot a másnapi munkákra, teendőkre, meghatározva, hogy ki mit fog dolgozni, hová kell mennie; maga pedig – ha úgy tetszett – utánuk nézett, „küllebb-bellebb járt”, részletesebb utasításokat adva. Este a *helyettese*, a kinek a parancsot kiadta, beszámolt a végzett munkákról. Neki nem kellett dolgoznia. Némelvik nem is *dolgokban* (szénatakarítás, gabonarakás stb.) néha-néha résztvettek.

A gazda szigorú rendet követelt. Igazi törzsfőnök, kényúr volt. Föltétlen engedelmességgel tartozott neki a család minden egyes tagja. Vele feleselni nem volt szabad. Ha valamelyik arra vetemedett, azt ugyancsak megboszulta. De hát erre ritkán volt szükség. Ő a házbeliek mindegyikét tegezte, őt azonban mindenki „megkegyelmezte”, vagyis magázta, még testvérei s felesége is.

A kástuba, (kamraféle,) hol a családnak nagyobb értékű eszközeit, ételeit: húst, szalonnát, pálinkát s bort tartották, továbbá a pinczébe csak neki volt szabad bejárnia. A hegyre ő maga ment borért. Délutánonkint – rendszeren

minden nap – ő hozta haza bucskában vagy nagyobb csutorában a bort a család részére.

A gazda vagdalta szét az asztalnál a húst egy fatányéron s osztotta szét a tányérokba.

A család öreg tagjait most is megbecsülik. Tréfás közmondás az, hogy „Juó a zöreg a házná, haecs csöpp eszē sincsen.”

Ha a házigazda meghalt, utána a család legidősebb férfitagját és pedig testvérét[^] fiát vagy⁷ vejét, esetleg unokáját tették meg a házbeli vezetőjükké, gazdájükké.

A ház ura után nejét vagy ha az elbetegesedett, esetleg meghalt, valamelyik idősebb házbeli nőt illette meg a legtöbb jog. Az illető volt a *háziasszony*, ő parancsolt a többi asszonynak s „a szuógálu cselidnek;” fölügyelt munkáikra s főzött. AJPzés, majorságnevelés s télen a fonás volt kötelező dolga. A főzésnél megkivánta a segítséget. A tésztát a többi asszony gyúrta, sodorta. Némi-lyik kényelemszeretőbb gazdaasszony a főzéshez szükségesekeket is magához vitette. Néha a konyhakertben babrált, ültetgetett, gyomlált stb. A mezőre ritkán ment ki; ott pedig könnyebb munkát is csak kivételesen végzett. Ezt különben soha nem kivánták tőle, szükség sem volt rá , mert hiszen a háznál – sokan lévén – „nagy erüve” dolgoztak. A család élelmiszerének ő volt az öre. Az u. n. „kiskamurába” vagy kástuba”, hol a lisztet, húst, zsirt, tejet stb. tartották, a gazdán kívül csak neki volt szabad bejárni. A kiskamura, sok

A Pető család Bakon.

helyen, le sem volt csukva, de azért oda az ő engedelmé nélkül be nem nyitott volna egyik házbeli asszony sem, mert tudta, hogy azzal erkölcsi vétséget követ el, melynek következményeként egyidőre vége lett volna a böcsületnek.

A háziasszonyt illették meg a tojásból, tejből, vajból s majorságból be-

folyó jövedelmek, melyekből a többi asszonynak szintén juttatott. Különben sem ő, sem a gazda, mint főnökök, nem voltak kötelesek senkinek se számolni.

A házigazda s háziasszony örködtek a családbeliek erkölcsére s tisztességes magaviseletére. Káromkodást, mocskos beszédet nem engedtek meg. A férfinak csak megházasodása után volt szabad dohányoznia. Nagyobb veszedélés nem igen fordult elő a családtagok között, mert a családfő szigorúan fogta őket.

A család többi tagjainak is megvolt többé-kevésbé határozva hatás- és munkaköre.

A *férfiak* közül az igásos lovakkal kettő foglalkozott: az *öregkocsis*, meg a *kiskocsis*. A régebbi időben négy lóval dolgoztak, minélfogva két egyénre volt szükség a lovak mellé. Az *öregkocsis* dolgozott a lovakkal, a *kiskocsis* meg segédkezett, hajtotta a lovakat. Az utóbbi vakarta, az előbbi meg kefélt a lovakat. Az etetést ketten végezték.

A lirmadik férfi az ökröket gondozta. *Ököretetübiéresnek* nevezték. Együttal, természetesen, tisztogatta is az ökröket. A negyedik volt a *tehenes*. Az ötödik a borjúkra viselt gondot. Egy-egy vagyonosabb háznál 6-8 borjú volt az istállóban, tehát külön gondozóra volt szükségük. Néhol *kanász is* volt, lévén a gazdaságban egész csürhe sertés. A „*nevendik gyerekek*” azt dolgoztak, a mit parancsoltak nekik. Rendszerint segédkeztek a többi férfinak. Midőn a fiú már alkalmassá vált ökrökkel és lovakkal bálni, *hidlu-* vagy *ostorosgyerekeknek* nevezték.

A *fogadott férficseléd* egyik férficsalád szerepét töltötte be: ököretetübiéres, tehenes, kanász vagy kiskocsis volt.

Az állatok itatásánál télen a nők segédkeztek, mert a vizet csöbörben vitték be s azt egy egyén nem bírta el s minden férfi a maga istállójában foglalkozott.

A *fejérmépnél* szintén ki volt vetve a munka. Az *öreg-* v. *háziasszony* jután következő *öregebb nő* sütött, edényt tisztogatott, a *másik* a hizódisznót etette, a *harmadik* a kijáró disznókról gondoskodott, a *negyedik* tehenet fejte meg. Ez a munka különben, ha 5-6 tehén volt a háznál, több nő között oszlott meg. Az *ötödik* tüzet rakott, fát vitt a konyhába vagy söpört. Ez utóbbi munkák, lia nőcseléd nem volt a házban, a legfiatalabb asszonyra vagy a munkaborban levő fölnőtt leányra hárultak. A kenyérsütést az „*alantasabb*” vagyis fiatal asszonyok sorszerint: „*szeribe*”, felváltva végezték. Ha a férfiak nem voltak otthon, avagy fűrészeltek, általában olyan dolgot végeztek, a mit bármikor nem hagyhattak abba, az istállót a fiatalabb asszonyoknak kellett kitisztogatniok.

A fiatalabb asszonyoknak az öregebbek parancsolhattak s nekik minden ellenmondás nélkül szót kellett fogadni. Szót is fogadtak, mert különben ugyancsak megmustrálták volna őket. Némelyik önálló munkakört töltött be.

A háznál tehát, mint már említettük, legfőbb személy a gazda volt; ő utána következett a gazdaasszony vagy öregasszony. A gazda után, a férfiak között első a legidősebb testvére vagy legöregebb fia. Ez rendelkezett a gazda parancsa szerint a többiekkel, kik kor szerint szintén alája voltak, részben egyikük a másikkal, rendelve. Az asszonyok között az öregasszony után a

legidősebbnek volt a legtöbb joga. Legkevesebb joga volt a legfiatalabb menyecskének. A férfiak, természetesen, szintén parancsoltak nejeiknek s mindketten gyermekeiknek s a cselédeknek. Tehát a gazda és gazdaasszony joggal mondhatta a házbeli cselédeknek, mert velük szemben a házban igazán mindenki cselédszámba ment.

A gazda gondviselése alatt álló közös kasszán kívül majdnem minden egyes házaspárnak tulajdon fiókkasszája volt. Azon szőlőt, melyet mindegyik férj feleségének osztályrészében kapott, közös erővel megmunkálták, de termését a tulajdonos házaspár eladhatta s a befolyt pénzt tetszése szerint elhasználhatta. Abból vettek a szülők gyermekeiknek ruha mindaddig, míg fölnőtt számba kerültek. Különben sok helyen ezek részére is a gazda gondoskodott ruháról.

Közösen munkálták a kendert és lent. „Riészszerint” el volt osztva, hogy ki mennyi szuszt fonjon és szőjjön. Ebből telt ki a fehérnemű. Ezenkívül „közruháro” (abrosz, törülköző, szakaszturuha, ponyva, zsák stb.-re) adott mindenki megfelelő részt. A gyermekek (a gazda unokái) részére midőn már a mezei munkára valók voltak, szintén félrészt „funtutak” ki. Minden családnak megvolt a maga ládája, melybe a jobbféle ruhákat rakták. Fenekére almákat helyeztek el, hogy a ruhának jó szaga legyen.

Ha szolgát tartottak a háznál, a vászonból mindegyik házaspár adott 1-2 szél, hogy kiteljék fizetésszámba menő vászonruha. Ha a szolga „egy vetetbe” szolgált: egy, ha pedig két vetetbe szolgált: két vetet „testiruhát” vagyis két pár inget s gyatyát kapott. A gatyának másfél szélnek kellett lenni. Kapott

Ebédelés az udvarban.

még a szolga évekin egy pár csizmát, bundát és 25-30 váltóforintot. Ha pénzbeli járandóságot nem kapott, ruhát szolgáltattak neki többet: 2 pár csizmát, szűrt stb. Némelyik nemesi családnál a szolgák csak ruhát és ennivalót kaptak; ezek rendszeren a katonaság előtt húzódtak meg ilyen helyeken.

Régebben a család felnőttéi mind egy tálból *ettek*. Tányért nem használtak. A gazda rendszeren az asztal belső szegleténél, a sarokban ült. Az öregasszony, továbbá a férfiak, mint kiket elsőbbség illetett meg, az asztal körül futó lóczán és hátasszékeken ültek, a nők pedig férjeik mellett álltak. A menyecske csak akkor ülhetett le az asztalnál, ha szopósgyermeket tartott ölében. A cselédek a családdal együtt ettek. A gyermekek közül csak azok ehetek asztalnál, a kik már munkásszámba mentek, körülbelül 18 éves korukban. A kisebbek a padon, földön, a „sordikban”; nyáron a pitar talpfáján ettek és pedig az együtt lakó több család gyermekei, ha sokan voltak, külön-külön „kupuczban”.

Az asztalt s az asztal helyét néhol olyan szentnek tartották s tartják – részben – ma is, mint az oltárt a templomban. Mert az asztal körül van az imádság, meg az áldás a házban. Azért a nyavalyatörős gyermeket, hogy könnyebbüljön, az asztal helyére helyezik. Az asztalnál a középen levő tálhoz messziről kellett nyúlni, azért a kanalat, villát vízszintes tartással vitték a szájhoz. Hogy az abroszt a levesnek a kanálról való lelocsanástól megóvják, kenyeret tartottak a kanál alá. A leányok, midőn az ételt a szájba tették, szemérmességéből félre fordultak. Az evésnél követett ezen szokások részben még ma is. megvannak.

Nappal a családtagok a szobában együtt tartózkodtak, éjjelre azonban csak a házigazda s felesége, esetleg még a legidősebb házaspár s a kisebb gyermekek maradtak benn hálni. Az öregek az ágyban háltak, a gyermekek közül pedig ki a padon, ki a kályha előtti lóczán vagy a földön. A kisgyermekeknek az ágy és fal közé padot helyeztek. Egyik-másik kisgyermek a lábnál keresztbe feküdt. Mert ha csak lehetett, a szűkebbkörű család együtt aludt. A gyermekek feje alá kendőt, rongyot, testük alá bődüczöt, ruhadarabokat, takaróul lepedőt, kisszűrt alkalmaztak s – jó volt. A lakásban rendszeren csak egy szoba lévén, a többi házastársak a nekik kijelölt kamrába vagy istállóba vonultak hálásra, hol a jászol fölé ágy volt készítve. Kamra több volt. Itt tartották az illetők ruháikat s több más, őket illető tárgyat. A leghidegebb éjszakákon is a kamra-iján háltak. Kályha nem lévén benn, a fagyos éjszakákon paraszt vittek be s a kamra földjére helyezték, hogy egy kis meleget nyerjenek. Elképzelhető milyen levegő volt reggel a kamrában, a hol a besavanyított káposztát, répát, esetleg a burgonyát tartották. A legfiatalabb házaspár az istállóban húzódott meg. Most is ott hálnak. A szobába csak öregség szerint juthatott be éjjeli hálásra valamelyik házaspár, sőt a kamrában is ily sort követtek.

A leányok s serdültebb fiuk a különböző istállóban feküdtek.

E patriarchális együttélésnek még – mondhatni – minden harmadik faluban található egy-két maradványa. Szilvágyon ezelőtt néhány évvel a Horváth családnál 25, Hernyéken pedig egyhelyen 36 „egybokorbiéli” élt együtt, „egy alláve”. A Horváth családnál meghalván a gazda, az örökösök mindjárt megosztottak. Ez a patriarchális élet csak a jobbágyságnál s részben

az ágiliseknél volt szokásban. A bocskoros nemesek megosztottak s mindegyik család a maga portáján élt.

Újabban, mihelyt lehet, a fiatal házások kiválnak a családból vagy ha a házban maradnak, gyakran „külön kenyíren” vagyis külön koszton élnek, a mire hajdan nem volt eset. A fiatalok is szeretik az önállóságot. Meg hát az[^] együttéléstől félnek, mert az mostanában elég viszálykodással, perlekedéssel szokott járni. A leányok sem szeretnek olyan házhoz menni férjhez, a hol közös háztartás van. A szülők egyik gyermeküket és pedig többnyire egyik leányukat férjével együtt rendszeren most is maguknál tartják. Pórszombaton és néhány sűrűbb népességű helyen ha osztozkodásra kerül a sor s egyre-egyre kevés vagyon jut, melyből családja nem élhet meg, 5-6 esztendőre elszegődik valamely uradalomba cselédnek. Addig a birtokát kiadja részbe vagy bérbé. Szolgálat alatt birtokának jövedelme megmarad s ezzel kis vagyonát gyarapítva, megélhetését igyekszik biztosítani.;

A feleség az urát, mit már a magázás is mutat, megbecsüli. A férj is elég szeretetet tanúsít feleségével szemben, ha jótulajdonainál fogva megérdemli; ha munkás, szorgalmas, takarékos, szóval jó gazdaasszony s jó anya. „Ha a gazdaasszonj juó, juó a ház is,” szokják megjegyezni: A rossz gazdaasszonynak kevés a becsülete, nemcsak a férje, hanem mások előtt is. A pazarló, bőmarku asszonyt megszólják: „Na észt hat ökör, még nyuócz luó se gyuóznije meg.” „Ennek még hatökrös biérés se tunna éléget hajtanyi.” Az ilyen asszonyt, ha hozzá még más téren is haszontalan, férje bizony néha megveri. A verést azonban – babonás hiedelmük szerint – az asszony mindenkor kikerülheti, ha akkor, midőn férje először meg akarja verni, azon székkel, melyen ül, férjét megüti.

A mostani gazdaasszonyokat nem tartják oly jóknak, mint a régieket. Tréfából mondják, hogy már nincs köztük jó, mert 3 jó asszony volt a világon: „A zęgyiket kiét korácson között a bogarak (legyek) ęttik meg, a másik kánikulábo két bunda között fagyott meg, a harmadig még a maga nyavalájábo pusztut e. Azutátu fogva ęgiszen kiveszett a juó asszonyok faja.”

A beházasodott *vőknek*, ha egy kenyéren élnek a családdal, kevés becsületük van. „Künek áll a rudviég.” „Kölletlen, mind a szekirbe a zötődik kérik.”

A *menynek* a gazdaasszony mellett kevés szerepe van a háznál. Ha nem elég ügyes, nem elég alkalmaskodó, sok keserőséget kell elnyelnie.

A *cseléddel* mind a göcseji, mind a hetési gazda általában jól bánik. Együtt dolgozik, étkezik vele s családtagul tekint.

A *gyerekét*, ha egészséges, ősztövérés s életrevaló, eléggé szereti. Nem baj az, ha csintalanságában olyan mint „a zeleven kiénesü”, vagy „körömmiérég”, csak – sok ne legyen. Négy-öt már sok. Ennyitől már fél; részint azért, mert nevelésük sokba kerül, részint és főként pedig azért, mert nem szívesen gondol arra, hogy birtoka, gyermekei osztozkodása révén elaprózódik. Egy-egy házaspárnak átlag 3-6 gyermeke van. Az egygyermekrendszer ismeretlen. Pedig közel van rá a példa a nyugoti határszélen fekvő Nemesnép és Szentgyörgyvölgye református lakosainál. Az utolsó gyermeket *vakarcsnak*, *fiécczékfentü-nek* vagy *fenkünek* nevezik.

h) A gyermek nevelése.⁸⁴)

A gyermek gondozásánál, nevelésénél követet eljárásuk 3 éves koráig nemzedékről-nemzedékre örökölt babonás szokások által van átszöve.

Midőn a gyermek *megszületik*, hogy jó munkás legyen, fejszét, hogy jó író, olvasó legyen, tollat, könyvet, papirost stb. tesznek a kezébe. Később, midőn már a szomszédba is elmehetnek vele, a mely családdhoz először viszik, szekerczét nyújtanak kezéhez, hogy ugyancsak jó munkás legyen. A kisleánynak ugyanilyen alkalommal pedig varrótút adnak, hogy szeressen varni. (NI.)

Hogy a kisgyermek *jól aludjék*, fésűt, dugót, szalmacsutakat tesznek feje alá. (Reszn.) Vakmákat törnek, szalmacsutakat tesznek fürdővizébe. (Reszn.) A gyermek ruháját, különösen avatás előtt, nem szárítják a szabadban, mert elviszik az álmát s szélfúvásakor a gyermek fájdalmakat kap. (Csrtm.) Ha a gyermek este, a kellő időben nem tud elaludni, üstökcsurgásban mosdatják meg. (Lispe, Cstm.) Ha általában nem tud aludni, a disznóólból egy marék szalmát visznek az ágyába s feje alá teszik. (Lvh.) Alvásközben fésűt is szoktak a gyermek feje alá tenni. (Lvh.)

Ha a gyermek éjjel sokat *rié*, (sir,) ültetett fűzfának a hajtásával gőzölik meg. (NI.) A kisgyermek fürdővizét nem szabad kiönteni, mert megsiratja. (Hetes.)

Mig az újszülöttnek a markába pénzt, tükröt vagy tojást nem tesznek, addig magát *meglátja* a tenyerében. [NI.] Különbem sem szabad a gyermeket egy éves koráig a tükörbe nézteni, mert nehézkóros lesz. (Csertam.) A gyermek ujjában is meglátja magát, ellenben tükörben, fényes kanálban (egyideig) nem. (Csertam.) Ha a gyermeket a holdvilágra tartják s a Holdba néz, „kerbeniézü” vagyis kancsal és szeplős lesz. (Csertam.)

A kisgyermeknek nem jó mondam: öreg vagy béka, mert *nem nő*, sőt az előbbi megszületés után „öregsíget kap”, a mi egy betegség. Az ilyen beteg csak eszik, de nem nő; hasa felpuffad és teste kiszőrösödik. (Kigyógyilása: a beteget kiszakasztott kenyéren háromszor meghömbölygetik. Bf.) Hogy a gyermek jobban nőjön, hajadon fejével esőre viszik. (Csertam., Het.) A ház hajlatánál lefolyt esővízzel fürösztik, melyet ilyenkor megmelegítenek. (Gsesztr.) A gyermeket az asztalra nem szabad állítani, mert azon a napon nem nő. (Kszig.) Ülés közben nem szabad átlépni, mert szintén nem nő; ha pedig már valaki átlépte, lépje vissza, hogy hatástalanná tegye. (Cstm.)

Hogy a gyermek *erősebb legyen*, csupasz földre fektetik. Ugyanezt teszik azért is, hogy *ijedős* ne legyen s ne ártson meg neki semmi. (Bf.)

Hogy a *marhát, disznót szeresse*, a fiú fürdővizét az istálló, a leányét pedig az ól elébe viszik. (Csertam.)

A gyermek *körmét* egy esztendő kora előtt nem szabad lemetszeni, (csak leharapni,) mert rossz körmű, vagyis mindenhez hozzányúló, tolvaj lesz. („Lopiszudu.”) (Sztmf.) Akkor is tolvaj lesz, ha 3 éves kora előtt háttarisznyát adnak neki. (Lvh.)

Hogy az árván maradt kisgyermek *férgesek* ne legyenek anyjuk holt teteméhez vezetik s annak kezével hajukat megsimogatják. (Bf.) Midőn

a gyermek fejében először férget találnak, azt két fejsze között morzsolják szét, akkor többé nem lesz a fejben. (NI.)

A gyermek ingét 2 éves kora előtt nem szabad kifordítani, mert „*megkábit*” vagyis „forubetegsigit” kap még nagykorában is. (Cstm.)

Mikor a leány első izben kenyértésztát dagaszt, a gyermek bajusza helyét a tésztával bekenik, hogy *nagy bajusza* legyen. (Lvh.)

Midőn a gyermek egyéves, elébe pénzt és bort tesznek; a melyik után nyúl, azt fogja nagykorában szeretni. (Bf. Lvh.)

Hogy a gyermek hamarabb *tudjon járni*, kenyérsütéskor izzó pemet fölé tartják. (Lispe.) A mely gyermek lábának „nyiggyé” (nyúge) van, vagyis nehezen tud járni, anyja újholdvasárnap nagykéssel jelenik meg a templomban s midőn haza megy, a gyermeket elébe viszik. Találkozáskor a gyermeket a földre teszik s lába alatt az anyja keresztet vág a földön. Ezután „a nyiggyé erágudik”. (Bszgy.) Némelyek az ilyen gyermeknek az inát koldus botjával vagy a tojás azon fejrjével kenik meg, a mely kiverés után benmarad. (NI.) Újholdvasárnap a gyermeket az úton háromszor keresztül vezetik s mindegyik átvezetésnél három keresztet vetnek lábai alatt. (Lenti.) Három újholdpén-tekei, napfölkelte előtt keresztútra vezetik s az egymást keresztelő utak mind-egyikén keresztalakban jártatják. (Bf.)

Ha a betegségből fölkelte anya először nem a templomba megy, hanem máshová, gyermeke kéjtorgó lesz. (NI.)

A mely viselős asszony e voltát eltagadja, gyermeke nehezen tanul meg *beszélni*. (NI.) Ha a gyermek későn vagy nehezen tanul meg beszélni, a kemen-czében összeragadt kenyeret a fején elválasztják. (Cstm.) Perczet törnek el a feje fölött. (Reszn.) Keresztanyja kanalat vesz neki (a vevésnél nem sza-bad alkudnia) s azzal eszik a gyermek. (Rész.) Kenyérmosó vízből adnak neki inni. (Böde.) Az utcán talált „éremint” (gyümölcsöt) hazaviszik, a gyer-meknek adják. (Cstm.) Koldustól kért kenyeret adnak neki, ha azt megeszi, nyelve feloldódik. (Bszgy.) A komaasszony által az anyának gyermekágy-ban való fekvése idejében hozott kalácsból kap a gyermek. Úton talált vagy koldult kenyeret adnak a gyermeknek, akkor merész is lesz. Az ilyen kenyér-rel így szokják kínálni a gyermeket: „Egyi legalább jobban tuczz beszinyi!” Az egészen fiatal csecsemőt azért sem engedik tükörbe nézni, mert eláll a szava. Közvetlen a kocsi- vagy szekérfutás után támadt csapáson kell átve-zetni. (Bak.) Némelyik újholdvasárnap olvasóval vezetik át az úton. (Hetes.) Búcsúkra viszik.

Ha a gyermek *maga alá vize*, részére meztelen, vak egérfiókat sütnek s megetetik vele. (Bsztyg.) Bizonyos testrészét zabasztaghoz verik. (B-df.) Alfelét tüzes füsöprúvel, izzó pemettel 3-szor megütik, azután főzőkanállal a szomszédhoz küldik sóért. A szomszédban e küldetést elértik s a gyermek alfelét a kanállal meglaspolják. (Bszgy.) Különb némelyek abban a hiede-lemben vannak, hogy a melyik gyermeket söprúvel megvernek, az ostoba lesz. (Bf.) Ábrázatját húgyos lepedővel megtörlik. A „Szótalan” (néma vagy beszélni nem tudó) gyermek temetésénél használt azon kötéllel, melylyel a holtat leeresztik, rácsapatnak. A kanászszal háromszor rácsapatnak. (Cstm.)

Keresetlenül talált kötédarabbal vagy nyírásöprével megverik. (Szmf.) Hét-féle ruhát adnak a gyermekre s tarisznyamadzaggal 3-szor rávágatnak. (Lhf.) Hácskón viszik át és ott hácskó czövekjét kivéve, annak helyébe belevizeltetnek, a mi után azután a karót visszateszik. (Lhf.)

A *szömörkölü* (orrával szortyogó) gyermeket, ha fiú, bakkutyával, ha leány nösténykutyával vagy macskával ugratják át. (Lispe.) Disznóólban meghömbölygetik, a mikor reggel onnan a disznókat kihajtják. (Lhf.) Disznópörkölésen hengergetik meg.

Künn a szabadban a kisgyermeket nem szabad a megyire (mesgyére) fektetni, mert a boszorkányok megrontják s a *rossznyavalya* kitöri. (Cshh.) Üres bölcsőt nem szabad ringatni, mert a gyermek *hasfájás* lesz.

A gyermekeket nem szabad összemérni, mert egyik *meghal*. (Csertam.) A mely gyermek fából vagy agyagból keresztet készít, vagy ő vagy az apja legközelebb meghal. Ha a kisgyermek valamit megkíván, abból kell neki adni, különben *megbetegszik*, főleg hideglelést kap. A szülők ezt rendszeren meg szokják előzni s adatnak neki a megkívánt ételből. (Barlh.)

Hogy a gyermeknek tartós, *jó fogai* legyenek, születésekor 3 csöpp vizet kell a szájába csöppenteni. (Lvh.) A mely gyermeknek első kiesett fogát a szülők egyike (nem szerint) kenyérben lenyeli, annak mindig egészséges, erős foga lesz. (Bf. Csesztr.)

A kisleányt kerécsapába állítják, hogy *nagy haja* legyen. (Cstm.) Midőn a gyermeket nyírják, a levágott haját megfüstölik, hogy fejfájós ne legyen. (Bf.) Ha az 1-2 éves leánynak kevés haja van, elvágnak abból hátulról és kerécsapába dobják, hogy olyan hosszú legyen, mint akár a kerékvágás.

A mely gyermeknek a *nyála nagyon folyik*, koldus szűrével vagy kalapjával törülk meg a száját, de úgy, hogy a koldus észre ne vegye, akkor a nyálfolyás elmúlik. (NI.) A mely gyermeket 7 nagypénteken keresztül, tehát 7 éven át szoptatnak, annak semmi sem árt meg.

Ha a fiúgyermek gatyáját egy ülőhelyben varrják meg, akkor midőn legénykorában kérőbe megy, az első leányt mindjárt megkapja. A leány megpártában marad, ha első szoknyáját nem egy ülőhelyben varrják meg.

A melyik gyermeket az első föltámadásra (1/2-1 korában) elviszik, *merész* lesz.

Az apa, midőn erdőre megy, nyírfagúzt tesz a csizmaszárába vagy zsebébe, hogy gyermeke *iparkodó* legyen.

A gyermeknek az igézés s másnemű betegségek s veszélyek ellen való óvását, gyógyítását stb. az emberi betegségek s a születés leírásánál soroljuk föl.

Ezek után a gyermekkel való természetesebb s így a kevésbbé babonás vagy nembabonás bánásmódról s nevelési rendszerről kívánunk megemlékezni.

A gyermeket mindenkor az anya *szoptatja*. A szoptatás néhol 1-2 évig, másutt 3-4 évig tart. Csertamelléken, Nagylengyel vidékén, Hetesben 1 1/2-2 évig, Bucsután, Lentiben, Salomváron 3-4 évig szoptatják a gyermeket. Némelyek azért szoptatnak sokáig, hogy minél később legyen gyermekük; meg

azt tartják, hogy ki minél tovább szopik, annál erősebb lesz. Régebben általában 5 éves korig szoptatták a gyermekeket. Még most is megtörténik, hogy a gyermek kisszéket visz az anyjához s azt mondja: „Nyanya, itt a sziek, aggyon cziczit!” (Lenti, Svár.) Sőt régebben előfordult az is, hogy a 6-10 éves koráig szopó gyermek, ha az anyja pl. kútra küldte, durczásan odafelelt: „Addig nem ménék, míg nyanya még nem szoptat!” vagy a cseresnyefáról jóllakottan leszállva kérte az anyját, hogy szoptassa meg. (NI.) Megtörtént az is, hogy egyik gyermek a másik születéséig szopott s akkor, ha anyjának elég bő teje volt, mind a kettőt szoptatta. Azt szokta az anya ilyenkor mondani: „Kicsin a gyerek sajnálom eválasztanyi.” (Rad.) Különböen sokan azt tartják, hogy az a gyermek, a kit az anyja sokáig szoptat, szerencsétlen vagy buta lesz. (Bf.)

A több éven át szopó gyermeket nagypénteki napon nem szoptatják meg, mert akkor szeme embernek, állatnak árt, vagyis azzal megigézi őket. (Rad.)

A nő szülés után, hogy teje megjöjjön, gyakran nyomogatja a csöcsit. Ezt azért is teszi, hogy meg ne keményedjék. (NI.)

A gyermek szoptatása nincs időhöz kötve. Akkor szoptatják, a midőn sir. Csaknem mindegyik szoptatós anyánál megvan az a szokás, hogy éjjel elaludván, a gyermek szájában marad a csöcsbimbaja. A kevés tejű asszonyok második hónapban már czukrozott vizes tejet adnak a gyermeknek. Később zsömlét, darát vesznek s azt tejbe főzik és kanállal adják a gyermeknek. A „higos piépét” ujjáról szoptatja az anya.

Szoptatás előtt a nő csöcsbimbaját megnyálozza, mert „szárazon e se tunná fognyi a gyerek.” Üvegből is szoptatják a gyermeket, ha az anya beteg vagy nincs elegendő teje. A gyermeket rendszeren Y2-1 év eltelté után etetik a szopás mellett. Ekkor már minden ételnemből kap a gyermek. A kenyeret és húsfélét előbb az anya megrágja s úgy teszi – ujjával – a gyermek szájába.

Ha az asszonynak *kevés teje* van, szótalan lencsét eszik a disznóvályu végén. Máriatejet hozatnak neki a gyógyszerházból s abból iszik. Azt a bort, a melyet a gyermek megkeresztelése után neki adnak, fenékiig kell ürítenie. (NI.) A gyermekágyból való kimenetele alkalmával ölibe tegyenek kis darab kenyeret s bő teje lesz. (Szmf.) Kútramenéskor a korsóban maradt vizet, mérítés előtt, az anya a kút kávájára önti s onnan leszopja, mely után oly bőven folyik a teje, mint a kút forrása. (Zszmf.) Tejes pépet főznek a nőnek. (Lhf.) Egyesek egyébként azt tartják, hogy a tejes ételtől a gyermekágyas asszony fehér hónapszámot kap. (Lhf.) Az anyától a tejet el is lehet apasztani. Ha pl. egyik szoptatósasszony a másikat – szoptatás közben – nézegeti, elviszi a tejet. (NI.) Ha valamit a szoptatósasszony elől eltesznek, teje „megkeminkedik” s maga megbetegszik. (Bucs.)

Őszszel nem jó a gyermeket elválasztani, mert gyorsan fog őszülni s a ruha hamar leszakad róla. Legjobbnek tartják a gyümölcséréskor való elválasztást. (Cstm.)

Elválasztáskor, hogy a *tej elapadjon*, az emlőket kendővel, keresztbe lekötik. (Cstm.) Tejesfazekat lencsősöszszel jól megmelegítenek, azután azt szájával a csöcsre borítják, hogy a tejet „küszijja.” (Kbar.) Ugyanazon cél-

ból pintesüveget félig megtöltenék melegvizzel s rátapasszák a mellre. (Lvh.) A csöcsöt sósvizes ruhával leborítják vagy kámforos ruhát akasztanak a két csöcs közé, avagy a csöcsgombokra. (Cstm.) Disznózsirral kenik meg a csöcsöt s azt rajta elszáritják. Az anya a küszöbre ül s a szopós gyermekkel egy kanál mézet hozat, kormot kever közéje, azzal az elválasztandó gyermeket 3-szor megkínálja és először a gyermek száját azután a saját mellét megkeni vele, hogy a gyermek elszokjék a szopástól. (Lvh.) A fésűt megkenik mézzel s e fésűvel az elválasztandó gyermek alfelét meghuzogatják, hogy többé ne fogadja el a csöcsöt. (Sárh.) Az anya mézzel vagy foghagymával bekent csöcsgombjával a gyermek alfelét meghuzogatja s az többé sohasem kívánja a szopást. (Bf.) Az anya disznóvályúra ül s onnan szoptatja a gyermeket, hogy könnyen elszokjék a szopástól. A csöcsbimbót korommal vagy paprikával bekenik. A csöcsre ruhakefét kötnek, hogy a szopni kívánó gyermek arczát – ha szopni próbál – megszurja. A gyermek próbálkozásainál a megszuráskor azt mondja az anya: farkas! (Kszig.) Fűtés után a kemenczébe egy tojást dobnak s a gyermekkel kihozatják. Ha kihozza, könnyen el lehet választani. (Bucs.) Elválasztáskor az asszony keveset eszik s bort nem iszik .

A gyermek *testi nevelésére*, a babonás szokások gyakorlásán kívül, keveset adnak. Sokaknak nincs is módjukban arra gondot fordítani, különösen azoknak, kik szegények s sok gyermekkel vannak megáldva. Az ilyenek nemcsak hogy nem bánják, ha a gyermek kiskorában elhal, hanem örülnek azon. Örömben ismerőseik is osztoznak, mert hiszen „Maratt miég élig gyerek.” „Juött tett a zisten a gyerekké is, hom magáho vetté.”

Míg a gyermek csecsemő, *bölcsőben* tartják, lekötözve. Ha sir, szopatják s ha azután sem hallgat el, ringatják, a végletekig. A bölcsőül néhol most is „pallut” vagy elrongált sütőteknőt használnak. Az ilyen teknő rendszeren lyukas, de ha nem az, hát több helyen kifűrják. A bölcsőben, (ha nagy rés van a fenékén,) alul forgácsot, továbbá szalmát tesznek. Erre helyezik a polyvával megtöltött bödücöt. A teknő oldalába 3-4 faszegyet helyeznek. Ezek szolgálnak az átkötésre. Vastagabb madzaggal kötik át. Nyáron, künn a mezei munkánál, a kisgyermeket a föld végébe, kis teknőbe fektetik, vagy két fa közé lepődöbe, nagykendőbe kötik. Gyakran egészen magára hagyják. A puszta földre nem fektetik, mert félnek, hogy a kígyó megérzi s szájába, illetőleg a gyomrába bújik. Ha a kígyó a gyermek szájába bujt, (persze csak képzeletről lehet szó!) tejet forralnak, azt sajtárba öntik s a gyermeket a gőze föle tartják, hogy a kígyó kibújjék belőle. (Gonth.)

Alidon a gyermek már járnai tud, sem a hidegtől, sem a melegtől *nem óvják*. Könnyen engedik télen a hóban mezitláb ácsorogni, elengedik mezitláb ide-oda, a szomszédba. Nem törődnek azzal, hogy a gyermek télen a pitvarban, küszöbön egy szál ingben s mellényecskében fogvaczogtatva kuczorog. így van ez néha még nagyobb korokban is, különösen a leányoknál, a kik – néhol – míg csak férjhez nem mennek, télen is többnyire mezitláb futnak a közelbeli kútra. Pórszombaton a leány, mikor menyasszony, a világ kincséért sem húzna a ház körül, még csikorgó hidegben sem, lábbelit, mert ezzel – azt

hiszi – megczáfolná a magáról föltételezett jóvéleményt, hogy „friss,” „takarikos asszony lesz.

A gyerek *lelki nevelésével* sem törődnek valami különösen. Nem is érnek rá. A verés, mint nevelő eszköz, jelentékeny szerepet játszik. A szigorúságnak ez a rendes, mondhatni egyedüli kifejezője. Az anya hamar készen van a hátbaütéssel, a „fejbekölisse”, az apa meg az erősebb testi fenytétkkel. Különben a szülőknek a gyermekekkel való bánásmódjuk két szélsőségben mozog: néha nagyon is beczézik, máskor meg készek volnának félig agyonverni. Ha rosszviseletű, hamar készen van a szülő az erős pirongatással: „Te semiházi! Te rongy! Gyalázatos kutya! Gy. pofa! Büdösfiéreg, nem iérdemléd még, hogy iész a világon!”

A gyermeket gyakran elrontják. Ha az anya bünteti, az apa veszi pártfogás alá, gyakran akkor is, a midőn a büntetésre rászolgált. Különösen elítélendő a szülőknek s általában a felnőtteknek az a szokása, hogy a gyermekek előtt bármikor a legrágárabb, szeméremsértő beszédet folytatnak s egyes cselekedeteikkel helytelen példákat mutatnak.

Azon örül, ha a gyermeke az iskolában megtanul olvasni s írni. A reáltárgyakra való tanítását azonban szükségtelennek tartja. A gyermeket, mihelyt csak lehet, testimunkára fogják. 6-7 éves korukban már vigyáztatnak velük a háznál, mezőn; marhák őrzésére fogják. Az iskolából kikerült gyermekeket pedig már a kisebb mezei munkákra szorítják s kezdik őket mindenfajta mezei s a földmivelésnél e vidéken előforduló munkákba bevezetni. A fiúk a gazdasági eszközök egyszerűbbjeinek elkészítésében szintén gyakorolják magukat, a lányok pedig a főzést, fonást, varrást s himzést sajátítják el lassankint.

A gyermekekkel kezdetben, míg eléggé meg nem tanulnak beszélni, egyes szókat úgy ejtenek ki, hogy könnyen megértsék és utánozhassák. E *gyermeknyelv* használtabb szóit itt közöljük.

Acza, (add ide,) ácsi, (bácsi,) ábu, (láb,) badar, (madár,) balamb, (galamb,) Bátor, (Gábor,) báu, (rossz,) beccze, (borjú,) bibi, (baj seb,) bibis, (bajos, sebes,) bila, (virág,) biz, (viz,) bigyáz, (vigyáz,) bijjé, (bölcső,) bufli, (kövér gyermek,) bugya, (cseresnye,) bujczányi, (aludni,) bujjábo! (menj aludni!) buga, (gyümölcs,) buka, (alma,) buú, (tehén,) cecze, (szép,) cziczi, (csecs,) cziczizz v. czizille!(szopj!) czicczé, (borjú,) czocza, (malacz,) czuczor, (czukor,) csácsula! (állj!) csecse, (szép,) csiés, (kés,) csicsi! (alugyál!) csincs, (nincs,) csucsor, (ostor,) csucsunyi, (vizelni,) csücsüli! (ülj!) dádá, (megütlek,) dudu, dundi, (kövér gyerek,) gázsi, (fog,) gággá, (lud,) Mjjá v. hajjá! (alugyál!) Men kaláccso, (Hold,) Istenbácsi, (Hold,) Isten kenyere, (kenyér,) Imme, (Imre,) icacsu, (kéz,) kácssi, (kalács, kenyér,) kákkás, (csúnya,) kaukas, (farkas,) kekir, (szekér,) kukor, (czukor,) kuku, tojás,) kukuccs! (nézz!) kuszi, (kutya,) /állál! (állj) *lállá* Isten babájo!) lele, (gyere,) lui, nyul,) Iullu, (golyó,) *mámmá,* (étel,) nyanya, (mama,) nyuszi, (nyul,) oppá, v. happá, (mikor a gyermeket fölrántják, fölemelik,) ottor, osztoj, (ostor,) ömmama, (öregmama,) ölegapa, (öregapa,) pappá, (étel,) pácsó, (pogácsa,) penczányi, (feküdni,) pej, (fej,) pimma, (csizma,) pipü, (cipő,) pitye, (tyúk,) pujcza, (malacz,) pudd meg, (fűjd meg,) puppa, (krumpli,) iátábo, (idegen házba,) tütü, (vizet,) tutila, (kukoricza,) tutubau, (farkas,) filicza, (récze,) üm-üm, (vizet,) zsizsi, (fog,) zsizsa v. zsizsi. (Tüz.)

A *feleség az urát* régebben mindig „ii”-nek szólította, megkegyelmezte vagyis magázta, *kiednek, kiének, kendnek* vagy *embernek, aptyának, aptyiknak* szólítva őt; pl.: „Hallu kie!” „Gyön kie ide!” „Hallá, ember! Gyűjjön (gyön) kied bée!” „Aptyok (vagy aptya) há megy?” A férj ellenben még a nálánál idősebb feleségét is (pl. ha mint özvegyasszonyt vette el,) tegezte.

A *kend, kie, kied* megszólítást most már nagyon ritkán hallani s csak az öregek között. A korosabb pásztorokat, alkalmazkodásból még *kendezik*. A *maga* helyett, ha valakivel kiválóan megtisztelő magatartást kíván tanníttatni, az „ü”-i használja, pl. „No, ü nem gyün közibenk?” (No, maga nem jön közibenk?) Ezt főleg az úri személyekkel szemben mondja.

Újabban csak azon esetben magázza az asszony a férjét, ha ez jóval idősebb, pl. mint özvegyember vette el. Most a házaspárok egymást keresztnevről szólítják, pl. „Té Rozi!” „Pista!” Ha pedig már gyermekük van, „Tő aptyok!” „Tő annyok!” Ha egymásról, mint harmadik személyről tesznek említést, „A mi emberünk,” „A mi asszonyunk,” „Gyerek aptya,” „Gyerek annya” vagy a gyermek neve szerint: „Jnóska aptya,” „Böske annya” szavakat használják. Pl. „Csicsnk aptya emént a högyre.” Ha több gyerek van a háznál, rendszeren a legöregebb fin neve után használják az *aptyok, annyok* szót.

Az asszonyt, ha általánosan van róla szó, asszonyi állotnak, az embert, férfit, emberi állotnak mondja. Az ember szó alatt sohasem ért egyúttal asszonyt is, hisz közmondása: „A zasszon nem embër.”

A *szülők a gyermekeket* keresztnevről vagy *fijam, Rányomnak* szólítják. A leány előttük nem gyerek, vagyis, ha csak gyereket említenek, az alatt nem értenek leányt is. De a leánynál gyakran hozzá teszik a gyerek szót. Pl.: „liángyerekek, förfigyerekek.” Ha becézik őket: „Kedves . . . iédés fijam . . . Hányom, iédés gyerekem, szuógám,” 2-4 éves koráig: „Kis babám . . . vié-rém . . . magzatom . . . ruózsám . . . angyalom . . . madaram . . . kedves iélet-fám . . . kis aranyom . . . csimotám . . . aranyos rubintom . . . ragyogu csillagom . . . „Szeretelt küökem, jaj de szeretted magadat!”

A *gyermekek szüleiket* az előbbi időben *kiedezték* vagy *iés (édes) apám-, . . . és anyám-* . . . *apámuram . . . anyámasszony*nak szólították pl.: „Hallu kie iés (vagy des) anyám!” Az apa, anya erre így felelt vissza: „Fijam!” mire a fiú válasza az volt: „Haj!”

Most: *idesapám-, idesanyámnak, nyanyának*, szólítják a szülőket. A *nyanyát* néhol csak a mostoha anyánál használják.

A *főlnőt ismerősöket a gyermekek, serdülők s legények* keresztnevről szólítják, hozzátéve a bátyám vagy néném szót, pl.: „Imre boátyám,” „Mari niénim.” A tőlük távolabb állókat: „János báccsi,” „Nacza niéni.” Ha nem ismerik őket: *bácsi, urambátyám, néni, v. néni. nénimasszon, asszonneni*. Az idegenek egymással szemben a *fiúdi, földi, atyafi* megszólítást használják.

A *gyermekek, legények, a testvérek* keresztneveiken szólítják egymást. De ha az idősebbek férjhez mennek, illetőleg megházasodnak s jóval korosabbak a többieknél, megkegyelmezik őket, vagyis magázják. Az egyidősek s egynevéiek egymást *duruszámnak* is mondják. Mások gyermekeit néhol

apjuk teljes neve (esetleg csúfneve) után említik: „Kis-Becze Estukik Mari-ik (Kis-Becze Istvánék Marija). Szabó Józsefet, kinek az apja Ferencz, Pórszombatban így említik: „Szabik Ferkuik Jóskáik (Szabó Ferkóék Jóskája). Tóth Rozit, kinek az apja Péter gúnynevének belevonásával így mondják: „Kismunkaintik Piéterik Rozijok.” (Kismuk Péterek Rózája.) Ha a gyermek keresztnévét nem akarják említeni: „Biliege Palik gyerektyék.” (Biliege Paliék gyereke.)

Néha az apai keresztnév ragasztásával nevezik a gyermeket, a mely azután rendesen élete végéig rajta marad s esetleg családjára is rászáll. Pl. egy helyen Vizsy Pál Gyuri nevű fiát Pali-Gyurának nevezték. Ismertem egy gazdát, a kit Gyuri-Janku-Juóskának hívtak. A Gyuri-Janku volt a ragaszték neve s a Jóska a keresztnéve. Tehát ez már két apának a keresztnévét viselte vezetőknév gyanánt.

Az egy faluból való *legények* s *leányok* tegezik egymást, a más faluból valókkal szemben azonban a magázás járja. Néhol, az egyfalubeliéknél is, a leány a legényt, különösen, ha idősebb, magázza.

A *fitestvérek* egymás *feleségét* *ángyi* vagy *gyángyinak* szólítják; ha két ángyom-asszony van, az egyiket *kisángyinak* nevezik, sőt a több ángyi között megkülönböztetésül van: *öreg-* (vagy *nagy*) *közipsü-* és *kisángyi*. *Keresztnévükön* is szólítják, pl.: „Nani ángyom.” Csertamelléken s Hetesben mindegyik ángyi kisángyi, de ha többen vannak, keresztnévüket hozzáteszik. A *kisángyinak a nénjét suógorasszonynak* vagy nevén: „Mari néni” szólítják. A *nagybátya feleségét* pedig *ángyomnak*, *ángy inak* tisztelik.

A *vő, meny* régebben *apámuramnak*, *anyámasszonynak* szólította ipát, napát. Most *idesapám-*, *idesanyám-* vagy *papa-*, *nyanyának*. Különben az apa megszólítást a vők rendesen kerülik. A meny kevésbbé. Ha mint harmadik személyről szólnak róluk, *ipám-* s *napámnak* mondják.

Az *ipamuram* s *napamasszony* a *vőt* és *menyt* rendesen keresztnévén szólítja: Péter, Verona, stb. Említésnél: *vüöm, mönyöm* v. *mönyem*.

A *nő a férjének fiatalabb testvérét* régebben *kisebbik uramnak* mondta. Most a felesége keresztnéve után: Ágnis ura, Mártó ura stb. Az öregebb nő a fiatal *öcsimasszonnak* vagy *asszonöcsimnek*, a férfi pedig *húgomasszonnak* mondja.

A *cseléd a jobbmódú gazdát* és *feleségét uramboátyámnak*, *asszonneninek*, a közönséges módul, keresztnéve után, *János bátyámnak*, *Bözi nénimnek* mondja.

A „*suógor*” szólítás az oldalrokonság férfi tagjaira is kiterjed.

c) Egymással való érintkezési szokások.

A tisztelet, a tisztességtudás kifejezésének elengedhetetlen kelléke a rendes *köszöntés*. A fiatalabb az öregek, a szegényebb a vagyonosabbnak, a nő a férfinak el nem mulasztja a szokásos köszöntést. Ezt a gyermektől különösen megköveteli a bevett szokás.

A reggeli köszönés, künn, találkozás közben: „Aggyon Isten juó rögget komámuram!” Felelet: „Aggyon Isten magánok is!” Ha a házhoz köszöntenek be, ezenkívül hozzátesszik: „Dicsirtessik a Jézus Kirisztus!” Reggel korán azt sem felejtí hozzámóndáni, hogy „Egissigikre vállik a ziócczakai nyugódalom!” Ez utóbbira a felelet: „Hasollukip magánok is!”

Napközben s este való köszöntések: „Aggyon Isten juó napot! (estit!)” Felelet: „Aggyon Isten magánok is!” vagy „Fogaggy Isten!” Este elválásakor: „Aggyon Isten nyugódalmas juójczakát!” Néha hozzátesszik: „Nyugódalmas (vagy boldog) főveradást!”

A gyermekek a felnőtteknek a nap minden szakában: „Dicsirtessik (rővidítve: Csiértessik) a Jez. Krisztussal” köszönnek. Csak legénykorukban kezdenek köszönteni úgy, mint a felnőttek között szokás. A leány, még felnőtt korában is úgy köszön, mint a gyermekek.

Evés alkalmával: „Isten álgyo még a zióteléket, (ebiéggyiket, kisi-biéggyiket, vacsorájikat,) mind a zembőriket!” Vagy „. . . mind a zasszonyajit . . . embőrejít . . . gyerek éjít meg liányojit!” Újabban kissé urasabb alakban: „Juó ápitust (étvágyat) kíványok afőlöstőkőmhő!” A válasz bizonyos mélabús, alázatos hanghordozással: „Közönnyük, Isten álgyo még magát is!” Vagy: „Közönnyük, gyűjjon közibink; most ippeg juókor gyütt!” „Gyűjjon hozzánk a mire iért!” „Álgyo Isten magáve őggyütt; gyűjjon, tarcson velünk!” Ha vonakodik közibük telepedni így szólnak rá: „Ej, de nagy uralást vár!” „Ne uratassa magát!” A feleletet rendszeren a család feje adja. Viszonválasz: „Csak tessik, köszönyöm, ién má foglátam!” vagy: „Má kibikütem velő! (azaz megebédelt, megvacsorázott.) Tréfásan: „Kiszéggyék sziken!” (szóserint: Kiszedjük a széken.)

Az ételnek az asztalra tevésekor – ha vendég van – rendszeren ez a kinálás: „Tessik, a mennyireg a szeginsigüktü kitellett! ... a mennyive szuógá-hotunk!” A vendéget így szokják kinálni: „Nyuoóllon hozzá, szüvessen kínál-luk!” „Na, tőgyen a szájábo!” Néhol nem várják míg vesz, hanem a hűsfélét a tányérjába teszik. Ha keveset vesz, hozzáadnak. A Csertamelléken többszörösen, szinte az unalomig kínálják a vendéget.

Midőn a vendég vagy a gazda munkásai *evés után* eltávoznak, a háziaszszony bocsánatot szokott kérni: „Bocsássonak még, hogy un nem tuttunk kiészittyeni (ételt), mind a hok köllött vuóna!” Az asszony vendégeknél még hozzáfűzi: „Láso idős komámasszon, nēm ád má a tehenenk . . . viékonyan van a zsirom” stb. És mindaddig panaszkodik, míg el nem válnak, a mi kissé nehezen megy, a sok beszéd mellett.

Künn, a szabadban, mezőn, szőlőhegyen, réten is *munkakközben* a fentiekhez hasonló módon üdvözlik egymást. Midőn valamelyik a künn csoportosan dolgozó emberek mellett elhalad, így köszön: „Szērēncsis juó napot aggyon Isten!” A rokonnál, kománál hozzátesszik: Dicsirtessik a Jézus Krisztus, a zisten megálgyo a munkájikat, embőrsigēs embőrejít!” (asszonyait, leányait stb.) Felelet: „Álgyo Isten magát is komámuram!” (Suógorasszony, stb.)

A lakószobába kalaplevéve köszöntének be. A gazda vagy felesége azonban a szives vendéglátás jeléül a kalapot, sipkát fölteteti az illetővel. „Tőgyē fő a sipaktyát (v. kalapját,) minket ne süeggöllön! (vagy ne urálion!) „Tarcsa

fönn a kalaptyát! nem vaunk mink urak! csak a zurakat kö süegünyi!” mondják kérlelő hangon. Tréfásan ezt is mondják a vendégnek. „Miét nem hattá künn a gangon a kalaptyát!” (A göcseji s hetési ember házában nincs „gang”.) Ha vonakodik a vendég a kalapját fejére tenni, a gazda erővel teszi föl. Némely helyen le sem engedik venni a vendég kalapját.

„*Na üllön le!*” kínálják a vendéget; leültetés előtt azonban a házbeli fehérnép valamelyike kötényével a széket letörli. Régebben, ha valakit köszönyösen vett a gazda, így kínálta a letelepedésre: „Na, dobgya le kie magát oda!” (A székre.)

Vendégét a gazda mindig *kikiséri* legalább az ajtóig. Az illendőség azt kívánja, hogy az ajtót ő tegye be utána. Munkásait, a kik kölcsön szolgálományba jönnek hozzá, különösen nagy becsületben kívánván részesíteni, őket az utcaajtóig kikiséri.

Régi, jóismerősöknek, rokonoknak egymással való találkozása rendszeren nagyon szives. A köszönés után kikérdezik egymást: „Hogy szuógá a zegissig?” „Hát ikább? (vagyis hát inkább magának?)” „Hála Istennek csak megvaunk!” „Hát a Mari néni meg a Gábor bátyám egissigesek-e?” Újabbban urasán: „Hogy tisztühetem egissigbe?” „Juó, hála a zuristennek!” Először az egészség jön mindig szóba, azután a másnemű állapotok, főleg a gazdaság.

ÉTELE, ITALIA S ÉTKEZÉSE.

A göcseji nép most már, aránylag, elég jól táplálkozik, sokkal jobban, mint a szomszédos vendek és horvátok, de nem oly jól, mint a keleti s északi szomszédságában élő magyarság. Nem így volt az a múlt század közepéig, Addig e nép nagyrésze igen soványan élt, rosszul táplálkozott, a mi testi állapotukon szembetűnően meglátszott.

A szegényebb emberek legjobb étele – a húson kívül – az eczetes krumpli-, patrabucza-, (savó-,) káposztaleves, öntöttlaska, kukoricza- s hajdina-gombucz, kukoricza- s hajdina-prósza, (málé,) kukoricza- s krumpli-gánicza, tökmagmáé és hajdinapogácsa volt. Hetesben pedig ezek mellett még törött kukoriczatusával készítették a tejespépet.

A levesbe zöldséget nem tettek, (több helyütt most sem,) mert nem is termelték. Csak az u. n. parasztüöllis (daraórlés) lévén, finomabb tésztát nem süthettek. De nem is értettek a tészta sütéshez. A tészta keletését nagyvidéken nem ismerték s ha pereczet, kalácsot sütöttek, az – természetesen – „szalánás” volt. Az u. 11. „szitálásra” őrlést csak a múlt század hetvenes éveiben kezdték a murai vízi-malmokban. Tiszta búzalisztból ritkán sütöttek. Búzát igen keveset termelvé, kalácslisztül – a búzaliszten kívül – kukoricza- s rozslisztet keverték össze, melybe csak vizet és só tettek.

Szemesgabonát keveset vetettek, minek következtében nagyobb szárazságban hamar beállott az ínség. Az 1830-ik évi nagy ínséget most is emlegetik.

Télen a disznóhús volt a főeledelük. A disznósonkát a kemenczében sütötték ki s nem kövesztették. A szalonnát egész nagy darabokban megfüstölték. A disznóhúst most is egész nyárig eltartják. „Hitfán ember az – mondják – kiná a füstüthus gabonahordásig nem tart kü.”

Tejfélét nem igen ettek; ezt a cselédeknek adták.

És milyen volt a mindennapi *kenyér!* Némelyek megőrölt búzapolyvából, tiszta bükkönyből sütötték, mások rozs- vagy kukoriczalisztból. Ez utóbbiakba azonban néha 5-6-féle anyagot belekeverték. Volt azokban különböző változatban: vadóc, lenbuga, lendek, bükköny, zab, hajdinapolyva, apróra tört kukoriczatusa, szőlőtörköly, sőt galagonyabogyó is, magostól. Ezeket összegyűjtve hordóba tették, ott összekeverték, erősen letaposták, hogy minél több férjén bele s úgy vitték a malomba megörlení. Az ilyen keverékből süttött kenyér, melybe só tettek, olyan volt, mint a sár. „Énná a világon nem vuót köservesebb kényir” jegyzik meg az öregek, ha erről van szó, kik valaha ilyennel sanyarogtak. Sok háznál a kenyeret csak diszül tették az asz-

taira. A kukorica javát a disznók ették meg. Maguknak a hitványabb részét hagyták. Különben e régi, silány kenyér, valamivel jobbitott kiadásban Hetes vidékén, itt-ott, még most is megvan. Hetesben, ugyanis, a kukorica s rozsból álló kenyérliszttbe kukorica-tusát, babot s hajdinát kevernek. Egyesek ezeket együttesen őrlik meg. Sót sem tesz mindegyik gazdaasszony a kenyérbe. Göcsejben ma már tiszta rozs, vagy kukoriczával kevert rozskenyeret esznek. A szegényebbek parasztórlésút, a jobb módúak szítalóra őröltet.

Egyes helyeken még mindig csak a legegyszerűbb ételek készítésében járatosak.

A göcseji nép napjában télen háromszor, szentgyörgynaptól szentmihály-napig, tehát az erősebb munkaidőben, a midőn egyszersmind hosszabbak a napok, négyszer, ötször eszik. Télen reggel s este főznek, délben, ha maguk vannak, száraz étellel érik be. Nagylengyelen s vidékén főlöstökömöt nem főznek. Szárazat esznek, mint: szalonnát, krumplit stb. Itt, természetesen, délben már főznek s este maradékot eszik. Másutt e téli időszakban csak akkor főznek délben is, a mikor munkásaik vannak. Reggel a főlöstökömre első tál ételül leggyakrabban káposztalevest szeretnek enni, mert az ő gusztusuk szerint ez után esik jól a második étel. Azt tartják, hogy ha káposztát nem ehetnek, egész nap éhesek. Azért káposztát sűrűn esznek. A nagyobb házaknál 6-10 „aku” káposztát savanyítanak be. Az első tál étel általában savanyu.

A káposztán kívül főznek *reggelire: kurümpi-*, (burgonya-) *ides-*, *savanyító-*, *sárgoriépa-*, *karalábi-*, *tejes-*, *köles-*, *handinya-* és *vorgányolevest*; *tejfölösborsu-* (bal-)- levest savanyúan, édestejjével vagy eczettel. *Eczetlevest*, rántva: *tikmonyas-* vagy *rongyoslevest*. Ez utóbbi egyszerű rántott leves, melybe a főltört tojás tartalmát kanállal eregetik bele. Tiszta *rántottlevest*, *dudori-* v. *savulevest*. Ez utóbbit aludttejből főzik s belehabarnak. A *katrabuczaleves* is ilyenféle. Ebben túró is van. *Paprikásleves*. Régebben a *lencse* a legfontosabb ételek egyike volt. Levesbe főzték. Ma már csak ritka helyen termelnek lencsét, tehát az ételek sorából teljesen kimarad.

A reggelineél a második tál étel – legtöbb helyen – lisztből készül, hogy a jóllakást biztosítsa. Leginkább gánicza-gombócféléket készítenek, mint: *száraz-*, *búzagombuczot*, *kukoriczagombuczot*, („liélékhajgálu” v. „baltafütyüke”), *kukorica-*, *dődöllegániczát*. Ez utóbbi kukorica- s búzaliszt keveréke. Többféle prószát, (málét,) *kurumpis*, *kukorica-*, *árpa-*, *tök-magos*, *káposztás*, *répás* és *zsirkás* prószát. A prószákat *küötten* és egyszerűen készítik. Az előbbi a finomabb.

A *gaboncza* bélesféle. Hajdinalisztból készítik. A tésztaját elnyújtják. Répát, mákot és túrot tesznek bele és tejjel leöntik. A *kiétrétü* és *százriétü hiéles* több réteg bélesből áll; (egymás fölött,) az egyik réteg túróval, a másik dióval, mákkal, répával stb. van meghintve. A *krápczát* a vendektől vették át. Ezt úgy készítik, mint a túróslépenyt, csakhogy túró helyett kölest raknak a tészára. A krápczára tejfölt öntenek. *Mácsik* többféle van: *turus*, *tejfölös*, *kortyogus mácsik* stb. Ez utóbbit egyszerűen vizes zsírral öntik le s nem hintenek rá semmit. A mácsikot hajdinalisztból készítik. *Laska* vagy *langali*. Régebben habozott langalit is sütöttek.

A Cserta, Kerka és Váliczka körül levő községekben reggel nem dukál hús. A káposztában vagy másképen megfőzött húst kis- vagy nagybidre eszik.

A szegek vidékén reggel az első tál étel savanyú, a második édes, illetőleg nem savanyu leves. Göcsej keleti részén (Bak, Zalabesenyő, Boczfölde stb. községekben) a reggeli *kenyér, szalonnával, fűött kurumpi* vagy *tejfele*. Ha vendégek, illetőleg munkások vannak, rendszeren 3-féle ételt adnak reggelire. A harmadik étel rendszeren tészta.

Délben egyszerű, száraz étel járja: *sütkurumpi, szárított* vagy *puhafám, disznu-hüs-foghajma, vöröshajma, nyers* v. *szároz gyümölcs, nyers-káposzta*. Továbbá, ha nincsenek künn munkában, a reggeli maradék étel! Ezekből egy, legfőlebb kétfélet esznek.

A nagyobb munkaidőben, (szőlőkapálás-, kaszálás- s aratáskor,) ha munkásokat alkalmaznak, délben is főznek, sütnék. Ilyenkor a déli ételek: *tejföltös borsuleves*, (babi,) *czukorborsu-, tormásborsu-, paradicsomleves*. Ez utóbbi krumplival. *Disznutetü-,* (hajdina,) *hajmás gyémike-, marha-, pacza-, bugya-, czibére-, keszűce-, zsirka-, tásko-, gombucza-, eresztett gombucza-, gezemicze- s pesztericzeleves*. Továbbá különböző gombalevesek: *szarvas-, vorgányo-, fenyűalla-, nyugomba; csepörke-, szivaalla, magyaru-alla-, tehinióru-, gévagogomba- s lukácsgiéva- (törzsökgomba-) leves*. A *hajmás gyémike* aprított ioghagymával berántott leves. A *bugyileves-nél* a tésztát tojással meggyúrnák, gyűszűvel kiszakgatják és zsirban megsütve teszik a levesbe. A *czibére- v. turuslevesnél*, mikor a víz forr, aludttejet öntenek bele; ez megturósodik s mikor a víz újból forr, lisztes tejfölt öntenek bele. A *keszűczeleves* káposztás vagy tormás. A káposztát, illetőleg a tormát a levesbe eczettel behabarják. Búzakorpával is készítették régebben, ugyancsak habarással, a keszűcizet. A *zsirkafevesnél* a disznóhúst apróra megvágják, megfőzik, eczetbe lisztes hintenek s azzal a levest behabarják. A *gezemiczeleves* új burgonya, zöld borsó és répa keverékéből készül. Néhol a *paczalevest* (a mit többnyire szintén délben főznek,) *gévafevesnek* nevezik. A *táskolevesbe* kiszakított két tésztadarabot egymásra borítják, de előzőleg túrot tesznek közibük. Az *eresztett gombuczeleves*t búzalisztből készítik. A tésztát kanállal eregetik a forrásban levő levesbe. Ezen itt elősorolt leveseket rántva vagy habarva készítik.

A leves után 2-3, sőt többféle étel következik és pedig főtt és sült tészták. A főzeléket (vastagételt) a göcseji s hetési nép nem ismeri.

A gyakrabban készített tészták: *barát fűlő*, (szilvaizzal,) *czigányerek* (lekváros gombóc) s különböző rétesek, mint: *turus-, kurumpis-, káposztás-, répás-, almás-, tökös-, burgondis-, korpás-, darás-, hajdinas-, kásás-, zuzorkás-, rizses-, köleses-, kukoriczalisztes-, kuóczyos-, (káposztatorzsás-) divus-, magyarus-, kurumpis-, mákos-, zsömlis-, szölüs-, és szivásriétes*. A *turus-, kurumpis- s mákospalacsintát* a szokásos módon készítik.

A *papsipkát* úgy készítik, hogy a vékonyra gyúrt tésztát koczkákra metélik és a négy sarkát behajlítják úgy, hogy a behajlitott részek egymást ériék. Szilvaiz, dió stb. töltelékkel tesznek bele. De töltelék nélkül is készítik.

Készítenek még második tál ételül *pandúr-* vagy *disznótetűt* (hajdinakását) szárazon, különböző *gombákat*, sütvé. Néhol *tojásos gágyillót* (tojással sült csigát) és *tökmagtortát*. Ez utóbbit a következőképen készítik: tökmagot apróra megvágják s sót és cukrot tesznek hozzá. A tökmagnak másfélszer annyinak kell lenni, mint a cukornak. Ezeket összekeverik, halvány sárgára megsütik, azután bevérezett gyúródeszkán kisodorva, késfoknyi szélesre, tetszés szerint való szeletekre vagdalják s végül a megfelelő sütő edénybe nyomkodják. Ennek megtörténtével olajjal vagy vízzel bekenik, hogy az edényhez erősen ne ragadjon.

Második tál ételek végül a reggeli ételek között elősorolt prószák, gániczák, gombócok egyrésze, gobonicza s krápcza.

Ha az ebédet egyszerűbb kiállításban adják, az itt felsoroltakból kerül ki a *harmadik tál étel*. Vagy kövesztett disznóhúst adnak föl.

Sütemények.

Utolsó ételül süteményeket adnak. Sütemény sokféle van. Közülük felsoroljuk a következőket: *kukoricza-*, *buzapogácsó-*, *küöttészta* és *kukori*. (Perczféle.) A *küöttészta* a pogácsánál jóval nagyobb, belül szilvaival, mákkal, dióval, túróval stb. A túróba apróra megvágott szárazszilvát hintonak. Ez az aszaltszőlőt pótolja. *Borzáskata* finomabb pogácsa, melynek fölét cukorral hintik meg. *Czipuka*, *kissz . . . r*, *nász . . . r*, *barátfüle*, *kis mákoskifli*, *nagy mákoskifli*, (nagy újság.) *küötriétes*, *madár-*, *béka-*, *likas-én fodroskalács*. Ez utolsóra fölül fodrosán vékony tésztát helyeznek.

Télen a munkásoknak egyszerűbb ebédet adnak, pl.: *guláshusleuest*, („bográcsush”), *fonnyasztu* vagy *feketelevest*, mely utóbbit tüdőnek, májának, vesének és vérnek összekeveréséből főzik. A második tál étel pedig pogácsa vagy perecz.

A több fogásból álló ebédet Csertamelléken *nagyebidnek* nevezik. Mert van *kisebid* is, vagy *ebidfija*, ugyancsak a csertamelléki községekben, szentgyörgynaptól szentmihálynapig, akkor, midőn munkásokat élelmeznek. Ez egy, esetleg kétféléből áll. A *kisebidre* hagymát, retket, ugorkát, (savanyítottat v. salátát,) gyümölcsöt, szalonnát, kövesztett *disznóhúst*, *kalácsot* vagy

tojásos sunkát adnak. Ez utóbbit úgy készítik, hogy apró darabokra metélt sunkát tojással megsütnek.

A kosztos munkásoknak délután 5 óra körül *uzsona* jár. Itt ugyanolyan ételek vannak, mint a kisebédnél. A délről maradt húst s kalácsot szintén feladják.

Vacsorára készített ételekül igen gyakoriak a *tejes levesek* mint: *tejes-piéplevesek* (pép búzalisztból,) *tejesleves*, paczallal, tésztával vagy metélttel, *tejes mutymurutty*, zuzorkával; továbbá: *kuódisleves*, (krumpligánicza levéből készül, üresen, vagy csipkedett tésztával,) tiszta *rántottleves*, melyet betyárlevesnek is neveznek; *macskanadrágleves*, kukoriczapépból; oly sűrű, hogy – mint tréfásan mondják – a macska megállhat benne. *Második tál ételül* gyakori a *kurumpigánicza*, *fűöttkurumpi*, tavasszal és nyáron *saláto*, melyet eczettel, tejfölösen vagy forró eczettel leöntve készítenek. Ez utóbbira még pörccöt tesznek.

Ha munkásokat tartanak, akkor este néhol kétféle levest tálalnak fel, melyek vitán rendesen *rétes*, *palacsinta* vagy *urusmetit* következnek. A munkást általában igen jól tartják. Nincs nagyobb szégyene a háziasszonynak, mintha ételével a munkások nincsenek megelégedve.

Ünnep- és vasárnapokon, lakodalmak alkalmával főznek legjobban. Különösen a leveket főzik kiváló gonddal. A húslevest, a szerint, a milyen tésztát vagy mást tesznek bele, különbözőképen nevezik; van: *metit*-, *koczkás tiészta*-, („piláco” vagy pacza,) *rizskása*, *ludgégé*-, *rozmaringos*– és *becsinyáttleves*. A ludgégé-leves tésztáját kis hegyes fán megpödrök, hogy srófosan, tehát olyan alakban álljon, mint a ludgége. A rozmaringosleves voltaképen kurumpileves, tejföllel behabarva, melybe vágott rozmaringlevelet sóznak. A becsinyátlevest majorság aprólékjából készítik, néha savanyúan.

Nagy gonddal készítik a mártásokat, melyek közül legkedveltebb a *rozmaringos* (tejfölös lisztből készítve, közötté vágott rozmaringgal). Van még *szoszmiéta*-, *tormás*, *buborka*-, *zsömle*-, *paradicsos*– s *vorgányamártás*. *Majorsághúst* csak nagyobb ünnepekkor esznek. Hétkönap csak a legkivételesebben. Különben a gazdaasszony jórészt majorságból pénzelve, azok nagyobb részét eladja.

A küött kalácsot régebben csak itt-ott ismerték. Ritkán is sütöttek kalácsot, mert a keletést nem ismerték. Addig perecz s pogácsa

képviselte a tésztasüteményt.

Az ünnep- s vasárnapi többi étel az eddig elősoroltak jobbjából kerül ki. A lakodalmi ételeket a lakodalmi szokásoknál fogjuk fesorolni. A hetési nép ételle nagyrészt ugyanaz, mint a göcsejié. Altalában azonban jóval silányabbul él, mert szegényebb. Mind a göcseji, mind a hetési nép nyáron jobban táplálkozik, mint télen.

*

Italul télen, nyáron bort fogyaszt és pedig – a ki csak teheti – böven. Pálinkája is van, de azzal elég mértékletesen él. A fölnöttek reggel egy-két kis

kupiczával isznak, evés előtt. A gyermekeket szintén meg-megkinálják $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ kupiczával. Göcsejben csaknem minden gazdának lévén szőlője, a család részére néhány hektolitert meg szoktak tartani. A bort künn tartják a szőlő-hegy pinczéjében. Néha-néha, különösen ünnep- s vasárnaponkint, egy-egy csutorával vagy bucskával hazavisznek a család részére. Rendszeren evésközben vagy közvetlen evés után isznak. Előbbi esetben „disznutörvint”, utóbbi esetben pedig „ökörtörvint” követnek. Azt tartják rendes embernek, a ki ökörtörvint tart. Most már a családtagok hétköznap nem igen kapnak bort. Csak a gazda s felesége iszik. Régente az asztalnál a gazda kezdte az ivást a csutorából, utána a felesége s gyerekeik, korszerint, sorban. A kisebb gyermekek a csutora födeléből ittak.

Az ételeket az asztalravitel előtt a tornáczfákra rakják ki, hogy „meghidegiccsik”, ne kelljen evésközben hűteni, fűjni. A kitálalást a gazdaasszony, a kiszolgálást a házbeli fiatal menyecskék, leányok teljesítik. A család felnőtt tagjai az asztalnál esznek. Régebben, midőn sokan voltak egykenyéren, néha kettőnél is. A gyerekek – külön – a földön, a „sordikba” (kályhasarokban) „karijba” ültek, közepén az étellel telített tállal. A hol sok gyermek volt, a kisebbek s nagyobbak külön ettek a földön. A hol a gyermekek nem esznek közös tálból, hanem mindegyik tányért kap s nem az asztalnál foglalnak helyet, tányérjaikat a székre, padra, kályha polczára helyezik avagy hátukat a kályhához, falhoz vetve, kezükbe fogják tányérjukat s úgy eddegélnek belőle.

Régebben az asztalhoz csak 15-16 éves korukban eresztették a gyermekeket, mikor már dolgosszámba jöttek s elég illendően tudták magukat viselni. Most már a gyermekeket kezdik az asztalhoz eresztetni, különösen oly családoknál, a hol csak 1-2 van.

A patriarchális családi élet idején csak a férfiak ülhetek az asztal mellett. A fal mellett húzódo karospadokon volt a helyük, míg a nők az asztal másik két – szabad – oldalánál állottak. Nem szabadott ülve enniök. így többen fértek az asztalhoz s a nők mindig készen lehettek a kiszolgálásra. Azt mondják, hogy az ülve evő leány soha sem ment volna férjhez, mivel mindenki lustának tartotta volna. Az ilyeneket azért, mert ülve ettek, az öregebb asszonyok megpirongatták. E szokás egyes helyeken – részben – még most is fönáll. Néhol nem ülhetnek a leányok az asztalhoz.

A család fölnőtt tagjai még sok helyen közös tálból esznek oly módon hogy mindegyik közvetlen a tálba nyúl kanálával, telemeríti s azt a tál széléhez érinti, hogy az étel az abroszra ne csöpögjön és merev tartással viszi a szájához. A leányok mielőtt a szájukhoz vinnék a kanalat, elfordulnak s úgy teszik a szájukba az ételt. Ha tányérból esznek, a tányér fölé hajlást illetlennek tartják. A húst a gazda vagdalta szét. Ha nem volt tányér, a gazda asszony osztotta el künn a konyhában s mindenkinek eleibe tette.

A húst legjobban kezükben tartva szeretik enni. Ha villával veszik is ki a húst, kezükbe fogják, mert így könnyebben esik az evése. A markukban tartott kenyér fölé helyezik a húst s egyikből is, másikból is egy-egy darabot vágnak.

A göcseji ember nagyon lassan eszik s így sok időt tölt el az evésnél.

BABONÁS HIEDELMEIK ALAKJAI.

A göcseji s hetési nép hiedelmeinek alakjait nagyrészt az ország más-vidékén is megtaláljuk, csakhogy a legtöbbet jóval elmosódottabban, mint itt. Különösen a *fődiördög*re s *csordásfarkas*ra vonatkozólag találunk bő adatokat, annyit, a mennyit a magyarságnál – úgy hiszem – sehol. 13 alakról többé-kevésbé be tudunk számolni, négyről azonban nem és pedig a *féktárol danáról*, *miggyonról* és *lutyónról*.

a) Boszorkány.

Az itteni nép hiedelmének alakjai között legtöbb szerepe van a boszorkánynak. Férfi, nő egyaránt lehet boszorkány. Mint ilyenek emberfölötti dolgokat művelhetnek. Sokféle alakban jelennek meg. Az állatok közül leginkább ló, szamár, fekete kutya, fekete macska, fekete tyúk, pulyka s béka képében szerepelnek. A szamár általában mind boszorkányos állattá válik. Döglött szamarat – a néphit szerint – nem látni, mert az eltűnik. A régi erdősök és kocsisok legnagyobb része boszorkányos volt és ezek aztán lóhattek anyyi vadat, a mennyit csak akartak s lovaikkal csudadolgokat művelhettek.

A boszorkányok az ember s állat megrontására törekszenek. Kárt tesznek különösen a tejben, a mennyiben a tejhasznot teljesen elveszik. A forgószelet ők csinálják. Jót nem művelnek, mert a ki egyszer boszorkány, az már az ördöggel czimborál, a kinek a lelkét eladta. A boszorkányságot tanulni kell s néha e végett nehéz próbáknak van az illető alávetve, melyeknél rendszeren az ördögök vagy a többi boszorkányok is szerepelnek.

A boszorkányokat külsőleg rút alakjukról s arról lehet megismerni, hogy egyik lábuk be van kötve. Egész biztosan karácsonykor a luczaszéken ismerni meg őket. Boszorkány voltukat úgy is meg lehet tudni, hogy nagykest vernek a gerendába. A boszorkány három nap eltelte előtt eljön nagykest kérni. Az érintkezésnél nem szeretik mivoltukat elárulni. Templomba járnak, azonban a szenteltviztől, mint minden szent dologtól, félnek. Azért óvszer ellenük s megrontásuk ellen is a tömjén, az imádkozás s keresztvetés, továbbá a nyirfa (mint hajdani szent fa) s részben a mogyorófa. Ha az állatot, a melynek képében van, megverik, megsebzik, meglövik, az az emberi alakján meglátszik és pedig ugyanazon testrészén, mint azon az állatén, a melyet megsebztek. Ez különben a legbiztosabb jele a boszorkányok fölismerésének.

A boszorkányok nyári időben söprűn, rokkán, hordón, taligán, kocsin járnak; sőt emberen, állaton is tudnak lovagolni. A kinek a nyakába kötőfékjüket beledobhatják, az hatalmukban van, azon nyargalászatnak. De ha viszont tőlük a kötőféket elvehetik, ő rajtuk lovagolhatnak. Ilyenkor az emberek hatalmukba kerítik s tüzes vassal megvasalják avagy mogyorófpálczával jól elverik, hogy többé oda ne menjen. Néha tuskén égetik el. Sörét a boszorkányt nem fogja. Csak puskába helyezett pipával vagy szentolvasószemmel lehet agyonlőni. Azon kocsi, taliga vagy rokka kerekeit, a melyeken utaznak, boszorkányzsírral kenik be. Néha magukban röpülnek. Egy szerető asszony éjszaka elment hazulról. Valami cserepet vett le a gerenda közül s az abban levő kenőcsessel talpát s hónaalját megkenve, elröpült. Kenéseit a következő mondásokkal kísérte

Czucz, kerekéggyi,
Lapis domboroggyá,
Mingyár ott legyek,
A hun akarok! (Ebergény.)

Ha a boszorkányzsírral bekent kocsira stb. fölül, az illetőt a levegőbe, háztetőre stb. viszi. A házakba rendszeren kéményen járnak be s azon illannak el.

A boszorkányok egyes napokon összegyülekeznek s ilyenkor dal és zene mellett nagyot mulatnak. Egy bánokszentgyörgyi ember szemtanúja volt, midőn a boszorkányok a kerettyei hegyre mentek mulatni. A levegőben utaztak, duda-, hegedű- s czimbalomszó mellett. Midőn a hegyen a tűz mellé letelepedtek, ilyen kiáltásokat lehetett hallani: „Fújd meg! . . . Húzd meg! . . . Dobb meg!” A boszorkányok mulatós nótája:

Zárt ajtumat zörgesd még,
Sarkantyúmat pingesd még!
Lara, lara, la.

A boszorkányok elsősorban azokat rontják meg, a kik őket megbántják. A rontást néha boszorkány mondások között végzik. A megrontás igen sokféle lehet; annak módjait itt mind nem számlálhatjuk el. Különbösen is jórésze a szokások leírásánál elő fog fordulni.

A kít a boszorkány nyomogat, az nem tud beszélni, de ha közben az illetőt valaki megérinti, a boszorkány eltávozik. Akkor is eltávozik, ha azt mondják: „A szén kereszttörgyön meg!” (Sárhida.) Ha nyirfarudat tesznek a szobába s mikor a boszorkány hozzámegegy, gatyamadzaggal megköti. Ilyenkor üthetik, a meddig csak akarják. Néhol úgy védekeznek a boszorkánynyomás ellen, hogy a mosólapoczkába kést vágnak. (Tófej.)

Ha a boszorkány vasalatlan kerék agyába ül, a szekér vagy kocsi csak kityegve-kotyogva mehet előre. A melyik hordódugóra nem vetnek keresztet, abból a boszorkányok bort lopnak s azt mulatságaiknál felhasználják. Hogy a gazda a lopást észre ne vehesse, a hiányzó részt vizeletükkel pótolják. így persze a bor megromlik.

A kincsesókat a „jelenet” fekete macskákkal hajigálja meg. A boszorkányok egymást is megrontják, kivált egymás lábait. Az állatok közül főleg

teheneket rontják meg. Ezt sokféleképpen tehetik. Az istállóba többnyire varangyos béka alakjában jelennek meg megszipni a tehenet. Azért, ha a varacskos békát megfoghatják, nyársra húzzák s a kapufélfára szegezik. Egyik módja a tehen megrontásának az, hogy a boszorkány éjjel, 11 óra után lepődöt borít magára s a tehenhez menve, annak tőgyét emberi ürülékkel bekenni, azután az állat előtt tánczol s magában boszorkánymondásokat mormol. Ugrálás közben fejele a tejét kis bögrébe. 12 óra után távozik. A boszorkányok emberfölötti képességükkel meg tudják tenni, hogy pl. a kapufélfát fejk meg, a törülközőből fejnek s a megrontott tehen ezekbe adja le tejét. A tehen és teje megrontása ellen való védekezést különben másutt részletesebben fogjuk tárgyalni. Ilyen boszorkányos asszony midőn tejet rázott, azt mondta 3-szor: „Imádom a fazokamat, tagadom a zistenemet!” s ezen idő alatt a tej összement. A boszorkányok a szép marhát leütik, föllakmározzák, a megmaradt csontot pedig az állat lefejtett bőrébe rakják. Ezt azután nyirfavesszővel megütik s – újra állattá (marha) elevenedik. Ezek azok a sovány marhák, a melyeket semmiképen se lehet meghizlalni. (Kámah.)

A boszorkányok dolgairól töméntelen „megtörtint eset”, elbeszélés, mese szól, azoknak leírása kötetekre terjedhetne. Néhányat e helyen közlünk» Egy boszorkányos asszony tyúkjai helyett maga tojott és pedig naponkint hetet. Ezeket el akarta adni a tyukásznak, ez azonban megismerte, hogy nem igazi tojások, mert nem volt „szíektyék” (sárgájuk) s nem vett belőlük. (Rózsás szeg.) Egy takácsot a boszorkány szövőszékével együtt a Szt.-Gellért-hegyre vitt. Pár pillanat alatt ott voltak, a hol sok boszorkányt látott hordón ülve, kik közül falujából valókat is látott.

Korcsmába ment a boszorkányos kocsis. Ott evett, ivott, de fizetni nem tudván, a korcsmáros, hogy el ne szökhessek, kivette kocsijának egyik kerekét. A kocsis a háromkerekű kocsival is el tudott hajtani. Az ott fogott kocsikerék pedig a söntésben – a hová behelyezték – mindent összetörött s utoljára elfutott a kocsi után. (Salomvár.)

Két ember korán reggel vadászatra indult. A mint a teleken mennek, elébük került egy fekete kutya, a melynek szájában nagy zséter tej volt. A két vadász azon töprengett: rálőj jenek-e vagy ne. E tanakodás közben a kutya első lábával megfenyegette őket, hogy ne löjjenek rá. Hiában! az egyik vadász rálőtt s agyon is lőtte. És ki volt? a szomszédasszony. Agyonlövése után a „mása” asszonynya vált. (Bdöbr.)

Egy öreg muzsikos (parasztember) éjjel ment haza a lakodalomból. Útja erdőn vezetett keresztül. Az erdőben lakodalmásokra bukkant, kik javában táncoltak. Az öreg muzsikos közéjük ment s vigan mulatott velük. Távozása előtt, mint szívesen látott vendégnek tarisznyáját telerakták süteménnyel. Szívesen vette s örömmel ballagott hazafelé. Otthon sietett az ajándékot családjának megmutatni s kiborította az asztalra. De mit látott! Csupa lógombóc (lótrágya) volt. Felesége összecsapta a kezét, hogy hogyan is rakhatta az ura ezt az utálatos dolgot a tarisznyájába. Az öreg muzsikos erre szégyenkezve mondta el, hogy mi történt vele az erdőben, milyen jól mulatott s mennyire

jöllakott. Hát bizony boszorkányok közé keveredett. Ezen idő óta már messziről elkerülte ezt a boszorkányos erdőt. (Páka.)

Baki György nevezetű pákavidéki ember egyszer megleste a vénasszonyokat, midőn azok seprűjüket boszorkányzsírral bekenték s felülve rája, elröpültek. Figyelt arra, hogy hová teszik a boszorkányzsírt, azután azt ellopta s elment egy ellenségéhez, kinek az udvarán egészen új szekér állott. Baki ennek a kerekeit gyorsan bekenete. A mint a bekenést elvégezte, a szekér gyorsan elröpült s Kerkaszentmiklóson a réten, egy csepefán akadt meg, a honnan darabszámra hordták le. (Páka.)

Egy ember – rendes szokása szerint – elment a szőlőhegyre. Vitt magával kenyeret, a mit ott a pinczében szépen elfogyasztott s iddogált rá. A mint iddogált „odatalákszott” egy csúnya varacskosbéka. Táltott szájjal ment a pinczébe. Az ember kusztorakését a hátába vágta. A béka, hátában a kusztorával, eltávozott. Másnap az ember ismét elment a pinczébe. Hát nem jelent meg megint a varacskosbéka? „Leffett” szájjal jött. Most az ember bort öntött feléje s azt mondta neki: „Ne, ha szomgyus vagy, igya egyet!” A béka ivott s elment, de harmadnap megint csak visszajött, hátában a kusztorával. Ezúttal a béka már rászólt az emberre: „Na, idős komámuram, észts máskor ne tegye! mikor hajlikábo gyün ész szomgyus ember aggyon neki innya. Most végyé kü hátombu a kusztorát!” Boszorkányos ember volt, béka képében. Magának nem állott hatalmában a kést kivenni. (Bf.)

Volt két kovácslegány. Egy gazdánál dolgozott mind a kettő. Egyszer az egyik azt mondja a másiknak:

— Pajtás, hogyan van az, hogy te is csak annyit dolgozol mint én, mért vagy olyan sovány, mikor ott dolgozol, a hol én?

— Kedves pajtás, megmondanám, hogy miért, de félek.

— No, de mégis mondd meg a sorodat!

— Hát veled együtt szépen lefekszem, de megjön a 12 óra, mikor te jól nyugszol, nekem meg mennem kell.

— De hát miért, mi végre?

— Azért, mert az asszonyomat minden éjjel el kell vinnem a Szent Gellérthegyre.

— Jó, hogy megmondtad. Tudod, mit csináljunk estére? Majd te feküggel az én ágyamba, én meg a tiedbe; az asszony hozzám fog jönni.

Úgy is tettek. Hát mikor az asszony megérkezett a rendes ágyához, mindjárt felnyergelte a legényt (persze most a másikat) s elrúgtatott vele Szt. Gellérthegyre. Mihelyt odaértek, mindjárt vitetett eleibe egy öl pozdorját, azt kellett eddegélnie, míg az asszonya a többi társaival mulatott. Visszafelé megint felkantározta az asszony a legényt s elrúgtatott hazafelé. Mielőtt azonban hazaértek volna, a legény a kantárt a saját szájából hirtelen kikapta s az asszonyéba vágta, miáltal őt is fel tudta rendesen kantározni. Ekkor aztán ő lovagolt az asszonyon. Hazaérve megkötötte az asszonyt, mint a lovat szokás a kovácsműhelyben, azután pedig befutott a gazdájához, hogy azonnal patkolják meg. Meg is patkolták izzó patkóval és elbocsátották.

Másnap délelőtt a legények dolgoznak . . . dolgoznak, de a fölöstökömöt

csak nem hozza a kovács felesége, a kosztadó háziasszonyuk. Az egyik legény aztán megkérdezte a májsztert: hogy van az, hogy fölöstökömöt nem kapnak, mire a kovács azt felelte, hogy beteg az asszony, nem főzhetett.

— Mi baja lehet?

— Én nem tudom.

Ej, én is megnézem, mint jó asszonyomat. Jöjjön csak májszter uram ide!

Erre megfogja a dunnát, felhajtja s azt mondja:

– Nézze májszter uram, ezt vasaltuk meg hajnalban!

Kezén, lábán patkó volt. Mit tehettek vele mást: kivitték a mezőre s ott egy szekerre való tüskén megégették. (Bdöbr.)

A göcseji boszorkányok Szent-Gellérthegyre, a hetésiek pedig a Sági-hegyre (Vas m.) járnak.

b) ördög.

Az ördögről való képzelődés nagyjában és egészében megfelel a másvidéki magyarság ilyenmű hiedelmének. Alakja emberi, fekete színű, fején szarvakkal. Lábai lólábak. Fekete tyúk, fekete macska, fekete kutya és ló képében is meg szokott jelenni. Az ilyen lónak nincs álkapczája. A fekete macska ördög képében egerész. Sokan az ördögre való tekintetből, fekete macskát nem tartanak a háznál. A kincskeresők, kincásók fekete tyúkot vagy macskát visznek magukkal, hogy ezek, mint az ördögök kedves állatai, segítsenek rajtuk. Az ördögök repülni is tudnak. Az ördög körülbelül annyira ártalmas, mint a boszorkány s más rosszindulatú szellemek. Egyrésze odvas fákban tanyázik, a többi a pokolban. Ha a fa levágásánál valami lyukat találnak, azt hiszik, hogy ott ördögnek kellett tanyáznia. Az ördögök, feltevésük szerint, nagy lyukakban, barlangokban, fákban, általában rejtett helyeken tartózkodnak.

Míg az ember reggel meg nem mosdik, addig a sátán képét hordja, az kísérti. Az őrangyal a törülközőt hordozza.

A ki az ördög szövetségébe lép, az minden szent dolgot megvet. Egy ilyen erdős valahányszor a kereszt mellett elment, azt mindig megdobta. A Valkonyához nem messze eső paláhoki erdőben egyidőben éjjélkor mindig kopókutyák hajtottak nyulat. Olyan jáger kutyái, ki életében az ördöggel tartott.

Az ördöggel cimboráló ember rendkívül nagy dolgokra képes. Papnál szolgált egy kocsis, ki fekete tyúkot és kakast tartott. Egyszer a tyúk egyik tojását a hóna alá kötötte, melyből 7 hét múlva ördög kelt ki. Ez az ördög a kocsis helyett dolgozott s őt ellátta pénzzel. A kocsis csak mulatott. A kiadott pénze mindig visszavándorolt kezébe, még akkor is, midőn zsebkendőbe kötötték vagy erszénybe csukták. A keze alatt levő lovak egy óra alatt négy-napi utat tettek. Az ördög egy éjjel egész tábla gabonát learat; az ördöngös vadásznak, ha vadat nem talál, csak a zsebkendőjét kell eldobnia s az rögtön a kívánt állattá válik, melyet aztán akár ablakon át is egyszerűen lelő. Az ilyen vadnak azonban se szive, se tüdeje nincs. Lő nyulat a nélkül, hogy ott nyúl lenne. De az ilyen nyúl még megsütve is kifut a tálból.

Az ördögről számos megtörtént eset s mese kering a nép között. Ezeknek a veleje az, hogy a furfangos ember hogy fog ki az ördögön, hogy teszi lehetlenné, hogy ejti hatalmába, hogy bünteti, kinozza meg.

Midőn egy ember künn a legelőn járt, egyszer csak elébe állott egy ló, mintha kantároztatni akarná magát. Az ember megtapogatja a lovat, hát – uramfia! – nem volt álkapczája. Mindjárt tudta, hogy ördöggel van dolga; nosza, kihúzta gatyamadzagját s kantárul a ló nyakába vetette. Ezzel haza vezette s egész nyári munkáját s az őszi vetést azon az egy lovon végezte. Csak kenderpozdorjával etette. Mikor az őszi munkát bevégezte, a lovat az erdő szélére vezette, ott a gatyamadzagot levette róla, nyirfacsaptatóval (páratlan számban,) megütlegelte s ezzel kiadott rajta. (Bszgy.)

A régi időben mind a fiatal, mind az öregebb gazdák éjjel legeltették lovaikat. Ilyenkor nagy pásztortüzet raktak. Egy ilyen alkalommal a köztük őrző gyerkőcöt elküldöttek, nézze meg, hol legelnek a lovak. A fiú visszamegy s elmondja, hogy olyan lovat látott, mint a milyen az atyjáé, csak hogy nincs alsó álla. Bálint, egyik künn őrző gazda, szeretett volna e különös lóra fölülni; elment tehát, megkereste s ráült. Alig ült rá, a ló sebes vágatva a közeli sűrű erdő felé vitte. Bálint gazda megijedt s hirtelen leugrott. Erre a ló dühösen visszanézett; szemei égtek, a szájából láng csapott ki. Ekkor jutott csak B.-nak eszébe, hogy az ördöggel volt dolga. (Páka.)

Kerkaszentmiklóson szolgált egy legény, ki künn halogatott az udvaron. Egy éjjel nagy zuhogást, robogást hallott. Föltekint, hát látja, hogy valami ördögfele röpül. Gyorsan összekapcsolja hát mutatóujját s ime, leszáll a röpülő alak. Ez Jancsi ördög volt, a ki a német-francia háborúból jött s egy hástartarisznyában 13,00 lelket vitt pokolba. A szegény lelkek nagyon jajveszéltek s könyörögtek Jancsi ördögnek, hogy bocsássa őket szabadon. De J. ördög még jobban összeszorította őket, felszállott s folytatta útját. (Páka.)

Van földön föllü valu ördög is. Ez újholdpénteken, midőn „leakamodik” azokkal szokott megjelenni, a kik valakiről elgondolkoznak. A kihez hozzáfér az azután nem tud tőle menekülni. Szép szóval ejti az illetőket hatalmába.

c) FöldiÖrdög.

Ez olyfajta kis rosszóság, mint a finn mythosban a Haldia, Tontu, az ireknél Clurecaun, a németeknél Galgenmächen, Spazifankerl, Spirifankerl, a cseheknél a Sotek. Ezek házi szellemek, kik némely családhoz vagy egyesekhez csatlakozva, kisebb-nagyobb szolgálatokat tesznek. Egyesek szolgálatában bizonyos foglalkozásoknál segédkeznek; nyájukat, lovakat, marhákat stb. gondoznak. Munkájukért áldozat jár, főleg ételben, Ha megharagítják őket, veszedelmesekké válnak, a mikor is rontanak, pusztítanak. A földi-ördögök egyes állatoknak, főleg lovaknak, nagy erőt kölcsönöznek.

Ily alakot az alföldi s fölsőmagyarországi nép hiedelme is ismer. Ipolyi Arnold „Magyar Mythológiájában” Czibakházáról említ ily rossz szellemet. A fölsőmagyarországi szlávok Spintusnak nevezik.

Göcsejben s Hetesben azt tartják, hogy földiördögöt főleg a kocsisok, béresek s vadászok tartanak; de lehet bárkinek, ki ezekre szert kíván tenni. A földiördögök piczinyek; rendszeren hüvelykujnyi nagyságúak. Olyanok „mind régebben a bakagyerek.” Ruhájuk: piros nadrág, piros, zsinóros mente s vörös sipka. (Bdőbr.) Mások szerint akkorák, mint az ökörszem, avagy olyan alakúak, mint a bogár. (Légy.) Rendszeren kis üvegben vagy skatulyában tartják őket.

Egy embernek több földiördöge lehet. Egyes helyeken abban a vélekedésben vannak, hogy a földiördög egymagában nem lehet valaki szolgálatában; másutt meg, hogy párosan nem lehetnek, hanem mindig páratlanul. Tudnak eseteket, hogy egyeseknek egy, kettő avagy három ily ördögük volt, másoknak meg annyi, a hány lovat adtak a kezük alá. A földiördögök különböző módon és helyen és pedig rendszeren karácsonynap előtt való éjjel szerezhetők. Éjfélel misekor olyan keresztútra mennek értük, a melyen a kakas kukorékolása már nem hallatszik. Az illető fekete macskát vagy fekete kakast (esetleg mind a kettőt) visz magával s az utak keresztezésénél mogyorórfapálczával kört kerítve, ezen körbe beléáll s az ördögnek a kakast vagy a macskát kidobva, kívánságára földiördögöket kap, a kiket aztán, bizonyos feltételekkel fölfogad.

A földiördögök szerzése ily alkalommal nagy lelkigyötrelem mellett megy végbe. Egy kocsis ily célból elment a keresztútra s magával vitt fekete kakast. Három szál istenátkozta-tüskefával kört húzott s abban elhelyezkedve, várta a történeendőket. Megjegyzendő, hogy az illetőnek a körből a midőn egyszer beleállott, távoznia, sőt még kilépnie sem szabad, mert az ott ólálkodó rosszak azonnal széttépik. Épen ezt nehéz kiállani a különböző nagyon erős megpróbáltatásokkal szemben. Először bivalybikák jöttek erősen s folyton bömbölve. A földiördögök kiabáltak: „Vigyázzatok, miét megölnek benneteket!” Azután négylovas kocsi robogott feléje a levegőben; a lovak szájából szinte potyogott a tűz. Az ördög, a ki kocsin robogott, már messziről kiáltotta: „Vigyázz, miét megsütöm a fejedet!” Közvetlen a feje fölött röpi el a kocsi. Ezután egy, ugyancsak négy ló által vont, lángoló szénásszekér közeledett. A szekéroldalról csomókban potyogott le a tüzes széna. Midőn közel ért a kocsihoz, az ördög ennél is odakiáltott: „vigyázz, miét rád dűöl a széna!” A feje fölött surrant el a szekér. Később két lovaskatona vágatott. Már messziről kiáltották: „Menny odább, miét ugratunk!” Ezek is a feje fölött vágatottak el a levegőben.

Az illető feje fölött czérnaszálon függő nagy malomkő forgott; csaknem a feje búbját érte. Közben odakiáltották a rosszak: „Eriggy el onnadj, miét rád esik, osztán äcczërre agyondob!”

Végre sánta vénasszony baktatott elő s a kör mellé állva, beszédbe ereszkedett a kocsissal s megkérdezte, hogy mit kíván. „Nekem ollanokat aggy, – válaszolt a kocsis – hogy a lebegübe (levegő) is áhossak velék, a kik meg nem melegsznek.” Erre a sánta vénasszony hüvelyknyi nagyságú kis üvegben valamit átnyújtott neki. Ebben voltak a földiördögök. A kocsis az üveget átvette s a kakast, meg a macskát a sánta asszonynak kidobta. Ez azokat elkapta s azonnal széjjelszabta.

Néha többen mennek a földiördögök fölfogadására. Kiket pénzzel s „kiégyezisse” is megszerezhetni a földiördögös emberektől. Csak egy pénzzel szokják venni; az az egy pénz aztán lehet kevesebb vagy több értékű: egy-, liz-, lmszfilléres, korona stb. Fekete majorságok révén szintén szert lehet lenni földiördögre. Ha valaki t. i. a fekete kakas és tyúk után eredő tojást 7 hétig hóna alatt hordja, abból földiördög kel ki s az szolgálatában megmarad.

A földiördögök a kocsis kezei alá adott lovakat rendszeren szépekké változtatják; de különben is, bármily rossz gebéknek látszanak a lovak, azok – ha gazdájuk ördögös – jó futók, erős húzók, nagy erejűek s rendkívüli dolgokra képesek. Elhúznak akár egy nagy fát vagy hajlékot. Előttük a ház kapuját ki sem kell nyitani, mert azon keresztül, illetőleg fölötte viszik be a terhet. Szóval az ilyen lovaknak nincs szükségük rendes útra. Ráfutnak a házra, átszáguldanak a vizén; levegőben járnak s akár az égig is felszáguldanak. Ha vadász szolgálatában állanak, segítségükkel gazdájuk bármikor lóhet vadat. Ha a földiördöggel bíró embernek pénz kell, megvágja az ujját s a vért az asztalra csöpögteti; az ördögök azt elviszik s hoznak helyette pénzt. Ha erre a pénzre korpát hintenek, senki sem tudja ellopni. (Svár.)

Egy úr földiördögös kocsist tartott, kinek 3 földiördöge volt. Mikor a kocsiba fogott, csak azt kérdezte urától, hogy hogyan menjen: úgy-e, mint a szél vagy úgy, mint a gondolat. A kérdésre egyszer azt felelete az úr: „Úra mennyünk, mind a gondolat!” Úgy is mentek. Mikor az úr azt kiáltotta a kocsisnak: „Ferku lassabban!” akkor már 100 mértföldnyi magasságban lebegtek fönn. De ezt aztán már nem vette tréfára az úr; megfenyegette tehát a kocsist: „No, Ferku, ha máskor is így járunk, ekergetlek a háztu!” Csak ezután kezdettek a kocsival fokozatosan leszállani s a rendes úton jární. (Bdöbr.)

Egy másik úr, kinek kocsisa szintén földiördögös volt, Budapestre kívánczozott. A kocsis, midőn ura a hintóba ült, figyelmeztette, hogy föl ne nézzen. Az úr azonban, midőn a kocsikerék megakadt, nem birta megállani, hogy ki ne tekintsen. Kinéz s mit lát! ... a kerék a templom tornyában akadt meg és tovább menetelnél a lovak egyik kéményről a másikra ugrálnak. A veszélyes utazás után korcsmába tértek be, a hol az úr társaságot talált. Közé elegyedett s kártyázott. A kártyán elvesztette kocsiját, lovát. Szerencsétlen esetét elpauzirozta kocsisának, ki nekibiztatta az újból való kártyázásra. Kölcsönzött neki pénzt, melylyel játszótársainak összes pénzét elnyerte. Pénzének visszanyerése persze ördögös kocsisának pénzével vált lehetővé. (Svár.)

Egy ilyen kocsis, ha gazdáját valahová vitte, a kocsiban elaltatta, hogy lovaival a levegőben járhatson. A gazda ezt észrevette s egyszer a veszélyes útról hazatérve, ezen szavakkal adott túl ördögös kocsisán: „Ha Isten hirive nem hordozhacsz, Ördög hirive ne hordozz!” Nemsokára rá azután a kocsis boszuállása következtében mind a hat lova elpusztult s ő is meghalt feleségével együtt. (Bdöbr.)

Egy gazdának, ki kocsisán ördögössége miatt kiadott, minden lova megdöglött. Erre a kocsist visszahívta, ki a megdöglött állatokat életre keltette. Egyik lónak a nyelvét kihúzta s rögtön életjelt adott minden ló. Erre az úr újra megfogadta a kocsist. (Svár.)

Egy vadásznak két földiördöge volt, kiket kis skatulyában tartott. Mindig magával hordozta őket. Ha egyiket puskájába eresztette, a milyen vadat csak gondolt vagy kívánt, olyan termett előtte s azt lelőhette. (Páka.)

De szolgálatuk fejében figyelmesen is kell ezeket az apró rosszaságokat gondozni. Gazdájuknak részükre minden tál ételből (leves, hús stb.) az első falatot (levesből az első kanállal) a földre kell dobni. Munkával nem szabad őket nagyon megerőltetni, mert lesoványodnak. Nagy munka után pihenőt kell nekik adni. Házikójukban fekvé pihennek. Egy úr, kinek földiördögei voltak, hazulról kocsin elutazott. Csak az utón jutott eszébe, hogy földiördögeit otthon hagyta. Kocsisát tehát haza küldte értük. Megmondta neki, hogy egyik ablakon talál kis skatulyát, azt hozza el. A kocsis azonban kíváncsiságának nem tudván ellenállni, kinyitotta a skatulyát. A földiördögök egyszerre a skatulya szélére ültek ki s kérdezték a kocsistól, hogy mit parancsol. A kocsis rögtön tisztában volt a helyzettel, tudta, hogy ezek kis földiördögök s valami dolgot kell nekik adni, mert különben elviszik őt. Azt válaszolta hát nekik: „Nem parancsulok egyebet, mind hogy észd a ganajt (rámutatva a közelben fekvő nagy trágyadombra,) terégek szielle!” Hozzáfogtak s rögtön elvégezték, mely után fáradtan a skatulyába tértek vissza. A kocsis gazdáját utolérve, átadta neki a skatulyát. Az úr kinyitotta azt s rögtön észrevette, hogy a kocsis bekukkantott a skatulyába s valamit tett a földiördögökkel, mert azok nem jelentek meg parancsot kérni, hanem – a nagy fáradságtól – fekvé pihentek. (Bdöbr.)

Az olyan kocsisnak, a kinek földiördögei vannak, nem kell dolgoznia. A kis rosszak megetetik, megitatják s megtisztogatják a lovakat. Tisztogatás közben a vakaró, meg a kefe csattogva járnak föl-le, a nélkül, hogy a földiördögöket látni lehetne. Ha látni őket, oly nagyak tetszenek, mint egy gyerek. A földiördögök által kifefélő lovak úgy tündökölnék, mint a tükör. Hogy a lovak jó állapotban legyenek, a földiördögös kocsis különös módon ád nekik ételt s italt. Némelyik akasztott ember keze csontjaival (melyen az ujjak is rajta vannak) keveri meg lovai abrakját s megszózott emberkoponyát tesz az itatópitlibe. Egyesek trágyával etetik a lovakat.

A mely béresnek földiördögei vannak, marháit nem kell őriznie; azok maguk járnak legelni s éjfélkor maguk mennek haza. Hazamenetkor azonban bögnék, sirnak-rinak, „koczorognak”.

Az ilyen rosszakkal bíró embernek, mint láttuk, igen jó dolga s e mellett jelentékeny hatalma van, különösen a boszúállásban. Embert, állatot könnyen elpusztíthat. Mindezek fejében azonban nagy áldozatot kell hoznia. Mint „rossz”, templomba nem járhat; míg földiördögjein túl nem ad, nem imádkozhatik. Egy ilyen kocsis mégis elment a templomba, de a neki nyújtott szentostyát nem vette szájába, hanem lovának vitte. Egy ördögös vadász pedig az ostyát a temetőbe vitte s ott, keresztre téve, rálőtt. Ez azonban megjárta: az ostyát nemcsak, hogy nem találta el, hanem egyszerre szemévilágát is elvesztette. Most koldul.

A földiördögökön a tulajdonos előbb-utóbb túl szokott adni, a midőn már szolgálatból való kivénülésük s más egyéb okok miatt nincs reájuk szüksége.

Ha túl nem adna rajtuk, elragadnák őt, miután nem tudna nekik foglalkozást adni.

A földiördögökön való túladás közönséges módja az egy pénzen való eladás, azután, hogy a tulajdonos mellényébe teszi őket s azzal együtt, észrevétlenül eladja; azt az üveget, a melyben tartják őket, másnak a nadrágszébebe csúsztatják s az – illetőé maradnak.

Egy ember a következőképen szabadult meg földiördögjeitől: Új tarisznyát vett s őket abba egy drb. új pénzzel beledobta. A tarisznyát aztán egy úton haladó ember szekérének oldalára akasztotta. Onnan egy fiatal legény elcsente s nyakába akasztotta. Egy darabig csak vitte a tarisznyát, azután azonban a tarisznya vitte a legényt. Mikor a legény a veszélyt észrevette, már a fák teteje fölött járt. Nagynehezen rázza ki nyakából a tarisznyát s a berekbe esett ő is, meg a tarisznya is. Így – szerencsére – megszabadult a bajból s egyúttal a földiördögöktől is. (Bdöbr.)

Ha a földiördögöknek nagyon sokat kell dolgozniok s enni nem kapnak, szintén eltávoznak. Némelyek gyökerestől, tövestől hordatják velük haza a fát az erdőről s e mellett koplaltatják őket. Ily tervszerű kinzást nem bírván ki sokáig, észrevétlenül otthagyják gazdájukat.

Eltávolításuknak egyik legbiztosabb módja az élőfákba vagy vízből kiálló czövekekbe való szegezés. Az élőfák közül a körte-, nyír- és cserfát használják e célra. Ezek közül azt szemelik ki, a melyik szekérút mellett van s kocsi- vagy szekértengely vége köszörül. A beszezésnek a következőképen kell végbemennie. A földiördögös ember a kiszemelt fának – úgy gondolomformán – feléig egy nyírfanyelű fúróval lyukat fúr s a földiördögökre parancsol: „Mennyetek tisztogassátok kü nekem eszt a likat!” Vagy: „Eriggyetek be, osztán eszt nekem söpörgyitek kü!” A földiördögöknek szót kell fogadniok. Midőn már a lyukban vannak, a kéznél levő nyírfapinkát (szeget) előrántja s leszegezi őket. Némelyek 3 lyukat fúrnak a fába. Az elsőt mélyen fúrják s beleküldik a földiördögöket: „Menny etek bele, ebbe juó heleték lesz!” Bemennek, de azonnal ki is jönnek, azt hozván föl okul, hogy nincs benn jó helyük. Erre az illető a lyukat nyírfaszeggel mindjárt beszegezi s megfúrja a második lyukat. Ebbe is beküldi őket s megkérdi: jó helyük van-e, Persze, nem tetszik nekik, tehát innen is kimenekülnek. A lyukat ismét beszegezi s megfúrja a harmadikat, melybe a földiördögöknek szintén be kell bujniok. Ennél aztán már nem kérdi, hogy jó helyük van-e, hanem ezen szavakkal: „Itt legyetek!” rögtön beszegezi őket erősen. Ezzel túladdott rajtuk. A ki beszegezi, az ki is eresztethi őket.

A földiördögök a fából – természetesen – szeretnének kiszabadulni, csakhogy hamarjában nem lehet s baj is volna, ha lehetne, mert beszegezőjüket a pokolba ragadnák.. A fából csak akkor szabadulhatnak ki, ha az elszárad, avagy ha a kocsi vagy szekér tengelye a fát egészen elköszörüli. A fákban a földiördögök jelenlétét az által lehet észrevenni, hogy az illető fában erős csikorgás hallatszik. E csikorgás a benlevő rosszak panaszhangja. Az a fa, melybe a földiördögöket beszegezik, akármilyen erős s nagy, legfölebb 7 esztendeig élhet. Ezen idő alatt kinjában „agyonveri magát”, mert

a földiördögök marczangolják. Először ágait veri a földhöz, midőn pedig azok már pozdorjává váltak, a törzset, mely utoljára tövestül együtt kifordul, kidől. Az ily módon megszabadult földiördögök volt gazdájukat már nem bánthatják.

A földiördögös ember, halálát megelőzőleg, több napon át a saját testét rágja. Egy ilyen kocsis kinjában 3 éjjel, 3 nap rágta testét, a míg csak győzte: már csak úgy lefegett rajta a bőr. (Bdöbr.)

A földiördögök egy neme a kerti veteményekben élő rosszaság. Ez a boszorkányos asszonyok szolgálatában áll. Akárhány asszony bizonykodik, hogy néha ugorkáját leszakítani, foghagymáját pedig kihúzni nem tudta, mivel a földiördög fogva tartotta s egyúttal az ő kezét is merevvé tette. Némely asszony meg tudja tenni, hogy a tolvaj keze is rajta marad a veteményen s addig nem mozdulhat el onnan, míg ő ki nem szabadítja. Az ilyen földiördög ellen úgy védekeznek, hogy a veteményt vetéskor és ültetéskor háromszor megkerülik.

d) Szépasszony.

Alakjáról nem tudnak beszámolni, csak azt tudják, hogy szép s szépségével főleg a férfiakat eltántoritja s megrontja. De megront nőt is s gyermekeket is. Nem egyszer az ördögöt is hatalmába ejti s tehetetlenné teszi. Némelyiknek rendes foglalkozása van, pl. „korcsmárosné, mások az erdőben tartózkodnak s ott kerítik a férfiakat szép, elbűvölően nyájas szóval hatalmukba. Vadlúd képében szintén járnak.

Ha a szoptatásasszony melle, megkeményül, megdagad, azt mondják, hogy szépasszony szopta meg. Rendesen ez lopja, illetőleg váltja el a csecsemőket is.

Pákán élt egy igen szép korcsmárosné, a ki ilyen szépasszony volt. Ez egyszer találkozott az erdőn a „pokolbéli” ördöggel, a sátánnal, kit valami csselfogással, hajszalakkal egy bokorban annyira összekötözött, hogy mozdulni sem tudott, csak jajgatott. Az erdős ezt hallván, megtudandó, hogy mi lehet az, oda megy. Hát látja, hogy egy alak hajszalakkal meg van kötözve. Az ördög kérte őt, hogy oldozza el kötelékeit. Az erdős ezt megtévén, a pokolbéli ördög kiszabadult s hálából megígérte az erdősnek, hogy mindig segíteni fogja és akkor lehet vadat, a mikor csak akar, mert ő mindig fog eléje küldeni. E közben a magasban feljűk röptű három vadlúd. Az ördög kérte az erdöst, hogy lőjje le a közülük a középsőt, mert az volt az ő rosszakarója, a ki megkötötte. Az erdős a középsőre rálőtt és megsebezte. És csakugyan a pákai szép korcsmárosné volt, ki rögtön eltűnt. Az erdős a sátántól elbúcsúzza, haza indult. Pákán betért a korcsmába s kért egy iccze bort. A bort a korcsmáros vitte eléje, kitől aztán megkérdezte, hogy hol van a felesége. A korcsmáros azt felelte, hogy nincs itthon. Az erdős azonban egyre erősítette, hogy már itthon kell lennie, mire a korcsmáros benézvén a szobába, nejét ott találta és pedig ágyban fekve, – betegen. Ezt az erdőssel közölte, ki erre az erdőn történeteket elbeszélvén, föltárta előtte, hogy felesége bizony ördögös, kit

ő, mint vadhidat a szárnya alján sebesített meg. Erről megbizonyosodhatik a korcsmáros, ha megnézi neje hónaalját, a hol sebet fog találni. Meg is győződött. Erre őt tüskén elégette. (Bncs.)

Bálint gazda egyszer a rétre ment ki. Az úton két csinos nőszemélylyel találkozott, kikkél beszédbe elegyedett. A nők csalták, hogy menjen velük. Bálintnak tetszettek a nők s szívesen ment utánuk. Mentek, mendegéltek, míg végre valami mocsár közepén találta magát, melyből sok járás-kelés után sem tudott kiszabadulni. Mit csináljon? Elkezdett kiabálni: „Mere mennyek, mere mennyek!” Pajtásai, kik a réten dolgoztak, meghallották kiabálását s mind a tizenketten hozzája siettek. Húzták, húzták kifelé. Alig tudták kihúzni, mert a rossz lelkek visszatartották. E két nő is rossz szellem volt: szépasszonyok.

e) Lidércz. (Luczfir, Induirez.)

A néphit szerint „Nem más, mind a zordög, a ki mindenkit megcsábít”. Sokak szerint 70 éven túl levő asszonyokból lesz, a kik elszopják más ember tehenének a tejét. Az is luczfírré változik, a ki annak hatalmában volt s a luczfir őt teljesen kihasználva, magától eltaszítja. Többféleképen képzelik. „Evátozik mindenfiélé képbe.” A levegőben rendesen alkonyat körül jár. Olyan hosszúnak látszik, mint a nyomórúd s ott tiszta vörös, tűzesszínű. Maga körül fényességet áraszt. Hátulja forog, szakadozik, tüzet ereszt ki. Mikor leszáll, olyan, mint a kutya. Néha lúdhoz hasonló. Rovar és lepke alakban is jelentkezik, de leginkább legény, leány és asszony képében jár. Szőrös vagy. lólábai vannak, avagy lábai lópatában végződnek. Azért nem is szereti, ha a lábát megfogják, mert ezzel megtudják kilétét. Teste hideg, mint a jég. A mikor harangoznak, akkor ugat. A luczfir a favágóra s a ház homlokzata felől levő falon végzi szükségét. A favágító törzsökén és a falon megvannak a látható nyomai. (A falon levő sárga vízesőpp-lefolyásokat vélik annak, a mi a füstös zsuppról csöpög alá.)

A luczfir mint szerető jár ahoz, a kit hatalmába ejthet. Rendesen azoknál jelenik meg, a kik nagyon belemerülnek a szerelmi vagy nemi vágyakba. Ezeknél olyan alakban, mint a milyen kedvencz személyük, megjelenik s elcsábítja őket. Ha nem sikerül s meg nem gátolják, lassan megöli. Ha férfi az áldozat, akkor szép nő képében, ha pedig asszony, leány, akkor legény képében jelenik meg. Leginkább este, 11 órakor szokott menni. A kihez egyszer hozzáfér, azt önként el nem hagyja. Szép szóval, ajándékkal kedveskedik neki. Többnyire pogácsát visz számára. Gyakran évekig sanyargatja áldozatát s annyira lerontja, hogy az illetőnek járnivaló ereje sem marad s végre tönkre teszi. Az illető elsorvad, lábai megdagadnak. Azért tartják a babonás emberek „nagy rossznak” s azért rettegnek tőle. Ha 7 esztendeig járhat valakihez, akkor már nem lehet elválasztani, mert az illetőnek egészen elvette az eszét. De most már a luczfirnak sem kell. Megöli őt vagy valami mélyebb folyóvizhez csalja s abba belelökí. Erre az illető luczfírré változik, ő meg felszabadul. Ilyenkor o „luczfir főváttyo magát”. Az illetőt az ura vagy fia képében öli meg.

A kihez jár, annak imádkoznia nem szabad, mert a luczfír a száját befogja. Női szeretőjével való viszonyából gyermek csak rendkívüli esetben van, mert a luczfír nemző része rendszeren fából van. Ha valakit megejthet, megszabadul luczfíri mivoltából s az illető válik luczfírré. Többnyire csak az látja a luczfírt, a kihez jár; legfőlebb sötétben látható. Tapogatni azonban meglehet. A ki akkor, a midőn a luczfír nála időzik, elneveti magát, a luczfír úgy elferdíti a száját, hogy egészen a kupájáig ér és az azon feszesen megmarad. Egyeseket el is visz. („Eröpit.”) Egy legényt például a kazal tetejéről vitt el, a ki aztán sohasem került meg. (NI.)

Szerencsére ezt a veszedelmes rosszat ártalmatlanná lehet tenni, ha tudják a „paradikáját”. Meg is lehet röpülése közben állítani. A bánokszentgyörgyi ember szerint „A luczfírt nevetlen ujjáje megátittya a zembër gye-reke, osztán um mekfeketü, hogy a viégë is megpororitosodik”. A két gyürü-s-ujjat láncszemként kell összekulcsolni s alfeléhez verni és akkor meg van kötve; nem mehet tovább, vissza kell ténnie. Ilyenkor marékszámra szórja a tüzet. Megáll akkor is, ha – míg fölfelé röpül – a férfi a gatyamadzagját két növendékujjára köti. Különösen a tudálékos pástzoremberek tudják a röpülő luczfírt, a gatyamadzagjukon sajátságosan vetett csattal („eleven gombbal”) megállítani s maguk elé kényszeríteni. Eléjük száll, kik ilyenkor gatyamadzagjukkal megkötik s oly nyirfacsaptatóval, melyet egy vágásra vágtak vagy nyirfanyelü fejszével annyira elverik, a mennyire csak bírják. A csaptatónak egyszer egyik, másszor másik végével kell ütlegelni. Az ütésnek páratlan számmal kell végződnie. (Γ, 3, 5 stb.) Egymásután kell: egy után még kettőt, három után szintén, hogy 5 legyen stb. csapni, mert különben nem használ, sőt az ütlegelőre végzetes is lehet. Mikor a luczfírt ütik, az minden páratlan ütés után biztatja az illetőt: „No, miég égyet!” A páratlan számú ütés befejeztével annak, a ki öt megveri, ezt szokta mondani: Köszönheted, hogy nagyobb ördög vuótá mind ién, különben, ha ezër lölköd létü vuóna is, szíélleszagattalak vuóna!” Az elnápángolt luczfír összecsunyítja magát s a nyomorgatott egyéntől elmarad. Agyonütöni nem lehet. Agyonlóni csak olyan söréttel s golyóval lehet, a mely „fogja”. Ezt aztán csak egyesek ismerik. A ki megtudja kötni, több napon át szenvedteti. Fölülteti az udvarban valamelyik kétágú fa közé. Más nem látja ott, mint az, a ki megkötötte. Mikor eleresztik, egyet villan s eltűnik. A villanást mások is meglátják. Egyesek úgy megtudják kötni, hogy tehetnek vele a mit akarnak. Még be is foghatják. Ez esetben szántanak, ganajoznak vele. Pozdorjávai etetik.

A luczfír által elcsábitott egyének régebben a lelkészhez mentek segítségért; szentelt kötelek, tömjént s más szentelt tárgyat kértek s azt nyakuk körül a ruhájukba varrták. Erre a luczfír elváltott.

Egy menyecskéhez legény képében járt a luczfír és szentes tettekkel el-távolították. Mikor már látta, hogy többé a menyecskéhez nem juthat, az udvaron levő diófára ment s ott ordította a szokásos luczfírmondást. (Köszön-heted, hogy nagyobb ördög vuótá, mind én . . .” stb. Bak.) A luczfírt benedek-hagymával is elfüstölik.

Az a nő, a kihez jár, fogjon nyirfavesszőt, avval tekerincsen valamelyik testrésze körül, akkor nem fog többé hozzá jutni. (Cshh.) Távol lehet tartani,

sőt el is lehet hajtani az u. n. czemendefüvel, hogy az illető kihez jár, azzal a ház ablakait, saját ruháját teleszórja.

Egy vadászember lesre ment. A fa alá húzódott, melyen folytonos nyöszörgést hallott. Föltekint, hát látja, hogy a fa tétjén luczfir ül, mely olyan hosszú volt, mint egy nyomórúd. Majd lelőlek, gondola magában. Zsebébe nyúlt s onnan kivett egy olyan golyót, a mely a luczfirt fogja. Rálő. Eltalálta. A luczfir leesett, mire aztán a vadász haza sietett, futva. Útközben – pedig karácsony előtti napokban történt – egyszerre nagy szélvész kerekedett: dörögni kezdett s dörgött sokáig olyan erősen, hogy messze elhallatszott. Ez a luczfir lelövésének volt a következménye. Az öregebb emberek közül alig találunk olyat, ki ne erősítgetné, hogy látott luczfirt. Egy-egy megtörtént eseményt mindegyik tud mondani s erősítgeti, hogy „az valu igaz!” jelen volt, látta.

Luczfirnek a nép voltaképen a bolygótüzet s a lehulló csillagot tartja. Az pedig, a kihez – hiedelmük szerint – jár, többnyire sorvadásban, női bajban szenvedő egyén.

f) Kisértet.

A kisértet bűnös lélek. Igen sokféle alakban jelenik meg. Legtöbbnyire emberi alakot ölt. Az állatok közül főleg a csikót, tehenet, fekete vagy fehér kutyát, malacot, fekete macskát s rókát válassza; de a többi állat képében is megjelenik, sőt az emberi koponya és kerék is kísérthet. A kincsásánál rendszeren megjelennek s rettegésbe ejtik az embereket. A félénk természeteket úgy megijeszítik, hogy az illetők néha belehalnak. A bátor egyénekhez nem mer közeledni. A nagy szél a kisérteteket elhajtja. Azt tartják, hogy az asszonyok közül azok lesznek (haláluk után) kisértetek, a kik pappal (természetesen katholikussal) vétkeznek, azaz szerelmi viszonyt tartanak. Általában bűnös lelkekből válnak kisértetek. A kit a kisértet hatalmába ejthet, azt elviszi. Éjféle 12 óráig járnak; azontúl egyáltalán nem. Szent olvasóval, szenteltvízzel s istenes mondással lehet őket eltávolítani. Kiszzigeten az asszonyok, ha a házból, faluból kimennek, olvasót visznek magukkal, hogy este, ha kisértet jelennék meg előttük, megszabadulhassanak. A ki kisértetet lát, azt kell mondania: „Minden lélek az urat dicséri!” s a kisértet eltűnik. A kisértésekre száz és száz eset hallható.

Egyszer egy ember félig becsipetten hazafelé ment. Útközben fejetlen barátokat látott maga után kullogni, kiknek reverendájuk csakúgy laspogott. Az ember kérte, hogy ne kísérvék őt. Hiában kérte. Egyszer csak hozzáugrott egyik barát s földhöz csapta, azután eltűntek.

A novai erdőben, hol az aszuvölgyi paulinusok zárdája volt, fejetlen barátok járnak. A baki hegyen szintén járt ilyen barát. Akkor az emberek „egyesleg” nem is mertek járnai. Különben a fejetlen barátok a temetőben mutatkoznak. Kezükből gyertyát tartva járnak ide-oda; a ki őket megszólítja, azt megfenyegetik. (Várf.)

Mikor a férfi megy, nem jó botjával hadonászni, mert minden ütésnél

egy-egy szellemet üt meg. Egy ily hadonászó után fejkoponya gurgott s a hová az illető leült, oda ment. (Bdőbr.)

A hazajáró lélek is kísértetnek tekintendő. Ez az elhunyt emberek lelke. A halálozás után való hetekben szokott jelentkezni. Haza jár, vagy oda, a hol életében lakott. Magas alak; feje a gerendát éri; rajta fehér lepedő van. A szobában sétál, zakatolódik, mindent felfogat. A padláson zörget, a vele ellenkező egyéneket földhöz vágja, a kezeügyébe eső tárgyakkal megdobálja, sőt (Baktüttösön és Valkonyán beszélték) a konyhából a tüzes kanócokat kidobálta, egyeseket megpofozott, kikergetett a szobából, a malaczkokat megfojtotta, stb. Felgújtja a házat. Nem egyszer papot hívnak, hogy a házat szentelje föl.

Néha az ágyhoz megy s ott a benfekvőnek megsúgja, hogy misét szolgáltatson érte. A nép hite szerint leginkább azon meghalt egyének lelkei járnak haza, a kikért nem szolgáltatnak misét, azért a hazajáró lelkek ellen csak miseszolgáltatással lehet védekezni.

j) Gyertyások. (Tüzesemberek.)

Ezek elkárhozott, öngyilkos embereknek s azoknak lelkei, a kik életükben más ember földjét elmérték, (mérnökök,) elszánlották, elkaszállák, másnak a pénzét elczigánykodták, szóval igazságtalanságot követtek el. Az ő bűnös lelkük ég. Estelenként gyertyavilágformán égő kékes lángjukról vehetők észre. A láng az emberalaku gyertyásoknak csak égő ujjukat jelzi. Némelyik gyertyás olyanná lesz a szemlélő előtt, mint a rokkakerék. Néha ezer is „tánczol” együtt. Legtöbbször ősszel, esős csöpörgős időben látni őket. A réteken, hegyeken, de legtöbbször (?) szántóföldeken látni őket, hol a mesgyékeu futkosnak, keresvén a megyét, („mögiznek”), melyet életükben elszántottak s vissza szeretnék szántani, mérni. Tehát bűnhődésből kínlódnak. Ha bűneiket leszolgálják, megszabadulnak. Ha valaki fél tőlük s imádkozik, közel jönnek hozzá, ellenijén, ha erősen káromkodik, eltávoznak tőle. Ha feléjük ütnek, szétfutnak. Az arra járó szekérre ráülnek. Ha 4-5 gyertyás a szekérre ül, olyan súlylyal nehezedenek rá, hogy a marhák húzás közben szinte megszakadnak. Az ember vállára is rászáll; némelyik pedig a szekéren ülő embereket lekergeti.

Csertamelléken, különösen Kisszigetnél, a hol a rétek mocsarasak, az év minden szakában látni ily, újabban már a nép által is gáznak, „fűöd párgyának” (föld párájának) nevezett tüneményt, mely a mocsárból felszálló s a levegőben meggyúló gáz.

A gyertyásokat a régi emberek hiedelme szerint agyon lehetett löni, de csak olvasószem- s pipaszártöltéssel, tehát azzal, a mivel a boszorkányt. Maholnap a hozzájuk kötött hiedelmek teljesen el fognak oszlani.

h) Földipiczinyek. (Törpék.)

Kedves kis teremtmények. Az embernek nem ártnak. Kisgyermek nagyságúak vagy még kisebbek. Hosszú, földig érő szakált hordanak. A hegyek

belsejében, gödreiben tartózkodnak. Ott külön világuk van. Kicsiben, olyan, mint a mienk. Ott rendszeren gazdálkodnak, mint mi. Mikor nálunk nappal van, ott éjjel s megfordítva. Igen gazdagok. Aranyuk, ezüstjük, boruk s mindennemű eledelük bőven van. Ha a gyermekek olyan helyre jutnak, a hol a föld „megnyilik”, az ott levő földpiczinyek szép beszéddel lecsalogatják, sőt lábuknál fogva egyszerűen lehúzzák s ott jól megvendégelik őket. A földben nem lagnak nagyon mélyen. Ha valahol a kocsi vagy szekérkerék mélyen bevágódik, azt mondják, hogy a földpiczinyekig sülyedt. avagy ha valamit mélyebben ásnak, ez a szójárásuk: „Leástom egész a földpiczinyekig!”

Egy disznósürhéből a kan mindig eltűnt. A kanásznak ez feltűnván, megleszte, hogy hová jár. Látja, hogy a domboldalon levő nyilason megy be. Utána ment s mit látott? 5-6 parányi ember bucskát igyekezik kis szekérre tenni. A kanász, látva erőlködésüket, odaszólt nekik: „Hát illen köserséven teszitek fő? maj fotészem ién!” s félkézzel föltette. Ezért pénzzel jutalmazták meg őt. Ennek változata: A kan lejárt az „alfüödre” a piczin emberekhez. Reggel mindjárt elveszett, mert az erdőbe osont és ott valami árok fenekére ment. Egy izben a kanász utána ment. Az árokban a föld kettényilott s a kan a nyilason lefelé haladt. A kanász megfogta a farkát s lerántatta magát. Lent a törpék világát találta. Olyan az, mint itt fönt, a mi világunk. A kan egy tábla kukoriczára járt le. Sok piczin ember volt ott. Mikor a kan a gerádicson vissza kívánt jönni, azt mondta a gazdájának: „Na, mas csak fogd még a farkomat!” A kanász meg is fogta s mentek fölfelé. A kan kijutott, a kanász azonban csak a fejét tudta a földből kidugni; ott maradt s megfuladt. A kandisznó latos volt, azért tudott le- s följárni.

Ezen esetek is mutatják, hogy milyen kicsi alakok a földpiczinyek. De vannak kisebbek is. Egy kanász a keserügombához ment, a mely alatt földpiczint talált, ki olt a bocskorát varrta.

A földpiczinyeket a „gyerektörvin” (gyermek szellemi élete) körébe tartozónak tartja már az itteni nép. Mesékben ezekről nem hallottam.

Göcsej keleti részén s Hetes egyrészében a földpiczinyeket nem ismerik.

i) Sárkány.

Ez oly kigyóból, sárgyikból, (gyik,) rák-, bika-, vadrucza-, vagy kakasból, némelyek szerint bármely állatból lesz, a melyet 7 évig ember nem látott. Sőt – a sárhidai nép hiedelme szerint – gyermekből is lesz sárkány, ha arra születik. Sárhidán egy leány 2 foggal született. Ha kellő időben ki nem húzzák, biztosan sárkánynya vált volna. Az ilyen gyermekeket a sárkány magához elviszi s fölneveli. Midőn valakit v. valamit magához vesz, eső, jég esik. Ha rákot visz, (melylyel sokat vesződik, mert ez mindig hátrafelé akar menni,) buzogányalakú jég esik, mely egészen elvágja a vetést. Ha sárgyikot visz, gömbölyű jég esik. A sárkány a jeget rendszeren kinjában csinálja.

Az említett állatoknak szárnyuk nő s kész sárkányok. A kifejlődött sárkánynak a feje tetején taréja van s teste vörös pikkelyekkel fődött. Fődött

helyeken: gyepük, levágott, ledólt fák alatt, partoldalokban levő lyukakban, kútban, de főleg mocsárban tartózkodnak. Kisszigeten némelyik ember most is hiszi, hogy az ottani posványos rétben sárkányok tartózkodnak. A Babosdöbréte határában fekvő Sárkányrét is az ott tartózkodó sárkányok után nyerte volna nevét. (Ha ugyan nem a íres Sárkány család után, mely család e vidék földesura volt.)

Az embert nem bántja, egyes állatokat azonban el szokott ragadni, különösen juhot, disznót, borjút, szóval a künn legelésző állatokat, melyekhez könnyen hozzáfér. Ezeket „megkaptya” s beviszi a „házába”, lyukjába. Régebben ha a juhászok– s kanászoknál őrzés közben egy-egy juh vagy disznó elveszett, azt – föltevésük szerint – biztosan a sárkányok falták föl. A sárkányt, mint alább látni fogjuk, csak a gabronczás diák tudja helyéről előcsalni vagy kihajtani. Fölemelkedése és röpködése dörgést, zivatart idéz elő. A merre röpköd, arra jég veri el a mezőt. Tartózkodási helye körül – már t. i. a merre jár – növényzet nem nő. Ily helyeket e vidéken fekvő Tormaföldén ismer a nép, melyhez érdekes monda fűződik. E mondát itt nem ismertetem, csak azt említem meg, hogy a Kerka folyó völgyéből a tormaföldi váromhoz járt sárkány útját, mely mintegy 25 méter hosszú s 5 méter széles, a nép ma is sárkányjárásnak nevezi. E földszalagon, bármint művelik is azt, nincs rendes termés.

A sárkánynyal a garabonczás kelet felé röpköd, a honnan többé vissza nem térhet.

A sárkányok időközönként összemennek. Füttyel adnak jelet egymásnak. Az éjjelenként néha hallható erős füttyök a sárkányoktól erednek.

j) Garabonczás (gabronczás, gorbonzás) diák.

Ez is oly gyermekből lesz, ki fogakkal és pedig 3-4 rend foggal születik. Ilyenek „Isten különösleg ászat rendtő, hogy gabronczásdiják légyen”. Az ilyen gyermek „7 esztendüt átiszopik”, azután elszökik a háztól oda, a hol kincsek vannak. Már gyermekkorában nagyon erős; félkezével embereket dob föl a magasba. Maga a gabronczás olyan ember, mint más, de azért megszűröl meg lehet ismerni mivoltát. Vándorlegényforma, alfelén nagy tarisznya, kezében könyv s karján zsinóros kantár. A könyvből érthetetlen szavakat mormol. 13 iskolát végez. Jár-ke. Egy-egy házba be-beállit, „Gabronczás dijak vaok!” szók bemutatkozni s aludtejet kér. Ha eltagadják, hogy tejük volna, megmondja, hogy hol a tej s hány fazékkal. Tejen kívül mást is elfogad. A hol nincs tej vagy neki való másféle étel, ott nem kér. A ki elutasítja kérelmét, annak kárt tesz. Tudván szelet csinálni, felborogatja, lehordatja asztalgait egészen a falu szélére. Ha megpirongatják, vihart küld.

A gabronczás, ha akarja, a vészes felhőknek is tud parancsolni; azokat elűzi. Kincseket őriz, melyek barlangokban, hordókban össze vannak gyűjtve: aranyat, ezüstöt, gyémántot stb. Pénze, néhol odvas fákban van, melyet minden 7-ik évben meg kell néznie. Egyeseknek, jutalom fejében, kincseit megmutatja. Időt jósol.

A gabronczás sárkányon, feketecsikon, rákon vagy halon lovagol. Ezeket meg kell magának szereznie. Tudván azt, hol rejtőznek, egyet kiszemel s az ő külön könyvéből olvasva, magához idézi, azután felkantározza, mint a lovat s lovagol rajta. E közben támasztja rendesen a vihart, égi háborút, csinálja a jégesőt. A felhő eleibe való harangozás a sárkányt erősen szorítja s ilyenkor erősebben esik a jég.

A gabronczás a sárkánynyal oda megy, a hol a nap fölkel; ott sárkányhúst tesz a nyelve alá, hogy ne legyen melege.

A gabronczás egyszer a rétre ment az ő fekete csikójáért. Az embereknek megmondotta, hogy közel ne jöjjenek hozzá. Az emberek tehát csak távolról lestek, hogy mi lesz. Egyszer csak megfogta a sárkányt, mire fölhő kerekedett, mely leszállott hozzá. Ez a fölhő aztán ott lent dörgött s jég esett belőle. Olyan sötét volt, hogy alig lehetett látni. Nemsokára kezdett világosodni; a fölhő fölebb emelkedett s látták, hogy sárkány csapkodott balra-jobbra és rajta ült a gabronczás dijak. Szerecsenországba lovagolt vele, a hol a sárkányokat el szokták adni. A szerecsenek a sárkányt megölik, testét elapritják s a sárkányhúst nyelvük alatt tartják; mert ott hőség van, a sárkány húsa pedig hideg.

Azt tartják, hogyha a gabronczás békából s kigyóból lett sárkányon lovagol, eső, ha pedig rákból lett sárkányon lovagol, jég esik.

Egyszer a gabronczás dijak egy ember szekereére ült, hol elaludt. Az ember elővette a gabronczás könyvét s elkezdett abból olvasni. E közben észreveszi, hogy a szekere a levegőben mind fölebb-fölebb emelkedik. A gabronczás fölébredve, rászól az emberre, hogy mit csinál, azután kikapta kezéből a könyvet s úgy olvasta, hogy ismét leszállottak. (Bak.)

Gabronczás diákok még járnak e vidéken, de a nép a felvilágosodottság útján lévén, nem mindenütt hisz nekik, sőt néhol azt, a ki gabronczásnak mondja magát meg is verik annyira, hogy ez után aligha tudná a sárkányt megülni. Régebben is, most is vándorlegények csaptak s csapnak föl garabonciásnak.

k) Táltos. (Tátos.)

Szintén olyan fiúgyermekből lesz, a ki fogakkal (némelyek szerint 7 foggal) születik s a hátán sörte (szőr) van, továbbá „vátott gyerekből”. 7 éves korában a szülei háztól eltűnik. Belőle igen erős ember válik, ki a levegőbe tud emelkedni, ott verekedni. A mely csapathoz háború idején szegődik, az győz, mert a tátost semmiféle golyó, fegyver nem fogja. Az ágyúgolyót elkapja s visszadobja. Tudja, hogy van-e a falu határában kincs, pénz, mert a föld belséjébe jó mélyen lelát.

Néhol még mindig hisznek a tátos emberfölötti tulajdonaiban. Némrégiben történt, hogy egy baki ember, a magát tátosnak mondott egyénnek 100 koronát adott, hogy a község határában levő kincseket mutassa meg. Persze a „tátos” (a ki valami vándorlegény volt) a pénzzel elillant. Némelyek azt állítják, hogy a tátos csak párás állatként járhat. Kecske- s disznóalakot is

ölthet. Ezeket csak a tátosféfiak ismerik meg. Mint lovak a búzavetésben járnak s csak a kalászokat harapdálják le. Egy gazda éjfél tájban megleste őket a búzavetésben. Ott ettek „csak ullispégétt-laspogott”. A gazda be szeretete volna őket hajtani. Marhakoélet akart zablaként reájuk vetni, de – nein volt álkap-csuk. Erre a lovak megszólaltak: „Mit akarsz velünk?” s elkezdtek a gazda szemébe port rugdosni, csúnyítottak feléje annyira, hogy nem tudott velük semmire se menni. „Köszönheted – mondták – hogy be nem hajtotta ben-nünket, miér ha ezér lölköd lett vuóna is, szélleszabdatunk vuóna.” Ezek tátosok voltak, ló képében.

1) Csordásfarkas. (Küdüttfarkas.)

Olyan farkas, mely a néphiedelem szerint emberből lesz. Az ember bizonyos körülmények között egyszerűen átváltozik farkassá és tetszése szerint, többnyire visszanyerheti rendes alakját. E hiedelem valószínűleg a lélekvándorlás eszméjéből eredt, mely szerint minden egyes bűnnek bizonyos állati alak felelt meg. A vérszomjas, gonosz ember farkas, a kevély a páva, a parázna a kakas stb. alakjában bűnhődött. A német mythosokban az isteneknek állatokká való átváltozása többször fordul elő.

A farkassá való átváltozás hiedelme a régi görögöknél, neuroknál, árkádiaiaknál és rómaiaknál is megvolt. A régi pogánykorban a nagyobb büntett következtében száműzött vagy vallási rajongásban szenvedő egyének farkasbőrt öltöttek magukra s magukat autoszuggestió alapján farkasoknak képzelve, barangoltak, főleg erdőkben s hegyek között és csapatokba verődve, az állatokat, sőt az embereket is megtámadták. E szerencsétlenek rendszeren életük végéig megmaradtak e lelkiállapotban s kóborlás közben pusztultak el.

Az embereknek farkasokként való zalámbolása a középkorban alakult ki teljesen, a mikor egyes vidékek lakosságára egész csapással váltak. Egyes csordásfarkasoknak tartott embereket, kártevéseik s öldökléseik következtében ki is végeztek. Az akkori kor boszorkánypörei terelték el az emberek figyelmét más irányba s szabadították meg őket e veszélyes betegségtől. A hiedelem azonban fönmaradt, de enyhébb alakban. Részben megvan ma is a germánoknál, szlávoknál, angoloknál és nálunk a honti palóczoknál, a göcseji s hetes vidéki magyarságnál, szláv és oláh nemzetiségeinknél.

Élő emberek váltak farkasokká, hogy ellenségeiken boszút álljanak s farkas képében lophassanak. Különösen gyermekek, pásztorok s ezek feleségei szoktak csordásfarkasokká átváltozni. Csordásfarkas oly gyermekből vált, a kit a bábaasszony, midőn elszületett, vagy keresztelésre vitele alkalmával – persze rosszszándékból – nyírfaabroncon háromszor keresztülbujtatott. Az abroncsot erre a célra már előre elkészítették. Az ilyen gyermek hét év múlva elment a háztól s csordásfarkassá változott és az is maradt. Oly ember szintén csordásfarkassá változhatik, a ki gyermekkorában 7 évig szopta édesanyja emlőit. Az ilyen egyén bármikor farkasalakot ölthet, ha bizonyos mondasok között istenátkozta-tüskefából vagy nyírfából készült abroncon 3-szor vagy hétszer keresztülbujik. A 3-ik, illetőleg 7-ik átbúvás után rögtön far-

kassá változik. De csak addig marad farkas alakjában, míg valamely kieszelt tervét, rendszeren lopást vagy öldöklést végrehajtja, mely után újra emberi alakot ölt. Az abroncsot, melyen keresztül bújik, helyén hagyja, mely után újra emberi alakot ölt. Azt az abroncsot, melyen keresztül bújik, helyén hagyja s midőn dolgát elvégezte, azon 3-szor vagy 7-szer visszabújik .

Az abroncsot néhol karácsony előtt való napon szokták készíteni. Némelyek köröskörül tekerték madzaggal. Leginkább a szőlőhegy gyepűjében tartották s ott bújtak rajta át. Átbúvás előtt az illető egy, erre a célra szolgáló „lájblit,” „puruszlit” öltött magára, avagy szíjat kötött derekára s valami zsirral kentébe magát. Visszabúvánál, midőn újra emberi alakot kívánt öltetni, a lájblit levetette, illetőleg a szíjat leoldotta. A szíj mint farkason meglát-szott és ha az abroncson való visszabúvás előtt elszakadt, (a kutyák, farkasok leszakgatták,) az illető azonnal emberré változott át. Némelyek szerint nagypénteken kellett az embernek az abroncson átbújni, hogy csordásfarkassá változzék. (Lvh.) Ha valaki az átbúvás után véletlenül vagy rosszsándékkal az abroncsot eldugta s így azon az illető vissza nem bújhatott, örökre farkas maradt. Az ilyen „észarodott,” ásiétozott”; ásiétozásában később úgy veszett el. (Páka.) Azonban, ha észrevették is az abroncsot „kégyelëmbu” ott hagyták, illetőleg, ha félrevették, vissza szokták tenni.

Ha a csordásfarkas az abroncsot, midőn vissza óhajtott bújni, nem találta a helyén, nagy tutolást vitt véghez. Némelyik egyén hetekig, sőt hónapokig is megmaradt csordásfarkasnak s a majorságban, csordákban, nyájokban és méneseiben nagy vérengzést vitt véghez.

A legtöbb pásztoreMBER főleg azért változott át csordásfarkassá, hogy lopás közben föl ne ismerjék. Egyes pásztorok csak azért változtak át farkasokká, hogy a másik csordás gondjaira bizott marhákat – irigységből – megöljék, vagy legalább „megtéptik”. A csordásfarkasok különösen akkor voltak gyehenák, midőn a közönséges farkasoknak bagzási ideje volt. (Reszn.) A kire a csordásfarkas haragudott, azt fényes nappal is kisérgette, különösen szántás közben és ha nagyon nem kart neki ártani, karmaival meghasogatta. Az ilyen ördögös pásztornak nem kellett a marhákat őrizni, azok ellegeltek maguk. (Sziyh.)

Rendkívül jó szaglásuk volt. A szagot hét határon át megérezték.

Már egészen szokásban volt egyes lopásokat a csf.-nak tulajdonítani. Göcsej és Hetes vidékének völgyei, főleg a Cserta és Kerka folyók mellékének nádasai régebben sok farkast rejtegettek. Ezek néha még nappal is elvitték a házaktól a majorságot, malacot stb. Midőn egy ilyen farkast, zsákmányának vivése közben, megpillantottak, rendszeren így kiáltottak föl: „Nini, a csordás-farkas! vüzi a ludat! . . . tikot! . . .” stb.

Szentmihályfán volt egy csordásfarkas. A helybeli csordás változott át időközönként azzá. Fia máig e községben lakik. A kire ez megharagudott, annak a marháit farkas képében nem egyszer fényes nappal megszakgatta.

A valódi farkas, mint mondják, az igába való marhát sohasem szokta megtámadni.

Lentiszombathelyen egy csordás szintén farkassá szokott átváltozni. A lenti hegyen volt kis pinczéje, ott rejtegette abroncsát, a melyen átbújva, farkassá változhatott. Innen járt – mint farkas – malaczkot s majorságot lopni. A lopott állatokkal az abroncshoz tért vissza, ott azokkal az abroncon átbújt s zsákmányát már mint ember vitte a pinczébe, hol feleségével a leölt állatokból lakmározgatott. Egyszer azonban a tolvaj csordásra ez az ördöngösködés végzetessé vált. Ugyanis, midőn ismét malaczkot akart keríteni, sokáig nem tudott hazajutni, mivel a környéken őrző pásztorok, ismerve tolvajlásait, nagyon vigyáztak rá. Távolléte alatt felesége a pinczében előre tüzet rakott, hogy a sütést gyorsabban végezhesse. A férj csak nem jött. A sok várás után az abroncshoz ment nézni: jön-e már. Az abroncsot a közben véletlenül eldöntötte s aztán elpusztította. A férj végre visszatért egy süldővel. Jaj, de az abroncs már el volt törve; más abroncon pedig hiában búvik át, emberi alakját vissza nem nyerheti. Ezt látva, elkezdett farkas módjára tutolni s feleségének, ki erre kisietett a pinczéből, meghagyta, hogy fejtse le róla a farkasbőrt, talán újra emberré lehet. Az asszony kést vett s kezdte a bőrt a lábánál fejteni; de igen nagy fájdalommal járt, nem bírta ki, tehát abba kellett hagyni. A csordás bizony örökké farkas maradt, de azért továbbra is együtt élt feleségével. El-eljárogatott a községi gyűlésre is. Ott persze nem volt becsülete, mert mindenki ismerte esetét. Ütötték-verték. Számos éven át élt farkas alakjában s farkas módjára. A szobában hált. Mikor felesége főzött, fölült a tűzhelyre. Dolgozni nem tudván, csak járkált s ült.

Egy Duskó nevezetű csordás feleségével együtt változott át farkassá. Az asszony az átváltozás idején viselős volt s mint farkas szülte meg gyermekét. A gyermek egészen farkasalaku volt. Időközben a szülők visszanyerték emberi alakjukat s a gyermeket elvitték keresztelőre. A lelkész azonban fölismerte farkas voltát, nem keresztelte meg. (Pórsz.)

Egy csordásnak két férjhezmenő leánya fonóba járt; hogy a fonók lakomát csaphassanak, a két leány farkassá változott át s lopással szereztek be a szükséges enivalókat.

Egy csordásfarkast, midőn malaczkot hozva tért haza, fia, ki nem is sejtette, hogy a farkas képében saját apja lappang, fejszével erősen megsebezte. E sebben az illető, mint ember, sokáig betegeskedett. (Pórsz.)

Egy csordásfarkasnak, midőn a birkaakolbon gazdálkodott, kilőtték a szemét. A meglövés pillanatában elkiáltotta magát: „Jaj, mast kuódissá tettek!” Emberré való visszaváltozása után örökre vak maradt. (Kustsz.)

Megtörtént, hogy valaki véletlenül bujt keresztül valamely kijáráthoz vezető abroncon – s átváltozott csordásfarkassá. Egy „mester” (kántortanító) vadászni ment. A mint a bokor mellett haladt, a künn őrző pásztor útba eső abroncsán keresztül bújott, hogy mielőbb túl legyen a cserjésen. Mindjárt farkassá változott. Napokig nem mehetett ki a házból, míg végre az esetet a pásztor megtudva, az abronccsal hozzáment s őt visszabujtatva, ismét emberré válthatott. (Bszgy.)

Egy csordás leányaival együtt bujt át a karikán s mindnyájan egyszerre

csordásfarkasokká váltak. A csordás visszabujt az abroncon, a leányai azonban továbbra is farkasok maradtak. A nyakukon levő piros pántlikák, mint farkasokon is rajtuk lógtak. (Lhf.) Kustánszeg határában, az u. n. Apátierdőben 3 csordásfarkas tartózkodott; az egyik Kati, a másik Rozi s a harmadik Nacza nevet viselt. Az arra járók fatörzsökre kenyeret tettek, meghatározva, hogy melyik darab kinek jár s az illető farkasok a kenyeret onnan elszedték és megették. (Ktsz.)

Csaknem minden falunak megvolt a maga csordásfarkasa. Ez irányú kutatásaim, kérdezősködéseim közben többször tanúja voltam, a mint adatközlőim a házbeliekhez fordulva, ilyenféle megjegyzéseket tettek: „Iszén, magik is tuggyák, hogy a Nacs Gsicsa, meg a Kámán Furgyán is csordásfarkas vuót. Bion nekünk is nak kárt tettek! Esz szíép csikunkat naon megszagattak, ludainkat eviittik . . .” stb.

Annak a farkasnak, a mely 7 éves gyermekből változott át, feje emberi, többi testrésze pedig farkas formájú volt. A többi, időközönként átváltozott. A csordásfarkasok ismertetőjelei voltak: nyakon a szőr, bizonyos szélességben, fehér volt, mely messziről kendőkötésnek látszott, vagy a homloka „keresztes” volt, azaz keresztalakú fehérség látszott rajta. (Csertam.) Némelyik farkasnak a nyakán vagy derekán szíjj látszott. Hasa alatt szőrtelen s fark nélkül való volt. Hasa fölül, háta alul volt. Ha leány változott át csordásfarkassá, pántlika lógóit a nyakában, a leeresztett hajfonaton levő pántlika.

A csordásfarkast arról is megismerhették, hogy ha a tehenek közé ment, azok nem bögtek, holott az igazi farkásnál nagy bögést vittek véghez.

A csordásfarkast, mint általában az ördögös egyéneket s boszorkányokat a közönséges puskagolyó nem fogta. Pipaszárt kellett a puskába tenni, ezzel lőhették csak le. Az öt meglőni akarót első lábával megfenyegette vagy megszólalt, mert farkas alakjában is tudott emberi nyelven beszélni.

Rége a farkast – valószínűleg féltékenységéből, mint a németeknél – nem nevezték igazi nevén, hanem „toporgyánfiéregnek”, a hogy még ma is nevezik Erdély egy részében. Valódi nevét nem akarták kimondani.

A csordásfarkasról ma már csak az öregek tudnak beszélni; az erre vonatkozó hiedelmeknek néhány évtized múlva nyomát sem fogjuk találni.

m) Délibaba.

A néphiedelem ezen alakja már eltűnt. Az ifjabb nemzedék csak annyit tud róla, ha gyermekkorukban, ha csitítani akarták őket, délibabával ijesztgették. A délibaba asszony- vagy leányalak volt. Fehér vagy fekete ruhát viselt. Búza-, rozsvetés avagy kukoriczásokban tartózkodott. Ritkán mutatta magát. Rendszeren azon időben jelentkezett, mikor a gabona elvirágzott. Ilyenkor lehetett inkább látni. A vetés rengése, gabona hullámzása nyomában látott feketeségekre rá szokták mondani: „Nini! gyün a diélibaba!” Hogy merre járt, mit csinált, azt körülményesen nem lehetett megtudni. A délibaba,

ha észrevették őt, csak megállott, nem szólt semmit. Azért mondják most is annak, a ki egyenesen, egy helyen áll: „Na, ne áll, mind a diélibaba!”

Az emberek nagyon féltek a délibabától. Egy asszony annyira megijedt tőle, hogy meghalt. A néző elől különben egyszerre csak eltűnt: „élemedett”. Félelmetes volta miatt rémitgették a gyerekeket ilyféle mondásokkal: „Ne mennye, miér a diélibaba meghajt vaskarikáve!”

n) Fékla, dana, dobrác, miggyon, luliyán.

Ezek szintén valami rosszak lehettek. De úgyszólván semmi adatot sem tudtam róluk összegyűjteni. A káromkodásokban fönmaradt: „Fiékta égyë még!” „Fiékom atta!” „Dana . . . miggyon . . . luttyán vügyön e!” Dana rágygyo kü a kije torkát!” „Miggyon bujk belé!” „Miggyon bujk a csontodba!”

TEREMTÉSI HAGYOMÁNYOK.

A Föld és Ég, valamint *az ember teremtésére* vonatkozólag a göcseji és hetési nép hagyományaiban gyér adatokat találunk. Jóval több maradt meg az egyes állatokra, rovarokra és néhány terményre nézve.

A Föld vagyis a Világ vizén áll. Négy sarka van s ezen sarkok mind-egyikét egy-egy czethal tartja; tehát a vízben levő négy czethalon nyugszik. Ha valamelyik czethal megfordul, a mi-minden 7-ik évben szokott történni, vagy egyik válláról a másikra teszi a Földet, a Föld azon sarka felől eső részén „füödződülés” földrengés áll be; ha pedig valamelyik czethal elpusztul, a Világ azon sarka elsüllyed s elpusztul. Az a hiedelem is elterjedt, hogy ha a Föld egyik része ürül, a másik megfelelő mértékben nyomódik s ez okozza a földrengést.

A hol az égboltozat a Földdel összeér, ott a *Világ vége*.

A vízözönről a következőket tudják. Midőn Noé a bárkáját készítette, az ördög körülötte járt, de nem tudott neki ártani. (Bf.) A vízözön elmúltával Noé először galambot, azután kányát (varjút) bocsátott ki bárkájából. Később kecskél eresztett ki; ez szőlőkapcsára (szőlőkapocs) talált s elkezdett „fin-czányi” (ugrálni), mert abból megérezte a bor ízét. Azután visszament s Noénak megmondotta, hogy mit evett. Noé erre kiszállott a bárkából és szőlőt kezdett ültetni. (Bf.)

Égboltozat 12 van egymás fölött. Némelyek szerint mi a legalsón, mások szerint a 6-ik égboltozaton lakunk. A 7-ikben laknak, ezek szerint, a törpék, az „1-2 sukk naccságu emberek”.

Az emberről a bibliai történetben foglaltakon kívül csak azt tudják, hogy Ádám és Éva bűnbeesésük előtt nem bőrrel, hanem körömmel voltak fedve. Bűnbeesésük után a köröm csak az ujjaik végén maradt meg. „A zesü emberpárnok köröm ruhájo vuót. Nēm szerettek duógoznyi, csak ennyi; azit észit a ruhát a zisten lévőttē, osztán a bogarat teremtette, hocs csiphessik a zesü emberpárt. A mastanyi köröm csak emlik okait maratt”. (Cshh.)

Az állatok közül a feketerigó, czinege, macska, teknősbéke, rák, méh, dongó, darázs, bogár, (légy,) balba, tetű, szúnyog, s pók teremtésére nézve találunk több-kevesebb hagyományt.

A feketerigó 99 nyelvet tanult meg; a századikat már nem engedte meg az Isten, mert azon esetben úgy tudott volna beszélni, mint az ember.

A czinege hajdan tyúknagyságú madár volt. Mikor Krisztust ellenségei mindenfelé keresték, hogy meg ne találhassák, a pacsirta – mikor épen

nyomon voltak – másfelé akarta őket terelni. A czienege azt mondotta: csincserere, csincserere . . . nincs itthon . . . nincs itthon! Erre egy zsidó a czienegét úgy megdobta, hogy az 12-felé szakadt. Krisztus azonban e szétdobott darabokat összeszededette s fölhajította egy közeli fára s im – életet nyertek. Azért olyan kicsi azóta a czienege s azért költ 12 tojást.

A *macska*. Noé mindenféle állatot vitt bárkájába, a macskát azonban kifelejtette, azért ott az egerek és patkányok nagyon elszaporodtak. Noé ezt látva, boszús lett, lekapta keztyűjét és egy patkányhoz dobta, mire a keztyű macskává változott. Azért mondják ma is: „Keszti (keztyű) szabunk, mind a macskának.” (Páka.)

A macska Krisztus urunknak azt mondotta, hogy neki kenyérré nincs szüksége, mert megél ő úgyis, ha egyik barázdából a másikba ugrál. Isten tehát nem rendelt neki kenyeret és így a macska az ördög szolgálatában van. Azért a macska a kenyeret addig nem tudja megenni, míg a foga között 3-szor meg nem rázza. Ilyenkor az áldást rázza ki belőle.

A *teknősbéka* abból az asszonyból lett, a ki Krisztus urunknak nem adott, kenyeret. Krisztus, ugyanis, midőn a földön járt, utaztában koldus ruhában betért egy házba, hol éppen kenyérsütés volt; megkérte az asszonyt, hogy süssön neki is kenyeret. Az asszony a kenyerek közül a legkisebbet szánta Krisztusnak. Ez azonban a kemenczében a legnagyobb lett. Most már aztán sajnálta odaadni. Midőn Krisztus a kenyérért elment, az asszony, hogy oda ne kelljen adnia, a tekenő alá bujt. Krisztus persze tudta, hogy hová rejtőzött és azt mondotta neki: „Elügyünni asszonfejje, ha lehetne!” És teknősbékává változtatta. Ettől kezdve van teknősbéka.

Rák. Mikor Isten a rákot teremtette, az ördögök szerették volna elvinni. Hátán keresztül lánczot kötöttek s erővel el akarták Istentől huⁿi, de Isten két ujjával a lánczra nyomott s megakadályozta. Azóta látszik a rák fején az ujjnyomásforma bevágás. (Gf.) A rák lassúságának jellemzésére beszélnek, hogy mikor még a rák előre ment, 7 év alatt mászott csak föl a hágsóra s midőn oda fölérve lepottyant, így szólta el magát: „A! hértelenség!” (Vagy: páro! . . . sörinsige!) Vagyis mért hamarkodta el a fölmászást. Azóta nem megy előre, csak hátra. „Mászik, mind a rák.” „Ollan lassú, mind a rák” mondják a lassú emberre, állatra.

A *méh*. Isten bogara. Némelyek szerint pedig Bölcs Salamon király bogara. Salamon annak idején meg is tanulta tőle a lépcsinalást. A méh a Szt. Lélekből lett, azért arra nem is mondják, hogy megdöglik, hanem, hogy „evesz”. (Elvesz.) (Gf.) Isten a méhet azért teremtette, hogyha fölhöszakadás van, mézével a fölhöket ragassza össze. (Bdöbr.) A méhek csoportosan röpnélnek föl az egeket összeragasztani. (Bak.)

Ily vélemények mellett, természetesen, nagy tiszteletnek örvend a méh. Tiszteletben tartják azért is, mert viaszkjából készítik a gyertyát s így méh nélkül misét sem lehetett volna, szerintük, mondani. (Bak.)

A ki a méhet megöli, ellopja, bünt követ el; tette annyi, mintha embert ölné vagy valakinek a házat fölgyújtaná. A méhtolvaj elkárhozik s addig az ilyeh nem tud meghalni, míg belső részét, sőt még a nyelvét is ki nem köpködi.

(Lv. Bf.) A méhtolvajra ilyféle átkot szoktak mondani: „A ki ellopta miéhejimet, addig még ne hallasson, míg engemet oda nem híj!” Az illetőnek -halála előtt – oda kell hívnia azt, a kitől méhet lopott, különben nem tud meghalni. (Kstszt.)

Bogár. (Légy.) Némelyek szerint a bogarat Isten, mások szerint az ördög teremtette. „Isten a bogarat ostoba (lusta) mihán teremtette, hogy ászt főhajtsa, még osztán, hogy a madaraknak légyen táplálka.” (Bak.) Az ördög azért teremtette volna a bogarat, hogy az ember miattuk minél többet káromkodják. „A zëcczëri embër nem tett suóse sëmit, az mindig csak fekütt. Ecczër osztán csak hegyibe mentek a bogarak, azalatt osztán fölibrett, miët naon csiptik; osztán ászt monta nekik, hogy a zördög hozta idë ükët, vaj mi! Ajutátu fogva mongyák, hogy a zördög teremtette a bogarat, csak a párját átta a zisten. A bogárnak csak érzikënsigë van, miët, megmered, osztán megin fölibred.” (Bdöbr.)

„A zembër röstet duógoznyi, csaknem iéhën hat, még se duógozott. Akkor emënt a körtefa alá, ott lefekütt, osztán fótátotta naon a száját, hom maj talán a körte belepottyanyik. A zisten osztán hozott rá ámot, osztán tátfo maratt a szájo. Osztán annyi bogarat eresztett rá a zisten, hogy a szájo, még a zegisz teste teli lett. Ejëk naon csiptik, osztán ara fölibrett, de csak nëm üsztö el ükët, aszonta, van a zistennek rá gongya, maj elüzeti. De mindig jobban csiptik, osztán bion e köllött mennyi miég duógoznyi is. It teremtette Isten a bogarat.” (Bf., Bszgy.)

„Ecs csordás a marhájive héveriszëtt, mikor Krisztus ara ment, osztán asz kiérdëszte tulö Krisztus, hom mutassa még, mere kö mënyi. A csordás a lábáve mutatta még a zutat. Odább a birkákná a zihásztu kiérdëszte ászt. A zihász ippeg a birkájive veszüdött. Ez emënt velë, osztán megmutatta, hom mere kö mënyi. Ajután a csordás márháji mingyár bogároznï kesztek, a birkák még ëcs csoportba mentek. Ajutátu vannak a bogarak. Isten a marháкро eresztette.” (Bak.)

Egy ember karácsony napján akart hajdinát örteni. Isten ezért úgy büntette meg, hogy a hajdinát bogárrá változtatta, s a hajdinaszemek (mint bogarak,) mind elröpültek.

A *szúnyogot* is a lusta ember miatt teremtette az Isten. A lusta ember egész nap feküdt s este akart dolgozni, mikor nem volt melege. Isten aztán este szúnyogokat eresztett rá, a mi miatt nem tudott dolgozni s kinjában a fenyőfa alá ment és ott böködtette magát a fenyőfa szűrös leveleivel, hogy ne érezze a csipést. (Cseszt.)

Pók. A keresztespóknak Isten azért adta a púpot s rá a keresztet, mert Krisztust csúfolta: púpos, púpos. (Zbaksa.) Csúfolta Máriát is, hogy ő többet-érő nálánál, mert többet s szebbet tud fonni, hogy „Ü s . . . is ereszt ollant, mind Marija keze”, azért, ki pókot tenyere között összemorzsolja vagy általában megöli, 7 bünével kevesebb lesz. (NI. Cseszt.)

Balhét, tetüt, hangyát, darázst (szakadik) és *dongót* szintén lusta emberek miatt teremtette az Isten. Ezekre is olyanféle mondák vannak, mint a légyre. Az alvó, lusta emberre balhát, tetüt, sőt hangyát is bocsátott az isten,

de ezek nem tudták fölkelteni. Utoljára aztán szakadikokat eresztett rá; ezek fölkeltek. Ekkor teremtette ezeket az Isten. Isten a dongót kukoricaszemből teremtette. Egy horvát asszony ünnepnapon kukoriczát ment kapálni. Szép termés lett, de mikor a csövek lezúzására került a sor, mind dongó lett belőle. Bizony „ebbü lett a zöreg bogár”. (Páka.)

„Mikor a zisten a fűdön gyárt, egy ember fekütt a körtefa alatt. A fán igen szép sárgo körte vuót. A zembër tátotta a száját, hogy a körte m aj beleszik. Ippeg ara ment a zisten mæg a Piétër. Mikor Piétër meglátto áaszt a zembërt, aszondotta: „Uram Jëzus, hogy etátotta e za zembër ott a száját, osztán várgyo, hogy a körte maj belëpottyanyik a szájábo!” Osztán Krisztus em marok homokot hegyibe szuórt, osztán asz tetüre változott. Ebbü lett a tetü. Ezek juó mëgcsipkëttik a zembërt, osztán fôket.” (Bdöbr.)

„A csordás ëcczër lábáve mutatta mëg Krisztusnak a zutat. De osztán Krisztus a nyaka közü homokot szuórt. Ennek a homoknak mindën szëmë tetüre változott. Megiért a csordás rühölünnyü, osztán a marháji azon üdüti kezdve bogárasztok.” (Csesztr.)

Tojás. Isten a tojást tenyeréből kerítette ki; a ki tehát tojást lop. nagy vétket követ el s ezért nagyon megátkozzák. (Gönth. Rész.)

Gabona. Valaha a gabonaszáron végig szem volt s úgy is maradt volna, ha az emberek lustasága, elbizakodottsága Istent haragra nem gerjesztik s büntetésül a szemeket a szár végére nem kevesbiti.

„Mikor Isten a fűdön járt, a gabona szárán tövitü fogva hëgyijig szëm vuót. Ecczër a zisten talákozott a zembërre, osztán hát kikërdëszte tülö, hom mëg van-ë eligëdvë a termisse. Hajjé! bizon van, bár ne is vuóna ennyi! Mikor a zisten észet hallotta ëg gabonaszálot tövini fogva szépën mëkfogott, osztán viëgig huszta rajta kiët ujját, csak a föli felü át mëg. Osztán asz monta a zembërnek: „No ne busull, maj nem lesz ennyi! Im maratt a gabonánok csak a viëgin termisë. (Kalásza.) Áaszt is csak a kutyáknok mëg a macskák-nok hattá mëg a zisten. Abbu kö nekünk is mast mëgiényü.” (Páka.)

Változatai:

Isten a gabonát el akarta venni, mert sokan kévëseitek termését. Péter megjedte s a kalászhoz kapva, ezt mondotta: „Ej a kutyáknok meg macskák - nok hagyunk valamit!” Isten ráálott. A mennyit Péter a markával a szár tetejën megfogott, annyit az Isten meghagyott. Ez maradt meg a mostani gabona kalászául. (Bak.)

Isten az embernek akkora földel hagyott müvelésre, a mekkorát az kapával elért; de az ember azzal nem elégedett meg: tovább kapált. Isten tehát csak kevés szemet (kalászt) hagyott a gabona szárán, hogy az embernek többet kelljen dolgoznia. (Tóf.)

Egy vén leány a kenyérrel nem bánt méltó módon, azért Isten a szemet a szárról mind leakarta húzni, de a kutya odament az Istenhez, nyelvét szájából kitolta s kérte, hogy legalább olyan hosszú fejet hagyjon a gabonán, mint a milyen hosszú a nyelve. Isten belegyezett.

Kalászba fogta az asszony a gyerekrühát s azzal akarta annak piszkos részét letörölni. Azért Isten – büntetésül – csak azon részét hagyta meg kalászul, a mely a ruhán fölül maradt. (Rózssz.)

Egy lusta asszony laskát sütött s azzal törülte le a gyermek piszkos testrésztét. Ezért Krisztus nagyon megharagudott s haragjában le akarta a szárról a szemet fosztani, de Péter a szárat fölül megmarkolta s akkora helyen megmaradt a szem. (Rózssz.) Ennek változata: A laskát, melylyel a kisgyermek piszkos testrésztét az anya letörölte, Krisztus a macskával akarta megétni; ez erre azt felelte: „Nem köll, egirre is megilék!” Haragjában Krisztus az egész szárról le akarta húzni a szemet, a kutya azonban kérte, hogy az ő számára hagyjon valamit. így hagyta a mostani kalászt. (Tóf.)

A *búza* Mária oldalából termett. (Rad.) A búzaszemen megvan Mária képe és pedig azon a felén, a melyen kicsirázik. (Lenti.)

A *borsót* (babot) Isten a tenyeréből, mások szerint a hüvelykujjából csipte ki a maga táplálására. Helye meg is látszik. A tiszta fehér borsót pedig Szűz Mária a maga tenyeréből csipte ki. (Sztmf.) A hagyomány szerint a borsó még úgy keletkezett, hogy mikor az ember tüszentett, „a zuórábu ollan gömbölegforma gyött ki”, melyet az illető, hogy elrothadjon a földbe tett. Ez azonban kikelt s borsó vált belőle. (Cshh.) Az „emberkiépü borsut”, mely szép, czifra, Isten a saját képére teremtette.

Szokás-mondás: „Nëm jábo, Isten tenyeribü csiptë kü, de juó is a szegin embernek.” (Tóf.) A babszemet mindenkor föl kell venni, azt vétek eltiporni. (Szmf.)

A *kölest* az Isten igen nehezen teremtelte.

AZ ÉGITESTEK.

A népek hiedelmében az égitestek mindenha nagy szerepet játszottak. Azon tárgyak közé tartoztak, melyek az őseMBER képzeletét a legelőször foglalkoztatták. A ragyogó, melegítő Nap, az éjjelen szeliden világító Hold, a fénylő csillagok millióinak csudálata megfigyelésre s ezzel együtt zavaros hiedelmek megalkotására ingerelték a régi embert.

De nemcsak a csodálkozás készítette az embereket megfigyelésükre, hanem azon jelentős szerep is, mely valaha az égitesteknek a mindennapi életben jutott. Mert régente az emberek nagyon is utalva érezték magukat az égitestekhez való folyamodásra. Persze, ezt aztán túlvitték; olyan esetekben is az égitestekhez fordultak, a midőn a valóságban azoktól tájékozást nem nyerhettek, midőn pusztá képre, látszatra, csalóképekre alapították föltevéseiket. Az égitesteknek reájuk különböző alakban tett nagy hatása következtében a szembetűnőbbeket megszemélyesítették, csodás erővel ruházták föl s ezeket vallásos tisztelettel véve körül, – imádták. A csillagimádás minden népnél el volt terjedve. Ez volt az égitestekre vonatkozó hiedelmek egyik nagy határvonala.

A Napot és Holdat külön istenségnek tekintették.

A *Nap*, mint a legragyogóbb égitest, melytől az emberiség világosságát, meleget nyer, mely az időjárásnak szabályozója s melynek mindent köszönhetni a földön, a mi az élet föltételei közé tartozik, a göcseji s hetési nép előtt is tisztelt tárgy. Babonás szokások a Naphoz nem fűződnek. A Napban emberi alakot vélnek, a mit főleg nyáron láthatni meg, ha egy vízzel telített fehér táliban, Magdolna napján az udvaron megfigyelik. „Mintha Marija rengetni ott a büöcsüt.”

A napfogyatkozás Isten büntetése. A Napot ilyenkor valami kopókutya kapkodja.

A kuruzslások, varázsszerek, bűvös füvek szedéseinek és alkalmazásainak napfelkelte előtt köll történnie, mert mindezeknek ereje a Nap följöttevel elenyészik. Azért legtöbben napkelte előtt vetik a palántamagokat, hogy gyorsan keljenek ki, mert a paprika, kikelése előtt, 7-szer megy a pokolba. A ki a szemét szentgyörgynapján, napfelkelte előtt megmossa, abban az évben nem lesz szemfájása. A babonás szokásoknál bőven le fogjuk irni, hogy egyes napokon mit kell tenni a Nap fölkelte előtt s lenyugta után, hogy a madarak kártevése ellen a vetemények megóvassanak, hogy egyes növények, állatok az óhajtott módon nőjenek, stb.

Napkelte előtt s napnyugta után nem szívesen kölcsönöz vagy ad el a nép tejet. A szemetet naplemente után nem szabad kivinni, mert a házban levők nem tudnak aludni, avagy megfájdul a fejük. A kisgyermek ruháját napnyugta után nem jó a szabadban szárítani; az asszonynak a haját leereszteni, stb.

A Napból az időjárásra jósolgatnak is, a mit az időjárásnál fogunk tárgyalni.

A Nap után valami állat kapkod. Ezt néha, midőn a Nap erősen süt, egy vízzel telt tálban az udvaron észre lehet venni. Úgy vélekednek, hogy farkas kapkod utána.

A *Hold* a gyermekek „Istenkalácso”, mint az égitestek között a Nap után legnagyobbnak látszó s hozzánk legközelebb eső, a Napnál is jobban lekötötte az őseMBER figyelmét, a mint hogy a megfigyelésre szelid világossága, foltjai s szabályos Változása mellett alkalmasabb is volt, mint a vakító fényű s változatlan nagyságúnak látszó Nap. A *Hold* tiszteletének mértéke a Napé után következett. Újhold feljöttekor Göcsejben – 1848. előtt – szent énekek kíséretében megkerülték a templomot. Most pedig némelyek az új *Hold* megláttakor kimennek a pítvarba vagy udvarra s letérdepelve imádkoznak.

A *Hold* 7-napos változásai mindenütt az első időhatározók voltak s egyúttal a hiedelmek egész sorozatára adtak alkalmat, mert e változások a *Hold* fogyásával és növekedésével járnak, a miket a naiv gondolkozású nép többféleképen magyarázott.

A göcseji s hetési nép hiedelme szerint a *Hold* szélét a „látfánság”, (a háznál tartózkodó rágcslók) rágja le; „pumudli kutya”, oroszlán kapdossa le. Ha ezek egészen elkapkodhatnák, vége lenne a világnak. *Holdfogytán* fehér tányérba tiszta kútvizet öntenek s azt a szabadba teszik. Ekkor úgy látják, mintha a *Holdat* farkasok kapkodnák. (Bdöbr.) Olyan erős ilyenkor a *Holddal* való verekedés, hogy ez egészen véres. (Szmf.)

A *Hold* foltjaihoz fűződő hiedelmek még: Némelyek szerint a *Holdban* emberfej van. Továbbá: Szt. Mihály látszik, ki a lelkeket méregeti ott. (Bucs.) Kalap van a *Holdban*. (Bh.) Legelterjedtebb magyarázat pedig az, hogy a *Hold* a *Nappal* – irigykedésből – összeveszett s ez utóbbi a *Holdat* tehéntrágyával arculcsapta. A trágya helyén maradt meg a folt. Egyesek szerint a trágyát cigánygyerek dobta a *Holdba*. Változatok: A *Nap* és a *Hold* egyszer találkozza, összevesztek. A *Hold* tüskét dobált a *Napba*, ez meg lótrágyát a *Holdba*, a mitől a *Hold* elhomályosult s megfoltosult. Másutt azt tartják, hogy verekedés közben a *Nap* a *Hold* szemébe port szórt. Elterjedt hiedelem az is, hogy egy ember *holdvilágos* éjjel szénát lopott s azt vállán vitte. Ennek a képe látszik a *Holdban*.

Azelőtt éjjel is olyan világosság volt, mint nappal, mert a *Hold* épen úgy világított, mint a *Nap*, csak nem melegített.

A *Hold* változására, miután közhiedelem volt, hogy egyes dolgok legjobban sikerülnek a holdjárás bizonyos szakában, teendőik kezdésénél; besosztásánál nagyon ügyeltek s ügyelnek még most is. Egyes munkákat, vállalatokat, hogy sikeres, szerencsés kimenetele legyen, újhold, holdtölte, vagy

fogyta idejétől tételeznek föl. Négyféle ábrázatát különböztetik meg a Holdnak, u. m.: Újholdat, elsőfartályt, holdtöltét és utolsófartályt, vagyis holdfogytát.

Mint már érintettük, a nép az újholdnak kiváló jelentőséget tulajdonítván, régebben nagy tisztelettel fogadta annak első föltünését. A ki az új Holdat üstökön belül látja meg, így kiált föl: „Jézus segill még! üstökön bellii láttom még a zuj Huódat, égisz huónapba ehés leszek!” A ki üstökön kívül (udvaron vagy általában házon kívül) látja meg az új Holdat, jó gusz-tusa lesz; ha pedig kút fölött látja meg, akkor abban a hónapban szomjúság fogja gyötörni. Egyesek, midőn az új Holdat meglátják, kalapjukat leveszik, az udvaron letérdepelnek s a Hold felé fordulva imádkoznak.

A kinek új Hold megjelenésekor pénz van a zsebében, egész hónapon át lesz pénze.

Miután az új Hold megjelenése valaha ünnepszámba ment, ilyenkor bizonyos tekintetben nem tartják szerencsésnek valamely dologba való kezdést. Újával nem szabad meszelni vagy tisztogatni, mert a háznál sok lál-fánság lesz. Nem szabad újholdpénteken kenyeret sütni, párolni, szapolni, keresztútra menni, zsuppolni. Az ilyenkor levágott fát megőrli a szű. Nem jó szőlővesszőt metszeni, bükkönyt, búzát vetni. Nem jó a gyermekeket nyírni. A ki újhold vasárnap csizmáját bármivel bekeni s végig megy a búzaföldön, a búza üszökös lesz. Ki holdujuláskor születik, nagyon kövér lesz. Ellenben jónak tartják ilyenkor a faajtást, mert a fa majd előbb terem. Jó a lófarkát levágni, mert előbb megnő. (Bf.) Újholdpénteken és vasárnap mossa meg a babonás vadász a puskáját (senkihez sem szólva,) a folyóban, hogy golyója fogjon. E napon az álmos természetű egyének napfölkelte előtt a folyóvizből új cserépedényvel merítenek vizet s azzal mosdóznak meg, hogy természetük kevesebb alvást kívánjon. (Sztad.)

Igen hasznos újságkor betegségeket gyógyítani. A Holdra rá is olvasnak, mint a betegségek gyógyításánál fogjuk látni.

Holdtöltekor kevesebb szokást gyakorolnak. A fát holdtöltekor kell levágni. A szőlőt is tölte felé vagyis „fömentibe” (mikor a Hold 3-5 napos) kell metszeni. A földben növekedő növények: hagyma, retek, slb. holdtöltével ültetendők.

Holdfogytához már több szokás fűződik. Ilyenkor kezdenek nagyobb munkába s gyógyítanak is. Holdfogytakor semminemű vetés nem jó.

A mely gyermeket holdvilágra tartanak s az ránéz „kerbe niézü” vagyis kancsal lesz.

A *csillagokra* vonatkozó nagyobb hiedelmeknek ugyanaz a forrása, a mi az előbb tárgyalt két égitestnek. Az emberi szellem hajdani sötét állapota főbb vonásaiban hasonló erővel ruházta föl ezeket is, mert hisz az embernek ezekre szintén szüksége volt a gyakorlati életben; ezek adtak jórészt számol az idő folyásáról, ezekből is jósoltak s általában az ember sorsára befolyást tulajdonítottak nekik. A csillagokat megszemélyesítették, fölsőbb lényeknek nézték. Csak idővel tekintették azokat emberi s állati lényeknek.

A göcseji s hetési nép a csillagokat ma is tiszteli s féli; a velük szemben való viseletet éhez tartja. Azt véli, hogy a csillagokra mutatni vagy velük

szemben tiszteletlenül viselkednie nem szabad. Az egyes csillagokat s a hozzájuk fűződő hiedelmeket a következőkben ismertetjük.

Az *Est hajnali-csillag* a legismertebb. Itt *Zsidu-* vagy *Filmcsillagnak* mondják. Ez utóbbinak azért nevezik, mert úgy áll, mint egy fűró; előbbinek pedig azért nevezik, mivel midőn pénteken föltűnik, akkor kezdődik a zsidók szombati ünnepe s bőjtölésük idején ezen csillag följöttekor szabad csak ételhez nyúlniok és szombaton este ennek följöttekor fejeződik be az ünnep. A Zsiducsillag 9 csillaggal van összenöve. Ezt selyemkendőn keresztül meglátni.

Az Esthajnali-csillag után följevő egyik legfényesebb csillagot *Vadlegeltetű csillagnak* nevezi, mert mikor ez följön, akkor a vadállatok már bátran indulhatnak legelni, nem kell tartamok a vadásztól. E csillag „billeg” (sántikál) vagyis majd fényesebbnek, majd homályosabbnak tűnik föl a szemlélő előtt. Éjjél körül lenyugszik, azután napnyugot felé tart, meri „Minden csillag nyugotnak megy”.

A nép mondása: „Mikor a Hu ód fők el, a *Sánlokatacsillag* enyugszik, mikor pedig a Huód lemegey, a Hajnalcsillag fögyün. Egymást cserilik.”

Az időmutató csillagokat különösen megfigyeli a nép. Aratás után a Hajnalcsillagra figyelnek, annak fölkelte után mennek munkára.

A *Gönczűszekere* többféleképen nevezik: *Gönczűszekerc*, *Könczü-* és *GönUrszckerc*. E szerint tájékozdik éjjel a nép. A pásztorok, kik éjjel őriznek, akkor szoktak hazahajtani, mikor a Gönczűszekir rúdja dél felé fordul. „Mas niá mégvirad, miér itat a Gönezűszekere, (azaz megfordul a rúdja,) a *Czigányerck* itattya.” E Czigányerek a Gönezűszekere előtt levő csillag. Ha a Gönczűszekere csillagai nyáron halványak, jó idő, ha fényesek, eső lesz; ha télen fényesek, hideg lesz.

A Gönezűszekere után a *Kisgönczűszekerc* jár. Erre vonatkozólag mondják:

„Göntirszekir juó ketá, (döczög.)
Kis liányo utanno kontóra.”

Ez a hajnal közeledtének a hirdetője, a korán kelők óramutatója. Ha andrásnapkor lemegey, drága lesz az ökör. A *Kaszás* után „billog” a *Sántokata* vagy *Rendrázucsillag*. (Sirius.) E csillag Krisztustól eredt. Midőn,„ ugyanis, a földön való jártában nagyon szoritották v...tt s abból lett a Sántokata.

Miután mindig „pillogat”, villog, „lebbelüdik”, azért *Filmcsillagnak* is nevezik. A Kaszások után viszi illegve-billegve a szerszámot, mások szerint pislogva teregeti utánuk a lekaszált füvet, vagy a fölöstökömöt, ebédet viszi. El azonban sohasem éri őket. De hát miért is Sántokata ő? x\ért, mivel egyszer, mikor vitte az ebédet, elesett s kificzamította a lábát. Sántaságát onnan magyarázzák, hogy változóan, tehát sántikálva világít: egyszer erősebben, máskor gyöngébben. És e játszásában a nép képzelete bizonyos erőlködést lát, a mít nem is hagy megjegyzés nélkül; rá-rászokott mutatni tréfásan: „Nini, a Sántokata de öli magát!” Mondókájuk:

„Kaszáscsillag, Fiastik,
Sántokata harmadik.”

A Sántokata a Holdat vezeti; mikor megújul, épen mellette van; 2-3 nap múlva 4 lépést előre megy s egyszer csak elhagyja.

A *Fiastik* a *Kaszással* jár együtt. Ez is utána megy, mint a Sántokata s fölöstökömöt visz. Persze, sohasem éri el őket. Azért fiastik, mert csibéi vannak, melyek anyjukat „kerekes-gyűrűsen”, „csoprossan” veszik körül. A *Fiastik* tavasszal eltűnik s csak ősszel lehet megint látni. Tréfásan szokták mondogatni a katonaságtól hazatérő legények: „Ollan messi vuótunk a magos hegyeken, hogy ott a csillagokat má zsákbo lehetett összűszennyi.” „Hát miét nēmfoktad meg a *Fiastikot*?” „Hm! sokat kergettük, de a Gönczűszekerē alá bujt án!” A ki mely ruhában a *Fiastikot* Szent István napján meglátja, abban vessen gabonát, akkor az nem lesz csörmölyös. Némely gazda szentistvánnapján a szabadba megy s lesi, mikor ötlik szemébe a *Fiastik*, a mely ruhában ilyenkor van, azt otthon leveti s akkor húzza föl utána, mikor már elvetett, hogy a vetemény tiszta legyen. Kisasszony nap előtt akkor hajtják ki a marhákat, mikor a *Fiastik* már föltűnt. Szentiván után, midőn a *Fiastik* délre fordul, éjfél van.

Az *Ilonakerekē* két nagyobb s két kisebb csillagból áll. Csillagelnevezések még: *Márijakērēsztýē* vagy *Keresztes csillag*, *Kilencszögletēs*, *Mákcsillag*, (apró csillagok,) *Napvezetűcs*.

A kinek jó szeme van – mint mondják – észreveheti, hogy nappal egy csillag jár. Délelőtt 10 óráig s délután 4 óra elmúltával lehet látni. De ezt csak igaz ember láthatja meg. (Bdöbréte.) Az *Ekēfejcsillag* a római V-höz hasonlít, végén egy-egy fényesebb s nagyobb csillaggal, melyek között 3-3 kis csillag van. (Bdöbr.) Ismernek még: *Háromkiralokcs.*, *Tűzhányucs.* és *Bódizsárcsillagot*.

A *Tejutat*, mely mint valami finom fátyoly húzódik az égboltozaton s számtalan csillag, csillagcsoport és ködfoltból áll, az itteni nép *Czigánszuómázásnak*, *Romauttyánok* s *Aprilcsillagnak* nevezi; ezek „úgy pillogatnak, mind a sötít miéncs”. Czigánszuómázásnak azért mondják, mert a cigány, midőn arra szalmát vitt, elszórta, elhullatta. Ha a tejút csillagai nagyon pislognak, eső lesz vagy, ha jól látszanak, 3 nap leforgása alatt eső lesz.

Az *üstökösről*, a mit erre „söprös-” v. „hajascsillagnak” neveznek, általában az a hiedelem, hogy háború-, döghalálnak s Ínségnek stb. előjele. A mely égtáj felől látszik, arra lesz a közeli háború. Számos ily veszedelmet jegeztek meg, melyeket üstökös megjelenése előzött meg.

A *hullócsillagot* lidércznek is tartják akkor, ha lehullásakor hosszabb fénysávot von maga után. Lehulláskor a csillag „tisztítja magát”. A csillaghullást nem szabad megszólni, mert ilyenkor mindig egy-egy lélek szabadul meg a purgatoriumból. Ha megszólják, akkor a csillag megáll s a léleknek tovább kell szenvednie.

A csillagokról, mint egyiknél-másiknál említettük, többféle babonás hiedelem maradt fenn. Főleg időjóslásokat fűznek hozzájuk. A sűrű csillag esőt jelent, az apró csillagok színtén. A csillagok futkosásából szeles idő várható. Ha Czigánszuómázás 3 ágra terjed szét, megbomlik az idő. Ha karácsony éjszakáján sok csillag van az égen, jó termést várhatni. Jóság is lesz.

A *szivárványra*, mint égijelenségre vonatkozó hiedelmek: A szivárványt a nép a Földet és Eget összekötő hidnak véli s felszivóképességet, erőt tulajdonít neki. A hol a szivárvány végződik, ott van a világ vége. A kútból megy föl s mikor már fenn van, mindkét vége kútba ér le. A kútban és környékén tartózkodó állatokat, főleg kutyákat, halakat és békákat fölszivja. A fölszivott békák eső alkalmával le is esnek a fölhőkbe. Fölszivja a vizet a tokákból, kutakból, a Murából, stb. és ezekből lesz az eső. Az embert is fölszivja, ha arra megy. A tuskét vágó embert szintén ez szivta föl a Holdba.

A szivárvány színei után jövendölnek a szerint, a hogy abban melyik szín tűnik ki legélénkebben. A zöld sok pálinkát, szénát, a fehér sok gabonát, a piros sok bort, a sárga pedig betegséget jelent. E hiedelmek már nagyon megcsappantak.

Égről s égitestekről lévén szó, említsük meg, hogy az itteni nép ismer: *kalapált-*, (kalapált-,) *bárányos-*, *köd-*, *csupros-* és *viharfölhüt*. E két utóbbi nehéz, tornyosult, sötét felhő, mely záport, jégesőt ereszt. Ha tiszta idő van, pozdorját visznek az Égen, onnan a világosság.

A TERMÉSZETI ELEMEK, ERŐK KULTUSZA.

a) Tűz.

Őseink vallása hajdan természet-kultusból állhatott. Teofilaktosz Simokatla szerint a türk népek, melyek közé vesszük a magyarokat is, rendkívüli módon tisztelték a tüzet, a levegőt s a földet, de azért az egy Isten eszméjének hódoltak. A monotheismus és a természetkultusz egymással ellentétben állván, némelyek álláspontja szerint a magyar ősvallás egyszerűen természetisztelet volt, mely az Ég és Menny imadásának folytatásaként tekinthető.

Tudósaink (Ipolyi Arnold, Szalay László és Barna Ferdinánd) szerint őseink a *tüzet* első helyen s rendkívüli módon tisztelték. Az altáji népnél a megszemélyesített tűz ma is isteni tiszteletben részesül. E megszemélyesítésnek s tiszteletnek nyomai a göcseji s hetési népnél ma is megvannak. A néphit oly lényeknek, szellemeknek tekintette itt is a tüzet, a mely eszik, iszik, lármázik, panaszkodik, haragszik, jár-kei s ha kedve szerint nem tesznek, boszút áll.

A tűz, mikor pörög, pattogó, rastogó égése van, a nép hiedelme szerint dorombol, morog, zsinatol, tehát pöröl; továbbá zokog, ezzel adva tudtul valamiféle kívánságát. Ezt akkor teszi, mikor éhes, szomjas, valamit kér vagy általában valamit tudtul akar adni. Ha a házhoz haragos ember jön, azt megtudja, – morog. A pörlekedést is megjósolja pattogása által. Ilyenkor úgy csillapítják, hogy ezen mondással: „Eriggy a szomszidba!” beleköpködnek. (Pórsz.) Rendesen táplálják a tüzet, hogy ne haragudjék, el ne siessen a háztól s kárt ne tegyen. Ha azt gondolják, hogy a tűz éhes vagy szomjas, több-félét dobnak vagy öntenek bele. Ha a tűz éhes, lisztet, maczukát, ételnemüt, sőt s földet dobnak bele. A lisztet rendszeren főzés előtt, gyakran a rántásból hintik rá; az ételből meg rendszeren azt, a mi főzésekben a tűzhelyre pottyan, pl. tésztát, burgonyát. „Aggy neki ek kalán tétet, a más világon maj nem íeget úgy!” szokják mondani.

Héhol azt tartják, hogy a sót nem szabad tűzbe dojni, mert akkor a tűz nem lát. „Besu.óztátok a „szememet, nem látok!” panaszkodik ilyenkor a tűz. (Lv. h.) A kenderszárogató kemenczébe egy marék kendert dobnak, hogy a tűz a kenderre ne siessen. A nagypénteken szentelt szénből tűzrakásnál egy darabot rátesznek, mert akkora tűz-nemesiét ki a házból. (Páka.) Hetesben régente még tilolni sem mertek menni, míg-a tűzre kendert nem dobtak, vagyis míg a tűz szellemének nem áldoztak.

Kenyérsütéskor el nem felejtik a tűznek kedvében járni, hogy magukra ne haragítsák, a miből a tűz eltávozása vagyis a ház meggyújtása következne. A kemence szája előtt levő tűzre lisztet szórnak. (Rad.) Szakasztásnál egy darab tésztát vagy vakarcsot a kemenczébe dobnak. (Sójtör.) Göntérházán, midőn kenyérsütéskor a kemenczében nagy láng „gombolog”, a kemence elé az asszony letérdepel és Szt. Flórián tiszteletére egy Miatyánkot és egy Üdvözetletet mond el, vagy, a kemence szájánál kuruglával keresztjelet húz s azt mondja: „Uram Jézus segill meg!” Továbbá a kemence szája elé két darab fát keresztbe tesznek, hogy a ház ki ne gyuladjon. Hogy a kenyér héja színesebb, szép piros legyen, a kályhaszájánál égő tűz eleibe lisztet dobnak. (Gönth.)

A tűz szomjúságát úgy oltják el, hogy a tűz mellé, fazékba paraszt tesznek, Tfzt vízzel vagy étel habjával leöntik, Nagyböjtben különös figyelemben részesül a tűz, mert ilyenkor bagzik (párosul) s ha nem látják el bőven étellel, itallal, elfut a háztól, kilobbanik a házfödélre s tűzveszélyt okoz. Liszttel s sóval mindennap megetetik. Minden este tele pohár vizet tesznek a parázs közepébe s az reggelig ott marad.

Egyik tűz a másik szomszédbeli tűzhöz – sziporka alakjában – át szokott járni panaszkodni, különösen karácsonkor. Egy koldus, ki éjjeli szállást kapott, a konyhabeli tűzhelyen lefeküdve hallotta, hogy a szomszédból átjött tűz az otlevőnek imígyen panaszkodott: „Lénnékem igen rossz asszonyom van; sohase ád se ennyi, se innya.” A másik ráfelelte: „Na, ién bijon kapok éléget!” A panaszkodó tűz harmadnapra fölégette gazdája házát. (Szmf.) Egy másik tűz pedig szomszédjabelinek azon panaszkodott, hogy asszonya leköpködi. (Bf.) Különben a tűzbeköppőnek is ártalmára van az ilyen köpködés, mert nyelve kisebesedik. (Cstm.)

Ha a tűzbe szentelt bárkát tesznek, a villám nem üt a házba. Jégeséskor három jégszemet dobnak a tűzbe, hogy a jégeső megszűnjék. (Tóf.) Szélvész ellen lisztet dobnak a tűzbe, hogy álljon meg. (Bf.) Ha varacskosbékát tűzbe dobnak, megtudják kinek a képében jár rontani, mert az illető asszony sebes lesz. (Böde.)

p) Víz.

A magyarral rokon népeknél, mint a finneknél, törököknél, mongoloknál, osztjákoknál stb. ma is imádják a vizet. Vizisteneik is vannak. Mint ilyeneknek áldoznak. A vízkultusz maradványaival a göcseji s hetési népnél is találkozunk. Biznak a víz erejében, mely a veszélytől, ártalomtól megóvjá, ha megfelelő alakban ajándékot, áldozatot hoznak neki.

A mely gyermek első fürdővizébe disznótrágyát vetnek s az apa csizmakapczáját is beledobják, a szem nem árthat meg neki. (Ksts.) A 3 nagypénteket keresztülzopó gyermeknek a szeme különösen ártalmas; megigézi vele az embert, állatot. Jőgy tekintetét ártalmatlanná tegyék, három nagypénteken kútba nézetnek vele. A kút vize elveszi szeme ártalmasságát. (Szilv.) Ha kútra mennek, a felhúzott, vízből valamit visszaöntenek a kútba, hogy sza-

poraságát el ne vegyék. (Lhf.) Mielőtt valakinek a korszóból vizet adnak, abból kiloccsantanak; ezzel először az ördögnek adnak. (Böde.) A mely gyermek nagyon lassan tanul beszélni, kenyérmosó vizből adnak neki inni. (Böde, Nemesetés.)

Midőn réven mennek keresztül, egy darab kenyeret dobnak a vízbe, hogy el ne merüljenek. Eseteket mondanak el, hogy a sülyedező rév ily áldozathozatal után emelkedett. (Lhf.) Ha vizén való menéskor gyors zivatar keletkezik, némelyek elkiáltják magukat: „A ki bűnösnek érzi magát, dobgyon a vízbe valamit, hogy valamennyi jen e ne merüllünk!” (Lenti.) A vizen utazó bűnösök akármilyen drága értékű ruhát (keszkenőt, zsebkendőt) is beledobnak a háborgó vízbe, hogy baj ne érje őket. Ezt azonban rendesen titokban teszik. A rossz, erkölestelen életű nő, ha búcsúra megy, a víznek valami ajándékot ad. (Lvh.) (Tehát a víznek tisztító ereje is van a bűnösöknél, persze, megfelelő áldozathozatal mellett.)

A mely kocsis mélyaluvó, a ló szájából kieresztett vízzel kell megmosdania és – éberel)b lesz. (Beszn.) A ki a ló szájából kieresztett vizet fölfogja, vagy ébren alszik, vagy egyáltalán nem tud aludni. (Kstsz.)

A vízbefuladt ember lelke is vízben marad. A víz a tüzet is Kiengeszteli. Lendvahosszúfaluban tűzrakás előtt vízzel keresztet öntenek a tűzhelyre, hogy tűzveszed elem ne keletkezzék.

c) Szél.

A szélkultusz a levegőég tiszteletének maradványa. A magyar népmesék a szélanyát, szélúrfit, szélkirályt szeretettel szerepeltetik. Göcsejben s Hetesben a szélanyáról, szélemberről, szélasszonyról, szélkomáról találtam adatokat. E szerint a szelet itt is megszemélyesítik. A szélembert nagyon erős, kit szidni nem szabad, mert bosszút áll megbántóján.

A szél keletkezésére nézve különbözők a föltevések, hiedelmek. A szél a pokolból ered, (Barlh.) a föld egy lyukából, a szélokádó-hegyből, nagy gödörből; (Bdöbr.) az égen levő lyukból. (Ztárn.) Szokják mondani: „A fénye egyé meg ászt a likat, a hunnajt a za sziel fuj!” Vagy: „Ej, csak be lehetne dugnyi ászt a likat, hon ne fújna a za sziel!” (Pmagy.) „Ha oda méhetnik, de bedugnám a helit!” Vagy: „Menny oda, dug be ászt a rongyos duómányodat, (kalapodat,) honi ma ne fűjjon. (Besz.)

A hol a szél a földből kijön, olyan erős, hogy a szekereket is föl tudná borítani. (Bózssz.)

Nagyon elterjedtek a következő vélekedések-is: A szelet egy ember fűjja ki, a szélembert, a ki csak a jobbik szemével lát. Ez hozza a záporosót is. (Gellénh.) A szélembert tömlőjéből ereszti „a szelet. (Besz.) Dudálásából már zivatar támad. Mások szerint oly széles lyuk van mellette, mint egy hordó. A szélembert nagyon erős; nincs erő, mely az ő fűvását meggátolhatná. (B-df.) Vénasszonyok (szélasszonyok) lehelik a ki a szelet. (SziLv.) A szél lyukát vak ember kezeli. A lyuk dugóját kedve szerint huzza ki vagy tolja be. Azért

mondják szélfúvásakor: „A vak ember má megint kihuszta a dugaszát!” (Milej.) Akkor is szél támad, ha valami vén boszorkány meghal. A szél, sokak szerint, a tenger megháborodásából származik. (Böde.)

A szél anyja a *szélanya*, a ki nagy bérczeken, völgyeken túl, messze, kőfal között tartózkodik. Egy odavitt leány van mellette, ki folyton fon. Fonala sűrűen szakadozik, de csak újra rákezd. (Szmf.) A mese szerint némelyek búbanatukban a szélanyához mentek. Némelyek szerint a szélanya rengeteg erdőben tartózkodik.

Valakinek komája volt a szél. Elment az illető kaszálni, a fűvet boglyába rakta. Szélkoma mulatozni akarván, mind elhordta. A gazda ezen nagyon boszankodott, mire a szél rászólt: „Ejnye, komám, miég ászt is sajnálo, hogy ién ek kis mulaccságot csapok!” (Zbaks.)

A szelet különösen szénarakáskor szidják, mert ilyenkor legtöbb kárt tesz. A szidást pedig a szél megboszulja. Azt, a ki megszidja, a menyország utjáról le fogja fűjni; ott olyan éles a fúvása, mint a borotva.

Egy ember szélfúvásakor nagyon káromkodott, mire valaki csupa vérben hozzámert s megszólította: „Miér káromkodu? te áaszt hiszed, hogy ién juókedvembe fűjok^ Nekem áaszt parancsulták; maj mikor halálod verejtké fol ruólad, nem kapsz fuvalatot. (Pmagy.)

Egy ember nagy szélfúvás alkalmával erősen káromkodott. A szél annál erősebben fújt. Erre az ember megharagudott s villáját Istenre ég felé emelte, hogy leböki. De rögtön kövé vált, égfelé meredetten.

A *forgszelet boszorkanysziélnek* is mondják, mert ezt a boszorkányok csinálják. Forgusziékor a boszorkányok pörgetnek. Ha ilyen szél közeledik, abba nagy kést vagy szent olvasót kell dobni s azt mondani: „A szén töris törgyön még!” Ilyenkor' a boszorkányt meg is látják. Kendőt csavarnak kezükre, hogy megálljon a szél. (Gseszt.)

Egy beteges legény a pajtában üldögélt s e közben a boszorkányszél megcsapta. Utána olyan beteg lett, hogy két évig szenvedett.

d) Villámlás és mennydörgés.

Ezek ép oly régen szerepelhetnek a népek hiedelmében, mint az égitestek s más égi jelenségek. E föltevés természetes, mert hisz az emberre való hatásuk egyidőbeli. A villámlásban és a nyomában hallott dörgésben nyilatkozó titokzatos erő félelmet, rettegést keltett s kelt ma is az emberben, különösen a köznépnél; érthető tehát, hogy – különösen régebben – állandóan foglalkoztatta az emberi képzeletet s különböző hiedelmek megalkotására szolgáltatott alkalmat.

Hogy mily hatalmas erőt képzeltek már a legrégebb korban a villámban, azt több körülmény tanúsítja. Tudjuk, hogy a pogánykor az ő isteneit villámmal fegyverezte föl. A magyarok istenének is volt – mint a nép között fönmaradt átkozódások, káromkodások tanúsítják – villámja, nyila, az u. n. „istennyila”. Ebben mutatta meg haragját, boszúját s most is ebben nyilvánítja – a nép hite szerint – egyesekkel szemben büntető, megsemmisítő

karját. A villámot Isten tüzének, Isten haragja nyilvánításának tekintették s tekintik ma is. Az Isten nyílára, mennydörgésre és mennyköre vonatkozólag még mindig számos hiedelem él a nép között. E hiedelmek egyrésze ősi pogány eredetre vall, keresztény színezettel, itt-ott azzal egészen átítatva. A régi pogány alakok helyett keresztények szerepelnek. Találunk köztük Illést, angyali, szentcsaládot, ördögöt stb.

Az *égiháborút, dörgést*, mint már érintettük, a garaboncsiasdiák csinálja, midőn a földből sárkányt visz a levegőbe. Dörög akkor is, midőn a fölthőben táltosok verekednek, vagy Illés „hajgáludik”, lődöz kópuskájából, futattja – dübörögve – szekerét. Ilyenkor azt mondják: „Csatáz az Ulis”, „Hajgáludik uz Ulis”. A mennykövet a meghalt kovácsok készítik Illésnek, kivel kardos angyal is jár, vagdalkozva kardjával. (Valk.) Dörgéskor – a babosdöbrétiiek szerint – az angyalok verekesznek, az ő kardjuk csattogása hallatszík, az ő mérgük „sugallik le”.

Illésnek nem szabad megtudnia, hogy mikor van a nevenapja, mert ha megtudná, olyan nagy parádét csapna, (villámlás és menndörgés alakjában,) hogy még a föld is megremegne belé s összetörne mindent. (Valk., Bdöbr.) Illés sokszor kérdezi az Úristentől: „Uram, mikor lész az ién nevem naptya?” „As soká lesz!” kapja a választ. Ha később ismét kérdezi erről az Úristent, azt a választ nyeri: „A tē nevednaptya raá riégén emut!” Erre Illés boszujában dörgést csinál. Nyáron, dörgéskor, azt szokják mondani: „Illis keresi a nevenaptyát!” (Valk.)

Illés az ő mennyköveit rendszeren oda eregeti, a hol gonosz ember, állat, különösen– kutya, macska képébe bujt ördög, vagy ludvircz tartózkodik. „A menkü oda ver, a hun luczfir van.” (Barlh.) Erre több esetet tudnak, melyek közül e helyütt az alábbiakat közöljük:

Egy jáger, midőn csöpörögni kezdett, fa alá húzódott, várva az eső eláttat. Véletlenül a fára tekint föl, hát mit lát ott? Egy emberi alakot, Ég felé fordított lábbal, a ki folyton azt kiabálta: „Lüjj meg Illés, ha tuccz!” A jáger elővette puskáját, kivette belőle a golyót, helyette pipaszárt dugott bele s rálőtt az emberre. Eltalálta. Erre ez az ember rögtön fekete kutyává változott s dögölten leesett. Ördög volt, emberi formában. Ekkor egy ember tement a jágernál s azt mondta neki: „Hiét esztendeje, ho hiéthatáron kergettem ászt, a kit lelütti; sok fát leütöttem érette, de nēm tuttam etalányi. Te lelütted, hát mond még, hom mit kívánsz azit a téttedir?” A jáger azt kívánta, hogy puskájából a golyó ne fogyjon ki soha s a mire a puskáját ráemeli eltalálhassa és hogy csutorája mindig tele legyen borral. „Juó van, meglesz”, mondta az ember. Meg is lett. Holta után pedig megüdvözölt. Ez volt a jutalma. A jutalmazó pedig Illés volt. (Valk.)

Egy jáger a nagy égiháború elől bokor alá menekült, melynek közepében nagy tölgyfa volt. E tölgyfa legfelső sudarain ördög ült, macska képében. Éhez, mint a jáger megfigyelte, a villám 7-szer hozzávágott egymás után, de nem találta el, mert a macska minden ütéskor félrehúzta a farkát s hátsó részét fölfelé tartotta. Látva ezt a jáger, pipaszárát hamar kikapta, bagós feléből egy kis gyűrűt levágott s azt a puska csövébe tette. Megvárt egy villám-

last s annak világitása mellett lelőtte a macskát. A macska (ördög) a fa tövébe esett le. Ekkor megjelent Illés s odaszólt a jágernek: „Na, tē miégis tudálikos ember vagy! Lén hiécczē csaptam le a zördőghō, miég se tuttam agyonvágnyi, tē mēg écczēre agyonlütted. Ezit ajándikot kapsz tülem, de csak máho egy esztendüre. Gyere ere a here, a hum mas vaunk!” A jáger egy év múlva megjelent, de – másodmagával. Illés azonban nem jutalmazta meg, mivel nem magánosan jelent meg. (Bszgy.)

Ugyancsak zivatar alkalmával egy más jáger cserfa alá állt, melyen meztelen gyerek volt. Hasonlított a cigánygyerekhez. Ez is ördög volt. A jáger pipaszárral lelőtte. Illés itt is megjelent s azt mondta a jágernek: „Má hiét esztendeje kerügettem észit a mesztelen gyereket, de nem tuttam agyonütynyi; mivé tē agyonütötted, megajándikozlak. Mit kívánsz? A jáger Illés kőpuskáját szerette volna, hogy azzal egyet löhessen. Illés a kőpuskát átengedte neki, de figyelmeztette, hogy meghal, ha mer vele löni. A jáger nem tudott vágyainak ellenállni: lőtt a kőpuskával s – önmagát lőtte agyon. (Rózssz.)

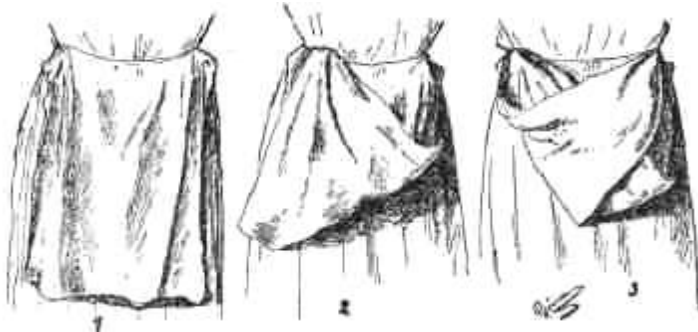
A villámsújtástól, mint Isten haragjától a nép nagyon félvén, hogy ebeli félelmétől megszabaduljon s a veszély elől kitérjen, különböző szokásokat gyakorol. A ki ezeket betartja, nyugodtan várhatja a zivataros idő végét; sem magában, sem bačmaiban, sem pedig ingatlanaiban kár nem esik. A régiék megtartották hűségesen. Innen maradhatott fön az az átkozódás: „A ménkü üssön agyon dörgis niékü!” Vagy: „A menkü dörrenésen agyon, mik o leg-tisztább üdü van!” vagyis akkor, midőn sujtására nem lévén elkészülve, ellene nem védekezhetik. (Csöm.)

A villámlástól és mennydörgéstől való félelem eltávolítására általában gyakorolt szokások: Dörgés alkalmával buzgón imádkoznak. Ha villámlik, ki kell menni s összetett kézzel imádkozni, hogy az megszűnjék. Dörgéskor a ház valamelyik mellékhelyiségébe zárkoznak. (Barsz.) Szentölt gyertyát gyújtanak s m ig a dörgés meg nem szűnik, az asztalon égetik, hogy a villám a házba ne üssön. (Lhf., Nlengy.) Dörgéskor az evőeszközöket kidobálják. (Rész.) A templomból nagyszombaton haza hozott szentölt „maczukát” (barkát) úrnapi rózsával vagy fehér és „fekete”⁸¹ nyirfaággal együtt morzsolnak a konyhában rakott tűzre, hogy annak a kéményén keresztül menő füstje a villámot tartalmazó fölhőt megszakgassa. (Páka.) Bánokszentgyörgy vidékén azért füstölnek fehér és fekete nyirfa keverékével, hogy a füst a házal átjárva, elijessze az ördögöt. Mert ha az ördög nincs a ház körül, a mennykő sem csap be a házba. (Valk.)

Néhol, midőn látják, hogy valami veszélyes fölhő kerekedik s dörög, gyorsan a háztetőre futnak s a kémény lyuka fölé nyirfaágakat raknak. A maczukát és az úrnapi sátraknál használt ágakat az ágy szalmazsákjába dugják, hogy a villám elkerülje. (Ztárn.) Húsvétkor a háztetőn piros tojást dobnak át s a hol leesik, ott^elássák. (Cstm.) Nagyfejszét vágnak az épület (ház, ól, stb.) azon részébe, hol annak boronafái egymást keresztezik. (Lhf.) A gazda ökörszájkosarat tesz a fejére s azzal a házát, de pinczéjét s a földön fekvő gabonakepéjét is elkerüli a villám. (Cshh.) A mely épületfa faragás közben sziporkát vett, azt a házba nem szabad építeni, mert az a ház villámcsapás

útján fog elpusztulni. (Bdöbr.) Azon forgácsot, melyet a villám a fáról lehasított, nem szabad elégetni, mert annak még a füstje is veszedelmes. (Barsz.) Jégeső alkalmával az, a ki először kifuthat, három szem jeget kap föl s azt a tűzbe dobja. (Bdöbr.) A ki kora tavasszal (szengyörgynap előtt) dörgést hall, a közelében talált mesgyén húzódó kerítést rázza meg s utána a földön hármat hömbölyöggön s e közben a földet csókolja meg, akkor az illető abban az évben nem lesz beteg, különösen hasfájós s köszvényes nem. Némelyek megrázzák a közelbe eső fát, hogy abban az évben ne fájjon a hasuk. (Valk.) Egyesek a fejüket a falhoz verik, hogy fejfájósak ne legyenek. (Valk.) Óvakodnak a kedden és pénteken – különösen újholdpénteken – kántorhetén s halottak hetén való mosás– s párolástól, mángorlástól, mert a kin égiháború alkalmával párolt ruha van, azt a villám kerülgeti. (Valk.) A hol kántorhetén mángolnak, ott a ház fölött mindig dörög. (Bucs.) Égiháború alkalmával nem jó gombolyítani, mert a villám a ház fölött keringöl. (Valk.) Nem tanácsos küszöbön állani, mert a villám odacsap. (Cstm.) Senkinek sem szabad semmiféle ruháját fölfogni, mert azzal villámot fog föl s midőn a ruhát leereszti, a mennykő megcsapja. (Bdöbr.) Ilyenkor az embernek semmiféle oly gazdasági eszközt, melyben vasrész van, (kapa, ásó stb.) nem szabad magával vinni, mert megcsapja a villám. Ezen eszközöket dörgéskor távolítsa el magától. (Bdöbr.) Cserfa alá nem jó állani, mert abba belevág a mennykő. (Svár.) Künn, a szabadban legjobb nyírfá alá állani, mert ebbe a villám nem vág bele. Nincs hozzá hatalma, mert a szentcsalád valamikor az alá húzódott a zivatar elől, a mely szépen eltakarta s megvédte. (Páka.) Viharos időben ne esküdjenek házaspárok, mert rossz életük lesznek.

Villámlás és dörgés alkalmával különösen a viselős asszonynak kell vigyáznia, mert ilyenkor, ha csak meg is ijed, gyermekének szája vagy orra, sőt esetleg a feje is „hasított” lesz. Hogy ez meg ne történhessék, a viselős asszonynak a szoknyáját nem szabad fölfognia, mert akkor az ördög hozzáférfkőzik s a villám, mely az ördögöt keresi, megüti. Különösen óvakodjék a szoknyáját felfogni, magára teríteni. A viselős asszonynak ilyenkor mindenesetre kötényvel kell járni s ha villámlást lát vagy dörgést hall, kötényének egyik sarkát hajtsa fel s csücskét az átelleni felső

A viselős asszony köténye dörgés alkalmával.

1. Rendes helyzetben. – 2. Egyik oldalról felhajtva. – 3. Mindkét oldalról (keresztben) felhajtva.

sarokban dugja a kötény kötésébe. így a kötény háromszög alakot nyer. Néhol mind a két csücskét fölkötik az átelleni sarokba, mely esetben ezek keresztezik egymást. Hetesben azt tartják, hogy a terhes asszonynak a szoknyáját kell kétfelől – esetleg a köténnyel együtt – fölgyúrni. Ha egyfelől gyúri csak föl, leendő gyermekeinek árt a villám. Ha a viselős asszony a lábát keresztbe teszi, a villám elkerüli. (Szmf.) Az is megóvja a viselős asszonyt a villámütéstől, ha akkor, midőn dörög, bal kezének hüvelykujját a kötény kötésének közepe alá dugja s ott tartja, a m ig csak az égháború meg nem szűnik. (Cshh.)

A terhes asszonyhoz ütődött villámszelet voltaképen nem is magának az asszonynak, hanem magzatjának árt. Az asszonynak legfőlegb hasfájást okoz, míg a gyermekeknek a szája, orra vagy füle „hasított”, csorba lesz. Az ilyen testi fogyatkozással bíró gyermeket általában villámvágottnak tartanak. Különben némelyek meg azt hiszik, hogy a hasított testrészszel bíró gyermeket az Illéssel járó kardos angyal vágja meg, (Valk.) vagy pedig villámláskor a viselős asszony ijedtében testének megfelelő részéhez kapott; azon részéhez, melyen a gyereknél a nyom látszik. (Svár.)

Némelyek megáldoják a villám által való agyonsújtásukat. ime erre egy állítólag megtörtént eset: Egyszer egy asszony három egymásután következő éjjel azt álmodta, hogy leánya öblire (keblére) 3 piros alma esett. Elment tehát a paphoz megkérdezni, hogy mit jelent az s adjon neki tanácsot, mittevő legyen. A pap azt a tanácsot adta neki, hogy égizivatar alkalmával leánya haját oldja ki s így küldje ki az utczára. Az asszony a nyert tanács szerint járt el. Alig ért ki a leány az utczára, a tüzes menykő agyoncsapta. (Valk.)

I A göcseji s hetési nép a lecsapó villámot általában szilárd testnek véli és pedig – mint a németek s szlávok is – *kőnek*. Erre vall népies elnevezése is: *menkü*. A villám czikázását csak mintegy előhírnökül, kísérol tekintik a mennykő csapásának. A leütés dörgéskor történik, a mikor is a mennykő, a főmaradt hiedelmek, átkozódások és káromkodások szerint, *villog, sziporkázik, csattog, csatározik, harsog, dörög és durrog*. Különben a villám magyar nevének alap gondolata is a ragyogás, tündöklés.⁸⁰⁾ Az itteni nép nem minden villámlást tart veszélyesnek, különösen azokat nem, a melyeket száraz időben a távolban lát. A nagy rázkódással, csattogással járó dörgésben, (mely nagy melegségek után a „legmiérgesebb”) mindenkor mennykőcsapást vél. A mennykő, a nép hite szerint, tehát valóságos kő, mely rendesen véső, kalapács, kaszako, szekercze, fejsze s három- v. négyszögletességben ékalakú. A szerint azután, a milyen a kő alakja s a milyen a lecsapásból származó baj, különböző elnevezéseket adott a mennykőnek. Ezen kövek – mint tudjuk - a neolithorból való csiszolt vágóeszközök maradékai, melyek, mint Magyarországon csaknem mindenütt, e vidéken is szép számmal találhatók.

; A göcseji s hetési ember, főleg az öregebbje a villámsujtasháir úgyszólván minden alakját ismeri s azokat rendkívül éles megfigyeléssel osztályozza. Legemlegetettebb a *tüzesmeny kő* s ettől legjobban is tartanak, mert gyújt. Rendesen keresztesen villámlik, (Bdőbr.) sötétkék lánggal villog s tüzesen esik le. Egy kicsit morog is. (Cshh.) A lecsapás helyén úgy sziporkázik, mint mikor a kovács a tüzes vasat üti vagy

mikor tüzes kanóczot „csuónak”, lebegtetnek. (Bdöbr.) Úgy szórja a tüzet, mint a tűzkö. (Cshh.) A hová vág, ott gyújt, porzsol. Meggyújtja a házakat s az épületet, előfát is s általában a könnyen égő tárgyakat. Megüti továbbá a gonosz embert, az ördögöt. Az embernek s állatnak legtöbbször csak a szőrzetét porzsóli le s testét koromfeketévé változtatja. (Barbsz.) A valkonyai nép szerint a kit a tüzesmennykő megüt, nyomban meghal. Különösen a gonoszt, az ördögöt üldözi. Ez ide-oda futkos előle, a villám kergeti, azért villog össze-vissza.

Egy helyen a villáin búcsú napján a templomban köröskörül szaladgált, keresve, az ördögöt. A benlevők közül senkit sem ütött meg. Midőn az ördög észrevette, hogy a mennykő keresi, kiszaladt a templomból; a villám utána! s – a templom közelében utolérve – agyoncsapta. (Valk.)

Ha tüzesmennykő, leütésekor, az embert nem horzsolja, csak szelletével éri s az ember mégis belehal, akkor a belőle kiömlő kén szagának ereje fojtotta meg. A villámot általában kénesnek tartják, melynek az „anizslaggya” csakúgy potyog, midőn leüt. A tüzesmennykőnek pörkölt szaga van, (Cshh.) vagy olyan szagú, mint a pallos tojás, a mikor sűtik. (Bdöbr.) Ékalaku vagy olyan, mint a ruhatéglázó vas; két ujjnyi vastag, nagyon sima és könnyű. (Bucs.) Színe vörös, kékesszürkés vagy olyan színű, mint az öntöttvas. A valkonyaiak szerint a tüzesmennykőt nem lehet megtalálni, mert az csak tűz, láng. Csak azt a házat hamvasztja el, a melybe beleütött. Az így támadt tűz más házra nem csap át és pedig azért nem, mivel az ily módon keletkezett tűz Isten büntetéséből eredvén, csak azt az illetőt sújthatja, a ki Isten haragját magára vonta, a kire – ennek következtében – „Isten rászántó”. Ezen hiedelem következtében a házakat a legtöbb helyen nem is védik, fölöslegesnek tartják. Egyes helyeken azonban, nagyobb biztonság okáért, a mennykő által sújtott szomszédos ház zsuppjának alsó szélére, mely az égő ház felől van, egész kenyeret szoktak helyezni. De csak olyan kenyér használható vagyis óvhatja meg a házat a tűzveszélytől, melyet sütéskor legelőször vetettek a kemenczébe s ez alkalommal az illető mutatóujjával a közepébe bökött. (Bdöbr.)

A villámütés következtében égő házat csak aludttejvel lehet és csak keletkezésekor, eloltani. Vizzel hiában is öntözik, az mit sem használ. Minél jobban esik az eső, annál jobban ég az ilyen ház. (Cstm., Nlengy.) Ha a tüzesmennykő fába üt, a tüzet földdel el lehet nyomni. (Valk.) A tüzesmennykő által fölgújtott ház rendszeren földig leég. Az ilyen ház maradványát nem jó fölépíteni, mert újra mennykőcsapás éri, akárhányszor építik is föl. (Valk., Bar.) A leégés után maradt házromot egészen lerombolják s csak azután építenek arra a helyre. Néhol egyáltalán nem építenek az ily módon leégett ház helyére, sőt még takarmányt sem helyeznek oda, mert arra lévén a mennykő járása, folyton a leégés veszélyének van kitéve. (Cshh.)

Igen figyelemreméltó az itteni népnek azon meggyőződése, hogy a villám által agyon sújtott egyénnek nemcsak a teste, hanem a lelke is megsemmisül. Egyesek szerint elkárhozik, mások szerint üdvözül a villám által fújtott egyén. Erre nézve a hiedelmek ellentétesek. Ez utóbbi hiedelemben

levők azt mondják, hogy tapasztalatuk szerint a villáin rendszeren a jobb” embereket csapja agyon. „Csollánbo nem üt a menkü!”

A *kujtorgómennykő*, melyet néhol, mint Bánokszentgyörgy vidékén, *fürómennykőnek* is neveznek, a házakba szokott becsapni és pedig az épület nyilasain. Ha az ablak, ajtó nyitva van, azokon át; azért zivataros időben ezeket pontosan becsukják. A kujtorgómennykő megkerüli a hajlékot, bejárja a szobát, konyhát stb.; leveri a falon függő tárgyakat, (képeket, fogasokat, órát stb.) összeszakgatja a bútorokat, szétszór minden útjába kerülő tárgyat; fölfut a padlásra s az embert lesújtja. Tehát összekujtorogja az egész hajlékot s csak azután fut ki, a nélkül, hogy égetne vagy gyújtana. Egy házban a mennykő a lakodalmások közé

ütött. Felfutott az asztalra s onnan mindent leszórt, az embereket azonban érintetlenül hagyta. (Bdöbr.) Bánokszentgyörgy vidékén azért mondják *fürómennykőnek*, mert a hová lecsap, ott lyukat csinál. A fürómennykő „kari-kásán” fut le. Középe lyukas, vége pedig csigaalakú. Ha az embert vagy állatot megüti, a megütött testrész megkékül és az illető azonnal meghal. (Valk.) A barabásszegi s azon vidéki nép szerint ennek csak fojtó ereje öli meg az embert. A kit csak a szele érintett s elájul, söprúpálínkát adnak neki s testét ugyancsak ezzel dörzsölik meg. (Valk.)

A *kóczsmennykő* vízszintesen vagy „koszorúsan” futó, ragyogó villámlás mellett, nagy zörgéssel és csörgéssel üt le. Zörögcsörög, mert láncza van, mintegy 7 cm. hosszú láncszemekkel, végén gombbal. (Bszgy.) Lefutáskor úgy csilingel, „mind mikor kiét nap pinczekucs összüverüdik”. (Bdöbr.) Ez, noha tüzesen fut le, nem éget s nem gyújt, csak tör, szakgat. Némelyikben 2-3 lyuk is van.

Rendszeren fába üt s annak ágait letördeli, kérgét, héját lehányja. Néha az embert is megkeresi.

A *szekerczés-* vagy *fejzsés-mennykő*. „Gyorsan fut le.” Már hangjáról is rá lehet ismerni. Leütés közben eleinte „rastog”, azután „sujint”. (Bdöbr.) Fába vagy földbe üt. A szegek vidékén azt hiszik, hogy csak a földbe üt, melyet egészen föltúr, mintha ásóval hányták volna föl.

1-3. Vizesmenkü Barabásszegről -
2. Ékesmenkü Bánokszentgyörgyről. -
4. Szekerczésmenkü- Náprádfáról. - 5.
Fürómenkü Bánokszentgyörgyről. -
6-7. Szilvagyáról. - 8. Láncosmenkü Bánokszentgyörgyről. - 9. Láncosmenkü Náprádfáról.

Ha fába üt, azt vágja, hasítja, nem ritkán szétdobja. A leggyakrabban gyümölcs- s cserfákba üt, azért ezen fákat építkezéseknél nem tanácsos használni, sőt olyan eszközt sem jó belőlük készíteni, mely az állat elé kerül, pl. jászolt, vályút. (Bdöbr.) A szekerczés- vagy fejszémennykő – természetesen – a szekerczéhez vagy fejszéhez hasonlít. Némelyik lyukas.

A *vizes- v. nedvesmennykő* nem olyan veszélyes, mint az előbbieket. Nem gyújt; sőt némely helyen azt hiszik róla, hogy élőlényt sem öl. Azért nevezik vizesnek, mivel vizes helyre vagy oly tárgyba csap, mely nem gyújtható. Csertamellékén azt hiszik róla, hogy egyszerűen csak lefut, azután eltűnik. A barabásszegi nép hiedelme szerint fába üt. Lefejti a fá kérgét, az ágakat letördeli, a tornyokat szétrepeszti, az épületek falait lehorzsolja stb.

Bánokszentgyörgyön történt. Egy háznál nagymosás volt. Három asszony végezte a szobában. Mosás közben dörgött, villámlott és esett az eső. A szoba ablakai nyitva voltak. Egyszer csak beütött rajta a vizesmennykő. Még a falak is vizesekké váltak. A három asszony a nagy kényszerűen levegőben összeesett s elájult. Az egyik megfeketült s olyan bűdös volt, mint a pallos tojás. Alig tudták őket életre kelteni. Közülük az, a ki a villámütés következtében megfeketült, Isten verésének tartotta szerencsétlenségét. Oda volt minden nyugalma. Egy évre rá meghalt.

A *kénkövesmennykő* gyújt, agyoncsapja az embert, állatot. Nagyon kényszerű szagú. Innen ered elnevezése is. A szelleméről – ha gyenge – az ember elbódul; ha erős, belehal. Különbözik ennek a mennykőnek a meghatározása nagyon zavaros. Akármelyikre is rámondják, hogy kénkövesmennykő, ha lecsapása után erős kényszerű szagot éreznek. Ez az elnevezés tulajdonképpen a meteoritra vonatkozhatik, mely tudvalevőleg fénynyel, durranással hull a földre s napokig tartó kényszerű szagot áraszt magából. A bucsutai nép szerint a kénkövesmennykő bűdös és kövén sárgás foltok láthatók.

Ezeket kívül még többféle elnevezései is vannak a mennykőnek, azok azonban voltaképpen az itt felsoroltak valamelyikéhez vehetők. Villámlásuk, nyomuk a mennykő külső alakja után nyertek más-más nevet. Ilyenek:

A *lyukasmennykő*, olyan nagy, mint egy bárd. Feltűnően lapos. Foka nincs. Ez csak egyet villan s sújt. Ha az embert találja, azon testrésze, melyet megcsapolt, megkékül s az illető egyén elnyomorodik. Leütése után úgy eltűnik, hogy nehéz megtalálni. (Valk.)

A *kóczosmennykő*. Bánokszentgyörgyön több év előtt nagy égiháború volt. Ez alkalommal a mennykő nyárfába vágott le. Ennek egy földmives volt a szemtanúja, ki látta, hogy a nyárfának minden ága úgy lobogott, mint mikor a kócz ég s oly bűdösséget érzett, mint a milyen a puskából kilőtt fojtás szaga. Másnap az ember megnézte a nyárfát, melybe a villám belecsapott. Semmi baja nem esett, csak az alatta levő fű pörkölődött meg.

Az *ékesmennykő* ékalakú, hatása ugyanolyan, mint a szekerczés-mennykőé. (Bszgy.)

A *lobogósmennykő* az, mely lobogóan, vakító villámlással üt le s a tárgy, melybe belecsapott, azonnal lobogóan ég. (Bucs.) Ez voltaképpen tüzesmenkü.

A *keresztesmennykő* keresztes villámlással üt le. (Szilv.) Ez is tüzesmenkü. A *pántlikásmennykő* az, a mely annak, a kit megüt, ruháját, testét össze-

hasogatja. (Bszgy.) A *göcsörtösmennykő* kavicsosalakú, „forácsos” (forradásos). (Bszgy.) A *paragimennykő* kaszakóalakú s nagyságú; színe szürke, pötytyőgetett „fiévrös”. Ez a mezőn, főleg parlagokon üt le s a künn dolgozó emberbe, állatba csap. (Bdöbr.) A *szárazmennykő* rendszeren este s éjjel villog, főlhő nélkül. Akkor csap le, mikor az eső még nem esik. (Bucs.) Nem rongál, semmit meg nem üt, csak a fák tövében hagy maga után egy kis lyukalaku nyomot. (Barbsz.) A csonkahegyhátiak szerint az emberbe nem *vág*, a *szelle*te azonban *üt*. Leccsapás közben „ollan, mind a luczfir, de csak ur ragyog, mind a tűz”.

Tehát a göcseji s hetési nép 16-féle mennykővet ismer, illetőleg annyiféle elnevezést tud a villámra s mint látjuk, mindegyik elnevezésnek elég bő magyarázatát adja. Ha a nép a földben, különösen faásás alkalmával annak tövében, az épület körül, a már föntebb jelzett alakú köveket talál, azt mennykőnek tartja. A talált kőre, alakja szerint, mindjárt rá is mondja, hogy az előbb elsoroltak közül melyik. Hogy a talált kő csakugyan mennykő-e, arról úgy bizonyosodnak meg, hogy madzagot tekernek rá s madzagostól bedobják az égő kemenczébe; ha a madzag nem ég le róla, tényleg mennykő, ellenkező esetben nem. (Bucs., Pórsz.) A kik ezt a kísérletet megpróbálták, váltig bizonykodnak, hogy az csakugyan így van. A kő egészen tüzes volt s rajta a madzag – ép.

A leccsapott mennykő a földbe fúródik. A legtöbb helyen azt hiszik, hogy 7 öltre fut le s csak 7 év múlva kerül föl. A le- és fölmenésnél minden évben egy-egy ölnyi utat tesz. É közben persze elvásik, „megsikosu”. Ugyanazon csapásban megy le s kerül föl. Olyan lyukat váj, hogy belefér az embernek a lába. (Bucs., Rad.) Néhol azt tartják, hogy a mennykő egy sukk mélységre ereszkedik a földbe, de ez esetben is csak 7 év múlva jut fölszínre. (Bszgy.) Mások szerint 12 öltre fut le s ugyancsak 12 év múlva jut föl ugyanazon a lyukon, repedésen, melyen lefutott. (Cshh.) A hol lefúródik, ott a föld megreped. (Valk.) Ha a leütés helyét megtudják határozni, megjelölik, hogy 7 vagy 12 év múlva ott ráakadhassanak. A földből fölszínre került mennykő előbbi erejét teljesen elveszti. (Barsz.)

A talált mennykővet hazaviszik s gondosan elteszik, hogy alkalomadtán egyes betegségeknel orvoslásra használják. Némely háznál évszázadokon át tartogatják mindaddig, míg csak el nem vész. Mint valami ereklyét őrzik. Rendszeren a mestergerendán, üstökben, padláson, a ház keresztvégében s a talp boronájában tartják, azt hívén, hogy ez elhárítja a mennykőcsapás veszedelmét. Az ilyen házhoz, mint hiszik, még csak nem is közeleg a mennykő.

Régebben igen sok háznál volt mennykő, mostanában azonban – miután a hozzáfűzött hiedelmek csökkentek – csak itt-ott akadunk egyre. Az itt bemutatott mennykővek Göcsej különböző helyeiről valók s most a Magy. N. Múzeum néprajzi osztályának tulajdonai. Az 1-ső és 3-ik Barabásszegről való. Mind a kettőt vizesmennykőnek tartják. Ezeket cserfa tövében találták. A 2-ik sz. ékesmennykő Bánokszentgyörgyről való. Érdekes, hogy miként jutott volt tulajdonosa, egy ottani parasztasszony hozzá. Ez a kis mennykő, az ő állítása szerint mintegy 25 évvel ezelőtt a tejesfazéktartójába csapott s onnan, miután két tejesfazekat darabokra zúzott, lángolva a földbe fúródott. Az

asszony azonban gyorsan fölkapott egy piszkálóvasat s még egész melegében piszkálta ki a földből. Azóta minden karácsonykor az asztalra tették, hogy ott arra az évre gyógyítóerőt véve magába, egyes betegségeknel használják. A 4. sz. szekerczsmennykő Náprádfáról való. Szépen csiszolt; foka letörve. Két szekerczés mennykővet találtam Csonkahegyháton és Babosdöbrétén. A Csonkahegyháton talált erősen zöldes-barna színű. Több, mint 100 esztendeje, hogy a család tulajdonában van; a másik fehérszürke. Ezt tulajdonosa borotvaköül használja. Különben mind a kettő gyógyításra s a villám elhárítására szolgál. Az 5. sz. furósmennykő, Bánokszentgyörgyről való. Szabályos alakú kőbalta. Különösen a benlevő lyuk van igen szépen kicsiszolva. A 6. és 7. sz. kő Szilvagyúrról való. Nevüket nem tudták megmondani. Ez utóbbi vagy szekerczés, vagy lánczosmennykő. A 8. és 9. sz. lánczosmennykőek egyike (a 8. sz.) Bánokszentgyörgy-, a másik Náprádfáról való. A rajtuk látható lyukban, a néphiedelem szerint, láncz van.

Mikor a mennykő nagy fát akar leütni, azon 7-szer fut föl és le s mindig egyet-egyet csattant. Az épületen szintén 7-szer szalad ki-be. Rózsásszegen, mint mondják, egy 100 éves gesztenyefába csapott a mennykő. 7-szer ment neki, de a törzsszel nem birt. Az ágakat mind letörte s a törzs felső végét úgy kihegyezte, hogy olyan volt, mint egy karó.

A göcseji s hetési nép indulatkitöréseiben a *nyila*, *menkü* sokat szerepel. Meglepetésében önkéntelenül fut ki szájából egész ártatlan alakjában: „A nyila!” „Nyila vügyö e!” „Nyila egyé még!” Tünődéseiben: „Há a zisten nyilábo gondusz!” „Nyila vággyon bele!” Boszuságában: „A zisten nyila ját neki!” „A tüzes nyila vesse fő!” „A tüzes nyila vergyé még!” „Loánczos, lobogus teremtette!”

Hevesebb felindulásaiban, átkozódásaiban már a mennykővet emlegeti és pedig minden fájában, mint: „A kujturgum. üssön belid . . . furgyon kérésztu!” „A mēndērgusmēnkii sustorgasson belid!” „A menkü üdüzzik a házodná kiēt hiētig!” „Hogy a tüzesm. apriccsion szíelle!” „A lánczos-lobogusmēnkii vergyēn szíelle!” „A ragyogusmenkü vággyon még!” „A tüzesmenkü vággyon még fūōdestü, házostu, anyástu, apástu!” „A tüzes istennyila csaptyon agyon!” „A tüzesmenkü simogassa még a pofádat.” Végző dühösségében pedig a sokféle mennykő összefoglalásával átkozza haragja okozóját: „Hogy a kutya-, lánczos-, lobogus-, tüzesmenkü csaptyon agyon!” „A csatirázu-, kiēnküjes-, harsogumenkü üssön még!” „Hogy a tüzes-, csattogu-, villogu-, sziporkás-, mēndērgusmēnku dōrrenésen agyon!”

A legnagyobb átkok egyikének tartják, ha valaki azt mondja: „A menkü üssön a kenyerekbe!” (Pórsz.)

A régi öregeknek ezek voltak a legnagyobb káromkodásai. Nagy káromkodás volt az, ha meggondoljuk, hogy a nép hite szerint ilyen átkozódások, káromkodások be szoktak tejesedni. Különösen éghíború alkalmával kell tartózkodni az átkozódásoktól, mert ilyenkor még a „főfujuskodásnak” (elbizakodott nyilatkozatoknak) is rossz következménye van. Óvakodni kell minden kitöréstől. Ha valaki a mennydörgés pillanatában káromkodik mennykővel, a mikor az angyalok állaluját zengenek, biztos, hogy az átkozódót

a mennykő agyoncsapja. (Bdöbr.) Hogy különösen másokon megvalósul az ilyenkor kiejtett átok, arra itt a példa:

Egy asszony valami dolgot parancsolt leányának. A leány nem fogadott szót, mire anyja ezt találta neki mondani: „A villám vággyon még, a szén kereszt törgyön még!” Alkalmadtán a leány a Zala vizén levő malomba ment s ott a malomfejre állva nézegette. Égiháború lévén, a mennykő megcsapta, mely után a vízbe esett a malomkerék alá, mely „megtörtö.” Az anya átka tehát beteljesedett. (Bdöbr.)

Bánokszentgyörgyön történt, hogy egy apa 13 éves fiának, ki őt méregbe hozta, azt mondta: „A pántlikás-, tüzesmenkü üssön agyon!” Aznap a fiú kiment az urodalmi mezőre szántani. Zivatarossá vált az idő: dörgött, villámlott. E közben a fiú egy mellette haladó embertől kést kérve, az ekétől az illetőhöz akart menni. Alig tett két lépést, a mennykő agyonvágta, még pedig úgy, hogy ruháját leégette s egész testét pántlikákba hasogatta. A lovaknak semmi baja nem történt. Itt is teljesült az átok.

A villámlásból jövendölnek. Ha fölhő nélkül villámlik, abban az évben szárazság lesz. (Bdöbr.) Ha tavasszal olyankor dörög először, mikor még a fák nem zöldültek ki, abban az évben sok dörgés lesz, mert „száraz fáro dörgött”. (Bucs.) Azt is tartják, hogy ez esetben rossz termés lesz. (Barsz.)

A mennykövet különösen orvosláshoz használják. Ha a háznál nincs, kölcsön kérnek valahonnan. Karácsony előtt való este, többféle ter meny nyel együtt a szoba asztalára teszik. Az ilyen háznál az állatok nem döglenek meg. (Bszgy.) Ha a tehén tőgye vagy a ló csöcse, különösen fiadzáskor „beesöm u-sodik”, megdagad, mennykövel „kenik”, húzogatják meg, rendesen háromszor. Ennek következtében a daganat eloszlik. Ha a tehén a tejelésben megromlik (ami az által is könnyen bekövetkezik, ha a hasa alatt fecske röpül el,) vagy a boszorkányok megrontották, mennykövet izzítanak s azt vízzel leöntve, a tehén tőgyét gőzölik. Azt a tejet pedig, a mit ilyenkor elfejnek, vályúba öntik s tüskével megcsapkodják. Ha „emberi állót „rontotta meg a tehenet, megtudják, hogy ki volt, mert annak a teste kisebesül. (Bak.) A szoptató asszony csöcseit ezzel kenetik, ha megdagad. (NI.) Ha valakinek a foga fáj, abból a faszilánkból, melyet a mennykő a fáról lehasított, egy szálkát vesz s azzal a fájós fogat megpiszkálja, minek következtében a fájás megszűnik. (NI.) A marhakereskedők a mennykövet tarisznyába téve, vásárra viszik, hogy adásvevésükben szerencsések legyenek. (Pórsz.)

Az itt felsorolt hiedelmek, szokások, természetesen csak töredékei a hajdaniaknak s ezek egyrésze – a mint láttuk – a keresztény vallás módosító hozzájárulása folytán eredetiségéből sokat veszített; de mint ilyen is, mythologiai vonatkozásánál fogva, kiválóan beces.

KÜLÖNBÖZŐ BABONÁS SZOKÁSOK, HIEDELMEK.

a) Lopás.

A terhes nőnek a nép között meg van engedve a lopás. Hogy a gyermek tolvaj ne legyen egy éves kora előtt nem metszik le a körmeit. Ha a köröm nagyra nő, úgy harapdálják le. Három évig nem szabad a gyermeknek tarisznyát hordania, mert szintén lopós lesz. (Lvh.) A ki idétlen gyermek kezeinek ujjait lemetszi s azokkal megy el lopni, nem látják, még ha közvetlen mellette állanak is. Ha a terhes asszony testéből a gyermeket kivágják s annak ujjait levágva, magukhoz veszik, láthatatlanokká lesznek. Ezen ujjakat továbbáskor meggyújtják és mint világító gyertyákat használják. A világosságot csak az illető tolvajok látják. (Bf.) Megtörtént, hogy az idétlen gyermeket a sírjából ásták ki, hogy ujjait a lopásnál való fölhasználásra levagdadják.

A ki a halott kendőjét valamely régebbi sírból titkon kiveszi s azt a lopásnál magával viszi, még nappal sem láthatják meg, bátran lophet. A ló megcsikózása alkalmával a csikónak mind a négy lábát összekötik s a kötés lyukján foghagyma-magot eresztenek át. Ha ezen magot elvetik, a lopónak a keze rajta marad s addig nem tudja kezét elvenni, a míg az illető gazda-asszony oda nem megy s a söprővel meg nem veri.

Ha valakinél nagyobb lopás történik, pl. pinczéjét, kamráját fölverik, disznáját stb. ellopják, a tolvajok kilétét *rostavetés* útján igyekeznek megtudni. A rostavetést most már kevesen gyakorolják. Ennek módja nagyjában egyező a másvidéki e nemű szokással. A rostavető mindenek előtt Miatyánkat imádkozik Szt. Péter és Szt. Pál tiszteletére, azután egy háznál használt közönséges rostát vesz s annak kérgébe vagyis a kerületét képező fába ollót szúr s a rostát az olló egyik nyelénél, vagyis kengyelénél fogva mutatóujja hegyével úgy emeli föl, hogy az olló a rostával a mutatóujj hegyén jobbra-balra szabadon fordulhasson. Néhol két egyén, (rendesen asszonyok,) az olló karikái alá tartják jobb kezük mutatóujjainak a végét. A rosta egyik oldala meg van jelölve; ez mutatja, hogy merre lakik a tolvaj. Az ujjat, melyen a rosta függ, teljesen nyugodtan kell tartani. Forgatáskor az illető elkezdí mondani: „Szem Piéter iés Szem Pá, mon még nekém, hogy igazán N. N. vüttö-e e a zín partikámot?” Vagy: Sz. P. és Sz. P. fordicsd még a rostát, osztán mom még nekém N. N. lopta-ë e ludaimakat?” Háromszor kell mondani. Ha a rosta nem mozdul vagy másfelé mutat, a gyanú alaptalan. Ha azonban a rosta, megjelölt részével, a gyanúsított egyén felé fordul, akkor oda mennek

«– néha csendőrökkel – s a kárvallott ezen szavakkal szokott az illető elé állani: „Hát tuggya szomszid (v. gyángyi stb.) aggyá elü a mit ellopott tülem, miét megvettem (megvetettem) a rostát, os^tán az magáro fordut; bizonyossal! tnggyok má, hom maga károsított mēg.”

Rostavető asszony.

A szerelmesek is szoktak rostát vetni, ha vizsontszerelemről kivannak meggyőződni. Ha a rosta az illető felé fordul, akkor az szerelmes bele. A kérdés olyan, mint a tolvajnál, azzal a különbséggel, hogy lopás helyett azt kérdik: „Szeret-ē N. N. engemet?” vagy: „Mond mēg iédēs rostám szeret-ē a N. N.?”

A tolvajt *igazgyöngyvetés* által szintén megtudják. Gyöngyszemet dobnak a tűzbe, e hangos mondással: „Igaz gyöngyöt dobok a tűzbe, ész szemēt dobok belē elüször, kidurranyik a tolvaj egyik szemē.” Ezután beledob egy gyöngyszemet. Utána: „A másikat is beledobom, kidurranyik a tolvaj másik szemē!” Ezek után a tolvajnak mind a két szeme kifolyik, tehát megvakul. A gyöngyvetéstől a tolvajoskodók nagyon félnek. (Mikefa.)

Ha a méheket ellopják, a gazda, a hátramaradott néhány méhet, akár elevenek, akár döglöttek azok, a legújabbán megásott sirsödörbe dobja, akkor

a tolvaj megdagad s e réven ráismernek. Még a legtisztességesebb is ki van téve, a méhlopás gyanújának. Ha, ugyanis, halálát hosszú, kínos betegség előzi meg s hozzá még teste dagadt is, mindenki azt tartja, hogy valamikor méhet lopott s Isten nehéz halállal büntette meg, mert méhet lopni nagy bűn.

Ha valakitől valamit lopnak s a kárvallott sejtí, vagy tudja, ki volt a tolvaj, az illetőnek csapáját (nyomát) fölveszi s belesározza a tűzhelybe. Mig ez a sár onnan le nem „köped”, addig az illető nyomorék lesz vagy a hány-szor a tűzhelyen tüzet raknak, annyiszor ellöli a hideg. Vagy: a tolvajnak a nyomát késsel kikerekítve fölveszik, edénybe téve eczettel leöntik, azután fölteszik. A tolvajt mindaddig löli a hideg, míg azt onnan le nem veszik. (Gf.)

Ha gabonafélét lopnak, a megmaradott részből a kárvallott egyén egy marékkal, látatlanul, a malomkő alá ereszt, minek következtében a tolvaj mindaddig beteg lesz, míg a gabonát onnan ki nem veszik. (Bf.) Ha a káposztát lopó tolvaj csapájára ráakadnak, akkor vízhortda fából tüzet raknak, annál vizet forralnak s e vízzel a tolvaj csapáját, az elvitt káposzta helyét s torzsáját leöntik. Ezután a tolvajt a hideg kilöli s megtudják, hogy ki. (Zbaks.) A hagymát lopónak is fölszedik a nyomát s a hűökkübe sározzák. Mikor a hűökkü a legtüzesebb, hideg vízzel leöntik. Erre a tolvajt a hideg kirázza s a baj mindaddig rajta marad, míg a nyomot a hűökküből ki nem veszik. (Ztám.)

b) Vadászbabonák.

Ha valaki vadászásra szándékozik menni, fölkeléskor azonnal öblögesse ki száját hideg vízzel, hogy a nyulak úgy ficzkádozzanak előtte, mint a hogy a vizet kiköpte. (Cshh.) A ki vadászatra indulóban akaratlanul jobb lábbal lép ki a lakásból, biztos sikere lesz. Némelyek háttal mennek ki az ajtón, mások ablakon keresztül bújva indulnak vadászatra, hogy szerencsájuk legyen. Ha a vadásztól azt kérdik, hogy hová megy, vagy ha szerencsét kívannak neki, nincs szerencséje. (Cshh.) Ha a vadász, elindulás előtt, még mielőtt látott volna valakit, kötényt földugja, akárkivel találkozik: szerencsés lesz. (Páka.) De ha nem köti föl a kötényt s fehérnéppel találkozik, az illetőnek fogja meg a csöcsit s szerencséje nem hagyja el. (Páka.) A nőket a vadászatra induló ember lehetőleg kikerüli s ha találkozik velük, köszönésüket sem fogadja. Inkább ő köszön nekik előre. Különben nem szereti, hogy bárki – legyen férfi vagy nő – útközben előbb szól hozzá, mint ő megszólítja. (Barbsz.) A ki vadászatra menés közben terhes asszonnyal találkozik, némelyek szerint nem lesz szerencséje, legjobb, ha visszafordul; mások szerint ez jó jel. Ha azonban az illető asszony ilyenkor kötényt megfordítja, azon a napon nem tud vadat löni. Ha elindulásakor asszonyt lát kukorcolni, útját nem fogja szerencse kíséreni. (Cstm.) A melyik vadász először férfival találkozik útjában, siker kíséri vadászatát. A ki a vadászatra menőt megpillantva, kötényt megfordítja, addig, míg vissza nem fordítja, vadász nem talál. A ki vadásztót lát menni s kötényt háromszor megfordítja, a mit azonban – természetesen – az illetőnek nem szabad észrevennie, a vadásznak nem lesz szerencséje. (B-df.)

Ha söprés közben söprével a vadász után legyintenek, nem lesz szerencséje. (Böde.) A ki bizonyos alkalmakkor fél vadászatra indulni, legjobb, ha otthon marad, mert nem lesz szerencséje. (Nemesh.) Ha valaki a vadászra az istráng fejlükjén néz, az vadat nem lő. Némelyek az úton talált istrángból készítenek a puskába fojtást; nagypéntek előtt való este patakából hozott homokot öntenek a puskacsőbe s azt forgatják benn, hogy fogjon a puska. (Böde, Cshh.) A mely vadász a szentgyörgynap előtt talált kigyót belefojtja, biztos lövése lesz, mert puskája hasznát nem lehet elvenni. (Náprf.) A puskát bizonyos időben kell tisztogatni, hogy a vadra ne hibázzon. (Hogy mikor, azt a vadász nem árulja el.) (NI.)

Kinek puskája rosszul visz, üvegcserepet apróra tör s azzal a puska belsőjét jól kizsúrolja, azután meg tölti s olyan fába lő, melyet az út mellett tengely ér, vagyis a kocsi vagy a szekér közsörül. Ha a vadász puskájával nem talál jól, azt hiszi, hogy azt megszólták. Ez esetben „ujpiénteken napküötökör elüti” új poharat vízfolyása után szótalanul merítve, tele hozza oly híd alatt folyó vízből, melyen halottakat hordanak át s ezzel a puska csövét kimossa, azután eczettel (inti tele és reggelig behagyja. Ezután biztos, hogy megjön a puska pruntya, t. i. a vad és ha csak egy sörétet kap, már megdöglik. (Páka.) A puska jósága megőrzésének biztosítására a következő módot alkalmazza a vadász: Vízhoráta fát szed s haza érve, a tűzhelyről a hamut tisztára lesöpri s ott tüzet rak és az estéli harang megkondulásakor puskáját szétszedi, azután az elégett fa hamujával dörzsöli meg a puskáját.

A mely vadász az általa meglőtt nyúlnak a szemét kikeríti, azt megesezi, jó célzó lesz. (Náprf.) Ha a vadász az első nyulat, melyre rálő, nem találja el és a nyúl a falu felé tart, e vadászata alkalmával még lesz szerencséje. (Páka.) A vadászok a boszorkányokat s ördögöket 7 esztendő, szagos pipaszárral, szentelt olvasóval, keresetlenül talált 7-lyukú lópatkó szegtével megtöltött puskával lövik agyon. (Bdöbr.)

Vannak ördögös vadászok, a kik bármikor lehetnek nyulat, ha közélükben egyáltalán nincs élő nyúl. Erről már volt szó. Persze, ezek nem igazi nyulak. Megtörténik, hogy megsütve beviszik az asztalra s a tálból – elfut. (Iiózssz.) Az ördögös vadászok puskájába aludttejet szoktak önteni s áldozáskor az ostyát szájukból kiveszik és a puskába eresztik. Puskájukkal más ember addig nem tud löni, míg ők meg nem fogják. Még a kakasát, sárkányát sem tudják leereszteni. (Bak.) A boszorkányos vadászok a keresztekre lövöldöznek.

c) Tűzveszedelem.

A tűzveszedelemtől, mely a régi faanyagú, szalmafüdeles hajlékokat gyakran elhamvasztotta s emberben, állatban, vagyonban nagy károkat okozott, az itteni nép nagyon irtózott. Ettől való félelme tartotta fenn máig azon szokásokat, melyeket a tűzvész elhárítására gyakorol. A másutt már érintett s még felsorolandókon kívül öt napot tart még az itteni nép a tűzveszedelem előidézésére félelmetesnek, a midőn a „láng dől”, „kiüt” s köröskörül nyaldossa a

kemenczjét; ezek: flórian-, borbálya-, lucza-, antal- és haviboldogasszony-napok. Egy madár, a gólya is veszélyes e tekintetben.

A mely falu fölött a gólya elröpül, abban nemsokára tűz lesz. A melyik házra ilyenkor a gólya rászáll, az fog legelőször kigyulladni. (Bues.) A ki a gólyát lelövi, ennek párja tüzes kanócot fog vinni s azzal azt fölgyújtja. (Cstm.) Ha a gólya fészket elpusztítják, a gólya azt a házat, melyben a fészke volt, fölgyújtja, vagyis tüzet visz oda. (Tóf.)

Ha a háziállatok közül a kutya, macska, tyúk, pulyka házra mennek, illetőleg röpülnek, tűzvész lesz. (Sztad.) Ha a kutya tutolásnál az orrát fölfelé tartja, tűz lesz. (Cstm.)

A szoba gerendája közé máczeszt tesznek s azt a következő máczeszülésig ott hagyják, hogy tűzveszély ne érje a házat. (Tóf.)

Flóriánnapon ősimódon élesztették a tüzet. Reggel, napkelte előtt, valamely élőfa vastagabb, szárazabb ágán át kötelet dobtak s azt két végével két ember addig húzogatta, míg tüzet vetett s ebből gyújtottak az egész faluban tüzet, hogy e napon a tűzveszély ellen biztosítva legyenek. (Kámah.) Sok helyen e napon csak férfi rakhatott tüzet és csak délelőtt 10 óra után, különben a tűz, mely flóriánnapján mérges, kifutott volna a házból s veszedelmet okozott volna. Mielőtt a férfi tüzet rak, kezeit megmossa s a vizet szanaszét permetezi, hogy „a tűz erőt ne vegyen”, vagyis a házon ne csaphasson ki. (Reszn.) Lendvahoszúfaluban a férfi öt Miatyánkot s öt Üdvzletet mond el Szt. Flórián tiszteletére s vízzel keresztet önt a tűzhelyre és csak azután gyújt alá. A lendvavidéki községek némelyikében flóriánnapján nem szoktak tüzet rakni. Hetes vidékén borbálya- s luczanapján szintén férfiak raknak tüzet. Szentantlappján is rossz a tűz s ha nem vigyáznak, könnyen veszélyt idéz elő. E napon etetik a tüzet, hogy a házal meg ne gyújtsa. (Rad.)

Ha a gyermekágyas asszony a házat megkerüli, nem kell a ház elégésztől tartani. (Gutf.) Ha a faluban tűz üt ki, saját házuk megvédelmezésére s a tűz terjedésének megakadályozására szitát forgatnak oldalánál fogva kifelé, föl s le. (Rad.) Azzal a szitával, mely karácsony böjtjén az asztalon volt, körülfutják a házat. (Lv.) Kenyeret tartanak kezükben. (Rad.) A karácsonykor meghagyott rozskenyeret a kapufélfára, vagy karóra teszik, továbbá a tűz középebe dobják, mely esetben a tűz tovább nem terjed vagy azon háztól, hol a kenyeret kitétték, más irányt vesz; ha pedig szél van, az kedvező irányba fordul. (Tesk.) Tiszta fekete tehéntől (még a csöcseinek is feketének kell lenni) fejt tejet a tűzre öntenek. (Lv.) A villám által fölgyújtott házra rögtön egy fazék aludtjejet öntenek. (Páka.) A villám által keletkezett tűz csak azt a házat emésztí el, mely az ütéstől meggyulladt. (Páka.)

Ha tüzeset alkalmával a kéregető koldus benn a faluban egyik házsorról a másikra megy át, a tűz is átcsap a másik házsorra. (Páka.)

d) Szerelmi varázslások, teemények.

A kinek megtettek, az „tëeminbe esött.” A szerelem gerjesztésére, megtartására s a szerelmesek egymáshoz való kötésére, az egymás iránt vonzó-

dók s házaspárok szétválasztására, egymás elfelejtésére vonatkozó teemények jórésze durva, kegyetlen, szemérmetsértő s undort keltő tettekből áll. Ezeket itt nem sorolom fel. A teeményeknél használt tárgyak egyrészt a kiszemelt egyén ételében, italában adják be. A leeménnyől annak, a kit megnyerni vagy szétválasztani akarnak, rendszeren nem szabad tudnia. Ételnél, legtöbb esetben pogácsában adnak be. Italknál vízben, borban. Egyes teemények olyan szövevényesek, hogy nagyon kedvező alkalomnak kell kinálkoznia s ügyes egyénnek kell lennie, a ki azt a megkívántató módon végre tudja hajtani.

A szerelmesek, házaspárok egymáshoz kötésére vonatkozó teemények.

A mely leány a legényt magáévá akarja tenni, abból a melenczéből, melyben kenyérsütés alkalmával a pemetet bele áztatják,, a vizet öntse ki oly pontra, a melyen gondolja, hogy az illető legény keresztülmegy. Ha a legény ezen öntésen átmegy, a megtevő leányt, akarva, nem akarva, kénytelen elvenni. (Páka.) A szerelmes üveg pohárba bort önt s az abba mártott ronggyal a halott száját kitörli és a rongy tartalmát visszafacsarja a pohárba, azután magát a rongyot eldobja. E bort itatja meg azzal, a kinek a szerelmét le kívánja kötni. (NI.) Vegyen szájába a szerelmes egy korty bort, azt nyelve alatt forgassa meg s akkor a kiszemelt egyén nem szabadulhat meg tőle. (Lv.h.) A ki leánynézőbe vagy kérőbe indul, anyja sőtörőbotot dob utána és a mikor az udvarból már kiment, azt fölveszi s mozsárba helyezi, hogy leendő párját biztosan megtalálja. (Cstm.)

A kérőbe induló legény botja végét a disznók előtt levő vályún keresztül húzza, a leányos háznál pedig a szobaajtó alsó sYirkát, annak fölnyitása előtt, ezen bottal háromszor megüti, akkor a leány semmikép sem mondhat ellen (NI.) A leánynézőbe menők egyike nyitott lakatot visz magával, melyet egész úton kezében nyitva tart s midőn a kiszemelt leányt a szobában meglátja, kabátja alá dugva, azonnal becsukja, hogy a leány, ha megkérik, ellene ne tudjon mondani. (Lhf.)

Mikor valamely házaspár nem szereti egymást s ha az asszonynak véletlenül az anyja is szoptat, ezeknek a lejét összevegyitik, pogácsatészta gyúrják. E pogácsákat olyan kemenczében sütik, a melynek a szája egy másik kemenczéjével „ögyü van forduva”, vagyis a két kemencze szája összenéz. A pogácsákat a házaspárral megetetik s egymás iránt való vonzódásuk fölbred. – (Pórsz.) Ha ugyanilyen kemenczében vagy kályhában nővérek tejével gyúrt pogácsákat sütnek s azokból a legénynek és leánynak adnak, ezeknek kell egymást szeretniök.

Ha a legény leányos házhoz megy s ott a leány által kínált tojást és sültet elfogadja, attól a háztól többé nem képes megválni. (Bszgy.) Ha valaki olyan helyre jut, hot szerelme tárgyával együtt ehetik, az első falat ételt forgassa meg szájában s az illetőnek keverje az ételébe, akkor megnyeri szeretetét. (Bf.) Hogy a leány a legény után bolonduljon, fehér gyötén-virágot kell megszáritani s azt porrá törve, egy pohár borban a leánynyal megitatni. Ha az

alniában a legény vagy leány kilenczmagot talál, azokat az után szórja, a kit óhajt – magáévá teheti. (Lenti.) A mely férfi olyan pálczával üt a leányra, a melylyel szentgyörgynap előtt kigyót ütöttek agyon, a leány nem tud elmaradni tőle. (B-df.) Némelyek szerintogyorófából kell lennie az ilyen pálczának, hogy a leányt le lehessen bilincselni. A leány novemberi vakondtúrást visz haza, azzal a legényt háromszor meghúzza s – az illető lesz az ura. (Lenti.)

Ha a fiatalok egymás hajából metszenek s azt pogácsában megeszik, egymásba fognak szeretni. A mely legény a leányba szerelmes, hajából néhány szálát, lehetőleg észrevétlenül elcsen, azt elégeti, – a leány vonzódása ő irányában fölbred. Ha azonban a leány az illetőt nem akarja, ő is lop a legény hajából s szintén elégeti, akkor megszűnik a hatás. (Szád.) A ki valakinek a szerelmét meg akarja nyerni, az illető hajából vagy hónaalja szőréből néhány szálát levág, azt edénybe teszi s rá bort önt, melyet néhány nap múlva leszűr s a kiszemelttel megitatja. (Cseszt.) Ha a leány ahaját tübe huzza és a nyárfa tövébe szúrja – a legény kénytelen elvenni. (Lenti.) Ha a leány a férfi haját, csapájának porát, továbbá végtagjai ujjainak minden körmeiből lemetezett darabokat a saját átkötőjébe belevarrja, az illető férfi kénytelen őt szeretni. (Lenti.)

A mely férfi azt akarja, hogy a neki tetsző nő viszont szerelemre gerjedjen, nevendikujjából (gyűrűsujj) eresszen egy csöp vért a pohárba, abba öntsön bort s itassa meg vele. (NI.) A házban fészkelő fecske fiókáiból háromnak a nyelvét eleven állapotukban kimetszik, azokat megszáritják, megtörik s alkalomadtán annak, kinek szerelmét maguk részére (legény v. leány) biztosítani akarják, a borába adják. (NI.) A szerelmes a fecske nyelvét kiveszi, nyelve alá teszi s úgy csókolja meg azt, a kit magához akar lánczolni. (Kszig.) A házifecske fiókáinak májait a leány (elevenen!) kivágja s azokat megapritva, tésztaban megsüti. A tészta annak adja, akivel el akarja magát vetetni. (NI.) A szerelmes a galamb szívét kiveszi, azt megszárogatva megtöri s borba téve, szerelme tárgyával megitatja. (Kszig.) Két kis galamb szívét pogácsában megsüti s annak adja az illető, a kit magának szerelmesül meg akar szerezni. (Gönth.) A leány két nőstény galamb szívét megsüti, megszáritja, lisztte töri és a legénynek észrevétlenül levágott madzagját elégetve, annak hamuját, valamint hüvelykujjainak körmeiről levakart port hozzá keveri. E keveréket azután tejföllel pogácsatésztaba gyúrja. A megsütött pogácsát a legénynek adja s – övé lesz. (Bszgy.)

A ki szentgyörgynap előtt levelibékát fog, azt ruhába göngyöli s addig behagyja, míg megdöglök s egészen összeszárad. Azután összetörik s az illetőnek észrevétlenül a borába öntik. Szentgyörgynap előtt való újholdpénteken fogott levelibékát új, oldalán kilyukatott s a gerencsértől Isten nevében (ingyen) kért cseréppohárba tesznek. E poharat hangyatöltésbe, rendesen a vörös hangyákéba, helyezik. Három vagy néhol tizenhárom napig otthagyják, mely idő elteltével a békának már csak a csontját találják. Csontvázában van egy villa és egy gereblyealakú csont. Ha az illető azt akarja, hogy valaki szeresse, a gereblyealakú csonttal annak ruháját meghúzza, ha pedig elmara-

dásál kívánja, akkor a villaalakú csonttal megszúrja. (Sárh.) Szentgyörgynap előtt fogott zöldbékát az előbb említeti módon az új Holdat megelőzőleg, napfől kel le előtt, lehetőleg más falu határában hangyabolyba helyeznek. A ki erre vállalkozik, az elhelyezés után rögtön elfut, hogy a békának a hangyák csipésétől eredő sivalkodását ne hallja, mert ha hallaná, rögtön megsüketülne. Ha szerencsésen elfut onnan, 7 vagy 15 nap múlva tér oda vissza, midőn a hangyák a béka busát már teljesen lerágták s a béka csontvázát haza viszi és újhold vasárnapján a templomban az oltárkendő alá helyezi, hogy fölötte a lelkész misét mondjon. Mise után haza viszi. Ha ezután a békacsontváz fésüalaku csontjával valakit észrevétlenül lesimitanak, az illető azé lesz, a kinek szánták. (Valk.)

Azt a rongyot, mely 3 évig volt az ojtoványon, az ojtovánról való levés alkalmával elégetik s hamuját annak a borába hintik, a kit maguknak óhaj tank megnyerni. (NI.) Ha a legény a leányt magáévé akarja tenni, szegetlen zsebkendővel egy kutyát csapjon meg: a leány meg fogja szeretni s felesége lehet. (Bdöbr.) Ha a nő a férfi fűzőjéből, ingéből és gályájából egy-egy darabot észrevétlenül lemetsz s otthon csészébe téve, a „hüökübe” beássa s besározza, a férfi kénytelen az illetőt szeretni. (Cstm.) Ha a nő a férfi ingkötőjét a „hüökübe” sározza, míg azt onnan ki nem veszi, a férfinak mindig körülötte kell járnia. (Cstm.) A férjhez menni kívánó leány a karácsonyi éjféli mise kezdetén a harangkötéltől egy darabot elvág, azt a mise tartama alatt megfőzi, a levében megmosdik, azután pedig az utcára önti. A melyik legény miséről való hazajövetelkor arra az öntésre rálép, az feleségül fogja kérni. (Cstm.) Egy bánokszentgyörgyi öregasszony a következőképen bilincselte le magához egy legényt: A legény ruhájából, galyamadzagjából, csizmapapczájából egy-egy darabot, ingéről egy gombot s bajszáról három szálát lemetszett és ezeket kis pohárba tette és vízzel leöntve, befődte, azután a tűzhelyre helyezte, besározza. Tüzelés alatt ez főtt. A legény csaknem az eszel elvesztette, de az öregasszonytól szabadulni nem tudott. Végre az előljáráshoz fordult. Az előljáráshoz a poharat a tűzhelyből kivetette s ezzel a legényt szabaddá tette, a ki azután megnősülhetett.

A szerelmesek s házaspárok egymástól való eltávolítására vonatkozó teemények.

Ha a feleséges ember más nőbe szerelmes, olyan szoptatós asszony csöcs-tejéből kérnek részére egy evőkanálnyi, a kinek a testvére szintén szoptat. E tejet pogácsatészta gyúrják s a pogácsát az illető férfival megetetik. Ezután az illető a szeretőjét elhagyja. De a kítől a csöcs-tejet kérték, annak a teje elapad. (Sztad.) Döglött állat száján karhosszúságú vesszőt háromszor ki-behuznak s azzal a vesszővel a hűtlen társ kedvesére háromszor rácsapnak, minek következtében a szerelmesek egymástól elhidegülnek. (Bf.) Ha azon idei vagy egyéves mogyorófalpczát, mellyel a kígyót a békától, midőn amaz ezt el akarta nyelni, elválasztották, menésközben a házaspárok közé dobják, ezzel széthajtják őket. (Cseszt.) Ha a keresetlenül talált kutya-

dögnek a feje alól egy marék földet vesznek és a szerelmesek vagy házastársak ágyába teszik, ezek egymástól elhidegülnek. (NI.) Ugyanilyen földet az esküvőre menő párok közé szórnak s akkor azok egymást, mint házások, nem tudják majd túrni. (Milej.) Ha a hitvestársak valamelyike hűtlen, ilyen földel a megcsalt fél boldogsága elrablójára szór. (Bf.) A szerelmesek ételébe kutyacsontot tesznek s – szétválnak. (Gönth.) A kinek a leányról le kell mondania, gatyáját vesse le, fordítsa ki s azzal a leány szobájának ajtaját háromszor csapja meg s – el tudja felejtetni. (Svár.)

Dobbal való varázsolás után is kutattam, de ilyet nem találtam. Egy ily varázsdobról Dr. Sebestyén Gyula számolt be az *Ethnographia* 1900. évi. 10. sz. 442-443 lapján, melyet Zalaegerszegen talált. A dob irhájának balfelére az illető sámánkodó nő három fekete kört, a jobb felére pedig ugyanannyi fehér kört rajzolt; a körök közéjére megfelelő színű babszemeket rakott s azután a dob alsó felét veregette, vakargatta, hogy a babszemek ugráljanak. Ha a fehér bab a feketét ki tudta kerülni, jót jelentett. Ha a fekete körökbe eljutott, még jobbat jelentett. Mikor pedig a fekete szemek kerültek előbb a fehérek helyére, akkor az baj volt. így írja le Dr. Sebestyén a dobbal való varázsolás módozatát.

e) Hiedelmek a különböző állatokról.

Az ó-testamentomban az állatok tudtak beszélni. Némelyek szerint most is. Egyesek beszédjüket értik, ha bizonyos varázsszer birtokába juthatnak.

Az állatokra vonatkozó hiedelmek azon részeit, a melyek a szokások leírása során föl nem soroltattak, itt írjuk le.

A *kutya*. Ajándékozott kiskutyát tüskén viszik haza, hogy „latorabb” (kegyetlenebi)) legyen. (Kszig.) Az újonnan hozott kutya hazahozatala alkalmával a gazda saját nyelve alá egy falat kenyeret tesz, azt nyelve alatt háromszor megforgatja s azután a kutyának dobja, hogy hú legyen. (NI.)

A *macska*. Ha idegen egyén, akár gyermek, akár fölnőtt a macskának ennivalót ad, a macska rossz egerésző lesz. (Cserlm.) A mosakodó macska vendég jöttét jelzi és pedig: ha lábát fölülről lefelé húzogatja, akkor fölülről érkezik a vendég. Ha hozzá még feje között körben is mosakodik, akkor kedves vendég fog érkezni. A háznál tartott fekete macska szerencsét hoz a házhoz. (Cstm.)

A *menyét*. (Menyedasszon.) A nép azt hiszi, hogy a menyétnek fulánkja van, mint a méhnek s csipésétől az állat teste megdagad, minek következtében meg is dögölhet. Az állatokat meg is szopja. Ez okból különösen tartanak tőle. De a háziszárnyasokban való kártétele miatt szintén félelmes kis állat. Azért mindenkép üldözik. Hogy a háztól távol tartsák, ha meglátják, dolgot parancsolnak neki s a házi kártékony látfánságra utalják. Dologul főleg fonást kivannak vele végeztetni. Érdekes, hogy a menyét a ház körül való futkosása alkalmával azok, kik látják, mifélelt kiabálnak neki: „Ne kuójto-

roggy se ide, se oda, hanem csak fonny!” (Zlár.) „Ményedasszon szíép asszon, pörög a rokkájo!” Ményedasszon szíép asszon, rokkát! rokkát!” (Várf.) „Ményedasszon csúnya asszon, nem pörög a rokkájo!” (Bak.) „Ményedasszon kuóczot lopott!” (Barsz.) „Ményedasszon szíép asszon, zörög a szoknyájo!” „Ményedasszon csúnya asszon, csúnya a szoknyájo!” Azután hivatják elő: „Ményedasszon szíép asszon; gyere a mi házunknáegir, patkán van, kergesd-e!” Még férjhez adással is biztatják csak jöjjön elő, hogy megfoghassák vagy agyonüthessék: „Ményedasszon gyié, fiérho allak!” (Vári.) Azért haragszik, ha kóczot kötnek az ő láttára, mert ezzel dogot mutatnak neki.

Hogy a menyét a tojasokat, csibéket el ne vigye, a tyúkólhoz való járásába vagyis útjába egy botot szúrnak, ágat tesznek s arra néhány szál kóczot kötnek s azt mondják: „Sz ... k lefond észt! . . .” Ha ezt a menyét meglátja, úgy elszökik onnan, hogy többé közel sem fog járni, attól tartva, hogy ott fonnia kell; ettől pedig irtózik, mert nem ért hozzá. (Ztárn., Valk.)

Vakondok. A babonás szokásokban szörének, szivének s vérének kiváló szerepe van, a mit az emberi s állati betegségek gyógyításainál látni fogunk.

A *madarak* a néphit szerint egymás között rendszeresen beszélnek. Némely ember tud is a nyelvükön. Hogy erre az ember magát képessé tegye, a megfelelő babonás szokást kell tudnia. Egy gyermek tarisznyájában mindenféle tücsköt, férget, békát, egeret stb. tett. Ezeket otthon megfőzte s megkóstolva, a madarak és állatok nyelvét megérthette. Nyelvén lencsehólyag volt, ezt kicsipték, azután már többé nem értette meg az állati beszédet. (Böde.)

A *galamb.* A Szentlélekisten madara, megölni vétek. Szívét szerelmi varázslásnál használják.

A *fecske.* A mely leány a faluba érkezett első fecskepárt meglátja, férjhez megy a legközelebbi farsangon. (Szilv.) Ha férjes asszony a faluba érkezetű fecskét magánosan látja, megpáratlanul vagy is férjét elveszti. (Szilv.) A fecske fészket nem szabad leütni, mert ha a marha rálép, „viértállu” szöki meg. (Kámah.) A fecskefészket a tehén istállója körül nem szabad elpusztítani, mert tej helyett vért ad. (Bf.) Ezen különben néhol úgy vélnék segíteni, hogy a véres tejet a tehén szájába öntik. x\z ablak alatt kiköltött fecskefiókákból egyet minden évben meg kell enni, hogy az illető egyén szeme „tartanyus” (tartós) legyen. (Lv.) Ha a „füödi koács” (parti fecske) által vájt lyukakat betömik, ez vérrel veritékezett füvet visz magával s ezzel nyitja ki a lyukat. Ezen füvet bármíhez teszik, (pl. zárhoz, betömött odúkhöz stb.) az rögtön megnyílik. A fecskék nyelvét, máját, mint láttuk, szerelmi varázslásoknál használják.

A *fülemile.* A ki a fülemile szívét (elevenen!) kiveszi, ébrenalvó lesz. (Nápf.)

A *czinege.* A czinege babonás szokásokban nem szerepel. Hangját azonban a göcseji nép, mint a fülemiljét is, kedvvel utánozza.

A *gáborjánmadár.* A ki ennek a szívét nyersen megeszi, megérti a madarak beszédjét és a madarak fészket madarászás nélkül is megtalálja. (Páka.)

A *méh.* A méhekre vonatkozó babonák főleg azoknak eresztésére s rabló méhek ellen való védekezésre szólnak. Ha az eke vason maradt s haza vitt

földel szórnak a méhek közé vagy a kasok elé, eresztéskor a méhek megállanak. (Kslsz.) Ha ugyanazt idegen személy teszi, a méhek elpusztulnak. (Cseszi.) Lófejet helyeznek a méhkas közelébe. (NI.) Eresztéskor a férfi a kalapját, az asszony pedig keszkenőjét, kápliját, kontyát, fejkötőjét, néha többször valahová földobja, hogy a méhek odatelepedjenek vagy el ne röpjöjenek. (Cseszt., Ztárn.) A férfi fordítsa meg ingét s dobja elébük, akkor megszállanak. (Gönth.) Rongyról szenteltvizet permeteznek rájuk. (Cseszi.) Sajtárba vizet készítenek s mikor nagyon megindulnak, elejbük föcsölnek. (Zbaks.) Gyűjtőt, vattát vesznek rongy közé s azokat meggyűjtják, hogy a kasba szálljanak. (Zbaks.) Hagy a rajzó méhek el ne röpjöjenek, a velük foglalkozó egyénnek egyik sarkán meg kell fordulnia s markából port szórni közbük.

A rabló méheket, a mint a kasba másznak, belisztezik, hogy a kasban levő méhek megöljék. (Lenti.) Ha a róka géégjét „hiét rendig” a méhek kasának bejárójára helyezik, a rámászó tolvaj méhek elpusztulnak. (Lenti.) A méhkasba – ha a méhek eledel szűkében vannak – néha sült tyúkot tesznek; ezt azonban nem sózzák meg. Azon méheket, melyeknek a kasát bika-trágyával kenik be, el lehet küldeni a mások méhkasába rabolni. (Gönth.) E miatt gyakran veszekedések merülnek föl a méhtlajdonosok között, azl hívén egyik a másíkról, hogy méheire ráereszti az övét, a mézet elhordatja s méheít kípúszttátja.

Ha egy méhkas ellopnak, akkor a többihez sem lesz szerencse, meri mindannyi elvesz. (NI.) Mikor egy kas méhet ellopnak, ha abban a kasban valamiképen egy méh ott maradt és azt megtalálták, azzal valamit kell tenni, mert akkor a méhlopó abban az évben meghal. (Nlengy.) Ha a méheket valakitől ellopták, a kárt szenvedett üljön a kas helyére. A tolvaj szegedést fog kapni s addig az nem áll ki belőle, míg a kas vissza nem viszi. (Gulf.) A méhet nem jó pénzen venni, hanem ajándékba kell kérni vagy pedig ellopni, akkor szerencsés lesz az ember vele. (NI.)

A *tücsök*. (Pücsök.) A tücsköt ezen szavakkal távolítják el a háztól: „Ereggy pücsök a szomszidba, idēstejre várnok!”

A *pók*. Régente a keresztspókot üvegbe tették s 90 számig kis cédllilákat írlak. A melyiket a pók fölvitte, azt a lutrin megtették.

A *katalinboyár* vagy *bödc*. A leányok tányérjukra teszik és kérdezik: „Böde, böde, mere vüszöd ládámat?” A merre elröpül, onnan remélhetik a kérőt. A legények v. fiuk tréfásan is szokták kérdezni: „Böde Kata mere vüszöd a Naczának a h ... s párnáját?” A következtetés ugyanaz, mini az előbbinél.

f) A kígyóra vonatkozó hiedelmek.

A kígyónak a népek szellemvilágában különösen nagy szerepe van. A kígyókultusz Kelet egyes népeinél mostanáig fönmaradt. Nálunk is szerepel régékben, mondákban s babonás szokásokban.

A kigyókról egyik legérdekesebb hiedelem a kigyókőfúvás. Az illeni nép hiedelme szerint összejönnek a kigyók *követ fújni*. Sok kigyó kell ahhoz, hogy a rendes, mintegy mogyorónagyságú követ összefuthassák. 50-100 kigyó is össze szokott jönni és pedig szentgyörgynapja előtt vagy nyáron, mely időben az erdők napsütötte helyein, mély árkok fenekén vagy nagy tölgyfák vastag ágai között verődnek össze s ott oly nagyságú körben helyezkednek el, (mert „rendibe nem fiérnek e”,) mint egy „törekrosta” vagy mint egy méhkas „kolobolonnak” össze. Fúvás közben fejüket föltartva, összetolják, forgolódnak, „csak ullispég-laspog a testik”; farkukat egymáson keresztüldobják. A követ összeköpködik. Eleinte ez, persze, kissé lágy köpécsomó, mely csak később keményedik meg. A kinek éles hallása van, már messziről meghallja a kigyókőfúvást, mert ilyenkor a kigyók sipoló hangot adnak. Mikor a követ megfújják, széjjel másznak.

Ha sok kigyó verődik össze, 2-3 követ is fújnak. Némelyik követ nem fújják ki egészen, a mi onnan van, hogy fúvás közben valaki megzavarta őket. Azon a helyen, hol a kigyók a kövei fújják, a fűvet egészen letisztogatják. Néhol azt tartják, hogy csak nagy, czifrafejű, dupla, rózsához hasonló, piros laréjú kigyók fújnak követ; másutt bármilyen kigyókat képeseknek tartanak ily műveletre. A követ, némelyek szerint, ott hagyják, mások szerint elviszik magukkal s a kigyók királyának szolgáltatják át. Minél több kigyó van együtt, annál nagyobb követ fújnak. Kevés kigyó nem képes egy megfelelő nagyságú kőhöz elég nyálat szolgáltatni. Némelyik kigyókő ökölnyi, sől kaszakő nagyságú. A kigyókőfúvaskor összejött kigyók után keletkezett az egybecsoportosultakra az a szólásmód: „Na, má mögin kigyuküjet fujtok?” A ki a követ fúvó kigyókat elég ügyes és bátor szétverni s a követ megszerezni, az szerencsés lehet. A kő átvételekor az egyik kigyó megszólal s oly helyre vezet, hol a földben sok pénz van. A pénzt az illető kiveheti s a kigyót tegye a pénz helyére.

A kigyókövet úgy lehet elvenni a kigyóktól, hogy kerekai ereszenek közéjük. A kigyók a kerék után futnak. Ilyenkor csoportosulásuk helyére kell szaladni, a követ fölkapni s elsietni vele. De ez veszélyes dolog, mert ha a kigyók az illetőt elérik, megölik.

Egyszer egy ember a követ fúvó kigyók közé fonalgombolyagot dobolt. A kigyók azt hitték, hogy a már összefuvtó kő gurul el: mind utána siklottak, addig pedig az ember a követ fölkapta s elszaladt vele. Néhol a kő megkerítése végett közibük lövöldöznek.

Egy fiú az erdőben valami különös hangokat hallott. Tovább menve, az erdőnyíláson át látta, hogy egy kupócz fekete kigyó követ fúj. Fúvás közben csakúgy sipoltak. A fiú ijedtében haza szaladt s elmondta a falusiaknak, hogy mit látott. x\z emberek szekérekereket vittek az erdőbe s a még mindig együtt levő kigyók közé eresztették. A kerék a kigyókon keresztül futott, mire a kigyók szét másztak. Ekkorra már egy kisujnyi nagyságú követ fújtak össze, melyei egyik ember fölvéve, haza akart vinni. Már jó messze mentek, midőn egy nagy kigyó karikázott elébük. Egy embert azonnal megölt. Midőn ezzel végzett, a másik ember után gurult, ezt azonban nem érthette el. Midőn az

emberek később visszamentek, a kigyók esoportosulási helyére, ismét együtt voltak: fűjták a követ.

Egy ilyen kerékeresztés alkalmával az egyik kigyó a földre borult kerék agyába bujt s midőn a mitsem sejtő tulajdonos azt vállára telte, hogy haza vigye, útközben a kigyó a nyaka köré tekerőzve, őt megfojtotta. Ugyanilyen eset alkalmával az ember nyakára tekerőzött kigyó 7 évig volt a nyakán. Levenni nem lehetett. 7 év múlva aztán az embert ugyanazon helyre vezették, hol annak idején a kigyókőfujás történt. A kigyókövet oda helyezte, a honnan elvitte s a kigyó abban a pillanatban levált nyakáról.

Ha a kigyók a követ a faágak között fűjják, fát szoktak közibük hajítani. A kigyók lepotyognak s elsiklanak; az ott hagyott követ azonnal vagy pár óra múlva az illető egyén elviheti.

A kigyókat valószínűleg az ivarzás hozza össze.

A kigyókőre vonatkozó hiedelem India felől terjedt el, a kigyókultusszal együtt. A kigyókövet, mint tudjuk, a régiek a kigyók koronájának tartották. Különböző helyeken más-más tárgyat tartanak most is kigyókőnek. A mit a göcseji s hetési nép kigyókőnek nevez, az a különböző változatban előforduló kvarcz azon neméhez tartozik, mely szintelen, áttetsző s nagyon hasonló az üveghez. Ha ezt a kvarczot (kigyókő) a villágosságra tartjuk, a benne levő törések csillognak; ez az, a mi színe s formása mellett a népnek a figyelmét különösen leköthette. Mint itt mondják: pirukos (vörös) szín ragyog benne, a mely némelyikben olyan vékony, mint egy-egy hajszál, vagy olyan fehérség van benne, mint egy gombostű. Rendesen galambtojás nagyságú. Alakja a kövecshez hasonlít. Tehát ezek is a víz tova hurczolása s e közben való súrlódás, kopás által nyerik alakjukat.

Több évi szorgos kutatás után találtam csak ily kigyókőre és pedig „sonkahegyháton. A tulajdonos semmi árért sem volt hajlandó odaadni. Mint monda, vagyont úgy sem hagyhat gyermekeire, legalább ez maradjon örökségül. Végre Salomváron jutottam egyszerre 7 darabhoz. A szomszédos Kéményfa község határában az u. n. Gálhegyoldalban található sok. Az itt bemutatott kövek onnan valók. Különben Göcsej vidékén, különösen az erdőkben és réteken elszórtan mindenütt található.

A kigyókőnek a nép nagy erőt tulajdonít. Azt hiszik, hogy ha erről gabonát vetnek, az nem lesz csörmölyös. A ki a kigyókövet bugyellárisában hordja, annak a pénze onnan sohasem fogy ki. A ki a marhát, vásárra hajtás előtt, kigyókővel meghuzogatja, biztos, hogy jól adhatja el s nyerhet rajta. (Kustsz.) Ha a tehén dagadt tőgyét meghuzogatják vele, az meggyógyul. Szintúgy a fölfuvódott marha is lepad, ha a testét kigyókővel végighúzzák. A beteg marha szájában meghömbölygetik, hogy baja elmúljék. (Cshh.)

A nagy kigyók rendesen sárkányokká válnak, ha azokat 7 évig senki sem látta.

A ki szentgyörgynap előtt eleven kigyót lát, az abban az évben egészséges marad, a ki pedig döglöttet vesz észre, beteg lesz. A szentgyörgynap előtt fogott kigyót testükhöz érintik, hogy az ne fájjon. Némelyek ugyanily célból szemükhöz dörzsölik. (Barlh.) A szentgyörgynap előtt fogott kigyónak a

lejét vályúba szegezik s a disznókat arról etetik, hogy szaporák legyenek. Némelyek a fejét maguknál hordják, hogy a kiadott pénz visszakerüljön hozzájuk. (Lenti.) A szentgyörgynap előtt fogott kígyót a földre helyezik, akár elevenen, akár döglötten s talpukat rajta végig húzzák, hogy a láb töréses ne legyen. A puskás ember ilyen kígyót fújtásul a puskába tesz, hogy lövése biztos legyen s a puska hasznát ne lehessen elvenni. (Nápr.) A mely kígyó szentgyörgy nap előtt rejtkehelyéből előjön, az vesztét érzi s el is vesz. Az ilyen kígyók bűnös dolgot cselekedtek, pl. valakit megcsíptek. (Zbaksa.) Ezeket eczettel telített fazékba teszik s a szárazfájásnál orvosságul használják. Nyelvét a tehén szarvába befűrik s gledicsiaággal beütik, hogy a tehénnek a boszorkányosság ne ártsen. A tehen szarvát e célra Újholdvasárnapon kell megfűrni. (Lhf.)

A ki szentgyörgynap előtt kígyót vagy gyíkot fog s ezeknek a torkát nevetlenujjával 3-szor megnyomja, kezétől a megnyomogatott nyakú torokfájók meggyógyulnak s maga az illető egész éven át ment marad a torokfájástól. A szentgyörgynap előtt agyonütött kígyónak a fejét levágják s a konyhában levő füstjárta gerendák közé teszik és midőn halászni mennek, a szintén szentgyörgynap előtt fogott pillangóval együtt a halászháló púpjába kötik a mi után biztosra veszik, hogy ha-

Kígyókövek

1. Csonkahegyhátról, 2-7 Salomvárról

lászatuk szerencsés lesz. A ki szentgyörgynap előtt fogott kígyónak a fejét ezüstpénzzel leszeli s azt bugyellárisában hordja, annak az adásvevésnél szerencséje lesz. A paraszt kupeczek tényleg el vannak látva ily kígyófejekkel. Ugyancsak az ily módon lemetszett kígyófej szájába egy szem babot helyeznek s ezt a kígyófejjel együtt a ház eresze alá ültetik. A ki ezen megnőtt bab virágját vagy levelét zsebében hordja, azt nem fogja a puskagolyó. (Bucs.) Ha pedig az ilyen bab levelét a kutya nyakára kötik, azt sem öli meg a puskagolyó. (Lvh.) Az ilyen kígyófejet búzavetéskor a vetőruha közepébe teszik egy darab 2-filléressel s arról vetnek. A fülérest azután a koldusnak adják. (Bdőbr.) A kanászok ilyen kígyófejről itatták régebben a disznókat, hogy latorak legyenek s a farkasoktól se féljenek. De latorak is voltak – mondják – abban az időben a disznók: még magát

a kanászt is megtámadlak. Ha a szentgyörgynap előli fogott kigyófejel a lyúkok vályújába szegeznek, a „pizsellikel” (csibe) a kánya nem viszi el. A csávásba is lesznek, hogy a disznó ne dögölgjön meg. A ki ilyen kigyófejről iszik, a bideglölés elhagyja. (Valk.)

A megszártott kigyófejeket megtörik s abrak vagy korpa közé keverve adják be a marháknak, hogy tüzeesebbek legyenek. (Bucs.) A kigyófejel szentgyörgynap virradóra megfőzik, levét elteszik. Ez a lé disznóbetegségek ellen nagyon használatos. A mely kocsis az ilyen kigyófejen ostorát 3-szor végighúzza, nem lesz a lovaival szerencsétlen. Mert minden ló 7-szer törekszik a kocsis halálára.

Azt a botot, melylyel szentgyörgynap előtt a kigyót agyonütik, elteszik s ezzel, ha a kalászos veteményekre verebek járnak, újholdvasárnap, napkelle előtt, a férfiak, rendes ruhájukat egészen levetve, régi rossz szűri vagy lepő(iől) dobnak magukra s kezükbe bugyigás korsót véve, azt – ily félmeztelen állapotban – a szomszédos kútból telemerítik. (Saját kútjukból sohasem merítenek, mert a kinek a kútjából merítenek, annak termésére terelődnek a verebek.) A botot és korsót azon földterülethez viszi, melyen a verebek a termésben – főleg a kalászosokban – kárt tesznek. A földhöz érve, az illető a vélemény táblát félmeztelenül 3-szor megkerüli (arra nagyon vigyáz, hogy c kerülgetése közben senki meg ne lássa, mert az cselben hiában fáradozott) és a korsót a bottal együtt a földterület közepén hagyja. E babonás lelt után a verebek elszoknak onnan. (Cshh.)

() A békára vonatkozó hiedelmek.

A békához szintén sok babonás hiedelem fűződik. Mint már láttuk s még látni fogjuk orvoslás- és varázslatoknál gyakran szerepel. Ezeken kívül a tej elvevésénél, tejtermékek szaporításánál stb. a boszorkányoskodók fölhasználják. Sőt a békák boszorkányul is tekintetnek. Ezekbe bújnak t. i. a boszorkányok. A boszorkányok a békát, mint a melyet céljaikra fölhasználhatnak, nagy becsben tartják, mondhatni rendszeresen nevelik, tejjel vagy lejestúróval etetik és pedig, hogy jobban titokban tarthassák, a krumpli-földön.

Ha a tavasi első szántásnál az eke első hasításából egy marék földet a vízbe szórnak, abban a vízben a békák többé nem szólnak. A föld bedobásánál azonban vigyázni kell az illetőnek, hogy a víz a szemébe ne loccsanjon, mert ez esetben megvakul. (Valk.) A békák elnémitása különben nagy vétek, mivel ezzel a békák örökre elvesztik a „szavukat”. A békákat elnémitó egyén békák között fog kimúlni, t. i. haláltusájában azok csúsznak-másznak körülötte. (Valk.)

Ha az istállóban „az állatok miérgit”, a varacskos békát találják, agyonszúrják, mert a marha és tej körül károkat okoz és pedig, hogy a tehenet megszopja, a tejet lábával leföli, a marhákat megrontja. Ha ilyen béka az istálló padló alatt tartózkodik, a marhák kivesznek. Az agyonszúrt békát

karóra húzzák vagy a tűzbe, égő kemenczébe dobják, néhol hajdinaszalmával pörkölik meg, hogy a boszorkánynak, a ki oda küldte, a lába sebesedjék ki.

Régebben egyesek a vajasköcsög vagy fazék fenekére élő békát helyeztek, azon hiedelemben, hogy ez esetben mindig iesz tejük, tejtermékük, miután a tejet, túrót, tejfölt, vajat a béka okádja. (Böde, Cstm.)

A megölt varacskosbékát megszárogatják, porrá törik, a port megszi-
tálva, hamuval összekeverik s a szántóföldön széthintik, hogy a madarak a gabonának ne árthassanak. (NI.)

A ki szentgyörgynap előtt talált zöld levelibékát ingén és gályáján át 5-szor a földre ereszti, úgy, hogy a gatyaszárán csússzék ki, abban az évben nem lesz hideglelés s hasfájós.

h) A látványság eltávolítása.

Látványságnak a házban és ház körül levő csúnyaságokat (tücsök, csólán, egér, patkány stb.) nevezik. Ila a ház keresztközére kosszarvat vagy eke-gúzt lesznek, a csúnyaság nem honosodhatik meg. (Bdöhr.) A ki a meszelés alkalmával kisöpört s ntczára dobott szemelen először keresztülmegy, a látványságot elviszi vagyis a látványság odavándorol. (Páka.) Eleven „göbecset” (csótánt) fillérel rongyba kötnek s azt szekerre, keresztútra vagy oda dobják, a hol legtöbb ember jár. A ki megtalálja s onnan a fillérest kiveszi, hozzájuk megy a látványság. (Kszig.) Ha a csótánt egy marék liszttel a kéregető koldus tarisznyájába öntik, ezzel a lobbi is eltávozik. (Kszig.) A ház belső meszelésekor a használandó meszel evőkanállal merik a sajtárba s abba vizeletet eresztenek, hogy a látványságiól megszabaduljanak. A kanalat a szomszédba dobják. E munkál 3 egymásután következő holdfogyta csütörtökön kell tenni s ilyenkor a szoba négy sarkába három izben keresztet jelezni s azután az illető helyiséget kimeszelni. (NI.) A szoba és konyha tisztogatásakor ezen helyiségeket 3-szor megkerülik s a meszeknél minden sarokban keresztet húznak. Azután a meszelőt kiviszik s ezen szavak háromszori elmondása mellett: „Kü, kii, minden csúnya látványság!” jól megrázzák. (Cstm.) Mikor a konyhát az u. n. fehér-földdel „küesaplyák”, (kikenik,) a használt füsöpröt, mely „kormosfűbű” van készítve, az ntczára dobják, hogy a csúnyaság a házból eltávozzék. (Kszig.) A kémény koromjából a padlás négy sarkába öntenek. (Bf.) A gyermekektől a tavasszal náluk látott ostort s sipot elveszik s a sippal a hiéban, az ostorral pedig 2-«i-szor pattantanak, hogy a férgek eltávozzanak. (Bf.) A kinek a házában *csatán* s más eféle van, sirgödör ásása alkalmával kihányt földből szótlanul vigyen haza néhány marékkal s azt a konyha sarkába öntse el, miközben mondja a következőket: „Akkor legyen nálom e za rondaság, mikor ién tiégöd a lemetőfüödbe visszavüszelek.” (Bf.) A mely gazda fűkaszalás alkalmával az első kaszavágás fűvet a padlásra viszi s ott szétszórja, a csúnyaság eltávolodik. (Bf.)

A patkányok elhajlásához anyaszült meztelenül kell a temetőből egy keresztel haza vinni s ezzel 3-szor a házat ugyancsak 3-szor megkerülni. (Svár.)

i) A fák kultusza.

Amint tudjuk, a népek a pozitív vallás fölvétele előtt a növényeket is és ezek között elsősorban a fákat élőlényeknek tekintették. Az ő képzeletükben ezek éreztek, hangot adhattak, beszélgethettek, mint maga az ember. Általános volt az a vélekedés, hogy az ember életét a fával megoszthatja; az ember lelke átvándorolhat a fába s ha azt levágják, az ember is meghal. Emberfölötti erővel, hatalommal ruházták föl. Részben istenek, részben gonosz szellemek lakásának gondolják néhol ma is. Ez utóbbiak főleg a betegségek démonjai. Innen van az, hogy a gyógyításoknál (a füvekkel együtt) oly nagy szerepe volt s van ma is a köznép között. A fáknak ily tulajdonokkal való fölruházásából folyt azoknak kiváló tisztelete, sőt néhol imádása is és így a nép szellemvilágában való szereplése. Majdnem minden népnek megvoltak a szent fái, a melyeknek különböző alakban áldozatot hoztak.

A fák tiszteletének emlékeiből legtöbbet a *nyírfánál* találunk, mert ez szerepelhetett régente legerősebben a népek szellemvilágában, a mit könnyen megértet az a körülmény, hogy valaha minden tárgyat, mely fehérszínű volt, ártalmatlannak tartottak s egyszersmind óvszerűl tekintették a különböző kísértések s démonok ellen, míg a fekete színű tárgyak (fekete kutya, fekete macska, bivaly stb.) a gonosz szellem szolgálatában állottak. Másrészt a nyírfát többféleképen tudták hasznosítani különböző célokra.

A nyírfa a magyaroknál a pogány Nagyaszony szent fája volt. Őseink pogány ünnepeinél nagy szerepet vihetett, mint a szertartások egyik főeszköze. A nyírfával, mint a göcseji nép mondja: „mindent lehet tenni” s ezt úgy érti, hogy sokban használ óvszerűl s orvosságul. Nyírfából készítenek húshagyókedden 8-9 darab gúzszt, hogy alkalomadtán a rosszak ellen védőeszközzül liasználhassák. A hordóba nyírfa-pinkát tesznek, hogy a boszorkány hozzá ne férhessen. Ha ezzel nincs bedugva, a boszorkányok megronthatják. Csaknem minden ház favágatóján van nyírfa s majdnem minden háznál nyírfából van a tejesfazéktartó, hogy a tej hasznát el ne vehessék. A luczaszékét néhol egészen nyírfából készítik. Szentgyörgynap előtt való este a ház kerítését, kapuját, ablakait teletűzdelik nyírfaágakkal, hogy a boszorkányokat egész éven át távoldartsák a háztól és lakóktól. A mely házban kémény van, ott abba is tűznek nyírfaágot. Az istállóba, az ajtóra keresztbe nyírfát szegeznek, hogy a rosszak a marhákhöz ne férhessenek. (Rad.) Urnapi nyírfaágból szeget készítenek s abba a szerzetes barátoktól vett „lukácsziédulát” téve, a tehén szarvába fűrt lyukba verik; aki ezt teszi, azt a boszorkányok nem tudják megverni. (Hetes.) A szőlőterület sarkaiba nyírfaágakat tűznek, hogy a boszorkányok hozzá ne férhessenek. Ha a marhát szentgyörgynapján nyírfaveszszövel hajtják a vásárra, szerencsésen túlradnak rajta. Az úrnapi nyírfaágakat palántaföldekre viszik, a pünkösdi nyírfaággal hernyókat távolítanak el. A luczanapján kötött nyírfaseprővel szoktak egész karácsony éjszakáig söpörni. Ha a kotlóstyúk fészkebe nyírfaveszszőt helyeznek, a kis csibék egészségesen kelnek ki. A béresek nyírfaostoronyt használnak, mert akkor a marhák „vidorabbak”. A szekéren csak egy szegnek kell lenni nyírfából, vagy a gazda avagy béres ostora legyen nyírfa, a boszorkányok már nem árthatnak a mar-

hának. (Sziyh.) A ki kísértésben van, kinek a rosszak nem hagynak békét, annak a kezére s lábára éves nyirfahajtásból készítenek gúzst. Ettől a gonoszok elhagyják. A nyirfa védelmet nyújt a mennykő csapása ellen is, ha ágából a kalapba tűznek. Hathatos szerül tekintik a különféle emberi s állati betegségek ellen is. Ezeket ezen betegségek leírásánál fogjuk elsorolni. Nyirfa alá bujt Krisztus urunk, mikor a zsidók „hajszuták”. A czinege azt csicseregte: „nincs ererere”. A nyirfa erre beborította a menekülő Krisztust. Néhol a májusfát is nyirfából készítik.

A *diófa*. Ezt a fát sokan a magyar őshit szent fájának tartják, mivel a nép meséiben s dalaiban gyakran előfordul. A diófa, melyet Közép-Ázsia felföldjéről származtatnak, Erdélyi János szerint itt is „megtartá őseink hajlandóságát”, vagyis szeretettel foglalkoztak vele, mint ázsiai ismerősükkal. A szentiváni tűznél diófavessző is szerepel, továbbá néhány esetben gyógyításnál használják. És ez jóformán az egész, a mit a diófának a nép szellemi életében, hitében való szerepléséről tudnak. Ez pedig édes-kevés ahoz, hogy megtehessek a magyar ősmítosz szent fájának. Gyűjtéseim közben sok helyütt és sokat kérdezősködtem c fáról, remélve, hogy valami értékes adatra bukkanok. Bizony semmi olyan adathoz nem jutottam, a mi az érintett föltevést távolról is megerősítené. Sokan fontos adatnak tekintik egyrészt azt, hogy a haldokló szerető kedvesétől diófa koporsót kér, másrészt pedig azt a közmondást: „Adjon Isten minden jót, diófából koporsót”. Kérdezősködtem, hogy miért is kívánnak – tréfás szándékkal – ismerőseiknek diófakoporsót. A válasz rendesen az volt: „Hát azit, miét abbu sziep, sikos koporsut lehet kiészíteni”. Tehát korántsem azért, hogy a diófának valami különös varázserereje volna, mint pl. a nyirfának vagy mogyorófának. A nép szerette s szereti a szép koporsót és a neki legjobban tetszőt diófából állította elő. Innen eredhet e kívánat. Ha valaha szent fának tartották volna, bizonyára maradt volna a nép közt e hiedelemből oly törmelék, melyből azt meglehetően állapítani. Egyébként a rá vonatkozó hiedelmek a következők. Ha a tavasszal megvágott diófának levélvel a gyermek haját megkenik, nagyra nő. A nő megdagadt emlőjére nyers diófavélet kötnek, hogy leapadjon. (Svár.) A diófa héját megszáritják, megtörik s azt sovány borjúnak adják, melytől aztán – meghízik. (Svár.)

A *fenyőfa* a göcseji ember szerint „kálomista fa”, mert az olyan gyantás, mint a kálomista ember. Gyökerét köhögés ellen megfőzik s levét a betegek megisszák. (Bucs.) A törött lábat fenyőfaszilánkkal húzogatják meg. (Szilv.) A *cserfa* megtört héjával vagy hamujával behintik a sebet. (Lvh.)

Az *almafa*. Ha valaki azt akarja, hogy született gyermeke után a következő leány legyen, az újszülött burokját almafa alá ássa. (Sztad.) A kiütéses helyeket megfőzött vadalmafa levélvel borítják be.

A *körtefa*. Ha valaki e fa alatt, annak új hajtásával egy hasonló nevű egyénnek a fájós fülét megpiszkálja, a baj elmúlik. Ha azt akarja valaki, hogy a következő gyermeke után fiú szülessék, az újszülött burokját körtefa alá ássa. A körtefán növény gyöngy levét köhögők s mellbetegek használják. A vadkörte gyöngyét fekete tyúk zúzájának sárga bőrével megszárogatják s azt megterve a beteg ételébe teszik. (Valk.)

A *megy fa*. Ennek a levét megfőzik s azzal a beteg lábát meggőzőlik. (Sárh.) Élő megyfát széthasítanak s azon a beteget, midőn a nyavalyatörés rájön, át- és visszahúzzák.

A *rakottá-* (rekettye-) *fa* héját megfőzve a sebre teszik. (Lvh.) A *berek fa-bimbó* hektikáról jó.

A *mogyorófa*. A kigyó a mogyorófa tövében tartózkodik s annak a gyöngyét eszi. A luczaszék körül, midőn azt a keresztútra helyezik, mogyorófaveszszővel húznak kört. (Valk.) Ha a hideglelés egyén a mogyorófának új (idei) hajtásából lemetsz, annak végét szájába veszi, a másik végéről vizet folyat a szájába, a vesszőt pedig azután az üstök füstjárta részébe teszi, a hidegleléstől megszabadni.

A *bodzafa*. A tők levét aludttejben bodzafával megkeverik s a csúzos részre kötik. (Cseszt.) 3 szál bodzafavirágot főznek s azzal a fájós fület meggőzőlik. A bodzafa virágját torokfájás ellen használják. A fekete bodzafa levelét megfőzik, megtörik s a sebre kötik.

A *fűzfa*. 3 szál fűzfavesszőt főzve, azzal a fájós fület gőzőlik. Ezzel gőzőlik a sárgaságban szenvedőt is. (NI.) Fűzfagyöngyöt megtörve, azt égetett borba (intik s a sárgaságban szenvedővel itatják. Sárga fűzfavesszőt vízben megfőznek, e vízbe néhány csöpp tejet csöppentenek s a beteget abban megfürdetik. (B-df.)

A *kökény fa*. E fát megfőzik s vele a beteget meggőzőlik. Gyökerét a köhögésben szenvedők isszák. (Ztárn.) A kiütéses embert kökényfával főződ vízben fürdetik.

A *kecskerágítófa* gyümölcsét megfőzik s azt zsirban megsütve, az ótvart vele megkenik. A *galagonya* héjának a levét köhögés ellen használják. (Het.)

Az *istenátkozta tüskefa*. Tavasszal ennek ágán hajtották ki először a marhát a legelőre. Ugyanakkor ilyen vesszővel húznak rajta végig. A fekélybe e fa tövisét szúrják be s addik ott hagyják, míg a fekély el nem múlik. (Zbaks.) A kiütéses gyermek mosdóvizét vadrózsafára öntik ki. (Nemesetés.) E fából köpülőnyelet készítenek, hogy a vaj hamarabb kivájjék a tejből. (Bucs.)

A *gyümölcsfák*. Hogy a nyulak az *ojtoványt* meg ne rágják ojtás alkalmával az ojtó rá fújja ki az orrát s a nedvet három húzással a fácskán elmácsolja. A kukoriczatusát kettesével öszekötve, *gyümölcsfákra* hajigálják; ha az első hajtásnál fönmarad, azon évben bőtermo lesz. (Kálóczfa.) A húshagyókedden letisztogatott *ág* mellett sütnék fánkot, hogy a fa bőtermo legyen. (Böde.) Kedden és pénteken a fát nem szabad megrázni, mert elszárad. Havi bajos asszonynak nem szabad fára mennie, sőt a gyümölcsöt sem szabad leszednie, mert a fa akkor is elszárad. (Nlengy.) Ha a más tulajdonát képező fa a mesgyén vagy a házhoz közel akadékbán van, alkalmatlan, koporsóból kivett szeget vernek bele, hogy elszáradjon. (NI.) A fa akkor is elszárad, ha a nyúl zápfogát verik bele, (Ksts.) vagy elpusztult állat- és embercsontol lesznek bele.' (Böde.)

A *szőlő*. Szentpélerheten nem szabad a szőlőben járni, mert a szőlőszemek lepotyognak. (Lvh.) Az első borterméskor veil pohár bort egészen ki kell inni, hogy „még ne borosulion”. (Lvh.)

j) *Rongy, köröm, haj, fog és nyúl.*

A *rongy*. A fákra vonatkozó régi hiedelmek legérdekesebb maradványául tekinthetjük a *rongyoknak* fákra való fölakgatását. Régente ezt – a fa szellemének – áldozatul tekintették, mely, mint már említettük, a fában tartózkodott. Ez esetben az áldozatot a betegség démonjának hozták.

A rongyokat e vidéken farsangkor a fákra akgtáják. Ha valaki lábát vagy sebét megmossa valamely gyógyító erejű vízben, (szentkút,) rongyot hagy a közelbeli bokron. (Tóf.) Midőn a méhek eresztenek, rongyról permeteznek iájuk szenteltvizet, hogy el ne szálljanak. (Cseszt.) A fehérfolyásban szenvedő nők 9 fehér rongyból 9 kisbabát készítenek s azokat szoknyájuk alá dugva, határfolyóhoz mennek s ott azokat vízbe bocsátják. (Bszgy.)

A *köröm*. A körmöt nem szabad eldobni, mert az eldobó a másvilágon mindaddig, míg össze nem szedi, nem juthat Menyországba. Istennek erről számot kell adni. Különb is a Menyországba körömhidon kell átmenni. A körmöt rágni nem szabad, ha azonban lecsipjük, zsebbe kell rakni. A föl nőttek körmeiket a hónalj alá, a cipő sarkába avagy az öblükbe rejtik. (Szmf.) Ezen helyekről a másvilágon elő lehet szedni. Az már nem baj, hogy a hová helyezték, onnan elvesztik. Az összegyűjtött körmöt régebben, (sőt több helyütt most is,) a halott koporsójába tették. (NI., Tóf.) A ki a körmét tűzbe dobja, mérges sebek keletkeznek a kezén s azok nem gyógyulnak be. (Bf.)

A gyermek körmét egy éve elött nem szabad lemetszeni, mert lopóstermészetű lesz. Ha azonban az anyja lecsipi, a gyermek öblibe helyezi. (Cseszt.) Az újszülött gyermeknek mindjárt a körmét nézi a bábaasszony, hogy abból következtethesse: életerős-e a gyermek. (Cseszt.) Kinek a körmén „virág” (fehérség) van, hosszú életre számíthat. (Lhf.) s ajándékot várhat. (NI.) Meztelen kézzel a vak macskakölykekhez nem szabad nyúlni, mert a köröm „megvakul”, azaz fekete lesz. (Bf., Cseszt.) A ki körmön és tojáshéján tipródik, fonnyados betegséget kap. (Tóf.) A ki favágítóra vizek, a körme körül levő hús fölszálkázik. (Gönth.) Ha a tehén teje véres, körömré fejnek. (Gutf.) A hüvelykujjon levő körömmel a sömört háromszor megkerítik, bizonyos mondások között, hogy elmúljék.

A *haj* erről is számot kell adni a másvilágon. A körömhidon kell majd előadni, azért a haját is összeszedik. („összü csömbölittek.”) Lyukakba, az épületek keresztvégeibe, fúrásokba, legtöbbször pedig füstjárta helyre dugdossák. (Szmf.) Az összegyűjtött haját az illetőnek, midőn meghal, a koporsóban feje alá teszik. (Tóf.) Midőn a gyermeket először nyírják, a levágott hajjal megfüstölik, hogy fejfájós ne legyen. (Bf.) A leányt kerékcsapába viszik, hogy nagy haja legyen. (Nlengy., Cseszt.) Az asszonynak naplemente után nem szabad leeresztve hordani haját, mert a boszorkányok megránczigálják, gyepelőül használva azt. (Nlengy.) A haját, hogy nőjön, tuskés fűn található vízzel kell mosni. (Cseszt.) Napnyugta után nem szabad az asszonyoknak hajadon fövel járnio, mert fejfájósak lesznek. (Lhf., Rész.) Ha az asszony hajadon fövel a hetedik mesgyére megy. jégeső lesz. (Cseszt.) A kinek kihullott, elszórt haját a madarak elhordják, nagyon fejfájós lesz. (Szmf.)

Még a férfiak lenyirt haját is elteszik, hogy a madarak el ne vigyék. A madarak az elhullott haját összeszedik s fészket raknak belőle. A fejfájós egyének fejüket valamely szent kútnál megmossák s a közeli bokorra néhány szál haját szórnak, hogy a fejfájástól megszabaduljanak. (Tóf.) Ha valakinek a hajából észrevétlenül lemetszenek s azt pogácsába megsütik, úgy, hogy az illető észre ne vegye, bele kell szeretnie, a ki őt óhajtja. (Kstsz.)

A *fog.* A mely gyermeknek első kiesett fogát a szülők egyike – a fiúét az apa, a leányét az anya – kenyérben lenyeli, annak mindig egészséges, erős, tartós foga lesz. (Bf., Cseszt.) Ha ezen fogat eldobnák, a gyermek nagyon fájós fogú lenne. (Rész.) A gyermek kiesett fogát a kemence háttára vagy katlanba dobják, ezen háromszoros mondással: „Czicza, cziczicz egir, aggy nekem vasfogat, én neked adok csontfogat.” (Rad., Cseszt.) Ha az agyonlőtt nyúlnak a fogát kiveszik s fába verik, az a fa elszárad. (Szilv.) A kiesett fogakat néhol összegyűjtik s midőn meghalnak, a koporsóban fejük alá helyezik. (Tóf.)

A *nyál.* A mely gyermeknek a nyála nagyon folyik, koldus szűrével vagy kalapjával törülük meg a száját, de úgy, hogy a koldus észre ne vegye s a nyálfolyas – elmúlik. (Nlegy.) A mely asszony a férje köpésébe lép, kipattog a lába. (Bf.) A fájós tagot „iéhóra” (éhgymorra) nyállal megkenik s a fájdalom megszűnik. Torokfájásnál a torkot „iéhen nyálájje” (éhségnyállal) húzogatják. Imádkozás után „a zimáccság nyálájje” kenik meg a fájós testet. (Cseszt.) A halász, mielőtt hálóját kiveti ráköp. Ráköp az első halra is, ezt mondva: „Itt legyen apád, anyád, niinden rokonyod.” Fürdés előtt a vízbe köpnek s azután keresztet vetnek magukra. (Rész.) A kit a havibajos asszony leköp, az ótvart kap. (Cseszt.) Az emberek az állatokra ráköpködnek, hogy meg ne igézzék. Szemveréses egyén szeme héját megnyalják. A fájós szemet nevetlenujj által megkenik. (Sárfh.) A fájós szemet reggeli nyállal kenik meg. (Ztárn.)

k) Kinczsásás, pénzlandulás.

A háborús, zavaros időkben az emberek értékes tárgyaikat elásták, pénzüket elrejtették az ellenség elől. Ezeknek egyrésze rejtkehelyén maradt. Néhol, véletlenül ráakadtak, kiásták. Ennek hire ment s mások is kutattak. A hol értékes tárgyakat találtak, azt kincset tartalmazó helynek tekintették. Csaknem minden harmadik községben tartanak egy-egy dombot, rejtettebb helyet ilyen kincset tartalmazónak. Az illető helyeknél meg is emlékeztünk azokról. Néhol nagy társzekér vagy vasládába zárt bort, gabonát stb. vélnek. A kincseket ördögök, taréjos kígyók őrzik. Azokhoz nehéz jutni. Ha avatatlanok ki akarják ásni, lejjebb száll. Csak ördögös emberek juthatnak hozzá.

Az elrejtett pénzt a régiek megbabonázták, hogy azt senki föl ne áshassa. A ki pénzt ás el, háromszor az alfelére üt, ezt mondva: „Akkor vühessenek e, mikor alfeletem idő ütöm!” Megtörtént, hogy az illető, mielőtt elrejtett pénzét kiáshatta volna, elhalt. Fia, ki tudta, hogy hol van elásva a pénz, hogy hozzájuthasson, atyját a sirből kiásta s alsó testével háromszor oda csapta. (Nápf.,

Hózsosz.) Azt is tartják, hogy az ilyen kiásott halottnak azon lábával kell keresztalakot húzni, a melyikkel az illető, elásáskor, szintén ily alakot húzott. Ezt persze éjjel kell megeselekedni. Ha egyesek elrejtett pénzre akadnak s fel akarják ásni – nem tudván a „paradikáját” – mindig elijeszti őket valami állat, pl. dühös bika, fekete kakas, fekete kutya, macska s más jelenség. Ha az ördögök az őrzést megunják, a pénz fölött kártyáznak. Az arra menőket magukhoz hívják. A ki olyan merész, hogy közibük megy, akkor az illetővel az elásott pénzt elnyeretik s az az egyén azt minden akadály nélkül föláshatja. Az erdőfai határban 5 gerencsérlegény keresett pénzt. Az illető helyen kerítést készítettek, hogy ne lássa őket senki. Midőn a pénzesládát megtalálták, jelenei jelent meg, mely egyiküket kérte magának. A legények egyike sánta volt. Őt szerette volna, de nem adták ki neki. Félelemben esvén, futásnak eredtek. A sánta legény persze hátra maradt. Ezt a jelenet fekete macskákkal úgy meghajigálta, hogy belehalt.

A mely mogyorófa kigyöngyözik, az alatt olyan mélyen ásnak, mint a milyen magasan van a fán a gyöngy. Lenn fehér kigyót találnak, melyet a már készen tartott forró vízzel leöntenek, hogy megdögöljék. A megdögölt kigyónak a hátában levő keresztcsontját kivesszik. A ki ezt a keresztcsontot a szájába veszi, olyan mélyen lát a földbe, mint a milyen mélyen a kigyó feküdt s így a földben levő pénzt bárhol is megláthatja. Az ilyen ember előtt a zárok is fölnyilnak. (Cstm.)

A hol a mocsárlég föllángol, ott, hiedelmük szerint, pénz landul (lobban) föl. Az ezüst pénz minden 7-ik esztendőben „tiszttitya magát”, föllandulás által. A kékesszinű föllángolás alakjában nyilvánuló pénzfölvetődés egymásután háromszor történik. A föllandulás helyén semmit sem látni s ott a pénzt csak ritkán lehel megszerezni. Néha még az ásást sem merik megkezdeni. A ki ily pénzt ki akar venni, „fő üti a főöd párgyo” (párolgása) vagy megjelennek a kísértetek s meggátolják a munkát. A balázsfai dülőben pl. egy hegy alatt föbben pénzfölvetődést láttak. Elkezdtek ott ásni. Először is csikó jelent meg, mint kísértet. Ez elment s utána kigyó csúszott elő. A kigyó el sem távozott, már malomkő forgott a pénzások feje fölött. A pénzre ráakadtak. Vaskazánban volt. Ástak tovább. E közben azonban a malomkő mindig lejjebb szállott; végre már az ásók fejéig ereszkedett. De ekkor már aztán félelem szállotta meg őket s elfutottak. A pénz, mint mondják, mai napig ott van. (Bdöbr.) A ki ily pénzt kiásna, az mindjárt meghalna. (Bdöbr.) Egyeseknek, kivételesen, mégis sikerült (!) pénzlandulás útján meggazdagodniuk és pedig azoknak, kik cselédjeikkel ásatták ki a pénzt, (a cselédek a kiásás után meghaltak) és azoknak, kik a pénzlandulást látva, ismerték a módját a pénz visszatartásának. A ki tüzet lát föllandulni, ha ettől messze van, markoljon gyorsan a hajába, ha pedig közel van, ingét gyorsan fordítsa ki s a pénz nem mehet vissza. Az így visszatartott pénzre, illetőleg lángra valami ruhaneműt, elsősorban kötényt kell rádobni. A felszínen maradt pénzt az illető szedje föl s ugyanott ássa ki a földben levőt is. A munkával nagyon kell sietni, mert a pénz folyton lejjebb süljed. (Kszig., Bucs.)

„Üöröszttem a tomba. Diébe leüdogetem, hát écczër csak látom, hok

közebe kezd lángunyi. Csak niésztem, – niésztem. Ul lobogott, hogy akkora vuót a lánggyo, mind a millen magos ién vaok. Felë züőd, felë mäg fejr vuót. Háromszor vetette fõ magát. Mikor osztán oda mēntem, sēmics csē falatom. A gazdámnok is emontam, osztán ögyütt kerestük, ástok, de nēm tálatok. Mikor lángut, sipkát köllött vuóna rádobnyi. (Rózssz.)

A ki a föllandult pénzre olvasót dob, az kiáshatja. (Szmf.)

AZ ÉV EGYES NAPJAIHOZ KÖTÖTT SZOKÁSOK.

a) Újévtől a húsvéti ünnepekig.

Újév. Az újév napját megelőző estén vagy szilveszternapján a zenészek a jobbmódú gazdáknál zeneszóval újévet köszöntenek. Régebben a 10-12 éves iskolásgyermek is eljártak ilyenkor köszönteni s „Óh szép Jézus, ez új esztendőben” ez. egyházi éneket énekelték ott, a hol erre a házbeliek engedelmet kinyerték. Azután pedig „erüt, egissigét, mindenben büöséget, holtuk után üdvösséget” kívántak. Szilveszter este a családtagok részére pogácsát készítenek s azok mindegyikébe lúdtollat tűznek s azzal vetik be a kemenczébe. Kinek pogácsáján siülés alatt a toll erősen megpörkölődik, az meghal; a kié csak kissé megvörösödik, az beteges lesz a következő évben. (Bues.) A rossz viszonyban élő házastársak között az, a melyik óhajtja tudni, hogy házastársa az új évben meghal-e, Szilveszter este kimegy a temetőbe s ott a közös kő-kereszt előtt Szent Szilveszter tiszteletére imádkozik. Ezen imádkozás alatt oly jel mutatkozik előtte, a miből következtetheti, hogy házastársa az új évet túl éli-e vagy nem. (Bues.) A melyik leány Szilveszter estén lábával a cipőjét a feje fölé áthajítja, abban az évben férjhez megy. (Várh.) A ki Szilveszter este lábkapczáját vánkosa alá teszi, a mit ezen álmodik, abban az évben be fog teljesülni. (B-df.) A leányok újév napján virradóra nyers fonalat tesznek fejök alá. A mit ezen álmodnak, a férjhez menetelre nézve, az be fog következni. (Btüt.)

Újév napjára sok házban kis malacot ölnek, hogy a disznó a házba szerencsét túrjon, vagy, hogy a gazdaság szaporodjék. E napon (és szentistvánnapján is) napkeltekor piros almáról kell mosdani, hogy abban az évben szerencsés és piros arcu legyen.

Újévkor a szobát s magukat tisztán kell tartaniok, (mosdás és tiszta ruhába öltözés által,) hogy a szobák s maguk egész éven át tiszták legyenek. Ha újév (és vizkereszt) napján a kerékcsapába a víz megárad és az üstökcsurgás megered, sok bor lesz.

A ki újév napján pénzt ad ki, annak egész éven át kell kiadnia. Némelyek e napon a piacra csak azért mennek valamit árulni, hogy néhány fillért kapjanak, mert ez esetben egész éven át forgalomban lesz náluk a pénz. (B-df.) Újévkor nem szabad pörlekedni, mert akkor egész éven át sokat fognak egymás között zsörtölődni. A ki újév napján valamit eltör, azzal mindennap tör-

ténik ily kellemetlenség. E napon sietnek misére, hogy egész éven át szereszenek templomba járni.

A ki újév napján hazuról elmegy, egészen éven át kujtorgó lesz s nem lesz szerencséje. (Bszgy.) Különbön más „gyelēs” napon se szabad, épen ezen okból, hazuról távozni. Nem szabad újév napján aludni, mert a ki alszik, lusta, tohonya lesz. (B-df.)

Vizkereszt. E napon a lelkész és a „mester” a közelmúltban még csaknem mindenütt jártak házat szentelni. Ma azonban már ritka helyen. Házról-házra mennek s sonka és szalonna fejében beszentelik a házat: „Vizkeresztet járomk”. A beszentelés jeléül a kántor a szobaajtóra Gáspár, Menyhért és Boldizsár három királynak kezdő betűit (G. M. B.) írja krétával az ajtóra. Ezért a lelkésznek és mesternek húst, tojást vagy gabonafélét, kukoriczát, babot s lélekpénzt adnak.

Vizkeresztkor minden háznál zab van egy tányérban s midőn ebből a czéhmaster a pap zsákjába önt, a kiszóródott szemeket egybegyűjtik s a tyúkoknak adják, hogy jobban tojjanak. (Zbaks.) Szentelés után a lelkésznek a szobában le kell ülnie, mert különben a tyúkok nem kotyolnak meg. Fölkelése után a ház ura vagy asszonya a pap helyére ül és a pitart utána kisöprik, hogy abban az évben a leány férjhez menjen, a legény pedig megházassodjék. Midőn a szobából kilép, az abrosz alá előzőleg tett 3-4 szem búzát utánna rázzák. (Valk.) A lelkész után a pitart is kisöprik, hogy a tyúkok jó tojók legyenek. (Lv.)

A vizkeresztkor szenteltetett víz egyrészt a szobaajtó mellett lóggó szenteltvizeztartóba öntik s az edényben maradt szenteltvizet félreteszik, hogy azon esetben, ha beteg ember vagy állat lesz a háznál, azokat azzal a gyógyítás elősegítése vagy teljes meggyógyulás végett meglocsolják, avagy megmosdassák. A házbeliék a szenteltvizeztartóba ujjukat reggelenként belemártják s azután vetnek magukra keresztet.

A mezőre kihajtott marhákat azért locsolják meg, hogy a boszorkányok ne árthassanak nekik. Borjúzásnál a tehenet szokják meglocsolni szenteltvizezzel, hogy könnyebben essék át a szenvedésen.

Az ily szenteltvizezzel a torokfájások torkukban gurguláznak s pár cseppet lenyelnek belőle. A fájósszeműek szemüket kenik meg vele, a fülfájások pedig a fülbe eresztenek belőle néhány cseppet, hogy bajaik elmúljanak, vagy legalább enyhüljenek.

Vizkeresztkor szenteltvizezzel a szoba négy sarkát megszentelik, hogy a boszorkányokat távol tartsák. A szenteltvizet, ha elfogy, időnkint a templomból pótolják.

Tárnokban a szentelt vízből mindjárt a templomban isznak. A magukkal vitt üveget a szenteltviz-tartóba mártják s a mennyit hamarosan bele merítenek, azt nyomban kiisszák, hogy a torokfájást abban az évben elkerüljék.

A ki a *háromkirályok napját* megbőjtöli, abban az évben háziállatait nem éri veszély. (Páka.) A leányok, lefekvés előtt, háromszor tiz Üdvözetet mondva, fejük alá férfinget helyeznek, hogy álmukban meglássák: ki lesz az uruk. (Böde.)

Vizkeresztkor „Három királyokat járnak” (hármásával) a gyermekek. Magukkal egy kirúgós csillagtartót visznek s midőn a „Háromkirályok napján országunk egy istápját dicsérjük énekekkel” ez ének „Szép jel és szép csillag, szép napon támad” részénél zengenek, a csillagtartót kirúgatják. Ez különben a magyarság nagyrészénél megvolt másutt is. Újabban, az iskolakötelezettség szigorúbb végrehajtása következtében, a többi ilyféle szokásokkal együtt mindinkább elmaradoz.

Rége ezen szokások a mesternek (kántortanító) hoztak jövedelmet. Ő állította össze az éneklőket. Az összeszedett tojás a mestert, a szalonna s pénzadomány meg a fiukat illette.

Ha *Jézus nevenapján* hideg van az állatok megszólalnak. Lehet őket hallani. (Lvh.)

Vinczenap. Ha vinczenapon (január 22-ikén) jó idő van s ha „ek kicsint a víz megfutamodik”, sok bor lesz. Általános az a mondás: „Ha fénylik a Vincze, megtelik a pincze.”

Pálfordulásakor azt szokják mondani: „szempánapkor” felé kenyir, felé szíena efogyott.” (Lvh.)

Gyertyaszentelőboldogasszony. Viaszgyertyát visznek a templomba szenteltetni. Szén teleskor a gyertyát meggyújtják s álluk alatt a toroknál keresztben tartják, hogy torokfájás ne érje őket. A dagadt, felpuffadt gyomrú betegnek ily szentelt gyertyából egy égő darabot levágnak s azt köldökére téve, üvegphárral leborítják. Az ekként kialvó gyertyaláng kiszívja az illető betegséget. A szentelt gyertyából a torokfájás ellen némelyek egy darabot lenyelnek. A ház betegéhez gyónni hívott lelkész megjelenésekor a házbeliek szentelt gyertyát gyűjtanak s ily gyertyát adnak a haldokló kezébe is, hogy ennek világa mellett mehessen az örökkévalóságba. A hova gyertyaszentelőkor a nap besüt, oda a szél a havat behordja és pedig annyira, a mennyire a besütés elért. S a hó szintén olyan magas lesz, mint a milyen messzire a napfény beért. (Páka.) Hová e napon a nap besüt, oda még hétszer beesik a hó. (Pórsz.) Ha verőfényes a gyertyaszentelő, az ebiborz és medve kinéznek odújukból, azután a másik oldalukra fekösznek. Ez azt jelenti, hogy még annyi ideig lesz hó, mint eddig volt. (Pmagy.)

Ugyancsak e napon a napnak házakba való besütése 40 napi fagyásnak az előjele. (Nlengy.) Ha gyertyaszentelőkor hideg, borús idő van, akkor egy hét elmultával jó idő lesz. (NI.)

Balázsnap. E napon Balázst járnak, de már csak itt-ott. Balázsnapján kezdik s néhol egészen a farsangi napokig járnak. 12-13 éves gyermekek állanak össze e célra, rendszeren heten. Ezek között van püspök, deák, kapitány, káplár, huszár, egy kosarat hordó s szatyros, ki a kapott élelmi szereket hordja. Néhol császár is van a balázsjárók között. Lehetőleg mindegyik az általa képviselt alaknak megfelelő ruhába öltözik. Fejükön csákó, a püspökén czifra papir-süveg; vállaikra más-más színű kendőt tesznek. A püspök hosszú keresztet botot hord, melyet felpántlikáznak. A többiek fakardot kötnének. Az ételhordozó a maga mindennapi ruhájában ballag utánuk. A balázsjárók távoli községekbe is eljárnak. Házról-házra menve megkérdezik: „Sza-

bad-e Szem Balázs ünöktyeit még figurás versejít emoiidanyi?” Ha az engedelmet megkapják, a huszár a lakószobába lép s elkezdí:

„Úri miéltóságok mingyár beierkéknek,
Orsukat, rokkákat fiére etégyenek!
Hogy azokba károk ne legyenek.”

Ekkor a kapitány előlép s ezt mondja:

Kire vicsorogtok farsangon, mast tuggyátok,
Karcúsú termetemet talán csodállátok:
De égy itu bőrré még se kinánátok.
Maj, ha megfoghatom, écs csöppöt se hagyok.
A híres Bakusnak kapitánya vaok;
Érdemem elüöttö higgyiték, hon naok.
Füzetisem peig, av van a zuramná,
A mi kereset van a pusza malomná.
Et tung⁸⁷) piéznék helé a lapos halomná;
De ki kívánno többet anná?
Csigaviér, rákszűör, kemenczenyögis, disznuröfögis,
Legjobb íételém az üres kocszörögis.”

E mondóka után a szobába mennek s együttesen elkezdik énekelni:

A, a, a, Ma van Szem Balázs naptya. Mínek naon örülünk Új ünököt ünöklünk.	Mire vüszí a zesze. Ó, ó, ó, Hát bion változandu.
A, a, a, Ma van Szem Balázs naptya.	U, u, u” U hujjogat a ziftyu, Keszkenyüjő tírdire Luóg sinyorgya fié riéfre.
E, é, é. Azít gyüttünk mink idé, Hogy ünököt mondhasunk, Örömöt okozhasunk.	U, u, u, U hujjogat a ziftyu .
L, e, e, Azít gyüttünk mink idé.	Ü, ü, ü, Hun a za riégi üdü, Mikor Hányok pártábo Gyártok sárga csizmábo.
I, i, i, Az ám mastan a muódi: Uóvasut, tükröt vátyyák, Melbe magik czifrállák.	Ü, ü, ü, Hun a za riégi üdü.
I, i, i, A zám mastan a muódi.	Ü, ü, ü, Mínek kiét– három gyürü Leginyek kisujjábo?
Ó, ó, ó, Ez a zasszon igen juó, Míét tüötti kosarunkat, Erszinyünket, nyársunkat.	Ném vuót riégi szokásbo. Ü, ü, ü, Mínek kiét–három gyürü?
Ó, ó, ó, E za zasszon igen juó.	U, u, u, Hát millen jábovalu, Hogy a lajbi kiétunnyi;
Ó, ó, ó, Hát bion változandu A ziftyuság íéleté	Hosszi ümög se muódi. U, u, u, Hát millen jábovalu.

I, i, i
 Ne haraguggyik sënki,
 Hogy igazat mondottunk,
 Mer miég nēm is tánczutunk.
 I, i, i,
 Ne haraguggyik sënki.

U, u, u,
 Távozzik bánót és bu,
 E farsangi napokba,
 Vigan legyenek abba.
 U, u, u,
 Távozzik bánat iés bu.

E, e, e,
 Hozzátok nekünk idē,
 En nad darab szalánnát,
 Sziép máríjást, nak kuóbászt!
 E, ē, ē,
 Hozzátok nekünk idē.

A, a, a,
 Ma van Szem Balázs naptya.
 Hogy a szēgin dijakok
 Ajándíkot kaptyanak.

i, ei, eij

Ma van Szem Balázs naptya.
 is vannak. Mindazok közlésére itt nincs

Szent Balázs versének változatai
 terünk.

Püspök: A konkolosszemü⁸⁸) fiérhő menü Hányok,
 Niéznak rátok, hov verset nēm montok,
 Futtok-e fíjajim, várok, hát mongyátok,
 Tisztēssigge ükét megkoronázzátok.

Mindnyáján: Emulik a hosszi farsang, mink ászt ne sirassuk.
 Sirassák a liányok, itthun maradásuk,
 Kiknek a nam miéreg mihán, ránczos a zorczájok.
 Nohát liányok vigaggyatok iés ne busullatok;
 Majd e gyünnek, majd evésznek borsáru lu tuótok.

Püspök: Tē, Māti! mi van ma?"

Máté: Ién se tudok mást mondanyi, hom ma, csak ma van.

Püspök: Tē Māti! talán juóllaktá szivaliczáve?⁸⁹)

Máté: Nemcsak ma, de telles íéletembe se éttem mēg ēf funt viczehust.

Püspök: Nēm Viczát kiérdem ién, hanēm a pálinkát!

Máté– Pántlikát? A zisten vergyē mēg a pántlikáját, vigan juólakást adott
 vuóna an neköm! Aj, de kicsint íértēt az, a ki kendet püspök-
 nek tēttē!

Püspök: Tē Māti, de nak kuópi vagy!

Zuzmóra Pál: Naobb kuópi kije, mincsēm a zién bátyám Māti; kije püs-
 pök; nēm sziégyēlli magát em Mátive szembeszányi? Ejha!
 mindēn embēr mēgitili kendet. Asz mongya Zuzmóra Pál:
 Vessz e Piéntēk Ferencz!

Máté: Ugyan püspük uram, sokat ne komorkoggyik kije, mind a zakasztott
 embēr, mer tuggya kije, hogy iskolábo járt vielem. Gyárgyon hát
 kend hozzám, megtanítom hát kendet figurárok.

Huszár: E! hát, vessz e! Nēm jábo püspök ü nasságáve se fiérti öszzü, minek
 ugyan tudom, hocs csak a tē kuópiságod vuót a zoka. De ién ugyan
 sokat nēm diskurálok veled, hanem gyertek, mennyünk!

Püspök: Hát te dijak, hun vagy? Áll elü, mond e a leczkidet!

Deák: A, b, c, d, szimepizstērku. Csak ettü a zegytü fiétem iés rettegtem,
 Nasságod elejbe gyünyi se mertem, de szüvbü grániczát miégis
 nyertem.

Püspök: Hát tē szatyros, mit vársz?

Szatyros: Majd a zasszon kuóbászt ád!

Püspök: Hát ha nyaklevest ád?

Szatyros: Inkább aggyon ész szép márijást! lén tartom a nyársot az egecske felí; ballaggyon a zasszon az öreg kiesse a szalánno felí. Ha nem annak szalánát, kifúrom a gerendát.

Káplár: lén káplár tisztembe má sokszor ejártom, en nap el leginre háromszázot vágtom. Naon köservesen riétt, de ién meg nem szántom, nah huólagok gyüttek a kiét tenyerembe, talán ajándíkot se vehetnek a kezembe, riégén megürüt lapos erszinyémbe.”

A czeremonia bevégeztével pénzt, húst, szalonnát, tojást stb. kapnak szatyrukba, kosarukba. (Milej.)

Szentbalázsnapján kétféle ének is járja. Ezeknél czeremonia nincs. Egyszerűen leéneklík. Az egyik legelterjedtebb Szent Balázs-éneket bemutatjuk, dallamával együtt:

Emlinézünsi Szem Balázsuu hom ma vaon naptya, Mestírünkenek
akarattya átalunk mu-tattya. Örömüt a hárnok,
asszonyok u-rinok. Ho' hirdessit és emliccük ii csotok ki-rannyo

2. Gazda gyorsan kell fő mastan, hozz minékünk juó bort,
Valami a házodná van, mindenedet csak hozd.
Lásd, a nyársunk üres, a biélünk is ehés.
Ha sajnálod *szalonnádat*, hogy hát magad ehés.
3. Asszon csuód még a zuradat, küöcsd e keresminyit,
Ne sajnállod még uódanyi a piénzés erszinyit.
Tuggyok, hok kimilli, de nem lèhèt viényi. (Vélni.)
A leginyék *fortilláue* mind köllessik iényi.
4. Hát öregek iés özvegyek, miét szomorkottok,
Talán igèn szèrèncsitlen magányos sorstokon?
De nèm fiérho mennyi, galibát szèrèznýi,
Hanem világot mëgvetyni iés az Istent kiényi.
5. Szúz hányok, kivánságtok tuggyok, mire cziloz.
Mëgmongyuk, ha mindëgyitek darab szalánát hoz.
Ha juó megfűzettek, juó tanácsot nyertek,
A mel ától *iftyu szúzek* lehettek tik mentek.
6. Hát leginyék tinektek is verseket csinyálunk,
Hok kit köllön evènnèték, nyomba igazittýuk.
Ászt a liánt e ne vèdd, kit nevet kocsmáros,
Avve csöndesen nem iéheccz, miét az boriszákos.

7. Hogyha akarsz házosonnyi, ne fiáll ollan liántu,
Kinek kezé fő nem török, parag-kapálásbo.
Ha illenre szért téheccz, ne fiáll koplalástu,
Hogy illenre szért téheccz, ne fiáll koplalástu.

Balázsnapján hajnalban a szőlőnek négy sarkában egy-egy tőkét megmetszenek, hogy ősszel a madarak a szőlőfürtöt ne bántsák. (Valk.) A kinek a szőlőterülete szerül van, az e napon azt megkerüli, hogy a madarak a szőlőéréskor rá ne essenek. Néhol „zabalucsötörtökön” teszik ezt. (Cseszt., Lvh.) Balázsnapján almát szenteltetnek s ezzel a torokfájóst megfüstölik. (Zbaks.j)

„Dobozucsötörtök.” Ez a farsang előtt eső csütörtök. E napon vágják meg a szalonnát s teszik a vendelybe. Ezt a szalonnát nem főzik ki, hanem fejsze fokával megzúzzák s nyersen teszik el. (Rad.)

Farsang. Farsangkor minden rendu s sorsú göcseji ember asztala meg van rakva enni- s innivalókkal, főleg disznóhússal, káposztával, kocsonyával és fánkkal, továbbá borral. Ilyenkor mindenki lakmározik. Ezen ételleket, ha csak bírják, a farsangi napokban elköltik, mert a következő nap – a hamvazó szerda – már bojt. Azért mondják húshagykedden az ételnemüekre vonatkoztatva: „Inkább has fakaggyon, minesēm e za kicsin (étel) mēgmaraggyon!” Különben a húshagyókedden maradt húsételeket esonkacsülörtökön fogyasztják el. Ez az úgynevezett „zabálucsötörtök”, amikor kilenczkonzc nevű hús van ebéd alatt. Ez az utolsó lakmározás húsvét előtt. Azt tartják, hogy a ki e napon kilenczkonzc húst és merceze mácsikot nem eszik, egész esztendőben éhezik.

Farsangi napokban tartották előbbi időben néhol a disznótort is, a melyen hosszú furulya s duda volt a zene. Rokonokat s szomszédokat hívtak össze s reggelig mulattak. Ilyen alkalommal – két tál között – macskát vagy élő madarat vittek tréfából a házigazdának ajándécul.

Húshagyóhét fön alig van valami szokás; annál több *húshagyókedden*.

Húshagyókedd reggelén, vagy este lefekvés előtt a leányok az ólat 5-6-szor megingják. Ha erre a benlevő disznók gyöngén röffennek, akkor legény, ha erősen, akkor özvegy ember veszi el a leányt abban az évben. (NI.) A kijáró disznókat a leány, midőn a kanász elé hajtja, megrugdálja s így szól: „Huttán disznu; tiktéket se üötek mēg, engēm se vettek el!” (Páka, Valk.) Kenyeret sütnek, hogy nagyfejű káposzta nőj jön. (Cseszt.) Az e napon letisztoztatott ág mellett sütnek fánkot, hogy a fa jótermő legyen. (Böde.)

Húshagyókedden este némely községben maskurások járnak. Ez újabb szokás. Egyenkint, vagy csoportosan mennek házról-házra. Rendesen borral kínálják őket, hogy ropogósán tánczoljanak, mert ez esetben jobban megnő a kender.

Az asszonyok hosszú utat tesznek, hogy kenderük magasra nőjjön.

Húshagyókedden szokják a magnak való kukoriczát leköpeszteni, vagy lemorzsolni, hogy a belőle kikelendő növény csövét a varjú ne károsítsa és hogy üszökös ne legyen. A tusákat párosan, napkelte előtt, a gyümölcsfákra dobálják szintén azért, hogy a kányák a kukoriczában kárt ne tegyenek. Ilyen tusát nem égetnek el, mert a kukoricza megüszkösödik. (Svár.)

A húshagyókedden leölt tyúknak a lábait levágják, magtató zacskóba

teszik és tavasszal, mikor a kapásnövényeket kiültetik, a lábakat a kert közepén ásott gödröcskében helyezik el a veteménnyel. Ezzel a tyúkok kártevése ellen a növényt biztosítottnak vélik. (Valk.)

A húshagyókedden leölt tyúknak a lábait levágják, magtartó zacskóba teszik és tavasszal, mikor a kapás növényeket kiültetik, a lábakat a kert közepén ásott gödröcskében helyezik el a veteménnyel. Ezzel a tyúkok kártevése ellen a növényt biztosítottnak vélik. (Valk.)

Azt a kanalat, melylyel húshagyókedden tormát kevernek, a ház üstökébe helyezik s tavasszal a verebek kártétele ellen a gabonaföldre viszik. (Cstm.)

Midőn Göcsejben még faekék voltak, melyeken a mai összekötőláncz helyét nyirfaguzsok képezték, az ezekben szükséges nyirfavesszőket húshagyókedden kellett a béresnek összeszereznie. Ilyenkor a béres 3-4 gúzt is kötött, melynek letisztogatott ágait, vesszőit az üstök füstjárta részére tette, hogy a görény ne járjon oda. Az ágakat szentgyörgynapkor a búza föld sarkába vitte, hogy a rajta termő búza ment legyen a csörmölytől. (Pmagy.) Igaszegeket is ilyenkor szereztek be. (A fából valókat.)

A húshagyókedd „termünap”. Ekkor gániczás főzőkanállal a gyümölcsfákat megütik, hogy jól teremjenek. A mely fa nem terem, abba fejszével vagy szekerczével belevágnak s azt mondják: „Ha nem teremsz, leváglok.” (Rad.) Néhol csak épen nekifogják a fejszét s megfenyegetik a fát, hogy az megijedve, – teremjen. (Pórsz.) A hamut a gyümölcsfa tövébe öntik, hogy jól teremjen. (Lvh.) E napon kell a fákat tisztogatni s ojtani.

A húshagyókedden vetett mák féregmentes lesz. (Bdf.) Az e napon vetett palántát tartják legszebben növénynek. (Bszgy.)

Húshagyókedden ki kell menni a szőlőhegyre s hét megyeközből a tőkéről a szalma, vagy sáskötéléket leoldozni (leszakítani nem szabad) s azt a tyúkfészkekbe helyezni, hogy a kikelendő csibék hasznát el ne vihessék s hogy a majorság ment legyen minden bajtól. (Várh.) Némelyek a húshagyókedd délutánján összeszedett ily kötésekben 15 napon át éjjelenként ráfeküsznek s azután a kotlóstyúk alá teszik, hogy az jó ülő legyen. (Cseszt.) A fészket szőlo vesszőből csinálják, hogy a tyúk korán kotyoljon. (Bak.) Nyultrágyál kevernek a tyúkok étele közé, hogy jól tojjanak. (Lvh.)

A horgot a kazalból kiveszik, nehogy valaki e napon csak egy marék szalmát, vagy szénát is húzhasson, mert ha azt a kotlóstyúk fészkébe tenné az nem ülne rendesen abban az évben a fészken. E napon, vacsora után, a család egy tagja kimegy az ablak alá, addig pedig egy másik – rendesen a gazdaasszony – az azon este használt edényeket egy kosárba teszi s az asztalterítő négy sarkát az edény fölött összeköti, miközben háromszor ezt kérdi: „Mit köccz?” Felelet: „A ruókánok, meg a kányánok a száját kötöm be, hogy e ne horgyák a csibiket!” Az edény reggelig az asztalon marad. (Cseszt., Pmagy.) Abból a csutakból, melylyel a „szakos” (piszkos) edényeket megmosták, egy kis guzsformát készítenek. A kikelt csibéket először ezen eresztik át, hogy a kányák feléjük ne közeledjenek. (Zbaks., Ztárn.)

A húshagyókedden leölt s megkopasztott tyúknak a tollát titokban a más udvarjába dobják, hogy a kánya az illető udvarába járjon s ne az övébe.

(Cstm.) Ugyan e czélből tyúktollal megtöltött fazekat más kertjébe tesznek. Másnap a fazekat az illető megtevő szétveri s a tollat elégeti. (Nlengy.) Húshagyókedden fekete kakast ölnek, tollát a telek végébe viszik, hogy a kánya a majorsághoz ne férjen. A kert végébe is dobják a máséra, hogy a szomszéd-asszony tyúkjai ne tojjanak. De ha az illető asszony észreveszi, egy mogyoró-fapálczát fog s ezzel a tollat a földbe veri, akkor a megtevő asszony tyúkjai nem fognak tojni. (Páka.)

Hogy a kártékony szárnyasok a csibéket el ne hordják, e napon egy disznófejet megfőznek és azon a csontlyukon, a melyen a disznó szeme volt, keresztül néznek az először kieresztett csibékre, a mikor is azt mondják: „Csuóka, vargyu, kányo, szarka, mind vakok legyetek, csak a zin csibijeim legyenek szemesek!”

A húshagyókedden esett eső vagy hó bő kukoriczatermésnek az előjele. Szokás-mondás: „Hushagyukor esü, vastag kukoricza csüő.”

A húshagyókeddi vakarcscsal piros kukoriczalisztet, sonkolt (méhviaszot) kevernek össze, tüzet tesznek alája s annak füstjével füstölik a tehén lögyét, ha valami baja van. (Valk.)

A húshagyókedden maradt tormával a házal körös-körül meghintik, hogy a kigyók a házba ne férközzenek. (Rad.) Pusztamagyaródon a ház négy sarkát kenik meg, hogy az apró állatok eltávolodjanak. E tormát a maradék étellel is összekeverik, a keverékkel a ház lornácának boronavégeit megkenik, hogy a kigyókat a háztól távortartsák. A hiishagyókeddi torma mosadékkal hamvazó szerdán reggel a fehérszék lábukat megkenik, hogy ki ne törjön. (Ztárn.)

A leányok a húshagyókeddi fánkából 3-4-et eltesznek s azokból kínálják meg azokat a legényeket, a kiket maguknak férjül óhajtanak. (Cseszt., NI.) Az e napi peccsnyezsirt is félreteszik s ezzel az ekevasat megkenik, hogy könnyen csússzék a földben. (Npf.)

Hamvazószerda. Délelőtt egész Göcsejben s Hetesben ünnepet ülnek. Húshagyókedden éjjel némely községben a legények a leányos házak szobaajtajai elé nagy tuskókat, faragóbakot raknak s ezeket még az ajtókilincsekre is ráköltözik, hogy a leány, kinek először illik felkelni s dolog után nézni, ki ne tudjon jönni. Ez a leányra nézve figyelmeztetés, hogy nem ment férjhez, hát húzza a tuskót. Némely esetben a kikoszorózott kérő bosszúja, a ki elkeseredésében azt is megteszi, hogy a leány szoknyájára tú segélyével, észrevétlenül kukoriczatusát köt. A disznóvályut meg a kemenczébe tolják a legények. Persze, hogy rá ne kelljen fűteni, a leányok kénytelenek kihúzni s helyére vonszolni, a min a legények gúnykaczaj között mulatnak. Ha ki nem akarná húzni, a legények az átkötött vályú kötelét a leány derekára vetik s kezénél fogva húzatják ki, miközben az egyik legény ostorral hajtja. (Mkf.) De a leányok sem maradnak adósok ily megtérülésben, vagy nevetésességétételben a legényeknek, ők az istállóajtó elé szoknak tuskókat vagy faragóbakot helyezni, hogy a legények, kik az istállóban hálnak, reggel ki ne jöhessenek. Ez is azon szokások közé tartozik, a mely rohamosan múlik.

E napon a majorságnak adott búzakorpába nyultrágyát kevernek, hogy jó tojók legyenek. (Ktsz.)

lábalo-, csonka- vagy torkoscsütörtök. Hamvazószerdát követő csütörtök.

E napon nem fonnak, mert a „czicziczegir” (szárnyas egér) a kender- és lenmagot elhordja, a lent és kendert elrágja s a hús megférgesül. Kilencz darab disznócsontot (kilencz konczot) tesznek lapátra. Mindegyik csontnak leány neve van, Ezeket a kutya elé tartják. A melyiket a kutya elveszi, az, a kinek a neve volt jelezve, a legközelebbi farsangon férjhez megy. (Ceszt.) Maradék-tornával a ház négy sarkát megkenik, hogy a kigyó a lakásba ne juthasson s hogy a patkányok eltávolodjanak. (Kálf., Valk.)

Mátyásnap. Ha mátyásnapkor jó idő van, sok hal lesz. A ki azon a napon halat foghat, egész éven át szerencsés lesz a halászatban. A mátyás-, gergely- és József napkor fogott halra, bármely fajta is, azt mondják: „Megfogtam a Mátyás (Gergely, József) csukáját!” A mátyásnapi időt nagyon megfigyelik. Szokás-mondás: „Mátyás ha talál, pusztit, ha nem talál, iépit.” Vagyis ha jeget talál, elpusztítja, ha azonban nem talál, hoz. (Cshh.) Továbbá: „Mátyás a gyeget evággyo”, azaz, ha jég van e napon, többé a víz nem fagy be. (Lvh.) Ha mátyásnap után fát dobnak a jégre, az már „a gyeget eszi”, vagyis olvasztja. (Szijh.)

Andrásnap. Ha andrásnapkor a leányok böjtölnek, úgy, hogy semmit

Gergelyjárók.

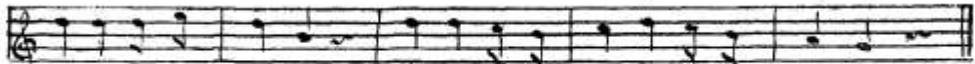
– még vizet sem – vesznek szájukba, este pedig megmosdanak s az asztalra hajolva elaluszhatnak, megálmodják, hogy ki lesz a férjük, vagy milyen lesz. (Páka.) Néhol három szem búzát esznek, vánkosuk alá pedig gatyát dugnak, azt hive, hogy leendő férjük álmukban hozzájuk megy s megsimogatja őket. (Pórsz.) Ha andrásnapján a Mura befagy, tartós hideg lesz. (Kszig.) A tyúkoknak kukoriczagániczát főznek s abból lehető gyakran etetik meg e napon, hogy sokat tojjanak. Némelyik leány este megmosdik, megtörülközik, a törülközőt az ágyba feje alá helyezi, hogy megálmodja: milyen férje lesz. (Zbaks.) A ki azt akarja, hogy jó ura legyen, e napon 3 szem búzán és 3 csepp vizén kell böjtölnie. (Zbaks.) E napon nem szabad fenni, mert tűzveszélynek teszi ki a házat. (Lvh.)

Az andrásnapi malacz megkórságosul, hanem amelyik megmarad, az aztán egészséges lesz. (Dobr.)

Gergelynap. A 10-12 éves gyermekek régebben kemény papírból készített s felpántlikázott csákokkal, újabban csak egyszerű pántlikás kalappal lejükön házról-házra járva mennek Gergely-énekeket mondani s ha ezen kérdésükre: „Szabad-é szén Gergü ünökyit emondanyi?” kedvező választ kapnak, a szobába lépnek s közösen eléneklik szokásos éneküket. Ez az ének nem sajátlagosan göcseji vagy hetési; hazánk más részében is megvan s csaknem szóróí-szóra egyezik. Valószínű, hogy papiember irta s a tanítók, iskolák révén terjesztették el. A dallamot is közlöm. Régségénél fogva megérdemli.

Szén Gergü doktornak hírestanítottja az ü naptján.

Riegi szokás szerén Hönnyünk Isten oróin iskolábu

2. Lám a madarak is hadd szaporodgyanak;
Maj e gyünnek a szép kikeletkor sok szép ünökszuóve zöngedezny.
3. Nem juó tudatlanyu főnyüőnyi, parasztu e világbo,
Mer így embérsigre nem mehecez liszcsigre e zországbo.
4. Krisztus urunk riégen, itt e füődön Hévé, gyermekkorba,
Ü vién doktorok koszt, tanította ükét a templomba.
5. Aggyatok, aggyatok, minékünk dijakat házotokbu,
Mégtanittjuk ükét böcsületre, miéltó javatukbu.
7. Szerelmes öcséim, kik társaim lesztek, gyertek e má;
Juó mesterünk vagyon, kit Isten megálgyon, ki minket vár.
8. Istennek áldáso iés szent ajándiktyo házatokon,
Maraggyon mindviéig, világ viégesztijig juószágtokou.

Az ének befejeztével a gyerekek a házbeliektől 2-3 fillért kapnak. Van egy változata, mely jóval hosszabb s az úgynevezett bejelentő mondásokkal végződik. Ezt Dr. Sebestyén Gyula „Dunántúli Gyűjtés”-ben (113-128 l.) közölte.

Üszökösszentpéter. E napon nem szabad gabonát vetni, mert üszökös lesz.

Negyvenvértanunapján ha fagy van, még 40 napig lehet fagytól tartani.

Józsefnap. A méneket és marhákat a legtöbb helyen józsefnapján eresztik ki először, bármilyen rossz idő van. E napon a gazdának – erre való tekintettel – nem szabad házától elmennie. A szarvasmarhákat ezen első kieresztés után rendszeren 2-3 hét múlva terelik ki állandóan a legelőre. A józsefnapi kieresztés érdekes, ősréginek látszó szertartás kíséretében történik. Az állatoknak az istállóból való kibocsátása előtt egyes gazdák a kaszáról a kaszavaszt leütik, gereblyét s vasvillát tesznek az istállón belül, a talp mellé, azután valamelyik marha kötőlánczát leveszik s hosszában szintén az istállótalp mellé helyezik, két végébe egy-egy tojást téve, a talp mellé. Kötőlánczot azért helyeznek oda, hogy a marhák egymásután járjanak, mint a hogy a lánczszemek következnek egymásután. Néhol a kihajtó fiú a levett lánczot az ágy fejevére alá teszi, hogy az állat mindig haza találjon. (Bdöbr.)x4z istállóajtó fölé oly „szédérnyetiiskit” helyeznek, melynek mind a két vége gyökeres. Ezeket keresztül hajtják át a marhákat. Az istállóból kilépő marhák hátát újonnan töltött vánkossal lesimitják s végül szenteltvízzel meglocsolják, hogy oly erősek legyenek, mint a láncz, oly kövérek, mint a vánkos; jó legelők legyenek s a boszorkányok ne árthassanak nekik. A vakondtúrásból hozott földet összesöprik, elteszik s a tehének megdagadt tőgyének bekenésére használják. A marhák farkát az istállóból való kibocsátáskor együvé fogják, hogy künn, a legelőn, állandóan együtt legeljenek. A fejérmépnek ezen kieresztésnél az istállótalpnál tovább nem szabad menni. (Bak.)

A marhákat ilyenkor nyírfa-, körte- vagy mogyorófa-vesszővel szokják kihajtani, hogy el ne tévedjenek s a boszorkányok hozzájuk ne juthassanak. (Sárh.)

Első kieresztéskor, régebben, kutyát nem volt szabad a legelőre eresztetni, sőt az utcára sem, mert akkor a farkas elvitte volna a marhákat. (Nápf.) Mezitláb nem tanácsos a marhákat hajtani, mert dögvész üt közibük. A mezitlábos marhahajtókat különben a csordás azon helyre, hol a szertartást tartja, nem is eresztik. Útközben a hajtó egyénnek enni kell, hogy a marhák jó legelők legyenek. (Ksts.) A csordásnak minden gazda egy darab kenyeret, tojást, húst, pálinkát, bort s másféle eleséget küld. A kieresztést megelőzőleg 13 nappal, a legelőre szolgáló úton, illetőleg a legelő kapujában keresztben ássott, mintegy 2 öl széles, szűk árokba hosszú lánczot, vagy istenátkozta túskefát, avagy egy éves mogyorófpálczát fektet a csordás s két végébe egy-egy tojást helyez és ezeket behantolja. Régebbi időben egy zárt lakatot is tettek a láncz mellé; ezzel a farkas száját lecsukták vagyis nem bántotta a marhákat. (Szilv.) A kihajtás előtti napon a csordás ezen árok két végébe, a tojások mellé, két szál karvastagságú nyírfa-ágat szúr le, melyeknek sudarait fölül bolthajtásosan összefonja. Az így származott nyírfa-kapu alatt hajtják

keresztül a legelőre járuló szarvasmarhákat. Néhol a legelő kapujába, a gyepű oldalához támaszkodva, nagyabroncsot helyeztek s azon hajtották át a marhákat. Először a csordás maga bujt át háromszor s csak azután engedte át egyenkint a marhákat. (Salv.)

A kieresztés napján kolompolással ad jelt a csordás. Azután a legelőre siet s a bejárat kapuja mellett vízhortda fából rakást csinál. A fát azon oldalon rakja a kapunak, a melyről a szél, vagy szellő a füstöt a marhákra tereli. Mikor a bojtárja által hajtott csorda eleje a kapuhoz ér, a csordás a rakást meggyújtja, letérdepel, kalapját leveszi s 1-3 Miatyánkot s ugyanannyi Üdvözetet mond Szt. Vendel tiszteletére s egy új edénybe öntött szentelt vízzel a mellette elhaladó marhák mindegyikét megszenteli; némelyik ezenkívül vadrózsavesszővel a hátukat végig simítja s bojtárjával meg szentelt vakondfűrást hintet rájuk s végül új cserépfödőbe gyűjtött tűzre hintett tömjénnel megfüstöli őket.

A mily mértékben a csipkebokorág a marhák testébe „csipaszzkodik”, oly mértékben csipaszkodnak a marhák a legelő fűvéhez.

Midőn a marhák a legelő területére, vagy a pásztorháznál lévő kertbe már bejutottak, a csordás bojtárjával, födetlen fővel egy csoportba tereli a csordát s tömjénes parázszal köröskörül füstölve, háromszor megkerüli azt. Ezután a csorda közepébe áll s ott ezen szavakkal: „Má eméhatték legenyi!” puskaport robbant fel, hogy a marhák a nyáron együtt legeljenek. E robbanással a marhákra régebben oly veszedelmes farkast is agyonlőtte a csordás. E szertartás után ki-ki haza hajthatja marháját. Ha a nyirfakapu aljához tett tojásokat a marhák akár a be-, akár a kimenetelnél eltapossák, valami szerencsétlenség, ha pedig a vadrózsa-ágra lépnek, akkor lábtörés vagy erős szúrás, hasítás éri azon évben valamelyiket.

Nagylengyelben első kieresztéskor egyszerűen a marhaganéjból rakott tűz füstjébe hajtják az állatokat, hogy megfüstölődve, bogározás idején ne fussanak el. Salomváron pedig az a szokás, hogy a csordás a legelőre vezető nIon ostorát keresztül fektetve a földbe ássa, végeiben két gyertyát éget. Ezen hajtja át a marhákat.

Egyesek ez alkalomra más határból az úgynevezett ruhatarisznyában vagy zsákban hangyaboly! visznek a nyirfakapuhoz (melyen a marhákat a legelőre hajtják) s az ott marad mindaddig, míg a kapun az utolsó marha is át nem megy. Azután a hangyabolyt a saját külön legelőjére viszi, ott leönti. A hangyák, persze, a leöntés helyén kénytelenek tanyát csinálni. Ezután a marhái együtt fognak maradni. A hangyák a tarisznyából vagy zsákból ki ne másszanak, különben egész nyáron át széjjel járnak a marhák a legelőn. (Lenti.)

A béresgyerekek, t. i. a kik egy-egy gazdának a marháit őrizik, józsefnapján mindegyik marhának a szemszőréből s farka tövéről ollóval néhány szórt metszenek le. E szőröket összekeverik, kenyérbélbe teszik s abból mindegyik marhának adnak. Ez arra való, hogy a marhák nyáron át együtt tartanak a legelőn.

Józsefnapján a méhes gazdák semmit sem adnak ki, mert ezzel odaadnák a méhek hasznát. (Cstm.)

E napon – mint említettük is – a méheket kora reggel kieresztik. A kieresztést végző egyén az ajtócskát kiveszi s azután a méhes előtt a földön fejjel lefelé fekszik. Ezután a méh rajzáskor el nem repül, sőt még a fára sem csoportosul. (Rózssz.) Ugyanezen okból a gazda józsefnapján fundusán marad.

Ha józsefnapkor köd van, akkor az öreg széna betakarítását az árvíz megakadályozza. (Gstm.)

Benedeknapon hagymát és zsirt szenteltetnek; ezekkel, szükség esetén a megdagadt, vagy hasogatásban, görcsben szenvedő testrészt lasztikom levelel, vagy gyökerével keverve, bekenik. (Lvh., Ztárn.)

A tehén megdagadt cseceit olajjal keverve bedörzsölik. (Szijh.)

A foghagymát Benedekkor ültetik, mert akkor szép öreg gerezdű lesz. (Páka.)

Az ilyen foghagymával megkent élőlényhez boszorkányok nem férhetnek. (Gstm.)

E foghagymát a megbabonázott embernél is használják. (Zbaks.) „Átalutvirággal” összetörve, azzal a tébolyodottnak a talpát megkenik és egy ruhadarabban a nyakába kötik. (Gseszt.)

Ha a tehén hasznát elveszik, szarvát s „füjkormit” (kisebbik köröm) benedekhagymával kenik meg. (Gseszt.)

A benedeknap i dörgés a bekövetkezendő szárazságnak az előjele. (Sőjt.)

Guzsalhetén (ez a böjt harmadik hete) nem ültetnek majorságot, mert a kikelt kis állatok hibásak lesznek. Különösen sok lesz köztük a „tekerés” (görbe) nyakú. (Npf.) Soknak a lába rossz, szóval „iérvintelenék”. (B-df.)

Csonkahéten nem fonnak, mert akkor csonka lesz a rozs és a kender s hozzá a gözsü (gözü) megeszi. (Nápf.)

Miklósnapján régebben csöngettek, kolompoltak az utcán végig. E napon nem szabad fenni, mert tüzes ember megy a házba és a fonó nőnek megfogja a kezét a görcs. (Páka.) Az e napon szőtt ruha „vizbe siet” a halálra, vagyis a ki ily ruhában fürdik, a vízbefulás veszélyének van kitéve.

Gyümölcsoltóboldogasszony. A mely fát e napon ojtanak be, azt nem szabad letörni, vagy levágni, mert vér folyik ki belőle. A ki ily fát levág, megvakul, halála után pedig elkárhozik. Mert az anyyi, mintha embert ölt volna. (Lvh.) Még nyesegetni, tisztogatni s elégetni sem szabad. Maguktól kell elkorhadniuk. Ilyen fákról azonban igen jó ojtani, mert bőtermő fa lesz. (Bdöbr.) Ha a béka e nap előtt szól, még üveg ablakon néz keresztül. Ez a téli hideg továbbtartásának a jele.

b) Húsvéti ünnepkör.

Virágvasárnap. Némelyek ezen napot megelőző héten ültetnek virágot. (Zbaks.) A virágvasárnapot megelőző *szombaton* Pákán és vidékén még nem régen az iskolásgyermekek cziczamaczaágakért mentek a közelbeli erdőre vagy hegyre. Ez alkalommal a fiuk fekete czukorsüvegből készített csákót tettek fejükre, azt felbokrétázták s felpántlikázták; oldalukra fakardot kötöttek, a lányok pedig fehér koszorúval a fejükön jelentek meg az iskolában,

honnan a „mester” vezetése alatt párosan, világi dalok éneklése mellett, ünneplésen mentek cziczamaczaágakat vágni. Az ágak levágása után a magokkal vitt ennivalót (legtöbnyire tojást) elköltötték s valamelyik iskolabarát, gazda, a hegyen borral megtraktálta őket.

A szentelésre szánt cziczamaczaágakat vállukon, valamely virágvasárnapra szóló egyházi ének zengése mellett vitték hazafelé s a templomot háromszor megkerülve vitték be s állították az oltárt környező falakhoz.

A barkákat virágvasárnapján a lelkész megszenteli s abból a községbeliek többet-kevesebbet haza visznek. De csaknem minden házból is visznek cziczamaczacsomót szentelni a templomba. Mielőtt a vivő a templomajtó küszöbét átlápné, a cziczamaczacsomóból egy vagy három virággubót lenyel, hogy abban az évben a torokfájást kikerülje.

A hazavitt s rendesen a mestergerendán tartott cziczamaczát még többféle bajnál használják. A megigézett füstölik vele, a fájós fejet kifőzött levéllel megdörzsölik. (Bak.) A beteg téhennek a cziczamaczának összemorzolt barkáját moslékban beadják, hogy helyrejjön. A barkákat dörgés alkalmával – szintén összemorzolva – a tűzbe dobják. Riszáló füstje – hiedelmük szerint – megszakgatja a felhőket. (Ztárn.) Szalmazsákba teszik, hogy a villám be ne csapjon a házba. (Ztárn.)

Bucsután a kisárgult barkával biró cziczamaczát, mely meg van „zsi-básuva”, azaz olyan, mint a kis liba pelyhe, virágvasárnapján nem szabad a házhoz vinni, mert a majorság, főleg a liba nem kel ki.

Feketehéten nem tanácsos ruhát mosni, párolni, mert fekete (piszkos) marad. Virághétén ellenben jó mosni, mert akkor tiszta lesz a ruha. (Valk.) Továbbá sok balha lesz, mely akkor is bekövetkezik ha e napon egy balhát is megölnek, mert a többiek eljönnek siralmára. (Páka.) Továbbá feketehéten ültetik a mákot és a lent, hogy jó termése legyen. A vetést többen meztelenül végzik. Míg a többi családbeli vacsorázik, levetkőzik s csak egy szál lepedőt dob magára és ebben vet, hogy a mák ne legyen férges. Az utóbbit a férfiak és pedig nadrágosan, téliesen felöltözve, hogy el ne fagyjon.

A tyúkot e héten nem szabad megültetni, mert a tojás „elzapol”.

Kántorhéten nem szabad párolni, mert a mennykő beleüt a házba. Gombolyítani sem tanácsos, mert ez esetben „a dörgis a ház fölött kering”. (Várh.)

Nagy hét en nem szabad ruhát szárogani, mert azon évben bőrt is fognak szárogatni vagyis szarvasmarhájuk közül valamelyik meg fog döglenni. (Páka.) A saláta- s hagymamagot szintén nagyhéten szokják ültetni, mert ez esetben jó növésűek lesznek. (Lvh.)

Nagypéntek. Egyesek a házat kora hajnalban meztelenül, kezükben pálczát tartva, körülfutják, hogy a lakást az alkalmatlan állatoktól, rovarktól megszabadítsák. A ház kerülése közben ezt mondja az illető: „Patkányok, csuótányok, egerek, poloskák, oda mennyetek, a hun füstös kié mint láttok!”

Megjegyzendő, hogy azon háznál, melyet meztelenül körülfutnak, csak a Nap feljötté után raknak tüzet. Nagypénteken a felkeléskor nagyfejszére lépnek le az ágyból, hogy a lábuk föl ne törjön. (Rad.) „Napküötökör elütt”

hideg vízben megmosdanak, hogy szemük abban az évben ne legyen fájós, a „sönnyedis” és kelevény elkerülje őket. (Milej.)

A medenczébe tett ezüst pénzből mosdanak, hogy fehérek legyenek. (Kámah.) A disznó elé napkelte előtt hangyatojást lesznek, hogy meg ne dögöljenek. (Cseszt.) Hangyatojásokat adnak a disznóknak, hogy sokat malacozzanak. (Valk.)

A marháknak karácsonyi sóból adnak, hogy fel ne fűvódjanak. (Gellénh.) A hushagyókeddről megmaradt (főzött) káposztát e napon a disznóknak adják, hogy disznóvész ne érje azokat.

A méheknek vizet visznek, hogy frissebben gyűjtsenek. (Lhidv.)

A ki nagypéntektől kezdve 7, közvetlenül egymásután következő, pénteken sót ad a tehenének, az abban a tavaszban biztosan megüzekedik.

Ugyancsak napfölkelte előtt gúnárral és kakassal paprikát vagy magyarborsot nyeletnek le, hogy kurázsissak legyenek. Ugyanezen nap reggelén a házbeliek minden tagja pálinkát iszik, hogy nyáron, ha valahol elalszik, a kigyó szájába ne másszék.

A nők napfölkelte előtt a törzsök favágatóján fészüködnék meg. A kihullott hajjal a fejet s fogat disznóvályún megfüstölik, hogy abban az évben ne fájjon. (Rad.) E napon reggel hordóról levett s földre tett nyirfaabroncs által befogott térségre hangyatöltési szórnak hangyákkal. Arra eleséget tesznek a disznóknak, hogy szaporák legyenek s a disznó veszélyt elhárítsák. Az ily hangyatöltési más határból kell hozni új, besározott fazékban, nagycsütörtökön este. Vivése közben vissza nem szabad nézni. (Kámah.)

Nagypénteken a haját és körmöl nem szabad levágni, mert az illető az előbbi esetben fejfájást, az utóbbi esetben pedig szemfájást kap. (Bf.) Az e napon ellett állat mindig sovány marad. (Barlh.) E napon nem adnak ki a házból semmit, mert akkor elmegy a disze mindennek, vagy az nem lesz termős. (Valk.)

Nagypénteken félünnepet tartanak. Délután korai tavaszi veteményeket vetnek. Egyesek a palántamag elvetését is e napra hagyják s azt kora reggel végzik el, napfölkelte előtt. Ha a gazdaasszony e napon ültet tyúkot, a megültetés után azonnal leül s addig nem kel fel, m ig a helye meg nem melegül, hogy a kotlóstyúkok jól üljenek.

A nagypénteki eső nagy szárazságnak az előjele; ha esős idők lesznek is abban az évben, az eső a földet nem áztatja át rendesen. (Cstm.) A hány-szor nagypénteken az eső megered, annyiszor szárad ki az eke a földből, annyiszor nem lehet szántani, vagyis szárazság lesz. (Cstm.) Ha nagypénteken eső esik a makk és dió nagyon férges lesz. (NI.)

Néhol a marhák első kieresztése is nagypénteken történik. Erről Józsefnap alatt van bő leírás. A legtöbb helyen e nap délutánján igazítják ki a közös kerítéseket, t. i. a községi, papi és tanitói lakások, birtokok kerítéseit. Ilyenkor szokják (mint húshagyókedden is) a fákat tisztogatni.

Nagyszombaton az égetett keresztfa-szenet fehérnyárfa ágával és keserügombával a szántóföldekre helyezik s azokat a nagyszombaton hozott szenteltvízzel meglocsolják, hogy a káposztát a penész s hernyó ne érje. A szentelt szénből 3 darabot a kemenczébe dobnak, hogy jégeső ne legyen. (NI.)

Nagyszombaton a háziasszony a harangok megszólásakor vizet önt a háztetőre, hogy az ő házához a tűz ne siessen. A temető-árkot nagyszombaton tisztogatják. (Lv.h.) E napon valaha – énekszóval – a falu környékét is megkerülték. Valószínűleg kérés, engesztelés volt a célja, hogy Isten a falu határát elemi csapásokkal ne sújtsa. Ma már e régi, határjárás sok révén keletkezett, vallásos természetű szokás egészen megszűnt.

Megmaradt azonban egy egészen sajátos húsvéttáji határjárás a Göcsej északkeleti halárán fekvő Zalaegerszegen. E határjárás lefolyását már több helyütt leírták. E szokás, egyesek feltevése szerint, a XVI-ik századba nyúlik vissza, midőn a török-uralom hazánkban mind szélesebb gyűrűkben kezdett terjedni. A szájhagyomány szerint, ezen időben a portyázó török csapat Zalaegerszeg várát is szerette volna hatalmába venni és pedig kevés véraldozat mellett, cselrel.

Nagyhéten a város akkori nádas, mocsaras berkeiben rejtőztek el a törökök s várták a feltámadási körmenetet, hogy az abban résztvevő lakosságot s talán a várórség nagyrészét is felkonczolhassák. Egy erdőpásztor vagy éjjeli bakter azonban, kit a törökök megvesztegettek volna, figyelmeztette a lakosságot a közelgő veszedelmre. A lakosság tehát, elővigyázatból, a procezsióra föliegyszerkezett ment el; csatlakozott hozzája a vár fegyveres csapata is, a „sánczregemenl”.

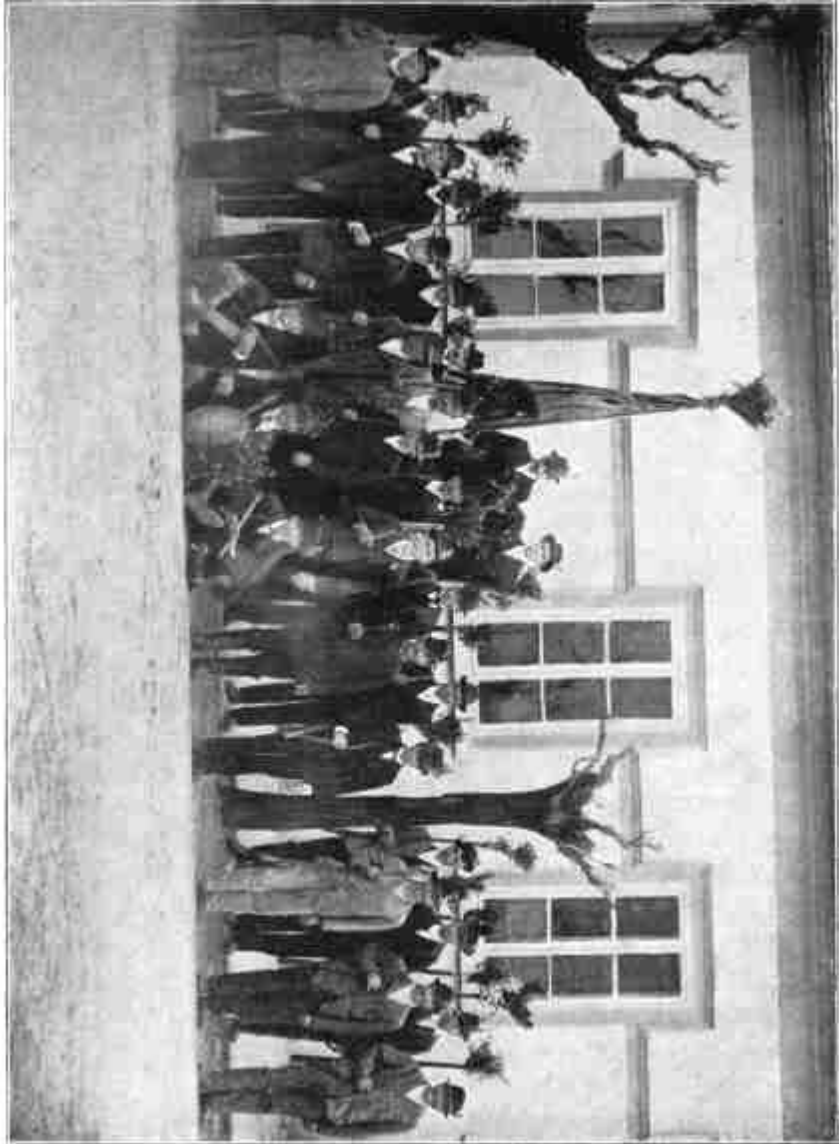
A török csapat a lakosság fegyveres felkészüléséről semmit sem tudva, a körmenetet megtámadta. De vesztére, mert az egerszegiek erősen megverték; a futamodókat egész éjjel üldözték, más verzió szerint tökéletesen megsemmisítették a kószáló csapatot. Csak a basa maradt volna életben, ki egy darabig az Egerszeg mellett elterülő besenyői erdőben bujdokolt, hol egy kanász – midőn éppen makkért hajolt le – szekerczéjével egy csapásra ketté vágta.

A zalaegerszegi nép vezére ezen ütközetben, állítólag, az a pásztor volt, a ki a törökök szándékáról értesítést adott, az alább közlendő dal szerint pedig a „viczispán”.

Egy másik elbeszélés szerint a portyázó török csapat a várostól 4 km.-nyire fekvő Besenyő faluig jött s ott a hegy alatt táborozott. A város lakossága a veszély láttára cselhez folyamodott. Apraja-nagyja egy beverődött s éktelen lárma mellett egész éjjel járta az utcákat, sippal, dobbal, trombitával. A török csapat az ellentállókat nagy tömegnek vélvén, megrem ülve elvonult.

E szerencsés megmenekülés, illetőleg győzelem emléke volna, a hagyomány szerint, a zalaegerszegi különös határjárási szokás. E szokás régebben így folyt le: A nagyszombati feltámadási körmenet befejezése után megtették az előkészületet s esteli 10-11 órakor nagy zaj, dobolás és sipolás mellett gyülekeztek a városháza elé, hol vezetőjük, a kapitány, mihez tartás végett kellő utasításokkal látta el őket. A kapitány rendesen egy öreg pásztor volt. A csapat tagjainak a vállán puska volt, kalapjukon pedig puszpáng. Puskáról mindegyik maga gondoskodott. Midőn éjjeli 12 órakor beharangoztak, a határjárók a templomba vonultak. Ott az oltár körül sora-

koztak; a pap imát mondott, mely után a kapitány egy határ járót előszólitott, ki az oltár elé térdelt s imádkozott. Ez alatt az oltár mellől előhozták a régi zászlót, melyet minden ily alkalommal használni szoktak. E zászlóról azt tartják, hogy valamikor a törököktől vették el. E zászló

Határjárás Zalaegetszegen.

– mint képünk is mutatja– meglehetősen el van már rongyolódva. Rudjára erősített végén egyik felől ez a felírás: „*Stephane, ora pro nobis!*” másik felől pedig: „*Emerice ora pro nobis!*”

A lelkész a regementet megáldván, ez a hajdani csata helyére vonult, a feltámadási ének zengedezése mellett. Itt a vezér a határjárás eredetét ismét elbeszélte, azután a csapat vezényszóra lőtt s végül sipolás és lövöldözés közben a szőlőhegyekbe vonultak, hol, mint régente, most is ide-oda barangol-

nak. A csapat reggel felé jut vissza a városba. A várostól délnyugatra eső Kálvária-téren – hol valaha a török csapaton győzelmet arattak – sorrendbe állanak s itt várják be az eléjük vonuló processziót. A Kálvária-templomban részükre misét tartanak, mely alatt a regiment együttesen lövéseket tesz. Mise után processzióval vonulnak a városba. Utoljára a város főterén ismét sorakoznak s azután szétoszlanak. E határjárás egyházi szertartásaiból ma már több elmarad.

Érdemesnek találok a tökéletlen, de régiségénél fogva figyelemreméltó dalt, melyet menetközben sípolnak, bemutatni. Szövege egy versszakból áll:

Húsvét. A feltámadás e nagy ünnepéhez Göcsejben és Hetesben is több érdekes szokás fűződik. Egyrésze általános, mely másutt is megvan.

Itt is pirosítanak tojást. Az olvasztott viaszszal bekent tojást a „börzsön” nevű pirosítóba teszik. Újabban a tojást politéroztatják s késhegyei vakarják ki, igen ügyesen. A kikarczott díszítések főleg virág s faalakokat ábrázolnak. A viasz segítségével hímezett „hímestojás” díszítéseinél van fenyűágos, dobköteles, csillagos, tökmagos, kosaras, bránnás, epörgyeleves, pókos stb. Mint ezekből látjuk, a tojás díszítéseit a hozzájuk legközelebb eső növények, házi s gazdasági eszközök köréből veszik.

A „sunkasztölésre” simkát, kalácsot, tojást, tormát küldenek az u. n. kengyeleskosárban. A tojás, szerintük, Krisztus keresztfáját, annak hímezése Krisztus kötelét, a torma meg Krisztus keserűségét jelképezi. (Pmagy.) Néhol a sunkasztelés már nagyszombaton este történik. Csertamelléken, régente, borjú- és bárányhúst vittek szentelni.

A templomból hazahozott szentelt ételek közül először is a tormából eszik a család minden tagja, hogy nyáron a szabadban nyugvásuk, alvásuk ideje alatt a „látfánság” (kígyó, egér, béka stb.) a szájukba ne másszék s hogy gyomorgörcsük ne legyen. (Páka.)

A ki húst nem küld szenteltetni, az nagyszombaton este a kosárba

Húsvéti tojások.

1, 2, 4, 7, 8 dobköteles, 3 koszorús, 5, 19, 20, 23 kosaras, 9, 13 bránnás;
10, 14 buborkaleveles, 11 tulipános, 12 lábós, 15 csipkés, 16 fenyőleveles,
17 madaras, 18, 25 pókos, 21 fenyőágas, 22, 24, 26 csillagos.

helyezett ételneműeket a szoba ablakára teszi ki s reggelig otthagyja, mert abban az éjjelben az Úrangyala minden házat megnéz s a künn talált ételneműeket megáldja.

Evés alatt a szentelt tojásból, „ha csak akkorát is, mind ék köröm” egymásnak adnak. (Ztárn.)

Arra nagyon vigyáznak, hogy a szentelt tojást kivel ették meg, mert ha az erdőben „ebuódnak”, (eltévednek,) csak az illetőre kell gondolni s eligazodnak.

Páka környékén a piros tojást húsvét napján nem eszik meg, mert szemfájást kapnának s szájuk bűzös lenne.

A húsvétkor szentelt húsnak egy darab csontját a kémény füstjárójára teszik, hogy a tűz „ne siessen oda.” (Páka.)

Húsvétkor a keresztszülők keresztyerveikeikről megemlékeznek. Vastag pereczet s 2-3 himestojást, Páka környékén kötényt, zsebkendőt vagy néhány fillért kis kendőbe takarva küldenek gyermekeik állal a keresztyerveikekhez. Néha személyesen adják át. Pusztaszentlászlón, Pákán húsvét napján a litániát megelőzőleg a templom előtt osszák ki a keresztszülők az ajándékot. A másfalubeli gyermekeknek, (ha különben egy farában laknak,) minden alkalommal a templomnál adják át a húsvéti ajándékot, mely néhol a keresztyervekek 12-13 éves koráig, másutt a férjhez menetelig, illetőleg a megházasodás idejéig tart.

Régebben a juhászok húsvét napján a bárányok farkát elmetélték s tojással megsütötték. A bárányok nyakára kardot, csizmát, órát stb. kötöttek fel, hogy minél nagyobb csörömpölést vigyenek véghez, mely után abban az évben biztosítva voltak az elveszés ellen.

Ha húsvétnapján eső esik, abban az évben sok búza terem, de a rozstermés vékony lesz. (Cseszt., Páka.)

Húsvétkor a gyermekek a tojással komálnak. Ez a párbeszéd van közöttük: „No, hal lám tojásodat!” „A en nem is szíép!” Ne aszl niézd, hanem engem!” Ezután a tojásokat kicserélik s azon a napon komák. (Ztárn.) Az igazi komaság húsvéthoz egy hétre van, mátkáló vasárnapon.

A ki a piros almát húsvétig el tudja tartani, annak a héját lehámozza s abban húsvét reggel megmosdik, hogy piros legyen. (Páka.) A ki az ily almát e napon a templomba viszi, haza menve álljon ki az utcára, kezdjen enni s a milyen nevű férfi arra megy, olyan nevű ura lesz. (Páka.)

Fehérvasárnap vagy *mátkálóvasárnap*. E nap délutánján a gyermekek, ifjak, leányok, a falu valamelyik alkalmas helyén, templomnál, harangláb-nál, korcsmánál összejőve, az egykorúak ezen szavakkal: „Kómáli mēg velem!” vagy: „Koma, koma, kómáliunk mēg!” továbbá: „Mátka, mátká, mátkállunk, száz esztendig szánkállunk!” tojáscsereére szólítják fel egymást. A felszólított, ha a tojás tetszik neki, a komaságot rendesen elfogadja s ezen szavak mellett: „Mátu fogva komák vaunk!” tojásaikat rendesen kicserélik. Ugyanazon napon többel is lehet komálni.

A nagyobb leányok, a legtöbb helyen, a himestojást házhoz küldik, a kiszemelt leány társuknak. Egy-két, 8-16 éves leány viszi el a tojásokat, fe-

hérbe öltözve, a kisebbek fejükön felkoszorúzva, koszorús, pántlikás bottal kezükben. A „mátkatálba” (tányér) y_2 liter bori, melléje 2-3 tojást tesznek.

Húsvéti tojások.

- 1, 2, gráblás, 3, 9, 17, 23, 24 buborkaleveles, 4, 8 tulipános, 5 virágos, 7 rózsás,
 11 őszirózsa, 12, 16, 26 rózsás, 13 bránnás, 14 pipitér virág, 18 muskátli,
 19 lóherleveles, 20 viola, 21 tulipántos, 24 petunia, 25 szarkalábos.

Az üvegre pereczet akasztanak. Ha ketten mennek, rendszeren mind a ketten fogják a tányért s úgy viszik.

A megtisztelt leány a tojásokból kettőt vesz el s egyet ad helyettük, vagy megfordítva. (Mert ha ugyanannyit adnának vissza, az nem volna málkálás, hanem csak kicserélés.)

Ha kisleány viszi a mátkatálat, néhány fillér ajándékban részesül.

Csesztreg környékén, Szilvágyon régebben öt leány vitte el a mátkatálat s több leányhoz is mentek. E szavakkal léptek a kiszemelt mátkához: „N. N. tisztöli, ha megmátkáná a tojását!” A tojások kiváltása után, az illetők egymást kegyelmezik vagyis magázzák még a gyermekek is s *mátka*– vagy *komaasszony* megszólítás járja és pedig néhol még mint asszonyoknál is anélkül, hogy keresztgyermek révén erősítették meg a komaság. Néhol azonban csak néhány évig tart a komaság, azután esetleg újra megújítják.

A fiuknál, legényeknél nincs ily fontossága a komálásnak; náluk az ily módon szerzett komaságnak „tikmon-” vagy „tojás-koma” az elnevezése; valami komolyan, különösen újabban, nem veszik.

Mátkálók.

c) *Szentgyörgytől mindenszentekig.*

Szentgyörgynap előtt való estén nyirfa ágakat tűzdelnek a ház kerítésére, kapujára s ajtajára, hogy a boszorkányok és a „luczfir” a ház lakóihoz, az emberekhez és állatokhoz ne férhessenek. *Szentgyörgynapján* a család tagjai virágokat kötnek az ablakokra; a melyiké elszárad, az meghal. (Lvh.) Két, ujjal bekeríthető nagyságú nyirok-gúzst fonnak s azt az istálló talpa alá teszik, hogy a rosszak a marhákhoz ne férjenek.

E napon hozzák haza s ássák le (minden évben újat) a tejesfazéktartó nyirfát, a mi csaknem minden háznál látható az udvaron.

A szentgyörgynap előtt látott vagy fogott kígyókkal s békákkal sokféle babonás szokásokat űznek. Ezeket ezen állatokhoz fűzött hiedelmek leírásánál soroltuk fel.

A szentgyörgynap előtt talált hangyabolyt az asszonyok megbolygatják, hogy kezük után a csibék jól keljenek s annyi bizseregen abban az évben az udvarban, mint a hány hangyát ott láttak. (Lv.h.) Ha a tyúkot szentgyörgyhetén ültetik meg, a tojások nagyon hiányosan kelnek ki. (Cstm.) Bármilyen virágot találjanak szentgyörgynap előtt, azt megszáritás után megfőzik s levét gyógyszerül használják.

Szentgyörgynap előtt vadrózsa törzset visznek haza s abból köpülönylet készítenek, hogy a lejfölből a vaj hamarább kiváljék. (Bucs.)

E nap előtt való este vadrózsavesszővel a gazda vagy cseléd a tehén hátát háromszor végig simítja s ezt a vesszőt az istállóajtó fölé, az üstökbe dugja; ezután nem fél, hogy annak a tehénnek a hasznát valaki elvegye. Aki szentgyörgy nap előtt a kezét csalánnal megdörzsöli a csaláncsipést nem érzi. (Cserlm.)

Ha szentgyörgynap előtt hagymát ásnak ki, abból aztán nem lehet lopni, (Nlengy.) A hány nappal szentgyörgy nap előtt a béka megszólal, annyi nappal utána egy darabig elhallgat. (Svár.)

Harmatot szednek napkelte előtt s ezzel a tehén hasznát elveszik. (Böde.)

Ugyan e nap virradóra „füödi tömgynt” és fehér tejes virágfüvet szednek s azokban a tejes fazekakat megfőzik, hogy a bennük levő tejnek több föle legyen. (Nlengy.)

A boszorkányok szentgyörgynap reggel szoknak – ruhájukkal – harmatot szedni, melylyel a tejes edényeket megmossák, hogy a tehének sok és jó tejet adjanak. (NI.)

A ki testét és szemét szentgyörgynapján napkelte előtt megmossa, annak abban az évben nem fáj. (Bf.)

A ki szentgyörgynap előtt dörgést hall, a közelében levő kerítést vagy kapufélfát rázza meg, hogy a tej keze után hamar összemenjen. Hogy pedig gyomorfájása ne legyen, a dörgés hallásakor vesse magát rögtön a földre s ott henteregen ide-oda. Ezt az öregek szintén megteszik s akár a sárba is beledobják magukat. (Egész Göcsejben.)

Hetes vidékén szentgyörgynap reggelén régebben a lovakat folyóvízből itatták. (Kámah.)

Szentgyörgynapján a kapufélfái idegen ember meg ne faragja, mert ezzel elviszi a tehén hasznát. Azért e napon tanácsos többször kinézni. (Csertm.)

Márk. A merre a márknap köd a földet megfutja, arra árvíz és jégeső lesz. (Cseszt.) Ha valaki e reggel korán az erdőben farkashársfát metsz, azt magához veszi, a golyó nem fogja. A farkashársfát kutyára is ráteszik. (Szmf.)

Azt sem fogja a puszkagolyó, a ki napfelkelte előtt ásott egérfarkú fűnek a gyökerét 7, egymásután következő újholdvasárnap a templomba viszi s azután a zsebében hordja. (Bues.) E napon nem szabad sütni.

Május 1. A ki május elsejének reggelén legelőször megy a kúthoz, ott iszik és ugyanakkor marhát is megitatja; abban az évben barmaival együtt egészséges lesz. (Ztárn.)

Azt tartják, hogy míg *Orbán* a kemence hátán til, addig a nadrágot nem hagyjuk el.

Füllőpnapiján nem jó borsót ültetni, mert a „kagyilluk” (csigák) megesszik. (Lvh.)

Keresztjárónapokban (május és szeptember) Teskánd vidékén meg szentvendelnapiján délelőtt a barmokat nem fogják be, nehogy kár essék bennük. (Valk.)

Keresztjárónapokban sok helyen gyufával nem szabadott tüzet alágyújtani s néhol tüzet sem raknak, ne hogy a tűz a házból „kiissessen”. (Nápf.)

Flóriánnap. E napon férfi rak tüzet és pedig csak délelőtt 10 óra után, hogy a „házbu ki ne siessen”, vagyis azt föl ne gyújtsa. A tüzet rakó férfi, mielőtt alágyújtana, kezeit megmossa s a vizet szanaszét permetezi a konyhában, hogy a tűz „erüt ne vehessen”. (Csesztr.)

A lendvavidéki községekben flóriánnapján nem is raknak tüzet. Kenyeret sem szabad e napon sütni. A kovácsok néhol nem dolgoznak. (Zbaks.)

Ha flóriánnapján vetik a kukoriczát, bőtermő lesz, ha pedig szentkeresztkor, csak szár nő. (Lvh.) A *búzaszantelést*, mint egyházi ünnepet – természetesen – erre is megtartják.

Pünkösdnapiján napfelkelte előtt a leányok búzavirágharmatban megmosdanak, hogy szépek, fiúszeműek legyenek s szeplőjük elmúlják. A gyermekeket kiviszik s künn arcukat harmatban megmossák, hogy az tiszta, folttól mentes legyen.

Némelyek a lakásuktól eső hetedik megyére (halárra) mennek mosdani s ugyan e napon s ily időben bodzafavirágot szednek, melyet torokfájás ellen használnak.

Ha valaki pünkösdi hajnalán a fűben vagy lóherésben három kaszavágást tesz, s a lekaszált fűvet az asztagba teszi, az egerek nem mennek bele. Ha a marhák elé teszik, azok abban az évben nem fúvódnak föl. (Rad.) A disznó állát megfőzik s levét a disznókkal megitatják, hogy azon évben azokat veszély ne érje. (Páka.)

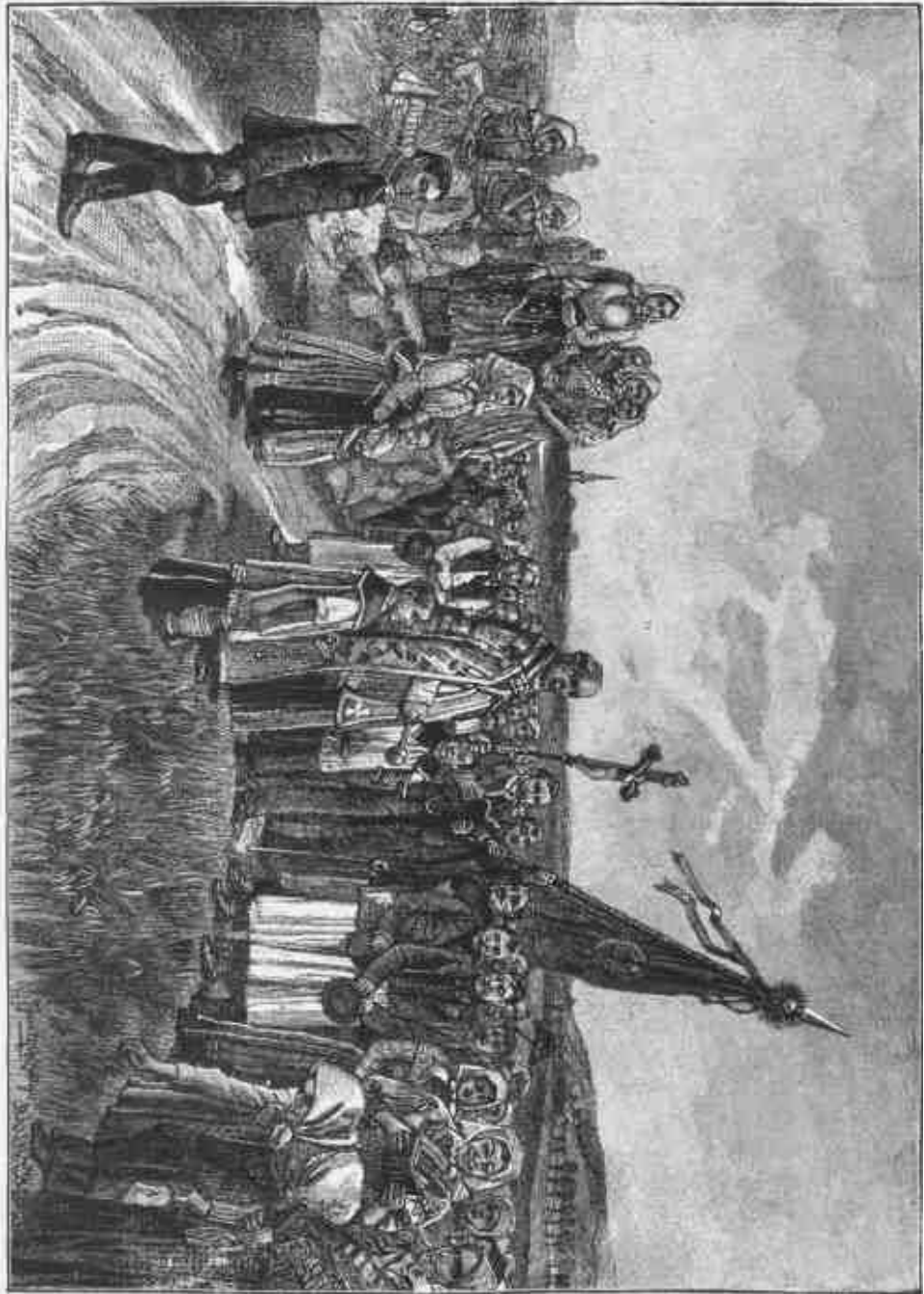
Reggel korán arcukat piros almával megdörzsölik, hogy egész éven át pirosak legyenek. (Szmf.) Ugyan e célból edénybe öntött vízbe almát tesznek s arról az udvaron megmosdanak. (Szilv.)

A ki pünkösdnapiján a fülemile szívét megeszi, az koránkelő lesz, mint a fülemile, mely minden alvót (hajnalban) „megszól”. (NI.)

A Nap keltét egy tál vízben figyelik. Látják azt, „hogy ahogy ringattya Marija a fíját”. (Lvh.)

A pünkösdi rózsát megszáritják s elteszik és ha a tehén véreset vizel, neki adják. (Páka.) Ha pünkösdnapiján eső esik, rossz gabona termés lesz s „tüntös” (üszökös) lesz a gabona. (Bak.)

Pünkösdkor legjellemzőbb szokás volt a pünkösdi királyné-járás, a melyet délután gyakoroltak. Sajnos, e kedves, szép szokás Göcsejben már úgyszólván egészen elmúlt. A pünkösdi királyné-járók rendszeren öten voltak.

Búzaszentelés.

Királynéul 4-5 éves kis lánykát vittek magukkal. Mindegyik leány fehérbe öltözött, fején koszorúval. A királyné koszorúja díszesebb volt a többiénél. Háznál-házra mentek.

Minden háznál megkérdezték: „Szabad-é a királ-kisasszont bemutatni?” Rendesen engedelmet nyertek. Erre a szoba előtt levő pitvarrészben vagy az udvaron négyszögbe állottak, középre állították a királynét s négyen egy kendőt fogva fejük fölött, (mindegyik egy-egy sarkát,) keringölve, a következő szép verset énekeltek:

Elhozta Isten piros pünkösdi naptját,
Mink is meghordozzuk királkisasszonkát.
Nem anyátu lettem, ruózsafán termettem,
Piros pünkösdi naptján, hajnaba születtem.

Soha bizon nem anya szüt,
Csak pünkösdi ruózsza fajzott,
Hajnali csillag hasított,
Sziép fiényessen fővirasztott.

Az utolsó sor néhol ezzel végződött:

Jácintus, jácintus, tarka tulipántus.

Itt-ott a következő hozzá nem illő verset szőtték bele:

Öreg embereknek csutora borocskát,
Öreg asszonyoknak egy tepszi kalácsot.

Midőn az éneket befejezték, a kiskirálynét, karjánál fogva, ezen szavakkal: „Ekkora legyen kendőgyő”, magasra emelik.

Medárd. Ha e napon eső esik, utána 40 napig esős idő lesz s bő fű s bortermésre van kilátás, azonban, némelyek szerint, a bor rossz lesz.

Úrnapi. A sátorokon levő nyirfaágakat a körmenet elmúltával leszedik s egy ágat azonnal a palántaföldre visznek, azzal a palántákat megsöprik s végül a földbe szúrják, hogy a palántákat a hernyók s balhák meg ne egyék s a penész ne fogja. (Bues.)

Az úrnapi nyirfaágakat haza is viszik s aznap a búzaföldre viszik, ott bokájukig a lábukhoz mérik, hogy annál fölebb a csörmöly ne érjen. (NI.) Az ilyen nyirfát megfőzik s a köszvényes tagot bekenik a forrázatával. (Páka.)

Az úrnapi nyirfa barkájából 2-3 szálát szalmaderékba tesznek s a fejét szédülésnél meggőzölik vele. Ezzel a szédülés megszűnik. (NI.)

Vidnapján a rákok a folyó partjára jönnek ki. E napon a gabona töve megszakad. Ezután érik s mindig sárgul.

Szentivánnapiján a lányok, régi szokás szerint, mezei virágokból koszorút kötnek. (Bf.) Annyi pipitért raknak a szoba ablakába, a hány a családtag. Mindegyik szál a család egy-egy tagját jelképezi.

A kié aznap elszárad, az meghal, a kié elhervad, az beteges lesz, a kié üde marad, az egészséges lesz abban az évben. (NI.)

E napon este egy marék gabonaszemet a szabad ég alá, a telekre visznek, hogy a harmat fogja meg. Ezt a vetendő gabona közé keverik, hogy az üszökös ne legyen. A mely gazda melyik ruhájában a fiastyúkot e napon meglátja, abban vessen gabonát, akkor az nem lesz csörmölyös.

Megjegyzendő, hogy ezen ruhát aznap leveti s addig nem veszi magára, míg abban nem kell vetnie. (Rózssz.)

Szentivánnap éjjelén künn tüzet raknak s a szemet hazavive, a gerenda közé teszik, hogy a villám a házba ne csapjon. (Lvh.)

Ha *péterpálnapján* sok eső esik, sok gubacs lesz. (Gesztr.)

Sarlósboldogasszony- és *úrszínéváltzásának* napján nem szabad kenyert sütni, mert a kenyér kővé válik. Ilyen – hiedelmük szerint – kővé váll kenyér több községben található. Magam is láttam Salomváron.

E napon a haját összevarrják s a mi a varrásnál megmarad, azt elteszik. Ha ezt a nászkocsi teszlijére rákötik, a kocsit nem bírják elhúzni, (Sziyh.) Ha ilyen madzagot hegedűbe tesznek, a húrok leszakadnak. (Sziyh.) *Apostolok oszlásának napja*. Ha e napon főszel fú, akkor drágaság lesz. (Nápf.) Ha főszel fú, akkor tavaszra felmegy a búza ára, ha pedig alszél, akkor lemegy.

Jakabnapján a szőlővessző abba hagyja a növést.

Annapján a kender töve megszakad, befejeződik a növése.

Szentpéternapján kell a kerek-répát vetni. Szentpéterterében nem szabad a szőlőben járni, mert akkor a fűtről a szemek lepotyognak. (Lvh.)

Ha *haviboldogasszonynapján* sütnék, akkor a tűz lángja a kemenczéből kiüt s a konyha falát köröskörül nyaldossa. (Lvh.)

A ki *ilonanapján* kenyeret süt, csibéi eldöglenek. (Lvh.)

Bertalannapján vaját készítenek s abból egy kanállal a búza közé lesznek, hogy csörmölyös ne legyen. (NI.) E vajjal a lencsét megdörzsölik, hogy a zsizsik meg ne egye. De három napig az eresz alatt kell tartani. (NI.) Bertalannapon szedett mogyoró olajával kenik meg a fájós fület. (Böde.) A káposztafejet beborogatják, hogy nagyobb feje legyen.

Egyed. Ha e napon eső esik, gyenge tél lesz s bő kukoriczatermés várható. A honnan az alszél fú, onnan kerekedik az eső. Ha esik ilyenkor, a kinek kél ökre van, az még kettőt vegyen hozzá, hogy bevethessen.

Ha *lőrincznapján* olyan nagy eső van, hogy a kerékvágásban a víz megered, sok bor lesz. (Lvh.) Szokás-mondás: „Lőrincz bele.....ik a vízbe” vagyis ezután már nem igen lehet fürödni, mert a víz hideg. A mely kigyó lőrincznapján nem tud elbújni, már nem is akar megmaradni, hanem a kerékvágásba fekszik, hogy kimúlják.

Kisasszonnap előtt való éjjel az elvetendő búzát ponyvában a szabad ég alá helyezik, hogy a harmat, „az úristen szentölise foggya még.” Ez esetben a gabona a hombárban nem romlik meg. (Ztárn.) Ha ilyen búzát vetőmag közé kevernek, az nem lesz üszökös. Ha kisasszonnapján eső esik, nem lesz jó vető idő.

Kéfasszonnap vagy nagyboldogasszony- és kisasszonnap között levő időközben ültetett csirkék jól kelnek s azok jó tojók lesznek. Ekkor teszik

el a tojást télire, mert soká megáll. (Zbaks.) A kétasszonynap között tojásába fuladt csibét megszáritják s a sárgaságban szenvedők italába adják. (Kszig.)

Gyógyítás céljaira szükséges füveket is ezen időben szedik, mert ezáltal biztosabb a hatásuk. A mely ruhát kétasszonynap között szellőztetnek, azt nem eszi meg a moly.

Ilyenkor kell a búzát kicsépelni s a már hombárban levőt szellőztetni, hogy meg ne szurkosuljon. (Üszkösödjék.)

Ilyenkor a kotlóstyúk alá szánt tojásokat először a földre rakják és pedig azon időtájt, mikor a kanász kihajt vagy haza ereszti a disznókat, azt mondva: „Ub bozsoroggyatok ki, mind a hogy a disznukat a kanász hazareszti, ollan csoportossan „ëcczërre.” (Páka.)

Szentmátéhetét pelvahétnek mondják. A ki ilyenkor vet, rendesen polyvás gabonát fog aratni.

Szentmihályhetén sem vetnek, mert a gabona vadóczos lesz.

„Szem Mihá' üötötzet,
Szén' György vetküzet.”

Dömötör. Ha e napon fészél fű, nagy tél lesz. (Npf.) A honnan ezen a napon a szél fű, egész éven át onnan fog fúni. (Lhf.)

Búzahét. (Ferenczhét, októberben.) A legjobb vetőhét. Az e héten vetett búza nem szurkosul meg. (Zbaks.) Hogy a búzahéten ültetett tyúkok csibéi ferdenyakuak ne legyenek s ne dögöljenek el, nyírfá-gúzt tesznek a kotlós fészékébe, mely míg a csibék kikelnek, alatta marad. (Pmagy.)

d) *Mindenszentektől a karácsonyi ünnepkörig.*

Mindenszentek- („mincién-”) napján – azonban csak újabban – a sirhalmokat feldiszítik, gyertyát gyújtanak rajtuk s a rózsafüzérek tagjai – ahol ilyen társulat van – énekszóval mennek ki a temetőbe a meghaltak lelkiüdvéért imádkozni. Pórszombatban a halottért mindenki maga harangoz és pedig annyi „verset”, ahány halottja van. A harangláb körül ilyenkor egész csoportosulás van, mindegyik várva, míg a sor rákerül.

E napon néhol nagy főzést, sütést végeznek. A mindenszenteki rétes el nem maradhat. Néhol nagyon későig főnn vannak és sokat esznek. Egész éjfélig szól a zene. Régebben, virtuskodásként, fogadásból a temetőbe mentek, onnan sirkeresztet hozni s azt helyére azután visszavinni. Ha ezen kereszt visszavivésénél az illetőnek akkor, midőn azt helyére visszatette, véletlenül alája került a köténye s azt a kereszttel együtt beszúrta, szörnyet halt. (Cstm.)

Mindenszentek napján diófalevelet jó szedni s azt eltenni, hogy a családtagok el ne tetvedjenek. (Mikefa.)

Mindenszentek vagyis halottak hetiben, sem mosni, sem párolni nem szabad, mert ha ily munkát végeznek, akkor annak a családnak a halottja abban a hétben vízben van vagy a ruha vizes rajta. (Csertm.)

Szentmártonnap. (Mincziénmárton.) A leányok famelenczében trágyát visznek a kertbe s azt kiborítva, ráállanak s négy égtáj felé fordulva, a követ-

kezőket: mondják „Keletrü is nyugotru is, alluru is, föllürü is gyűjjenek a „kiérük!” Jönnek is majd, azt hiszik. (Bucs.)

Ezen a napon a csordás és kanász a falut végigjárja s a tarisznyájába süteményt, korsójába bort kap. Néhol „biélésadut” vagyis rétes-pénzt adnak neki. (Cseszt.) Szentmártonhetében se mosni, se szárogatni nem szabad. A hol ezt teszik, marhaveszély lesz. A dög oda siet és majd a bőrt (az állat bőrért) terítik ki. (Zbaks., Reszn.)

Borbálya napján a nőknek nem szabad más házhoz menniök, mert a tyúkjaik nem fognak tojni. A márcziusi nyultrágyát borbálya napján a tyúkok eledelébe keverik, hogy jól tojjanak. Nem szabad fonni, mert ha ezt tennék, Borbálya bedobná az ablakon át az orsót; a fonál kőczczá válnék sa marhák megsántulnak. Fonás helyett rendesen tollat fosztanak. Varni sem szabad e napon, mert a tyúkok tojókját bevarrják s az illető kezét a görcs fogja húzni. (Pákar) Borbályakor csak szétszedő, bontó munkát tanácsos végezni. (Nlengy.)

Mária szeplőtlen fogantatása („Füődítu Buódogasszon”) napjától nem szabad szántani. (Rad.)

Tollfosztás. Téli időben úgyszólván minden háznál fosztanak tollat. Ezen fogalakozásnál a fiatalság összeverődik s mese és dal mellett sok dévajságot üz. A tollfosztásnak egy érdekes játéka, mely dallal van összkötve, a *kosarazás*. Kukoriczafosztásnál, sőt fonóban is játszák. Ez a játék úgyszólván egész Zala megyében el van terjedve. A játéknál van egy osztó, a ki a körben-ülőkhöz sorban, azzal áll elő: „*Megy a kosár!*” az illető rákezdi: „*Mi van benne?*” A felelet: „Aran uóma, arán pohár, kiét sziép szüz-virág.” Az osztó erre ad a leánynak egy legényt vagy a legénynek egy leányt így: „Neked adom Kustán Gábort!” vagy „Néked adom Salamon Naczát!” Hétszer oszt körül, mindig más-más személyt jelölve ki az illetőnek. Tehát mindegyik hét személyt kap.

Midőn a kiosztás már megtörtént, mindegyikétől megkérdezi, melyik egyént mire szánta. 7 kérdés van, ezek: 1. Kit adsz moslékra, 2. tuskére, 3. hidat emelni, 4. perezet ropogatni, 5. rózsát szedni, 6. pap eleibe, 7. ágyra. Az illető aztán megmondja, kit hóvá óhajt, már a hogy rokonszenvez velük. Mindegyik után, rászánásra, sorban egy-egy dalt zengenek, közösen. Ezen dalokat a göcseji népköltészet gyűjteményében fogom közölni.

Advent első vasárnapjától karácsony böjtjének estéjéig rendesen 5 tagból álló 12-15 éves gyermekek, sihederek *betlehemet* szoktak járni. Egy angyal, egy katona, kettő pásztor s egy köridom.

Az angyal viszi a templomot. A templom papírból, fából vagy földből (agyag) készül. Ez utóbbit a gerencsér készíti.

Á betlehemesek házról-házra járva megkérdezik, szabad-e a betlehemet bevinni. Rendesen megengedik. Néhol a szobába, részegséget szinelve, úgy esuek.be. Néhány másodperc múlva az egyik álmosan feltápászkodva, dörzsöli szemét s elkiáltja: „Pásztorok kellünk fő!” Vagy „Pásztor társaim, gyorslábú juó barátaim ümotokbu sörkeggyeték, szemeteket törüllitek!” A többiek erre felelnek s egymás kérdezősködéseire elmondják, hogy mit álmod-

tak. A harmadik vagy negyedik erre fölbredve, fölugrik s ezt mondja: „Bár-csak elübb fölibrettem vuóna!” erre kezdik a verset s játszást, mely olyan, mint a másvidéki betlehemes ének s játék.

Betlehemesek.

Ezt megelőzőleg vagy e közben az asztalra helyezett templomban lévő gyertyákat meggyújtják. A vers és játék nem a nép költészetének terméke, azért a mi szempontunkból az kevés becsű.

Luczانون legjellemzőbb szokás a kotyolás. Kora hajnalban 3-4 óra-kor járnak kotyolni 7-16 éves fiúk. Néhol csak ketten, hárman, másutt öten, sőt tizen is mennek együtt. Öltözetük a rendes mindennapi ruha. Nyakukba tarisznyát vetnek. Egyik társuknál gyűlnek össze. Ott magukhoz fát vagy szalmát vesznek a melyre kotyolás közben ráülnek. A fát rendszeren más udvarából lopják.

Ha onnan nem sikerül csenni, az udvaron talált 3-4 darab fát, forgácsot vagy minél nagyobb tuskót, szalmát visznek a szobaajtóhoz. A kotyolást a legközelebbi szomszédnál kezdik meg, ott a magukkal vitt fát, forgácsot vagy szalmát, a szobaajtó talpa elé vagy a pitarföldre teszik s rendszeren minden kérdés nélkül egyszerre nagyon erős hangon elkezdik: „Lucza, Lücza, kity, koty!” Néhol nem engedik meg a kotyolást. Kikiáltják: „Takaroggya-

tok el innejd!” El is mennek, de abban a házigazdára nézve nincs köszönet, mert valami réven megboszulják elhajtásukat.

A kotyolók elől, mikor lármájukat hallják, néhol a kaput, ajtót elzárják. Általában, miután rakoncátlanok, csak épen, hogy tűrik a kotyolásukat.

Kotyolók Pákán.

A kotyolás versének több változata van. Dallama nagyon kezdetleges, monoton. E versekből hármat közlünk, egyiknek a dallamát is bemutatva:

Lucra Lucra Ritty Ritty, Ritty Ritty, Von megülte a Ríjetek
Ritty Ritty a tujást, Mindien este a fát. Kalamunya
Ritty Kalamunya Ritty

2. Akkora légyen a kijeték hájo,
Mind a zöregapám bundájo!
Kalamonya kettü, kettü,
Kalamonya kettü.
3. Akkora hájo legyen a kijeték disznajának,
Mind a csávássajtár!
Kalamonya kettü, kettü,
Kalamonya kettü.
4. Akkora hájo légyen a kijeték disznajának,
Mind a zaj tu!
Kalamonya kettü, kettü,
Kalamonya kettü.
5. Annyi csibijë légyen ki Jeteknek,
Mind a ziegën a csillag, füödön a fűszál!
Kalamonya stb.
6. Akkora légyen a kijeték Hányának a csöcsi,
Mind a bugyigáskorsu!
Kalamonya kettü stb.
7. Akkora légyen a kijeték szuógálujának a
Mind a kemëncze szájo!
Kalamonya kettü stb. ,
8. Um megállón a kijeték fejszijë a nyelibe,
Mind az iën a helibe!
Lucza, Lucza, kitty-kotty, kitty-kotty. (Kissz.)
.
1. Lucza, Lucza, kitty-kotty, kitty-kotty,
Kalamonya kettü, kettü, kettü,
Mind a kettü meddü, meddü, meddü.
2. Kijeték Hányának akkora csöcsi légyen,
Mind ëb bugyigáskorsu, korsu, korsu!
3. Kijeték disznajának akkora szalánnájo légyen,
Mind a zajtu, ajtu, ajtu!
4. Kijeték tiktyik, luggyik annyit küöccsön,
Mind a ziegën a csillag, csillag, csillag!
5. Kijeték lova ucs csikuzzik,
Mind a hangyái, hangyái, hangyái!
6. Szálion Isten házunkra, hat szekirre,

Hat luóve, kilencz borgyu tehinne!
Szent Juób, Szent iján,
Három angyal áll. (Páka.)

1. Lucza, Lucza, kitty-kotty!
 Tyijeték tiktyok, luggyok um megüllön,
 Mind az ién kiét kis m a hüelibe!
 Dömötör Piétér kutya zsiétér.

2. Lucza, Lucza, hajna lész,
 Tyijeték hányo sz . . . a lész.
 Tyijeték tiktyok, luggyok uni mēgiillo,
 Mind az ién kiét kis m . . . m a hielibé!
 Kalamonya három,
 Szároz körtit várom. (Szilv.)

Több, kevesebb árnyalatban, csaknem minden faluban eltér mind a szöveg, mind a dallam.

*

A kotyolás elvégzése után – a hol megengedik – a szobába mennek s kenyeret és kalácsot, pálinkát, gyümölcsöt, kétfillérest stb. kapnak. A gyümölcsöt, ha a kotyolókat nem akarják a szobába engedni, úgy szórják ki a pitarba.

A kiöntött gyümölcsöt azonban a kotyolók néhol nem szedik föl, mert ezzel a háztól a „látfánságot” saját házukhoz hurczolnák. Azon fát, szalmát, melyen kotyolás közben ülnek, lehetőleg visszatartják, mert különben a tyúkok haszna elmenne. Rendesen a más tyúkóljába dobálják, hogy a maguk tyúkjá tojjék, a másé meg csak csatázzon.

A házbeliek valamelyike, hogy azt a tárgyat, a melyen kotyolnak, el ne vihessék, künn vigyáz a luczázókra. A luczázók viszont sokszor arra törek-szenek, hogy ne csak az oda vitt fát, szalmát vihessék el, hanem a mellett a gazdájéből lophassanak hozzá a favágítóról. Nem ritkán a kerítés hasoványát is kidöntik, vagy a trágyadomb széléből, hol szárazabb, húznak ki szalmát, hogy a következő háznál legyen min ülniök.

Azt tartják, hogy a mely gazda nem enged luczázni, házában a tyúkok nem tojnak.

Különben e napot a tyúkok hasznosítása tekintetében különösen fontos napnak tartják.

Luczanap előtt való napon, az esteli harangszókor, a favágítóról forgácsot szednek s azt a tyúkülőre felszórják, hogy a tojás hasznát a rosszakarók el ne vehessék. Némelyek ilyenkor a baromfiakat megdobálják, hogy hasznuk megmaradjon.

A leszedett szőlőkötéseket (néhol 7 gazdájéből) haza viszik s a tyúkfészekbe teszik, hogy a kotlós a fészekről ne távozzon s hogy a tyúkok hasznát el ne vihessék. (Böde, Bf.)

A ki másnak a forgácsából szed, az az illető háztól a tyúk hasznát is elviszi. (Bucs.)

Lucza- és (Borbálya-) napján henyeret nem adnak kölcsön másnak, mert nem lesz a majorsághoz szerencsájük. (Lvh.)

Luczanapján a majorságnak annyi ételt készítenek, hogy szentistván-napjáig tartson. Az utolsó napon, etetés alkalmával abroncs által befogott területre kell tenni, hogy a majorság egész éven át együtt maradjon. (Rszeg.)

È napon nem szabad más tyúkjának morzsát adni. Három gerezd foghagymát a favágító törzsöke alá tesznek, hogy a tyúkok hasznát el ne vehesék".(Lvh.)

Némelyek a malomból gabonát lopnak s azt a tyúkoknak adják, hogy jobb tojók legyenek. (Pórsz.)

A kinek a tyúkja nem tojik, luczanapján néhány darab ruhát vesz elő s mindegyikén varrást kezd. (Ztárn.) Ha az asszony e napon sokat jár, tyúkjai azon évben nem tojnak s nem kotyolnak, sőt még a fejsze s kapa nyele sem tart. (Páka.)

Lucza asszony megköveteli, hogy az ő napját megünnepeljék. A ki e napon fon, vagy párol, valami szellem figyelmezteti, hogy hagyja abba; ha nem engedelmeskedik, Lucza csúffá teszi. Egy ilyent a fejénél fogva a Lucza háromszor belökött a konyhába. (B-df.) A ki fon, annak a keze abban az évben állandóan szenved. (Sztad.)

Luczanapján nem jó s nem is szabad a fehérnépnek „falura” vagyis a szomszédba menni, mert meglátogatottnál a szerszámok (fejsze, szekerce, ásó stb.) nyelébe vert ékek nem tartanak s a tyúkok nem ülik meg a fészket. Hogy ez utóbbi be ne következzen, a látogató üljön le. Általában az a hiedelmük, hogy e napon az asszonyok boszorkányozás végett járnak más házához. A szomszédba tévedő leánykákat rendszeren megluczázzák, mely abból áll, hogy a fejszét a ház talpába vágják s a leánykára ráparancsolnak, hogy vizelje le; azután megfogják s alfelét a kemencze szájához verik. (Mikef.) Megkötik a lábasszin lábához s szénát tesznek elébe. (B-df.) Némelyek nyirfa seprőre ültetik a fehérnépet, hogy ne legyen ereje a háznál rosszat tenni. (Pórsz.) Rongyot kötnek a szoknyájára. (Kámah.) A molnárok meg az e napon malomba tévedő asszonyt belemártják a vízbe. (Mikefa.) Ha korán reggel férfi megy a házhoz, szerencsét, ha nő, szerencsétlenséget jelent. (Npf.)

Luczanapján kötött nyirágseprővel kell karácsony éjjelig söpörni. Ha ilyen söprőről bármiféle magot beeresztenek, az biztosan kikel és ha ilyen magból kelt növény gyümölcséből eszik valaki, azt a hideg mindaddig leli, míg az illető megtevő föl nem szabadítja. (Szilv.) Némelyek a nyirfa-seprőt luczanaptól karácsony estig készítik. A karácsonyi éjjeli misekor megszentelik, azután hazavive, az udvarban valahová eldugják. Karácsony után való napon a gazda ezzel a söprővel birtokát megkerüli s otthon újólag elrejt. Ha az év folyamán valaki a megkerült birtokról valamit el akarna vinni, vagy csak ezen birtok területén lévő gyümölcsfáról szeretne lopni, nem képes semmit sem kimozdítani; a fáról mindaddig nem jöhet le, míg a föld tulajdonosa az ő szentelt seprőjével meg nem seprüzi.

A *luczaszéket* is ezen a napon kezdik készíteni. Erről alább a karácsonyi szokások ismertetésénél lesz szó.

Luczanapján annyi kukoricza-pogácsát sütnek, a hány tagja van a családnak. Bevetés előtt a családtagok számának megfelelőleg a pogácsákba egy-egy tollat böknek s megjelölik, melyik kié; a kinek a tolla a kemenczében megpörzsölődik, az a következő évben meghal. (Kszig.)

A kút horgát s a takarmányhúzó horgot a pitarba viszik, hogy a szabad ég alatt ne legyen, mert a rosszak elviszik a víz hasznát. (Pórsz.)

Luczanapján a szoba sarkait hagymával bekenik, hogy a Lucza boszorkány a házhoz ne férközhessen. (Bf.) Kóczot pörkölnek a szoba sarkában s azt mondják: „Akkor légyen baj, a mikor te meggyuógyusz.” Ezután a háznál nem lesz baj.

A boszorkányok meztelenül szedik s dobálják el egyesekhez a forgácsot. A gazdák meglesik őket s ha megcsíphetik, nyírfaseprővel elnászpángolják őket. (Rózssz.)

e) Karácsonyi ünnepkör.

Karácsony. A karácsonyi szokások babonás természetű része már karácsony előtt való napon, vagyis karácsony böjtjén kezdődik. Ezt a nép igen fontos napnak tartja. Nem szabad a házból semmit sem kiadni, sőt kara csonyra minden ki kölcsönzött eszközt be kell szedni, hogy otthon legyen. Az e napon fogott legyeket elteszik; ha azután nyáron a madarak a veteményre rákapnak, a legyeket ruhadarabra téve, kis botra kötik s ezzel a veteményes földet napfölkelte előtt háromszor megkerülik s azután a botot a veteményes föld középebe bökik, hogy a madarak onnan elszokjanak. (Csertm.) Néhol a szobai szemetet sem e napon, sem karácsonykor nem viszik ki, hogy a tyúkok jó tojók legyenek. A hol ki szokás vinni, czélzatosan bizonyos irányba szórják, hogy arra járjon majd a majorság. (Cstm.)

Ebéd előtt a család mindegyik tagja részére egy-egy darab vágott fát támasztanak a tűzhely töltése mellé. A fákat, hogy megismerhessék: melyik kié, megjelölik. A melyiket ebéd után akár magától, akár ember vagy állat által megérintve, eldőlvé találják, az, a kit a fadarab személyesített, a következő évben meghal. Ha egyik sem dől el, nem lesz a háznál haláleset. (Csertm.)

E napon, szintén ebéd előtt, a gazdaasszony egy abroncsot vesz s az ezen belől levő térségen eteti meg a baromfiakat, hogy egész éven át úgy együtt maradjanak, mint az abroncsban voltak. (Csertm.)

A család minden egyes tagja, hogy erős, egészséges legyen, egy gerezd foghagymát eszik, forgácsra ül, tüskebogyót eszik, hogy piros legyen. (Pórsz.) Karácsonykor minden háznál sütnék búzakarácson. A nóta is azt mondja:

Hej karácson, karácson,
Van-e kalács a rácson?
Ha nincs kalács a rácson,
Mit ér ez a karácson.

Mielőtt a gazdaasszony az ebédet betáalná, azon tepsziből, a melyben kalácsot vagy rétest süttött, az ebédre készített ételneműek mindegyikéből ad a majorságnak. A gazdaasszony vánkosan üljön, hogy a tyúkok jó ülők legyenek. Ebéd után a család minden egyes tagja kiszalad s a gazdasági tárgyakon, melléképületeken stb. talált lyukakat szalmával bedugják, hogy sok kést találjanak s a következő évben semmit el ne veszítsenek és ha elvesztenek valamit, megtalálhassák. (Cstm.)

Az ezen napi eledelekből (bab, káposzta, lencse, répa stb.) a család mindegyik tagja egy kanállal tesz az asztalon levő üres tányérba. A lencsét, kenyérbe téve, a lónak és szarvasmarhának adják, a többit pedig szentjánosnapján a tyúkoknak. Ezt az ételt a tyúkok az udvarban lefektetett nyirfa abroncs által befogott térségen fogyasztják el. Ez által egész éven át egy csoportban maradnak. (Olt.)

A majorságot s némelyek a disznókat is, háromkirályoknapjáig abroncsból etetik. Ilyenkor azt szokják mondani: „Távozz ördög a majorságomul, marháimaktu!” Abroncsból e napon 7-szer, másnapon csak egyszer adnak, épen a neve kedvéért, különben rendes módon etetik a majorságot. Az abroncsba különböző terményt szórnak. (Lvh.) Ebéd után a gazdasszony egy óra hosszat marad az asztalnál, hogy tyúkjai jó tojók s jó kotyolók legyenek. Néhol, két ruha közé takart gabonafélét adnak a tyúkoknak, hogy jobb tojók legyenek.

Ugyancsak ebéd után a gyermekekkel inegrázogatják a gyümölcsfákat, kik azt a következő mondások között teszik: „01lan termü liégy, mind a miilen zabált vaok ién.” (Cstm.)

Az istállóba annyi szénát hordanak, hogy a barmoknak a karácsonyi ünnepek alatt elég legyen.

Az istállót szentjánosnapig nem tisztítják ki.

Karácsony böjtjén este – a délszlávoknál általánosan meglévő szokás szerint – az abroszszal betertett asztalra, egymástól némileg eltérő szokással, sőt, piros almát, gazdasági terményeket, eszközöket stb. raknak. A Cserta patak mellékén lévő községekben a szántóföldeken nőtt terményekből búzát, rozsot, zabot, kukoriczát stb. egy-egy marékkal bemetélt s megszózott 12 vöröshagymát, (hármásával az asztal négy sarkára helyezve.) ez alkalomra készült sodrófát, lapiczkát, köpülőt; továbbá a karácsonyra sütött friss kenyérből egy gyürkét, szent olvasót s a család minden egyes tagjának hozzájárulásával pénzzel megtöltött erszényt vagy a búza közé három darab kétfillérest téve, helyeznek az asztalra. Mindezeket egy asztali abroszszal lefödik s fölöttük költik el az ételt. Az asztal alá kis kötés szénát és szalmát tesznek. Néhol az asztal alatt lévő szalmára fekszik a család valamelyik tagja, hogy jelképezze Jézusnk a szalmán való fekvését.

Nagylengyel vidékén az asztalra búzarázó rostát, sűrűsítát, új seprőt, az asztal alá pedig lapos vasat ekekulcsot s egy zsombor zabot helyeznek. Szilvágyon ezeken kívül az asztal minden szegletére mogyorófpálczát, főveget, igaszegeket (régente egész igát) tesznek. Az asztal alatt a szénát a szalmával összekeverik. A teríték a karácsonyi napokig marad így. Az abroszból s azon vékából, melyben a gabonafélék voltak, terményeket vetnek. A sőt a viágra jött borjura hintik, hogy a tehén tisztán lenyalja. A felfúvódott tehének is adják. A beteg embert megfüstölik vele. A piros almáról aprószentekkor mosdanak.

Az ekevas a bőtermés, az erszény, illetőleg a pénz a pénzbőség bekövetkezésére nyújtanak reményt, a vöröshagyma megmutatja, hogy milyen idő lesz. A 12 részre osztott vöröshagymának minden gerezdje egy-egy hónapot

jelöl. A melyik hagyma-rész a legnedvesebb, az általa jelölt hónap lesz abban az évben a legesősebb, vagy leghavasabb.

A bortermésre is jósnak. Ha a vöröshagyma leve a besózás következtében lefoly, jó, ellenkezőleg rossz bortermés lesz. Az ilyen hagymát marha-betegségeknel szintén használják.

A karácsonyi sodrófával, lapiczkával a beteg embert, állatot dörgölik meg. A köpülő a tejfölnek vajjá való gyors kiválását segíti elő. A kaszakövet a megtallosult tehéntőgy húzogatasára használják, hogy a baj szerencsésen múlték el. A kalpagot kifordítottan a megigézett marha lehúzására használják. A gabonaféléket a tyúkoknak adják. A széna és szalma Krisztus születését jelképezi s azokat összefonva, a gyümölcsfákra teszik, hogy jó termők legyenek. Ojtványokat kötnek meg s egy részét a marháknak vetik. A rosta a búza megcsörmölyösödése, a söprű a boszorkányok ellen használ.

Ilyenkor néhol egy üveg bort s ugyanolyan nagyságú üvegben vizet visznek az asztalra. A szerint, a melyik „kidagad”, (a meleg következtében kiömlik,) lesz jó bortermés, vagy nedves, esős idő.

Az abroszt, melylyel karácsonynap előtt való estén az asztalt beterítették, vizkereszt napjáig hagyják ott.

Karácsony előtt való este a csertamelléki leányok a fejaljukat (fejvankos) megfordítják s valamelyik férfinak ruhájából egy darabot alája tesznek; a mit azon éjjel álmodnak, be fog teljesülni. Néhol a leányok ezen estén mosdanak meg karácsonynapra szólólag. A fonalat a karácsonyi ünnepekre el kell dugni, mert ki azt az ünnepek alatt valahol meglátná, szemfájós lenne. Este a majorságot lófejből itatják, hogy ne árthasson nekik semmi. (Nlengy.) A hány tagból áll a család, annyi szikra (parázs) tüzet raknak az előzőleg tisztára söpört tűzhelyre, sorban. Mindegyik szikra a család egy-egy tagját jelképezi. Éjféli miséről hazajövet megnézik: a kié meghamvad, az abban az évben beteges lesz; a kié tisztára hamuvá válik, az meghal. (Milej.) A háznép valamelyik nőtagja a tűzhelyen összesöpört parázsra vékonyan hamut hint s éjféli miséről való hazaérkezéskor az elsőül hazaérkező nőszemély a házat háromszor megkerüli s azután a hamuval befödött parászat megtekinti; ha azon koporsóalakot lát, abban az évben halott lesz a háznál. (Páka.) Akkor is halálesetet jelez, ha azon más nyomot látnak és pedig ha ember után eredő, akkor ember, ha állat után eredő, átlát fog elpusztulni. (Ztárn.) A hány tagja van a családnak, annyi koporsóalakú halmot készítenek hamuból; a kiének teteje beesik, behorpad, az abban az évben meghal. (Pórsz.)

Karácsony előtt való este a pásztorok, a sötétség beálltával, a kezükbe vett csengetyű s kolomp rázásával, kürtfúvással, ostorpattogatással végigvonulnak a falun, jelezve ezzel a Betlehembe való menést. Némelyek azt hiszik, hogy ha ilyenkor a faluban nagy lármát csapnak, a következő évben sok malacz s borjú lesz. (Bszgy.) Ha a zaj ideje alatt a kutyák sokat ugatnak, legközelebbi farsangon sok leány megy férjhez. (Bszgy.) A pásztorok zajcsinálásakor a kovács az üllöt kalapálja, a puskával bíró emberek lödöznek, a kaszákat, kapákat összeverik. A marhákat megetetik, megitatják, hogy a következő évben frissek legyenek.

Hogy a falu leányai a következő farsangon férjhez ne mehessenek, egye-
sek e nap estéjén trágycs szekérral kerülik meg a falut, (B.szgy.)

Karácsony előestéjén a 10-14 éves fiuk, rendesen kettcsével, köszönteni
járnak. Házról-házra mennek s miután engedelmet kértek a karácsonyi kö-
szöntő elmondására, a következő verset éneklük el:

1. Új hir csöndüt a fülembc a zicéjje;
Gyertek hát idé pásztorok, kellünk fő!
Mi örvengyünk, mi vigaggyunk,
A kis Jézus ma született, higgyük e.
2. Mit vügyünk hát ajándikot nekijé,
Üstöt, arant nem adhatunk.
Bankupiénzze büő országunk, Jézusunk.
3. Fújd meg pajtás ászt a furuglát,
Fújd e viéle ászt a vig nuótát,
A kis Jézus ma született, higgyük e.

A kisebb fiúk az általánosan ismert „Mennyből az angyal lejött hozzátok
pásztorok” ez. éneket éneklük.

Mikor a karácsonyi éjféli misére elsöt harangoznak, a leány a kútnál
tisztára mos egy poharat, a másodük harangozáskor megtölti vízzel és a szo-
bába viszi, a harmadük harangozáskor egy tojást üt s az ágy lábához teszi.
Éjféli mise után megnézi, hogy milyen alak látszik a tojácson. A milyen alak
azon mutatkozik, olyan foglalkozású egyén veszi el. (Bucs.) A férjhez menni
öhajtó leány az éjféli misére hívó másodük harangozáskor rááll az udvaron
lévő sertésvályúra; haját kibontja s azt fésűjével ezen szavakkal: „Fierho,
iiérho! az végyén e, kit én akarok!” háromszor lehúzza. Ez után a
következő farsangkor sok kérore számíthat. (Bucs.) Ugyancsak e napon
este a leányok a korcsmaczégérből egy kis részt lopnak, azt mézben meg-
forralják és e folyadékot, mielőtt éjféli misére mennének, a templomba vezető
útra öntik. A hányan azon keresztül mennek, annyi kérojük lesz. (Bucs.)

A konyhai vetemények szárait, leveleit késő ősszel összeszedik s azokból
söpröt készítenek. E söprövel karácsony előtt való este, éjféli mise előtt
söpörnek először s kiskarácsonyig (újév) ezzel söprik ki a konyhát és szobát.
Tavasszal pedig kiviszik a kertbe s ezzel hajszolják ki a kertben kártékony-
kodó tyúkokat. (Olt.)

Éjféli misére menéskor a leány a vele szembe jövö férfigyermektől meg-
kérdi, hogy mi a neve; a milyen nevet mond, olyan nevü ura lesz. (Kszig.)

Az éjféli misére való beharangozáskor a leány a szobában befelé söpör,
az asztalt megteríti, rá tányérát s evőeszközt tesz s azután egy ingben, mezit-
láb, a házat háromszor megkerüli s a szoba ablakán benézve, meglátja leendő
urát. (Lenti.)

A leányok az éjféli misére való menés alkalmával a zsebükbe kölest,
kukoriczát, tökmagot, hajdinát s más eféle veteménymagot raknak s azt a

templomajtóba elszórnák, vagy a szenteltvíztartóba vetik, hogy annyi kérőjük jelentkezzék, mint a hány az elszórt köles és pedig oly gyorsan jöjjenek, mint a milyen gyorsan beledobták. (Sziyh.) A templomban egy pár tökmagot eresztenek a legény csizmaszárába, hogy elvegye őket. (Kszig.)

A legények csak az esetben szórnak kölest, ha tudják, hogy a leányok azt nem teszik.

A leányok gyűrűt is eresztenek a szenteltvíztartóba, hogy a hányan abba belenyúlnak, annyi kérőjük legyen.

Néhol a leányok a legények csizmájába szórnák a kölest, hogy szeressék és elvegyék őket. (Kszig.)

A férjhez menni kívánó leány karácsonyi éjféli mise kezdetén a harangkötélből egy darabot elvág, azt a mise alatt megfőzi, a levében megmosdik, azután pedig az utcára önti. A melyik legény azon a miséről hazajövetkor rálép, feleségül kéri. (NI.)

Zalabaksán az a leány, a ki a harangkötélből akar vágni, a templombamenetel előtt titkos helyen öltözik föl. A kötelet otthon a disznóvályu fölött füstölik, hogy annyi kérőjük legyen, a hány disznó a vályúra megy. (Zbaks.) A karácsonyi éjféli mise alkalmával gyakorolt babonás szokások egyik legérdekesebbike az u. n. *luczaszékkal* van összekötve. A luczaszék egy közönséges, négylábú „kisszék”, melyet lucznapján kezdenek készíteni s azon minden nap valamit dolgozva, egész karácsony előtt való estig munkálnak, illetőleg a készítést úgy intézik, hogy épen ezen időre készüljön el. Tehát 13 napig dolgoznak rajta. A luczaszékét férfiak készítik s azok is gyakorolják vele az alább leírandó szokást.

Luczaszék. Az illető a székét titokban készíti az

istállóban, kamrában vagy padláson, (hiében,) tehát ott, a hol senki sem látja. Mert a luczaszékét a házbelieknek nem szabad látniok. A luczaszékét „vízhordta” fából, másutt „keresetlen” fából, vagyis olyanból, melyre véletlenül akad, ismét másutt nyírfából, vagy 13-féle fából készítik, melyet 13 helyről hordanak össze.

E luczaszékét készítője a karácsonyi éjféli mise alkalmával a templomba viszi úgy, hogy senki észre ne vegye. Mielőtt a templomba indul, mellényét visszaról veszi fel s nyakravalójára különös módon gombot köt. Némelyik a luczaszékbe az utolsó éket a templomban veri be. A luczaszékét némelyek a templom nagyajtaja elé, a kórus alá, közel a szenteltvíztartóhoz, mások az oltár háta mögé tették. Midőn az istentisztelet megkezdődik, az illető a luczaszékre áll s körülvéteti magát a dologba beavatott barátaival, hogy mások ne tudjanak a székéről s a boszorkányok hozzá ne érhessenek, mert ha hozzáférnének, lelöknék, sőt szét is tépnék. Úrfelmutatáskor aztán meglátja a templomba jövő boszorkányokat, vénasszonyokat, a kik a templomajtón jönnek be. Könnyű őket megismerni, mert némelyiknek nagy szarva, vagy bajsza van, másoknak nagy zséter van a fején. Szarvukkal bökölődnek a luczaszéken álló felé, azonban nem bánthatják, ha a székéről le nem

száll. Régente, mikor meglátta a rosszakat, mindegyikre rámutatott s elkiáltotta magát: „E jis ördög!” „E jis kisírtet!” „E jis boszorkán!” „Vezessik ki, nem i érdemli meg itt a helet!” Az illető asszonyokat néha kikergették s ők szó nélkül kimentek. Persze, olyan asszonyokat jelölt meg, a kik mint boszorkánykodók voltak ismeretesek a faluban. Némelyek felizgatott képzeletükben még kétfejű sárkányt is látnak, mely akkorára eltátja a száját, hogy a templomban lévő nép mind beleférne. A boszorkányok meglátása, illetőleg megnevezése után az illető a luczaszékről leugrik, nehogy a boszorkányok, valahogy hozzáférközve, lelőkjék s megöljék. Úrfelmutatás után, vagy a mise befejeztével a luczaszékkal, társaitól kísérvé, egy keresztútra sietnek, hol a magukkal vitt mogyorófpálczával kört húznak, a luczaszéket a közepébe teszik le, melyre annak tulajdonosa feláll vagy ráül s kísérői szorosán melléje simulva állanak. A kört csak oly terjedelműnek húzzák, hogy azt egészen betölthessék, hogy több ne férhessen a körön belül.

Éjfélkor, mások szerint éjfél után két óraker, egy boszorkány jelenik meg, ki megkérdi őket, hogy mit kívánnak. A boszorkánnyal a következő párbeszéd folyik: „Köll-e piézn?” „Köll!” „Ha köll, akkor messük még a zujjadat, osztán irgyuk a nevedet idé a könyvbe!” „Ném!” Ha ráállana, annyi pénzt kapna, a mennyit csak akarna, mert boszorkánnyá válnék. Ha a tűzpróbát a luczaszéken derekasan kiállja, azután meg fogja ismerni a boszorkányokat s meglátja, hol landul föl a pénz. (Cstm.)

A luczaszéket innen hazaviszik s elégetik, hogy a boszorkányok hozzá ne férjenek. Némelyik használja is. Többé azonban a templomba éjféli mise alkalmával nem viszik.

Különben ma már ritkán készítenek luczaszéket. A legtöbb helyen nem hisznek a hozzáfűzött szokásokban. Megtörtént már, hogy az illetőt leszállították mise alatt – a luczaszékről s rászóltak, hogy ne komédiázzék.

A karácsonyi éjféli mise után luczaszék nélkül is kijárnak némelyek a keresztútra és pedig úrfelmutatás előtt. Az illető ott mogyorófpálczával kört von s pálczával kezében, a közepébe áll. A kísértetek úrfelmutatáskor megjelennek. Ha nem ijed meg tőlük, minden kívánalma teljesülni fog. Ha megijedne s helyét elhagyná, vége volna: a kísértetek elvinnék. (Cstm.)

Karácsonyi éjféli misekor, úrfelmutatás idején, a marhák emberi hangon szólalnak meg. Mindegyik állat megmondja a másoknak, hogy miféle veszély környezi, hová jut, kihez kerül. Ezeket a beszélgetéseket a szénahányó lyukon hallgatják meg. Az istállóban nem szabad hallgatni. A ki hallaná, meghalna. E beszéd kívülről bögésnek tűnik föl. Ha ilyenkor a velük egész éven át rosszul bánó bérest az istállóban találják, szarvukra véve, agyon öklelnék.

Ha ugyanilyenkor hét kazalból húznak szénát a marháknak s az éjféli mise alatt elibük teszik, nem kell azokat a rosszaságtól féltetniök s jóevők lesznek. Természetesen, a máséból is kell ez alkalommal vinniök, (mert hisz ritka gazdának van hét kazal szénája) s könnyen baj származhatik e babonaságból, mert ha az a gazda, a kiéből lopva visznek, nyomórudat tesz szénája elé, akkor a szénavivő nemhogy megóvná marháját a bajtól, hanem egye-

nesen a veszélybe dönti, mert a következő évben megdöglik. (Csertm.) A kinek a szénáját meglopják, marháinak az étvágya elmegy. (Pmagy.) Éjfélikor megvakarják a marhákat, hogy szőrük egész éven át szép, „sikos” legyen.

A ki éjféli misekor a marháknak legelőször enni ad, annak abban az évben nem lesz baja. (Cstm.)

Ha a karácsonyi éjféli mise alatt a ló nyerit, az ökör meg „rikát”, azon évben abban az istállóban dögnek kell lenni. (Sziyh.)

A karácsonyi éjféli miséről hazatérő leány egyenesen az udvarban levő favágítóhoz siet; a mennyi vágott fát ott egyszerre átnyalábolhat, annyi kérés jár majd utána a következő évben.

Egyesek háromszor a kútba néznek s belekiáltanak, hogy abban az évben férjhez menjenek. (Valk.)

Némelyik leány disznóvályúnál mosdik, hogy legközelebb férjhez menjen. (Sziyh.) Mielőtt lefeküsznek, megmosdanak, de nem törülköznek. Álmlában az fogja letörülni, a ki elveszi. (Lvh.) Néhol ezt a mosdóvizet éjféli mise alatt három kútról merítik.

A karácsonyi éjféli miséről hazatérő leány félig lehúzza lábbelijét s úgy rúgja le. A merre esik, onnan várhat vőlegényt. (Bszgy.) A disznóólhoz megy s megrúgja a disznóolat, miközben háromszor ezt mondja: „Úgy gyűjjenek hozzám a kiérük, mint ere a vállura a disznuk!” (Bszgy.)

A férfi pedig a „hiéba” megy szalonnáért. Ha megijedés nélkül lehozza, semmiféle kísértettől nem fog félni. Ha nem merné levinni, nem szabadna belőle ennie más alkalommal.

A karácsonyi éjféli miséről haza érkező férfi a házat háromszor körül-futja s e közben benéz a szoba ablakán; ha úgy rémlik előtte, hogy a szobában koporsót lát, a következő évben halott lesz a háznál. Megtörtént már, hogy ily alkalommal egyesek a koporsó képzelt látásától halálra ijedtek. (Cstm.) A ki karácsony böjtjén este élő legyet fog, jó méhésző lesz. (Valk.) A valkonyaiak, midőn Bánokszentgyörgyről az éjféli miséről haza mennek, száraz gályákat vagy szalmát meggyújtva „fáklavilágot” csinálnak.

Karácsonynap kora hajnalban a marhákat megitatják, hogy a víz „zsirosát”, virágosát leigyák. A nép, ugyanis, azt tartja, hogy a víz a kútban ilyenkor virágzik. Ha azt leitatják, a marhák a következő évben kövérek és egészségesek lesznek.

A kocsis a lovaktól karácsony reggel megkérdezi, hogy mit ehetnének s a lovak megmondják. (Rózssz.)

Reggel vízzel telt sajtárt tesznek a trágyadombra s abba almát és ezüst-pénzt tesznek. E sajtárból mosdanak s itatják aznap állataikat. A ki a szobában mosdik, azt abban az évben az eső elveri a mezei munkától. (Lhf.)

Ugyancsak e nap reggelén nem szabad fésülködni, mert az illető csúzos daganatot kap fejébe. A marhák jászolába nagyfejszét tesznek s arról etetnek. (Csertm.)

A karácsonyi szemetet zsomborba teszik, betakarják s szentjánosnap reggelig ott hagyják, amikor is napkelte előtt a fatövébe hintik, hogy bő termés legyen. (Ztárn.)

A csertamelléki leányok tenyerükön három gombócot gyúrnak; ezek közül kettőbe papírszeletet tesznek, melyekre valamelyik kedvelt legény keresznevét írják fel. E három gombócot a fazék forrásban lévő vizébe belevetik s a legelőször felszínre bukót mezítelen kézzel kikapják. A milyen nevet rejt a gombócbban levő papír, olyan nevű férjet kap az illető. Ha üres papírszeletes gombóc bukkan föl először, akkor az illető a következő évben nem megy férjhez. A hol több leány van, természetesen mindegyik külön-főzi meg a maga gombóczát.

Ha a leány karácsony reggel ismeretlen férfit lát, megkérdi, hogy mi a neve s olyan nevű férje lesz. (Lenti.)

Az asztal fölött a gerendára erősített nadrágra vagy füzőre 2-H almát kötnek s ezek hetekig ott csüngenek.

Ha a leány karácsonykor a vízzel telt tányérba három piros almát tesz. s mise után azokról megmosdik, egyik almával meg az arcát megdörzsöli, arca egész éven át piros lesz. (Várh.)

A ki a karácsonyi miséről hazatérőben útközben elesik, az abban az évben meghal. (Csertm.) Mikor az özvegy vagy leány a templomból hazaér, kiáll a kapuba s piros almát vesz a kezébe és azt eszegeti. A melyik nőtlen férfi előtte elmegy, az lesz a férje. (Ztárn.)

A karácsonyi déli harangszókor a tyúkokat tiszta búzával kell jól tartani, hogy annyit tojjék egy-egy, a hány szem búza a szakasztóban volt. (Cstm.)

Karácsonyi ebéd alatt a gazdaasszony ne keljen fel, hogy tyúkjai jó ülők legyenek. (Lvh.)

A ki karácsony napján legyet fog, méheket talál az erdőben. (Szijh.)

Karácsonykor fonalat szárítani, ruhát mosni s szárítani nem szabad, mert arra a rúdra, melyen a ruhát szárítják, a marha bőre jut föl, vagyis a gazda marhája közül valamelyik megdöglik. (Cstm.)

Karácsonynapján ruhára kell ülni, hogy a tyúk jól üljön. (Rad.)

Az asztalra nem szabad könyökölni, mert az illető keléses lesz. (Rad.)

A gerendáról az oda száradni tett fát leszedik, hogy a háznál állat ne dögöljön el. (Bdf.)

E napon a gazda ne feküdjék, mert a következő évben lusta lesz, elveri kapásait az eső s gabonája megdől. (Lhf.)

Karácsony este a csizmába szalmát dugnak s azt kiskarácsonyig benne hagyják; ekkor kivéve, a ház üstökébe gyömösölik. Ha aztán a nyár folyamán a-marha fölfuvódik, a szájába teszik s rágatják vele, hogy a baj elmúl-jék. Némely házban ily eltett szalmából 30 éves is található. (Cstm.)

Ha a karácsony éj csillagos, akkor *sötét* pajta, (tele pajta,) ha felhős, akkor *világos* pajta (üres pajta) lesz a következő évben. (Cstm.)

Érdekes, hogy a katolikusok közé szorított reformátusok (M-ilej, Kus-tánszeg, Barabásszeg községekben) szintén hódolnak egyes, tisztán katho-likus jellegű szokásoknak. Ők is mennek Balázst, Gergelyt stb. járnai és pedig a távolabbi községekbe is.

A karácsonyi u. n. *számosnapokban*, mely karácsony előtt való nap kezdődik s vízkeresztnapjáig tehát 12 napig – tart minden – napról egy-egy

hónapi időt jósolnak. A milyenek egyes napok időjárás tekintetében, olyan nap lesz az annak megfelelő hónapban. PL: karácsony januárt, szentistvánnap februárt stb. hónapot jósolja meg. Néhol a hónapokat fordított sorrendben veszik: karácsonynap deczembert, szentistvánnapja novembert stb. jövendőli. Ezek szerint, ha pl. karácsonynapja száraz, akkor január száraz, vagy ha hátulról kezdik: december száraz idő lesz. Az esős, zivataros vagy változó nap ugyanilyen időjárású hónapot jelez. Ha egy-egy ily napon változó az idő, akkor az illető hónapban is az lesz. Pl.: reggel száraz idő, akkor a hónap megfelelő részében, vagyis elején száraz idő fog járni stb. Ha a júniusra szóló nap délelőttjén nedves, ködös idő van, sok szénája lesz. Ha délután is rossz idő van, árvíz önti el a szénát.

A karácsonyi számos napokban nem jó párolatlan fonalat látni, mert az újévben fájós szemű lesz.

Karácsony estéjén, illetőleg szentistván előestéjén járnak „regünyi”\ Sójtörön karácsony előtt 2-3 héttel kezdik s időközönként karácsony másodnapjáig gyakorolják. Puszta Magyaródon karácsony másnapján, hajnalban regölnék. A regölés árpádkori énekmondóink, az u. n. regösök után maradt fenn. Beöthy Zsolt⁸⁹⁾ a regösöket egyenesen énekmondóink azon rendjének tartja, a kik, nevük után Ítéelve, már ősidőktől fogva a nemzeti hagyomány hivatásszerű őrzői voltak. Dr. Sebestyán Gyula, kitűnő folkloristánk szerint⁹⁰⁾ a regölés nálunk a XI. század legelején keletkezett. Az augsburgi menekültektől származott, üldözött regösök népi utánzatai. Maguk a regösök, m ig Szent István királyunk figyelme rájuk nem irányult, kóborló, pogány hagyományokat ápoló, vándor énekesek voltak, kiket a nép ördögösöknek tartott.

A regösöknek a budai várhoz tartozó külön birtokuk volt: Regtelöknek nevezték. Ez a Regtelök 1347. körül már idegen kezekben volt, tehát ez időtájt a királyi udvari regösök rendje már megszűnhetett. Egyes dalosok azonban sokáig akadtak. Thuróczi idején nagy volt a számuk. Gáleotti szerint Mátyás királyunk asztalánál is énekeltek. Tinódy Sebestyén a XVI. században még számosat ismer. A regölés tehát a régi regösök énekeinek a nép közé szorult s ott a mai napig megőrzött töredéke. A regölés régi pogány szokás maradványa.

Maga az elnevezés keletről hozott ugor szó, mely énekest, bűbájost, sámáni jelent.⁹¹⁾A regölés, mint tudjuk, csak a Székelyvidék 1-2 községében s Dunántúl, különösen Zalamegyében van még szokásban.

A legelső regöséneket Göcsejből Pländer Ferencz, novai esp. plébános közölte a már többször említett Göcsej esméretében.⁹²⁾

A regölés régente újévi szokás volt. A bekövetkezett naptári változásakor, mely a karácsonyi újévet áthelyezte január 1-ére, a regösök a regölést nem hozták át a naptár változással, hanem a régi napját hagyták meg.⁹³⁾

Regölni rendszeren 15-20 éves fiuk, legények járnak. Régebben java-korbéli házas emberek, „embernyi emberek” is eljártak. Nagylengyel vidékén még most is csatlakozik hozzájuk egy-egy 40-50 éves korban levő férfi. Számuk 4-8. Valaha tömegesen, 20-30-an jártak. Köztük egyik bikát, másik macskát s néhol harmadikul egy koszos malaczt képvisel. Mások

bikát, kant és macskát szerepeltetnek. A bika lánczos bottal, (régebben csengő vagy láncz lógott a nyakán) a macska nyárssal jár, a malacz nyakában tarisznya lógg. Bakon mindegyik lánczos botot hord, másutt csak néhányan. Szilvágyon korbácsot hordanak magukkal, melylyel a házbelieket – az ének befejeztével – megcsapkodják. Egy közülük néhol nyirfaseprőt hordott magával. Nagylengyelben s vidékén azt, a ki a nyerendő élelmiszerhez a tarisznyát, öregzsákokat hordja, koredomnak nevezik. Néhol közönséges, mindennapi, másutt feltűnően rongyos ruhában járnak. Több helyütt ez alkalomra felöltözködnek. Csonkahegyháton a 6-7 regös közül 3 kenderből vagy bundabélésből bajuszt és szakált ragaszt, kifordított ködment vesznek magukra s fejükre kifordított báránybőr siphát tesznek.

Regösök.

Házról-házra menve, csaknem az egész falut bejárják. Legszívesebben olyan házakba térnek be, hol felnőtt leányok vannak, kiket a legényekkel – a kiknek szánták – „e regünek” vagy „ögyüregünek”.

Az illető háznál a szobaajtó vagy ablak alatt megkérdezik, hogy „Szabad-e regünyi?” Az engedelmet többféle mondókéval kéri. A legegyszerűbb: „Szabad emondanyi Szent Isfán ünöktyit?” Hosszasabbak: „Meggyüttek Szent Isfán szuógái na' hidegekké, na' havasokke, (vagy hideg-havas

országbu,) kinek füle fagyot e, kinek lábo fagyott e. Ej regü rejtem ászt is megengetté az nagy Úristen!” „Meggyültek szegin Szent Isfán szuógái, e vuótak na hideg-havas (v. nagy idegen) országbo, kinek fülö, kinek farka fagyott e; itt akargyok engesztenyi. (Vagy: Van-ë a háziasszonnak ollan orvossá, a ki ászt megyuógyittyta.) Ek kis rövid versünk van, nyomgyuk-ë vaj nyomgyuk?” A „nyomgyuk” szónál az ajtó kilincset megnyomják. Ha a házbeliék el akarják mondatni, kikiáltják: „Mongyátok!” Ha nem: „Nyomgyátok!” A hol a regölést nem engedik meg, a gazdára valami gúnyosat, nem-tetszöt kivannak, pl.: „Aggyon a zisten ennek a gazdának száz uólat, ëk koszos malaczo, áaszt is vügyö el a zördög. (Vagy farkas.)” Néha garázdálkodnak is. Pl. a bika elkezd bömbölni s azután nekiszalad a favágitónak és a fát szétszórja, a szekeret felfordítja stb. A macska szalonnáért vernyákol s bicskájával körülkarmolja a ház oldalát, vagy bepiszkítja a házat stb. A kan rőfög, döngeti a kerítést, kaput stb. De meg is történt, hogy néhol „hammas vizzate” (lúggal) leöntötték.

A regösénekek rendszeren az anyaközségek szerint változnak.

Itt a Milejben feljegyzettet mutatom be:

1. Kell fő gazda, kell fő!
Szállott Isten házodra
Sokáve seregive,
Szárnyos angyaláve. ⁹⁴⁾	Mind a csávássajtar;
Akkora uórgyát,
Mind a mestergerenda,
Akkora szalánnát,
Mind e za zajtu!
Haj regü rejtem stb.
2. Kijeték asztala
Szent uótár vuóna;
Kijeték abrosszá
Szent ostya lehetne;
Kijeték pohara
Krisztus viéri vuóna;
Haj regü rejtem stb.	5. Aggyon a zuristen
Ennek a gazdának
Eh huód fűödön
Száz kereszt búzát,
Ezër annyi számát!
Haj regü rejtem stb.
3. Aggyon a zuristen
Ennek a gazdának
Kiét kis ökröt,
Ek kis biérëst;
Annak a kézibe
Aran ekeszarvát,
Ezüst ostornyelet.
Haj regü rejtem stb.	(A következő versekben <i>rozso</i> ,
<i>zabot</i> , <i>bükkönyt</i> kivannak. Utó-
binál <i>száz boglyát</i> s ezerannyi
<i>köblöt</i> kivannak.)
4. Aggyon a zuristen
Ennek a gazdának
Ek kis disznut;
Annak a disznunak
Akkora hájot,	6. Aggyon a zuristen
Ennek a gazdaasszonnak
El lud állát
Száz zsiba fíját,
Ezër mennyi számát!
Haj regü rejtem stb.
	7. Aggyon a zuristen
Ennek a gazdaasszonnak
Et tik állát,

Száz csibe fiját,
Ezër mennyi számát!
Haj regü rejtem stb.

(Ugyanily módon verselik egy
récze, egy póka alját is.)

8. Amott kerekedik
Eh homálos fölhü,
Abba a fölhübe
Csodafim szarvas,
Csodafiu szarvasnak
Ezër ágo-boga;
Ezër ágo-bogán
Ezër mise-gyertya;
Gyuójtatlan gyullaggyik,
Uójtatlan alugyik.
Haj regü rejtem stb.
9. Itl is vaon ész sziép liján,
Kinek nevë: Mari,

Amott vaon ész sziép légin,
Kinek nevë: Gyuri;
Észt a ljánt az a Gyuri légin
Összü pöndörgesse,
Kebelibë rëjcsë,
Mind a kis nyúl farkát,
Összü gömbölgesse!

10. Ajtu mellett csatos erszin,
Abba vaon kiétszáz forint;
Felë szëgin regüsöki,
Felë a gazdájí.
Haj regü rejtem stb.
11. Ha beereszt kijeték,
Becsiszegünk-csoszogunk,
Ha be nem ereszt kijeték,
Ecsiszegünk-csoszogunk.
Kukoricaszár a nadragunk,
Cserfakiérëg a bocskorunk.
Haj regü rejtem stb.

Ezt mondhatjuk a legtökéletesebb regös-versnek. Egyes részeit vidéken-
kint más-más szókkal, kitételékkal mondják. PL: az 1. versnél Gutorföldén:
Sereged magáve, őrzü angyaláve.

Sárhidán: Sereged magáve, Terített asztaláve, Teli pohara ve.

A vers-szakokat néhol így mondják:

Haj regü, riégi törvin.

Vagy: Riéjj Riétt ökör, Rök ökör, riégi törvin,

Haj regü rajta!

Továbbá: Röjtököm riégi törvin.

A 3-ik verszaknál egyes helyeken:

Niégy v. hat sziép (v. kis-) ökröt,

Niégy v. ész szuóga biérëst,

Pöngüs, pöngüs szekeret,

Aranyos ostornyelet.

Mondanak továbbá:

Eppár ökröt,

Eppár ökör melli

Ek kis biérëst; (Sárh.)

Kisebbik biérësnék

Aran ostornyelet,

A naobbik biérësnék

Aran ekëszarvat. (Gf.)

Kivánnak még:

Kiét kis lovacskát;
 Mellijë kiét kocsiskát;
 A kisebbik kocsisnak
 Aran ostornyelet,
 A naobbik kocsisnak
 Aran ekészarvat. (Gf.)
 Et tehin alatt
 Niégy bikaborgyut,
 Ed disznu alatt
 Kilencz malaczfijat. (Cstm.)
 Ek kis akut,
 Száz darab disznut,
 Kiét kis kanászt mellijë.
 A naobbik kanásznok
 Aran fejszefokot, (v. arán kampusbotot,)
 A kisebbik kanásznok
 Aran kampus-botot. (Ztárn.)

Továbbá egy ólba 100 malacztot. Itt-ott a közölt versben megnevezett terményeken kívül krumplit is kivánnak (100 szekérrel, ezer annyi számával, vagy ezer annyi hasznával.) A „csodafíu szarvas” helyett Gutorföldén „csodafíju marháját” mondanak. A 10 versszaknak a 4 utolsó sorát Gutorföldén így mondják:

„Söndöröggük, pöndöröggük,
 Mind a kis nyúl farka.

Sárhidán: Csöndörgesse, pöndörgesse,
 Mind a cicza farkát,
 Miég anná is jobban,
 Mind a cicza farkát.

A kebelébe „rëjcsit” helyet néhol „ejcsë” és pedig Szilvágyon.

„Aszt is csak úgy ejcsë,
 Hogy egymást szeresse.”

A 11. versszak első sorai helyett Gutorföldön:

„Dërekaro csatos erszint,
 Bele kiétszáz forintot.”

Sárhidán: „Szegen állu csatos erszin.”

A 12. versszaknál néhol a bocskort nyirfakéregből állónak mondják, azután a „duómányuk” vagy „köntösük” hajdinából vagy hajdina-szalmából való. Néhol csak 7-8 versből áll a regös-ének; ott aztán, természetesen, a kívánságok egyrésze elmarad, avagy a szokott bevezetés hiányzik.

A regős ének dallama
1. Zalatárnokról

*Kell fo garda, kell fő! Száll a börtönhárodan, Szerged-magáve,
teritell avortaláve. Haja magoké háro Szent templom vuóna;
Haja magoké avtula Szent uólar vuóna. Ríjz töhöm ríegi törvin
Haj regü rejtem' Ast. is megengette. Aggyova nagyvriston omekagax
dánok, ak kis akut Szar darab diarnutkül Kis Kanásrt melljé.
A nagyobbik Kanászrnok aran fejsé fokot, A kisebbik Kanászrnok
aran Rampusbotot. Emitt Kere kedik éfeketé földhü; abba lege
liszvin csodafíju - szavas. Csoda fíu-sz arvasnak eir ágo bogu
ezor mise. gyertya, gyólytalan gyullaggyik, oustatlan alagyik
Sondörögygik, p. d. ndörögygik mint a kisnyul farka; micg unvia is jobban;
mind a crizu farka. Falon lévü csatos croxin, abba vaon
erör forint; felé a yar-daju, felé sregin regölü- i*

Éneklés közben a bika (esetleg a többiek is) a lánczos botot a földhöz veri, taktusosan, vagy általában a nagyobb hatás kedvéért „Küzörgetik a nuótát”. Közben a bika bökölődik, egyet-egyet bömböl, a macska megnyávog.

Szilvágyon a bika, regölés után, a konyhába szökött s ha tehette, az ott levő kósóra botjával rávágott s a letört darabot eltette. Az ének befejezte után a regősök a szobába hatolnak, hol a házbellektől tojást, szalonnát kapnak.

Szentliszlón búcsúzáskor a szoba gerendáit botjaikkal megveregetik, hogy áldás szálljon a házra.

Ha a regösök nem kapnak alamizsnát, ugyanúgy garázdálkodnak, mint mikor nem engedik meg a regölést.

A regösénekben előforduló „*riégi törvin*” régi szokást jelent.⁹⁶ „*Röjtök*” alatt rejtekhely értendő. A „*riétt ökör*” (Dr Sebestyén Gyula szerint) sült ökröt jelent. A „*regü rejtem*” valószínűleg a „regélés titkára” vonatkozik. Mondják még: „No, regilj valamit!” vagyis: mesélj, beszélj el valamit.

A sült ökör áldozati állat volt. A Mithrás-kultusz maradványa. (Mithrás, a legyőzhetetlen napisten – Deus sol Invictus – a tavaszi bika áldozatokkal volt kapcsolatos.)

Azt a földet, melyet éneklés közben a taktust verő lánczos bottal föl-törnek, a ház népe összesöpri s gabonával keveri össze. E keverék egy részét a majorságnak adják, hogy jó tojó legyen, más részét pedig a vetőmag közé keverik, hogy bőtermős legyen.

A regölöket az összegyűjtött alamizsnából, mely rendszeren dió, száraz gyümölcs, szalonna és borból állott, a korcsmában fogyasztották el. De egyes helyeken a bikát képviselő regölőfiu szülei vendégelik meg.

A regölés és az azzal összekötött szokások, különösen újabban, nagyon pusztulnak.

A karácsony után következő szentistvánnapon az udvarba tett vödör vizéből mosdik a család mindegyik »tagja, mint karácsonykor. A vödörben piros alma van. A ki utoljára mosdik, az almát megtartja. Foghagyma gerezdet tesznek a favágító törzsöke alá, hogy a tyúkok hasznát el ne vigyék. (Pmagy.) Lendvahosszufaluban a „csapkodás” (korbácsolás) szintén ezen a napon van. A marhákat napfölkelte előtt megitatják, hogy „viértállu” vagyis „rögin” meg ne szökje. (Lhf.)

A hol a regölés már megszűnt, ott a 10-13 éves fiuk *Szent Istvánt járnak köszönteni*. Azon házakat, hol István nevű gazda van, fölkeresik s a házbeliek engedelmével a szokásos kérdegetés után verses köszöntőt énekelnek.

E köszöntő:

<p>1. Meggyüttünk mink juó este,
(juó este,
Isfán köszöntisire;
Isfán liégy egissigbe!
Köszöntünk reminsigbe!</p>	<p>4. Fövütessik mennyékbe,
Ott ütessik szén szieékbe,
A szentek seregibe.
A szentek seregibe.</p>
<p>2. Ha megirted napodat,
Szüfföveradásodat;
Álgyod a Jézusodat!
Megvátu Krisztusodat!</p>	<p>5. Paradicsom szieép kerbe,
Piros ruózsa sok benne.
Marijának abbu kötnek bok-
(ritát,
Szent Isfánnak koronát.</p>
<p>3. Ászt ámottam ámomba,
Muózes fekszik ágy ómba;
De nem Muózes fekszik benn,
Hanem Isfán nyugszik benn.</p>	<p>6. A Gábriel arkangyal Mariját
(köszöntötte,
Az ablakon kiáttyo:
Üdvözligy szúz Marija,
Egeknek királni annya.</p>

A régi kanászok azt tartották, hogyha szentistvánnapon a fák zúzmárások és később a nap kisüt, akkor azon esztendőben sok makk lesz.

Szentjánosnapján meg a János nevű gazdákat köszöntik, szintén versekben. A vers hasonlít az István-köszöntőhöz:

1. Meggyüttünk mink juó este,
(juó este.
János köszöntisire,
János liégy egissigbe,
Köszöntünk reminsigbe!

6.
2. Horn megirted napodat, na-
(podat.
Szűz szén pátronusodat.
Álgyod a Jézusodat,
Megváltu Krisztusodat!

Miéi erdünek lomgyai, lom-
3. A mennyeknek piharczán, pi-
(harczán,

Ott szedik a vijolát;
Szén Jánosnak koronát,
Szén Jánosnak koronát.

8. Lölkü atta a fáját, a fáját,

4. Fövitessi mennyikbe,
Ott ütessi szén sziekbe,
A szentek seregibe,
A szentek seregibe.

5. Szén Jánosnak áldáso,
Szálion erre a házro.
Benne levü niépeket,
Buzdiccsón nagy örömrre.

Kis örömrre, nagy örömrre,
Köszöntünk tiégédet,
Szomorúság, háborúság
Távozzik tüled!

7. Sikmezünek köveji, köveji,

Leboruva annyí áldást mon-
(dok rád,
A hány hajad fejedén áll.

f₇^áJ? ^{atta} bimbaját.

Virág ^{atía uoma ját} ...⁴

Boldogságos szűz Mariját

(Zbes.)

Végezetül mind ennél, mind a szentistvánnapi köszöntőnél az ének befejeztével a gazdához bekopogtatnak, ki bort vagy kétfüllérest ad.

Hetes vidékén s Göcsej egyrészében szentjános- és szentistvánnap reggelén járják a „csapulást” vagy korbácsolást is.

E napon a boroshordókba szentelt bort öntenek, hogy a boszorkányok hozzá ne férhessenek. (Sárh.)

A szentelt bort „tiévélédett emberre” s lázban lévő gyermekkel itatják. (Ztárn.) Marhák gyógyítására szintén használják, ha igézésben szenvednek. Vizzel vegyítik s a beteg marha hátát keresztalakban meglocsolják.

Aprószentek s szentjánosnapján 10-13 éves fiuk járnak, kettesével, korbácsolni. Már hajnalban kezdik. Kisebb helyeken az egész falut bejárják, nagyobb helyeken csak a szomszédos házakba s közelebbi ismerősökhöz látogatnak el. Minden előzetes engedelemkérés nélkül lépnek a szobába s elkezdik mondókájukat: „Hála Isten, hom megirtuk észt a máji szent napot, ummind aprúszenteknaptyát. Aggyá Isten, hot többeket is iérhessünk, de ne illen buve-bánatte: jobb, örvendetes napokke!”

Néhol a gyermekekhez hozzáteszik: „Szuófogadu liégy; ha főnek künnek, lenek menny, ha lenek künnek, főnek menny!”

E mondásuk közben folyton sorban csapkodják sárgafűzfából 8 ágra font korbácsukkal a házbülieket.

A leányoknak közben azt kívánják, hogy a legközelebbi farsangon férj-

hez menjenek. Mondókájukat ezzel a kivánalommal zárják be: „Egissigés firiss liégy, kelisés, porzsávás (vagy kórságos) ne liégy.

Nem egyszer komoly összetűzés származik a korbácsolásból, mert egymást érzékenyen megsuhogtatják.

Szilvágyon a szobaajtót verve mondják el mondókáikat, melybe bő bort, bő búzát, holtuk után léleküdvösséget, a gazda disznainak csávássajtár-nagyságú hájat s ajtónagyságú szalonnát kivannak. Ennek elmondása után mennek csak a lakásba s csapkodják meg a házbelieket.

Hetes vidékén a korbácsolok guggoló helyzetben a földet csapkodják a következő mondókával: „Aggyon Isten piénzt, bort, búzát, liéleküdvösséget. A gazdának 100 forintot, a gazdaasszonnak ép puttón puóturát. Úgy üllenek a kijetek tiktyikok, mind a zién kiét m . . . m!”

Egyesek a marhákat is megkorbácsolják, hogy egészségesek legyenek.

Tamásnap. A ki tamásnapján disznót öl, minden évben kell e napon valami háziállatot ölnie, mert különben Tamás fog ölni, vagyis háziállatai közül valamelyik eldöglik. (Rad.) A tamásnapon ölt disznóhájat tarisznyába varrják. Ha ilyen tarisznya madzagjával a szekér agyát végighúzzák, vagy azt kocsi-ra, szeké-re teszik, 15 ló sem bírja elhúzni. Rendesen a menyasszony vivésénél használják, hogy azzal a menetet visszatartsák. (Bszgy.) A tamás-napi disznóhájat benedekhagymával s lasztikom gyökerével összetörik s sok-féle betegségnél használják. (Kustsz.) Az ilyen hájjal a megrontott marha szarvaközét is megkenik tamásnapján, hogy *haszna* visszajöjjon. (Pórsz.)

Két karácsony között (karácsony s újév) nem szabad nyers fonalat látni, mert az illető szemfájós lesz. (Szilv.)

f) *Vegetes babonák.*

Mosdóvizet este nem szabad kiönteni, mert az embert a rosszak meg-kisértik. (Nemhet.) A ki a mosdóvizet kiönti, annak a lábai elgyöngülnek. A ki tükörbe nézeget, éjjel ördögöt lát. (Bf.) Az úton lévő tüskét félre kell dobni, mert a ki ezt nem teszi, 7 bűnével több lesz, holott ha eldobja, bűnei 7-tel kevesbednek. (Nlengy.) Ha a talált patkónak 7 lyukja van, azt nem tanácsos fölvenni, mert az illetőt szerencsétlenség érheti. (Bf.) A ki messze útra indul, harisnya– vagy csipőcsalánnal kenje meg a lábát, hogy föl ne törjék. (Pórsz.) Ha a fehérnép a disznó orrát megeszi, vigyázatlanná válik, összetöri az edényeket. (Bf.) A ki hangyabizserikével kezét összevissza dör-zsöli, annak a keze után mindenféle „küötemin” (tésztaféle) hamar megkel. (Ztárn.) Midőn a leány első izben kenyértésztát dagaszt, vánkossra állítják, hogy a kenyér úgy dagadjon meg, mint a vánkoss. (Sztad.) A ki ünne-pnappal alszik, abban az évben beteg lesz. (Sztad.) Néhol a kutakat csak újhold-vasárnap merik ki. Kedden és pénteken a disznó alól néhol a trágyát nem hányják ki. Általában kedden és pénteken nem jó semmihez sem fogni, mert a dolognak eredménytelen vagy szerencsétlen kimenetié lesz. A ki nem mosdik meg, az angyalok a vizet utána hordozzák; a ki délig nem

mosdik meg, az angyalok a vizet utána öntik és az ördögök kísérik. (Böde.) Az olyan haranggal, melylyel vízbefútat harangoztak ki, felhő eleibe nem szabad harangozni. (Milej.) Régen az akasztott embereket több ideig függni hagyták. Lepotyogott csontjaikat a kocsisok összeszedték, hogy azokat használva, gyorsan tudjanak hajtani. (Bdöbr.) Ha a társaságban észrevétlenül elcsendesednek, azt hiszik, hogy angyal suhan el fölöttük. Ha a hó télen többször esik nappal, mint éjjel, akkor abban az esztendőben több fiú születik, ellenkezőleg pedig leány. A ki azt akarja, hogy bajsa vagy szakálla ne legyen, az az először dagasztó leány kovászos kezével kenesse meg a szakái és bajusz helyét. (Szilv.) Ha munkaközben a kasza az u. n. lakatfüvet éri, rögtön leesik a nyeléről. A lakatfüvet úgy ismerhetik meg, hogy azon füveket, a melyek között lakatfüvet vélnek, összeszedik, forróvízbe teszik s azután a folyóvízbe dobják. A lakatfü a folyón fölfelé úszik. (Böde.) Lakatfüvet oly módon lehet szerezni, hogy a küllümadár (harkály?) fiainak odúban lévő fészket fával betömik. A küllümadár lakatfüvei azt kinyitja. Már előzőleg piros ruhát dobnak a fa alá, a hová a küllü a lakatfüvet lebotcsátja. Ha keszkenő nem volna ott, addig vinné, míg tüzet talál s abba dobná. A kinek lakatfüve van, mindent ki tud nyitni. (Böde.) A mely asszony a macskát agyonüti, annak jó kenyere nem lesz. (Bf.) A ki márczius hóban mosdik, az a naptól nem barnul meg. (Bszgy.)

Patyolattököt, gesztenyét csak az őszi vetés után mernek némely háznál enni, nehogy szurkos legyen a búza. (Valk.) A ki magán, vagy mászon ruhát varr, „ostoba” (feledékeny) lesz. (Páka.) Ha valakinek a jobb tenyere viszket, pénzt kap, ha a bal tenyere viszket, pénzkidása lesz. (Csertam.) Ha valakinek a jobb szeme viszket, sirás, ha pedig a bal szeme viszket, öröm fogja érni. Az orrvizsketés perpatvar, boszúság előjele. (Páka.) A balfül csöndülése rossz, a jobbful csöndülése jó hír hallásának az előjele. (Cstm.)

Az „iéhomra” (éhgymorra) tüszentés vasárnap szerencsét jelent. Hétfőn: az illetőt szeretője emlegeti. A többi napokban boszúságot jelent. (Páka.) Az útrakészülő jobb lábbal lépjen ki a ház küszöbén, hogy szerencsétlenség ne érje. (Páka.) Ha valaki útra kél s előtte kigyó mászik vagy nyúl fut keresztül az úton, utazása szerencsétlen lesz. Ha a kánya az ember feje fölött károg, szerencsétlenségre lehet elkészülve. Ennek elkerülése végett azt kell ilyenkor kiáltani: „Kár a zanyád fejire!” (Csertm.) A „kokas kërrogáso”, a macska mosdása, vendég jövetelét jelzi. Visszajáról bort önteni, kenyeret metszeni nem szabad. A ki a söprőt elégeti, a pokolban mindig söpörni fog. (Bszgy.) A kit söprő vei megütnek, az lusta lesz. (Bszgy.) A melyik papot a rózsafüzérek fejkötővel megvernek, annak többet nem szabad misézni. (Nlengy.)

Mikor a kakukszót tavasszal először meghallják, azt kérdik attól: „Kakukmadár, hány iévig iélek miég?” A hányat a kakuk kukkant, annyi évig él az illető. Ezt azonban kevés hiszi komolyan. Ölés közben nem szabad az állatot sajnálni, mert nehezen döglük meg. Vannak u. n. szerencsétlen kezű emberek, kik az állat életét csak nagynehezen tudják kioltani.

A kemenczében való fütéskor véletlenül befutott s onnan szerencsésen kimenekült csibének tollából a legény egyet a haja közé tesz s biztosra veszi,

hogy nem válik be. (Csrtm.) Némelyik ruhájába varrja s akkor nem lesz rab. Kstszt.) Ha valaki egy tárgyban megbotlik, nem szabad káromkodnia, ellenkezőleg: imádkozzék, mert a botlást valami elkárhozott lélek okozza azért, hogy érette az illető imádkozzék.

A leányoknak szép hajuk lesz, ha a „hajgálu borosta” levelében lévő ti. n. kányavízzel megkenik. (Cstm.)

Ha valaki először idegen házban alszik és a szoba gerendáinak számát háromszor megolvassa, a mit álmodni fog, rövid idő alatt beteljesedik. (Csrtm.) Ha egy legény valahol először hál, a háziasszony figyelmébe ajánlja, hogy a szoba négy sarkára gondoljon négy leányt. A kiről ezek közül álmodik, az lesz a felesége. Ha valaki idegen háznál nem ül le, elviszi az álmot.

Ha a réteken sok fehérlóher van, az erdőben, sok vargánya nő s ha a rozsban sok az anyarozs, kolera lesz. (Nlengy.) Ha a „poczuk” (vakond) a hajlékon belül túr, gyermekszaporodás lesz, ha pedig kívül, a ház fala mellett, akkor – halál. (Csrtm.)

Hogy a róka az udvarba be ne mehessen, húshagyókedden meg karácsony böjtjén a kapusast (oszlop) háromszor meg kell ütni sulyokkal. A meddig az ütés hangja elhallatszik, annál közelebb a róka nem tud jönni. (NI.) A ki a maga vizeletében megmosdik, az megtalálja a vargányát. (NI.) Káposztatiprásokor vasra kell lépni, hogy a káposzta kemény legyen. (NI.) Ha a disznópörzsölésnél használt piszkafát embertrágyába bökik, akkor az illető disznónak a húsa minden szálán megrothad. (NI.) Asszonyoknak a mezőn és szántón nem szabad varrni, mert a földiboszorkányok megrontják.

AZ EMBERI BETEGSÉGEK ELHÁRÍTÁSA S GYÓGYÍTÁSAI.

A népies gyógyítások részben a szer erejében, részben az eljáráshoz fűzött babonás szokásokban való hívésen alapulnak. Jórésztük ősi eredetű lehet, visszanyúlván őseink pogány korába. A különféle betegségekre használt ráolvasások valószínűleg a pogány vallás szertartásainak maradványai.

A gyógyításokat, kuruzslásokat leginkább a nők s ezek közül főleg az öregebbek gyakorolják. A bábaasszonyok között találunk legtöbb ilyen „tudus asszonyt”; ezek értik a „bagatillaságokat”. Némelyik asszony a gyógyítás terén nem kis nevezetességre tesz szert, annyira, hogy még a szomszéd közösségekből is fölkeresik, avagy magukhoz hívják, ha betegek vannak. Ezek rendszeren szegény sorsuak s részben a gyógyításból élnek.

A gyógyításnál használt babonás szokások szinte kimeríthetetlenek, lágyrészét nem is lehet összegyűjteni, mert azok az illetők titkát képezik s mint ilyeneket másnak nem mondanak el, nehogy ellenük is használják, avagy – ha rendszeresen foglalkoznak a gyógyítás mesterségével – jövedelmükben rövidülést szenvedjenek. A szokások főbbjeit, melyek általánosabban vannak elterjedve, sikerült összegyűjtenem. 70-féle betegségnél használt különböző gyógyítás módot talál itt az olvasó, elég bő adattal.

Egyes gyógyításoknál undorító szereket, drasztikus módokat használnak. Sok esetben hatásosnak tartják a hasonló nemű állat valamijével (szőrével, trágyájával stb.) hasonló nevű vagy színű növénynyel, ásvánnyal, folyadékkal stb. való gyógyítást (pl.: vérfolyást rózsalével, sárgaságot aranygyűrűvel, sáfránnyal stb.) A füveknek és fáknek különösen nagy szerepe van a gyógyításoknál. A népnél szokásos mondás: „Fübü, fäbu kerünek ki az orvosságok.”

Több betegségtől csak úgy vélnek szabadulhatni, ha azt más egyénre származtatják át, bizonyos babonáságok mellett, ezt tartván legbiztosabb módjául a bajtól való megszabadulásnak. Ez természetes folyománya azon föltevésüknek, hogy a betegségek nagyobb részét boszorkányozástól eredetinek tekintik.

Az orvossághoz használt füveket a nép lehetőleg kétasszonynap között szedi, mert az akkor szedettnek van – hitük szerint – igazi hatásuk.

A népies gyógyítások babonás részénél nagy szerepük van a számoknak s különösen a 3 s ennek többszörösei: a 6, 9 és 99-nek; továbbá a 7-nek s

többszörösének, a 77-nek. Ezekkel lépten-nyomon találkozunk olyképen, hogy egyes tetteket 3-szor, 7-szer stb.-szer elmondanak, ismételnék. Különben ezen számok nemcsak a gyógyításoknál, hanem a szerelmi varázslásoknál, a rosszak szerzésénél, szülésnél, gyermekekkel való bánásnál, lakodalomnál, az év egyes napjaihoz kötött szokásoknál s a gazdálkodás körébe eső babonás szokásoknál stb. is gyakran előfordulnak, a mint már láttuk. Mind a 3, mind a 7 és ezek többszörösei messze időkre visznek vissza. A világ különböző részeiben lakó népek majdnem mindegyikénél előfordul és pedig nagyjában ugyanazon, vagy legalább is rokon szokásokhoz, hiedelmekhez fűződve, mely körülmény azon föltevésre vezet, hogy az illető számok ugyanazon jelenségek alapján egy közös forrásból fakadhattak. A népek mythológiájában nagy szerepük volt. A 3 és 7 szent számok voltak. A 7-et a hét bolygótól, mások a 7 nap változásából tartják eredettnek. Annyit tudunk, hogy már a babyloniak buzgó tisztelői voltak a hetes számnak.

Az orvosságot nem szabad megköszönni, mert akkor nem használ. Ha orvosságot kap egyik a másiktól, azt szokta mondani: „Nem köszönöm még, mer hátha nem szuógá!”

A betegségek leírása.

Igézés, vagy szemverés. A göcseji nép a gyermekek „zsibadtságát”, gyöngeségét, lázát, apróbb rosszulletét rendszeren szemverésnek tudja be. Főleg azon egyéneket tartja igézőknek, a kik mint gyermekek „három nagypénteket keresztüliszoptak”, a kiknek szemöldökük összeér s a kinek a fogaik duplán állanak. A három nagypénteket keresztüliszopóknak a szeme -főleg, ha 7-ik gyermekként születtek – különösen ártalmas. Az ilyeneknek csak akkor nem ártalmas tekintetük, ha három nagypénteken kútba nézetnek velük. (Szilv.) Nemcsak az embert, az állatot, hanem még az új, fonott kerítést is megigézik. Az ilyen kerítésnek pár év alatt el kell pusztulnia. Pusztulása közben – időnkint – „csak ur rastog”, mintha szakgatnák. (Bdőbr.) És a népnek már annyira hiedelmévé vált az ilyen egyén nézésének ártalmas volta, hogy tőle minden módon óvakodik, ellene védekezik. Ha mégis olyan helyre jut az illető, a hol embert, állatot kell megszemlélnie – maga is meg-lévén győződve ártalmasságáról – arra rendszeren ráköpköd. Ez különben azoknál is szokásos, kiknek nem áll hatalmukban igézni.

Az igézés a legtöbbször a szép, kedves arcú gyermeket éri. Az ilyenre az igéző rászegezi szemét, azután pedig rögtön a földre tekint s a szem azonnal megárt. A gyermek meg van igézve. Néhol azt tartják, hogy ha az igéző szemverés után lenéz, akkor a megigézett (ember v. állat) meghal. Ha fölnéz, a beteget még ki lehet gyógyítani. (Zsztmf.) A mely gyermeket ablakon oldanak ki ruhakötélékéből s amelyiket megdicsérnek vagy megbámulnak, mint megigézettek, háromszor végighúzzák. Ez utóbbi esetben csak aznap nem árt a szemverés. A házhoz látogató asszony alsószoknyáját megfordítva vegye föl, hogy a szeme ne ártson. (Csrtm.) Ha valahová indul a gyermek, moslékos sajtárban mosdatják meg, hogy a szem ne ártson meg. (Kszig.)

A ki saját (születése alkalmával levágott) köldökszinórját fejkötő alatt, vagy nyakában magával hordja, a szem nem árthat meg neki. (Zszmf.) Azt nem lehet megigézni, a kire megszületése után azonnal vasfazekat tesznek, (Chh.J avagy első fürdővizébe disznótrágyát s az apa csizma-kapczáját, avagy sásot vetnek bele. (Kstsz.) Foghagymát, továbbá disznó vagy kutya fehér trágyájából egy darabkát zacskóba kötve akasztanak a gyermek nyakába vagy a zsebében hordatják; talált posztóba számárszört varrnak s azt viseltetik a gyermek karján, vagy lábán; ha a gyermek leány, akkor nőstény, ha fiú, himszámár szőrét helyezik piros posztóba. Kétasszonynapkor összesodort fonalnak azon részét, melyet a takács, szövéskor, a vászon végénél hagy, a gyermek nyakába kötik. (Kszig.) A szentgyörgy nap előtt fogott gyiknak a farkát levágják s azt piros posztóba kötve, a gyermek nyakába kötik. Az igézett gyermeket szentelt nyírfával megfüstölik. (Rad.)

Az ártalmas szemű emberek, ha kis gyermekkel bíró házba mennek, kalapjukat a gyermek fejére teszik s nyomban lekapják; az asszonyok pedig alsószoznójukat visszajáról veszik föl, hogy szemük meg ne ártsen. (Kszig.)

A gyermek megigézése ellen hét „megyirű” (a földek határmegyéjéről) kell füvet tépni, egy-egy marékkal s azt megfőzve, levét a gyermekkel megitatni. (Bf.) Ha a gyermek ásítzik, jele annak, hogy meg van igézve s rajta segíteni kell.

A megigézett gyermeket s állatot kifordított zsiros kalappal, vagy havi-bajos asszony véres ingével kell háromszor végighúzni s minden húzásnál egyet más-másfelé köpni, hogy rendes egészségét visszanyerje. (Sárh.) „Aran-máringu”-madár fészkevel füstölik; ez főleg azért használ, mivel benne fű, fa ruha stb. van. (Sárh.) Szemeháját 3-szor végignyálják, homlokán a nyelvvel háromszor keresztet csinálnak s mindannyiszor, tehát kilencszer ezen mondással: „Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében”, félre köpnek. (Sárh.) Szóval vizben megszáritott „csarapot” (egy növény) főznek s ezzel a gyermeket gőzölik. Ha a gőz fölmege, a megfőzött „csarap” bim-baja kinyílik, a gyermek meggyógyul, ellenkezőleg: meghal. (Barlh.) „Semfü-semfával gőzölik a beteget. (Pmagy.) A szentséget övező koszorú virágjából szakítanak s azzal füstölik. (B-df.) Az igézetben levő gyermeket gyógyítás céljából 7-szer kell megfürösztetni a folyóról hozott vízzel. E víz hozásánál háromszor víz eleibe, háromszor víz után merítenek s csak a hatodik merítésnél hagyják az edényben a vizet. A fürdővizben rozslisztból tésztát főznek, a mit az állatnak adnak. A fürdőviznek magától kell kihűlnie; mesterséges lehűtést nem szabad alkalmazni. Az az inget, mély a gyermeken volt, közvetlen az első fürdés előtt, el kell ásni az üstök alá vagy a csurgásba, s ez aztán ott „öröködik”. A hetedik fürösztés után a vizet a szülők egyikének (aszerint: fiú vagy leány az illető beteg) keresztútra kell vinni s ott kiönteni. Ha a gyermek a hetedik fürösztés után sem gyógyulna meg, meg fog halni. (NI.)

Nyírfaágakat, koszorút, továbbá magnak való káposztatorzsát meg kell főzni s annak vizében az igézetben levő gyermeket megfürösztetni s meggyógyul. Ugyanez a hideglöléses gyermeknél is használ. (Valk.)

Ha felnőttet igéznek meg, akkor az illetőnek szeméremtestéből kell három szál szórt venni s ezzel az illetőt megfüstölni. (Sárh.)

Igézés ellen leghatásosabb orvoszernek a *mosdó- s szennyvizet tartják*. A mosdóvizet egyes, ahhoz értő, rendszeren öregasszonyok készítik. Azt tartják, hogy mosdó víz csinálására a 7-ik gyermekül született nő alkalmas. A hozzávaló vizet – a hol lehet – rendszeren folyóvízből hozzák, fazékban, vagy korsóban, napkelte előtt. Az ilyen vizet háromszor kell meríteni: kétszer a folyóvíz folyásának ellenében s az így merített vizet mindkét ízben vissza kell önteni s azután – harmadszor – utána. Ha folyóvíz közelben nincs, kútból merítik a vizet. A víz merítése, hazavitele közben senkihez sem szabad szólani, még ha megszólítják is. Azért az ily módon nyert vizet „szuótalán viznek” mondják.

Boczföldén a mosdóvizet a disznó moslékossajtárjából merített vízből készítik. A szemetet, szénvonót és a szemétsöprőt a konyhába viszik s ezekéi nyelükkel lefelé tartva, az itt jelzett sorrendben a moslékvízzel háromszor leöntik. A vizet azon edénybe eresztik, a melyben a mosdó vizet akarják készíteni. E vízbe a tűzhelynek három sarkából egy-egy darabkát levágnak s ezután dobják bele a parázst a vízbe. E vizet otthon tányér, tál, pohár vagy fazékba öntik s háromszor kilencz kanállal valamely más edénybe kimérnek belőle s azt nyomban vissza is mérik. Ha a visszamérésnél valami kevés víz marad, akkor már biztosra veszik, hogy az illető igézésben van.

Az edényben levő vízbe három „izzu sziporka tüzet” eresztenek: egyet a házi családra, egyet férfire s egyet Tiőre. A tüzes szén bedobásakor a mosdató nő imádkozik és pedig ha „lökösnek” vagy emberi állotnok” készítette a vizet, akkor az illető pátronusához, ha pedig párás állatnak készítette, akkor Szent Vendel tiszteletére imádkozik három Miatyánkot s három Üdvözetet. A szentet mindig az „Ámen”-nél ereszti vízbe. (Szilv.)

Pákán a három parázst ezen szavakkal eregeti a mosdóvizbe: „Esz vetem kalap alá, esz vetem a szárfa alá, esz vetem iftyukra” (ifjakra).

Kisszigeten az első paráznál:

Kalap alu gyütti,
Kalap alá menny!

A másodiknál:

Párta alu gyütti,
Párta alá menny!

A harmadiknál:

Fejkötü alu gyütti,
Fejkötü alá menny!”

Nagylengyelben mindegyik szén bevetésénél (tehát háromszor) a következőket mondják: „Szëm látto, szüv szerette, álgyo meg a Szel lilék!”

A három darab izzó parázs megmutatja, hogy milyen korú s nemű egyén igézte meg a beteget. Ha az első ereszkedik le az edény fenekére, akkor férfi, ha a második, akkor asszony, ha a harmadik megy le, azon esetben leánytól ered az igézés.

A paraszak bedobása után a mosdató asszony pemetből kihúz egy szál sást s azt három részre elhasítva, keresztben a mosdóvizre teszi. Ekkép a mosdóviz teljesen készen lévén, abból az illető asszony a gyermek arczát, keze ujjainak végével, könnyedén megmossa, miközben a következőket mondja: „Szēm verte, szēm szerette, boldogságos Szűz Marija akarattya tartva. Ezen kizsdednek (öregnek) niézd nyavaláját. Könnyebbiccsen tiégéd N. (patrónusa nevét említi). Szembe igiznek. Fejedbe, fejed csontyaiba javiccsanak, hok könnyebb légyen a makkná, vajis a komluná. Sulos nyavaládót könnyebbiccsē. Szel lölkive fűjja, szén kezive törüllő el a Szel lilék Isten, hogy a tē hiétfiélē hiét nyavalájídat benned még ne gyokerēsiccse. Kérgyük a boldogságos szűz Mariját, hogy oszlassa e bajodat iés visellē gondodat.” Ennek elmondása után a mosdató asszony megint három Miatyánkot, három Üdvözlét és egy Hiszekegyet imádkozik s a megmaradt mosdóvizet a kemencze hátára önti. A mosdatást a gyermek állapotához képest többször ismétlik. (Szilv.)

Néhol a ráolvasást a parásznak a mosdóvizbe való bedobása előtt kezdik, egyrészt a parázs beeresztése előtt, másrészt a beeresztés után mondva el. Kisszigeten ez alkalommal a következőket mondják: „Szēm verte, sziv szerette, boldogságos szűz Marija akarattya. Tiégéd (N.) szembe niéztek, szembe igiztek. Fejednek, fejed csontyainak mindennemű nyavalájibu tiégéd javiccsanak. A Szel Liélékisten, törüd szén kezedbe, fűjod e szel lölködbe, hogy ezen kisdednek 77-fiélē nyavaláji javullanak. Könnyebb légyen a makkná, még a komluná. (Ezután eregeti a mosdóvizbe a szentet a már előbb leirt mondások közt.) Padovai (páduai) szent Antal, tē liégy tutorgya, küdd e bajait a sorgyikba. Uf fussun ezen kisdedrii a baj, mind a málnoruózsáru a harmat.”

Valkonyán a következő, ilyen alkalomkor mondott ráolvasást jegyeztem le: „Asszonyunk, Marija, szüsztü fogantá, szusz mihédbbe hordosztá hilencz huónapig. Kilencz huónap betellēt, tizedikbe eszületett. E vuttik kēreccsigre elulátaló három zsidu csapat. Tizenöt ekerütő, tizenöt megigiszte, nēm másit, kiék (feketē) szēmijit, piros kiét orcájit iés kis vizslaságájit, Kirisztus urunk szószullotta: mennyünk a Jordán vizibe, onnaj hozzuk szuótalán vizet N-nek; abba vessünk három eleven tüzet, fujiccsuk még háromszo, ne maraggyon se fejibe, se lábábo, se kēreccsontyabo; kitakaroggyon belülő.”

A ráolvasás bevégeztével a mosdató asszony háromszor a vízre fuj s a megigézett egyént huzogatással megmosdatja.

Pákán a mosdató asszony keresztet vet a vizet tartalmazó pohárra s egy Miatyánkot, két Üdvözlét s utánna még egy Miatyánkot mond el Krisztus szenvedésére; a pohárra s magára is újra keresztet vetve, a beteg arczát végig „lehúzza”.

Sárhidán a mosdóvizet tartalmazó tálból a megfordított nyírfasöprőn háromszor a fazékba szűrik. E vizet a söprő fejére öntik, a honnan a nyélen fut le a fazékba. E közben a következőket mondják: „Ollan hama távoz-tassa el Isten a bajt, mind a miilen hama csinyátom a zátszürist.”

Boczföldén a mosdató asszony mosdatás közben kezét az igézett fejére teszi s keresztalakban lehúzza. E közben a fölnőtnek azt mondja: „Imád-

kozd a Miatyánkot és az üdvözletet!” Ezután a beteg szájába a mosdóvizből három csöppöt csöppent. Ha az igézés ellen a mosdóviz már nem használ, oly ártány malacz körmével kell az illető beteget megfűstölni, a mely malacz szentandrásnapján ellődött.

Hideglölés. (Hideglölögetés, hidegrázás.) E betegséget rendszeren a bo-szorkány hozza arra, a kít hatalmába ejthet, de „megtévis” útján is meg-kaphatni. A hideglölés 77-féle. ime, néhány fajta: foru, gőzölü, hideg, ehés megtévus. Persze, mind senki sem tudja elszámolni.

Hideglölös leány ne menjen férjhez, mert egész életére hozzá esküszik a hideghez. (Szilv.) A gyógyításnál sokszor egyúttal teeményeznek is, vagyis, hogy a bajtól megszabadulhassanak, más egyénre, állatra, vízre, növényre szállítják a betegséget. A hidegleléstől úgy vélnek legbiztosabban megmene-külni, hogy a szentgyörgynap előtt fogott zöld leveles-békát a beteg az öblibe teszi, ott jól megrázza s a hidegleléstől megszabadul. (Bszgy.)

Tányérba tesznek három szem fehér babot, melyek lehetőleg olyan hüvelyből származzanak, melyben 9 szem volt – s azokra vizet öntenek s egy másik tányérral befödik. Mikor a hideglelésön a rázás jelei mutatkoz-nak, a két tányér összetartása mellett a vizet a beteggel kiitatják, a három szem babot pedig a kútba dobják. Ezzel a betegséget eltávolították. A ki ebből a kútból először vizet merit, a betegség arra fog ragadni. (Páka, Szilv.) Isz-nak is róla, továbbá a hideglölös egyének meztelen hátán eresztik le, hogy a hideglölés elmaradjon. (Lenti.)

A ki valakinek hideglölést akar, vegyen új, meszelyes poharat s tegyen abba szentgyörgynapja előtt fogott fogott leveles-békát; a poharat fölül sározza be, tegye a kemenceszáj előtt levő térben, u. n. „hőüküben” vájt lyukba s sározza be. A meddig ezen tüzel, az illetőt a hideg időnkint rázza. (Boczf.)

A hideglölés gyógyítására a szentgyörgynap előtt fogott levelesbékát vizes pohárba kell tenni, a beteggel abból háromszor itatni s végül a békát fára, vagy gypüre tenni, hogy hadd szálljon arra a hideglölés. A pohárban maradt vizet eltéve, máskor is lehet használni. E viz még akkor is használ, ha közönséges vízzel szaporítják. (Ztárn.)

A hideglölös egy- vagy kétfilléresről iszik s azt a kút kávájára helyezi vagy a kútba dobja. (Lispe.) A ki a kút kávájáról elviszi, az kapja meg a betegséget. Némelyek az utcára dobják ki, fejük fölött, a fillérest; a ki meg-találja, arra ragad a hideglölés. (Ztárn.)

A hideglölös vájjon egy úrt az istálló falába s ha hideglelése megtevés következtében keletkezett, a megtevőnek oda kell mennie s ezzel a baj is megszűnik. A hidegrázós hajából egy fűrtöt levágnak s azt a szomszédos ház falába sározzák, – a hideglölés oda megy. (Tófej.) Vöröshagymát kétfelé metszenek, vizet isznak róla s azután a füstre kötik ezen mondással: „Ekkor löllön el tiégéd a hideg, a mikor ién észt a hajmát leveszem.” (Szilv.) Egy gerezd foghagymát néhol 77, másutt 99 részre szelnek s arról a hideglölésben szenvedőnek háromszor kell innia, azután pedig a korcsmába mennie, egy 1/2 liter borért; a borvételnél az illető hagyja ott zsebkendőjét. A ki ezt ki-

váltja, arra száll a baj. Ha senki sem váltja ki, a korcsmáros családjának valamelyik tagja lesz hideglőlős. A felszelt hagymát a betegségtől megszabadulni kívánónak madzagon a nyakában kell hordania mindaddig, míg a baj teljesen el nem múlik. (Ztárn.) Némelyek a korcsmából hozott bor árát 8 napig nem fizetik meg s a bor vételénél egy darab ruhát hagynak ott. Ezen idő alatt a baj elmúlik. (Nemeshetés.)

Egy gerezd foghagymát 77 részre kell osztani s fehér babbal tiszta ruhába tenni; mikor az illetőt a hideg legjobban löli, a babot s foghagymát egye meg, a ruhát pedig dobja a tokába, a baj elmúlik. (Bdöbr.) Vöröshagymát kikerekítenek, azt a vakondtúrásba teszik, a mire az elrothad, a hideg is elhagyja az illetőt. (Gönth.) Ha a cserépbe öntött vízzel a szeméremtestet megmossák s ugyanezzel a vízzel a hideglőlős ember meztelen testét végighúzogatják, a baj eláll. Az illető betegnek a víz előző használatáról, természetesen, nem szabad tudnia. (Sárh.)

A hideglelőssel százlábú- (penész-) bogárról, kigyóbórról szentgyörgynap előtt eldöglesztett sárgyikról, hét szem babról, útifügyökérről, kanczaló-, tyúk-, disznó- és kutya trágyájáról (a kutya trágyája fehér legyen), disznóvályú alatt talált kukaczról, három búzaszemről, a borostának falon talált 3 darab szőréről, (melyek meszelés alkalmával maradtak rajta,) vásári helycéduláról kell vizet itatni és pedig rendszeren háromszor, hogy betegségétől megszabaduljon. A disznó trágyáját a használat után oda viszik vissza, a honnan hozták. (Szmf.) Három szem magyarborsról is isznak s ezeket a fejük fölött dobják el. (Ztárn.) A ház mögöl felvett szem cseresznyemagot fődő közé teszik s ezekről a beteggel vizet itatnak. (Pkrstz.)

A ház vagy asztal szegletében talált 3 pókot kis ruhába kötve, vizes-pohárba kell eresztetni s e vízből a hideglőlésben szenvedőnek háromszor egymásután inni s végül a három pókot mások háza felé három irányban eleresztetni, – a hideglőlés elmarad. (Bdöbr.) A macska hátulját megmossák s azt a vizet a beteggel megitatják. A temetőből emberi koponyát vagy annak csak kis részét megtörik és söprű-pálinkába téve, időnkint a beteggel megitatják. (Csesztr.)

Ha a hideglőlős egyén a mogyorófának új (idei) hajtásából metsz, annak végét a szájába veszi, a másik végéről egy evőkanállal a vesszón vizet folyat szájába s háromszor ezt mondja: „Akkor löllön el a hideg, mikor ién errü iszom!” Miután a vesszőt az üstök füstjárta részébe dobja, a hideglőléstől meg fog szabadulni. (Páka.) A lajtorjának harmadik fogából az éket (a mivel a fog bele van ékelve,) kiveszik s arról háromszor isznak, azután vissza belekeverik. (Nemeshetés.) A magasra nőtt csalán szárát végig kettéhasítják s a két félszárt ivalakulag meghajtva, a hideglőlőst ezen mondás kíséretében: „Akkor löllön a hideg, miko ebbe átbújsz!” háromszor keresztülbujtatják. A megyekerti csalánnal a hideglőlőst széltiben-hosszában megmérik s azután a csalánt a kerécsapába dobják. (Bszgy.) A beteget magas csalánhoz vezetik, ahoz hozzámérik s a csalán azon részét, mely a beteg nagyságát meghaladja, az illetővel leszakasztanék, ezt füstjárta helyre dugják, (rendszen az üstökbe) s ott hagyják addig míg más hideglőlős egyénnél szükség van rá. Erről vele vizet itatnak. (Páka.)

Ha férfi szenved hideglőlésben, csalános zsákkal hármát ütnek reá, ha pedig nőt lel a hideg, arra hátatarisznyával csapkodnak, hogy a bajtól megszabaduljon. (Valk.) Üres lisztes- vagy gabonazsákkal megcsapkodják a beteget; a ki megijed, a hideglőlés elsőkik róla. (Pkrszt.) Az ekként használt zsákokat olyan helyre teszik, hol nehezen juthatnak hozzájuk, mert ha egy darab időn belül használnák, a beteget a hideg újra kilelné. (Zszmf.) A hideglőlős rázza meg háromszor a kert kerítését s a magával vitt sót a kerítés mellett levő csalánra szórja rá, vagyis sózza meg. A csalán elszárad s a beteg meggyógyul. (Ztárn.)

Útifüvet gyökerével együtt a földből ki kell keríteni, gyökeréről a földet lemosva, arról vizet inni s a régi helyére visszaültetni. Iváskor ezt kell mondani: „Akkor löllön a hideg, mikor miég écczër kiveszlek!” (Kszig.) Ezerjófüvet vagy táskafüvet a beteg talpára kötnek; ha csizmát visel az illető, azt szalma helyett a csizmába duggatják, (mert a nép csizmájába belül a talpra télen szalmát tesz) s a hideg elhagyja. (Sárh.) Némelyek bal lábukon 9 napig disznófüvet hordanak a csizmájukban. (Nápf.)

A hideglőlős ember menjen a maga földjétől a harmadik szomszédjához, ott a határczöveket húzza ki, vizeljen annak helyére s azután a czöveket dugja vissza a helyére s megszabadul bajától. (Kszig.)

A kit a hideg lel, ne feküdjék arra a helyre, a hol a hideg kilelte, hanem tegyen oda egy bőrtarisznyát, azt töltsen tele aludttejjel. A tarisznyát kirázza a hideg az illetőről pedig elmegy. (Tóf.)

A fiút vőlegény-, a leányt meg menyasszonykoszorúval füstölik meg a hideglőlés ellen. Cserépbe tüzet tesznek, a koszorút ráteszik s a ruhával betakart gyermeket fölibe tartják, hogy a füst átjárja. A hidegrázást ezzel kifüstölik. (Nápf.)

Forróság. (Hidegfűözis.) A gyermek, hiedelmük szerint, rendszeren macskától, kigyótól stb. való megijedés következtében kapja a forróságot. Ha a gyermek forrósága ijedtségtől származik, két gerezd foghagymát és egy darab disznótrágyát nyársra kell húzni és a gyermek feje alá az ágyaszalmába dugni. (Sárh.) E baj ellen a szobába lépő, az első lépésnél, a szoba földjéről port vesz fel s azt a gyermek fejére hinti. (Szilv.) Köldökére vagy feje lágyára apró sót hintenek. (Ztárn.) Feje lágyát szenteltvízzel locsolják. (Bf.) Tojás fehérét habzásig „meguótyák” s azt kóczra téve, a fejtetőre teszik. (Sárh.) Fekete retket megreszelnek s a beteg talpára kötik. (Sárh.) A gyermek talpára sót hintenek. (Sár.) Az összetört kendermagot vízbe teszik, abba ruhát áztatnak s a talpat bekenik. (Csesztr.) Tormát rozsliszttel összegyúrják s a gyermek talpára kötik. Forró vízzel telt fazékba kendermagot tesznek s mikor a víz forr, a fazekat félre húzzák s tartalmát sajtárba öntik és a gyermeket fölibe tartják, hogy meggőzöljék. Ha ezen vízből kivett kendermagot elvetik s nem csirázik ki, a forróságban szenvedő gyermek meghal, ellenkezőleg életben marad. (Lispe.)

A forrás-kútból hozott vizet fazékban megforralják s sajtárba öntik, előbb azonban egy kis kusztorakést szúrnak a fenekére s a fazekat a késre ráborítják. Ha nem tolul víz a fazékba, a gyermek meghal, ellenesetben fölépül. (Lispe.) A disznóvályút helyéről elfordítják s az alatta talált férgeket

tányérba teszik, vizet öntenek rájuk s háromszor isznak róluk. (NI.) A beteggel savanykás ecetet vagy hideg tejet itatnak. (Bdöbr.) Testét huyos ruhával háromszor lehúzzák. (Csesztr.) Hogy a forróságban szenvedő gyermek ne ijedezzen, füle mellé egy kis darab szentelt gyertyát tesznek. (NI.)

A ki levelibékát vesz kezébe, annak a keze nem izzad. (Lenti.) öntést szintén gyakorolnak a lázban szenvedő gyermeknél. Lábot vesznek, azt a beteg fölé tartva, rá vizet, a vizre forró viaszkot öntenek. Két izben öntenek; az első öntésnél 3-szor, másodizben 4-szer öntik a viaszkot a lábasa. A viaszkon levő alakok után olvassák ki a betegséget s mondják meg a gyógyítás módját. Kedden és pénteken nem szabad önteni. Az öntést a nagyoknál is alkalmazzák. (Lenti.)

Szembaj. Ha a szem *viszket*, sáfrányt kell vízbe feláztatni. A midőn a sáfrány már leülepszik, más üvegbe kell tölteni s azzal a szemet megkenni. (Sárh.) „Füjborsot” törnek s annak a levével mosogatják. (Lispe.) Forróvizből kell meríteni, azzal a szemet megmosni s azután azt tüskére, vagy folyóvízbe – a folyása iránya felé – kiönteni. (Sárh.)

Ha a szembe *beleesik* valami, rákszem, vagy lenmagot eresztenek a szembe. Ezek a szemet vagy általában a szemben levő tárgyat „megkeresik” s kihúzzák. A rákszem nem a rák rendes szeme, hanem a szemei mellett levő lencse nagyságú csontocska. Ilyent csak minden ötödik-hatodik ráknál lehet találni s a gyógyítással foglalkozó asszonyok e rákszemet össze szokják gyűjteni s elteszik, hogy szükség esetén rendelkezésükre álljanak. (Gshh.)

A *vérágas* szembe szoptató asszonnyal belefejetnek. (Nemesetés.)

A *fájós szem* nevetlen-ujj által nyállal megkenik. (Sárh.) A ki fájós szemét reggeli nyálával megkeni, bajától megszabadul. (Ztárn.) A fájós szem meggyógyul, ha a köpülőben maradt „összű zivarkodott” tejjel (eloslódó habmaradék) megkenik. (Sárh.) Szoptató asszony tejéből vaját készítenek s azzal a szemhéjat megkenik. (Nemesetés.) Édestejet ecetbe ojtanak s annak túrójával a szemet éjszakára beborogatják. A szemhéjat a tavasz első virágával, vagy olyan tojás héjával, melyet a tyúk kevéssel előbb tojt s így héja még meleg, megdörzsölik. (Páka.) „Sem-semit” vagy másképen fehér gáliczkövet vesznek s azt 6 szem szegfűszeggel összeáztatják s ezekkel a szemet megkenik. (Sárh.) A fájós szemre visszafelé 9 darab forgácsot olvasnak rá, 9-nél kezdve (9, 8, 7, 6 stb.) ezeket megfőzik s a lével a szemet 9-szer megmossák, azután pedig a vizet, a hol legtöbbben járnak, kiöntik. (Nlengy.)

A szem árpája – némelyek hiedelme szerint – egyesek szemén azért „terem”, mert a kutyának, midőn az megkivánja, nem vet valami ételt, kenyeret. (Zbaks.) A szemről az árpát oly egyén távolíthatja el, ki azt azon illető egyén szemén még nem látta. Fogjon háromszor kést s ugyanannyszor mondja: „Vigyázz árpa, learatlak!” (Nlengy.) A szem árpájára a kés „pilíngáját” rányomják s azon háromszor végig húzva, ugyanannyszor mondják: „Árpát aratok!” A mi után a férfi a kan-, a nő nőtény-kutyának fél kenyeret dob. Késpilíngával háromszor megkerítik, de csak „hégyétté” s e közben ezt mondják: „Ha itt érlek, le..... k!” (Ztárn.) Vagy: „lén tiégedet learat-

lak, iérta meg, ha nem!” (Bf.) Egy darabka kenyérral az árpát megkenik s azután a kenyeret nőnél nőstény-, férfinél kankutyának kell dobni. A kutya a kenyérdarabot megeszi s a baj elmúlik. (Bszgy.) Szalmaszállal háromszor megkerítik s a szalmaszálat a régi helyére teszik, miközben ezt mondják: „Árpo, árpo, learatlak, képile se raklak!” (Sárh.) Vagy: „lén tiégedet árpo learatlak; kiélibe nem kötlek, szekiren nem vüszlek, kazaba nem raklak!” (Sőjt.) Háromszor kérdezik a bajban szenvedőtől: „Mi van a szemédén?” A kérdezt ráfelel: „Árpo!” Mire a kérdező ugyanannyiszor azt feleli: sz (Páka.) Ráolvasnak az árpára: „Mua keti, huónap evesszi, huónapután luót-asszon s e ragaggy rá!” (Milej.) 9 szem árpát helyeznek a kút kávájára, melyeket a madarak elvisznek s ezzel a baj elmúlik. (Svár.) Megfőzött tojás fehérét s gőzűfüjjet tesznek az árpára. (Sztadj., Lispe.)

A *szemhályog orvoslásai*. Lúdtoll „sipjába” finoman törött czukrot tesznek s azt a szembe fűjják. (Lispe.) Fehér rákszemet megtörnek s azt a hályogos szembe belefűjják. (Lenti.) A tojást keményre főzik, fehérjét kettévágják, a székit, vagyis sárgáját kiveszik, azután a fehérjét megczukrozzák és újra egymásra helyezve, gőzbe teszik. A tojásban képződött olajjal (!) aztán meggőzölik a szemet. (Cshh.) A pacirtafészekben talált tojás sokból egyet, a középen lévő kiveszik, magában megszárogatják, azután összetörlik s a szembe eresztik. (Cshh.) Ökörfarkúfüvel pohárba tesznek s sütéskor a vakarcs közepébe rejtik. A vakarcs sütése közben a fűből olaj képződik; ezzel az olajjal a szemet megkenik (Páka.) Megfőzött ökörfarku fűvet, kis darab fehér czukrot, kis Jtanálnyi mézet, ugyanannyi írósvajtat s 9 csepp vizet kisebb üvegebe tesznek. Ezen üveget azután a sütendő kenyérbe helyezik úgy, hogy ki ne lássék. Betételekor 9-től gyorsan visszafelé olvasnak, mely után ezt mondják: „Ollan haraa gyuógyullon, mind a millen hama emondom!” Az üveget a kenyér megsülte után kiveszik s tartalmával a szemet kenegetik. (Kszig.)

A hályogos szem legjobb orvosságának a ráolvasást tartják. Ily ráolvasások:

1. E za Mari főniézt az aranamafáro, szemibe beleesett a galambnak a nyálo. Tennis termett rajta, hálog esett rajta. Buódogságos szén Szúz, tédd rá te szén karodat, törüd le szemirü észta a hálogot.” (Kszig.)

2. „Uram Jézus segiccs még. N. (Nacza, Gyuri) emént napkeletnek a ParadiCsomba. Az aranamafáro főtekintett A galamb a fáro szállott, nyálo a szemibe szakatt, „Asszonyom, szúz Marijára, nem látok ién szémeimekke!” „Ne fiéll fi jam, ne fi éli, meguódom ién kezemmé, megielem ién lölkömmé! Úgy oszlik, mind Krisztus napyán az iégén a fölhü, a mi muódon oszlik.” Ezután a ráolvasó a szembe belefűj. Több izben ismétlik. (Szilv.)

3. „Uram Jézus segill még! N. (Pista, Mari) emént napkeletko a ParadiCsomba. Gyümüöcsottu ág csapta a szemit; a hálog efogta, gonosz vadpecsenye elütalato. Asszonyom, buódogasszonyom, mondom a szent igidre, szén szemilédre. A tē szén kezed függeszkegyik rá. Hijjátok idē a Keresztelü szén Jánost, hadd keresztöllő még a zü szén kezive, hadd fuólla még a zü szel lölkive. Miérgyed Uram a tē liélégzetēdet, fujicd e rula fősiges Úr-isten!” Erre a fájós szembe belefűj. (Szilv.)

-1. „Ujvesármop napküötökör eméntem ién Paradicsomkerbe, szem mise hagatásáro. Fötekintek aranuómafáro, beleesett ién szemeimbe galamboknak nyálo. Asszonyunk, sziep szüz Marija, ién szememre tennis termett, hálog esett. Főnyitom ién szén kezemet, ráfujolok szel lölkömrre. Ne fié Hányom, ne fié, uh használlon Krisztus urunk reminsigé Geczemáni kerbe.” Ezt a ráolvasó háromszor elmondja s utoljára a szembe fuj. (Valk.)

A ráolvasást több izben, néha heteken át gyakorolják a betegnél. Náp-rádfán pl. azt tartják, hogy 15 napig kell este, reggel egymásután a hályogos szemre olvasni, hogy hatása legyen.

Fejfájás. Forró vizes ruhát tesznek a fejre. (Bszgy.) Spirituszsal a nyakereket megdörzsölik s „Uk kimegy a baj, mintha újra születnik e világra”. (Ztárn.) Terpentinnel a fej lágyát megkenik s a fejel betakarják, hogy melegen legyen. (NI.) A reszelt tormát két ruha közé teszik s a fej lágyékára vagy talpra kötik. A talp lehúzza a fájást. (Bszgy., Sárh.) Timsót „uótanak”, azt tojás fehérével „habarczczá” keverik s kender v. lenkóczra téve, a beteg fejére kötik. (Sárh.) A fej lágyát megsózzák. (Kszig.) A fejre savanyu káposztát, (Ztárn.) bodzafagombot (Valk.) tesznek. Űrnapi megfőzött nyirfa-ággal (Kszig.) „mihe sonkuve” (kifőzött lép törkölye) gőzölik. (Sárh.) Űrnapiján összeszedett nyirfalevelekkel mossák és gőzölik a fejet. Vörös kukoricaszemeket vagy czukrot megtörnek és azokat a földőre tett parázsba téve, a fejet megfűstölik s azután tűzbe dobják. (Lispe.)

A ki fogadást tesz (s azt meg is tartja,) hogy pénteken sohasem fog fészülkődni s főtt ételt nem eszik, fejbajtól ment lesz. (Bf.) A fejfájásban szenvedőre újhaldkor ráolvasnak, 9-től visszafelé. Gyereknél rendszeren az édes anya végzi a ráolvasást a következőleg: „9 tábor megy 8 táborra, 8 tábor megy 7 táborra, 7 tábor megy 6 táborra” stb. egész l-ig. Elvégzése után Miatyánkot, Űdvözlég Mária s Hiszekegyet imádkozik s a gyermek feje meggyógyul. A pattogós, hámló, sebes fejre ugyanezt imádkozza az anya. (Lhf.)

Derék- vagy zsarázfájás. Ez ellen a gyeüre (kerítés) kúszó szulák, (a melynek fekete gyökere van) vagy egy szulákféle piros, bogyós növény (igazi nevét nem tudták megmondani) gyökerét összetörik s azt egyéves, avas hájjal keverik s a fájós részt ezzel bekenik. (Sárh.) Piritott gyökeret avas hájjal s kigyóhagymával összetörik s a keveréssel az illető testrészt bekenik. (Nlengy.) Melegített maszlagfüvet s kemény terpentint kötnek a fájós derékra. (Kszig.) Disznó állcsontjának velőjével dörzsölik be a fájós derekat és pedig a nőnél göbe-, a férfinél ártány-disznó csontjának velejével. (Kszig.) Lószár csontjának velejével a derekat bekenik, a velőt rámelegítik, hogy a fájós részbe „ijuggyik”. (Bucs.) Disznóöléskor a véres sósvizet, melylyel a disznóhúst, sózás alkalmával, locsolják, elteszik s terpentinnel keverve, a fájós derekat vele bedörzsölik. (Náprf.)

A derékfájós egyén újhaldvasármop menjen a templomba s derekát úrfelmutatáskor háromszor „nyomincsa” meg, akkor a fájás elmúlik. (Kszig.)

Nyilalás vagy szegeedés. E baj ellen mézes dohányt, izzó hamut, terpentint, kalap-, czipőbélést, kék konyhakötényt, tormát vagy jegykendőt használnak. Ezeket, a három első kivételével, megmelegítik s arra a helyre, a

hol a szegedés szúr, ráteszik. (Páka.) Nádpelyhet vagy házi mohát megkövesztenek s azzal a fájós részt beborítják. (Bszgy.) Meleg fődöt tesznek rá. (Náprf.) Lábasban piritott zabot, megmelegített lenkócot, lőtörülőt raknak a szegedéses helyre. (Bucs., Ztárn.) Virágoskenderről a gyüőtint lehúzzák s vízzel leforrázva, a beteggel megitatják. (Cseszt.) „Borgyuvirágot” (a borjú lépjénél van) megforrázzák s a derékra kötik. (Csesztr.) Lóporozó ruhát, túrószsákot leforráznak s forrón a fájós részre teszik. (Nápf.) Komlót főznek s forrón a bajos helyre kötik. (NI.) Ivóphárba három varróút tesznek s arról a beteggel itatnak. (Nápf.)

Köszvény. Fűtés alkalmával a fájós részt az első füstre tartják s a baj elmúlik. (Kszig.) Kigyóhagymát összetörik s hájjal keverve, azzal a köszvényes testrészt bekenik. (Bszgy.) Kőkényfát megfőzik s azzal a beteget meggőzőlik.

Csúz. (Folosu.) Tök belét bodzafával aludttejben megkeverik s a csúzos részre kötik. (Csesztr.) Úrnapi nyirfaággal az illető testrészt meggőzőlik. (Kszig.) Kámforral bedörzsölik. (Bucs.) Szénapörgyét (szénatörédéket, murvát) leforráznak s a csúzos részre teszik. Lábujást és daganatot pedig a szénapörgye gőzével gyógyítják. (Cshh.) Hájjal bekenik. (Gönth.) Ha fehérnépnek van csúza, tehéntrágyát, ha férfinek, ökörtrágyát kennek melegített vászonra s azzal a bajos részt betakarják. Ha a folosu felfújja a fejet, az illetőt a szoba ablakához állítják s kívülről ugyanolyan nevű asszonynyal vagy férfivel, mint a milyen nevű a beteg, vízzel vagy tejjel leöntetik vagy lemosatják arcát; a lefolyó vizet a kutyával lenyalatják. (Lispe, Gönth.) Húsvéti szentelt csonttal és azzal a piros kukoriczával, mely karácsonykor az asztalon és húsvétkor az asztalfiában volt, a csúzos részt megfűstölik. (Bdőbr.)

Fülfájás. Kecseksöcsü, „büdöske” szőlőlevét kell a fülbe csöpögtetni. (Náprf., Nemeshetés.) Mocskotaszőlő levét kis üvegbe teszik s azt háromszor, mint a bort szokás, megfejtik s a tisztáját újra elteszik; ezt azután időnkint a fülbe csöpögtetik. (Cshh.) A búzaszentöléskor kitépelt búzaszálat imádságos könyvben megszáritják s ezzel a fájós fület megpiszkálják. (Zszmf.) Három szál fűzfavesszőt vagy bodzafa virágot főznek s azzal a fület gőzőlik. (Kszig.) A körtefa új hajtásával egy hasonló nemű egyén a fa alatt megpiszkálja a fájós fület s a baj elmúlik. De az ágat nem szabad letörni, csak a fánál lehajtani. (Lv. h.) Mennykőütötte fával, rókacsékénynyel a fület megpiszkálják. Nyers fát, nyers, szeletekre vagdalt burgonyát borogatnak a fülre. (Bszgy.) Megfőzött benedeki hagymának vagy a zsúppos ház tetején növő kőrözsa („fülfűj”) levét kifacsarják s a fájós fülbe eresztik. (Bucs.) A házon levő kőrözsát nyersen üvegbe teszik s kenyérsütéskor a vakarcsba beledagasztják. A kőrözsa a vakarcsal a kemenczében „kifő”. A kifőtt olajat a fülbe csöpögtetik. (NI.) A kőrözsa a fülbajt megszünteti, de néha – mint hiszik – a hallást is úgy elveszi, hogy az többé vissza sem tér. Tintát öntenek a fülbe. (Nemeshetés, Ztárn.) Ha balfül fáj, a jobb fülbe s ha a jobb fül fáj, a balfülbe söprúpálinkát öntenek. A pálinka „csak ur rityög-rottyog a fülbe; de meg is szünyik a fájás”. (Ztárn.) Méz-sonkót tölcseren át a fülbe fűstölnek. Ez a következőképen történik: Egy fődöbe tüzet tesznek s arra

szétdarabolt méhsonkót (sonkoly) és lisztet szórnak. A sonkó és liszt füstölögni kezd. A füstöt azután tölcserén át a fülbe irányítják. (Sárh.) A két-asszony nap között vagy bertalannapon szedett mogyoróbélből „magyaruzsirt” vagyis olajat nyomnak ki s ezt vászonra töltve, a fülbe csöpögtetik. (Sárh.) A szoba mestergereándáját megfűrik s az átmelegedett fűróra vaját lesznek. A fűró melegtől olvadni kezdő vaját a fülbe csöpögtetik. (Náprf.) A fájós fülbe szoptatós asszony tejét belefejik. (Nemeshetés.) Oly harangkötéldarabbal, melyet a karácsonyi éjféli mise alatt vágnak le, megfüstölik a fület. (B-df.)

Hasfájás. Orvosságai: Fodormentát vagy fehérürmöt kifacsarnak s annak levét pázsittal összetörve, a beteggel borban v. pálinkában megitatják. (Sárh., Kszig.) Ropogós pázsitfű kifacsart levét a beteggel pálinkában megitatják. (Bf.) A megdagadt hasra „anyamiéhfűjjet” főznek s réteszik. (Bf.) Leforrázott kelkáposztát a fájós hasra kötik. (Lispe.) Kőolajat, csöpögtetett olajat itatnak a beteggel. (Lispe.) Tiszta, fehér babot megfőznek, a ruhára kenik s a fájós részre borítják. (Lispe.) Nagy karéj kenyeret kifűrnak s a kifűrt helyre kőzdarabot téve, a fájós helyre helyezik, hol a kőzdarabot meggyűjtják s rá máztatlan, új fazekat borítanak, hogy a fazék a hasfájást beszívja. Ha e közben a hasfájás elmúlik, a fazekat a hason széttörik s úgy veszik be. (Kszig., Bdöbr.) Égő gyertyára üvegpoharat borítanak s azt a beteg köldökére teszik, hogy a fájást fölshivja. (Kszig.) Szüretlen édestejbe foghagymát főznek s azt a fájós részre teszik. (Bszgy.) Rozskávét főznek s azt a beteggel forrón megitatják. (Bdöbr.) Ha a beteg hashajtót iszik, azt a poharat, melyből az orvosságot kihajtotta, fenekével fölfelé, fordítva tegye le, akkor biztosabb hatása lesz. (Kszig.) Az újhoid megpillantásakor következőleg olvasnak rá a hasfájásban szenvedő gyermekre: „Új Huód, új Királ, addig a zién hasam ne fájjon, míg háromszor még nem újul!” Vagy „Újság, új Királ, tiéged Isten ott tálát.” (Rad.)

Hasmenés. Orvoslásai: Fekete tyúk tollát eczettel leforrázzák s arra az illetőt ráültetik. (Bszgy.) „Lapuburgyan” (bojtorján) magját, melyet két-asszony nap között szedtek, megtörik s valami italban beadják. (Lispe.) Megfőzött gubacsievet iszik a beteg. (B--df.) Ha a beteg hashajtót iszik, az illető edényt ivás után fordítsa föl, akkor biztosabb a hatás. (Kszig.)

Vérhas. Gyógyításai: Spanyolviaszkot, keményítőt vagy vöröskrétát kell vízbe kotorni s azt a beteggel megitatni. (Kszig.) A beteg piritott rozsgániczát, továbbá rántott levesben enyvet eszik. (Bszgy.) A kétasszony nap között szedett kőkényt megszárogatják, megfőzik s annak a levét megitatják. (Bszgy.) Magyarbors és gyömbér főzetét a beteg megissza. (Kszig.) Fél itcze tejfölt, ugyanannyi eczettel s három kanál törött paprikát összevegyitenek s azt a beteggel megitatják. (Kszig.) Aludttejet borogatnak a hasra. (NI.) A beteg bélsarán nagyfejszével keresztet húznak s azután a beteggel felvétetik s visszaborítatják. (Barlh.)

Torokfájás. Folyadékot kézen át, visszáról vagy a tenyérre, az üvegen alul fogva, nem szabad önteni, mert az illetőnek torokfájása lesz. (Kszig.) A reszelt vörösrépát lábosban megmelegetik s a torokra teszik. (Sárh.) Némelyek

a megreszelt tormára eczetet is öntenek. (Pmagy.) A kisgyermek torokfájásánál feje lágyára áztatott kovászt tesznek. (Bdöbr.) Föeskefészket, néhol meg fehérliliom hagymáját apróra törik s azokat sáfrányos édestejben megfőzve, a mily melegen a beteg bírja, torkára kötik s a fájás „kiáll”. (Kszig., Sárh.) Csizmakapczát melegítenek s azzal a fájós torkot bekötik. (Bucs.) Pállott csizmakapczát fagyúval bekenve a torokra teszik. (Náprf.) Vizeletes csizmakapczával borítják a fájós torkot. (NI.) Fehérföldet, tiszta fehér babot vagy csicsókakrumplit megfőznek (az előbbi eczetben) s ruhára kenve, a fájós torokra teszik. (Bucs.) Földitököt reszelnek édestejbe; a tejet megfőzik s melegen a torokra borítják vagy bekenik. (Pmagy.) Megsárgult ugorka héjat torokra tesznek.

A torokban levő *kelésre* patyolaitököt sütnék s langyos melegen a torokra kötik. (NI.)

Köhögés. Ez ellen ló- vagy szamartejtel isznak. (Páka.) Vöröshagymát édestejben megforralnak s azt a köhögős egyén megissza. (Lispe.) Annyi sárgarépát megreszelnek, hogy abból 2-3 decziliter levét lehessen kifacsarni s azt mézzel addig főzik, míg péppé válik. Ebből a beteg napjában háromszor iszik. (Nemeshetés.) „Keresztes riéczufűj”-nek a levét megfőzik s a köhögőt ebből itatják. (Ztárn.) Ha a köhögős egyén szőke, akkor vörös vagy szürke macska szőrét, ha pedig barna, fekete macska szőrét kell langyos vízben meginnia. (Páka.)

Ló- vagy *szamarkehe* ellen, (kinek „siket a melle”) vizes ruhaborogatást használnak. (Szilv.)

Fuldoklás. A nehézléleketű egyén derekát három irányban meghuzogatják. (Zszmf.) Kávéaljat öntenek a torokba. (Páka.) Magnak való ugorka héját megfőzve, a torokra kötik. (Páka.) A fuldokló nyakát törülköző kendővel betekerik. (Náprf.) Ha a gyermek szenved fuldoklásban, a szobaajtó fél-fájához állítják s feje fölött kis fűróval három lyukat fűrnak. A két szélsőt nyírfa szeggel beverik, a középsőt meg úgy hagyják. A forgácsnak, mint a lyukakat fűrnak, a gyermek fejére kell potyognia. Ezzel, hiedelmük szerint a fuldoklás megszűnik. (Zszmf.)

Mellbetegség, szárazbetegség vagy „*heptika*”. „Pöszereczufűj”-nek a kifőzött levét itatják a beteggel. (Náprf.) Harisnya-csalánt törnek, megszárogatják s szalonnára hintik. E szalonnából kell a betegnek reggelenként „iéhomra” (éhgymorra) enni. „Feketetüske” („istiletüske” = fagyai), kőkény vagy bucsfenyő (gyalogfenyő) megfőzött gyökerének a levét issza a beteg. (Ztárn., Bucs.) „Burosán” (gyalogfenyő) magját megfőzik s annak a forró levét itatják a beteggel. (Cshh.) Körte- vagy mogyorófa gyöngyét megfőzik s levét itatják. (Bszgy.) Galagonya héjat megfőzik s levét sárga és fekete cukorral vegyítve issza a beteg. (Nemeshetés.)

A megsütött vörösrépát vékony szeletekre metszik s sárgacukorral meghintve, a beteggel megetetik. (Barlh.) A beteg vöröshagymát eszik nyersen. (Nemeshetés.) Feketehagyma lépet megszárogatják s levesbe téve eszi a beteg. (Bucs.) „Tüőfatüdü” (piros színű, nem tapló!) megtörik s arról itatják a beteget. (Bucs.) Tojás fehérét vízzel összehabarják, üvegbe „fuój-

tyák” s ezt itatják a beteggel. (Bf.) Kutyazsirt levessel vagy piritott kenyéren a mellbetegségben szenvedőnek adják. (B-df.)

Tüdőgyulladás. („Tüdü veszil.”) Tökmagot vagy mandulát megtörnek s azt vízben tejben a beteggel megitatják. (Lispe.)

Fogfájás. Tejben zsályát főznek s az arcznak a fájós fog felől való részét borogatják. (Páka.) Beléndek magjával megkenik vagy füstölik a fájós fogat. (Páka.) A fájós fog felől eső oldalon a fülbe egy gerezd nyers foghagymát dugnak s a fájás eláll. (Bues.) A fogat czinadonával (kutyafütej) megkenik, megizzított szénalakkal gőzőlik. (Lispe.) Kenik még petróleom és só, valamint pálinka lakjával. (Bszgy.) Penészbogarat vajban megsütnek s ezzel a zsiradékkal a fájós fogat megkenik. (Bszgy.) A fájós fogra puska-port tesznek. (Bucs.) Koporsóból vagy keresztfából kivett szeggel piszkálják a fájós fogat (Ztárn.) Holt ember fogával húzogatják meg a fájós fogat s többé nem fáj. Csakhogy nőét holt nő, férfiét holt férfi fogával kell meghuzogatni. (Szilv.) Kis gyermeknél a fogban levő „iz”-et mézzel összekevert foghagymával kenik be. (Bszgy.) Az izt a kutya fehér trágyájával is gyógyítják. Apróra törik s szárazon a fogra dörzsölik. (Szilv.)

Gyomorfájás. Ha keménység van a gyomorban, berekfalevelet tesznek a „hüökkübe” (kemence téglázatára) s azt fazékkal beborítják, hogy „megkoffaggyon” és ezzel beborítják a gyomrot. Kakukborsfüvet sárgaczukorral kevernek s kenyérbélből készített fődöbe teszik. Erre igazi fődöt helyeznek s úgy főzik meg. A beteg ebből naponkint iszik. (B-df.) Hegyiszéna „pörgyijét” megfőzik s azzal a gyomrot, a mily melegen a beteg kibírja, beborítják. (Bszgy.)

Gyomorgörcs vagy *nádrafájás.* (A gyomorban ide-oda menő „gömböcz”.) Nyers lómentának a levét pohárba facsarják, arra vizet öntenek s a beteggel megitatják. (Lispe.) Karácsonyi diónak a belét egy villára szúrják s azt hamuvá égetik, a hamut azután vízben megitatják a beteggel. (Lispe.) Forró hamura eczetet öntenek s azt a beteg megiszsa. (Cesztr.) Kormos tejet iszik a beteg. (Cesztr.) Lótrágyáról iszik; lótrágyával a gyomrot be is kötik. (Bdőbr.) A gyomorgörcsre rá is olvasznak.

Fökény. („Szöcsin.”) Ha valaki oly vályúban mossa meg a kezét, melyből a majorság iszik, annak a kezén fökény támad. Hogy a fökény elvessen, a következő orvoslásokat használják:

Nyers czinadonával, ökörfarkkóróval megdörzsölik. (Páka.) Ökörfarkkóró virágjának kifacsart levével bekenik. (Tóf.) *Keresetlen* gyékénydugaszszal megkenik s kenés közben az üstökcsurgás alá állanak. (Valk.) *Keresetlen* csonttal meghuzogatják s azután a fökényt megköpik s végül a meghuzogatásra használt csontot a fején keresztül eldobják. (Valk.) Temetőben embercsonttal meghuzogatják. (Lvh.) Hájjal bekenik, hogy a verebek elvigyék, mert ezzel a fökényt is elviszik. Ha egy hájjal több fökényt kennek meg, azt annyi darabra vágva teszik ki a kapufélfára, a hány fökényt vele megkentek. (Sárh.) Azon porral, mely a tyúk porfurdője helyéről vétetett vakondvérrel, lópatkó által fölvelt földdel, (mely patkóról leasett,) kereset-

len kutyatrágyával, keresetlen szekérkenőccsel, odvas fákban, partok alatt, fák tövében talált, nem keresett s eddig még nem látott vízzel („keresetlen víz”) mossák a főkényt, hogy elszáradjon. Kerécsapásból földet visznek, azzal a főkényt megkenik s a mi megmarad, a helyére viszik. (Csesztr.) Kenyérsütéskor használt pemettel a főkényt meghuzogatják s az eltűnik. (Valk., Nlengy.) A főkényes testrészt kenyérsütéskor forró pemetbe takarják. (Bak.) Ha valakinek sok főkénye van, megolvassák s a hányat találnak, annyi gombot kötnek a madzagra s az üstök alá, a vizcsorgásba elássák. Mikor ez elrothad, a főkények is eltűnnek. (Nápf.) A főkénnyel bíró valami fadarabra késsel vagy czeruzával vonásokat húz s azokat valakivel megolvastatja. A ki megolvassa, arra száll. (Páka.) A sok főkénnyel bíró egyén egy botra annyi metszést tesz, a hány főkény a kezén van s azután egy főkényt megmetsz s a bot rovásait ezzel megkeni. A botot eldobja. A ki azt felveszi, arra ragad a főkény. Zszmf.)

Annyi szem lencsét vagy zabot vesznek, a hány főkénye az illetőnek van s azt kenyérsütéskor a kemenczébe dobják. A bedobónak azután rögtön ki kell a honyhából ugornia, hogy a pattanást ne hallja. Ha ez így sikerül, a főkény elmúlik. (Bak, NI.) Vacsora alkalmával, midőn az estéli harangozáskor az első kondulást a főkényes hallja, a szájában levő falatot kiveszi, azzal a főkényt megkeni s hátra veti. A főkényt, hogy újra ki ne nőj jön, lószőrrel kell lecsipni. (Bdőbr.)

A *szálkás főkényt* a havibaj vérével kell háromszor megkenni. (Zszmf.) Azzal a vakarccsal kenik be, melyet először szakasztanak, először teszik be a kemenczébe s először veszik onnan ki. (Szilv.)

Holttetem. (Porczkinövés.) Ezt azon egyén kapja meg, ki a kiterített halott arcját nem nézi meg. (Zszmf.) A holttetemet 7-ik gyermekkel rágatják meg és pedig néhol úgy, hogy karácsonyi abroszszal fődik be s azon keresztül rájja a gyermek. A foga ne érje közvetlen a kinövést. (Kszig.) Istenátkozta tüskét böknek bele s behagyják, míg el nem múlik. (Zbaks.) Óháját (avas háj) söprüfűvel (fűsöprü?) összekevernek s a keverékkel megkenik. (Csesztr.) Holt ember talált csontjával vagy az úton lelt keresetlen vízzel megkenik. Holt ember csontjával a holttetemet újholdkor háromszor meghúzzák s hegyével vagy tüvel a holttetemet megbökik. A csontot oda kell tenni, a hol találták. (Páka, Csesztr.) Újholdkor ráolvasnak. Midőn t. i. az „Újságot” a ház üstöke alul először megpillentják, a következőket mondják el a holttetemre: „Újság, új királ, nekem is van ev vendigém, vacsorárok eküdom.” (NI.)

Kelevény. Fehér málna gyökerét lenmagos édestejben péppé főzik s a kelevényre teszik. (Páka.) Lenmagot disznótrágyával eczetben, vagy lenmagot mákkal, továbbá dióhéját tejföllel összefőzve a kelevényre teszik. (Kszig.) Sült vöröshagymát vagy vöröshagyma és dióbél megfőzött keverékét rakják a kelevényre. (Kszig.) Milejben és környékén a túlrejt vagy magnak való ugorkák sárga héját a kerítések léczein, karóin megszárogatják s ezeket a kelevényre is borogatják.

Búzából készült sütetlen mézes tésztát, nyúlhajat, disznótrágyát raknak

a megfakasztására. (Bszgy., Csesztr.) Méz, vöröshagyma, zsir, édestej és búzaliszt keverékébe macskaszórt tesznek s a kifőzött pépet a kelevényre teszik. (Nlengy.) Midőn a kelevényből az evesség folyini kezd, terpentint csöpögtetnek rá, (Bdöbr.) vagy papírra bajuszkenőt kennek s azt a kelevényre teszik. (Bszgy.) Némelyek saját váladékukkal kenik be a kelevényt. (Bucs.)

Vakkelés. (*Viérkelis.*) Vakkelésnél rozskenyeret paraszt-vászonra kennek s teszik rá. (Bszgy.) Dióbélt, vaját, édestejet és sáfrányt kevernek össze s az így keletkezett pépet ráteszik. (Sárh.)

Seb. Közöséges sebekre nyírfa, fekete bodzafa, farkasalmafa levelét, utifüvet, ökörfark-kórót, méregszopófüvet, egérfarkufüvet, cinadónát s boldogasszonyfüvet tesznek. Ezeket előbb megfőzik, megszáritják, összetörik s azután helyezik el a sebekre.

A sebes arcz. Midőn az első pünkösdi rózsza „kiburul”, azt lemetszik s elteszik és ősszel az első tőkéről lemetszett szőlőt ráfacsarják. Ezzel mosogatják a sebesült arcot. (Lvh.)

A sebes lábat valami híres szentkútnál mossák meg. Azt a rongyot, melylyel a lábat lemossák, valamelyik közeli fagalyra dobják s ott hagyják. A következő év tavaszán gereblyélik össze s dobják a trágyára vagy gödörbe. A hetésvidéki községek lakói a Bagonya határában levő u. n. Vidkútnál mosogatják lábaikat. (Rad.) Cserfa megtört héjával vagy hamujával behintik a sebet. „Rakatlafa” megtört héját megfőzik s ráteszik a sebre. (Bdöbr.) Nyírfa héját nyersen rákötik s ez kitisztogatja a sebet. (Lvh.) Fübors levéllel mosogatják. (Lispe.) A ki kígyócsontba lép, lába kisebesedik, az sohasem gyógyul be, illetőleg időnkint kiújul.

Orbánzos testrészekre és pörsenésekre Sárhidán a következő gyógyszerrel használják: Fenyőfáról leszedett gyantához ugyanannyi súlyú, még vizet nem ért faggyút s félannyi sárgaviaszkot kevés disznótöppörtöt s sáfrányt adnak; mindezt tiszta edénybe átszűrjük s ezen anyagokat flastromokká gyúrják és ilyen alakban teszik a bajos testrésze.

Ha valaki a testét megvágja, nyers csalánt összemorzsolnak, azt olajjal keverik s a keverékkel a sebet bekötik. (Bszgy.) Avas hájat, férfinnél kankutya szőrét, nőnél szürke kutyaszórt, zsályalevelet, harisnya-csokrot összevagdálnak, összekeverik s ruhára kenve, a sebre kötik. (Sztad.)

Törés. „Gábiczyökeret” vagy fehérliliom virágját kötik a kificzamított tagra. (B-df.) Sóval behintett tojás székét teszik a törésre, ez kiszívja és a fájást elveszi. (Ztárn.) Ludtrágyát megsóznak vagy megpaprikáznak s a törésre kötik. (Lispe.) Ember váladékát, vagy szekérkenőcsöt kötnek rá. (Sárh.) Mikor a törés megfakad, disznózsírral vagy fenyőfa szurokkal kenik. (Bdöbr.) Vágott disznózsírt, csigát söprúpálinkával összekevernek s megkenik a törést. (Bdöbr.)

Tyúkszem. (Tikszem.) „Pirosvirágot” tejben megfőznek s a tyúkszemre teszik. (Bdöbr.) Sült vöröshagymát megsóznak s rákötik. A tyúkszemes lábat meleg sósvizbe teszik. (Lispe.) Cserépfödővel sütögetik ki. (Bszgy.) Holt ember kezével meghuzogatják. (Kszig.)

Feketehólyag. Harisnya-csalánt foghagymával összetörve a hólyagra teszik. (B-df.) Foghagymát, szenet, paprikát megtörnek, összekevernek s a hólyagra teszik. Ezt csak az erősebb természetűek bírják ki. (Bszgy., Bdöbr.) Száraz szilvát megforráznak s azt, továbbá vöröshagymát, nyers paradicsomot vagy nyers paprikát tesznek a feketehólyagra. Patyolattököt, vagy palyolattök-levelet megfőzik tejben s ezzel a hólyagot beborítják. (Ztárn.) Tejben kukoriczalisztet főznek s rákötik. (Bdöbr.) Korhadt fa, vályú vagy más tárgy alatt talált férget, gilisztát („esü kukac”) lesznek rá s $\frac{1}{4}$ óra múlva elmúlik a baj. Megjegyzendő, hogy a kukacznak élőnek kell lenni s ha a hólyagon megdöglik, másikat kell rátenni, mert csak élő féreg szívja ki a mérget. (Bszgy.) Megsózott nyers majorsághúst kötnek a fekete hólyagra. (Lispe.)

Körömméreg. Izzó szenet, foghagymagerezdet és paprikát összetörve a körömméregre teszik. (Kszig.) Legjobb orvosságul a „disznuköserűjé” epe, sira, mely disznó májában van s hólyagalaku tartják. Ezt disznóöléskor félreteszik s használatnál az újra húzzák. Midőn az erre a célra melegített vízz forr, a körömmérges ujját belemártogatják. (Bues., Bdöbr.) Az illető ujját 3-szor forró vízbe mártják. (Bak., Bdöbr.) Megvágott kenyeret a körömméregre kötnek. (Bdöbr., Náp.)

Ha valaki eleven vakond vérével kezét bekeni és „összüzurmolla”, (dörzsöli,) a körömméregtől mentesíti magát. (B-df.)

A dühös kutya által okozott seb. Pórszombatban egy gazdának két süldőjét dühös kutya megharapta, mihék következtében kitört rajtuk a veszettség. A bajt a gazda észrevette, de a malaczkok közelébe menni nem mert, pedig elzárt helyen voltak. A kíváncsiságból összeverődött nép is csak távolból nézte a malaczkokat, mert félt az állatok dühösségének a „szelletitű”. A helybeli állami iskolai tanító is a nézők közé állott s igyekezett a népet meggyőzni, hogy a dühös malaczkok „szellete” nem árt. Hiában! ... A malaczkokat meg kellett semmisíteni s erre más hiányában ő volt kénytelen vállalkozni. Puskát kerített s a gazda beleegyezésével agyonlőtte a süldőket. Az agyonlőtt malaczkokat el is kellett volna távolítani; erre azonban a nép köréből senki sem mert vállalkozni, félve a „szelletüktől”. Végre erre is a tanító vállalkozott. Kellő körültekintéssel – hogy magát meg ne fertőztesse – lábuknál megfogta a malaczkokat s azokat a telekre húzta. A nép ezt szörnyűködve nézte, mert szentül meg volt győződve, hogy a tanítót a dühösség szellete megütötte s most már ő is meg fog dühödni. A süldőket eltemetni sem akarta senki. Hatósági beavatkozással kellett azokat elföldelni. Azon egyének, a kik a süldőkhöz a nézésnél közelebb álltak, a szellet által megütöttek tekintették magukat. Több százan voltak, ezek mind Zalapatakára mentek egy javasasszonyhoz orvosságvételre. A javasasszony adott nekik valami szert, mely ugyancsak megkínosza őket. Állítólag apró bogarakat vettek be. A tanítóhoz egy hétig nem küldték a szülők a gyermekeiket iskolába, mert biztosra vették, hogy a veszettség ki fog rajta törni. Folyton nógatták, hogy menjen a javasasszonyhoz.

A dühös kutyanak nyomába, csapájába sem szabad lépni, míg az meleg, mert az illetőn kitör a veszettség. Az is baj, ha közel fut el az ember mellett

a dühös kutya, mert szellele megcsapja. Göcsejben a dühösségre vonatkozó s itt elősorolandó hiedelmek általánosak.

Dühösség ellen szentgyörgynap előtt fogott istenbogarat (katiczabogár) megszárogatják, megtörik s pálinkában a betegnek adják. (Szilv.) Veszett kutyáról vett szőrrel az illetőt megfűstölik, hogy a harapás által kletkezett seb el ne mérgesedjék s hogy a harapásnak általában hatása ne legyen. (Bdöbr.) Hideg vizet kell a megharapott egyénnek szagolnia s e közben azt mondani: „Jaj, de büdös e za viz!” akkor nem lesz baja. (NI.) A dühös kutya által megmart embernek kőrisbogarat apróra összetörnek s azt beadják. (Náprf.) A dühös kutyát megégetik s a megmart emberek a füstbe állanak, hogy a baj ki ne törhessen rajtuk. (NI.)

Törött láb. „Hatökörszántú-fűjjet” megszáritanak, apróra törik, vízben megfőzik s levélvel a tört lábat betapasztják s végül „foklacsontikával” (világításra használt fenyőszilánkkal) meghúzzogatják. (Szilv.) „Gáviczgyökeret” megtörnek vagy megreszelnek s azt szüretlen, édestejben megfőzik és ruhába téve, a törött lábra kötik. (Bucs.) „Borospinka” (dugó) gyékényének a gyökerét megtörik, olajjal összekeverik s ezzel a fájós lábat bekötik. (Bszgy.) Tűzön levő nedves hasábfának kiszivárgott nedvével szintén szokják a lábal bedörzsölni. (Bucs.) „Langyitott” (langyosra főzött) borsöprűvel kell a törött lábat betakarni. (Ztárn.)

A *kificzamodott* „iramlott” lábnál az előző évről maradt foghagymaszárat ecetben megkövesztik vagy vöröshagymát lenmaggal összefőznek s a lábra borítják. (Bszgy., Bak.) Édestejbe feketegáliczot reszelnek, azt megfőzik s oly melegen, a mint a beteg csak kibírja, a testre teszik. (NI.)

A kinek a lába *merevedést* kap, azt „ineresztűfűjje” megőzőlik s azután bekötik. (Lispe.)

Lábviszketés. (*Vides- vagy vizestetű.*) A kinek ilyen baja van, lépjen forró pemetre. (Páka.) A viszketéses lábat az égő kemenczéből kivett pemetbe (hamu) kell takarni s a baj elmúlik. (Sárh.) Az u. n. „videstetűfüvet” megfőzik s levélvel a viszketéses helyet megmossák. (Páka, NI.) Megsütött vagy megfőzött forró vadalmát tesznek a lábra. (NI.) Fűzfa levelet megfőznek, levében a lábat lemossák s a kifőzött levéllel bekötik. (Náprf.) Nyírfakéregnek belső, sárga részét megfőzik s forró lábvizül használják. (Szilv.) A lábra erősen melegített földöt tesznek. A földő oly meleg legyen, a hogy a bajos csak kibírja állani. (Nengy.) Izzó bádogkanalat tesznek a viszketésre. (Bszgy.) A viszketéses helyet megnyalozzák s azután megsózzák. (Bdöbr.) A viszketéses lábat melegvizes edénybe teszik s tűzön pörkölt gabona- (rendesen rozs-) fejet kötnek rá; ezt és a lábat melegvizzel locsolják. Ha kis idő múlva a gabona fején levő „szüőr”, mit szüőrfiregnek neveznek, lemosódik, e szóval: „Nini, kügyütt a szüőrfireg!” a mosást abbahagyják s az orvoslást befejezik. Ezzel a baj elmúlik. (Páka.) A lábon támadt vízhollyagot „ebhúgy”-nak nevezik.

Kiütés. (*Pörsenés.*) Ha a gyermekén kiütés van, mosdóvizét a teknőből istenátkozta tuskére vagy egyáltalában bokorra öntik. (Nemeshetés.) Papsajtűfüvet főznek meg s annak a levéllel mosogatják a kiütéses helyet.

(Bdőbr.) Megfőzött vadalma levével megmossák s magával az almával befödik a kiütéseket. (B-df.) Sós tejszinnel bekenik. Kőkényfát főznek s ennek vizében fürdik a beteg.

Lábfájás. A ló szárcsontjának a velejét kiveszik s azt ledőlt fának a kérge alatt talált kukaczczal összedagasztva, spirituszba teszik. Alkalmadtán a fájós lábat ezzel kenik. (Nlengy.)

Lábhűdés. Új téglát tűzbe tesznek s midőn jól megizzad, sajtárba teszik, eczetet öntenek rá s a lábat betakartan ráteszik, hogy meggőzőlődjék.

Kosz. A testet olajjal bekenik és törött humer gyökerét belemelegítik. (Bszgy.) A koszban szenvedő egyén kenyérsütés után a kemenczébe bújik. Bebujaás előtt az illetőt összetörött „büdöskisvirág”, (kénvirág,) írósvaj s foghagyma keverékével bekenik. (Páka, Bszgy.)

Ótvar. A mely gyermeket havibajos asszony leköp, az ótvart kap. Ha a betegségben fekvő anyának (betegedés idején) havibajos asszony visz enni, a gyermek ótvaros lesz. (B-df.) Kecskerágítófa gyümölcsét megtörik s azt zsírban megsütve, az ótvart megkenik. (Ztárn.) Diózsírral, „sütött” tejföllel a sebet bekenik. (Sőjt.) Az ótvart mosatlan, fekete szappannal bekenik. (Bdőbr., Szilv.) Savóval mossák. (Sőjt.) Disznózsírral „sütött” tejföllel a sebet bekenik. (Sőjt.) Zsiros (voltaképen „piszkos”) tányért megizzasztanak s az abból kiizadt zsírral az ótvart bekenik. (Nápf.) A gyermek fejét fűdővizzel lemossák s a vizet közgyepűre öntik. (Lenti.) Mikor a gyermek elszületik az asszony „mássából” egy darabot levágnak s ezt gerenda közé a füstre teszik, hol megszárad. Ezután összetörik. A gyermek ótvarát táblaolajjal bekenik s erre az összetörött mássá porát ráhintik. (Cshh.) Az ótvaros gyermeket újholdnap, napkelte előtt, kovácsoshoz viszik, ki kis pemettel háromszor meghúzza, mi után a baj elmúlik. (Nlengy., Bdőbr.) Egy rőf piros pántlikát vesznek (rendesen a keresztanya,) melyre alkudni nem szabad. Ezt a gyermek nyakára kötik s addig rajta hagyják, míg el nem múlik. Az ótvart olyan asszony húzza meg a talpával, a kit a havibaj, mint korosabb asszonyt, elhagyott. (Ztárn.) Néhol azt tartják, hogy a gyermek ótvarát nem szabad egészen begyógyítani, mert az illető megvakul. (Szilv.)

Sömör. (*Piézvar, lisa, lise.*) „Sömörfűjjet” főznek s annak a levével az arcot megmossák. (Nlengy.) Megsózott tojásfehérével bekenik s szalmaszállal megkerítik. (Bucs.) Kékkővel kevert tejföllel kenik be. (Bszgy.) Meszet zsírral oltanak s ezzel a sömört bekenik. (Zszmf.) Foghagymás eczettel megdörgölik. Reszelt hagymát tesznek rá. Ez leeszi. (Nápf.) Azzal a vízzel kenik meg, a mit a ló ivás után szájából kiereszt. Ablakon képződött üvegharmattal vagy sósvizzel lemossák. (NI.) Csontvelővel mekenik, de ezt megelőzőleg ablak harmatjával mossák. (B-df.) Gombostű fokával köröskörül megböködik. Gombostűvel „mégkeréngetik” s a korszó fenekének külsején levő „mucsokkal” (piszkos sár,) bekenik. (Sárh.) Tüvel megkerítik vagy szalmaszállal háromszor keresztelik s közben háromszor ezt mondják: „Ha itt iérlek, le.....k. (Ztárn.) Szalmaszállal a következő mondás (ráolvasás) kíséretében kerítik: „lén tiégedet, tē sömör, megkeritelek!” vagy „Ma keti, huónap evesszi, huónapután itt iérlek, leköplek!” (Páka.) Hüvelykujj körmével a

sömört háromszor megkerítik s minden kerítésnél ezt mondják: „Sömör vuótá, sémi liégy!” Azután a sömört háromszor keresztelik s a földön is háromszor keresztet húznak. (NI.) A régi, u. n. *luósömört* akkor kapja meg valaki, ha olyan vályúból mosakodik, amelyben lovak ittak. (Zszmf.) Sárga csillagos virágot törnek s azt zsírrá keverve, az illető testrésze teszük. (NI., Kszig.)

Korpásuar. (*Piénzvar.*) Szalma gombjával (bütykével) háromszor megkerítik s azután megbökés közben ezt mondják: „Mua keti, mua evesszi.” (Szmf.) Pipa aljából vett bagólével vagy ablak harmatjával megkenik. (Bak.)

Szeplő. A szeplőnek elejét lehet venni, ha a gyermeket születésekor az anyja mássával letörülük vagy ingével, a szülés után harmadnap a gyermek arczát letörlik. (Cshh.)

A kinek szeplője van, magas „tüskefüjjon” található vízzel arczát lemossa. (B-df.) A tűzön levő fából kiforrott vízzel kenik be. Olyan templomba menjen a szeplős egyén, a melyben még nem volt s ott szenteltvízzel mossa meg magát (kis gyermeket az anyja mossa meg) s a baj elmúlik. (NI.) Szentgyörgynapján vagy pünkösdkor hajnalban búza, lencse vagy meggyfa harmattal avagy rózsa levével kell az arczot megmosni. (Zbaks., Bdöbr.) Szentgyörgynap előtt való békanyállal mossák meg az arczot. (Bszgy.) Márcziusi havat üvegbe tesznek s vizével a szeplős arczot mosogatják. Ablak „hamuáve” (harmatjával) mossák a szeplős arczot. (Sárh.) Tej habjával mossák. (Reszn.) A kikelt kis libával lehúzzák az arczot. (Barlh.) Úrfelmutatáskor a szeplős arczot kendővel háromszor lehúzzák.

Szemők. (Fekete pontok az arczon, az öregeknél.) Fehérgáliczot s fehér czukrot vízben feloldanak s ezzel az arczot megmossák. (Bdöbr.)

Gilisztanyalozás. Burgonya forró levének a gőzét szivatják a beteggel. Az asszonyok rendszeren a gőz fölé állanak. (Bdöbr.) A megreszelt fekete retket olajjal összekeverik, kifacsarják s annak levét isszák. (Bdöbr.) A foghagymát édestejben megisszák. (Nápf.) Ha a „gyomorgélészta” nyalozáskor „kompolog” (háborog) egy gerezd foghagymát kell szájba tenni. (Páka, Bucs.) Ha a gyermeknek sok gilisztája van, testét mézzel kenik be, mert erre a giliszták a gyermek háta közepén kidugják fejüket s akkor leborotválhatják. (Rad.)

Görcs. Meggyfalevelet megfőznek s azzal a beteg lábát megőzőlik. (Sárh.) Eczettel, vörös posztóval dörzsölik a lábat. (Reszn.) Meleg hamut, piritott sót, lópokrócz-darabot tesznek az illető testrésze. (Ztárn., Bdöbr.) A takács szövőszékén kifeszített, szövőfélben levő vászonból két szálát kihúznak s oda kötik, a hol a görcs a testet húzza. (Ztárn.) Minél piszkosabb kötenyt kell a testre kötni. (Kszig.) A szenvedőnek a talpára és tenyerére meleg vasat nyomnak; a vas a görösöt „kiszítja”. (Ztárn.) A lábat térden alul 2-4 hétig hegedűhúrral átkötik. (B-df.) A görösös testrészt meghuzogatják. (Kszig.)

Vérfolyás. Kétasszony nap között szedett „viérfüjjet” a vérfolyásos asszony dereka alá tesznek. (B-df.) Úrnapi piros rózsát megfőznek s annak a levét a beteggel megitatják. (Bszgy.) Zöld kakukfüvet vagy kék szarkaláb-

virágot fojtót sörben megfőznek s a beteggel megitatják. (Nápf.) Egérfarkú fűvet főznek, ezt kifacsarják s a léhez pálinkát töltenek. Ebből a betegnek háromszor kell innia s – meggyógyul. (Ztám.) A magos-kender között véletlenül maradt virágos-kender kóczából pörgetett madzagot az asszony derekára kötik. (Bszgy.) Megtört tőkmagot szitán megsztatálnak s vízbe keverve a beteggel megitatják. (Sárh.) Száritott kenyérdarabokat porrá törnek s vízbe téve „ijogattyák”. A jércze első tojását megfőzik s azt ruhában a beteg nyakára kötik. (Bszgy.) Öregmáriaczel vidékéről hozott u. n. „viérkűjyből” borba kotornak s a beteggel megitatják. (B-df.)

Fehérfolyás. A betegnek fürdőt készítenek s abba gyökeres semüköt, idei fűzfahajtást, $\frac{1}{4}$ kiló sót s sárga agyagföldet tesznek. Az ekként elkészített fürdő a betegséget elállítja. (Lispe.) A fehérfolyásban szenvedő asszony kilencz fehér rongyból kilencz kis babát készít, azokat szoknyája alá dugva, egy határfolyóhoz megy, ott mindegyik babát vízbe bocsátva, a következőket mondja: „Akkor gyűjjön e za baj vissza, a mikor ién ezeket a babákat kiveszem a vizbü!” (Bszgy.) Pálinkába „viérfűj”-magot törnek s azt a szenvedő nővel megitatják. (Kstsz.) Herélt szürke ló trágyájából kötnek a gyomrára. (Valk.)

Nyavalyatörés. (Kórság, szübbaj, szívfogás, guga, nehézség, nehéznyalva.) Néhol e bajt nem szabad nyavalyatörésnek mondani. E helyett szübbajt, szüffogást említenek. A nyavalyatörést a nép gyakran használja káromkodásaiban. („Nyavala törgyön kü!” „Nyavala üssün fő!” stb.) A megszűnésére alkalmazott gyógyítások: Élő meggyfát széhasitanak, azon a beteget, midőn a baj rájön, át- visszahúzzák. (Barlh.) Nyers ugorkamagot vízben megdagadtatnak s arról itatják a beteget. Az ilyen ugorkát feje lágyára s talpára is rákötik. A kinek szivbaja van, vakondot fog s abból – elevenen – három csöpp vért ereszt pálinkába vagy borba s azt megissza. Akkor a baj sohasem jön vissza. (B-df.) A leölt tyúknak vérét a vergődő beteg mellére folytatják, s ettől „mingyár észre gyün.” (Lispe.) A lúd szárnyából egy tollat kell „csuószanyi”, (kihúzni,) annak kihegyezett végével az ujjat megszuálni s a kiserkent vért a szájba csöppentem. (Bdöbr., Kszig.) Szentjánosnapi borból öntenek szájába. (Gönth.)

A midőn a kórság valakire „rámegy” vagy a „nehissig fölüti”, az illetőt szabad ég alá kell vinni; ott vele háromszor megfordulni s azután feje fölé vasfazekat borítani, – a baj csakhamar megszűnik. (Bdöbr.) A kórságos egyén feje fölé pároláskor használt nagy vasfazekat (üstöt) tartanak és pedig kormos fenekével. Ha a vergődő beteg erre ránéz, „visszagondu” s azt hiszi, hogy az ördög áll fejénél, ijedtében felugrik s – a baj elmúlik. (Kszig.) Az úgynevezett csávássajtár fenekét kinyomják s így a lyukas sajtáron nyavalyatöréses gyermeket keresztülbujtatják. (Bszgy.)

A moslékos sajtárról az abroncsot leverik, azon a gyermeket 3-szor át-bujtatják; azután egy kicsit a földbe beássák olyan helyütt, a hol legtöbben járnak: akkor a nehézség nem bántja többet. Azt a ruhát, a melyben a nehézség fölütötte, a háztetőre dobják, hogy ott rothadjon el. (NI.) Az asztal helyére fektetik, fejét napnyugat felé fordítva. (NI.)

Ablakot tesznek a vergődő beteg szeme elé, hogy azon nézzen át. (NI.) A szoba külső ablakát leveszik s a gyermek feje fölé tartják; ha az ablaküveg sárga színt mutat, a gyermek a betegségbe belehal, ha pedig rózsaszínbent játszik, akkor remény lehet a kigyógyulásra. (Bdöbr., Kszig.) Ablak sarkát helyezik a feje fölé s arról olyan nevű egyén önt szájába vizet, a milyen nevű a bajos. (Gönth.) Az ablakra néhol izzó parazsat tesznek s azt vízzel leöntik, hogy a baj hamarabb elmúljk. (Bszgy.) Mikor a gyermeken jár a baj, egy hasonló nevű gyermekkel vetessék le az ablak egyik felét s azt tartassák a szeméhez. Az illető háromszor kiáltsa a beteget a nevéen, – a baj elmúlik. (Szmf.) A nyavalyatöréses gyermeket hét megyén, (szántó, rét stb. határán,) hét tulajdonosnak a birtokán kell átvinni, akkor, midőn a baj győtri s az hamarabb elmúlik. (Bucs.) Az illető egyént szabadba kell vinni, kék kötényt fejére tenni s azután hideg vízzel leönteni. (Ztárn.) Gyüszüből háromszor vizet adnak a gyötrődőnek. (Barlh.) Egy flu fölmászik a haranglábon függő haranghoz s bugyigáskorsóból vizet önt a harang szívére, mely vizet a betegségben szenvedőnek nevéhez hasonló nevű fiú vagy leány felfogja s ezzel a nyavalyatöréses arcját megmossák. (Rad.) A szívbjost annak a ruhának a darabjával dörzsölik, a melyben a baj rájött. (Bucs.) Mikor a gyermeken a nehézség van, ingét a háztetőn átdobják. A hova esik, ott elássák. (Bucs.) A kin először a nyavalya kitör, pároló fazekat tesznek elejbe s fejét behajjták. Azután egészen levetkőztetik s a ruhába kövecset téve, a házon átdobják s a hová leesik, ott elássák. (Zbaks.) A gyermekeket a házon kívül vezetik, egy helyen megállitják s ott ingét levetve, azt elássák. (Bdöbr.) Jegykendőt tesznek a hanyatt fektetett egyén arczára. (Cshh.) Az itt említett esetekben a bajt elássák s az többé nem jön vissza.

A sirból kiásott kis gyermek pántlikájából s virágjából egy darabot le kell vágni s azt kis csomóba kötve, a szívbjos nyakára kötni és a baj – elmúlik. (B-df.) Keresztanyja fekete selymekendőjét teritik arczára. (Sőjt.)

Midőn valakit a nehézkór gyötör, tollat égetnek az orra alá s „magáho gyün”. (Sárh.) Úrnapi sátorkoszorú virágjával a beteget kinlódása alatt háromszor megfüstölik. (Ztárn.) Vékony, élő meggyfát széhasitanak s azon a szívbjost, midőn gyötrődik, háromszor átvezetik. Abból a czifra kisbundából, melyben valamelyik nő menyasszony korában megesküdütt, egy darabot levágnak s azt meggyújtva, a beteg orra alá tartják, hogy a füstjét beszívja. Ha eközben a nyavalyatörésben kinlódó fejét lehajjtja, a bajt „a füst megtöri”. (Cshh.) Krisztus töviskoronájából (a keresztfáról) egy darabkát lemetszenek s azt a nyavalyatörésben szenvedőnek (a gyötrés ideje alatt) ujjára teszik. (Nápf.) A nyavalyatörés ideje alatt az illetőnek hüvelykujját megszorítják, orrát befogják s szájába kanalat tesznek, hogy fájdalma enyhébb legyen. (Páka.) Földre teszik, a lába hüvelykujját valaki fogai közé veszi s így húzza egy kicsit odább. (Nlengy.) A gyötrődőnek hüvelykujját erősen megnyomják s a baj – megszűnik. (Ztárn.) A keresztanya a szenvedőnek hüvelykujját tüvel megsúrja s egy csöpp vért a gyermek szájába csöppentenek. (Lenti.) Midőn a gyermeken először tör ki a nyavalya, atyja hüvelykujjából vért eresztenek, hogy a baj ne ismétlődjk. (NI.) Hét megye (7 darab föld, rét stb. határa) alól kell füvet szedni, megfőzni s a beteget

meggőzölni. (Ztárn.) A gyermek születésekor eltett köldökszínórral húzogatják a szivbajos gyermeket. (B-df.) Különben a kis gyermeket más fájdalomában is gyógyítják a köldökszínórral, úgy, hogy a köldököt porrá törik s a szájába teszik. A gyereket búcsúra viszik, ott fekete ruhát varratnak neki s azt addig viseltetik vele, míg el nem szakad. (Nlengy.) A keresztnevét másra változtatják. Szentgyörgynap előtt talált eleven vakond szívét kivesszik s azt a beteggel megetetik. Templom porával meghintik vagy szentelt tömjénnel füstölik, avagy a szentség (monstrantia) koszorújából virágot hoznak rá. (NI.) A vergődő egyén gyomrát két kézzel fogják, hogy a nyavalya, mely gyomrát felhúzza, helyén maradjon. (Nlengy.)

Sárgaság. A ki lábát olyan vályúban mossa meg, melyből tyúk ivott, megkapja a sárgaságot. (Lispe.) Ha valaki a halottat kívülről, a ház ablakán látja meg először, sárgaságba esik. (Kszig.) A sárgaságban szenvedő egyénnek nyomába lépni, vagy helyére ülni nem szabad, mert az illető a sárgaságot megkapja. (Kszig.) Ha a leány, szemben, férfi vizelését látja, továbbá, a ki a sárgalábú tyúk után iszik (sajtárból, tálból stb.) sárgaságot kap. (Kszig.) Általános az a hiedelem, hogy a sárgaság leginkább mérgeződés következtében keletkezik. A sárgaságban szenvedők kígyógyítására sokféle módol használnak. A sárgaság ellen számos sárga tárgyat használnak. A beteg éljen sáfrányos eledelkkel. (Nlengy.) Igyék aranygyűrűről. (Bucs.) Nézzen aranykehelybe. (Bdöbr.) Viseljen nyakán aranyzsinórt, vagy aranygyűrűt. Az aranygyűrű sárga pántlikára legyen akasztva. (Bucs.) Hordozzon testén valami aranyékszert; ez a betegséget kiszívja. (Ztárn.) Veszítsen el aranygyűrűt, a ki azt megtalálja, arra ragad a betegség. (Bdöbr.)

A sárgaság ellen cinadónát köt az illető alant, a lábára s kapczát tekerve rá, behúzza a lábbelijébe. (Göntérh.) Fűz vesszőt, sárgafűz-abroncsot főznek, annak forró levével gőzölik s levét vele megitatják. (Nlengy.) Sárga fűz vesszőt vízben megfőznek, a vízbe egy pár csöpp olajat csöppen-tenek s a beteget abban megfürdetik. (B-df.) Hordóról az abroncsot leverik s azon a sárgaságban szenvedőt 3-szor keresztülbujtatva, a rendes helyére visszateszik. (Bucs.) Fűzfa-gyöngyöt megtörnek s azt égetett borba öntve, a beteggel megitatják. A fűzfa-gyöngyre friss lúdrágyát facsarnak s azt borba téve, a beteggel megitatják. (Bdöbr.) Vadkörtefa gyöngyét s fekete tyúk zúzájának a belső sárga bőrét megszáritják, megtörik és a beteg italába teszik. (Valk.) Barackfa-gyöngyöt megtörve pálinkába teszik s abból itatnak a beteggel. (Lispe.) Mogyorófa-gyöngyéről iszik a beteg. Sárgaságról való fű gyökerét megszáritva, megfőzik s vízben megisszák. (Lispe.) A beteggel csalánra vizelteinek s ha kígyógyul, a gypübe viszik. (Zbaks.) Kétasszonynap között szedett csalánmagot cserfakéreg hamujával $\frac{1}{2}$ liter söprúpálinkába tesznek s ebbe még 7 tetüt beledobva, a beteggel megitatják. Ez még a fekete-sárgaság ellen is használ. (Pkrszt.) Fődipörgye gyökerét megfőzik s üvegbe szűrve, a beteggel megitatják. (Bszgy.) A beteg sárgarépát váj ki, abba belevizel s a répát, tartalmával együtt, az üstökbe dugja. (Páka.) Vagy: az ilyen sárgarépának a kivájt részét befödve, füstjárta helyre teszik s addig hagyják ott lógni, míg a vizelet el nem párolog. Azon időre a beteg a sárgaságtól megszabadul. (Bszgy.) Eczeibe rakott vörösrépát kell a szenvedőnek enni; a sár-

gaság elmúlik s az illető olyan vörös lesz, mint a répa. (Páka.) Édes almába körüskörül annyi drótszeget vernek, a mennyi csak elfér. Másnap a szegeket kivesszik s az almát a beteggel megetetik. (Bdőbr.) Almába egy, a bajban szenvedővel hasonnevű asszonnak a fejből tetűt kell tenni s az almát a beteggel megetetni. (Ztárn.) A fán száradt s rajta maradt előző évi barackot meg kell törni, 4 tetűt beletenni, hogy azok azt megrágnák s – a baj el fog múlni. (NI.) Aszalt szilvába 1 . . . s tetűt tesznek, azt a beteggel megetetik. Hogy mi van a szilvába téve, arról a betegnek – természetesen – nem szabad tudnia. (Sárh.) Vaj kifőzésekor a beteggel a már folyadékká változott vajba bele-nézetnek. (Sőjt.)

Tojást keményre főznek, kétfelé vágják, sárgáját kiszedik s abba lyukakat szúrnak s e lyukakba a fejből kifésült piszkot, hajjal együtt beleteszik, azután kiakasztják a közkertre, a honnan a madarak elviszik. Az elvívés után a baj elmúlik. (Nlengy.) A sárgaságban szenvedőnek a kezeiről s lábairól a körmöket levagdadják s azokat egy kiszúrt tojásba teszik. A lyukat kenyér belével beragasztják. Ezután a tojást egy határfolyóba dobják. Ezzel a bajon túladsz. Az illetőnek, ki a tojást viszi, sem odamenet, sem visszajövet hátra nézni nem szabad. (Bszgy.) Hét kenyeret sütnék s azokat melegen a dunna alá teszik s ezek helyére fektetik a beteget. (Szilv.) Lepődő alá a kemenczéből kiszedett forró kenyereket és pedig rendesen hatot helyeznek, ezekre a beteget ráfektetik, s a baj elmúlik. (Bszgy.)

A beteg cseréphez vizel s abban főzi meg a tojást, a mit a cseréppel együtt hangyatöltésbe visz. A hangyák a tojást megeszik. Ez alatt az illető baja elmúlik. (Kszig.) A beteg édestejben megmosdik s a tejet macskának adják. A macska a tejjel lenyalja a sárgaságot. (Nlengy.) Sárga tyúkot leölnek, azt megfőzik s levét a beteggel szóttalanul megitatják. (Szilv.) Sárga tyúk lábáról isznak. (Barlh.)

Fekete kanpulyka trágyáját megszárogatják, megtörik s vízbe eresztve, a beteggel megitatják. (Pmagy.) Ha férfi szenved sárgaságban, gunártrágyát, ha pedig nő, tojóslútrágyát kell friss állapotban összeszedni s azt sárgaviaszkból alakított ivópohárba, ruhán keresztül, belefacsarni, hozzá égett bort, söprű pálinkát vegyíteni. Ebből a szenvedő igyék naponkint kétszer, este és reggel – kigyógyul. (Sárh.) Kutya fehér trágyáját, továbbá friss libatrágyát borba eresztenek. Ezekhez fűszereket, főleg szegfűszeget s magyarborsot törnek. A keveréket 24 óráig állatják. Ebből a beteg minden évés előtt, míg csak tart, iszik. (Bdőbr.)

Tojó ruca lábát megmetszik, a kiserkenő vért a beteggel borban megitatják. (B-df.)

A sárgaságban szenvedővel nyers húsról vizeltetnek. Ezt a húst megfőzik s him kutyának adják. A betegség a kutyára ragad, az illető egyén pedig egészséges lesz. (NI.) Kölesre vizel a beteg, a kölest gyeprüre teszi, hogy a verebek elvigyék. Ezzel a bajt is elvitték. (Nova.) Rongyra vizel a beteg; azt füstjárta helyre teszik s napról-napra, míg a baj el nem múlik, rávizel. (B-df.)

Tetűről kell bort inni. (Kszig.) Sárgaságban levő gyermeknek hasonló

nevű gyermek fejéből három tetűt kell keresni s azokat pálinkába téve, meginni. (Bucs.)

A sárgaságban szenvedőt – mikor gyanútalan, nem is sejti – hideg vízzel nyakon öntik és az ijedtségtől – meggyógyul. (Börd.) A hordóról az abroncsot leveszik s azon a sárgaságban levőt háromszor keresztülbujtatják. Az abroncsot előbbi helyére teszik vissza. (Bucs.) Sárga selymet úgy kötnek a beteg nyakára, hogy az minél előbb lefoszlódjék, mert ezzel a baj is elvesz. (Nlengy.)

A ki a sárgaságos beteget először látja, köpje azt háromszor szemközt s ki fog gyógyulni. (Náprf.) Köpje szemközt az ő nevével hasonló keresztnevű egyént s baja elmúlik. (Bdöbr.) A sárgaságban szenvedőre rá is olvasnak, továbbá megöntik.

A fekete sárgaság. Sárgarépa belsejébe vizet öntenek s abból a szenvedőt megmosdatják. Azután füstjárta helyen üstbe teszik, a hol elszárad. A mire elszárad, a baj is elmúlik. (NI.) Megszáritott fodormentát söprű-pálinkába tesznek s ebből iszik az illető. (Bszgy.) Fekete tyúk zúzójának a hártáját megszárogatják, megtörik s a beteg ételébe vagy italába téve, beadják. (Lvh.) A férfi részére fekete kakast, a nő részére fekete tyúkot kell ölni s a leölt állat zúzójának belső részén levő bőrt söprű-pálinkába tenni. Azt a bajos megissza s – meggyógyul. (Bucs.) Megszárogatott csótánt apróra törnek, pálinkába teszik s megitatják. (Kszig.)

Zsibbadás. (Semmedis.) A kinek végtagjai semmedékesek, szentgyörgynapja előtt lelt hangyatóltésben levő hangyatójásokkal „zúzza” (dörzsölje) meg s a baj elmúlik. (Páka.) Az elsemmedt kezét eczettel megöntött búzatorpába kell bepótlálni. (Bdöbr.)

Keménység. A kinek a gyomrában keménység van, annak az égő kémen - zéből kivett pemettel gyomrát be kell takarnia. (Sárh.) Ha a keménység az illető „vékonyában” van, újholdkor, ha a Holdat üstökön kívül látja meg először, rá kell olvasnia. Keresztet vet magára háromszor s kezeit a bajra téve, ezt mondja: „Ujhuód, új királ, engem hijat a királ lakodalomba. Magam nem mehetek e, eküdüm a ráczomat.” (Bajomat.) (Ztárn.) Vagy: Újholdkor ki megy a favágítóra, ott egy törzsökre ráül s háromszor az „újságra” köszönt: „Té újság, új királ! Nekem van en nar ráczom; ha teneked szükséged van rá, ién ászt átengedem.” (Barlh.) A keménységet meleg vízzel mossák. (Bdöbr.)

Részeség. A részes emberrel szentgyörgynapja előtt ½ liter borban szőlőaplót, maszlagfüvet vagy békanyálat itatnak. (Ksts.) Abból a vízből, melyben a halottat megmosdatták, a részeseskedő borába öntenek. (Zbaks.) Ha a sirban talált emberi koponyából bort itatnak vele, sohasem issza meg többé a bort. (B-df.)

A kiben a pálinka ki akar gyuladni, szájába lótrágya levéből öntenek egy kanállal. (Lvh.)

Kőbántás. (Vagyis a kar, könyök és térd „összühucskosodása”.) E bajt akkor kapja meg valaki, midőn a köszörükőben levő azon vizet, melyben már köszörültek, kiöntik s erre az illető rálép. Gyógyítása: Azokat a már-

eziusi tojáshéjakat, melyekből a csibék kikeltek, apróra összetörök s söprúpálinkába téve, a beteggel megitatják. $\frac{1}{4}$ liternyit készítenek egyszerre s azt mindaddig használják, míg a baj el nem múlik. (Bszgy.) Csillagvirágot (zsibavirág) szarostól összepöndörítenek s azt a napon vagy kemenczében megszáritják; megtörök s azután söprúpálinkába téve, a beteggel mindenes-től megitatják.

Csömörlés. Ha valaki valamit megutál, hogy undorodása ne legyen, egyik kezével megvakarja az alfelét. (Kszig.) A beteget foghagymás eczettel megkenik s testébe dörzsölik.

Őrülség. (Tiévelgü betegség) Üstükcsgurgásba nem szabad feküdni, mert a boszorkányok megrontása mellett az illető megtévelyodhatik. (B-df.) A megtévelyodott gyógyításához hangyabolyt visznek, hangyákkal együtt s ezeket vasfazékban kifőzik s a főzettel az illető egyén vagy kemenczében kenegetik s hitük szerint „tisztáro magáho gyün”. (Ztárn., Bdöbr.)

Szent Antal tüze. (Orr, láb stb. vörössége.) A tüzesedésben levő testrészét édestejjével mossák meg s a fiút bak-, a leányt nösténykutyával ugratják át. (Lispe.)

Daganat. Bucsfenyő magot megtörök s rozsliszttel összegyúrva, a daganatra teszik. (B-df.) Pálinkába tett bucsfenyőmagról itatják a beteget. (B-df.) Megfőzött kerékrépa levélével mossák. (Bdöbr.) A polyvát leforrázzák, kifacsarják s kendővel a daganatra kötik. (Lispe.) Egy marék szénapolyvát s egy-egy marék sót, buzapolyvát s gesztenyebaguczot összekeverve megfőznek s levélvel az illető testrészt mosogatják. (Bdöbr.)

Öregség. Ez egy betegség. A nép hiedelme szerint a satnya gyermek szenved benne, ki nem nő, testfejlődése mintegy megállapodik s így szervezete előregül. Gyógyításai: Rozslisztből mácsikot készítenek s annak levében a satnya gyermeket háromszor megfürösztik. (B-df.) Vincze áldását adják a gyermekre vagy csak a ruhájára a templomban. (Nemeshetés.) A gyermeket abba a vánkosba, melyben megkeresztelték, belekötik, azután a vánkost kézbe fogják s a vánkos egyik végével a szobában háromszor végig söpörnek. (Svár.)

Háromszoros húzás. Ha a gyermek születésekor „háromszorosán húz” vagyis egy helyett hármat lélekezik, – melyet három helyütt lehet látni és pedig a gyomornál, a mellporczogónál és oldalt, – akkor az ajtó szárfájába egymás alá három lyukat fúrnak s a fúrás alatt a gyermeket alája tartják. A felső és alsó lyukat nyírfaszeggel beverik, a középsőt pedig nyitva hagyják. Ezáltal a gyermeknek egy lélekezete lesz. (Szilv., B-df.)

Megrontásból eredő betegezés. A betegnek fürdőt készítenek. A vizet forrásból viszik s abba hét megyéről (határról) szedett füvet tesznek, melynek hozásánál sem beszélni, sem hátra nézni nem szabad. A fürdőviz alá víz-hordta fával fűtenek. Az ily módon elkészített vízben fürdik a beteg. (Szmf.) A víz-hordta fával fűtött kemenczébe hosszú lánczot dobnak s azt a megrontott egyén fürdőjébe teszik. (Zszmf.)

A boszorkányoktól eredő rontásnál vagyis „tédelémnél” kuruzslóhoz fordulnak; a kuruzsló a beteget székre ülteti, azután tálba hideg vizet önt;

azt a beteg feje fölé tartja s vagy könyvből vagy fejből (emlékezetből) ráolvas és imádkozik. Azután lábosban viaszkot olvaszt s azt a beteg feje fölött a vízzel telt tálba önti. A vízben képződött különféle viaszkalakokból olvassa ki a kuruzsló, hogy milyen bajban szenved a beteg. Ha a viaszkalakok között koporsót, keresztet, kalapácsot találnak, akkor a betegségnek halál lesz a vége.

Szemölcs. (*Szömölcs.*) Hogy elműljék, vakondvérrel kenik be. (Bszgy.) A szemölcsöt le kell vágni, a tyukász szekerebe dobni s elműlik. (Svár.) Keresetlenül talált csontnak földön fekvő oldalával meghúzogadják. A csontot oda kell visszahelyezni, a hol találták. Fa odvában talált keresetlen vízzel mossák meg. (Svár.)

Szörféreg. A mely kis gyermeken szörféreg van, az attól sokat nyugtalankodik, sir. A szörférges gyermek teste tüzes, különösen az altestnél, köldöknél és felső lábszáron. Régi sebekben is van szörféreg, különösen a lábsebekben. A csecsemő fürösztésénél tüzlánggal 3 vagy 7 szál üres rozsféjet (kalászt) megpörkölnék, száraikat összekötik s a fejeket szorosán odaszoritják, a hol a kisedet teste vörös, tüzes s vízzel lelocsolják. Egy-két percnyi locsolás után a rozsszalmát a nap, gyertya vagy lámpa világosságával megnezik s ha látnak rajta igen vékony, áttetsző, hosszú féregszerű alakokat, melyek mozogni látszanak, biztos, hogy a gyermeken szörféreg élőködik s tovább locsolják. Hogy a rozsféjeket többször is használhassák, azokat újból megperzselik. A rozsféjeket való locsolást egy fürdésnél többször ismétlik és több fürdésnél alkalmazzák, míg a szörféreg elpusztulnak. Szitált hamut is hintenek a fürdővízbe s abban fürösztik a kisedet. Szörférges sebnél hamut forráznak s annak lúgjával a sebet megmossák. (Nlengy.) Ettől is elpusztulnak a szörféreg. Kétfejű rozskalászt pörkölnék s azt a gyermek azon testrészebe teszik, hol a szörférges hely van. Borsfüvet tesznek a sebre s a fürdővízzel „lohollak”. (Nemesetés.) A szörférges vállaközét és hátát, a hol a szőr van, bekenik, mézzel döröglik s borotvával lehúzzák. (B-df.)

Hasogatás. Hájat virágos kenderrel vízbe áztatnak (2 hétig szokott tartani az áztatás) s mikorra a kendert kiveszik, a hasogatás elműlik. (Gönth.) A beszózott üvegeben megőrzött füstölthús levével megkenik. (Bdöbr.)

Havibaj. Azt a virágos kendert, mely a kenderföldön kinyüvetlenül maradt s két leány-testvér egymás kezéhez dörzsölt, a havibajos asszony a derekára köti, akkor gyorsan megszabadul a bajától. (Bdöbr.) A havibajos asszonynak búzába nem szabad mennie, mert akkor lesül a búza.

Mellkeményedés. A mely szoptatós asszony után evő egyénnel találkozik, ki markában tartja az ételt s azt ő nem látja, mellkeményedést, esetleg forró lázt kap. Az előbbi akkor is megkapja, ha az enivalót, midőn valahová belép, előle eldugják. E baj elműlik, ha a mellett forró vízzel gőzölik, leforrázott petrezselyemmel beborítják, továbbá mennykővel, karácsonyi sóval, kaszakővel, sodrófával, teknősbéka teknőjével időnkint háromszor meghúzzák; forró önnal gőzölik, sótalán kását, megfőzött s vajjal megkent diófalevelet kötnek a mellre. (Nlengy., Lhf.) Ha valamit sütnék s eldugják előle, csöcse kifakad. (Lhf.)

Fájós test. A mely gyermek pénteken születik, minden tagja fájós lesz. (Bf.)

Disznókanyaró. Ha a gyermek disznókanyaróban szenved, reggel, a disznók kihajtása után, midőn azok helye még meleg, az ólban, illetőleg hidasban levő szalmán meghömpölygetik s a baj elmúlik. (Lhf.)

Bimbórepedés. Ha a csőcsbimbó megreped, vajban kisütött dióval vagy édes tejszinnel kenik be. (Bues., NI.)

Halál. Ha azt akarják tudni, hogy a beteg meghal-e, folyóvizben megfőzött kendermaggal megfüstölik. Ha e mag elvetve kicsirázik, akkor meghal. (Náprf.)

Ha a csecsemő alvásból való ébredése alkalmával nyújtózkodik s gyenge, csikorgásszerű hangot ad, az – szerintük – halált okozó bajt jelent. Ügy gyógyítható, hogy az illetőt, ha fiú, kankutyával, ha pedig leány, nőténykutyával lépetik át; vagyis ekként „megújtyák”.

SZÜLÉS KÖRÜL VALÓ SZOKÁSOK.

A gyermek születésére már a lakodalmi szokásokban gondolnak. Egyes jelenségekből már itt igyekeznek megtudni, hogy lesz-e az új házaspárnak gyermeke vagy nem; ha lesz: fiút vagy leányt várhatnak-e. Ez utóbbiaknál gyakorolt babonás szokások révén maguk is befolyást vélnek gyakorolhatni az újszülött nemére.

Esküvőről hazajövet a menyasszonyt a szobában levő ládára ültetik; ha ilyenkor csikorog, számíthatnak gyermekre. Mikor a menyasszony kontyát fölteszik – a nyoszolyóasszony kívánsága szerint – a vőlegényvel valami pántlikára 4-5 gombot köttetnek. Ha a menyasszony a gombokat, minden figyelmeztetés nélkül, föloldja, lesz gyermeke, ellenkező esetben nem. (Svár.) Ha az asszony azt akarja, hogy több gyermeke ne szülessék, mint a mennyit óhajt, menyasszony korában a már férjnél levő leánykori barátjának a pántlikáját kösse – szoknyája alatt – a derekára. Ha a menyasszony esküvőről való hazajövele alkalmával kinyitott láda szélére ül, úgy, hogy senki nem látja, nem lesz gyermeke. (Lvh.) Mikor a menyasszonyt a szülei háztól a vőlegényes házhoz elviszik, ülőhelyére a keresztapját ültetik, hogy fia szülessék. (Lvh.) Ha ugyanezen alkalomkor kendőjét gombostűvel szúrja le, fia, ha pedig varrótűvel szúrja le, leánya fog először születni. (Lvh.)

A megszületett gyermek burkát fűzfa alá ássák, hogy az anyának több gyermeke ne szülessék. Ha a született gyermek után fiút kivannak, az újszülött burokját („mássát”) körte- vagy szilvafa alá, ha pedig leányt óhajtának, almafa alá ássák. Néhol e burkot tejesfazékba téve ássák el, a tejesfazekat szájával fordítva lefelé. (Sztd., Lhf.) Ha fiúgyermeket akarnak, akkor az asszony viselősségének ideje alatt fejszét tartanak az ágy alatt. (Nlengy.) Ha a gyermeknek avatásra való vitele alkalmával a vivő asszony előtt férfi megy, szintén a templomba, a g'yermekes asszonynak fiú, ha asszony megy előtte, leány lesz a legközelebb születendő gyermeke. (Lhf., NI.)

Ha a kisgyermek először a *papa* szót veszi ajkára, fiú, ha a *mama* szót ejti ki leány a következő gyermek. (Bf.) A nép véleménye szerint, melynek egyrésze mindenesetre tapasztalaton alapszik, fiú születik: ha a nő gyakran rosszul érzi magát, fogfájásokban szenved s általában egészségtelen; ha a hasa balfelől jobban ki van domborodva s baloldaláról mozog a magzat és ha a has „hégyes”. Leány születésére van kilátás, ha a viselő asszonynak sötét gyűrű van a szeme alatt, ha gyakori hányása van, ha arca májfoltos, ha a hasa széles, lapos; a csipőcsontja széles s általában erősen faros; ha a

has jobbfelől domborodik inkább és ha jobboldalról mozog a magzat. (Csertm., Szegek vid.)

Hogy az asszony *könnyen szüljön*, kézfogáskor a vőlegény észrevétlenül nyomja a jegypénzt a menyasszony markába. Esküvő előtt a nyoszolyóasszony a vőlegény gatyáját megoldatja s mikor másnap a templomból kijön, a nyoszolyó asszony a menyasszony után három szál pelyhet fű, hogy könnyebben szüljön. Lakodalomnál ebéd vagy vacsora alatt a vőlegény a menyasszony jobbik lábának hüvelykujját háromszor megnyomintja, hogy gyermekét könnyen szülje. Mikor a vőlegény menyasszonyáért megy, hogy az asztalhoz vezesse, saját csizmájába kétfillérest csúsztat. Ha a menyasszony, midőn első éjjel feküdni mennek s vőlegénye csizmáját lehúzza, a kétfilléres lepottyanását észreveszi s azt fölveszi, könnyen fog szülni. Ugyanezen alkalommal ugyanezen célból a vőlegény a menyasszonyt 3-szor megemelinti. (Lkáp.) Mikor a menyasszony kontyát fölteszik, egy lyukas szakasztóra ültetik s ugyanakkor a vőlegényt az ajtóba állítják, gatyakötőjét 3-szor megoldatják, hogy az asszony könnyebben szüljön. Csak 3 fájás fogja a születést megelőzni. (Szmf.) Mikor a kontyot már föltették, az ott álló vőlegény a kezében tartott pohár borral a menyasszony arcát leönti s azután letörüli, hogy viselős korában szeplős ne legyen. (Svár.) A férfi a ruhaneműjét összeköti s feleségével oldatja el, hogy könnyebben szüljön. Ház építésénél a befejezést jelző bokréta mellé néhol ragot is tesznek, hogy a terhes asszonyok azt meglátva, könnyebben szüljenek. Néhol az első ragnak a ház szelemenére való föltevését a terhes asszonynak nem szabad látnia, mert születendő gyermekének a köldöke a nyakára pöndörödik. A viselős asszony minden ételből először vesz egy kanállal, hogy könnyebben szüljön. (Gönth.)

Az asszonynak terhes állapotában a születendő gyermek testi s lelki épsége s szerencséje érdekében egyes munkáktól, cselekedetektől tartózkodnia kell s többféle babonás szokásoknak kell magát alávetnie. Hozzá tartozói ilyen állapotában – régi szokásként – különös figyelemmel vannak iránta. A terhes asszonynak evési vágyát ki kell elégíteni, különben a megkivánt étel jele lesz látható a születendő gyermek testén és pedig azon részén, a mely testrészéhez a terhes asszony kívánsága alkalmával először nyúl. Azért a terhes asszonynak még a lopás is meg van engedve vagyis a máséhoz, ha az kész enivaló, különösen gyümölcsfélékhez, bátran nyúlhat, nem veszik tőle rossznéven, sőt szívesen kínálják őt, mert az a fa, melynek gyümölcséből ily asszony eszik, bőtermő lesz. Kettős gyümölcsöt (kettős szilva, szőlőgerezd) azonban ne egyék, mert kettős gyermeke fog születni. A terhes asszony igyék minél több bort és pálinkát, hogy a születendő gyermek erős legyen. Tököt és kukoriczát terhes asszony ne lopjon, mert ha tököt lop, kopasz, ha pedig kukoriczát lop, nagyhajú lesz a születendő gyermeke. (Nlengy.) Ha a terhes asszony valamit megkiván s nem kaphat belőle, tomporájához nyúljon, hogy a gyermek jele ezen a helyen s ne arcán vagy más látható testrészén legyen. (Barlh.) A gyermekről a jel elmúlik, ha anyja, megszületésekor „mássával” 3-szor lehúzza. Ez esetben a szem sem fog ártani a gyermeknek. (Pórsz.)

A viselős asszony elől semmit sem szabad elrejtieni, különben hideglölés éri őt. (Btüt.) Ha a viselős voltát tagadja, a születendő gyermek nagyon

keservesen fog tudni beszélni s hozzá hazudozó lesz. (Bues.) A gyermek akkor is hazug lesz, ha anyja terhes állapotában valótlanokat mond. (Bf.) Nem szabad káromkodnia, képre, a halott szemére, akasztott emberre, beteg egyénre báméskodnia. Ez utóbbi esetben gyermekének is olyan baja lesz, mint az illető egyének. (Kszig.) Terhes asszony kifeszített kötél alatt ne bújjék el, mert idétlent szül. (Cstm.) Háziállatot ne rúgjon meg, mert a meg-rúgott állathoz hasonló szőrös és szőrférges lesz gyermeke. (Cstm.) Szőrös lesz a gyermek azon esetben is, ha a disznópörkölés helyét átlépi. Ezen úgy lehet segíteni, hogy a megszületett gyermeket vánkostól disznóólba vagy hidasba vetik s ott az almon megforgatják. (Nlengy.) Kályhában, kemence belsejében ne sározzon, mert folyósfülű gyermeke lesz. (Pórsz.) Kűszöbön vagy pitvarban fát ne vágjon, mert a leánygyermek nem nevelkedik föl; a fiúgyermek pedig erdei favágásnál szerencsétlenül fog járni. (NI.) Káposztát ne mosson, ugorkát ne tegyen el, mert ezek nem állanak el. (Nlengy.) Egyik terhes asszony a másiknak ne vigyen gyermeket keresztelni, mert valamelyi-kük gyermeke nyomorult lesz. (Lvh.) Dörgéskor ruháját ne fogja föl, mert a villám megüti s ez a gyermek száján, (hasítás alakjában,) meglátszik. (Lhf.) Ilyenkor a kötényét hátra vagy két sarkát egymáson átvéve, keresztbe kösse föl, hogy a villám meg ne vágja. Kötény nélkül viselős asszony ne járjon. (Boczf., Bszgy.) Ha megijed, azon ruha darabjából füstölgetik meg, a mely akkor rajta volt s nem lesz semmi baja. (Cstm.)

Ha hányás erőlteti, gyömbéres pálinkát meg borlevest s törött sót melegítenek s azokat két ruha közé téve, a hasára helyezik. (Cstm.) Ha a terhes asszony lába dagadt, gyermeke rövid életű lesz. (Cstm.) A kedden vagy pénteken született leánygyermek szerencsétlen lesz. (Bues.) A terhes asszonyoknak külön böjtjeik vannak és pedig szerdán és pénteken.

Az első *szülési fájásoknál* a nőt kenegetik; dörzsölik vékonyát, csipőjét előlről két kézzel háromszor megrázzák, hogy a gyermek „jobban leaggya magát”. Ha a nőnek szülés előtt vérzése van, vizes ruhával kötik be a czombjait. Borba fahéjat, pálinkába tökmagot s timsót tesznek és ezeket kötik a lestrészre. A szülés után való vérzést hideg borogatással igyekeznek elállítani. (Kszig.) A leghitványabb inget, alsószoknyát öltetik rá, mely ruhát aztán csak 3-4 nap múlva vettetik le vele, mert azt tartják, hogy a hány napig ezen ruhát magán hordja, annyi évig nem lesz újból gyermeke. A magzatviznek fürdőteknőt helyeznek az ágy alá. (NI.) A vájudó asszonynak az ágyára senkinek sem szabad ülni, mert a születendő gyermek ótvart kap.

A *szülés* leginkább a földön történik. Régebben a kályha elé szórt rozsalmára fektették a vájudó asszonyt. Most vagy az asztalra borul, esetleg egyik térdére ereszkedik, vagy lekukorcsol. (Guggol.) A gyöngébbeknek a fejét a bábaasszony tartja. Sokan közvetlen a szülés előtt – az asszonyt a szobában föl-alá járkáltatták. Ha a nő térdepelve s általában földön szül, alája kis ruhadarabot vagy szalmát helyeznek, ha pedig ágyban, akkor a szalmazsákot onnan kiemelik vagy – ha csak szalma a fekvő alj – arra piszkosabb lepődöt terítenek. Néhol azt tartják, hogy az a nő szül könnyen, a ki első alkalommal férje ölében ülve szült. (Sztad.) Szülési nehézségek alkalmával

a nagy búcsújáró helyeken vett u. n. máriatejből vakarnak le s azt néhány szem rozsszal, köménymaggal meg vöröshagymával keverve, szárazon összefőzik. Ezzel füstölik a beteget. Istállóbeli pókhálóval, nyirfakéreggel, kettős rozsféjjel vagy kettős gyümölcscsel, lengubával vagy vöröshagymával is füstölik. (Lhf.) Néhol 2-3 literes vízben fodormentát főznek s azzal a testet meggőzölik. (NI.) Sajtárba tollat tesznek s arra forró vizet öntve, a vájudó asszonyt fölibe állítják. (Lvh.) Párolósajtárba öntött melegvízbe ültetik övig; $\frac{1}{2}$ - $\frac{3}{4}$ óráig ül benne, azután ágyba fektetik. (Kszig.) Élő állatnak szarváról kotornak le s erről itatják az illető asszonyt. (Lhf.) A szülést (hiedelmük szerint) az is megkönnyíti, ha a hozzá látogató nő (esetleg a bábaasszony) fejkendőjével vagy kötényével végighúzza. (NI.) Olyan asszony, ki azelőtt soha sem látta, kötényét leveszi s a kinlódó asszony derekára köti. (B-df.)

A vájudó asszonynak nem szabad férje megszólítására felelni. A férjnek az első gyermek születésénél nem szabad jelen lenni; de, ha különös körülménynél fogva mégis szemtanúja a szülésnek, az esetben mindegyik gyermek születésénél jelen kell lennie, különben az asszony nehezen szül. (Cshh., B-df.) Ha a nő első gyermeke születésénél el tudja kerülni, hogy az ura meglógja, máskor könnyen fog szülni. (Bf.) A vájudó asszony gyakran fölajdul ily módon: „Jaj, Szülüboldogasszon segiccs meg!” Ha pedig a gyermek már megszületett: „Hála a Boldogságos Szűz Marijának, hogy iéletre attá a gyereket, még engem is megtartott!” (Kszig.)

Az asszonynak a hajdani patriarchális világban, midőn csak a családfő feküdt feleségével a tulajdonképpeni szobában, míg a család többi tagjai, még a házaspárok is, kamrában, istállóban stb. húzták meg magukat, lebelegedése s betegágyassága alatt helyet adtak a szobában. De nem az ágyban, hanem az ágy és fal közé helyezett padon. Ide tették melléje a gyereket a teknőbe. (Cstm.)

Midőn a gyermek elszületik, a földön, a hol feküdt, fejszével 3-szor keresztet húznak s közben azt mondják: „Akkor légyen benned fájás, a mikor ebbe a fejszibe!” Azután a gyermeket szenteltvízzel megfecskenedzik, köldökzsinórját kenderczermával vagy kis pántlikával lekötik, lepedőbe betakarva az ágyra vagy ágy alá teszik, megtudandó, hogy milyen természetű lesz. Ha ott csöndesen fekszik; nyugodt, higgadt, ellenkező esetben (t. i. ha sir,) türelmetlen természetű lesz. (Cstm.) A ki az újszülöttet először látja, ráköp, hogy szeme ne ártson neki vagyis meg ne igézze. Ez azonban veszedelemmel is járhat, mert némelyik gyermek ettől ótvart kap. (Bánuta.) A mely gyermek foggal születik, boldog lesz s megtudja jósolni, hogy anyja halála után mi történik, isteni sugallatokat is tud közölni. A burokban született törvénytelen gyermeket a golyó nem fogja. (Lvh.) A mely gyermeknek köldöke, születésekor, a nyakára van tekerözve, „hama halalle” vagy kötélén hal meg. (Bues.) A gyermeknek leszáradt köldökrészét összekötve elteszik s 3 vagy 7 év múlva magával a gyermekkel oldatják el. Némelyikkel, ruhadarabba kötve, (melléje szentelt gyertyát s foghagymát tesznek) a nyakában hordatják, hogy okos legyen, tudjon jósolni, ne legyen igéző szemű, a leány pedig jó varró legyen. (Cstm.)

Azt tartják, hogy a mely asszony viselős korában a parazsat vízzel önti le, annak a magzatja *üszög* lesz. Vagy hogy azt a fát, a mi párolásnál már égett, párolás után leöntik vízzel s a felcsapó gőz és füst a viselős asszony \ altestét megcsapja. (Reszn.) Az *üszög*, némelyek szerint „ollan, mind az a hus, a mellikbe liélék nincs”, mások szerint olyan fülei s lábai vannak, mint a patkánynak, csak farka nincs. A mint a nóból kiugrik, ide-oda futkos; még a falra is föl tud futni s ott ugrál. A falról le-leesik, de az esésbe nem döglik bele. Némelyik asszony többet is szül. Ha agyon nem ütik, visszafut az anyába s megöli. (Barlh., Bf.) Egy, több mint 40 év óta bábáskodó öregasszony mondta el nekem Lendvavásárhelyen, hogy ő több *üszögöt* látott. Egy a szomszédba futott s ott ütötték agyon.

Szülés után az asszony az ágyba fekszik, az u. n. Nagyboldogasszony ágyába. Ez rendes ágy, azonban addig, míg a gyermekágyas asszony – szüléstől avatásig – benfekszik így nevezik, mert – mint mondják – a szülő asszonyok patrónusa a Nagyboldogasszony, Mária is abban feküdt. Ilyen ágyat közelben a vas megyei örségben is ismernek. Hazánkban a matyóknál, palóczoknál és az Alföldön, Szeged vidékén ismerik. Nagyboldogasszony – Kálmány szerint – magyar pogánykori istenasszony volt, melynek neve a kereszténység felvételével Szt. Annára szállott. A göcseji s hetési nép azonban Sz. Máriát érti alatta. A Nagyboldogasszony ágyát a bábaasszony készíti el és pedig közvetlen a szülés előtt. Megvetése után beszenteli a templomból hozott háromkirályok vizével és pedig a középén meg a két szélén. A Nagyboldogasszony ágyába szülés előtt is belemennek, ha az illető nő ott kíván szülni. A Nagyboldogasszony ágya a göcseji reformátusoknál is megvan. Ellenben a hetésvidékieknél nem ismerik. Ezen a vidéken régebben nem hogy az ágyban nem szült a nő, hanem bele sem feküdt. 7 hétig a szoba alján szalmán húzta meg magát. Régebben a Boldogasszony ágyát magas rudakra feszített lepődővel vették körül. A lepődő földig ért s az ágyat nem is lehetett látni. (Gesztr.)

Mielőtt az asszony a Boldogasszony ágyába fekszik, a bábaasszony háromkirályok vizével meglocsolja s 3-szor azt kérdi tőle: „Hová miégy?” Felelet: „A Buódogasszon ágyábo!” Vagy a bábaasszony egyszerűen azt mondja: „Na, inas fekügyi le Buódogasszon ágyábo, légyen veled a Szusz Marija!” (Várf.) Gyakran minden kérdezősködés nélkül mondja a szülésen átesett asszony: „Lefekszem a Jézus nevibe, a Buódogasszon ágyábo!” (Bucs.) Míg a betegágyas asszony ezen ágyban fekszik, egy ruhadarabját (ingét vagy alsószoknyáját) fordítva, visszajáról viseli. (Kszig.)

Az ágyban némely asszony most már csak 3-4 hétig, sőt egyesek csak két hétig fekszenek, pedig – sóhajtanak föl az öregebbek – hét hetik kellene maradniok benn, mert Marija is annyi ideig maradt az ágyában s csak ennek elteltével mutatta be fiját a jeruzsálemi templomban. A kik ezt az időt sem tartják be, a más világon minden egyes gyermekük után pótolniok kell. Az ilyen asszónak 7 hétig kell a Jordán vizében fürödni, ott tisztul meg. Ez nagy szenvedéssel jár, mert a Jordán vize olyan éles, mint a borotva. (Zszmf.)

Azt tartják, hogy a 7 hónapra született gyermek megmarad, a 8 hónapra született azonban nem; 9 hónapra kell a gyermeknek megszületnie. (Barlh.)

Hiedelmük szerint a göndörhaju gyermek okos, a simahaju pedig beteges lesz. (Kszig.)

Ha a *lepény (mássá)* sokáig nem megy el, markába vagy üvegbe fúvatnak a nővel. A lepénnyel a betegágyas asszony foltos arczát lehúzzák, hogy a folt hamar elmúljék. A jellel bíró gyereket is lehúzzák, hogy a jel eltűnjék s a szem meg ne árthasson. A lepényt rongyba takarják s a „füődiskerbe” a venyige alá elássák, hogy a gyermek borivó ne legyen. Általában félreeső helyre ássák el. Több helyütt a hiéba teszik, a hol elszárad. (Lentik.)

Minél jobban vérzik a nő szülés után, szerintük, annál jobb, mert így gyorsan tisztul s a hasa gyorsan lepad. Csak túlságosan erős ne legyen a vérzés. (NI.) Szülés után a nő hasát zsirral kenegetik s ha rágása van, meleg ruhával borogatják. (Kszig.) Vagy bort forralnak, abba vajat tesznek s ráborítják a fájós részre. (Lv. h.)

A kisedet születése után sietik *meg fürösztelni*. Az első fürdővizet bodza-, istenátkozta- vagy kőkényfára öntik, hogy a gyermek arcza túskevaros *ne* legyen. Túskevarnak az arczon első napon jelentkező „tüskiho hasollu” pör-senéseket nevezik. (Nlengy.) A fürdővizbe a születéstől számított 2-3 hétig fél-félmarék búzakorpát vetnek s ezzel mossák a gyermek arczát, hogy az első bőr leköpedjen s ne hányja ki semmiféle kiütés. (NI.) Néhol a fürdővizbe tejet öntenek, hogy a gyermek finom bőrű, gyöngye testű legyen, ne árthasson neki a napsütés s az „öregség” nevű betegségtől ment legyen. (Nlengy.) Azí az ollót is az első fürdővizbe teszik, melylyel a gyermek köldökét elvágták. (NI.) A gyermek fürdetésekor, midőn a gyermek a teknőben van, a betegágyas asszonyt a teknőbeli vízzel háromszor lehúzzák, hogy tiszta legyen, a rajta levő foltok eltűnjenek, hogy fölkelés után meg ne szólhassák, mert újra beteg lesz. (Kszig.) Itatnak is vele e vízből, hogy bő teje legyen. (Lv. h.)

Első fürdetésnél a gyermek fejére fődöt vagy serpenyőt tesznek s azt mondják: „Mikor illen ember lát, mind e za fődü, akkor árcson a szem!” (Gutf.) Fürdetés közben a száját kimossák s a melyiknél a nyelv alatt hártya van, azt leszakítják. (Nlengy.) A gyermeket 3-szor körüllocsolják s ugyanannyiszor növendék- v. mutatóujjal a szájába csöppentenek, hogy belső része jól kitisztuljon. Ezt egy-két héten át minden fürösztésnél ismétlik. (Sztad.) Az első fürdetésnek nagyon alaposnak kell lenni. Ha ekkor a bábaasszony elég jól nem mossa meg a gyermeket, az szőrférget kap. Ennek gyógyítását a betegségeknel ismertettük. A tömgynt (var) a gyermek fejről nem szabad letépni, mert fejfájós lesz. A gyermeket születésekor némelyek borral vagy tejjel megmosdatják, hogy szép fehér arczú legyen. (Rad.) Midőn az első fürdőből a gyermeket kiveszik, apja a csizmáját lehúzza s kapczáját ráteríti a gyermekre, (beletakarítja,) hogy a szem ne ártson meg neki. Néhány percz múlva azután kibontja. (Lentik.)

A fürdővizet napnyugta előtt öntik ki, hogy a gyermek álma el ne menjen. (Zbaks.) Bucsután reggel öntik ki a fürdővizet. Az első mosdóvizet a leánygyermek után pázsitra öntik, hol nem jár senki, a fiúgyermek után pedig a far jászol vagy vályú alá, hogy jó „marhalátu” legyen, vagyis, hogy siessen mindig az istállóba s szeresse a marhákat. (Lhf.) Néhol istenátkozta

lüskefára öntötték, hogy a gyermek ne köpedjen mérgesen. (Sárh.) *kz* első mosdóvizet csávássajtárba is szokják önteni s így a disznóval megetetni, hogy a gyermeknek baja ne legyen. (Rad.)

Az újszülött gyermeket rendszeren anyja mellé fektetik és pedig azért, hogy a rosszak, démonok, boszorkányok, ha az anyja nem elővigyázatos, meg ne ronthassák s ki ne válthassák vagyis el ne ragadassák és más, idétlen csenevész gyermeket ne csempészhessenek helyébe. Az ilyen újszülött helyébe tett gyermeket „*váltottgyerekek*” nevezik. A váltottgyermekre vonatkozó hiedelmek Göcsejben és Hetesben általánosak. A váltottgyermekről különösen a fiatal anyák félnek. A kicserélés, kiváltás főleg a születés után való napokban történik, a midőn az újszülött még nincs megkeresztelve s a gyengélkedő anya magára maradva, elalszik. Ilyenkor a kis csecsemőre senki sem ügyel, a ház körül ólalkodó rosszak könnyen elcsenik. Hogy ez meg ne történhessék, már eleve többféle intézkedéseket tesznek. A védekezés már a gyermek születésekor megkezdődik, az ágy elkészítésénél.

Az ágyba, hogy a rosszak hozzá ne férhessenek, szenteltvizet, nyírfát, templomi szereket (gyertyát, misemondó ruhadarabot stb.), továbbá olvasót, imádságoskönyvet, benedekhagymát, a csáktornyai barátoktól hozott szenteltfüvet s a férj ruhájából egy kis darabot lesznek. A vánkos alá helyezik a férj gatyáját, dolmányát, sőt néhol egész öltözet ruháját; kenyeret, pénzt, konyhai vagy asztali kést. Ez utóbbiakat leeresztve, az ágy fejénél. Az ágy sarkába a márcziusban útról összeszedett disznótrágyát teszik. Az izraelitáknál a férj gatyafűzőjét lehúzzák s az asszony derekára kötik, továbbá azt a szijat, a mit imádkozásnál használnak, vánkosa alá helyezik. Pénzt azért tesznek az ágyba, hogy a gyermek pénzes legyen. A hagymát később elteszik s baj esetén a tehén tőgyét kenik meg vele. (Svár.) A gyermeket magát a pólyán kívül az anyja kötényébe takarják, azt tartván, hogy ezzel az anyja hasa is rajta van s az védi. Szenteltvízzel a gyermeket meglocsolják, olvasót tesznek a pólyájába vagy nyakába. Az olvasót a pólyából 7 hét előtt nem lehet kivenni. A gyermek nyakába még benedekhagymát szoknak kötni.

Ha az anyának a szobából ki kell mennie, a gyermeket egyedül hagyva, olvasót tesz rá, hogy a rosszak ki ne váltsák. E rosszak néha észrevétlenül, néha azonban nyíltan, csellel vagy erőszakkal viszik el a gyermeket. Egy ízben egy rossz a betegágyas asszonytól követelte a gyermeket: „Add idē a gyerekedet!” „Nem adom!” volt a válasz. Megint csak kérte. Midőn látta, hogy az anyja nem adja oda gyermekét s ő nem juthat hozzá, mérgesen odakiáltott: „Hát nem is köll!” s erősen becsapva az ajtót, eltávozott. (Rad.) Más helyen a rosszak már kézben tartották a gyermeket, midőn az anyja észrevette s elkapta tőlük. Ekkor vakarcscsal kínálták meg a rosszak, hogy egyék, de nem fogadta el, mire a rosszak a vakarcscsal úgy össze-visszaverték, hogy a feje egészen beledagadt. (Svár.) Némelyik rossz, ha a kiváltás nem sikerül, a betegágyas nőt arculüti. (B-df.)

A váltott-gyermek, mint a gonosz szellemek fajzata, különös alakú, kores idióta. Erről ismerhető föl. Teste törpe, nyúlós, kocsonyás, lábai merevek, válla széles, feje, koponyája nagy, arca beesett, haja torzonborz, szája

széles, orra lapos, fülei nagyok s lefelé nyúlok, kezei lábai vékonyak. 2-3 évig meg se szólal, azután érthetetlenül sivitva motyog. Némelyik egészen szóotalan, azért „szuótalangyerekek” is nevezik. Tompa eszű, járni nem tud rendesen, többnyire ül és sokat nyöszörög, sir. Csak 7 éves koráig nevelhető föl, azután elpusztul, illetőleg másfajta gonosz szellemmé változik. Az egészen szóotalanul viselkedő, váltottgyermeket kipróbálják, hogy megbizonyosodjanak, vájjon néma-e. E végre számára egy kis bögrében kását főznek, azt a szoba földjére (padlójára) téve, melléje nagy fankanalat helyeznek, mely a bögrébe nem fér be. Azután az illető váltottgyereket odaszólitva, a már eleve kilyukasztott padlón valaki megfigyeli, hogy mit fog csinálni, beszél-e majd valamit. Ily alkalommal Szilvágyon a következőket tapasztalták: A váltottgyerek a bögrét és kanalat szemlélte, nézte, nézte . . . Egyszer csak megszóalt: „Na heted-hiét országot összűjartom, de illent miég nem láttom . . . kis fázik, nak kalán . . . kis fázik . . . nak kalán . . .”

Más esetben a váltottgyermek, kezében a fakanállal bökölődött a bögre felé, de a kanál nem ment bele, mert nagy volt, mire pöszén, de érthetőleg ezt motyogta: „Piszi polál, nak kalán . . .” (Piczi pohár nagy kanál.) Más nem tudtak beszélni. Ezek után többé sohasem hallották hangjukat.

Minden nagyobb faluban van egy-egy ilyen váltottgyerek. Mert a nép az előbb leirt, csenevész gyermeket valósággal annak tartja, a ki helyett az igazi gyermeket a boszorkány elvitte s magánál tartja. Ez lévén a nép hiedelme, természetes, hogy az ilyen gyermektől a szülők szeretnének megszabadulni s a maguk „igazi”^ gyermekét valami módon visszaszerezni. És a visszaszerzés lehetséges is, ha a módját tudják. A kemenczét vízhorzda fával kell befűteni s midőn a váltottgyerek a lapáton van, a bedobást kell szinlelni. E közben ezt kell mondani: „Bedoblak, Bedoblak!” Favágítóhoz viszik a gyermeket, ott tuskóra hajtják a fejét s a nyak keresztülvágását szinlelik; a gonoszok ezt látva, megijednek s a váltottgyereket hirtelen elragadják és helyette a szülők valódi gyermekét teszik helyébe.

Egy embernek a fia már 7 esztendős volt s még nem tudott beszélni, csak üldögélt és sirt. Az apa bizonyosra vette, hogy váltottgyermek. Gondolta magában: majd segít ő azon, hogy saját gyermeke megkerüljön s a nála levő nyomorékot a rosszak magukhoz vegyék. Egy napon a váltottgyermeket szépen fölvette a hátastarisznyájába belegyömöszölve, Lenti község felé tartott vele. Viszi . . . viszi . . . Egyszer csak a kölyök, a ki eddig néma volt, veszélyt sejtve, megszólamlott s kérdezte: „Decsku, há vüszü?” „Evüszlek Lenti pukatër!” Mics csinyász ott velem?” „Maj megtudod!” Az ember egyenesen a lenti templomba vitte, a hol a tarisnyájából kivette, megfogta két kezét s erősen a templom oldalához vágta. A gyermekből „kulimász” (fekete kocsikenőcs) jött ki. Erre a rosszak hirtelen megjelentek, elkapták s az embernek tulajdon gyermekét dobták oda. E gyermek olyan nagy volt, mint amaz, a kit a rosszak elragadtak.

Egy anyának szülés után való negyedik napon ellopták a gyermekét. Csak valami szelletet érzett, oda nézett, hát egy nagyfejű, félreszájú gyermeket talált maga mellett. Ezen túl kell adni, gondolta magában. Elmondta

az esetet egyes tudákos asszonyoknak, kiknek tanácsa szerint mindenféle száritott füvet főzött s azoknak forró levét a fürdősteknőbe öntvén, a váltottgyermeket pelenkába takarva, beletette. Ezután kiment a kertbe gyomláni. Midőn gondolta, hogy a víz már kihűlt, a gyermekhez ment. Levette róla a pelenkát és uramfia! már nem a „pöttyettszaju” volt benn, hanem az ő igazi gyermeke. (Lispe.)

Erdekes a nép azon hiedelme, hogy a foklát (fáklya) mind a két végéről nem szabad meggyújtani. Mindig ugyanazon végét kell égetni, mert különben ebből a boszorkányok a váltottgyerek csontját csinálják.

A váltottgyerekkel szépen kell bánni, mivel az illető szülőknek gyermeke is – már t. i. a kit a gonoszok elcsentek – hasonló bánásmódban részesül a rossz szellemeknél. Ha ezt éheztetik, ütik-verik, sanyargatják, biztos, hogy saját gyermekük is ennek van kitéve. Ellenben, ha szépen gondozzák, nevelik, hasonló jó sorsban részesül igazi gyermekük s a gonoszok keze között is szépen fejlődik, úgy, hogy a midőn a visszaszerzés sikerül – a melynek 7 év alatt kell megtörténnie, – szép, fejlett gyermeket nyerhetnek elrabolt gyermekükben.

Miután a kicserélésnek különösen a kereszteleetlen gyermekek vannak kitéve, már ezen okból is siet a nép a kis gyermeket a „pogánságbu kivennyi”, vagyis megkereszteltetni. De a főök az, hogy a gyermek kereszteleés előtt el ne haljon, mert az ilyenek tisztítóüzön kell átmennie, a másvilágon sötétségben van s addig nem is lát világosságot, míg a világnak vége nem lesz. (Nl.) Némelyek szerint a kereszteleetlenül elhalt gyermeket a másvilágon 7 esztendőös korában a Keresztelő Szent János keresztele meg. (B-df.) A gyengébb gyermekeket házikeresztésben részesítik, hogy esetleg pogánságban ne haljanak meg.

Keresztzülőkül régente minden gyermeknél másokat hivat meg. Néhol most is. Egy-egy gyermeknél 2-6 komát hívnak. Némelyek egymást kölcsönösen hívják. Ezt dupla komaságnak nevezik. (Tóf.) A komák között Göcsej nyugoti részein s a szegek vidékén a falu népszerűsége vergődött izraelita korcsmárosa s boltosa sem hiányzik. Már a módosabb gazdáknál. Viszont az izraeliták sem felejtik ki a falu jobb parasztsaládait gyermekeik keresztzüléiül meghívni. így van ez a reformátusok s katolikusok között Nagylengyel, Barabásszeg, Milej és Kustánszeg községekben. Mindenesetre szép példája a vallási türelmességnek. A komákat rendesen a bábaasszony hívja meg, ki, mihelyt az újszülött gyermeket megfürdeti, bepólyázza, elmegy a kiszemelt egyénekhez s meghívóját a következő mondókák kíséretében adja elő: „Tisztöli N. N., hogy a ma (tennap) született gyereket vögyé kü a pogánságbu.” (Csertm.) Vagy: „Kiérem szüvessen, vadullak e a zuj szülöttet. Megszerettük magikat, vögyik ki a pogánságbu! Istent dicsirgyük, embert böcsüllök, mind ezen, mind a másvilágon.” (Lhf.) „Apátu fogantatik, anyátu születtetik, ién kiérem hát megszerettem, mind apa iés anya iés keresztapának meg keresztanyának, ha nem vetik mög, legyenek szüvessek együnnyi.” Az illetöket a meghívás nem lepi meg, mert a beállott eseményt megelőzőleg már hallottak e megtiszteltetésre előkészítő czélzásokat s rendesen készséggel felelik rá: „Igen szüvessen!” A mint hogy szüvesen is fogadják, mert a beveti

szokáshoz képest keresztényi kötelességeket vélnek ezzel teljesíteni, noha a komaság semmi különös, terhes kötelességet nem ró rájuk. A ki a komaságot visszautasítja, legtöbb helyen ki van téve az egész falu megszólásainak.

A komák megkegyelmezik egymást, „ü”-nek vagyis magának szólítva egymást még akkor is, ha együtt nevelkedtek, tehát kiskoruktól fogva tegeződtek. A komák egymás gyermekeit kiskomának, ezek meg az öregeket öregkomának nevezik. (Páka.)

A keresztelendő gyermeknek néhol az anya, másutt a keresztanya választ nevet. Gyakran a keresztanya, illetőleg a keresztapa nevét válasszák. Leányoknál legelterjedtebb nevek: *Ágnes*, *Anna*, (Panna, Nani, Nanicza,) *Erzsébet*, (Bözsi, Böske, Börzse,) *Juliska*, (Gyulis, Gyulinka,) *Katalin*, (Katicza, Kati,) *Mária*, (Mari, Manka, Máricza,) *Márta*, *Magdolna*, (Manczi,) *Rozália*, *Teréz*, *Verona*. (Veronika.) Régebben gyakoriak voltak a *Zsófia*, *Judit*, (Gyudit,) *Borbálya* (Bariska) nevek, melyeket ma már ritkán vesznek föl.

Újabbban csaknem minden faluban nagyon fölkapták az úrihangzású neveket; pl.: leányoknál: *Etelka*, *Fáni*, *Gizella*, *Ilka*, *Irma*, *Margit*, *Paula*, *Vilma* stb. neveket.

Férfinévül, mint az Országos levéltárban levő XVI-XVIII. századbeli dicalis összeírások s régi keresztelőkönyvek adatai tanúsítják, leghasználtabb keresztnevek voltak: *Boldizsár*, *Balázs*, *Bálint*, *Ferencz*, *Gábor*, *Gáspár*, *György*, *István*, *János*, *Mihály*, *Péter*, *Pál*. Ezekon kívül előforduló nevek: *András*, *Antal*, *Farkas*, *Imre*, *László*, *Lőrincz*, *Mátyás*, *Márton*, *Menyhért*, *Miklós*. Az adóösszeírásokból kiírt több ezer keresztnev tanúsága szerint jelenleg legtöbbször fordul elő a *János*, *József*, *István*, *Ferencz*, *Gábor*, *György* és *Pál*. Gyakoriak: *Vendel*, *Mihály*, *László*, *Károly*, *Imre*, *Péter*. Ritkábban fordulnak elő: *András*, *Antal*, *Balázs*, *Bálint*, *Benedek*, *Gáspár*, *Gergely*, *Máté*, *Mátyás*, *Márton*, *Menyhért*, *Miklós*, (Piku,) *Péter*, *Sándor*, *Vincze*. Az *Áron* és *Dániel* név csak a reformátusoknál fordul elő, de ritkán.

A régi megszokott neveket a fiuknál is kezdik mindinkább mellőzni. Most már előfordulnak olyan nevek, melyeket előbb nem is igen hallottak, mint: *Béla*, *Dénes*, *Elek*, *Géza*, *Gyula*, *Jenő*, *Kálmán*, *Lajos*, *Sándor*, *Tivadar*.

A nevezetes szentek: *György*, *István*, *János*, *László*, *Mihály*, *Mária*, *Anna*, *Teréz* stb. napján született gyermekek még most is többnyire az illető szentek neveit kapják.

Mielőtt a gyermeket keresztelőre viszik, vánkosába cziczamaczát és pólyájába olvasót tesznek, hogy a gonosz valahogy hozzá ne férhessen. Az anyát az ágyból leszállítatják s egyet-kettőt lépetnek vele, hogy hamarabb tudjon járni s tiszta legyen. (B-df.) Keresztelés ideje alatt a pitvarban végig megy, hogy a gyermek előbb tudjon járni. (Szilv.) A keresztelésre vitt gyermeket gyors pelenkába befászlizzák, pópikját (köldökét) táblaolajjal bekenik, azután újból erősebb fásliba takarják, nyakába a hülés ellen fehér kendőt, fejére pedig kötött fejkötőt tesznek. Szemét kendővel takarják le, még pedig néhol, ha fiú, akkor tarka, ha leány, fehér kendővel. Az elvitt gyermek helyére macskát tesznek, hogy jóalvó legyen. (Svár.) Midőn a gyermekkel keresztelőre mennek, vigyázniok kell a gyermekkel menőknek, hogy állati trágyára ne lépjenek, mert a gyermek ótvaros lesz. (Svár.) Midőn ilyenkor az első

hidon viszik át a gyermeket, a hidon hömbölygessék meg, hogy nyelvebb legyen. (Gönth.) A milyen nemű egyénnel találkoznak, olyan nemű gyermeke lesz az illető anyának a legközelebbi alkalommal. (Valk.) A keresztelésen mindegyik komasszony jelen szokott lenni. Az anyaközségtől távolabb lakók, a kiktől kikerül, kocsin mennek keresztelőre. A meghívott több koma, mint ugyanazon gyermek keresztelői, egymásközt is komákká lesznek, így válik aztán egymásközt kölcsönösen a község csaknem minden lakója komává, komaasszonynya.

A templomban az oltárt egyszer vagy háromszor a gyermekkel megkerülik, hogy az anya egészséges legyen. (Milej.) A keresztelés költségeit rendszeren a keresztelőviselők viselik. Ha kereszteléskor a bábaasszony az ámpolnáról a ruhát leveszi és azzal, valamint az oltárterítő sarkával a gyermek ábrázatját 3-szor lehúzza, a gyermek tiszta lesz, nem poczkos. (Lhf.)

Keresztelő után a komaasszonyok, ha vidékbeliek, rendszeren a korcsmába térnek be egy kis mulatozásra. Hazamenet több helyen addig nem eresztik be a keresztanyákat, míg egyes fogós kérdésekre helyesen meg nem felelnek. Különböztetve meglehetősen általános szokás az, hogy haza érve, a bábaasszony a szobába megy sa künn levő komaasszonyoktól azt kérdi: „Mit hoztatok?” Feleletek: „Isten bárányát!” „Angyal bárányát!” „Szentít bárányt!” Vagy egyszerűen, minden kérdezőskedés nélkül ezt mondják a szobába toppanásukkor: „Meghosztuk a zisten bárányát!” (Cstm.) A szobába jutva, a gyermeket egy pillanatra az ágy vagy pad alá dugják, egyesek ott 3-szor meghömbölygetik, hogy ne legyen nagyon siró. (Cstm.) Némelyek a tűzhely alá teszik s ott 3-szor megfordítva, azt mondják: „Illen aluvu liégy!” (Lvh.) A szobában levő födeles ládába teszik s ott „megbozgatják”. A födelét néhány perezre rázárják. (Cstm.) A szobai szekrénybe ilyenkor fél óráig is hagyják. Mindezt azon célból teszik, hogy a gyermek jóalvó legyen. Hetesben néhol a szoba sarkában levő söprű helyére teszik, hogy okos legyen s ne legyen csúnyabeszédű. (Gönth.) Keresztelés napján a gyermeket nem fürdetik meg, mert nem akarják a szentelt olajat lemosni. A csecsemő ruháskáját sem vetik le. (NI.)

Göcsej nyugoti részében keresztelés napján a gyermeket – babonás szokásból – a pólyából aznap nem bontják ki. Keresztelés után néhol, főleg a „szegekben” keresztelőt tartanak, a mire a keresztelőknek, még ha a harmadik faluban laknak is, illő megjelenni.

A gyermekágyban fekvő asszonynak a komaasszony, sőt néhol a szomszédok s rokonok, kiknek illik őt meglátogatni, ételt szoktak vinni. Egyes helyeken a komasszonyok 1-4-szer, másutt egy hétig mindennap visznek ételt. Ismét másutt négy napon át a komaasszony, három napig pedig a közeli atyafiak tartják étellel. A hol csak egy izben szokás ételt vinni, ott annyit küldenek, hogy ha fölösszák, egész héten át elég. A vidéki községekben komaasszony háromszornál többször ritkán küld ételt. Az először küldött étel páratlan számú (5-7) fogásból áll. Az utolján vitt ételt lehetőleg vasárnapon küldik; ez az u. n. „niézü”, melynél a kosár púpozva van étellel. Az ételt nagy, fületlen kosárban („körbecz”) rakják. Van abban leves, hús, tyúkpecsenye, kaJ.áes, (a mit „tiérden keresett kalács”-nak neveznek, czélozva arra, hogy

térdelve szült érte.) fánk, patkós-tészta, sőt újabban czukrossütemény, fölfujt, torta, piskóta is. Ha egyes finomabb tésztákat maguk nem tudnak készíteni, megveszik, de ki kell tenni magukért. Bor sohasem hiányzik.

Az utolsó ételvitelnél kimaradhatatlan volt régebben a pólyásgyermek-alaku „fumu”. E tészta oly nagyságú, mint egy csecsemő. Egyes helyeken fejkötőt tettek a fejére s az egészét az u. n. korozsmába beletakarták. Ezen utolsó ételvívés alkalmával jó mulatságot, göcsejiesen „dárídombot” csapnak, melyen a komák, közeli szomszédok s rokonok vannak jelen. Ilyenkor a fumut az Atyának, Fiúnak s Szentlélekistennek nevében megkeresztelik s a vendégek között szétosztják, kik abból esznek. Néhol ez volt a *paszita*. Ha a betegágyas asszonynak hajdinalevest visznek, gyermeke tetves lesz. (Bszgy.) Általános hiedelem az, hogy ha valaki a komaasszonyát ki nem főzi, holta után kell e tekintetben őt kiszolgálnia. A hol nem az utolsó ételvívéskor tartják a paszitát, ott az ételhordás lejártakor a betegágyasasszony megjegyzi, hogy mikor hozzanak a komaasszonyok kalácsot, a mi azt jelenti, hogy azon alkalommal kivan paszitát tartani. Ha ily „tudusítás” – a hol szokásban van – nem történik, a paszita elmarad.

A *paszita* tartása már kialvóban van. Legépebben tartják még meg Nova, Tárnok, Páka s Szilvagy községek vidékén. A paszita tartását rendszeren jeles naphoz vagy időszakhoz kötik. Pár hét, pár hónap, néha azonban évek múltán ülik csak meg. Páka s Pórszombat vidékén a paszitát a leány férjhezmenelele alkalmával tartják meg. Ha tavasszal születik a gyermek, akkor a paszitát „újborig” őszig halasszák, ha pedig őszszel születik a gyermek, karácsony másnapján, vagyis Szent Istvánkor tartanak paszitát. Régebben rendszeren disznóöléskor volt. Hajdan minden gyermek születése után volt paszita, most már azonban csak 2-3 gyermek születése után együttesen. Pákán igen sokan a szőlőhegyen tartják meg a paszitát.

Paszitára Nagylengyelben csak a komákat, közeli rokonokat s a legjobb szomszédokat, másutt az összes helybeli rokonságot és komákat hívják meg. Ezek az ünnepre kalácsot visznek. A paszitát rendező gazda, ha vagyonosabb, levág egy borjút, tehenet vagy disznót s elegendő borról, sőt némelyik zenéről is gondoskodik. A paszita vendégség számba megy a Cserta mellékén 2-3 napig tart. A vendégek csak háltni mennek haza. Nappal együtt vannak s vig mulatozás között a jelenlevőkre s az újszülöttre fölköszöntőket mondanak. A dal sem hiányzik. A rendes nótájuk:

Három elött egy to', Kinek neve Tisa, Gy Tisa,
Abba van én nákkal, Kinek neve Karcsa, Gy Karcsa,
Tarsa János tarsa, az Uristen tarsa, Gy tarsa,

Tarsa Tisa Kinek neve Tisa
Karcsa Karcsa, Kinek neve Karcsa,
Tarsa, tarsa, a Ri, ezt mégis ma.

A 3-ik nap csak a legközelebbi rokonok és komák maradnak a paszítán.

Midőn az anya a boldogasszony ágyából fölkel, első dolga *avatásra* (*beeresztés* vagy *kieresztés*) menni a templomba. Gyermekeit magával viszi s néha a bába is elkíséri. Templomba menetel előtt a bábaasszony meg szokja kérdezni: „Hová miész?” Felelet: „A szentegyházba, a Buódogasszon ágyábo.” A gyermek fejére a bábaasszony közönséges fődöt tesz, azt mondván: „Illel csöndessek iés juók legyetek mind, a hogy ién a miilen csöndessen tartom hëgyëttëték észtl!” (B-df.) A szobaajtó küszöbe alá nagyfejűt tesznek s a beeresztésre való induláskor azon az asszony átlép, hogy olyan egészséges legyen, mint a vas. (Gönth.) A templomban misét hallgat, melynek kezdete előtt vagy befejezése után a pap a sekrestyében megszenteli. Addig nem szabad az ily nőnek a templomba belépnie, míg a megszentelés meg nem történik. Ha mise előtt szentölik meg, a pap bevezeti a templomba; ha azonban mise után van a szentölés, a misét a sekrestyében kell végighallgatnia. Mise alatt a szentölőből egy kis szentet vesz s azt a gyermek feje alá teszi, hogy jóalvó legyen. (Geszt.) Avatásra 3-4 hét múlva mennek a nők, mert a munka kiszólítja őket az ágyból. Előbbi időben 7 hét múlva mentek csak. Ezen idő eltelte előtt a lelkész be sem szentelte volna őket. A nő, midőn az avatásról haza érkezik, a kúthoz siet, ott a korsóból egyet iszik, hogy bő teje legyen. A Boldogasszony ágyából, melyet avatás előtt meg sem vetnek, (csak a betegágyas asszonynak szabad megvetni,) a szalmát kiszórják s az ólba, istállóba viszik. Avatás után a gyermeket a bölcsőbe vagy a kisteknöbe teszik. Eddig rendszeren az anyja mellett aludt.

Avatásra menés előtt a betegágyból fölkelt asszonynak sehova sem szabad mennie. Azt tartják, hogy 7 hétig nem szabad az úton és a megyén túl (szomszédba) és máséra mennie, (kútra, rétre, telekre stb.) mert ha megszólják, újra betegségbe esik s sokkal rosszabbul lesz, mint mikor szült. (Nlengy.) A mely asszony szülése után 7 hét előtt padlásra megy, gyermeke holdkóros lesz; a ki pedig ugyanezen idő eltelte előtt a ház sarka „eresztésének” végébe ül, annak a gyermeke akasztófára kerül. (Pórsz.)

A komák gyermeküknek korozsmát szoknak adni. Ez ruhaneműből áll: sifon-, karton-, gyolcsanyagból, fejkötőből, kalapból stb. vagy pénzből. Ezen ajándékot különböző korokban veszik a gyermekeknek. Néhol a gyermek születése után egy hónapra, másutt 1-5 év múlva. Cserta mellékén a paszita alkalmával adnak a keresztgyermeknek korozsmát. Megesik, hogy keresztgyermek férjhez menetele, illetőleg házasodásakor kap korozsmát. Ez akkor történik, ha a keresztanya 1-5 éves koráig a gyermeknek ajándékot nem vett. Ha a keresztgyermek meghal, akkor a keresztszülő „testi ruhát” s szemfödelet vesz neki. Régebben, mint Pländer Ferencz⁹⁷⁾ írja, kereszteltetéskor szokták a keresztanyák az újszülöttet darabka nyers vászonzól álló korozsmával megajándékozni. A korozsmát a gyermeknek legtöbb helyen húsvétra ajándékozzák.

A korozsmát estefelé viszik el. Ilyenkor az ajándékozónak vacsora jár, a melyen a komaasszonyok s komák is résztvesznek. Vacsorakor a korozsmát a szobába viszik, ott tányérra teszik s melléje egy pohár bort helyeznek. A komaasszony, ki beviszi, azt mondja: „Engedelmet kiérek ek kis figye-

lémre!” Azután elmondja komába jövetelét s mondókával folytatja: „A bié-
kessig lölkö legyen közöttök, valamig beszidemet viégzém! Figyelembe kiérem
ezen ajándikot, a mellet mast hoztak. Látom a zasztalok meg vannak teritfë.
Álgyo meg hát mast a zisten minnyájokat! A ki mit szánt, tégýë belé!” Az
asztalon levő üvegpojárba mindenki pénzt tesz. Az összegyűlt pénzt a koma-
asszonyok egyike kiviszi s megolvassa: „Es se ëgy, es se kettü, es se három
stb.” A pénz a gyermeké lesz. Ezután az illető komaasszony egy pohárból bort
iszik s a maradékot az asztalon a vendégek között szétönti. Végül a szobaajtót
háromszor ki- s becsapja és pedig, ha paszita alkalmával vitték a korozsmát,
ezen szavakkal: „Itt mas paszita van!”

LAKODALMI SZOKÁSOK.

a) Leánykérés.

A legény, ha a katonasorozaton átesett, vagy a katonaságtól megszabadult, a rákövetkező farsangon rendszeren megházasodik. Ennek idejét még most is többnyire a szülők határozzák meg. Régebben, számosan, már 14-16 éves korában megházasították a fiút, ha nő kellett a házba. Ilyenkor azt szokták mondani: „Köll a cselid, megházosítom a fíjamat.” Az ily fiatal legénykét 20-25 éves, tehát már dolgozni jól tudó nővel adták össze. A jobbágyság idején a leány vagyont nem kapván, munkaképessége, szorgalma alapján beesülték meg. A rendes házassági idő 18-20 évolt. Ma 24-26 év.

A leányokat, ha vagyonosak, már 14 éves korukban elkapkodják. Az ilyen leányt „gyárgyák” azaz kéri. A házasságnál elsősorban az anyagi szempontokat mérlegelik. Ritka eset, hogy a szegény leánynak, akármilyen szemrevaló, az ő fogalmuk szerint való gazdag kérője legyen s viszont: vagyonos leányt csak a legritkább esetben kap meg szegény legény. A legtöbb helyen most is a szülők szemelik ki házasulandó fiuknak a leányt, azonban – különösen újabban – a legény óhajával igyekeznek az ő akaratukat összegeyeztetni. A fiatalok kedve ellen e tekintetben nagyritkán cselekesznek. A kisebb községbeli legények igen gyakran más falubeli leányokat vesznek nőül. Oda házasodik vagy saját falujába hozza feleségét. Az előbbi gyakoribb. A Vendséggel határos községek közül Lendvavásárhelyen és Radamoson elég gyakori a vendekkel való összeházasodás. Rendszeren a vendek jönnek át. Különben, mint mondják: Mindenki uh házasodik, a hogy a szerencsije akad!” Hosszabb viszony ritkán előzi meg a házasságot. A nagyobb községekben szakítanak már azzal a régi szokással, hogy csak helybeli fiatalok kötöttek frigyét. Ennek megvannak az itt nem fejtegethető társadalmi s gazdasági okai.

Ha az ilyen, más faluból hozott leány nem eléggé mutatós s mint háziasszony nem válik be, nagyon gyorsan megszólják a férjet: „Na, ez is bolond vuót án, hogy itt vuót a szájábo a Fitos Nanicza, osztán enná alábrovalut hozott idē.” Régebben a szülők a házasulandó gyermekeik szivvonzalmával úgyszólván semmit sem törődtek, csupán a vagyoni előnyt tekintették, ügyet sem vetve arra, hogy a kiszemelt fiatalok tetszenek-e egymásnak. Az u. n. bocskoros nemesek nagyon ügyeltek, hogy gyermekeik „nemtelen”-nel azaz nem-nemessel egybe ne keljenek.

A szülők két jóismerős férfit, a leendő násznagyokat, avagy egy öregasszonyt küldtek kérőbe, kik nem a leánynyal, hanem egyedül a szülőkkel

közölték látogatásuk célját s így gyakrabban megtörtént, hogy a házasságlandók csak az eljegyzés alkalmával látták először egymást. Most a fiatalok, ha jóismerősök, rokonok, egymásnak ajálják, mielőtt a komoly lépéseket a házasságra megtennék, legalább látni kívánják egymást és pedig elsősorban a legény a leányt. Ha erre egyszerű módon, pl. ünnepen vagy vasárnapon a templom előtt, hová a vidékbeliek bejárnak, (6-15 községnek lévén egy plébániája.) búcsún, vásáron vagy lakodalmon nincs alkalma, akkor fortélyhoz folyamodnak. A legény és embere pl. azzal a szeszszel mennek a leányos házhoz, hogy van-e ott eladó állat s míg beszélgetnek, esetleg alkudoznak, a leányt a legény szemügyre veszi. Másutt a leány anyagi viszonyainak megtudása után még ha nem is látták a leányt, mindjárt *nézőbe* mennek, a mi este szokott történni.

A legény rendszeren egy vagy két rokon avagy ismerős kíséretében, tisztességes köszöntéssel lép a leányos házba. A házbekeliek, ha nem is voltak a látogatásra elkészülve, látva a leányt, férfi kíséretében, rögtön tisztában vannak a helyzettel. Nagy szíveséggel ültetik le őket. Bevezetésül rendszeren az időről s gazdasági viszonyokról beszélnek. Hogy a legény, még mielőtt a dolog komolyabb részére kerülne a sor, a leányt szemügyre vehesse, kíséretje cselhez folyamodik. Előkerítettetik a leányt, ki, midőn megsejtette a vendégek jövetelének célját, ha a szobában volt, szépen kiosont s szinte bujkálva végezte künn a dolgát. A besompolygó leányt valami munkára szólítja fel az egyik férfi: „Eriggy liányom, hozzék korszú vizet, naon szomgyus vaok!” A leány szót fogad: veszi az asztal alatt álló bugyigás korszút s lesütött szemmel hozza tele vízzel, hogy a nem épen szomjas kérőnek tisztességtudóan átadja. E közben igyekezik őt a legény jól megnézni. Ha nem sikerült, újból valami szíveségre kéri, amit leány teljesít is. Azonban, mihelyt teheti, rögtön kisorran a szobából.

A szemérmesebb fiatal leány, ha sejtja, hogy mi járatban vannak a vendégek, eleinte eléjük nem menne a félvilágért sem. Egyelőre hiában csalogatják őt a házbekeliek. De hát a legény kíséretje nem nyugosznak addig, míg valahogy a leányhoz nem férközhetnek. Ha a szobába nem lehet a leányt betuszkolni, az egyik férfi kimegy utána s igyekezik vele szót váltani s rábeszélni, a melynél ilyenféle megjegyzések szerepelnek: „Ej, Börzse, em melli takaricsdán a szoknyádod, suóse bányod még!” De a közeledés is nehezen megy, mert a leány – félve a megbabonázástól – ha csak lehet, kikerüli a hozzá igyekezőket. Ha a férfi a leányt megérintheti, vele egy pohárból ihatik, vagy egy ruhadarabot elcsenhet tőle s arra ráolvasatnak, kész a megtevés: a leány vonzalma ellenére is kénytelen a legényhez nőül menni.

A sok huzavona után a szülők komolyabb szidáshoz folyamodnak, mire a leány végre mégis csak hajlik. Néha azonban megtörténik, hogy leányhoz kétszer-háromszor is el kell látogatnia, míg sikerül őt közelebről szemügyre venni.

A leány megtekintése után a legény valahogy tudtára adja a vele levő férfinek, hogy a leány neki tetszik s akkor az illető férfi ilyképen nyilatkozik: „Hát szász szuónak is egy a viégé! megmogyuk asztotat, hoh hát

mi járatban vaunk. Idős bátyámuram, (suógorom, komámuram stb.) ha a zisten öggyürendütő ezeket a maga lányát, még a mi leginyünket, osztán egymást megszeretik, hát akkor ne foggyák meg tülö, (a legénytől,) hanem maj izennyik meg, mer mast a lián us se mongya meg a világit se.” Ha a leálynak vagy szüleinek a legény nem tetszett, akkor a szülők szépen megköszönve a fáradságot s valami kifogással élve, elutasítják a legényt. „Ide suógorom ne is fároggyanak a lián miég ráir fiérho mennyi”, szokják mondani. Csertamellékén már abból is következtetethetik a leány nézők útjuk sikertelenségét, ha nem traktálják őket meg. Ha pedig a legényben nem kellett a leány személye vonzódást, akkor többé nem megy feléje. Hetesben a legény egy embert, a későbbi násznagyot veszi magához. Este 9-10 óra között látogatnak el a kiszemelt leány szüleihez. A bevezető beszéd után a legény kísérelje egyszerre csak azzal fordul a szülőkhöz: „Nem is kiérdik, hom miér gyüöttünk?” Felelet: „Ném tuggyok, ha megném mongyák.” Ezután elmondja jövetelük czélját. A leányt behívják s „fökiérdik” őt, ki, ha nincs ellenére a legény, a hozzá intézett kérdésre azt szokta felelni: „Ha magiknak tecczik, hát ném bányom.”

Bak, Zalatárnok, Tófej községek vidékén a helybeli leánynál a legény maga adja elő szándékát a leány szülei előtt, azonban előbb egy férfi megbizottja által alkalmas módon megkérdezteti a leányt, hogy hozzá menne-e nőül. Néhol ily czélra alkalmas öregasszony igyekezik előre megtudni a leány hajlandóságát. Általában a legtöbb helyen bizonyos tapogatózások előzik meg a leánynézést és Jierést. A hol a fiatalok vonzódásában nincs kétség, azonban a szülők még nem ismerik közelről a legényt és a reá váró vagyont, a határozott válasz megadását – gondolkodási időt kérve – más alkalomra halasszák, hogy ezalatt valmelyik ismerősüktől tájékozást nyerjenek. Különbzen első kérdés alkalmával, még ha szándékuk van is a leányt odaadni, nem szeretnek nyilatkozni, mert kerülni kívánják azt a látszatot, hogy nagyon könnyen, kész örömmel adják oda leányukat. Néha háromszor is el kell menni a legénynek, (3-4 napi vagy egyheti időközökben,) míg reményt nyer a leány kezének elnyerésére. Az ilyen leányt meg is szólják: „Uratattya magát”, szokják mondani.

A ki leánynézőbe vagy kérőbe indul, anyja sötöröbotot dob utána s a mikor az udvarból már kiment, azt fölveszi s mozsárba helyezi, hogy leendő párjai biztosan megtalálja. (Csertm.) A kérőbe induló legény botja végét a disznók előtt levő vályún keresztül húzza, a leányos háznál pedig a szobajtó alsó sarkát, annak felnyitása előtt e bottal háromszor megüti, akkor a leány semmikép se mondhat ellen. (Nlengy.) A leánynézőbe menők egyike nyitott lakatot visz magával, melyet kezében egész úton nyitva tart s midőn a kiszemelt leányt a szobában meglátja, kabátja alá dugva, azonnal becsukja, hogy a leány, ha megkéri, ellen ne tudjon mondani. (Lhf.) Ha a leány szülei kedvező választ adnak a legénynek, mindjárt meg is mondják, hogy mikor mehetnek ünnepélyesen megkérni a leányt, a mikor a kézfogót jelzik, hogy a legény szüleihez mikor kivannak háztüznézőbe menni.

A kedvezőtlen választ nyert legény Bucsuta s Oltárcz vidékén eltávozásakor a pitarban vagy udvaron kalapját háromszor földhöz vágja, hogy a

leány annyi évig ne mehessen férjhez. Némelyik meg a magával vitt lakatot kimenéskor becsukja s kulcsát messze eldobja, hogy a leány ne kapjon soha férjet. A nemtetsző leánynéző után otthagyt leány igyekezik bosszút állani: fésűjét 3-szor a földhöz vágja, hogy a legény nőülése 3 év alatt ne sikerülhessen. (Cstm.)

b) A háztűznézés és eljegyzés.

A *háztűznézés* vagy *tűzháznézés* azon esetben van, ha a legény más faluból való s szüleinek anyagi viszonyai ismeretlenek. Rendszeren csak a leány szülei mennek el. Ilyenkor a legény szülei megmutatják a kamrákat, a „juószágot” (marhaállományt) s többi háziállataikat, a belső telket, a közel-eső földeket, szóval a házban és közel környékén található ingó s ingatlan vagyont. Mindezek fölvilágosítást nyújtanak a legény szüleinek anyagi helyzetéről, a mennyiben megszemlélésük után következtethetnek anyagi helyzetükre. A háztűznézésnél a legény szülei néha egy kis furfanghoz nyúlnak, hogy vagyoni állapotukat minél kedvezőbben tüntethessék föl. Pl. az éléskamrában levő gabonáshordókat, hombárokat, fenekükkel fölfelé, fordítva helyezik el s azokra gabonát öntenek, még pedig tetézve, hogy a leány szülei lássák, mennyi élelmiszerük van. Vagy kivezetik a vendégeket a mezőre és másnak a földjét, mint magukét mutogatják. Az is megtörtént már, hogy a maguk háza helyett másnak a házához vezették a háztűznézőket. Persze, még ha gyanújuk merülne is föl e tekintetben a háztűznézőknek, az illendőség, a mire ilyenkor igen ügyelnek, tiltja azt, hogy a hombárokat megkongassák, megmozdítsák avagy a mezőn járóktól kérdezelődjenek arról: az övéké-e igazán a megmutatott föld.

Ha a háztűznézésen látottak a leány szüleit kielégítik, a jövőbeli közeli viszony jeléül már járja a kedves sógor, sógorasszony stb. megszólítás. Néhol csak a háztűznézésnél állapítják meg a kézfogás idejét. Hetes vidékén nincs háztűznézés.

Az *eljegyzésre* vagy *kézfogóra*, mely rendszeren szombati napon van, két megbizottjával – a leendő násznagyokkal – közelebbi hozzátartozóival, lovábbá a leendő nyoszorúasszonynyal megy a legény. Este mennek. Magukkal eleséget: kalácsot, perezet, húst vagy eleven kakast, az u. n. futukakast, lovábbá egy csutora bort, melyre Hetesben perezet és marhainacsontját tesznek. A bort Hetesben a konyhába viszik a gazdaasszonynak, a ki azt kiönti s mást önt bele. Egy kis beszélgetés után szóba hozzák, hogy a leendő jegyesek mit möringoljanak egymásnak. Ha a legény a háztól elviszi a leányi, akkor néhol kétszerannyit kell biztosítania, mint a leánynak; a beházasodásnál pedig megfordítva. Az egyezkedést a násznagyok vezetik, a leány szüleivel, kérdezvén őket: mit kötnek vagy möringolnak a vőlegénynek. Addig nem esznek, míg az egyezkedés meg nem történik, mely néha éjfélig, sőt hajnalig is elhúzódik. Nem egyszer erős tusakodással jár. A möringlevél rendszeren azon esetre szól, ha a leendő házaspárnak gyermeke nem születik. Ha az első gyermek megszületik, azt szokják mondani: „Na, mas gyütt még a zigazi muoring!” Möringlevelet kölcsönösen adnak. Maguk írják vagy a tanító,

lelkész állítja ki szemremenés előtt. A vőlegény anyagi viszonyaihoz képest 200-800 koronát, a menyasszony 100-200 koronával kevesebbet biztosít. Több helyütt beleveszik azt, hogyha egyikük egy éven belül halna meg, a házhoz vitt ingóságokat (még a ruhát is) köteles visszaadni a menyasszony vagy vőlegény hozzátartozóinak.

A mórning megállapítása után az egyik kísérő férfi odaszól a leendő mátkapárnak: „Na, hát a Jézus nevibe Juóska meg Mari foggyatok kezét!” Ha a leány szemérmeskedésből vonakodik kezét fogni, odavezetik a legényhez, ki már markában szorongatja a „gyegypiéntz” (jegypénz,) foglalót vagy mint tréfásan mondják: „büőriárát” s a leány szintén kéznél tartja a rózsákkal kihimezett jegykeszkenőt, hogy egymásnak a kézfogáskor kölcsönösen átadják. (Csertm.) A zalatárnoki farában 1-3, női fejre való selyemkendőt ad a leány biztosítékul, melyet esküvő után visszkap. A jegypénzt a legény erősen a leány markába nyomja, hogy erősebb legyen a menyasszonynál. Néhol a leány kötényébe teszi a jegypénzt. Bak környékén a leány a kivarrott 2-3 keszkenőt a násznagynak nyújtja, ki azt haza menve, csak az egybekelés megtörténte után bocsátja vissza az adományozónak. Ezekon kívül a vőlegény egy pár cipőt vesz, a menyasszony meg vizonzásul fehérneműt varr neki. Lentikápolnán csizmára 8, sipkára 2 koronát ad. E ruhákat először az esküvőnél, néhol a lakodalom másnapján veszik föl. Régente a menyasszony a vőlegénynek három öltözet vászonruhát, 3 fehér vászonkötényvel, adott nászajándékul. A vőlegény meg 3-5 forintot s egy pár csizmát. A leány hozománya szép posztómente, kengyelesbunda, birkagyapjú bélsessel, borjús tehén vagy csak borjú, malaczos disznó, láda és 30 frt. volt váltóban.

A kézfogó megtörténte után a hozott ételeket kiszedve, az asztalra rakják s *áldomást* csapnak. Az egyik kísérő férfi most már az első násznagy szerepét víve, az örömszülőkre, a mátkapárra fölköszöntőt mond. Ezt az áldomást Pórszombaton *elivásnak* is monlják, melynek megtörténte után szokták mondani, hogy pl.: „Szabu Treszkát elitták.”

Ha a kézfogás után a lakodalom sokára fog megtartatni, akkor a jegyesek szerződést készítenek, kikötve egymásnak bizonyos összeget. Ha valamelyik a szerződést fölbontaná, a kikötött összeget le kell fizetnie.

Eljegyzés után Pákán a vőlegény atyja a menyasszony atyjának 8 koronát és ^{1/4} akó bort visz, biznyságául annak, hogy az eljegyzést most már folbonhatatlannak tekinti. Régi időben a vőlegény apja leendő nászának sipkát, nászasszonyának pedig egy pár csizmát vitt.

A szerződésnél jóval szilárdabbnak tekintik a jegyeseknek egymással szemben tett szóbeli fogadását, mely akkor fordul elő, ha a fiatalok összekelését az eljegyzés után szülői ellenzés vagy a legénynek a katonasághoz való bevonulása gátolja.

A szóbeli biztosítás fogadkozással, önátkozással jár, mint: „Szemmem világát végye el a zisten!” „Eorgyon kü a szemém!” „Hogy vállak küjji!” (Kövé.) „Szárogyyak e, mind a szuóma szá!” „Isten országábo suóse bocsás-son!” „Suóse lássok napvilágot!” „Ne iérgyem még a huónapi napot!” stb., ha t. j. meg nem tartja a szavát arra nézve, hogy elveszi vagy hozzámegy. Ezeknek a valóban ijesztően erős fogadalmaknak nagy fontosságot tulaj-

dbnitának, nagyobbat, mint az eskünek, mert azt hiszik, hogy az átok bekövetkezik rajtuk, ha a fogadalmat megszegik. A megszegőre bizonyos félelemmel és megvetéssel tekintenek, mert azt „nyomja a zátok”, mely előbb-utóbb beteljesedik rajta.

c) Szemremenés, vendég hívás.

Az eljegyzés után 2-4 napra mennek a lelkészhez *szemre*. A vőlegény leendő násznagyaival reggel korán beállít a menyasszonyhoz, hol már várják őket reggelire. Pálinka, hús, tészta s bor járja. Reggeli után, 7-8 óra körül mennek az anyakönyvvezetőhöz és azután a lelkészhez. A leendő násznagyon kívül a leendő nyoszoruasszony vagy (Hetesben) az u. n. „velejárúasszon” is velük tart. Egy asszonynak bátorításul kell köztük lenni, mert a menyasszony szégyenlős és útközben bizony ki vannak téve a kíváncsiak bírálatának.

A főliratkozás megtörténvén, a fiókközségbeliek valamelyik korcsmába térnek, hol a tarisznyájukban magukkal hozott elemőziát (pálinka, hús, kalács) elköltik. Néhol a vőlegény szülei visznek ételt azon korcsmába, melybe betérnek. Késő estig maradnak a korcsmában, honnan a menyasszonyt a velejárúasszony, illetőleg a leendő nyoszoruasszony kíséri haza.

A szemremenés után a háromszori kihirdetés alatt is szoktak egyezkedni a legény szüleivel vagy a násznagyokkal. A leány szüleivel mennek s megállapodnak arra nézve, hogy mit legyen köteles adni a vőlegény a menyasszonyért és néhol, hogy ezenkívül mit vegyen a menyasszony hozzátartozóinak. Régebben a novai járásban a vőlegénytől a következőket követték: a leendő ipa számára süveget, a menyasszony édesanyja, vagy a háziasszony részére egy pár csizmát, a lakodalomban alkalmazott szakácsnének bicsakkést s a család minden egyes tagja részére kusztorakést; továbbá egy-két akó bort s néhány forint készpénzt, melyeket a vőlegény akkor volt köteles lefizetni, midőn a menyasszonyát az atyai háztól elvitte.

E szokás, bizonyos módosításokkal, néhol még most is megvan. Pákán a vőlegény a menyasszonynak csizmát is csináltat s keszkenőt vesz.

Hetesben az egyezkedésnél az a kikötés, hogy a legény a leányért 20-24 koronát, félakó bort s eleven kakast köteles adni. Ezen egyezkedés után vendégelés következik. Különbén a menyasszony szintén szokott a vőlegény hozzátartozóinak, valamint a „forgudu” (kiszolgáló) személyek főbjeinek apró ajándéktárgyakkal kedveskedni.

A kihirdetés ideje alatt a menyasszonynak illik legalább egyszer, másutt háromszor (tehát minden hirdetését) meghallgatni. Több helyütt azonban a kihirdetés elől eltávozik a templomból. A szemremenés után a szülők közösen kijelölik az esküvő és lakodalom napját, egyezségi szerűleg megállapítva azt, hogy a két „suógor” (nász) mennyi pénzt, hány bucska bort adjon a vendégség tartásához; kijelölik, hogy kiből fog állani a „násznap”.

A *násznagyokról*, mint már említettük, a leánykérésnél gondoskodnak. Násznagy mindig kettő van: első és második násznagy. *Nyoszoruasszony*, *nyoszorulán*, és *vőfir* egy, kettő. Ez utóbbiakat a menyasszony, illetőleg a vőlegény válassza ki barátnői, barátai közül. Régebben ily tisztekre 8-10 éves leányokat és fiukat választottak ki a rokonok köréből.

A lakodalomra kiszemelt vendégek nevét a *vendéghívók* feljegyzik s őket a lakodalom előtt egy héttel meghívják. A mátkapár falujabelieit a lakodalmi nap délutánján másodsor is meghívják. A vendéghívói tiszt Gőcsej északi és keleti részén össze van kötve a vőférséggel. Becsvölgyben, vagyis a mostani szegek vidékén a vőferek még nemrégiben lóháton végezték a vendéghívást. Másutt külön, ily dolgokban jártas s ügyes egyént alkalmaznak vendéghívónak, kit horvát és vend neve után *pozsovicznak* (pozovec = hívó) neveznek és mókás s általában lármás viselkedése után még *vicsorinak*, *embergyűjtőnek*, *kutyakergetőnek*, *kuszorinak* csúfolnak. A külön vendéghívó e

példánya mind külső megjelenésében, mind ruházatában a vendek és horvátok pozoveczére emlékeztet s egész bizonyos, hogy e két nemzetiségnek szokásaiból került ide, a mint hogy a lakodalmi szokások némely része is onnan véteztett át.

A vendéghívó földiszított kalappal, főlezip rázott bottal s nyakába akasztott, borral tele csutorával elkészülve jelenik meg a hivatalosoknál. A kalapra puspángot, fűzöt, fehér rongyszalagot s ujabban bokrétát tűz. Bot helyett – Cserta mellékén és Hetesben – az u. n. vendighjubaltát használnak, melynek fokára tüskésborz bőrét szegeznek.

A vendéghívó a meghívandó család lakásába lépve, elkezdi a maga mondókáját; Csertamelléken és Hetesben a következőképen: „Csiértessik a Jézus Kirisztus! Aggyon Isten juó napot, min közönsigesen! Tisztüöt házigazdám, Petü Isfán szólittattya szerdán diére, koraji ebidre; et tá levecskire, et ta kocso-

Vendéghívó.

nyáro, konczos kábosztáro, ép pint borocskáro, ép pár ugrus tánczro, azon föllü a zisten majd e táplá bennünket!

Úgy gyűőjjenek párostu,
Mind a csizmám szarostul”

Göcsej más részében: „Szērēncsis juó napot kíványok! Göntir Ferku követtyeji vaunk. Becs Gergü ejegyēzētt mátkájo elüőszö jegyesü, másocczo gyürüsü, harmaczo hűtfösü. Átalunk szólittattya Keygelmeteket vosárnop estirire, ēk kis tisztēssigēs mulaccságro, ēk-kiēt tá iēte eküötēsire, szározfa zēngisire am melli a zisten maj többeket rendu. „Csiērtessik a Jēzus Kirisztus!”

Eltávozáskor, befejezésül, ezt mondják: „Addig is, mig szuógálatunkat újra bemutatnyuk, a zuristen uótamábo ajálluk inagikat, min hozzátartozó-jikat.” Az a vendēghívó, ki e mondókával áll elő, rendszeren irni, olvasni nem tudó egyén s ilykēp szokta magát mentegegni: „lén oskolábo nem jártom, nēm tudok hazudoznyi. Regedibe nēm vuótam⁹⁸) suosē, ajit nēm is tudok emēnyyi, miēt iēn kiēsekrü, vellákrü úgyis gondukottam; ha pejig valakinek nēm kerü, hozzák e kisiket, vellájikat”) ne hagyják otthun, vegyik elü maj a magikit.”

Az „írastudu” vendighívó többet szokott mondani. Zsebéből egy kis papirozt vesz elő, azt a sorokkal keresztbe nézi s az olvasásnál akadozást szinelve, elkezdi: „Föpatkutattam niēgy szarkát iēs eküttem iēn azokat Rege-dibe kiēsēkit, vellakit, osztán ekēsztittem iēn igen erüs szerszámme. Riēpa vuót a keriktyē, szuómaszá a tengölö, nád a ruggya, légy (légy) a kocsissá, szúnyog a csatlusa, de mind a mellett azokba nēm bizakodhattunk, mer útközbe a vendēkni a zehēs disznuk” uttyokat áták. Hát a riēpa kereket fő-faták, ih hát aok vissza nēm tírhetnek. Hát idēs atyámfijai a fegyverejiket idehaza ne hagyják, hozzák magikke.” (Hetes.)

E mondókának más két változata is van. Az egyiket közlöm: „Idēs atyámfijai a fegyveriket, a kiēsiket itthon ne hagyják, mer föpakutattam hiēt szarkát hēgyēs szegre, eküttem Regedibe kiēsēkit, vellakit, de ekēsztitett szerszámme. Légy vuót a kocsis, szúnyog a csatlus, riēpa a kērik, nád a tengü, szuóma a ruggya. De ezekbe nēm lēhet biznyi, miēr erefeli sok disznu van a zut mellett, ezek a riēpát naon szeretik, könnyen emaradhatnak. De mēg e is vüttem a malomba 12 miērü búzát; ed diu hiējjába beletömtem és a zsákokat befogtam, (t. i. járomba,) a zökröket mēg föraktam a szekirre. De mind oda iērtem, a malom ement epörgyire. (Eprēsni.) A /ostoromat le-böktem, osztán emēntem a malmot keresnyi, de nēm talátom. Mikorra vissza-iērtem, a zostorbu naf fa nyüött iēs azon sok seregi fiēcztit talátom. Gondutam magamba, hof fomēnek, legalább lēgyēn madárhusunk is. De mind föl-ir tem, a zoduóba a kezem nēm fiért belē; akkor a femet porubátom a zosztán belement, de belēszorut. Mast eszembe gyutott, hogy öregapámnok van ész szürbü szabott vaszonszēkerczijē, osztán ászt e hosztam, osztán kívágtom magamat belülö. De szērēncsitlensigēmre a nyakamat evágtom, osztán bele-estem en nah halastuóba, a hunnajt annyi halat küütött a s . . . m, hol lett 3 társzekirre. Gondutam: juó lesz a hal piēntekre mēg szombatra; de ara futott ēm mesztelen cigángyerek, am mind a zöblibe rakta. Ászt kergettem,

de megtámodott ők kis fekete kutya, ászt megdobtam a baltámme, osztán annak a s...ü kiugrott ecz cziédula, ara av vuót ráirva, hogy a ládoajtu csikannyik, a zién kalapom közü bokrita ugorgyik. 'Csiértessik a Jézus Kirisztus!' Befejezésül:

Hiélajtu csikkannyik,
Cserpenyü zsizzsannyik!
A zasztalon zsirka lész,
Vendighijunak naon juó lész.

E befejező rész figyelmeztetés, hogy a gazdaasszony hozhatja a padlásról a vendég-hívónak a disznóhúst vagy szalonnát, a mivel meg szokták őt traktálni. A szalonnát kissé megsütve (pörköltén) a zsír sercegése között hozza be; azért mondja a vendég-hívó: „A cserpenyü zsizzsannyik.”

A vendég-hívó csutorájából a házbélieket megkínálja. A kiivott bort azonban az illető gazdának pótolnia kell, még ha a harmadik szomszédból hozza is.

Csesztregen a vendég-hívó minden háznál egy-egy bokkrétát kap s mind-egyiket kitüzi. Nagylengyel, Csonkahegyhát vidékén a vendég-hívók közepén kivájt zsemlyét hordanak magukkal s ezen szavak mellett: „Legyenek szüvessek paksussunkba valamit írnyá”, pénzt kérnek bele. így megy a hívás házról-házra. Az utcán a vendég-hívók rikogatnak, ismerősüket a csutorájukban levő borral kínálgatják. Egy helyütt néha 2 óráig is elidőzik a vendég-hívó, mert kedves vendége a háznak.

Bánokszentgyörgy vidékén régebben a helybeli vendégek hívásánál a vendég-hívó kakással járt. Lábára kötött madzagon húzogatta vagy hajtotta magával házról-házra. A módosabb házakhoz a helybeli lelkészt s tanítót szintén meghívják. A falu kanásza pedig kimaradhatatlan. Ez a pásztornép iránt hajdanta tanúsított megbecsülés maradványa.

d) Esküvő.

Esküvő előtt való napon a lakodalmat tartók tehetősebbjei s többször még a szegény ebbjei is marhát vágnak, vagy disznót ölnek. Majorságot minden háznál nagyban ölnek. A majorság nagyrészét a meghívott vendégek s ezek között elsősorban a rokonok küldik ajándékkul. Ezenkívül tojást, vaját süteményt stb. küldenek a lakodalmas házba. Bor – természetesen – sohasem hiányozhatik. Nagyobb lakodalmakon 8-10 akó elfogy.

Lakodalom előtt való napon a lakodalmas szobából a bútorokat kihordják s oda az egymáshoz rakott asztalok mellé két oldalról a szoba földjére czövekeket vernek le s azokra – padokul – hosszú deszkákat szegeznek. Ebből áll a szoba elrendezése.

Az esküvőt vasárnap, hétfőn vagy szerdán délelőtt tartják. Ezt aznap rendszeren a lakodalom követi. De az is megtörténik, hogy csak másnap vagy 1-2 hét múlva tartják utána a lakodalmat. Pákán az esküvő után soha sincs azonnal lakodalom. Ilyen esetekben az esküvőre való mené-

tel nagyon szerény külsőséggel, sőt itt-ott mintegy lopva megy végbe. Esküvő után egyik erre, másik arra megy, külön a menyasszony s külön a vőlegény.

Göcsejben a bortermés nemcsak a lakodalom tartására, hanem általában a házasságokra is nagy befolyással van. Jóterméskor sok a házasságkötés, ellenkező esetben kevés.

Az esküvő a szegénysorsuaknál s özvegyeknél egyszerűen történik. Az ilyeneknél a násznép a menyasszonyon, vőlegényen kívül 2 násznagy és egy nyoszoruasszonyból áll. A czeremóniasabb esküvőnél 2 násznagy, 2 nyoszoruasszony, 2 vőfél s 2 nyoszorulián van. Hetes vidékén a násznép a jegyeseken kívül áll: 2 násznagyból és egy velejáróasszonyból

Esküvő napján a legény a két násznagygyal a menyasszonyos házhoz megy, hol a násznép gyülekezik. Régente a menyasszonyt a vőlegény, illetőleg násznép elöl a kamarába bujtatták s a vőlegénynek és a násznagnak kellett megkeresnie s bekisérni a násznép közé, mielőtt reggelizni mentek. Itt pálinka-, kocsonya-, szalonna-, kalácsból s borból álló reggelit kaptak ott, hol esküvő előtt győnni nem szoktak.

Esküvőre menetel előtt többféle babonás szokást gyakorolnak. A menyasszony anyja esküvő előtt való napon a templomban levő ámpolna borából haza visz s azt leányával megitatja, hogy férje majd ne verhesse meg. (Svár.) A vőlegény s néhol a menyasszony is egy 20-fiHérest s disznóólból vett szalmát vagy a pemetből kihúzott szálát tesz belül a csizmája talpára, hogy egymást szeressék. (Cstm.)

Milej környékén régebben a násznép mindenegyes tagja krajczárt vagy hatost, továbbá az üstökből kihúzott három szál szalmát tettek a ballábukon levő csizmájukba, hogy az esetleges megtevésen, ha át találnának azon lépni, ne árthasson nekik. A menyasszony czipőjébe három darabka kukoricaszárzt dognak, hogy esetleg ez alkalommal tett megtevés hatástalan maradjon s hogy békeségben élhessen férjével. (B-df.) A vőlegény megrúgja a szobaajtó küszöbét, hogy meg ne babonázhassák. Mert a talp alá szokták tenni a babonás dolgokat. A vőlegényt szenes vízzel megmosdatják s abból a vízből itatnak vele. (Sőjt.)

Esküvőre a halottra való harangozáskor nem jó menni, mert a fiatal pár egyike rövid idő alatt meghal. Esküvőre a menyasszony a legtöbb kath. helyen, még leeresztett hajjal s újonnan vett fehér moll ruhában, csipkés köténnyel megy, még a leghidegebb télen is. Télikabát nincs rajta. Fején koszorú. Ugyan ilyen ruhában mennek a nyoszoruleányok is. A férfiak kabátján bokréta. A násznép férfi tagjainak bokrétaít rendszeren a nők veszik.

Hetesben egykoron vasárnapi ruhában mentek a násznép női tagjai a menyasszonynyal együtt. Újabban ezen alkalomra már itt is új ruhát vesznek. E vidéken, sőt Csesztregen és Lentiben sem szoknak a férfiak esküvőre menetelkor a kalapjukon vagy ruhájukon semmi bokréta-diszt tenni. Esküvőkor és lakodalom idején a mátkapár hozzátartozói egyszerű, mindennapi ruhában vannak, jelezve azzal, hogy ők a kiszolgálás szerepére vannak hivatva.

Esküvőre a helybeliek gyalog a fiók községbeliek pedig többnyire kocsin mennek. A gyalogszettel való menésnél a következő sorrendet tartják: Elöl

megy a vőfér a menyasszonnyal, utánuk a vőlegény a koszorúsleánnyal, azután a vőfér a második koszorúsleánnyal, a két násznagy a nyoszoru- vagy koszorú-asszonyokkal.

A menetet a zenészek zárják be. Régente a dudás, kinek hangszere egymaga képezte a zenét. Ha kocsin mennek, szintén e sorrendet követik. Néhol a menyasszonynak a kocsis mellett kell ülnie. Nem ritkán maga a vőlegény hajtja a lovakat. Az első kocsiban zászlót tűznek ki. Ez a zászló áll egy hosszú botra kötött kázmér keszkenőből s pántlikából. A végében piros almát vagy tengeri tököt szúrnak s erre kis koszorút, rozmaringot, puszpángot helyeznek. A lovak kantárjáról kendő s pántlika lobog.

A *nászmenet* nagy zaj között „nad dirre-durra” vonul végig a falun. A cigányzene indulót húz, (rendesen a Rákóczi-indulót,) a lakodalmások rikogatnak, hujjogtatnak. A nyoszoruasszonyok a menetet kísérő gyermekeknek pogácsákat, pereczeket dobálnak. A násznép tagjai a kezükben tartott boros üvegekből, melyek nyakát nagy pereczek övezik, ismerőseiket, komáikat stb. kínálják. Emellett sűrűen hujintgatnak, melyeknél a menetet nézők is segítgetnek.

E hujintások vagy rikitások rövid, jól-rosszul rimelő, de elmés s találó kétsoros versekben vannak öntve. Tartalmuk az esküvőre, a lelkészre, a násznép egyes tagjaira s főképp a vőlegényre s menyasszonyra, továbbá a kíváncsi nézőkre vonatkoznak. Ha a hujintások mozaikdarabjait összeállítjuk, hamarjában megközelítő képet nyerünk a mátkapár, a vőférék s nyoszoru-leánnyok mivolta felől, mert az illetők lelki és testi jellemző tulajdonait rendszeren beleszóvik s nagyjában kidomborítják.

A nászmenet elindulását a következő hujintásokkal szokták tudtára adni a falubelieknek:

1. Madár száll a beréksziére, (vagy: Háromfertá tizenegyre,)

Mas menünk a zesküvüre!
2. Füstölög a hegy föle,

Menyasszont viszünk ere.
3. Sárgo rigu kaliczkábo,

Völegin jár a zucczábo.
4. E za zuccza ere kü,

Kedves babám gyere kü!

Barabásszegen, hol reformátusok laknak, régente a lelkésznek egész keszkenő kalácsot vittek, mint a mátkapár ajándékát.

Esketés alatt ügyelnek arra, hogy az oltáron égő két gyertya közül a vőlegényé, vagy a menyasszonyé ég-e vigabban. A melyiké vigabban ég, az egészségesebb lesz. (Nlengy.) Ha az oltáron égő két gyertya lángja össze-lobog, akkor boldogok lesznek. (Svár.)

Az esküvő megtörténte után, a templomból kijövet a zenészek rázendítenek s ha helybeliek a lakodalmasházba, ha pedig fiókközségből valók, egyenesen a korcsmába tartanak. Ott esznek, isznak, tánczolnak. Hetesben a vőlegény szülei azon korcsmába, melybe a lakodalmások betérnek, kalácsot és húst visznek számukra.

A templomból való kijövetelkor élénk kurjantásokkal jelzik az esküvő megtörténtét:

1. Suóse ösmértük egymást,
Miénk ránk att a záldást.
2. Levendula megágosut,
Vörös Örzi megpárosut.
3. Itt a zöröm, itt a haszon,
Megesküdött a menyasszon.
4. Se nem asszon, se nēm lián,
Fejir gyöngy van a nyakán.
5. Balog Gergü fejir házo,
Fíérho ment az Örzi lányo.
6. Happ, happ, happ!
Gyuriit adott ma a pap.
7. Barabási szentegyházbo,
Itt maratt a liánságom.
8. Mēnyasszonnak gyöngy a nyakán,
Nēm lēszz többet koszorúsban.
9. Áld meg Isten áaszt a papot,
A ki minket összüadott!
- 10 Fejir galamb leszállott,
Isten viéle pliébanos!

A korcsmába menetelkor:

Ez a szoba piktoros,
Itt lakik a kocsmáros.

e). Lakodalom.

A korcsmából estefelé ballagnak vagy kocsiznak hazafelé. A faluba való visszatérés még zajosabb, mint az esküvőre menetel. Ilyenkor a szokottabb kurjantások:

1. Hazamenünk vacsoráro,
Apru piros pogácsáro.
2. Sárgo csiku, csöngü rajta,
Hazafeli menünk rajta!
3. Viégig menünk a zucczábo,
Menyasszonyunk hajlikábo.
4. E za zuccza szöglet,
Belemenünk, ha lehet,

A násznép kurjantásainak gyakran gúnyos visszhangja támad a kíváncsi nézők között, melylyel a násznép egyes tagjait, a menyasszonyt s vőlegényt sem véve ki, ugyancsak megkritizálják. Egész feleselés támad – kétsoros versben. A násznép dicséri egyes tagjait, a nézők meg gúnyolják.

A násznép hujintásai:

1. E za zuccza kanyarikos,
A menyasszon takarikos.
2. E za zuccza de sziéles,
Menyasszonyunk beszides.
3. Vörös hajma köserü,
Menyasszonyunk gyönyörü.
4. Sárgo csiku selèm nyereg,
Vőleginyünk derik gyerek.
5. Nyoszorulián, mæg a vüőfir,
Ut tündöklük, mind a napfin.
6. Körü csipkis a kötinyem,
Derik gyerek a vüőfirem!

A nézők gúnyolódásai a menetre:

1. Piros ruózsa pomádi,
E zám a szép parádi!
2. Hosszi bunda, büörtarisznya,
Gyalog mennek, mind a kutya!
3. Járd mæg borzas neked illik,
Ott törgyik e, a hun hajlik.

A násznép tagjaira:

1. Fejir kendü kiékvirágos,
Nyoszorulián gyalázatos.
2. Fejir tányir mosatlan,
Esü vüőfir gondatlan.
3. Sárgo virág pipitir,
Menyasszonyuk a mit iér!
4. Vőleginyük annyit se,
A vőfirek sémics csé!
5. E za zuccza meszeletlen,
Menyasszonyuk de kedvetlen.
6. E za zuccza homokos,
Menyasszonyuk poczakos.

7. E za zuccza csupa csapa,
Menyasszonyuk csupa csippa!

8. E za zuccza birkacsapás,
Menyasszonyuk jaj, de csippás!

De a násznép sem hagyja magát, visszavagdal
csattanósan:

1. A ki miránk bámiszkodik,
Am mihozzánk kívánkozik.

2. A ki kigyün a zucczáro,
Birka-harang a nyakábo!

3. A ki minket legyaláz,
Pokuba lëgyën kanász!

4. A ki kiniz a zablakon,
Tarka kutya f . . . a nyakon!

5. A ki minket kinevet,
Egyë mëg a zegeret!

Egyeseket, kik folyton zavarják a menetet, gúnyos kiáltásaikkal így
torkolják le:

1. Háromágú väsveëlla,
Rikiccs világ bolongya!

2. Sárgo riépa riéztekenyü,
Ne csahu te csúcsos fejú!

3. Háromszögletü hidas,
Ide kutya ne ugass!

4. Cseriptányir törgy összü,
Csempész szádót fogd összü!

5. Kis csutora kobakos,
Ne beszill tē poczakos!

6. Fejir tányirt verd összü!
Nyálos szádót fogd összü!

Ha korosabb a menyasszony, ezt szokták hujintani:

Öregasszon rossz, vién karú,
Szezin légin szomorittu.

Ha a vőlegény fiatal s a menyasszonv idősebb:

Vüöleginnek bajcza nincsen,
Mënyasszonnak foga nincsen!

Hazaérkezéskor:

1. Nyisd ki ruózsám kis kapudat,
Mast vüsszük a galambodat!
2. Nyisd ki ruózsám, ki bezárta,
Mëghosztuk, kit riégën várta!

Étkezéskor:

E zán a za finom metit,
Kit a mënyasszon mëgmetit.
Itt a kásó leve niékü
Mëgilek iën légin niékü!

Az egyfalubeliéknél a vőlegény és menyasszony külön-külön saját szülői házához megy és pedig a vőlegény a násznagyával, a menyasszony pedig a nyoszolyóasszonyaival.

Néhol a menyasszonyt, ha helybeli, hazakisérik. A menyasszonyos ház udvarán a kocsikról leszállanak s a menyasszony betérte után a násznép azonnal hazaszéled. Az esküvőről való hazaérkezéskor a menyasszony különböző czélből, többféle babonás szokást gyakorol. A kocsiról való leszállásnál a vőlegény fogja meg először a menyasszony karját, hogy egymás iránt való szeretetüknek ne árthasson semmi. (B-df.) A menyasszony lajtorjára szökik. A hány fokon kézhasználat nélkül feljut, annyi évig nem lesz gyermeke. (Bues.) A menyasszony a hiéba vezető létra három fokán háromszor lelép, hogy 3 évig ne legyen gyermeke. (Kustsz.)

Az új házban, a hová nőül megy, levest kóstoltatnak vele, hogy jó főző legyen. A konyhába menve, a szakácsné főzőkanalat ad a kezébe, a mit a menyasszony eldob, hogy a szakácsné ne találja meg; mert ha ezzel még ételt keverne a menyasszonynak nem lenne az ételhez szájaíze. (Bf.) A menyasszonyt a konyhába küldik, ki az ott levő hordónak a csapját háromszor megcsavar int ja, hogy jó fejőstehene legyen. Azután a kásásfazékban a kását megkevertetik vele, a kanalat pedig a kemence hátrára dobatják vele, hogy a majorság jól keljen keze után. (Kustsz.) A konyha küszöbére fektetett seprút fölveszi, hogy ezzel gondosságának tanújelét adja. (Barsz.) A talpra ilyenkor rá kell lépnie, hogy a csábitásnak ellen tudjon állni, mert ha e téren gyöngének bizonyul, férjével 7 télen és 7 nyáron nem fog összeférni.

A szoba küszöbére való lépésre néhol azért biztatják, hogy azzal a gazda korai halálát elősegítse. A talpraléppel a gazdát megtiporja. (Gönth.) Három ujját a kemenczébe dugja, hogy 3 év eltelte előtt ne legyen gyermeke. Víz hozatnak vele a kútról, hogy friss legyen. Víz merít a kútból s a mi a vödörben marad, azt a kúton keresztülönti, hogy csendes asszony váljék belőle. (Sőjt.) Borral is mosdatják, hogy piros színű gyermeke legyen. (B-df.) Ilyenkor a vánkorsól a czihát gyorsan lehúzzák, hogy a menyasszony is olyan „friss” legyen, mint a milyen gyorsasággal végezték a lehúzást. (Bucs.)

Esküvő után a vőlegény otthon a menyasszonyt háromszor megemeli, hogy könnyebb szülő legyen. Este vacsorára a menyasszonyos házban gyülekez-

nek. Ha beházasodik a vőlegény, akkor rendesen csak a leányos háznál van a lakodalom s annak költségéhez a legény szülei a vendégek arányában hozzájárulnak. (Cstm.) Másutt ugyanezen idő alatt a vőlegényes háznál is tartanak lakodalmat, de oda a násznép nem megy el.

Rége a beházasodás ritka volt ezen a vidéken. A leányt elvitték a háztól.

Pusztamagyaródon csak esküvő után való napon van a lakodalom. Pákán, ha az esküvő egyszerű s nem akarnak nagy vigalmat, egy hét múlva tartják meg a lakodalmat. Ilyenkor a lakodalmat este kezdik. A vőlegényes háznál az oda külön hívott vendégek egyszerű gulyáshúst éve, a menyasszonyhoz indulnak a tulajdonképeni vacsorára.

Novában s környékén régebben, mint azt Plánder leírta, a hivatalosok, ha az új pár egy községbeli volt, a vőlegény házánál 1-2 óra körül megjelentek s azonnal ebédhez ültek, melynek végeztével, miután a vendég-hívó a menyasszony házáról megfordulván, hirt hozott, hogy hány vendéget készek elfogadni, a vőlegény vendégei gyalog két sorban útnak indultak. Elöl a zászlótartók, ezek után a férfiak, hátrább az asszonyok s leghátul a muzsikosok mentek. A zászlótartó előtt a vendég-hívó különféle tréfalkozások között madzagra kötött eleven kakast hajtott, melynek nyakáról piros pántlikán új kusztorakés lóggott. E kakast a vendég-hívó egyenesen a konyhába vitte a szakácsnének, ki is a nyakán függő késsel azt azonnal megölte, megtisztította s megsütve azon esti vacsorára feladta.

A más községbeli menyasszonyos házhoz két-három kocsin mennek a vőlegény felei. Az egyik kocsit egészen a zenészeké, a másik 1-2 pedig a násznépé. Gserta mellékén régebben csaknem kivétel nélkül négy lovat fogtak a kocsit elé. Egy-két erőskezü *csatlust*, kiket az előbbeni időben *hiéslegényeknek* neveztek, vettek magukhoz, kik a kocsik előtt vitték a felcizfrázott zászlót. Most már egy hiéslegény is elég, ha ugyan van. Rendesen a vőfélyek helyettesítik.

A menyasszonyos házhoz való menetelt, mely estefelé történik, szintén vig dalolás, hujtogatás s tréfás rikogtatás kíséri. A jókedvet azonban gyakran meg-megcsappantják a suhanczok által lépten-nyomon gördített akadályok, miknek elhárítása, más apró szolgálatokkal, mint pl. kerékkötés, a szerzők megigazítása, a kocsikra s más holmikra való vigyázással együtt, a csatlósok feladata.

Elindulás előtt a lakodalmas kocsikból a legények, ha hozzáférhetnek, kiszedik a szegeket, a lovak istrángjára gombokat kötnek, a lovakat megbabonázzák. A kocsiuton keresztül a szemben fekvő két ház kapufélfájára kötelet kötnek, a szűkebb utczarészekben keresztül rudakat helyeznek vagy törzsököket, fákat fektetnek le, hogy a násznép, legalább egyidőre, megrekedjen.

Szentlislón a disznóöléskor használt madzagokat kötözik össze s azokat fektetik az úton keresztül, mert hiedelmük szerint, akkor a lovak sehogy sem tudnak elindulni. A hidakon egy pallót fölszakítanak, vagy a kisebb hidakat egészen is fölszedik. A hidak alatt lókörmöket (régente meg farkas-

szórt) égetnek, hogy az ebből származó kiállhatatlan szag miatt a lovakat ne hajthassák át. Hamus fazekakat dobnak a lovak elé. Tököt metszenek ki emberi arc alakjára, abba mécesst tesznek, hogy este a lovak attól megijedjenek. Az utakon – a falun kívül – gödröket ásnak, árkokat húznak, melyeknél, ha a csatlós eléggé nem vigyáz, feldőlhet a násznép.

A menyasszonyos házhoz való bejutás elé is akadályokat gördítenek. Már a kapunál meggyül a násznép baja. A kapun mindaddig nem eresztik be, míg a „kapugarast” (20 fillér) ki nem fizetik. Ez azé, a ki ott őrt áll. Régente a négylovas kocsik tekintélye s a kocsis büszkesége nem engedte, hogy apróbb akadályok előtt a násznép útja fennakadást szenvedjen. Áthajtottak a felszedés következtében hiányos pallójú hidon, hogy sokszor a kocsi össze is törött; a menyasszonyos háznál bezárva talált, alacsony fonású, léczkapunak is neki hajtott, átugrattatta a kocsis s erős rastogással betörve, hajtott át.

A menyasszonyos házhoz – célpontjukhoz – érvén, a násznép, a vőfélyek a lakodalmas szobába térnek s Cserta mellékén az asztalon e czélra előkészített egy vagy két fölzsebkendőzött üvegből isznak. A ki először ér az üveghez, azé a gyorsan leoldott zsebkendő. Ezután a vőfélyek ki- és be- mennek s ezen mondókák kíséretében isznak háromszor:

Menyasszonyunk dicste, (dicsérte),
Dicsü aptyát, dicsü anyyát,
Gyegybiéli (jegybéli) sziep mátkáját.

A vőfély, illetőleg a csatlós a magával hozott zászlót – miután a rajta levő almát, tengeritököt vagy perezet levette – a mestergerenda fölé szúrja be. Ezután, Cserta mellékén, a vőfélyek a hátsószobába mennek, a menyasszony rejtőzködési helyére, a menyasszonyládát kiváltani. Elkezdenek alkudozni. Az ára 70-80 fillér szokott lenni. A menyasszony ágyiruháját egyik nyoszolyóasszony váltja ki, szintén 70-80 fillérért.

Hetesben a menyasszony a kamarába rejtőzik s ott keresik föl a násznagyok, a vőlegény és koszorúleány. Itt történik a koszorúzás is. A násznép és a zenészek kalapját a velejárásszony fölbokrétázza.

A vőfélyeket a szobában, Cserta mellékén a hátsószobában, a menyasszony bokrétázza föl; a vőlegény felei mindegyikének egyágu, a vőlegénynek kétágú bokrétát téve kalapjára. Azután az első násznagy a násznépet összefogóztatva, az első- vagy nagyszoba felé vonultatja a vacsorához. A nagyszoba ajtaját azonban nem lehet kinyitni, mert belül erősen nyomják. Addig nem eresztik be őket, míg egyes találós kérdésekre meg nem felelnek. Ily alklommal tömérdek találós kérdést hoznak elő. Ezen kérdéseknek szorosabban idetartozó részéből a következőket közöljük:

- Mifilē emberek magik?
- Utasemberek vaunk!
- Micsida járotban vannak?
- Nászniepek vaunk.
- Hunnajt gyünnek?
- Itt világosságot látunk, be akarunk gyünnyi, ha bevádunának.

- Bevádolluk, csak fel ellenek!
- Mifilē utru gyüttek?
- A menyegzüs utru.
- Mi nevibe gyüttek?
- Jézus nevibe.
- Mi között gyüttek idē?
- lég meg füöd között.
- Micsfcia utón gyüttek?
- A szerelem uttyán!
- Micsida kereszt alatt akarnak begyünyi?

Erre a násznagyok azt a kérést intézik a benlevökhöz: nyitnák ki anynyira az ajtót, hogy megláthassák, milyen kereszt van az ajtó fölött. (A hová a szobában levők szénnel, vagy krétával keresztet szoknak húzni.) A furfang nem segít. Tovább is csak kapják a kérdéseket:

- Mellik lábbe léptek elüszö, miko a mennyegzüs házbo léptek?
- A mēllik láb háttu vuót.
- Mi vuót a nevē annak, a ki Kirisztus urunk szivit átszurta?
- Langinus vitiz.
- Ki keresztütö meg a legesü császárt?
- Szilveszter pápo.
- Ki vuót az esü gērēncsir?
- A zisten. (Mikor Ádámot teremtette.)
- Ki ütöttö agyon a világnok négyedriszit egy ütistre?
- Kájjin. (Akkor mindössze négy ember volt a világon.)
- Ki csinyáto még a legesü szakramentumot?
- A mihe. (Méh.)
- Ki született iés nēm huót még?
- Luót felesigē.
- Micsida lián nēm született, osztán miégis lián?
- A pallián. (Palánta és olián, oleander.)
- Miko vuótak a farkas még a bárán juó baráccságbo?
- Miko a Noi bárkájábo vuótak.
- Miko át a zisten fiélábon?
- Miko a számár hátáro lépett.
- Hun vuót a zisten, miko se ezēn, se a másvilágon nēm vuót miég?
- A poklokon.
- Hun vuót Kirisztus, miko se a zięgbe, se a füödön nēm vuót?
- A számár hátán.
- Hun várta még Kirisztus a szürit?
- A hun rongyosabb vuót.
- Ki vuót a za zembēr, ki kiécczē született, osztán csak ēcczē huót meg?
- Juónás.
- Temetü zügott, koporsu ment, a halott benn riétt, kivé törtint?
- Juónásse, miko a czethalba vuót.
- Ki van a zistenni föllebb?

- A koronájo.
- Kinek vészi le a császár a csákuját, vaj kalaptyát?
- A borbinak.
- Isten csinyát egy ekit; ki fogta még elüsző a szarvat?
- A harmat.
- Miko vuót három hiét egy esztendüben?
- 1777-ben.
- Miko vágják le ennek a zsuppos háznak a tetejét?
- Aratáskor.

Ezek mellett számos humoros és sikamlósságuk mellett kacagató kérdések repülnek ki a lakodalmas szoba ajtajának megnyitást váró násznép felé. Ezeket Göcsej költészetét magában foglaló külön könyvben fogom közölni. A kérdésekre a feleleteket a násznagynak kell megadni.

A násznépet míg beeresztik, a boszantásig faggatják kérdésekkel. Végre, midőn a násznagyk már több kérdésre nem tudnak megfelelni, szánakozást színelve, kikiáltják nekik: „Na, má látyok, hom semmicsce tunnak, hát gyűjjenek be.” Beeresztik őket. Erre az első násznagy e mondással lép a szobába: „Uh halottam, idē kü, hogy Isten lakozik kegyelmükké.” „Isten hozta sütt malacz kiépibe!” hallatszik rá a tréfás válasz.

Ilyenkor a menyasszony, hogy új otthonát mielőbb megszokja, a szobában levő kályhát megöleli. (Barsz.) A zenészek Rákóczi-indulóra zendítenek, a jókedv kitör. A násznép, az ujpárt kivéve, egymás kezét fogva, körben kezd táncolni, azután pedig^a már megterített asztalt háromszor megkerülik, vagy – ha a hely szűke ezt nem engedné – a szoba közepén fordulnak háromszor s azután telepednek le az asztalhoz *vacsorára*. Itt-ott az asztalhoz ülés előtt a kánaáni menyegzőről szóló éneket zengik el.

A hol a menyasszonyt külön hívják vacsorára, ott ilyenkor szitát adnak neki, hogy az érte érkezők között levő vőlegényt azon át nézze, avagy jegyruhán léptetik át. (De úgy, hogy a vőlegény ne lássa.) Mindezeket azért teszi a menyasszony, hogy leendő ura ne lehessen hozzá rossz. (Zbaks.)

Az asztalnál az első násznagy rendezi el őket. Az asztal felső részének egyik sarkán a menyasszony, a másik sarkán a vőlegény ül, utánnuk egyik oldalról a násznép férfi, másik oldalról pedig a női tagjai foglalnak helyet. Midőn a vacsora kész, az egyik vőfély hangosan bejelenti: „Átolam jelenti a szakácsni, hok kiészü a vacsora.” Az ételekét most legtöbb helyen a vőfélyek, Hetesben a vendégshivó és a forgódók vagy a kiszolgáló női személyzet hordja föl.

A vacsora a csertamelléki községekben: 3-5-féle leves. (Metélt, rozmaringos, becsinált, marhapaczalos, rizses, köleskásás.) Ezek után következnek: hús mártással, káposzta fõthússal, rétes, disznó- s majorságpecsenyék, melyekhez salátául vörösrépát tesznek; kelttészta, czukorsütemények, kuglihupp s fekete kávé, sőt újabban itt-ott thea is.

Hetesben: kocsonya, 2-3-féle leves, tormás-, káposztáshús, majorsághús tésztával, kolbász, pecsenye. Régente, Csertamellék környékén, a lakodalmakon a következő ételeket adták: 1. *húslevest*, durván metélt tésztából; 2. *giévalevest*, (sertés gyomrából,) 3. *húst tormamártással*, (a tormát a ven-

déghívó reszelte meg, a lakodalmas nap előtt 2-3 nappal kezdve,) 4. *rozmaringost*, (mártás,) 5. *húsos káposztát*, (jobban mondva káposztalevest,) 6. *réteseket*, 7. *küttolukását*, (kukoricza kásából,) 8. *pecsenyéket*, *kolbászt*, (ez utóbbi kukoricza- s hajdinakásával volt töltve,) 9. *lyukaskalácsot*, *pereczet* és *kocsonyát*. Régebben a húsétel elmetélése a násznagy kötelességei közé tartozott. A lakodalomra rendszeren egy, főzésben jártasabb asszonyt vesznek az ételek elkészítésére.

Mielőtt az *első tál ételt* a vőfély földadná, a szobába egy nagy cserépfazekat vagy tálat visz s a násznagytól (Btüt.) háromszor azt kérdi: „Násznagyuram teeczik-é a vacsora? mer ha nem lecczik a falu viégin van ér rongyos csárdo, abba van ér rongyos sz . . . a, tessik az!” Erre az edényt földhöz vágja. Máshol köszöntő előzi meg az edény földhöz vágását. A darabokra tört edényre néhol pisztolylyal rá is lő a vőfély és gyorsan kifut ételért.

Több helyen (Nagy lengyel, Lenti, Bdöbr. vidéke) ilyenkor két tál között macskát visznek be s adják föl az asztalra a következő mondóka mellett: „Kedves násznagyuram! Maga hallotta milieu híres vadászyerek vuótam. Azir kedves násznagyuram nekem mëgparancsula, hof foggyak neki ëv vadat vaj halat. Halat nem találom, Kitem nekijë. ëv vadat. Ezir főjártom hiët határt. A nyuóczadikba talákosztam ëj jágerre, ott fogtam észit a vadat. Azir kedves násznagy uram a tráncsirozást magáro bizom. Egyik czombgyát tárcsa magáná, a másikat pajtásáná, a farkát aggyá a mënyasszonnak, a többi apuságait pedig a közvendígnék. Csak vigan!” (Bdöbr.)

A vőfélyek minden tál ételhez verses köszöntőt mondanak, melyeket itt közölni érdemesnek nem tartok, mert csak vásáron vett ponyvairodalmi füzetekből tanult versek. A köszöntők után a zenészek *tust* húznak.

Hetes vidékén az ételek földadásánál a vőfélyek nem mondanak köszöntőt. Néhol a hányadszor a lakodalom idején a szobába bemennek, annyiszor mondják: „Ászit hallottam idë kü, Isten lakozik a kijetëk házábo.”

Szokatlan s talán más vidéken nem is található szokás Hetesben, hogy a már megesküdött menyasszonyt az első násznagy az első tál étellel – tehát a kocsonyaevés előtt – kéri meg ünnepélyesen: „Engedelmet kiérek – kezdi – a zösszegyütt közönsigtü, hogy ëk kis csöndessigbe legyének. Pár szavam vuóna hozzájik, sziiiveskëggyenek mëghagatnyi. Kiérgyük, követyük a magik böcsületes szömil lianyikat, urn mind Nar Rozit, mi atyánk fíjánok, Kis Isfánnak hütfös párgyánok. A keresztin anyaszentegyház szokáso szerint, a zistennek röndölise szerint lehessenek. Istent dicsirgyük, emböört böcsüllük. Löhessenek a zembërinëm szaporodásáro, mennyei karok betüöttisire.” Ezt háromszor mondja el.

Vacsora közben egy kakasfejet nyakkal, taréjjal hoznak be. A fejébe hosszú tollat böknek. Ezzel magasra tartva, a menyasszonyt kínálják meg, ki azt kikapva, az ajtónál levő gyermekek közé vágja. (Ztárn. vidéke.) Pecsényénél a násznagyok is fölköszöntőt mondanak és éltetik az új párt, az örömszülöket, az alsó és fölső szomszédokat s a menyasszony leánybarátñoit.

Hetesben a kolbász behozatala alkalmával búcsúztatja el a násznagy a menyasszonyt szüleitől. (Cstm.) Vacsora után a szakácsné bepongyolázott

kézzel kásapénzt szed. Vacsoránál sok helyen az újpárnak egy közös tányért, egy pár evőeszközt s egy poharat adnak, A nyoszolyóasszony kínálhatja őket, vágja el a húsféléket, tölt nekik bort stb. A vőlegény csak eszik valamit, a menyasszony azonban sok helyen még csak meg se kóstolja. Mint esküvő alatt, itt is szomorú s néha-néha sírdogál is. Ha nem sirna, nem is lenne jó fejűs tehene, tartja a hiedelem. A vigasztalás, hogy: „ne béé!” „Mit béesz?” (sirsz), mit sem használ.

Nova környékén azonban gondoskodnak arról, hogy a menyasszony nagy szomorúságának közepette, éhesen ne maradjon: a nyoszolyóasszony minden száraz ételből valamit egy külön tányérba rak félre számára s alkalomadtán odaadja neki Göcsejben szokásban van, hogy azt az edényt, melyből a vőlegény és menyasszony evett, ivott, az evőeszközökkel együtt a vőlegényes házhöz viszik el.

A hol külön-külön teritenek az újpárnak, ezek evés előtt egymás leveséből kölcsönösen 3 kanállal meritenek s később egymás poharából is kölcsönösen isznak, hogy békességben, szépen éljenek. (B-df.) A vőlegény és vőfély régebben még vacsora alatt is fején tartotta a kalapot. Itt-ott még most is így van.

A fősvény házigazda, ha azt akarja, hogy a vendégek keveset egyenek, titokban egy öregasszonyt az első asztal alá bujtat, ki ott a kezében levő lakatot becsukja s azt a konyhában az étkekbe bele mártja, vacsora ideje alatt pedig rajta ül. Míg rajta ül, a vendégeknek nincs étvágyuk s nem tudnak emészteni.

Evés alatt az asztal alá *lesigyerekek* bújnak el, hogy a vendégektől ételfélét kapjanak s kópéságokat kövessenek el. Tréfából néha a vőlegény gatyáját a menyasszony szoknyájával összevarják. (Bdf.)

A lakodalmas háznál mindig sok a hivatlan vendég, kiknek szokásmondás szerint „Ajtó mellett a helin” s kik azt mondhatják magukról: „ott vuótam, de csak a söprű helin.” (T. az ajtósarokban.)

Vacsora alatt az u. n. kűszobában vagyis a pitvarban különösen nagyszámú gyerek, siheder verődik össze, kik furfangosan kieszelt csintalanságokkal sok kellemetlenséget okoznak a vendégeknek. Az üstökök alatt összefogdosott verebeket vízben megfürösztik, tollúkat bepaprikázzák s úgy bocsátják azokat be a vendégek közé. A verebek a vendégeknél a tollaikból kihulló paprikától – melytől ugyancsak tüszögnek – nagy fejetlenséget okoznak. Kénytelenek, ruhájuk kiszellőztetése céljából, a szabadba menni. De a kimenésnél is baj van ám. Arról a kellemetlenkedők már előre gondoskodtak. Az ajtókilincs be van kenve zsirral, a kilincs pedig erős madzaggal az ajtó elé támasztott karóhoz van kötve. Ha az ajtót nyitva hagyják, annak félfái között szegekre erősített kötelet húznak. A pitvart teleöntözik vízzel.

Néha meg a lőszörből kifejelt port a lakodalmas szoba aljára szórják, mely a fehérnépek között ugyancsak nagy rüszlödést okoz. A hivatlan vendégek vakmerősége annyira megy, hogy a lakodalmas szoba ablakát kifeszítik s a legények célzatos megjegyzéseket tesznek a menyasszonyhoz: „Miét hacez e bennünket Örszi, ráiéerti vuóna még fiérho mennyi!” stb. Megtörtént

már az is, hogy csikókat vezettek föl a padlásra, hol azok nagy dübörgést vive véghez, a vendégeket a szobából kizavarták.

Künn az udvaron is pajkos tettet visznek véghez. A násznépet vivő kocsik kerekeit a földhöz ékelik, a lószerszámokba gombostűket szurkálnak, a kocsikast fához kötik, a mely, midőn induláskor ráülnek, a rajta ülőkkel együtt visszamarad. A zászlótartók az elcsent tárgyakat, ha csak egy szál virágról, egy darabka pántlikáról van is szó, kötelesek megtéríteni, – miért nem vigyáztak.

E vastag tréfálkozások, boszantások ellen nehéz a védekezés. Akárhányszor hajtják el a berzenkedőket, azok mindannyiszor visszاسompolyognak. Vacsora alatt szól a zene. Addig azonban néhol nem tánczolnak, míg a káposzta, illetőleg a főzelék az asztalra nem ér. Akkorra a vőfély, tisztéből, kifolyólag, kiáll a szoba közepére, kettőt-hármat fordul és a násznagyokat háromszoros kötelességeikre figyelmezteti. Erre a násznagyok a fiatalabb nyoszolyóasszonynyal röviden tánczolnak.

Milej, Tófej vidékén a vőfélyek a násznép minden egyes nőtagját a következő szavakkal: „Köszöntem a nászasszont elűző is, másoczor is, harmacczor is, tessik elűgyünyi!” tánczra szólítják. Először ők tánczolnak velük, azután a násznagyoknak adják őket. Nova környékén utoljára a szakácsnét is megtánczoltatják.

Vacsora után a menyasszony feketekávét vesz a szájába, azt nyelve alatt háromszor megforgatja, azután észrevétlenül a vőlegény csészéjébe eresztí, hogy az megigya, Ha megtudja itatni, férje fölött hatalmat fog gyakorolni a háznál. (Svár.)

Vacsora után, mielőtt az új párt tánczra szólítanak, ismét előlép a vőfély s elmondja, hogy a muzsikásoknak nagy káruk van: húrjaik elszakadoztak, azért, kinek kedve van a tánczra, ne sajnáljon új hurok vételére néhány krajczárt áldozni. A vőfély borral telt poharat vesz elő s először a násznagyoknak, azután pedig a többi vendégeknek nyújtja.

Nova környékén, régente, erre a czélra fatányért fogott a vőfély s annak közepébe szűrt villához rozsmaringot kötött és az e mellé tett pohárban szedte a pénzt. A zenészek mindegyik vendégnek tust húznak, mely éri a vendégek néhány fillért adnak. Pusztamagyaródon s Baktüttös környékén minden vendégnél a „Nag gazda vuót a zapám” czimű ismeretes népdalt húzzák. Ezt a vendégek is szeretik dalolni. A „kännai mennyegző” éneke a lakodalmakban szinte kimaradhatatlan. Bak környékén a bagónóta járja. Ezután a jókedv szabad nyilvánulását mi sem köti. A vigalom megnyílik. Az öregebbek elboroznak, a fiatalok tánczra pördülnek s mindenki kedve szerint engedhet szabad folyást vig hangulatának.

A dalban az asszonyok viszik a főszerepet. A tréfás megjegyzések, hujintások egymást érik. A lakodalmas nép lassanként „fő-kerikre” jut. (Félig becsipve.) A multság kellemességeit ki kell aknázni. Erre nézve ríktják:

A kinek itt kedve nincsen,
Annak ecs csöpp esze sincsen.

Jaj, de piczin e za ház,
Kirúgom a zuódalát!

Járd meg borzas, neked illik,
Ott törgyik e, a hun hajlik!

Az új párra s a násznép egyes tagjaira rá-rászólnak, gúnyosan vagy diesérőleg:

Öveg pohár homálos,
Vőleginyünk de ámos.

E za zueeza de sáros,
Vőleginyünk de ámos.

Rózsavirág koszorú,
Menyasszonyunk szomorú.

Üslök alla homálos,
A közvendig de ámos.

Egyik-igyik minden vendig,
Van a kamurábo élig.

A zenészekre:

Húzd rá czigán csak addig,
Hadd tánczullak hajnalig!

Csákán, czin-fokos,
Húzzad te púpos!

Éjfél körül, ha a menyasszonyt a vőlegény a háztól elviszi, a násznép az utazásra összeszedőzködik. Ebben az idő rosszasága soha sem szolgálhat akadályul. Az asztaltól való fölkelés és kimenés szabályos rendben ugyanazon módon történik, mint a vacsorához való telepedés. Néhol a körben tánczolás is ismétlődik. Az első násznagy azután figyelmet kér és a menyasszony nevében először a szülőknek, azután a háznak mindenegyes tagját búcsúztatja el. A szíves vendéglátást is megköszöni. Végül a menyasszonyos ház vendégeit hívja meg a vőlegényes háznál folytatódó lakodalomra. „A mind mink együttünk idē ehho a tisztessigēs házho. úgy magikat is evárgyuk huónap estire.” Göcsejben a menyasszonyos ház vendégei itt maradnak továbbra is s csak másnap délután távoznak el, mint *elüttjárúk* (előljárók) vagy *elutosok*, oly módon s oly szertartással, mint a vőlegény felei.

Midőn ez alkalommal a násznépért érkező kocsik a házhoz érkeznek, s a kocsik megfordulnak, egyik kocsis leugrik s a konyhába szalad, hol ostorát a csávássajtárban háromszor megforgatja s a tűzhely kormos részéhez dörzsöli, hogy az úton semmi veszedelem ne érje őket. (Valk.) Ugyanakkor a konyhában a pemetet megtiporja s abból egy szálat a csizmaszárába dűg, hogy az úton ne árthassanak nekik és lovaik ne féljenek. (Rad.)

Göcsej északi és nyugoti részén a menyasszony elbúcsúzásakor, vagyis a szülői háztól való távozásakor a következő versek járnak:

Kustán Ferencz fejir házo,
Fiérho ment a Lidi lányo.
Álgyo Isten házigazdát,
Evüsszük a Lidi lányát!

Fejir galamb száll a házro,
Idés anyám megbocsásson!
Úgyis tuggya, fáj a szívem,
De azit csak Isten velé.

Lovank lábo induluba,
Menyasszonyunk bucsuzuba.
Élig vuót má a kösergis,
Köszönnyük a főnevelist.

Néhol ilyenkor *váltják ki a menyasszonyládát*. Csonkahegyháton e ládába ajándékot, tésztaféléket is tesznek s köszöntések mellett helyezik a kocsira. A vőlegényes háznál a menyasszony ezen ajándékokat kirakja a vendégek elé. Hetesben a menyasszony tulipános ládájára és ágyiruhájára a velejáró asszony ráül s addig nem száll le, míg a vőfély 20-80 fülért nem fizet neki.

Kocsira üléskor a násznép rázendíti:

Zörög a kocsi,
Pattogat a Jancsi;
Talán értem gyünek?

Jaj, jaj idés anyám,
Kedves szülű dajkám,
Talán értem gyünek?

Tedd fő a ládám,
Vesd fő a párnám,
Magám is fölülök!

Ezután a násznép a menyasszonyládával s ágyiruhával megterhelt kocsikra vagy szánokra ül s dal- és zeneszó kíséretében indul a siránkozó menyasszonynyal együtt a vőlegényes házhoz. Ilyenkor a nyoszolyó-asszony a menyasszonyt figyelmezteti, hogy midőn a szülei háztól távozik, ezt mondja: „Raggya, liécczē mind nyirfa mēg tiiófa”, hogy férje meg ne verhesse. (Ksts.)

Ha a menyasszonyvívéskor a lovak nem akarnak megindulni, a koszorúsleány leszáll a kocsiról és a lovak elé állva, kötényét háromszor megfordítja. Ezután a lovak elindulnak.

Régebben, főleg Csertamellékén, midőn a menyasszonyt más faluba vitték, eddigi falujának a határán a kocsikat egy szélességi vonalba állították s a csatlósok előlépve, a következő *fogadalmat* tétették a menyasszonynyal: „Ezén a szent helén, itt ebbe a zuórábo megfogadom, hogy a zelübbenyi mindenfilē szokást ehagyom és ászta a szokást veszem fő, a mit a zuram házáná akarnak.” E fogadalom megtételése, a mit az egyik csatlós előmondása után kell a menyasszonynak mondania, néha nagy nehézségekkel jár. A menyasszony vonakodik fogadalmat tenni s csak fortélylyal s kényszerrel lehel tőle kicsikarni. A kényszer meglehetősen drasztikus szokott lenni; pl.: a menyasszonyt vivő kocsit a csatlósok félig felfordítják, vagy a kocsi szalmáját gyújtogatni kezdik stb. A fogadalom megtételét a helyszínen áldomásféle borivás pecsételi meg.

A továbbutazást ugyanazon elővigyázattal kell megtenni, mint az esküvőre vagy ide való menetelt, mert most is felszedett hidra, keresztben ázott árkokra bukkanhatnak.

A vőlegényes házba való térés a szokásos nagy zajjal történik s ide sem eresztik be őket addig, míg az ajtót belül elreteszelő szobabeliek néhány humoros kérdésére találó választ nem kapnak.

Itt is vacsora várja őket, melyhez a már említett szertartással ülnek le. Az étel olyanféle, mint a menyasszonyos háznál. Hetesben ilyenkor a násznagy beszédben a menyasszonyt bemutatja a vőlegény szüleinek.

A most jött násznép tagjai csak szórványosan esznek, ellenben az őket már régóta korrogó gyomorral váró vendégség, követve azon jó göcseji szólást: „Keveset nem ehetem, de juókat ihatom”, ugyancsak hozzálát az ételfogyasztáshoz.

Éjfélt után 2-3 óra körül az új pár a nyoszolyó– s más asszonyoktól, Páka környékén az egymás kezét tartó násznéptől kísérve, zeneszó mellett egy erre berendezett kamrába, avagy (Hetesben) az istállóban levő kerek- vagy farjászolba megy „e'hányi”. (Elhálni.) Az ágyat néhol a násznagy, másutt a menyasszony, de legtöbbször a nyoszolyóasszony veti meg. Kustánszegen az ágyban két zsuppot (egyik kan-, a másik kanczazsupp) továbbá egy ekekakast tett a násznagy. A zsuppokat azért, hogy az új házaspár egymásra úgy boruljon, mint a zsuppkévék, az az egymást szeressék; az ekekast pedig azért, hogy az asszonynak először fia legyen.

Régebben, midőn a vőfélyek 10-12 éves gyermekek voltak, velük az új pár ágyát meghömbölyögtették, hogy a férfi a nőt majdan meg ne verhesse és hogy születendő gyermekük fiú legyen.

Lefekvés előtt néhol a menyasszony a vőlegény csizmáját lehúzza. Egyesek ilyenkor egymás lábbelijébe szagolnak, hogy kellemetlen lehetőséget ne érezzék meg. Lefekvéskor a vőlegény a menyasszony mellét ne fogja meg, mert kifakadó mellű lesz. Általában egymáshoz ne nyúljanak, mert testük kisebesedik. Lenyugvás előtt a menyasszony gyűrűjét az ágyba dobja s míg az ura keresi, addig azt mondogatja magában: „Keresd, keresd gyűrűmet, huóttig valu kedvemet”, hogy férje az ő kedvében járjon. A melyik az ifjú pár közül a nászéjszakán hamarabb elalszik, hamarabb hal meg. Ugyan-

ezzel különben a lakodalom estéjén is tesznek próbát. Nagylengyel vidékén a menyasszony két gyertyát visz a násznagy felé, ki zsebkendőjével hozzájuk lebbent. Ha egyszerre alszanak el, az új házasok is egyidőben fognak elhalni.

Mintegy másfél óra elteltével felköltik őket s mielőtt a vendégek közé vezetnék őket, a menyasszony fejére zárt ajtók mellett az u. n. kiskamurában a nyoszolyóasszony *föltesi a kontyát*, vagy, mint a Zala folyó mellékén mondják, a fésűjít (régebben a káplít) és a *főkötőt*. A menyasszonyt előzőleg a koszorúsleány s azután a nyoszolyóasszony megfésülik.

Néhol „e'hálás” nélkül éjfélti tizenkét óraker teszük föl a menyasszony kontyát. A kontyföltetés alkalmával gyakorolt babonás szokásokat a születés leírásakor már említettük. Kontyföltetés alatt, midőn a koszorúsleány a menyasszony haját bontani kezdi, az ott együtt levő nők a következő dalt éneklék:

Jaj tē szēgin bongyor hajam hová lētti?
 Úgyis talán fiésü alá tekerētti?
 Oda tekerēttem ién,
 Le se ereszkedem ién,
 Soha többet!

Má tē többet koszorúsián nēm lehetü,
 A fejedre gyöngykoszorut nēm tehetü,
 Lēheccz nyoszoruasszon,
 Liánbu csinyáhoccz asszont,
 Halálodig.

Süss magadnak tököt, krumplit, kukoriczát,
 A zuradnak finom lisztbü juó fánkocskát,
 Öreg szüölvüve vágd mēg,
 Apru czukorre hincsd mēg,
 Al lesz án juó.

Éneklés alatt a koszorús leány a menyasszony koszorúját fogja. Hetesben a kontyot a lakodalom második napján varrják fel s ennek megtörténte után a nyoszolyóasszony a menyasszonyt a templomba vezeti, ott az oltárt háromszor megkerülik s azután hazatérnek reggelizni.

Bánokszentgyörgy környékén a menyasszony fejről a konty föltévése előtt levett koszorút a vőfél által kézben tartott tányérba teszik s középebe égő gyertyát helyeznek és a cigány tushúzása mellett elkezdődik a menyasszonytáncz. Miután egyik vőfél már tánczolt a menyasszonynyal, ezen jeladásra: „Eladu a menyasszony!” szabad mindenkinek vele tánczolni. Kontyföltetés után a nyoszolyóleányok is leteszük koszorújukat s más, rendesen piros színű ruhába öltöznek. A násznép női tagjai szintén átöltöznek s a vendégek között forgolódnak, mint kisegítők.

A menyasszony vigyáz a koszorújára, hogy abból semmit el ne veszítsen, mert boldogtalan házasélete lesz.

f) *A lakodalom második napja.*

A menyasszony a lakodalom második napján hajnalban házi dologhoz lát. Be kell bizonyítania, hogy ért hozzá. Kötényt kötve, a konyhába fát, vizet hord, szobát fűt, konyhát, pitvart, udvart söpör. A szoba kisöprését nem csekély nehézség mellett végezheti csak el, mert a zenészek berzenkedésből, újra beszemetelik. Midőn az új menyecske fáért megy ki, a gazdasszony figyelmezteti, hogy csak három darabot és gömbölyűt hozzon, hogy iia szülessék. (Lentik.)

Söprés után, Cserta mellékén, az új asszonyt keresztanyái (rendes, bérma és fogadott keresztanyák) pár forinttal ajándékozzák meg ilyféle, az ajándék csekélységét szinlelő mondások kíséretében: „Ne, kedves keresztliányom, ép pár forint; ennyit tuttam öggyüzsugorgányi; ha több vuóna, többet annik, de hát nem athattam, miét a tikászok mas nem gyüttek, a zember a tojást tillamba (alattomban) mind ehorgya a hegyre.

Reggel, midőn a menyasszony a küszöbre lép, azt megtapossa, hogy ne kelljen a házban senkitől tartani. De a napamasszony résen van ám s ha észreveszi, lelöki a küszöbről, hogy nálánál hatalmasabb ugyan ne legyen a házban. A menyasszony a vőlegény lábára is rátapos, hogy hatalma alá kerithesse. A vőlegény meg vacsorakor üljön a menyasszony szoknyájára, hogy fölsősége biztosítva legyen. (Csertam.)

A reggeli munka után az új asszony ünnepi ruhát ölt magára s a még szunnyadozó vőlegényt ingből, gatyából s nyakkendőből álló „gyegyruhába” öltözteti.

Reggelire a vőfélyek a vendégeket, a kik egy kis alváásra hazatértek, fölkeresik s *reggelire hívják*, előttük égő lámpát vivén. A násznagyokért s tekintélyesebb vendégekért az egész násznép zeneszó mellett megy el.

Néhol, mint pl. Szilvágyon, a zenészek előtt ilyenkor, meg-megállásnál s a házban, a hová hívóra mennek, tánczolnak s a házbelieket is megtánczoltatják. A násznép fiatalabbjai ilyenkor rendszeren szedett-vedett ruhákat dobznak magukra: kifordított, rossz bundát, szűrt, lepődöt stb., kezükben az elmaradhatatlan borosüvegeken kívül szénvonót, pemetet, lapátot, söprűt és lánczot vesznek s hogy a menet még czifrább legyen, a dévajabbak közül valamelyik szalmával kitömött s felkantározott zsákon lovagol.

Ha a násznagyokat az ágyban érik, a mit ők, a Cserta melléken, ősi szokás szerint, be is várnak, lánczot kötnek a lábukra, az ágyból kiemelik őket s felczihelődésük után karon fogva s lánczon vezetve mennek velük a lakodalmas házba. Lánczon vezetik az érdemesebb vendégeket is. Ez a megbecsülés egy jele. A zalatárnoki farában a násznép a messzebb lakó falubeli vendégekért muzsikaszóval megy. Ha a lakodalmas ház a falu közepén van, akkor azt kikerülve, a falu másik végére mennek a már összegyűjtött vendégekkel a többiekért.

Lakodalom napján a reggeli rendszeren mézespálinka, szalonna s kocsonyából áll. Reggeli után, Cserta mellékén, a zenészek minden vendég tiszteletére külön tust húznak, melynek fejében számukra a vőfélyek „jó reggelgarast” tányéroznak.

Reggeli után, kis idő múlva, a vőlegényt a hiéba vezető létrához tuszkolják s arra- a felső része felől – hosszú törülközőkendővel *rákötik*, vagy mint Hetesben mondják – felakasztják. A menyasszonyt meg az egyik vőfély derekára kötött keszkenővel, fogva tartja. A vőlegényt addig nem oldják le, míg a menyasszony ki nem váltja. Ez utóbbi borral telt s két perecczel disztett pintesüveget kap kezébe s e mondással: „Meváttom a zin kedves vüöleginyemet ép pint bőrre, még ép pár pereccze”, a vőlegényt megszabadítja, átnyújtva neki a bort, ki abból jót húz. Erre a menyasszony szeretne elillanni, csakhogy nem engedik ám! A vőlegény kiváltása után ő kerül a létrára. Kiváltása a vőlegény által a fentebbi módon történik. Majd a vőfélyek és nyoszolyóleányok következnek, ők is kölcsönösen kiváltják egymást. Hetesben, régebben a vőlegény, midőn a bort megkapta, fölszökött a ház tetejének oromzatára s ott ivott a borból, a pereczet pedig ledobálta a gyermekeknek.

Délfelé, Hetesben estefelé, megérkeznek az *elutasok*, (Zalatárnok vidékén torzsaráguknak nevezik őket) vagyis a menyasszony szülei s rokonai, kikért Hetesben a vőlegény és vendégihívó megy, rendesen olyan számban, mint a mennyien a vőlegény násznépei voltak, a kik a menyasszonyért mennek. Előlük (Csertamelléken) a menyasszonyt s vőlegényt a kamrába rejtik s megkérdezik tőlük, hogy mi járatban vannak, kit keresnek. A válasz: „Mua vëradatkor ëm madarat szalasztottunk e, ászt keressek. Asz inongyák, hogy itt lësz.” Igaz, – felelik vissza – hot találászott idë ëm madár, de nëm tuggyok: a zë, ráismernek-ë?” Ez idő alatt az istállóból egy maskurába öltözött legényt vezetnek elő s kérdik: „Ev vuót-e az?” „Nëm, an nëm vuót illen csúnya.” Azután a konyhából fut ki egy éltesebb asszony, – lalán ő az. Nem. Végül harmadikul elővezetik a keresett madarat. „Ez az! e za zigazi! ész keresztük, ezit fárottunk. Háló Isten horn megvan!” Ezután összecsókolja a menyasszony a hozzátartozóit s zeneszó mellett a lakodalmas szobába mennek.

Novában a menyasszony hozzátartozói s vendégei délután zászlósán, zeneszóval mennek *előutba* a vőlegényes házba s valamelyik tekintélyesebb egyén a menyasszonyt maga mellé véve, a vőlegény szüleinek szárnyai alá bocsátja s a család mindegyik tagjának atyafiságos szeretetébe ajánlja, mely után a menyasszony által vásárolt kendővel – régebben vászonnal is – a menyasszony nevében a házbelieket, zenészeket, kocsisokat megajándékozza. Ez a helybeli pároknál van.

Ebéd előtt *menyasszonyi italnak*, mely abból áll, hogy a vőfélyek vezetése és a vendégek kísérete mellett a menyasszonyt zeneszóval a kúthoz kísérik vizért. A kísérők ugyanoly figurás ruhát öltenek magukra, mint a násznapért való menetelnél. A kútnál az előre odaszaladt egyik vőfély egy vödör vagy sajtár vízzel várja. Ezt a menyasszonynak egy lábrúgással kell felboritania, a mire ha nem képes, a jelenlevők a vízzel telt edényt fölkapják s azzal a menyasszonyt leöntik.

E kellemetlenség azonban csak az ügyetlenebb menyasszonyt éri. A szemesebb földöntés helyett fölkapja a sajtárt s a körülálló vendégeket végig „csuórintya” (önti); az üres vödört vagy sajtárt pedig magától eldobva, gyorsan hazafelé iramodik. A faképnél hagyott vendégeket a menyasszony elvesztése

mit sem szomorítja; ki-ki még tánczol egyet párjával s dalolva, hujjogtatva térnek a lakodalmas házhoz.

Barabásszegen, Bánokszentgyörgyön s Hetes egyrészében ugyanez kora reggel, reggeli előtt, megy végbe. Odamenet a vőfélyek a menyasszony előtt – nagyjában – söpréssel tisztogatják az utat s a kútnál a vályút is kitisztítják. Oda érve a menyasszony a kút kávájának négy sarkára 4 darab kalácsot, mint ajándékot, a kút mellé pedig ő, vagy a vőfélyek több pereczet és egy üveg bort tesz. Ezeket ott hagyja. A ki a kúthoz először megy vizért, az bátran magával viheti.

Néhol a menyasszony e szerepét női ruhába öltözött férfi végzi. Az ebéd egyszerű gulyáshús-levesből áll. Ennek elvégzése után az időt tánczczal, dalolással, tréfás játékok s figurás menetek rendezésével tölti el a vendégsereg. Késő este kezdődik a vacsora, a mely olyan s annyi fogásból áll, mint az első napi vacsora. Vacsora után a zene egyidőre elhallgat s a vendég-népség társasjátékokkal rövidíti az időt. Ilyen játékok a „fordu buóha”, „gyűrűsdi”, „söprűsdi”, „birusdi”, a „malmos” és „bikásjáték”, melyeket itt hosszas volna leírni.

E játékok után a vendégek jórésze, a Csertamelléken, végkép eltávozik. A lakodalom *harmadik napjára* – a hol még három napig tart – csak a vendégek főbbjei jelennek meg. Őket a házigazda vagy vőlegény személyesen hívja meg. Ekkor már csendes mulatozások, beszélgetések között telik el az idő. Vacsora után vége szakad teljesen a lakodalomnak.

Milej környékén, régebben, a lakodalom után való nap kora reggelén azokat, kik a lakodalomban résztvettek, a lakodalmas népség fiatalabbjai fölkeresték s a kiket ágyban találtak, lánczot tettek rájuk s házról-házra egész falut bejárva, minden háznál valami ennivalót: szalonnát, zsirt, stb. zsaroltak ki s abból a lakodalmas háznál dorbézoltak.

A lakodalom 1-3 napig tart. Némelyik faluban az első napon vége szakad, másutt, Hetesben, Bucsután, 1½-2 napig húzódik; Cserta mellékén pedig a tehetősebbek még mindig a régi szokás mellett maradtak: 3 napot szánnak rá.

Egyes helyeken, hajdan, egy hétig eltartott a lakodalom. Barlahidán még most is megtörténik, hogy egy-egy jobbmódú háznál 4 napig (vasárnaptól szerdáig) lakodalmaznak.

A lakodalom elmúltá után következő vasárnapon *átnizüt, benizüt, kisádomást, kisvendigsigét* vagy mint Pákán mondják: *gazdaasszonvendigsigét* tartanak.

Ez abban áll, hogy az új házaspár s hozzátartozóik a menyasszony szüleihez mennek ebédre. Egyes helyeken mind a menyecske, mind a férje házánál megtartják és pedig egyik vasárnap az egyiknél, a rákövetkező vasárnap pedig a másiknál. A vendég hívó szintén ott van. Ő a *csonttörő*, mert e kis vendégségen neki kell a húst összevágni s a tormát megreszelni. Ezen átnizü előtt a háztól elkerült menyecskének nem szabad hazamenni, mert különben rossz gazdaasszony válik belőle. A kisvendégség szokása múltfélben van.

A leány nézése, megkérése s eljegyzése, valamint a lakodalmi szokások az egy farához tartozó községekben rendszeren teljesen megegyezők. Minden más (arában azonban több-kevesebb eltérés tapasztalható. A hány fára, annyi árnyalata van a lakodalmi szokásoknak. Mindegyikre bőven és egészen külön-külön nem terjeszkedhetvén ki – hisz akkor ezek külön kötetet foglaltak volna le – vettem a legjellemzőbbet, melyben nagyrészt a többi község– s vidékbeli e nemű szokások is ben foglaltatnak. A hol azután az eltérést említésre méltónak találtam, arra röviden kitértem.

A házassági szokások legérdekesebbjének s legjellemzőbbjének a *pákai* anyaegyházhoz tartozó községek (Csömödér, Kíssziget, Ortaháza, Csertalagos, Náprádfa, Gutorföldre, Dömeföldre, Kányavár, Erdőhát, Szentadorján, Lispe stb.) találván, azt ismertettem a lehető teljességgel. Ebez tapasztottam azután a többi göcseji s hetési községek lakói szokásainak megemlítését.

A göcseji s hetési nép lakodalmi szokásainak jórésze megegyezik a szomszédos vidékbeliekével, főleg a vas megyei magyarság lakodalmi szokásaival. Az Ethnographiában közölt *sorkitófalusi*¹⁰⁰⁾ és *hegyhátvidéki*¹⁰¹⁾ vas megyei magyarság e nemű szokásaiban a leánykérés, mőringolás, nászajándék, vendég hívó-mondókák, az étkezés alatti szokások, hujéntások, konty föltevés s dalok és játékok nagyon hasonlóak, részben egészen ugyanazok.

A szomszédos vendektől és horvátoktól vették a vendég hívó szláv nevét a pozovicsot. A pozovics egész viselkedése szláv hatást mutat. Göcsej keleti s északi részén már egészen más magatartása van a vendég hívónak. Az „elhálás” és a menyasszony elbujtatása a muraközi horvátoktól átvett szokás.

HALÁL, TEMETÉS.

a) Halál.

A halál beköszöntését a faluban vagy családban sokféle előjeltől következteti a nép. Ha a szobai bútorok pattognak; ha a halálmadár (bagoly) estelenként a házhoz közel huhog; ha a harangok „árván” vagy „füődshint” szólnak; (tompán zúgnak;) ha sütés közben a kenyér keresztalakban reped meg; ha az asszonynak a hajából, összefonása alkalmával, egy csomó kimarad; ha a köröm megsárgul; ha a falióra ismeretlen okból megáll; ha a tyúk kukorikol; (mert ilyen is akad,) a szoba földje vagy tűzhely behorpad: közeli halál lesz a házban.

A mely ház fele a kutya – tutolása közben – az orrát tartja, arra legközelebb halott lesz. A mely házba az idegen – természetesen feledékenységből – evéssel lép be; más gazdának a fehér lova az udvarba beszalad: a család valamelyik tagja rövidesen elhal. Ha karácsony böjtjén, ebéd idejekor, a kakas kukorikol, valaki a házból meghal. Ha ugyanezen napon idegen férfi jön a házba, akkor férfi, ha nő jön, nő hal meg legközelebb a családban. Ha télen a hó nappal esik nagyobb mértékben, – férfiak, ha pedig éjjel, – nők halnak meg azon évben többen.

A harang kondulásában is előjelet olvas a nép a halál bekövetkezésére. H t. i. a halott kikérésekor való harangzúgást elhagyják, a szerint, a mint a harangok közül a nagy, közép vagy kicsiny kondul meg utoljára, a gyászoló családnál is öreg, középkorú egyén vagy gyermek hal meg legközelebb. Ha a tyúksereg kotkodácsol s valaki közülük egy hant földet, kavicsot, vagy másfélét dob és erre elhallgatnak, az illető dobó meghal. Ha a halottnak a szeme nyitva marad, valamelyik rokont várja maga után.

Ha a vakond a házban belül túr, szaporodás lesz a családban, ellenben, ha kifelé túr, a fal mellett, valaki abban a házban rövidesen meghal.

Az öregebbek a halálra nemcsak lelkiileg, hanem bizonyos rendezkedések tekintetében is előre készülnek. Egyesek a koporsódeszkáknak valót megfürészeltetik vagy maguk megfürészelik s a padláson tartják. Mikor az illetőt az Úr magához szólítja, készen van az anyag. Az asztalos vagy valamelyik faragcsáló ember kigyalulja s összerója koporsónak.

Az öregasszonyok halotti ruháikat, a kiterítéshez szükséges lepődöket már előre elkészítik. Az ilyen ruhát ünnep- és vasárnapokon, templomba-menetelükkor is magukra veszik. Hetesben a régi fehér, u. n. pacsás viselet-

ből maradt ruhát azok, kik ilyet viseltek, mint már divatból kiment ruhát, elteszik halálukra. Mindazon öreg asszonyokat, kik életükben pacsás ruhát viseltek s e ruha megvan, ravatalukon abba öltöztetik.

Az itteni nép a betegségtől vajmi keveset óvja magát. Jár-kezel hidegben, szélben, esőben, meztláb, pőrén, nem is gondolva a veszélyekre, melyeknek így, gondatlanságból, ki van téve. Bizik az időtől, viszontagságoktól megedzett szervezetében. Gyermekeivel sem törődik eléggé e tekintetben a szülő, különösen az, kinek több gyermeke van. Sokszor csak örül, hogy „Isten magáhu veszi”. Ha betegség lepi meg, addig, míg csak ki nem dől, dolgozik, tesz-vesz, ha künn külső dologban nem, legalább otthon a ház körül.

Az ágytól, orvostól fél. Szivesebben fordul a kuruzslókhöz, mint az orvoshoz. A szegényebbek betegségükben sorsukra szokták magukat bízni. A pénzbe kerülő orvos hívására nem igen gondolnak.

A magát halálos betegségben levőnek gondoló férfi vagy nő végrendeletet készített. Lelkésért, hogy gyónhassák s az utolsó kenetet fölvehesse, nem mulasztanak küldeni. A veszélyes betegségben szenvedőnél megjelennek az u. n. rózsafüzéregyesület tagjai s ágya előtt térdepelve, csendes kimúlásért imádkoznak.

A hol nagybeteg van, hogy megtudják: életben marad-e vagy meghal, a temetőből egy marék földet hoznak s a család valamelyik tagja a balkezeiben a földet, a jobbkezeiben pedig kenyeret fogva, a beteghez megy, úgy, hogy a beteg minderről nem tud semmit. Ezután vigyázzák: melyik kezét mozditja meg a beteg; ha a balkezeit mozditja meg előbb, akkor meghal. (NI.) Hogy a beteg gyermek meghal-e, azt úgy igyekeznek megtudni, hogy 7 szem kendermagot földő között leforráznak s a földő között hagyják 7 napig. Ha a magvak közül valamelyik kicsirázik, a gyermek meggyógyul; ha nem: meghal. (Svár.)

A haldokló betegnek földre, az asztal helyére, vagy a szoba közepére vetnek ágyat árpaszalmából, hogy könnyebben halhasson meg. Azt tartják, hogy ki földön született, (mert mint említettük, a nők régebben földön születtek,) az nem tud az ágyban meghalni. Némelyek azért kíváncsiak le a földre, mert attól félnek, hogy hátha a dunnában levő toll lopott s az meg van szidva, átkozva s azon nagy kinlódással fog járnai kimúlásuk.

Megtörténik, hogy a nagybeteg az ágyból leugrik s odaszól a körülötte siránczóknak: „Meg akarok huanyi, tericcsenek hama szuómát a füődre, aggyanak kezembe gyertyát.” s alig hogy lefekszik – meghal. Azért mondják az ilyenekre: „Mua szuómáro tettik”, „mua lekivánczolt a szuómáro”, vagyis a legvégsőn van. A kis gyermeket az asztalra fektetik vagy az asztal helyére bránnát tesznek, rá szalmából ágyat készítenek s a kis haldoklót ráfektetik. (Rad.) A nagybetegnek édesanyja menyasszonyi koszorúját teszik a fejére, hogy megkönnyebbüljön. (Sójt.)

A nagyobb fiuk, leányok nehéz betegségénél derekukra jegypántlikát kötnek, ujjaikra jegygyűrűt húznak, hogy jobban legyenek. (Barlh.)

A haldokló kezébe gyertyát helyeznek. A halál bekövetkeztével a halott körül foglalatoskodók közül valamelyik az elköltözött szemét és száját össze-

nyomja. Némelyek a szemét pénzzel nyomják be. A száját pedig a láda kulcsának tokjával húzogatják meg, hogy a halott addig, m ig a földön van, „meg ne szakaggyon”. Arra különösen vigyáznak, hogy a halottnak se szeme, se szája nyitva ne maradjon, mert ez esetben vár maga után valakit, a ki azután nemsokára követi őt a halálba.

A halál bekövetkeztét a család tagjai, az atyafiak, jóismerősök körében nagy siránkozásuk, jajgatások követik. A jelenlevők a bánkódó családtagokat vigasztalják.

Leánynál ilyenféle vigasztaló szöveget hallani: „Ne riéjjon idés komám asszon, szébb menyasszont ném adhatott vuóna a Jézus Krisztusnak.” A legénynél: „. . . . szébb vüölegint ném adhatott vuóna menyországnak.” Különben a halottakat azért nem is szabad nagyon megsiratni, illetőleg megkönyezni, mert a könnyektől ruhája latyakos lesz és nem tud majd a többi halottakkal rendeltetési helyére menni és a másvilágon vízben lesz. Az életben haszontalan egyénre nyíltan rámondják: „Ném kár iérté, úgyis rossz hagyás vuót.” (NI.)

A halál beálltával a faliorát megállítják, a falitükröt befedik vagy megfordítják, hogy ne nézhessenek bele.

A fehérnép kiharangozására két, a férfinak három verset húznak. A halottat, mielőtt felöltöztetnék, *megmosdatják*. A mosást öregasszony végzi. Azt a vizet, melylyel a halottat megmosdatták, a kert kerítése alá öntik. (Sztad., Cseszi.) Az ilyen vizén nem szabad járni, mert a halott haza jár. (Lvh.) A férfit megborotválják, sőt ha a haja nagy, meg is nyírják. A nőt megfésülik. Hogy arcszínre el ne változzék, eczetes ruhával lehúzzák. (Svár.) Ezután állat felkötik.

A férfit férfiakkal, a nőt nőkkel öltöztetik. A nőt a legtöbb helyen fehérbe vagy legalább világos színű ruhába öltöztetik, mert „szűz Marija asz szereti” s mert annak a lelke, a kit fekete ruhában temetnek el, addig nem juthat mennyországba, míg ruhája meg nem fehéredik s hogy fehér legyen, a másvilágon a Jordán vízében kell sokáig mosogatnia. Ezt – némelyek szerint – egy, leánya kívánságára hazament, holt asszony beszélt el, mindenszenteknapján.

A fehér ruhára vonatkoztatva mondják Lendvavásárhelyen és környékén, ha nősemély hal meg: „Fejirruhas hal még.” Boczfölde, Sárhida közüágékben és környékükön a nőt feketebe öltöztetik. A ki szülésben hal meg, arra két öltözet ruhát adnak és pedig két inget, két szoknyát, két kötényt és két réklit. Néha a második öltözet ruhát csak melléje teszik a koporsóba: Ezt azért teszik, hogy a másvilágon a rajta levő tisztátalant a Jordán vizén való átmeneteikor levethesse s helyette tisztát vehessen magára. Némelyek hiedelme szerint a levetettet a Jordán vízében fogja hagyni, mert ezzel bűnei is ott maradnak. Mások szerint csak kimossa ott az egyik szennyes ruháját, hogy azzal a másikat válthassa föl.

A viselős állapotban meghalt asszony mellé gyermekruhát is tesznek, hogy a másvilágon elszületendő gyermeke részére készen álljon. Mert az a hiedelmük, hogy a viselős asszony a gyermeket vagy a halottas ágyon vagy a koporsóban elszüli.

Ha biztosra veszik, hogy a nagybeteg meghal, néha – utolsó óráiban – még életében halotti ruhába öltöztetik. „Csak ültöztessük fő, – mondják – úgyszólván meghal, legalább könnyebben ráaggjuk.” Ha felöltöztették, búcsúzás-képpen sorban megcsókolják őt.

A férfi halottat a legutoljára viselt ünneplő ruhába öltöztetik, alul, természetesen tiszta fehérneművel. Fejére régebben u. n. bagu- vagy süvegsipkát tettek. Most a kalapot balhóna alá helyezik s oldalt zsebkendőt tesznek. Lábára régebben bocskort kötöttek; most fehér kapczával, rongygyal tekerik be. A hol csizmái húznak a lábára, (Rész., Pórsz.) annak sarkáról a patkót s szegyet legtöbb helyen leveszik, hogy a másvilágon ne legyen nehéz, ne kopogjon s mert a tisztítóútzban a vas sokáig nem ég el s így a halott hosszabb szenvedéseknek van kitéve. (Reszn.)

Némelyek csizmát húznak a gyermek lábára, még ha életében sohasem viselt is. Ronczodföldön a halott részére rendszeren új csizmát vásárolnak s azt eltemetik vele. A felnőttek kezébe vagy hóna alá imakönyvet, összekulcsolt kezükre pedig olvasót csavarnak. A gyermek fejére kalapot, a kisgyermekére fejkötőt, a leányokéra koszorút tesznek. A balkézbe zsebkendőt, virágot nyomnak. Jobb kezének szabadnak kell lenni, mert ha abban van valami, akkor másvilágon a paradicsomkertben nem szakíthat virágot. (NI.)

A holtról levetett ruhát kiterítik száradni. A levetéssel sietni szoktak, hogy a halott bűneitől hamar megtisztuljon. (Rad.) Az ágyat, melyben a halálzás történt, kiviszik s kitisztogatják. Azt a szalmát, melyen a halott, akár a földön, akár az ágyon meghalt, azzal a söprővel, melylyel kisöpörték, a kert mellé viszik s ott hagyják elrothadni. (Rad.) Vagy elégetik, eltemetik. (R-df.)

A halottat néhol deszkára, másutt ágyra *terítik* ki. Az előbbi régebben általános szokás volt. Most még Hetes vidékén, Lenti környékén van szokásban. Két szál deszkát helyeznek az asztal és ablak közé vagy székekre s azt a rendes ágyiruhával fölvetik. Rajta a halottat kinyújtóztatják. Ez a *ravatal*.

A hol ágyon van a ravatal, az ágyat hosszában a szoba közepén a mestergerenda húzódásának irányában helyezik el. A halottat ráfektetve, lábait füzővel összekötik, hogy ne forduljon félre. Az öreg egyéneknek kezeit is átkötik egyik könyöktől a másikig, törülközővel. Miután az öltöztetés leírásakor jelzett tárgyakat rá vagy melléje elhelyezik, szemfödőt terítenek rá. Némelyek szemfödő helyett, régi szokás szerint, kendőt terítenek a halottra.

Az áll fölkötésére használt kendőből egyesek egy kis darabkát levágnak s a sorozásra menő legény hajába rejtik, hogy az orvos a beválásnál használni szokott szót ne tudja kiejteni.

A ravatalon fekvő halott feje alá ollót tesznek, hogy arcza el ne változzék. Dereka alá vasat (kaszta-, kapadarabot, késpilingot stb.) helyeznek, hogy ne fakadjon ki. Kifakadás ellen ravatala alá vizet tesznek. Ha fiatalok egyének neje hal meg, némely leány, ki neje óhajtana lenni, annak az ágyának a lábát, melyben a halott fekszik, megrúgja, azt mondván halkán: „Happ, engem végyen e a zözvegy!” (Sőjt.)

Ha szoptatós anya hal meg, halála után kisgyermekével kiszoptatják emlőjéből a tejet, hogy a gyermek haljon meg s rendesen meg is hal, mert a halott teje megmérgezi. (Bucs., Svár.) Ugyané szándékból a szopósgyermeket a halotti ruhába felöltöztetett anya mellén 3-szor megforgatják, hogy utána haljon meg. Kezével a kisgyermek haját lehuzogattatják, hogy férges ne legyen. (Zbaksa.)

A halottnak folyton van látogatója, kik letérdelve, rövid imát mondanak, mely után a halott arczát néhány részvevő szó mellett megtekintik. A holt-nak a szemét a terhes asszonynak nem szabad megtekintenie, mert mind maga, mind gyermeke holt színű, azaz halovány lesz. (Bt.) A halottnézők a ravatalon fekvő halott kezének vagy lábának hüvelykujján „egyet törnek”, (hajlitanak,) hogy ne féljenek majd tőle. (Barlh.)

Esti harangzó után *verasztásra* gyűlnek össze. Erre mindkét nembeliek örege-apraja eljár. Ez alkalomra a halottat, Cserta mellékén, fehér „tuóthimzísű” (piros himes) lepődővel húzzák be, a kisgyermeket pedig fehér ruhával kötik be.

A virrasztók tésztát (rendesen kalácsot) s bort kapnak. Esznek, isznak, imádkoznak, énekelnek, tréfálkoznak, játszadoznak, mely utóbbiak egyáltalán nincsenek összhangban a halott körül siránkozó házbeliek fájdalomával. A ki elálmosodik, csörgőpálczával költik fel, úgy, hogy azt a füléhez csatogtatják. (Zalamente.) A virrasztás éjfélig tart.

Míg a halottat el nem temetik, a házban se dolgozni, se valamit kiadni nem szabad. A szobában összesöpört szemetet a halottas ágy alá leszik s az addig ott marad, míg a halottat ki nem viszik. Azért nem viszik ki, hogy ne léphessen rá senki, mert a rálépő rövidesen meghalna. (Svár.) Némelyek meg azért nem szórják ki, mert ezzel a lelkét is, mely esetleg közte van, kiszórják. A merre azután, a halott kivivése után, a kiszórt szemetet a szellő fújja, arra lesz a faluban az első halott.

Haláleset után egy hétig a háznál nem szabad mosni, (Bucs.) meszelni, tisztogatni stb. (Kszig.) Ha haláleset alkalmával valamit kölcsönöznek, a kölcsönadónak kell azt visszavinni, hogy a halott haza ne járjon. (Cseszt.)

A halottat rendesen csak közvetlen a búcsúztatás előtt teszik az udvaron vagy a ház előtt elhelyezett koporsóba. A ravatalos ágyból fejjel előre kell kivinni. Úgy kerüljön a koporsóba, mint születésekor a világra. (Svár.) Mielőtt kivinnék, a lábáról a köteléket leoldják. Midőn az ágyból a koporsóra kiviszik, helyére feküsznek, hogy ne féljenek tőle.

Az anyának nem szabad meghalt kisgyermekét koporsóba tenni, sem beszegezni, mert akkor nem tud gyermeket nevelni. És midőn halott gyermekét a szobából kiviszik, mellét törülközőkendővel átkötik, hogy teje elapadjon. (Lvh.) A halott kivitele után megizzított vasat lesznek a szoba közepére s arra eczetet öntenek, hogy a „pár” (pára = szag) kimenjen (Tóf.)

A koporsót ahoz értő parasztemberrel vagy asztalossal készítetik. Legjobban szeretik ezeket tölgyfából. A fenyőfakoporsót gyöngélik, mert rászakad a halottra. Néhol a koporsónak legalább az alját készítik tölgyfából. Diófából már a legritkábban készítene koporsót.

A koporsódeszkáról legyalult forgácsot egyesek az útra dobják, mások a trágyába ássák, hogy senki se lássa. Elégetni nem szabad. (Sztad.) A koporsóban a halott fejránkosául forgácsot raknak. Régebben a halott által használt ingbe szénát gyömszőltek s azt tették a feje alá vánkosul. (Gönth.)

Azt a ruhát, melyben a gyermek meghalt, néhol a keresztanyja által ajándékozott ruhát feje alá teszik. (Zbaks.) A kis csecsemőnél a pelenkát, inget s fejkötőt is koporsóba rakják. Ezeken kívül a gyermek kedves játéktárgyait, mint: ostort, tarisznyát, kis bugyigáskorsót; a leánykánál azon edényeket, melyekkel életében' játszott; továbbá, Szilvágyon, gyűszűt, tút s pántlikát; ha már iskolába járó volt: könyvet, hogy mindezek a másvilágon, mint szükséges eszközök rendelkezésére álljanak.

A mely szülőnek elhalt gyermeke után több nem marad, az összes ruháját a koporsóba teszik, szentelt gyertyával, hogy – mint mondják – ne lássák a szülők a ruhát, mert lelkükben időnkint megújítaná a fájdalmat.

Némelyek egy egész gyertyát négyfelé vágnak s egy darabot a fejhez, egyet a lábhoz, kettőt pedig oldalához tesznek. (Zszmf.)

Az orthodox izraelitáknál a halott gyermek mellé a látogatók egy zacskóba pénzt raknak s azt beszegezés előtt a koporsóba teszik. (Lispe.) Az izraeliták erre cserepet és kenyeret helyeznek a halott mellé. (B-df.) A nagyok mellé néhol fegyvert, pisztolyt, fokost stb tesznek.

A koporsóban levő kisgyermeknek, ha még szopós volt, arczába fej az anyja, hogy teje kiapadjon. (B-df.) Némely anya a koporsóba fősken-dezi tejét, hogy „jobban megfeledezve., teje szintin elapaggyon”. De – mint mondják – el is megy a teje annyira, hogy a következő gyermekénél alig van. (Cseszt.) A különböző tárgyaknak koporsóba tétele és a kisgyermekre való fejtés ősrégi pogánykori szokások maradványai. Ezekkel a halottat kívánták a túlvilágra, hol életét folytatni vélték, testi szükségletekkel ellátni.

Ha férjes asszony hal meg s valamelyik özvegyasszony szeretne a megözvegyült férfihez nőül menni, midőn a holtat a szentmihálylován az udvarra viszik, a megürült ágyat ezen mondással rúgja meg: „Tiégéd kü, engem be!” Akkor az illető kénytelen lesz őt nőül venni. (Cstm.)

b) Temetés.

Búcsúztatásra, temetésre a nép szeret elmenni. Azt tartják, hogy azon halottak lelkei, kiket kikísérnek, a kíséző temetésén majdan mind részt fognak venni. Különösen a kisgyermeknek temetésére szeretnek járni, mivel azt tartják, hogy azok angyalokká lesznek s mint ilyenek kísérik ki majdan őket temetésükkor.

Régebben, mielőtt a halott koporsóját beszegezték, a halottat sorban megcsókolták. (Gönth.) Búcsúztatás alatt a gyászolók a koporsót körülveszik.

A családbelieknek, rokonságnak fájdalomkitörései, hangos zokogásai, melyek már a halottnak koporsóba tételénél s kivivésénél kezdődtek, itt ismétlődnek akkor, midőn egyházi szertartás során a „Cirkum dederunt” megható melódiájába kezd a kántor.

A búcsúztató ének zengése alatt a koporsói körüskörül járnak, néha átölelik s végül ráborulva, zokognak. Lend va vásárhelyen a férjét sirató asszony a koporsó fedelét, egyik végétől a másikig veri tenyerével.

Az u. n. „ünökös” búcsúztató a vagyonosoknál elengedhetelen. A kántorral iratják, ki egy-egy versszakért 20-30 fillérrel fizetteti magát. E versek meglehetősen cikornyásak. A tetszetősebbek évtizedekig fönmaradnak

Egyik kántor a másiknak hagyományozza, melyekbe, mint mintákba, csak a változó neveket kell beleilleszteni. A búcsúztató versekben alig van költészet. Persze a költő kántor nem igen érzi át azt, a mit ír. Mesteremberként dolgozza ki. Elvégzi, hogy a megrendelőnek tessenek. így azután a nyelvezet ósdi, erőtlen; a mondanivalók sántikáló sorokban bandukolnak minden melegség, érzés nélkül. A legtöbb döcögős rímű szóhahnaz. E versekben elbúcsúznak a „hitestárstu”, testvérek-, gyermekektől, szomszédától, paptól, tanítótól és a gyászoló közönségtől, meg-„,idés-kedvesésvé” őket, megköszönve jóságukat, a házastársnak a hűségét. A halottnak előbb korát említi meg a vers.

Íme, egy ily vers, néhány strófája Tófejről, melylyel az ottani kántor-tanító Kovács János nevű földművest búcsúztatta el az árnyékvilágból.

Kovács János nyugszik gyászkoporsójában,
Ki 58 évet töltött e világban;
Sátorát letette immáron lelkének,
Pályafutását is végezte éltének.

Most, ime, töletek kedves jó feleim,
Immáron búcsúzó minden ismerősim.
Kedves hitestársam, szeretett magzatim,
Isten ajándéki és kedves rokonim.

Köszönöm jóságod kedves hitestársam,
Gángó Rozália, ki voltál párom.
Legyen én helyettem az Úr gondviselőd,
Minden szükségidben kegyes megsegítőd.

Sajnálod halálom Kovács Anna leányom,
Üdvösségem csakis Istenemtől várom.
Éérjed s gyermekiddel áldjon meg szűz anyám,
Adja rátok az Úr mennyei jutalmát.

Kovács Zsigmond fiam, tehozzád is szólók!
Isten legyen neked mindenben szószólód.
Nóddel s gyermekiddel áldjon meg az Isten
S bő áldást reátok éltetekben hintsen!

Drága keresztkomák és komaasszonyok,
Ez életben legyetek mindig boldogok!

Isten hozzátok, már boldogul éljetez,
Az Isten áldása legyen most veletek!

Szerelmes Jézusom, oh ártatlan bárány,
Ki megváltál bennünk, szent vérednek árán.
Meghalván érettünk a magas keresztfán;
Vedd hozzád lelkemet ezen végső órán!

A nép a kántortól megkivánja, hogy teljes erővel, a lehető legmagasabb hangon énekeljen; a búcsúztató szavait szivrehatóan ejtse ki, hogy ne csak a rokonokat, hanem a jelenlevőket is megindítsa.

A búcsúztató éneklése alatt az asszonyok a meghaltak minden eszükbe jutó jellemzőbb tulajdonságait naiv őszinteséggel belefoglalják siránkozósaikba. A férjet „idős kedves páromnak”, a gyermeket „egyetlen virágom, . . . vijolám, ragyogu csillagom . . . lölköm” stb.-nek nevezik s utána rimelő versformában – félig énekelve – elmondják, hogy hát milyen jó volt; ezt is, azt is tudta már; mennyit segített a dolgánál is – mégis meghalt. Ezeket a kedveskedéseket, figyelmezel ezután ki teszi meg? Hová lesz, mitévő lesz ő? (Az anya.) Szemrehányásokkal illeti önmagát, hogy egyes dolgokat, kívánalmakat nem tett meg életében a halottnak.

E halotti siratások némelyikében találunk rögtönzött verset s egyikben-másikban egy kis költészetet is. A legtöbb azonban a nagy veszteségérzetet kifejező keserves kitérésből s a halott jelességét, érdemét méltató elbeszélésből áll. A siratás egyeseknél a sok össze-vissza beszélés folytán mulatságossá, sőt nevetségessé válik. A fő az, hogy minél szebben, meghatóbban sirassa el. Az ilyenre rámondják: „Na, eh hát szíépén esiratta!” Vagy: „Na, e zosztán igazán szerette a zurát, miér szíépén esiratta.” Ellenben azt, a ki eléggé nem tudja vagy talán nem is akarja bánatát kifejezni, sőt férjének koporsójára rá sem borul, megszólják: „Na es se bánnyo án a zurát!” Az általánosabban szokásos siratóversekből közlök néhányat.

„Jaj, kedves, idős párom,
Kedves hűfős társom,
De itt haccz bennünket!”

„Há legyek, mics csinýállok gyerékeimékke!” (Páka.) „Jaj, idős, kedves párom, de hü párom vuótá. Jajjaj, jaj! Jaj, kedves párom, ki keres nekem kenyeret öregsigemre, ki füzeti még a zadusságot! Mi lész belülem, kuódiásságro gyúlok gyerékeimékke!” (Lvh.) „Jaj, galambom, kedves iégü gyertyám! Jaj, ki ringattya a büöcsüt, ki hoz e gyerekeknek gyümücsöt e hegyrü!” (Rad.)

A gyermekhalottnál az anya elmondja mindazon becéző megszólításokat, melyeket életében szeretete kifejezéséül használt. íme néhány: „Jaj, kedves gyeregem, ragyogu csillagom, galambom! Jaj, de ehaccz engem!” (NI.)

Jajjaj, jaj, egyetlen virágom,
Jaj, de ehervattá!

Sziépen iégü gyertyám,
 Jaj, de kialuttá!
 Jajjaj, jaj, mit tegyek,
 Istenem, há legyek!

„Jaj, de okos vüöt a ragyogú csillagom, galambom ... A minap is ászta monta: nyanya, aggyon kenyeret, de juó nagyot án! Tmmán a bötüket is ösmerte. Az i-áná tanút! Miég a kis borgyukat is mégtutta étetnyi. Jajjaj, jaj, de evüsznek elülem, oda a fekete füödbbe!”

A nép közt főleg a humoros sirató-mondások maradnak fönn. Némelyek nagy vidéken ismeretesek. Alkalomadtán munkánál, társas összejöveteleknél az ilyeken elmulatnak. Egy baki asszony úgy kiáltott föl atyja búcsúztatásánál: „Jaj, miég a tikom se tojott e, má meghat!” (Várta, hogy a tyúkja eltojék s e közben állott be a halál.)

„Jaj, galambom, párom! korán kelü, kiésün lefekvü, harmatverü . . . kertem kerülüjő (kertre fölviyázó) pemetém még áztatuja. (A kenyérsütésnél.) Jajjaj, jaj!” (Bak.) „Jaj, idés, kedves párom, mikor emönti a högyre, a nyáron, kiérti tülem köserüturut; ién még attam! Jajjaj, jaj! ki észzi még ászta a sok köserü turut! Bárcsak attam vuóna belülo idés kedves párom.” (Kszig.)

Jó, figyelmes hitestársa volt annak a menyecskének, ki őt imigyen siratta: „Jaj, Domonkos, Domonkos, ki luógattya be nekem e száráná fogva e körtit! Ki mongya ászta nekem: Te Böske, milieu szíép körtit hosztam teneked! Ki mongya többet: Të Böske, gyere e petendi hegyre!” (Sárh.)

Nem valami rózsás helyzete lehetett annak a nagylengyeli asszonynak, ki férje holttesténél így jajgatott:

Jaj, idés uram, meghatá!
 De naon rossz vuótá!
 De ha rossz vuótá is – csak iéni! (Élnél!)

Harmadik ura halt el már annak az asszonynak, a ki eképen siránkozott:

Jaj, Uram Istenem,
 Három uram, hat lepödüm!
 Galambom, lepödüm! . . .
 Lepödüt szabhatok,
 De urat nëm kaphatok. (Bak.)

Tehát inkább lepödijéért fájt a szíve, mint elhalt uráért. (Megjegyzendő, hogy a halottnál két lepedőt használnak el.)

A kik nem éreznek magukban elég képességet arra, hogy férjeiket a szokás által követelt módon elsirassák, részint azért, mert nincs ahoz elég szóböségük, részint pedig azért, mert szívesen váltak meg tőle, azok sirató asszonyokat fogadnak. Ezek – bizonyos bér fejében – elvégzik helyettük a kisiratást. Rendesen búzáat kapnak.

A sirató asszony mindazon helyeket, hol a háziak forgolódnak, körüljárja, ki-bemeget s folyton siránkozik. Ezen ősrégi szokás, mely már a görögöknél és rómaiaknál is megvolt, valószínűleg a horvátoktól került ide. Sirató asszonyul rendszeren közeli rokont vagy e tekintetben jó hírben álló szegény nőt vesznek.

Egy asszony férjét kívánván elsirattatni, egyik komaasszonyát fogadta meg e célra, kinek keserveskedéseért egy véka búzát ígért és „fömiérve” vagyis púpozva. Közvetlen a búcsúztatás, tehát a siratás előtt ki is szolgálta neki a véka búzát, azonban nem púpozva, hanem „lecsapva”, azaz csak a véka szintjéig. Ezen a sirató nagyon megneheztelt s azzal boszulta meg, hogy siratásába e sérelmét beleszötte, így keseregvén a halotthoz:

Jaj, kedves komámuram,
Lecsapva, lecsapva!

Ezt a bánatos özvegy nem hagyhatta szó nélkül. Oda kiáltott hozzá a gyászoló család fülehallattára: „Fömirve, fömirve, kedves komámasszon!” Okosabban tett, a ki utólagos, tehát a kisiratás megtörténte után való időre kötelezte magát a siratóasszony kielégítésére s a ki így biztatta a közönség előtt tetetett fájdalommal a siratóasszonyt:

„Sirassa, sirassa,
Púpozva lesz a búza!”

A siratóasszonyok alkalmazását lassanként elhagyják. Most még Páka környékén van meg, de itt is rendszeren csak azoknál alkalmazzák, kiknek nincs senkijük, a ki elsirassa őket. A siratok a halottat a temetőig kikisérik.

A halotti szertartásnak a háznál való befejezése után a családtagok mindegyike ráborul azon padra, melyről a halottat kivitték. Ezután a padot fölborítják s az ott marad mindaddig, míg a temetőből vissza nem jönnek, hogy a halottól ne féljenek. (Börd.) Ugyanezen okból ilyenkor a családtagok mindegyike egymásután, még a kisgyerek is, a halottas ágyon végig hõmbölyögnek. (Nlengy.)

A halott leemelése után azon székeket, melyekre a koporsó volt helyezve, fölborítják s mindaddig ott hagyják, míg a temetőből vissza nem érkeznek, hogy a meghalt egyén békében nyugodjék, haza ne járjon, vagy hogy több halott ne legyen a háznál. (Csertam.) Ha szoptatós anya a halott, azért, hogy kisgyermeké haljon meg utána. (Szmf.) Gyermekehalottnál az anya arra a székre, melyen a koporsó volt, ráül, hogy hamarább felejtse. (Hetes.)

A temetési menet elindulásakor a családbeliek a konyhába futnak s ott háromszor a kemenczesarokba vagy lyukba néznek. (Lvh.) A halottakat rendszeren szentmihálylován szállítják. A kisgyermekhalottat keresztanyjai, rokonai vagy fehérbe öltöztetett leányok viszik a temetőbe, fölvaltva fejükön. A nagyobb leányokat 4-6 fehér ruhás, koszorús, rozsmaringos leány és néhol ugyanannyi legény viszi, felvaltva egymást, az úton. A legények bokrétát tűznek kalapjukra.

Az udvarból mindig leányok viszik ki. A férfiakat, asszonyokat 4-6 férfi. Ha az asszony „társulatos” volt, akkor a rózsafüzéregylet tagjai.

Régebben rendszeren szekéren vitték ki a halottat, lovakat vagy ökröket fogva be, de ha csak lehetett, a másét, mert a gazda holtteste saját barmainak nagyon nehéz lett volna. A halottat vivő ökrökkel való szántás után nem nő meg a gabona. A koporsót fiaztatásra szánt kancza lóval sem szabad vitetni, mert nem fog fiat. (Kszig.) Ha terhes lóval vitetik ki a halottat, a csikó elvesz. (Bucs.)

Ha gazda halt meg, a halotti menet után a marhákat, lovakat kieregetik s a kapuig utána hajtják. Egyesek, kieresztés előtt az istállóban minden egyes állatot kötéllel megforgatnak, hogy el ne hulljanak. A hol a barmokat ilyenkor nem eresztik ki, legalább kötelüket, lánczukat oldják meg, szénát adnak nekik s megsimogatják őket. (Zbaksa.) A méhkasokat fölemelik s megrázzák. Csonkahegyháton a halott ingével meghúzzogatják, hogy a méhek el ne pusztuljanak.

Ha gazdaasszony hal meg, a majorságot elzárják s csak akkor eresztik ki, midőn a tetemet az udvarból kiviszik. (Nlengy.) A majorságot általában a halott gazdasszony után a kapuig hössögetik. Magféléket a hié-ban megmozgatják s utána öntik, hogy azok jól keljenek. (Rad.)

Az öngyilkos és vizbefult halott temetésekor nem szabad harangozni, mert akkor a felhő eleibe való harangozás nem fog használni.

Búcsúztatáskor a keresztre egy pamutos vagy tiszta vászonkendőt, szakaszlóruhát kötnek, a mely a temetési szertartás befejeztéig rajta marad. E ruha sorszerint a lelkészé és tanítóé. {Kántoré.}

A gyermekhalottnál több helyen nem használnak sirását. Az apa vagy rokon ássa meg s földeli be a koporsó leeresztése után. A kiásott földből a halott hozzátartozói visznek haza, hogy a halottól ne féljenek. (Bszgy.) A sirba leeresztett koporsóra hantot rúgnak, hogy a halottnak könnyebb legyen a föld. A halott volt haragosai, „kiknek neheztelisé van utánno” szintén hantot dobnak a sirgödörbe, jelezvén ezzel, hogy megbocsátottak neki. (Böde.)

Hetesben most már fölhagytak a hantolással, mert azt hiszik, hogy ezzel a halottnak nehezebbé teszik a földet. Azt a czédulát, melyen a búcsúztató volt írva, a kántor, a koporsó leeresztése után, a sirba dobja, hogy az senki kezébe ne kerüljön. A halott hozzátartozói egy-egy zsebkendőt dobnak a sirba, hogy jobban feledjék. (Lentik.) Ugyanezen okból a sirt „i-szor megkerülik. (Cseszt.)

A viselős asszonynak halott férje után nem szabad a sirba nézni, mert születendő gyermeke meghal. (Lvh.) Azt a tekercset, melyhez a kisgyermek halott kivívésénél a fejen használtak, az asszonyok derekukra kötik, hogy születendő gyermekük meg ne haljon.

A lélek a halott teste mellől végképen csak a koporsó leeresztése után válik meg; mindaddig a feje fölött lebeg. (Lvh.) Ez a lélek addig strázsál, míg a faluban valaki más meghal. Azért szokták mondani, ha valaki után csak sokára hal meg más: „Na, a Hány Juózi sokáig vuót eslrázso!”

Ha szótalán gyermek sirjába másik ugyancsak szótalant temetnek, akkor az előbb eltemetett gyermek szemfödőjéről egy pántlikát leszakítanak

s azt haza vive, ládába teszik. Alkalomadtán a nehézségben szenvedőt arról itatják. (Svár.) Az elhalt ruháit két tél leforgása előtt nem szabad kimosni, mert ha előbb kimossák, a halottnak a lelke másvilágon nem juthat szárazra, hanem mindig vizén fog úszkálni.

Azt a kötelet, melylyel a koporsót leeresztik s azt a kapát, melylyel a sirt behantolják, a halottas ház udvarán hagyják s csak harmadnapra viszik be, hogy a halott oda ne siessen. (Cseszt.)

A halotthoz tartozó családbeliek temetésről való hazajövetelükkor kezüket megmossák, letörölik s kicsit a konyhában a tűznél megmelegítik. (Reszn.)

Azt tartják, hogy a tehenes a másvilágon is tehenes marad, a kovács pedig Illés próféta szolgálatába áll s ő kovácsolja a mennykövet.

A temetés után a halottvivésben segédkezettek a halottas házban *torra* gyűlnek össze, melyen gazdag megvendégelésben részesülnek. Itt-ott a kántort is meghívják. Pákán csak perecz és bor van a toron. A halotti toron semmi különös jellemző szokást nem gyakorolnak. Mindössze néhol *ily féle* felkösöntőt mondanak: „Aggyon Isten a meghuólnak örök üdvössiget.” Étkezés után a résztvevők szétoszlanak. Ez is múltófélben van. Néhol már csak a baktert hívják meg rá.

A halott emlékének külsőleg különös kegyelettel nem adóznak. A katolikusoknál időnkint egyideig, évenként vagy kétévenként egyszer misét szolgáltatnak érte. Sirja felé nem igen mennek, azt nem gondolják. 10-20 év múlva, a midőn a fakereszt vagy a fejfa elkorhad, újat nem állítanak s azután azt sem tudják, hogy hol fekszik halottjuk. A kegyeletérzés külső kifejezése azonban lassankint kezd terjedni. Ma már mindenszentekkor a sirhalmokat itt-ott földiszítik s némelyek azokat állandóan gondozzák.

Református temető Milejben.

A sirhalomba, mint általában mindenütt, a halott vallása szerint *keresztet* vagy *fejfát* lesznek. A kereszt külső alakján semmi sajátlagost nem találunk. Mindössze azt említhetjük meg, hogy a keresztelések körül kezdetleges párhuzamos (III) vagy keresztalakú (XXX) rovátkák vannak bevágva. Minden más faragás, czifrázás másvidéken is megvan.

A *fej fákról* már több említeni való van. Az itt bemutatott fejfák abból a három községből: Barabásszeg, Kustánszeg és Milejből valók, a melyekben Göcsej reformátusságának zöme él. Ezen, katolikusság által körülvevett s így Zala és vas megyei reformátusságtól elzárt községek elszigeteltsége temetőbeli fejfáknak alakjain is meglátszik. Úgy hiszem, hogy az országban található fejfák kezdetlegesebbjei közé tartoznak, mind alak, mind díszítés tekintetében. (Cifrázatai fejlettség tekintetében semmivel sem haladják meg a régebbi, saját maguk által épített házak egyes épületfáin alkalmazott egyszerű, kivágásos díszítéseket. Ezek nagyjából azonos a ház szárfáin, gerendáin s homlokzatain alkalmazottakkal, a mit könnyen érthetővé tesz az a körülmény, hogy készítőjük ugyanaz: maga a nép.

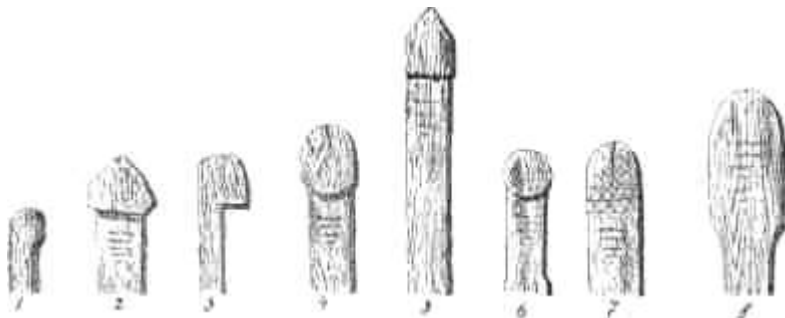
Katholikus temető Szijártóházán.

A fejfát többnyire a házbeli férfi faragja ki, csak a vagyonosabbak közül készítetteti némelyik a helybeli parasztáccsal. Asztalossal csak a leg-

ritkább esetben. A fejfát leginkább tölgyfából, ritkábban fenyőfából készítik. A háznál e célra tartogatott fából kerül ki ez is, mint a koporsó.

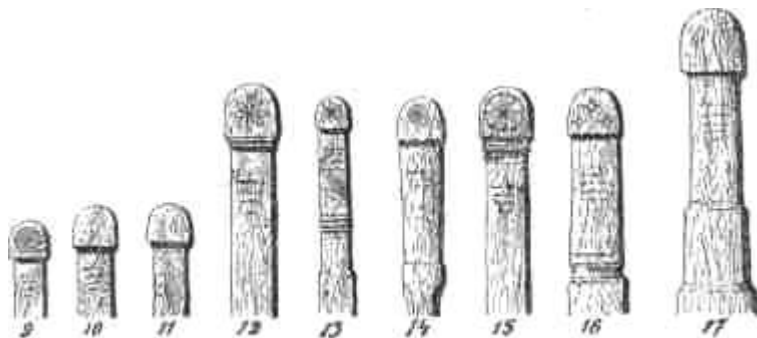
A fejfát rendszeren szánra vagy faragóállásra fektetve faragják. A faragóállás két-három tuskóra fektetett deszkából vagy egymással párhuzamban haladó, egymásra rakott négyszögletű fákra tett palló- vagy deszkából áll. A fejfát négy oldalra előbb durván, azután simábbra faragják, illetőleg gyalulják.

Régebben a fejfát kizárólag bárdal vagy nagyfejszével faragták ki. A fejfák nagysága, mint az itt közölt rajzok is mutatják, igen különbözők. Attól

1. Göcseji fejfák.

függ, hogy milyen nagyságú fa áll rendelkezésére s hogy a halott kicsi-e vagy nagy. A fejfá czifrázásánál azonban a lehetőség és a halott hóra határoz. Az öregeké a czifrázatban gazdagabb. A vagyonosabbak be is festetik a fejfát.

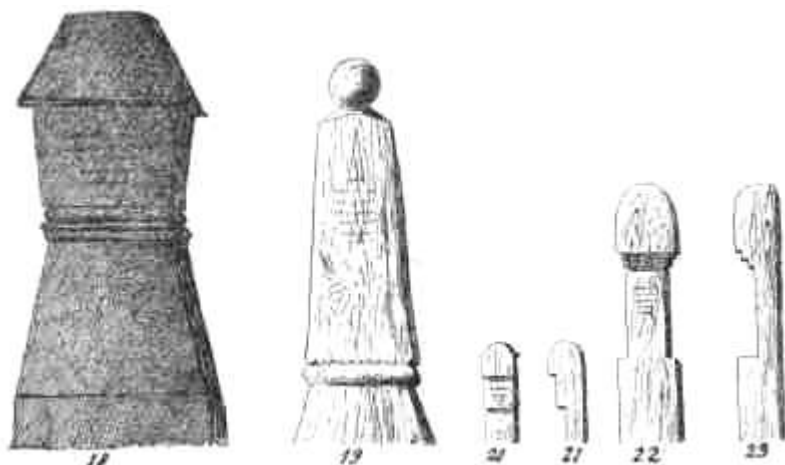

2. Göcseji fejfák.

Alak tekintetében a fejfáknál 3 főtipust állapíthatunk meg: 1. hegyes, szegletes vagy gömbölyű fejűeket; 2. hosszúkás táblában végződőket és 3. külön rászegezett táblájúakat. Ezeknek keretében, persze, több apró változatosság, árnyalat fordul el, mint az itt közölt rajzok föltüntetik.

A legegyszerűbb s így talán a legrégiességű alakoknak is az 1-8. sz. rajzok által föltüntetettek mondhatók. Ezek egyrésze le sincs gyalulva, csak ki van faragva. Díszítés – a 7-ik számú kivételével – nincs rajtuk. Díszítés tekintetében haladást jeleznek a 9-17. sz. fejfák. E díszítések a fejfáknak főleg a felén, illetőleg a szár és gomb határvonalainál, ritkábban a szár alján vagy közepén vannak.

A szár és gomb határvonalain rendszeren apró csipkézések, vízszintesen körülfutó, domború kivágások, avagy e kétfélének összetételei vannak. Némi-lyiknél a szár jóval vékonyabb lévén a fejnél és lábánál, a gomb és szár határ-

3. Göcseji fejfák.

vonalánál lépcsőzetesen vékonyodik. (Lásd a 4., 22. és 23. sz.) Ezekre néhol apró, ferdén futó törtvonalakat vágnak. A csipkézések legfejlettebb foka a 15. sz. ábrán látható. A száron rendszeren körülfutó, domború kivágásokat találunk, melyeket alul s fölül csipkés bevésések határolnak. A széles táblákban végződő fejfák enyhe hajlású csúcsának felső részére rendszeren fedelet vernek.

4. Göcseji fejfák.

Kevés jellegzetesség van azon fejfáknál, melyeknek a szárára deszkát szegeznek, a fölírások kedvéért. A négyszögletű szárakon semmi dísz nincsen, egyedül a deszkák körvonalain láthatók egyszerű kivágások. (24-28. ábra.)

A fejfák nagysága $1\frac{1}{2}$ méter között váltakozik. A fejfák fölírásai egyszerűek, pl.:

Itt nyugszik
Rácz János.
Született 1857 május 4.
Mehalt 1892 október 15.

Itt nyugszik
Nimet Ágnes

Élt 34 évet
meghalt 1895.
november 9-én.
Angyal ör-
kögyön fölöttö.

A fejfákat mélyen eresztik a sírgödörbe, A nagyobbak egy méternyire is a földben vannak. Egy ilyen fejfa, ha keményfából való s a földbe eső részét megpörkölik, nagyon sokáig eltart.

A katolikusok a fejfái „szivu-fejfának” gúnyolják.

Magát a temetőt a mező alkalmas, dombosabb részén hasítják ki. Sánczok határolják s néhol bokrok, fák körítik. Minden temetőben halottasház is van, melyet néhol koleraháznak neveznek, valószínűleg a kolerajárványok idejéből. A halottasház egy derékből álló kis épület, boronafalazattal. Teteje olyan, mint a házé. Külsőleg egészen a pálinkaégető kunyhók fejlettebb alakjához hasonlít.

A kétféle lakossággal bíró községekben is csak egy temető van. Ilyen helyen a temetőt a vallási arány szerint osztják föl. A katolikus temető vagy temetőrész közepén fa- vagy kőkereszt áll.

NÉPVISELET.

Az ötvenes évekig a göcseji s hetési férfiak az akkori, Dunántúl általában szokásos *hajai viselték*, vagyis a haját „megnyüolesztették”, teljes hosszúságára, annyira, hogy a vállukra omlott. A haját hátra fésülték s közepén a homloktól a kupáig (tarkóig) barázdát vontak s horgosfésűvel lefoglalták. Kétoldalt, a fül előtt, külön eresztettek le egy-egy csomó haját, a miket csimbókba (gombosán) kötöttek.

A fiúgyermek s legények haját azonban megnyírták, de sohasem kopaszra. Csak túlságosan hosszúra nem engedték nőni. Hátra a haját elkerítették, vagyis a végét vízszintesen elvágták s alatta a nyakat meborotvtálták. A felnőtt férfiak csak megősülésük után növesztették hajukat hosszúra.

Hetési fejviseletek.

A haját zsirral, hájjal kenték. E czélra egy 15-20 tagból álló nagy családnál egész vendely zsir elfogyott.

Mostan a férfiak a hajukat félrövidre eresztik s a fejtető oldalán vagy közepén választják el és leginkább csak vízzel kenik.

Hetesben az öregebbek a haját a nyakszirtnél egyenesre vágják s alatta a nyakat borotvtálják.

Régebben a *bajuszt* rendszeren rövidre nyírták, csak némelyek hagyták hosszúra. Egyesek leborotvták bajuszukat. *Szakáit* nem növesztettek, legfőlebb – elvéve – *barukát* (oldalszakált) hagytak. Most sem eresztenek szakált, azonban – talán emlitenem sem kellene – bajuszt minden férfi növeszt. A szép, hosszú bajusza büszkék s azt gonddal ápolják, ünnep-s vasárnapon szappannal vagy bajuszpödrövel ki-kipödrik.

A *ruhaviselet* ismertetését kezdjük a csecsemónél.

A *csecsemőnek* régebben inge nem volt, csak *pelenkába* helyezték, fejére vászonkendőt tettek, magára a pelenkára pedig *vászonköczölét*, hogy a kisded meg ne „hüőtüllön”. (Hüljön.) E köczöle a dunnát helyettesítette. Kis teknőben fekügetett. E kis teknőt „puólának” nevezték.

Egy éves korától kender- vagy kőcvászoninget viselt a gyermek. Ezt „buóbának” vagy „buóbaluczának” nevezték. Ujjainak végére piros vászonszalakat szőttek. A fejre három éves koráig karton- vagy *gyolcsfejkötőt* húztak, a mit „sipak”-nak neveztek s neveznek ma is. Ez rendszeren piros, fehér vagy fekete pöttyökkel tarkázott. Rendszeren a vásáron vagy a boltban vették. A fejkötőt régebben a szélein s fölül párhuzamosan hátrafelé futó piros szalag szegélyezte. A szalagok között eső téren piros szalagok voltak csokrokba varrva. A fej kötő után kis pörge kalapot vettek a fiúnak.

A férfigyerek 5-6 éves korában a buóbainget elhagyta s *gatyát* kezdett hordani. Ezzel a *rövid ing* járt.

Jelenleg a csecsemő megszületése után pár hét múlva visel inget. A pelenka már több helyen gyolcsból való. Nyakába fehér kendőt kötnek, fejére pedig siffon, gyolcs vagy horgolt fejkötőt húznak. A siffonfej kötő most is olyan, mint régebben volt. A fehér gyolcsfejkötő egészen egyszerű, legfőlebb oldal van horgolt vagy vett csipke. Hátral, egészen alul, összeráncolt, hogy a fején biztosan álljon.

A csecsemőt erősen bepólyázzák, hogy dereka el ne görbüljön. Mihelyt jární kezd, hosszú inget kap; gyolcsvászon, fehér gyolcs- vagy színes kartonból. Ezen ingnek hátral van a jó hosszú hasitéka, melyet kapocs vagy piros, fehér porcellán-gomb tűz össze.

3-4 éves korukban a leányok *szoknyát* s külön *inget*, *fejrevaló kendőt* kapnak, kartonból. E ruha színe többnyire sötétkék vagy barna, fehér, piros s fekete pöttyökkel vagy virágmintákkal.

A fiuk, 3-4 éves korukig, szintén *siffoninget*, azután *vászoninget*, némelyek már „német nadrágot”, 6 éves korukban pedig *gatyát* s külön – elől hasadékos – többé-kevésbé kivarrott inget, *mellényt* s *kabátot* kapnak.

Czipőt némely gyermeknek már akkor vesznek, a mikor jární kezd, *csizmát* pedig 6-7 éves korában. Különbén a gyermekek lábbelit csak vásár- és ünnepnapokon és hideg időben húznak. Máskor – mint másutt is – mezitláb járnak.

A *serdülő s felnött férfinem testi- vagy fehérruhája*, t. i. az ing és a gatyá egyforma volt s ma is az. Előbbi időben az *ing* nyakatlan, gallér nélkül való volt. 1-1½ dm. hosszú nyílása (mint jelenleg a muraközi horvátoknál,) a legtöbbször hátral volt. A nyilasokat hátral s az ujjakon fehér fűzővel

köttöték össze. Később az ing nyakának nyílása előre, a mellre került, a mikor azután az ing a mostani általános divatú alakot nyerte. Ezzel az ing diszessége nagyban emelkedett, mert az ing mellét (mizlit) kezdték kiránczolni. A ránczokat az u. n. „dorázsliéppel” (széles, kerek öltéses hurkolás, pamutzérnával) letűzték.

A múlt század negyvenes éveiben, mint Pländer írja, az inggallért, illetőleg a nyakukat „kevesen fekete fátjol-nyakravalóval tekerték be”. Később selyem nyakkendő szolgált erre a célra.

A széles *ingujj* fönt s a kézelőnél ránczokba volt szedve. A kézelő tűzésekkel, daráziéppel úgy ki volt varrva, hogy maga a vászon alig látszott. A széles ingujj helyettesítette, mint most is a zsebkendőt. Ebbe törülték az orrukat.

Az *ingderék* rövid volt, alig lehetett a gatyá alá szorítani; sőt nem is ért bele, minélfogva a férfiak napbarnította hasa, az ing és gatyá között kilátszott.

A „szegekben” s néhol a Csertamelléken, az inget csak elől húztak a gatyába, hátul, a csipőtől kezdve, kieresztették, hogy frakk-alakot mutatott, mint a hogy Erdélyben viseli pl. Szolnok-Doboka megyében a magyarság s még inkább az oláhság. Ez különben Kiszzigeten egész máig fenmaradt. A nyakat fekete nyakkendővel hatszor is körültekerték.

Mostan az ing olyan szabású, mint az úri népnél, csak – természetesen – kezdetlegesebb, mert hisz az itteni asszonyok maguk varrják. Az inggallér lehajló s az ingujj bő. Az *ingmell* „küvarrásos”. Különféle virág-alakokat varrnak rá, fehér pamutzérnával. Erről bővebben a háziiparnál lesz szó.

Férfiak pőrén, Göntérházán.

A *gaty*a mérsékeltlen széles. Némely vidéken, a később kifejtett divathoz képest szűkes volt: egy, másfél-szélű vagy rétű. Kevéssel a térden alul ért, alsó szélén rosttal, mely „pörgetett” volt. Később, körülbelül az ötvenes években vált divattá a szélesebb, *szedett gaty*a, melyet azért neveztek így, mert fölül körüskörül ránczba szedték. Majd a 6-7-szélű gatya következett, mely Göcsejben már megszűnt, a minthogy a gatyaviselet e vidéken tért vészit, elfoglalván helyét a magyar, sőt újabban a németes szabású nadrág. A gatyához még legjobban a hetésvidéki nép ragaszkodik, melynél az 5-6-szél, rojtozott szélű gatya még divatos. A gatya mindig rostos volt. A rost fölött eső részt a lendvavidéki nép szélesen kimizlizte, vagyis pamutczérnával kivarrrta.

Az inget és gatyát régente tiszta vászonból, „pamukke biéllütt” vagyis pamutos vászonból készítették.

Egyesek ma már – ünnep- s vasárnaponként – gylcsinget hordanak. Gylcsigatyát csak kivételesen viseltek.

Az ing és gatya együtt egy „vetet ruhát” tett. A gatya előtt fehér vászon, mintegy fél méter széles, úgynevezett „föszedett kötint” hordtak, alul hosszú rosttal; a rost fölött keresztben 2-3 sor, piros, fehér föszedéssel. E föszedés, kivarrás, mintájára nézve hasonlított a fehéreneműkön lévő sávolyokhoz. Ilyen kötényt különben Hetes déli felére eső községekben ma is hordanak. A kötényt Hetesben a legrégebb elnevezés szerint *elekötünek* mondják.

A fehér vászonkötény után fekete vagy kék kötény következett s ez meg van máig. Ennek alja és oldala színes czérnával van kivarrrva.

Régente e vidéken is, mint másutt, *bocskor* volt a rendes lábbeli. Később csak a szegényebbek hordták, a tehetősebbek a csizmára tértek. A bocskort a nép maga készítette. A téglalakú bőrből először a bocskor-szijat vágják ki s csak azután a bocskort magát. A kiszabás és összeállítás nagyon könnyű volt. A bocskorkaptán készítették. Eszközül, a kaptán kívül, egyszerű kusztorakés és „furdánc” szolgált. A szijat a bocskor orránál kezdték az előre kifűrt lyukakba fűzni s onnan fűztek jobbra-balra végig, a bocskornak kissé felhajlított széleibe.

Bocskor.

1. Bocskorkapta, 2. furdánc, 3. kanászos bocskorfej, 4-5. közönséges bocskor.

Többféle bocskor volt, u. m.: *közönséges* és *kanászos bocskor*. Az előbbi fejének a ránczai össze-vissza futottak, az utóbbié pedig szabályosan

sűrűn egymás mellé sorakoztak, a füzestől fölfelé. A közönséges bocskor *kancza-* vagy *kanbocskor* volt. Ez utóbbinak a feje a lábfej hajlásig ért, amannak pedig kicsi volt a feje.

A bocskor alá nyáron hosszú vászonkapczát húztak, télen azonban, midőn hidegebb idő járt, először *kiskapczát húztak*, erre összemorzolt szalmát tettek s fölülr *födözükapczát* csavartak. Ez utóbbi a lábszár közepéig ért. Hetesben télen kétrétű vászonnal takarták be a lábat s a lábfej fölé szűr-darabot „takaritottak” és ezt nagy hidegben leöntötték vízzel. A víz megfagyott s a jégréteg „melegbe tartotta” a lábat annyira, hogy a legnagyobb hideget is kibírták.

A bocskort az „orom-, fekete-, füzü- és seggszíjjal” az ábránkon látható módon a lábra erősítik s a lábszáron a lábikráig szíjjal vízszintesen körülcsavarják. Némelyek nagy gonddal csavarták be a lábszárát „arankarikábo” vagyis szorosan egymás mellé, úgy, hogy a kapeza egyáltalán nem látszott. A szíjat, hogy minél mutatósabb legyen, csipkésen, virágos alakban kivagdalták s időközönként zsirral kifényesítették.

A bocskort azért szerették, mert könnyű volt, nem kinozta, nem törte fel a lábat. Aratáskor a tarló bökései ellen az asszonyok szintén felkötötték.

Hetes vidékén még mindig hordják a bocskort, az év minden szakában, a gatyánál s nadrágnál egyaránt. A nadrág alját a bocskor sorszija alá szoritják. Göcsejben legfőlebb aratásnál húzzák föl némelyek a bocskort. A bocskor általános hordásának eltűntével következett a „*som*” vagy „*sorucsiszma*”. Talpa bocskorbőrből volt s a fejbőrt kívülről varrták a talpra, kívül volt a szegése. A rászegett rész hasonlított a „hordu südiktyihő”, vagyis a fenéken alul eső karimához. Egyszerű szára térdig ért. Az u. n. „*soruvorgák*” készítették.

A sorucsiszmát a bagariabőrből készült „*kiétfökötüs*” csizma követte, melynek kérgén kívülről, a sarok belső szélének végződésénél, kiétfökötüs patkó volt, fölálló s szorosan a sarokhoz simuló keskeny vaspánton megerősítve, alattuk piros posztó díszítéssel.

Ha menés- vagy tánczközben a csizmákat, főleg ha azok sarkait összeütötték, a sarkantyú erősen csattogott, pengett. A főkötüs csizmán néha három „főkötüs” volt, vagyis egy-egy csizmán három sarkantyú. A harmadikat a csizma hátulján eső kéregre erősítették.

Majd a *kordován* és azután a *piczinsorku*, ránczosszáru, szélesorru csizma következett s végül a mostani, részben uras alakú.

Az ingre nyáron a *puruszli* vagy *lajbi*, (mellény,) télen meg a *melles* (bundamelles,) *mellenzü* vagy mint régente tréfásan nevezték: *üömögátyo* következett. A puruszli fekete, kék vagy kávészínű posztóból készült. Rövid szabású volt, azért az ing alsó része a gatyáig kilátszott. Összegomboláshoz lapos, kétfilléres nagyságú rézgombok, az u. n. *szalamiagombok* szolgáltak. Elöl, kétoldalt, katymaringos pitykegombsorok díszeltek. A pitykegomb díszítést később *sinyoros díszítés* váltotta fel. Zsinorból volt a gomb is. A mellény hátsó részét szintén zsinorozás, vagy czérnaletűzdelések díszítették. Eszerint különböztettek azután meg: *sinyoros-* és *tűzöthátu* puruszlikat.

A puruszlai alatt a fiatalabb férfiak, legények egyszerű piros, az u. n. bécsi-piros kartonból készült mellest hordtak. Ezt az asszonyok varrták. Az öregebbek télen bundamellest hordtak. Ez elől oly nagy darabból állott, hogy a mellet elfödte. Hátral csak a csipő fölött volt mind a két oldalról

1. Fékeztarisznyás leány. (Radamos.) 2. Melles. (Ümögбатыo.) 3. Melles hátulról. (Göntérháza.)

1-1½ dm. széles nyúlványa, de ezek sem érlek össze. E nyúlvány alsó sarkait madzaggal kötötték össze, a felső sarkából pedig két vászon-szalag vagy bőr – melyeket *kengyelnek* neveztek – futott keresztbe, összekötve a melles előrészét a hátsó részszel.

A bundamelles, mint elnevezése mutatja, olyan anyagból készült, mint a bunda. A melle keresztben, virágos kivarrásokkal, bőraplikációkkal volt czifrázva. Az öregek itt-ott még viselik.

A régies puruszlai divata múltóban vau. Göcsejben csak a félreesőbb helyeken hordják. Pitykés vagy zsinóros mellényhez már csak a hetésvidéki nép ragaszkodik

A puruszlira élőbbet a kabáthosszúságú *kisszűr* került. Daróczból készült. Fölül nagy sárgaréz gombbal, az u. n. gombházzal kapcsolták össze. Elöl, kétoldalt és az ujjai végén tulipános, piros posztóval volt díszítve.

A *kisszűrt* az év minden szakában hordták. Nyáron, ha misére mentek, félválra vetették, a mikor a mintegy félméter hosszúságú *pörgetett szíjjal* kapcsolták össze s mint a tarisznyát, úgy vitték a nyakukban.

A vagyonosabbak *szürduómánt* is viseltek, mely a későbbi duómánhoz hasonlított, csakhogy nem volt testhez álló.

Télen a *kisszűr* fölé a bevarrott fenekes ujjú *hossziszűrt* vagy *nagyszűrt* vették. Elején és ujjain, de főleg hátul, a *lebbentején* volt „kimunkávo”, tulipán- s rózsavirág alakokkal kivarrva. A lebbentüt esős időben a fejükre „takarították”. A *hossziszűr* bevarrott, rövid ujjába pipát, dohányt, gesztenyét stb. tartottak. E szűrben nyáron is jártak, azt tartva a példabeszéd-

del: „Tiélén a kenyeret, nyáron a ruhát ne hadd e mágattu.” Eső ellen mindenesetre jó volt. E szűrben szoktak valaha a legények leánykérőbe menni, valamint esküdni is.

A mely legénynek hossziszüre nem volt, nem igen kapott jobbmódu leányt, mert az illetőt nagyon szegénynek tartották. A leányok, ha ilyen legény megkérte őket, azt szokták mondani: „Iszén miég hossziszürgyő sincs hom mennyek hozzá!”

Mikor már a szűrök divatjukat kezdték múlni, a *rövid* és *hosszibunda* kezdett tért foglalni. Télen hordták ezeket. Ezután következett a sárga- vagy vörösszínű *bekecsbunda*, melyet fekete szörprém körített. A prémet piros, vagy zöld børsáv kísérte, színes czernákkal czikornyásan letűzve. A bekecsbundán fonott børsallang csüngött, mit hátravetettek.

Ezután a fekete- vagy kávészínű *posztóbekecs* vált divatossá. Testhez álló volt. Alsó része mintegy 1 – 1½ dm. szélességben bodrosan kiállott. Ujjai végét széles, fekete prém körítette. Eleje sűrűn, hátul gyéren zsinórozva.

A tehetősebbek, – mint Pländer Nándor ismertetése után következethetjük, – már a múlt század harminczas éveiben kék *dolmányt* vagy *mándlit* hordtak.

A gatya kimelésére Hetesben alul rojtozott *vásznonkötényt* hordanak ma is. A rojt fölött fehér vagy vörös kivarrások divatosak. Ez múltfélben van. Helyét a kék és fekete kötény foglalja el, szintén kihimezve.

A kisszürnek hú társa volt a *vászrontarisznya*, mely némelyeknek állandóan, még a kaszálási munkája alatt is, nyakábon löggot, ha volt benn valami, ha nem. Különbösen rendesen taplót, aczél, tűzköt s pénzt szoktak benn tartani. A puruszli fölött, de a szűr alatt hordták. Vászonszalagon függött. E szalagot darázlépesen czifrán kivarrták. Ma is szereti a göcseji s különösen a hetési ember a tarisznyát. Az előbbinél a régi vászontarisznyát a bőrtarisznya szoritotta ki. Ezt csak akkor akasszák nyakukba, ha szőlőhegyre, vásárra, egész napra erdőbe s más községbe mennek. Éltelt vagy bort visznek benne. Hetesben még a legtöbben vászontarisznyát hordanak. Különbösen el van terjedve az u. n. *fiékeztarisznya*, melyet a nők is hordanak. Félkézen a vállról a háton s alsó karukra eresztve viszik. Rendesen pirosra sávolyozzák. A fiékeztarisznyába rakják enni- s innivalójukat s ezeket nyáron hűvös helyen, faárnyékban s bokor tövével ebben tartják.

Kalapot a múlt század első feléig nagy karimájút hordtak. A néphumor szerint „háromközségvette” kalap volt ez, olyanforma, mint ma a felsővidéki tótoké. A szalagján idább-odább gyöngyöstű diszelgett. Hogy tovább tartson, bezsirozták. Künn a munkánál kisebbéd vagy ozsonnakor, lia maguk dolgoztak, a megszeletelt ugorkát ennek púpjáról ették. Ezekből a rendkívül tartós, szinte elszakathatatlan kalapokból csaknem minden községben maradt egy-egy példány, melyeket az utódok híven megőriznek, nem kegyeletből, hanem gyakorlatiasságból, mert a kutak tisztogatásakor a kútban lévő ember ilyet tesz a fejére. A kalap alatt, ha nagy hideg járt, pamutból készült nyúlós *hálusipkát* viseltek. Ennek teteje csúcsban végződött s rajta kis sallang lógott. Most is sokan hordanak ilyet. Fülükre húzzák, egész a nyakig.

Kereksipkát szintén viseltek, báránybőrből. A széleskarimájú kalapot a kócsagtollas, pántlikás *pörgekalap*, ezt meg a *kisgyűrű*, hosszú púpú valotta föl, melyet zsinór körített. Színes tollal diszitették.

Régi göcseji viselet, széles falappal s „csimbukos” hajjal.

Jelenleg a férfiak viseletén, a gatyát és inget kivéve, alig találunk népies vonást. A hetési embernél ezeken kívül a bocskor és mellény s többé-kevésbbé a kalap és nadrág népies. Minden ruhadarab módija az általános „uras” felé hajlik.

A göcseji ember *kalapja* fekete színű, magas, szűk karimájú, de már az úri divat szerint való.

A szűk gatyát csak hétköznapon viselik, akkor is csizmába húzva. Hova jutott a gatyá becsülete, ha azt vesszük, hogy hajdanta a férfiak büszkesége volt, hogy a legszigorúbb telet is póre gatyában húzta ki s lenézte azt, a ki a hideg ellen nadrágot húzott.

A *nadrág* viselése, mely a múlt század ötvenes éveiben kezdődött s akkor posztósövetű volt, elől és oldalt magyaros módon erősen zsinórozva, – általános. Az u. n. *pantalló* (német nadrágot) is hordják, melynek anyaga czájj, ritkábban szövet. Ugyanilyen anyagból készülnek a többi felső ruhák.

A *mellény*, *kabát* többé nem az a magyaros szabású s kiállítású. Hetesben még van pitykegombos, gyérzsinórzatú mellény, Göcsej nagyobb részében azonban a ruhákról a zsinórzatot teljesen mellőzik.

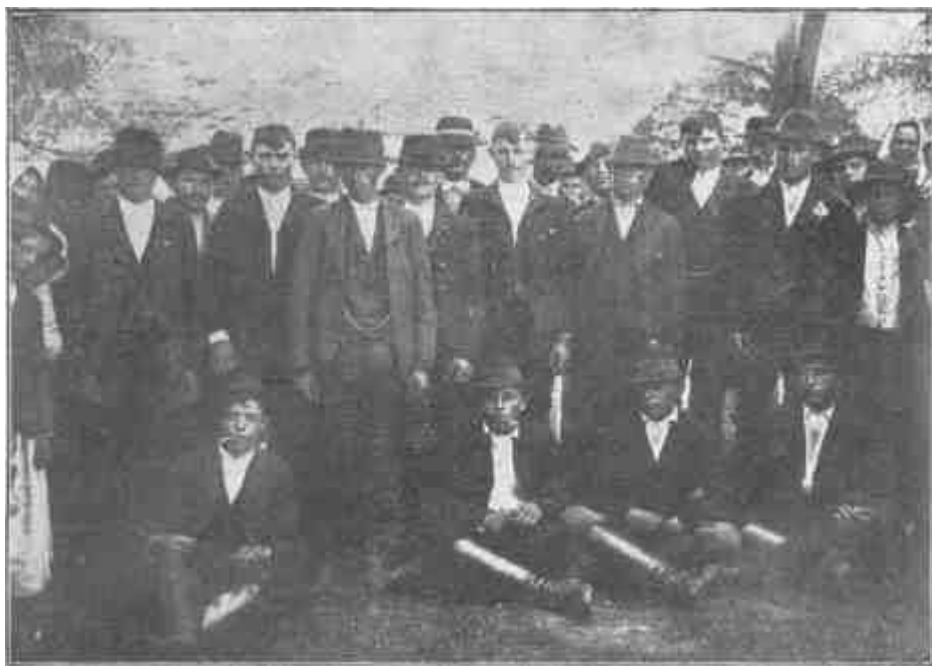
A *szűrök* egészen eltűntek.

A *csizma* hosszúszerű. Megkülönböztetnek *harmonikus*, *leszedett s fujott* csizmái, aszerint, a mint a szára ránczba van szedve. Némelyek már czipőt is viselnek.

A hetési nép a ruhadivatban lassan követi a göcsejít.

A göcseji ember, ha valahová megy, szeret tisztességesen felöltözni. Azért szokják kérdezni a szépen kiöltözködöttől: „Hová miégy ollan ütözöllessen?” Ilyenkor magával viszi a kampós botját s esőernyőjét, sőt némelyek – bot helyett – a védekezésre szolgáló tükörbaltát is.

A nők ruhaviseletének ismertetését a kisleányoknál kezdhetjük.

Legények ünnepnapon, Pákán.

Három éves korukig a fiúk s leányok régebben egyforma ruhát hordtak. Ekkor a leálynak kétszél *nászontitlit* (mely fehér színű, ránczbaszedett szoknya volt,) varrtak. Ez alatt vászoning volt, rövid ujjal. Női kabátot a kiflin fölé nem vettek. Eölső ruhát a kitlin viselésékor különösen a leányokra, még a leghidegebb időben sem adtak. Ilyenkor köczölét terítették magukra.

.4 *keszkenő* vászonból volt. Öt éves korában három szélből, (egy szél közel egy rőf hosszúságú,) később pedig 5 szélből kapott a leány kitlint. Nagyobb korában a vászonkeszkenő szélét „vesszüssen szűtt”, 2-3 ujjnyi széles fodorral körítették.

Valaha a leányok itt az ösi magyar pártát viselték. Pländer írja a már löbbször említett ismertetésében, hogy „a leányok az ösi pártát elhagyván, több v. kevesebb pántlikákkal elkészítik fejüket.” Leányoknál ily párta e vidéken most sehol sincs. A menyecskéknél, mint később látni fogjuk, egy fajtája Hetesben még divatos.

Most a kisleányok 2-3 éves koruktól, a vászoning fölött *kurta kerek-szoknyát* s kis *rütyük*it viselnek, különféle színű kartonanyagból.

A nőknek régebben a lábbelin és fejkendőn kívül minden ruhájuk önmaguk által előállított vászonból került ki. Ha e vászonból felső ruhát kívántak készíteni, megfestették és pedig kék színre.

Igen egyszerűen jártak. Nyáron vászoning, vászonszoknya, *vászonlajbi*. Hűvös, hideg időben ezekre került az ujjatlan, *kengyelesbunda*, (melles,) *vászonkendő* a nyakra, *köczőle* a fejre s *sorucsizma*.

Az asszonyok és felnőtt leányok szoknyája nagy, lapos, ránczokba szedett *vászonpéntüből* állott, alatta az u. n. szintén vászonból való *hosszi-vagy asuümmöggel*, melyet tréfásan *gyümmülcöszsáknak* neveztek. Ennek hasadékat a mellnél hosszú pántlikával fűzték össze. A *vászonpéntü* volt a felső ruha.

Hetesben kiflinek vagy bokros kiflinek neveztek. Ránczba szedésekor „gyöngisen” megszárogatták, hogy könnyen bánhassanak vele s leszedés után ledergálták. A kitli mindig fehér volt. Ilyen szoknyát a szomszédos Petesházán, Kapczán és Lendvalakoson még hordanak.

Ezután következett a kanavász-vászonból való *lajbiszoknya*, melynél a derék (lajbi) a szoknyához volt varrva.

Ennek „czájg” anyagát már a boltban vették. Majd az u. n. *kerek-szoknya* következett, melyből 3-4-et vettek magukra. Ez tarka, mindenféle színű lehetett.

A hosszúümmögöt a vállaltan s ujj nélkül való *gallér* követte, mely csipőig ért. Elöl, a hasitékát fűzővel, madzaggal kötötték össze. Ujja szűk, szedeti volt, a könyökön fölül fűzővel megkötve.

A hosszúümmögre, a midőn vászonpéntől viseltek, *vászonlajbit*, a lajbiszoknya derekára pedig télen fekete posztóból készült, testhez álló rövid *vizeálit* húztak.

A kerekszoknya viseletével a mostani „duzmatt”, bokros ujjú „ingváll, rövidümmög vagy mint a hetésiek nevezik, *kezelüs ümmög* kezdődött, melyre a kék posztóból készült *puruszlit* vették föl. Ennek mellén 2-4 rendben piros rózsakivarrások díszeltek. Szabása olyan volt, mint a férfi mellényé. A kivágott *kasmirlajblit* kapesokkal fűzték össze.

A vászonszoknyával vászonból való *fodros elekötü* járt együtt. Az alján volt fodorba szedve. Az elekötüt, meg a nyakukon hordott keszkenőt, továbbá a 2-3 esztendő gyermekek ingeit gubacsos fekete füstötték maguk. A füstést a következőképpen végezték: A gubacsot nagy fazékban megfőzték s abba a kötényt és kendőt beletéve, 3 napig behagyták. A harmadik nap elteltével a ruhavásznat kivették s arra köröskörül agyagos sárt tapasztva, a toka partjára helyezték el; 3 napig ott állott, azután a sárt eltávolítva, kimosták s végül megszárogatták.

A lajbiszoknya elé széles, sujtásos *kanavászkötényt* kötöttek.

A múlt század ötvenes-hatvanas éveiben Göcsejben divatos volt a fekete *pergál-kötény*, mely az egész szoknyát betakarta. A kerek-szoknya elé karton-és szatin-kötényeket kötöttek.

A bundák között a legrégebbi divatú a *kengyelesbunda* volt. Későbbi az *ujjasbunda*, melynél megkülönböztettek hétköznapit és ünnepit; ez utóbbi

– természetesen – jóval diszesebben kiállítva, melyet még *rövidbundának*, *ködmönnek* s *cziczásbundának* neveztek. Ez bőrből készült fehér béléssel, fekete prémmel, cziczával. A prém mellett, a vállnál s a válltól hátra, kétoldalon az aljig vörös szattyánbőr futott. Ezen szattyánbőr kék, fehér s

Bundás asszony előlről. (Radamos.)

sárga bőrbetétekkel volt tarkázva. Elöl, hátul, sőt az ujjak kifelé eső oldalai is különböző virágokkal s más apróbb díszítésekkel levarrott, sodrott bőrszinorral voltak bevarrva, betétele. A hány bunda, annyiféle alakban változott rajta a dísz. Elöl a begombolásra bőrgomb és sodrott bőrhurok szolgált. Ily ködmönt, különben némely öregasszony, főleg Hetesben, még hord. 20 évig is eltart.

A bundát követte a *sinyoros*, *prémes mente* s a *vizedli*; mind posztóból. Ez utóbbi kettő hátul ruczafark alakban végződött, hajlatánál néhány ráncz-czal. A vagyonosabb asszonyok ezidőben már különböző színű *rékli*t, *dómánt* s *tunikát* kezdtek hordani.

Lábbeliül a *sorucszma* után a czérnával kivarrott piros, majd sárga csizmát hordták. Ez utóbbit a fekete *kordován*, majd más gyengébb bőri csizma váltotta fel.

A nők hajviselete. *A leányok* haját, a kicsinyét úgy, mint a nagyét, a homlokközéptől hátrafelé s ezt keresztezve a fejtetőn, választják el. Ez utóbbi elválasztást abból a czélből teszik, hogy a haj egyrészét két oldalról a halán-

tékra lefelé fésülhessék, a homlokot, a halántéket határoló vékony, pálcza-vastagságú hajfonathoz. E megsodorított haját a fülön át, vagy a fül mögött vezetik hátra.

Bundás asszony hátulról. (Radamos.)

Régebben a leányok mind leeresztett *hajfonattal* jártak, melynek végébe piros alapszínű, rendkívül tarkán czifrázott szalagot fontak. E szalag oly hosszú volt, hogy a lábbeli sarkát verte.

Az *asszonyok* haját is úgy válasszák el, mint a leányokét, azonban náluk a keresztbe futó szétválasztástól a haját nem lefelé, hanem hátra fésülik, úgy, hogy a fejbúbon egy fonatba összefonva kontyot alakítanak vele. Ide fut a homlokot határoló s a fül fölött karikásán átvett hajfonat is.

A nagyon kicsire alakított kontyra, Hetes vidékén, *fakontyot*, Szombathelyen, továbbá Hetestől északnyugotra (Nemesnép, Szentgyörgy völgy stb. községekben) *káplít* tesznek, mely utóbbi, belül üres lévén, a kontyot egészen befödi.

A *konty* (mit a hajkontyra helyeznek) közép nagysága 3 dm. hosszú s ugyanolyan széles. „Rakotlafa” forgácsából hajtogatják össze, a képünkön látható alakban. Ezt vászonnal bevonják. A vásznat az ür belső fala-

nak szélein öltik rá. Az úrnek két, függélyesen futó oldalát a közepén fölül kifűrik s azokba a konty föltöltésére szolgáló *licsét* (madzagot) húznak.

Kápli, konty.

1-3 kápli előlről, hátulról, oldalról. 4 konty. 5. A konty „hajvaruja”

6. A gyöngyös párta eleje.

A hajkontyra helyezett fakontyot a hajjal való összeérésnél fekete zsinórral szorosan összetekerik s erre a fakonty licséjét az u. n. *hajuaruual* ráöltik, hogy erősen álljon.

Kontyos asszony, régi fehér ruhában.

Konterhaza.)

másfélét

A *fejkötő* a fejtető felétől a tarkóig takarja a haját. A konty (kápli) és a fej kötő találkozásánál *galangyot* vagy *fejkötő fűzőt* kötnek át, melynek két vége a vállig lógg le.

A *káplit* kemény papirosból készítik, az itt közölt ábrán látható hétszögalakban, oly módon, hogy három oldalon, mintegy felerészig, hajtják be a papírt, mi által lókörm formát mutat, azért *hiókörmnek* is nevezik. Macskamézzel ragasszák össze. A már összehajtogatott papírt kívülről vékony, fehér v. színes mintás ruhával vonják be. A fehér ruhavonatot régebben kihimezték. Azután a kápli aljába lúdtollat varrnak bele. Ezzel erősítik a káplit a kontyra; t. i. a káplit a kontyra fordítják, úgy, hogy a magasabb része fölül, az alacsonyabb része pedig a kontyon alul essék. A közepen kiálló hegyes lúdtollat pedig a kontyba szúrják.¹⁰²⁾

Régebben a kápli és konty a mostaninál jóval nagyobb volt.

A fakonty és kápli fölé piros alapszínű, fekete vagy fehérrel tarkázott fejkötőt húznak. Némelyik kontyot egyféle, másikat kétféle Kontyos asszony, régi fehér ruha- ruhával vonják be. Ez utóbbi esetben középső részéhez varrnak

P. Zoltán

A hetesi asszony régi inneplő kötmenője.

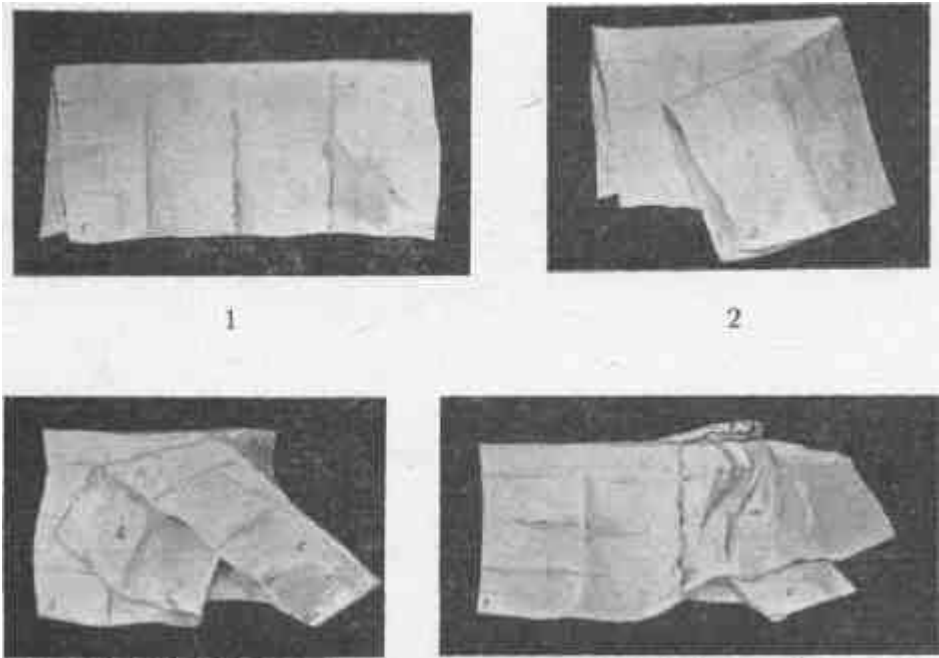
A hetési asszony régi ünneplője.

Férüh ezmenetelkor a leány kontyára fekete gallangyot kötöttek, erre az-
iilán fehérét. A nő a fekete gallangyot csak első gyermekének megszületésekor
oldotta le. Ha a menyecskének idő előtt született meg az első gyermeke, azt
szokták mondani: „Edobta a gallangyát, valami van a dologba!” Ugyancsak
az első gyermek születésekor az anya az alsó ing (pénlely) mintegy méter
hosszúságii pántlika kötőjét felényire metszette le.

A kontyot és káplít minden héten egyszer, szombaton vagy vasárnap
veszik le, a mikor a haját megfésülve, újra fonják s tekerceslik. Máskor ezek
még éjjel is fejükön vannak.

Λ haját naponként, a meglévő beosztás mellett, lefésülik, legfőlebb az
elejei bontják fel, alaposabb megfésülés czéljából.

A hetési asszony, ha káplít, fa kontyot visel, a ház körül, a mezőn ren-
desen hajadon fővel jár; ha pedig valahová messzebb megy, sárga, minden-
napos kendőt térit a fejére, melylyel ugyancsak formátlanul szélesnek látszik
a feje. Különben nem ilyen fejkendő való a kontyos, káplis fejre. Arra, hogy
jellegzetessége kidomborodjék, *pacsát* kellene tenni. Ez is kendő, csakhogy
nagyobb, melyei hosszadalmas hajtogatás után lehet csak a kívánt módra
formálni, hogy a fejre tehessék.

3

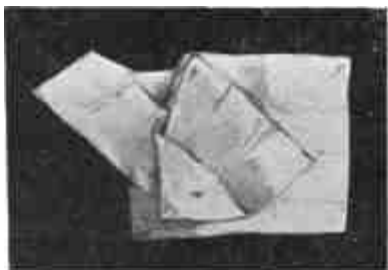
4

Pacsák.

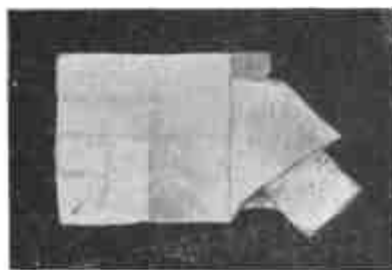
1. a. A pergáلكendő, kétrétűen leterítve. 2. á. Jobboldali fele, ferdén behajtvá.
(1-ső vetés.) 3. á. Első vetés. 4. á. Második vetés.

A pacsa kendőviselet igen érdekes. Ezt rövidebben-hosszabban már töb-
ben ismertették.¹⁰³⁾ Összeállítási módját azonban csak röviden érintették.

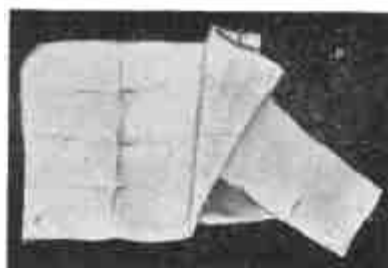
A hol nem kevesebb, mint húsz főbb behajtást, kihajlást, azután ránczokba húzásokat, azokhoz való simításokat stb. kell az összehajtogatónak végeznie, ott azt néhány sornyi ismertetés után megérteni nem lehet.

5

6

7

8

Pacsák.

5. á. Harmadik vetés. 6. á. Negyedik vetés. 7. á. Ötödik vetés. 8. á. Haló-
dik vetés.

Különben akármily részletes leírással is bajos volna a pacsa összeállítását vagyis a pacsavetést megérteni; ahhoz rajz, kép kell, mely a hajtások egymásután következő fokozatait szemléltetőleg elénk állítsa.

Ily módon mutatom itt be a pacsavetést.

A Hetesben lakó magyarság tanulmányozásának befejezése után, midőn a pacsavetés leírásához fogtam, erősen éreztem ebbeli adataimnak hiányosságát. Hetesben jártamkor többször szétszedtem, összerakattam a pacsát, de az ezek alapján tett feljegyzéseimmel nem voltam megelégedve. Elhatároztam tehát, hogy egyszer, csupán a pacsavetés leírása végett Hetesbe, illetőleg Alsólendvára utazom s a pacsa összerakását minden apró részletében leírom, lerajzolom s a szükséghez képest lefényképeztetem. Es ezt annyival is inkább szükségesnek éreztem, mert a még nem is oly régen Dunántúl jó nagy részében általánosan divott pacsaviselet már veszendőbe megy e vidéken is s 10-15 év múlva alig lehetne majd olyan asszonyi találni, a ki pacsát tudna vetni és ezen igazán érdekes keszkenőviselet összerakási, készítési módját többé nem lesz módunkban – legalább a magyarságnál nem – megismerni.

Alsólendvára utaztam tehát s ott kívántam egy pacsavetőasszonyra szert tenni. Vasár- és ünnepnapokon, ugyanis, a környékbeli nép Alsólendvára jár, részint misére, részint a piacra s köztük elszórtan még látni egy-egy

9

10

11

12

13

14

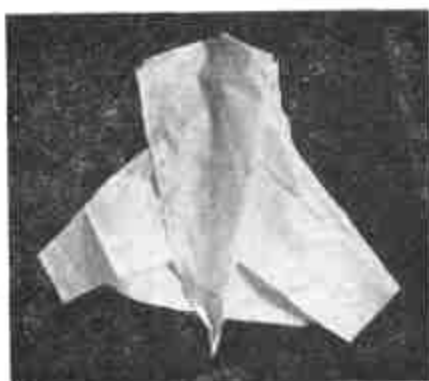
Pacsák.

9. á. Hetedik vetés. 10. á. Nyolczadik vetés.
(A kendő második felének hajtogatása.) 11. á.
vetés. 13. á. Tizenegyedik vetés. 14.

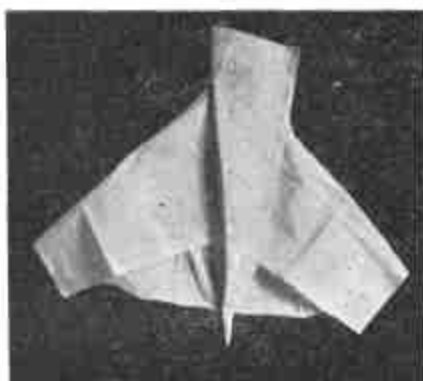
Itt kezdődik a második hajtás.
Kilenczedik vetés. 12. á. Tizedik
á. Tizenkettedik vetés.

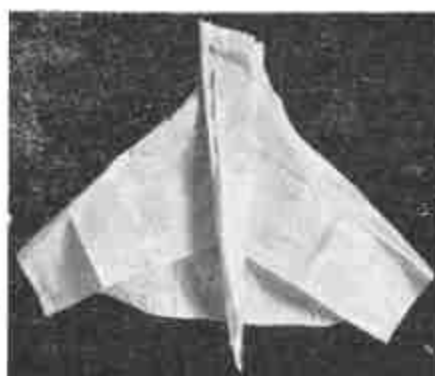
15

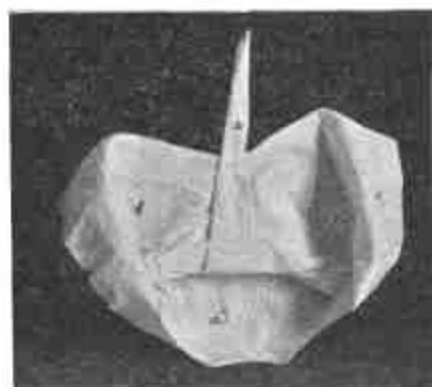
16

17

18

20

19-20
Pacsák.

15-18. á. a 15-16 vetés. 19-20 á. az utolsó alakítások a fejretevés előtt,

pacsás asszonyi s reményem volt, hogy ezek között akad olyan is, a ki lud pacsát vetni. Akadt is Fehér Mihályné, szül. Kosa Erzsébet személyében, ki már 30 év óta rakosgatja a petesháziaknak (az egész falunak) a pacsát. A templomból hivattuk ki. Szívesen jött, magával hozva egy fiatalabb falujabeli asszonyt is, a kire később szükségünk is volt, mert az ő fején örököztük az előtünk összeállított pacsát.

Az igazi, csipkés pacsához való kendet nem tudtam szerezni, azért hamarjában $1\frac{1}{4}$ rőf gyolcsot vásároltam s abból készítette Fehér Mihályné a rajzokban s fényképekben itt bemutatott pacsát.

Mielőtt a pacsavetés részletes ismertetésébe fognék, meg kell említenem, hogy a pacsához 7 fertály vagyis $\frac{7}{4}$ rőf hosszúságú tiszta fehér „pergált” vesznek. A kik nagyobb pacsát akarnak, kilencz fertályos pergált vásárolnak.

Az általam vett gyolcson Fehér Mihályné hozzáfogott a „pacsavetés-hez”. A vetést jól értvén, egy-kettőre összeállította volna a pacsát, de nekem szemléltető, minden részletet szóval is magyarázó eljárásra lévén szükségem, a lehető leglassúbb tempóra igyekeztem őt szorítani.

Nehezen ment a munka. A néni az összehajtást akár behunyt szemmel is elvégezte volna, magyarázni azonban nem tudott. A magyarázat rendesen annyira rövid, érthetetlen volt, hogy egész csomó kérdéssel kellett még megvilágíttatni. E miatt a rajzokban és fényképekben itt bemutatott pacsa összeállítása csaknem két óra hosszáig tartott.

A pacsa készítése a következő módon folyik le:

A vető asszony a téglalakú gyolcsot kétrétűen az asztra, ládára vagy sublatra teríti (1. á.), azután balkezét, illetőleg alkarját a kiterített kendő jobboldali részére, valamivel a közepénél tovább, merőlegesen ráhelyezi s azután jobbkezevel a jobboldali, tehát a közepétől a balkeze felett ferdén a ruha másik felére (balra) áthajtja. (2. á.) Midőn már így félfelére hajtotta, fölül, a hajtásnál levő csücsköt mutató- s hüvelykujjainak segítségével a 7-fertályos nagyságú keszkenőnél rendesen 5, a 9-fertályosnál 6-7 ránczra összehúzza, összetolja. (3. ábra) Ezt az összeránczolt részt (a) „velejinek” nevezik. *Ez az első „vetis”.*

Ezután balkezével a behajtott részt (b) „a vetisnek a zelejibe” össze hajtja, vagyis baloldaltól jobboldalra hajtja át, a 3-ik ábrán levő c rész fölé úgy, hogy ennek a résznek csak a vége látszik ki (4. á. c) s azután „még-ránczulla”, ránczokat húz rajta (4. á. a.) Ezzel a veleje (b) már kétszeres hajtást nyeri. Ez a második vetés.

Tovább a pacsának a „szélit” az 5-ik ábrán látható alakban a ráhelyezel 1 balkar felett jobbkezevel visszahajtja olyképen, hogy a hajtáson felül egy meglehetősen szabályos háromszög keletkezzék (a) s a közvetlen alatta lévő kendőrész „farka” vagy „farkinczája” (b) minél hegyesebben álljon. Itt a vetejinek a ráncza (c) háromszoros. Ez a harmadik vetés.

A 6-ik ábra a negyedik vetést mutatja, melynél a hajtogatott kendőrészt balról jobbra teszi át. Itt a veleje négyhajtású.

A 7-ik ábránál a vetés eddigi módja szerint balkezefejét a velejére fekteti s jobbkezével balra és erősen fölfelé hajtja a megfelelő részt, úgy, hogy a hajtott rész vastag lándzsaalakot nyer. Itt a velejebeli hajtásoknak csak egy része látszik ki oldalt. Ötödik vetés.

A 8-ik ábránál jobbkezét teszi a készítő a pacsa velejire s fölötte balkezével visszahajtja, melylyel a hajtogatott rész lel lándzsaalakú lesz, keskeny, hosszú háromszög. Hatodik vetés.

A 9-ik ábránál balkezét a haj lógatott kendőrész baloldali részére fekteti s jobboldali részét jobbkezével átveti. Itt már az ide-oda vetett, hajtott keszkenő-szélnél oldalt is látszanak az egymás alatt fekvő ránczok, melyeknek száma három, (a.) Ez a hetedik vetés.

Ezen hét vetés az *első hajtás* vagyis a kendő *jobboldali* részének ide-oda tevése körében történt eddig. A 10-ik ábránál az *egész* kendőnek eddig hajtogatás alá egyáltalán nem került (9. á. b) simán fekvő része is munkába jut, vagyis átvetés alá (8-ik álvetés) kerül. Itt *kezdődik a második hajtás*.

A pacsakészítő balkezét helyezi ismét a balfelől alá eső hajtás szélére (9. á. c), azon az eddig simán hagyott (9. á. b) részt jobbkezével átveti s a vetejibe húzza, ránczolja olyformán, hogy ezáltal a pergál felső hajtása, felső része a 10-ik ábrán látható széles háromszögbe alakítódik s alul (jobb-felől) léglalakban kilátszik a kendő alsó része. Nyolczadik vetés.

A vetegetés 11-ik fokozatánál már fényképen mutatjuk be a pacsa-készítést. A fényképező kevés lemezt hozván magával, a fényképezést a vetés nehezebb részeihez kellett fentartani, a melyeknél rajzzal az apróbb részleteket nem lehetett volna megfelelő hűséggel feltüntetni.

A négy feszes, egymásra simuló ránczczal a 10. ábrán látható háromszöget tovább még jobbra a vetejibe húzza össze a készítő (11. á. a), miáltal a háromszög magassága csaknem felényire zsugorodik össze (11. á. b), alul pedig a négyszög (b) magasabbá lesz. Kilenczedik vetés.

A 12-ik ábrán a készítő baltenyerét a pergál vetejibe helyezi s jobbkezével a jobboldali rész legalsó sarkát (11. á. c) oly módon fordítja vissza, hogy a behajtás felső széle a veteje alatt levő ránczokra simuljon (11. á. a), vigyázva arra, hogy a ránczok feszesen kihúzva maradjanak. Ezzel a pergál alakja, elől, háromszárnyúvá vált. A középső rész (12. á. a) szűk kötényhez hasonlít. Tizedik vetés.

A 13-ik ábránál a pacsavető tenyerét ismét a velejére helyezi s balkezével jobbra hajtja. A hajtás széle a pergálra merőlegesen álló alsó része, a farka (a) hegyesen végződik. Az egymásra simuló ránczok száma (b) hat. A hajtás felső fele szabályos háromszög (c). Tizenegyedik vetés.

A 14-ik ábránál, az eddigi módok szerint, jobbról balfelé hajtja a kendőrészt, miáltal az előbbinek megfordítottja keletkezik, 7 ránczczal egymás felett. Tizenkettedik vetés.

A 15-ik ábránál jobbra, a 16-iknál balra tesz vetést. Ez utóbbinál már kezd kifermálódni a később mindig keskenyebbre szoruló fark- vagy farkincza, melyet a pacsára, midőn a fejre teszik, hátrahajtják. A 17-ik és 18-ik ábrán már egészen keskeny a farkincza, melyet a készítő az előbbinél

jobbra, az utóbbinál balra vet át. A 18-ik ábránál a vetés már be is fejeződött. A farkincza ezzel készen van s változatlanul megmarad ezen összehajtásában. (13-16-ik vetés.) Ezután már a fejre való tételhez kell a pacsa lobbí részéi kiformálni. Ez a 19. 20. ábrán szemléltethető.

A 19-ik ábra szerint most e velejét (a) alakítja ki a pacsavelő asszony, úgy, hogy a szélek (d, e) felhúzásával a kendő jobboldali ránczait (lásd 18. á. a) „lenek pöndöríti”, azaz befelé hajtja, azt erősen legyúri (19 á. b) s erre a bal felől eső rész négy ránczát befödve, a többi ránczokat rápöndöríti, ráhúzza s ezen ráhúzott részt is erősen lenyomogatja és kialakítja, úgy, hogy fölül csúcsban végződjék. A veteje most a farkinczájának mintegy $\frac{1}{3}$ -részéi teszi ki.

Ha a veteje így készen van, azt (20. á. a) visszahajtja a vetejébe.

Ezzel pacsa készítése befejeződött. Fejretevés előtt a pacstát a fejhez idomítják. A farkincza körüli kendőrészeket kimélyítik. A fejen a farkincza jut fölül. (21. á.) s rálapul a kendőre. A 20-ik ábrán szemléltethető b, c, d kendőrészeket minden oldalról lesimítják s ezzel, nagyjában, a 21-ik ábrán látható módon áll a fejen.

21. a. Pacsás nő.

Ez a kép a fejen, persze, nem egészen hű, mert hiszen egy egyszerű új, tehát kivasalatlan gyolcsdarabon mutatatta be Fehér Mihályné a pacsa készítését. Ez nem állhat olyan jól, mint a kivasalt csipkéskendő. Ez összelapult a fejen, holott az igazi, vasalt kendő sátoralakban szétáll, a mint itt a többi képekből láthatjuk.

De hát a cél, hogy a pacsa-készítés módját bemutassam, ez az egyszerű ruhadarab is egészen jól szolgálta.

A farkinczába összehajtogatott papírt tesznek, hogy keményen álljon. Hátul a farkinczát a káplihoz tűzik. A pacsa elejét az arcz körül cifra, rendszeren selyemkendővel kötik le.

A pacsavetést kevés asszony érti. Nem csoda; hosszú gyakorlat kell hozzá, hogy valaki megtanulja s kifogástalanul készítse el. Azért a jó pacsavető asszonyt a szomszéd falvakból is felkeresik. Fehér Mihályné egy-egy vasárnap 10-12 darabot is megvet. Ebbeli fáradságáért pénzt nem fogad el, hanem időközönként áldomásra hívják meg a szőlőhegyre. Erre czélozva mondotta, hogy ő „ollan, mind a hegy kokassa: mindennap a hegyen van”. Azokra mondják, a kik sűrűn látogatják a borospinczétet.

A szegény asszonyok régebben egy darab kenyérért, újabban 20 fillérért vetnek pacstát. A megvetett pacstát most már csak ünnep- s vasárnapokint hordják az öregebb asszonyok is. Az egyszer elkészített pacsa mindaddig úgy

marad, míg el nem „pocskoludik”, tehát 5-6 hétig vagy tovább is, a szerint, milyen időközökben, hányszor veszi fel az illető.

Újabban a pacsaviselet rohamosan szűnik, annyira, hogy már Hetesben is ritkaságszámba kezd menni egy-egy pacsás asszonyt látni. Ezelőtt 25 évvel kezdték elhagyogatni. Még legtöbben az Alsólendva mellett fekvő Petesházán, Lendvalakoson és Kapczán hordják, de csak az öregasszonyok s ők is legfőlebb vasár- s ünnepnapokon, midőn a templomba mennek.

Az öregasszonyok mindegyike sem veszi fel már. A ládában tartogatja, halotti ruhául szánva. A ki életében pacsás ruhát viselt s e ruhája megvan, habár később egyáltalán nem hordta, mint halottat ebbe öltöztetik fel.

Hogy honnan származhatott ez az érdekes kendőviselet hozzánk, azt Bályk Zsigmond tárgyalta széles alapon.

Dunántúl jó nagy részében a múlt század elején még el volt terjedve. A Bikkesi Heinbucher József cs. k. alezredes által 1820-ban „Pannónia lakói népies viseletükben” ez. alatt kiadott, 78 festményvel illusztrált munkájában a veszprémvidéki nők viseletéről ezt írja: „Ezen nők mezei munkából éppen hazamenőben vannak. Az itteni viselet sajátossága a (ház) tető módjára formált, erősen keményített, különösen és művésziesen ránczolt kendőből áll. Szép időben ezen kendő nagyon czélszerűnek látszik és ezt nemcsak Veszprém, hanem Zala, Győr és Vas megyében is viselik.

Hozzánk ezen viselet szinte bizonyosra vehetően Horvátországból került. Maga az elnevezés is e mellett tanúskodik. A pacsá szó, ugyanis, a délszláv pecsa szóból ered. Ivekovics-Broz horválnyelvű szótára¹⁰⁴) szerint a pecsa fehér fejkendőt jelent, mely, mint általában a fehér ruhaviselet, nemcsak Horvátországban, hanem Dalmáciában s Isztriában és valószínűleg Boszniában is nagyon elterjedt. A pacsát szövi bele a horvát legény a leányt környékező ezen kedveskedő mondásába: „No, mond meg hű kedvesednek, tegye le a pacsál, hadd lássam meg szép fehér arczát.” (Dede reci svojaj vjernoj ljubi neka skine pecse, de joj vigju prebijelo lice.”) A iérhezment nőre azt mondják: „Pacsá alá került.” (Dosla je pod pecsu.”) A miből ki-tűnik, hogy csak férjhezmenl nők viselhetnek pacsát.

Nálunk a pacsá nem tudott a népköltészetbe bejutni. Úgy látszik, maga a szó sem volt kedves a magyar fülnek. Sehol egy közmondás nem fűződik hozzá, a népdalokban egyáltalán nem fordul elő.

A délszlávok csak a *fehér* kendőt nevezik pacsának; a színes kendőnek *rubrics* a neve.

A pacsá rokonszói a horvátnyelvben Tvekovics-Broz szótára szerint: *pacsaura* (török eredetű szó), mosogatórongy edényekhez); *pacsel*, *paeselo*, *pacsev*, *pacsela*. (Szerem megyében használatos szók) fehér fátyol, menyaszszonyi fátyol.

Hogy a Horvátországban s általában a délszlávoknál használatos igazi pacsá megegyező-e a Magyarországon viselt pacsákkal, arra elegendő adattal nem rendelkezem. Számos délszláv vidékről szereztem be népviseleteket mutató képeket, de az alsólendvai s hetési pacsá formáját egyikben sem találtam fel. E kendőviseletet – elsősorban a horvátoknál – behatóbban kellene tanulmányozni.

Régebben a pacsával fehér kitli, vagy pöntü-szoknya – melyekről már megemlékeztünk – fehér kötény s fehér gyolcsvászonból való nagykendő járt. Ez utóbbi slingölt v. csipkézett volt. Ma legtöbbször színes szoknyát és kivarrásos szatinkötényt viselnek hozzá. A pacsa viselet hajdan egész Göcsejben el volt terjedve. Itt már teljesen megszűnt. Valószínű, hogy itt is a pöntüszoknya viselésével járt együtt s akkor szűnt meg, mikor a lájbi-szoknyát felkapták.

Hetesben a káplít, kontyot a „korbéli” asszonyok között még sokan hordják, a nélkül, hogy pacsat tennének rá. Közöséges fejkeszkenőt kötnek fel.

A káplí és konty helyét a hálós *gyöngyös pártá* foglalta el, melynek gyöngyös része a fej elejét övedzi s hátul czifra pántlika lógg le róla. Ez is mulófélben van s a közöséges, csupán a fej közepén elválasztott, simán lefésült s hátul kontybacsavart hajviselet kezd mindinkább tért foglalni, a mely Göcsejben már általánossá vált.

A pacsaviselet rohamos megszűnése Hetesben szintén a Dunán-

túl jórészeben divatos, színes, tarka ruha viselésének enged helyet, a mely Göcsejben már 3-4 évtized óta elterjedt. Jelenleg Göcsejben már csak a pöntü és az ümög kerül ki tisztán saját munkájukból, a többi gyolcsvászon, karton, batiszt, atlasz stb., általában mindenféle anyagban és alakban a boltból veszik. A selyem sem hiányzik. Már a *kiézelüs ümög* (bokros ujjú ing) is jobban csak Hetesben található. Ezen ing dereka rendszeren vászonból készül. Rövid, valamivel a csipőn alul ér. Dudoros ujjai gyolcsból valók s a könyökön felül 3-4 ujjnyi *kézüben* végződnek. E lénzőt piros, kék virágokkal himzik át. Néme-lyek már gyolcsinget viselnek. Ennek a mellét virágmintákkal szépen kihimezik

Az ingre tarka *rülyükil* (újjast) húznak, melynek kötésén alul eső részére, mivel rövid, fodrot varrnak föl. A rülyükit a derékon a leányok fényes szíjjövel szorítják le.

A *rülyükére* tarka, rostos *nagykeszkenői* kötnek.

A nyakon, különösen Göcsejben, még az öregasszonyok is színes,

Pacsás asszony hátulról nézve.
(Göntérháza.)

nagyobb szemű *gyöngyöt* viselnek. Az öregek, főleg vallási tekintetből, azt tartván, hogy szűz Mária ilyent viselt, azért önekik is kell hordani, meri a másvilágon számon kéri tőlük.

Hetési öregasszony, Radamosról.

A *szoknya* rövid. Mindenféle színben hordják. 4-5-öt magukra vesznek. Egyesek, különösen a lányok, alul már kifodorozzák s csipkével látják el.

A *fejkendő* tarka. Egyesek vásár- s ünnepnaponként selyemkendőt tesznek fejükre. A göcseji asszonyok ünnepi alkalomkor fekete atlaszkendővel kötik le szorosán, hátul a fejüket. E kendő két vége hátul a vállra lógg s a felső keszkenő alól kilátszanak.

Az *elekötü* Hetesben kék, fekete, karton pergál vagy szatin. A szoknyánál valamivel hosszabb. Van egy- és kétszi kötény. Ez utóbbit egy – a közepén függélyesen

felfutó- színes virág osztja kétfelé s oly széles, hogy a szoknyát, mintegy $\frac{3}{4}$ -résznire körülveszi. E kötények *küvarrásosak*, vagyis széleiken s a kétszélből álló, a közepén is rikitó színű pamutczérnával vannak kivarrva. Némelyik szélén fűző fűt végig, a másiknak alsó széle csipkézett.

Göcsejben a lányoknál a *csizma* leginkább hétköznapi járja, de csak hideg, sáros időben. Máskor a ház körül s a mezőn hétköznapi mezitláb járnak. Az ünnepies öltözethez cipőt húznak. Hetesben a-nők csak kivételesen hordanak cipőt.

A göcseji, de különösen a hetési népet, ha csak a közeli vidéki magyarsághoz hasonlítjuk is, cifrálnak nem állíthatjuk. Szereti a rendeset, a szépet, de a kiöltözködést túlságba nem viszi.

A *pásztorok* (ihászok, kanászok, csordások) viselete az itteni népétől mindenkor elütő volt. Ünnep- és vasárnaponként gyolcsatyát, gyolcsinget öltöttek magukra. A gatyá hat szélből állott; az *ing* sípújjal, lelőggő, szélén

tenyérményi hosszú rosttal, később pedig beszegve s ujjuk közelője fodrosán varrva. Hátral hosszú nyilasuk volt. A *mellény* vörös színű posztóból készült,

Éltesebb nők. (Páka.

rajta nagy gombokkal. Erre került a *kis- és hosszúszerű*, később a muszkaprémek fekete *duómon*, vitézkötéses zsinórral. Gatyá helyett hétköznap *rájthuzli* nadrágot hordottak. Ez pantalló volt, mind a két szárán, oldalt (kivülről) a varráson sűrű sorban kétfilléres nagyságú fehér vagy sárga színű gombokkal. A *bocskort* később a magassarkú *kordováncsizma* váltotta föl. *Kalapjuk* széles karimájú volt. *Tarisznyájuk* disznóbórból készült, cifra gombokkal, kivágott, lóggó szíjjakkal ékesítve. A kanászok tarisznyája széles szíjjának egyik vége oly hosszúra lelógott, hogy a lábukat verte.

Ma már a pásztorok közül csak az öregek hordják a széles gatyát s fodros ingű ujjat. A fiatalok nadrágot, pantallót viselnek. Másnemű ruháik is eltérnek a régítől.

FALU, HÁZ.

a) A falu.

A göcseji s hetési faluk általában véve kicsinyek s a legtöbbje egymáshoz közel, $\frac{1}{4}$ - $\frac{3}{4}$ órányi távolságra fekszik. „A göcseji népnek egyik felöltő sajátága – írja Balogh Pál¹⁰⁰) – a miben a másvidékek magyar fajtájától különbözik, hogy nem szereti a nagy községeket, inkább kevesed magával, sok kis telepen szétszórva él. A hegyeken, völgyeken egyaránt.” Én ennek magyarázatát abban találok, hogy itt rossz időben nehezen, néhol 2-3 órai kerülővel lehet csak elérni oly szomszéd községeket, a melyek különben $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ órányi távolságban fekszenek egymástól. Kényszerülve voltak elaprozni a községeket. Határaik tehát nem nyúlnak messze, de a lakosság létszámához képest elég nagyok.

A göcseji 89 község nagyobb részénél a lakosok száma 150-500 között váltakozik és pedig 150-300 lakosa van 19 községnek; 300-500 lakosa 32-nek; 500-700 lakosa 17-nek; 700-1000 lakosa 8-nak; 1000-en felüli lakosa 11 községnek van. 2000-n fölüli lakosa egy községnek van: Sőjtörnek. Zalaegerszegen a lakosok száma 10,944. Nagyobb községek: Salomvár 1001, Nemeshetés 1013, Páka 1053, Zalabaksa 1092, Zalalövő 1153, Pusztamagyaród 1220, Bak 1337, Zalatárnok 1344, Bánokszentgyörgy 1473, Nova 1536, Sőjtör 2242.

A 17 hetési községben 118-300 lakosa van 19 községnek, 300-500 lakosa 2 községnek. Egynek van 658, egynek 873, háromnak 1000-en felül. 1000-en felül biró lakosú községek: Csesztreg 1174, Lendvahosszúfalu 1495, Lendvavásárhely 1478 lakossal.

A hetési falvak síkságon, a göcsejiek jórésze pedig – főleg a déli részeken – a jelentékenyebb hosszúságú völgyekre szeliden ereszkedő partok alján, göcsejiesen: „partallán” fekszenek, a Kerka, Cserla, Váliczka és Zala folyók mentén.

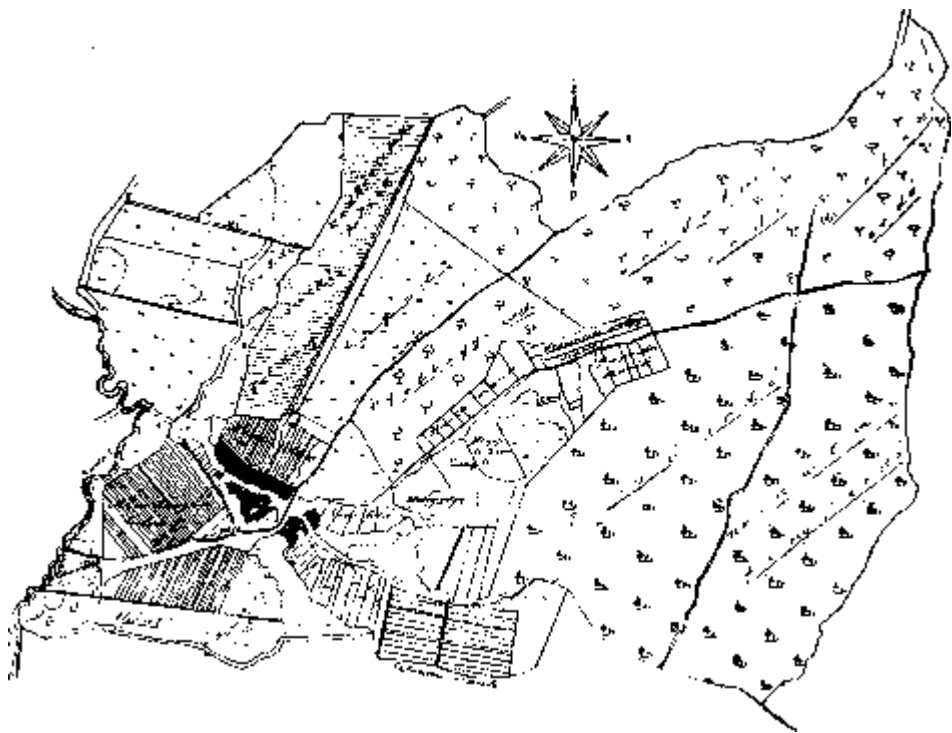
Ezek a legcélszerűbben elhelyezkedő községek, mert egyrészt a gyakori vízáradásoktól, melyek a völgyei végigfutó, lassú lefolyású folyók, patakok megdagadása következtében támadnak, nem kell tartani, másrészt, mivel egyik oldaluk a völgy szélén buja termésű rétek, másik részük pedig domboldalon fekszik, hol gyümölcsösnek, konyhakerti veteményeknek s a gazdálkodásnál és háztartásnál leggyakrabban előforduló termények elő-

állításához szükséges területek közvetlen közelben vannak. A kutak ásása sem ütközik nehézségbe.

Göcsejben sikerületen fekszik 31, völgyben 23, dombháton 19, hegyháton 12, részben hegyháton, részben völgyben 2, domboldalon 11, hegyoldalon 6, fensikon 6 község.

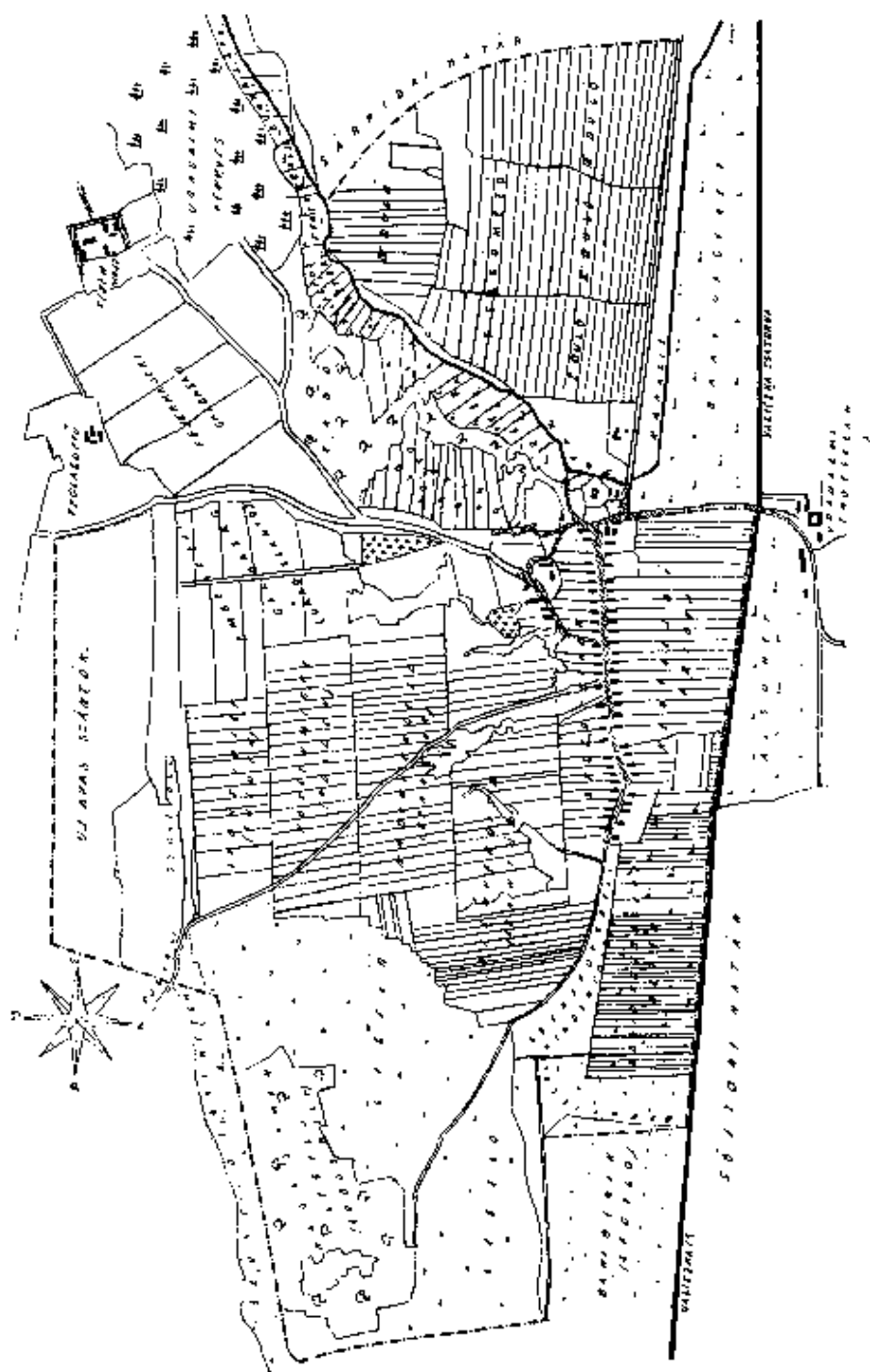
Nevük túlnyomóan családnevek után keletkezett. Néhány valamelyik szent után nyert elnevezési, többnek pedig szláveredetű a neve. Köztük a legtöbb a *fá*-val végződő, (9.) mint: Kálóczfa, Karácsonfa stb. Ezek a végzések jói észben *faluból* vagy *fiú*-ból rövidültek *fá*-vá. A nép az egyforma vezetékes keresztnévvel bíró egyéneknél most is *fiá*-val lesz megkülönböztetést, pl.: István fija, Péler fija stb. Ihorfia községnek még most is megvan a régi alakú végződése.

A *háza-végűek* száma 7. Ezek – kettő kivételével – (Ortaháza és Gellénháza,) Hetés vidékén vannak. A *földé*-vel végződők csupán Göcsejben vannak. (Szentpéterföldre, Dönicföldre stb.) Idegen, szlávnevűek: Dobronak, (most már Lendvavásárhely,) Jósecz, Lispe, Marócz, Zebeczke, Ederics s Nova. Sok a *szeg*-gel végződő név, mely végzések keletkezését a vidék földrajzi leírásánál bőven kifejtettük.

Kerkaszentmihály határa.

A faluk nagyjából az egymás mellett futó dombosorok irányában észak-délnek fekszik. Ahol a hely csak megengedte, hosszúkás alakú, rendszeren egy utcával. Ezen utcák a falu mellett húzódnak völgygyei párhuzamos irányúak.

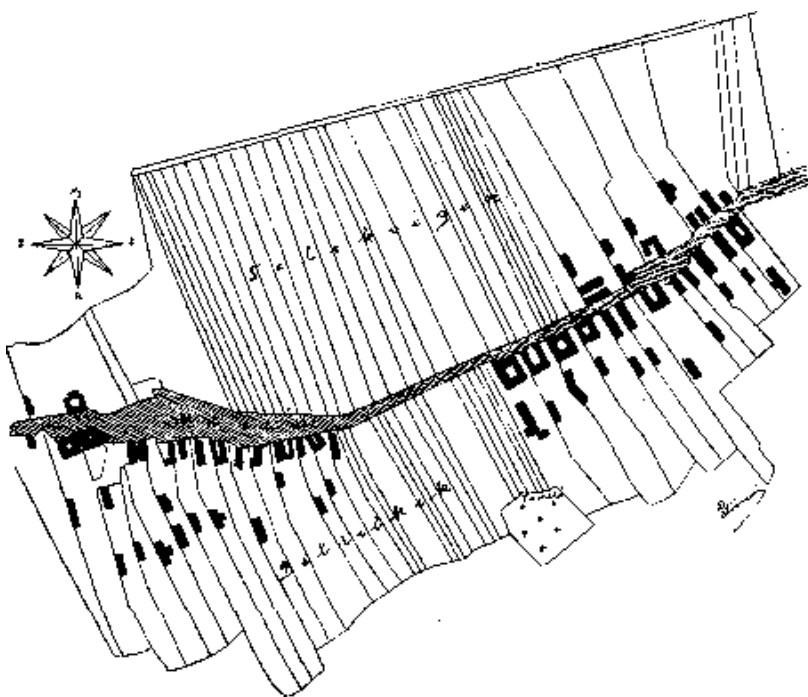
Bak község határa.

Az utcák általában elég szélesek, sőt egyes helyeken, mint Novában, Bakon, Zalatárnokban, nagyon is azok. Hosszabb mellékutcák a főutakat ritka helyen keresztezik. Az ilyen típusu faluknál szélesebb főtér nincs.

A part- és hegyoldalba épült faluk alakja, illetőleg kerülete néhol fél, másutt egész kört alkot. Egyrészének utcái a mellettük elhúzódó völgy irányára merőlegesen futnak. Az ily faluban rendszeren több, különböző irányba húzódó utca van. Egyes utcák mélyen bevágódó, szűk horgasba mélyednek s némelyik oly szűk, hogy a szekerek egymást ki sem kerülhetik.

Nagyobb térségeket oly községekben találunk, melyek több völgy ckszef utasánál, egybetorkolásánál keletkeztek. (Szentpéterföldre, Szilvagy, Páka.) E terek mélyen fekvők, némelyike vizáradásnak van kitéve, azért nem épültek be. Rendszeren füvei vannak benőve.

A faluk egyes részei fekvésük szerint s egyes ott lakó tekintélyesebb, vagy tömegesebben egy csoportba verődő családok után nyerték nevüket. Fekvés szerint sok az *asu-* és *fösüvég*, *asuszër*, *fösüszer*, *asufalu*, *fösüfaln*. elnevezés. Kevesebbszer fordul elő a *küsüfié*, *besüfalu*, *besüfalu*, *küsüfalu*, *küisiisarok*. *besüisarok*.

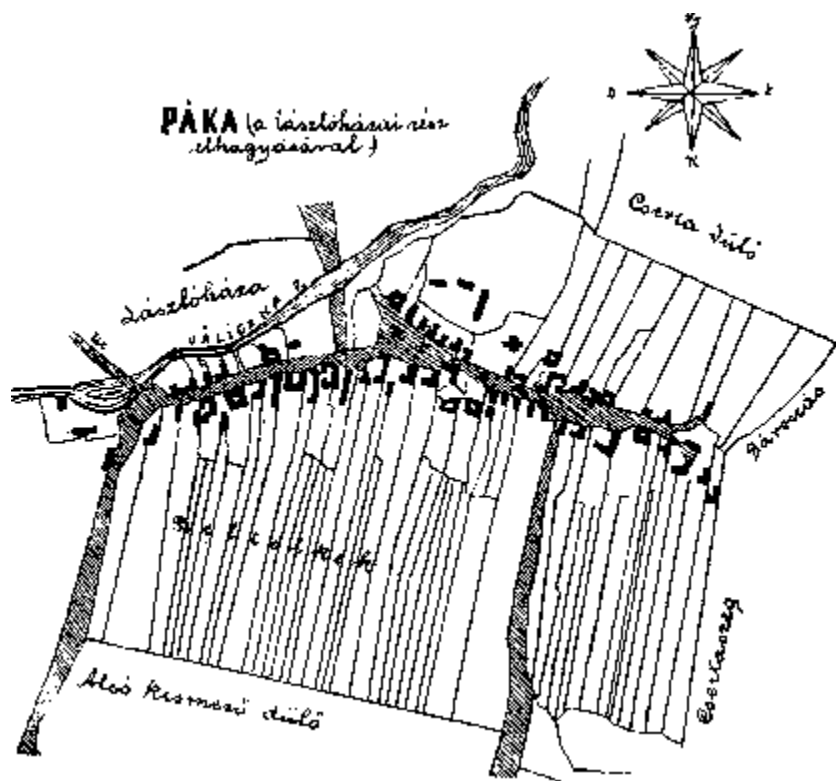
Zebeczke belső telkei.

A családok nevei után, mini már érintettük, a *szer-rel* végződők vannak. A szerek Göcsej északi, a „vigek” a déli részeken fordulnak elő, főleg a csertamelléki községekben,

Az utcák nevei, a szerint, a merre vezetnek, kapták neveiket, mini: (isii-, jösüszeget, hegyi-, temetü-, csapás-, hupolagos-, cigán-u. stb. A kisebb falukban a falurészek s az utcák ritkán viselnek nevet.

A házak a kedvező fekvésű s rendszeren épült faluban a főlcza mentén két sorban, meglehetősen szorosan sorakoznak egymás mellé. Homlokzatuk az utcára néz és pedig az északra futó utcáknál keletnek s délnek, a nyugolra hajló utcáknál pedig északnak és délnek.

A ház szere vagyis az udvar felől való pitvaros része az előbbieknél, csaknem kivétel nélkül, délre, az utóbbiaknál pedig néhol keletre, másutt nyugolra tekint. Néhol a házak rendetlen szétszórtságban fekszenek. Ilyen község kevés van.

Páka házai és belső telkei.

A község legkiemelkedőbb pontján, vagy benn a községben, avagy kívül diszeleg a *templom*. A templomok nagyrésze régi, alacsony, tömören épített toronnyal, kicsi ablakkal. A mely községnek temploma nincs, ott *haranglábat* építenek. Ezt már aztán csaknem mindenütt a falu közepére helyezik. A falu közepén van a tűzifecskendő deszkából épült fabódéja is.

A *pásztorházak* a falu végére, néhol egészen külön állanak. Ide szorúlnak még a *czigánykunyhók*. Mert mi végre is teremtette Isten a cigányo-

kat? A faluvégre, – szoknak évdni. Különben ritka községben élnek állandóan lelepült ezigányok.

Szilváy község északi része.

A házhely szűkebb oldala az utcára fekszik. A külső folytatásukat tevő telkek rendesen messze, a mezőre nyúlnak be.

Bánokszentgyörgy egy mellékutcája.

Czigánykunyhók Bak határában.

A házhely mellett rendszeren *telek* is van. A telket a házhelylyel együtt Göcsej keleti részében *házülésnek* mondják. A telek rendszeren belső- s külsőtelekből áll. (A házhelyet e vidéken sehol sem mondják teleknek.) A külsőtelek rendszeren nagyobb. A belsőtelek gyümölcsös, kaszáló, a külsőtelek pedig, melyet néhol *dülőnek* neveznek, szántóul, kenderföldül vagy kertivetemények ültetésére szolgál,

b) A ház.

A házat, alakja szerint, a belsőség egyik hosszanti oldalára építik vagy a telek két avagy három, sőt mind a négy oldalát derékszög alakban beépítik. A beépítés alakját és mértékét az illető ház típusa határozza meg. Erről később lesz szó.

A lakóházak s melléképületek falait sövényből, fából, földből, vályogból és téglából építik. Terméskőből e vidéken nem építenek, azon egyszerű oknál fogva, mivel Göcsejben és Hetesben kő nincs.

Fa- (borona-) ház Lászlóházáról. (Páka.)

A házak legtöbbje még mindig fából való. Régebben csaknem kizárólag sövényből és fából építették a ház falát. Ennek magyarázatát a sok és nagy erdőségekben leljük. Bőségben lévén a fa, ahhoz ingyen vagy nagyon olcsón juthatott a nép. Az ily faházak nagyjából tölgyfából, később, midőn ez a fanem megfogyott, a legszebb „szurkosfenyő” szálakból rovattak össze. Újabban csak ez utóbbiból épülnek. Az ilyeneket *boronaházaknak* neveznek. Gyümölcsfát nem használtak az építéshez, mert azt egészségtelennek tartották. (Böde.)

A boronaház készítése a következőképen történik: Alapnak lehetőleg hosszú és vastag, durván faragott tölgy-, ritkábban *fenyő-talpakot* faragnak. Ezek alá, mielőtt elhelyeznék, minden keresztvégnél és toldásnál hatalmas tölgyfatorzsókot raknak le a kötőmelékkel megágyazott vagy tömött földbe. Ezek a talpat megóvják a rothadástól s a rajta nyugvó épületet a rokkánástól, leszállástól. A talpfák, hosszúságuknál fogva, messze elnyúlnak, annyira, hogy 3-4 derék alapjául szolgálnak s a rövidebb házaknál csaknem végig érik a ház hosszát. Ha nem érnek végig, megtoldják.

Régebben a lefektetett tölgyfatalpak magassága egy méternyit is elér.

Jellemző, hogy még a dombos helyre épített házak alá is ily nagy talpfákat helyeznek. A hol a talptól a leereszkedés hirtelen, ott a talp mellékét kívülről körülsározzák s e sározást rövid karókkal kötik meg. Mikor a talpat lefektették, egy húszast tettek alája, (a törzsök és a talp közé,) hogy a gazdának több pénze legyen.

A talpfákon megjelölik a ház beosztását ott, hol *deréket* (részt) akarnak. Ezek számához képest *keresztalpfákat* helyeznek el, melyeket végeikkel belerónak a hosszában futó talpakba, úgy, hogy végeik kissé kinyúljanak.

A keresztalpfáknak már nem szükséges oly vastagoknak lenni, mint a talpfáknak s lehetnek fenyőfából is. A talpfákra sorakoznak egymásután, vízszintesen a csak nagyjában faragott *boronák*, fagerendák, melyek, ha fenyőből valók, oldalaiikon 9-10 cm., ha pedig tölgyfák, 3-6 dm. vastagságúak. 8-10 borona ér föl a kijelölt 2-3 méter magasságig.

Régebben a boronafákat nem faragták meg, csak gömbölyűségüket nagyolták le. Ha a fa nagyon vastag volt, kétfelé hasították boronának. A görbe, hajlott tölgyfaboronákat szintén fölhasználták, melyek aztán, persze, a lakásrész falát görbévé tették. Az ajtók és ablakok határolásául *ajtólábakat*, *szárfákat*, *ablakfákat* állítanak be. Az előbbieket az épület talpfáiba verik be.

Az épület derékjainak falát alkotó s egymást keresztező boronák végei bevágással egymásra rovatnak, úgy, hogy végeik rendszeren 1-2 vagy ritkábban több decziméternyire kiszökkelnek. Némely háznál csak a felső, másutt az alsó és felső boronafákat hagyják hosszabbra; a közbeeső végeket lefűrészelik. A lefűrészelt végek befödésére— függélyesen futó boronákat állítanak. A boronákat az ajtófélfákba beeresztik.

Egyes házaknál, különösen újabban, a talpfákba a szegleteknél és a derekak találkozásánál függélyesen álló négyszögű oszlopokat, u. n. *szeglábakat* vagy *sasfákat* vésnek. Ezek oly magasak, mint a ház falazata. Oldalaikat hosszában, csatornaszerűen, négyszögletesen kivágják s ezekbe eresztik be egymás fölé a végeiken megfelelően lefaragott boronákat. Az ilyent *szeglábra épített háznak* nevezik; míg azok a házak, a melyeknél szeglábakat nem alakalmaznak, *keresztvéges házak*.

Van még egy harmadik s igen gyakori építés, a *szárfás építés*, melynél a pitar körül megfelelő távolságban szárfákat alkalmaznak. Maga az épülettest e mellett lehet akár szeglábra, akár keresztvégre építve. Újabban boronafalu házakat, kivált Cserta mellékén, mind ritkábban építenek, mert ma már nehéz épületfához jutni.

Elterjedt a *töméses ház*. Ennél kimérik a fundamentumot, melyhez $\frac{3}{4}$ méternyi szélesen s ugyanolyan mélyen árkot ásna. Ebbe lehetőleg téglából megrakják az alapot. Régebben az alapot földből tömték. A tömés módja az egész országban ismert, azért itt azzal nem foglalkozom.

A *mórozott falu* háznál az alapot úgy készítik el, mint a tömésnél. Az alap itt is téglavagy sár. A mórnak az anyaga agyagföld, mely közé szalmát, apró, nagyon vékony ágtörmelékkel kevernek, hogy jobban összetartson. A sárt az e célra kivájt gödörben 6-7 emberrel vagy marhákkal tiportatják s midőn már eléggé összekeveredett, vasvillával téglanagyságú, lapos gombócokba rakják. Ily alakban rakják és nyomják falazatul egyiket a másik

után, sorban. Midőn 1-1 méter magasságig megrakják a falakat, a munkát bizonyos időre – míg a fal leülleszik s megszárad – abbahagyják. A leülledés és száradás után megszakitásokkal ismét 1-1 méter magasan folytatják.

Töméses ház.

Midőn az egész falat a megfelelő nagyságban fölrakják, zsúppal befödik, hogy az eső ne áztassa. Ha a felső rész is megszárad, lenyomódott, a vesztett magasságot ismét pótolják. E pótlás megszáradása után a falak közepére – hosszában – a falgerendákat helyezik s azokat egyideig úgy hagyják, hogy súlyuknál fogva jól lenyomódjanak, azután a falat a koszorúfák mellett, azok magasságáig felrakják, úgy, hogy hogy a

koszorú-

fáknak csak a felső oldala látszik. Az ajtóknak s ablakoknak már a falrakáskor helyet hagynak a félfák fölállításával.

Töméses házak

A *karóköz-építésnél* az alapozás ugyanaz, a mi a boronaháznál. Itt a vastag talpakra oszlopokat illesztnek. Minden deréknál 1-1 oszlopot, az ajtók és ablakoknál pedig 2-2 ajtó-, illetőleg ablakszárfa állítanak. Az oszlopok végeit a reájuk jövő koszorúfákba eresztik.

Az oszlopok a koszorúfákkal és talpakkal átlósan futó kötőfákkal, az u. n. *kötésekkel* erősítetnek össze. Ezek többféle módon rovatnak a szárfákba s oszlopokra. Legrégibb mód az, melynél az illető kötésnek csak a sarka ér a megfelelően bevágott oszlopba. Némelyikei egészen *bepöcsözik*, részútosan a *fészekbe*. Újabban úgy is helyezik be, hogy a vége vízszintesen végződik és a hol a kötést az oszlop vagy talp felső lapjának érintkezésénél feléig bevágják, úgy, hogy a bevágott rész rálapuljon a talp lapjára, a többi ékalakúlag

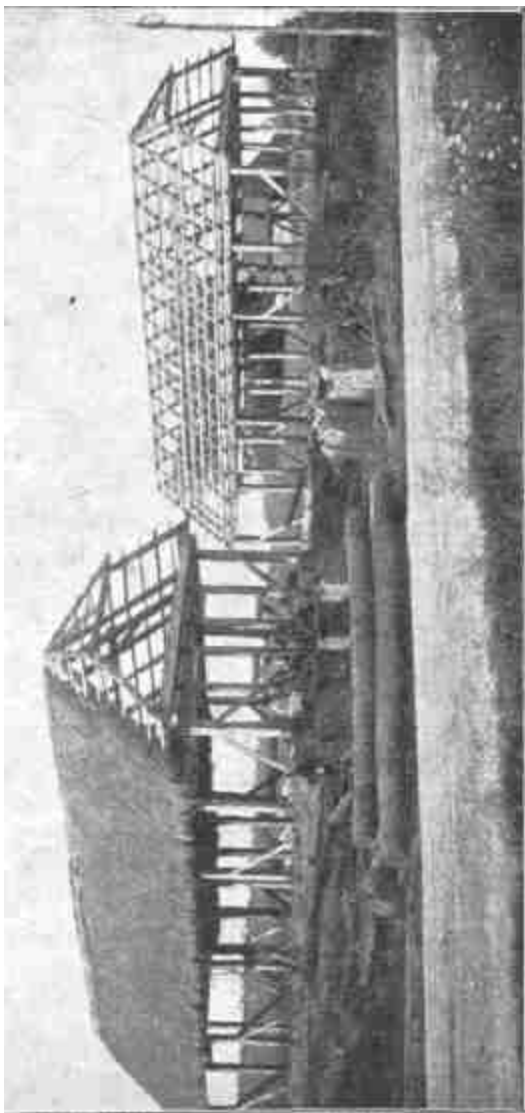
meghagyott rész pedig a fészekbe jut.

A függélyesen futó kötéseknél, pl. a hol egy szárfát a talpba vagy gerendába kötnek, az illető szárfavégétől mintegy decziméternyire annyira bevágják, hogy csak $\frac{1}{3}$ része marad meg s azt erősítik a bevágott részbe. A fészekbe eresztett részt fa- vagy drótszeggel leszegezik.

A koszorú- s talpfák között az oszlopokkal párhuzamosan, függélyes irányban futnak a gömbölyű, karvastagságú *karók*, melyeknek kihegyezett végeik a koszorú s talpfákba fűrt lyukban végződnek. Egymástól mintegy 2 dm.-nyi távolságban futnak.

Midőn így a ház falazatának a váza készen van, a karók közé vasvillával sárgombócokat raknak. E sárgombócokat ugyanúgy készítik, mint a zsinórozáshoz használt sárt s a fölrakás módja is egyezik. Itt a leülepedés folytán fölül s az ablakoknál támadt hézagokat utolján besározzák. A falakat ennél s a zsinórozásnál ásóval lefaragják, hogy simák legyenek s azután besározzák és úgy meszelik ki.

A pajtáknál néhol az egymástól másfél láb távolságra eső karó között vesszővel fonják be s azt besározzák. Ezek a *sövényfalak*. Hajdanta a sövényfalazat igen gyakori volt. Ilyen volt a mileji plébánia-lakás is.¹⁰⁶⁾

Épülőfélben levő házak fuvázai.

Újabbán, ha csak tehetik, téglából vagy legalább *vályogból* építik a házak falait.

A folsorolt falazatok között legszélesebbek a tömött és mórozott falak. Vastagságuk mintegy $\frac{1}{2}$ méter. A boronás és karó közé épített falak 2-3 dm. vastagságúak. Legvékonyabbak a sövényfalak.

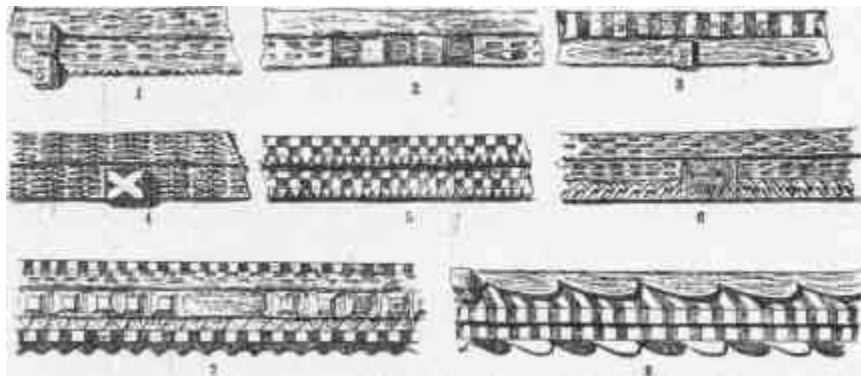
A falazatra, mint a mórozott fal építésénél már említettük, nagy falgerendákat helyeznek. Ezek a boronafalu házaknál a többinél jóval erősebbek. Az udvar és homlokzat felől $1-1\frac{1}{2}$ méternyire hosszabbra eresztik ki a faltól, azért *kieresztő boronáknak* nevezik. Ezek tartják a tetőt.

A régi boronaházaknál 2-3 felső boronát kieresztettek. A falakra először a *mestergerendát* húzzák és pedig a homlokzati fallal párhuzamosan. A borona-falazatú házaknál rendszeren két boronát kell megfelelő szélességben kivágni, végeinek falbaeresztéséhez. A mestergerendát a boronafallal való keresztezésnél kissé bevágják, hogy erősen odaszoruljon.

A mestergerendákat keresztezve, a falgerendák fölé helyezik a *fő- vagy kisgerendákat*. Ezek a rendes szobai gerendák. Régebben 2--3, most 4-6. Rájuk tételnek a *pallásdeszkák*, melyek hajdanta tölgyfából valók voltak s egymás mellé szimplán rakják. Most a fenyőfadeszkákat egymás szélire helyezik, úgy, hogy duplán látszik.

A tölgyfadeszkákat megelőzőleg boronákat használtak a mennyezetnél. A fő- vagy kisgerendák végeit a *pallásszorító gerendák* szorítják le. Ezeknek végei, bevágással, egymásba rovatnak. A pallásszorítót másképen *koszorúgerendának*, Hetesben pedig *prémfának* nevezik.

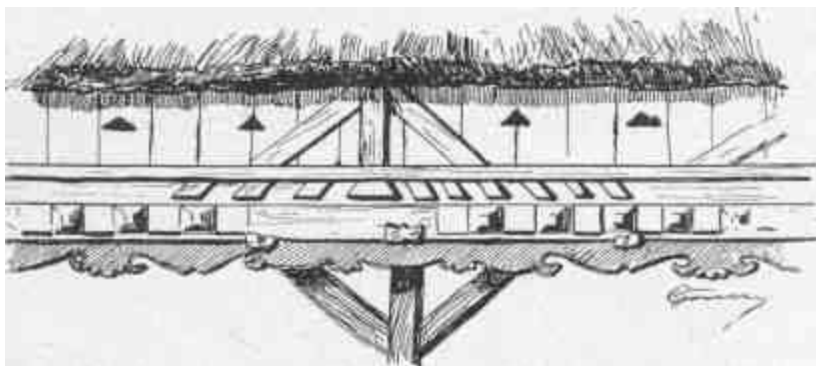
A koszorúfák a ház elején kettesével futnak. Simák vagy apró kivésésekkel vannak czifrázva. Néhol ezen czifrázatok teszik nemcsak a koszorúfák, hanem – főleg Milej vidékén – a négyszögletű ollólábak s kötőgerendák díszét is.

Faragott koszorúfák.

A kivájt vagy kivésott mintájú díszítések érdekes példányát ábrázolja a 4. sz. alak, hol a váj ás közepén keresztalakot hagynak. A többi alakon látható másnemű czifrázatok nagyobb részét festések. Néha a kivágások szintén szí-

nezettek; pl. a 2-ik alakon a kivájt díszítések fele vörös, fele kék; a közepén levő három minta árnyékolt részei vörösek. A többieknél, mind a koczkák-nál, mind a háromszög alakoknál piros, fehér s kék szín váltakozik.

Faragott koszorúfa, Bonczodföldről.

E szerint egyes házak homlokzata meglehetősen tarka. Több helyen a felső, sőt néha az alsó koszorúfára is deszkát szegeznek s alsó szélét rendszeren cifrázzák. Ez már asztalosmunka.

A sárgerendákra fektetik a ház hosszúságával keresztbe a *laposgerendákat* vagy *ollóüléseket*. Ezek néhol egyszintában vannak a padlásdeszkákkal s azok közé helyezve, alsó lapjuk egy padlásdeszkát helyettesít.

Az ollóülések végeinek fészkeibe rójják be, rézsútosan, az *ollólábot*, melynek két szára a ház gerinczénél, illetőleg tetejénél kapcsolódik egymásba. Az ollólábat, közepe táján, a *vendégszelemen* köti össze, alsó részét pedig *kötő-* vagy *macskaágakkal* erősítik a kerültre.

Régezte ez egyszerűen beszegezéssel történt, most azonban belevésik.

Az ollólábak fölül *ollókötésben* vagy *ollófülben keresztezik* egymást. Végeik a keresztezésen túl $2\frac{1}{2}$ dm.-nyire kinyúlnak. E kinyúlás közé húzzák föl a négyszögletű *szelemenfát* és pedig, hogy jól összilljék, élével lefelé. A régebbi házaknál néha meglehetősen görbe szelemenfát használtak s így ennek hajlásához képest a ház gerincze mintegy behorpadtnak látszik.

Az ollólábak irányában s azok közé helyzetetnek el, 1-1 méter távolságra, a *szarufák*. Ezeknek a szelemenfa fölé jutó részét egyiknél két részre hasítják, a másiknál laposra faragják és az előbbi hasítékába illesztve, szegeznek össze nagy *ragsszeggel*.

Régebben az összeszegezéshez külön *rag fej fűzőt* tartottak. A ragokra szegeznek, 3-4 dm. távolságra, vízszintesen, a léczeket. A léczek laposak. Élőbbet rendszeren nyár- és berekfaléczeket használtak. Most akármiféle fát fölhasználnak, csak legyen. Valaha a léczeket is faszegekkel erősítették le; most hosszú drótszeggel.

A homlokzati részre kihajló tetőzetnél az ollólábak a tetőnek $\frac{1}{2}$ - $\frac{3}{4}$ részéig nyúlnak föl; nem lévén egész, azért *csonkaollólábnak* nevezik. Ezenkívül még *elő-* v. *kisollólábnak* is mondják.

Egyes, régebbi házaknál az ollólábat a talpig eresztették le. Ily házat egyet találtam, Bánokszentgyörgyön. Úgy hiszem, ily építés Nagykanizsa környékén lehetett s onnan jutott Göcsej keleti részébe.

Két szárának felső végeit a *főfa* köti össze. A főfa r a ereszkedik le a szelemen végétől a többinél vastagabb *anyarag* vagy *conkaszarufa*, két oldalt pedig a csonkaollólábak hátradülő, tört folytatásaként a *far-*, *csipő-* v. *sarokragok* futnak.

A főfa és far-ragok által alkotott háromszöget Bucsután *gálának* nevezik. Az anyaragra a főfáról – két oldalról – 2-2 vagy 3-3 *segéd-* v. *faragot*

Talpig eresztett ollólábas ház,
Bánokszentgyörgyön.

denben szaporaságot; maguknak azt, hogy keresményüket hasznukra fordithassák, („Bankut nem kíványunk, miér ászt us se ád „) Fölköszöntője végeztével ledobja az üres üveget. Ha eltörik, a gazda meghal, a ház szeren esetlen lesz; ha pedig nem törik el, SZÍVÓS hosszúéletű lesz s háza szeren esés.¹⁰⁷) Göcsejben a szelemen, illetőleg a „czigér” (czégér) föltevésénél egy gyereket, a kít hamarjában megcsiphetnek, emléküi megcsapnak. (Barbsz.) A tető favázának teljes elkészítése után az ácsmester a ház két végére föl pántlikázott bokrétát tűz s elkiáltja magát: „Tuggya-é házigazda, hogy em mire valu?” Persze, hogy tudja! És el is érti s bort hoz az ácsoknak, kiknek vezetője elkezd: „Észt a házat ezér esztendejig tűz, viz még ne emisszē, a gazda unokájának unokáji is hasznáhossák stb.” (Barbsz.) A gazda ezután – áldomásul – enni, inni ad.

A tető favázája készen lévén, a *födéshez* fognak. Födőanyagul a *rozsa-*, részben *búzaszalma*, *nád*, *cserép-* és *fazsindely* szolgál. A fazsindelylyel s náddal való födés ritka. Általános a szalmafödés és újabban a cserepezés. A szalmát és nádat kévébe kötik. A Muraközből átszármazolt u. n. „fö-verett” (fölvért) zsuppozás kezd gyakoribb lenni, a hol a szalmát csomónkint kötik föl s nem kévéként.

A szegényebb sorsuak a födéshez szükséges zsuppokot úgy kéregetik össze. Minden háznál egy-egy zsupkévét („öreg kiévē”) adnak Isten nevében.

szegeznek, a két far-raggal párhuzamosan, úgy, hogy felső végükkel 1-1 farag az anyaragon találkozik.

Hátul a faépület zárt farazattal végződik. A főfa és csonkaollóláb kivételével a részek elnevezése ugyanolyan, mint a homlokzati résznél. A rendes tetőből kiugró tetőrészt tartó lábakra, oszlopokra fölül – vízszintesen – *szögfát* helyeznek; az erre lefutó ragok a *vendéragok*.

Midőn a tetőre a szelement föl húzzák, rendes fölköszöntőt mond az

s vezetője, kérve az Istent, mentse meg a házat tüztől, víztől. Kíván a gazdának erőt, egészséget, min

denben szaporaságot; maguknak azt, hogy keresményüket hasznukra fordithassák, („Bankut nem kíványunk, miér ászt us se ád „) Fölköszöntője végeztével ledobja az üres üveget. Ha eltörik, a gazda meghal, a ház szeren esetlen lesz; ha pedig nem törik el, SZÍVÓS hosszúéletű lesz s háza szeren esés.¹⁰⁷) Göcsejben a szelemen, illetőleg a „czigér” (czégér) föltevésénél egy gyereket, a kít hamarjában megcsiphetnek, emléküi megcsapnak. (Barbsz.)

A tető favázának teljes elkészítése után az ácsmester a ház két végére föl pántlikázott bokrétát tűz s elkiáltja magát: „Tuggya-é házigazda, hogy em mire valu?” Persze, hogy tudja! És el is érti s bort hoz az ácsoknak, kiknek vezetője elkezd: „Észt a házat ezér esztendejig tűz, viz még ne emisszē, a gazda unokájának unokáji is hasznáhossák stb.” (Barbsz.) A gazda ezután – áldomásul – enni, inni ad.

Régekte meg a jobbmódúak is szedegettek. Ilyenféle kérést nem tagadnak meg. A jó komák valaha 5-10 kévét sem sajnáltak.

Mielőtt a zsuppokat a léczezetre vagyis ragokra kötnék föl, *megkettőzik*. Éhez az öregzsupp-kévéből vesznek két marék szalmái, azokat a lefektetett szalma-kötélre úgy helyezik el, hogy a nem kalászos végük egymást keresztezzék; azután a kettőző ember a *szalmakötéllal* fölveszi, az egyik csomót, kalászos végével lefelé tartva, lába közé szorítja és a kél csomót lazán összeköti; a tövét falhoz üti, hogy egyenletes legyen; végül az egyik száron, teljes megfordítással egyet csavar s kész a kettőzés.

Az ilyen zsuppot, melyet közel a tőnél kettőznek, *fejes-*, *kan* vagy *bakzsuppnak*, *bakkévének* neveznek. Van ezenkívül *kanczazsupp* v. *kanczakeve* is. Ennél az összevett két csomó szalmát a derékon átkötve kettőzik meg.

A zsuppolást a tető alján, tövükkel lefelé fordított kanczazsuppokkal kezdik. Ezek teszik a legalsó sort. A második s többi sor, szóval a házfödél egész testének befödésére bakzsuppok szolgálnak. Ezeket tövükkel (fejükkel) fölfelé fordítva, kötik a léczekhez.

Kötéshez a zsupp szalmájának kis marékra való elválasztott s össze sodrott része szolgál, a melylyel a lécz alá szorított zsupfjet átfonva, a léczhez kötik. Minden léczre egy sor ily zsupp kerül. Ez a közönséges, régi zsuppolás.

\ fölverett fődésnél a szalmát nem kötik zsuppba vagy kévébe, hanem csomónként teregetik a léczekre, fűz vesszővel lecsaptatják s e vesszőt a léczre kötik. A szalma végét sarlóval egyenletesen lenyírják.

A házfödél gerinczén a szelemenfa két oldalára eső legfőbb zsuppolást *ormozásnak* mondják. Az ormozás többféle, mint: *csúcsos*, *sáros*, *katonás* vagy *ollós* és *köteles ormozás*.

A csúcsos ormozásnál a bakzsupp töve vagy feje a szelemenen áll, szárai pedig kettéosztva, a háztető két oldalán fűtnak le. A zsupp fejét, hogy egyenes vízszinteségben álljon a többivel, lapoczkával veregetik le. A zsuppokat maguknak a zsuppoknak szárnyából fölvev s összesodort fonállal körültekerik s minden harmadiknál a fonást a legfőbb léczhez kötik. A csúcsos ormozás a ház végén lekanyarodik, mintegy megkerüli a szelemen végét. A csúcsos ormozás a legelterjedtebb.

A *sáros ormozáshoz* sáros bakkévéket használnak. Rendszeresen bevárják az esőt, a mikor a szekérúton talált kátyúban a kévét megforgatják, illetőleg megtiporják. Néha az utcára kifolyó ganajlébe mártják.

Besározás után kapocscsal vagy rudazókötélre kapcsolt horoggal a háztetőre e célból lefektetett deszkán húzzák föl. A szelemenre olyképen helyezik el szorosan egymás mellé e kévét, hogy fejük lefelé áll, száruk pedig a ház másik oldalára hajlik. A másik oldalról ugyancsak ily módon helyeztetnek el a zsuppok s így kalászos szárait egymás alá hajtják. A zsuppok fejét lekötik.

A *sáros ormozás* dupla is lehet. Ennél a már lerakott sáros kévék fölé, ugyanolyan fektetéssel még egy sort raknak úgy, hogy fejük az alsó sor fejéig ér.

Mind az egyszerű, mind a dupla sáros ormozásnál a tető hosszában,

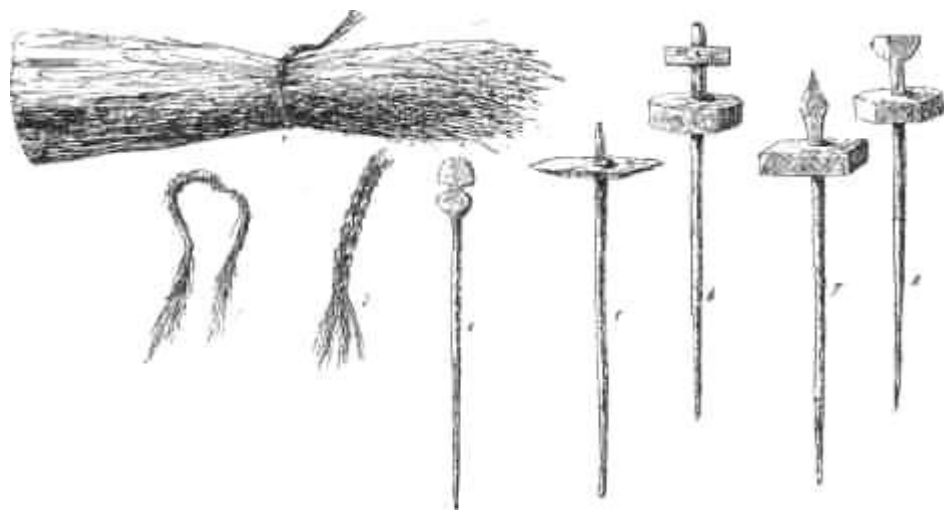
tehát a már lerakott zsuppokkal keresztben, leszorítóul sározott zsuppokat raknak be. Sáros ormozást újabban már csak a legritkább esetben készítenek.

A *katonás ormozást* tartják itt a legrégibbnek. Ennél a kéve fejét a szelemenre rakott, használt zsuppra rányomják s a szárazakat a kötésből a tető két oldalára, a mennyre csak lehet, *lesukkolják*. Az ormozatra hosszában végig hitványabb kanczazsuppokat fektetnek s ezekre ráraják a *katonákat*.

A katonák ollóalakú, súlyos fadarabok, melyeknek fejét fölül, az összeérésnél kilaposítják s azután kifúrva, faszeggel összeszegezik. A katonák alatt kétfelől, vízszintesen lécz fut végig, hogy a zsuppot ne horzsolják s bele ne vágódjanak. A katonák védik az ormozatot a szél ellen.

A *köteles ormozáshoz* a ház hátán – hosszúságához képest – 3-6 fapóznát húznak a szelemen fölé s arra karvastagságú szalmakötelet fonnak, úgy, hogy kötél felső része köralakban körülfogja a póznát, a szára pedig két oldalról a zsuppozathoz simul. A szárazakat vékony fűzfavesszőkkel vízszintesen 2 sorban is lecsaptatják. Ezt tartják a legczélszerűbb zsuppozásnak, mert kevés szalma kell hozzá s így a tetőre nem nehezedik erősen. Az ormozásnak ezen fajtája különben csaknem az egész országban el van terjedve.

Újabban a fa- és cserépszindelyvel való födés nagyon terjed, „a mit az erre vonatkozó megyei szabályrendelet is nagyban elősegít, mely szerint, ha valaki a szomszédos házhoz 15 méter távolságon belül épít, köteles az épületet zszindelyvel födni.

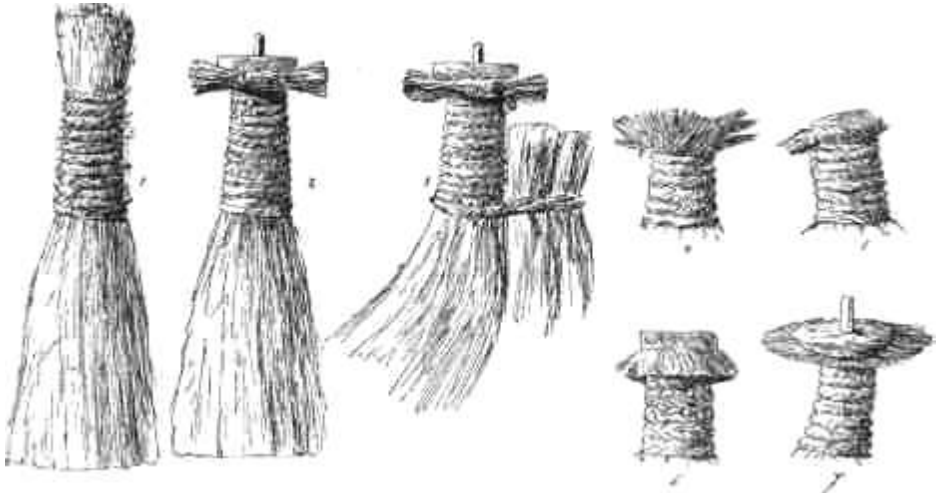

Szalmacsúcs.

1. Zsuppszalma. 2. Sodort szalmakötél. 3. Háromágban fonott szalmakötél.
- 4-8 nyársok, (karók.) rajtuk fölül karikák- vagy szegletes deszkácskával.

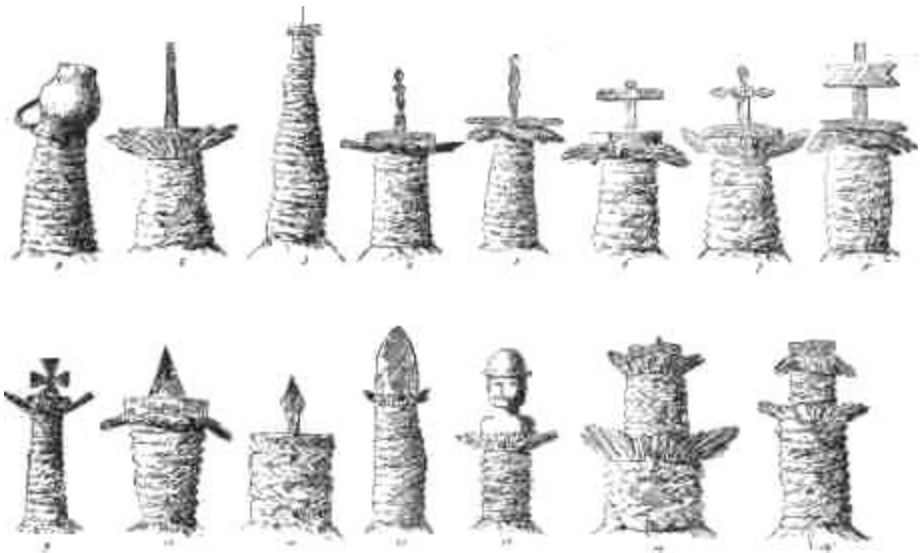
A háztető gerinczének elején és végén régebben elmaradhatatlan tar tozék volt a *csúcs* vagy mint még másként is nevezik: *katona*, *császár*, *pap*, *gyugy*, melynek rendeltetése a disz mellett az, hogy a ház gerinczére sorakozó zsuppozat kiindulásához erős támaszték legyen. Használata azonban nem e szűkségből eredett.

Valaha a csúcsnak mélyebb jelentősége volt. Valószínű, hogy Göcsejben is, mint más országokban, hol a csúcs el van terjedve, a rosszak távoltartására, az égháború, villámütés ellen szolgált. A csúcs kétféle: szalmából és fából készült. A szalmacsúcs készítése a következőképen megy végbe.

Szalmacsúcsok különböző alakban.

A készítő jó csomó, hosszúszerű zsupszalmát vesz, (410. oldal, 1. ábra,) azt eloldva, kissé szétteríti a földön, vízzel erősen megöntözi, azután jól meg-

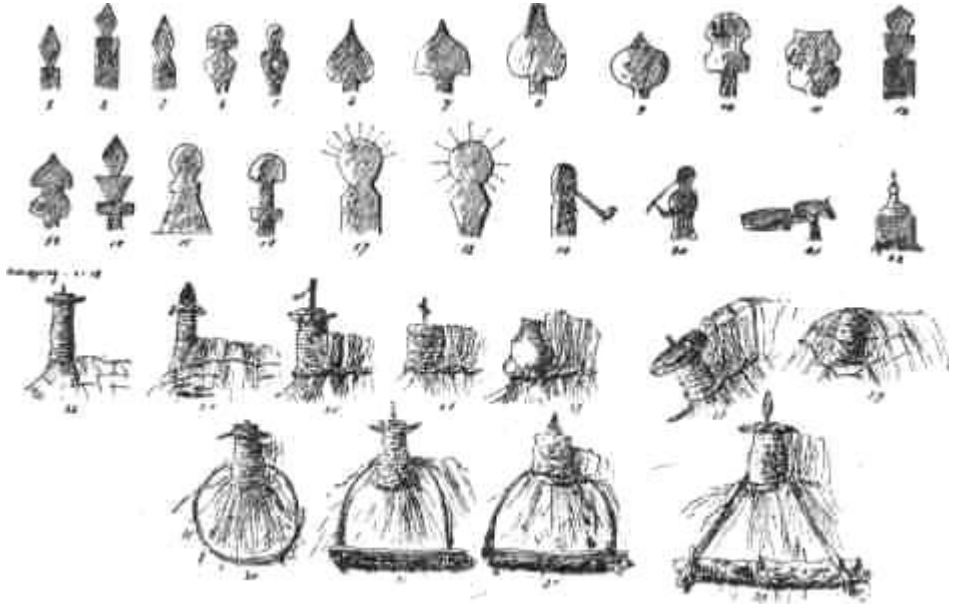

Szalmacsúcsok különböző alakban.

tiporja, hogy puha, hajlékony legyen. Majd csomóba szedve, tövét néhányszor a földhöz „kocintya”, hogy egyenesre verődjék s a közepe táján sodort (410. old. 2. á.) v. három ágban fonott (410. old. 3. á.) szalmakötéllel erősen átköti. E

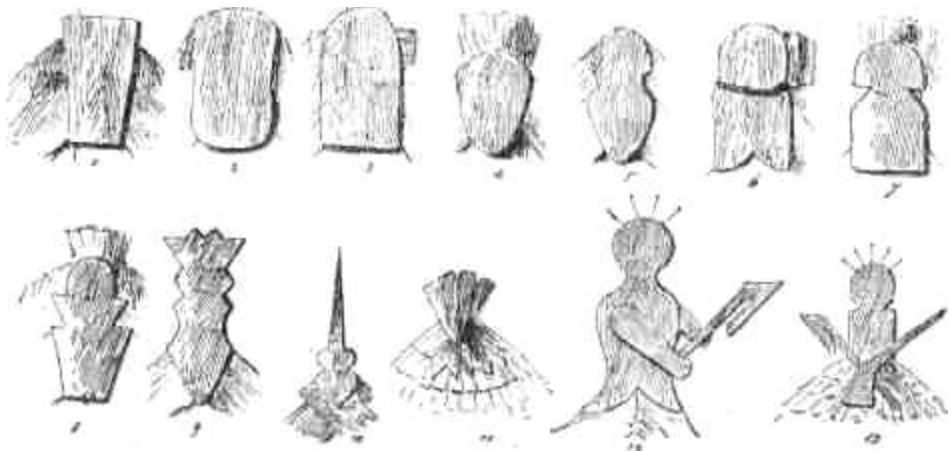
kötésből indul ki a szalmakéve körültekerése, (411. old., 1. á.) a fejes (kalászos) része felé.

A *körülfonás* kétféle módon történik. Az egyik mód az, hogy a készítő a kévét vízszintesen a földön hagyja s egyik lábát rátéve, maga előtt előre hen-

A nyársak felső végeinek kivágásai és csúcsok elhelyezése a házakon.

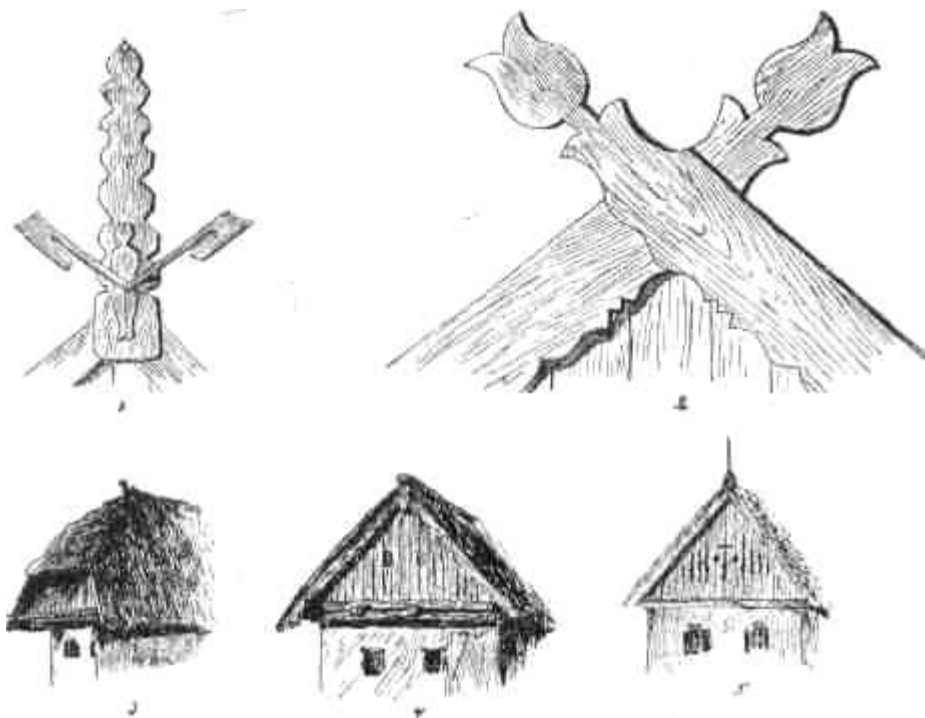
tergeti, hogy a szalmakötél e közben rátekerődjék. A sodrott szalmakötelet, a szükséghez képest, erre a célra készenlében levő szalmából meg-meghosszabbítja. A fonott szalmakötelet előre megcsinálja; a csúcs készítésénél egyszerűen ráfonja a kévére. Midőn már a csúcsot elég hosszúnak találja, a kötélt végét a szokásos csavarintással erősen a fonás alá nyomja.

Különböző alakú „papak” a homlokfalás házaknál.

Erre a kévét fölállítja, fölül a kalászos végét egyenesre visszavágja, körben szétnyomja s azután a *nyársat* (karót, 411. old., 2. á.) melyre előzőleg a karikái vagy szögletes deszkácskát ráteszi, hosszában keresztülveri. Végül a szalmakötés „czáfrását” (kiálló borzas szalmaszálak,) késsel letisztogatja. A másik mód: a kévét fölállítják s derekát átölelve fonják a szalmakötéssel körös-körül. Az így elkészített fonáson nyársnak kell keresztülhúzódnia, mert ezzel erősítik a csúcsot a ház gerinczének végébe.

A nyárs 90 czm.-től 1 méterig terjedő hosszú karó, melyet rendszeren vastagabb keményfából kihasítva vagy lefaragva készítenek gömbölyűre s lehetőleg simára. Némelyek mind a kél végét kihegyezik, mások meg, ha jó faragó emberek, a felső részét a képeinken látható alakban kiczifrázzák. A hol a felső rész hegyesen van kifaragva, arra külön készített faragásos deszkát illesztenek diszül. A nyárs felső részére közepén kifűrt karikát vagy itt-ott formátlan, lapos deszkát húznak föl. (Lásd 410. oldal, 5-8 ábrát.)

„Papak” és a házakon való elhelyezésük.

A nyársat néhol már a földön beverik a csúcsba. Ez esetben a csúcsot készen viszik a tetőre s ott az alsó, szabadon álló (Össze nem font) részét előre hajlítva, a nyársot a szelemen végébe fűrt lyukba verik. Másutt, pl. Pórszombaton, azt előbb a házfödél szelemenébe avagy a szelemen fölött s annak irányában a ragok vége között húzódo u. n. ormozási lécz végébe verik, egész üresen, tehát karika s disz nélkül.

Ez utóbbi esetben a félig körültekert zsuppkévé a nyársa ráültetik, úgy, hogy a nyárs hegye épen a közepén találja s fasúlyokkal vagy kalapáccsal a kellő távolsáig leverik. A csúcs szabadon maradó alsó részét, uszályát a szelemen előtt eső tetőzet részen félkörbe terítik, hogy az esővizet levezesse.

A karót gyakran annyira beleverik a szelemenbe, hogy a csúcs tonás része a szelemenre ül. Ez esetben a csúcsot meg szokják hosszabítani, úgy, hogy egy másik csúcsot vernek fölibe. Az ily csúcs tehát két részből áll. (411. old., 14-15. á.) A felső, újabban odaillesztett rész jóval keskenyebb az alsónál.

A csúcs végére fazekat s ritkábban faládikát, továbbá karikát vagy deszkácskát helyeznek. Ez utóbbiaknál rátevés után fölül ékeket vernek a nyárs körül, hogy erősen álljon. A csúcs alkotja az ormozásnál a kiindulást, éhez erősítik szalmakötéssel a ház gerinczére jövő első zsuppkévé.

A csúcs *nagysága* vidékenkint különböző. Hosszúsága 1-5 dm., szélessége 1½-2 dm. között váltakozik. Némelyiken 4-5-ször, a másikon 15-20-szor csavarodik körül a szalmakötél.

A legszebb csúcsok Bánokszentgyörgyön vannak. Itt majdnem mind-egyiket három ágban fonott szalmakötéssel fonják körül. A csúcsok *alakja* többé-kevésbé eltérő. Némelyik egyenes, a másik hajlásos, görbe. Ismét másik fölül kicsúcsosodik. Akad hordóalakú, sőt olyan is, mely tövénél keskenyebb, mint a végén.

A csúcsnak fölül, szabadon álló szalmavége háromféleképen helyezkedik el: fölfelé, (411. old., 4. á.) vízszintesen (411. old., 7. á.) és lefelé konyulva (411. old., 6. á.) Ez utóbbi a régebbi csúcsoknál található. Az eső veri le. Néhol ily szalmavég nincs.

A nyárs felső végein, mint már érintettem, faragott vagy rávert fából való *diszek* vannak. Ezen diszek alakján, faragásán valami gazdag változatosság nincs. A madáralakok, madárfejek, melyek Erdély egyes vidékein oly gyakran fordulnak elő a csúcsoknál, itt hiányzanak.

A keresztalakot ábrázoló csúcsdiszekben (411. o., 6-9 á.) nincs jellemző vonás. Érdekesebbek – faragás tekintetében – a többiek. A 412. oldalon levő 1-3 ábra kivágásai a vidékbeli kapufélfák fejeinek és pitarkerítéseinek kivágásaival azonosak. A 6-9. ábrák virágalakokat mutatnak. A 10-16. ábrák egyszerű kivágásokat jeleznek. A 17-20. ábrák egyszerű emberalakokat ábrázolnak, némelyik drótszeggel körülverve. A 19. ábra pipás alak, a 20. kardos katona. A 21. lovat ábrázol. Ennek már mélyebb ethnographiai jelentősége van. Ez a hajdani lókultusz maradványa.

Régebben a germánoknál a fölládozott lónak a fejét rudakra tűzték a kártevő állatok, rovarok ellen. Ez aztán átszarmazott a földélepitésre. Lófej-alaku faragás Göcsejben már nagyon ritkán fordul elő.

A 22. á. zsendelyes házon van. Anyaga cserép. Göcsejben a csúcsdiszek legfejlettebb alakja a kifaragott emberfej. (411. old., 13. á.) Ez azonban ritka helyen található. Az itt bemutatottat egy csömödéri házon találtam.

A csúcsok *elhelyezését* a 23-29. ábrák mutatják. Hogy a csúcsnak alsó, szabadon álló részét, melylyel félkör alakban a szelemen végét és

az a körül levő részt takarják be, a szél föl ne szakgassa vagy borzolja, *katonával*, melyet Szentadorjánban *jagetarisznyának* mondanak, nyomtatják le.

Néhol ezt a szolgálatot egy fa- vagy vasabroncs teszi meg. (412. o., 30. á.) A katoná felső része hajlitott mogyorófavessző (31-32 á.) vagy faragott fa, mely vagy keresztül fut a vastag, vízszintesen álló fadarabon, vagy rá van szegezve.

A csúcsok, különösen a Cserta és Váliczka folyók körül levő községekben láthatók még, mivel ezen községekben sok régi ház van. Göcsej északi részében, Pórszombaton és Babosdöbrétén fordulnak elő. Hetesben a régi házakon láthatók. A kettős csúcs (411. o., 14-15 á.) Göcsej északi részén, Pórszombat, Bak között eső vonalon. Ezt Gsertamelléken nem is ismerik.

A homlokfalás házaknál (413. o., 4-5. á.) csúcs helyett *papot* alkalmaznak. (Különben néhol a csúcsot is *papnak* mondják.) A papok alakjai az 412. old., 1-13. á. és 413. old., 1. á. láthatók. Rendeltetésük ugyanaz, a mint a csúcsé.

Az újabban épített házaknál a csúcs kezd elmaradozni, főleg a nem-szalmás házaknál.

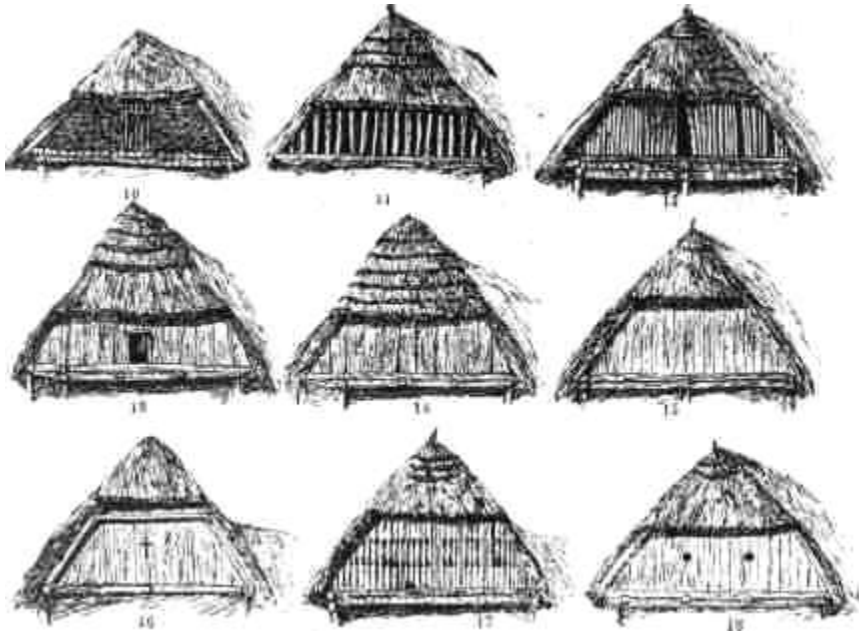
A szalmafödésű házak homlokszalai vagy tűzfalai, mint az itt sorozatban bemutatott ábrákból látható, nagyon változatosak. A legősibb alakzatokat az 1. ábrán az 1. és 2. sz. alakok jelzik; ezeknél, mint általában a sátoros tetőknél a ház utcza felől eső eleje a gerincztől ferdén futó síkban

Göcseji házak tetőzeteinek homlokszalai.

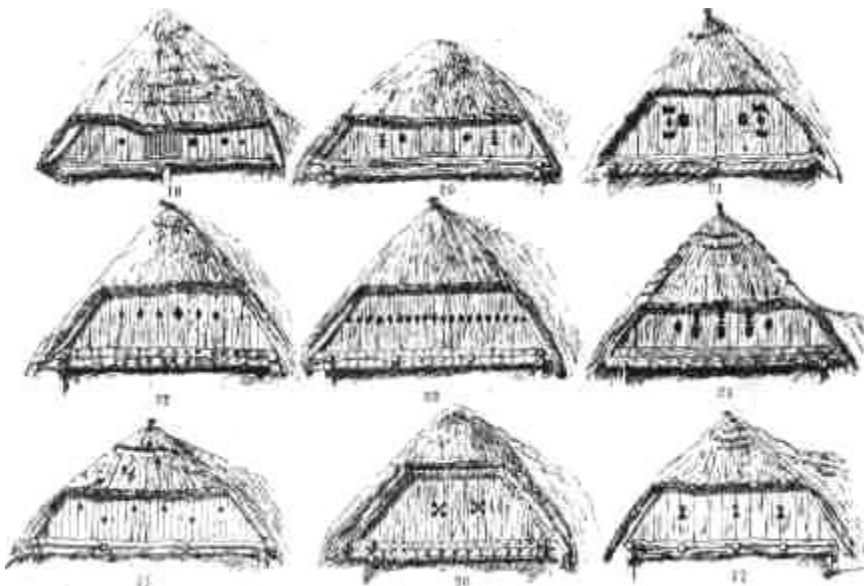
ereszkedik a ház falára. Ily ház végeket farazatnak neveznek. Ezen a szalmazsuppot elrendezése sima, nagy részben, avagy egészben *farkötéses*. (Csipkézett.)

A farkkötés kanczazsuppokkal történik. A zsuppból kiválasztott s összesodort szalmacsomóval kötik a léczhez. Legalul a sarkokon egyszerre hármat

Göcseji házak tetőzeteinek homlokzatai.

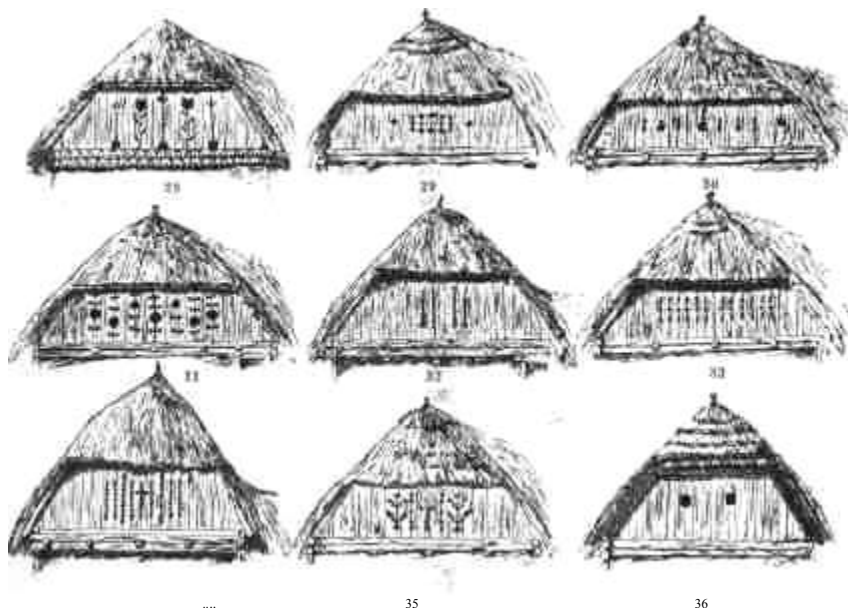
kötnek föl. Ezekre jön tovább egy zsupp s fölfelé, fokozatosan, mindegyikre fél-fél suk távolságra. A kanczakévék alsó végei sokkal külebb állván az alattuk levőnél, – csipkézett forma áll elő.

Göcseji házak tetőzeteinek homlokzatai.

Némely farazat csak felső részének közepén csipkézett; e csipkék tehát a sarkokig nem nyúlnak. A farazatos háztető elején itt-ott még fűsteresztő lyukak is vannak. A farazat sarkai többnyire végig csipkézettek.

A farazat továbbfejlődését a 3-6 számú alakok jelzik. A 3. sz. alaknál a farazat keskeny, a 4-5 sz. alaknál nagyobb-nagyobb űrt hagy s a 6. számúnál a farazat már teljesen hiányzik. A 3. sz. alakon látható farazatnak a lefutó s egészen a ház alapzataig érő két ollóláb ad különös érdekességet. Ilyen szerkezetű házvég régebben gyakori volt, ma már azonban nagyon ritka. Ezt Bánokszentgyörgyön találtam.

Göcseji házak tetőzeteinek homlokzatai.

A hol a farazat nem teljes, illetőleg megszakad, ott a farazat helyén vagy űrt hagynak, melyet időnkint zsnpkévével, knkoricaszárral, szénával zárnak el, avagy sövénynyel, lézczel, deszkával falazzák el. A szalma, széna stb., persze, legtöbbször csak télen képezi a védőfalat. Nyáron szabadon *tátong* az űr s jól be lehet látni a hiéba.

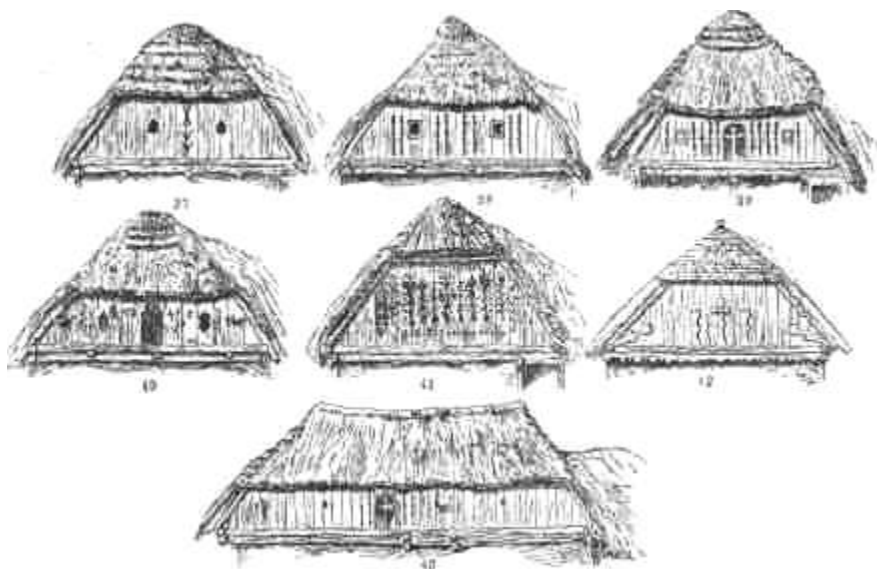
A farazat által hagyott homlokzati részt oldalt a csonkaollólábak, alul a koszorufák, fölül pedig, hol a farazat megszakad, a kötőgerenda határolja. A kisollólábak fölé – az újabb házaknál különösen – két oldalról különböző csipkézettű *koszorúdeszkákat* szegeznek.

Göcsej délkeleti részén pedig a koszorúdeszka helyett *torát* kötnek. Ezt a következőképen készítik. Apró, kis kévét megkettőznek, azután olyan hosszú léczet szereznek, mint a milyen hosszú az ollóláb, illetőleg a főfa; erre a kévét egyenkint közepén ráfektetik, azután a kéve egyik felét a léczen átveszik s iszalaggal vagy madzaggal „átfojtyák”, a másik feléből kötelet sodornak és pedig kettőt: egy vastagot s egy vékonyat. Mind a kettőt a következő kéve mellett léczen átpöndörítik s ezzel végződik. A kéve töve fölfelé, a kalászos része pedig vízszintesen áll s így egymásra merőlegesen

állanak. Midőn a léczet így végigrakták, az egészet, léczestől, a homlokzat ollólába mellett fölszegezik a léczekre, úgy, hogy a kalászos rész a ragok alá fut, a töves s átfonott rész pedig a zsuppozat határfalaként rézsut vagy függélyesen áll.

A homlokzatnál levő ür fonásán valamiféle nyilas mindig van. Vagy fölül van üres hely hagyva, (8. alak,) vagy ablak-, ajtónyitást vágnak. Az ajtó rendszeren az u. n. cserinajtó, (10. á.) mely nemcsak a füst kieresztésére, hanem a hiéba való bejárásra is szolgál. A homlokzat léczei függélyesen sorakoznak, ritkábban, vagy sűrűn. A deszkafalazat kiállításá czifrázat, díszítés tekintetében nagyon gazdag.

A deszkák, a zsuppfalazat leereszkedéséhez képest, némely homlokzatnál egészen alacsonyok, szélesek s vastagok, másutt, főleg az új házaknál, hosszúak s rendes deszkaszélességűek. Régebben a deszkákat a nép maga fűrészelte, nagyobbára tölgyfából s minden gyalulás, simítás nélkül hasz-

Göcseji házak tetőzeteinek homlokzatai.

nálták föl. E pallók nem igen illeszkedtek egymás mellé, köztük nagy rés volt, de így is megfelelt.

Most már sok háznál a deszka fenyőfából való s sok esetben nem a né^É maga, hanem asztalos, ács készíti. A régi deszkás homlokzatoknál nem ritkái! csak a deszkák között levő rések szolgáltatják a hiél világosságát s azokon száll ki a füst; általában azonban legtöbbször ajtó vagy különböző kivágások szolgálnak e czélra.

A kivágás néhol csak egy kereszt, két gömbölyű vagy szivalakú lyuk, másutt azonban a legkülönbözőbb czifrázatú metszetek. E kivágásokat a 16-43. számú alakok mutatják.

A legkezdetlegesebb ily kivágások a 19., 22. és 25. számú alakokon láthatók, többé-kevésbé kerek, hosszúkás lyuk, három- vagy négyszögletű

nyilas alakjában. Ezekkel azonban a czifrát, változást kedvelő nép nem elégedhetvén meg, melléjük más, rendesen egyenes határvonalú alakzatokat kombinált. A czifrázatok továbbfejlődésével, az említett kivágások mellett már virágalakokat is vágtak a deszkákra. A 28., 35., 41. és 42. számú alakokon megtaláljuk a néptől annyira kedvelt tulipán, liliom alakját, részint kismetszve, részint füstve.

A diszitéses kivágások közepére előszeretettel alkalmazzák a keresztet, mely néhol egészen egyszerű, másutt azonban czifrázott, különösen, ha füstve van. Mert a házak homlokzatára újabban füstenek is, mint azt a 40., 41. és 43. számú alakokon láthatjuk. Ezeket már rendesen asztalosmester ké-

Göcseji parasztház czifrára festett homlokzata, Mikefáról.

síti. A füstött ház legfejlettebb alakját az itteni ábrán láthatjuk. A 36. alakon a homlokzatot körítő koszorús szalmafonás Bánokszentgyörgy, Szentadorján környékén szokásos. Alakjára nézve különös a 43. alakon látható homlokzat. „Kerített” hajléknak a homlokzata Szilvágyról.

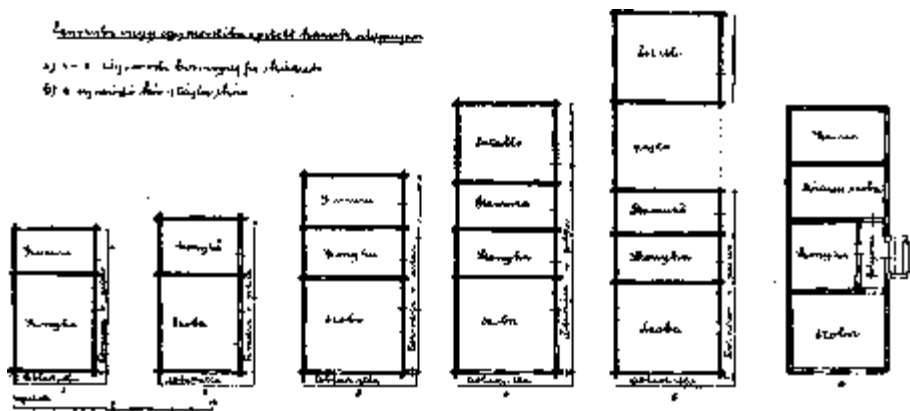
A homlokzaton, a koszorúfalakon vagy deszkára illesztett külön táblán, a házak építésének évét örökítik meg. Több helyen a tulajdonos és építő neve is rajta van. A 41. sz. alakon bemutatott házhomlokzat baloldali szélső rajzolásban például ezt a felírást jegyeztem le: „Isten éltesse Bocskor István 1871. Pál Kati Fügyott Menyhárt tislei.”

A homlokzat legújabb alakja a *tűzfal*, mely téglából rakott. Ez újabban általánossá válik. Különös, az általánostól eltérő formát e vidéken sem mutat, azért itt nem találom szükségesnek bemutatni.

Midőn a ház már födél alatt van, *megpadlásolják* vagy a padlásdeszkákat fölrajkják, a szoba és a többi helyiségek földjét fölfordják, az *üstökaját* kívülről megtömik, kiegyenlítik, a falakat besározzák. A lakásrészekbe agyagföldet

hordanak, azt sulyokkal letörik. Később, midőn már „méglikad”, (föltörik,) besározzák. A padlást $1\frac{1}{2}$ dm. vastagon szalmával kevert agyagos sárral s legfölül polyvás sárral kenik be.

Régezte a boronás háznál az „öreg”-boronákat fejszével „megbarkuczták”, (azaz bevagdalták,) hogy a sár jobban fogja. A falat először szalmás sárral vastagon becsapkodják s midőn ez kiszárad, polyvás sárral simítják

Egy végbe épített házak alaprajzai.

le. Ennek kiszáradása után meszelik ki. Élőbbit mészhöz nem juthatván, fehérfölddel meszelték ki a házat, melyet a vas- és sopronmegyei hiénczek fuvaroztak erre, nagy szekerekkel.

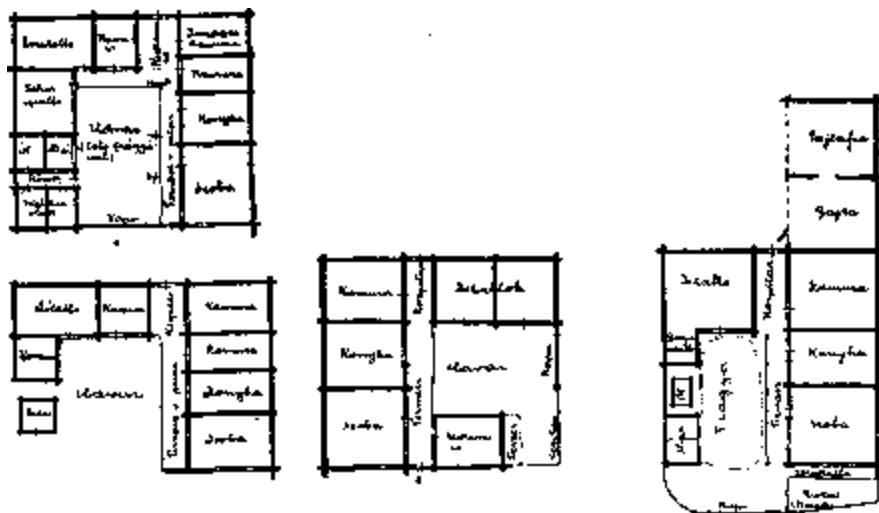
Hajlitott vagy kukoritott házak alaprajzai.

A göcseji s hetési házak négyféle alakban építettek: 1. egy végbe (mely a legrégebb,) 2. sarkosan, melyet hajlitottnak s kukoritottnak is mondanak, 3. három oldalról, derékszögűen és 4. kerítetten, mely utóbbi teljes négyszög.

Az egy végbe épített ház a legrégebb építési alaknak tekinthető. Régebben 2-3 derékből (részből) állott, mint: konyhából, a melyben laktak, tehát ez a szobát is pótolta, kamrából, vagy szoba-, konyha- és istállóból. A mellék-épületek külön álltak. A fejlettebb alakjánál van: szoba, konyha, két kamra, istálló (néhol kettő) s a pajta, szintén egybeépülve a házzal.

A hajlitott háznál egy végben van a szoba, konyha, 2-3 kamra; az elhajlásnál a közpitar, avagy a pajta, azután az istállók, ólak.

Ilyen sorrendben következnek a házrészek a *háromoldalról derékszögűen épült házaknál* is, csak hogy itt az istállók száma több s hozzájuk csatlakoznak a hidasok.

Három oldalról kerített házak alaprajzai.

A *kerített hajléknál* a melléképületek száma még több, mint az előbbieknél.

A göcseji s hetési régi szerkezetű házak, dacára annak, hogy aránylag sok derékből állanak, nem nagy területet foglalnak le. Nagyon össze vannak

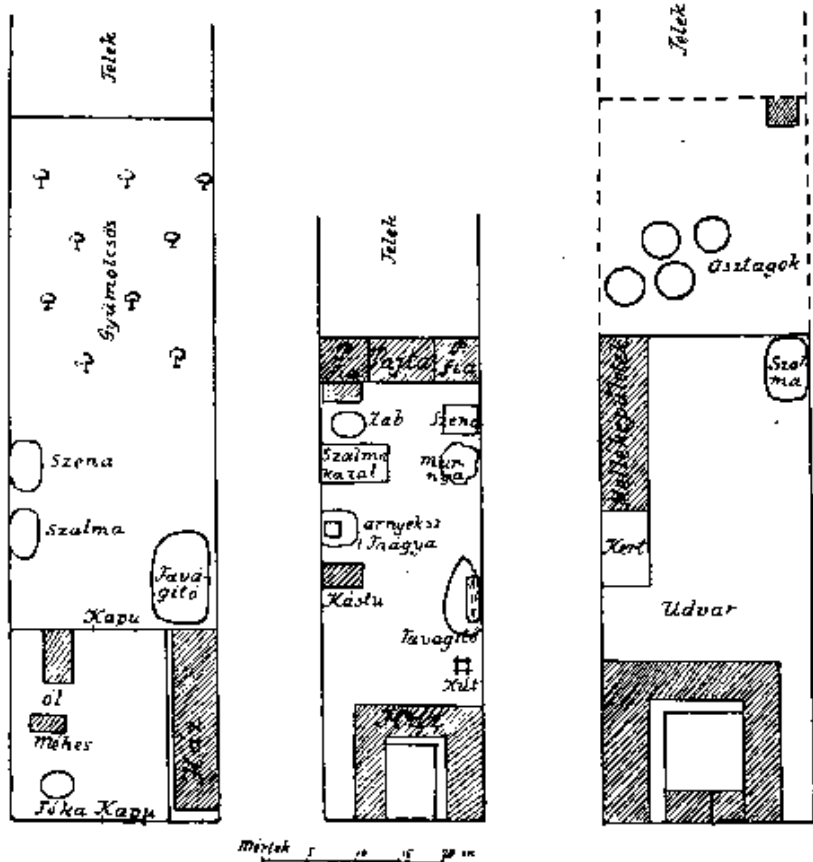

Minden oldalról kerített hajlékok.

szorítva, annyira, hogy például egy kerített hajlék udvarának a térsége nem löb 100-200 □-méternél.

A házakat az úttól oly távolságban szeretik építeni, hogy a homlokzat előtt kis kert is lehessen; de sok házat egészen az útszéltre építenek. A kerített

hajlék előtt az út felől nincs kert. Egyes helyeken, mint Pórszombaton, Szilvágyon stb., némely házat az úttól messze eső emelkedett helyen építenek. Ezek előtt gyümölcsösök, kaszálók terülnek el.

Házak belsőiségekkel.

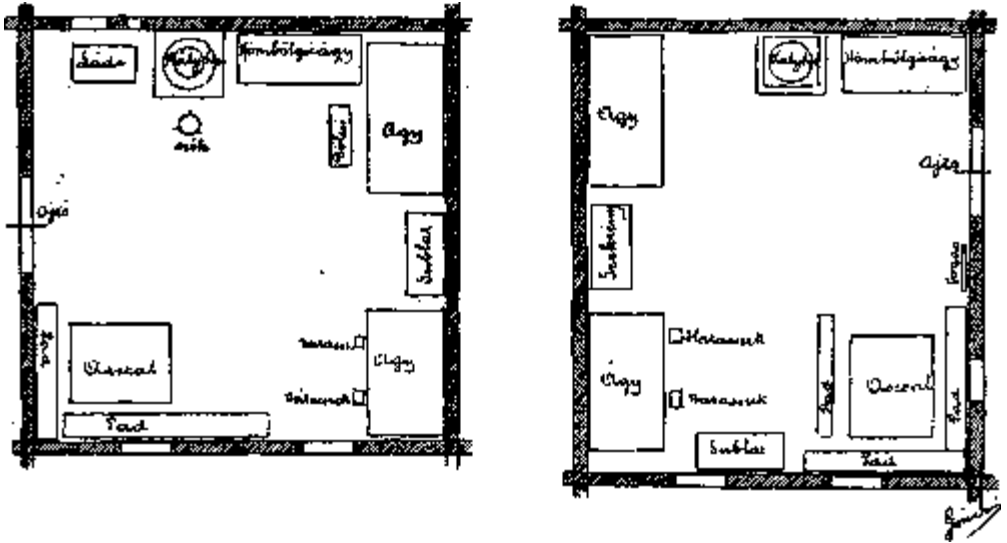
Házak s belsőiségeik alaprajzai.

A különböző háztípusokkal s azok fölosztását nagyjában már érintvén, bővebb leíráshoz a kerített hajlékot veszem, a mely a többi háromféle ház alkatrészeit is mind magában foglalja. Itt-ott, a hol szükséges, főleg a melléképületek eltéréseinél, a többi házra is kitérek.

c) A szoba.

A ház első dereka a szoba. Régebben, mint az öregek beszélik, nem volt meg a mai szoba. Nagy konyhában laktak az emberek. Csak később kezdtek

szobát építeni. A régi lakásoknál minden derékba a tornáczról vagyis a nyílt folyosóról vezet az ajtó. Ha az ajtó talpa magas, polyvás földből kis lépcsőt készítenek eléje. Az ajtók, régebben, tölgy- vagy bükkfából készültek, fazárral ellátva. Most fenyőfából készülnek. Az ajtó részei: a talp, két ajtó-láb és ajtófőfa. Az ily lakásoknál a szoba földje rendszeren mélyebben fekszik, mint a pítar szintje, azért sok helyen nyirkos, nedves. A szoba a kis *ablakokon* kevés világosságot nyervén, rendszeren homályos. A nagyon régi házaknál az ablakok palatábla nagyságúak, tehát alig egynegyedrészt érik el a mostani rendes méretű ablakoknak.

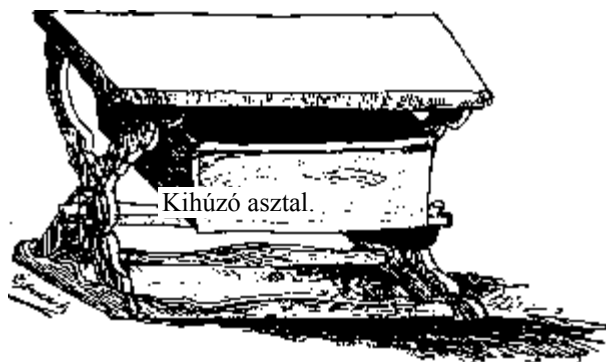

A szoba és berendezésének alaprajza.

A szobának általában 3 ablaka van: kettő az utca, egy az udvar vagyis a tornácz felől. Ez utóbbit *kisablaknak* nevezik, noha semmivel sem kisebb, mint a másik kettő. Kivülről csaknem mindenütt egymással ferdén, keresztbefutó, természetes színében meghagyott vagy zöldre kifőstött rácozzattal van védve, hogy a macskák oda be ne férközhessenek, lévén a kisablak sok mindenféle apróságnak raktárhelyisége. Ott tartanak: olajosüvegeket, poharakat, virágot stb.

A régi házakon a szobához egy vagy két ablak szolgál. Ha egy van, azt a homlokzat felől helyezi el; ha pedig kettő, akkor a második az udvar felől van. Az előbbit nem a homlokfal közepén vágják, hanem az udvar felől eső sarokhoz közelebb, hogy az asztalnál nagyobb világosságot nyújtson. Az ablak részei: *ablaksasok* (szárfák) és fölül a *főfa*; az egész ablakkeretet pedig *ablaktoknak* vagy *ablakbélésnek* nevezik. Régebben az egészen kis ablakoknak nem volt tokjuk. Az ablaküveget besározták a falba. Az ilyen ablakot – természetesen – nem lehetett kinyitni.

Az ablakok bélelése deszka. Az ablakok némelyikén télen-nyáron redők vagy deszkatáblák függenek. A két ablakszárny többnyire 6 ablaktáblás. Az ablakok farészeit vörössárgára, kékre vagy zöldre főtik. Az ablakok s ajtók fölött tenyérnyi szélesen áll ki vízszintesen az *ablakföli* („puócza”). Ide kerül

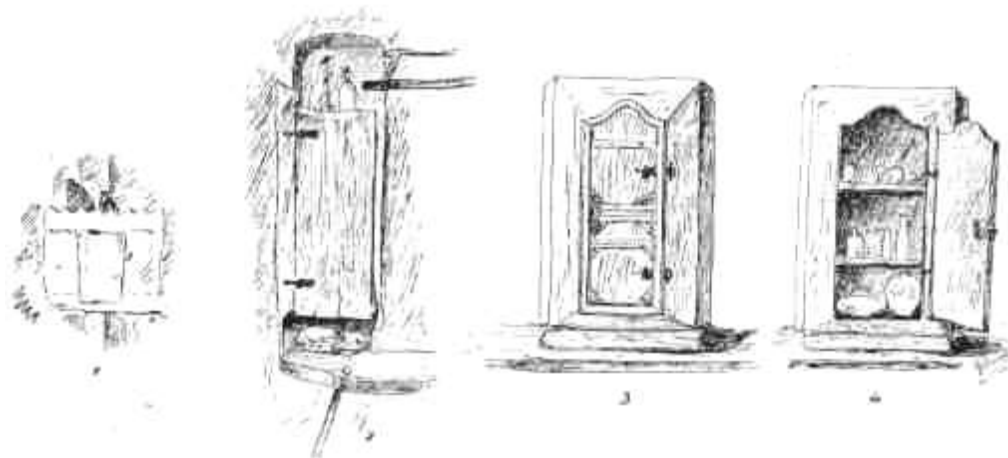
föl a méces, gurgula (sótartó), ókula stb. A szoba két belső falának egyikébe, ha a fal elég vastag, *vakablakot* vágnak, a hova a különböző apró üvegeket, fésűt stb. helyezik. A régi házakon a szoba utca felől eső falán, közel a mennyezethez, a két ablak között ökölnyi nagyságú *szellőztetőlyukat* találunk, melyet télen, hogy a hideg be ne hatoljon rajta, ronggyal vagy sárdugóval zárnak el.

A szoba *bútorzata* („hunvalu”) egyszerű s kevés darabból áll. A szoba utczára eső részének a tornácz felől való sarkában van mindenütt az *asztal*, mely régen kivétel nélkül tölgyfából készült. Egyes helyeken 100 éves ily asztalok találhatók. Ügyesebb helybeli emberek készítették. Szerkezetük nehézkes, lapjuk alatt nagy asztalfiókkal a kenyér s a mindennap használatban levő eszközök számára. Az ily fiókos asztalt, kihúzható fiókja után, *kihúzóasztalnak* neveznek. Lábai, melyek hullámzatosan fülő kivágásokkal ékeskednek, keresztben állanak, alul négy szögletben futó s szintén kivágásokkal talpakba kötve.

Az asztal körül, a két fal mellett s néhol az asztal harmadik oldala felől szintén *tölgyfapadok* húzódnak. Ezek újabban karfásak. Éjjel – a szükséghez képest – a család valamelyik tagjának fekvőhelyül szolgálnak. A rövidéi)) karos padot széknek is nevezik. Az asztal melleit levő sarokban, a régi házaknál, *fali* vagy *szegletalmáriom* áll. Ez egyik legsajátságosabb bútora a szobának. Ilyet újabban már nem készítenek. Ezl, a padozattól számítva, mintegy méternyi magasan állították a falba. A falakat a saroknál $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ m. hosszúságban és 3-4 dm. szélességben kissé bevágták, háromszögű deszkából (a fal hajlása szerint) 2-3 polcot helyeztek oda; ekként egy ily falialmáriom 2-4 rekeszre osztott. Kivülről aztán a fal derékszögű hajlására mintegy átlószerűleg deszkát helyeztek, mely vagy egészében alkotta az ajtót, vagy a közepe táján vágtak erre ajtót.

A falialmáriomot néhol fehérre meszelik. Találtam – Milejben – egy kis álló almáriomot is, (3., 4. ábra,) mely egy méter magas és $\frac{1}{4}$ méter széles. Tölgyfából készült. Ajtaja többszörösen pántozott. Mozgatható s bárhová állítható. Rendes helye az asztal mellett húzódo pad összeszögelésénél van. Belül polcozott. A falialmáriomokban bort, pálinkát, kenyeret s más apróságot tartanak.

A falialmáriomot néhol egyszerű polcz helyettesíti. Ezt is a szoba egyik sarkába helyezik, hová úgy illesztik be, hogy átlószerűleg áll a sarokfalakra. Az itt bemutatott polcz (1. ábra.) mintegy 3 dm. hosszú s vízszintesen élére állított létrához hasonlít.

Fa-lialmáriomok.
Náprádfáról. 2. Várfödéről. 3-4. Milejből.

Az asztal fölött egyik vagy mind a két oldalon *tálas* van elhelyezve. Magasan függenek az ablak fölött, közel a mennyezethez. A tálasok a közepük táján vízszintesen futó polcz által két részre osztatnak.

A felső részen a tulajdonképeni tálas, melyen a diszesebb tányérok, tálak állanak, élükkel egymás mellé állítva, az alsó rész pedig részben fogast helyettesít s más egyéb tárgyak odafüggesztésére szolgál. A felső részének 2-3 tarlófájára erősítve fűt végig a különféleképen csipkézett karfa. Éhez támaszkodnak az edények. A tartófa néha magából a karfából nyúlik le. A tálas alsó része, mely egy meg lehetőszen széles deszkából áll, ritkán csipkézett. A legtöbb tálas ezen alsó részét függélyes deszkák 2-3 részre osztják. Némelyiken, a szélen, a törülköző részére kis

ezzen alsó részét függélyes deszkák 2-3 részre osztják. Némelyiken, a szélen, a törülköző részére kis

ládaszerű úrt formálnak, oldaldeszkáiba könnyen forgó pálczát helyezve. Erre kerül a törülköző, melyet egyszerűen rávetnek s miután a bot forog, tetszés szerint húzzák egyik-másik felét, fölebb vagy lejjebb, a szerint, a mint a használatnál szükséges.

Van olyan tálas is, melynél az alsó rész deszkájának közepe táján fiókja van, melyre a földtábla, a két szélén levő forgón függélyesen ereszkedik le. Ha bele akarnak nyúlni, a földtábla alsó élét egyszerűen föl-emelik. E fiókba apró tárgyak: borotva, kaszakő, pohár, orvosságos üveg stb. kerülnek.

A tálas – mint már említők – fogasul is szolgál, azért több-kevesebb faszeg, fog van beleverve. Ezekre a fogakra sok mindenfélét ráakgatnak. Mint képeinken másutt is láthatók, rájuk kerül: reszelő, csutora, szentolvasó, továbbá tarisznya, kalap s más ruhadarab.

Régies parasztszoba belseje.

A tornácz felől való fallal szembeeső fal mellett áll, egyvégben, a két ágy. Régebben a szobában csak egy, legfőlebb két ágy volt. Az egyik a *vetett-ágy*, vánkosokkal, párnákkal magasra megvetve, a másik a *gyerekágy*. Most a legiőbb helyen két vetettágyat s ezek mellett *gyerek-* v. *hőmbölgőágyat* találunk. Ez a gyerekek ágya. Éjjel alszanak, nappal pedig hőmbölyöghetnek rajta, mert nincs megvetve ágyiruhával. Nappal a felnőttek is ide dőlnek le, ha főnjáró betegek, vagy fáradtak. A kályha és a tornácz felé eső fal között van a rendes helye.

A nagyobb gyermeknek istállóban, konyhában háltak. Az ágyak magasak, vékony lábon állók, rendszeren fenyőfából készítve. Hajdanta tölgyfából készítették az ágyakat és pedig maguk. Az ágyba – aljnak – roz- vagy

árpaszalmát tesznek. Néhol a szalmára „bödücz” (szalmazsák) jön, mely szintén szalmával van megtömve. Bödücz különben minden háznál van. Ezek a legtöbb helyen arra szolgálnak, hogy a kik az ágyba nem juthatnak, maguk alá vetik a földre s rajtuk alusznak. A szalmára, illetőleg bödüczre lepődőt teritenek.

A hol párnát, dunnái tesznek a szalmára vagy bödüczre, ott azt húzzák le lepődővel. A lepődőt régebben kóczból szőtték s télen is csak azzal takaróztak. A dunnákkal és vánkossokkal magasra vetik az ágyat, *ágytakaróval* befödik.

A párnákba több helyütt nem fosztott, hanem vágott tollak vannak. A tyúk- és pulykatollat a tuskón szekerczével összevagdadják, minden fosztás nélkül. A takaróra fölül vánkost helyeznek. A takaró régebben, kivétel nélkül, kék alapszínű, fehérvirágos vászon volt. Mostanában rendesen karton. Ünnepnapokra, vagy ha vendéget várnak, rendesen a díszesebb terítőt veszik elő.

Egyvégbe épített s 3 derékből álló ház Zebeceken.

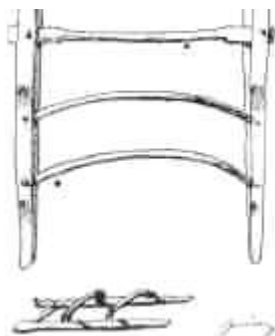
A két vetettágy között vagy a kályha mellett levő valamelyik sorgyikban, magas lábakon vagy székeken díszleg a *tulipános láda*, a mit újabban a *sublat* kezd egészen kiszorítani. A sublatot a két ágy között vagy az utca felől eső fal két ablaka közé helyezik. Ezekben ruhát tartanak.

Az ágyak valamelyike fölött vastag madzagon húzódik vízszintesen a *ruhatartó rúd*, előtte pedig a másutt is jól ismert formájú *hátasszékek*. Ezeket még mindig maguk készítik. A támlájuknál rendesen szivalakú, oldalt erős hajlású kivágásokkal. Találni köztük 100 éveset is.

A *bölcsőt* is valamelyik ágy elé helyezik. Hetesben a bölcsőbe, a benne fekvő gyermek feje fölé *szem fát* helyeznek. Ez két, egyik végükön keresztbe

megerősített fa, melyre félkör alakúlag két vesszőt erősítenek. A szemfára ruhái terítenek, hogy a legyek a bölcsőben nyugvó gyermeket ne háborgassák. Élőbbet többnyire *pallóteknőben* vagy kimustrált *sütőteknőben* fekdűt a kisgyermek.

Hetesben sok családnál ma is így van. Az anya rendszeren teknőtől együtt vélte föl a gyermeket szoptatáshoz, s ugyanígy vitte ki nyáron a munkához. A teknőt alul, két helyen, a bronzfélével körítik, hogy a ringatásban el ne kopják. Madzagnál fogva ringatják. Az ilyen pallulekenyűnek, midőn a gyermek befekszik az ágy alatt van a helye.

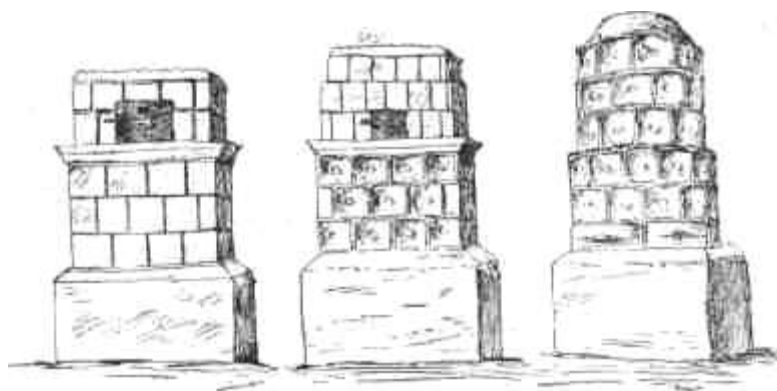

Szemfa a bölcsőnél.

Régebben a szobai bútorok elmaradhatatlan kiegészítője volt a *szövőszék*, („szőjüszik”); melyen az asszonyok, leányok szőttek. Többnyire csak télen volt a szobában, nyáron széjjelszedve, a padlásra vitték.

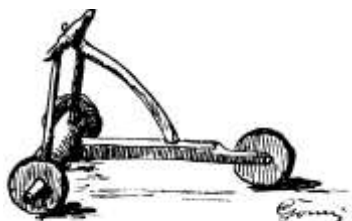
A szoba *kályhája* mindenkor a konyha felől húzódó közös fal mellett van és pedig rendszeren a közepe táján. Göcsejben és Hetes egyrészében az u. n. *tálaskályhák*at rakják; t. i. a kályhaszemek négyzetet képeznek, tálalakúak, mélységükkel befelé fordítva. A kályha három részből áll. Alapul a kályhafal szolgál, tömésből, melyet tömés után a széleken lefaragnak. A régi kályhák körül *töltés* is volt, l. i. a tömésből padot hagytak. Az alapot téglából s vályogból is készílik. Fehérre meszelik. A falra rakják a tulajdonképeni kályhái, melynek alsó fele négyzetletű, a felső fele pedig henger alakú, lapos tetővel. A négyzetletű rész meglehetősen széles peremből áll. Ez a *kályhavalla*. Ennek sarkára teszik a kősöt és a sőtörő mozsarai, a falfelé eső részen pedig a foklákat szárogatják.

A kályha tetején a lepsi és lábos nyernek helyei. Valami mindig van fönn. Néhol a kályha oldalába négyzet alakú vassülöket helyeznek. A kályha körül itt-ott karosszék vagy pad húzódik.

Cserépkályhák.

A kályha előtt talál helyet a hosszabb-rövidebb *állósék*, a már állni, de még járni nem tudó gyermekek részére. Ez lóczaalakú, 4 lábbal. A deszkája közepén kerekre kivágott. Itt van a helye a *gyerekjárkálónak* is, mely a félig járni tudó gyerekek részére készül; 3 kerekű. A kisgyermek a fogantyújánál fogva maga előli tolja.

Gyerekjárkáló.

A kályha mellett levő egyik üres sarok a *gyereksarok*. (Gyeréksorgyik.) Itt kell a gyermekeknek meghúzódnuk. Ez az ő szerük.

A szoba közepén van elhelyezve a *keringölő*, mely a szobaföldtől a mestergerendáig érő, karóvastagságú függélyes tengelyből áll, melynek alsó részéhez 10-15 hónapos gyermek láb- és törzshosszúság-

magasságú vízszintes mellék-tengely van illesztve, ellátva ivalakú befogóval. A tengely felső része pánttal van a gerendához erősítve, alsó része pedig a padlózatba helyezeti, kivájt lakarikában nyugszik. A gyermeket a melléktengely és befogója között levő ürbe teszik s a könnyen forgó készüléken a gyermek játszva mozognál s tanulhat járni.

Ma már igen ritka házban találunk keringölőt. Ez megvan Muraköz horválajkn lakosainál is.

A szobaajtótól balra egyszerű *ruhatartó fogasok* vannak a falba verve.

A *törülközőnek* rendszeren külön fogasa van, ez a *kendő- v. törülköző-tartó*. Az ajtó mellett függ ez is. Néhol közvetlen a mestergerenda alatt nyer

Egyvégbe épített ház, szoba, konyha, kamra, istálló és pajtából. Előtte éléskamra. Szilvagyőről.

helyet. Ez esetben felső részét a mestergerenda alsó lapja alkotja. Alakja, nagysága különböző. Az egyiknél a függélyesen lefutó téglalaaku deszkának fölül is, oldalt is peremei vannak. Az átellenes két oldalperembe vízszintesen egy gömbölyű „fogu” fút. Ez forog. A fogóra helyezik a törülközőkendőt.

Az ajtó mellett találjuk még a megszokott alakú *szentelt víztartót*. Az utca felől eső ablakok között helyeződik el a *tükör*. A falióra az ajtóval szemben levő falon, a sublat vagy láda fölött lógg. A *képek* rendesen szent-ítárgyak vagy a királyi családot s Kossuth Lajost ábrázolók. A szoba három ablaka között lógnak. A módosabb embereknél újabban szekrények is vannak s a szobákat kipadlóztatják.

A *mestergerenda* fölött levő ür egész szertár. Tartanak ott evőeszközöket, borotvát, könyveket, okmányokat, cziterát, dergálulapiczkát, áspat, lábbelieket. Régebben, disznóölés után, a háj is ott száradt 14 napon át. A mestergerendára rendesen fölvész a ház építésének idejét.

d) A konyha.

A konyha, mini említők, régebben a szobát is pótolta. Nagyobb volt jóval a mostaninál. Mintegy kétszerakkora. Ablaka nem volt, csak egy négyszögletű lyuk, a „*tolitu*”. Ennek az ide-oda tolható deszkáját, ha füst volt, félrehúzták. A konyha közepén nagy, embermagasságú kemence meredt; hogy tetejét elérjék, székre kellett állani. Ez adta a meleget. Tetején szárogatták a gyümölcsöt s a szállási nyerő koldusok szintén olt aludtak. De a családbeliek is feküdtek rajta.

A kemenciét szalmás sárból csinálták. Először deszkákból s dirib-darab fákból bolthajtást róttak össze s a sárt ezekre rakták. A fát kiégették, a sárfalakat pedig fűtéssel kiszáritották. A midőn a falazat már száraz volt, kívülről simára lefaragták.

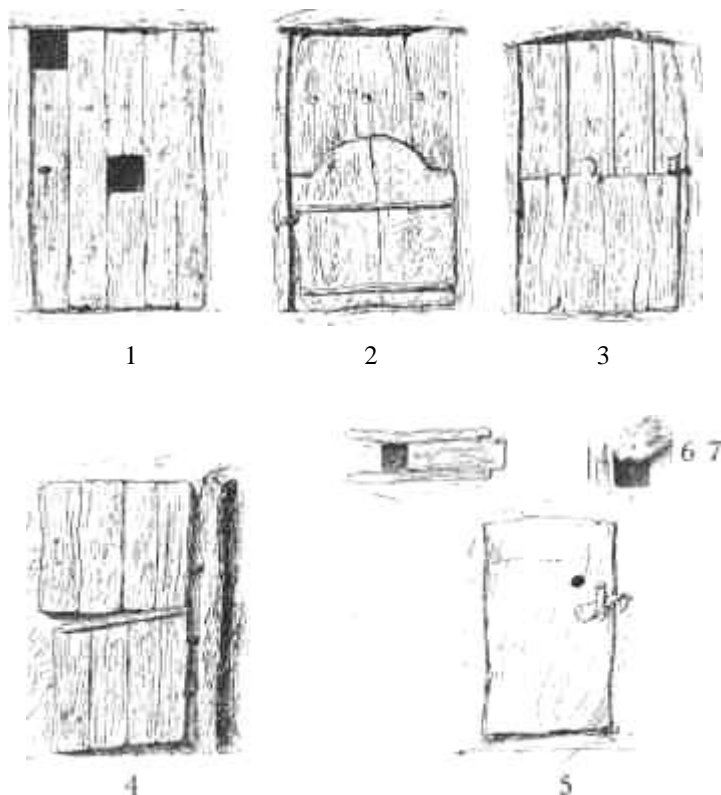
Az ilyen konyhában megvoltak a legszükségesebb szobai bútorok, mint: asztalok, padok, hatos-, karos-, kisszékek s ágyak. Ezeket maguk faragták szekerczével, tölgyfából. Ha a család számosabb tagból állott, a konyha körül volt rakva ágygyal. Éjjel a család egyes tagjai a kemenczék körül levő padkákon s a földre szórt szalmán feküdtek. A szobát a régiek nem kedvelték, mert az csak „szürött” meleget adott. Magam ily szobát pótló konyhát nem láttam; az öregek bemondása után irtam le.

A mostani konyhák is elég téresek, de a szoba nagyságai csak a régi, mintegy 50-60 év előtt épült házaknál érik el. A konyha ajtaja, valamint a ház minden más derekáé, a tornáczból nyílik. Többféle.

A legrégebb s egyúttal legegyszerűbb az egyszárnyn, 3-4 szál vastag, bükkfadeszkákból összeillesztett teljes ajtó, melyen semmi vasrész nincs. Az egyik deszka két végét alul s fölül a szélen hosszabbra hagyva, gömbölyűre kifaragják, melyekel a félfákba vájt lyukakba eresztenek s ezekben forogva lehet az ajtót ki-benyitogatni. A deszkák két vízszintesen futó négyszögletű

fára szegezvék. A deszkákat régebben csak fejszével, szekerczével nagyolták le. Gyahilásról szó sem volt. Persze, nem is simultak jól egymás mellé. Néha széles „vigyor” (rés) volt köztük, ha ugyan léczel nem szegeztek rá.

Az ilyen régi ajtókon egy-két, négyzet alakú űrt vágnak, alul, felül vagy középen. Az űr az ajtó alkatrészét képező egyik deszkával egyszélességű, tehát körülbelül 13-14 cm. A felső a füst kieresztésére szolgál azon esetre, ha a konyhában nincs senki s az ajtót be kell tenni. Azért mondják *füstjáró-lyuknak*.

Konyhaajtók.

Különbözik e régi ajtóknál a felső végnél az egyes deszkák között annyi s oly széles nyílás, rés van, hogy azok között is utat talál a füst az elszállásra. Mert a régi göcseji s hetési házak konyháiban sehol sem volt s ma sincs kémény, tehát a füst csak az ajtó nyílásán szállhat el.

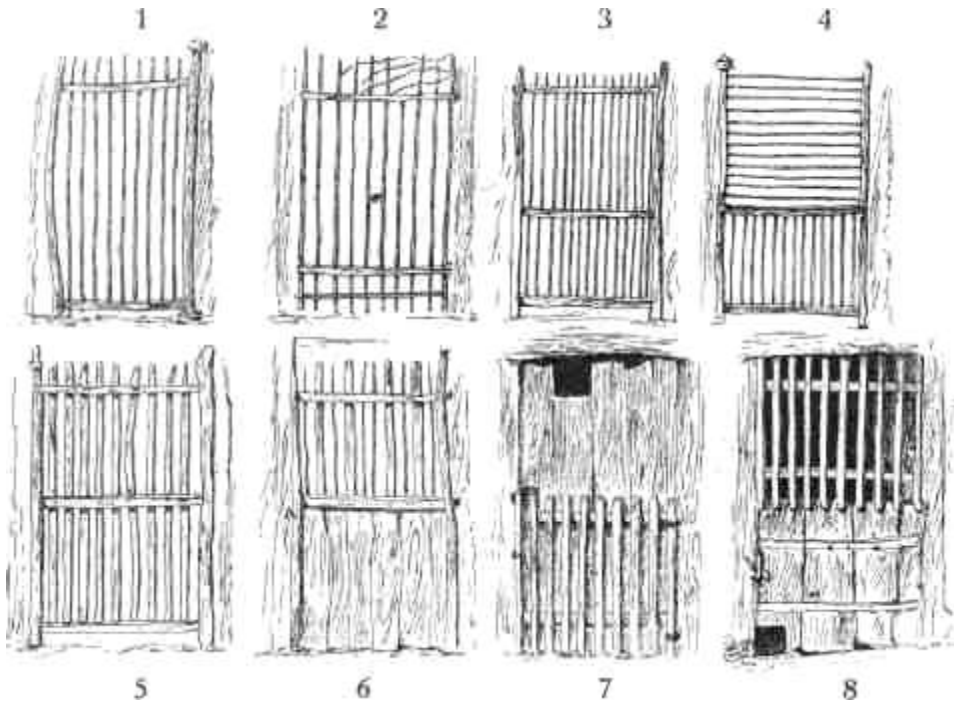
Az ajtó *zárja* rendszeren *fatolóka*, kívül vagy belül, fia a zár belül van, madzaggal rángatják előre vagy hátra. A konyhaajtó középső s alsó részén vágott lyuk a *macskajárólyuk*. Ezeket a macskák részére vágják, hogy éjjel szabadon járhasanak be egerészni. Némelyik *födővel* v. *tolózárral* van ellátva, (1., 6. és 7. á.) hogy szükség esetén a macskák elöl el lehessen zárni, a liikor l. i. van mi felteni azoktól.

A konyhaajtók legtöbbször két részből áll: a *belső- s külsőajtóból*, avagy *alsó- s felsőajtóból*. A belsőajtó mindig rendszeres nagyságú ajtó, a külsőajtó

pedig néha jóval kisebb, csak felényi. A külső- s belsőajtó távolsága ajtószárfa szélességnyi. Az egyik t. i. a szárfa belső, a másik a külső sarkára támaszkodik. A belsőajtókat, mintán nagyon befüstölődnek, sikálóval vagy fehér földdel meszelik be. A külsőajtóknál rendszeren csak az u. n. *cséréig-* vagy *seráglóajtó* teljes nagyságú; a többi deszkaajtó mintegy félakkora.

A külső deszkaajtó felső széle ívalaku vagy vízszintes, 2-3 függélyesen futó deszkából összeróva, avagy deszkakerítés módjára több keskenyebb deszkából összeütve. Némelyikre két vízszintes léczet szegeznek, melyek az erősebb összetartást szolgálják. Külső ajtóul kevés helyütt találunk léczajtót.

A cserényajtókat több változatban készítik. A legegyszerűbbek az 1., 2. és 3. sz. ábrákon láthatók. Ezek az ajtók keresztfáiba függélyes s egymással párhuzamosan mogyorófaágak futnak, melyek a keret alkatrészét tevő két vízszintes lécz közül a felsőn keresztül vannak húzva, az alsóba pedig beleerősítve. Ezen ajtók alul rendszeren forgón járnak. Zárjuk a lehető legegyszerűbb. Fölül az ajtófélfába erősített faszegre iszalaggal vagy madzaggal kötődik.

Külső konyhaajtók.

A többire nézve az itt közölt ábrák elég fölvilágosítást nyújtanak. Ha a cserényajtó egy-egy vesszeje valamely részen kitörik, ott – addig, míg mással pótolhatják – mintegy foltozásul, a többi vessző közé, keresztbe, ágakat fonnak. Az 5. sz. ábra már fejlődöttebb, melynél léczek vannak a vízszintes hűzódó tartótécsekre szegezve. A 6. és 8. sz. ábrákon látható ajtók a külsőajtó és cserényajtó összetételei. Hogy az összetétel még czifrább

legyen, a 6. számúnál az ajtó felső részén lécz és vessző alkalmazását találjuk, keverten. A 4. sz. a. levő szintén régies ajtó. Kettős: alsó- s felsőajtó elnevezéssel.

Ha a konyhában foglalatoskodnak, mind a kettőt nyitva tartják, télen pedig az alsóajtót bezárják, hogy a hideg ellen részben védekezzenek. Az ilyen kettős ajtónak nincs külső ajtaja.

Hajlitott ház, Kiszigetről.

Az itt elősorolt ajtókat maguk a gazdák készítik, keményfából. A cse-tényajlók keretei, tartói néha berek- vagy fűzfából készülnek. A hozzájuk alkalmazott vesszők rendszerenogyorófából valók.

Az alsó- s külsőajtók arra szolgálnak, hogy a konyhát, midőn a belső-ajtót nyitva tartják s konyhai füstnek szabad útja legyen.

A kéménytelen konyhákban néha oly nagy a füst, hogy csak mélyen lehajolva lehet bennük járni. Ha a deszkából készült ajtót ilyenkor csak félig is behajtanák, a füst földig leereszkednék, míg a külsőajtó betevése mellett a füst kitódulása nincsen gátolva.

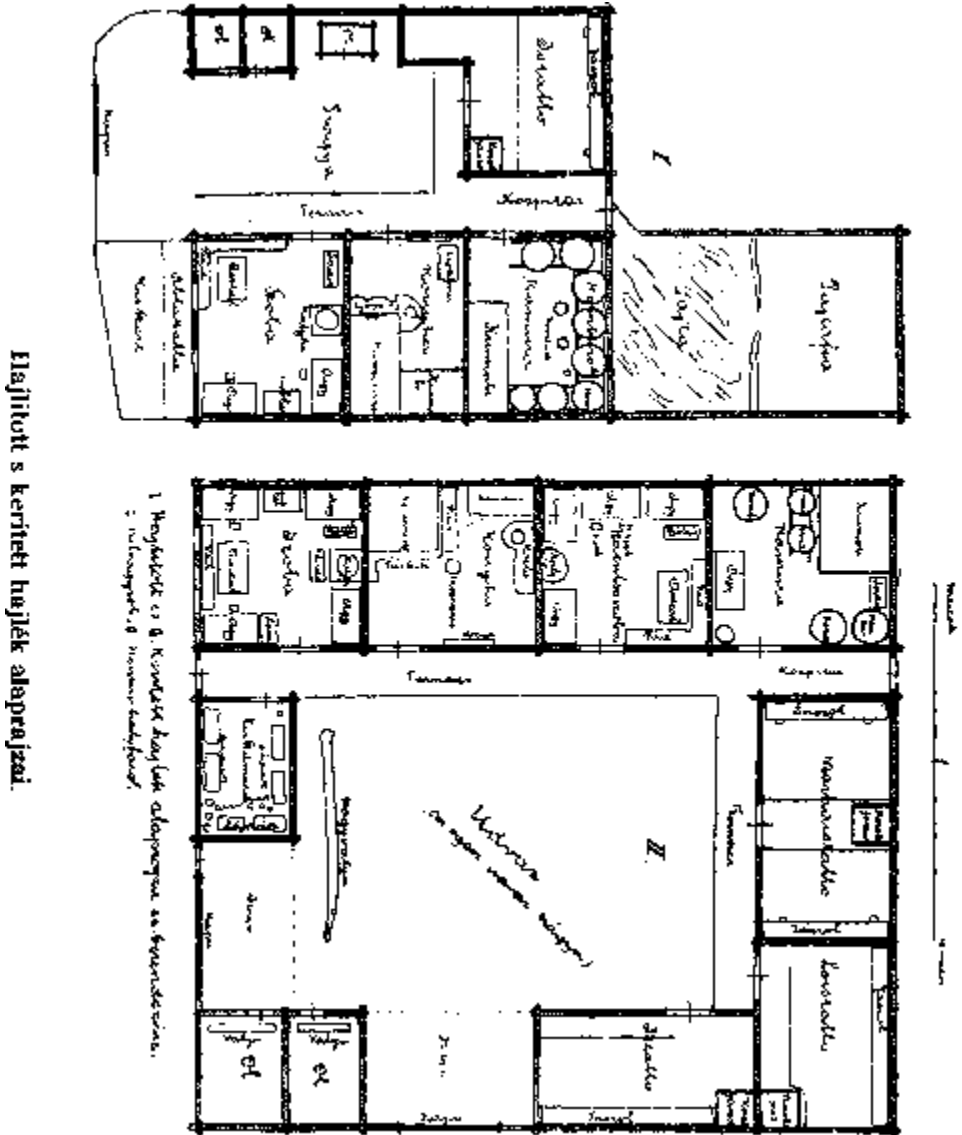
Az új téglaházaknál ritka helyen alkalmaznak külsőajtókat. Nincs is rájuk szükség, mert rendszeren magasan épülnek; háziállatok nem férnek oly könnyen a konyhához; no, meg kémény is vezet a konyhából, a füst kieresztésére az ajtónál nem kell tekintettel lenni.

A konyhából a régi lakásoknál alacsony, szűk kis ajtó vezetett a szobába. Itt-ott a régi házakban találunk még ily ajtót. Alig 120-130 cm. magas, tehát a fölnőtt egyénnek csak erős lehajlással lehet rajta átjutni. (431. old., 5. ábra.)

Könnyebb közlekedés céljából építették a falba. A konyhából, főleg a régi patriarchális világban, a midőn néhol 25-30 családtag lakott együtt s 3-4 asszony forgolódott a főzésnél, igen gyakran kellett a szobába járni, különösen ebéd s vacsora alkalmával, tehát megvolt a gyakorlati haszna. Ma már nincs rá szükség s az újabban épített házaknál el is marad ez a kis ajtó.

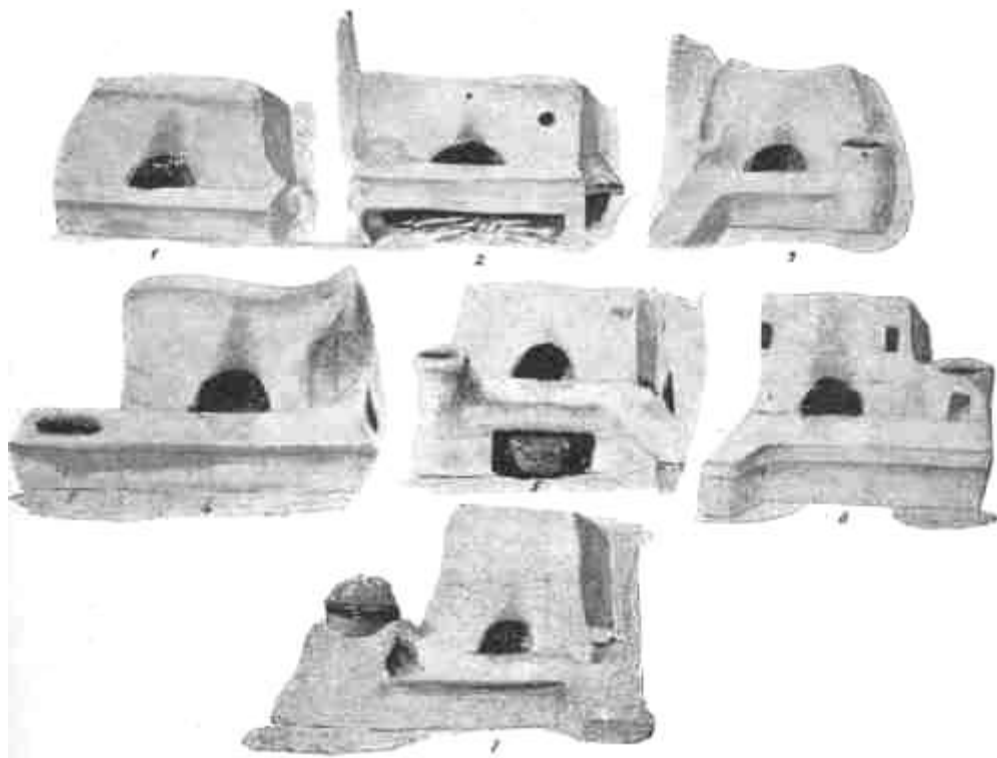
A konyha *ablaka*, mely hátul van, igen kicsiny, alig nagyobb, mint egy könyv. Néhol egyszerűen kis üvegdarabot sároznak a falba, kerekén. A konyha tehát inkább a nyitott ajtón nyeri a világosságát.

A konyhának jó harmadrészét, néhol – hol a konyha kisebb – csaknem a felét a *kemencze* foglalja el. Mindig a szoba felől eső részre van he-

lyezve. A kemenczét 6-8 dm. magasságú alpra készítik. Ezen alapot polyvás sárból verik be; széleibe szúrják bele a mogyorófakarókat („csapufákat”) köröskörül, négyszögletűen, melyek a kemencze vázát alkotják. A csövek 1-2 dm. távolságra esnek egymástól. Kilyukasztott felső végükbe, vízszintesen, ugyanoly vastagságú fákat illesztenek. Az egész vázat aztán

kolbászszal vagy *csurkával* (sározott szalma) vízszintesen futólag befonják s azután polyvával kevert agyagos sárral kívül-belül besározzák s legvégül kékes agyaggal, az u. n. sikálóval besikálják. A karók a kemence használataival idők folytán kiégnek s csak a megkeményedett sárfalazat marad. A kemenczék alakja Göcsejben, nagyjábn egyforma, mint a bemutatott rajzaink is mutatják. Rendesen négyszögletűek. Magasságuk különböző. Némelyik, fölfelé keskenyedve, csaknem a mennyezetig ér.

Konyhai kemenczék.

1. Kiszzigetről. 2. Kálóezfáról. 3. Cserta mellékéről. 4. Várföldről. 5-6. Radomszról. 7. Kiszzigetről.

Hetes egyrészében a kemence jóval alacsonyabb. Körülbelül egy közönséges ember válláig érő. Ezt az alakot a vendektől vették át.

Némely kemence két oldalával a szoba felől esik és a hátsó falhoz támaszkodik. Ily esetben a ház falának azon részét, mely egyúttal kemence falul is szolgál, tömésből, sárrakásból készítik, nehogy a fal – melyet rendes körülmények között régebben boronafából róttak össze – meg ne pörköldjék, ki ne gyulladjon. A magas, keskenyebb kemenczék oldalai szabadok, úgy, hogy mellettük köröskörül el lehet járni.

A kemence alja körül futó lóczaszerű peremet elől *tűzhelynek*, oldalt s hátul *kistűzhelynek* nevezik. A tűzhely némelyike alatt üres tért hagytak vagy vágtak; ez a tűz helyalja. Ide rakogatják össze a tüzeléshez szükséges fát. A kemence elején alul van a félkör alakú *kemence szája*, melyet fa-

táblával földnek el. Néhol fölötte van a *kemenczelyuk*, a melyet különben legtöbb kemenczénél az oldalfalban vágnak. Dugója agyagföld.

A kemencze valamelyik két első sarkán néha háromszög alakú „*foklikat*” hagynak, foklyafa tartására. A kemencze alját, melyen sütnek, „*hiök-künek*” nevezik. Cseréppel, vassalakkal és kövecscsel rakják ki, rá – néha

Három oldalról kerített hajlék, Döme földéről.

a trágyadomb aljáról – SZÍVÓS agyagföldet vernek le, sulyokkal vagy kövecscsel.

A *kemenczeháta* egészen lapos vagy közepe felé bemélyedett. Rajta tartogatják a tejesfazekakat, tálakat; ez a tökmag-, fokla- s kenderszárogató. Egyes helyeken a katlant is a kemenczéhez építik és pedig elől, a kamra felől eső sarkon. Tűzhelye közös a kemenczével. Ha magasabb, akkor a váza ennek is czövekekből, fakarókból áll s készítésének módja olyan, mint a kemenczéé. Az ily katlan köralaku, 3-4 dm.-rel magasabb a tűzhelyénél.

Néhol a tűzhely meghosszabbított részében készítenek katlant, mely esetben az a tűzhelyel egyszintájú. Ez utóbbinak a konyha földjénél, a másikkal meg a tűzhelyel egyszintában van az ajtó.

Sok helyütt a katlan külön van, de egészen a kemencze mellett. A tűzhely fölén, kerületének megfelelő űr van. Abba helyezik a *vasfazekat*. A katlanban a disznóknak főznek tököt, burgonyát. Előtte szintén főznek fazekakban.

A kemenczealját a szoba felől levő közfallyal kemenczeszáj magasságnyi fal kapcsolja össze, mely falnak a tűzhely felől eső része be van mélyítve. Ez a mélyedés a *tűztakaró*. Oda takarítják a parazsat. A tűzhely a szoba fala mellett is meghosszabbul s mintegy peremet alkot. Ez a rész szolgál tűzhelyül a szobai kályha torkának, kemencze szájának.

Hetesben a kályhaszája előtt levő tűzhely téglából rakott vagy sáрозott, melyet falábak tartanak. Télen itt, nyáron pedig a kemenczeszája előtt raknak tüzet a főzéshez. Hetesben pedig az alacsony, lapos kemencze hátán.

A kemence mellett eső konyhai falon fecskefészek alakú *gyűjtőtartó* van kivájva.

A szobai kályhát a konyhából fűtik. Néhol, főleg Hetesben, a „kálhoszájo” fölött mintegy 1 dméter szélességű, sároszt perem van, a „zebüföli”, mely a szikrák fölfogására való. A kályhaszája mellett s ha a konyhából ajtó vezet a szobába, akkor ezen van a *foklalik*, mellette több helyen a besározott fazékkengyel, a fokla tartására.

Három oldalról kerített hajlék, Náprádfáról.

A fában bővelkedő helyeken minden apróságért, még egy tök sütéséért is befűtenek. Régebben pedig Göcsejben a konyha tűzét soha sem engedték kialudni, mert gyufa nem létében nehezen tudtak tüzet gyűjtani. A parázsra estelenkint tuskót tettek s ez föntartotta a tüzet.

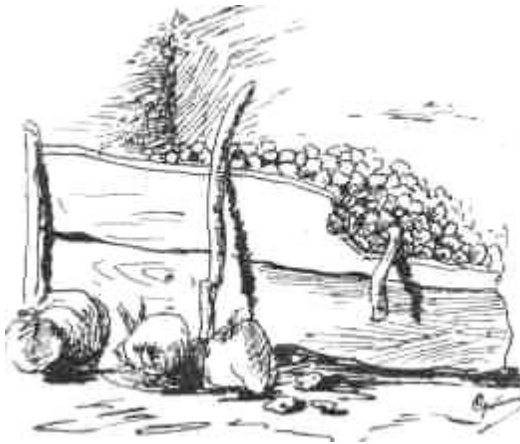
A konyha falának egyrésze körül erős, hosszú *bükkfapadok* húzódnak, melyeken vízessajtárokat, fazekakat tartanak. A belső sarokban van a *kat-*

Minden oldalról kerített hajlék, Pákáról. (Lászlóháza.)

rucz, (borító,) a hízó ludaknak. A hol ez nincs, ott a lúdhízalásnál a sarkot köralakulag levért czövekekkel kerítik el s alul a ludaknak – aljul – szalmát szórnak.

A nagyobb konyhákban néhol a szabadon álló belső sarkot késő őszszel deszkával háromszög alakban elkerítik s oda burgonyát vagy tököket raknak.

Burgonya és tök a konyhában.

A konyhaajtótól bejövet a tornácz felől eső hosszabbik fal mellett van a konyhai nagy *tálas*. Embermagasságnyi s $1\frac{1}{2}$ -2 méter hosszú, 3-5 dm. széles. Három részből áll, mint: *alsó* s *felsőtálasból* és a *polczból*. Négy, földbe vert lábön áll. A két belső láb a fal boronájához van szegezve, hogy a lábos ne mozogjon. A polcz egy deszka, a négy láb fölött, melyre fazekakat s egyéb konyhai tárgyakat raknak. A két tálas vízszintesen futó külső fáiból befelé, haránt a falig sűrű fogak futnak le, ez a két edénytartó egymás alatt úgy

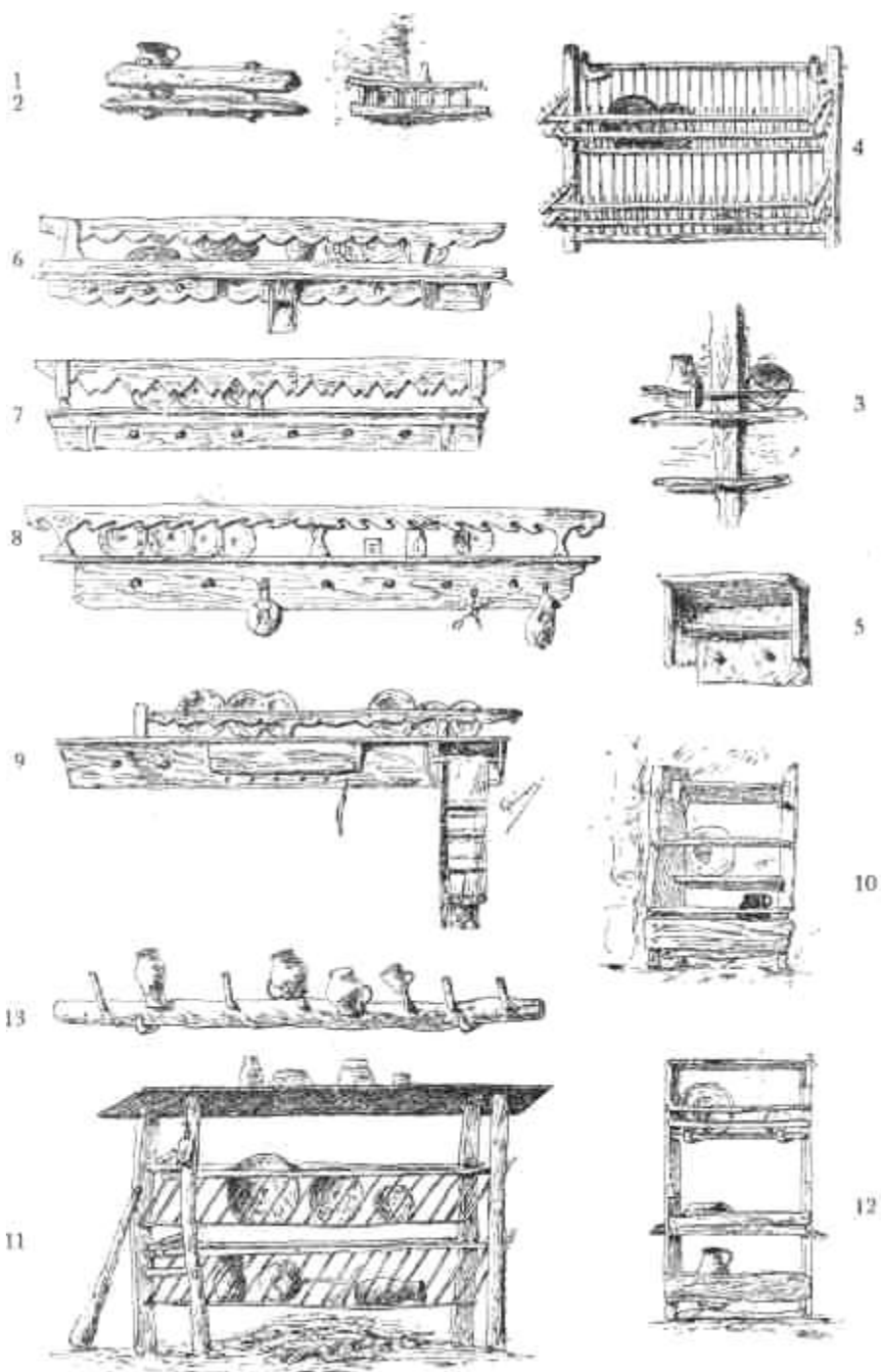
áll, mint az istállóban a jászol fölött levő u. n. „seráglo”. T. i. alsó része a

tálas belső lábaihoz a felső pedig, rézsút, a külső lábaihoz támaszkodik. A fallal mintegy 40° szögben áll. Ebbe a két sor edénytartóba mindennemű konyhaedényt beleraknak. A tálas alsó, szabad részén tüzelőfát tartanak, ilyen tálas már ritka.

Kerített hajlék, Csesztregről.

A térhez mérten a konyhában több kisebb tálas van; ha pedig itt kevés a hely, a folyosóra helyezik. Egy része álló, másrésze függő tálas. Közvetlen a fal mellé helyezvük. Az állókat, ha magasabbak, felső részüknél faszegekkel a falhoz erősítik.

Tálasok.

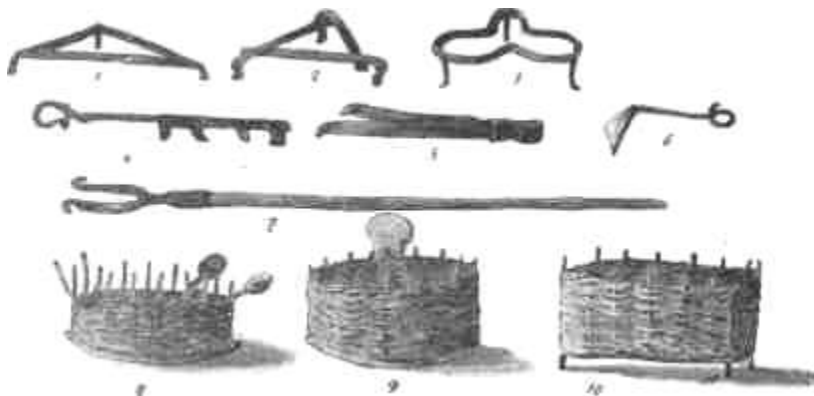
Az álló tálasoknak rendszeren 3 polcza van. Az alsó polczot kívülről széles deszka köríti, hogy a háziállatok az oda tett vizesedényeket föl ne dönthessék. Mert oda rendszeren ilyen edény kerül. A többi polczot is valamely szűkebb deszka vagy lécz köríti, hogy a behelyezett edényeknek ne csak a fal felől, hanem kívülről is legyen támasztéka.

A hol a konyha e részén tálas nincs, ott másféle tárgynak juttatnak helyet. E helyen van pl. a „kalányos”, mely – mint neve is mutatja – az evőeszközök, főleg a fakanalak tartására szolgál. Alul s a fal felé eső része fa. Az alap félkör alakjához képest, a ráfont vessző is félkör alakúlag fut.

Egyszerű, ősréginek tetsző a konyhai *falfogas*, mely a konyhának a szobai közös fallal átellenben futó falán nyer elhelyezést. Két méter hosszú nyomórúd vastagságú fát tesznek 2 hosszú, kampós faszegre. E fába 8-10 fogat illesztenek olyképp, hogy azok a faltól kifelé irányulnak, mintegy 45°-nyira. E fogasra teszik a fazekakat, bögréket, poharakat. A hol ily fogas nincsen, ott a konyha falának különböző részein szegeznek be 2-3 dm. hosszú faszegeket.

A konyhában talál helyet a „*turuzliésza*”. (Turószáritó.) A szomszédos Muraközéből került ide; alakja s neve is (a horvát *lesicából*) azt bizonyítja. ½ méter hosszú s ugyanolyan széles négyszögletű, hántolt vesszőből font készítmény.

A konyhán kívül a hiél vagy üstök füstjárta részére kötik, rendszeren lánczra, hogy a beletett turo, száradás közben, füstölődjék is. A turoszáritónak egy sokkal érdekesebb fajtájára, is akadtam Kiszzigeten, mely igazi

Konyhai eszközök.

1-3 Vasláb. (Dreifusz.) 4. Vaskulcs. 5. Csipővas. 7. Bürügle vagy kurugla.
8., 9., 10. Kalányos kosarak.

göcseji találmány. Hosszú, ládaalakú. Mintegy 2 méter hosszú, 2 dm. széles s ugyanolyan magas faláda. Külső oldalán 3 sor lyuk van végig fúrva. A konyha falára vagy menyezetére kötik fel.

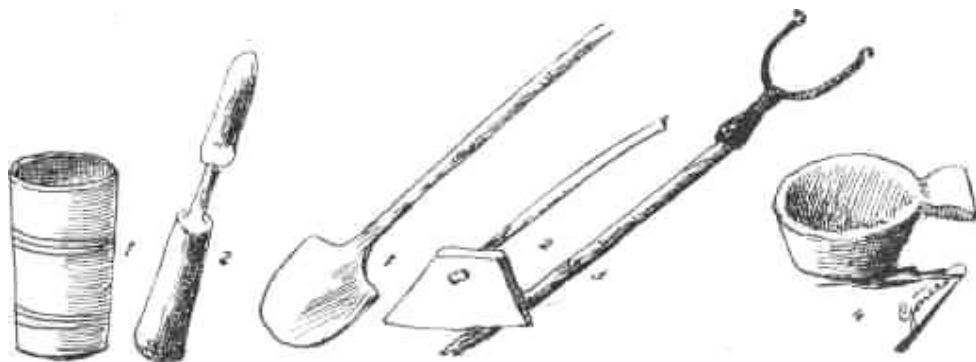
A konyhában tartott tárgyak még: az ajtó mellett a falon: a kalányos kosarak, a *sótörőmoszár*, (Hetesben börsöllü,) a háromlábú *mosogató söntés*, a vízhardó *csigarúd*, mely utóbbi jó másfél méter hosszú, gömbölyű, kar-

vastagságú fa, két végén lelóggó vastag madzagjára nagy kampók lógnak. Ezekre fekete korsókat akasztanak. Ott használják, hol messziről kell vizet hordani. (Ábrája hátrább látható.)

A konyhában tartják néhol a *vizessajtárt*, (egy padon,) az ajtó mellett, ugyancsak itt, a *csávás-* vagy *moslékossajtárt*. A kemenczéhez és kályhaszájához közel eső sarokban a *pemetet*, *szénvonót*, a félköralakú, vassal ellátott, hosszúnyelvű *büröglét* vagy *kuruglát*, a *zsetert*, (fejőedény,) a *melenczét*, melyben az edényt mossák stb.

A konyhában van helye a *foklatartok* nagyobbjainak is. A foklatartok érdekes néprajzi tárgyak, melyeket bővebben a háziparnál lógunk ismertetni.

Hogy a foklát ne kelljen a konyhából a szobába és megfordítva a pita-ron átvinni, e két lakórészt elválasztó falon a 431. oldalon már ismerteteti

Konyhai eszközök.

Sótörő mozsár, sótoró bot, lapát, szénvonó, bürügle, sótartó.

(5. sz. á.) ajtót használak. Ezen az ajtón ökölnyi nagyságú lyukat fúrtak; ez szolgált a fokla bedugására. Azért ezt „foklaliknak” nevezték.

A régi boronás házak konyháiban, mint már érintettük, sehol sincs kémény. A füst az ajtón keresztül, részben az üstökön, részben pedig a hiélon át tódul ki. Hogy a füst a szoba felé ne terelődjék, a konyhaajtó mellett húzódó gerendára deszkát szegeznek.

A konyha- és szobaajtó között levő tornác felől eső fal *külső oldalát* szintén többféle tárgy elhelyezésére használják föl. Néhol ide szorul a *lálás* is vagy *korsopolcz*. A töméses falu háznál a konyha ajtaja mellett egyik vagy mindkét oldalán kivájt hely áll a *vizessajtárok* részére. A korsopolcz többféle. Érdekesebbek az 1., 2., 3. és 4. sz. ábrán láthatók. Ez utóbbi téglalakú keret, melyben függélyes s egymással párhuzamos, vékony vesszők futnak. A keretet – közepén – egy vízszintes lécz két részre osztja. Ezzel és a keret alsó léczével párhuzamosan két más lécz fut, melyek nem a keretbe illesztődnek, hanem kiszökkelnek és két végük a keret két függélyes irányú és egymás fölött haránt futó 2-2 nyelvbe kötődnek. Ezek alkotják a tálas polczát. E polczot alkotó 3 léczen vesszők futnak át, hogy a ráhelyezett edény le ne csúszhassék. Ezt *tálaspolcznak* nevezik.

Némelyik korszópolczhoz a falon függélyesen lefutó boronafát használják föl, (3. sz.) úgy, hogy keresztbe két helyen is élével, vastag deszkát vágnak be vagy a szoba és konyha közfalát alkotó boronák kiálló keresztvégei közé függesztik. Közepén a keresztvég, két végén pedig vastag faszeg tartja. A deszkák és fal által alkotott ládaszerű ürbe kerülnek a vizeskor-

Kerített hajlék, Szilvágyról.

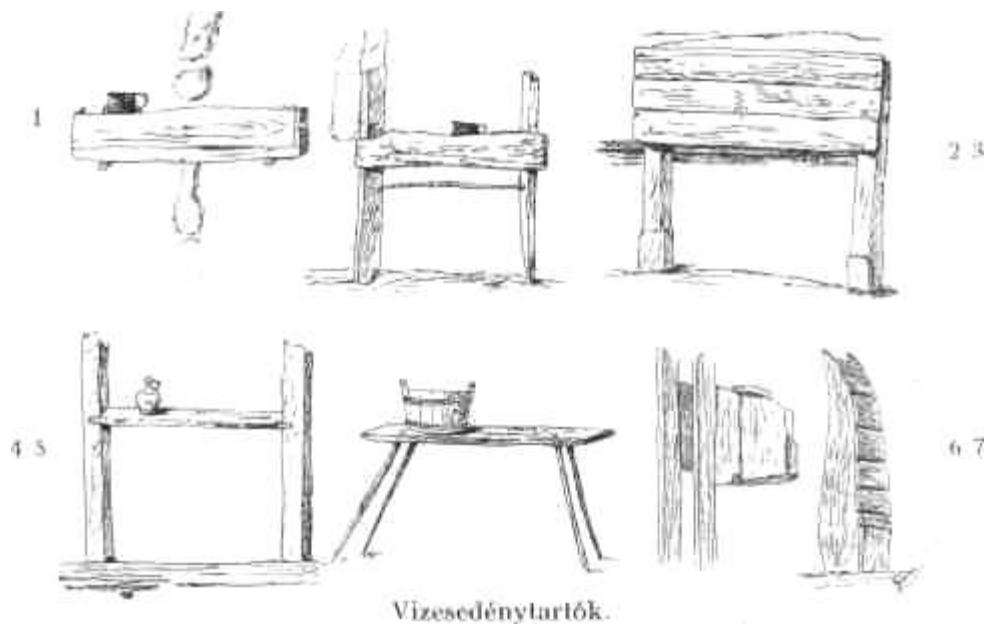
sók. A 2. sz. deszkalábakra van állítva. E lábak 1-1½ m. magasak s egymástól méternyi távolságra esnek. A deszka alatt, erősítőül, még egy botvastagságú fa köti össze. A 2. számúnál a közepén függélyesen lefutó, vastag, négyszögletű fára van kél helyen is rászoritva a *tartó deszka*. A közepén lefutó voltaképen a boronafák végeinek letakarására szolgál s edénytartóul csak mellékesen használják. Felső polczának karfája is van s néha más is kerül rá, nemcsak a vizeskorsók.

Göcsejben s részben Hetesben is a sajtárokknak s nagyobb konyhai vizeskorsóknak a szoba és konyhaajtók között a tornáczon külön tartóik vannak. Néhol a tornáczfák mellé helyezik kívülről az edény tartókat, úgy, hogy mintegy azokra támaszkodnak. A tornácz száfáit szintén fölhasználják elykép, hogy azok is egyik alkotórészét szolgáltatják a *vizesedény tartóknak*.

A 443. oldalon a 3. sz. sajtártarló a tornáczfákon kívül, de közvetlen mellettük kél, meglehetősen vastag, négyszögletű oszlopon áll. Alját a vízszintesen futó tornáczfáknak mintegy a pereme és egy deszka alkotja. Erre teszik a sajtárt. Az udvar felől a tornáczfákon fölül emelkedő részére deszkákat szegeznek. E sajtártartó csaknem a ház üstökéig emelkedik.

Az 5. sz. sajtártartó közönséges négy lábú szék. 70-75 cm. magas. Bak környékén vannak ilyenek. A sajtártartók igen érdekes példánya az, a mely a 6. ábrán látható. Kis, négyszögletű, ládaforma alkotmány ez, mely a konyhával szemben, a tornáczfákból kiemelkedő száfákra van erősítve s a tornáczra szökellik. Csak a konyhával szemben eső oldala nyitott. Magasan, közel az üstökhöz áll. E ládaformájú vizeztartókat különösen Göcsej délkeleti részében, Bánokszentgyörgy vidékén találjuk.

Találunk olyat is, mely négy lábra készült. Ennek két lába a pitart körítő tornáczfákba van róva, másik két lába czövek módjára, az üstök-esurgásba leverve. Két oldalán a deszkák függélyesen a többi oldalán pedig vízszintesen illeszkednek egymáshoz. Teteje is deszka, mely az udvar felé lejt.

Vizesedénytartók.

A 7. sz. alak szintén ritka. Két végén kis, késpilinga alakú csúcsban végződő deszka van a földbe verve, melynek az udvar felé eső élére 7-8 darab deszkát szegeznek. A deszkák által három oldalról alkotott űrben 1-2 polcz van, melyekre a vizesedények tételnek. Ezt már a pitarhoz közeleső udvarrészebe helyezik.

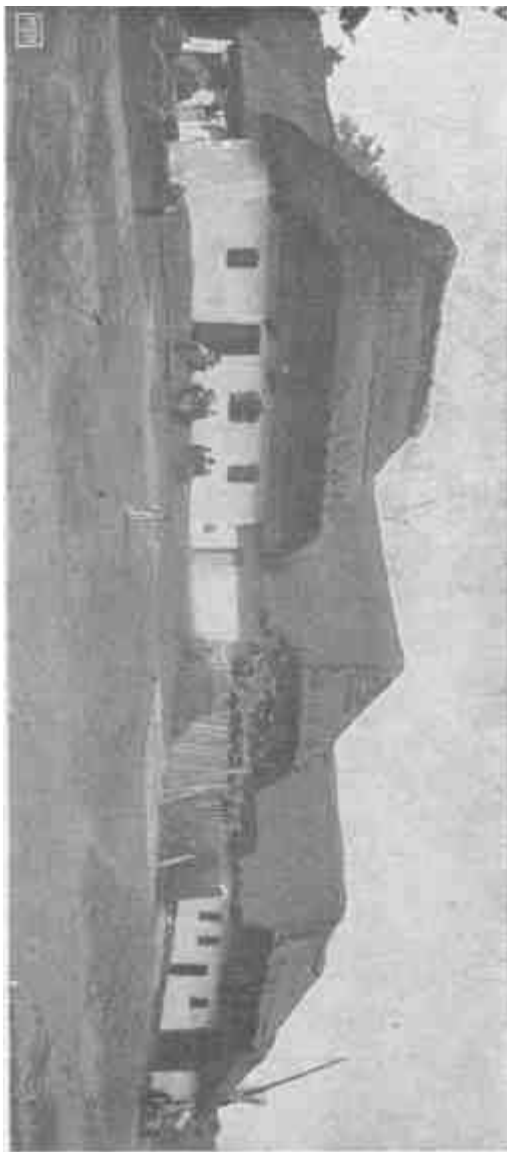
e) Kamrák.

A konyha után a kamrák következnek. Csaknem minden háznál több kamra van és pedig az egy végbe épített és kukorított házaknál rendszeren kettő, a kerített hajlékoknál 4-5, sőt több is. A hol csak két kamra van, ott az egyikben gabonafélét, élelmet, a másikban gazdasági szerszámokat szennyes ruhát tartanak. Hetesben az elsőt „kurumpis- vagy zemetes-kamrának” nevezik. A hol kettőnél több kamra van, ott azok az után nyerik elnevezésüket, a milyen tárgyakat tartanak bennük.

A népes családoknál a konyha mellett következő első kamrát *kisszobának* nevezik, mivel a családból valamelyik házaspárnak ott van éjjeli szállása. Ezt *konyha melletti kamrának* is mondják. Egy deszkaágy van benne, alul szalmával, melyre a lepödöt terítették és egy vánkös. Kályha nem lévén benn, a téli nagy hidegben csaknem az „istenhideggyé” vette meg az ott lakókat. Hogy a hidegség elviselhetőbb legyen, izzó parazsat vittek valami fazékban s azt élesztgették. Ma is, nem egy helyütt, a hol az u. n. beházasodás

történik, a fiatal pár a kamrában nyer elhelyezést, de csak a melegebb évszakokban. Bútora még a láda. E mellett másfélét is szorítanak ide: gabonát, burgonyát, tököt, hordóbeli káposztát s kisebb gazdasági eszközöket.

A hol a szobával átellenben külön *kiskamra* nincs, ott az első kamra, az il. n. *liszteskamra*. Hetesben *zsiros*– v. *kiskamrának* nevezik. Közel kell a konyhához lennie, hogy kéznél legyenek a főzéshez, sütéshez szükséges anyagok.

a
1-h
O
N
»5
i-t
<▷

en
N

A hol (Göcsejben) *kiskamra* van s az első kamrát nem foglalja le szállásul a család vala mely tagja, az első kamrában ruhát tartanak. Azért *ruhakamra* nevet is visel. Régen tele volt ruhával. Köröskörül, sőt még egymás fölött is láda volt. Itt tartották az összes vásznakot, bundákat, szűröket stb. Minden családnak, illetoleg házaspárnak, gyermekeikkel együtt, külön polca s külön szegje volt. Egyegy család külön szegletet foglalt le. Ha többen voltak, az oldalakat is, Ezután következik a *gabonás-* v. *jóságoskamra*. A harmadik a *szerszamos-kamra*. Ott van az eke, bránna, fejsze, kasza, stb. Ez már rendszeren a telekkel határos, azért hátulról szintén kijárata van, a hol az ekét, bránát stb kives beviszik.

Van még néhol *istálló melletti kamra* is. Ezt néha kipallózzák. Besavanyított répát, káposztát, sokféle vaczakot, sőt szennyest is tartanak benn. A kamrák után a kispitartól jobbra vagy balra, *kis pajta* volt, melyben faragsáltak s többféle gazdasági eszközöket tartottak.

Legfigyelemreméltóbb a *kiskamra*, mely a hajlékba menet a szobával

szemben esik s attól csak a pitar válassza el. A pitar tehát ezelőtt folyószerű. Ez különálló, kis négyszögletű épület. A többi lakásrészeknél a teteje is alacsonyabb. Alapterülete mintegy félszoba nagyságú. Ajtaja a pitarból nyílik, csaknem átellenben a szobaajtóval. Az utczára és folyósóra egy-egy kis ablaka van. Ez tulajdonképen éléskamra. Itt tartják a zsirt, tejet, pálinkát stb. Tele van rakva ládákkal „szökrinyekkel”, zsiros vendölyökkel s faze-

Utczarészlet, Lendvavásárhelyről.

kakkal. A gazdaasszony fölügyelete alatt áll. A családbeli többi asszonyoknak sohasem volt joguk oda bejárniok. A kiskamra teteje alá kerül néha a *hidas* vagy kis *faragó-szin*. Ez utóbbi faragásra szolgál.

Régeinte, mint az öregek állítják, 8-10 kamra volt egy kerített hajlékban, a minek magyarázata az, hogy bármely nagy számban laktak együtt, (30-35 tagú család is volt egy házban,) csak egy szoba volt, a hol mind – természetesen – nem férvén el, jórésze a kamrákba, istállókba szorult éjjeli hálásra. A család szaporodására való tekintetből akkor, a midőn a kerített hajlékot építették, az egy-két kamra mellett nyitott *színeket* hagytak.

A család szaporodásával, főleg házasságok után, a szinből, a szükséghez képest, egy-két kamrát építettek. Csak közfalat kellett húzni boronafákból, ajtót hagyni s kész volt a lakásul szolgáló kamra. A kamrák általában szűkek; szélességük 2-8 méter. A 4 méter szélességűek már a legteresebbek közé tartoznak. Mindegyiknek a pitar, illetőleg a tornácz felől van íz ajtaja. Ablakuk nincs. Ajtajuk vastag bükkfadeszkából való, mely nagy faszegekkel van a kél, alul és felül keresztező, keresztfába egymás mellé illesztve.

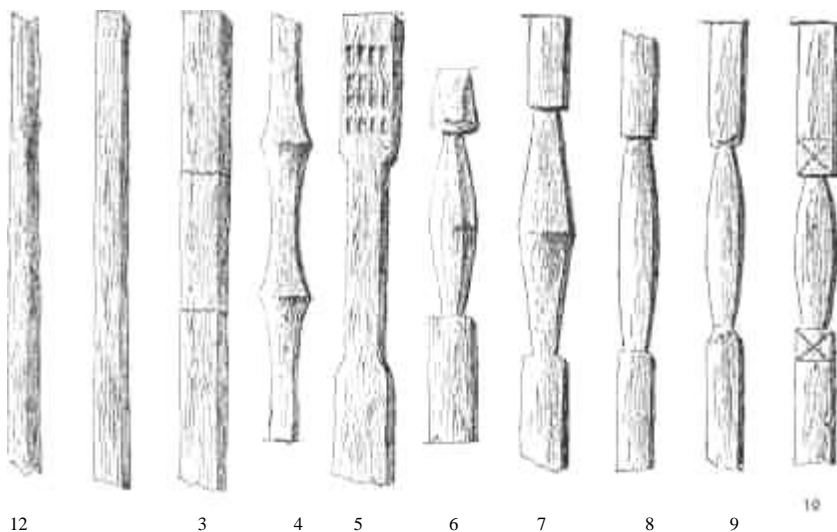
A zsuppozat alsó vége és a fal között levő részt *üstöknek*, az üstök alját hátul „*üstökállának*”, elől az udvar felől pedig a folyószerű részt *pitarnak* vagy *tomácznak* nevezik. Ez rendszeren a szoba, konyha és kamrák előtt húzódik; az istállók előtt ritkábban nyer tovább folytatást. Körülbelül 1 m. széles. Szélén talp fut. Régebben a talpra oly boronafakerítést helyeztek, mint a

milyenből a faház volt építve. Ezeket élükkel, vagyis keskenyebb oldalukkal vízszintesen egymásra fektették. 3-4 kellett. A fölül eső borona vagyis a „fösüpullu” szélesebb oldalával került a többire s így az a borona peremétül szolgált.

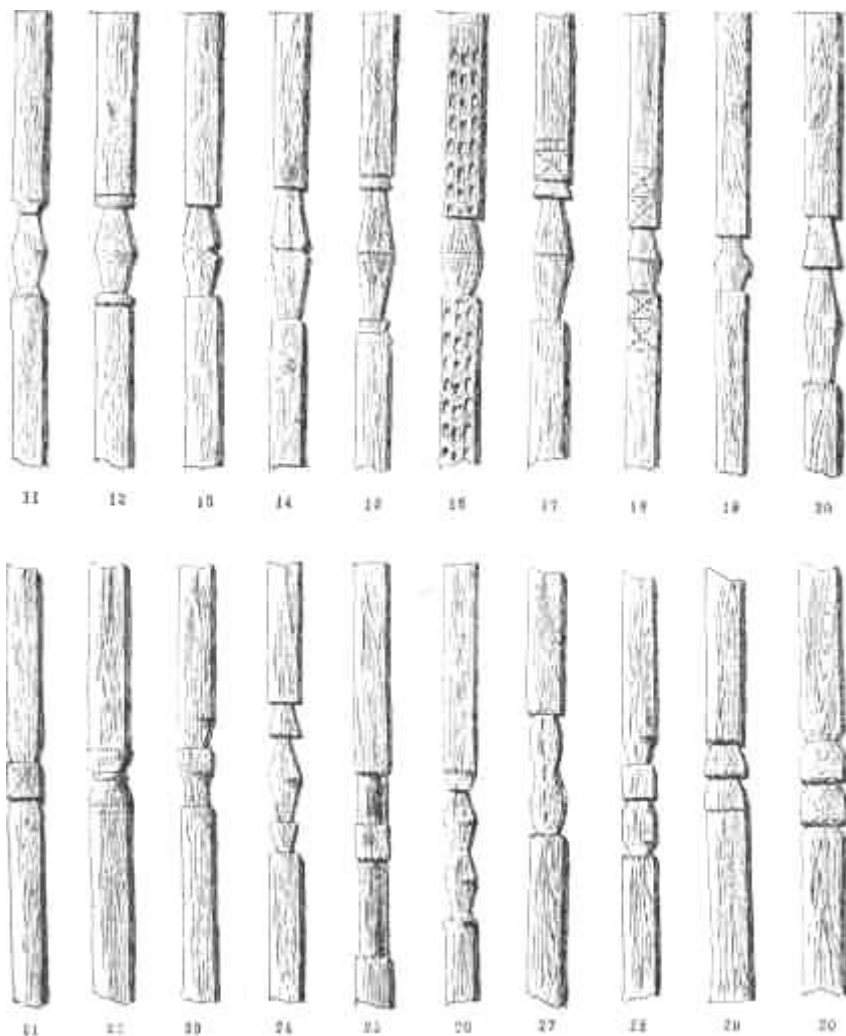
Házcsoport Szilvágyról.

A tornácz fölötti üstökben vagy alatta többfélét tartanak: sarlót, kaszát, stb. A talpra szabályos távolságban a $\frac{3}{4}$ -1 méternyire kiszökkelő kieresztőgerendák alá rendszeren szárfákat (faoszlopokat) helyeznek, melyek a folyosó szélén húzódó talpakba ereszkednek. Ezek egyszersmind sasfái a boronáknak. Alsó részük két oldalról csatornaszerűen ki van vésve s a boronafák megvastagított végeit ezekbe eresztik be.

Szárfák.

A *szúrják* inkább díszei, semmint szükséges avagy nélkülözhetetlen részei a háznak. A házat elég erősen építik ahoz, hogy a gerenda kiszökkelő része biztosan álljon. A ház homlokzatánál néhol 3, néhol 4 van. Az udvar felől meg a ház hosszától függ számuk. 3-6 között váltakoznak.

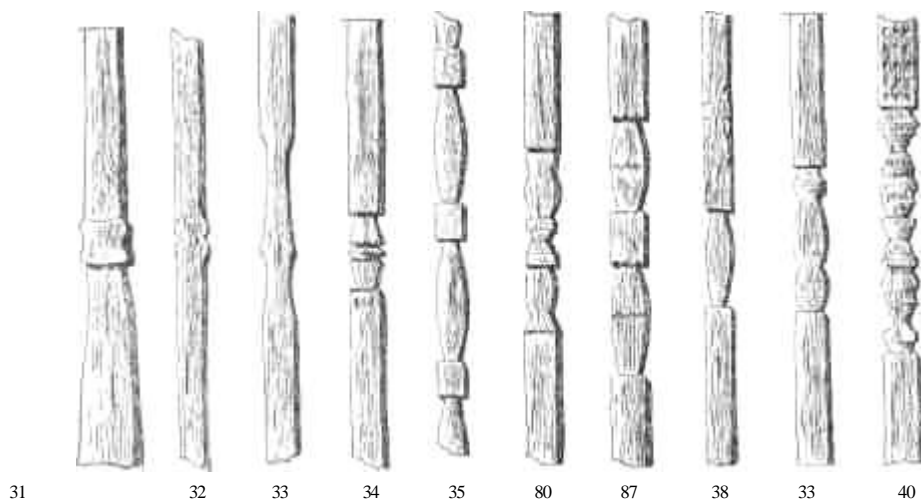

Szárfák.

A szárfák hengeralakúak vagy négyszögletűek. Az előbbieket egész hosszukban megtartják alakjukat. Díszítés nincs rajtuk; ellenben a négyszögletű szárfák különböző alakú kifaragások elég gazdag változatosságúak. A szárfák tölgy- és fenyőfából valók.

Az emberek maguk faragják ki. Nagyságra nézve a hajlék magassága szerint 1½-3 m. között váltakoznak. Díszítő faragásaik rendszeren középre esnek. Némelyiknél, (mint a 446. o., az 5-10. a. látható,) nagyon hosszúra, másutt, mint az ábrák túlnyomó részét mutatja, rövidre szabva. Kevés szár-

fánál találjuk csak a felső vagy alsó részt cizfrázva. (20., 25., 38. alak.) Némely szárfa végig cizfrázott faragás. (35. á.) A felső és alsó négyszögletes részét apró bevésésekkel díszítik. (16., 18. alak.) Egyes szárfáknál pedig a középső díszítes kivágásokat csipkézett vésésekkel díszítik. 25., 27-30., 34., 37. alak. Egyik legszebben kifaragott szárfát a 40. alak mutatja.

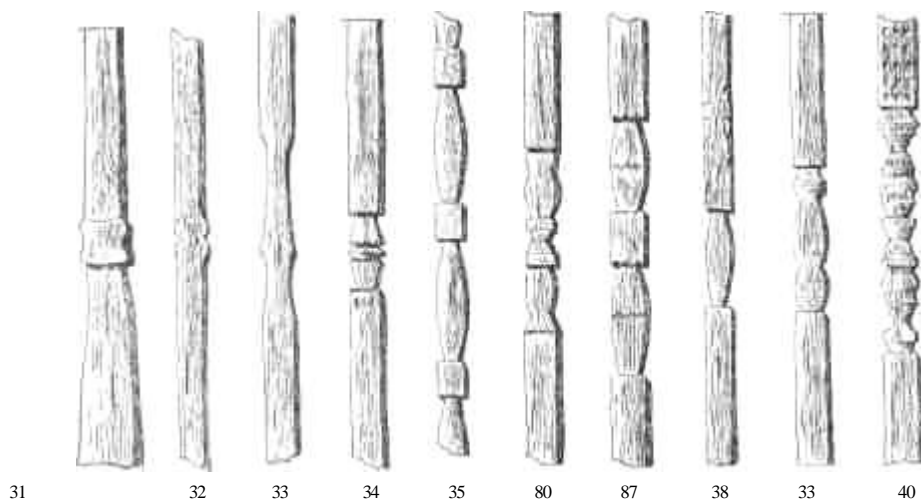
Szárfák.

A szárfák főleg a csertamelléki községek házáinál találhatók. Az itt bemutatott szárfák túlnyomó része onnan való. E községek közül is kiválik Zebeczke, a mely más téren szintén tárháza a népiesen díszített tárgyaknak. A szárfák egyúttal oszlopai is a folyosó (pitar) kerítésének; a kerítés vízszintesen futó gerendáit ezekbe vágják, vésik be. Nemritkán a sajtártárló-pólczok szárait is ezek alkotják. Kötéseik a 41-52 alakokon láthatók.

Parasztház és gerendakötések.

fánál találjuk csak a felső vagy alsó részt cizfrázva. (20., 25., 38. alak.) Némely szárfa végig cizfrázott faragás. (35. á.) A felső és alsó négyszögletes részét apró bevésésekkel díszítik. (16., 18. alak.) Egyes szárfáknál pedig a középső díszítes kivágásokat csipkézett vésésekkel díszítik. 25., 27-30., 34., 37. alak. Egyik legszebben kifaragott szárfát a 40. alak mutatja.

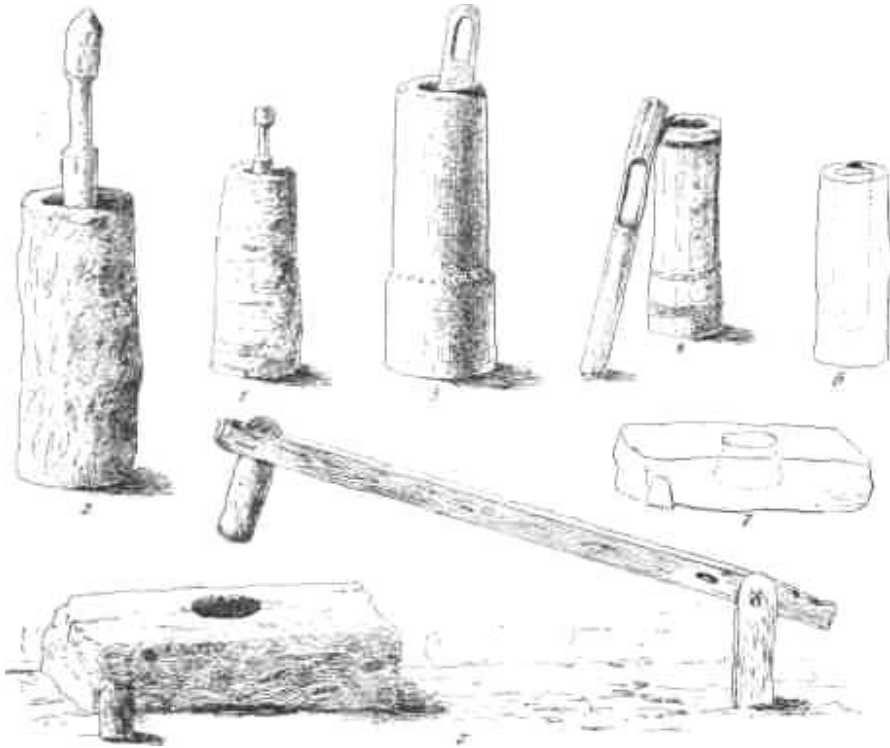
Szárfák.

A szárfák főleg a csertamelléki községek házainál találhatók. Az itt bemutatott szárfák túlnyomó része onnan való. E községek közül is kiválik Zebeczke, a mely más téren szintén tárháza a népiesen díszített tárgyaknak. A szárfák egyúttal oszlopai is a folyosó (pitar) kerítésének; a kerítés vízszintesen futó gerendáit ezekbe vágják, vésik be. Nemritkán a sajtártárló-pólczok szárait is ezek alkotják. Kötéseik a 41-52 alakokon láthatók.

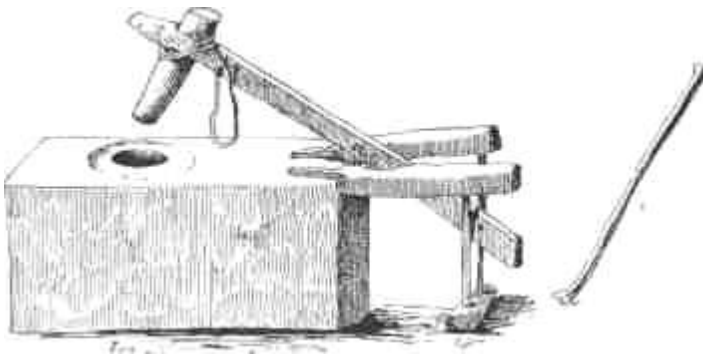

Parasztház és gerendakötések.

Némelyik lükütörzset czövekkel szorítják a falhoz s a gömbölyű vagy négyzetű lükübot mind a törzstől, mind a faltól oly távolságban verik le, hogy annak ütlege épen az üregbe vágódjék, avagy a mozsártörzsököt igazítják a lükübot járásához. A lükübot mintegy 150-180 cm. hosszú. Némelyik a czövek és fal boronájába vízszintesen elhelyezett faszegezen mozog; másik pedig a törzsök végébe vízszintesen illesztett két lábat összekötő ten-

Lükük Göcsejből.

Mozsártörzsök Hetesből.

gelyen forog. Ennél a vízszintes lábakat két, talpon álló függélyes láb is tartja.

A lükü fölött a falban fogantyú van. Ez arra való, hogy a törő, a kinek a lükübotra, illetőleg a mozsártörzsökre kell állania, abban megfogódzék.

A törést rendszeren egy egyén végzi, úgy, hogy a nyújtó hátsó végére áll s a falban levő fogantyút tartva, egyik lábát a nyújtó szegjére, illetőleg tengelyére helyezi, a másikkal pedig a lükübotot magasra emelve, ránehezéssel hirtelen lecsapja. Lecsapáskor a lükübot ütlegje a törzsök üregébe vágódik, melyben a törendő hajdina vagy más egyéb van s úgy törí, „moszittyá” folytonosan, míg csak a termény kellően ki nincs törve, megtisztítva. Hogy a munka szaporábban s hatásosabban menjen, a mozsárszár és ütleg keresztvezéséhez kötelet kötnek s ezzel egy ott álló egyén a lükü ütlegjét erősebben segíti levágni. Vannak mozsáralakn lükük, is, melyeket különböző fajta fából, leggyakrabban körte-, cseresznye- és fiatalabb tölgyfából készítenek. A lükükben hajdínát, kölest, mákot vagy kukoriczatusát törnek.

A közpitarban a lükükön kívül még más tárgyak: kasza, kapa, gereblye, liló, burgonya, tök stb. nyernek elhelyezést.

f) Istállók, ólak.

A közpitar után következő hajlatban néhol 1-2 kamra következik azon házaknál, hol az épület főrészeinél csak két kamra van. A gabonás- és szerszámos-, esetleg a ruháskamrák ezek. Néhol a közpitar hosszában két kamra van. Mind a kettőnek az ajtaja a közpitarból nyílik.

A legtöbb háznál azonban a közpitar után az *istállók* következnek. Istálló, a gazda anyagi viszonyaihoz képest, több van. A jómódúaknál ren-

Kerekjászol.

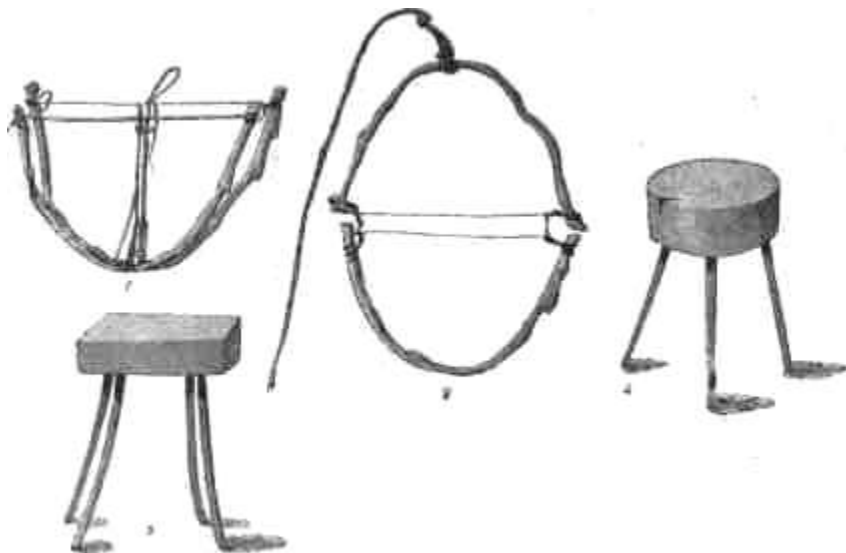
desen három és pedig *ló-, tehén- és kisistálló*, vagy: *ló-, marha- és borjú-istálló*, a kisebb gazdáknál *ló- és tehénistálló*, avagy *nagy- és kisistálló*.

Bejártuk az előttük futó pitarból egyes vagy kettős ajtó. Az ajtó bükk- vagy fenyőfából való. Zárja – most – vasrigli, régebben fatolító volt. A világosságot az istállók az ajtón nyerik. Némelyiken a pitar felől van ugyan kis ablak, de ez kevés világosságot nyújt.

A közpirtól első a lóistálló, ha lovaik nincsenek, a nagy- vagy ökör-istálló. A lóistállóban az ajtóval szemben levő fal mellett húzódik végig az egész fal hosszában a *hosszújászoly*, mely régebben teknő alakú, kivájt fatörzs volt, vagy boronafából rótták össze. Mind a kétféle jászoly törzsökön állott.

A jászolak újabban metszett, gyalulatlan deszkából készülnek, úgy, hogy alul egy, oldalt pedig két vastag és széles deszkát állítanak össze. A jászolnak a deszkák fölött *pereme* van.

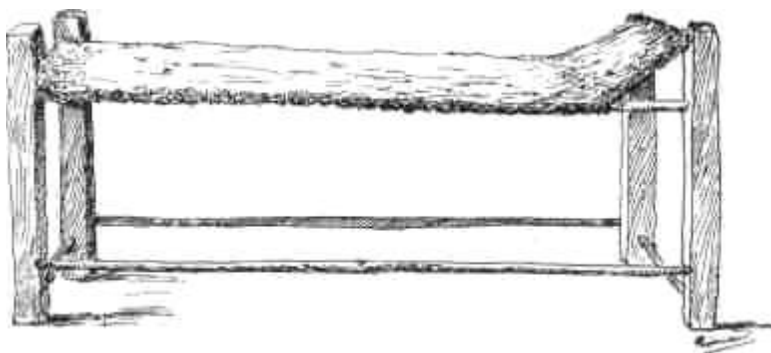
A jászoly fölött van a *srágla*, melybe takarmányt tesznek. Onnan húzogatják le az állatok. Ha a jászolból esznek, sok takarmány kiszóródik. Az ajtó mellett levő sarok valamelyikében van elhelyezve a négyszögletű, deszkából készült *kerekjászoly* vagy *farjászoly*, hová a fölötte levő négyszögű nyilasból a szénát hányják le. Ez a szénagyűjtő. Innen adogatják időnkint a marháknak a szénát. A kerekjászoly egyik oldala a mennyezetig ér, a másik csak 2-3, vízszintesen fektetett deszka magasságáig. A harmadik és negyedik oldalt a fal alkotja.

Szalma- s szénahordó köczöle és tök vágó székek.

A szénaasztagból *köczölével* vagy (mint Hetesben mondják,) „*sziéná-v. szuómahordu serágláve*” viszik az istállóba a szénát. Ez utóbbinak rajzát itt közöljük. A sráglát a földre teszik s magasan megrakják szénával, azután a sráglakötéllal átkötik s hátukra vetve viszik be.

Az istállóban a béres, szolgálégény vagy a ház valamelyik rédege (nőtlen) tagja részére *szalmaágyat* helyeznek. Hetesben nem egy helyen a fiatal házaspár is itt alszik. A szalmaágy fölé szalmafonatból van szabályosan áttekerve. Ez nyáron rendszeren a pitarba, az istállóajtó mellé kerül. Az istállóban a kefék, vakarók számára polcz áll a falon. A *csöbörrel* a marhák részére visznek vizet. A csöbör fülébe *hámfát* dugnak. Ez rúdra erősített láncon vagy kötélén áll.

Szalmaágy.

Ugyanilyen berendezésű az utána következő *ökör-, tehen-* vagy *marha-istálló*. Ezen istállók udvar felől eső falán vannak: az iga, lószerszám, ostor, szájkosár stb. A második istálló után az épület ismét derékszög alatt hajlik el. A hajlék második szárán a pitar nem övezi kerítés. A harmadik s negyedik szárán pedig már pitar sincs. Az épület harmadik hajlata rendszeren jóval alacsonyabb az első kettőnél.

Az elhajlás után a legtöbb helyen *szín van*, alatta a kapukijárat. A szín három oldalról fallal van körülveve; a negyedik, udvar felől eső rész, egészen szabad. A szín az udvar felől falábakon állott. A rajta kivezető kapu egészen a tetőig ért.

Néhol a színderék alá kerül, az épület hosszával keresztbe, a 3-4 rekesztékű *ól*. Az ajtók innen vezetnek az ólba.

Régebben e színben disznótrágyát tartottak. Ezt, mint legjobbnak tartott trágyát, a kiskertben használták el.

A színben levő trágyán állott, régebben, a *rácsor*, mely négyszögletű talp volt, köröskörül szintén négyszögletűen 14-15 dm. magas lécczel rácsozva. Ebben ettek a növendékmalaczkok. Ha a trágya a rácсор körül meggyült, (1-2 hét alatt.) rudakkal tovább emelték. A felső részét kötél vagy gúzs által a szín oszlopához erősítették, hogy a malaczkok el ne döntsék.

Az *ólak*, *hidasok* legtöbb esetben az épületrész hosszában sorakoznak egymásután, a gazda tehetőségéhez képest 3-4. Az első rendszeren a *hízók hidasa*, a második a *kijárok óla*, a harmadik meg a *malaczkotató ól*. Ezek egyike-másika több rekeszből áll. Az első kettő között néhol egy kis folyosó-

szerű „rüőtök” (rejtek) van. Innen van a hízók etető ajtaja, a másik oldalról az ólak ajtaja.

A disznóólak fölött a tetőzetükben vannak a *tyúkólak*. Régen te tyúkol nem volt. A tyúkokat a konyhahéla szoktatták, éjjelre oda ültek. Télen, napközben s este a feltóduló meleg s füst révén nem voltak annyira kitéve a hidegnek.

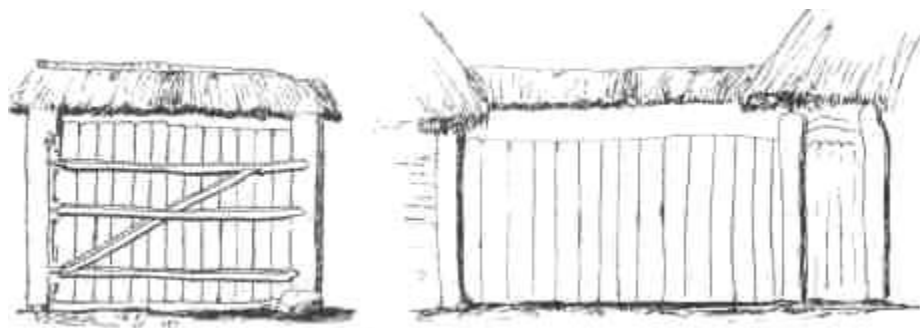
Az ólak után régen ismét *szín* volt. Itt ettek s tartózkodtak még télen is a „tehenmarhák” az oda elhelyezett jászolból. Itt a teheneket nem kötötték meg. Szabadon járhattak ide-oda. Az udvaron fejték azokat. Néha fejés közben 3-4-szer helyet változtattak s utánuk hurczolva a köpüt, fejegette a „soros” asszony. Az ily szilinek az udvar felől eső nyitott részén 2 lába volt, vastag oszlopból. Télen a nyitott oldala felől egyrészt trágyával elrakták, hogy a marhák ne legyenek annyira a hidegnek kitéve.

A hol szín volt, ezután, ha pedig ez nem volt, az ólak után következett a *borjuistálló*, a szopósborjuk részére. Néhol e mellett megint szín.

Mind a ház, mind a melléképületek üstökéinek alja a fal mellett tele van rakva különböző faanyagokkal, épületfákkal, zsúppal s gazdasági eszközökkel. A boronaházakat, különösen a lakásoknál és istállóknál, kukoriczaszárral rakosgatják körül, hogy melegebb legyen.

g) Ajtók, kapuk, kerítések, udvar, pitar és hiél.

A ház negyedik szarán – a kerítés, a földkapu és kiskamráig terjedőleg – az *udvarajtó* van. Ezen hordják be a csöbröt s itt járnak be a marhák. A kerítést, a kaput s ajtót tető födi. A *kerítés* rakásos vagy hasován. A kerített hajlékoknál a kapu mindig födeles; azért *födeles*, vagy *födelezett* kapu a neve. *Közkapunak* is nevezik.

Födeles kapuk.

A régi födeles kapuk mindig egy szárnyúak voltak. Ma is jórészt azok. Szárnyukat vesszőből, léczből, újabban deszkából készítik. A deszkák függőlegesen illeszkednek egymás mellé s 2-3 vízszintes keresztfára vannak szegezve. A keresztfákat haránt futó kötés köti össze. A szárny a kapulábon forog. Alul a szárny alatt *kapufél fa* fut végig s a *kapuszárfához* záródik. E

kettőt a vastag, négyszögletű *kapufőfa* köti össze. Teteje rendszeren háztető alak, mely a kapu szélességéhez mérten 5-6 ollólábon, megfelelő számú lécztartó ragokon nyugszik. A két végén négy *kötőrag* van. A tetőt zsúppal földik, Belül, ruhaszárításra ragokat tesznek keresztül. A födeles kapu magassága 2-3 méter, maga a tető vagyis a „föld” rendszeren 1 méter magas.

Huszka József és Jankó János e födeles kaput székelykapunak tartják. Szerintem nem az. A galambbúgós nagy székelykapuk „szerkezet ivkimetszés tekintetében – Huszka szerint – alig osztályozhatók, mert lapos iv, félkör patkóiv a legkülönfélébb helyeken és mindenféle diszitással található újabb és régiebb példányokban.”¹⁰⁸⁾

A göcseji s hetési födeles kapuk szerkezete mindenütt ugyanaz. Azokon semmiféle iv, félkör, ivkimetszés nincs. Minden sarokban, szögben végződik. Diszítés még a kapufélfáján sincs. Galambdúczokat sehol sem találunk. A kis- és nagykapu (az előbbi itt udvari-ajtó nevet visel,) egyenlő magas, holott a székelykapunál az utóbbi néha kétszer akkora, mint az előbbi. Az udvari-ajtó fölött itt semmiféle tért, oszlopdiszt, kivágást, csipkétet nem találunk, mint a székely kiskapun.

Egyedül a tetőnél van meg a hasonlat. A szóban levő kapu az itteni sajtáságos zárt építkezésből keletkezett, hogy t. i. tető földjön mindent, tehát a kaput is, a mit az is bizonyít, hogy általában csak ott találunk födeles kaput, a hol a hajlék kerített.

A födeles kapuk a kerített hajlékokkal együtt pusztulnak. Újabban ilyen egyáltalán nem készítenek.

Födeles kapu Pákáról.

A konyha-, kamra-, kapuajtókat *fazárak* zárják. Ezek között legegyszerűbb a *fürgető*, mely faszegen fordítható S-alaku faragott zár, az ajtó, kapu oszlopára erősítve. Akármelyik felével fordítható a befelé nyíló ajtóra. Az ilyen fazárnál a kilincset a bele erősített faszeg segélyével vagy a nélkül egyszerűen fölemelik, leeresztik, a szerint, a mint kinyitni vagy

zární akarják. Van aztán *tóltóval* ellátott fogas zár, melyet a kulcs segítségével odább tologatnak.

A mint tehát látjuk, a kerített hajlék, nem számítva az ólakat, 14 derékből is áll s teljes zárt négyszöget alkot. Az ily házakon, ha több testvéré s valamelyik a többi részét nem tudja pénzben kielégíteni, olyképen osztozkodnak meg, hogy a házat szétszedik. Ha pl. a ház 10 derékből áll s öten vannak testvérek, egyre-egyre két derikből leszdedett borona s a tetőből és zsuppból hasonlóképp ennyi jut. Ezekből új, kisebb hajlékot építenek maguknak az illetők vagy az anyagot eladják.

Az épület által bekerített *udvar* egészen trágyával volt tele. A trágyát, ha sok, sráglával, ha kevesebb, kapacscsal vagy vasvillával hordják ki az istállókból vagy ólaktól. Az innen kikerült trágya régebben mind az udvaron talált helyet.

Gazdasági udvar, Náprádfáról.

A hol sok háziállatot tartottak, ott a trágya tavaszfelé annyira meggyülemllett, hogy magasabban állott, mint a pitar. A marháknak, hogy itatásra az udvaron áthajthassák, utat kellett a trágyában vágni. Pedig az udvar ugyancsak mélyebben feküdt, annyira, hogyha a trágyát kihordták, a marhák az istállóból az udvar oldalának meredeksége miatt alig tudtak lemenni.

Ma már az udvarnak csak az istálló mellett fekvő részét foglalja le a trágya. A ganajlé az egyik istálló alatt folyt le a telekre, vályuforma kivezetőben.

Az udvaron télen szabadon jártak-keltek a tehenek, tinók és disznók. (Kivéve a hizókat.) Bármilyen hideg időben vagy hóban künn voltak. A tehenek még ott is borjúztak. *Kerekjászolyt* tettek a trágya közepébe, a miből a tehenek ettek. A kerekjászoly, mint neve mutatja, kerekalaku volt. A kereken futó fatalpra, mintegy 8-10 dm. magasán sövényt fontak s abba hány-

ták a szénát vagy szalmát. A mint a ganaj „tellett” a kerekjászolyt is föl-föl-emelték, hogy be ne temetődjék.

A ganajon állott, a tornáczrakás hosszában, a *disznóvályú* is. A kijáró-disznók ebből ették a moslékot. Ezt rendszeren oda állították, hol a trágya magasabban állott, hogy azt a disznók letiporják. A trágyának a mezőre

Gazdasági udvar, Milejből.

való Kivitelénél 4-5 lovat fogtak a szekérbe. (5 lónál hármát előre, kettőt hátul fogtak be.) A hátsó, balfelől levő lovon ült a hajtólegény.

Újabban az udvarban nem igen engedik a ganajt összegyűlni. Az udvaron kívül az istálló fala mellé gyűjtik. Göcsejben a régebbi időből a trágya és udvar fogalma annyira egybeolvadt, hogy azon tért, melyen a trágya áll, még ha valahol az udvaron kívül van is, most is udvarnak nevezik.

A homlokzat alatt levő pitart *ablakallának* nevezik, a mely $\frac{1}{2}$ -1 méternyi széles, töltéses s kisározott. A pitar nyílt, azaz nincs kerítve, legfőlegb egy hosszú, lábszár vastagságú talp nyúlik végig a szélén. A régi házaknál az »ablakalla azon részén, a mely felől az erősebb szelek jártak, a falat alkotó boronák az ablakalla szélességéig vagy ezen szélesség feléig kieresztették. Ez a *pitar*- v. *ablakallavig*, melyet néhol besároznak és kimeszelnek, mint a fal többi részét.

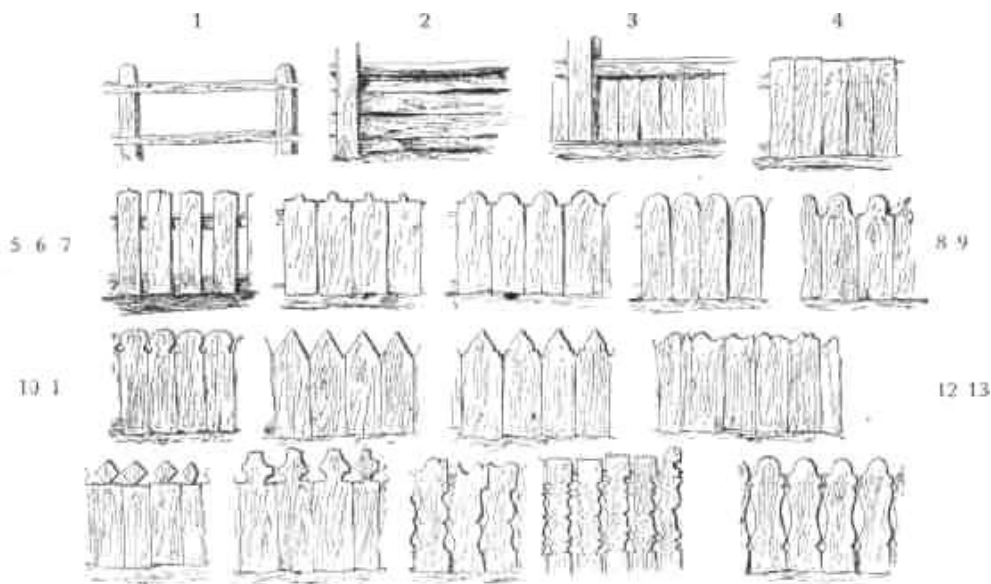
Az ablakallában a fal mellett végig vagy csak a két ablak között régebben mindenütt volt 3-4 dm. magas s ugyanolyan széles, sárból készült, négy-szögletű töltés, a mit *kistűzhelynek* vagy *padkának* neveztek. Ezen szoktak a házbéliek, különösen vasárnap, letelepülni s beszélgetni.

Ha az ablakallát körülkerítik, akkor már *kispitar* az elnevezése. Itt soha sincs kistűzhely. A szükséghez képest tilókat, kendervágókat, őszszel hüvelyezetlen babot tartanak ott. A kispitarba rendszeren ajtó vezet. Kerítése deszkából vagy boronából van.

E *kerítések* alakját, czifrázatait a 458-ik oldalon levő ábrák mutatják. Sasfákul itt is szárfák szolgálnak. A kerítések némelyike czifrázott, melyeknek neve nincs. Alapvonaluk a deszka felső végénél félkör, három- vagy négy-szög, továbbá fekvő nyújtott alakú. A deszkák oldalain levő kivágások

hullámos vonalak összetételei. Magasságuk 7-8 dm. Az itt bemutatott kerítések nagyobb része a csertamelléki községekből és pedig főleg Zebeczkéről és Pákáról valók.

A hol a tér megengedi, a ház homlokzata előtt kis *virágoskertet* rendeznek be, melybe a virágokon kívül palánták, foghagyma, egy-egy barack-, ákác- v. nyárfa s újabban még különösen az izabella szőlő nyer helyet. Ez utóbbival Hetesben egész lúgost alakítanak.

A pitar deszkakerítései.

Hogy a kerített hajlék átvétel-e valahonnan avagy önállóan fejlődött ki zárttá, arra nézve elég határozott feleletet adhatunk. Átvétel. A hajlított lakásokat megtaláljuk a franktypusú házaknál, melyek közelben a stájerországi, továbbá a zala- és vasmegyei vendek népies építkezésének formája. A kerített hajlék alapformáját, beosztását pedig a bajortypusú házaknál jellemzően elhelyezett kijáratai is, mint: a közpitar és a ház egyik hajlatánál a kapu.

A hajlított házakat, közvetlenül, egész valószínűséggel a szomszédos vendektől vették át a hetésiek s göcsejiek. Az egyes derekak, főleg a közpitar arra enged következtetni. Úgy hiszem, hogy ennek továbbfejlődéséből keletkezett a kerített ház. Azt látszik bizonyítani az épületrészeknek mesterként összekuszálása, a belső elrendezés aprólékossága, a mi minden régi hetési s göcseji háznál megvan, bármily egyszerű is.

Hogy miért építettek régebben kerített hajlékot, kérdésemre mindenütt ugyanazon feleletet nyertem. Azért, hogy a sok barom, mely az istállóban, sőt

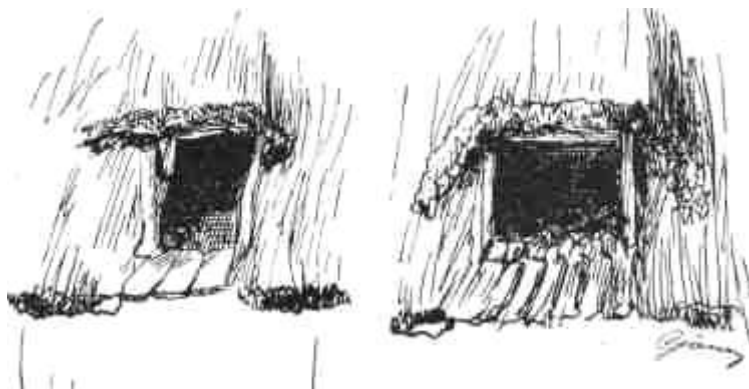
2-3 nyitott színben sem fért el, az udvaron, elzárva, helyet nyerjen és hogy a lopást megakadályozzák.

Ha a gazdának szép lova, marhája volt, azokat a tolvajok bizony elhajtották s a nép még üldözni sem mertte őket, mert félt a lelövetéstől. Napnyugtakor már bezárták a kapukat, ajtókat, nehogy „gyűjümenü” ember jusson a házba.

Tehát mese s képzelt dolog, a mit Kővári Béla állít, hogy a törökök ellen való védekezésből (!?) építették a házakat négyszögben. Ugyan, hogy védekezhetett volna gyúlékony anyagú házban a kőszáló ellenség ellen. Hisz ily házban, fölgújtása esetén, maguk s barmaik, minden védekezés lehetőségének kizárásával bennégték volna. Különben kerített hajlék a törökvilágban aligha volt e vidéken. Ez az építési mód későbbben keletkezhetett.

A *hiélba* (padlásra) való föl járásra a konyhaajtóhoz közel vagy a ház homlokzatának udvar felől eső sarkánál a kieresztő gerendák és a kerülő által határolt térségen, a pitar fölött mintegy 1 □-m. nagyságú, négyszögletű *hiél-likat* hagynak. Ennek befödő deszkája nincs. Ebez támasztva áll állandóan a lajtorja. (Hetesben riétoha.)

A régi zártfalazahi üstökös lakások hiélaiban igen gyéren jut be a világosság, mivel ablakaik, rendes nyilasaik nincsenek. Az utca felől eső farazaton nyitott lyuk ad nagyobb világosságot. Ezt a lyukat oly módon nyitják, hogy a ragon fekvő zsuppokból egyel fölemelve, vesszővel megtámasztják s télen – mikor nincs rá szükség – leafésztik. A hiél a szobát és konyhát elválasztó fal fölött vont ollólábaktól a szelemenig be volt rakásolva, deszkával s vesszőfonással.

Ezelőtt a hiél fölmenetelénél régente *kástit* építettek. Ez ólnagyságú, deszkából vagy boronákból, rakással készített házikó, melyben húst, hájat, pálinkát, szárazgyümölcsöt tartott a gazdaasszony. A téglaházak padlásán a kástit is téglából készítik, a kéményhez tapasztva, úgy, hogy a füst bejuthasson. Ez már inkább füstölésre szolgál. Ajtót hagynak rajta s azon beteszik a disznóhúst, hogy megfűstölődjék.

Régebben a *kakasülők* is a hiélhan voltak, a konyha fölött eső födél-

részen keresztül vont, vízszintesen fekvő póznákon. A tyúkoc trágyája, melyet néhol éveken át nem tisztogattak ki, szekérszámra állott a padláson.

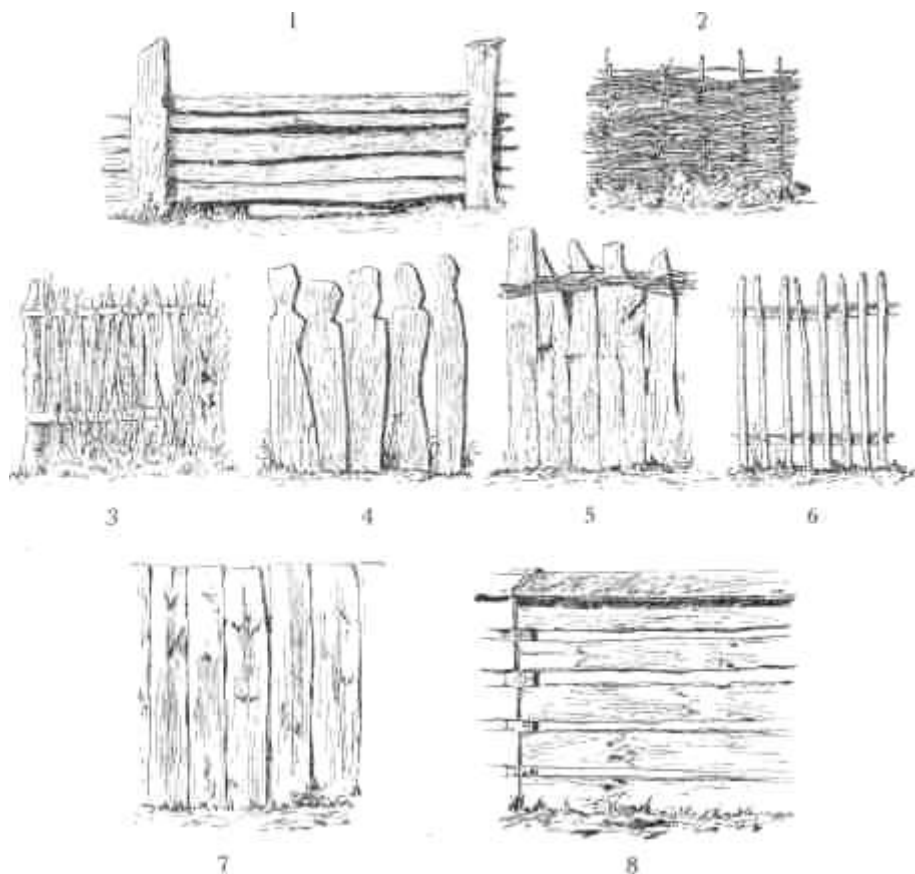
A szoba fölött eső hiélrészen kukoriczát és a *kópiczokban* borsót, licsét, véleményeket s sok más apróságot tartanak.

Az egyvonalba épített házaknál, különösen, hol az épület nem eléggé hozzáférhető, Göcsej északnyugoti részében a szénát is ide rakják.

A széna főlhányására, ha az udvar felől a tető sátorosán fut le, azon *herkelikat* hagynak. Ez meglehetősen szabálytalan ür. Alsó része a padlás aljával egyvonalban van. Néhol az aljánál belülről kifelé lejtő deszkákat szegeznek, hogy a szénát főlhányáskor könnyebben becsúsztassák.

A legegyszerűbb herkeliknál a zsuppot fölül s oldalt ívalakú mogyorófa-pálcza határolja. A hiélnek szénával való megtöltése után a herkelikat a felső részét határoló ragra kötött bakzsuppokkal vagy kukoriczszárral befödik. Némelyiknek szalmafödéses ajtaja volt.

Újabb épületeknél herkelikakal csak a melléképületeken hagynak. Ez már tökéletesebb. Deszkákból készül, négyszögletű s deszkaajtóval ellátott. Különb ennek a neve is más: *szénahányó akna*. Ilyen a nagyobb házaknál 2-3 van.

Udvar s telek kerítések.

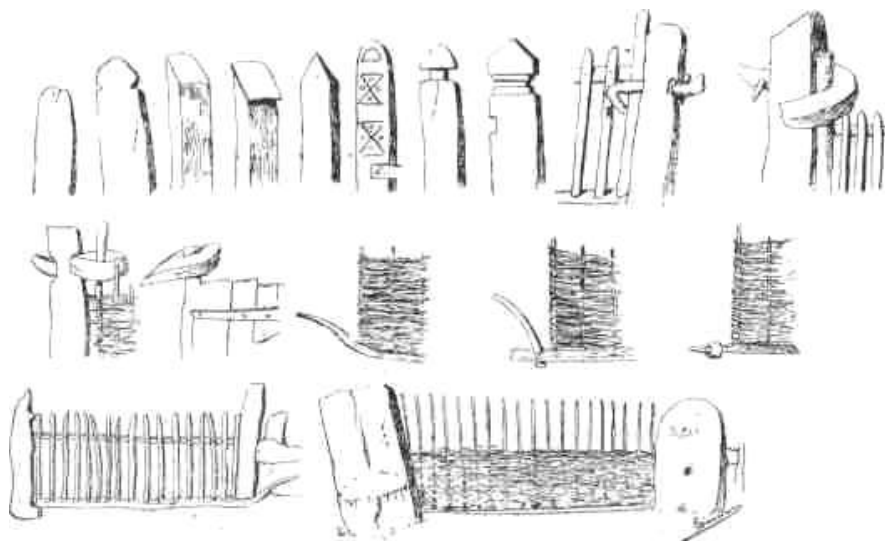
Az udvar *kerítését* az egészen körülépített telkeknél maga az épület pótolja; a hajlítottal! épített házaknál rendszeren csak az utca felől van kerítés; hátul az épület szárnya, oldalt pedig a szomszédos ház a határ. Az egyvégbe épített, tehát a házhelynek csak egyik, hosszanti részét elfoglaló épületnél szintén csak nagyon ritkán van hátul, az udvar a telektől elkülönítve.

A telek kerítése védi az udvart. A régi, egyszerű házak némelyike csak a szomszéd felől vagy egyáltalán nincsen bekerítve. Az udvar kerítése *tüske, sövény, hasovány, rakás, lécz, és deszka*. Az elsőnél a tüskét az előre föllállított karók közé hányják s vasvillával rendes kerítés magasságig lenyomkodják.

A *fonott- vagy sövénykerítés* olyan, mint más vidéken. Ez a leggyakoribb. Tetőt (tüskéből vagy gyalogfenyőből) nem hánynak rá. Ritkább a *bökdösött kerítés*. Mogyoró-, fenyő-, tölgy- vagy bükkfaágakból készítik. Az ágak a vízszintesen futó léczekhez feszülnek két végükkel ellenkező oldalon. Az ilyen módon készített kerítések vesszőinek néha a sudarat is meghagyják s így 2-3 méter magasságyira nyúlnak.

Mindinkább kevesebb helyen alkalmazzák a *hasoványkerítést*, mivel a hozzávaló tölgy- vagy bükkfapallókat nehéz beszerezni. Sokba kerülnek. Most már csak az utca felől jut ily kerítés. A hasoványkerítés deszkáinak fejet hagynak s azt szabálytalan alakra kifaragják. E fejek alsó határvonalánál levő bevágások voltaképen arra szolgálnak, hogy azok a deszkák felső részét összefűző vesszők lecsúszását megakadályozzák. Különben vesszőfűzés nélkül is alkalmazzák.

Rakáskerítést főleg a szegek vidékén találunk, hol még elég bőviben vannak a fának. A rakás sásfákból és boronafákból áll. A négyszögletű sásfák két

Kapufélfák,

oldalának közepén 8-10 cm. mély s ugyanoly széles csatornát vésnek s azokat körülbelül 3 méternyi távolságban a földbe ássák. A sasfák ezen szembeeső csatornáiban a vastagságukban téglalakú boronafákat beillesztik, jobban mondva, egymás fölé beeresztik. (460. old., 1. sz. á.) A boronafákat bármikor ki lehet emelni a sasfák közül. Ha szükséges, magasabbra rakják a kerítést. Néha az egész rakást kiszedik, ha azon a helyen átjárásra van szükség.

A rakások általában rendes kerítés magasságúak. Nagyon magasra csak a kerített hajlékok utca felől eső részén rakták, hol olyan magas vagy még magasabb, mint a ház fala. Újabban a lécz- és deszkakerítések kezdenek tért foglalni.

Az utca felől a kerítésen, a kapu mellett, néhol két ajtó van. A második a pitar elején a szárfa és a fal között. A kapu fonott, léczezett vagy deszkázott, (a födeles kapuról előbb volt szó,) míg az ajtók, kevés kivétellel, deszkából készülnek; rajtuk egyszerű fatolózár van.

A kapu a *kapufél fához* támaszkodik. Talpfájának egyik vége fölfelé görbül. Ha ilyen talpfára nem tehetnek szert, a talpfa végébe szarvalakúlag fölálló fogantyút illesztenek be, melynek segélyével a kaput kinyitják. A kapu egyik oldalfájának sarka a kapufélfa alján hagyott kiálló peremben vagy a puszta földijén forog, a másikat a félfához erősítik gúzszal vagy a kapufélfa keresztül futó kampós könyökfával. A kapufélfa mindenkor faragott; némelyike vastag fatörzs szélességű. Czirázatai, mint képeinken láthatók, egyszerűek. (416. oldal.) Vagy faragásosak vagy apró mértani vonalak vésései, az utca felől eső lapján. A mint láttuk, a kerített hajlékba a melléképületek bele vannak foglalva. Különböféle melléképület csak a *pajta*. Az állatállomány elfért a különböző istállóknak, a terményeknek a kamrákban és hiélon jutott elég hely.

A különálló melléképületeket a telken építették, melyekhez a kerített hajlék mellett hagyott részén, a ház fundusának a szélén vezetett külön út. Különbben a ház felől nem lehetett volna megközelíteni, mert a telekhez, a szekerek részére nem volt átjáró.

A többi háztípusoknál a melléképületek nagyrésze elaprózva, külön épül. Némelyik az udvaron van elhelyezve, a másik része a telekre szorul.

h) A többi háztípusok és melléképületeik.

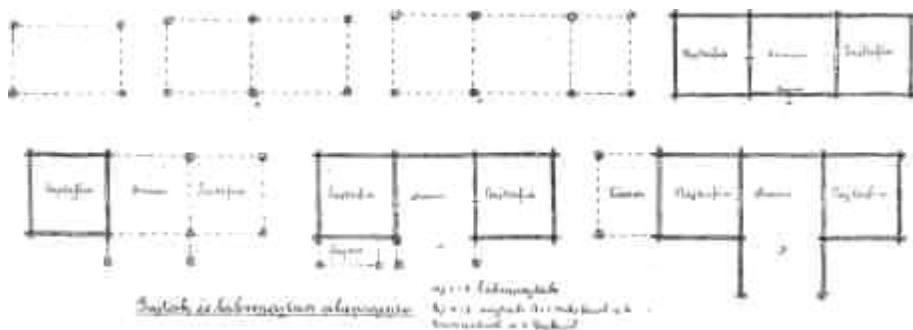
Az egyvégbe épített házak udvarán az istálló átellenében vagy a telken vannak az *ólak*, *hidasok*. Néhol a pajta mellé kerülnek, úgy, hogy a pitart zárják be, másutt a pajta szárnyán belül vannak s az udvar felől csak az ajtajuk látszik.

Egyes helyeken pedig – mint láttuk – a pitar alá jutnak. A hajlított hajléknál az épület hátsó derekával szemben eső udvarrészre esik, a hajlék belső szárnya végén, derékszög alakban helyezkedve el.

Az ól és hidas rendszeren boronafából készül; padozata erős pallókkal. A hidasban, hol a hizókat tartják, a rendes ajtón fölül *etetőajtó* van az egyik oldal teljes hosszában. Alatta – szintén egész hosszában – a *vályú*.

A *pajta* az egy végbe épített és kukorított hajlékoknál rendszeren az épület egyik vagy másik szárnyában van, de több helyütt – mint a kerített hajlékoknál már említettük – a telekre kerül, jó távol, 25-50 méternyire és pedig különböző fekvéssel: néhol a telek hosszában, másutt keresztben.

A pajta, különösen, ha még *lábaspajta* is van, a módosság jele. A pajta rendszeren olyan anyagból épül, mint maga a ház. Leggyakoribbak a boronafából készültek. Némelyiknek falai, alulról számítottan, csak félig vannak kiboronázva. A pajta 3 részből áll. Közepén van az előlről egészen nyitott vagy nagy deszkaajtóval elzárható *szérű*, (szűrű,) mely néhol 1-1½ méterrel is külebb terjed a másik kettőnél s két oldalról mellette a *pajtafi*.

A pajta tetőzete zsuppszalma. A szérű tetőzete alul fölfelé görbülő ív alakban fut, hogy cséplésnél akadályt ne okozzon. Mert itt csépelik el a gabonát. A két pajtafiában, közvetlen aratás után, a csépelendő gabonát, később a takarmányt rakják. Különben a gabona jórésze nagy kazalokban és asztagokban a külső telken van; kisebb gazdáknál pedig a belső telken vagy udvaron.

Pajta, pajtafiával.

A kisebb gabonakazalokat, melyeket rendszeren télen csépelnek ki, szánra rakják, hogy az egerek ne férhessek oly könnyen hozzá s alul a nedvességtől megóvják. Az egyvéges vagy kukorított házakba épített pajtákban van a szekér rendes helye, melynek rúdját a határfalon levő lyukon messze kieresztik.

A pajtafia egyikéhez építik előlről a *színt* vagy *pelvakutyut*, melynek tetőzete folytatólagosan lefelé fut az üstöktől. 3-4 láb hosszú s 1-2 láb széles. Ajtaja ritkán van. Talpja a bejáratnál magas. Itt rostálják a gabonát vagy legalább ide szórják be a polyvát. Kutyu különben van a kerített hajlékoknak a belsőtelek felől eső valamelyik sarkán is. Két lábon áll. Fődele az

Pajták.

üstök meghosszabbított része. A mely pajtának oldalai nincsenek elzárva, az lábaspajta. Ez 4-8 lábon áll. Takarmány elhelyezésére való.

A kerített és hajlított hajlékok egyik melléképülete volt, jobbmódu gazdánál, a *pajtáskamra*, mely magtárul szolgált. A teleken építették. Térfogata 20-25 □-méter volt. Egyik oldalán kis pítar, a másik oldalán pedig mintegy 1½ méter szélességű szin volt. A kamrarészben gabonát, a szinben mindenféle dib-dábságot tartottak, a mit hamarjában az eső elől szokás elhelyezni. Mind a szin, mind a kamra külön ajtóval van ellátva. Ilyen régies pajtáskamrát már ritka helyen találunk.

Ezeknek érdekes alakja a szintén ritkuló *kástu* vagy más elnevezésekkel: *kásthjtáalil*, melynek elnevezése valószínűleg a szomszédos németség nyelvén divó kastel = kätchen szóból származott. Most már csak Göcsej északnyugoti részében találjuk a régi alakjában. Az egyvégeben és hajlítottan épített házaknál rendszeren az udvaron, a szobával szemben áll. Magtára s részben éléskamrája és szertára a gazdának. Hogy a kástu teljesen száraz legyen, némelyiket emeletesre vagy félemeletesre építik. Az emeletesnél csak a felső részt használják szüleség, gabona részére; az alsó rész más czélt szolgál. Erről alább lesz. A kástuk anyaga fa; alsó részük kivételesen téglá. Készítésük oly módon történik, mint általában a boronaházaké. Mert hisz a kástu is ház, kisebbített alakban. Körülbelül akkora, mint a háznak egy dereka, a szoba.

Az emeletes kástu a homlokzat felől néha szélesebb vagy keskenyebb a földszinti részénél. Némelyiknél tornácot hagynak, mely svájczai házalakat

kölcsönöz a kástunak. A tornác az emelet kezdésénél, illetőleg a földszint felső részénél van, a homlokzat felől. Némelyik kástut két oldalról (elől és oldalt) körít tornác, melyet a többinél hosszabbra eresztett boronák, az u. n. kieresztőboronák és az alsó helyiség padlásgerendái tartanak.

Kástuk.

Padlózatát és kerítését vastag padlódeszkák alkotják, melyek épen olyanok, mint magának az épületnek a falfázatában levők. A tornác volta-képen a kástu emeletének folyosója, a hova alulról rendesen lajtorján, illetőleg fagerádicson jutni föl. A gerádic, mint a rajzon látható, széles, négyszögletre faragott oldalfákból és azokba sűrűen bevágott széles deszkákból áll. A folyosóról vezet az ajtó a kástu felső részébe.

A kástu alsó helyiségének alja földes. A kástun ablak nincs. Nem is szükséges, mert ha benn vannak, az ajtaját nyitva hagyják. E helyiség többnyire a kisebb gazdasági eszközök, szerszámok szertára. Néhol a burgonya egyrészét s a háziállatok etetésére való tököt is ide hányják.

Kástu.

Ez több helyen egyúttal faragcsáló helye a gazdának. Itt ácsol, fűr, farag s készíti s szükséges konyhai s gazdasági eszközöket. A kástu emeleti részének ritkán van kis ablaka. Itt a gabonát rendszeren a padlóra hányják. A kástu pitarába többféle gazdasági eszköz kerül: eke, taliga stb.

A földszintes kástut kívülről rendszeren besározzák s fehérre meszezik. Kis lyuk helyettesíti az ablakot. Egyetlen helyiségében a magtartó hordók s hombárok vannak. Ezeken kívül gazdasági eszközöket s egyes terményeket is beraknak.

A kástu tetőzete olyan, mint a házé. Régebben kizárólag szalmával volt

födve, újabban azonban előszeretettel használják a fazsindelyt.

Az itt bemutatott kástuk közül legrégebbi alaku az 1., 2. és 3. számú. Ez utóbbi a kustánszegi tanítói lakás tartozéka. Partoldalba van építve. Fejlettebbek a 4. és 5. számokon látható kástuk. A 466. oldalon látható kástu már elűt az eddig elősorolt, Göcsej északnyugoti részén található, kástuktól. Ilyent Göcsej déli és keleti részében építenek. Közönséges kamra alaku. Egyik felében a pitart tornáczfák és fal köríti, azért, hogy a fölvágott fát az eső, hó elől odadobálhassák. Találunk itt-ott cserépszindelyes födelű kástut is. Ez nyerges födelű, míg a többieknek gerinczes sátorfödelük van.

A kástut egyesek a kiskamra helyén emelték. Alul ludól, az első emeleten pedig szerszámokat tartottak. A második emeleten volt a tulajdonképeni kamra. Az emeletekre létrán jártak föl. Az ily kástu magasabb volt, mint maga a ház. Efajta kástut már egyáltalán nem látni. Ma már kevés kástut találunk. Talán minden 5-6 háznál van egy. Pusztulnak.

A göcseji és hetési faházak s melléképületeik, a hely nagysága, fekvése, a lakók anyagi helyzetének változása szerint az eddig említett s leirt háztípusok keretében nagyon változatosak. Szinte páratlanul áll a sok apró, zegzugos részekkel, melyek oly sokféleképen vannak elrendezve.

Ha a hely szűk, az épületet hosszában messze kiszorítják. Néhol két lakóház kerül egyvégbé.

A hol a házhely lejtős, a melléképületek továbbépítése gyakran igen eltér a megszokott beosztástól.

Ha a gazda vagyoniilag erősödik, házat kibővíti, míg a családtagok osztozkodásával a házat elbontják s kiki elhordja a maga részét, hogy abból másutt emeljen, ha nem is egész házat, legalább egy hajlékrészt. Különösen a haj-

Két ház egy udvarban, Csömödéren.

litott s kerített hajlékoknál szokás az osztozkodás. Azért látunk olyan egyvégbé épített házat, a hol a szobával szemben a folyosó által elválasztott kiskamra van, holott ilyet csak a kerített hajlékoknál építettek; vagy olyat, melynél az első derék az utca felől a kiskamra s csak a második a szoba. Persze, a kiskamra csak $\frac{1}{4}$ -résznyi nagyságú, mint a szoba.

Találunk oly kukorított házal, melynél a lakást magában foglaló rész az utcával párhuzamosan (└┘) halad s a második befelé, a telek hosszában húzódik, holott rendes, új építésnél a telket keresztező résznek az udvar belső részében kell haladnia; (└┘) vagy olyant, melynél a ház harmadik szárnya csonka, mert a többi részét elhordták; végül olyat, melynek az útfelől való részét szétbontották s így az útfelől egyik szára pajtával, a másik kamrával kezdődik, míg a lakás, az ezen szárat összekötő harmadik részen van az udvar belső szélén. Néhol a háromszárnyú épület bejárója elől, másutt oldalt van.

Ha a hely szűk, az ólak esetleg a ház homlokzata elé kerülnek a szabad térségre. A háromszárnyú ház hosszant haladó részéhez az elhajláson túl néhol pajtát, pajtafiát építenek, mely a ház elhelyezkedésének különös alakot (I-T) ad.

A kerített vagyis minden oldalról körülzárt épületnél is többféle változatot találunk. Némelyiknél nincs kiskamra, másoknál a színek más-más

Hajlított ház, mely kerített volt.

helyen helyeződtek el; egyes ily házaknál az utca felől van a kapu, másutt oldalt; néhol csak egy, másutt két kapu van, stb., a szerint, a mint a ház-hely engedi.

A kamrák száma s elhelyezése pedig a legváltozatosabb. A kerített, hajlított régies faházak nagyon ritkulnak. Egy-egy községben, ha 8-10 hajlított házat találunk, az már sok. Kerített hajlék pedig már csak hirmondóul maradt egy-egy.

Fejlettebb népies építkezésül régebben a félig uriszámba menő nemes-ség házeit vehetjük, melyeknél külön volt a lakás és külön a gazdasági épületek. Fából készült az ilyen ház. Két szoba-, konyha- s kamrával elől, oldalt pedig szárfás folyosóval. Ily házat mutatunk be Milejből. (469. old.)

Haladottabb építkezésű az olyan, most még ritka lakás, melynél nyílt négyszögletű folyosóról juthatni a szoba, konyha és kamrából álló lakás egyes részeibe. Ezt Jankó János¹⁰⁹⁾ *nyitott ereszü háznak* jelezte a róla való megemlékezésben. Külön neve itt ennek az építkezési módnak nincs. Az eresz szót a nép soha nem is használja. Eresz helyett üstököt mond. Jankó J. szerint ez az építkezési mód teljesen megegyezik a székelylyel. Ügy van. Azonban erre a nyitott ereszszel szemben soha sem a kamra, hanem a konyha van s csak az egyik helyiség szoba, a másik kamra, mely kisebb, mint a szoba. Göcsej északkeleti s keleti részén találunk ily házakat, melyek nem göcseji eredetűek. Zala megye szomszédos részeiből vétettek át. Ily házak különben Muraközben is vannak.

Újabbféle házak azok is, melyeknél a lakórészek előtt folyosó halad s szárfák helyett 3-4 vastag, négyszögletű vályog vagy kőoszlop. Ily házakat különösen Barlahidán találunk. A még meglevő faházak némelyike nagyon régi. 100 éveseket csaknem minden faluban találunk.

A legújabb vályog-,

töméses és kőházak a régi, egyvégbbe épített házaktól beosztás tekintetében is elütnek. Az egész épületbe egy ajtó, a *folyosóajtó* vezet be, mely, hogy az első, utca felől való szoba hosszabb legyen a hátsónál, a ház dereka közepénél valamivel tovább esik. Néhol az épületet oly magasra emelik, hogy az ajtóhoz 3-4 lépcsőfok vezet föl, melynek két végén mintegy méter magasságú tűzfal s a hol a lépcsőzet fölé tetőt emelnek, ezt két oszlop tartja.

A külső ajtó a zárt folyosóra vezet. A folyosónak mintegy folytatása a *konyha*. Az ilyféle épületekbe már takaréktűzhelyet helyeznek. Az utca felől van a *nagyobbik szoba*, melyben a család állandóan tartózkodik. Ennek átellenében a *kisebbik* vagy *hátsó szoba*, mely mellett húzódik itt-ott a kamra, a hová a konyhából juthatni be. A szobákba a folyosóról szolgál a bejárat. A szobák valamelyike alatt a bolthajtásos pincze, melynek bejárata néha a homlokzat felől esik.

A *kőházak* (voltaképen téglaházak, mert téglából épülnek,) a mai be-

osztásukkal Stájerországból erednek. A Zala megye délnyugoti részébe átjáró kőművesek hozták be. Ilyen téglaházak épülnek Muraközben s Zala megye egész nyugoti felében. Az ily házak építéskor néhol a fundamentumba egy pint bort és a forgalomban levő pénzekből 1-1 darabot helyeznek el.

Egy bemesi tanya, Mitepöl.

Az új kőházaknál a melléképületek a házzal egyvonalba épülnek, külön-külön és pedig: két istálló, utánuk (esetleg köztük) a pajta, továbbá az ólak, a tyúkólakkal, a magtár, (kástu,) alatta kamrával s végül a vagyonosabbaknál külön a lábaspajta.

A faházak építése hajdan elég könnyen ment. A ki építtetni akart, összehívta jóismerőseit, kik között 1-2 faragcsálni tudó volt, kimentek az erdőre, levágták az alkalmas fákat s hazahordták, otthon a talpakat, geren-

Oszlopos ház, Barlahidán.

dákat stb. kifaragták s hozzákezdtek az építéshez. Fűrészelt egyáltalán nem használtak; mindent bárdal, fejszével végeztek. A fák levágása s építése fejében csak kosztot kaptak s ihattak, a mennyi csak beléjük fért. Szinte lakmároztak, a mit már az erdőben a fa levágásakor kezdtek. A vagyonosabbak disznót ölettek; kivittek oda egy hordó bort s ettek, ittak. Míg a munkának vége nem szakadt, az erdőben háltak. A munka befejezése után nagy „ári-dombot” csaptak.

Most olyan parasztembert vesznek, ki a ház építéséhez ért. Csaknem minden községben van 4-5 ily egyén. Az ily ember kiegyezik a munkára vagyis átollába (atillába) vállalkoznak arra több társsal; azért nevezik őket Göcsejben átollásoknak, Hetesben átillásoknak. A munkát a derékok, vagyis a házrészek száma szerint számítják. Kis, 3-4 derékból álló épületet 80-100 koronáért s fél akó borért; a nagyobb, 8-10 derekas épületet 200-250 koronáért építik meg.

Azt tartották s némelyek tartják ma is, hogy az újonnan épített házban először a gazdának kell meghalnia. Ez a hiedelem régebben sokakat visszatartott az építkezéstől. Hogy a gazda az új házban a korai halált elkerülje, babonához fordulnak. Mielőtt beleköltöznek, macskát vagy kutyát dobznak a lakószobába, azt egész éjjel ott hagyják, hogy ha a halál áldozatot kíván, azt érje. Különböznémelyek azt tartják, hogy ha az állat az új házban egy éjszakán kibirta, az ember nem hal meg.

Kenyeret is tesznek a szobába. (Ott hálaltják.) A kenyér elfogy, – az

ember megmarad. (Gutorf.) Némelyek, a család beköltözése előtt, nagyfejszét dobnak a szobába, azután egy nappal, a beköltözés előtt, rendbe hozzák a házat, megkerülik, hogy egészségesek legyenek benn.

A házat az asszonyok, főleg kívülről, tisztán tartják. A lakást évenként többször és pedig: húshagyókor, húsvétkor, pünkösöd táján, takaratkor, (széna-

Kőház, Kiszigettről.

hordás,) hordatkor, (gabonahordás,) krumpliasáskor és karácsonykor. A fal alját, mintegy $\frac{1}{2}$ méternyi magasan szürkére meszelik. A konyhát, kamrát kékes sikkalóval vagy fehérfölddel mázolják be. A falak külső részét alul, 3-4 dm.-re kékre, sárgára vagy feketére meszelik.

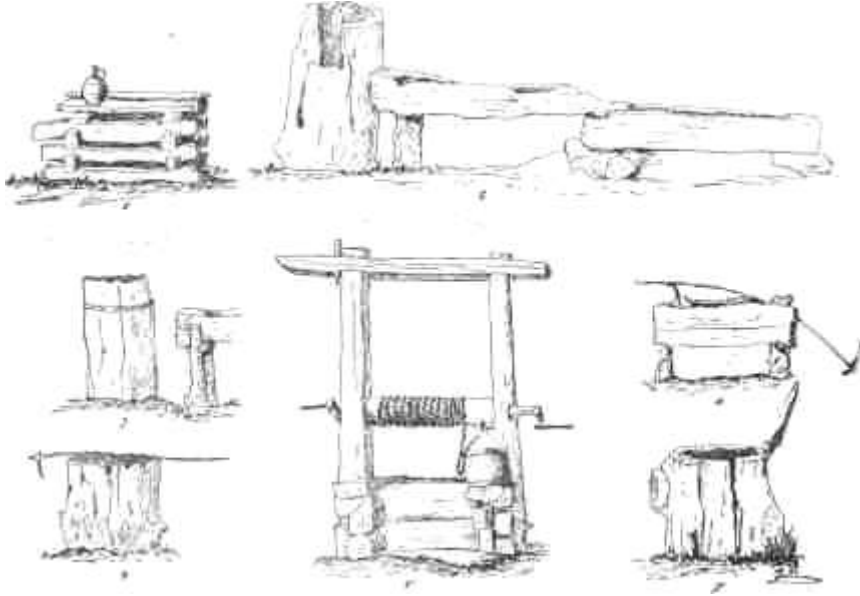
i) Kutak, hágcsök, pálinkaégető kunyhók, haranglábak.

A kutat legszívesebben a ház homlokzata elé vagy az udvarba építik. A dombháton fekvő községekben a kutakat a telek aljába építik. Az ilyen helyen rendszeren *csigáskutat* (gémeskút) készítenek. (472. old.) E vidékbeli csigáskutak, mind alak, mind szerkezet tekintetében egyeznek az alföldi s hazánk más részén található ilyféle kutakkal. Oszlopát *kútágasnak* nevezik. Ennek két ága között, vízszintesen futó erős vashengeren forog a *csiga*, mely néha két darabból áll, mint képünkön látható. A hátsó, vastagabb végére nyomtatóul néha tuskót, téglát, követ kötnek gúzszal vagy kötéllel. A csigán lógg le a *pózna*, a vödörrel.

A kutak gödrét kővel vagy téglával rakják ki. Különösen az u. n. természetkövel szeretik kibélelni; mert ez a legtartósabb. Csakhogy éhez nehezen juthatnak. A kútgödör föld fölött levő részét vagyis káváját négyszögletesre készítik, fából. A régebben épített kutaknál minden oldal egy-egy, legfőleg két-

két darab bükk- vagy tölgyfapallóval egyberóva. Felső részén, a vödör részére vízszintesen deszkaperem fut körül.

Majdnem minden kút mellett *itatóvályú* van, néhol, mint az itt közölt egyik rajzon látni, kettő. A kettős vályúnál az egyik jóval lejjebb fekszik. A

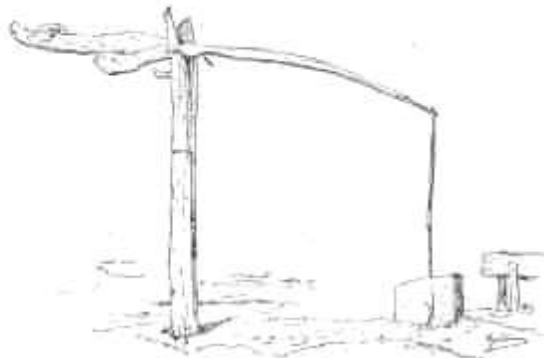
Kutak.

1. és 6. kávéskutak. – 2., 3., 4., 7. bodonkutak. – 5. és 8. kerekeskutak.

magasabban fekvő voltaképpen csak csatornája a mélyebben fekvőnek, t. i. az előbbin vezetik le a vizet az utóbbiba. A vályúk czövekeken vagy tuskókon állanak. A czövekeken vagyis lábakon keresztül vízszintesen faszeget vernek s arra illesztik a vályút, úgy, hogy belül esik.

Csigáskút.

Kerekeskút.

Benn a faluban rendszeren *kávaskutak* vannak. Ezeknek kávját deszkából vagy boronából készítik. 3-4 boronafát használnak egy-egy oldalon egymás fölött.

Igen régi s Göcsejben nagyon elterjedt a *bodonkút*, melynek a kibérelésére téglá vagy kő helyett, belül, korhadt, vastag, tölgyfatörzset használnak, azaz használtak, mert ma már ilyen kutat nagyritkán van módjukban készíteni, nehezen lévén szereshető megfelelő vastagságú fa s ha akadnak is egyre, azt nagyon meg kell fizetni; míg régebben úgyszólván ingyen jutottak hozzá.

A bodonkutat a következőképen készítették: Levágtak arra alkalmas, vastag, belül odvas tölgyfái s annak törzsét az ágazásnál elvágták avagy elfűrészelték, azután fejszével, sulyokkal s faékekkel kétfelé repesztették. Az ekként kettéhasított törzsnek a belső, korhadt részét eltávolították s az u. n. csákányfejszével, a mennyre csak lehetett, simára lefaragták. A kérget rendszeren rajtahagyták. A törzs kitisztogatása, kifaragása után a már megásott kutgödörbe először az egyik, azután a másik részt kötelek, lánczok segítségével a megásott üreg fenekéig leeresztették, úgy, hogy eredeti alakjában illeszkedett össze a törzs; s ha már mind a kettőt lebocsátották, a hasadékat mohal vagy földdel betömték.

Némelyik bodont már a leeresztés előtt összeillesztették, úgy, hogy a két félbodont lánczczal „megcsaptatták”, közepén megékellék s úgy eresztették le a fenéig. Leeresztés után köröskörül földet tömlek melléje. Mikor a lömésel a bodon közepéig jutottak, a lánczokat köteleket levették. Ha a kut gödre mély volt s egy bodon nem volt elég hosszú, kettőt illesztettek egymás fölé. Ez esetben – természetesen – két egyenlő vastagságú törzset kellett keresni.

A bodonkút földfölötti részét rendszeren minden támaszték, kapcsolókötés nélkül hagyják. Csak azon esetben használlak vasabroncsot, ha a bodonon nagy „vigyor” (rés) volt, a mikor tehát erősebben kellett összeszorítani. Kávjája (50-120 cm. magasság között váltakozik. Némelyiknek födele is van, mely födél egyik pontján vaspánttal a kávéhoz van erősítve s így föl emelhető s leereszthető.

Bodonkutat csak oly helyen készítettek, hol nem kellett nagyon mélyen leásni, tehát völgyekben. A Cserta s Váliczka patakok mellett fekvő községekben a kutak nagyobb része még bodonkút és pedig nemcsak egyes házaknál, hanem a köztereken is. Ellenben a szegek vidékén, hol a községek rendszeren dombháton fekszenek, ritkán találunk bodonkutat.

A közönséges kávas kútból kampóval, (horog,) húzzák föl a vizet.

A magasabban fekvő helyeken, hol mélyen kell ásni, rendszeren hengeres *kerekeskutat* készítenek. Az ilyen kut gödrét 10-12 m. mélyre kell ásni, míg vízre akadnak. Fölül a káva oldalain 2 vagy 4 oszlop emelkedik, melyeknek felső végét vízszintesen fekvő gerenda köti össze, avagy az oszlopokra födelet helyeznek. A födelet a rendes házfödél alakjában készítik. A hengerre kötél vagy láncz csavarodik a vízmerítésre. E kutak különben az egész országban ismertesek. A göcseji embernek a kút fúrásában nagy gyakorlata van. Ebéli úgyességét Pländer Ferencz is kiemelte a már többször említett ismertetésében.

A ház előtt elterülő nagyobb térségre helyezték régebben a *porolót*. Ez kis sárkencze, katlan, alig 6-7 dm. magas, alul ajtónyílással, fölül pedig az üst részére megfelelő nagyságú ürrel. Hogy pároláskor az eső be ne eshessek s hogy az eső meg ne rongálja 4, czövekre helyezeti, deszkával elfödik. Most már csak itt-ott találni egyet-egyét.

Pároló.

Az udvar valamely részén vagy a kiskertben, rendszeren a szobával szemben emelkedik a *góréc*, melyben kora tavasszal palántákat növesztenek, főleg paprika- s káposztapalántát. Ez négy lábon álló négyszögű láda. Lábai 1½-2 méter magasak; a láda 1-2 m. terjedelmű. Alja, oldala deszka. Oldala 2 egymás fölé helyezett deszkából áll. A láda tartalma termékeny föld. Ebbe vetik a magot s növesztik benn a palántát. A górért azért állítják lábakra, hogy a tyúkok s általában a háziállatok hozzá ne férhessenek.

Tejesfazéktartók, sulykok és góré.

A *favágító* az egyvégbe épített s kukorított hajlékknál a konyhával szemben eső udvarrészen van. A rendetlenül összehányt fából többnyire csak néhány napra valót vágnak föl. A favágást tuskón végzik, *sulyokkal* vagy *sukkal*.

Közvetlen a konyha előtti pitar szélére vagy az udvar szélének közepe tájára állítják a *tejesfazéktartót*. Ez másfél méter magas karó, melybe köröskörül 6-10 darab, 2-3 dm. hosszú fogat vernek, úgy, hogy haránt futnak a karóba. A fogakra helyezik a tejesfazekakat.

Sok helyen nyírfát használnak tejesfazéktartóul. A vastag ágat kihegyezve a földbe verik s a kisebb ágait megfelelő rövidre vágják le. A kisebb oldalágakra helyezik a tejesfazekakat. A tejesfazéktartóul azért szeretik a nyírfát, mert azt tartják, hogy az ilyenén álló tejesfazékba öntött tejet nem tudják elrontani.

A *kukoriczagóré* udvarra vagy a belsőtelekre, nem ritkán az udvar utcza felől eső kerítésébe van helyezve. Vesszőből fonott vagy léczezett. Teljesen megegyezik a más vidéki kukoriczagórékkal.

Az udvar folytatása a *belsőtelek*, mely attól, ha a ház kerített vagy hajlított, egyik épületszárny által van elválasztva, a mely esetben a közpitaron juthatni oda. A belsőtelek a szegény gazdánál gyümölcsös, a vagyonosabbnál pedig a melléképületek egyrészének, a kútnak s a gazdaasszony kiskertjének, a kurumpis veremnek stb. helye. E mellett nagynövésű körte- s almafák. A belsőteleken nevelődött nyáron át a borjú is, szabadon járva-elve ott.

A belsőtelken foglal helyet még néhol a *méhes*, az arra épített *házzal*. A méhest különben a kiskertbe szeretik helyezni. A szénának is van *kis pajtája*, mely szintén négy lábon áll. Teteje olyan, mint a házé. A *kurumpis verem* négyszögűen, 1-½ méternyire leásott gödör. Teteje a földből emelkedik, háromszögűen. Háromszögű az eleje is, hol a deszkaajtó van elhelyezve.

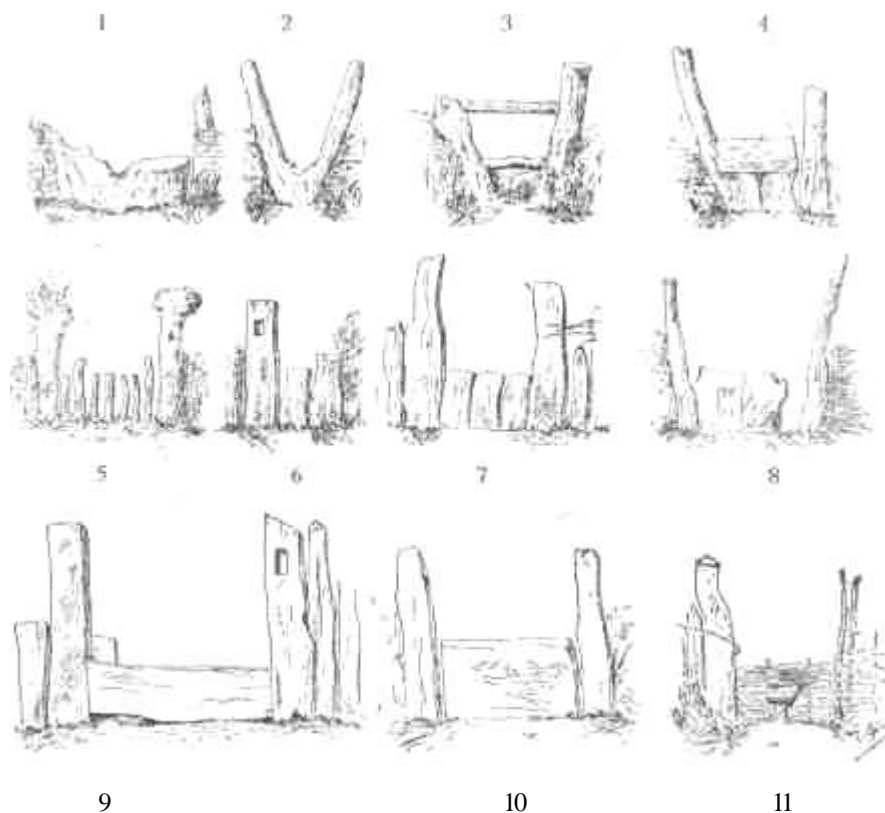
A belső telek sok helyen már szintén be van kerítve tuskéval, cserjével vagy fűzfákkal, de sövénynyel, sőt hasoványnyal is. A belsőségek között levő közös kerítéseket *közkertnek* nevezik. Ha a belsőtelek alantabb fekszik az udvarnál vagyis lefelé lejt az udvartól, akkor *kertalla* vagy *asutelek*, ha pedig (a part, hegy felé) magasabban emelkedik, akkor *kertföli* vagy *fösütelek* a neve.

A kerítésen, gyepükön való átjárásra, néhol még az udvarra is, a gyalogosoknak *hágcsó* (hácsku) szolgál bejárásra. A mostani kisajtót pótolta. Régebben a házak bejárója (a kerített hajlék kivételével,) rendszeren hágcsó volt. A szőlőhegyekben a gyalogosok számára még most is általában hágcsót készítenek; a gyepükön nem találni kisajtót vagy más bejárót.

A hágcsók (lásd az ábrákat) igen egyszerű, sőt kezdetleges átjárók. Összeütik azokat olyan fából, a milyen kezük ügyébe esik. Csak két oszlopfa legyen; közbül czövekek, hasoványok, alacsonyabb, magasabb pallók, fonás, tuskó, stb. megteszik. Hágcsókul lehetőleg szélesen elnyúló tuskót használnak, a mely egy töből kiinduló két fatörzsnek vagy elágazásnak maradványa.

A szőlőhegyeket körítő gyepüknél az u. n. *ágosas hágcsót* alkalmazzák leginkább. Ez V-alakuan szétágazó két ág, melynek a törzsét (melyből az ágak

szétfutnak,) mélyen a földbe ássák. E hágcsó ágai 1-1½ m. magasak. Némelyiknél az ágak széthajlásánál pallódarabot helyeznek, hogy magasabb legyen. Fölül néha karfát használnak, melyet a hágcsó egyik ágára szegeznek oldalt, úgy, hogy foroghat s az átjárókat könnyen föltohassák s leereszt-hessék, midőn keresztülmennek rajta. A karfa másik vége a hágcsó ágának bevájt tetejére ereszkedik.

Hágcsók. (Hácskuk.)

1. Csehi, 2. Gutorföld, 3. Baki hegy, 4. Barabásszeg, 5. Lispe, 6. Bak, 7. Mikefa, 8-10. Lasztonyai hegy, 11. Pusztamagyaród.

Hágcsóoszlopul nem ritkán élő vagy kiszáradt fűzfatorzset is fölhasználnak, közéjük czövekeket vagy hasványokat verve le. A hágcsó oszlopai különben általában vékonyabb-vastagabb tölgyfakarók vagy tölgyfahasoványok. A hágcsók alkalmazása a háznaknál mindinkább szűkebb körre kezd szorulni. Már csak a szegény emberek régies házánál találjuk meg. A szőlő-hegyek gypüinél s a belsőtelek kerítéseinél azonban még sokáig ez lesz általános alkalmazott átjáró.

A belsőtelek után következik a *külsőtelek*. Egymástól néha kerítés válassza el. A külsőtelek rendszeren szántóföld. Néha nincs is külsőtelek, hanem a belsőtelek alatt völgyben rét terül el; ezt *házak alatti rétek* vagy *kert állanak* nevezik. Ennek mesgyéjül egymástól több helyen 1-2 méternyire ültetett

élő fűzfák szolgálnak. Ezeknek ágait egymásba fonják, úgy, hogy elég jól pótol egy eleven kerítést.

A kertalja leglapályosabb részén van a *toka*, mely 4-6 □-m. területű, mesterségesen ásott állóvíz. 1½ méternyi mélyre ássák. Köröskörül gyéren összeütött léczkerítés, szálfarók, élő fűzek vagy fűzfakarók határolják.

A Csertamelléken itt-ott a toka oldalát fával kiboronázzák. Cserta mellékén egy háznál két toka is van: a *mosótoka*, közel a házhoz és a *kenderáztató toka*, a telek végén. A mosáshoz a tokákba és a folyóvizekbe a *mosópalló*

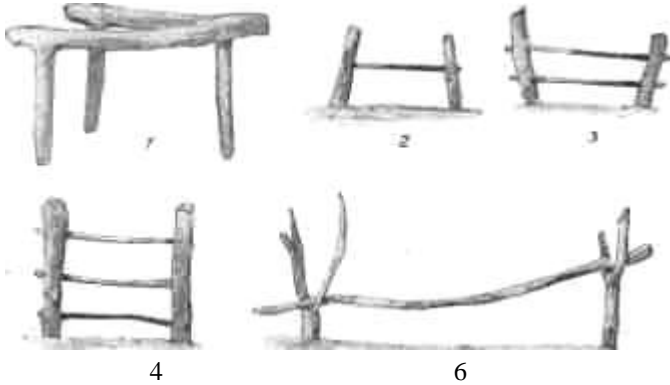
Tókák.

Mosás a szabadban.

meztámasztásához különböző állóhelyeket állítanak. Némelyik létraszerű, hogy a parttól a pallót tetszés szerint való magasságra fektessék le, a víz-állás szerint.

A kisterjedelmű tokánál a mosódeszkát a tokán keresztül fektetik. Akár-milyen hideg van, az itteni asszonyok künn a szabadban mosnak és pedig – meztírláb. Tüzet raknak, a sajtárban meleg vizet tartanak s ezeknél melegítik hidegségtől dermedő kezeiket, lábaikat.

Mosóállványok.

A hegyháton épült házaknál, 4iol kutat nehezen lehet ásni, más célra szolgáló tokát is ásnek az udvaron vagy teleken. A háziállatok számára mindennap szükséges vizet gyűjtik itt. Kis csatornákat ásnek hozzá, hogy ezeken az esővíz belefolyjon. Rendesen fűzessel veszik körül.

A külső- vagy belsőtelekre kerülnek a *pálinkaégető kunyhók*. Elvértve szorulnak csak a többi melléképületek közé. E kunyhók alakjánál három főtípust találunk: az egyiket az 1. számú, a másikat a 2. és 3. számú ábrák mutatják.

A legősibb s így legprimitívebb az 1. sz. Várföldéről, mely köralakú, egészen a sátorhoz hasonló. A 2. sz. Bázáról, az 1. számúnak a továbbfejlődése, melynek alapja szintén köralaku, de már fala is van. A 4-7. számúak rendes házhoz hasonló, gerinczes, sátorfödelű kunyhók. Az 1. sz. kunyhó vázát vastagabb koszorufák és vékony fenyőpóznák alkotják. Koszorú 5-7 van, ezek között – közben-közben – póznák. Ez utóbbiakon az ágakat 1-2 dm.-nyi hosszúságra meghagyják, hogy a fölszört szalmát fölfogják.

A póznákat alul, mintegy 4-6 m.-nyi távolságban, körülbelül 3-4 méternyi átmérőjű körben a földbe állítják s tetejüket egybehajlítva vas-abronccsal s lejjebb két helyen (a belső rész felől kötésekkkel vannak összekötve,) összefognak. így e póznák teljesen összeérve, egy csúcsban végződnek. Az ekként egybeállított vázra egyszerűen szalmát hánynak, mely 20 évig is eltart. Oldalán 120-140 cm. magas ajtót készítenek, ajtófélfákkal ellátva. A kunyhó magassága 4-5 méter. A 2. és 3. számúnak a fala sövény, besározva. Itt már zsuppozat van. Ajtajuk lécz vagy deszka. Némelyiknek a tetején deszkából készült négyszögű kémény ereszti ki a füstöt.

A többi kunyhók építésénél úgy járnak el, mint a rendes lakóházénál. A falak anyaga sövény, borona, vályog vagy tégl. E kunyhók némelyike ségestől eltérést; az első jóval magasabb a rendes tetőknél, az utóbbi kettőnél lakóház magasságú. Egy derékből állanak, négyzet vagy téglalaku 9-10 □-m. alapterülettel. Némelyiknek pitarja van. Az ajtó többnyire az épület sarkán

Pálinkaégető kunyhók.

1. Várföld. 2. Báza. 3. Bánokszentgyörgy. 4. Zebeczke. 5., 6. Várföld.

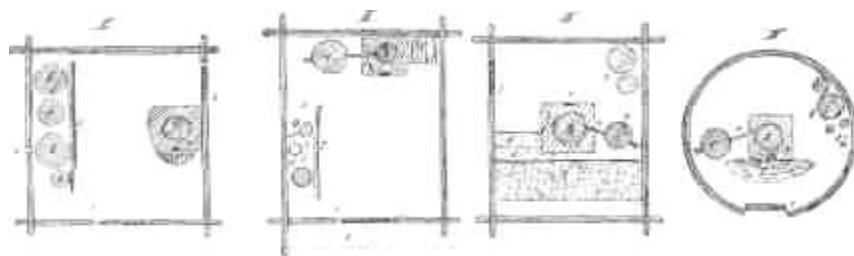
van. Egyik-másikon két ajtóval. A második a kemence mellett van s arra való, hogy azon a kifőzött törkölyt a kunyhóból kitakarítsák. Némelyiknek a falába kis ablakot helyeznek.

A kunyhóknak padlása nincs. A tetőzetnél a 4., 8. és 9. sz. mutat a közön-

Pálinkaégető kunyhók.

7. Szentmihályfa. 8. Várföld. 9. Ballahida.

A pálinkafőző kunyhók alaprajzai.

1. Ballahida (10. á., 9. sz.) 1. főajtó, 2. mellékajtó, 3. kazán, 4. kemence vagy katlan, 5. kemenczegödör, 6. hordók, 7. gádorfa, 8. kisablak. – II. Szentmihályfa (9. á., 7. sz.) 1. ajtó, 2. kazán, 3. kemence, 4. hordó, 5. kéményaljja, 6. vaczakok, hordók, 7. gádorfa, 8. ereszalja (pitar.) – III. Zebeczke (7. á., 4. sz.) 1. ajtó, 2. kazán, 3. kemence, 4. kemence szája, 5. hordó, 6. kazáncső, 7. hordók, 8. lépcsők, 9. mélyedés. – IV. Várföld (6. á., 1. sz.) 1. ajtó, 2. katlan, 3. kemence, 4. kemence szája, 5. hordó, 6. kazáncső, 7. kemenczegödör, 8. hordók.

pedig a füst kieresztésére kis tető van építve. A 8. számúnál rálapul a gerinczen hagyott nyílásra, a 9. számúnál pedig három pár, a többinél hosszabb ragon kiemelkedőleg van elhelyezve.

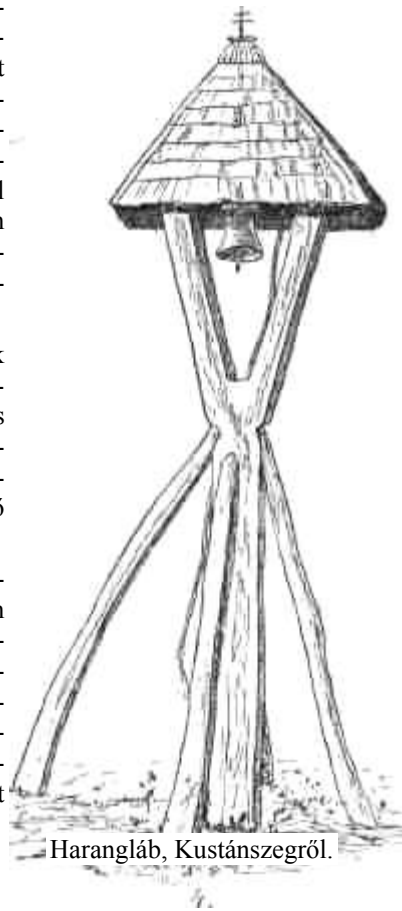
A füst kieresztésére a régiebb kunyhókban az ajtón vagy zsuppозaton hagyott nyílás (6. sz. á.) szolgált. Most már némelyiknek rendes kéménye van. (7. sz. á.) Ily kunyhóban főzik a pálinkát, melynek részletes leírását a gazdasági állapotok ismertetésénél fogja találni az olvasó.

A templomok, kápolnák egyrésze a falu közepén áll, másrésze a falu végére került, a hol egy kis térség jutott. A templomokat általában a község kiemelkedőbb pontjára építették. Göcsejben és Hetesben kevés helyen van templom vagy kápolna. Ezeket *haranglábak* helyettesítik. A faluknak körülbelül $\frac{3}{4}$ -része haranglábbal van ellátva. Még a templommal bíró községekben is is van itt-ott harangláb.

A haranglábak a falu közepe táján állanak; a hol köztér nincs, a házak közé, azokkal egysorba helyezik. (2. á.) A legegyszerűbb alakú az, mely pusztán egy darab fából kifaragott s támaszték nélkül való lábra van állítva; (3. á.) fölül, mint a gémes kútnál, két ágra faragva. Ezek közé helyezik a harangot. A legegyszerűbbek közé tartoznak még az 1., 3. és 4. számúak, melyeket egy vagy több támasztóval, sőt némelyiket talppal látnak el. Haladotabb alakúak a 6-8. számúak, melyeknél két harangtartóláb van. Ezeknél tökéletesebb a kéttetős, továbbá az alul vagy a két tető között négyszögalakban bedeszkázott haranglábak. A haranglábak alakjának fejlődését a téglaharanglábak zárják be.

Az egy lábú haranglábak ágainak belső kivágása szegletes vagy íves. Némelyiknek az ágai külön darabból valók s a szárba vannak ékelve. Az ágak különböző hosszúságúak s éhez képest a harang részére hagyott nyílások is eltérő nagyságúak.

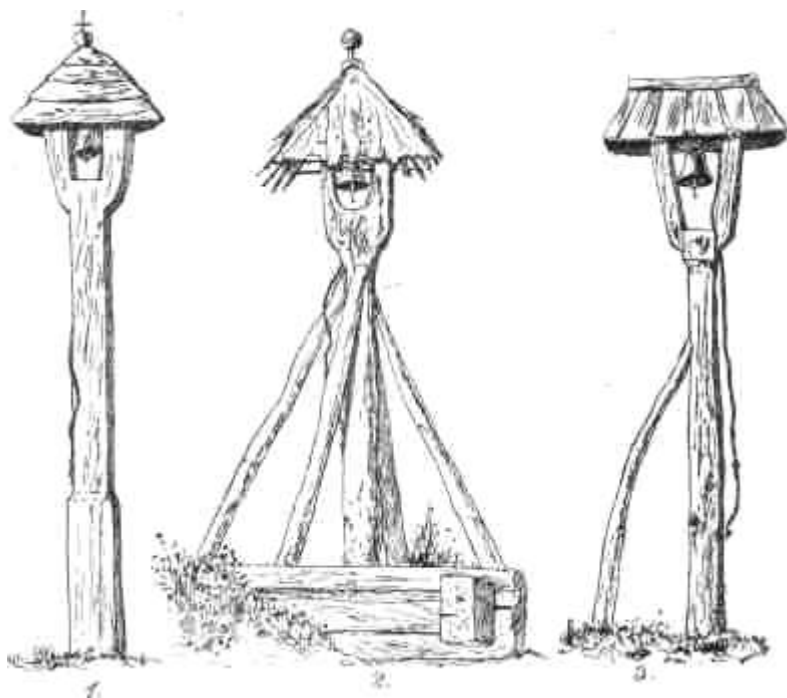
A két- és háromlábú haranglábaknál a nyílások között levő távolságában igen csekély eltérések találhatók. Ezeknél a lábakat kötőfák tartják össze; rendszeren kettő vagy két pár. A lábakat mélyen a földbe ássák s hogy szilárdan álljanak, egy vagy több szárfával támogatják meg. A szárfáknak földbe eresztett végénél néha dúcokat vernek be.

Harangláb, Kustánszegről.

A kéttetős haranglábak, melyek az alsó tető alatt számos falákkal vannak ellátva, régebben zsupposak voltak. Újabban deszkázottak. Ha a haranglábak két teteje között levő rész deszkázott, a harangláb azon része toronyalakot mutat s minden oldalon egy-egy vagy két-két ablaka van. A tornyos haranglábak legszebb példánya e vidéken a kányavári. (15. á.) A mely haranglábnál az alsó tető alja vagyis a falábak körül vannak deszkázva, boronázva, az házikó-alakot mutat. (14. á.) Az ilyen ajtó s minden oldalán egy-egy kicsike ablak van.

A kéttetős haranglábakat legtöbbször *talpfákra* állítják. Ezek a négy sarkon *törzsök*re vannak fektetve, nehogy a földet ériék. A talpfákra a középrészen keresztül két darab u. n. *harangtartó láb* van fektetve és erősítve. A talpak négy sarkába és középrészeibe erősítik, belevéséssel a *tartólábakat*, melyeket *kötések* erősítenek egymáshoz.

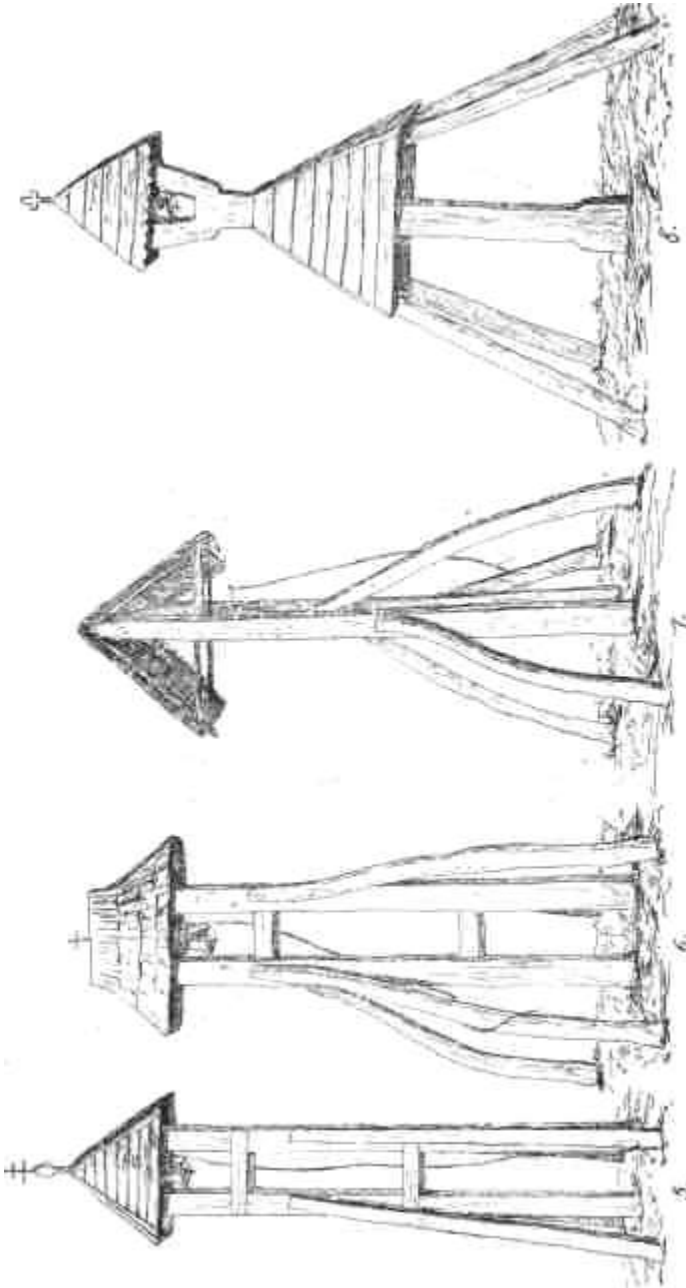
Haranglábak.

1. Lenti, 2. Marócz, 3. Báza.

A tartólábak felső végén nyugosznak vízszintesen a *kerülők*, melyeken keresztül rendszeren hat *haranglábtartó gerenda* fut. Ezek fölé emelik a *haranglábtetőt*. A középrészen nyúlik föl a két *harangtartó láb*. Ezeket is, mint a talp nélkül való haranglábakat, a földbe ássák s a föld fölött *harangtartó talpak*, fölebb pedig a harangtartó gerendák közé erősítik. Ezek között van, a felső végén, a harang elhelyezve. A hol háromszárú a harangláb, ott két harangot helyeznek közéjük.

A harangnak van: *szíve*, *bódája*, melyre a *kötelet* erősítik. A bódát a

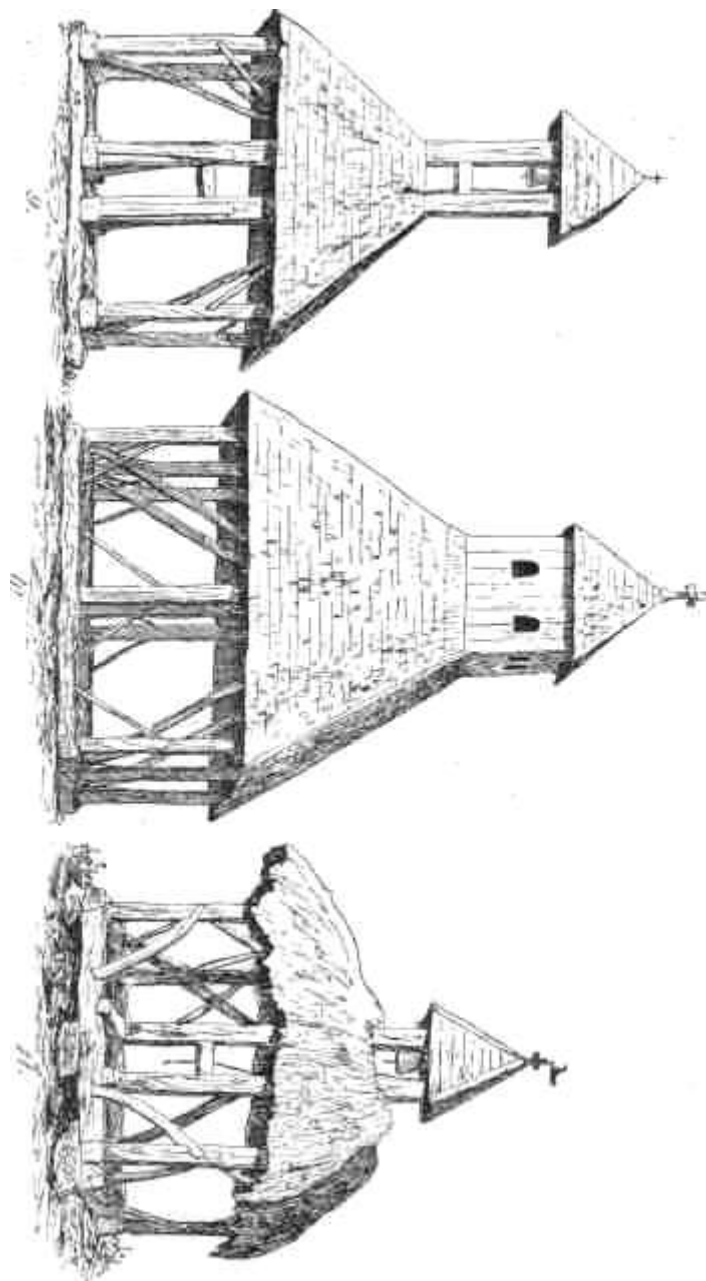
tengelybe illesztik. Néhol a harangtól lefelé van valami régi hagyásból való szekérkerék, melynek agyán vezetik keresztül a harangkötelet. A harang fölött van a *kisharangtető*, melyet kerülőre állított *szalufák* tartanak. A kerü-

Haranglábak.
5. Bárhely, 6. Döbréte, 7. Sárhida, 8. Mumor.

lőket a harangláb száraival *tetőkötés* köti össze. Mind a két tetőt zsúppal, fa- vagy cserépszindelyvel fődik.

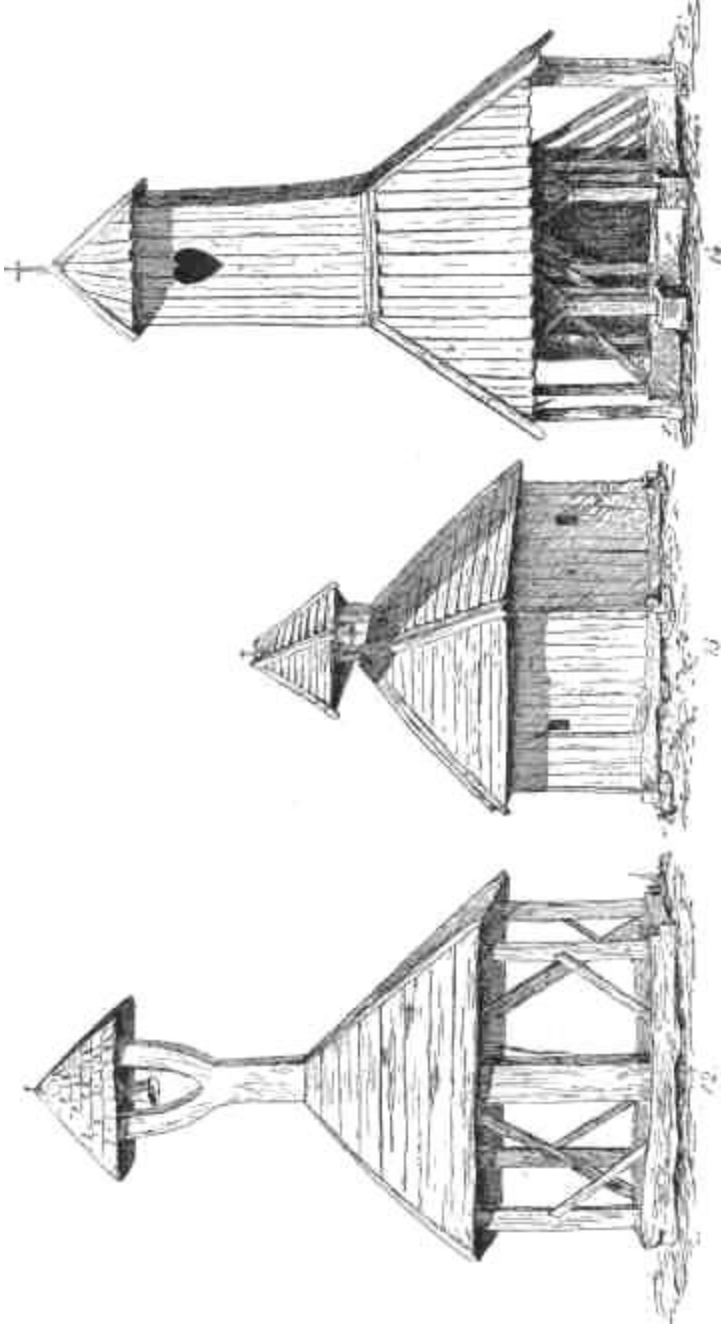
A harangtőre fa- vagy vaskeresztet, vaskakast s néhol gömböt helyez-

Haranglábak.

9. Kisziget, 10. Lenti-szombathely, 11. Csehi.

nek fából avagy cserépből. A fa-haranglábak általában 5-6 méter magasúak, de itt-ott 8-10 méter magassúakat is építenek. Építőmesterük valamelyik parasztács.

12. Szentpéterföldre, 13. Szentadorján, 14. Kányavár.
Haranglábak.

A téglából épített harangláb vagyis inkább harangtorony egészen a rendes toronyhoz hasonlít. Éhez szobanagyságú épületet ragasztanak, a községi fecskendő elhelyezésére.

Harangláb, Mikefáról.

Harangláb a házsorban, Dömeföldön.

A falu külső telkei után következnek a *szántok*, a *mezők*, *rétek*, *erdők*, *temető*.

A *szőlőhegyek* a határ hegyes részein terülnek el.

NYELVJÁRÁS.

A göcseji s hetési nép beszéde a magyarság legnevezetesebb nyelv-járásai közé tartozik, mely – még a múlt század elején – az irodalmi, ille-tőleg köznyelvtől annyi eltérést mutatott, a mennyit a többi nyelvjárások közül egyik sem.

A göcseji nyelvjárás sajátos voltára először Pálóczi Horváth Ádám költő, ki Göcsejben, Petrikeresztúron lakott s ki szógyűjtéssel is foglalkozott, hívta föl a figyelmet. Őt a nagynevű Kazinczy Ferencz szólította föl arra, hogy tudományoskodó, leíró és reflectáló versek helyett inkább a népies dalokat művelje; különösbbe pedig arra kérte, hogy lakóhelyének, a „kies” Göcsejnek népéről írjon egyet-mást.

Igy kapta Kazinczy 1816. évi máczius hó 5-én Horváthnak azon levelét, melyben ő egy, szómagyarázatokkal ellátott verset csatolt. Kazinczy mintegy 20 nap múlva válaszolt a levélre. „Sokat nevettem – írja többek között – göcseji dalodon, mely előttem a nyelvre nézve nagybecsű aquisitiócska. Jó ismerni a nyelvet minden alastutungjaiban.”

Horváth egy hónap múlva ismét küldött Kazinczynak egy tréfás verset, göcseji tájszólásban. Meg kell jegyeznem, hogy egyik vers sem a néplélek terméke. Mind a kettőt maga Horváth üthette hamarjában össze. Erre mutat a verselés nehézkessége s népietlen volta. E versek tisztán a göcseji nyelvjárás bemutatása végett csinálódhattak. De a nyelv is rosszul van bemutatva. izlel-tetőül álljanak itt a következő kiszakított versszakok:

Uraságunk is ráért
Messze künni foklafáért.
És ha nincs min – felele -
Majd hitet hányat vele.

Fölnek-e vagy lenek mentek,
De közel már sehol nincsek
Itt körül ökreimek
S már talán nem enyimek.

1821-ben a „Jutalom feleletek a magyar nyelvről”¹¹⁰) foglalkozik a göcsejiekkel, „Szent László nemeseinek unokáival”. 1827-ben Péczely József „A magyarok története” ez. munkájában (16. 1.) azt mondja, hogy a mos-

tani göcseji nép az itt rekedt avarokkal egyesülvén, nyelvjárását minden idegen befolyástól oly hiven megőrzé, hogy a harmadszor ide beköltözött magyarok azt jól értették.

Ugyancsak 1827-ben (okt. 8-án) Deák Ferencz ír Vörösmarty Mihálynak a göcseji beszédmódról.¹¹¹⁾ „A göcseji vidéknek beszédmódja iránt is kérsz tőlem némely tudósításokat; de válaszolni nehezen lesz egészen kielégítő, de nemcsak ez, (t. i. Göcsej,) hanem a kapornaki járásnak az egerszegi járásra dülő része is oly hibásan beszél, mint Göcsej, a lövői járásnak Vas megyével határos vidéke pedig még rosszabbul, mert ez a szomszéd vendusoktól sok idegen szót kölcsönöze . . .” Ezután a köznyelvtől legszembetűnőbb eltérésekből néhány példát mutat be. Levelét így fejezi be: „Ennyi elég most egyszerre; a télen, ha lehet, közöttük mulatok s akkor többet és bővebben.¹¹²⁾

Pländer F. a Tud. Gyűjtemény ez. folyóirat 1832. é. III. kötetében foglalkozik a göcseji nyelvjárással. Szerinte már akkor sokat veszített e nyelv eredetiségéből. „. . . a' Göcseji szóejtés, melyből sokan annyit kívánnak tanulni, mióta a nemzeti kisebb iskolák megszorodtak és az olvasás a köz-nép között is inkább elterjedt, tellyes elenyészéséhez közelget, csak az Anyaszentegyházaktól távolabb eső és tulajdon iskolamesterek nélkül szűkölködő helységeken, milyenek a Pákai Plébániában . . . hallani még illy 's hasonló szóllásokat: „gyüő torgye meg a kied gyárását stb. . . .” nagyobb részén a Göcsei szóejtés már egészen kihalt 's tőlem sem várhat egész épületet senki, csak töredék lesz, a mit közlök.” Ezután 21 szót, szólásmódot ismertet. Persze, ezek csak Nova és Páka vidékéről valók. Hát az ő idejében bizony még nagyon kevesett kophatott meg a göcseji nyelvjárás, mert az általa közlött szójárás szerint beszélnek még máig is az öregek.

Úgy látszik ezek nyomán kezdtek nyelvészeink ezen nyelvjárás iránt közelebről érdeklődni s vele foglalkozni. Bővebben először 1856-ban Torkos Sándor ismertette a Magyar Nyelvészet I. k. (215-225. 1.) és II. k. (404-417. I.) Szerinte „A göcseji nyelvjárás jelleme ős-szerű s az új magyar nyelvtől annyira eltérő, hogy az régiebb, épebb korában inkább más nyelvnek (?) mint csupán nyelvjárásnak volt tekinthető.” Ezen ismertetés különben több helyütt hibás, fogyatékos, itt-ott túlzott állításokkal.

Nemsokára Toldy Ferencz méltatja a göcseji nyelvjárás sajátosságait az 1868. évben megjelent „Magy. Nemzeti irodalom története” ez. munkájának I. k. 2. és 22. lapjain. Az ő okoskodása szerint a göcseji nyelvjárás a palóczi nyelvjárásnak egyik ága, melylyel együtt a közönségesen elveszettnek tartott hun- vagy kunnyelv maradványa.¹¹³⁾

Azután 1860-ban Vass József foglalkozott nagyon részletesen s elég alapossággal e nyelvjárással, „Dunántúl nyelvjárása” ez., jutalmazott pályamunkájában. A göcseji nyelvjárás különösségeinek magyarázatánál azonban ő is túlzásba esett. Azon föltevés felé hajlik, hogy a göcseji magyarok is, mint a székelyek, hunsarjak. E két nép nyelve közeli rokon. A szerző, mint mondja, „volt oly szerencsés, hogy göcseji létére hang- és beszédejtése után a széke-lyektől rokonnak ismertetett.”

Újabbán Kardos Albert ismertette kimerítőbben a Magyar Nyelvőrben.¹¹⁴⁾ Ezen írók értekezései alapján ismerjük a göcseji nyelvjárást, a melyet ma már minden középiskolai magyar nyelvtani kézikönyvben tárgyalnak, sőt a krajczáros élcslapok némelyike paraszthalakjaival is beszéltek.¹¹⁵⁾

A mint láttuk, ezen kelleténél is eredetibbnek magyarázott nyelvjárás alapján a göcseji magyarságot valami különös népül igyekeztek föltüntetni. Pedig azt a hitet, hogy az volna, semmi hiteles történelmi adat nem támogatja, a mint hogy a székelység hun eredete is csak pusztá hagyományra szorítkozik.

A göcseji nyelvjárás megkülönböztetésénél, úgy látszik, külső nyelvi jelenségek (hangzók használata, a szók kurtításai, bővítései stb.) szolgáltak alapul; holott mind a göcseji, mind a hetési s őrségi nyelvjárás első sorban mondattani sajátosságok, szóképzés, szóalakok s a jelentésben érdemel figyelmet. Ez utóbbinál, főleg a göcseji nyelvjárásban, igen sok árnyalatot találunk. A sok régi szó, továbbá a szók kiejtése s általában a nyelv régiessége az, a mi a göcseji s hetésvidéki beszédnek érdekességet, eredetiséget kölcsönöz. Igaza van Kardos Albertnak,¹¹⁶⁾ hogy „Általában a göcseji dialektus jellemző tulajdonai közül nincs egy sem, melylyel a magyar szónak . . . határán másutt is ne találkoznánk.”

Hogy annyira régies e tájszólás, tehát fejlődésében a magyar nyelvjárások legelmaradottabbjai közé tartozik, azt megmagyarázza a vidéknek legújabb időkig való elzárt volta; de hogy a vendek és horvátok szomszédságának lehetne betudni a szónak a köznyelvtől elütő kiejtését és itt-ott jelentkező sajátosságos mondatszerkezetét, (mint Kardos A. állítja,) az téves föltevés. Szót is keveset vett át az említett nemzetiségektől.

A göcseji nyelvjárás a földrajzilag vett Göcsej területén keleten, délen és nyugoton átsap. Keleten a Váliczkától keletre eső községek közül még e nyelvjárást beszéli: Botfa, Csatár, Nemeshetés, Sándorháza, Oltárcz, Bucsuta; délen: Marócz, Szentadorján, Erdőhát, Báza, Borsfa, Kiscsehi; nyugoton Lenti, Külső- és Belsőárd, Zalabaksa, Csesztreg.

A miről beszédében a göcseji és hetési embert például a tőlük keletre és északkeletre lakó magyarság rögtön fölismeri, az a magánhangzónak az övétől eltérő használata. Néhol rövidebben, zártabban, másutt hosszabban, nyiltabban ejtik ki a magánhangzókat.

Zártabban a többtagú szók második, illetőleg utolsó tagjában az o-t, uó-t «-nak: toru, zsidu; az ő-t, üő-t ünek: szölü, fősu; az u-t o-nak: tartyok, láttyok; az üt ö-nek: üssök, kössök; az é-t, ié-i i-nek: vidik, kérik; az ti-t ë-nek: niézzék, kiérgyék; holott Zala megye keleti részén s Dunántúl legnagyobb részében ugyanezen szókat így ejtik ki: tuóruó, (tarló,) zsiduó, szüölő, füzüő, tartyuk, láttyuk, üssük, kössük, vidiék, keriék, niézzük, kiérgyük.

Az egytagú szók magánhangzói ily változásoknak csak kivételesen vannak kitéve: (például: fa helyett fua, talp helyett tuap). Általában azonban nem mondják például köt, szép, jó stb. helyett: küt, szip, ju stb. A többtaguak első szótagjának magánhangzói is ritkábban változnak át.

Hosszabban ejtik ki: az o-t ő-nak: vágyón, ócsu; az u-t d-nak: gyalog-

ót, mózsiós; az ű-t ó-re: győlis, késző. Ezen szókat egyes vidékein így ejtik ki: gyalogút, muzsikos, gyüliés, kiészü.

Míg a dunántúliak jórésben uóra, puórag, irére, miére stb. mondanak, addig a göcseji s hetési nép a szók nagyrésznél meghagyja a köznyelvi *a-*, *e-t* a szóban levő mássalhangzók egyszerűsítésével, pl.: ara, parag, ere, mere, röviden használva a magánhangzókat. Nem ere, ara, stb.)

Ezen sajátosságával egyúttal a köznyelvtől való eltérést is mutatja, melytől még különbözik az *a-nak á-ra* való változtatásával: tennáp, igazabb; a rövid magánhangzók kedvelésében; (i, u, ü: sir, kut, tü.) a hangzók illeszkedésének csekélyebb fokában, a mennyiben némely ragot csak egy alakjában: magas vagy mély hanggal ismer. A ragokban levő magánhangzók illeszkedése zavaros, mint: fírho, ehho, Pákábé, szájábé, szokszër, loppê, anyanék, nya-valáne, kertná, menná stb.

Számos mélyhangú szó Göcsejben, mint magashangú él és viszont, mint: szöpüsös, küeszt, köpeszt. Régebben a *-ként* ragot a szóhoz függesztve újra ragozta, a mit most már csak a legritkábban tesz, pl.: ténkentem, tekinted. A *-val* és *-vel* rag a magánhangzóval végződő szóknál régebben régiesen csak *e-vel* vagy *el-lel* szerepelt, pl.: fiáé, korsue, anyáéi. (Fiával, korsóval, anyjával.)

Némely szót előbb rendetlenül fokozott, pl.: szébebb, messzellebb, öggyül-lebb. Ezeket így már csak az öregeknél lehet hallani.

Az *l* és *v* hangokat e nyelvjárás erősen pusztítja. A személyjeles szókat kettősen képezi. (Ökreimek, házaitakok.)

Egyéb eltérések az igeragozásban, a mondattani sajátságokban s végül a szók jelentésénél tapasztalható nagy változásban, a milyet oly nagy mértékben, úgy hiszem, a magyar tájszólások egyike sem mutat föl.

A göcseji nyelvjárás nem sokban tér el az északnyugotra eső vasmegyei őrségi és hetési nyelvjárástól. Szarvas Gábor e három nyelvjárást egynek tekinti.

A göcseji és hetési nyelvjárás több tekintetben a székelyhez, a ragozás sajátosságában némileg a szlavóniai magyar nyelvjáráshoz, a hangzók egyéb használatában pedig többé-kevésbé a dunántúli nyelvjárások mind-egyikéhez.

Legrégiesebbnek tekintendő a hetési nyelvjárás. A göcseji nyelvjárástól főleg a magánhangzók alkalmazásában különbözik. Az *e* és *c* helyett gyakrabban használja az *ö-t*: idős, mögy, gyerök, szömöm, römögött. A göcseji ezeket így ejti ki: ides v. iédés, mēgy, gyerék szemēm remegett. Az *e'-t* viszont *ö* helyett: ekrök; *i* helyett *é'-t*: kélincs, ellen, estállu; az *e* helyett *é'-t*: *tehenem*, szekerem, az *ē* és néha az *o*, *ö* és *u* helyett *i-t*: csingetü, pinēg, sihosse; az *o* helyett *a-t*: akula, pattag. Ezekben a szókban a magánhangzókat a göcseji nem így használja, hanem ökrök, kélincs vagy köllincs, illen, istállu, szekerem, tehenem, csöngető, pöng, sēhossē, ókula v. uókula, pattog.

A mássalhangzók közül a *d* és *t* váltakozik át gyakrabban *gy-vé* a hetési nyelvjárásban, mint: gyiák, vigyik, gyuó, gyárgyo, melyeket Göcsejben így ejtenek ki: dijak, vidik, juó, járgyo. Végül a ragozásban van kisebb eltérés és pedig a jelentő mód jelen idő egyes számú 3-ik személyben, mint: lati, halli stb.; Göcsejben láttyo, hallá.

Magában Göcsejben a tájszólásnak két főbb árnyalatát különböztethetjük meg. Az egyik Pórszombat, Barlahida, Csonkahegyhát, Milej, Babosdöbréte községektől délre a Göcsej déli határául tartott Váliczka patakon át egész Csehiig és Valkonyáig terjed. Ez a voltaképeni göcseji tájszólás, rövid, zárt kiejtéssel, a magánhangzók aránylag kevés diphtongizálásával.

A második tájszólás, melyhez több tekintetben Göcsej északibb része, főleg a Zala folyó menti községek, továbbá Göcsej középső részén Gutorföldre, Náprádfa, Csertalajos, Mikefa, Karácsonfa, Tófej, Nova, Bak, Bak-tüttös faluk számíthatók, erősen diphtongizál és nyiltabb kiejtéssel beszél. Ezen községek némelyikében az e-t terpedten, elmosódottan ejtik ki, mint Zala megyének Sümeg, Nemesrádó stb. községeiben. Somogy, Vas, és Veszprém megye némely részében annyira elmosódottan ejtik ki az e-t, hogy a másvidéki előtt inkább a-nak hangzik. Pl. az eke, leves, ember stb. szók aka, lavas, amber-nek. De ezeket oly árnyalattal ejtik ki, hogy a ki nem odavaló, nem is tudja utánozni.

Kisebb árnyalatok ezen két tájszólás keretében is találhatóak. Pl. e szót férjhez, Rózsásszege, Bakon stb. fiérhő, Pákán férho, másutt férhő-nek ejtik ki.

A *gyűlés* szót: gyölis – gyülis – gyüliés-nek,
 az *avét* szót: avitt – óvitt – aviétt-nek,
 az *erre* szót: ere – ére – iére-nek,
 a *ma* szót: ma – mó – mua– vagy muó.

Az egyes tájbeszédi árnyalatok az egy anyaegyházhoz tartozó községek szerint csoportosulnak.

A magánhangzók használata.¹¹⁷⁾

A magánhangzók használatában nagy eltéréseket, változásokat találunk. Legszembeötlőbb a tőszó utolsó szótagjában levő magánhangzók változása.

Az *o* átváltozásai:

óra uó-ra: ócsu, tói, kódés, ór, borona. (Ocsu, tol, koldus, orr, borona.) Az északi és keleti nyelvjárási határok körül az ó-ra való átváltozás diphtongussal: uóda, uóvas. (Oldal, olvas.)

a és «-ra: na, advas, Bariska, barbil, fargács, kaparsu, nyomarutt, (H.) pattag, (H.) falamodás; (H.) kuóstá, romba. (No, odvas, Boriska, borbély, forgács, nyomorult, pattog, folyamodás, kóstol, rombol.) e-re: sokszēr. i-re: lapis, kicsida, micsida, ojtiván. (Lapos, kicsoda, micsoda, ojtován,) ö-re: ödben, Boczföldi, kőpecz, röhentek, szöpüs. (H.) (Ottben, Boczfölde, kopasz, rohantak, szopós.) rr-ra: durung, csumu, gullu, csuport. (Dorong, csomó, golyó, csoport.) é'-re: csērdas, tērnac, majēr. (Csordás, tornác, major.)

Az *ó* u-ra változik valamennyi ól végzetű határozói ragban és az ó-végzetű szókban: háztu, uómábu; taru, zsidu, faragu. (Háztól, almából; tarló, zsidó.) Más szóknál: mucsok, poruba, hámfáludik, hagatuzik stb. (Mocsok, próbál, hámfálódik, hallgatózik.) a-ra: akula. (H.) (Ókula.) ü-re: szöpüs. (H.) (Szopós.)

Az *ö* *ó*-re, «őre leginkább *l* előtt (ezt kilökve) hosszabbodik meg, pl.: ötözet, fűöd, küögyök. (Öltözet, föld, köldök.) Más szókban: ördög, gyön. (Ördög, jön.) *é*'-re: zsékég, gërinték, dergányi, vizëzon, (H.) ësztëkë. (H.)¹¹⁸

Az *ö* *ü*-re változik az *-ő* és *öl* végű szókban: kötü, lepödü, fölhü, fördü; ebbü, kiébbü, errü. (Kötő, lepedő, felhő, fürdő; ebből, képből, erről.) A szó elején is számos szóban: lüke, bürke. (Tőke, bőrke.) Az egytagú szók legtöbbször: ü, üsz, lü, küjj. (Ü, ősz, lö, kő.) *é*-re, *i*-re vagy *ié*-re: réf, riéf, csöndir v. csöndiér; (rőf, csendőr;) a szerint, mely községekben mily árnyalattal beszélnek, *ere* ezen szónál eső, ha utána főnév áll, pl.: esés idü. (Esős idő.)

Az *é* a szó utolsó szótagjában egész Hetesben s Göcsej túlnyomó részében *f*-re változik; azit, élig, kuópi, vidik stb. (Azért, elég, kópé, vidék.)

A szó elején vagy az első szótagban: ite, idës, ippeg, mibe. (Étel, édes, éppen, méh.) Az *é* a szó elején *e*-re rövidül: észre, erkessig, hetfë, kezzë. (Észre, érkesség, hétfő, kézzel.) A hátsó szótagban: tehén, nehéz, egyéb, közepsü. (Tehén, nehéz, egyéb, középső.) Az *é* birtokrag is többnyire *e* lesz: magunkéi, övikei. *a*-ra: bámaszkodik. (H.) *á*-ra a *nél* ragoknál: menná, kertná, révná. *o*-ra: fázok, *ó*'-re: röss (rés, nyilas) förfi, ölve, öbrin, Jkörög, (H.) önökös; (férfi, élve, ébren, kéreg, énekes;) *ó*'-re: ló, bőrös; (H.) lé, béres;) *é*'-re kézen; birtokragokban: (egy birtokos, egy birtok, első személy:) tehenem, szekerelem.

A közép *e*-nek *ő*-re változása nem valami jellemzősége *e* tájszólásnak, meri a drávamenti magyarságnál, Somogyban, sőt Nagykanizsa táján is sokkal gyakrabban *ö*-znek. A hetési göcseji nép azonban sűrűbben használja az *ö*-t, mint Dunántúl többi magyarsága.

Régebben általánosabb volt az *ö*-zés, a mint Plánder Ferencz „Göcsej esméréteben” közölt szókból következtethetjük: selöm, könyir, ökreitöket, osztok. (Esztek, h.)

Hetesben még sok megmaradt az *ö*-zésből, (égött, gyerök, tösz-vösz,) mely szókat Göcsejben legfőlebb az öregek ejtenek így ki.

Az *e* zártabbá válik a legtöbb szóban. A szó végén a legtöbb esetben *é*'-re változik: végyë, kiérgyë, kënyerë stb. Kivétel a *-be* és *-re* határozó ragok, továbbá a *-ve* és *-vei* ragok s néhány *-cze*, *-cse*, *-nye* végű szó. (Ebbe, ere, tebe, (teve,) gilicze, venyicse, cseresnye.)

Gyakran, különösen a szó végén, az *e* *ö* és *i*-re is változik: vüttö, szüttö, tüödfő; teli, fűödiskert, gilicze. (Vitte, szötte, töltve; tele, földeskert, gerlicze.) A 3-ik személy *e* birtokosragja helyett: Pördefüödi, szemi, pénzi. Ritkábban lesz *é*-vé, *a*-vá és *á*-vá: öled, kerék (öled, kerék,) mérisz, délelü, (H.) bé, here; rakatta, (H.) (merész, delelő, be, helyre, rakottya;) még ritkábban lesz *ii*-vé: vügyüve. (Vegyesen.)

A zárt *ë* legtöbb esetben *ö*-re változik: mönyit, mögye, köll, röjtök. (Menyét, megye, kell, rejtek.) Ritkábban *ö*- és *ü*-re: fiérhő, Istenhő; Gergü, tengü, viéndü. (Férjhez, Istenhez; Gergely, tengely, vendely.) *i*-re főleg Hetesben: pinëg, (H.) csingetü, (H.) sihossë, (H.) liván; (peng, csengettyü, sehogy-

se, leány;) o-ra: sisorog, sohová, billog; (sistereg, sehová, bélyeg;) iz-ra: suhun; sehol;) i'i-re: piénzü, ekecsü, helün. (Pénzel, ekecsel, helyen.)

Az *i* é-re és *ié*-re változik Göcsej északi és keleti részein levő községekben, továbbá Zalatárnokon, Gutorföldön s ezek körül fekvő községekben: kienszenvedies, taniétt, ordiétt, fordiétt. Főneveknél: sárgyiék, kölliéncs; (sárgyik, kilincs;) é-re a Váliczka, Cserta patakok mellékén és Hetesben; vërad, velág, Ellis, Esfán, tepszë, eránt; (virrad, világ, Illés, István, tepszi, iránt;) i'i-re: hüt, ümög, küllü, üdü; (hit, ing, kívül, idő;) e-re: veszeszt; (vé-szit;) *ö*- és *ö*-re: nönö; (nini;) *á*-ra kajátt. (Kiált.)

Az *u* a jelentőmód, jelen idő, többes szám első személyében és a birtokosrag többes 3-ik személyében o-vá lesz: tartyok, foggyok, tanállok; szavok, kargyok, sipkájok; (tartjuk, fogjuk, tanuljuk; szavuk, karjuk, sipkájuk;) o-ra Göcsej déli felében és Hetesben: tanó, ámosó, gyalogot, bócsu, kópi; (tanul, álmosul, gyalogút, búcsú, kópé;) *l*-re: hosszi, lik, (hosszú, lyuk;) a-ra: kapája. (H.) (Kapuja.)

Az *ü* és *ö*-re: (szintén az előbb említett vidékeken:) gyólis, këröt, böcsö, lő; (gyülés, került, becsül, tü;) *ö*-re: üssök, östök, börhis; (üssük, üstök, bür-hés;) *i*-re: heg edil, könnyig, tikër, (H.) nyig, (H.) izen. (Könnýü, tükör, nyüg, üzen.) A ragokban: köztik, üssik; (H.) (köztük, üssük;) *ë*-re: hegedë, kezte. (Hegedü, keztyü.) A ragokban: vëtték, kertyék. (Vettük, kertjük.)

A köznyelvi *a* o-ra: kokas, porázs, dorázs. (Kakas, parázs, darázs.) Az a hanggal bíró ragok és képzők is o-vá válnak^{hatom}, vallom, lábo. *ó*-ra, *zio*-ra: szórna, óma, bihó.

A nyelvjárás északi és keleti határán ezen változások nagyon megsza-porodnak: (nyargónak, óra, stb. és diphtongizálják; szuóma, meghuót, uóra, stb.)) «-rá: kánonok, gyánto, minap, tennáp, hajnábo, fiatalabb, foglalú. (H.) Hála Isten! ere: viher, lespes. (Vihar, laspadl.) a *-val* ragnál: avve, asztalié; (azzal, asztallal;) *ë*-re: csëtërnya, (H.) ëgyërant; *i*-re, főleg Hetesben: láttyi, halli; (látja, hallja;) *ó*-ra: kupócz. (Kupacz.)

Az *á* *i*-re: csatiráz, bocsit, szomis; (csatároz = kotkodácsol, bocsájt, szomjus;) u-ra: hasznalla; (H.) (használja;) *a-ra*: szantu, (H.) (szántó,) e-re, de csak az északi részen az a és az névelőt, pl.: e biérës, e zembër; *é*-re: csiéros. (Sáros.)

A *magánhangzók átvetésc*: sipak, (sipka,) bicsak, (bicska,) lusak, (tuskó).

Magánhangzók elveszése: bajcz, (bajusz,) sürven. (Sürüen.)

Magánhangzó járulékok: A mássalhangzók torlódását, mint általában a magyar nyelv, a göcseji s hetési nyelvjárás sem szereti, különösen a szó elején nem. Ezen magánhangzók betoldásával segít, pl.: grábla h. geráblát, grádics h. gerádicsot, drótos h. derótost mond. Sőt, ha a szó mássalhangzóval végződik, a rag elé is magánhangzót szúr a legtöbbször, pl.: Csesztöregöre, fűjjübe, partonak, liztebü; a határozói igeneveknél is: öntövö, döglövö, felejlëvë. Kedd h. kedëd.

Toldások a szó végén: *α*-val: moha, rigya, (rügy,) rizsa, gúzsza, gombucza, puócz; (polcz;) o-val: májo; *ö*-vel: közöttö, fölöttö; (közötte és

fölötte helyett;) e-vel mihe, epérgye; i-vel: áti, ángyi, ujj, (ujj,) husi. (Husit ettünk.) (H.) Igéknél: vuóti, csinyáti, adi. ü-vel: pépü. (H.) (Pép.)

Magánhangzó járulékok: ua: fua, (fa,) itua, (ital,) fiatua. (Fiatal.) Főleg Göcsej nyugoti részén mondják így. Különben ily alakban használják e szókat Rábaközben és vasmegyei örségben is.

Diptongusok.

A diptongusokat, mint már többszörösen érintettük, Göcsej északi felében, közepe táján több községben használják, csaknem oly mértékben, mint Zala megye keleti s északi részeiben.

A diptongusok, kevés kivétellel, a tőszóban fordulnak elő s különösen az egytagú szókban az *ó*, *ő*, e és *a*, *á* hangokkal kapcsolatosan, úgy, hogy egy más magánhangzót eleibe, ritkábban utána helyeznek, *ó*-val u-t párosít: huó, juó, luó. *ó*-vel ű-t és hátul e-t kapcsol: vüő, fűőz, gyűőz, lűő; Rezsőé, földőe, tőe; (vő, főz, győz, lő; Rezső, földő, tú;) e-vel i-t és e-t: ién, vién, riécze, piénz; gyéé, minée, huhée, bizée. (Én, vén, récze, pénz; gyere, nini, huhu, bizony.) Az *a*-val *ó*-t és u-t: óara, szóama, tuap, mua. *á*-t o-val: oángyom, boátyám, Poákoábe. (Ángyom, bátyám, Pákába.)

Ezen vidékek némely községében a diptongizálásnál három magánhangzót is érezni, mint: niniée, gyiée, oüangyom, boáatyóám.

Göcsej déli felében és Hetesben, főleg a többtagú szóknál, mint a magánhangzók használatánál láttuk, az *ó*, *ő* és *é*-vel diptongus ritkán jár, nem mondja korsuó, fűősuó, keriét, hanem korsu, fösü, kerit.

A mássalhangzók használata.

A mássalhangzókat némely szónál megrövidítik, illetőleg egy mássalhangzót használnak kettő helyett, másutt pedig megkettőztetik, meghosszabbítják. A megrövidülés ritkább. Főleg az *rr-ek* gyöngülnek az által, hogy az előttük álló magánhangzó meghosszabbul. Az *rr-ek* rövidülései: ór, főr, (uór, fuór,) ara, ere, mere.

Kettőztetések: vakkan, (H.) szakkan, bellii, allu, föllü, csollán. (Vakond, szakadik = darázs, belül, alul, fölül, csalán.) Az *ly* helyét rendszeren két *l* tölti be: mell, ollan, illen, millen. Az egyes mássalhangzók főleg az / kiesésénél: kátt, sötittü, (H.) ótt, tött, (uótt, tüött.) (Kiált, sötétségtől, olt, tölt.) Egy része etymológiai okból hosszabbul meg, különösen az *-it* végze tüek: taniétt, gyuógyiétt, stb. (Göcsej északi részében s Zalatárnok, Gutorfőde községek környékén.) Továbbá hasonlós alapján: haccz, hattok, hannak, vattok. (Hagysz, hagynak, vagytok.)

Az egyes mássalhangzók változásai:

A *b* – m-re: megtémölödött. (Megtébolyodott.)

A *d*– l-re: melencze; gy-vé lágyul számos szóban: küőgyök, vigyik,

gyugtam, gyēhos; (Köldök, vidék, dugtam, dühös;) p-re: pácán, Józsep, czipra. (Fácán, József, czifra.)

A *gy* – *g-re*: jegzű, igényes, gēnge, gűőzi; (jegyző, egyenes, gyenge, győzi;) *l-re*: vaj, jász, hushaju, hajma; (vagy, gyász, húshagyó, hagyma;) *η-re*: mének.

Ah – *l-re*: jábo. (Hiában.)

A *l* sok szóban, különösen a szó elején *gy-vé* lesz: gyön, gyiég, gyut, gyelēs, Gyancsi. (Jön, jég, jut, jeles, Jancsi.) A névszó személyeiben: birgya, tuggya. (Birja, tudja.) Régebben a *gy-t* sűrűbben használták, mint: gyiák, gyuó, gyárgyo. (Diák, jó, járja. Gyárgyák a Nagyik lányikat, vagyis kérőbe járnak oda.)

A *k* – *g-re*: ögrög, griéta; (ökrök, kréta;) cs-re: csullog. A hegyre csullog. (Kullog.)

l áll mindenütt az *ly* helyett: *bel*, mēllik; a *l'* helyett: kerüllön, üllön; *n* helyett: tana, dón, niékün, hun, handoklik; (talál, dől, nélkül, hol, haldoklik;) *ny-re*: szenyel; (szelet;) *r-re*: reverecziu. (Revoluczio.)

m – *b-re*: bozdól, banku, bekeg. (Mozdul, mankó, mekeg.)

Az *n* – *l* -re: mējis, innej, onnaj, hunnaj; (menés, innen, stb.;;) *ny-re*: unyodalmas, gunyár, vonyogu; (unalmas, gunár, vonó;) *l-re*: halom, filáncz. (Hanem, fináncz.)

Az *ny* – *η-re*: dohán, lián, bion; (dohány, leány, bizony;) *m-re*: rendesen a -ból, -bői, -ba, -be ragok előtt: toromba[^] arambu, dohánbu. (Toronyba, aranyból, dohányból.)

A *p* – *b-re* ezen szóban: libezli. (Ribizli.)

Az *s* – *l-vé*: áj; (ás;) cs-vé: mukucs, ágocs, csürgüs, (H.) macsirozik, csiéros; (mókus, ágas, sürgős, masérozik, sáros;) *f-re*: hüöttive. (Hősével, – estefelé.)

Az *sz* – *cz-re*: bajczos, hajczol, mamlacz.

A *t* – *p-vé*: püsszent, pücsök; (tüsszent, tücsök;) *d-re*: deregráf, dusunyi, menyedasszon. (Telegráf, tusolni, menyétasszony.)

A *v* – *b-re*: zabaros, tebe, lebegü, gaballir, bagón. (Zavaros, teve, levegő, gavallér, vagon.)

Az állapotjelző -ván, -vén, -vá, -vé ragoknál a *v* *f-re* változik át: tátfo, látfo, hűtfös, fösfm; (tátva, látva, hitves, fösvény;) *l* -re: tőjibe, hiju, tejü, üjeg, fujat, üjeji. (Tövébe, hívó, tevő, üveg, fúvat, övé.) A magánhangzón végződő tőszónál a személyrag *ç*-je szintén *l* -re változik: rojok, ójok, tūjje. (Rovok, óvok, tüvel.)

Régebben¹¹⁹⁾ a -vá, -vé rag *v* hangját is *l* -re változtatták: puhája gyúrta, luójá tettē. (Puhává gyúrta, lóvá tette.) Most nem.

Az – *zs-re*: vizitál, zsékégus; (vizitál, zökögös;) *l* -re: ejék, ajok, aju-tán. (Ezek, azok, azután.)

A *zs* – *s-re*: sinyor, sindü, salu. (Zsinór, zszindely, zsalu.) Nagyon gyakoriak az egyes mássalhangzók átvétődései, fölcserélődései, főleg a folyékony és orrhangok között, a nélkül, hogy a szó értelme változ-nék, mint: emle, (elme,) kalán, (kanál,) csakmēn, (csaknem,) ospit, (obsit,)

fisonir, (sifonér,) Bedének, (Benedek,) zsurmu, (morzsol,) üdvigy, (ügyvéd) riétuha, (H.) (létra,) enyegés, (gennyedt,) csefég, (fecseg,) mesztilláb, (meztilláb,) korela. (Kolera.)

A mássalhangzók sajátosságos átváltozásai egyes szókban: *taracskos biéka*, (varacskos béka,) *borázno*, (barázda,) (H.) *lohál*, (locsol,) *kompododik*, (gomyodik,) *mezen*, (merre,) *hëgyëtt*, (hegyen,) (H.) *potráczos*, (potrohos,) *pisztúnyi*, (piszkálni,) *szaptatu*, (csaptató,) (H.) *helën*, (helyett, *mián*, (miatt,) *piuóka*, (piócza,) (H.) *csuzna*, (pózna,) *mocsola* (pocsolya).

A hangok kapcsolata, illeszkedése.

A hangilleszkedést már a bécsi és müncheni Codexek ismerik s azokat többen a göcseji nyelvjárás szerint való fordításoknak tekintik. Bebizonyítva azonban még nincs. Az asszimilációval az illető hangzók alkalmazkodnak az utánuk következő mássalhangzók keménységéhez vagy lágyságához, csak-hogy – mint Kardos Albert mondja az elől érintett értekezésében – a hasonulás néha messzebbre terjed, máskor kisebb körre szorítkozik, néha pedig más irányban fejlődik Göcsejben, (s Hetesben is,) mint a köznyelvben. A hasonulás nemcsak a szók belsejére, hanem a mondatban egymás mellé kerülő szavakra is kiterjed, mint pl.: As se látom. An nëm juó. Ad derágo, stb.

Régebben, főleg Páka vidékén, némely ragok hozzájárulásai esetén is épen maradtak, nem hasonultak, mint: azho, áznak, kiësvë, kënyirve. (Ahoz, annak, késsel, kenyérrrel.) Újabban ezen szóknál is teljes a hasonulás.

Hasonulásnál az első hang az utána következővel olvad össze. Teljes az asszimiláció a *g*, *gy*, *d* és *r* hangoknak az utána következő mássalhangzókkal: tennap, fonnak, honne; hattok, hozza, mazzag, töllis. (Tegnap, fogy-nak, hogyne; hagytok, bodza, madzag, törlés.)

A *t-* és *sz-n* végződő szók, ha *f*-vel kezdődő rag vagy szó következik utánuk, *d-*, *zs-* v. *z-re* gyöngülnek: od van, talágodva, ázsvo; (ott van, talál-gatva, ásva;) *v* előtt a hangok általában nem lágyulnak meg, hanem a foghang alkalmazkodik ahoz. De ellentétes hasonulás is járja: tesfir, hitfán, ötfen. (Testvér, hitvány, ötven.)

A mássalhangzók elveszése s megőrzése.

A hangilleszkedés következtében *e* nyelvjárás, természetesen, számos mássalhangzót kilök, sőt sok hosszabb, főleg összetett szóból, különösen Hetesben, egész szótagokat is kihagyván, ezzel szinte hihetetlen módon rövidíti, rántja össze azokat.

Leggyakrabban az *l* marad ki; ezt *e* nyelvjárás rendkívül pusztítja, jobban, mint a magyar nyelvjárások bármelyike. Az *l* a szó belsejében csaknem mindig elvesz; uótar, sorú, irgamas. (Oltár, sarló, irgalmas.) Hátul, a szó végén is igen gyakran, (Göcsej déli felében s Hetesben,) különösen a több-

tagú szóknál: háttu, Anta, fié, tié. (Hátul, Antal, fél, tél.) Még akkor is elhagyja az *l-t*, ha mássalhangzóval kezdődő rag járul hozzá: hátturu, Antatu, asz tahó. A *-val*, *-vei*, *-hól*, *-ból* és *-tól*, *-tol* ragoknál kivétel nélkül, valamint az *-el* igekötőnél, ha utána a szó mássalhangzóval végződik, elvesz az *l*: kezzé, háztu, kiézbü. (Kézzel, háztól, kézből.)

Az *-oly*, *-ely*, *-öly* végzetű szóknál az *ly* elmarad: Gergu, sonku. (Gergely, sonkoly.)

A *v*, *gy* és *l* hangokat, mint a hiátusnál látni fogjuk – különösen régebben– nagyon sok szónál (bivaly, fúvás stb. helyett bial, fuás) nem használták.

Elvesznek még a következő mássalhangzók: *h*: fölüs, térbe, suóse; (fölhős, teherbe, sohasem;) a *j* hajdinya, (H.) sari, istorija, fesze; (H.) (hajdina, sarjú, história, fejsze.) A szó elején: ihász, iharfa; (juhász, juharfa;) a *d*, ha *ç* előtt áll: fiazik, vakaruzik; (fiadzik, vakaródzik;) az *i*: kátt, annyán, ennyen; (kiáll, annyian, ennyien;) az *n*: *ikább*, muka harmicz, uszu; (inkább, munka, harminez, unszol;) a *l* a szó elején: üstint; a közepén: sisorog, Esfán, rohad, kerbe; (sistereg, István, rothead, kertbe;) az; miko, imraá. (Mikor, immár.) Az *r* még számos szóban elvesz: uór, ere, ara, fuóraszt stb.

Az a szó elején, belsejében s hátulján a *-hoz*, *-hez* ragoknál: ászlu, acsku, ápfog, áptojás, ongora, Ágorhida; erge, álog, aok, aután, ahho, házho. A *g* és *gy*: pilonya, (H.) horos, naobb, vaok. (Pilinga, horgos, nagyobb, vagyok.)

Az *m*-nek a szó elején való elhagyása régebben gyakori volt: ég, égëttë. (Meg, megette.) Közepén szintén több szóban hagyják el: sémi, aszonta. (Semmi, azt mondta.)

Ezekon kívül, mint már előbb említettük, számos hosszabb, főleg összetett szóból kilök egyes mássalhangzókat, sőt egész szótagokat, mint: *sonyu*, (savanyu, H.) *peg*, (pedig, H.) *merin*, (merevén, H.) *fémen*, (fejemen,) *minczinap*, (mindenszenteknapja,) *Szenyefa*, (Szentmihályfa,) *ingerte*, (ingerelte,) *csurig*, (csordultig,) *futtám*, (futottam,) *vüök*, (vivök,) *gyüő*, (jövő,) *soha*, (sehová,) *kött*, (küldött, H.) *iéhuóra*, (éhgymorra,) *ángya*, (azt mondja,) *sörübot*, (sőtörőbot,) *revor*, (revolver,) *nyankut*, (nyávogott,) *hüökujj*, (hüvelykujj,) *Lüő*, (Lövä,) *párok*, (párolok,) *megittem*. (Megijedtem.)

A mássalhangzók betoldása a szóba vagy a szó elejéhez s végéhez való ragasztása gyakori. Szó elejéhez járulnak a következő szókban: *buborka*, (ugorka,) *huótvár*, (ótvár,) *hidegen*, (idegen,) *háspul*, (áspol,) *gyángyi*, (ángyi,) *Középen*: *csolk*, *szölke*, *peniszlës*, *miéncs*, *szüktyebb*, *maszlang*, *czölömp*, *számlit*, *vonyogu*, *viszha*, *ösztrö*, *rozzadott*, *burhus*, *viheder*. (Csók, szöke, penészes, mécs, szükebb, maszlag, czölöp, számít, vonó, vissza, össze, rozzadt, borús, vihar.) *Hátul*: *kii* *jj*, *tüjj*, *fujj*, *innejd*, *onnajd*, *ippejg*, *könnyig*, *annyrig*, *nyüöl*, *fiiöl*, *mohol*, *keringöl*, *hangyái*, *piczin*, *kicsin*, *gëringëk*, *kappant*, *szappant*, *tulipánt*, *rozmaring*, *gömböleg*, *tartanyus*, *vakondok*, *fájásos* stb. (Kő, tő, fii, innen, onnan éppen, eper, nő, fő, moh, kering, hangya, piczi, kicsi, görény, kappan stb.)

A határozó szóknál és igéknél, mint látni fogjuk, sűrű az ily járulékhang.

Hiatus.

Göcsej déli felében és Hetesben a hiátust nemcsak megtűrik, hanem még alkotnak is ilyen szókat. Hiátusok: peig, naon, vaok, haus, hazáo, lóggua, lóik, hoá, czüek, haas, toább, gyüök, küecs, süeg, borvetü, koász, sóit, gabonáit, miét, au tán, bion, tuap, huanyi. (Pedig, nagyon, vagyok, hajós, hazája, lógója, lovuk, hová, czövek, havas, tovább, jövök, kövecs, süveg, borvevő, kovász, sóért, gabonáért, miért, azután, bizony, talp, halni.)

Régebben a -val -vel ragból, ha a szó magánhangzóval végződött, a *v-t* kihagyta: anyáé, kalaptyáé, sipaktyáé. (Anyjával, kalapjával, sipkájával.) Az öregebb egyének ily alakban még most is használják e szókat.

Göcsej északi részében a hiátusokon *j*-vel és ritkábban *v*-vel és *li*-vel segítenek, mint: diju, fijam, szomorúján, suójit, dijak, hja, sürven, liván, piharcz, bihal. (Dió, fiam, szomorúan, sóért, diák, fia, sürűen, leány, piacz, bivaly.) (Bial.)

Ha a névelőt magánhangzóval végződő szó előzi meg, eleje is nem egyszer *j-t* szúrnak, különösen a dalok szövegeinél: Ha ja ruózsám . . . szellő fújja jaz kalapom pántlikáját.

Néha az egyik magánhangzó elhagyásával segítenek a hiátuson: meny-nyen, annyán, muta. (Mennyien, annyian, mióta.)

A mássalhangzók kettőztetése.

Birtokosrag hozzájárulásánál a *cs, ez, gy, ly, ny, sz, ty, ζ* és *zs* végzetű toszok utolsó mássalhangzóját megkettőzi: kövecse, hegygye, királle, csákánynye, miézze.

Az *s-t* a melléknév többes szám -k, -ak, -ek ragjai előtt: okossak, iéléssek; az *s* végzetű melléknév közép- és fősfokán: idesseb, kedvessebb. Az *l-t* több szóban: csollán, biliing, föllü, tökilletes. Az igeképző végén a *t-t* kettőzik meg: tanitt, számitt. (V. taniétt, számiétt.)

NYELVTANI SZERKEZET.*A) Alaktan,**a) Szótő.*

A szótövek a ragok hozzájárulásával általában oly változáson mennek át, mint a köznyelvnél. Aránylag kevés szónál találunk különleges változást.

Az ige gyakorító alakjánál a tőszó *sz-e* gyakran *v*-vé változik, mint: ijogat, vëjéget. A viz szó *z-je*, ha melléknévképző járul hozzá, *d*-vé változik: vides.

Változást szenvednek a ragok hozzájárulásával a következő igék: bá-miész – bámaszkodik, gyógyít – gyógyiva, világitt – világimya, áll – állonya.

A szóknak magánhangzók bővülése következtében előálló csekély változásait már láttuk a hangok kapcsolatánál.

b) Szóképzés.

A szók kicsinyítése aránylag nagyobb, mint a dunántúli nyelvjárások bármelyikében.

A *ku*, *-ke* végzetűek: Veronika, káforka, csontika, (fenyőfáklya el nem égett kis része,) ládika, (ládácska,) fagyika, (fagyai,) patka, (kispad,) balaska v. balticska, (kisbalta,) sajtuka, (kád, melybe szüreteléskor a mustot eresztik,) tuóka, maczuka, (cziczamacza,) czipuka, (czipó,) pergyuka, (pille,) bédicske, (petrezselyem,) cziczuka, (czicza,) botika, (kákán, az u. n. buzogány,) büdöcske, (poloska,) fosztuka, (lósóska,) sárgyuka, (gébics,) börzike, (magas kender apróbb szálaiból kötött csomók,) pinka. (Hordódugó.)

-ez, *-ezd*, *-cze* végzetűek: bödücz, zuzmarác, (zúzmara,) pöszircze, (apró bojtortján,) Katicza, Nanicza, Máricza, muszlinca, (szúnyog,) szelencze, (orgonavirág,) levelicza béka, gerebicze, (szérvonó,) szivalicza, (szilvapálinka).

-cse; venyicse (szőlővessző).

-esik: buborcsik (szemölcs).

-nye: szedernye (földi szeder).

-es, *-ncs*: forács, (forradás,) kapacs, kajács, (görbe fa,) göbecs, (csótán,) lükücs, (nagy mozsár,) pipecs, (méc,) ágacs, (ágos szeg,) sziács, (forgács,) futrács, (csomag-szalma,) pilláncs, (pillangó,) dobáncs, (dobálófa, -bot a játéknál,) rikkancs, (régebben a csordást hívták így,) durrancs, (régebben: kanász,) furdáncs, (lyukat fűrő, hegyezett fa).

-l, *uj* *ej*, *ejj*, küjj, fujj, Pörej, (pör,) göhej, (árkos, vizmosásos hely,) izej, (izé,) taj, (tó = ott,) ricsaj, (lármás mulatozás,) danaj, (dal,) hodaj, (disznó-, birkaól).

-iéta, *-ita*, *-itu*, *-oti*, *-üte*: paliéta, (ponyva,) pocsiéta, (pocsolya,) Bazita, (falu,) paszita, buóbita, (bub,) favágitu, csimota, (csemete,) hupota, (büdös-banka,) csikoti, (a szövőszék egy része,) csepüte (bokros hely).

-ört: göcsört (száraz hant).

Szóketőzések: sziére-szuóra, szégye-liktya, hajeza-bajeza, gincz-göncz, (össze-vissza hányt tárgyak tömege,) ezók-bók, vagy ezók-mók, csere-bere, dib-dáb, dirib-darab, ringy-rongy, csiga-biga, szokás-mondás.

c) Igeképzők.

A frequentatív képzős alakjai közül megemlítendőek a *l* s *-ni* hozzátételek. Ezeket gyakran használják ott, a hol a köznyelvben nincs elfogadva, pl.: tátitt, gágitt, átitt, fujint, gyurint, rázint, vagy – vidékek szerint – az -int helyett -iént: fujiént stb.

Reflexív képzések a göcseji s hetési nyelvjárásban aránylag gyakoriak: köserveskedik, vüselüdik, szándikoskodik, mecczüdik, esenkedik. Az *-adik, -edik* képző helyett: sötítü, megehü, etőrekü.

Ellenben több esetben megmarad: keveredik, mesterkedik, tanúskodik, zuzudik stb.

Az *-it* képző helyett ezen szóban: vészit, ezt használják: veszeszt. Az *l, l* helyett vagy toldásként *z, t-i* használják: neszez, mesiz, rákérdez, bárdoz, sié-koz, szárizt, körömzsöl. (Neszel, mesél, rátérdel, bárdol, sikit, szárit, körmöl.)

Az *-os, -ös, -és, -dos, -des, -dös* képzők s-ének átváltozása *z-vé*: köbdöz, kabdoz, károoz, futkároz. (Köpdös, kapdos, károsit, futkos.) A *-ség* szokatlan használata: elümenesig. (Elömenetel, előmenetelség.)

Gyakorításokat sűrűen használnak olyan igéknél, melyeknél a köznyelv azt mellőzi s általában annál szokatlan, mint: ádigá, vejéget, leüdüge, biédogá, (sir,) biztogat, lakogat, eséget, hallogattani, teremgetett, (termett,) mosdogatta, stb.

A gyakorító igékhez reflexív képzők járulása: söprögelüdik, tisztogaludik, kiészügelüdik, melyek a munkának kényelmes, lassú végzését fejezik ki.

A gyakorító képzők közül a *d, g* s *i*-nek képző voltát a gyökérszónak rendesen csak más származékából állapíthatjuk meg. Ilyenek: koczul, (a kopogtatból,) kehül, (a köhögéből,) csikul, (a csiklandozikból,) bizónkul, (bizonyitból,) szorgul, (szorgalmazból).

Bővítések: czinczorog, (czinczog,) henyeleg, (henyel,) bozorog, (mozog,) lappangolu, (lappangó,) rázulla, (rázza,) vetemedik, (vetődik,) megrakittya, (megrakja, H.) ficzkalandozik, tartanyus, (tartós, II.) üllenyi, (ülni, H.) za~varit, (zavar,) boronku (horkol).

d) Melléknév képzők.

A melléknév közép- és főlsőfokának képzőjét némely mássalhangzóval végződő szónál *gy* és *ty* előzi meg: hideggyebb, öreggyebb, sötittyebb, kiéktyebb. Némely szónál a teljes tőhöz adja a ragokat: riégijebb, telijebb.

Rendetlenül fokozzák a következőket: sziép, szebebb, legszebebb; hamar, hamarább, leghamarább. Ilyen fokragozás is járja még: sokalebb, (több,) szebebb, ollannyabb, másformább.

Bővítések: csádilos, (csádés,) tudálikos, (tudós,) boriszákos, ágosas, (ágos,) potráczos, (potrohos,)

A keresztneveket is *s* képzővel látják el a Göcsej nyugoti részén levő egyes községekben s Hetesben; pl.: Róza, Pista, Böske, stb. helyett Rozást, Pistást, Böskést mondanak. „Há miész tē Mariczás lián?” „Mies csinyász le Pistas gyerek?”

Igei melléknevek: tippanu, (nagy hőség,) langali (lángos, lángoló.)

Valamihez való tartozást jelentő melléknevek: hávalusi, (hova való,) odavalósi, paraszti.

Másneműek: mi árus, mi fajta, egyedűt (magános).

Ikerszók: elegy-belegy, (hebehurgya, hazudozó,) szuszi-muszi, (gyámoltalan, tesze-tosza, (lomha, tehetetlen,) esiszi-csoszi, (gyámoltalan,) gizzgaz, pitty-potty ember, (hitvány ember,) gidres-gödrös, dimbes-dombos, girbe-görbe, kerekes-gyűrűs, zeg-zugos.

Szóragozás.

a) A névszók ragozása.

Göcsejben és Hetesben is, mint általában egész Dunántúl, a helyhatározói ragok közül a *-ban*, *-ben* ragokat is *-ba*, *-fre*-nek ejtik ki, pl.: A templomba vuótam.

A *-ból*, *-bői*, *-ról*, *-ről* és *-tói*, *-tol* ragoknál az *l-t* elhagyják. E ragokban levő *ó* és *ő* rendszeren *u*, *ü-re* változik: abbu, kiézbü, házru, kiésrü, attu, kiéztü.

Néhol a *-ból*, *-bői* – *-be-re*: (Hirbe halottam.)

A *-túl* helyett néha *-ru*: arru iétem. (Attól féltem.)

A *-hoz*, *-hez*, *-höz* ragoknál a *z* mindig elmarad, vagy átváltozik *l-lé*: *ahho*, röghö; embereiemhöl, luaimhol. A *-hez* helyett *-hő-t* mondanak: emberhő, kiéphő, stb.

A *-vei* rag helyett magánhangzóval végződő tőszónál régebben *-jja*, *-jje*, ritkábban *-el* ragot használtak, sőt az öregebbek most is, pl: ujjájje, szivájje, hütijje, kapájje; annyáel v. annyáe, uóráe stb. (Ujjával, szilvával, hitével, kapával; anyjával órával.)

Megjegyzendő, hogy a magashangu *s* magánhangzón végződő szókat, ha azokhoz rag járul, a helyett, hogy az utolsó hangot megnyújtáná, *ì*, *u*, *ü-re* változtatja: ekijje, sorujje, vesszűjje. (Ekével, sarlóval, vesszővel.)

Általánosan ismert a *-hoz*, *-szer*, *-vei* és *-nál* ragokról, hogy azok Göcsejben, Hetesben s Dunántúl jórésében nem illeszkednek a főnévhez, mint: kiépho, hatszë, lánczcze, riétná. (Képhez, hatszor, lánczczal, rétnél.)

A tárgyrag egyes szókban, különösen, ha egytaguak, kétszer, sőt háromszor is hozzájárul: áaszt, asztot, asztotat. (Azt. áztat stb.)

Az *az* és *ez* névmások, némely ragok hozzájárulása után is megtartják a *z-t*: azná, azho, azbu.

Az *-int*, *-kint* rag helyeit *-in*, *-kin*: mëgin, háromkin, sokszoronkin.

Az *-ul*, *-ül* helyett *-nek* ragot használ. Pl: *Evettë* felesignek. (Feleségül helyett.)

A *-ra*, *-re* helyett egyes szóknál régebben *-ba*, *-be* ragot tett. Még most is tréfálkoznak a kisszigetiekkel, hogy Pákáfre mennek. (Pákára helyett.)

A *-kor* rag az étkezési idő némelyikének meghatározásánál önálló határozóként szerepel: uzsonakorba, fölöstökömkorba.

A *-vá*, *-vé* ragot voltaképen nem ismerik. Nem mondják, hogy: A hó vízzé válik, hanem: A huóbu víz lesz. Komákká lettünk helyett: Komák lettünk. Jegyzüvé választottak helyett: Jegyzünek választottak.

A *-nek, -vei, -szer*, ragot alhangu szókhöz, a *-nál* ragot pedig több helyen felhangu szókhöz teszi: uómánek, Naczáve, kertná stb. Erről különben már volt szó.

Régebben a *-ként-et* újra ragozta: iénkintem, tekinted, ükint.

Több helyhatározót a göcseji újra ragoz *-nek-kel*: főnek, lenek, bének, visszanok. A le- és föl helyhatározói szókat: léig, fölig.

Az *-on* ragot néha kihagyja: Vosárnap(on) vuótam nálo.

Szabóék, Biróék, Kovácsék stb. vezetékneveknél Hetesben s Göcsej délnyugoti részén: Szabikok, Birikok, Koácsikok stb. mondanak.

b) Birtokos személyragozás.

Az egyes és többes számú 3-ik személyben tér el a köznyelvtől. Az egyes számban a rag *ē, ō, a, o* s néhol *i*. A mélyhangnak ragja az *a* és *o*, pl.: pohara, bora, házo, konyhájo; néha a *l* elhagyásával: hazáo, konyháó.

A *j, á, b, d, g, m, r* hanggal végződő tőszónál a személyrag hozzájárulása a *gy-re* való asszimilálást idéz elő: babgya, tuggya, nadrágyyo, kargya stb. Az *l, k, p, t* mássalhangzók után a *t ty-re* változik: toktya, kalaptya.

A magánhangzók *e* ragja helyett az *ē, ō, ü-t* használják: kenyere, vizē, körmő.

Némely birtokszóhoz a személy jele kétszer hozzájárul: májájó, mihejē, papijē, (mája, méhe, papé,) a mint ez több határozó szónál is előfordul: közije, körije, kieji. (Közé, köré, kié.)

A többes szám 3-ik személynek a ragja Göcsej északi felében *-ok, -jok, -gyök, -nyok, tyok, -ik, -jek, -gyek, -nyék, -ök, jök, -gyök*, pl.: hozzok, ajtajok, aptyok, annyok, higgyok, kiéssék, cserésnyíjik, riéttjik, ökrök v. ökrik, keszkenyűjök.

Hetesben és Göcsej déli felében *-ik* és *-jik, -tyik* és *-gyik* ragok járnak, mint: házik vagy házzik, tanítójik, pptyik haranggyik.

Több birtokos egy birtoknál, ha a birtokos is ki van mondva, a 3-ik személy birtokragja szintén *-ik, -jik*: lövik, báttjik. Kis Estukik Naczájik. (Kis Istókék Naczája.) Göntirik ökrik. (Göntérék ökre.) Magik úrik. (Maguk ura.)

Az egybirtokos, több birtok első s második személyében, (mint a szlávóniai magyaroknál,) a ragokhoz többes képzők járnak: házainkak, luainkak, teheneink; házaidak, luaidok, sorsaidatok (sorsotok). Újabban azonban e bővítéseket elhagyják.

A birtokos személyragozás használatát különben az alábbiakban mutatjuk be:

Kiépem, kiéped, kiéptyē v. képi.

Kiépünk, kiépētēk, kiéptyēk, vagy kiépik.

Kiéptyéjim, kiéptyeid, kiéptyeji.

Kiéptyejinkek, (v. képtyeink,) képtyejidēk, (v. képeitek,) kiéptyik.

c) *Igék ragozása.*

E nyelvjárás az elbeszélő múltat s a jövő időt (a *fog* segédige képzésével) nem ismeri. Az igét rendes szenvedő alakban nem használja. Azt a lenni igével fejezi ki. (A gabona le lesz kaszávo.) Alanyi ragozásban a jelen idő egyes szám, első személynek a ragja mindig *k*: járok, olvasok; az ikes igéké rendszeren *m*, néha *k*. A második személyben *sz* vagy ennek átváltozása: *ez*; a sziszegő végűeknél *u*, *ü*: (o, u.) tanusz, üccz, teszű, (teszű,) fordítu.

Az ikes igéknél a 2-ik személy / ragja elmarad s«« lép helyébe, illetőleg a szóban levő *o*, *ö*, meghosszabbul: ugru, eszű.

Némely köznyelvi iktelen igét ikesben használ, mint: ugrázik (ugrál.)

Az iktelen igénél a 3-ik személyben nincs rag; az ikesnél: *ik*.

A tárgyas ragozásnál az egyes szám 3-ik személy ragja (Hetesben és Göcsejnek déli részén) *i*, pl.: lati, halli. E használat régebben nagyon általános volt, pl.: Hozzi kie idő! Ne bántsi a gyereket! Adi áti! A hallod-é, látod-e stb. helyett használták: hallodik-e, látodik-e.

Másutt a *ja-je* helyett *gya*, *gye*, *tya*, *tye* vagy *la*, *le*: láttyo, tuggya, tanólla.

A többes szám első személyében *-ok*, *-ök*, *ék*: rázzok, böcsöllök, keressek. A 3-ik személy Hetesben mind a tárgyas, mind a tárgyatlan ragozásban egyes szóknál – a köznyelvtől eltérőleg – *-ik*: leszállik, lehuzik, adik, stb.

A *végzett jelen* (múlt) alanyi ragozásban az egyes szám első személye néhol az *am* helyett *om*: ugratom, láttom. A 2-ik személyben az / elmarad: tanutá, kiésti. A többes szám 3-ik személyében néhol az *-ak* helyett *ok*: ástok, vártok.

A tárgyas ragozás egyes számának mind a három személyében az *-am*, *-ad*, *-a* helyett gyakran *-om*, *od*, *o-t* alkalmaznak: kpatom, -od, -o. A többes szám első személyében az *-uk*, *-ük* helyett *-ok*, *-ök*: attok, vettök. A 3-ik személyben az *-ék* h. *-ik*: cseritik, vették.

A végzett jelen időben számos ige egész szótag kiesésével rövidül meg, mint: süttem, (sütöttem,) kötted, (kötötted,) fűösütt (fésülködött) stb.

A *jövő időt* jelen idős igével fejezi ki, melyhez néha „majd” határozót tesz avagy a vonatkozó határozó szót mondja ki, pl.: E miész-é a vásárro? Emének. Miét nem duógozu? Maj duógozom! Móa aratunk, huónapután má csiépölünk. A „*fog*” segédigét soha nem használja.

A *főlszólító mód j* jegye az *l*-végzetű igéknél hasonul: follón, tanóllon; a *d*, *r*, *g*, *gy* végzetűeknél *gy-re*, a *A* végzetűeknél *ty-re*, az *n*, *ny* végzetűeknél *ny-re* hasonul: tuggyon, várgyon, luóggyon, foggy on, raktyon; fonnyon, hánnyon. E szónál vár, úgy mondják: várícscon.

Mind az ikes, mind az iktelen igéknél az alanyi ragozásban az 1-ső személy *k*, a 3-ik személy *n* ragot nyer: kátózzak, lármázzon. A 2-ik személyben az *l* elmaradásával *-a*, *-é*, *i*: igya, kiérgyi, avagy csak a *l* illetőleg annak áthasonult jegye, mess, járgy, tanóll.

A tárgyas ragozás egyes és többes számának a köznyelvtől említésre méltó eltérése nincs.

A *föltételes módnál* alanyi ragozásban az ikes ige 1-ső személyében *-k*,

a 2-ikban *-á, é*, a 3-ikban az *ē*: *annék, -ná, -na*; *kérnik, -e, -ē*. A *kell* igénél: *köllenik*.

A tárgyi ragozásnál figyelemre méltó az egyes és többes szám 3-ik személyében megőrzött régi, teljes ragok használata: *megēnnijē, kaszánájo, apritanájik, aratnájik*.

A *főnévi igenév -ni* végzete helyett sok szónál a *-nya-t* használják: *irnya, tartoznya, hasitnya*. (*irni, tartózkodni, hasítani*.)

Iker szók, a leggyakrabban használt számban, személyben s időben: *csötöl-botol, csász-mász, siog-viog, ütött-kiáltt, lót-fut, ut-fut, ázik-fázik, ugrá-bugrá, izég-mozog, csöröl-pöröl, rityég-rotzog, tityég-totyog, üt-viét, himühámu, lifég-lafog, csiszég-csoszog, csere-bere, tiszpireg-töszpörög, (elidöz,) csöszmörög-szöszmörög, (motoz,) zörög-csörög, illég-billég, lispég-laspog, tész-vész, igyorog-vigyorog, sisērég-susorog, irég-forog, inog-binog, lipētt-*

d) Névmások.

Személyes névmások: *ién, (én,) tē, ū*; *mink, tik, ūk*. Tárgy esetben: *engem, (engemet,) tiégēd, (tiégēdet,) ūtet*; *minket, tiktēket, ūkēt*. A róla helyett néha iértē vagy belē: *Nēm tudok iértē. Sēmics cse tuczz belē (róla)*.

Birtkos névmások: *enyim, tījed, ūjeji; mijenk, tījetēk, ūjejik*. Egy birtokos több birtokban: *enyim, tījejid, ūjeji; mījejinkek, tījejitēk, ūjejik*.

Mutató névmás az északnyugoti részen néhol *ez – e*: *E zembēr, e-ze luó*. Az *ly-s* névmásokat *l* -el mondják: *illen, ollan, amollan*.

e) Határozó szók.

Hely határozók: a *hol* helyett *hun*, a *hová* helyett *há, hua, hoá. Máshová h. egyebhá*. Hunnajd. (Honnán.) *Ott h. oda*: *Oda fő van. (Ott főnn van.) Régebben: tuómott, odáig* helyett: *tuómodájig. Oda le (ott lenn)*. Alulról *h. leürü, be h. bé*: *gyié bé. Együvé h. összürü v. öggyürü. Kívül h. küllü v. kürü. (H.) mifelénk h. mifelejink, messzebb h. messzellebb*. Több más: *arának, erének, künek, bének, leürü, főnek, hátránok, odánok, az arra, erre, ki, be, alulról stb. helyett. Daraboslag, ölnyireg stb.*

Időhatározók. Az *óta h. uta w.utátu* használnak. Összetételben: *autátu, minta* vagy *miutátu. Régente h. riégutátu. Már v. már is h. marig; soká h. sokárig*; *örökkitig, minditig, ēcczērileg, (egyrészről,) hamaroslag, nēmaddig, (nemsokára,) riégēntin. Mutkoriba, ēcczērībe; utubbat, elūbbet, osztánik, (azután,) netalántánik, (netalán,) stb.* A ragok kétszereződése: *estivire, máráro, nyáráro, tiélire. Napkelte előtt helyett: Napküőttökör elütt. Szentgyörgynapján virradóra h. Szentgyörgynapicor viradura.*

Módhatározók: *magánosan h. magánoslag, sēhogy h. sēmihogyansc egyes h. ēgyesleg, többes h. többesleg, vegyesen h. vūgyūjje, v. vūgyūve; ippeg.*

Egyéb különösebb lud árazó szók: jobbnnyirag, (többnnyire helyett,) éránto. (Miatta h.) Ollan boszus vaok eránta! Gyanábo, (gyanánt h.) annyirag, mennyireg, akkorán, niékünt. (Nélkül.)

f) *Névutók.*

A névutók birtokos személyragja a többes 3-ik személyben *-ik, -ék:* mögöttik, köröttik, mellettik.

g) *Igekötők.*

Ezek közül a köznyelvtől eltérőleg használják: áti, (át,) tu, (tul, tufelü,) fő, (föl,) e (el). Az *-el, -e* igekötő helyett sok szónál *-még-l* vagy *-be-i* tesznek, pl.: megpanaszkodott, mégpusztót, mégdarabulla, mégviégezi, beszakatt. (EL panaszkodott, elpusztult stb. helyett.)

A *-meg* helyett *-kü, -le* igekötő több szónál járja: küszünteti, kügyün, (kijön pl. a dologidő,) kügyarapodik.

A *ki* helyett *fő:* főrabuták, fővigasztat.

A *be h.e, elü, rá* és *még:* ebészili magát. Ak következett elü. Ráházásót; megtelletesdett: beteljesedett.

A *le h. be:* beakamodik (lealkonyodik).

Ikerszók: torka-tátfo, (kiabál,) áto-botán, (össze-vissza,) innej-onnaj, hiébe-korba, kiéntelen-kölletlen, dirre-durre, riégéstelen-riégén, viégés-viégig.

h) *Számnevek.*

Esübe, esübbet =z először. (Elsőbe a lábon fajt.)

Mondattani sajátságok.

A főbbek a következők. A főnévi igenév előtt levő főnév tárgyragját elhagyják. PL: Emenünk fa vágnyi, huó hánnyi, sári kaszányi. Juó lész kenyir ennyi stb. (Fát vágni, havat hánnyi, sarjút kaszálni helyett) Más elhagyása a tárgyragnak: Mennyünk a högyre, igyunk ádomás (áldomási h.).

A szokik ígét (a mi különben másutt is így van Dunántúl,) a jelen időben szintén használja. (Nem szók ott lennyi. Ném szokunk üöröznyi.)

A régi szenvedő ige helyett honosodhatott meg a *van* igének különböző időben való használata a mondatokban, a mit általában német hatás alatt keletkezettnek tartanak. Ü e van maradvá. Be van vüvö. A muódba e van bizakodva. Meg lett önteve. Le lét a zerdü ölvö. Lettünk nak kupucce. A nóta is azt mondja:

Egërszëgën kii virágzott a za fa,
Kire Patku Pista fö lett akaszfa.

Tárgyas ragozás helyett Göcsej déli részében, de föleg Helésben, lárgyalanl használ. Mink mëgënnink a kenyeret. Magái mëgver a zembër. Ki vëtt a ruhát? Hát iitet nëm vár mëg?

A föltételes mód többes szám, első személyében *sohasem használnak tárgyas ragozást*. Ehajtanánk a tehenet haza. (Elhajtanók helyett.) Megtartanánk a szienát.

Tárgytalan ragozás helyett meg – ugyan ritkán – tárgyast mond: Ott nyargallak Juózsi bácsit. (E helyett: Ott nyargálnak a Józsi bácsival.)

Szórendi változások: Hama nëm szerettem vuóna oda mennyi. (A hangsúly a hamar szóra esik.) Aligha a nincs haza . . . aratnyi. (Aligha el nem ment helyeit.) Engem is Isten ne álgyon. (Ha nem igaz.) Bele is nëm szagutam. Soha is nëm. Ecczër is a fi jam oda vuót. Akkorán vagy iértë. (Annyira érte vagy.)

Idegenes mondatszerkezetek: Eiére gondolást tesznek. (Félre gondolnak.) Nyuólla mëg! (Nyúljon hozzá!) Elocsmányuta magát. Kúhánkuggya magát. Óli magát. (Erösen dolgozik.) Nem vaok resta. (E. h.: Nem vagyok restában, azaz hátralékban.) Nincs rá kíváncsim. Akkora nagy, fié szobát alig e nëm fog. (H.) Avve nëm üt kü. (Nem egyezik meg.) Emënt epörgyire. (Elment eprészni.)

Hogy az idegenes mondatszerkezetek általában a szomszéd horvátoktól avagy a távolabb lakó vasmegyei hienczektől (németektől) szívárgott volna be e nyelvjárásba, az valószínűtlen. E nyelvjárásból más nyelvek aligha koptattak le valamit s kialakulása után nehezen csúszhatott be nyelvrontó idegenesség, mert a göcseji s hetési nép nyelvéhez rendkívül ragaszkodik. Sokkal több szót vett át tőle a horvát és vend, mint megfordítva. A hetési is elég erősen tartja nyelvét a közvetlen szomszédban lakó vendekkel szemben. A hetésiek több szláv szót vettek át, mint a göcsejiek, de náluk is könnyen elszámálhatjuk a szláv jövevényszókat.

Szláv jövevény szók Göcsejben s Hetesben: ezanka, (rongy; a canká-ból,) ezujza v. csujza, (csikó; cujza-ból,) esurka, (hurka; csurká-ból, derzsán, (haragos, haraglantó; a drzslí = tartani szóból,) déri, (napszám; derá-ból,) guócza, (kacsa; goská-ból,) Imputa, (bubosbanka; a liupkacs-ból,) kuóczon, (káposztatorzsa; kocen-ból,) körbecz, (véka, kosár; korpecből,) kuga, (nehézség, betegség; a kugá-ból,) kusztora, (bicska, kés; kostura-ból,) liésza, (turószáritó; leszá-ból,) mozga, (agyvelő; mozak-ból; a szántóföldre is mondják, ha az nedves, kocsonyás,) uóta, (sarjú; otava-ból,) pajcza, (malacz; peica, peicek-ből,) palajta v. palië ta, (lepődő; plaflából,) povedá, (beszél; a povedati-ból; egész Dunántúl használják,) pozovics, (vendég hívó; pozovec-ből,) puklesz, (H.) púpos; puklavec-ből,) resta, (tartozás; resta-ból,) szelemen, (slemenből. Zala megye többi részén is használják,) tragács, (talicska; tragács-ból,) törpünyi, (túrni, szenvedni; nem tuggya a mustohája törpünyi; a trpeti-ből,) túrba, (eleség, turbából = tarisznya,) vázsu, (bab; bázsola-ból,) vadir, (kasza-kőtartó; vodárból = vitzartó,) zabáit, (jóllakott; zobati-ból = falatozni.)

Hangsúly.

Különös hanghordozást, kirívó szótagnyújtásokat, melyek a köznyelvtől lényegesen eltérnének, ma már ritka helyen s ritka embernél észlelhetünk e nyelvjárásban. Régente azonban a pákákörnyéki községekben, különösen magában Pákában és Kisszigeten, továbbá Bánokszentgyörgy vidékén minden második, harmadik szó végét megnyújtották. Pl.: hoá *miész?* Mének Pákábe. Miész-ë *huónap* e hegyre kapánni? *Honnë*, raá ni égy napfya, hom mindënap ott *Y'dank*. (A dőlt betűs szótagokat húzva.)

A nyújtás, mint azt egyesek tréfás utánzásából megállapíthattam, néha már az utolsó előtti szótagnál érezhető volt s kiejtése a másvidékit mosolygásra készítő énekléssel járt.

A csodálkozás és bámulás kifejezésekor használt mondatokban a *nagyon-t* helyettesítő *igen* szó második szótagját erős nyomatékkal s emelt hangon mondják: *Igen* nagy ember vuót. *Igen* szíép!

Mondások.

A göcseji s hetési nép mondásaiból elterjedtebbeket, melyeknek jelentés-tani fontosságuk is van, az alábbiakat közöljük, megjegyezvén, hogy többet néhai Gaál Ferencz volt nagylengyeli plébános gyűjtéséből vettem át, ki – mint az Előszóban jeleztem már – azokat a Magyar Nyelvőr egyes füze-teiben közölte.

Ollan rossz vuót, hogy a zegisz koronikábo se lehetett párgyát talányi. (Az elhunyra mondják.) Halálos-huóttig megemeleti. Szëginsig efogta a zembërt. Szünö-világát se láttom. Biztos igaz! Acs csak is igaz! Valuságos törtinetes igaz! Bár a zanyám mast is lián vuóna. Etörött a cserpenyü. (A pityergöre mondják.) Ollan mind a esik. (Eleven.) Nëm lehet liétëznyi. (Élni.) Bátron megvan. (Zavartalanul, csendesen.) Minden nuótánok van ünökyö. Igazán mondom, nëm hazudok, miét nëm muszáj. Mëgiértëk megënnyi. (Alig győztük. Förtemes juó ember. (Nagyon jó.)

Szokott ember. (Jártas.) Fiata koromba ráestem a zegyedütsigre. Esz szíebe. (Egy sorba.) Nëm szoktam eportányi a háztu. (Eltekeregni, elzalám-bolni.) Milien figura égy asszon v. ember. (Tréfás.) Neki dőtünk aratnyi. (Hozzáláttunk.) Hiécceze szülessen akko se tuggya. Të bihuóborgyu, ne böczöröggy! Ut tuttam mind a vizet. A köd föeszi a zutat, ölüs (szúrós) szëmeidëk vannak. Hajtva a ganaj a szölyüt. Ebet kutyát tesznek a mastanyi gye-rekek a zanyukke; riégen nëm eresztëttik ur rá a magik nyeresigire. (Szabad-jára.) Biékerüt a háborúba. Szentütvize meghánnyo. A gyereket erugta a másik. (Midőn a szopástól el kellett választani, mert az anya teherbe esett.)

Saját magam is jelen vuótam. Mikor ott vuótam, ippeg jelenleg. Lassan epotyogunk. (Elhalunk.) Mindig a nyiévemën pörög, de nëm gyut eszembe. Miuta eszemre emiikszem. Uny nyargalunk, csak uf föcskendik. E za fa megszáród kedve szerint. Istenem, csak part ne vuóna, meg adusság! Ráiéru

embër vaok. Mi ég ëb borázdájo sincs neki. (Olyan szegény.) Ha nëm tittyá fároccságo (...akkor jöjjön közibénk enni). Húsrá áhitok. (Hust kívánok.) Juó küszuóllásaji vannak. (Szellemes beszédű.) Isten nyomoruttya. (Nyomorék.) Miég a sóprú is parancsu neki. (Olyan együgyű.) Nag goromba part. (Nagy domb, hegy.) Ed derágo fié szëm szívat se láttom. Agyon szorgullák e nuinkáve. Hálákodik a gyomrom. (Böfög.) Kirisztus se kívëta ruóruja. (Kr. se segít rajta.) Üres kezzé ne menny! (Pusztá kézzel, bot stb. nélkül)

Nëm vaok magamnak valu embër. (Nem önző.) Nëm aggok rá. (Nem kell róla gondoskodnom, rá gondolni.) A luó öregszik, a zasszon viényü. Üdvigyet vall. (Fogad.) A birtokot ráigazitotta. (Nevére kebeleztette.) Ez czigányu van mondva. Kée io má, a kuódés is má a harmadik faluba jár! Az faku beszid. (H.) Nem világos. (Csürő-csavaró.) Miko tájikozott e hazuru? (Mikor távozott el? Kiet napot etájikosztunk Egerszëgën; vagyis elidőztünk.) Magam se tudok juószerre rágyünyi. (Rendes módon kitalálni.) Csaknem mëgniémutam a gondukodásbu. Oda lalákszott hozzá. (Oda jutott.) Küfakereszt, luttikmon. (Fából vaskarika értelemben.) Fölütöttö a pizskost. (Megharagudott.) Mëgëttik e tikok e kenyérit. (A szomorkodom mondják.) Porba esëtt e pecsenye. (Reménye meghiúsult.)

Isten könnyebicse a zágyo szuómáját. (Az olyan betegre mondják, a kinek a halálát nem bánák.) Edobta a kalánnyát. (Mehalt.) Nëm iéri mëg a kukukszót. (Kitavaszkodás előtt meghal.) E zis má gántárfán fekszik. (Malmnak kiteritik.) Verebek vannak a kalaptya alatt. (A ki nem köszön.) Kásó van a szájábo. (A ki értelmetlenül beszél.) Árkon tul hegymester. (A ki más jószágából gazdálkodik.) Kenyirkeresü bot. (Koldusbot.) Esüt vet. (Esöt idéz elő.)

Esz szájbo valu. (Egy falat.) Csak akkora, mind ë fié lëesëtt mákszem. Isten uccse, peig e za hütnek a csipeje. Hibáz a szëmëm. (Gyenge.) A könyv ki lësz eresztëvë. (Nyomtatva.) Urak elejbë valu duómán. Kiémbü mongya. (Ijesztësből.) Akkora helünk sincs, mind ëp piczin. Akkora, mind ëgy oktuóbër. (Nagy.) Minden szálán. (Minden csöppjén.) Gazdabisztatu szölü. Kádkerülü szölü. A nap nëm nyukszik le rajta. (A döglödö állatokra mondják.) Ara nëm aguttam, ho' hogy van. Valaki csak mëg aduzik errü a zisten elü. (Valami igazságtalansáért, rosszért.) Aggyon ollant, a mëllik elüzö csosszan, posszan, aután velágiccon. (Gyufa.) Nah hütre mëgigirtë. (Nagy könyörgésre.) Tuggya a Márijám hogyan van. Fejirgyë, feketijë mind ëf forma. (A nők és férfiak.) Sokat járt a nyiresbe. (Megószült.) Csak et tikmonsütig vuótam ott. (Rövid ideig.) Csak zihálok, honi mëg ne fullaggyak. Örökösen él, mind a Cziczëlle. (Vagyis mint Szt. Czëczilia: sokáig él.)

Tréfás mondások.

lën papot sokszë láttom riészëgën. (Midön t. i. magam voltam részeg.) lën fejetlen borálot is láttom má. (Nem volt megfejeve.) lën má sok papba beszúrtam a vasvellát. (A gabonakepéknél a legfölső kévét papnak nevezik.) Van ëh hordum, fene kedbe. (Fene kendbe! = Fenekeld be!) léggyn e a

házo, a ki hazunnyi nēm tud. Úgy iél, mind a korpás kutya. Ollan, mind a dörgis. (Mindig jár.) Kutya vuótá, kutya maraccz, tudom ién a tē ingádot.

Megrázzo, mind Jiézus a vorgát. Itt a kezem, nēm disznuláb. Apám is rosszu van, de anyám miég kutyábbn. Ollan vagy tē hozzám kiépest, mind a sujisztēr inas a Jiézus Kirisztusho. Mozog, mind a rossz fölhü. Nevet, mind a föld üt gērēncsir. (A ki fölkaczag.) léi-hal iértē, mind a köteles a kuóczir. Annyit iér, mind a pokuba ész zsidu. A futás szemirēm, de hasznos. Nēm fűzet a zién zsákomba vámot. A l'ogfájásro türömolajat, még szenvedd hájot kö tennyi. Fogadok, hogy ebbe a züsze meghasz. (Ebben az „ősz” hajban.)

Egy göcseji asszon egy óra alatt megiszik egy aku bort. (Ha t. i. falióra alatt ül.) A tē apád inas vuót. (Voltak inai.) Szeginyék fájáná tüze. (Napnál melegszik.) Sok zsidu gyereket főnevet má iéletibe. (Kölcsönökért sok kamatot fizetett.) Ollan hosszú a szíéna, hov viégig iér a luóba. (Hosszú, sasos.) Eg garasos emberbe szász forint áro kárt ne tegyünk. (Erős emelésnél vagy munkánál.) Ebnek mongyák, eb még a farkánok. Piros, mint a csöppentel lökma.

Csak a tetejit szedi, mind a zördög a zezerjuófűjnek. Az ökröt a tuapáru fejik. A gyepüre horgya a bort. (Mikor elfagy a szőlő.) Likas a teteje a pajláknok. (Midőn a szabad ég alatt csépelnek.) Engemet is küereszt má a züdü, mind a pergyukát. (A beteges emberek mondják tavaszszal.) Vién ember bocskorba, ub ballag a pokuba. Hagat, mind a pücsök a likba. Vuót, de efuót. Vién, mind a postant. Egy a kertin, egy a testin. (Midőn valakinek csak egy pár fehérműje van.) Uf feszített, mind a pesti kutya a flasztéron. Alázatos a szuóga, gyalázatos a gazda. Niémēt asszon napyán meglesz.

Számos olyan tréfás mondás él itt is a nép között, mely valamely megtörtént esetből keletkezett s most egyesek vágyaira, tetteire alkalmazzák. Fáj rá a foga, mind a kávási kutyánok a zárpo gániczáro. Neki dőtünk, mind a kisszigetiek a ködnek. Neki dőtünk, mind a ságodi embēr a gyónásnok. (Midőn a pap hozzá ment gyóntatni, a házon találta zsuppolni s azt mondta neki: „No, döllön neki kijed.”) Etaláto, mind a cigián a buzavetisl. Kiadott rajta, mind Talabir a kutyáján. Emēt módír, mind Köbliné. Rágudik, mind a kisszigeti beteg. Púpozva adom, mind Lázárik a mácsiktyát. Nyersz, a mit Kemin Mihá a vármegy in.

Tudom a kutyaságát, mind a kisszigeti gyerek a zptyájit. Finczot rugotl, mind a Balogik riéssē vagy pogácsájo. (A kályhában.) Sütelen, mind Nagyik kurumpija. Ej, rágyójtok ién, (a pipára,) um mind a suldi birkás a zöregannyáro. Rágyójtott, mind a cigiángyerekek a zannyáro. Vakusz, mind Mátí a kalácstu. (Ez onnan eredt, hogy Máté legénykorában vásárra ment. Mire haza ért, otthon kalácsot sütöttek. Máté kért abból, mire azt a feleletet kapta: „Vakusz tülö.”) Förugott, mind Bedének lova. (A cigiány benedeknapján kihúzta a lovát a teknőben, mert már szinte éhen döglött. Este már aztán rugódozva futott haza, mert annyi füvet talált a réten, hogy jóllakhatott.)

Becsapudott, mind a kisszigeti asszon. (Mikolánét Györkösökhez hívták kendervágóba. Ott rétesre számított s – krumpligániczát kapott.) Nēm fiért hozzá, mind Rök a zimáccságho. (Rök egy család csúfneve.) A zisten annak

ászt ur rendütő, mind a csatáriaknak a fülesbagut. (Története: A biró pajtájába fülesbagoly repült. A biró ezt látva, a falu emberek összeharagította s azt mondotta nekik: „Niézzik embérek eszt a zisten nekünk rendütő, ioggyuk meg!” De a bagoly bizony elrepült.)

Tréfás kívánalmak.

Uótvarbu légyen a szemfödeled. Addig iéll, míg ed diuhiejba pulkát (polkát) něm táncusz. Addig iéll, míg a zorod a lábod fejit něm iéri. Annyira fujgygy fő, hogy 5 ponyvábu köllön csak es sipka.

Nehezen ejthető gyorsmondások.

Ej tē szēgin turus tányir, ha ién tiégéd megturustalanyithatnálók. Kis szűcs, mit süccz, suós húst süccz, kis szűcs. Ipaji papnak ipaji fapipájo van, ih hát a zipaji papi pipa fapipa. Pap vüszki kiszit-kaszat, huóna alatt geráblát. Pup mongya, mester mongya. Pap mēgy a gerádicson, foggya faszēg viégit. Piros pipacs, züőd pipacs. Hiéba zab, asztag, pajtábo csiépütik.

Szójátékok.

Csákuleszivakü. (Csákó le, szilva ki.) Borbejészki. (Bor be, ész ki.) Nyir-igafaekē. (Nyir iga, fa-eke.) Kantijeszdati. (Kant ijeszdat.) Malomba etēttiek. (Malomban eltett ék.) Fortáteforte. (Fortál te, forj te.) Tónaludátusz. (Tón a lud át úszik.) lég alatt iés füöd fölött annagyur. (Anna Gyura. vagy a nagy úr.)

Sajátságos szók.

Egy részét már a gazdasági eszközöknél, a szokások leírásánál láttuk. Ezeket s azokat, a melyek Dunántúl más részében is használatosak, csak részben írjuk ide. A szókat lehetőleg abban az alakban közöljük, a mint azokat leginkább használják.

Aggfűjj, (elsőizben kaszált fű,) *aggudik*, (gondoskodik, figyel; nem agguttam rá,) *áglányi*, (ágakat, gályákat összehányni,) *ágyikos*, (sérült,) *akamodik*, (H. alkonyodik,) *akkorán*, (olyan nagyon. Ott něm marattam vuóna, akkorán fiétem,) *alláoe*, (egy alláve vaunk; egy családhoz tartozók,) *aligos*, (aligos gazda, a ki anyagilag hanyatlik; aligosak a legyek, a mikor dögleni kezdenek,) *ászt teszi*, (azt hiszi, gondolja,) *átigvótt*, (erőszakos,) *át ilóbb*. (Odébb, arré.)

Babucz, (a gesztenye tüskés külső héja,) *bacza*, (békességszerető, kedves gyermek,) *bayatillóság*, (babona,) *bajje*, (nehézen,) *bakszakáll*, (moh,) *ballir*,

(bőrvályú,) *balogács*, (balkezes,) *baluskd*, (balta,) *bang* v. *bösme*, (hülye,) *banyhosu*, (büdösül,) *bátor üdü*, (derült idő,) *barázsunyi*, (a föld színét kapával vékonyan feltörni,) *beletimporodik*, (belekeveredik, belevesz,) *beftáku*, (virraszt,) *bepuczá*, (beköt,) *besikosu*, (beförlőzik,) *bemagutak*, (betakarítottak, pl. a gabonát,) *beszégez*, (bezár, pl. az ajtót,) *biékarokka*, ('zsurló,) *bélebiiszhött*, (kevély,) *billing*, (szőlőfürt,) *bizonku*, (bizonyítgat, erősítget,) *bokáin*, (nagy cserépkorsó,) *bonzos*, (kóczos,) *bonyor*, (göndör,) *borgyus gyerek*, (borjúpásztor,) *borosta*, (meszelő,) *borsuj* (bab,) *borozdűs*, (rendetlen, zavart,) *borza*, (laza; a míg nincs valami megülledve, pl.: a-hó borza, a bor is borza, míg meg nem tisztul,) *borzad*, (kel, kikel,) *botoirmász.*, (botorkál,) *bozgu*, (lélek,) *buba*, (gyermeking,) *bögyözüdik*, (babrálj *böllönködik*, (berzenkedik,) *böntyök*, (ujj,) *börözös*, (hepehupás, dombos,) *börhis*, (rán-czos,) *börsöllü*, (mozsár,) *börtet*, (jön-megy,) *böstörködik*, (boszant, kötekedik,) *büörfa*, (rajta hordót viszik,) *bubola*, (bimbó,) *bugyoga*, (korsó,) *buryyán*, (lapu,) *buta*, (álmos; ollan buta vaok,) *büdös*, (olaj, H.) *büdöcske*, (poloska,) *bürkös*, (lyukas,) *bürögle*. (Fazékemelő.)

(*Izankuzik*. (száguld, fut; a kit megkergettek,) *czájrás*, (bozontos,) *czej mende*, (erkölcstelen személy,) *cziczorog*, (vigyorog,) *czicziczegir*, (denevér,) *czoczora*, (mártás,) *czöpekes*, (ha hirtelen hegyes, pl. a faszeg,) *czuczormán*. (Téemin = babonaság, boszorkányság.)

Csapa, (nyom,) *csapig*, (szinig,) *csatáz*, (kotkodácsol, a tyúk,) *csatukás*, (pajkos,) *csádi csáditos*, (bokros, vesszős hely,) *csege*, (gyöngye munkás bor,) *csekmétes*, (tüskés, bokros,) *csempész*, (elhajlott, szabálytalan, pl.: a csempeszszáju,) *csepefa*, (fiatal tölgy,) *csepüte*, (csekmet,) *cserebubiz*, (haját húz,) *cseréjünk*, (forgácsfánk,) *cserkü*, (les, kémlél; megcserkülöm az erdüt,) *csigáz*, (húzogát,) *csihar*, (csaplatófa,) *csicséreborsu*, (czukorborsó,) *csilongus*, (cizfra,) *csin*, (a hordó feneke körül levő szél,) *csiszogá*, (dörzsöl,) *csobogu*, (zúgó; malomfej,) *csodálatos*, (gyalázatos,) *csordáskörte*, (fenyő-toboz,) *csórónk*, (söprő; feje = csoronkja,) *csoronkos*, (csonka, eltört; pl. a lócs,) *csuóri*, (szentelt borosta szentelő,) *csuórgya*, (lóbálja, mozgatja. A kutya csuórgya a farkát,) *csuótár*, (ekevas, csoroszla,) *csöklet*, (föcskendez,) *csökletü*, (föcskendő,) *csömpörödött*, (aszott, pl. az öregasszony bőre,) *csöntörög*, (látatlankodik,) *csörfös*, (szakadásos,) *csöszmörög*, (tesz-vesz,) *csumor*, (csoport,) *csünt*. (Csenevész.)

Darabosan, (elszórta,) *déderegnek*, (a ludak legelés közben vagy egymásnak,) *dereka*, (közepe; falu dereka,) *diéhajlat*, (délután,) *dohodik*, (megkeményedik,) *döbölög*, (lelkifurdalásban szenved,) *döbörög*, (zsibong, züg. Döbörögtek, mind a dögsig,) *döndölet*, *döngület*, (kis domb, hajlat,) *dudafa*, (szederfa,) *duggya*. (Üveg v. edény dugasza.)

Ebhugy, (vizhólyag,) *ebolondu*, (eltéved,) *ebiluócza*, (békaporonty,) *egyalomi*, (egy ólbeli malacz,) *egyedütt*, (egyedüli, rédeg,) *éggyen beszillünk*, (csak egyikünk beszéljen,) *égyérant*; (mindig. A békák egyérant kuruttyunak,) *égyérantos*, (egyforma,) *égyeznyi*, (burgundi répánál, szőlőnél a ritkítás, egy-egyét hagyás,) *eha*, (elájul,) *ekecsü*, (tesz-vesz,) *élemedik*, (eltünik,) *elemizna*, (gyámoltalan,) *ellisztü*, (gyorsan eliramlik,) *elosztoznak*, (szétmennek, pl.: az utszielén elosztotunk, ki ere, ki ara,) *elüjárfos*, (előljáró, többet tudó)

emmett, elemmett, (elmállott,) enyekës, (nyirkos,) erongyunyi, (elaprözni, pl. a birtokot,) esik, (akad; párja esik,) ész-szakke, (együttal,) etörekü, (öszszegyürödik; pl. a ruha,) eváduta, (magára vállalt^,) everüdött. (Elveszett valami kisebb tárgy.)

Életfa, (akasztófa,) iéletrè lett, (életre való,) iéhendöglölt, (kinek nincs mit ennie,) iéremín, (gyümölcs,) iélvinyës. (Érdemes, jóra való.)

Fajku, (metél,) fájsz, (szövöszek,) falangiroz, (kujtorog,) fajtalan, (nem termő, pl. a faj, fajtozik, (elfajzik,) fejall, (a szántó föld keresztbe szántott vége,) fejbekü, (fejbever,) fenkü, fentü, (utolján született gyermek,) fiékezfürisz, (kis fii rész,) ferheléz, (megver,) fiédologtalan, (lusta, dojogkerülő,) ffiéreghányu virág (pásztortarsolya^) fiérjem, (feleségem,) finezá, ugrándozik. Finczot rúgott = kirugoltt,) filián, (férfigyerek,) fitorog, (gyenge lábon áll,) pogasol, (bononál,) forgat, (terelget. Csak forgassátok a disznukat, hadd legellenek!) föcskeuirág, (cintoria,) főhammanyi, (fölmérni,) föllengez, (kegyelmez, magáz. Nç föllengözzön eilgém!) főniir, (először megpróbál. Fömirgyök a ruhát, juó áll-e?) főmozgásu, (fölengetl, H.) fötöjött, (föltett olyan hamis egyénnel, a ki azután becsapta,) füöalfa, (tűzrakásnál a tűzrakás feje,) fuókodik, (szikkad, szárad, pl. a sár,) fufüji. (Kövirózsa.)

Gabona, (rozs,) gágyu, (csiga,) gchnszgyökir, (kigyószisz gyökér,) gerebicze, (szénvonó,) giérnyáncsos, (sovány,) gibadi, (vagy kanász, a kaszán alkalmazott görbe pácza, a levágott gabona földre hullásának meggátlására,) gicczi, (tojáshimző ecset,) göbecs v. böbör, (H. csólán,) göböcs, (kavics,) göbönczi, (ráz a hideg,) göböröxlötf, (fagyott,) gölönczü, (zörget, zakatol,) gömböleg, (sodrófa,) göröcsös, (sovány) görönczü, (döcög,) görbü, (kérödzik,) görhenyes, (podvás,) gozsmu, (majszol,) gúnyos, (mámoros,) guruzijyi. (Hengerezni a földet.)

Gyöngyi, (ángyomasszony,) gypü, (sövény, szőlövesszöböl,) gyerek-iéletembe, (gyerekkoromban,) gyihos, (gyéhos; tüzes, pl. a ló,) gyöngeszériü, (gyenge,) gyüöttüzik, (haragja csillapul, vigasztalódik,) gyuhint, (rikogat, H.) gyürö. (Széle, szájagyürö.)

Hajlu, (csukló,) hangád, (hangzik, pl. a hang a szobában, erdőben,) határ, (kupócz; ott eh határ szemit van,) hámfaludik, (ingerkedik, henczeg, szemrehányást tesz,) házsártos, (fukar,) hiévizá, (henyél,) hervadoz, (sápadt,) hiézagom, (derekam, vékonyam, H.) hideghus, (kocsonya,) higgad, (hajlik, H.) himgyuk, (himrucza,) hirciczes, (ránczos) hitfán, (sovány,) hordoz, (boronál,) huódit, (.halovány,) hömbölget, (hengerget,) diüöcs, (harkály,) hütekedik, (eszküszik,) hütöt hán. (Esküszik. Hütöt hányattak velé: megesküdtették.)

Irubiru, {r'ig(iX Isten bottya, (lúdtól bele,) Isten tehene, (szarvasbogár,) Isten pupa, (kenyér,) iszonyodik, (haragszik,) italos, (bugyigás korsó, H.) ittmározik, „(iddogál,) izzik. (Takarmánymaradék, töredék a jászolban, a mit az állat meghagy.)

Juomuódu (nagyobb mennyiségben,) juószág, (vagyon, gabona, ló és szarvasmarha-állomány,) juószériuë. (Békességben, voltaképen. lén juószérive nem is tudom.)

Kajács, (görbe,) *kalangya*, (kazal, asztag,) *kalangyos eszű*, (féleszű,) *karilok*, (kanyarítok, kanyarulok,) *karafina*, (üvegkorsó,) *kaszap*, (korcs, elmaradott növésű állat,) *kaszatos*, (a mely föld alatt fehér agyag van,) *káfofka*, (oly faedény, melynek csak egy fogantyúja, „fülö” van,) *kányoborosta*, (takásmácsonya,) *kárászfűrisz*, (félköröralaku nagy fűrészt,) *kászu*, (fakéregből készített ivóeszköz a pásztoroknál,) *keverit*, (forgat,) *kiék*, (zöld, H.) *^kiékkonku,* (búzavirág,) *kicsohad*, (kilyukad,) *kiéligiti magát*, (mérget megszünteti,) *kishas*, (lágycék,) *kittyéget*, (hiv,) *kocsiszekir*, (lőcsős v. kasos sz. H.) *kontat*, (vallat, faggat,) *kosz*, (aranka,) *koszportos*, (hitvány,) *kotonyoz*, (keres, kutat a tárgyak között,) *koadu*, (őszibaraczk,) *koad*, (válík a magjától,) *kuódosit*, (tönkretesz,) *kuórisz*, (böngész,) pl. a már leszedett szőlőterületen,) *kuótoogat*, (kujtorog,) *kőczölle*, (vászonlepedő,) *köröppü*, (hangot utánoz,) *körömzsü*, (karmol,) *körpöHü*, (szántóvas,) *köszkönyyi*, (pörölni,) *köphencs*, (kis hal,) *köszönt*, (hibáz. Akkora, ha e nem köszöntöm, mind a tenyerem;) *köszönnek*, (öklelődnek, pl. az ökrök,) *kurugla*, (trágyadobáló, vonó,) *kücsaptyák*. (Kikenik, pl. a konyhát fehérfölddel.)

Laffatt, (laza, pl. a tehén tögye,) *lajha*, (lusta,) *lappanguló*, (alattomos,) *latyakos*, (nedves,) *lattyatt*, (poshadt, pl. a hó alja,) *lánzsu*, (összehív,) *lehinczöl*, (liheg,) *lęcsęs*, (tág, pl. a kifeszített kötél,) *leffeg*, (letyeg,) *leggyeti*, (bizony, elhiheti, tudja. Męgszittam leggyeti, mięt ..?) *leparmangányi*, (lepocskolni; pl. a jęg a szőlő,) *lęszini*, (simára faragni,) *liánpintyüke*, (barázda billegető,) *liánsom*, (borbolya, H.) *Jityek*, (hálósipka,) *limbus*, (mély, süppedékes, vizenyős hely,) *lobbanyik*, (loccsanik H.) *lompirtos*, (nagyot halló,) *ludvirág*, (mocsári gólyahír,) *lükött*. (Kőleskása.)

Maszu, (zúzódik,) *máj nap*, (mai nap egész nap,) *mállott*, (olvadt,) *JM árija-* ' (*evil*, (szélesmęnta,) *Márijakőnyye* v. *didergü*, (rezge,) *męgęgyesütek*, (megegyeztek,) *męghasznát*, (megártott, pl a bor,) *mekkábu*, (meghibban,) *męghánnyo*, (meghinti,) *męgięri*, (elęg; megęri haza hozni,) *męgteker*, (megbívól, pl. a leány a legęnyt,) *męgpiszku*, (megszid,) *męgrak*, (megver,) *mentüs*, (mihelyt,) *menüs ember*, (járkáló ember = zsvány,) *meręklę*, (nyárs, a mit evęsnęl használnak; másrészt a mivel a gabona-asztagok tetejét tüzdelik meg, hogy a fődęsül rárakandó szalma megálljon rajta,) *merevin*, (egęszen,) *merin*, (többnyire, nagyręszt,) *mięsog*, (sikoltoz, nyafog, nyávog,) *męgtiępelüdütt*, (örült,) *męgtięvęlędütt*, (megbolondult,) *męgvonyudott*, (nyirkos,) *mięrünap*, (hétköznap, H.) *mohukodik*, (megiramodik, fulladozik a sok evęstől, megdagad, megpuffad,) *mony*, (tojás,) *moszit*, (zúz, H.) *motyog*, (kęsedelmesen végzi a dolgot, érthetetlenül beszél,) *murnya*. (Tőrefęle, szemetes gaz. H.) *Nagyehetü*. (Męlyalvó. H.)

Nyamándi, (gyámoltalan,) *nyersü*, (nyeseget,) *nyifán beszil* (orrhangon, *nyüőstingyerek*, (növő gyermek, H.) *nyulla*, (nyúlja, a disznónál a háj alatt levő húsos rész,) *nyünyirikü*, (magánosan dalolgat,) *nyüszü*. (Ballag.)

Omak, (falánk, H.) *omla*, (kőles héja, H.) *oszul*, (valamit nagyon kínál. Imraá ne oszulla annyirag!)

Ördögszem. (ökörsem,) *öreg*, (nagy. PL: De sziępen szuól a zőreg harang. 10 uórákor őregmise lęsz,) *őregibü*, *őregin*, (nagyjából,) *összübörrentek*, (összevesztek, H.) *összüdobolog*. (Összevesz.)

Paczikozik, (patikozik, kölykezik,) *paragi borsfü*, (kakukfű,) *patirká*, (keresgél.kutat,) *patka*, (ikispad,) *pasztomán*, (posztó, H.) *pápráng*, (páfrány,) *párföldi*, (fűhordó ruha,) *párhammas*, (pároló,) *párnofa*, (jegenyefa,) *páru*, (másol. Lepáruta a zirást,) *pároskiés*, (asztalkés,) *pelvató*, (árnyékszék,) *përgyu*, (szabad égalj, sikmező. PL: Përgyun hat meg,) *përgyuka*, (pillangó,) *pessed*, (poshad,) *petresgyökir*, (petrezselyem,) *piëlda*, (csúf. Të piëlda!) *piëterkefüj*, (apró bojtortján,) *pipecs*, (mécs,) *piszlintya*, (érinti, H.) *pitye*, (csibe,) *pityer*, (pacsirta,) *pizlëtt*, (foszlott, foszlányos,) *pizsëlle*, (csibe,) *poczikozik*, (teherbe esik,) *poczkot vesz*, (föül kerekedik valakin,) *poczkos*, (taknyos,) *pocskos*, (piszkos,) *pompös*, (kis kerek kalács,) *porhálás*, (másodszori kapálás,) *porzsávás*, (csontok romlása,) *possatt*, (tehetetlen, elernyed,) *puókatojásos*, (szeplös,) *puópik*, (köldök, H.) *pöndörü*, (fordul,) *pöle*, (zavár, lakat,) *pöpöcze*, (tökmag,) *pöse*, (a berkekben levő sárgás posvány, mely a fehér ruhát sárgára fösti,) *pötye*, (dugasz, H.) *pötyög*, (fecseg,) *puzsdorás*, (beteges,) *puzsir*, (sck gyerek együtt,) *pössügetü*. (Mesterkedő, H.)

Ragclsztik, (mende-monda,) *rakoncza*, (bizonyíték,) *rácsiroz*, (megver,) *ráhörgü*, (megharagszik rá,) *rámeccz*, (ráhúz, ráüt, H.) *rátunyi*, (pótolni,) *recsekés*, (érdes, repedezett, pl. a kéz,) *regil*, (elbeszél; a békák brekegését is regélésnek mondják. Da naon reginek a biékák!) *reminkedik*, (könyörög,) *rempü*, (beszél,) *rëzgiin*, (gyorsan, hirtelen,) *rendibe*, (sorba,) *riëzevirág*, (pongyola pitypang,) *riëdeg*, (egyedüli, nőtlen,) *riët-karaj*, (kanyarékos határ- 'ret,) *ritynya*, (irtani,) *rogosz*, (gyékény, káka,) *rogvás*, (rozsdás, pl. a szőlő levele,) *rupka hely*, (elfelejtett, elrejtett hely,) *rusznyodott*, (nyomorodott,) *rütyüke*. (Nyári rékli.)

Sárgyuka, (gébics, H.) *sáriküÜü*, (szekérküllő,) *semük*, (káka,) *sertye*, (hágcsó,) *sikál*, (meszél; *sikir*, (sekély,) *sikosu*, (fölhözik,) *silinga*, (két kenyelü fahordó kosár,) *siukányo*, (héja,) *sonkulla*, (reszeli,) *suörgyázik*, (sörgyázva füt,) *söndörget*, (sodor,) *sörkis*, (füge,) *suhallik*, (hasonlít, H.) *sujdar*, (sótörő, H.) *suónyi*, (szedni, pl. répát,) *summed*. (Rothad.)

Szabda, (szakgat,) *szagolufüj*, (fodormenta,) *szak*, (kisebb eső,) *szakos*, (szennyos, lueskos, mosatlan, mosdatlan, fésületlen, H.) *szaku*, (szapol,) (H. A megázott egyénre mondják: De szakos vagy. A mosatlan edényre: Mennyi szakos edin! E'szakoludott a körte. Egyik a másikat szétnyomta, morzsolta,) *szantumadár*, (pacsirta,) *szava*, (hangja,) *szájgyürü*, (szájszél, H.) *szëdërnye*, (földi szeder,) *szëgedis*, (oldalszúrás,) *szërën*, (nagyon, H.) *szieruha*, (abrosz,) *szijok*, (vágok, reszelek,) *szikkantus*, (száraz, kiszáradt,) *sziporka*, (hull. De sziporka a huó!) *szivacsos*, (szilvás,) *szomolu*, (szénvonó,) *szoprázs*; (parázs,) *szuógá*, (tart. E szuógá 3 esztendeig is,) *szömörkü*, (hortyog,) *szöntörödik*, (szendereg,) *szöki*, (fogja, eléri. Megszöki a betegség,) *szurkos*, (piszkos,) *szülésig*, (takarmány,) *szüntös*. (Borzas, fésületlen.)

Talátq, (lelte. Mi tálát?) *tállu*, (tályog,) *tankasz*, (életlen, pl. a kés,) *tártatlan*, (rendes értelmén kívül: hitvány, görhes, rosszultartott,) *tengeri baracz*, (kajszin, H.) *termiszetës*, (keményfejú, nyakas,) *terpü*, (fekszik, elterül,) *tiërzsáku*, (ráz, H.) *tiëvëlëdik*, (tébolyodik,) *tikaczu*, (fuldokol,) *tillad*, (nehezül, pl. a lélekzet,) *timbu*, (toporzékol,) *tiszt*, (méh-lép,) *tisztán*, *tisztáro*, (egészen,) *tozás*, (rosszul tartott sovány állat,) *tok*, szétnyitott sonka, H.)

– *topor*, (széles szekercze,) *tosszant*, (bosszankodott,) *tömörzsökös*, (tömszi,) *törtinetes hel*, (veszedelmes hely, hol a szekér könnyen fölfordul,) *tudálikos*, (tanult,) *turgya*, (föltüri, pl. a szoknyáját, KL) *tusakodik*, (viaskodik,) *tündirös*, (csökönyös, pl. a ló,) *túnt*, (üszökös,) *tüstönkődik*. (Töprenkedik.)

Úgy iéllén. (Igazán, valóban. Úgy iéllen, szántonyi ment.)

Üdületnyebb, (fiatalabb,) *ünöklevil*. (Szentének, vers, a mit a ponyván árulnak.)

Vacsartos, (göröngyös,) *valudiassan*, (valóságosan,) *vamecczü*, (reszelő,) *válhi*, (jászol,) *venicse*, (venyige,) *verünyi*, (vergődni, hánykolódni,) *veszücs-csig*, (eszköz,) *viénasszonvirág*, (fodormenta,) *viélekszém*, (emlékszem,) *vidoros*, (szétnyílt,) *vigyor*, (rés,) *világ*, (mécses, világító,) *vinyároz*, (enyeleg, játszadozik,) *vizekés*, (vizenyös,) *viziborgyu*, (foltosgöde,) *vizitik*. (Szárca.)

Zabgyerék, (törvénytelen gyermek,) *zizik*, (lásd izzik,) *zobogus*, (vizjárásos, árkos,) *zohin*, (zömök,) *zohentüs*, (árkos, szakadékos,) *zöhöm*, (gyepű,) *zök*, (lök, lökdös,) *züöd bakán*.

Zsékég, (zörög, pl. a kocsi,) *zsidubogár*, (lótettü,) *zsimboros*, (vizjárásos rét,) *zsinatol*, (lármázik,) *zsiéter*, (fejöké,) *zsördin*. (Gébics.)

Egyes tárgyakkal különösen sajátságos, igen jellemző s humoros elnevezése van, a melyeket külön kívánok felsorolni. Kezdetben el se hittem, hogy ezen tárgyak némelyikét hajdan úgy nevezték, vagy nevezik most; tréfás szójátéknak vettem; de meggyőződtem, hogy tényleg jórészen az volt s részben most is az a nevük az illető dolgoknak.

Bencze, (nyúl,) *bujt ele*, (téli meleg rékli,) *dupla böczörgü*, (dupla puska,) *fejes ükeme*, (vonószek,) *felim rángatu*, (sziókés,) *fiényés* v. *miérges*, *iéles igyekezet*, (kasza,) *füődi kutya*, (tüskés borz,) *füődi koács*, (parti föcske,) *gömböleg*, (sodrófa,) *görbe kártikon*, (sarló,) *gurgula madár*, (fogoly,) *gyakorta*, (tarisznya,) *gyalog fiészter*, (esőernyő,) *kármentü*, (tölcsér,) *Méntelén csuszu*, (ekelő,) *kélmpajsz madár*, *siu*, (csikó,) *szakadik*, (darázs,) *szakkand*, (földi méh, poszméh,) *toporgvánfiéreg*, (róka, farkas, néhol tüskésborz,) *valusag* os *valami*, (tüskés borz,) *vizigágán*. (Lud.)

KÖLTÉSNET, DAL.

A göcseji s hetési nép költészete már a múlt század 70-es éveiben fölkelte az érdeklődök figyelmét. Különösen balladáit tetszetek, melyekből a „Magyar Nyelvőr”, „Figyelő”, továbbá „Adatok Zalavármegye történetéhez” ez. folyóiratok többet közöltek. Ugyancsak a múlt század 70-es éveinek valamelyikében jelent meg a „Magyar Könyvesház” (Abafi Lajos) kiadásában a „Göcseji Népdalok” ez. füzet, mely 214 dalt tartalmaz. Később a Kisfaludy társaság kiadásában megjelent népköltési gyűjtemény VIII. kötetében („Dunántúli gyűjtés”, gyűjtötte és szerkesztette dr. Sebestyén Gyula, 1906.) jelent meg e vidékről több dal.

A gyermekvilág költészetéből és hangutánzásból egy sem nyújtott még csak mutatványt sem. Néhány találós kérdést Gaál Ferencz közölt a „Magyar Nyelvőrben”. A hujintásokból s tréfás hangutánzásokból, több népdallal („danaj”) együtt én közöltem, az Ethnographiában és Urániában; gyermekjátékot pedig (a Hidasmestert) Plánder Ferencz a többször említett közleményében.

Én Göcsejben 1896. év óta gyűjtöttem, részben a Kisfaludy-társaság anyagi támogatásával, a népköltészet minden fajtáját, melyet legközelebb e társaság fog külön kötetben kiadni. Itt tehát Göcsej és Hetes vidékének költészetét csak nagy vonásokban ismertetem, néhány szemelvény bemutatásával kapcsolatosan. Az ismertetést a legkezdetlegesebbnél, a gyermekköltészetnél kezdem.

A *gyermek-költészet*, mely a felnőtteknek az ölbéli kisgyermekkel való bibelődésénél, játszásánál, évődésénél, altatásánál nyilatkozik meg először s icésőbb mondókákban (állatcsalogatás, állatiasztás, hangutánzás, sipszóttetés, játékra szólítás, kiolvasás, társasjáték stb.) folytatódik, aránylag elég gazdag. Különösen játék s ezzel kapcsolatosan verses mondóka van sok. Ezek – természetesen – nem mind termettek itt, sőt még csak $\frac{1}{3}$ -a sem. Túlnyomó része változata az ország más részében található ilyenmő költészetnek. Ide kerültek; itt -idők folytán – többé-kevésbé elkoztak; egyes részeikhez toldást nyertek; nyelvezetük az itteni tájszólás szerint formálódott. A régi nevekre alig ismerni, sőt azokat néhol nem kis nehézséggel lehet csak megállapítani.

A gyermekekkel való játék közben mondott versikék némelyikét különösen kedvessé teszi a gyermeknyelvnek utánzása, mint:

Tánczu baba, tánczu,
Maj meggyün a gyángyu;¹²⁰⁾

Megmossa a labodát,
Megveti a gyógyodat.¹²¹⁾
(Kálóczfa.)

Vagy: Süti, süti pácsát,¹²²⁾
Papánok, nyanyánok,¹²³⁾
Isten badaránok.¹²⁴⁾
(Kissziget.)

Állatcsalogató, állatriasztó mondókák a lepkére, (pergyuka,) tücsökre, (pücsök,) csigára, (gágyu, kágyilura,) kígyóra, denevérré, kányára, (holló,) pulykára, meny étre s bikára vonatkoznak. Ezek közül legtöbb van a tücsökre, (4,) csigára, (9,) kányára (10) és bikára. (11.)

Pillére:
Pille, pille száll le!
Tejet adok, vaját adok,
Ha megeszed, többet adok.
(Csertamellék.)

Tücsökre:
Paragi pücsök gyere ki,
Ég a házod ide ki!
(Zalabesenyő.)

Csigára:
Csigá-biga gyere ki,
Sziép idő van idē ki;
Tejet, adok, vaját adok,
Ha megeszed, többet adok!
(Zalatárnok.)

Kígyóra (fürdés után):
Ki, ki, kígyu, biéka fülembü!
Belē, belē juoszērēncse,
Jobb a tikhús, mind a lencse.
(Babosdöbréte, Kissziget.)

(E mondóka befejezte után a berekfalevéltre ráköpnek s a levelet vízbe – eresztik; ha a köpés alul marad, az illetőnek az anyja meghal.)

Denevérré:
Szárnyasegir hupuphupp,
Tüzet adok, vasat adok,
Csinyáll kalapácsot.
(Bucsuta.)

Kányára:
Kár, kár, Kányovár,
Miét vitted el a zсібát?

Kapta vuóna szalánnát,
 Ek kupicza pálinkát,
 A hátodra sodrufát.
 (Nagylengyel.)

Bikára:
 Böm-böm bika,
 Daru, deszka,
 Linczet-lánczot a lábáro,
 Furkusbotot a hátáro.
 (Csertamellék.)

Költészetének gúnyolódásaiban is kedves, naiv része a *tréfás hangutánzás*, hangutánzó beszélgetés.

A nép a hangokat nagy előszerettel figyeli meg s alkalmazza tréfás gúnyolódásainál. Ezeknek egyrésze pusztai hangutánzás, hangfestés, másrészében azonban erkölcsi mag, sőt bizonyos életbölcse ség is van. Legérdekesebb a harang szólásának, az állatok, különösen a madarak hangjának s a malmok zakatolásának, járásának utánzásai.

A harang szólásának utánzását csaknem minden vidéken megtaláljuk. Ez onnan van, mivel a harang szólásának a népre mindenha nagy hatása volt, különösen vallási tekintetben. Szólásának módját tehát mindig élénk figyelemmel kísérte s ezek alapján alkotta meg hangutánzásait. Csaknem minden falu harangjaira tudnak valami gúnyos hangutánzást. Göcsejben és Hetesben kevés a templom; a legtöbb faluban haranglábak, itt-ott kápolnák vannak. Ezekben rendszeren egy harang van s az is kicsi; némelyik csengetyűszerűen szól. E vidéken tehát a harangoknak kisszerűsége adja inkább a gúny tárgyát. A községek egymáshoz közel fekszenek; egyik községbeliek a másiknak harangjait jól meghallják s azok szólásának rythmusos hangjának erőssége szerint igazítják hangutánzásait. Itt tehát a harang szavának utánzása nagyrészt hangszínezés, rövidebb-hosszabb mondókákba foglalva. Egyik-másik helyen feleselgetnek. Egyes személyek nevei is szerepelnek a harangszóban, valószínűleg a hangutánzáshoz való jól alkalmazhatósága miatt. Az ételek közül a kása s lencse szerepelnek. A lencse az itteni népnek régebben egyik főétele volt.

A *csömödéri* harang így szól:

Danes Vende,
 Danes Vende,
 Danes Vende.
 (Ilyen nevű egyén után.)

A *kisszigeti* harang:

Besüni, fűözz lencsít,
 Ha nincsen, kiérgy mástu,
 Ha nem ád, üsd hátbo!
 (Belső („Besü”) család több van e vidéken.)

A göcseji és hetési nép is ismeri az állatok életmódjának minden mozzanatát és sajátosságát. Tréfás alakban főleg azon madarakkal és állatokkal foglalkozik, a melyeknek hangja kigúnyolásra kiválóan alkalmas.

A *pacsirta* (pityer) utánzása:

Hattam hat asztagot,
Teli pajtát, – sémi sincs!

(Csertamellék.)

Vagy: Kitipēm, kitipēm, kitipēm. (Ezt gyorsan kell mondani.)

A *czinege* utánzása:

Piczipet, piczipet, piczipet.

A *pitypalaty* utánzása:

Vervecs, vervecs, xervecs. (A hangsúlyt az utolsó szótagra eresztik.)

A *vadgalambra*:

Nyúzzuk, nyúzzuk.

A *pulykára*:

Udri, udri, udri.

(Boczfölde.)

A *lúdra*:

Gigágá.

A *kismalaczra* azt mondja (magas hangon, vékonyan):

Gyuri, gyüri, gyüri.

A *disznóra* (mély hangon, vastagon):

György, György, György.

Ennek tréfás a története. Egy élemedett kanászfűnnek György volt a neve s nem tetszett neki, hogy a malacz őt csak Gyurinak s nem a megtisztelőbb Györgynek titulálja. Ezért egyszer furkósbotjával nagyon fejbe találta kólintani; s mikor ennek következtében a malacz, döglődése közben, hörögve vastagabb hangot adott, a mi Györgyöt jelentett, rákanyarított a kanászfű: „Úgy-e, erre-arra, most már tudod mondani – György.”

Van még mondóka a békára, varjura, harisra, czinegére, kakukra, gerliczére, fűjre, bibiezre s ruczára.

A *csehi malomban száraz* időben nagyon keserves az őrlés, mert vékonyka csermely mellett van. Ennek a malomnak a kereke, midőn kevés a vize, imígyen nyikorog keservesen (vontatva utánozzák a nyikorgást):

Esz szēm kevis,
Kettü sok,
Szűz Marija
Segi mēg!

Midőn azonban sok vize van, nem törődik a fölsőbb segítséggel. Ilyenkor cinikusan zakatolja (lendületesen):

Ha segiccz mēg, ha nēm is,
Megnüöllöm ién magam Is!

A barlahidai malom nyikorgását a nép humorának jellemzésénél ismertettük, úgy szintén a régi fatengelyes szekér nyikorgását is.

Ezeknek a hangutánzásoknak, humoros mondásoknak – természetesen – csak akkor van igazi hatása, ha azokat valaki szépen, megfelelő utánzással tudja előadni.

Mikor a *fűzfa* tavasszal „rigyázik”, (rügysz.) a gyermekek sipot csinálnak belőle, úgy, hogy a héját lehántják. Hántás közben a következő mondókat mondják:

Kelé, kelé fűzfa,
Oda Rádi Miska.
Gyünek a törökök ^
Sippe, dobbe,
Nyári hegedűvé.
Ek kis gyerek sipot kiér,
Aggyunk neki maj nem rié.
– Csinyállon neki a zaptya!

A *napcsalogató*, *naphivogató mondókákat* főleg tavasszal a meleg élvezése után való vágy mondatja a gyermekekkel. Ezek közül bemutatjuk a következőket:

Süss kü nap,
Süss kü nap,
Isten tányiráro,
Bújj kü nap,
Bújj kü nap,
Isfen kapujábo!

(Kálóczfa.)

Hiéllomba harangoznak,
Ablakomba koczogtatnak.
Nyisd kü Isten kiskapudat, nakkapudat,
Nam meleg támoggyon.

(Kissziget.)

A játékot megelőző kiolvasó mondókáknak se szere, se száma. Némi-lyik érthetetlen, tréfás szójáték, elferdített szókkal. Nagyrésze hasonló, részben csaknem egészen egyezik a más vidékbeli, főleg zala- s vas megyei ily mon-
dókákkal. Különösen az „Egyedem-bégyédem”, „Ellem-bellem”, „Egy-kettű,
három, négy, kopasz barát hová miész”, „Madarak vuótunk, fűödre szátunk”
kezdetűek.

öködöm, böködöm esik,
Zsíros a mácsik,
Könnyen becsúszik:
A turusmácsik.
(Lendvahosszufalu.)

Eketē peketē,
Czukatápi,
Abro-fábri domini,
lkusz-pikusz gombolikusz, bum!
(Lendvahosszufalu.)

öködöm-böködöm lud májájó,
Szuól a rigu, rigontáro, (v. rikkantásro,)
Cziárnáro, czinégire,
Huccs kü a mezüre!

Vagy!: Huccs kü, akaszd kü,
Hadd szároggyon odakü!

Egybe, bögybe,
Sárgo rigu a zerdübe,
Szúcs Pá, Balog Pá,
Balog Piétér, Balog Pá.
Csöndöröggyik, pöndöröggyik
Városi Laczku,
Kilenczedik acsku.
Csett kü bak,
Czuccz kü,
Hadd szároggyon oda kü!
(Bak.)

A gyermekjátékok száma több, mint száz, azokról később szólunk.

*A népszokásokkal járó betlehemes játékok, misteriumok mondókáit, verseit a karácsonyi, a regölési, balázsjárasi, gergelyjárasi, luezázási, korba-
csolpsi stb. verseket és énekeket az időbeli sorrendben leirt szokások kapcsán
mutattuk be; itt azokra visszatérni fölösleges. Az itteni nép e nemű költésze-
tének javarésze egyezik a másvidékiekével.*

A népballadák mondhatni teljes számmal össze vannak gyűjtve. Jó-
része Dunántúl más vidékén is megvan. Legfigyelemreméltóbb köztük:

Füredi örzsi, Királyfi és királyleány és a *Tárnoki korcsmárosné*. Füredi Örzsi, mint nyelvezete s verselési nehézkessége mutatja, nem a néptől való. Először Rádlly János közölte a *Zala* ez. lap 1876. évfolyamában. Nagyon értékes a Királyfi és királyleány, melyet Abafi Lajos a „Figyelő” ez. irodalomtörténeti folyóirat 1876. évi évfolyamában ismertetett. Abafi népköltészetünk új gyöngyének nevezte el. így kezdődik:

Ecczéri királnok vuót ecczéri liányo,
Aranhaju, csillagszömü, nem vuót neki párgyo.
Ezüsbe, aranba, gyiémántos ruhábo,
Üötztetik mindig királi pompábo.

Ecczéri királnok vuót ecczéri fija,
Arambu vuót kargya, ezüs paripájo.
Nap vuót a homlokán, huódvelág a mellin.

Ecczéri királnok vuót ecczéri fija,
A másik királnok vuót ész sziép liányo;
A za sziép királurfi gyütt hatlovas hintun,
Megkiéretté az királlíánt azon uton-muódon.
Még is egyesütek, neki ajállották,
lés állu eh hiétig lakziját tartották.

Vüttö királurfi az liánt szeretette,
Sziép hat lovas hintun, aran kerekekké.
Hok körösztümentek en nagy erdüsigen,
Niégy hajdukatona állott elejükbe.

A vers további részei arról szólnak, hogy a királyfinak azt mondták: „Ebbe a zuórábo kendnek még kö hányi!” A királyleány könyörgésre fogta a dolgot. A hajdukatónak azt felelték: „Meváthottya magát, segíthet a zurán: Három iéjje halion kapitányunk ágyán; urastu, lovastu eméhet azután!” A királyleány ráállott s a vége az lett, hogy férjének s neki is levágták a fejét. A ballada így végződik:

„Álgyon Isten, álgyon, idés-kedves uram,
Lölkünk a másvilágon összütalákozzon!”
„Álgyon Isten, álgyon, kedves felesigém,
Lölköd másvelágon engöm főkeressön!”

A *tárnoki korcsmárosné* ez. ballada valószínűleg igaz történetet mond el. A *Báró Jenő* nagyon elterjedt egész Dunántúl. Több helyen közölték. Egyes részletei népdalokban is előfordulnak. *Fodori Katicza* vagy *Gyöngyvári Katicza* dr. Sebestyén Gyula szerint¹²⁵) „. . . ez a legtökéletesebb példája ama ritka epikai emlékeinknek, melyek azt igazolják, hogy a dunántúli magyarság régi ballada-költészete főbb vonásaiban hasonló volt a székelységéhez.” A *Szabó Vilma* vagy *Szabó örzsi* nözsiványról szóló ballada nem göcseji eredetű. Megvan egész Dunántúl, hova az Alfödről került.

Köváry Béla a „Göcseji népdalok” című füzetben 24 balladát közölt. Ezek közül említést érdemel *Bene Vendel*. Nagyobb része saját költeménye lehet Kövárynak. Ha nem, azok semmi esetre sem e vidék népének szellemi termékei. *Sobriról* 3 balladát is közölt ugyancsak Köváry az „Adatok Zala vármegye történetéhez” ez. folyóirat V-ik kötetében. (214-232. 1.) Ezek Sobri életét, szerelmét, szenvedéseit, hősi mivoltát tárgyalják. Egyikben utolján agyonlövi magát. A *Barna Péter* ez. ballada nem a néptől eredt. (Közöltetett az „Adatok Zala vm. történetéhez” ez. folyóiratában, III. köt. 72. 1.)

Az újabbak: *Saly János*, *Réfi Irén*, *Farkas Julcsi*, *Bedők Vincze* és *Sárdi bíró Mariska* már jóval tökéletlenebbek s kevésbé tartalmasak; a nyelv erőtlenebb. Ezek különben a régi balladák alakját követik. Ha valahol gyilkosság, szerelmi tragédia történik, néhány napra rá már kész a ballada. *Saly Jánost* Zalabaksán lelőtték, mert az alája rendelt emberekkel s a vele érintkezőkkel kiméltlenül, brutálisan bánt. *Farkas Julcsa* cséplés közben a cséplőgép dobjába esve halt meg. *Réfi Irénnek* Söjtörön valami csendőrrrel volt erkölcsileg szomorú vége. *Bedők Vinczét* Pákán ölték meg. *Sárdi bíró Mariskát*, valószínűleg féltékenységből, a bálban gyilkolták meg.

A balladák egyrésze rendszeren így kezdődik: „Ezernyócszázkilenczfenbe (vagy hetfenbe, nyőezfanba stb.) mi törtint? Künn N-be N. N.-t megüötik.” A befejezés: „Hej lëndvai börtönajtu repeggy még, N. N. soha se szabadiul még!”

Közönséges s *szerelmi* dalok bőven teremnek e vidéken. Némelyik változata egy-egy országszerte ismert népdalnak. Az átvett dalokat ritkán hagyják meg eredeti mivoltukban; kurtitanak, bővitenék rajta; egyik-másik versszakot kihagyják s mást toldanak bele. Egyeseknél csak a kezdő sorokat veszik át, illetőleg egy közismert dallal kezdik s ahoz költenek ujat. Szerelmi dalaiban a virágok közül főleg a violának, rózsának, liliomnak, tulipánnak, rozsmaringnak, áryaleányhajnak, a fák közül az alma-, körte-, jegenyefának, továbbá a faágnak van nagy szerepe. A madarak közül a gerlicze, galamb, páva, kánya, sárgarigó, fülemile; epedésnél a fogolymadár fordul elő legtöbbször. Sokat emlegetik még a szerelmi dalokban a gyöngye szellőt, sűrű esőt, kerek erdőt, csillagokat, holdvilágot és a fekete földet.

Mutatványul álljon itt néhány rövid dal:

Rozsmaringnak illen a szokáso,
Tiélen-nyáron züödellik a zágo.
Ha levággyák, újra kivirágzik,
Szölke babám ién rám várazozik.

(Gyűjteményemből.)

Jaj, de fajin a kisasszon ruhájo,
Míég fájintabb lilijom kiét orczájo.
Szoknyájának fodrát a szél lengeti,
Szive táját a szerelem iégeti.

(Zalabaksa.)

1. Kiéket, züódet virágzik a temetü,
Engem temessenek belé legelü.
Engem elü, utánno a ruózsámot,
Hon ne tarcson több szeretüt magánok.
2. Ha meghalok, tudom, hogy eltemetnek.
Magyaradi temetübe lëtésznek.
Az lëgyën a keresztemre rajzolva,
lén is vuótam hú szeretü valaha.
(Pusztamagyaród.)

1. Kalapomon gyopár-virág,
Szivemen a búbánat rág;
Nem ihatom, nem ehetem,
Ruózsámot nem feledhetem.
2. Még is irtani a zuraknok,
Hogy engem becsukassanak,
Mer ha mas be nëm csukatnak,
Kiésübben fölakasztanak.
(Göcseji népdalok 58. 1. 100. szám.)

1. Összeütöm a bokámot,
Szeretem ién a babámot^
Mer juó nuótás mäg juó kapás,
lés nëm is nagyon ebattás.
2. Igaz, hogy szebb is lehetne,
Czifrább pántlikát vehetne;
De azit, ha ripacsos is,
Szeretem ién azit miégis.
(Göcseji népdalok. 62. 1. 110. sz.)

A *katonadalok* közül a régiiek a legérdekesebbek. Sajnos, ezekből már kevésre akadunk s azok is csak töredékek. Garibaldiról, Kossuthról elvértve találunk egyet-egyet. Az olaszországi s boszniai hadjárat dalaiból szintén kevés maradt. Az újabb katonadalok a válás fájdalmait, a berukkolás keservességét, a katonai élet nehézségeit s a kaszárnyai élet dolgait tárgyalják, többnyire a szerelemmel, a katona kedves babájával kapcsolatban.

Kossuth Lajos züöd kalaptya,
Züöd pántlika lobog rajta;
Az is azit lobog rajta,
Magyar hazát vigasztallá.
(Baktütös.)

Egërszëgi cziédulaház,¹²⁶⁾
Beborított engëm a jász.¹²⁷⁾

Sem anyámit, sēm apámit,
Csak a kedves galambomit.

(Baktütös.)

Régebben a legények hosszú hajat hordván, midőn bevonultak, első dolog volt azt kurtára vágni. A „göndör”, „bodor” haj lenyírása sok katonadalban benn van.

Most meszelik a bécsi nagy kaszárnyát,
Az alatt nyirják az új regrutát.
Az alatt van egy nagy kőistálló,
Abban dombírozik száz komisz ló.

(Baktütös.)

Bodor hajam, jaj, de kurta,
A kapitány levágatta;
Kardot adott oldalamba,
Sarkantyút a csizmáimra.

(Göcseji népdalok, 36. lap, 41. sz.)

A sorsukkal elégedetlen, elkeseredett legények a katonai élet bekövetkeztével vigasztalódnak:

Én fölöttem hiában dörög az Ég, ,,
Búzámát nem veri el most a jég.
Majd ad nekem Ferencz Jóska kenyeret,
Hol egészlet, hol felet,
Három évi szenvedésért eleget.

(Zalatárnok.)

Igen elterjedt dal az alábbi, melynél a katonának bevált legény Ferencz Jóskát édes apjának, a feleségét édes anyjának mondja:

1. Ferencz Jóska édes apám,
Felesége édes anyám,
Azért vádolt el fiának,
Mert beváltam katonának.

2. Ferencz József ládájába,
Bé van az én nevem zárva.
Eltörött a láda kulcsa,
Nem szabadulok ki soha.

Mikor már benn van a katonaságnál, adja az elégedettet:

1. Katonának vagyok írva,
Föl is vagyok mundérozva;
Puska vagyom a vállamon,
Patrontás az oldalamon.

2. Ez az élet, igaz élet,
 Viczispánnal sem cserélek;
 Ha azt mondják jobbra nézzek,
 Csak azért is balra nézek.
 (Göcseji népd. 66. 1., 120. sz.)

A kik a harmadik évet szolgálják, azok öregbakáknak mondják magukat, a mire nagyon büszkék.

A polczomnak négy sarkára leirom a nevemet,
 Átadom a teendőket az egybélieknek.
 Hadd olvassa a nevemet a bundás regruta,
 Kinek vissza van még gyenge 36 hónapja.
 (Bördőcze.)

Büszkeségük akkor éri el tetőpontját, midőn a katonaruhát levetve, falujókba térhetnek. E fajtából egy ily katonaverset dallamával együtt mutatunk be:

Öreg huszárv ha kitüötti idejét Febrévágygo szabacságos
 Kiskonyvát Ma messziről kijáttyo ja juhaz lányoknak.
 A szirmámbó kapcsánok se hurnálók

Hazafias dal a nép közt eddig nem termett; azt lehet mondani: nincs is, mert a népben a hazfias érzés még nincs annyira kifejlődve, hogy dalba foglalná e nemű érzelmeit.

A pásztordal is kevés. Mint egyes töredékek mutatják, valaha – mikor még a birkatenyésztés a paraszti népnél általános volt – a dalok e neme bőven termett. Kanásznóta aránylag kevés volt. E dalok a pásztor szabad életéről, szerelméről, foglalkozásának nagyartartásából eredő önérzetéről, büszkeségéről szólnak.

Ihász volt az apám, magam is az vagyok,
 Mégis szeretnek engemet a leányok.
 Akárhányszor e világra születnék,
 Én mindig ihászbojtárnak szegődnék.

A kanász épp oly hetyke a maga mivoltára, habár szegény is.

Apámuram az erdőben disznók után sétál,
 Anyámasszony a faluban kenyeret koledál.
 Ej élet, élet, kanász-élet,
 Az ám a gyöngyélet.

Göcsej és Hetes vidékén a *betyámótak*, a mit itt „duhaj nótának” neveznek, valaha elég bőven, szinte buján termettek. A nevezetesebb betyárok mindegyikéről van daluk. *Rózsa Sándor, Patkó Pista, Sobri Jóska, Miütfai Ferku, Barna Józsi, Bene Vendel* és legutóbb *Savanyú Józsi* szerepelnek betyárnótái között. Az itteni nép is, mint csaknem mindenütt, rokonszenvezett a betyárokkal. Legendaszerű hősöknek tekintette, olyanoknak, kik a népnek, a szegény embernek jóakarói, pártfogói voltak; csak az urakat és pénzes embereket fosztogatták. A nóta is azt mondja:

Szegény kanász fiú vagyok,
Mégis híres gyerek vagyok.
Szegény embert én nem bántok,
Csak urakat rabolgotok.

A betyárok sorsa iránt élénk részvétet mutatott. A dalok üldöztetésükről, hős tetteikről, szerelmükről, elfogatásukról stb. szólnak. Némelyiknek egész élettörténete s kivégzése vagy öngyilkossága le van írva.

Patkó Pista híres betyár,
Tizenketted magával jár.
Úgy sétálgat, mint a páva.
Panni Rozi babájával.

Legtalálósabb az a – különben más vidéken is elterjedt – nóta, melyben azt kérdi a krcsmárcsnétól: Látott-e már egy lovon hét patkót? Ha nem látott, jöjjön ki, majd lát most.

Négyet hordoz e gyönyörű állat.
Magam vagyok az ötödik úgy-e?
Kettő meg a csizmámra van verve.

Sobriról különösen sok dal maradt fenn, melyek közül egyik-másik nagyon szép és értékes.

1. Este, este, este, este akar lenni,
Szegény Sobri Józsi szálva akar lenni.
2. Hajnal, hajnal, hajnal, hajnal akar lenni,
Szegény Sobri Józsi el akar utazni.
3. Este szivalicza,¹²⁸⁾ réggel rozsolicza,¹²⁹⁾
Minden örömmek már vége, Sobri Jóska.
4. A gesztenyefának sárga a virágja,
Szegény Sobri Józsi, de nehezen várja.
5. A vadalmafának fehér a virgja,
Szegény Sobri Józsi, jaj, de régen várja.

6. Várja, várja, várja szentmártoni párja,
Várja, várja, várja szentmártoni párja.
7. Az ágyam deszkája majoránna fája, .
Szegény Sobri Józsi fejét hajtja rája.
8. Bárcsak fenyő volna, hogy ne csikorogna,
Szegény Sobri Józsi könnyebben nyugodna.
9. Szegény Sobri Józsi aluszik az ágyon,
Paplanja, dunyhája betakarja lágyan.
10. ő szép szőke fejét vánkosra nyugtatja,
Barna szeretőjét de nehezen várja.

(Gózon Imre gyűjt.: Adatok Zalamegye történetéhez, III.
75. lap.)

Szegény Sobri Józsi nem kerülte el a sorsát, melyről a nóta így szól:

Lopotai vágás szélén,
Sobri Jóska volt a télejn.
Katonaság körülvette,
Szegény, magát agyonlőtte.

(Gózon Imre gyűjt.: Ad. Zala m. tört.-hez. 232-233. 1.)

Borna Péter meg börtönben pusztult el.

1. Fújd el jó szél, fújd el,
Hosszú útnak porát,
Hogy senki se lássa
Fakó lova nyomát.
2. De mégis meglátták
A fakónak nyomát,
Mégis megtalálták,
Meggfógták gazdáját.
3. Felszállott a páva
Vármegye házára,
De nem Barna Péter
Szabadulására.

A *bordalokból* izlelítőül már a nép lelki tulajdonainak jellemzésénél közöltünk néhányat, a borivás közben használt jó mondásokkal együtt. Bordalokban Göcsej vidéke nagyon gazdag. Ezeknek jórésze itt termett. E nótákat verseket, mondásokat a nép „körü-körüköszöntis”-nek mondja s mulatáskor, főleg a szőlőhegyen, „pinczeszērēzis” közben veszi elő azokat.

Egyik elkezd:

Eje lácsi, bibolácsi,
Igyik egyet János bácsi, Ejeha!

A másik, a kin az ivásnál a sor van:

Eje lácsi, bibolácsi,
Valiik juóra János bácsi!
Erre aztán zöknek vagyis koczintanak.

Ilyféle ez is:

Piros korsu, fejr bor,
Mingyár rám kerü a sor.

Mikor aztán csakugyan rákerül a sor, mielőtt szájához venné a poharat, ezt mondja:

Dicsirtessik Csákli Pá,
Mast iszik a virágszá;
Jobb a zisten nálunkná,
Maraggyon a házunkná.

A következő rámondja:

Ez ivott, ez iszik,
Em meg szomorkodik.
Ibolácsi, abolácsi,
Igyunk egyet Istuk bácsi.

Ivásközben a bort is aposztrofálva, részint dicséri, részint leszólja, de mindenképen feltünteti, hogy szereti.

Jézus hiszlek,
Csutora vüszlek,
Kedves borom,
Tiégéd legjobban szeretlek!

Ez án az a nem juó,
Ember bolondittu,
Asszon szomorittu,
Erszirl laposittu,
Gazdaság pusztitu.
Magyarufáve megerüsitett,
Tüőfábu beleöntött piros bor.

Iszlak erszin,
Doblak piézn!

Az üvegnek is juttat egy-egy dicsérő szót, mint olyannak, a melyben az ő kedves bora van:

A, tē mesztelen szájú övegem,
 Sövegem elütted emelem!
 Ótárod előtt könyörgöm,
 Ollant iszom, csak uny nyökörgöm.

A borivásnál félre dobja mindennapi kellemetlenségeit, gondatlanul szereti magát átengedni a mulatozásnak. Közben aztán annyira jut a hangulat, hogy közkívánatként todul ajkukra: „Nohát nuótállunk, danajozzunk!” és nyomban rá is kezdenek.

Gúnyolódó, tréfás dalai, versei a zsidóságra, a vénasszonyokra, a feleségre, férjre, a szegénységükben is büszke pásztorokra, a szomszédfalubeliekre (főleg, ha szegény nemesek,) vonatkoznak. Az évődő, gúnyos mondókák, versek, „potyabeszídek” egyrészét a szokások leírásánál, bordaloknál, a madarak, hangrangok stb. utánzásainál s a nép jellemzésénél már idéztük.

Az u. n. „zsidu nuótákból” ime, egy régebbi keletű:

1. Szégin zsidu ig gondukozik,
 Hogy gyün a sábecz, mit duógozik.
2. Kaptya a bugyrát, még a bottyát,
 Mëgy a faluba, fújja a siptyát.
3. Hozzatok rongyot, bunda-darabot,
 Adok iértë füzüt, pántlikát,
 Kis gyerekeknek sipot, trombitát.

Tréfás nóta:

1. Hát az anyád él-e még?
 Hát a foga jó-e még?
 Rád vicsoritja-e még?
2. Hát a lába jó-e még?
 Rug-e, rug-e, rug-e még?
 Agyba-fejbe rug-e még?
3. Hát a keze jó-e még?
 Üt-e, üt-e, üt-e még?
 Agyba-főbe üt-e még?

Potyabeszédek:

Mikefai nëmës urak,
 Szamarakon szántogatnak.
 Hosszi dülü, rövid kepë,
 Nem iér ujat a kenyerek.

1. Nëm házodosom mëg soha,
Nëm lészék asszon bolongya;
Hogy nekëm is asszon komandirozzon jobbra, balra,
Ollan nincs a sifonirbe!
2. Nem mënek ién fiérhõ soha,
Nem lészék embër bolongya;
Hogy ëgy embër üssön, dobgyon, vergyën,
Ollan nincs a sifonirba!

Találós kérdésekben főleg a göcseji nép annyira gazdag, hogy e tekintetben a másvidéki magyarság egyike sem versenyezhet vele. A „mesiázásokat”, már mint a találgató kérdéseket rendkívül kedveli. Az itteni nép, elzárt voltában, mélyebb szemlélődésre, megfigyelésre volt mintegy utalva. És éhez megvolt s megvan természetes jó esze. Az általam összegyűjtött mintegy 300 találós kérdésben annyi igazság, helyes észrevétel, elmésség van foglalva, hogy igazán a csodálat egy nemével kell adóznunk e nép kiváló lelki képességének. A találós kérdéseket életviszonyaiból meríti. Előfordul abban mindenféle, a mi szeme előtt elvonul, a mit szemlél, tapasztal: a szegénység, a gazdasági dolgok, állatok, a természet egyes jelenségei stb. Az állatok közül a nyúl, a tyúk, a növényvilágban a mák szerepel legtöbbször. A dolgok mi-benlétére vonatkozó okoskodásaiban az aprólékosságig megy. A legegyszerűbb tárgyakra is kihámoz olyan kérdést, mely lényegében lehetetlennek látszó ellentétes dolog; pl.: „Tudsz-e fából kóházat csinálni?” „Hogy ne: kaszakótartót.”

A sok között, természetesen, egyszerű, naiv kérdések is vannak, különösen azok, a melyek vallási s bibliai tárgyúak, a mikből a lakodalmi szokásoknál többet felhasználtunk. Ki a legszegényebb ember a világon? (A kalapos, mert minden szegény ember előtt kezében tartja a kalapot, midőn azt eladja.) Micsoda ló lát előre, hátra egyformán? (Az ekelő vagy vakló.)

Számos találós kérdés czélzatos sikamlóssággal van föltéve; kerülgeti, szinte benne látszik lenni a bántó durvaságban, midőn a feleletben aztán meglepve látjuk, hogy csak játszi tréfálkozás, egészen közönséges dologgal. Csipőn alul, térden fölül két kis lik, ha beteszik, úgy illik. (Nadrágzseb.) Formás asszony elvesztette szőrösét; Likasnéra fogta. Likasné mennyre-földre esküszik, szabódik, hogy az Úristen az ő likának több szerencsét ne adjon, ha ő a formás asszony szőrösét csak látta is; mi az? (Guzsaly, meg a kerek rokka. Guzsaly a formás asszony, a rája kötött kenderszösz a panaszlott kár, minthogy a szösz, már mint fonalat a rokka adja: azt Likasné – a lyukas rokka nyeli el.

Sok a szójátékos kérdés; pl.: Meddig élek? Felelet: A meddig akarom. (A *karom* = kezem.)

Egyes szók után nagyon sok találós kérdés van, pl.: Micsoda *fa* nem ég meg? Felelet: A *tré/a*. Micsoda bot a legnehezebb? Felelet A *robot*, koldusbot. Verseken kérdezés:

Szécsiszigetbe,
Malosa ligetbe,
Micsida madár a'
Kinek csont a tolla?

(Teknősbéka.)

Mindig nyillik,
Suó se virágzik.

(Ajtó.)

Hasonlatosság alapján tett kérdések: Az eleje olyan, mint egy gombolyag, a hátulja olyan, mint egy nyárs; mi az? (Macska.)

A találós kérdések kisebb része durva.

Meséket és mondókákat, tréfás elbeszéléseket bőven találunk. A helyi mondákat a vidék és községek leírásával kapcsolatosan már ismertettük. A mesékben az ördögöt, királyt, királyleányokat, királyúrfiakat, hercegeket, grófokat, szegény embereket, asszonyokat, cigányt, szélényát szerepeltetnek. „Ecczer vuót, hun nem vuót, miég a zóperenczás tengeren is lui vuót, ha túl nem vuót, akkor innejd vuót, de valahun csak vuót, ész szegin ember;(vagy asszony;) vuót nekijë három fija, (leánya).” stb.

A mondák között jelentékeny számú Krisztus-mondát találunk, melyekben Krisztus kimondja, hogy a lusta egyént frissel kell összeházosítani; különböző kérdéseket fejtet meg egy öreg emberrel. Teremtési hagyományok is fűződnek Krisztushoz. Máriáról szintén van monda. Királyaink közül csupán Mátyás királyról, az igazságosról maradtak mondák. Róla olyféle mondák vannak, mint másutt: hogy miként szolgáltattott egyes esetekben igazságot, hogy büntette meg a rosszattevőt. Drasztikus mondák is vannak róla. Mátyás király ölfahordása másutt is ismert. Ez az ölfahordás a göcseji nép szerint egy „úri birodalomban” történt, a hová Mátyás álsruhában „betalákozott” s a vége e mondának az, hogy Mátyás azokkal fáz urakkal, kik jogtalanul dolgoztatták a szegény embereket, másnap lefelé vagyis völgynek kapáltatott.

Toldi Miklósról mondják, hogy midőn egy barátjával, ki táltos volt, kezét fogott, úgy megszorították egymás kezét, hogy azok lánggra lobbantak. Azután mind a ketten levegőbe emelkedtek s ott verekedtek. Toldi M. egyszer egy utasnak a kezeügyénél levő nyomórúddal mutatta meg merre vezet bizonyos városba az út.

Toldi M. nagy erejének a híre a király füléhez is eljutván, egyszer magához hívatta. Toldi három mázsás botjával jelent meg a királynál. Botját a királyi lak lépcsőjének elejére támasztotta. Az inas felhívta őt az emeletre a királyhoz. Fölérve, az inasnak azt mondta, hozza be a künn hagyott botját, nehogy valaki elvigye. Azzal bement királyhoz. Az inas kereste a botot, de – nem találta; bizonyosan valaki elvitte, gondola.

E jelentésre Toldi Miklós ment le a király kíséretében a bot keresésére. Természetesen ott találta, a hová tette. Kezébe fogta s két uja között pöndör-

getve ment vele a király szobájába. Ezt látva a király, biztosra vette, hogy az igazi Toldit hívatta. E teljes megbizonyosodás után a király elmondotta Toldinak, hogy most nagy csatája lesz s kérte, legyen segítségére. Elvezette fegyvertárába, hogy válasszon magának fegyvert. Ha győzni fog, egyik királyleányt feleségül kapja. Toldi végignézte a fegyvereket, de egyik sem tetszett meg neki. Látott ott azonban egy drótszákot s azt kívánta. Megkapván, abba 10 mérő vasdarabot s kövecset tett. Az így megtöltött drótszákkal indult az ellenség elé. Fölment a levegőbe és a drótszák tartalmát az ellenség feje fölé szórta. A vas- és kavicsdarabok mint a záporosó, úgy mosta el az ellenséget. Midőn a szák tartalmát teljesen kiürítette, a földre szállott s az ellenségből élve maradottakat agyontaposta. (Göntér Ferencz elmondása után.)

A kisszigetiek fűőgyő.

A kisszigetiek écczér eméntek Egérszögre, osztánik ott panaszt tettek a zuraknok, hon nöm terem a fűőgyik. A zurak asz monták nekijek, ho hát zsirozzák mөг, ha nöm terөm. A biru, mikor hazagyüttek megmondotta a niөpnek, hogy a zurak mas megmondották, hom mit tegyenek a fűőgyikke, ha ászt akargyák, hot terөmgyөn.

A biru asz monta, hom minden gazdának kiөt kövir disztut le kö öönyi, osztán annak a szalánnáját mөг zsirgyát a beránnofog közi hoznyi, osztán niөgy lual ráfognyi a beránnáro, osztán a fűödön mindaddig huzogatnyi, a inig a szalánno e nöm vásik. Mөp porubáták, de miөg se termett a i'üöd. Peig өgy állu өh hiөtig minditig hajtották a luakat, a meddig a szalánno e váshotott.

Megint foment a biru Egérszögre a zurakho, hom megszirozták a fűödöt, osztán miөg se termett. Akkor asz monták a zurak, hon „na maj kimenünk hozzátok, mөгniөzzөk a fűödöt, hom mics csinyátok velө, miөt nöm terөm. Eh hiөt alatt biztosan mөгmөnunk, akkor várhattok.”

Ere a biru asz monta, hot tejet kö összöszennyi, miөt a zurak kügyünnek, azokbu a zuraknok kávit kö csinyányi. Ere osztán a biru csinyátott 26 akus kádöt, ászt osztán telihorták tejjө. A zöregbiru szinnyө alá tөttik a kádöt, oda köllöt hordanyi a tejet.

A zurak meggyüttek Egérszögrü, osztán kiөrdөztik a birutu: Na, hát hogyan zsirozta mөг kijetөk a fűödöt?” Aszongya: „Beránno közt huzogatiuic a szalánnát miөg se *terөm*, өh hiөtig *húzogatták*, miөg se terө'm . . . miөg se terөm¹³⁰⁾

Osztánik miөg ászt kiөrdөsztik a zurak tulö, hogy ászt a terágyát, a mit a kijetөk marhájo gyüөjt, há teszik. Aszongya a biru: „Micsida *terágyo*, hun van az?” Akkor ászt kiөrdөsztik, ho hát ászt a terágyát, a mit marhahá teszik. „Aszt etemetytөc.

Osztánik asz monták a zurak, hogy a mi terágyát öggyügyüөjtenek, ászt ganajliөve öntözzik mөг, ajután mikor mөgiөrөtt, vügyik ki a fűödre, száncsák alá, osztán al lөsz a fűödnek a zsirgya.

Egyik ur véletlenül kiment a zudvarra, ott észrevette hok künn a biruná egy istentelen nak kád tej van. A zöregbiru is kügyütt utánno, mēg az a zur három társát kühitta. Aszonta: „Gyertek, no, gyertek idé, valamit mutatok! A zur társoinok asztotat monta: „Böcsüllitek mēg, mennyit iérhet a za nak nád tej?” A zöregbiru pejig belekapaszkodott a kádbo, ajután szűrösen, bocskorossan, beleugrott a kádbo, ajután a nyakáro mutatott, mēg odakijátott a zuraknok: „Eddig iér uram *ni!*” A zurak pejig ászt monták: „Te vién bolond, iszēn nēm aszt kiérdesztük meddig iér, hanem hom mennyit iér e za tej!

A zurak ajután visszamentek Egērszēgre; belátták, hogy a kisszigetiekke nēm lehet sēmics csē tēnnyi.

GYERMEKJÁTÉKOK, JÁTÉKSZEREK.

Az előbbi fejezetnél a gyermekköltészet azon részét, mely mondókákkal, versekkel jár, egyes szemelvényekben bemutatuk. E helyütt az eredetibb gyermekjátékokat ismertetjük. Kettőt dallal.

A gyermekjátékok száma a százat jóval meghaladja, azokat e könyv megszabott terjedelménél fogva mind nem közölhetjük.

Itt általában még azt kívánjuk megemlíteni, hogy Göcsejben és Hetesben az országszerte elterjedt magyar gyermekjátékok főbbjeinek nagyobb részét megtaláljuk. Azon kívül szép számmal olyant, mely csak e vidéken található.

Hajlik a meggyfa.

Körbe állnak. Egy a körön belül áll s kezdenek énekelni. A versike eléneklése után a körön belül álló a körön levők közül egynek a kezét megfogja vagy zsebkendővel meglegyinti s a kör közepére vezet. Ez marad addig benn, míg a versikét újból elénekelik, a mely után ő is mást szólít a maga helyébe.

Hetet érett a mogyoró

Párosan egymás után sorakoznak s azután egymás kezét megfogva s magasra emelve, énekelni kezdenek, mi alatt a hátulsó párok a kezek alatt átbújva, sorban elé helyezkednek. Ez jőidég így folytatódik. (Kálócza.)

Hatosfutás.

Hárman játszák, fiuk vagy leányok, külön vagy négyesen. Középen a *hatos* s ezzel két oldalról egy vonalban, 5-6 lépésnyire, a két futó.

A futók egymáshoz igyekeznek jutni, úgy, hogy a *hatos*, futás közben meg ne foghassa őket. A melyiket a *hatos* elfoghatja, mielőtt összefutnak, az lesz a *hatos*. Ha egyiket sem fogja el, akkor összefutás után mind a kettő előbbi helyére megy s újra futnak. (Milej.)

Csordásfutás.

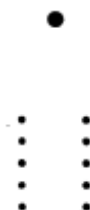
Úgy megy, mint a *hatosfutás*. Itt két pár áll egymással szemben. Közé-

pen a *csordás* áll. A futóknak a velük szemben állókkal kell összefutniok. (Kálóczfa.)

Hupuphupp.

8-10 gyermek áll fel párban, egymás háta mögé. Előttük szembe nézve, 8-10 lépésnyire a *hupuphupp*.

Hupuphupp.

Midőn a *hupuphupp* azt kiáltja: „Elöl, hátul *hupuphupp!*” akkor a hátulsó pár egymás kezét eleresztve, (mindegyik a maga oldala felől,) a *hupuphupp* kikerülésével, tehát annak háta mögött, igyekezik összekerülni. Ha összefutásuk előtt valamelyiket elfogja, az illető lesz a párja, a meg nem fogott pedig a *hupuphupp* marad. Ez így folytatódik a többi párokkal. (Kis-sziget.)

Ezt Bördőczen „hej jeli hátulsó” játéknak nevezik. A párok szaladnak, a midőn a *huputa* ezt kiáltja: „Hejjeli hátulsók!”

Német csordás.

6-12 pár áll egymással szemben 15-20 lépésnyi távolságra.

Az egyik részről az első, a másik részről az utolsó pár fut össze, a kik közül a közepén álló két csordás, ha legalább egyiket megfogja, az a pár lesz a csordás.

Azután következik egyik részről a második, a másik részről az utolsó előtti pár s így tovább. (Kerkakálóczfa.)

Dobáncs- vagy karikásjáték.

Ősi játék, mely a finneknél is megvan.¹³¹⁾ Vasár- s ünnepnap délutánjain játszik a legények, sihederek, a falu széles, egyenes s sík utcáján. A játzók két csoportra oszlanak. Egy-egy csoportba 3-5 legény áll. A két csoport egymástól 100-150 lépésnyire áll fel. Az egyik csoport a *hajigáló* vagy *dobáló*, a másik csoport meg a *visszavető*. Az egycsoportbeliek 20-25 lépésnyire állanak egymástól, egy sorban. Mindegyik csoportban van egy *gazda*, a többi *inas* vagy *kójtör*. A játzók u. n. *dobáncsot* vagy ütőbotot tartanak a kezükben, mely vastag 120-130 cm. hosszú, végén tompaszög alakú behajlással. A melyik botnak ily behajlása nincs, annak a végébe négyszögletre kifaragott fatömböt erősítenek. A dobálok mindegyikének mintegy 1½-2 dm. átmérőjű karikája is van.

A dobálok közül a leghátulsó kezdi. A karikát előre gurítja. Az előtte levők oldalt állva, a karika odaérkeztekor dobáncsukkal hozzávágznak, hogy minél jobban guruljon. A két csoport között levő úttest hosszúságának közepe felé néha *álogatót* (átogatut) és *dobáncsost* állítanak. Az álogató az esetleg eldőlt karikát tovább gurítja, a mellette álló dobáncsos pedig tovább üti.

A másik csoportban levők, midőn a karika hozzájuk érkezik, igyekeznek visszavágni. Ha például 5 karika közül hármat visszavágnak, kettővel s ha azok egyikét szintén visszavágják, az utolsó karikával addig dobál a hajtó, míg csak vissza nem verik.

Úgy is játszik a dobáncsjátékot, hogy a 25-30 lépésnyire felállott legények közül az első a nála levő 3-4 karikát (annyit, a hány a játzó,) elgúitja, vagy dobja s azután erősen kiüti, a többi pedig visszavágja. Ha az első visszavágja s a karika magasra ugrik, azt mondja a visszavágó: *Ep pipisse tartozu!* De ha a kihajtó visszaütötte, akkor a pipist visszadta s azzal a karikával újra dobhatott. Ha az első nem találta a karikát, a második, harmadik s többi igyekezett visszavágni. Ez így ment mindaddig, míg mindügyiket vissza nem vágták. Azután más állott ki gurítónak. Ha a gurítást ezen csoport végezte, a másik csoport vette át szerepét.

Kalapugrás.

Két gyermek leül, úgy, hogy lábaikat összeszűkítik. Más két gyermek – nekiszaladva – átugorja. Az első átugrás után a másik lábukat teszik össze az előbbi fölé. Az ugrók ezen vetik ál magukat. Azután az egyik, majd a másik kezüket helyezik a lábujhegyükre s a másik két gyermek ezeket is átugorja. Végül felváltják egymást. (Lásd a kép balfelől való 1. ábrát.)

Távolság ugrás.

Ennél is leül két gyermek s lábaikat széjjelterpesztve teszik össze. A gyermekek ezt keresztülugorják. Azután egyik, majd másik oldalra tesznek

kalapot, hogy az ugrástávolság hosszabb legyen. Ezek átugrása után a szerepeket megcserélik. (Lásd a kép jobb felől való 2-ik ábrát.) (Mind a kettő Pákáról.)

1. Kalapugrás. 2. Távolyugrás.

Ollókeszerálás. (Ollókösörülés.)

Öten játszik. 4 darab fölrapított tüzelőfát vagy czöveket vesznek s keresztbe, egymástól 4-5 méternyire felállítják.

Négyen a czövekhez állnak, egy meg a czövek által befogott térség közepén helyezkedik el s elkezd kiabálni: „*ollut készéranyi!*” Erre az ellenkező oldalon vagy ketten vagy mind a négyen egyszerre helyet igyekeznek cserélni. A melyiknek a helyére (már. t. a hová igyekezik az illető futni) az ollókösörülő hamarabb juthat, az áll helyette be.

Bikaugrás.

A játsszók – vevés útján – két csoportra oszlanak. Egy-egy csoportban négyen-ötven vannak. A melyik pártra a sorshúzás kedvezőtlenül végző-

Bikaugrás.

dik, az a fal mellé sorakozik. A vevő, tehát a csoport vezére, arczzal a falnak támaszkodik vagy nyílt helyen megáll, a többi pedig előre való törzshajlítással (a kép szerint) kapaszkodik egymáshoz, fejüket az előtte állókra hajtva s kezükkel ugyancsak az előtte állók lábát átfogva. Ők a tehenek. A másik csoportbeliek a bikák. Ezek sorban egymás után, tőlük távol állnak föl s a tehenekre ráugrálanak. Először a legjobb ugró szalad s minél messzebb, belebb, a lehajoltak közül lehetőleg az elsőre ugrik, hogy az utána ugróknak is maradjon hely. Az ugrónak vigyáznia kell, hogy midőn már felugrott, a lába ne érje a földet, vagy le ne essék, mert különben az ő pártfelei lesznek a tehenek.

Mihés.

Csak fiúk játszá. Mindegyik botot vesz a kezébe. Közölük egy a botját, a milyen magasra csak tudja, földobja, a többi pedig a levegőben utána dob. A kinek a botja a levegőben az először feldobottat érinti, az egy kas méhet (egy szem diót, mogyorót) nyer. Ezután a nyerő dobja fel először a botját. (Babosdöbréte.)

Kanászos.

A játzó két fin egymástól 15-20 lépésnyire feláll. Mind a kettőnek bot van a kezében. Egyik a botját földobja, a másik az övét hozzádobja. Ha ez utóbbi eltalálja, kalapját a földre vágja s gyorsan hátrafelé sertel. A másik gyorsan utána szalad s megállítja. Azért kell utána sietnie, mert a kalapig az illető eltalálót hátán vagy vállán vissza kell czipelnie. Minél tovább távozhat az illető, annál messzebből kell a kalapig hurcolnia. Ezután a szerepek változnak.

Csőrés.

Rendesen 5 fiú játsza. A földre vonási húznak s ennek a közepébe hegyes, mintegy 25 cm. hosszú, ujj vastagságú fát, *csőré*t böknek le. A csőréből öt lépésnyire egyvonalba 5 lyukat ásnak. A lyukak egymástól 1-1 lépésnyire vannak.

Mindegyik lyuknál egy gyermek áll, botját a lyukban tartva. A csőré mellett a *csőrés áll*. A csőrére sorban rádobnak. A ki nem találja el, botjáért egy lábon kell sántikálnia. Ez alatt a csőrés a csőrt az illető lyukjába teszi s a sántikáló lesz a csőrés.

Csőrit vagy csőrézés.

Fiúk játszá, rendszeren künn, a mezőn, őrzés közben, néha 10-15-en is. Leszúrnak egy másfél dm. hosszú, ujjvastagságnyi csőritet (fadarabkát)

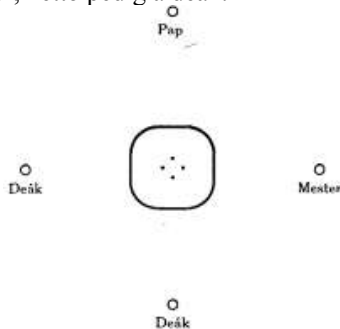
kiáltó, ki a játék rendezője, a névhez jegyzi. Midőn kiáltja: magyar, akkor az, a ki a nemzet nevét választotta, gyorsan a lyukhoz fut, az abban levő labdát felkapja s a játsszók közül, kik ez alatt futásnak erednek, megdobja. A kit a labda talál, az a neve után egy vonást kap. Ha pedig a dobó senkit sem talált a labdával, az ő neve után jegyeznek egy vonást. A ki 12 vonásig jut, annak le kell állnia. Az győz, a ki utoljára marad.

Ló és lovas.

8-12 fiú körben, térdeik- s kezeikre ereszkedve elhelyezkednek. Ők a lovak. Rájuk ugyanannyi fiú lovas módjára fölül. Ezek a lovasok, kik egymásnak (össze-vissza) labdát dobálnak. Ha valamelyik a labdát nem tudja elkapni, a labda a lovak közé kerül: a lovasok leugranak s szétfutnak. Ha a lovak a felkapott labdával a lovasok valamelyikét megdobjathják, a szerepek kicserélődnek, (Oltárcz.)

Paposáig vagy papos játék.

Négy flu játszsa. A pázsitos földön 1 dm. átmérőjű kört húznak, melybe négy, 1-1 dm. hosszúságú, kihegyezett pálczát szúrnak le. E pálczák közül egyik a pap, másik a mester, kettő pedig a deák.

Először a papnak, azután a mesternek s végül a két deáknak mérnek ki onnan, hol áll, 2 arasznyi távolságot, s oda hasonló nagyságú pálczákat szúrnak le.

Ekkor egyik, rendszeren a kinek a pálczikája a pappal szemben áll, veszi a kusztorakését s maga mellett belevágja a földbe. A milyen mélyen a kés pilingája a földbe szűrődik, oly szélességnyire viheti tovább a pálczikáját a pap felé. Utána következik a mesterrel szemben álló pálcza tulajdonosa s végül a két deák. Egy alkalommal mindegyik csak egyet vág a késével, ha talál, ha nem talál.

A melyik a sikeres dobások után már a körbe ér a pálczájával, félreáll. A ki legutoljára ér a körhöz, annak kell a körben a papot, mestert s két deákot jelző pálczát elvinnie, úgy, hogy onnan kiszedi s befogott szemmel elvezetik valamely irányba, ott letéttik vele a 4 pálczát, azután ugyancsak befogott szemmel, előbbi helyére vezetik s onnan kell indulnia a pálczák kérésére. Ha megtalálja, a többi három játsszót megdobja vele. (Szilvágy.)

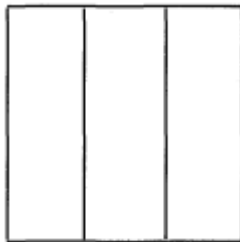
Páka vidékén ettől némileg eltérően játszik a *paposdígot*. A körbe csak egy fácskát szúrnak le s ez a többinél nagyobb. A négy kisebb fácska mind deák. A deákokat tetszésszerinti távolságra mérik ki – szintén arasszal – a paptól. A legtávolabb eső deákkal kezdik. Itt a kusztorakést mindegyik addig vagdalja a földre, a míg csak el nem hibázza, vagyis míg beszűrődik. A melyik deákját egészen a papig tudta hozni, ezen mondások kíséretében: „Körü-körü koncós káboszta, hogy a zördögök hozzá ne fiérgyenek!” a deákat a pap körül viszi s végül melléje szúrja. A melyik legkésőbben érhet a paphoz, annak kell itt is bekötött szemmel a papot a négy deákkal a fentebbi módon eldugni.

Papos.

Ezt is négy fiú játsza. Mintegy 4 dm. hosszú, rövidre tördelt águ, tehát több kampóval bíró fát vesznek. Tetejében 3 levelet hagynak. A földre szúrják, úgy, hogy kampói (ágai) fölfelé álljanak. Mindegyik játszó kampós fácskát (1) „macskát” vesz. Ezeket a leállított fának legalsó ágára akasszák. És pedig mindegyiket egy ágra. Azután egyik játszó kusztorakését feldobja s azt kérdi egyik játszó társától: sima-e vagy bökő? Az illető rámondja: Adjon Isten simát! (v. bökőt!) Ha eltalálta, egy ággal fölebb viheti kampóját. Következik a másik és harmadik. Ez mindaddig folytatódik, míg a leszúrt fa tetején levő 3 levélre is nem jutnak a kiskampókkal. Mikor a kampó a levélhez jut, az illető elkiáltja magát: „Nini, az enyém már bement a szalonnába!” A kinek a kampója utolján kerül a levélhez, azzal a fenti két játék szerint járnak el. (Baktüttös.)

Nyergezés

Gyöpös helyen, réten játszik, rendszeren hárman. Egy D-m. területet kézzel vagy őrzőbaltával bemetszésekkel körüljeleznek s hogy jobban lehessen látni, a határvonal széleit lefaragják. A területet a játszóknak számához képest, 2, 3, 4 részre osztják, szintén bevágásokkal. Mindegyiknek megjelölik a maga részét.

Azután a játszóknak sorban, 5-6 lépésnyiről őrzőbaltát hajtanak bele. Az őrzőbaltát úgy fogják, hogy élével fölfelé álljon s úgy essék a kijelölt helyre, hogy a feje a dobó felé essék le. Ha bevágódik a gyöphe, akkor azon oldalról, melyről dobta, addig a gyöpöt, pázsitot kivághatja s ismét újra dobhat. Ha a balta a kijelölt pázsit részébe nem vágódik be vagy általában a kijelölt területen kívül vágódik le, akkor másik következik.

Ha valaki „künn van” vagyis a részére kijelölt gyöpterületet kivágta, akkor a másikéba kezdhet dobálni, a míg betalál. Tehát abba ketten dobál-

nak. Ha itt is „künyerik”, a második a harmadik gyöprészébe dobál mindaddig, míg talál. Ezután a harmadik három „világosat” és három „vakot” dob. A vakdobást behunyt szemmel végzi. Ha ezekre sem tudja a gyepertületét „kinyerni”, elkezd szaladni; a másik kettő pedig a felvágott gyöpdarabokból 3-4-t kezükbe véve, utána iramodnak s megdobják. (Szilvagy.)

Padlábszedés.

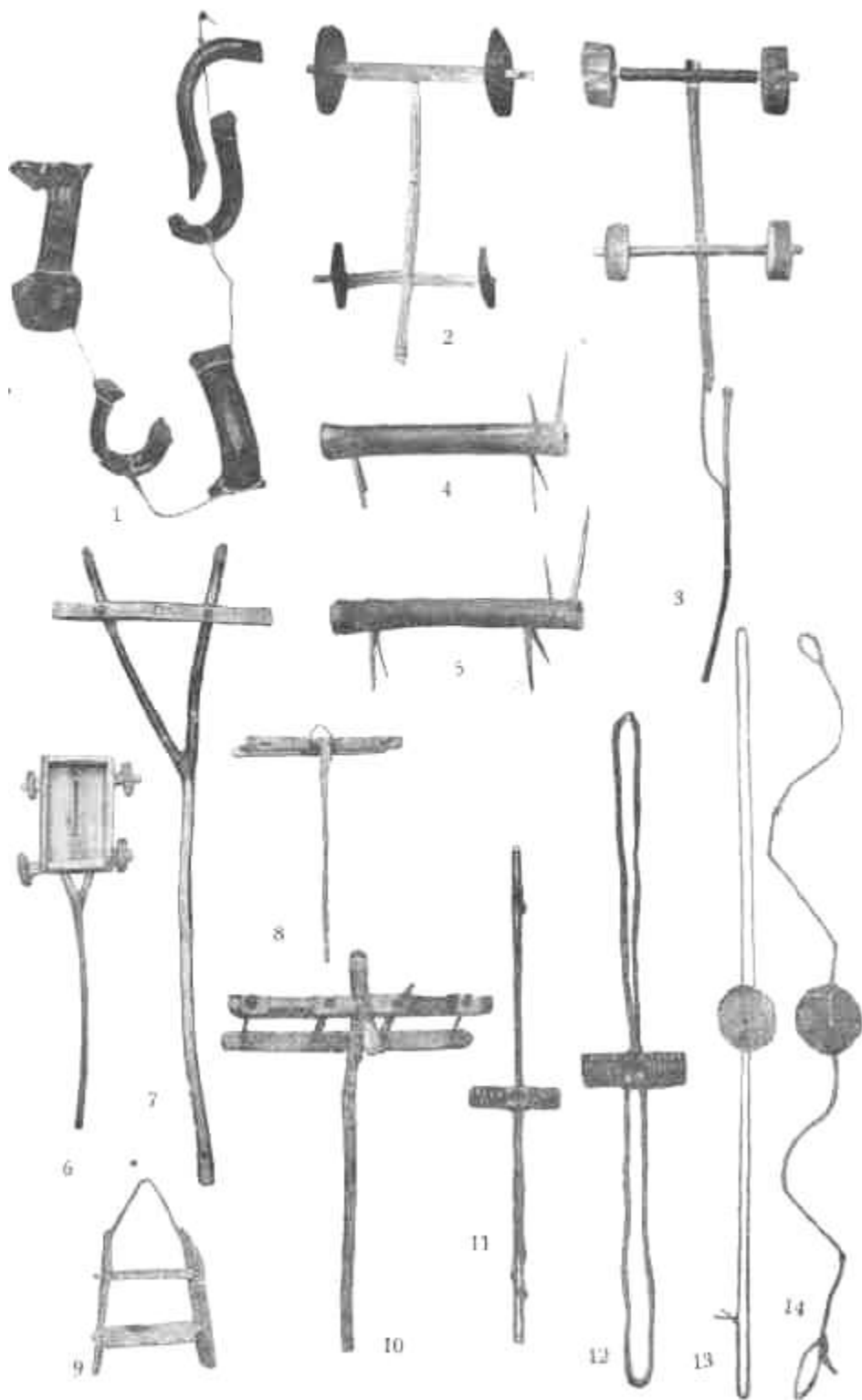
Négy, egyenlő nagyságú s körülbelül egyforma testi erejű fiú játsza. Közülük kettő térdre s kézre ereszkedve („keczre állva”) úgy helyezkedik közvetlen egymás mellé, hogy fejeik ellenkező irányban vannak. A másik kettő oldalt, egymással szemben, melléjük áll s azután egyik a fekvők hátán bonyait vágja magát s átkulcsolja társának a lábát s fejét lábai közé tolja, ez meg neki a derekát öleli át s fölemeli, úgy, hogy lábai fölfelé állnak, a leste függélyes helyzetbe kerül s vele helyben megfordul. Ekkor úgy, mini egymás! fogják, a fölemelő vágja magát hanyatt és ez a rajta fekvőt átrántja a másik oldalra, ki talpra állva, a fenti módon társát fölemeli. S ez így megy a gyakorlottaknál nagyon gyorsan, a meddig csak meg nem unják. A párok időnkint egymást felváltják. (Kálócza.)

*

A többi Göcsej és Hetes vidékén egybegyűjtött gyermekjátékoknak csak a nevét soroljuk fel: 1. Némajáték. 2. Bújódsi. 3. Apacsolás. 4. Ég a gyertya, ég. 5. Madarasdi. 6. Itt a három. 7. Fafogás. 8. Kergetős. 9. Galamb meg a sas. 10. Kecske meg a gazda. 11. Darázsos. 12. Ha jó czicza volnék. 13. Csigabiga. 14. Bújj, bújj földi levelecske. 15. Körülfutás. 16. Kecske van a kis kerlben. 17. Kisnyulacska. 18. Pecsényeforgatás. 19. Gerencsérés jó napol. 20. Pemel, lapát. 21. Kocsikázás. 22.. Kerembózsa. 23. Hat házat inditnak. 24. Járom az új várnak az alját. 25. Járom az úrnak a háza tájékát. 26. Járom az úrnak a városát. 27. Pál uram, megkerülöm, megfordulom. 28. Elvesztettem zsebkendőmet. 29. Angyalom, angyalom. 30. Hajlik a meggyfa. 31. Kerülgetés. 32. Kalamiska játék. 33. Ispiláng. 34. Láncz, láncz, eszteláncz. 35. Gyertek haza ludaim. 36. Lekurorodás. 37. Erdő mellett nem jó lakni. 38. Söprés. 39. Cziczus, maczus. 40. Szemkötős. 41. Tengerborsó játék. 42. Csipkeszabogató. 43. Lebukós. 44. Kulcsos (zálogos) játék. 45. Ej, Bella, Bella. 46. Hej szenádom. 47. Eje gyöngyöm, gyöngyvirágom. 48. Haragos. 49. Mozsaras. 50. Fehér liliomszál. 51. Tüzes labdás. 52. Kenyeres. 53. Sugós. 54. Gyűrűs. 55. Czin-czin gyűrű. 56. Bújj, bújj bokrosdi. 57. Takácsos. 58. Szakasztódsi. 59. Dicsértessék mindörökké. 60. Mihés (mihésdig, zsidásdig). 61. Róka koma. 62. Dinnyés. 63. Kányás. 64. Kemenczés. 65. Királyos (katonás) játék. 66. Lánczcsirialás. 67. Lánczosi. 68. Menta, menta, fodormenta. 69. Kerembózsálás. 70. Sétálás. 71. Hidasmester. 72. Hetet érett a mogyoró. 73. Túrós. 74. Hidasmester. 75. Kanászos. 76. Binczkézés. 77. Pötyézés. 78. Pados pötyés. 79. Sántikáló pötyés. 80. Bendás. 81. Hármás labdázás. 82. Dugós. 83. Kerítés. 84. Sintéres. 85. Város labdázás. 86. Környulas. 87. Kifutós nyulas. 88. Kiverés. 89. Vásáros. 90. Fölrázós. 91. Lyukbavágás.

Felnőtek játéakai: 1. Fordulj balha. 2. Boszorkányos játék. 3. Gyűrűsdi. 4. Seprűsdi. 5. Biródsi. 6. Dongós. 7. Megy a róka, megy. 8. Találós játékok. 9. Malmos. 10. Bikás. 11. Kakukjáték. 12. Laskajáték. 13. Kosárjáték.

A gyermekjátékszerék nagyszámnak és sokfélék. A miket itt képekben bemutatunk, azok jórésze csak tipikusabb, gyakrabban előforduló játékszerék. A játékszerék túlnyomó részét maguk a gyermekek készítik.

1-14. á. Göcseji és hetési gyermekjátékszerek.

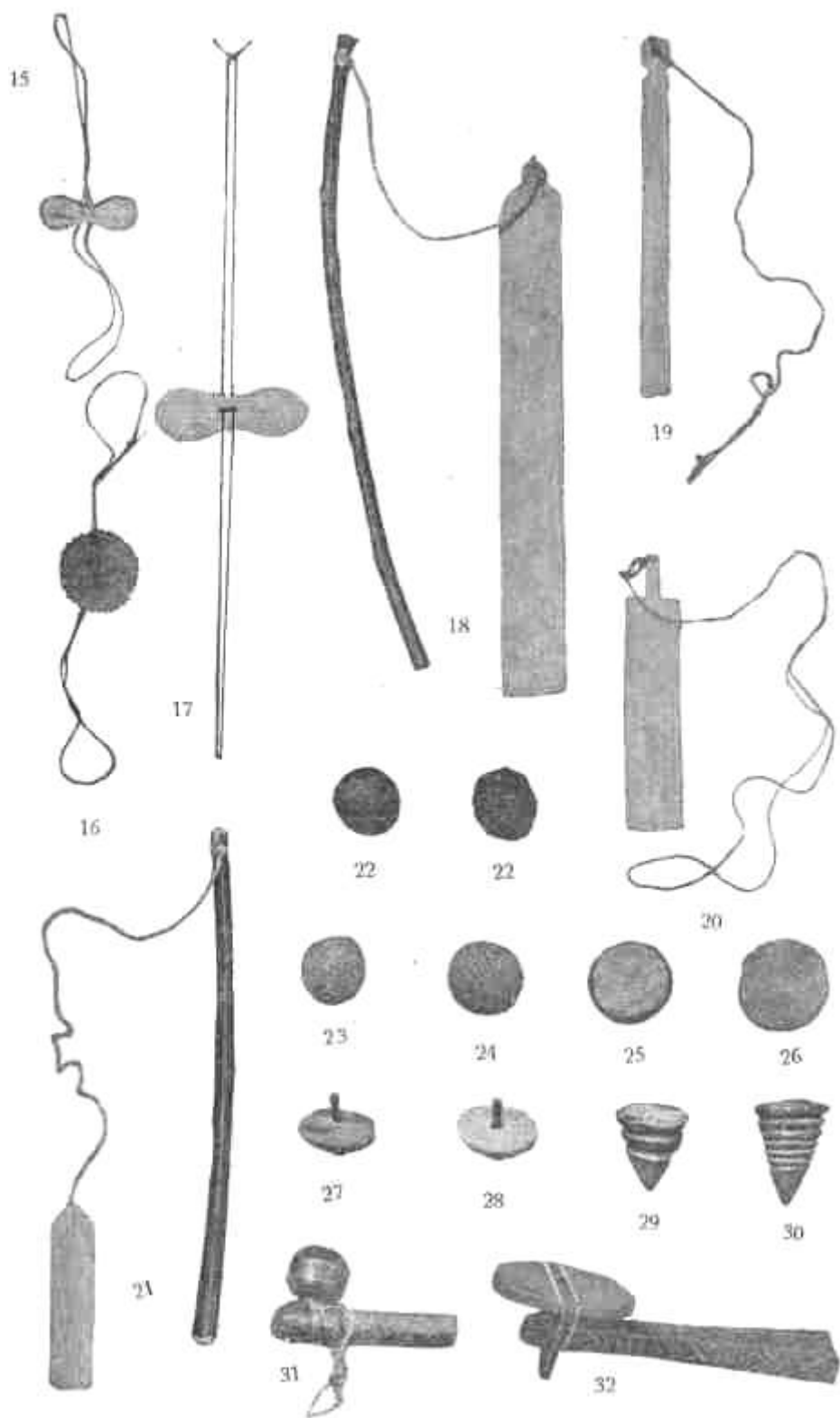
A már járt tudó fiúgyermek legelső játékszerei: a *szekerek*, *kocsik*, *szánók*. Még mielőtt kocsit kapna vagy készítene a gyermek, néhol 4-5, madzaggal összekötött *fenyőtoaszt* (a mit itt „csetiri gubának” neveznek) vagy *cserépfazék füleket* húzogát. Ezek az ő dísznei. Kocsi, szekér nagyon sokféle alakú van, fából, kéregből, 2-4 kerekű stb. Ezeket nagybárára felnőttek készítik a gyermekeknek. (Lásd 545. old.) A szánok már egyöntetűbbek. Ezekben csak a nagyságban szokott nagyobb eltérés lenni. (6, 112 á.) A kocsik, szánok stb. *rúdjai* egyenes, kifaragott fák vagy vesszők vagy madzagok. A rúd végén néha *iga*, *tézsola* van. (7, 10 á.) Az igába *ökröket* fognak, a miket kukoricaszárból és vesszőből készítenek. (4, 5 á.) A kukoricaszárt a bütökknél vágják le. Ez az ökör teste. Szarvul félkör alakban meghajlitott, vékony vesszőt dugnak át. A négy lába 4 kis pálczika.

Egyéb – itt részben bemutatott – gazdasági eszközöket a gyermekek maguk készítik, mint *seráglát*, (83 á.) *ekét*, (107 á.) *geráblát*, (108 á.) *lalicskát*, (116 á.) *bercmmát*, (115 á.) *bakot*. (114 á.)

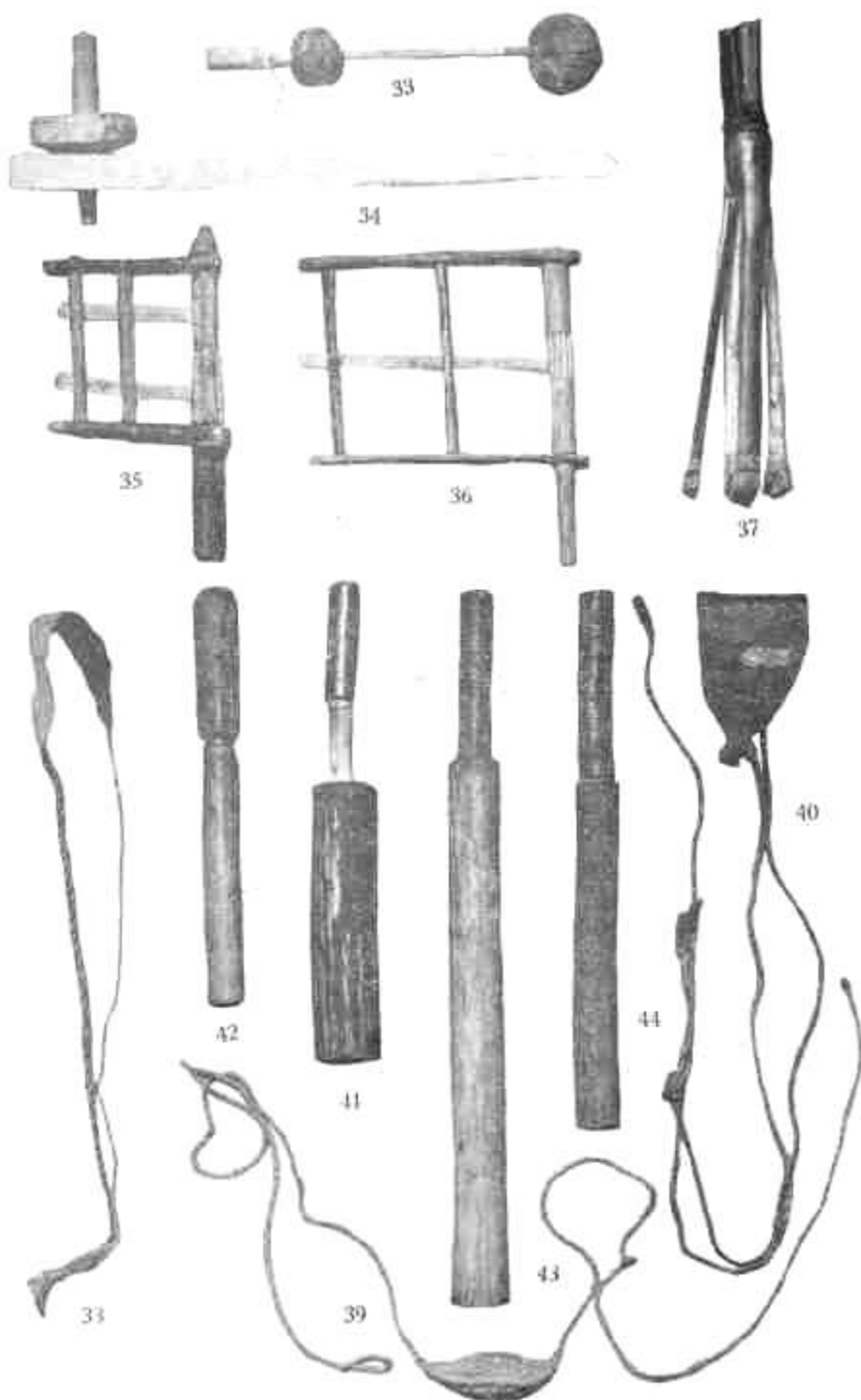
A *bugatuk* vagy *büngik* (18-21 ábra) kisebb-nagyobb vonalzószerű deszkácskák. Ezeknek egyik végét kilyukasztják vagy bevágással „fejtet” vágnak rá s ezen keresztül húznak, illetőleg rákötnek $\frac{1}{2}$ -1 méter hosszú, erős madzagot és ennek végét megfogva, a deszkát köralakban csóválják, mely a gyors mozgás következtében zúg-búg. Némelyik búgatónak a madzagját nyélre kötik s ezzel a nyéllal hajtják. Karikát szintén használnak búgatóra és pedig fakéregből is. A karika közepében két lyukat fúrnak s azokon át madzagot húznak. A búgatók más alakjai a 11-71 ábrán láthatók. Ezeknél a karika, a henger avagy kettős oválu deszka a madzag közepén áll. A madzag rendszeren kétszeresen van áthúzva, a mit a gyermek két kezével két végénél fog meg s maga előtt köralakban forgatja és végül a madzagot erősen meghúzva, azt kifeszítve tartja, hogy a karika, henger stb. helyben forogjon és búgjon. A karika itt is fa vagy tapló, a henger pedig mogyorófaágból van lekerítve. Ezt rovátkosan bevagdaltják, hogy cifrább legyen.

A *pörgetők* különböző alakjai között legegyszerűbbek azok, a melyeknél kis fa- vagy taplókarika közepébe pálczát dugnak s a karikán fölül eső részt hüvelyk- és mutatóujjuk között megpödörnek, (27-28 á.) azután az általánosan ismert csigák. Ismeretesek másutt szintén a többi alakok is, (31, 32, 34 á.) melyeknél a karika vagy fagömb vastagabb, deszkaszerű fában vajt lyukba van illesztve. A karika fájára madzagot csavarnak s azt azon madzag által erősen meghúzva, kirántanak a tartójából s a karika gyorsan és hosszan pörög. Ezt Zebeczkén *péterczigánnak* nevezik. Van dióba illesztett pörgető is, (33. á.) melynél egy 12-15 cm. hosszú pálcza fut keresztül a dión fölül s vége krumpliban van illesztve. A pálczának a dión fölül eső részén madzag van tekerve s keresztül húzva a dió oldalán. Ezt kifelé rántják, miközben a madzag lecsavarodik, pörgés közben pedig magától behúzódik, illetőleg rátekeredik a pálczára. Ezután ismételni kell a rántást. Pörgetőt szél, szellő hajtásához is készítenek fából vagy szalmából.

A kézi *kereplők* (35, 36 á.) olyanok, mint másutt. A kukoricaszárnál készülnél a lehasított két ág csattog úgy, hogy a szart balra, jobbra lóbálják s

15-32. á. Göcseji és hetési gyermekjátékszerek.

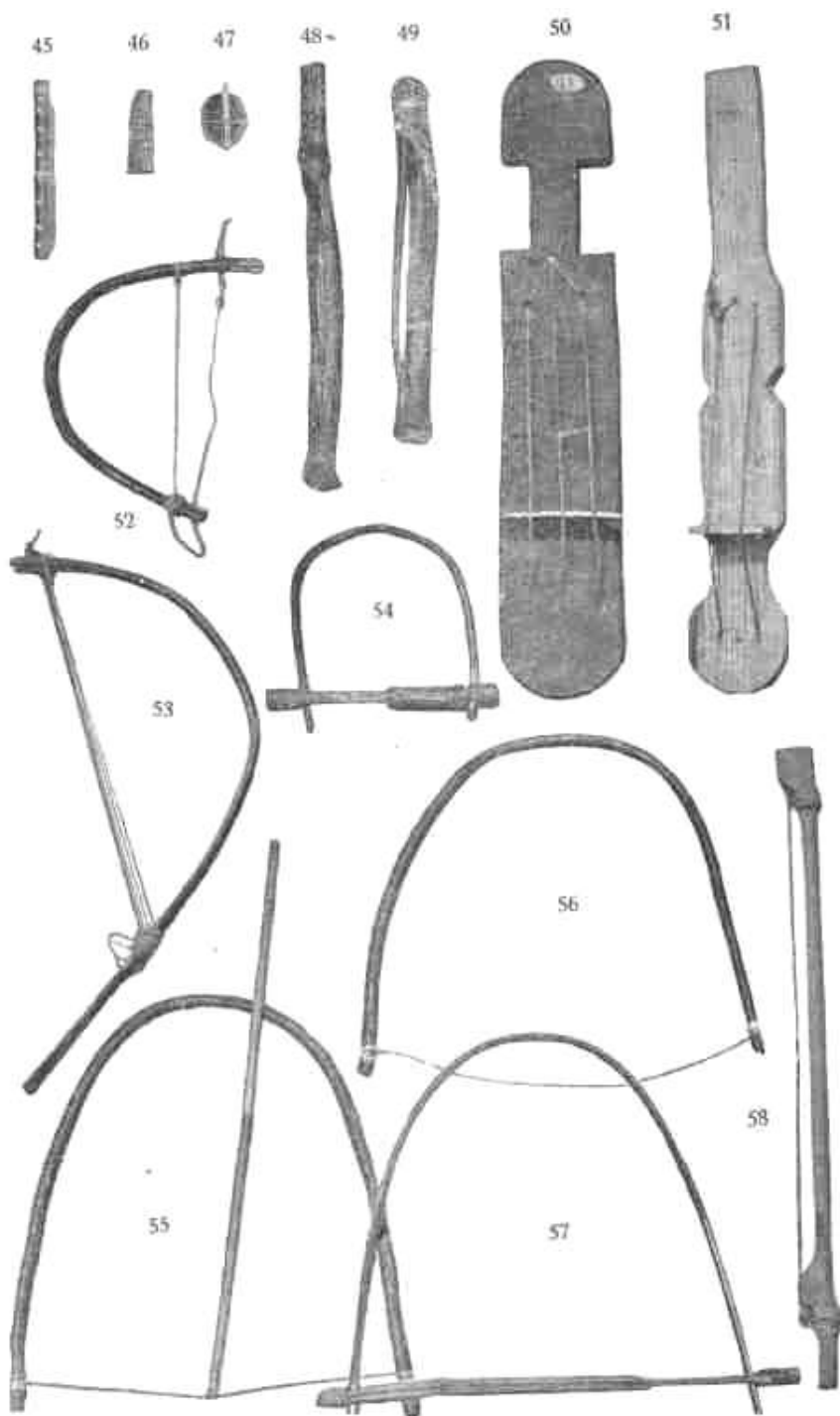
33-44. á. Göcseji és hetési gyermekjátékszerek.

egyszer egyik, máskor másik lehasított szilánkja vágódik a szárhoz. A *vizi-puskák* hasonlók a más vidékbeliekéhez. Külön leírást itt tehát nem igényel. Kérges vagy lehántott héjú bodzafaágból készítik.

A labdákat (20-24 á.) taplóból, rongyból, állatszörből és pedig főleg marhaszörből készítik. Ez utóbbit szeretik legjobban. A szórt vízben áztatják gombóczformára s azután megszáritják. (22 á.) Némelyik olyan kemény, mint a kő. Ezt rendszeren bekötik madzaggal 2-3-szor is egymásfölé. (23 á.) Ilyen alakban nagyon tartós.

A gyermeki *zeneszer*ek közt legegyszerűbb a *síp* és a *dió*. A sipokat nád-
ból (45 á.) és fából készítik. A nádat egyszerűen behasítják. A fából valókat összeillesztik s madzaggal átkötözik. A dióhéjból készített csiripelőnél a dióhéj felét veszik, annak egyik végét mélyen kivágják s kis pálczát kötnek a dióhéj üres részére fölül, úgy, hogy azt mozgatni lehessen. Ezt a pálczikát a gyűrűs-, közép- és mutatóujj egymásután történő billegetésével mozgatják. A pálczika a dióhéj ki nem vajt szélére ütődve, a 3 ujj billegetésével háromszoros hangot ad. A *hegedűket* többféle alakban faragják ki a gyermekek, vonóik is többfélék, mint az ábrákon (48-53, 102-104 á.) láthatjuk. A hegedűk legkezdetlegesebbjei kukoricaszárbból készülnek. Itt a hegedű s vonója egyforma. A kukoricaszárbból egy vékony részt egyik bütyöktől a másikig fölhasítanak, az egyik vagy mindkét oldalán alája pálczát helyeznek, hogy a behasított rész a szárra rá ne lapulhasson. Játásznál ezeket egymáson keresztülhuzogatják. Gyöngye, nyikorgó hangot ad. A *böggők* (102, 104 á.) a hegedűknél – természetesen – nagyobbak. A citera mindenkor természetes alakú. (101 á.)

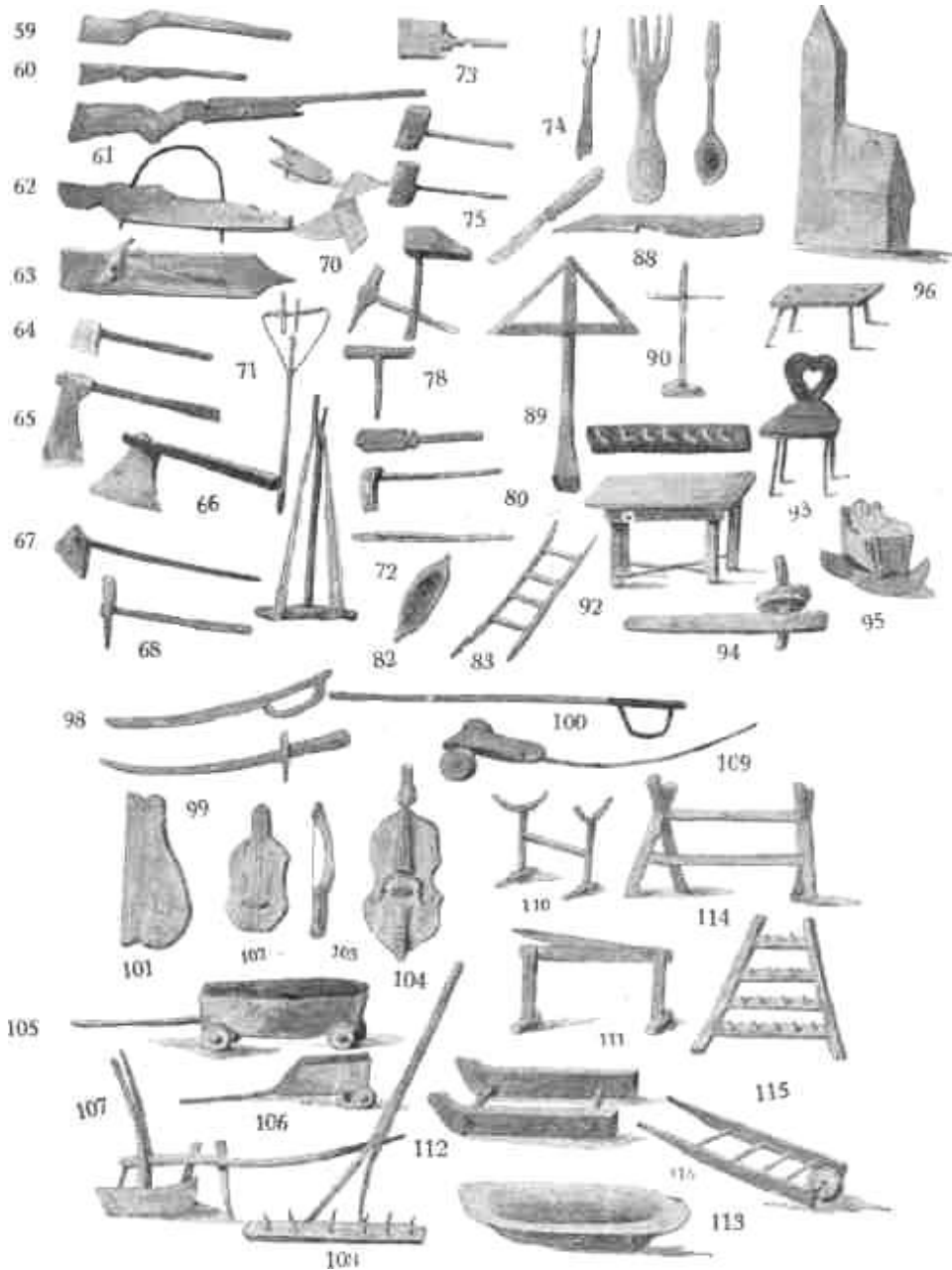
Igen kedvelt játékszerek – mint mindenütt – a *nyilak* és *parittyák*, *kardok*, *puskák* és *pisztolyok*. A nyilhoz könnyen hajlítható mogyoró-, füz- vagy kókény faágat vesznek, azt ivalakban, két végüknél, madzaggal összekötik vagy az iv két végét belül üres bodzafaágon vezetik át. Kiröpitő nyilvesszőül nádat vagy vesszőt használnak és pedig ott, hol madzaggal van a nyil összekötve, hosszút, a hol a madzagot fa helyettesíti, rövidet. A madzagos nyilnál a madzagra teszik a végén kivájt nyilvesszőt; a madzagot egyik ujjukkal maguk felé erősen kihúzva, gyorsan visszaeresztik. A madzag visszavágódva, a nyilvesszőt messze eldobja. A fába helyezett nyilnál (57, 62 á.) a nyil egyik végénél az összekötő fát hosszan kivágják, hogy azt hátra lehessen húzni s visszavágódhatik. Ha löni akarnak, a nyil ezen ágát visszahúzzák, elébe a kivájt fa lyukjába nyilvesszőt helyeznek, azután a nyilágot visszaeresztik, mely erős vágódásával a nyilvesszőt messze elvágja. A 62. á. nyilnak már ágya is van s abba van helyezve a nyilvessző, a két vége madzaggal összekötve. E madzagot a nyil ágyába vágott bemetszésbe húzzák s a kakas is leszorítja. A midőn löni akarnak, a nyil egyik élén kivájt csatornába – hosszában – a madzag elé nyilvesszőt helyeznek. A madzagról a kakast visszacsavarják, mire az erősen feszült madzag a nyilvessző végére előre vágódván, a nyilvesszőt messze kilöki. A *parittyák* (38-40 á.) szerkezete olyan, mint másutt. Használt bőrből vagy madzagszálból áll, melybe két oldalról befűzik a körülbelül 1 méter hosszúságú madzagot. A *bodzafapuskák*

45-58. á. Göcseji és hetési gyermekjátékok.

(42-44 á.) épen olyanok, mint a vízipuskák. A lyukas csőbe kőcot szorítanak a tolóval, mely golyóvá tömörül össze. Ezt kitolják egészen a csőnek a végére. A másik kőcgolyót utána tolják, mire a két golyó közt levő levegő nyomása a cső végébe szorított golyót erős durranással kilöki.

A *puskával* a gyermekek ritkán lőnek. Az csak ártatlan dísz vállukon.

59-116. á. Göcseji és hetési gyermekjátékszerek.

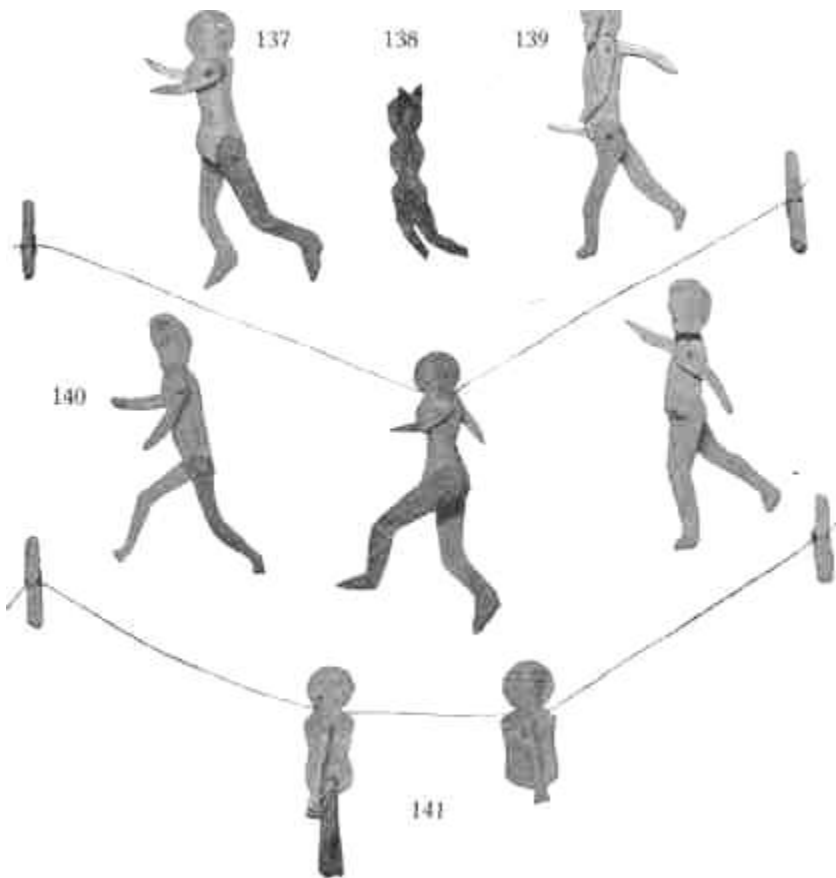

117-136. a. Göcseji és hétési gyermekjátékszerek.

A kisebb gyermekeké egészen egyszerű; (59-60 á.) a cső ágya egy, tisztán fából. A nagyobb puskáknál azonban a csőt már külön ágyazzák be. Van kakasa s külsőleg lehetőleg mindazon részek, a mik a rendes puskáknál láthatók.

A *kardok* (98, 99 á.) különböző alakúak s nagyságúak. A *buzogány* már ritkább játékszer, (8. á.) mert a fejét nehéz elkészíteni. Az t. i. 12 darab négyszögletű s közepén az oldallal párhuzamosan s végén hegyesszög alakban bevágott fácskákból van összeillesztve, minden más erősítés nélkül.

A *fejszék*, *szekerezek* (64-66 á.) és *csákány* mind fából készülnek, a legkülönbözőbb nagyságban. A *bútorok* minden fajtáját utánozzák a játékszereknél. Képünkön *asztal*, *szék*, *kisszék* s *fogas* látható, (92, 93, 96 á.) melyeknek némelyikét kékre, feketére s pirosra festik.

137-141. a. A „czigánygyerekek”.

A *háziesszközöknek* játékszerekben való utánzása szinte végtelen. Ezekről egyenként fölösleges írni. Hű utánzatai akarnak lenni az illető eszközöknek, melyek a készítő gyermekek kezűgyessége szerint jobban vagy rosszabbul sikerülnek. (Lásd az 551 oldalon.)

Az *evőeszközöknek* mindegyike szerepel. (84-86, 88 á.)

Kákából többféle tárgyat utánoznak. Itt *asztalt* és *réczt* (9, 10 á.) mutatunk be. *Papírból ludat, sipkát* stb. készítenek. Itt megemlítem még a Háromkirályok járásakor használt kirúgós csillagutánzatot. (121 á.) A *templom* és *keresztek* (89, 90 á.) nem annyira játékszerek, mint faragási gyakorlatok, korlatok.

Kedves játékszereik a *zigánygyerekek* (137-141 á.) melyeket lófarkszőrre illesztenek s a szőrt a végükre kötött kis pálczikák segítségével húzogatva tánczoltatják. A cigánygyerek törzse, feje s lábai külön deszkácskákból faragvák s úgy vannak egybeállítva, hogy rangatásnál ezek a testrészek könnyedén mozognak s a legkülönbözőbb állásokba jutva, kacagató látványt nyújtanak.

A *leányok* külön játékszerei a *babák*, (131, 133 á.) *teknők*, (113 á.) s *bölcsők*. (95 á.) A babák között – természetesen – legkisebbek a csecsemők. A nagyobb favázakra készülnek. (130. á.) A babát kis teknőbe vagy bölcsőbe helyezik.

GAZDÁLKODÁS.

a) Gazdasági viszonyok.

Göcsej hegyes-völgyes és Hetes sík vidékének túlnyomó, sőt – mondhatni – minden részé alkalmas a művelésre, mivel talaja, összetételénél fogva, általában mindenütt termőképes. A mely része, a terület meredekségénél vagy szakgatott voltánál fogva rendes művelés alá nem vehető, oda szőlőt, gazdaságifákat ültetnek, gyümölcsöst rendeznek. A süppedékes helyek kaszálól szolgálnak.

Sziklás, köves, kövecses vagy egészen terméketlen területe e két vidéknek sehol sincs. Göcsejnek legsilányabb „félü függyei” Nova, Zalatárnok, Barlahida s ezektől északra és északkeletre eső Salomvár, Németfalu, Kustánszeg és Milej községek határában vannak, melynek szakgatott, meredek esésű dombos területek, számos „döngülettel”, (dombbal,) „kupával”, (mély völgy,) „zoboguval”, (vizjárásos, mély árok,) „zöhentüvel”. (Mély bevágás.)

A talajban sok a sárga- és vörösgyag, „hegyi homok”, (lősz,) „fehirfüöd”. (Fehéres színű agyag.) A legrosszabb földnek ez utóbbit tartják, mert eső után süppedékes, a marha nem mehet rá, gyorsan kiszárad s azután meg nagyon kemény, szóval: „csertás”, (nehezen művelhető,) kaszatos vagy szikkantós. Csertás alatt több helyen a sáros, nedves földet értik, valószínűleg a Cserta folyó után elnevezve, a mely gyakran kiont, a mikor egész völgyét árvíz önti el s így melléke nedves, sáros. Kaszatos az a föld, a mely alatt fehér agyag van. A vöröses agyagon látható fehér foltokat itt a nép „füöd-kosznak” nevezi.

Egyes helyeken a földet csak „sikiren” (sekélyen) művelik, mert kaszatos, vagyis alatta fehér-agyagréteg van.

Göcsejben termékenyebb határu községek: Boczfölde, Sárhida, Zalabesenyő, Babosdöbréte, Bak, Baktüttös, Karácsonfa, Mikefa, Náprádfa, Kis-sziget, Ortaháza, Tófej. A többi községek határa általában közepes termékenységűnek mondható.

Hetes vidéke általában sík lévén, csak az u. n. „lapányok”, „vizálló helek” alkalmatlanabbak a kellő művelésre. De kaszálóra ezek is eléggé fölhasználhatók.

A tárgyalásunk körébe eső vidék területe 190,781 katasztr. hold, mely egyes művelési ágak szerint a következőleg oszlik meg: *szántóföld* 67,229,

erdő, 64,444, *legelő* 22,398, *rét* 21,534, *kert*, 4946, beültetett *szőlőterület* 3762, *parlagon* fekszik 339, *nádas* 16 kat. hold. Nem termő terület: 6113 kat. hold.

A mint ezen, 1900 évben összegyűjtött adatok¹³²⁾ mutatják, legnagyobb területet a szántóföld és erdő foglalja le. Mind a kettő több, mint $\frac{1}{3}$ -a az összes területnek. Aránylag különösen az erdő foglal le nagy területet. Egyes vidékeken, mint: Lenti, Bánokszentgyörgy, Pusztamagyaród, Nova s Bak környékén az uradalmaknak óriási erdei vannak De egyes községeknek s magánosoknak is vannak kisebb-nagyobb erdősegeik.

A legelőterületek s rétek egyenkint $\frac{1}{9}$ -ed részét teszik az összes területnek. Rét s legelőterület még elég bőven van. Az előbbi különösen a folyóvizek melletti síkságokon. És ebből csak 16 hold a nádas, dacára annak, hogy a folyók mente nagyon vízjárásos. A legelők Göcsej északnyugoti részén foglalnak el nagyobb területeket. (A szegek vidékén) Mert a községek határai nagyok, tanyarendszer pedig, mint általában Dunántúl, sehol sincs s a földet „nem tudják mind fölszántani, megművelni. A parlagon heverő területeket tehát legelőkül használják.

A kertek területe szintén jelentékeny nagyságú. Ezek alatt a házak belső területén levő u. n. „besütelekek” értendők, melyek túlnyomó részben gyümölcsösök s kaszálók, tehát csak a nevük kert. Kerti veteményeinek jó részét az itteni nép közeli szántóföldjein termeli.

A szőlőre lefoglalt terület a hatodik helyet foglalja el. Nem termő terület még mindig nagy: 6113 kat. hold. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a művelésre egyáltalán alkalmatlan, hanem azt, hogy vagy távol esnek a tulajdonos lakóhelyétől vagy művelésre előkészítésük nagyobb munkát, jelentékenyebb befektetést igényelne, a mire nem igen hajolnak, lévén különben is egyes községekben elegendő földjük, melyet némelyek – mint már említettük – alig tudnak megművelni.

Mert Göcsejben erős, nagy munkát ad a földnek megművelése, nemcsak agyagalajának kötöttségénél, hanem annál fogva is, mivel jórésze meredek domboldalon terül el, hol a trágya főlhordása, a szántás, boronálás állatkinzással, a kapálás, hanttörés nagy fáradalommal jár.

A szántásnál nagyon ügyelni kell a föld kellő porhanyósságára. Az agyagos föld fölülete gyakran már kicserepesedett, alul meg még „szappanyos”, kapavágásnyi mélységben pedig víz serkedzik ki. A burgonya nem egyszer „kurohad”, mert a föld alul nedves, fölül pedig cserepes, minélfogva a levegőtől el van zárva. Tartósabb szárazság a föld művelését teszi lehetetlenné; nedves esztendőben pedig az u. n. vörösgyag talajú sík szántókon a víz megáll s a gyöngé növényzetet előli.

A meredek hegyoldalokról az eső a termőréteg egyrészét lehordja, a trágyát kilúgozza, úgy, hogy alig marad rajta vetemény. Az u. n. „könnyig agyagot” pedig a záporosó leviszi, mint akár a homokot. A völgyekben fekvő réteket a dombokról lefutó agyagos víz besározza s néha egész évre hasznavehetlenné teszi. Tehát nagyon normális időjárásnak kell lenni Göcsejben, hogy a gazda munkáját áldás kísérje.

Göcsej egyrészében, főleg az elszigetelt szegek vidékén, még ezelőtt 40-50 évvel a nép a földbirtokoknak csak kis részét tartotta művelés alatt.

A földek nagyobb része parlagon hevert, mely elhagyatottságában elcsekmetesedett „csádilos sűrű” nőtt rajta. Alig lehetett megjárni. Legelőkül használták. Még nem régen akadt község, – Paizsszeg – melynek csaknem egész területe parlagon heverj

A földet itt s környékén hihetetlen olcsó áron lehetett vásárolni, mert értéke nem volt. Egy hold föld ára Milej, Barabácsszeg községek határában harmadfél évtizeddel ezelőtt 10-100 korona között váltakozott. Megesett, hogy a régebben idetelepült szomszédos vármegyebeli bevándorlók egy darab irtatlan czihereshez, (csepőtés föld,) pár zsák burgonya, néhány kenyér, szoknya s más apróság fejében juthattak.

A göcseji ember annyi gabonát termelt, hogy családja részére annyira-mennyire elég volt. Egyesek annyit se. Gyümölcsöt vittek a szomszédos vidékre s azt gabonával cserélték be vagy Zalaegerszegre vittek fát, (fa sók lévén, mindenki szabadon fájézhattott,) hogy annak árából „kenyeret” (kenyérlisztet) vásároljanak. Azért gúnyolták a göcseji embert azzal, hogy fat engelyes szekere ezt siratta”, (nyikorogta,) midőn Zalaegerszegre ment: „Fát vüszök, kenyeret hozok.” És ezen időből tapadt az a gúny is e vidékre, hogy: „szeginsigbe” sántikálu Göcsej.”

A mi kis területet a nép művelés alatt tartott, azt sem munkálta meg rendesen, de meg hiában is tette volna, mivel a földet nem trágyázta s így nem nyújtott termést. A kinek pl. Göcsej északi vidékén 20 kereszt gabonája termett, az már jó gazda volt.

Barmai kora tavasztól a hó leestéig-n legelőn voltak; tehát trágyája a gazdának alig volt s ha volt is – értéke ismeretlen lévén előtte – nem használta föl. Ha szántani kellett nyakában vette a gazda v. a házbéli férfiak valamelyike a marhaigát, a legelőn kikereste szilaj ökreit, ott azokat nagynehezen összefogdosta, igába fogta s így állott csak munkába, melynek végeztével ismét a csorda közé eresztette őket.

A göcseji nép egyrésze ezidőben renyhe, dologtalan volt. A munkát röstellette. Dolgában kevés köszönet volt. Nehezen fogott hozzá s immel-ámmal végezte. A nap jórészét a munkához való készülődéssel ütötte el. Lassan mosdott, még lassabban evett; az ekét hosszadalmasan szegezte össze, stb., úgy, hogy egy napra csak 5 óra jutott a munkára. Gyermekait 17-18 éves kora előtt munkára nem szoritotta. Otthon játszadoztak, léhaskodtak. Legfőlebb marhákat őriztek. Most már korán kel, a mikor azonban a Nap „ágábo” megy, (lenyugszik,) Jézus nevével ő is lefekszik.

A józan, munkás embereket, akik szorgalmuk által családjukat minden szükséges élelemmel tisztességesen ellátták, a vagyonosodás útján voltak, a nép éhhetetlen része, csupa irigységből, meglopta, kifosztotta, gondolván: ha én nem mehetek előre, fe se gyarapodjál. Fölverték az illetőknek a pincéjüket, elecegették boraikat, ellopták háziállataikat stb.

Göcsej felső vidékén legszorgalmasabbak voltak a vend eredetű barlahidaiak. (S ma is azok.) A szegekbeli községek lakói a legmunkakerülőbbek közé tartoztak. Ezek között is kitűnt Paizsszeg, melynek lakói teljesen dologtalanok, mulatni szeretők voltak. Tönkre is mentek s kipusztultak e községből.

Hogy a kisebb birtokú nemesektől, kik Göcsej északi felében, különösen a szegekben nagy számmal laktak, jó példát a nép nem tanulhatott, az Píánder F. közleményéből is kitűnik. „Mezei s hegyes vidékeken – írja – melyeket nagyobbrészt kisebb birtokú nemesek és nemesi szabadalmakkal bíró ágilisek bírnak, siralmas tekintet adnak, mivel a pipával és puskával időt pazarló birtokos mezein a kisebb vízmosta árkokat annak idején betölteni elhenyéli, azért már most szántóföldjén több az öt és hat öl mélységű vízmosta árok, mint a barázda s mivel a természetével is mostoha földet még rosszul is miveli, nem csoda, ha egyedül vadóczot és konkolyt arat. A jövendővel és onokáival mit sem törődő birtokos Göcsejnek északi részén erdejét már annyira kipusztította, hogy mostanság ott, honnét nagyatyja épületfáját hordotta, konyháját tűzifával ellátta, egyedül néhány nyír- és gyalogfenyőbokrot láthatni. „Mind másképp van – írja tovább – Göcsejnek déli és nyugoti részén. Itt a birtokosok nagyobb része adózik s mint ilyenek, birtokaikat meg tudják becsülni.”

Ezen ősi s legkevésbé sem dicséretre valló állapot két nagyobb okra volt visszavezethető. Az egyik ok az volt, hogy a nép a munkára nem volt ráutalva, miután a természet bőven szolgáltatta ingyen mindazt, a mi nagyon szerény igényeinek kielégítésére szolgált. Úgyszólván munka nélkül juthatott a különben hiányos táplálkozásához.

Háziállatot – marhát, disznót, juhot – csaknem annyit tarthatott, a mennyit kívánt; alig került valamibe, mert legelője bőven volt. Az erdőben a makkoltatás szabad volt. A tüzelő- s épületfa kéznél volt; ingyen jutott hozzá. Sohasem kérdezte: kié, tetszése szerint vágthatott. Saját élelmére ott volt a sok disznó, juh, gyümölcs, gomba. Tavasztól – a cseresnye érestől kezdve – késő őszig mindig volt gyümölcse s a nép renyhéinek még télen is ez utóbbi volt egyik főledele. S a mellett a „bocskoros” nemesség a nép „legerejé”, adót sem fizetett.

A másik oka ezen állapotnak abban keresendő, hogy Göcsejnek e része a világtól nagyon el volt zárva. Egyetlenegy tűrhető útja nem lévén, a közlekedés, kivált, ha esős idő járt, szinte lehetetlen volt. Píánder F. humorosan írja: „Az utak annyira tele vannak göcsökkel, hogy a ki itt sebesen haladni kívánna, érvágó vasát szünetlen kezében tartva, bognárt és kovácsot, ki szekerit minden negyedórányi haladásban kiigazítsa, kéntelenítettnek magával hordozni.” A fát, bort, szénát, gyümölcsöt, szóval a terményeket tebrát csak nagy ügyyel-bajjal tudták értékesíteni az aránylag elég távoleső városokban: Nagykanizsán és Zalaegerszegen. Helyben meg épen a rossz utak miatt, senki sem vette meg a terményeiket. Rossz útban sok helyütt még most is meg-sülyed az üres kocsi vagy szekér.

Ezen körülmények szárnyát szegték iparkodási s munkás hajlamának, a mi – a múltból eredőleg – különben is kismértékben volt meg nála.

A kevésbé elzárt vidékeken, Cserta s Kerka mellékén, továbbá Hetesben már a múlt század harminczas éveiben eléggé szorgalmasan, ha nem is okszerűen, gazdálkodtak. „A józanabbul gondolkozó göcseji birtokos – írja Píánder F. – úgy szinte az adózó nép általányosan, iparkodik magát kellő-

képen kiművelni, úgy ő szorgalmatos földmivelő. Földjeit bevetés előtt háromszor, sőt a tehetősebbek négyszer megszántják, megboronálják és így a természetben mostoha földet mindinkább szelidítik és termékenyítik.”

Az előbb vázolt szomorú állapotok a birtokok tagosítása után a múlt század hatvanas éveiben kezdett javulni, melynek megtörténte után „körülközbe” eső sűrűket, irtásokat mind kiirtották s ott most kitűnő termőföldek vannak. A gabonafélék termesztése ezzel nagy lendületet nyert. A gazdálkodási mód megváltozott. A legelők rendezettek, azok terjedelme szűkebbre szorult, minek következtében az állattenyésztés megcsappant.

Később, a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben, a Szentgotthárd s Kapuvár (Sopron m.) vidékeiről idekerült s Petrikeresztúr, Paizsszeg és Győrőrszeg községekben megtelepült bevándorlók nagy lökést adtak a gazdálkodásnak. Noha ezek jórésze maláriában elpusztult avagy elvándorolt, hatásuk azért – gazdasági tekintetben – megmaradt.

Ezek után a múlt század hetvenes évei felé Zala megye keleti részéről, továbbá Vas megyéből ide vándorolt s a gazdálkodásban már jóval előrehaladottab magyar nép lendített nagyot a gazdálkodási módon. Ezek nagyobb tömegben Barabásszeg, Paizsszeg s Kustánszeg községekben telepedtek le. E bevándorlás következtében a régi tunya, dologkerülő törzslakosság mindinkább pusztult. Birtokaikat a települők lassankint megvették. A birtokaikon túladó lakosok a pénzt elköltötték s tönkrementek és végre is a községből eltávozva, nagyobb része urasági cselédnek szegődött.

Most már általában egész Göcsejben kedvező irányba terelődött a gazdálkodás. A múlt század elején e vidéken előfordult gyakori inség, sanyarú életmód miatt az emberek rövid élettartama s a lakosságnak gyermekekben való szegénysége megszűnt; a múlt század hatvanas éveitől rohamosan szaporodik s így kényszerülve van minél nagyobb területet művelés alá fogni, földjeit jó erőben tartani s kellően megművelni. A parlagon fekvő területek száma mindinkább apad, néhol nincs is. Göcsej déli részén a Gserta és Kerka mellékén meg már nemcsak, hogy nincs parlagon heverő föld, hanem – mint alább látni fogjuk – némely községben már földszükében van a nép.

A gazdasági állapotok jelentékeny javulását az újabban épített megyei utak nagyon elősegítik. Ezek egyike – a nova-zalaegerszegi – a szegek vidékét is átszeli.

Lássuk most az egyes gazdasági ágakat.

b) Földművelés.

A mai Dunántúl vidékén Nagy Károly idejében aránylag már rendezett mezőgazdasági állapotok voltak. Nincs kétség tehát arra nézve, hogy mikor a honfoglalás történt, itt bizonyos rend szerint idomított s annak értelmében kezelt mezőgazdasági állapotokra találtak, melyeknek befolyása nem csekély volt, kivált Szt. István óta, a későbbi a magyarországi mezőgazdaságra is. Ezen gazdasági rendszer ugyanaz, melyet a régi római klasszikusoknál ki-

fejtve találunk s melyet csak a germánok szokásai s intézményei módosítottak némiképen,¹³³) Ez áll, természetesen az általunk leírt vidékre is. A régi rendszer nagy általánosságban a legutóbbi időkig megvolt. Nemrégiben kezdett itt is a gazdálkodás a művelés módjában, eszközeiben előnyösen megváltozni.

Rége csak azon területeket fogta a nép szántás alá, melyek közel estek s már fekvésüknél fogva többé-kevésbé erőben voltak. Ha ezeket néhány évig használták, (mert megjavításukra nem gondoltak,) kivagdaltak egyes erdőrészeket, czihereseket s azok helyén vették a földet művelés alá, előbbi földjeiket pedig parlagon hevertették, mindaddig, míg a „paragozásban” valamennyire megjavult. A hol a „csaritot” kiirtotta, ott a földet elfoglalta s azon, mint magáén dolgozott s az övé maradt a tagosztálynál.

A kisnemesek, ágilisek tagosítás előtt községük határában a földművelésre kiszemelt területből akármelyik használatlan földet „föszeztik”, bevetették s ha úgy kívánták az illető darab föld az övék maradt. Mert tagosítás előtt a községekben közös elhatározás alapján ki volt jelölve, hogy egyes években a határ melyik része használható szántóföldre s annak melyik fele legyen őszi, melyik tavaszi alá; melyik részt járhatja a szarvasmarha, birka, disznó.

Ezen régirendszerű gazdálkodás messze, még ősünk bejövetele előtti időre vezethető vissza. Ősünk ezen rendszert, mely az u. n. háromnyomású gazdaság, már itt találták. E rendszer Pannoniában vagyis a mai Dunántúl vidékén Nagy Károly idejében, a frankuralom alatt honosult meg¹³⁴) s irányadóul szolgált a gazdálkodásnál a legújabb időkig. E szerint a gabonagazdálkodásnál a szántóföld három szakaszból állott, melyek egyikét ugar, a másikat őszi, a harmadikat tavaszi gabonával vetették be. A következő évben az ugarba őszi, ezt tavaszi, azután ismét ugar stb. követte.

Göcsejben az ugarozás a múlt század 70-s évéig általános volt. Azóta megszorították s néhol már csak ritka esetben hagyják parlagon a földet. Az ugart legfőleg kétszer szántották föl egymásután. A gabona letárolása után következő 2-3 évre hasították föl az ugart. Addig szabadon járt rá a marha. Ez trágyázta. Néhol, midőn szántásra került a sor, arasznyi magasságú fenyő nőtt rajta.

Most már a nép birtokrészből csak azt hagyja parlagon, a mit nem győz művelni, vagy a melyhez nincs elegendő trágyája. Csak 80-100 holddal bíró parasztgazdák (a szegkek vidékén) gyakorolják még azt a rendszert, hogy birtokuknak egyszerre csak $\frac{1}{2}$ - $\frac{2}{3}$ -részét tartják művelés alatt, miután elegendő munkaerővel nem rendelkeznek.

Göcsej más vidékén itt-ott elvéve parlagozzák az ugart; a következő évben, aratás előtt már fölészántják s ősszel bevetik. Hetesben már csak hírből ismerik a parlagolást. Habár a göcseji, főleg a szegbeli községekben lakó nép földművelés alá még nem fog annyi területet, mint lehetne s kellene, azért a múlthoz képest itt is szép haladást találunk e tekintetben.

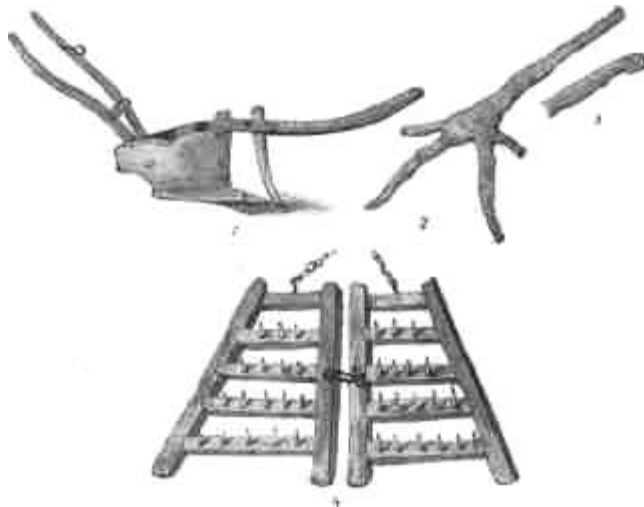
Messzebbre visszamenőleg az összehasonlításhoz biztos adattal nem rendelkezünk; az 1715-ben teljesített polgárosodási és gazdasági állapot összeírása némi támaszpontot nyújt arra nézve, noha ezen összeírás egyedül arra

a társadalmi rétegre terjedt ki, mely első sorban viselte a közterheket és pedig: a polgárságra és a földesúri hatalom alatt álló taksás nemesekre, jobbágy-ságra, zsellérekre, szabadosokra, (libertinus,) nem-nemesekre, (ignobilis,) subiuquilinusokra, özvegyekre, taksás nem-nemesekre, oppidánusokra, s katona határőrökre.

Ezeket vagyoni viszonyaikkal együtt irták össze. Az összeírásnál a szántóföldek nagyságát pozsonyi köből, a réteket kaszás, a szőlőket kapás után számították. Egy pozsonyi köblös földet 1100-1200 D-öl, egy kaszás rétet 800-1200 □-öllel s egy kapás szőlőt 94 D-öllel vettek. Összeirtak e vidéken 3243 köblös szántóföldet, (12 községből nincs adat bejegyezve,) 67 községből a mi 2229-2432 katasztrális hold. Tehát 67 községben találtak, a kiváltságosak földjét kivéve, annyi szántóföldet, mint a mennyi pl. Kustánszeg, Nagylengyel határa együtt. (1074 -f 1217 = 2291 hold.) Innen magyarázható az a sok inséges esztendő, a melyről az öregek beszélnek: kevés gabonafélét termesztettek s szárazság idején nem volt termésük.

A mint Pländer jól jegyzi meg, a szarvasmarhák s különösen a jóvérű szálas lovak mentettek meg akkoriban sokakat az éhhaláltól. Éhhalál! Oly vidéken, hol bőviben volt a föld, csak művelni kellett volna! Főleg rozst termeltek, de csak annyit, a mennyi – számításuk szerint – saját szükségletükre elég volt. Búzatermesre nem fordítottak gondot.

Régebben a *szántást* imígy-amúgy végezték. Nem is volt meg hozzá a megfelelő eszközük. A tökéletlen, maguk által készített faekével nagyon sekélyen szántottak. Inkább túrták, semmint igazában szántották a földet. A boronálást régimódi boronával végezték. Ennek a fogait galagonyatüskék képezték. Az eképen művelt földet az u. n. varjúborsó megkúsztá, tetejébe nőtt s egész nagy kört átfogott, úgy, hogy az ilyen borsó indájának meghúzásával 20 ölnyi távolságban is meglehetett „ingatni” a gabona szárát. A sokféle gatz, vadóczot nem is soroljuk föl, mely a gabonában fölburjánzott. Táblaszámra nyúlt a vadócz.

1. Faeke. 2. Ekelő egy darab fából. 3. Az ekelő fogója. 4. Kettős bránna.

A föld műveléséhez használt eszközeik egyrésze már kielégítő. A régi faekék kikerültek a használatból, azonban a modernebb vasekéket még mindig nem merik használni, mert „az után nem lesz kényir”, vagyis kevés terem. Ez abban leli magyarázatát, hogy a földet még sekélyen művelik s ha mélyen járó vasekével szántanak, ez felszínre hozza a holttréteget s így első évben – természetesen – nem sikerülhet a termés. Különböztetve a gyakorlatilag jól bevált eszközöket szívesen beszerzi. A vagyonosabbak kisebb gazdasági gépeket, szecskavágót, konkolyrostát stb. is beszereznek. A drágább kerülőket közösen veszik meg.

A földet keskeny hőkbe-be, de nem bakbálban szántják. A régebbi 2-4 ekefogatás 10-12 ekefogatásra bővült. A szántás két végét 4-6 ekefogatással „befalazzák”.

A keskeny szántási módot valószínűleg a vendektől és horvátoktól vették át. Muraközöttől s a Vendségtől távolabb eső északi és keleti széleken már jóval szélesebb közökben, sőt egyes községekben – a keleti részekben – egészen széles közökben szántanak. A göcseji és hetési nép szántásmódja a átmenet a délszlávoknál szokásos bakhát s a magyar vidékeken divó szélesebb közű szántás között.

Hogy hajdan, 700-800 évvel ezelőtt is keskeny, 2-4 fogatos közökben szántottak s ezen vidéken a földet már művelték, ahhoz bizonyítékkal szolgálnak azon nyomok, melyek régi erdőkben, Nova s Szilvagy környékén találhatóak.

A szántást a vagyonosabbak lovakkal, a középgazdák ökrökkel végzik. Göcsejben a tehénnel való szántást a szegénység jeléül tekintik. Régebben a nemesek négy lóval vagy négy ökrrel szántottak. A 4 ló között az egyik hátulsó – balfelől – nyerges, a másik rudas; az első: a nyerges előli a gyöplős, a másik a kisfás volt. A nyergesen az öreg kocsis ült.

Tagosztály előtt tehenet általában nem szoktak igába fogni. Most pedig a tehén-fogatok száma több, mint kétszerannyi az ökörfogatnál, lévén igavouásra használt tehen 6451, ökör, tinó pedig 3282. Bivalyt csak 24-et használnak igavonásra.

Hetesben pedig alig fognak ökröt s tinót igára; mindössze 58-at, holott járomban 2017 tehenet használnak. Ez részben a szegényedés, részben az okos beosztás következménye. Bivalyt csak 2-t használnak igára, a mennyi a legutóbbi népszámláláskor e vidéken találtak. Ezek is valamelyik uradalomban vannak. A hetési s göcseji parasztember bivalyt egyáltalán nem tart.

A földművelés körében még mindig számos ősi szokásra találunk, melyeknek egy részét jónak látom e tárgyalás során megemlíteni. Másrészét a babonás s másnemű szokások csoportosításánál soroljuk föl.

Annak a szarvasmarhának, mely igában még nem volt, első befogáskor a hátát vánkossal lehúzzák s a vánkost a háztetőre dobják, hol addig hagyják, míg a befogott marha az udvarba vissza nem érkezik. A szarvasmarhát, lovat először a malomba való menetelhez fogták be, utána trágyahordásra, de csak lóggósnak vagyis számfölöttinek és csak azután szántattak velük. A tinó első befogásakor fehérrépi teszi be az igaszeget, hogy szelidebb legyen. (Pórsz.)

Tavaszzal, első szántáskor az eke csoroszláját és laposvasát fánkzsirral kenték meg. Ugyaníly alkalomkor a szántó az eke első fogalásánál egyszerre megáll s a fölhasított föld göröngyével az ökrök nyakát megkeni, hogy nyáron, kivált nagy dologidő alkalmával nyakuk föl ne törjön, föl ne dagadjon. Ebből az első hasítású földből egy szakasztóval haza visznek s azzal a ház minden részét, még a tetejét is megszóriják, hogy a csúnyaság a házban el ne szaporodjék.

A szántáskor talált vakonddal a lovat háromszor lehúzzák. (Hetes.) Búza alá újonnan élesztett ekevassal nem szabad szántani, azért már az úton fogatnak vele. Első szántáskor az eke kormányára kenyereti tesznek, ezt egy darabig az ekével vitetik, hogy Isten áldását nyerjék ki a termésre. (Csertam.)

A kalászosok alá régebben rendszeren kétszer szántottak, de volt olyan is, a ki csak egyszer hasította föl a földel s mindjárt vetelt bele. Most a kalászosok és pedig az ősziak alá (búza, rozs,) háromszor, a tavasziak alá (árpa, zab, bükköny) kétszer, néha háromszor szántanak. Olyan is akad, aki a rozs alá négyszer szánt. Ez esetben a harmadik szántást hármalásnak nevezik. A hármoszori szántásnál két szántás ősze, egy tavaszra esik.

Ha a föld tavaszra elég „borzas” marad, akkor egyszerűen rávetnek és beboronálják. Őszinél az első szántás taru- vagy paragszántás, a második keverés vagy forgatás, a harmadik a vetőre szántás. Az első szárlásl sekélyen, a másodikat mélyebben, a harmadikat ismét sekélyen végzik.

A telkek szántására s általában művelésére különös gondot fordítanak, mert hát azok „meghallak a kokas kukorikolását”, azaz közel, szem előtt terülnek el. A földet minden szántás után boronálják, (meghordozzák, borzilják,) nehogy az újabb szántásnál a föld hantos legyen. Néhol (pl. Pórszombat vidékén,) a szántás után csak 1-2 hét múlva hordozzák meg, midőn a föld megpuhul. A hordozásra némely helyütt, a hol keskenyebb közökben szántanak, még most is a kéttagú, régies boronát használják. Ez azért volt régebben gyakorlati, mert a szűk köznek egyik oldalán a borona egyik, a másik oldalán pedig a másik tagja járt, holott az egytagú borona csak a tetejét porhanyította.

A hengerezést kevés gazda gyakorolja, mert azt tartják, hogy azzal megtömik a földel.

A mennyire nem törődtek régebben a trágyával, annyira megbecsülik mosl, mert tudatára jöttek annak, hogy földjük termőképességét csak trágyázással tarthatják fenn s fokozhatják. El is követnek mindent, hogy minél több trágyára tehessenek szert. Némelyek főleg trágya kedvéért tartanak aránylag sok barmot s azokat bőségesen almozzák. Hamut, fakorhadékot, falevelet stb. fölhasználnak trágyaszaporításra.

A disznócsürhe reggeli kihajtása után a trágyát néhol még a jobbmódúak is összeszedik s a szemétdombra viszik. Nem egyszer látni pl. Pórszombaton s vidékén, a mint a gyermekek kis játszószekerükbe trágyát szednek össze s a trágyadombra viszik. Nem tartozik a ritkaság közé, hogy egyesek műtrágyát hozatnak s lóherésük javítására gipszet használnak.

Nemcsak a földjét, de a réjtjét is trágyázza már a nép, holott a közel-múltban erre sohasem gondolt. Egyes helyeken a cséplésnél maradt polyvát.

töreket öntik a rétre. A trágyázás a meredek partokon fekvő szántóföldeken nagy koczkázattal jár, mert a záposeső, mint már ezt említettük, a földdel együtt lehordja, vagy kilúgozza.

A *velőmagot* most már nagyon megválogatják. Elvetés előtt csávazzák. Vetés előtt való este kékköves, tejes, vagy szenteltvízzel, továbbá eczettel vagy trágyáiével vegyített vízben áztatják. Új, először mosott abroszból vetik, hogy a gabona üszökös ne legyen. Karácsonyi abroszból is vetik, de vetés előtt azt nem szabad mosás alá adni. Az abroszba 2 fillérest vagy kigyókövet tesznek, hogy a gabona ne legyen üszökös.

Régebben, mikor a gazda vetni kezdett, az Úrangyalát imádkozta. A hol a közök szűkek, a vetésnél a gabonát előre szórják maguk előtt. Szélesebb közöknél keresztben vetnek. Vetés alkalmával többféle babonás szokást gyakorolnak. Újholdkor nem vetnek, mert a vetemény sokat virágozik s keveset terem. A gabonát a gazda olyan nevű napon kezdi vetni, a milyenen újév után először a zúzmarát látta. A gazda a gabonavetést azon gatyában végzi, melyben újév után a fiastyúkot először meglátta stb. (A többit lásd a magvetésnél gyakorolt szokások leírásánál.

A göcseji nép a gabonanövények között „öregjuóságot”, búzát és gabonát termel legtöbbet. 40-50 évvel ezelőtt a gazdák azt tartották, hogy a búza Göcsej agyagos földjeiben, különösen a szegek vidékén meg se terem. Pedig az itt termelt búza a legaczélosabbak közé tartozik; versenyezik a bánátival. A Csonkahegyhát, Kustánszeg, Barabásszeg, Paizsszeg, Ormándlak stb. határában termelt búza métermázsáját a piacokon 30-40 fillérral drágábban fizetik, mint a más vidékét. Azért a búzatermelés e vidéken mindinkább nagyobb tért foglalt el.

Délibb részeken, a völgyek mellékén, a föld kövérsége folytán, a búzaszalma sokat ad, a szeme azonban apadt. A búzát megtrágyázott paragföldbe vagy olyan kapásnövények után vetik, a melyek paragtörésbe voltak ültetve s ültetés előtt megtrágyázva. De vetik a földet megtrágyázott lóher után is. Ez utóbbit tartják a legjobb búzának. Búzát legfőlebb kétszer vetnek egymásután, ugyanazon területen.

A búza után rendszeren *rozsot* vetnek. A rozstermelés a legnagyobb arányn. Kítűnően megterem. A rozs után árpát, zabot v. bükkönyt vetnek. Ez utóbbitól azt tartják, hogy javítja a földet.

Árpát keveset termelnek, mert házi használatra nem igényelik, az eladásnál pedig nem keresik. Különben sem diszlik az itteni agyagos, kötött talajban.

Zabot szintén keveset vetnek. A mi terem, azt a majorság és a növendékmарha részére (szecskának vágva meg szalmáját) használják el. *Kölest* Göcsejben egy-egy községben talán 3-4 gazda vet. Hetesben többet termelnek. Mert ott aratás után a földet valamivel még rendszeren bevetik. A kölest és árpát már a római foglalás idején termesztették Pannóniában, tehát e vidéken is. Sőt Dio Cassius, római író egyedül e kettőt említi a termések között. A köles magját lüküben tisztítják ki. Erről másutt volt szó. Előbb nagyobb arányban vetettek kölest, mert ételül használták. Most leginkább majorság számára, egyesek pedig zöld takarmányul vetik.

Hajdinát tarló után vetnek. Ennek a termesztése is alább szállott Göcsejben. Hetesben bőven vetik. A *lencsetermelést* csaknem egészen abban hagyták.

A gabonanövényeket régebben *aratták*. Most kaszálják. Aratás megkezdése előtt Csesztreg, Pórszombat vidékén az aratók, mielőtt munkába fognának, térdepelve imádkoznak, azután két gabonaszálat derekukra kötnek s ez mindaddig ott marad, míg maggától le nem esik. A földesurakat pedig gabonakalászköböl font koszorúval megkoszorúzzák. A marokszedők tiszte ez. Az illetőnek a derekát kötik át. Ennek fejében ajándékot kapnak. Aratás fejében minden tizedik kereszt az aratóké.

Ha kosztot kapnak, a tizenkettedik kereszt az övék. 17, 19 vagy 21 kévét raknak egy keresztbe. A robotvilágban egy keresztbe csak 10 kévét tettek, a dézsmálás kedvéért, a mikor minden 10-ik kéve a földesúré volt. A „régijóidőkben” az aratás befejezése is ünnepséggel járt. Az aratók egy, a többinél jóval kisebb kévét, a „Jézus kévéjét” kötötték s ezt gabonakalászok- vagy mezei virágokból font koszorúval átkötve, fölczifrázták s egyik arató a nyakába akasztva, mentek néha – az akkori legelterjedtebb hangszer – a duda hangjai mellett. E kévét a házigazda áldomással volt köteles kiváltani. A koszorút otthon az asztalra tették s arról ettek vacsorát. A kévét másnap a tyúkoknak dobták, hogy jobb tojók legyenek. (Valk.) Másutt a kepe tetejére tették s akkor vitték haza, a mikor a gabonát. Legelőször a Jézus kévéjét tették a szekérré.

Gabona hazahordáskor a tehetős gazdák egy-egy süldőt öltek az őket segítő gazdatársaik vendégelésére.

Kepelhordás Bakon.

Amit azonnal vagy legközelebb ki nem csépelhetnek, azt kazlakba, asztalokba rakják. A cséplés legnagyobb része – Göcsejben – télen történik, a mikor legkevesebb a dolog. A kicséplést kézciséppel végzik; Göcsejben 3-4 férfi, Hetesben 4-8 férfi, nőekkel.

A cséplés a következőképpen történik: először a gabonakévéket meg-

zsuppolják vagy „nagyozzák”, azaz sorba fektetik kétsorban, úgy, hogy kalászos végeik összeérjenek. Kétszer-háromszor végigcséplik; először az egyik, azután a kévét köteléküknél fogva kézzel megfordítva, ugyanannyiszor a másik felükön. Az így nagyozott kévét felrakják s újakat vesznek. Mídön 10-12 keresztig így kicséplték a szemet, a mi alattuk van, félretolják kupócza. Ezután a kévét eloldják, eltergetik s ezen is, valamint megfordítva, 2-3-szor végigcsépelnek. Ez az „eszuómázás”.

A fordítást cséplyel végzik. Ekkor a zsuppnak valót fölszedik, fölrázzák. A cséplők t. i. a kicséplelt szalmából kalászos részük felől megfogva, egy-egy csomót fejük fölött összeráznak s a rázás közben hullófélben levő részt a földre lecsapott csomóból lábukkal kihúzzák, a csomót „megeresztik” vagyis tövét a földre eresztéssel egyenletessé teszik s a szekér két rakonczája közé rakosgatják mindaddig, míg egy nagy „öregkiéve” vagyis zsuppkéve ki nem telik belőle. Azután összekötik. A szalma többi részét megtörik, hogy puha legyen s azután kazalba, asztagba rakják. A cséplők, ha fogadottak, a szem 10-12-ed részét kapják. E vidéken a gabonának lovakkal való kinyomatása teljesen ismeretlen. A jobb módúak újabban géppel csépltetnek.

A szalma kicséplése után a szemet körülsöprik a fölöző gereblyével; a

Cséplés Bakon.

nagyobb töreket lehúzzák, az apró töreket pedig törekrostával veszik ki. A töreket rendszeren a trágyadombra szórják. A szemet kétszer rostálják. A szemek szétválasztása most már leginkább szelelőrostával történik.

Régeinte fölszörták a magot. A fölszórás a következőképen ment s a hol még gyakorolják, – megy végbe. A gabonát a pajta egyik sarkába, a szellő mozgásával ellenkező irányban, garmadába lapátolják. A pajta külső részénél nagy ponyvái leteritnek, melynek előrészét $\frac{1}{2}$ méter magasságyira tuskókon

nyugvó rúdra vagy hosszú szekéroldalra húzzák. A lapáttal a szemet a magasabb rész, mint gát felé szórják és a magot időközönként fű- vagy nyirágseprővel „lefölközik”. A nehezebb, egészségesebb szem előre szóródik. Ezt a szórás befejeztével a silányabb szemtől elválasztják s fölmérik. A rosszát még egyszer megszórják. A mi ezután is, mint gyöngébb rész marad, az az ocsú.

Szalmakazalok az udvar végében.

A *kapásnövények* közül a *burgonyát* termelik a legnagyobb mértékben. Régebben a „recsekésTfeketë krumplit”, újabban az u. n. „pihekrumplit” ültetik. Ez utóbbi fehéres külsejű. A burgonya mivélése úgy történik, mint Dunántúl más, magyar vidékén. Külön álló gödrökbe, fészkekbe 2-3 krumplit dobnak s azt beföldelik. Ültetéskor a fészkekbe néhol trágyát is helyeznek. Kiszedés után a krumplit részben a kamrában, konyhában, a szegényebbek a szobában tartják. A későbbre szükséges részt elvermelik.

Kukoriczát Göcsejben aránylag keveset termelnek. Egyes helyeken csak épen a Hiréért. Nem alkalmas eléggé a talaj erre. A lapályosabb helyeken elég szépen megnő. Csertamelléken már kenyérliszt pótlására is igénybe veszik s többféle ételt főznek, sütnek belőle.

Hetesben jól diszlik a kukoricza s aránylag sokat ültetnek. A kukoriczát úgy ültetik, mint a krumplit. Egy-egy fészkekben 2-3 szálat engednek nőni. Már sorba is szokják vetni. Vetés után beboronálják. Egyszer kapálják s azután töltik. Itt említjük meg, hogy első kapáláskor a 13-14 éves fiút, munkábfogás előtt emlékül – régente – megcsapták. (Barabsz.)

A ki először kapál, az első kapavágás földből vegyen egy marékkal s dörzsölje meg a kezét, tenyerét s az nem fog munkától föltörni. (Szmfa.)

A szarat sarlóval metszik vagy kapával vágják le. A fejét kézzel vagy kézmozsolóval morzsolják. Hetesben, élőbbet a jól megszáritott kukoriczacsöveket kicsépelelték. A csöveket a „szürüre leöntöztik”, eleregették, azután a pajtát minden oldalról letakarták ponyvával, hogy a szem széjjel ne szó-

ródjék. Azután 6-7 egyén a csépléshez látott, mindig odább-odább csépelve. Azután a cséplők leültek s a tusán maradt szemeket kézzel lemorzsozták.

A kukoricaszemet a padlásra hordták. A csutát eladták. Egy zsák ily csutáért rendszeren 2-3 napszámot kaptak. Akkoriban ezt a kenyérben használták. A kukoricaszemeket s a tusát, ha télen a malomba nem mehettek őrleni, mozsárban törték lisztté, illetőleg apróra.

A kukoriczában elmaradhatatlan a *bab* és *tök* ültetése. A tök magját régebben kifőzték. E végből a magot először a lüküben megtörték s azután vasfazékban megfőzték és főzés közben a vizre bukkanó olajcsöppöket lekanalazták. A tökmagolajat a mécszekben használták. *Répát* tarló után vetnek. *Burgundi répát* keveset termesztenek. *Mákot* krumplibá, *napraforgót* a kukoricza- s krumpliföldek végébe, kertekbe. Ez utóbbit tisztán diszül vetik.

Kendert minden gazdaasszony termel. Rendszeren a közelbeli telekbe vetik. Háromszor szántanak alája. Azt tartják, hogy kétszeri szántás után még szulákos. A *virágokendert* kinőve s kétébe kötve haza viszik. 20 kévét kötnek

Kender vágás.

együvé. Ez egy „terhe”. Ezután számítják a termett mennyiséget. Szokják pl. mondani: „Nekem öt terhe kenderem vuót.”

Otthon a kévétet falhoz támasztva szárogatják meg. így 2-3 napon át hagyják künn s azután a tokába viszik áztatni. 5 napig ázik. Onnan kivesszik és fölállítva szárogatják. Megszáradás után „megvágják” a kender-vágón. Utána, midőn már megszárad, (mert a vágáskor még nem száraz,) megtilolják s némelyek mindjárt meg is gerebenezik. Végül a szöszet a padlásra viszik föl, a hol addig marad, míg rákerül a sor a fonásra.

A *magoskendert* kévébe állítva, kupóczba rakják s künnhagyják a mezőn, míg „megpállik”, (megpuhul,) azután terhébe kötve, otthon elterítik kévénkint, úgy, hogy a kéve tetejét és tövét jobban széjjelhúzzák. így áll egy napig, mely után kicsépelik s terhébe kötötteen áztatni viszik. 2 hétig áztatják. Áztatás után úgy járnak el, mint a virágoskendernél.

Kettős tiló.

Lent Hetesben s Göcsej nyugoti részén, továbbá Csertamelléken termelnek számbavehető mennyiségben. Kinövéskor kis kévébe kötik s terhébe hazavive, mindjárt nyersen, a vasfogúval v. „lëndérgaluval” valami ponyvára vagy köczölére lehúzzák. Azután azon elteregetik, hogy megszáradjon. Megszáradás után a rendes cséppel kicsépelik s kézibúzarostával, (mely ritkább a rozsróstánál,) kirostálják s a magot zacskóba teszik.

A lenzárat 3 napig szárogatják. Oly módon áztatják, mint a kendert. A tokából „küvetik” s otthon megszárogatva, sulyokkal megtörik. Utána mindjárt tilolják. A lennel vesződésesebb a bánás, mint a kenderrel, azért nem szeretik úgy termelni. Egyes községekben, Göcsej északi és keleti részén egyáltalán nem vetik.

Takarmány növény t a göcseji és hetési gazda még keveset termel. Legjobban kedvelt takarmánynövény a *luczerna*, melyet már régi idők óta vetetnek a telekföldön s a gyümölcsösben. Azután a *lőhert* szereti vetni. Lőhert a nép régebben egyáltalán nem termelt. Göcsejben a hatvanas években kezdtek vetni. Most már sok lőhert vetnek. Mióta e takarmánynövényt kultiválják, azóta – azt mondják – a föld is nagyon megjavult. Takarmányul vetik még a *zabosbükkönyt*, *csatornádét* és a *kölest*. Ez utóbbit ritkább esetben.

Kerti- s konyhai veteményeket nem termelnek annyifélet s oly mennyiségben, a mennyi kívánatos volna. *Salátát*, *czukorborsót*, *paradicsomot* keveset ültetnek. A fajta mindegyiknél hitvány. *Petrezselymét*, *sárgarépát*, *retket*, *köményt* csak annyit, a mennyi a háznál föltétlen szükséges. Torma szabadon nő a kert valamelyik sarkában vagy oldalán. A *labodát*, *karórépát*, *dinynyét* nem ismerik.

Legnagyobb mértékben a *káposztát* termelik, melyet folyóvizek partján, a rétek vagy földek végén ültetik. Minden gazdaasszony annyit termel, hogy késő tavaszig – besavanyítottan – bőven van. A palántamagot maguk termelik a kiskertben, a mosótókák partján avagy az erre készített góréban.

c) Szőlő- s gyümölcsstermelés.

A szőlőmivelést valószínűleg már a rómaiak kezdték e vidéken is, mint Pannónia más helyein. Eutropius latin történetíró szerint Probus római császár rövid uralkodása alatt (276-282) megengedte, hogy Pannoniában az itt elhelyezett római légiók vagyis a katonaság segítségével szőlőt ültethessenek. Teljesen valószínű, hogy a magyarság megtelepülésekor ezen a vidéken már szőlőtermelést talált s átvette.

A kertészet, gyümölcsészet, erdészet s állattenyésztés már a kelták korában nevezetes volt Pannoniában, a kik pedig a rómaiak előtt laktak itt.

A szőlőtermelés a dunántúli embernek mindenha kedves foglalkozása volt. Szerette a göcseji is, még pedig elzárt voltánál fogva talán jobban, mint a többi vidékbeliek. Osztzkodásoknál a reá eső szőlőrészt el nem adta volna inég akkor se, ha más községbe vetődött. Ha faluja határában nincs szőlő, a szomszédos vagy harmadik, negyedik szemszédbeli hegyen szerez magának. De szőlőjének kell lenni s van, ha szegény is.

A hegyremenés (mert itt a szőlő: hegy, az igazi hegy meg: part.) szenedélyük, akár van ott dolguk, akár nincs. A bor, a mulatozást hajlam ellenállhatatlanul hajtja őket. De más is: ürügy a munkakerülésre. Különösen régebben. A szőlősgazda, mint tréfásan szokták mondogatni az évből 24 napot elhenyélhetett és pedig egyet, az elsőt, a gyepücsinálásra, a másodikat a szentgyörgynapi hegyigyülésre, a harmadikat a gyepü megnézésére, negyediket az első gyepújárára, az ötödiket nyáron a kétszeri gyepü megnézésre, a hatodikat a gyepújárára, a hetediket a szőlőpásztor fogadására, a nyolczadikat a szüret előtti gyepünézésre, a kilencediket a harmadik gyepújárára, a tizediket a szüret meghatározására. E közben többféle gyülés, hivatalos összejövetel stb. volt, melyek összesen legalább 24 napot tettek ki.

Hetes vidékén, miután sikság, egyáltalán nincs szőlő ültetve. Annál több van Göcsejben.

Az 1715. évi összeírás szerint az úrbéres népnek e vidéken – 14 községei s Hetest nem számítva – 1375 kapásszőlője volt. Egy kapásszőlő 94 CU-öllel számítva, 129250 □-öl, a mi kataszt holdban 80. A jelenleg beültetett szőlő 3762, a parlagon levő 339 kataszt. hold e vidéken. A legtöbb a zalaegerszegi s novai járásba eső községekben van és pedig az elsőben 1724, a másodikban 1081 kat. hold.

A mint a nép állítja, némely helyen több területet foglalt el a szőlőhegy, mint a szántóföld. Ez onnan magyarázható, hogy a borhoz az itteni nép nagyon hozzászokott, abból sokat fogyasztott és abból pénzelt s pénzel ma is, noha a kereslet nagyon megcsappant. Néha annyi bor termett, hogy nem volt elég hordójuk az eltevésre. 1878-ban hordó hiányában 60-80 krajcárért adtak el egy-egy akó bort. Ugyanekkor az a mesebeli állapot volt, hogy sokan a pinczeüstök alá voltak kénytelenek a hordót helyezni; rá poharat tettek s ihatott abból akárki.

Szőlőt e vidéken csak hegyre telepítenek. A legmeredekebb hegyoldalt is beültetik.

, Az itteni szőlőhegyek, mint általában a Zalamegyeiek, valóságos árnyas, kellemes ligetek, a hol a szőlőterület kedves erdőfoltokkal, sűrűségekkel, gyümölcsösökkel és rétekkel, sőt szántóföldekkel is váltakozik. A laposabb s észak felé eső helyeket szántóul vagy rétül hagyják meg. A meneteles részeken gyümölcsösöket rendeznek és a szakadékokat s azok közvetlen környékét gazdasági fák: fenyő, tölgy és bükk, továbbá bokrok árnyalják. Tavasztól kezdve

Pákai hegyrészlet.

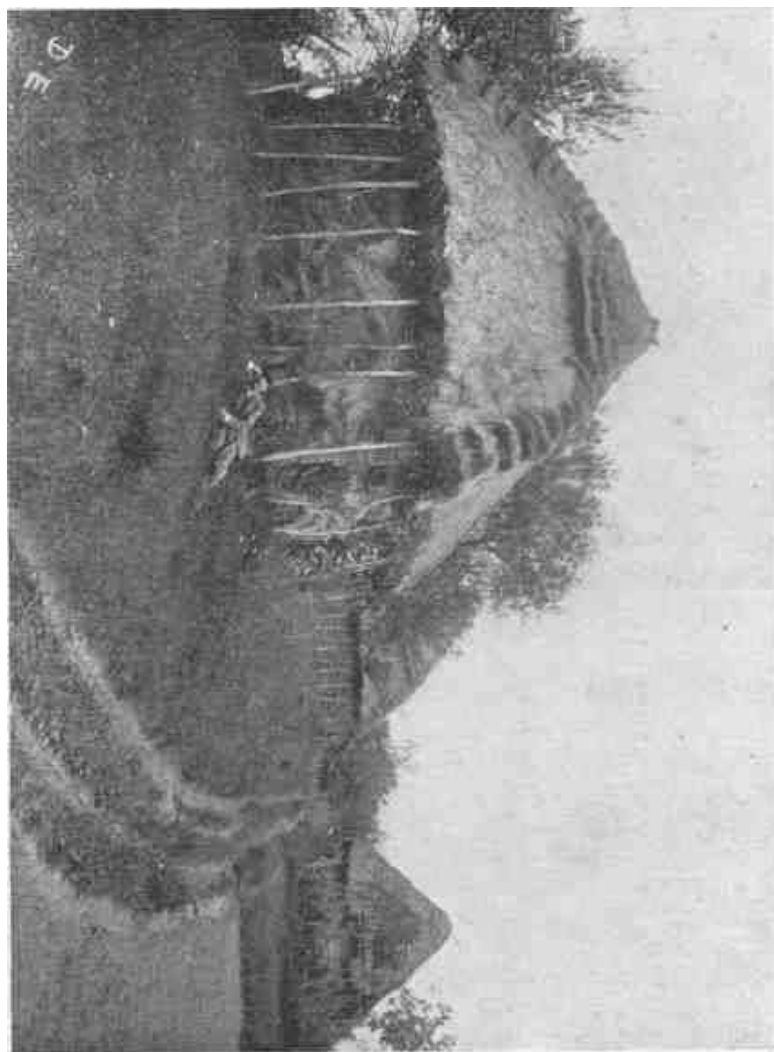
késő őszi igazi paradicsom a szőlőhegy, mely városi embernek a legkedvesebb nyaralást nyújthatná. A szőlőterület több helyen alig felét foglalja le a „hegynek”. Rendszeresen a meredekebb részeket ültetik be vele.

Szőlőt a hegynek bármely égtáj felé eső részén ültetnek. Az északra fekvő részeket azonban lehetőleg kerüljük. A szomszédos szőlőterületeket egymástól barázdák választják el. Bármily nagy egy-egy szőlőterület, közbül általában nem szoknak a határbarázdával párhuzamosan barázdát húzni vagyis a szőlőt több közre osztani. A két határt alkotó barázda által befogott területet *megyeköznek* nevezik. A köz 5-6 sor tökéből áll. A szőlő két végénél meghagyott kisebb-nagyobb területeket *szőlőfölnek* és *szőlőaljának* v. *fej-edjének*, e kettőt együtt tisztásnak nevezik.

Magát a szőlőterületet *szőlőderéknek* mondják, a szőlőföldet rendszeresen kasszalóul használják. Csak 1-2 nagy gyümölcsfát találunk itt és pedig rendszeresen gesztenye- vagy körtefát. Ha szőlőföld szekerrel hozzáférhető helyen van s különösen útra dől, ide építik a pinczét. A szőlőhegy gerinczén húzó utak mente tele van *pinczékkel*. Messziről nézve, a két oldalról egymásmellé sorakozó pinczét, mintha hosszan húzó falu állana előttünk. A pinczék

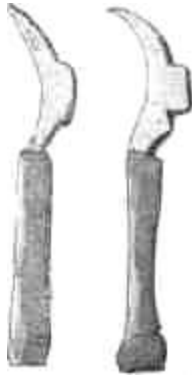
vagyis a szőlőhegyi hajlékok előtt levő szabad térést Nagylengyel vidékén „gyuotán-nak” mondják.

A szőlőhegyet gypűvel körítik, melyet a szőlőmetszéskor összegyűjtött venyegéből raknak mintegy méternyi magasságra. Minden tavasszal meg-

Párhuzamos a komócszentgyörgyi hegyen.

újítják vagyis egy-egy réteget fölibe raknak. A szőlővesszőkből eddig csak azt a részt használhatta föl a gazda más célra, a mely a gypű s a gödrös hegybeli utak kijavítása után megmaradt.

Metsző kések.

A szőlőt sűrűen ültetik s mintegy 3 dm. magasságú tőkén nevelik. Télen nem földik el földdel. Bajos is volna, mivel magas. A szőlőben első munka a *metszés*, melyet már böjtből kezdenek. Egy tőkén néha 4-5 *csapot* (vesszőt) engednek. (Ha csak egyet hagynak, azt „*egyezisnek*”-nek mondják.) Egy csapon rendszeren 2-3 szemet hagynak. A szőlőt háromszor kapálják és pedig: *paragára*, *keverisre* és *harmadszori kapálásra*. Egyesek, újabban, ősszel is kapálják a szőlőt. Ez a *negyedik kapálás*. E .közben minden kapálás után permetezik a szőlőt. Ehez csak újabb időben, nagyon nehezen s későn fogtak.

Göcsej északi részein régebben egyszer, legfőleg kétszer kapálták meg a szőlőt. Az egyszeri kapálás után a benne nőtt fűvet sarlózták a tehének részére. Hogy a területet minél jobban kihasználják, bükkönyt is vetettek bele. A második kapálás után következik a *kötés*, mely megátatott s össze-csavart szalmakötéllel, újabban némelyiknél hársfa-háncscsal történik. 2-3 helyen kötik át a hajtásokat. A meredek lejtőjű szőlőterületen 2-3 helyütt u. n. *gáterokat* (árkokat) ásnak keresztbe, hogy nagy esőzések alkalmával a vizet fölfogják, a föld lehordását megakadályozzák.

Régebben más szőlő nem igen volt, mint a bőtermő *tótszőlő*, *fehérszőlő*, *kadarka*, *vörös-* v. *rózsaszőlő*, *fehér-* és *feketeratok-* (rag) *szőlő*, *birka-* v. *bárány farkú szőlő*, *csiri-csári* v. *czigányszőlő*, *hárslevelű-* (lipavina-) *vérszőlő*, *ifarkú-*, *csinyaházi-*, *tök-*, *kecskecsöcsü-* és *mucskutaszőlő*. Ez utóbbi háromból egy-egy szőlősgazdának rendszeren csak 8--10 tőkével van. Most ezek mellett meghonosult már a *bajorherczeg-*, *keresztes-*, *sárfekete* és *mézesfekete-* szőlő.

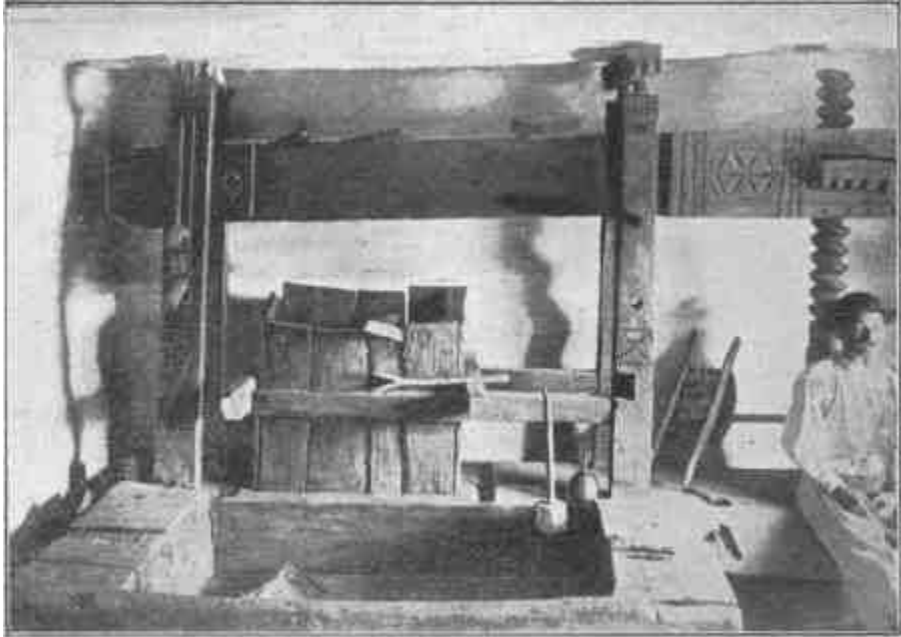
A finomabb fajta szőlők is kezdenek lassankint meghonosulni, mint: *burgundi*, *rizling*, *oportó* stb. A házak homlokzatához nagyon szeretik az *Izabellát* ültetni, mely rohamosan tért foglalt.

A göcseji nép a szőlőt, a legújabb időkig, az évszázados gyakorlat által megcsontosodott régies móddal művelte s nagyon lassan tud áttérni a helyesebb munkálásra s a jobb fajok meghonosítására. Most a szőlők pusztulása készíteti a gondosabb, habár még nem elég okszerű munkára. A szőlőt már rendszeren trágyázza s mint – érintettük már – négyyszer is kapálja.

A *szüretet* hajdanta rendszeren Terézia napján kezdték. Megkezdése bizonyos ünnepies érzést keltett az emberekben. Ennek kifejezőjéül lődözgöttek. Általában vígan folyt a szüreti munka. A tehetősebb gazdák ilyenkor egy-egy tinót vágattak le. A szőlőszedés ideje alatt rikogattak. Egy-kettő hujintotta, a közelben levő szőlőszedők viszhangoztatták s tovább adták. Egy-egy ily rikkantás az egész szőlőhegyen ismétlődött s végigvonult.

A szedés befejezésekor néhol a szőlővesszőket lemetszették s mindegyik szőlő tövére egy szem szőlőt tettek, hogy a következő évben jótermő legyen.

A szőlőt sajtárokba szedik s ezekben és puttonokban hordják a *pörisbe*. A kisajtolást régebben zsákban is végezték. A mint a szőlőt zsákba öntötték, a benne álló egyén azonnal kitiporta. A tiprást rendszeren a *pörismelenczében* végezték. De, mielőtt a kisajtolást ismertetném, áttérek a pincze, illetőleg pöris ismertetésére.

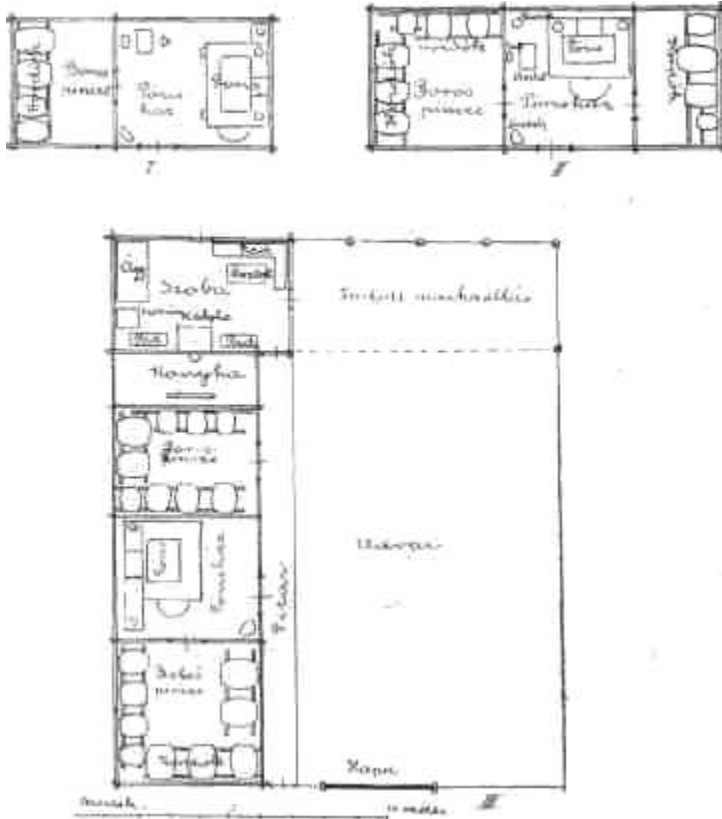
Pöris egy bakihegyi pinczében.

A göcseji szőlőhegyekben a *pinczét*, mint már említettük, a szőlő aljában vagy föliben építik. A pinczék hasonlítanak a házakhoz s építésük olyan, mint a házaké. Anyaguk csaknem kizárólag fa. Falazatuk széles, vastag, tölgy- v. bükkfaboronákból van összeróva. Födélzetük szalmával fődött. Legegyszerűbb az egy derékből álló pincze, melynek egyik felén a pöris, a másik felén pedig a tulajdonképeni pincze van.

Ennek tovább fejlődései a két, három és több derékből álló pincze-épületek. A két derékből álló pinczék egy pörisházra s pinczére, a három derékből állók pedig egy pörisház s két pinczére vagy egy szoba s egy borospinczére oszlanak.

A barabásszegi Bán-család majosfai pinczéje, mely közel 100 éves, t derékből áll és pedig a pörisház, mellette két oldalról a pincze (egyik a besü-pincze) s a szoba. A derékszögű elhajlásnál kezdődik a marhaálló pajta, mely az udvar felől szárfákon nyugszik s nyitott. A négyszög másik két oldalából 2 méter magas borona- (rakás-) kerítés, melynek tetejére deszka van szegezve s erre $\frac{1}{4}$ méter magasan, keresztbe szőlővenyige rakva. A külső bejárat a közepén levő pörisházba vezet, innen balról és jobbról ajtók nyílnak a boros pinczékbe.

A pinczék túlnyomó része egyvégebe épített, de vannak kukorított alakban is. Ez esetben a pörisház a sarokra esik, a szoba és egy vagy két borospincze pedig a derékszögű épület két oldalára.

Borospinczék alaprajzai.

I. 2 derékkal bíró pincze. II. A derékkal bíró pincze (Pákáról). III. Több derékkal bíró pincze. (Majosfai hegyből.)

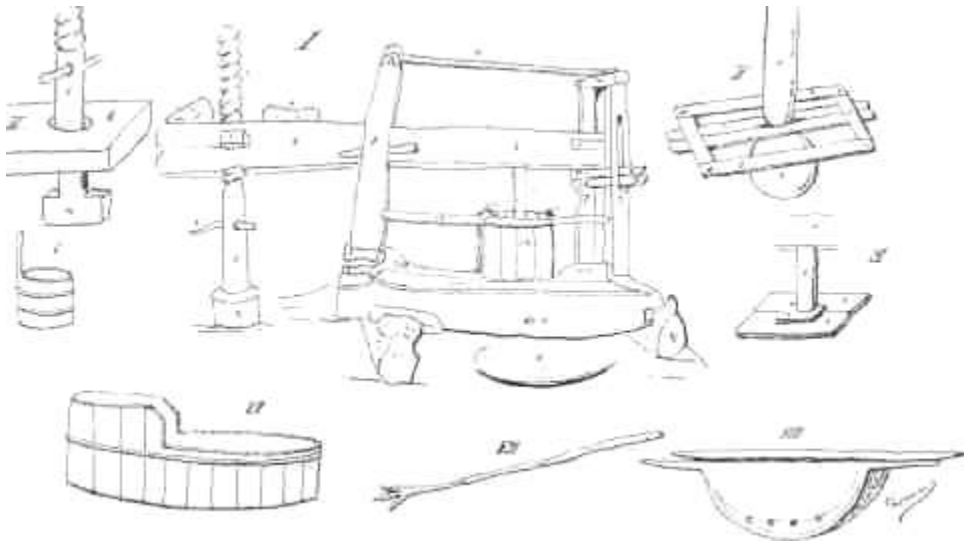
A pörisháznak $\frac{1}{8}$ -át, felét a pöris foglalja el. Kétféle pöris van: a *húzós* és a *csatos*. (Satuios v. bábányos pöris.) A kettő között a különbség csak az *orsónál* van. Ez t. i. a húzós pörisnél szabadon lógg s csak az u. n. *nezsnek*, illetőleg az arra helyezett súly húzza le; a csatos pörésnél pedig a *bábán* hosszabban nyúlik ki s a rajta vágott lyukon húzódik keresztül az orsó. Az orsó végén van a négyzetű *sató*, mely ha az orsót felsrófolják, a bábán lyukjában megakad s nem engedi az orsót magasabbra emelkedni.

A többi részei a kétfajta pörésnek teljesen megegyeznek. A húzóspörisen alul vezsnek van. Ez négyzetűen összeállított deszka, melyet közepén, hol az orsó keresztül megy, kettős deszka oszt ketté. Az orsófa gömbölyű *solompban* végződik.

A leszedett szőlőt a pörismelenczibe hordják, hol egy ember azt állandóan liporja és sulyokkal, lapáttal veri. A kigázolt szőlőt a *garatba* teszik. Ez a

pörismelencze belső, széles oldalába, a bábánba ereszkedik, négyszögalakban. Oldalai vastag deszkák, melyeket a 2-2 átellenes, a *pörésszárftól* húzódo hosszú *garattartója* vagy *kaloda* s ezeken keresztbe futó két rövidebb *garatköt és fa* tartózza.

Midőn a garatot szőlővel megrakják, belül vízszintesen nyomódeszkákat helyeznek rá, melyre keresztben egy vastag deszkát tesznek. E deszkára ereszkedik a *pap*. Midőn a garatba rakott szőlőt, sajtolják, az orsót, a benne levő *pöréshajtórúddal* vagy *hajtófával* csavarják, mi által a nagysúlyú *főfa* lejjebb ereszkedve, a papra, ez meg az alatta levő deszkákra erős nyomást gyakorol. A must a deszkák között levő réseken szivárog ki s lefolyva a garat aljára, onnan két-három bevágáson át a garaton kívülről 3-4 ujjnyi távolságban futó csatornába folyik.

Prések. (Pörisek.)

1. *Csatospöris*. 1. *Főfa*, 2. *Orsii*. 3. *Orsutörzsök*, 4. *Pörishajturud*. (Hajtufa.)
5. *Vezsnek*. (Orsurtartu.) 6. *Kő* (nehezék). 7. *Szárfa*. 8. *Foglalulész*. 9. *Rendűfák*.
10. *Szárfa-kötés*. 11. *Pap*. 11/a. *Garatkötisfa*. 12. *Garat*. 13. *Garattartufa*.
13/a. *Bábán*. 14. *Pörismelencze*. 15. *Pörisfoglaló tap* (törzsök). 16. *Kádgödör*.
17. *musfolyató lyuk*. -II. *Lóguspöris*. 1. *Orsii*. 2. *Vezsnek*. 3. *Solomp*. -
III. *Satulospöris*. a) *Satu*. b) *Bábán*, c) *Orsu*. - IV. 1. *Főfa*. 2. *Pap*. 3. *Szőlődeszka*.
4. *Deszkák*. - V. *Káforka*. - VI. *Bollir* (borvályu). - VII. *Maszitufa*.

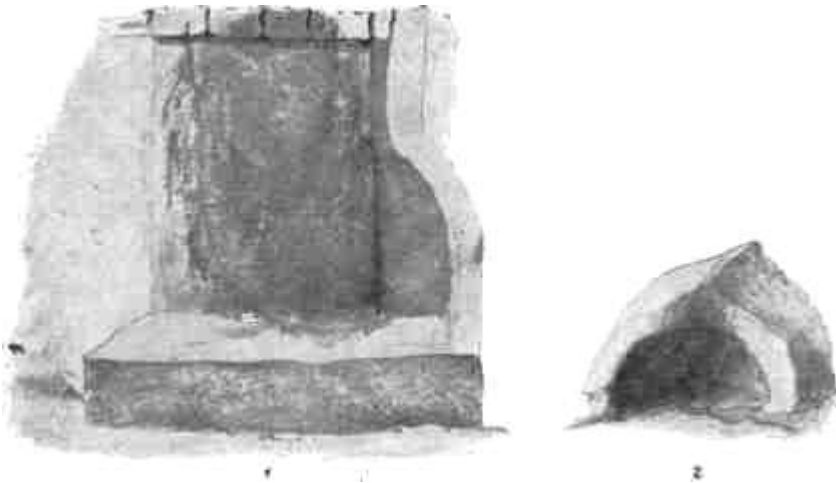
VIII. Musfolatu kosár.

Innen vagy a *melenczébe* vagy a bábán vezető csatornán közvetlen a pörés alá helyezett *kádba* vagy *sajtokába* csurog. Itt megemlítjük a pörés többi részeit is, mint: a *tuskót* v. *torzsokat*, melyben az orsó forog, a *vezsneket*, mely a főfába van ékelve. Hogy a főfa könnyebben ereszkedjék lefelé, az orsó körül nehéz köveket raknak rá. A főfa alá a szárfaknál „*rendűfákat*”, a szükséghez képest 3-4-et helyeznek, hogy a főfát a megfelelő magasságban tartsák.

A szárfákat fölül az u. n. *szárfakötés* köti össze, a két-két átellenes szárfát pedig a *foglalólécz*. A pörés melenczéje a *pörésfoglalófákon* vagy *törzsökön* nyugszik. A szárfákon és a főfa egyrészén a Göcsejben szokásos hatszögekkel s egyes vonalhan futó kivéséseket találunk.

Van ezenkívül az egyszerű *lógópörés*, mely kisebbfajta s egyszerű. Megvan a *pallója*, a melencze helyett a garatja; de nem orsóval s főfával szorítják a garatban levő szőlőt vagy gyümölcsöt, hanem az u. n. *szalujával* vagy *csaplatóval*. Ennek alsó végét élőfa tövéhez szorítják vagy néhol a fába vágják, 1 méternyire a garat fölött futtatják. Két ágban végződő másik végére követ, tuskót helyeznek. Ha ezek nem elég nehezek, kötelet lánczot kötnek rá s annak végére szintén nehezéket kötnek. E csaptató, az alája támasztott pappal állandóan nyomást gyakorolván a garatban levő gyümölcsre, azt lassankint kisajtolja. Különösen az alma és körte kisajtolására használják. Ily pörist a háznál is állítanak.

A szőlősajtolásnál szükséges és használt egyéb eszközök: a *moszittófa*. 6-8 dm. hosszú, háromágú fa. Ezzel masszitják meg a sajtárban, a garatban a szőlőt. A *mustfolatókosár*. A kád fölé teszik, midőn a must folyik, hogy a szőlőszemet fölfogja! Félköralakú, négy fogóval. Alul fűzfavesszőből van fonva. A *káforka*, kis, sajtáralakú edény, egy hosszú füllel. Ezzel me-regetik ki a kádból a mustot a hordókba. A must első megkóstolásakor a telemerített poharat a pincze üstökén kívül vive, ezt mondják: „Uram, Jézus, segill meg!” Ezután a mustnak, mint hiszik, nem árt meg a nap. (Pórsz.)

Pincze tűzhelyek.

A pörésházban a pörésen kívül egy-egy *kisszék*, néhol ha szoba nincs a pinczeépületben, *asztal*, *lócza* és *hegyi-* vagy *pinczetűzhely*. A tűzhely, mint rajzaink mutatják, érdekes építmények. Az egyik boglyaalak. Elöl, a szájnál rakják meg a tüzet. A másíknak 1.3 dm. hosszú, négyszögletű tüzelője van.

Egyik vége a sarokban végződik, a másik végében kiálló fal határolja. Fölül téglából oly szélesen, mint a mily a széles a tűzhely, *füstfogó* van, hogy a szikrákat fölfogja. A tüzet a tűzhely vízszintes oldalán rakják meg. A hol a tűzhely fölött füstfölfogó nincs, ott a tűzhely fölött eső sarokban, a fal végződésénél külön háromszögletű sátoros padlást készítenek, hogy a füst egyenesen ne érje a tetőt. Mert a pörésháznak nincs padlása.

A pörésház egyik vagy mindkét oldaláról boros- v. belsőpinczék vannak. Rendesen mind a kettőbe a pörésházból lehet jutni. Néhol az egyik pinczének kívülről külön bejárata van. A hol pedig derékszög alakban épüli a pincze, ott többnyire minden derékhoz külön ajtó vezet.

A borospinczékben a hordókat köröskörül a fal körül helyezik el, a fallal párhuzamosan futó gántárfákon. E gántárfák négyszögletű gerendák. Néhol a pinczeépület végében kis *fészert* hagynak. A tetőt a fal végződésén túl 1-2 méternél külebb eresztik s az alatta levő helyet nevezik fészernak. Ebben szénát, szalmát s fát tartanak.

Újabban minden tehetősebb gazda azon van, hogy pinczénél szoba legyen. Ezt nagyjában úgy rendezik be, mint az otthoni lakást. Van benn kályha is. Az egyik világosabb sarokban asztal, körülöl le lóczák, egy ágy.

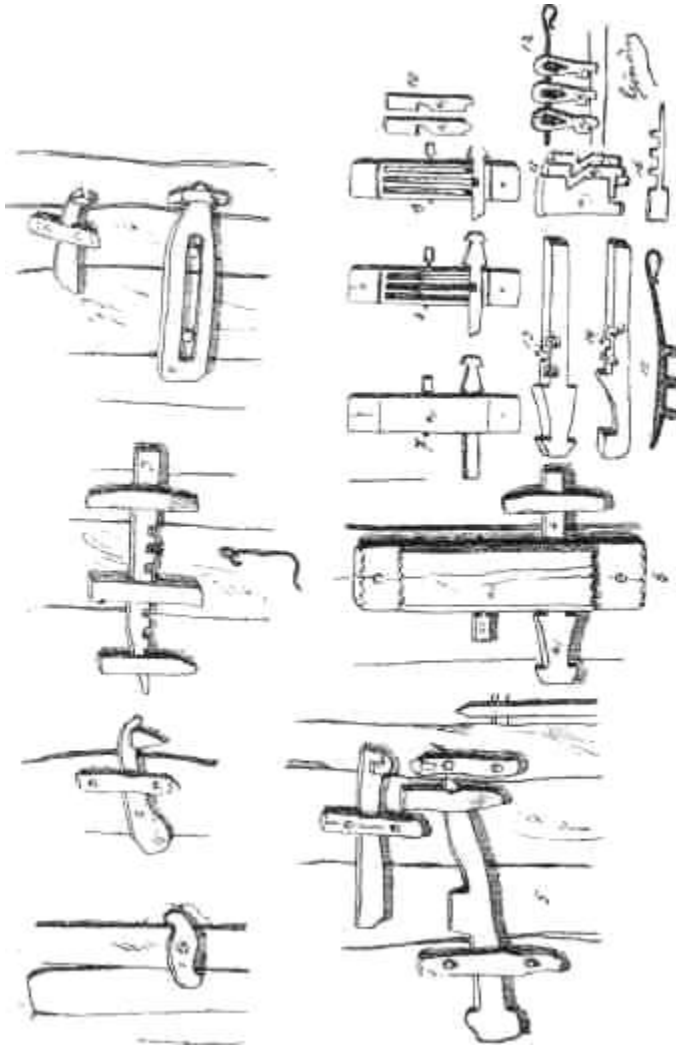
A pinczederekak elhelyezése többé-kevésbé a lakóházakét követte. Csak kerített pinczét nem építettek. A pinczénél ablak csak a szobában van, a pörésházban és a borospinczékben csak egy-egy kerek lyuk. A régibb pnczék boronafái a maguk természetes színében hagyták. Az újabban építettek besározzák s bemeszelik. Az ajtók erős, vastag tölgyfából valók, rendesen 2-3 deszkából összeillesztve, melyeket alul és fölül a vízszintesen futó hevederekre sűrűn vastag faszegekkel erősítenek.

A régi ajtókon *kölkeszárúkat* alkalmaztak, a mi jóval biztosabb volt, mint a mostani, tolvajkulcsal könnyen kinyitható egyszerű vaszár. A kölkeszárát a pinczeajtó szárfája mellett belül egy másik négyszögletű oszlopfába, az u. n. *tomfába* helyezik. Ez a pincze padlásáig emelkedik, melyet a gerenda alatt ékkel erősítenek meg. Az ék vége az egyik gerendához támaszkodik, hogy a pinczetörök (tolvajok) a tomfát, melyre a zár van helyezve, ki ne feszíthessék.

A kölkeszár mintegy 4 dm. hosszú. Részei: a *főfa*, az abban elhelyezett kölkek, (rendesen 3,) a *kölökváluk* s ezeknek a *födődeszkájuk*, a *zavár* és a *kulcs*, mely néhol vasból való. A főfát belől függélyesen a tomfára vagy ajtószárfára szegezik. A kölkek, számukhoz képest, megfelelő számú foggal („tollal”) bíró kulcsal fölemeltetvén a zavarból, az ajtó szabadon kinyitható. A kölkek különböző alakúak. Némelyek fölül lyukasak s oda illeszkedvén be a kulcs fogai, így emeltetnek föl; mások meg középen vannak e célból erősen bevágva. Némelyek fölül karimásak, hogy lejebb ne essenek, mint a hogy kell. A zavarban három bevágásba ereszkednek le a függélyesen álló kölkek. Midőn azt a kulcs fölemeli, a kölkek föltolatván, a tolvászár (zavár) kihúzható.

A pincze födele olyan szerkezetű, mint a lakóházé. A legtöbb teljes sátoros födél. A pörésházban, a mint már említettük, ritka esetben van padlás, mert a pörés működését ez akadályozná. Innen belátni a pincze másik két

derekának a padlását is, mert nem kerítik vagy zárják el. A pincze padlására rakják a hegyiszenát. A pincze üstökének alját mindenféleképpen körülömik, hogy télen a bor ne fagyjon meg benne, nyáron pedig hűvös legyen. Van ott széna, szalma, zsúpp, padlódeszka, gántárfa, szőlőtöke, venyige, tüzelőfa stb. S hogy ezek – miután a keskeny üstökben az ereszig is rakják – le ne hulljanak, körskörül karókat szúrnak le.

Pinczézárak.

1. Fűrész, 2. Faszár, 3—4. Töltő, 5. Kőhinc és töltős zár, 6. Pinczézár, a) főfü, b) závar, c) kules, 7. A 6. sz. pinczézár belső oldala, mely felül az ajtóru szegszik, a) a földülap, 8. A földülap levételével az a) b) c) kölkök a závarba eresztve vagyis bezárva, 9. A kölkök a kules által fölből emelve, vagyis a zár kinyitva, 10. a) b) kölkök, 11. a) b) c) másfajta kölkök, 12. a) b) c) kerekfejű kölkök, 13—14. Zárórok, a) b) c) kivájt mélyedések, melyekbe a kölkök végei beleereszkednek, 15. Vaskulcs, 16. Fakulcs.

A hegyre az u. n. *szőlő pásztorok* ügyelnek nyáron és őszen át. Szegény emberek vállalkoznak erre a foglalkozásra. Fizetésük a régi rendszer szerint minden megyeköz után (akár 5 holdat, akár $\frac{1}{2}$ holdat foglal az magában,) két liter must. Mustot a lelkész, tanító s itt-ott a templom kap még. A „mesternek” kántori teendőik fejében jár 1-2 liter, megyeközönkint. A papnak is ugyanannyi (ha a hitközség nem biztosított neki szőlőterületet) vagy néhol az illető szőlősgazdák tetszésére van bizva. A mustot pinczéről-pinczére menve szokják „öggyükolédányi”.

Legjobb bornak – Göcsej északi részén – a *pergyászlóhegyi* bort tartják. Ezzel vetekedik a Kőkényesmindszent határában levő *kőhegyi*. Jó bor terem a *balászfai* hegyen is, továbbá a *zalatárnoki* és *tófeji* hegyen s déli részen a *pákai* hegyeken.

Göcsejben is vannak – természetesen – hitvány borok, a minék főleg a szőlőfaj silánysága az oka. A rossz borokat korkoványi bornak nevezik, a borvevő stájerek és hienczek „Es ist gar kein Wein” megjegyzésének tréfás ferdítéseként.

A hegynek régebben egész külön világa volt. A községétől elválasztott külön hatóság igazgatta ügyeit az arra készített szabályzat szerint. A fő a *hegymester* volt, (ez most hegybíró,) azután 6-12 esküdt. Ha több községnek volt egy hegykerülete, mindegyik községből legalább egy-egy esküdt. 6 évre választották őket. (Most háromra.) Szőlőpásztort 3 évre alkalmazták.

A hegység előjáróságától föltétlen böcsületességet követeltek. Ha közülük némelyik kötelességét pontosan nem teljesítette, megbüntették; ha nem volt eléggé megbízható, többé nem választották meg. A hegyi előjárók az u. n. „hegyterminusokkor” összejöttek gyűlésezni. Ilyen évente háromszor volt: szentgyörgynapján, midőn időnkint az előjáróság választása is volt s gyepűt jártak; ősszel szüret után, mikor a „bemondás volt”, melyen a följelentéseket (lopást stb.) tárgyalták. A terminuskor a birságokat fizették be a büntetettek.

A gyűlések az u. n. *hegysigháznál* tartattak. E ház a szőlőhegy közepe táján volt. A hegybirtokosság tulajdonát képezte. Kalodával is el volt látva. Minden hegygyűlés után trakta, eszem-iszom volt, melyhez az ételt a hegymester, a bort az esküdtek szolgáltatták, „böcsületbü”, azaz ingyen. E mulatságon „darabosan” az asszonyok szintén résztvettek, kik mint özvegyek szőlőbirtokosok voltak. Minden új szőlőbirtokosnak meg kellett esküdnie, hogy a hegyi-árticulust megtartja s a kihágásokat följelenti. Ezt „beesküdisnek” nevezték.

Zala megyében Mária Terézia királynő idejében adta ki a megyei hatóság a 32 pontból álló articulust. Ez volt az irányadó a jobbágyság fölszabaddításáig, sőt a benne foglalt rendelkezések megszokása folytán egyrészében az 1894. évi mezőgazdasági törvény megalkotásáig.

Az első árticulus a következőképen szól: „Minthogy minden jó rendtartásnak a feje és Eundamentuma az Isteni félelem és tisztesség, kihez képest szükség, hogy magokat mindnyájan a hegybeliek ahoz alkalmaztassák hegymestereket, birákat, esküttet, jámbor, istenfelő embereket válasszanak, hogy azoknak vigyázásokkal mind az isteni félelem és tisztelet, mind a szőlőhegy kár nélkül megtartasson és ugyan az irt hegymester, birák és esküttek választására mindnyájan a' szőlős gazdák Szt. György nap tájban bizonyos napra öszve gyűlvén, hegymestert és esküiteket válasszanak, melly választáson, ha a földes uraság tiszte közöttük nem lészen minek előtte a választott fél esküttesék a' földes Uraságnak Confirmatióra be jelentsék, és ha valaki a' hegybeli birtokosságtul választatván a' hivatalt helyes ok nélkül fel nem akarná venni, négy forintra büntetődjék, melynek a háрма az Uraságé egy forintja

pedig a' hegységé léssen, hites Nótáriust is jó értelmes embert fogadjanak, és tartsanak, és a mennyire lehet szőlő pásztorok egész esztendőre fogadtassanak fel, kiknek kötelességük legyen nem tsak nyári időben a' szőlőkre, hanem egész éven át a hajlékokra is vigyázni, hogy tolvajok, és egyéb gonosz emberek által a' szőlős gazdáknak kára ne következzen, úgy szinte kóborlókat, tolvajokat megfogni a' hegybeli előljáróknak, úgy hozván a' dolog érdeme magával az Uraság hatalma alá asszignálni.”

Hegymester 1, biru 1, esküdt 3, hegyhajdu 2 szokott lenni. Szőlő pásztor, a hegy nagyságához képest, 2-3.

„Biráknak és esküiteknek első gondjuk legyen, hogy a gyepüket megjárják.” Minden évben kétszer volt *hegy járás*. Az elsön rendszeren figyelmeztették a gazdát, hogy a gyepüt záros határidő alatt javítsa ki. Különösen a gyepün mutatkozó „röpszt”, (szakadást) kellett gyorsan elkészíteni, mert azon a marha könnyen bejárhatott a hegybe. Ha elmulasztotta, 4 forintra vagy 12 pálczaütésre büntették. A büntetéspénzekből 2 rész urasági, egy rész pedig a „hegységé” lett. Később csak a másodszori gyepújárásnál talált hiányokért büntették a gazdát.

A szőlőhegybeli utak Jókaiban tartására, a kapuk állandó betevésére ügyelni szintén az ő gondjuk volt. Ők igazították el az ügyes-bajos dolgokat a szőlők mesgyéjének, gyepük helyének meghatározásánál egyeseknek a hegyben elkövetett vétségénél stb. Tudtuk nélkül „alattomban” szőlőt vásárolni, eladni nem szabadott. Erről különben a földesuraságnak, „vér szerént való atyafiaknak” tudniok kellett, mert ezeknek a vételnél elsőbbségük volt.

A szőlőhegyben káromkodni, vásár- és ünnepnapokon dolgozni, mise előtt gyümölcsöt szedni, rázni, bort vinni stb., egymást szidalmazni, gyalázni, megverni, egymás szőlőjében keresztüljárni, mások gyümölcsösében bitangolást tenni nem szabadott. Az ellene vétőket 4 forintra vagy 12 pálczaütésre ítélték. A mustnak vízzel való vegyítése is büntetéssel járt. A ki szőlőjét pusztán vagy gondatlanságban hagyta, egy évig az azt elveszítette. A meghatározott napibérből többet fizetni a munkásnak s őt más gazdától elcsalni tilos volt. Érdekes a hegyi árticulus végső pontja, mely így szól: „Végezetre, noha ismét több izben felséges Asszonyunknak kegyelmes rendeléséhez képest szokott Currens által mindnyájunknak értékre adatott, hogy minden munkást tartó gazda az étel és bor-ital adásban mértékletességet tartson, föttet nem többször napjában kétszernél, akkor is tsak kétfélét, de nem bélesekét, 's a féle kényes süteményeket, bort pedig napjában nem többet egy itzénél, egy munkássának adjon, mely közönséges jónak előmozdítására szolgáló rendeltést mivel szőlő munkáltatásnak idején leginkább szokták a' gazdák által hágni, úgy, hogy némellyek szőlő munkának se tartsák, ha tsak meg nem részegedhetnek, kivált midőn a' bornak bővtermése vagyon, honnét egyéb gonoszságok, és veszedelmes következéseken kívül az is történik, hogy részeg elmével, és tétovázó kézzel nem hasznot, hanem kárt a' szőlő tők körül okoznak a' munkások . . .”

A hegyi árticulust minden hegygyűlésen fölolvasták. Hogy ezen hegyi árticulusban foglaltakat a legkomolyabban vették még a múlt század első

felében is, tanúsítja a többek közt egy ily szőlőkönyvecske, 1882-ből. Ennek a címe: „1832-ik Esztendőben Gáni Hegyben történt hibákrul Szőlő Könyvecske Ferecskó János Hegymesterségében.” A benne foglalt följelentésekből néhány szemelvény: Gombos Gazdajo felesége a Szőlő Pásztorokat megkáromolta, midőn az uraság részére cseresnyét szettek.” „Magyaródi Tóth József Miklós Ferenczné fiát, ujjhold vasárnap Cseresnye Szedni küldötte és uttya alba rossz. Ismét rossz volt.” „Kiss gazda Gyuráné a kaput nyitva hagyta Ederics felől.” Ítéletek: Tó fei Pais László Bundás Ferkó Pinczefájából egy darabot elvitt, büntetés 4 frt. Lakosi Baksa Islván Ferecskó Jánosnak kapálván az ujj hegy eránt ugyan Ferecskó Jánost Szernyü káromlással illet le és kapával vagdalózni akart, holott semmi kár nem volt 6 frt büntetés.

A büntetésből befolyt pénzeket a közös, hegyi pénztárba fizetlek. E pénzből misét tartattak, ősszel és tavasszal, hogy Isten a hegyet a jégverés ellen óvja meg. Más részét a pénznek elmulatták s e mulatságban nem ritkán a megbüntetett egyén is részt vett. A jégverés ellen csaknem minden községnek van egy fogadott ünnepe. Mindegyik szőlőhegyben van egy-két kőkereszt, jelezve azt, hogy a szőlőhegy területét Isten oltalmába ajánlják.

Gyümölcs e vidéken nagyon sok terem. Régebben még több voll. A vad gyümölcsfák, körte-, alma-, cseresnye- s gesztenyefák szinte erdőt alkottak. Különösen az előbbi kettőből volt sok. De szelid gyümölcsben is bővelkedett. A telket általában a ház körül fekvő területeiket, a szőlőhegyek alját, sőt a szőlőterületeket is (ezeket főleg őszibarackkal) most is gyümölcsfákkal ültetik be és pedig az egyenletesebb, sík helyeket főleg alma-, körte- s diófákkal, a meredek helyeket hosszúszilvafákkal. Ez utóbbiak gyökereikből nagyon elszaporodnak.

Egyes községekben a kert aljai minden háznál végig csupa szilvafa s mintegy koszorúként övezi a falu egyik felét. Némelyik gazda jó terméskor 40 akó szilvát is kap. A szeged vidékén a mezőkön, szántóföldeken elszórtan még most is sok vadkörte-, vadalmafa s a vizmosások partjain vadgesztenyefa látható. Egyes helyeken, hol a szabadban (erdőn, mezőn) egy-egy vad fácskái találhatnak, ott beoítják. A legutóbbi összeszámlálás szerint szilvafa találtatott legnagyobb számban, mely 182,816 volt, tehát egymaga csaknem annyi, mint az alma, (49,794,) körte, (31,206,) cseresnye, (16,333,) meggy (10,973) és őszibarack (26,887) együtt. Diófa 17,124, gesztenyefa, 15,268, szederfa 20,600. Legkevesebb számmal van a kajszinbarack- és mandolafa. Az előbbi 4233, az utóbbi 695.

Almák közül a legelterjedtebbek: a *szentiván-, édes, sárga-, csehországi-, kender-, csörgő-, pécs-, pántlikás-, Öreg-, muskotály-, bor-, vas-, nagyasszony-, kenderérő-, ordas-, aratási-, fehér-, kissavanyu-, meting-, pirosbogácsa-, fehérbogácsa-, darázs-, leánycsöcsü-, vér-, bőr-, cser-, kiskerti-, szélkerekes-, imre-, réti-* s *tökalma*.

Körték: *uras- v. úri-, magtalan-, tüskés-, bokros-, vörös-, árpa-, rozs-, kukoricza-, búza-, pákai-, koszos-, kisasszony-, nagyasszony-, sózó-, zabéri-, rozsérő-, buzaérő-, sárga-, hugyos-, mézes-, lőmonyu-, ispán-, császár-, csengető-, s vöröskörte*.

Szilvák: hosszú-, sárga- és búzaszilva. Baraczkok közül az *őszi magba-
úülő* és *duránczi*, továbbá a *sárgabarack* közönségesebbjei vannak elterjedve.
A *cseresnyék* közül a *fekete* és *ropogós* cseresnye.

E gyümölcsök között kevés a nemesebb fajta. Nagyobb része igen közön-
séges, azért messzebb vidékre való eladásra nem alkalmas. Egyedül a szilva
örvendett régebben keresletnek. A szegekbeli községek a szomszédos vár-
megyebeli kereskedőknek adták el, kik itt minden ősszel megjelentek. Győr-
megyéből is lejöttek ide szilváért.

A gyümölcs egyrészét frissiben elfogyasztja; a mi megmarad, azt meg-
aszalja, eczetet tör belőle. Újabban az almából bort is sajtol. E mellett jut
a sertéseknek. A szilvát, baraczkot kifőzi pálinkának. A göcseji szilvapálinka
messze vidéken híres. *Pálinkát* a göcseji ember sokat főz, melynek egyrészét
elfogyasztja, a nagyobb részét pedig eladja. Régebben maguk vitték messzebb
vidékre eladni. Elmentek vele egészen Győrig. 4-5 gazda összebeszélt s mind-
egyik a saját kocsiján vitt pálinkát. Az eladott pálinka árából elsősorban
sót vettek, annyit, hogy egész éven át elég volt. Újabban összeszedik a mezőn
nagy mennyiségben növő „füődibozza” gyümölcsét, a burusánfenyő bogyóját
s szedret és azokból szintén pálinkát főznek.

A pálinkafőzést a pálinkaégető kunyhókban végzik, melyeket a háznál
már ismertettünk.

A *pálinkafőző kemence* a kunyhónak vagy a közepén vagy valamelyik
oldalán van. Rendesen négyszögletű. Van még köralakú, melynél a felső rész
fut le köralakban. Ennél köröskörül ülőhelyek is vannak. A négyszögletű ke-
mence egy-egy oldala 1-1.25 m. hosszú. Falazata téglá. Közepén a kazán-
nak való *lyuk*. A kemence előtt a *kemence szája* felől kerek vagy négyszög-
letű *gödör*; onnan fűtenek. A *katlanba* helyezik a *rézkazánt*, melynek felső
részén rendszeren két *vasfogó* (fűl) van. A felső része a *púp* vagy *silap*.

A kazán fenekére, mikor használaton kívül van, *vasabroncsot*, *patkót*
forrasztanak, hogy föl ne dőljön. A kemence mellett van fadarabokra elhe-
lyezve a *hűttökád*. Ezen van keresztül vezetve a kazán silapjából kiindulva
s harántfutó egy vagy két *bádog*- v. *rézcső*, melynek a kádból kiszökő végénél
egy fazekat helyeznek el.

A kunyhóban ezenkívül hordókat, vaczkokat tartanak, melyek néha
gádorfával (talpfa) vannak övezve. Van olyan kunyhó is, hol a belső terü-
leten, a kemencéhez közel, mélyebben eső területet hagynak. Némely kuny-
hóban szalmából *heverő helyeket* helyeznek el.

A *pálinkát* legtöbbször *szőlő*- s *vadkörtetörkölyből*, („törkü”) *borsep-
rőből* („söprű”) s *szilvából* főzik; ritkábban *sózu*- és *tüskékörtéből*, *cse-
resnye*-, *megy*- vagy *szederből*; (eperfa gyümölcse;) ha jó termés van, *őszi-
barackból* is. Néha-néha *burusánmagból* és *fődibozzából*. Ez utóbbiból ké-
szült pálinkát kellemetlen szaga miatt nem kedvelik; inkább gyógyszer a gyo-
morbajosoknak.

A kifőzni szándékolt szilvát akkor szedik le, mikor fölpattanik és leve-
ses. A fődibodzát augusztusban szedik s októberben már főzhetik. A körte
levét eczetnek hagyják; törkölyéből főzik a pálinkát. Néha levével együtt
főzik ki. Ez esetben az anyagot *czefrének* nevezik.

A kifőzendő gyümölcsöt az u. n. ablakos hordóba vagy oly hordóba teszik, melynek egyik feneke hiányzik. Ennek a helyébe deszkákat raknak. A szőlőtörkölyt kádba v. egyfenekű hordóba helyezik a kifőzésig. Hogy ereje

Pálinkafőző kemencze.

- a) kemenczegödör, b) kemencze, c) kemenczeszáj, d) kazán, e) csövek, f) kád, g) fazék. 11. Császár, a) szálka, b) madzag. 12. Csőben elhelyezett császár. 13. Kurugla (szénvonó). 14. Kazán, a) kazántest, b) silap (púp), c) nyakravaló. 15. lepecsételt kazán.

el ne menjen, szőlő- v. töklevelet raknak rá s erre tenyérsyi vastagon földet tapasztanak vagy ráhintett földet sulykolnak le. Ez utóbbinál a repedéseket besározzák v. földdel tömik be.

A kifőzendő anyagoknak eltartását nem kötik szorosan időhöz, de azért legtöbbször 1-3 hónapig, néha tovább is el hagyják állni. A gyümölcsöket addig állatják, míg erjedésnek indulnak vagy „öggytérnek”, levesesek lesznek, mert ily állapotban több s jobb pálinkát remélnék belőlük. Míg a gyümölcs ki nem forr, addig az üstök alá vagy pitvarba, azután a hajlékba helyezik. Ha a törkölyt vagy gyümölcsöt kétfenekű, jól elzárható hordóba teszik, évekig késhetnek a kifőzéssel.

A kazánt a pálinkafőző katlan felső részén levő lyukba helyezi s azután beletölti a főzendő anyagot. Czefrénél a kazánfazekat egy arasznyi kiánnyal tölti meg, mert ez kidagad. A száraz anyagokhoz, mint pl. a szőlő- v. körtetörkölyhöz vizet önt, hogy rá ne égjen. Erre aztán a kazánra helyezi a silapot, vagy „főnyakravaluzza”, hogy teljesen levegőmentesen záródjék. Ugyanezt teszi a csévénél, hol a kád oldalain érintkeznek. A silapot lesározzák. A szilvát és söprűt forrás előtt megkeverik. Ez utóbbit jóideig hevítik s csak azután teszik föl a silapot. A kazán silapjából fejlődő gőzt két bádoggal vagy rézből készült csévé vezet ki. ($\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{2}$ akós kazánál csak egy csévé van.) A csévék a hideg vízzel telített u. n. *csévéskádon* futnak keresztül. A csévék alsó vége a kádból kissé kiáll. A lehűtött gőz, (szesz,) melyet a kádban

levő hideg víz lehűt, hogy rendszeren lecsöpöghessen, a cső alsó végébe V-alakú faszálkákat, ágakat helyeznek olyképp, hogy azoknak két vége a csövekbe szoruljon. E két ág tövére pedig kenderből lazán font zsineget kötnek úgy, hogy a zsineg két vége egybefonódva lógg a csöppök összegyűjtésére szolgáló fazékba. Ezen csöpög le a folyadék. E folyadékot „*pelávisnek*”, „*pelúviznek*”, másutt *votykúnak* nevezik, melyet addig gyűjtenek, míg a nyers anyag el nem fogy.

A tüzelést erősen kezdik; később mérsékelik. Midőn pedig a pálinka megered, a tüzet azonnal kihúzzák a kemence szájához, hogy a gőz túlságos gyorsan ne fejlődjék s hogy az anyag a kazánra ne égjen. Ha a törköly jó, a körtéből legfőlebb 3, a szilvából 4 óra lefolyása alatt főznek le egy üsttel. Hogy körülbelül mennyi szesztartalom van a pelávisben, azt úgy igyekeznek megtudni, hogy azt pohár vízbe csöpögtetik s belőle néhány csöppöt a kazán silapjára öntve, foklával próbálják meggyújtani. A törköly pelávisát mindaddig engedik folyni, míg az meggyúl. Midőn már nem gyúl meg, jele annak, hogy gyenge: ekkor az anyagot fölújítják. A szilvánál a votykát megelőzi a mintegy 3 liternyit kitevő „*elüleve*”.

Midőn ezen „*öregelisnek*” vége van, a hordóban félretelt pelávisat újra kazánba öntik. Ezt megelőzőleg azonban a kazánt, púpot s csöveket hamus vízzel vagy nedvesített rongy segítségével kisikálják s vízzel kétszer kiöblítik. A kazánt körülbelül oly magasra töltik meg votykával, mint az öregölisnél a gyümölcsanyagból. A tüzelés itt is előbb erős, azután gyenge. A földibodza votykjába burusánfenyő magjából tesznek; ez elveszi a nagy bodzaizt.

A pálinkafőzésnél először csurog ki a legerősebb rész; (mintegy 5-6 dl.) ez a pálinka *eleje* v. *bakja*, mely szőke, lejszinű, mint a tejesedény öblögető vize. Ezt rendszeren külön öntik. A hülésekből származó fájásoknál bedörzsölésre használják. Ezután jön az igazi, jó pálinka. Végül a leggyöngébb rész csöpög. Némelyek a pálinka elejét a második folyással, az igazi pálinkával összeöntik, sől – ritkábban – mind a három fajtát vegyítik. A harmadik, gyöngébb rész, inkább a két első mérséklésére szolgál.

Egy akós kazánt megtöltő votykából mintegy 16 liter jő pálinkát nyernek, de azon esetben, ha az anyag elég jó. 10 akó cetréhez általában 48 órai főzést számítanak; törkölyhöz 24 órát. Történik néha baj is a pálinkafőzésnél. Ha, ugyanis, a gazda gyorsan, rövid idő alatt sokat akar főzni, erősen „hajtat”, vagyis nagyon tüzel annyira, hogy a pálinkával együtt gőz és füst tódul ki a folyató csövön, ez esetben a pálinka kozmás ízű lesz.

A pálinkát főleg késő őszi s téli hónapokban főzik, a söprúpálinkát pedig rendszeren tavasszal, a borfejtés után. Több és jobb pálinkát azonban a téli hónapokban nyernek, a midőn a hűtőkád vízébe havat vagy jeget rakhatnak s így a víz folyton hideg.

A pálinkafőzéshez két ember kell, a kazánkiemelések s egymás fölválása végett. A kinek pálinkafőző kunyhója nincs, az vagy máséban főz s ez esetben néhány liternyi pálinkával adózik vagy mással főz ki felébe. Ha harmadába főz ki, (t. i. a főzőnek csak $\frac{1}{3}$ részt juttatnak,) az illető foglalatostokodóknak kosztot is adnak és tüzelőfát szolgáltatnak a főzéshez.

c) Kaszálók, erdőségek, legelők.

Göcsejben aránylag elég, Hetesben s a szegek vidékén azonban kevés *kaszáló* van a nép tulajdonában. Göcsejben a völgyek mindenütt rétek s a szőlő-hegyekben is, a szőlőtábla végében kisebb-nagyobb kaszálót hagynak. A völgyek rétjein nem mindenütt terem jó „szülésig”, (széna,) mivel több helyen a talaj nagyon süppedékes, a rajta fakadó forrásvizektől. Esős időben a szabályozatlan patakok hirtelen megdagadnak s elárasztják a mélyen fekvő részekkel, beiszapolják a fűvet avagy a már félig megszáradt szénát. Azért a völgyek „zsimboros” (vizjárásos) rétjeinek jórészt régebben inkább legelőknek, az u. n. „szabad legelőknek” hagyták. A vizenyősebb helyeken sok a sás, „rogosz” (káka) s a békarakka. Általában savanyú „szülésig” terem itt, a mit csak lóval lehet elfogyasztatni. Azért mondják, hogy az ily rétek lószénál teremnek s csak a „döngöleges”, „gérindes” (dombosabb) réteken az u. n. „döngriéteken” terem jó széna vagyis olyan, hogy a szarvasmarha is megeheti. Vannak helyek, hol buján termő, kítűnő rétjei vannak, mint a Csertamelléken, Zala mentén, Bak slb. községek mellett. Az itteni réteket egyes helyeken 3-4-szer is lehet kaszálni.

Régebben egész szentgyörgynapig réten legelt a csorda s azt úgy összevágta, hogy öregszéna bizony kevés termett. Igen jónak tartják a hegyi szénái. Ez szarvasmarhának vak). A hegyben csak kétszer lehet kaszálni. Az első fűvet *agg fűnek*, a többit *sarjának*, *parinak*, *sargyunak* vagy *fattyuszénának* nevezik. A völgyek vizeinek lecsapolásával a vizenyős és nem eléggé értékes rétekből kítűnő kaszálók válnának.

Mikor a rét a sarjú lekasználása után „megszabadól”, legeltetnek rajta, a míg csak a hideg idő be nem áll. A széna e vidéken rendkívül kapós. Marhát minden szegény ember kíván tartani, ha nincs is rétje. Ezek rendszeren részbe vesznek ki rétet. Az alsólendvai és lelenyei járásban a „részbe” kiveti réten az aggszénát $\frac{1}{3}$ a sarjút $\frac{1}{2}$ -be; a novai járásban az aggszénát $\frac{3}{4}$ -be, a sarjút $\frac{1}{3}$ a zalaegerszegi járásban az aggszénát $\frac{1}{2}$ -ba a sarjul pedig $\frac{1}{4}$ -be kaszálják. Ezen fölül még napszámol kell rászolgálni vagy fizetni.

Szántóföldet csak bérelnek, részbe nagyritkán veszik ki. A fűnél lekaszállás után a *rendet* elhintik, azután *megforgatják*, apró *petrencékbe*, négyszögletű *ágyba* rakják. Ez utóbbinál *megforgatják* s végül rendes nagyságú *petrencékbe* rakják. A szénát szekéren behordva, padlásra lábospajtába vagy az udvaron vagy teleken szabadba rakják.

Erdőségekben Göcsej még mindig gazdag. Zala megye nyugoti felének e vidékén vannak a legtöbb, a legterjedelmesebb tölgyerdői, pedig az utóbbi évtizedekben nagy irtásokat tettek. Zala megye jelentékeny része Göcsejből fájész. Régebben nagy rengetegei voltak. Egyes községek határában csak itt-ott volt egy-egy darab szántóföld. Ezen és a szőlőhegyen kívül az egész terület mind erdőség volt, pl. Milej, Kustánszeg, Paizsszeg községeknél. Aránylag sok a fenyőfa. A szegek vidékén az erdők egyrésze fenyő. E vidék talaján különösen díszlik. A nagyobb erdőket a vidék földrajzi leírásánál ismerttük. Azokon kívül számos apróbb erdők vannak a szőlőhegyek körül vagy

azok oldalain, völgyein s a nagyobb kimosásokban és horgosok melleit. Bokros, cserjés, főleg burusánnal benőtt területek is, melyek legelőkül szolgálnak, több helyen vannak.

A nagyobb erdőségekben még mindig csoportokban turkál a vaddisznó; elég szép számmal él az őz, itt-ott szarvas is található. Róka nagyszámmal tartózkodik e vidéken, a mii a dülők elnevezése is bizonyít. A szegek vidékén csaknem minden községben van Ruókalik elnevezésű dülő. Régebben, persze, még több róka volt. Aratás idején nappal is elragadta az udvarról a majorságot. Farkas régebben, a mull század első feléig nagyszámmal élt e vidék nádas berkeiben. A disznókat, borjúkat, csikókat az udvarból, istállóból elvitték. Megtörtént pl., hogy a lovat a farkas – hátára ugorva – megtámadta, a ló pedig, a farkassal a hátán, egyenesen az istállóba futott s a farkast ott verték agyon. A marhacsordákat úgy igyekeznek védeni, hogy a támadó farkasokra tüzes kanóczot hajigállak. Midőn a nádasberkek kivélkőztek ősi jellegükből, a farkasok már nem találtak ott alkalmas tanyát s lassankint kipusztultak.

A nagyterjedelmű erdőségek tisztásai régebben legelőkül szolgáltak. Az erdőkből a nép a fán kívül egyébként is nagy hasznot húzott vadgyümölcsökben, gubacsban és makkban. Tagosítás előtt a népnek az erdőbe úgyszólván szabad bemenetele volt. Ma külön van hasítva az uradalmaké, a községeké s egyes polgároké. A magáét mindegyik féltékenyen őrzi. Az uradalmak megfelelő üzemben tartják az--erdőket s a községek sem pusztítják ki tetszésük szerint a magukét.

A *közös legelők* vagy mint a nép mondja: *közös juhakolok* száma kevés. Még a szegek vidékén is, hol pedig egy-egy községnek nagy a határa. Itt szintén a magáén őriz mindenki. A hol kevesebb a föld, a disznókat úgy legeltetik, hogy a gazdák megegyeznek: egyszer egyikük, máskor másikuk dülőin legeltetnek. A hol közös páskom nincs, a marhákat aratásig az istállóban tartják s csak azután legeltetik.

e) *Állattenyésztés.*

Göcsejben és Hetesben, mint másutt általában, a tagosítás a gazdálkodásban jelentékeny változást idézett elő. Főleg az állattenyésztés érezte hatását. A tagosítással járó legelőkihasítások a mennyire előnyére váltak a földin ivelésnek, a gabonatermelésnek, oly mértékben idézték elő az állattenyésztésben a visszaesést. A kihasításoknál az erdők, cziheresek nagyobb része sok helyütt az uradalmaknak, közbirtokosoknak jutván, a legelők kis területre szorultak. Néhol nem is hagytak legelőt. Régebben mindenki annyi marhát tartott, a mennyit kiteleltethetett. A kitelelés legtöbbszörre szalmával történt. Ha az elfogyott, néha már márczius elején kihajtottak a vetésre. Gyakran gyengébb faágakkal (rigya) és semőkkel táplálták. Nyáron a nagy terjedelmű legelőkön szabadon jártak. A marhák egész nyáron künn legeltek. Még az igásmarhák is. Éjjelre haza sem hajtották az állatokat. Éjjelre az u. n. *hálásra*

terelték, mely hálás lombos fákból összetákolt sátor volt. A hálást a marhák úgy megszokták, hogy éjjelre maguktól odamentek. A teheneket külön csordában őrizték, mert azokat a fejés kedvéért mindennap haza kellett terelni.

Legnagyobb csapšanās a *disznók* és *juhok* tartásánál állott be. A göcseji, sőt a hetési gazdák is, mind a kétféle állatból igen sokat tartottak. Egy-egy gazdának egész sereg disznaja és juha volt. Pländer írja, hogy „A nemesek s nemesi szabalmakkal bíró ágilisek átalányossan, de néhol az adózók is szép számban tartanak itt birkákat.” Legelő s az erdőben makk, szépen volt. A disznókat télen részben ezzel hizlalták. Sőt a szegkek vidékén csakis ezzel. Künn az erdőben szabadon makkoltatták s onnan ölték le a disznókat. A disznótartás általában alig került valamibe. Egy közép nagyságú (500 lakosú) községben, főleg a szegkek vidékén, 8-10 kanász volt. Egyesek maguk tartottak külön kanászt. Ezek rendszeren legények (bojtárok) voltak. A közös kanász konvencziós volt. Ma is az. Járandóságát négy izben (fertálykor) vetik ki, a sertések száma szerint, pénzben és terményben, néhol kenyérben és tojásban. Most egy-egy gazda 5-10-20 drb disznót tart. Ebből 2-5-öt leölnek s egy párat rendszeren eladnak helyben a disznókupeczeknek, vagy elhajtják Zalaegerszegre, Alsólendvára, Nagykanizsára. Több községben azonban csak saját szükségleteikre tartanak.

Régebben a sima, „sikorszörű” s hosszú orrú és derekú, sárga, magyar fajtát tartották. A kondorszörű giczadisznók csak azután honosultak meg; a miután a sikorszörűek kivestek. Sertés a legutóbbi összeírásakor Göcsejben 27705, Hetesben 4346 volt. Az 1900 évi népszámlálás szerint pedig az előbbi vidéken 25459, az utóbbiban 3544 darab találtatott. A szaporulat 15 év alatt 2246, illetőleg 968 darab vagyis 8.7% és 23.4%. Hetesben tehát jóval több az aránylagos szaporulat.

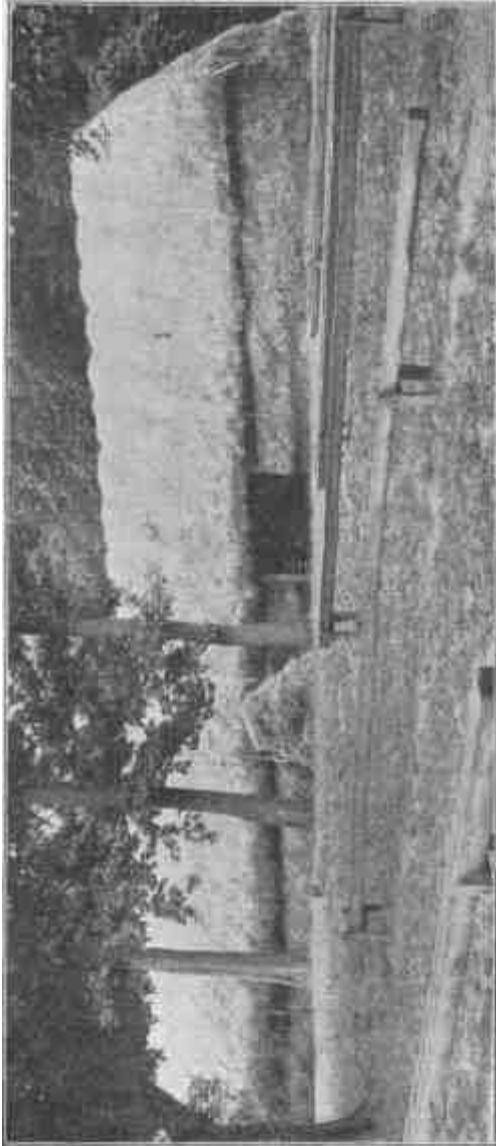
A múlt század közepéig csaknem minden gazdának, a jobbágnak ép úgy, mint a nemeseknek *birkái* (juhai) is voltak. Egynek-egynek 20-50 darab. A vagyonosabbaknak 400-500 darab, tehát annyi, hogy ezeknek külön birkást kellett tartaniok. Általában 8-9 közönséges gazda tartott egy juhászt, kinek szintén volt birkatartási joga. A „tartásos ihász” kosztot, gabonát s szabad legeltetést kapott. Birkái együtt jártak a gazdáéival. Az ilyen tartásos ihászok közül az öreg bojtár 30-60 s a bojtár 20 darab juhot tarthatott a maga részére. Később a juhászok birkatartását a vármegye eltiltotta, mert ezen a réven sok birkalopást követhettek el. A lopott birkákat egyik a másiknak átadta s közösen megosztottak rajtuk. A birkatartás eltiltása alkalmából keletkezett ez a nóta:

Megirigyüőtik a zurak
A nab bucsujárást.
Ne busull tē pajtás,
Maj meggyün a tartás,
Mikor a zurak birkáji
Kotrogattyák¹³⁵) egymást.

A mostani merinói juhot tartották. Úgy látszik, hogy ezen fajta juh

annak idején erre elég gyorsan elterjedt. A juhokat kétszer nyírták. A gyapjút a kereskedők helyben vették meg, rendszeren 1 forintért fontját. A birkákból a gazdák a maguk részére szintén ölték a nagy munkaidőben, különösen aratáskor s szüretkor, de néha máskor is.

A sok juh és disznó részére a háznál elég hely nem lévén, a szőlőhegyen, szabad ég alatt, gulyaállás féle kerített hajlékokban vagy nagy, boronából készült akolban teleltették ki azokat. Az uradalmaiknál rendes *juhakolban* helyezik el nyáron a juhokat, mely mellett a juhász részére kis *kaliba* áll deszka s vesszőfonásból összeróva. A paraszt-ság birkatartása ma már megszűnt. Csak Barabásszegen, Kustánszegen, Milejben és Csonkahegyháton találtam egy-egy vagyonosabb gazdát, a ki juhokat tart s a kinek külön juhásza van. Juhokat most általában csak az uradalmak tartanak és pedig a baki uradalomban 5131 db. (1895-ben 4432 drb.), Gutorföldén 340 drb. (6 drb.), Iborfián 98 drb. (40 drb.), Keményfán 528 drb. (303 drb.), Lentiszombathegyen 377 drb. (513 drb.), Náprádfán drb. 795 (1600), Ortaházán 1072 drb. (930), Pusztadericsen 570 drb. (600), Salomváron 1738 drb. (973), Söjlörön 1720 drb. (2196), Tófejen 434 drb. (1106), Zala-lövön 180 drb. (973), Zalatárnokon 229 drb. (998), Zalamihályfán 380 drb. (404). 15 év alatt megszűnt a juhtartás Csatóron, hol 1895-ben 464 volt, Kálóczfán, hol 1895-ben 650 drb volt, Marócson, hol 1895-ben 470 drb. volt, Szentkozmadombján, hol 1895-ben 450 drb. volt s Zalaegerszegen, hol 1895-ben 1019 drb volt. Parasztagdánál Pálfi-szegen, hol 1895-ben 110 drb. volt. A juhtenyésztés tehát apadt. Most 14.2%-al kevesebb a juhok száma, mint 1895-ben.

Nyári juhakol Bakon, gróf Széchenyi Béla uradalmaiban.

Hetesben juhtenyésztés nincs.

A juh tartás megszűnésének egyik elősegítője volt a parasztnépnél a vármegyének a múlt század 80-as éveiben kiadott azon rendelete, a melyben eltiltotta a közös legelőkről a juhok őrzését, mivel a legelőket ezek elrontották. A hol l. i. juhok járnak, ott a marha 1-2 hétig nem legel.

Pásztor kaliba.

Szarvasmurhákat, lovukat szép számmal tartanak, különösen Göcsejben. „Tehénökör” régebben aránylag kevés volt, mert a tejnek nem igen érezték szükségét. Most a szegényebb emberek, különösen Hetesben, leginkább ezeket tartják s használják igába, ökrök régebben nagyon sok volt. Most a jobb módúak tartanak ökrökéi. Ezeket dolgoznak. A mely gazdának a tehenek mellett lovai vannak, az ökröket nem igen tart. Pórszombaton s környékén hajdan tehenet egyáltalán nem fogtak igába. Csertamelléken, a hol 4 vonós ló volt, ott egy pár ökröt is befogtak. Az „ökörtinu”-kal 4-5 éves korukban vették járom alá. Régebben tiszta magyar szilajmarhát tartottak. Újabban kevert csira s főleg a nemesebb nyugoti fajok foglalnak mindinkább tért. A szilajmarhák tenyésztése mondhatni, egészen megszűnt a kiscgazdánál.

Marhájára e nép sokai ad; szinte az a bálványa a gazdaságában. Jól, kiméletesen bánik vele. A legtöbbben maguk nevelik. 3-4 éves korukban, a mikor már másik pár nőtt helyükbe, eladják. Eladásra kissé megjavítják. A~ mely gazdának, takarmánymennyiségéhez képest, sok marhája van, az üszőborjúkat kiadja borjújába. 2 borjú ellése után, mint kész tehenet kapja vissza.

Az összes szarvasmarhaállomány (bivalyok nélkül,) Göcsejben 1895-ben volt 23424, 1911-ben 29079 darab. Ebből volt 1911-ben magyarfajta 575, pirostarka 28002; a többi borzderes s egyéb. A magyarfajta feltűnően apadt: 2589-ről leszállt 575-re; ellenben a pirostarka 1421-ről 28062-re emelkedett,

tehát 15 év alatt megkétszereződött 25.5%-al több mint 1895-ben.

Egyes uradalmakban *bivalyokat* is tartanak. Ezeknek a száma is leapadt 478-ról 29-re.

Hetesben magyarfajta szarvasmarha egyáltalán nincs. Píros-tarka van 5075, egyéb fajta 118. Bivaly 2. 1895-ben volt szarvasmarha 3839. Az emelkedés 15 év alatt 30.7%, a mi jelentékeny emelkedésnek mondható.

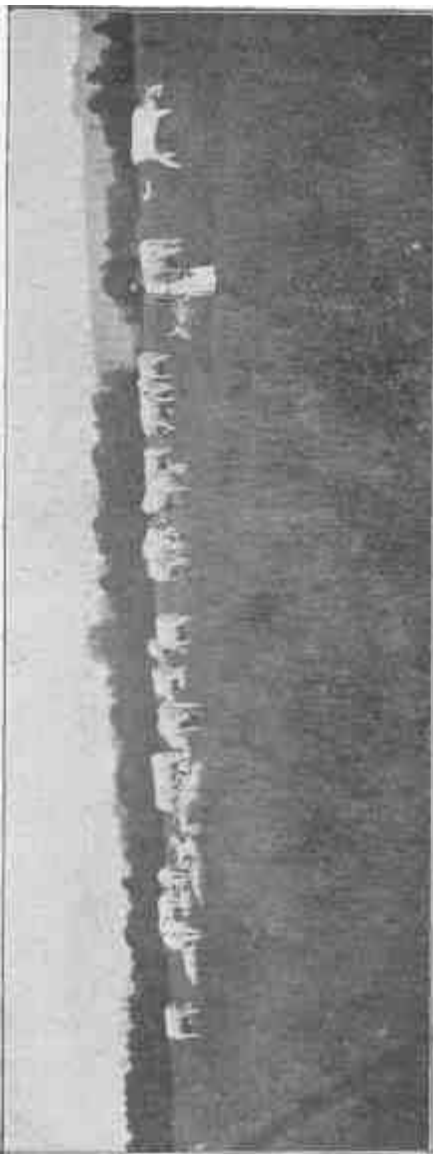
A *lovak* nagyon vegyes fajtájúak. Előbb túlnyomóan magyar fajtát tenyésztettek, melyről most mint *paretgi lóról* vagy *maczkóról* emlékeznek meg. E mellett, valószínűleg egy nagyobb fajtát is tartottak, legalább erre enged következtetni Plánder F., ki „jó, szálas” lovakról lesz említést. Paragi lovat még mindig tartanak, de már kiveszőben van. Ilyen lovakat még legnagyobb számban Pórszombaton találni. Újabban muraközi vagy muraközivel kevert lovak foglalnak erősen tért, mert ezeket jól lehet eladni.

Göcsej egyrésze lótenyésztésre nem alkalmas, az a része I. i., mely nagyon partos, meri itt a lovak nagyon gyorsan tönkremennek.

Tagosítás előtt, midőn bőven volt a legelő, egy-egy jobb gazda 10-12 lovat tartott; 6-8 hámos lovat s 2-4 csikót. A kanczát későn kezdték befogni; rendszeren a második csikozás után jutod igába. Most a tehetős gazdák 3-4 lovat tartanak. A szegényebb gazdák ritka esetben tart lovat. A gazdagabb

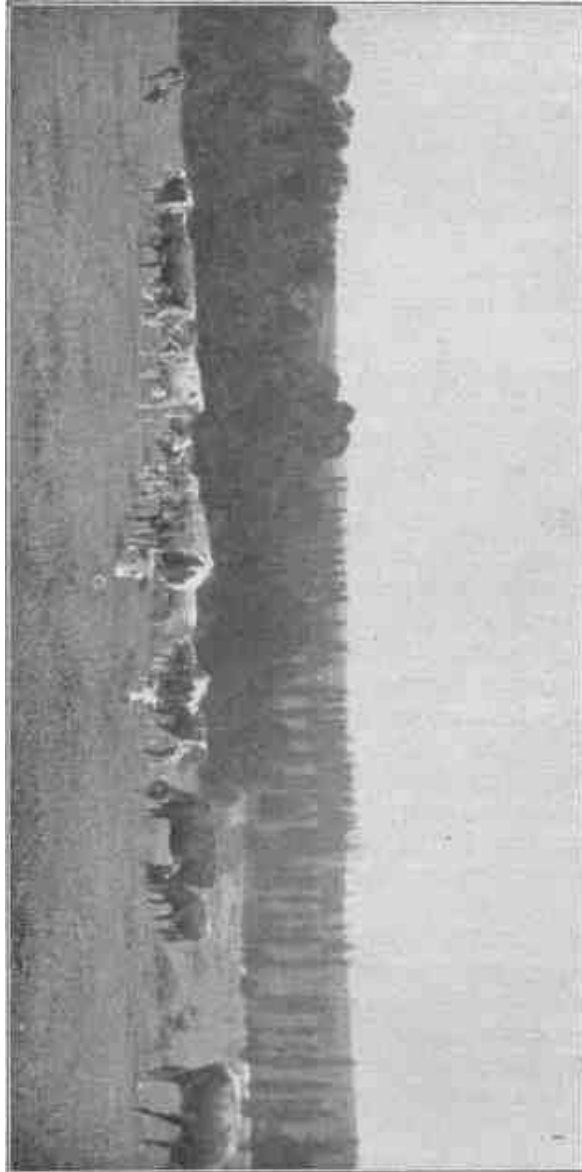
ember lovakkal, a közepes gazda ökrökkel, a szegény pedig tehennel munkálja a földjét. A távolabb fekvő birtokkal bíró gazdák utalva vannak a ló-tartására, meri a lassú szarvasmarhán késedelmes lenne földjeik szántása. Itt a gazdák a szarvasmarhái általában többre beesülik a lónál. A ló-tartás drága. A ló bizony csak akkor szép, meg jó, ha „a rostát gyakran a fejiho vagdalták”, vagyis abrakolják.

A szarvasmarhák száma általában

Magyarfajta marhákból álló gulya Bukon. Gróf Szechenyi Béla uradalmában.

A lovakat részint a munkák gyorsabb végeztetése, részint eladás céljából tenyésztik. Némelyek minden évben 600-700 koronát kapnak eladott csikaik után. Ló, az 1895. évi népszámlálás szerint Göcsejben 5788 volt, a

Nyugodt fejű marhák.

legutóbbi népszámláláskor pedig 5857. A létszám 15 év alatt 69-el emelkedett (1.18%). Ha azonban Zalaegerszeget nem számítjuk, a népnél a lovak létszáma csökkent, mert 1895-ben 5517, 1911-ben pedig 150-el kevesebb: 5367 iratott össze. A fogyás 2.7%.

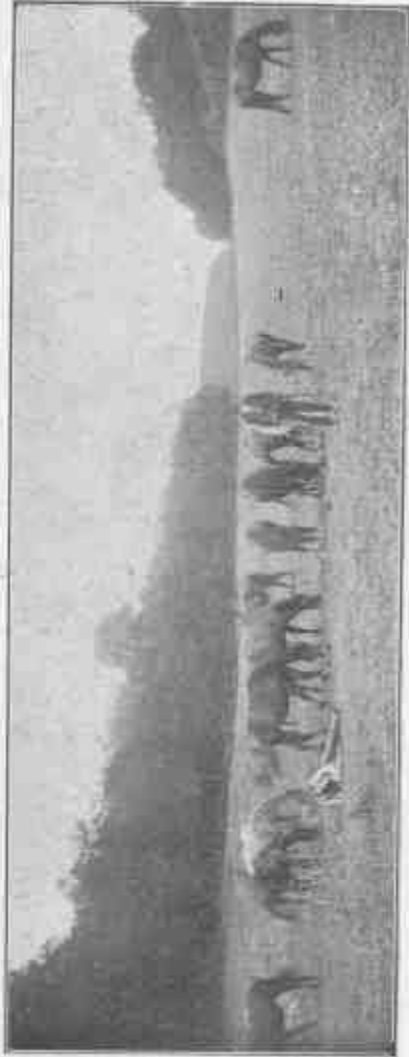
Hetesben ellenben a lovak száma 15 év alatt jelentékenyen szaporodott: 450-ről felszökött 574-re, a mi 27.5%-nak felel meg.

Kecskét, mondhatni, mindenkor csak a pásztorok tartottak, különösen a szegek vidékén. Még a szegényebb gazdaember sem szorult rá. Egy-egy községben több lévén a pásztor, 50-100 darab kecskét is tenyésztettek. Göcsejben 1895-ben mindössze 318, 1911-ben 179 darabot irtak össze. A fogyás 44%. Hetesben ellenben 38-ról 204-re szaporodott a számuk, a mi 410.5%-nak felel meg.

Szamar 50, *öszvér* 2 volt e vidéken a legutóbbi összeíráskor. Mind a kétféle állatot uradalmakban találni.

Háziszárnyasokból sok *ludat*, *kacsát*, tömérdek *tyúkot* tenyésztettek. *Pulykát* s *galambot* csak némelyek tartanak. A tyúkok jórésze apró, magyarfajta. Néhol vegyes. Egyesek fajbaromfival is próbálkoznak.

Méhészettel minden községben több gazda foglalkozik. Régebben csak a háznál méhészkedtek, újabban – mióta szabad – a szőlőhegyek pinczéinél is. 1920 méhesládót irtak össze. A méheseket a ház déli részének üstöke alá helyezik. Gyakran a ház homlokzati fala mellé illesztett padra helyeznek kasokat, sőt néhol a háztető homlokzatának elejére is kerül, ha a homlokzat nincs bedeszkázva. Szőlőhegyekben a pincze naposabb részén fekvő falához illesztett padra kerülnek a kasok. Külön, nagyobb méhest egyest tanítók tartanak.

Ménés markon, gróf Széchenyi Béla uradalomában.

A göcseji s hetési gazdaember lehetőleg családja tagjaival igyekezik *gazdasági munkáit elvégezni*. A míg csak rá nem szorul, mást nem hi segítségül. Ezt főleg a fontos s sürgős munkáknál teszi, mint: kaszálás-, aratás-, gabonahordás-, szőlőkapálásnál, cséplésnél s szőlőszedésnél. A munkát kevés helyen fizetik pénzzel. A szőlőkapálásnál pénzt adnak. Rendszeren kölcsönbe

mennek; és a kölcsönt vagy ugyanolyan módon szolgálják vissza vagy gyalognapszámmért igásnapszámmot adnak s megfordítva. Egy igásnapszámmért három gyalognapszám jár. Napszámba pénzért rendszeren szegény emberek mennek. Az uradalmak az aratást vendeknek adják ki. A napszámbér általában nagyon

Méhes.

Méhes a lakóház padlásán, Milejben.

alacsony. Nyáron kosztal – ötszöri étkezés – 80-100 fillér. Aratáskor egy, sőt néhol két korona. Máskor 60 fillér. A szegek vidékén eddig 40-50 fillér és pedig „saját kenyere mellett”. Hetesben s a lenti uradalom környékén fekvő falvakban télen 30 fillérre is leszállott a napszámber és ily csekély bér mellett sem kapnak néha a szegény emberek munkát.

A kettős lófogat 4-5 korona, az ökörfogai 3.20-6 korona között váltakozik.

A középbirtokosok némelyikénél a robotolás egy neme van gyakorlatban. T. i. a beszegődött cselédnek a neje 20-30 napot ingyen tartozik a gazdájának szolgálni.

E vidéken *nagybirtok* csak három van: a herczeg *Eszterházy*, gróf *Széchenyi-féle* kötött birtokok és a gróf *Bothyány-féle*. Van azonban számos *középbirtok*. Egyes községekben 2-3. 100 holdon fölül birtokos e vidéken mintegy 70, haszonbérlő (100 holdon fölül,) körülbelül 25-30. A paraszt-ság kezében levő *kisbirtok* a túlnyomó. Összesen 5649 a kisbirtokos és bérlő, 1405 a kisbirtokos és napszámos. A községek jórészenek elég nagy a határa. Ezek között a nagyobbak: Kustánszeg, Nova, Zalatárnok, Bak, Pusztamagyaród. Egy-egy gazdára aránylag elég föld esik, általában nagyobb, mint Zala megye más részében.

Göcsejben öt hold földje – a háztelket nem számítva – a szegénynek tartott embernek is van. Olyanoknak, a kiket középmódúaknak tartanak, általában 10-15 hold birtokuk van, réttel s szőlőterülettel együtt. Bakon, Baktótlósön a közepes gazdáknak 10-12, a jómódúaknak 20-40; Boczföldén a középmódúaknak 30, a vagyonosabbaknak 100, Novában 40-50, illetőleg 100, Kustánszegen 25-30, illetőleg 80-400 holdnyi birtoka van. A Cserta és Váliczka folyók mellékén fekvő községekben, melyekben több középbirtok s nagybirtok van, már a 10-12 hold jóminőségű földdel bíró gazdát jómódúnak tartják.

Birtok tekintetében legrosszabbul állanak a hetési községek, továbbá Lenti környékén Mumor, Bárhely, Szentmihályfa és Lentikápolna községek, hol– a földek, osztozkodás által, nagyon „érongyuluttak”, a hol „a szeginsígnon efogta a zembért. A legtöbb az u. n. „aligos gazda”, ki lefelé gazdálkodik, fokozatosan szegényedik. A legtöbbnek egy egy „oktálos” (3 hold) földje van. Soknak csak 3-4 láb széles a földje. Hozzá még néhol a föld sovány agyag. Egy mérő szem után csak 4 kereszt gabonát nyernek, a miből 2-3 mérő szem kerül ki. Némely gazdának olyan keskeny a rétje, hogy egy kaszavágásnyi szélességben sem terjed. Az ilyen ember addig nem is kaszálhat, míg legalább egyik szomszédja, a kinek szélesebb a rétje, a magáét le nem kaszálja, mert különben nem férne el kaszájával. Csertamelléken szintén így van némely helyütt.

Göcsej egy részében még mindig könnyű földhöz jutni. Legdrágábbak a déli részeken, hol egy hold föld 300-600 korona. Hetesben mindenütt drága a föld, mert a nép sűrűn lakik. Legolcsóbbak a földek a szegek vidékén, hol 100-150 koronáért még mindig lehet egy-egy hold földet vásárolni.

A múlt század végéig nagyon könnyen lehetett földhöz jutni. Már emli-

tettük, hogy több községben szabadon irhattak területeket s művelhették azt, nem is tudva, hogy kié s a föld az illetőé maradt. Ez volt a legkönnyebb s a legegyszerűbb módja a földszerzésnek. A másik a zálogbavevés. Ha valakinek pénz kellett, egyszerűen zálogba adta a földjét, záloglevélre s többnyire a zálogbavevőn maradt. Mutatóul álljon itt két ily záloglevél. „Carta bianca ... 8 azaz Nyolcz Foréntokról mellyeket én alább irt kentelelítetttem felkérni ezen T. N. Szála Vármegyében Kustánszegben lakozó N. Kustán Ferencztü, mely Nyolcz Foréntokért adtam el zálogba az Tekéntsi Kerteken kívül levő földemet Felyebb irt Nyolcz Foréntokban el zálogoltam az Halastónál levő kaszáló Rétemet mellyeket mindaddig birhassa, míg az megirt Summát letesszük, mint Önnön sajátját . . . Melynek bizonyos el hitelért adtam ezen Carta biancat levelemet . . . Kustánszegh . . . 1802.-dik Esztendőben. Egy másik: „Alább megírottak . . . Adom tudására és értésére Mindeneknek, a kiknek illik, ezen levelemnek rendiben, hogy meg egyeztünk N. Gyenese Benjámin Uramal, hogy a Fiát megvertem, azért 2 Forintokban és 30 xrokban ugyanazon Summáért által adtam Ő Kegyelmének telek allai rétemet, a melyet úgy birjon, mint magáét. A kiváltásnak ideje mindenkor Szent György napja leszen. (1793.)

Az ilyen zálogba adott földeket sok esetben nem váltottak ki, még ha meghatározott időre voltak is kiadva s észrevétlenül a zálogbavevőé maradt. Egyesek kenyérszükségből voltak kénytelenek birtokukat zálogba adni s rendszeren kiváltatlanul maradt. Itt megemlítjük, hogy a földet még most sem jelzik meghatározott nagyság szerint, pl. ennyi vagy annyi hold, hanem darab. A kisebbeket ekinyi, fiéekényi. A rétet, ha nagyobb, szintén darabnak, ha kisebb, ennyi meg annyi kaszavágás.

A szőlőbirtokokat nem igen adták zálogba. Aruk aránylag jóval több volt, mint a földeké. A szőlőbirtokok adásvevésére vonatkozó iratokat a szőlőhegyen tartották. Ezen iratok rendszeren az e célra szolgáló könyvbe írtak, mely a hegyemesternél volt a hegládában. Ily ládát s benne érdekes iratokat találtam a tófeji szőlőhegyen. E könyvben 1794-től kezdődőleg találunk eladásokra vonatkozó bejegyzéseket. A bevezető sorok így kezdődnek: „Anno 1798 Die 25-ik Április napján újonnan szerzett Protokulum béírás a szőlőbirtokos kitül, ki mit vásárolt, Spécifiée így következnek.” Pro anno 1802 Die 6-ik Deczeniber íratott be az Protocolumban Szt péterföldön lakos Fülöp (iyörgy megvásároltam napamasszontul Iván Judittól öszvöségessen hatvanött forintokon ad Est f-65. Melyrül adjunk kezünk X vonyását Gáni helységi hütös Emberek alt. Hegymester Csöre Márton, Főeskütt Tolt Márton Sabján István hegység hütös Nótáriussá. A „hegység” külön jegyzőt tartott. Erre a tisztségre a helybeli földbirtokost, később jegyzőket s tanítókat választottak meg.

Egy másik ily, eladásra vonatkozó bejegyzés: Pro Anno Die 24 Juni 1789 vásárlottam egy közbül állyo Szőlómet 15 foréntokon, melly szőlő jutott Tütösi Lakatos Bálintnéru az Tettes Farkas Uraságra ismét elattam náprádfai Horvát Andrásnak ezen Protocolum írásával meg Erősitem. Sig Gáni hegy. Tettes Farkas János földbirtokos.

A gazdálkodás terén a két utóbbi évtized alatt mind Göcsejben, mind Hetesben rohamos haladás mutatkozik. Az okszerű gazdálkodási módra rászorítja a népet az osztozkodások által fölprózódó birtok teljes mértékben való kihasználásának kényszere. Itt-ott szövetkezetek, egyesületek keletkeztek, a mik mindenestre a haladás tanúbizonyságai. Nagylengyelben az ottani középbirtokosok vezetése mellett gazdasági egyesület létesült, mely gépeket vesz s azt a tagok között használatra kiosztja.

Állatnevek.

a) *Lovak nevei:* Arany, Abda, Annán, Árkus, Albert, Abuaticza, Alacz. Bolond, Baba, Bogár, Bokros, Bandi, Bugris, Benó, Bátor, Bori, Biéla, Bogár, Börgön, Büszke, Babel, Barna, Burkus. Czedrus, Czifra, Czigán, Cziéda, Czukros. Csalfa, Csinos, Csillag, Ciéf, Csöndesz, Csúótán. Dajka, Daru, Dáma, Deregnyü, Deres, Domiusz, Dongu, Duóri, Dudás. Faku, Filip, Föcske, Fuku-szi, Föziér, Füttyös, Fűszer. Giéza, Gidra, Golfusz, Gurk. Gz/iémánt, Gyurka. A/ajnal, Hanzi, Helina, Hitler, Hida, Huódas, Huódor, Hullám, Húros, /lka, Irén, Irma. Jancsi, Janka, Jordi, Jordics, Julcsa, Jutka. /Táti, Kedves, Kese, Kiesni, Korhely. Landi, Ládós, Leta, Lengyel, Linda, Lila, Liszka, Liza, Lotti, Lujzi, Luczi. Madár, Marcsa, Matyi, Manczi, Merlec, Miézi, Miksa, Mójzsi, Mujzli, Mujku, Muki, Muszka, Muzsr. iVacza, Narancs, Náci, Náncsi, Nina, Nosztár. Nyalka, Nyirzsa. óriás. Pávo, Peieráncz, Piéter, Párfm, Pille, Pimon, Piros, Poldi, Pudiér. ftajku, Bemín, Ringyu, Rigu, Ricska, Rosti, Ruózsa. Manczi, Sárgo, Sipos, Suczi Subri. Szajha, Szajku, Szédres, Szédri, Szélina, Szellü, Szidi, Szikra, Szöske, Szürke. Tompa, Tuti, Tündir, Tüske. Verib, Viércse, Vicza, Vidám, Vilma, Villám, Vili. Zsuófi.

h) *Őkrök, bikák, tehenek nevei:* Baba, Babi, Babiér, Babos; Barna, Baris, Bárán, Bárson, Bátor, Betyár, Bimbu, Bodor, Bogár, Bokros, Boros, Búbos, Busa. Czifra, Czimer, Czili, Czitrom, Czukrász. Csáku, Csonka, Csöngü. Dajka, Dalos, Daru, Dámo, Dobos, Doktor, Dorfí, Dudás. Fegyver, Feszés, Ficzkú, Fluótás, Föcske, Füge, Füstös. Galamb. Gyapár, Gyeges, Gyömbir, Gyöngyös, Gyökir, Gyula, Gyura. Habos, Hadnagy, Hajdú, Hanzi, Hattyú, Hegyes, Hirmes, Homál, Huódos. .Kapsos, Kapitán, Kampus, Kardos, Káplár, Kártyás, Kedves, Keller, Kese, Kezes, Kicsin, Kincses, Kisasszon, Kislián, Kongu, Kökin, Kucsár, Kuli. Laczi, Lamos, Ládós, Lengyel, Liza, Lombár, Lucza, /iérges Miska, Miklus, Mondí, Monyuk, Muki, Muszka. Narancs. Nyalka. Panni, Pajkos, Pávo, Piktör, Piros, Piruk, Pityer, Pöngü, Pörge, Pücskös. /iablu, Rendek, Rigu, Ringyu, Rizsa, Ruóka, Ruózsa. Sáfrán, Sándor, Sárkán, Sörös, Subri, Sudár. Szajku, Szarvas, Szédres, Szegfü, Szeles, Szemes, Szenyes, Szépi, Szilaj, Szoblián, Szüöke, Szömös, Szurkos, Szüves. /Yiblás, Tigris, Tuha, Tulipán, Tükrös, Tüzes. Vadas, Vadász, Vellás, Vendig, Vicza, Vidra, Vilma, Virág. Zsombor, Zsuófi, Zsömle, Zsuzsi.

c) *Sertések nevei:* Bagu, Bandi, Baklus, Barna, Bátor, Betyár, Bimbu, Bodri, Bodris, Bokros, Boros, Buksi. Csandi, Csonka. Czeller, Czigán, Czit-

rom. Daru, Dáma, Doktor, Dudás, Duhaj, Durczás. Fegyver, Fenyves, Föcske, Fűles. Gézdés, Gicza, Guóla, Guga. Gyéhëna, Gyombár. Hegyes, Huputa, Huszár. Jámbor, Kardos, Káplár, Kedves, Kicsin, Kondor, Kontyos, Kurta. Lamos, Lispás, Liszka. Madár, Makkos, Maczi, Miklus, Miska, Muli. Pávo, Pepi, Petyra, Poczki, Poczuk, Pöszöre. Rendes, Rëza, Rigu, Ringyu, Ruósza. Sala, Samu, Sándor, Sárga, Sima, Sípos, Siska, Sörös, Suba, Subri, Sudár. Szajha, Szandi, Szákás, Szëdrës, Szëmës, Szilaj, Szüóke, Szúnyog, Szürke. Tasi. Vicza, Viola, Vitiz. Zsandár, Zsáma, Zsómár, Zsidu, Zsiga, Zsiván.

d) *Kutyák nevei:* Andris, fiandi, Bazsa, Berkes, Betyár, Biszi, Bod, Bodri, Bogár, Bundás, Burkus. Czedrus, Czigán, (Cukrász, Gsëszku. *Damn*, Divat, Dodi, Dudás, Dunna, Duni, Duncsi. Farkas, Figura, Fini, Finom, Fluóra, Fordiccs, Friczi, Furszi, Fürgencz. Gitni, Guszti. Gyuójsos, Gyöngyös, Hangász, Harmat, Hektor, Hollu, Huszár, Hudiccs. Kiaz, Kikiérdi, Korhel, Kiirtás, Kuszi, Kutler. Ledi, Lengyel, Lepsi, Lion, Liter, Lulus. Mákszi, Mëgësz, Miaz, Mikula, Milor, Mirád, Mislër, Mizörög, Muódi, Muóricz, Muczi, Muki. Vëmaz, Nëro, Nitii. Paraszt, Párszi, Pëszku, Piksi, Pikor, Pincze, Pinczér, Pincsi, Plëvna, Pizsi, Piszuri, Puczí, Pufi, Pumi, Pücsök. /?ima. Saju, Sëmbër, Subri. Srellüs, Szivar, Szücsök. 7'aládi, Tambur, Tanár, Tanti, Tányér, Tigris, Tisza, Tuócsa, Tuapas. Vadas, Vadász, Valami, Váltma, (Váltma,) Vezir, Vicze, Vindics, Viktor, Vitiz. Zsidu.

Állatok hajtása, hívása.

A lovakat a következő szókkal *hajtják*: haccz, hoccz, bitty, gyüő, kk . . . !
Balrahajtásnál: hoccz! *Jobbra hajtásnál:* höccz! Czujde! Tilled. *Megállásnál:* ho, hohe, hüő, hüöhe, hitly! *Hátráltatásnál:* turugste, czurukste! *Hívás:* Sárگو, Szürke stb. ne! *Csikót:* Gzujza ne!

Marhák hajtása: niëe, na, hejno! *Balrahajtás:* hakk, hakk idë, hajszás jobbuó dali! *Jobbrahajtás:* hikk, hikk csali, csás baluó dali! hajszás jobbuó dali! *Megállásnál:* hohe! *Hátráltatás:* humëk, hejkmëg, csíëe ne, hamisz! *Hívás:* ne, ne!

Disznó hajtása: czocza ne, ne! Malaczké: kez, kez! *Hajtásnál:* hiëe, hutta, hime, hu bié! huccs bié! késs, höss be! Malacznál: pojczal . . .

Lud hívásánál: buri, huri! lili, liliczám! guriczám! guri, guri! *Hajtásnál:* iele, bedé le, bebe!

Rucza hívásánál: lili! *Hajtásánál:* mez! hács, hács!

Tyúk hívásánál: pip! pity, pity, pity! pitye ne, pityim ne! Csibéket: työtyölém, bagyikám pitty, pitty! Pitye-pitye, pis-pis! *Hajtásnál:* sss, sshe, sösse he!

A HÁZIÁLLATOK MEGÓVÁSA S HASZNOSÍTÁSA KÖRÜL VALÓ BABONÁS SZOKÁSOK.

Hogy háziállataikkal szerencsések legyenek, azokat baj ne érje, kicsinyeiket megóvják egyes veszélyektől; s hogy azokban jó tulajdonok fejlődjenek, számos apróbb, babonás szokást gyakorolnak. A házi szárnyasok közül különösen a lyukra, az emlősök közül pedig a szarvasmarhára vonatkozólag van sok szokásuk.

A *tyúk*. Hogy a vásárolt tyúk megmaradjon a háznál, a hátulsó testrészéről tollat tépnek le s hátsó részét a kemence szájához dörzsölik. (Kszig.) Hogy a tyúkok közül sok kotyoljon meg, pemelvizet vagy savanyított kovászt öntenek ivóvályujukba. (Nlengy.) Hogy korán kotyoljanak, gerencsérzalmát (melylyel a vándorgerencserek edényeiket a kocsiba rakják,) lopnak s azt alájuk teszik. (Nlengy.) Arról a helyről, hol a tyúk fürdik, egy marék port, homokot vesznek s a fészekbe hintik. (Cshh.) Egy hétig kovászos korpával etetik a tyúkokat, hogy mielőbb kotyoljanak. Ha a tyúkoknak a kölcsönként kovászból adnak, azon háznál, a honnan a kovászt elvit lék, a tyúkok nem kotyolnak. csak csatáznak. Ha a tojást eladó egyén a tojások átadásakor lesléhez nyúl, azok nem kelnek ki. (Sárh.)

Ültetésnél a kotló lábát nem jó összeéretni vagy megfogni, mert akkor nem üli meg a fészket. (Sárh.) A tyúkot tiszta, napos időben kell megültetni. (Páka.) Ilyenkor a gazdaasszony ne üljön a tűzhelyre, mert a tojások elromlanak. (Bdöbr.) Tűzhelyre a tojásokat nem szabad tenni, mert nem kelnek ki. (Zbaksa.) Ha a tojásokat, mielőtt a fészekbe rakják, vályúban megforgatják, azokból egy sein kel ki; ha azonban a tojásokat fészekrakás előtt az ágyra teszik, mind kikel. (Reszn.) Kustánszegen az ellenkezőjét tartják: disznóvályúban kell a tojásokat megkeverni s azután azokat a kalapból a fészekbe rakni, hogy jól kikeljenek.

A kotlóstyúk alá egy házbeli férfi kalapjában kell a tojásokat a fészekbe vinni, akkor nem romlanak el. Némelyek a tojásokat a fészekbe való rakás előtt szétgurgatják a földön s azután akkor teszik azokat a fészekre, a mikor a kanász hajt. (Bf.) A tojásnak fészekbe rakásakor az asszony a fejében háromszor kotorász, hogy a csibék egyszerre „borzaggyanak (keljenek) kü”. Ha a hangyabolyt ültetés előtt vagy abban az évben a tyúkot ültető egyén megkeveri, a csibék egyszerre kelnek ki. (Rózszs.)

Hogy a „vadas” tyúk rendszeren üljön, fészekre tevés előtt a gazdaasszony jobb lába felől a lába között háromszor átveszi. (Ztárn.) A fészket borító szitára gályát vagy női inget dobnak s az rajta van mindaddig, míg a költés bevégeződik, hogy a kotlós csendesen üljön. (Lvh.) A fészekbe kenyérbelet zsurmolnak, hogy könnyen kikeljen. (Lvh.) Ugyan e célból csintalan gyermekkel rakatják a tojásokat a fészekbe. (Lvh.) Ha kalapból rakják a tojást a fészekbe, a kikelendő csibék közül a kakas, ha pedig kötényből, a jércze lesz több. (Tesk.) Ha fűszíének (észak felé) fordítják, illetőleg ültetik a tyúkot, akkor kakasok, ha pedig asziének (délnek) ültetik, a csibék mind jérczék lesznek. (NI.)

Ha délnek fordítják először a tyúkot a fészekre, fele kakas, fele jércze lesz, ha pedig nyugotnak, – csak jércze lesz. (Kustsz.) Ha csütörtökön ültetik a tyúkot, fele jércze lesz, ha pénteken és kedden, akkor több kakas, ha pedig szerdán, szombaton avagy hétfőn ültetik, akkor nagyobb része jércze lesz a kikelendő csibéknek. (Sárh.) Ha a tyúkot akkor ültetik, mikor a nép a templomból kijön, a csibék cifrák lesznek. (Svár.) A tojásokat a fészekbe rakás előtt föld alá teszik, hogy a kikelendő csibék búbosak legyenek. (Lvh.)

A csibék *kikelése* alkalmával a fészekről vett tollat, szalmát s tojánhéjat tűzre teszik s rostába rakott csibéket megfüstölés végett rátartják. A csibék orráról a „kölest” lecsipik, rostába téve, fészekszalma s tojánhéj keverékével megfüstölik azokat, hogy erősek legyenek. (Svár.) Némelyek a kiscsibéket ilyenkor rostába teszik s a rostát a gazdaasszony a lába között háromszor átvetve borítja ki, hogy kujtorgók ne legyenek. (Ztárn.) A csibéket vasdarabokra helyezik, hogy vasnehézségük, erősek legyenek. (Kszig.) Ugyanezen okból első etetéskor fejszére rakják a csibéket. (Tóf.) A kedden s pénteken kelt csibék erősek lesznek. (Szilv.)

A csibéket először a csizmaszárban viszik az udvarra, behunyt szemmel. Mielőtt a vivő kibocsátaná onnan, hármat fordul, hogy a kánya ne láthassa a csibéket s azokat el ne vihesse. (Lvh.) Este későn a rosta alá egy nagy követ tesznek, hogy a kánya akkor vihesse el a csibéket, a mikor azt a követ. (Kszig.) A csibéket abroncs állal befogott térségre kell először kibocsátani, hogy együtt legyenek. (Szilv., Páka.) Hogy a kánya hozzájuk ne férhessen, törött üveget kell póznára tenni. (Sárh.)

A tyúknak a csibék elhagyása után tojott első tojását megfőzik s elhagyott csibéi között szétapritják, hogy ezek együtt maradjanak s ha etetésre kerül a sor, „mind a szalo” ott legyen.

Ha lucza- vagy borbályanapján kenyeret kölcsönöznek, abban az évben nem lesz majorság. (Lvh.) Ha olyan, szentgyörgynap előtt vett tojásokat, melyekbe a csibe belefutad, másnak a földjébe ásnák, a hányat beleásnak, annyi évig nem lesz annál a háznál, hol az illető lakik, majorság. (Lvh.)

A *lúd*. A lúd fészkeből nem szabad tűzre dojni, mert a libák a tojásba túlادnak.

A *disznó*. A disznó körül gyakorolt szokások legnagyobb részénél azt akarják elérni, hogy görögjön vagy (hizlaláskor) ne görögjön s hogy kövér legyen. Az állat vevését szintén bizonyos szokásokhoz kötik.

A *magnak vett malacgot* a bazavivésnél jól be kell a zsákba kötni, különben rossz étvágya lesz. (Nlengy.) Ha a göbemalacgot a szomszéd községben veszik, a zsákol, melyben viszik, többször leteszik. A hány helyen letszik, annyit malacozik. Azon a napon, a melyen hazaviszik, nem szabad neki szemes ételt adni, mert a haszna oda megy, a honnan hozták. (NI.)

Ha azt akarják, hogy a disznó mielőbb *meggörögjön*, lópatkóról leesett földet tesznek a moslékjába. (Nlengy.) Üres, rozsos zsákot vagdalnak az orrához. (Szilv.) Kámfort vagy féderveiszt etetnek vele a moslékban. (Lhf.) Hushagyókeddi vakarcsot vagy kelt kovászt adnak neki. (Npf.) A mely disznó görög és nem fog, összeragadt „vörös bogarakat” kell neki beadni. (Sárh.)

Hogy a hizlalt göbe ne görögjön, mielőtt a hidasba teszik, zsákkal háromszor megütik. E zsákot aztán bekötik s a férfi ágyának vánkosa alá helyezik s mindaddig ott tartják, míg a disznót meg nem ölik. Hátuljával húzzák az ólba. (Gutf.) Az ól üstökéből oly szalmaszálat keresnek, melynek feje van s az abban talált rozsszemet a disznóval megetetik. (Ztárn.) Először új földből etetik s az ételmaradékot a földével leboritva a vályú alá teszik. (Ktsz.) Ha a hizódisznó görög, testének bizonyos részéből egy darabot levágnak s azt kenyérben vagy más ételben beadják, hogy a görgés ne ismétlődjék. (Nlengy.) A mely hizódisznó mindig görög, kétféle ruhakapcsot adnak be neki kenyérben. (Szilv.)

Ha a disznó *sokat malacozik*, a gazdaasszony annyi gombócot főz, a mennyi a malacok száma, hogy a bő áldás máskor is ismétlődjék. (Pórsz.) Hogy a disznó *kövérébb* legyen, hátával húzzák az ólba. (Gutf.) Sásgyökeret megszáritva megreszelik s a disznó takarmányába keverik. Ételébe tetűt tesznek. (Bucs.) Midőn *a malacgot először kihajtják*, a gazdaasszony visszajáról fordított kötényén bujtatja át azokat, hogy a legelőről rendesen haza jöjjenek. (Bszgy.)

Hogy a disznók egymást *ne bántsák*, nagykest böknek az ól falába vagy kapát dobnak közibük. (Ztárn.) A disznók vályújába 7 lyukú, véletlenül talált patkót szegeznek, hogy a disznó is hetet malacozzék, és hogy a disznók, „mikor nad dögö van”, meg ne dögöljenek.

*Malaczherélés*kor ezt mondják: „Legyen 50 funt hájod, meg kiét mázso szalánnád!” (Cstm.)

A *leölt disznónak csöcsbimbóit* azzal a mondással: „Felé göbe, fele, kany, Isten szaporiccsa!” vagy: „. . . egy hijatok se légyen!” „Aggyon Isten száz malacgot, egy uólat!” (Lhf.) azon hidasba vagy ólba dobálják vissza, melyben a disznót hizlalták, hogy a megmaradott ártánoknak annyi malaczuk legyen, mint a mennyi a bedobott csöcsbimbók száma. (Olt., Cstm.) A leölt disznó csöcseit néhol a háztetőre dobják. (Bak.) A mely disznónak „maradványa” (malacjai, testvérei) vannak, megölésekor nem szabad hólyagját fölfújni, mert maradványai elpusztulnak. (Bdöbr.)

Disznó ölésénél a szúrt sebhelynek bedugására használt kukoriczatusát némelyek elviszik s ha az utón valaki azt kérdi tőlük: „minek?” azt felelik: „Ollan hama használlon, mind a millen hama kiérdeszted!” Ez a tusa

igézés ellen jó. (Cstm.) Néhol e tusát négyfelé vágják s a kert négy sarkába ássák, hogy abban a kertben a tyúkok ne kaparjanak. (Sárh.) Eczetes korsóhoz is használják dugónak, hogy az eczet gyorsan megerősüljön. (Bdőbr.) Egyesek ezen vetnek kölest, hogy a madarak kárt ne tegyenek a veteményben. Disznóölés napján a gazda ne háljon felségével, mert a zsir megavasul. (Ztárn.)

A disznó *kukaczosodása* ellen a gazda a faluvégre megy, olt a földbe fütüskét hajt le s azt hanttal leszoritja; mire aztán ezen munkából hazaér, a kukacok a disznóból már kipotyogtak. (Sójt.)

Az állatok adásvevése. Hogy az állatokat szerencsésen, jó áron eladhassák, hibáikat észrevétlenül tegyék s hogy a vett marha rossz tulajdonait leplezzék és jó tulajdonokkal felruházzák, a következő babonás szokásokat gyakorolják:

Mielőtt a marhát vásárra akarják hajtani, az istállóból való kivezetés előtt bottal, ostornyéllal vagy csizmasarokkal az állat előtt keresztjelét húznak. (Tóf.) „Humekkutatva” vagyis hátrafelé tolva eresztik ki az istállóból, hogy biztosabban eladhassák s hogy az állat a szerencsét ki ne vigye az istállóból. (Páka.) Isiállótálpra tett nyirfasöprön hajtják át. (Börd.) Midőn ily alkalomkor a marhát az istállóból kivezetik, künn az istállóajtóban vagy néhol az udvaron háromszor megfordítják, hogy jól eladhassák. (Sárh.) Ugyan e célból forgácsot szórnak rá. (Olt.)

Az eladandó ökröket vásárra indulás előtt disznóvályun vezetik keresztül, hogy a helyettük esetleg veendő marhák is úgy siessenek a házhoz, mint a disznók szoktak a vályuhoz futni. (Cshh.) Kölest szórnak az udvaron a tehénre, a mit a tyúkok összeszednek. A hány tyúk szedegeti a kölest, annyi kérője lesz a tehénnek. (Reszn.) Néhol ugyanezen célból utána szórják a kölest; a gazda a vásárban – szüre alatt – gatyáját megfordítja. Az állatot az udvaron háromszor megforogtatják, azután a majorságot helyére hívogatják. Azt hiszik, hogy a vásáron annyi kérője lesz, mint a hány majorság együtt volt. (Niengy.) Négylevelű, megszáritott lóheret zúznak a fülébe, hogy jó vevője akadjon, s hogy ne rúgjon. (Bucs.)

Tavaszkor először látott pillangót tesznek a tehén fülébe vagy fonnak a kötelékébe, hogy jól megvegyék. Persze, ezt a vevőnek nem szabad tudnia. (Cstm.) Olyan faágot tesznek a kötelékébe, melyre a méhek első eresztéskor szálltak. (Zbaksa.) Ha marhát szentgyörgynapi nyirfaággal hajtják a vásárra, jól adják el. (Bak.) Új mogyorófavesszőt kell a vásárra hajtásnál használni, hogy a marhát többen kérjék. (Sárh.) Az először ért hid fájából ujjhosszúságú szálkát lemetszenek ezt az eladandó marha kötelékébe szúrják, akkor a vásárban sok kérője lesz. (Ztárn.) A mely marhát a gazdája, vásárra hajtás előtt, gatyájával háromszor lehúzza, annál „a kérő nem fogy el”. (Lvh., Bdőbr.) A legelső koldusnak kétfillérest adnak, hogy a marhát szerencsésen eladhassák. (Gutf.) Az eladandó marha részére koldustól 2 filléresért kenyeret vesznek s azt az eladandó marhának adják. (Cstm.)

Hogy a rugós tehén a vásárban békében maradjon, üstökbe helyezett szentgyörgynapi nyirfaággal háromszor lehúzzák. (Cstm.) Tüskés söprővel

csépelik meg; konyha fölött levő füstös zsúppal meglökdösik. (Rózssz.) A gazdaasszony az istállóra tett kötényen hajtja át; (Lv.h.) almafára hajított bottal dobják meg; tűzhöz böködött pemettel az udvaron háromszor megütik. (Pórsz.) Elhajtás előtt az udvarban háromszor megforgatva, valamelyik házbeli tőgyét és csánkját megveri. A pemetet a háztetőre dobják s a míg a pemet a házon van, a tehén nem rúg. (Nlengy.) Koldusbottal vagy a disznópörzsölésnél használt piszkafával ütik meg. (Szilv.) A mely koldussal először találkoznak, annak a botjával a tehén lábát és hátát meghuzogattják; (Nápf.) azon hid padlójából, melyen a tehenet a vásárra menéskor először átvezetik, egyet megfordítanak. (Valk.)

Ha a tehén vásárra hajtás közben sokat rikál, (bög.) gyorsan megy, ezek annak a jelei: érzi, hogy eladják. A tehén eladásánál szereplő vevők, t. i. a vevő és eladó a tehén kötelét zsebkendővel vagy köténnyel betakart kézzel és pedig a tehénnél, hogy ne rúgjon, a hasa alatt háromszor átnyújtva e mondással adja át: „Aggyon Isten juó szerencsit magánok ehho a kis tehinho, nekem meg ehho a kis piénzho.” (Cstm.)

Ha valaki rugós tehenet vesz, az először talált hidnak egy padlóját föl-emeli, hogy a tehén e rossz tulajdonától megszabaduljon. (Cstm.) Hogy a vett tehén rugós ne legyen, a vásárról való hazahajtás alkalmával az udvaron megállítják s cserépfazékat vágnak a homlokához. Ugyan e célból hamus fazékkal is fejbe ütik, úgy, hogy a fazék eltörjék. Ez azonban csak akkor használ, ha a tehén azt, a ki kötelénél fogva tartja, helyéről elrántja. (Szijh.)

Füődiskertbeli karót dobnak a háztetőn keresztül a szomszéd udvarába. Onnan haza hozzák s szoknyával betakarva, a jászol alá viszik. (Szijh.) Szítán keresztül öntenek rá vizet, hogy a tejet leadja. (Nlengy.) Otthon a gazda leoldja kötényét s azt az istállóba terítve, azon vagy kalapján az állatot keresztülvezeti, hogy ha rugós volna, arról leszokják. (Nlengy.) Némelyek akkor téri tik eleibe a kötényt, a mikor az állatnak első két lába már az istállóban van. (Zbaks.)

Ha a vett tehén rugós, mielőtt fejni kezdik, háromszor gyengén fejbe legyintik. Némelyek a tejet először körökre fejk. (Nlengy.) A megvett borjut hátuljával kell az első kibocsátáskor kitolni, akkor vezetés nélkül is követi gazdáját. (Ztárn.) A vásárról hazahajtott marha elé kenyérsütő lapáton egész kenyeret tartanak s azt az állattal megszagoltatják, hogy olyan „zabátt” (jólakott) legyen mindig, mint a melyet a kenyér mutat. (Lv.h.) Egész kenyeret nyújtanak az ökröknek az udvarajtóban; ha beleharapnak, meg tudják kezdeni, jó szántók lesznek. (Cstm.)

A vett tehenet, hazahajtás alkalmával, az udvaron vánkossal lehúzzák, illetőleg végigtörülgetik, hogy jó tejelő legyen. (Tesk.) Az istállótalpon belül kötőlánczot és jól megtöltött vánkost tesznek s a vett marhát azon vezetik keresztül, hogy mindig oly erős és töltött (kövér) legyen, mint e két tárgy. (Cstm.) Hogy a vett tehén – ha vadas – megszeliüljön, a vásárról való hazahajtás alkalmával a háznál kis gyürke kenyeret vagy sót adnak neki. (Bdöbr.)

A ló adásvevésénél jóval kevesebb babonás szokásokat gyakorolnak s azok nagyrésze ugyanaz, a mi a szarvasmarhánál.

Hogy a *tehén* megüzekedjék, keresetlen istenátkozta túskefa bongyorájában levő kukaczozt kenyérben beadják neki. (Sárh.) Ugyanezen bokor keresetlenül talált bongyoráját három részre metszik s a tehénnek adják. (Cstm.) Megszáritott barackfa megtört levelét vagy pókot kenyérben adják neki. (Bszgy.) Első kihajtáskor férfigatyával megcsapkodják. (Kustsz.) Véletlenül talált szurokkal csipejét és farát keresztben megkenik. (Nlengy.) Havibajban lévő asszonnyal háromszor meghuzogattatják. (Bak.) Az u. n. „viértisztitu bogarat”, (mely víz fölületén futkos,) elevenen a marhának adják.

Borjuzás után az először kifejt tejet a szájába öntik. (Lv.h.) Ugyancsak borjuzás után három vagy hét újholdpénteken sőt adnak neki, hogy gyorsan üzekedjék. (Kstsz.) Holdfogyta után való héten, három egymásután következő napon sőt adnak a tehénnek s mire megújul, meg kell neki üzekednie. (Sárh., Ztárn.)

Ha az üsző sokáig nem üzekedik meg, piros konkolyvirágot adnak neki s harmadnap megüzekedik. (Lv.h.) „Bagzufűjjet” etetnek vele s gyorsan megüzekedik. (Rész.) Egy nőstény és egy kankacsot kapcsolnak össze s azokat kenyérben megetetik vele. (Tóf.) A meddő tehén szájába bort öntenek, hogy mielőbb megüzekedjék. (Zbaks.) A párolás után következő mosáskor a párolósajtárnak arra az időre, mire a mosók haza érnek, (mert rendszeren a ház végében vagy a kert alatt levő tokában mosnak,) fölboritva kell lennie, különben a háznál levő tehén nem üzekednék meg. (Kszig.)

Az először borjuzó „előhasi” üszőt elles után mozsárba fejik meg; a tejet a szájába öntik, a mozsárral pedig az egyik lábát háromszor megütik, hogy a tejét jól leadja. (Szilv.) Az előhasit leeresztett hajjal kell megfejni, hogy tejét mindig leadja. (Sztad.) Ha ilyenkor a tehén nem adja le a tejét, vizes lepedőt kell a hátára tenni. Pertezselyemmel füstölik meg vagy pedig tenyéryi hosszú új vászonruhát friss vízbe mártják s azt a tehén keresztcsontjára teszik. (Sárh.)

Midőn a borjú világra jő, a gazdasszony szenteltvízzel meglocsolja. Ilyenkor vigyázzon, hogy a boszorkányok őt a jászolba ne dobják. (Sárh.) Borjuzás alkalmával a tehénnel az u. n. „mácsiktyát” (burok) megetetik. Ha a fehér mácsikot etetik meg a tehénnel, jó teje lesz, ha pedig a sárga mácsikot, lejéből sok és jó vaj képződik. (Bak.)

Elléskor a kisborjút szalmával (s nem pusztá kézzel) kell megfogni, hogy majd a szalmát is szeresse, ne csak a szénát. Ruhával nem szabad megfogni vagy megérinteni, mert ruhaevő lesz. (Páka.) Mikor a szopósborjút elválasszák, a tehén elé tuskót vagy kígyót tesznek, hogy ne böggjön. (Cstm.) A borjú eladásakor a tehén elé „vágutörzsököt” tesznek a favágítóról, hogy könnyen felejtessen. (Cseszt.)

Néhol a borjú elválasztásakor a tehén fejéhez egy fazék vizet öntenek, hogy a tejet vissza ne tartsa. (Rész.) A borjuherelés befejeztekor ezt szokják mondani: „Száz forint lëgyën a farka alla!” A kivágott részeket a háztetőre dobják, nehogy a kutyák hozzá férközhessenek, mert azoktól nagyon mérgesek lennének. A háztetőről a madarak elviszik. (Svár.)

A *lóról* azt hiszik, hogy az embert 7-szer oly nagynak látja, mint a valóságban, mert különben nem engedné magát befogni. A ló az ördögnek 7-ik

rokona. Hogy a ló sállék, véletlenül talált szurkot tesznek kenyérébe s azt megetetik vele. (Nlengy.) Ugyanezen czélból papírszeletet tesznek az illető testrészébe. (Bak.) Ha nőstén- és kankapcsot egymásba akasztva kenyérben a lónak beadják, akkor a ló fiat fog. (Nlengy.)

Hogy a csikó anyjától el ne maradozzon, a nyakába – csöngő helyett – valami ruhaszalagba disznótrágyát kötnek s azt nyolcz napon át hordatják vele. (Nlengy.) A csikót az anyja farkához kötve kell először kivezetni, hogy el ne maradjon. Ha a gazdának két csikaja van, farkukat összeköti s úgy bocsátja ki az istállóból, hogy együtt legyenek. (Bak., Lvh.) A csikót malomba való menéskor fogják be először, hogy oly szép gömbölyű legyen, mint a zsák. (Nápf.) Midőn a lovat először a legelőre eresztik, kötőfékjét az ágy fejébe teszik s estig benhagyják, hogy legelészés közben el ne futkosson.

Miért eszi meg a ló a szalmát? Valamikor egy szegény ember egész nyáron át dolgozott lovaival. Elérkezett a tél, mikor elég szénát nem tudott neki adni. Mit csináljon lovával? Mit mást, minthogy agyonüti, Egy napon aztán azt mondta a lovának: „Na idős luam, a sziena efogyott, nem túliak kiteletnyi, mast hát agyonütlek!” „Ne üss agyon idős gazdám; van szuómád, ién avve is kitelelek!” Azóta eszi meg a ló a szecskává vágott szalmát. (Valk.)

A tejfélékre vonatkozó babonás szokások.

Egyrészt a tehén tejének elapadásával, tőgyének bajával, egyes betegségével kapcsolatban már másutt föl soroltuk.

Annak a fazéknak van jó föle, a melybe, vevésénél, a gazdaasszony nem néz bele. (Milej.) Midőn a gazdasszony tejesfazekat vásárol, köténynyel betakart kézzel mélyen belenyúl, hogy a mily mélyen belenyúl, oly mélyen képződjék benn a tejföl. (Cstm.) A tejesfazekat megtört kakukborsfüves vízzel, zsiros lapuval, csalánnal kell kimosni, kiforrázni vagy belül sóval megdörzsölni, hogy jó és sok föle legyen. (Milej.)

A köpübe 2-fillérest eresztenek vagy fésüt tesznek, hogy a benlevő tejföl előbb összemenjen. (Páka.) Némelyek köpülés előtt köpülőfát, mások magát a köpülő ingük aljával húzzák meg, hogy hamarabb összemenjen. (Nlengy.) Ugyan e czélból a ház üstökéből 3 füstös szalmaszálat húznak ki s azokat (s a fésüt is) teszik a köpü alá. (Bf.)

Ha tejfölt ráznak, nem szeretik idegen egyén látogatását, mert az illető „ráköszönt”, mely esetben nagysokára megy össze a tej. De ha az idegen nőszemély s kötényével a rázóbotot háromszor körülcsavarja s azt néhány-szor meghúzza, vagyis rázza a tejet, a tej hamar összemegy. (Sárh.) Ha a varacskosbékát az istállóban találják, agyonszúrják, mert a tejet lábával lefölozi. (Cstm.) Egyesek régebben a vajasköcsög fenekére békát tettek, abban a hiedelemben élvén, hogy ez esetben a vaj sohasem fogy ki, mert azt a béka okádja. (Csrtm.)

A TERMÉNYEK VETÉSE, ÜLTETÉSE ÉS A GYÜMÖLCSFÁK KÖRÜL VALÓ SZOKÁSOK. IDŐJÓSLÁS.

a) Magvetés.

A konyhakerti vetemények vetése, ültetése.

A *palántamag* közé kendert szoktak vetni, hogy annak szaga a hernyókat távoltartsa. Palántamagot egy szál ingben vetik el, hogy a balhák ne egyék meg. (Cstm.) Meztláb nem jó vetni, mert a balhák megeszik. (Ztárn.) Megpörzsölt disznónak a körömhüvelyéből, pipából vagy disznófejből vetik, hogy a palántát a penész össze ne húzza s a madarak meg ne egyék. (Nlengy., Börd.)

Karácsonybőjt estéjén megkötött nyirfasöprőn eregetik a földbe a magot s azután a söprőt ezen szavakkal dobják a földre: „Addig sënki ne viihessën e, míg iën evve a söprüve hármot nëm ütök rájo!” (Ktsz.) Az ilyen veteményen ott marad a tolvaj keze s addig nem tudja kezét elvenni, míg a vető asszony azzal a nyirfasöprővel m^g nem söprüzi. (Ktsz.) Ha a palántamagot összegyűjtött egyén meghal, akkor az a mag nem kel ki. Helyette mást kell vetni.

A *káposztamagot* vagy melenczéből vagy tálból vetik, hogy ezen edényekhez hasonló nagyságú fejek fejlődjenek. (Bucs.)

A *zellermagot* tányérből vetik, hogy ahoz hasonló kerekességű legyen.

A *salátát* vasárnapon kell vetni, hogy nagyra nőjön s mozsárból, hogy vastag legyen. (Bucs.)

A *paprikát* napfelkelte előtt vetik és pedig pénteken és kedden, hogy jó, erős legyen és hogy gyorsan keljen ki, mert a paprika – hiedelmük szerint – 7-szer megy pokolba, mielőtt kikel. (Bucs.) Némelyek ülve ültetik, hogy szebb legyen.

Békaszólás után már nem tanácsos *mákot* vetni, mert fërges lesz. (Ztárn.)

A *vörös- és foghagymát*, hogy nagyra nőjön, olyan egyénnek kell ültetnie, a kinek nagy alfele van. Az elvetett területnek mind a négy sarkára le kell ülni, hogy a hagyma nagyra nőjön.

A *petrezselyem* magját délután egy óra körül vetik, hogy egy főgyökere legyen. (Kszig.)

A *sárgarépmagot* közvetlenül a vetés előtt a láb térdhajlása körül átveszi, hogy vastag gyökere nőjön. (Kszig.)

A *köles vetése*. Kölesvetés előtt a magot kis csecsemő inge ujján háromszor álontik, hogy a madarak kárt ne legyenek benn. Az ily módon vetett kölesre a madarak nem tudják egymást odacsalni; nem tudnak csipegni, a mint a csecsemő nem képes beszélni. (Tóf.) Némelyek postaútról vett porral keverve vetik a kölest, hogy elejét vegyék a madarak kártételének. Kölesvetésnél a taliga egyik kerekét kivesszik s az elvetendő magot a kerék lyukján háromszor áteresztik. Néhol a vető még a nyelve alá is tesz 3 szem kölest s azokat a harmadik megyeközbeli földbe ássa, hogy a madarak közelebb ne férhessenek hozzá. (Nlengy.) Ezek után a madarak csak keringélnek a vetés fölű, de rákapni nem tudnak. (Páka.) Az üstök szurkos zsuppszálaival a taligakerék lyukját megfüstölik s a fölfordított keréken a kölesmagot átteresztik. (Kszig.)

A vető nő ingehasítékjába leereszti a kölest. (Kszig.) A kölesmag közé lakatot tesznek s úgy vetik el. (Kszig.) Megölt disznó szúrt sebében használt kukoricza tusa törmelékével keverten vetik. (Nlengy.) Szótalanul, meztelenül vetik. (Akár nappal is. N.) Taligakerék agyán keresztül eresztik. (Az eke kakasát a második lyukba teszik. Lenti.) A zsebbe tett vasszegei a földbe szúrják. Mind a verebek ellen gyakorolják e szokásokat.

A *gabona vetése*. A gabonát a gazda olyan nevű napon kezdje vetni, a milyenen újév után a zúzmarát látta. (Nlengy.) A vetőmagot vetés előtt való este kékköves, tejes vagy szenteltvízzel, továbbá eczettel vagy trágyalével vegyített vízben áztatják. A gazda a gabonavetési azon gatyában végzi, melyben újév után a fiastyúkol először meglátta. (Páka.) Gabona vetésekor az első marék szemet a vető a testéhez dörzsöli, hogy csörmölyös ne legyen. (Rózssz.)

Ha a „hajgálu karú” (ökörfarkvirág) virágja a hegyén van, korán, ha közepén avagy alján van, közepes időben, illetőleg későn kell vetni, „akkor sohase hibázik a gabona.” (Rszeg.)

A vetendő *búzamagot* kisasszonynapján hajnalban, harmatra kell tenni, de még napkelte előtt beveendő, hogy majdan a szárán meg ne üszkösödjék, (Nlengy.) A szentmihály kántorán vetett búzában nincs szent, azért ekkor nem vetik. (Lv. h.) Üszökös szentpéternapján sem vetik, mert üszökös lesz. (Svár.) Búzavetésekor a vető egyén lábát megmossa s tiszta fehérműt vesz föl. (Nlengy.) Nyelve alá három búzaszemet vesz s azokat mindaddig, míg a vetés tart, ott hagyja. Bárki szól hozzá vagy köszönti, feleletet nem ad, hogy a madarak nyelve ragadjon le s ne kaphassanak a veteniényre. A vető egyén a vetés megkezdése előtt 3 szemet vesz a nyelve alá s fejét ég felé fordítva s szemét behunyva 3 marék szemet elvet s szótlanul a 3-ik szomszédos földhöz megy, a hol egy kis lyukat váj s abba a nyelve alatt levő magot ezen mondással: „Verib, madarak, észte egyiték meg!” beleteszi. (Bucs., Nlengy.)

A búzát új, először mosott abroszból vetik, akkor nem lesz üszökös. (Csertm.) Karácsonyi abroszból is vetik, de ezt vetés előtt közvetlen nem

szabad mosás alá adni. Az abrosz közepébe kétfillérest kötnek, hogy a búzát az üszök ne lephesse el. (Bf.) Az ilyen abroszt zsuppos ház tetejére dobják, hogy a jégeső a búzát el ne verje. Kétasszonynapközi hamuval vagy ganajlével keverten vetik a búzát, továbbá új, 10- vagy 20-fillérestől vetik s azután a pénz Mária oltárára viszik, hogy a búza meg ne szurkosuljon. (Belső Göcsej.)

Az *árpát* becsukott lakatról vetik.

A *kukoriczát* csak új agyagfazékból lehet vetni. A flóriánnapkor vetett kukorica bőtermő lesz. A szentkeresztnapján vetettnek csak szára nő. (Lhv.)

Hogy a *lencse* zsiszikes ne legyen, éjjel vagy legalább hajnalban avagy naplenyugta után kell vetni, lekaszálni s kicsépelni. (Nlengy.) A lencse éven át főzve sem fő meg, ha valaki virágzása idejében, újholdvasárnap, napkelte előtt meztelenül háromszor keresztülmászik rajta s 7 darab kövecset tesz kupócba a lencseföld közepén. Az ilyen lencse csak 7 év letelte után főzhető meg.

A *len* és a *kender*. Hogy a kender magasra nőjön, a nők a húshagyókeddi mulatságon – tánczközben – nagyokat ugrálnak; a milyen magasra ér, ugrásközben, a fejük, olyan magasra fog nőni abban az évben a kender, (Tóf.) Néhol olyankor vetik a lent és a kendert, mikor se a Nap, se a Hold nincs az égen. (Kszig.) A lenmagot új agyagfazékból kell vetni. (Barsz.)

Ha a kendervetésnél beszélnek, a jözsü elrágja a magoskender fejét. (Nemesítés.) A kendert és lent vető nő földet vesz a szájába s azt a nyelve alatt tartva, három határ mesgyéjén megfordulva fog a vetéshez. Vetés előtt a földet a szájából kiveszi. Vetés közben beszélni nem szabad. (Ceszt.) A lent és a kendert becsukott lakatról vagy késről vetik. Vetés után a kést a föld végébe nyomják. Ezek után a magot a madarak nem ehetik meg. A ki lent és kendert vet, annak nem szabad az ostort a földön húzni, mert akkor e növényekben sok gyűötin (szulák) fonódik. Ilyenkor és boronáláskor patogatni nem szabad az ostorral. (Szmf.)

A ki *bükkönpt* vet, aznap tojást ne egyék, de még csak kezébe se vegyen, mert a vetemény megkoszosul. (Szmf.)

A *luczernamagot* oly napon kell vetni, midőn férfinév van, különben „koszos” (arankás) lesz. Lóher- és luczernavetés napján a vető egyén ne egyék tojást, mert szintén arankás lesz a vetemény. (Ztárn.)

Hogy a *lóher* koszos ne legyen, aznap a vetőnek tojást vagy tejesfélét nem szabad enni. (Nlengy.) A lóherén halottas lepődöt kell végighúzni, akkor a kosz elmúlik. (Nlengy.) Új, mázolatlan, gerencsérfazékból vetik. A lóhermag kedvéért általában új fazekat vesznek s csupán ezért mennek néha vásárra. (Psz.)

A *tök* ültetésénél egyik fészektől a másikig futnak, hogy az indája gyorsan növe, minél előbb hozzon gyümölcsöt. Mikor a föld közének végére ér, alfelét a fészekre üti, hogy a tök nagy legyen.

Minden *mákra* hetet kell ütni, hogy szétmorzsolódjék.

b) ültetés és a vetemények körül való teemények.

Májusban nem jó *káposztát* ültetni, mert megeszik a balhák. (Náprf.) Mikor *káposztát* ültetnek, eleven tyúkot ásnak a földbe annyira, hogy csak a feje látszik ki s addig behagyják, míg az ültetés tart, hogy a veteményben kárt ne tehessenek a tyúkok. (Kstsz.) A rozsdás *káposztán* halottas lepődőt húznak végig, hogy a betegségétől megszabadítsák. (Nlengy.)

A fülöpnapján ültetett *borsót* a „kágyilluk” (csigák) megeszik. (Lv.h.)

Ha a *lopótököt* a békák retyegése után ültetik el, nem nő meg jól. Azért ilyenkor a tokákba dobálnak, hogy a békák hamarjában ne merjenek szólni. (Kstsz.)

Ugorkát akkor jó ültetni, mikor a harangok (nagyszombaton,) újból megszólalnak. Akkor bő termése lesz. (Kszig.)

A ki másnak a veteményében, különösen a búzában, *kárt akar tenni*, a vetés mellett túrot vagy kenyeret eszik s azokkal a vetemény közé dob: biztos, hogy a verebek rákapnak. Burgonyaültetés napján a gazdasszony 3 drb. burgonyával s serpenyővel korán reggel kiszalad s arra a földre, a melyen aznap ültetnek és a föld végébe 3 lyukat ás, melybe a 3 drb. burgonyát beledobja. Az egyikre s serpenyőt ráborítja s ott hagyja. Ezután hazamegy. Midőn az ültetőkkal újra kimegy, a serpenyőt észrevétlenül fölveszi s elrejtí. Hazamenetkor a serpenyőt magával viszi. A ki aztán az ilyen burgonyából lop, egy évig a hideg fogja lelteni. (Cshh.)

Ha valaki újholdpénteken, napfölkelte előtt másnak a gabonavetésébe belefut, arról a vetésről a verebeket el se lehet hajtani. (Gutf.) A kinek a veteményébe csontot ásnak, azon termés nincs. Szalma ugyari nő, de hiányzik a szem. (Lhf.) Ha kölesbe vagy kukoriczába a megölt disznó torkából kivett tusát dobnak, a veteményt a madarak ellepik. (Lv.h.)

Ha a palánta penészes, kenyérsütés alkalmával maradt teknőmosadékkal napkelte előtt végig kell locsolni s a palántaföld négy sarkát megkapálni. Egyesek 3 egymásután következő újholdpénteken locsolják a palántát. Hogy a palántát a balha meg ne egye s annak a rosszakarók megszólása ne árt-hasson, közibe karót kell ütni s annak a hegyére disznótrágyát bökni, továbbá disznóöléskor a disznó körmét a földbe kell ásni.

Hogy a tyúkok a kertben ne kotorjanak, midőn tavaszi ásáskor az ásóval először fölfordítják a földet, alfelüket erősen a földhöz kell ütni. (Lv.h.) Ha a tyúkok a kertbe járnak, a kert földjének ásására behunyt szemmel, háttal mennek be s e közben háromszor földet fordítanak föl. Azután nyitott szemmel ásnak tovább. (Nemesetés.) A megölt disznónak torkából kivett torzsával a kertet háromszor megkerülik s azt a kertben kezükkel vájít gödörbe hantolják, hogy a tyúkok kártevése ellen a veteményeket biztosítsák.

Ha valaki szép *káposztát* akar, úrnapi sátorágakat a *káposztaföld* négy sarkába kell lebökni s a földet karácsonyi abroszszal végighúzni, akkor a palánta szép lesz. Vasat tesznek a *káposztásföldbe*, hogy a fejek kemények legyenek. (Böde.) Bertalannapján nem men-

nek a káposztásföldre, mert kis feje lesz. A kádba tett káposzta tipróját, mielőtt a kádba lép, fejszére lépetik s mikor a tiprást elvégzi, akkor is fejszén lép ki, hogy a káposzta kemény, tartós legyen. (Böde.) Azt a „koszt”, a mit a leölt disznóról pörzsölés után lekotornak, elteszik s tavasszal a káposztapalántát meghintik vele, hogy meg ne hasadjon s töve el ne rothadjon. (Páka.) A ki a káposztán először hernyókat lát, kezét háromszor testéhez dörzsöli s – a hernyók elpusztulnak. (Lvh.)

A ki szótalanul meghalt vagyis még beszélni nem tudó gyermek sirjáról Újholdpénteken vagy vasárnap hajnalban egy marék földet vesz s a vetemény négy sarkába szórja, a verebek kártétele ellen biztosítva van. (Bdöbr.) A meghalt szótalan gyermek átkötőjével és koporsószegével a veteményt háromszor megkerülik, a szeget a földön hagyják, az átkötőt pedig hazaviszik, hogy a madarak ne lepjék el a gabonát. Ugyan ilyen gyermeknek az átkötőjét – a veteményt előbb napkelte előtt megkerülve – a kölesbe dobják. (Rész.)

Újholdpénteken, napkelte előtt, egy darab bőrkés nyárssal a veteményes földre mennek s ott a veteményt anyaszült meztelenül megkerülve, a földet, annak minden sarkán egy darabot böknek le a nyársból.

Egyesek borral telített hordóról vagy búzával teli hombárból leesett s négy részre tört faabroncsot böknek a föld négy sarkába. (Valk.) A szomszédos falubeli kútból korszóval vizet meritenek s az illető veteményes földről tépett füvei a korszó száját bedugaszolják. Ezzel a korszóval a gazda a földjét hajnalban háromszor megkerüli s azután a gabonaföld közepébe dobja. (Kszig.) Az idétlen gyermeket szült anyának az ingéből 3, kisujjni hosszúságii, darabot fára rákötnek, azután a veteményes föld két sarkába és közepébe egy-egy fát leböknek, a mikor szemüket behunyják s nem beszélnek. Ezek után a madarak nem bántják a veteményt. (Ztárn.)

Újholdpénteken, napkelte előtt, a disznók óljából egy marék trágyát vesznek s a veteményes föld két sarkába s közepébe dobják. (Ztárn.) Azt a botot, melylyel a kigyót a békától úgy válasszák szét, hogy mind a kettő életben marad, a verebek által megszállani szokott gabonatóblát háromszor megkerülik s azután négy részre törik s a föld sarkaiba egyet-egyet leszúrnak, hozzájuk 3-3 gabonaszárat kötnek s e közben három Miatyánkot, három Üdvözetet imádkoznak. (Bucs.) Szentgyörgynap előtt fogott rákot kell a vetésbe dobni vagy olyan rongyot, melylyel a halottat megmosták, a vetés két végébe elásni. (Kszig.)

Az asszonyok ingujjsinorjuk két végébe s közepébe 3-3 gabonaszálat kötnek össze s a meddig azokat hordják, a gabona védve van a madaraktól. (Ztárn.) Varacskosbékát megszárnak s porrátörés után megszitálva húshagyói hamuval összekeverik s a szántóföldön széthintik, hogy a madarak a gabonának ne árthassanak.

Hogy verebek a búzára ne kaphassanak, érése idején az istállóban levő abrakos tányérba szalmát tesznek. (Nápf.) A gazda főzőkanalat vesz, azzal a gabonaföldet háromszor megkerüli, azután azéba dobja, a kiébe kívánja. (Nemeshetés.) Ha a búzavetés megfűvesedik, a vetés négy sarkába macskakölykeket dobnak, hogy a fű kivesszen. (Bszgy.) Hogy a búza szurkos ne

legyen, a kis liba lábát fácskával megméri s e fácskát a búzába teszik. (Csesztr.) A ki a búzában először szurkosat talál, azt hazaviszi s a ház füst-járta részébe helyezi, hogy a búza a szurkosságtól ment legyen. (Pórsz.) Ha a nő akkor megy búzát gyomlálni, mikor havibaja van, a búza üszökös lesz. (Cstm.) Ha Újholdvasárnap bármely anyaggal is megkent csizmával gabonába megy valaki, a merre jár, a gabona üszökös lesz. (Svár.) Ugynezen okból havibajos asszony tarlóra se menjen.

Hogy a zivatar a gabonában kárt ne tegyen, learatás után egy marékkal a tarlón hagynak. (Bf.) Ha a verebek a gabonakazalra esnek, fűzfavesszőből gúzst készítenek, ennek közepébe mereklét dugnak. (A merekle $\frac{1}{2}$ méter hosszú karó, mind a két végén kihegyezve, melyet a kazal csurgató részébe bökdösnek köröskörül, hogy a kazalt föld szalmát föntartsák.) A mereklére, ollójánál fogva rákot függesztenek. Az így felszerelt gúzst a kazalba szűrjék. (Bf.)

c) Termésre való jövendölés.

Ha a rozsban sok „rozsanya” van, bő termésre van kilátás. (Nlengy.) Ha húshagyókedden eső esik, nem lesz kukoricza. (Lv.h.) Az akáczfa erős virágzása bő babtermést jelez. (Cstm.) Ha a szivárványban a fehéres szín a túlnyomó, sok kenyér, ha fehér szín a több, sok pálinka nyerhető; a piros szín pedig sok bort jelez. (Páka.) Ha medárdnapján eső esik, rossz bor lesz. (Kstsz.) Egy részét a termésre való jövendöléseknek a szokások leírása során már említettük. Ismétlésekbe itt nem bocsátkozunk.

d) Időjóslások.

Ha az ökörfarkkórónak a teteje kezd először virágozni, hosszú s erős, ha pedig a közepe virágzik előbb, rövid s gyöngye tél lesz. (Cstm.) Ha a falevél őszzsel korán lehull, a tél korán köszönt be. (Nlengy.) Minél nagyobb túr őszzsel a vakond, annál hidegebb tél lesz. (Bf.) Simon-Judás napján nagyon megfigyelték a pásztorok, hogy merről fuj a szél. Ha északi szél fuj, a télnek csak elejére, keleti szélnél a tél derekára, déli szélnél pedig a tél utoljára vártak erősebb időjárást. Ha a megölt disznó fölbontásakor azt látják, hogy lépé elől vastagabb, hátul pedig vékonyabb, akkor a tél első fele hidegebb, második fele pedig gyöngébb lesz; és megfordítva. (Valk.) Ha a csillagok télen nagyon ritkán látszanak, hideg idő lesz. (Páka.) Az ökörszemnek a földhöz közel való röpdülése és szeddegélése hideg időnek a jele. (Valk.) A hány nappal szentgyörgynap előtt a béka megszólal, annyival tovább hideg idő marad. (B-df.) Míg a kendermagot a zsákban tartják, addig a nadrágot nem kell levetni, (vagyis korai gatyában járni,) mert hideg idő lesz.

Ha a hold nagyon tiszta s a csillagok ritkások, jó idő lesz. (Páka.) Ha az ökörszem a fára száll; (Valk.) ha a drótos fölülről jön a faluba, (Kszig.) szintén szép idő lesz.

Ha a tyúkok korán kelnek vagy későn ülnek, *rossz idő* lesz.

Ha az új Holdnak két szarva fölfelé áll, abban a hónapban *szárazság* lesz. Ha az „újságot” a szél megfújja s ha az égen sűrű, apró csillagok vannak, szintén száraz idő lesz. Száraz, vagyis még ki nem hajtott fákra s a benedeknapján hallott dörgés szárazságot jelent. (Mkf.)

Eső lesz, ha a nap korán kisüt, ha homályos (vizszine) van, ha „tippanyusan” süt v. bujkál. A vaknap (homályos nap) másnap esőt hoz. Ha a köd „megfutja a napkeletet”, aznap eső lesz. Ha a nap alja, nyugtakor dagadt, vagyis fölhő van alatta, tehát nem tisztán nyugszik le, eső lesz. (Barlh.) Ha a kakas napnyugta után kukorikol, másnap szintén eső lesz. Ha a Holdnak udvara van, ha az „újságnak” a szarva csurgóra vagyis lefelé áll, esős hónapra van kilátás. Ha az „ujját” az eső megveri, abban a holdnegyedben mindig eső fog esni.

Mikor a „Muónárszemű csillagot” látni, olyan homályosat, t. i. „a mëllick ni lácczik, mintha vizbü niéznē kü”, az eső bizonyos. A sűrű, apró csillagok gyöngye, esőre hajló időt jeleznek. Ha szivárvány látható, akkor egyideig nem lesz eső, vagy ha lesz, csak harmadnapra. Ha márczius bármely napján köd van, ahoz száradnapra nagy eső vagy árvíz lesz. (Páka.)

Ha a hegyek „füstünek”, ha az ember keze viszket vagy ha az sikamlós, ha az ember és állat lusta, ha a tyúkok bogarászódnak, tetvésznek, ha a verebek és tyúkok porban fürödnek, ha a ludak záporosó hullásakor fejüket fölfelé tartják, ha a kutyák füvet rágnak, ha a fecskék alant repülnek, ha a „küllumadár” szomorúan szól, ha a kányák föltűnő nagy csoportokban röpködnek, ha a disznó okádik, ha a békák feltűnően brekegnek, ha a legyek erőszakosak, ha a trágyán gomba nő, ha esős időben az esővíz sok buborékot vet; ha a fazékból a víz kidagad, ha a drótos alulról jön a faluba, ha az asszony holtal álmodik: eső lesz. Tapasztalatok alapján mondják. „Üssze em miéru esü, száz miéru sár; tavassze száz miéru esü, em miéru sár.”

Ha ősszel sok a gomba; ha a sárküllü madár szomorúan szól, sok *hó* lesz. Ha gyenge *tél* van, azt mondják: „A farkas megéttē a telet.” Ha erős tél van, akkor, persze, a farkas nem ette meg a telet. Jobb, ha gyertyaszentölőkor a farkasok tutolnak be a faluba, mint ha nap süt; mert ha nap süt, még erős tél lesz. Ha gyertyaszentölőkor fénylik, a gazda vegye elő még a zizikét is, (a mit az állat evés közben meghagy,) mert hosszú lesz a tél.

Ha a halott alá szalmát tesznek, a *jégeső* elveri a határt. Ha az asszony gyerekszülés után 7 hét előtt más falu határába megy, a merre jár, jégeső veri el a veteményt. (Gönth.)

Midőn a Nap még jól fönn van s a fölhőn át vaknapot látnak vagy ha a Nap vörösen nyugszik le, *szeles* idő lesz.

Jégeső ellen harangoznak. A harangozás azonban nem használna, ha a vízbefültat is azzal harangoznák ki. Az ilyen harang csak újból való felszentelés után hajtja el a terhes fölhöket. (Páka.) Midőn jég kezd esni, pemetet, lapátot, söprőt s fejszét dobnak az udvarra. A gyermekek pedig (néhol a nagyok is) az udvarra futnak s szájukba 3 szem jégdarabkát vetnek, hogy a jégeső elálljon. (Sárh.) Maczukával 3 szem jeget dobnak a tűzbe, hogy a jégeső megszűnjék. (Olt.)

A jégesőt az itteni nép hiedelme szerint a garabonczyás diák idézi elő és pedig boszúból. Ha rákot visz, vagyis azon lovagol, sok jeget csinál, mert a rákkal lassan haladhat; ha kígyóval megy, akkor nincs akkora kár a jégesésből, mert a kígyó ide-oda vagdalódik s így a jég is kanyargósán, szétszór-tan esik. (Gutf.)

e) Egyéb, gazdaság körébe vágó babonák.

A kinek a hordójában az eczet lassan savanyodik, első Újholdpénteken istenátkozta túskeféval megkeveri. (Bdf.) Hogy a megbabonázott foghagymát kihúzhassák, csizmakapczát kell kezükre tekerni s azzal fogni meg a hagymát. Különben az ily hagymát nemcsak, hogy nem tud kihúzni, hanem még a keze is oda szegeződik. (Lenti.) Mikor az első szekér gabonát haza viszik, a nyomórudat a kerék és lőcs közé teszik, azt tartván, hogy akkor az egér nem eszi meg a gabonát. (Sőjt.) Kenyérsütés napján az asszony búzába ne menjen, mert lesül a gabona.

AZ ÁLLATBETEGSÉGEK ELHÁRÍTÁSAI S GYÓGYÍTÁSAI.

Ezeknél szintén nagy szerepe van az igézetnek, teeményeknek, rontásoknak, mint az emberi betegségeknek. Az állatnak, különösen míg kisebb, étvágytalanságát, gyöngeségét rendszeren szemverésnek tulajdonítják. Szem verésük rendszeren az erős nézésű, összenőtt szemöldökű embereknek van. Az illetők maguk is meg vannak győződve szemük ártalmas voltáról s kerülik az istállókat, már t. i. hol bajt nem akarnak szerezni. Általában az embernek sohasem jó más állatának szépségét, mutatóságát megdicsérni vagy az állatra rászólni, pl. az azt mondani: „De szíép állót!” mert az állat megbetegszik.

Hogy az állat megigézésének elejét vegyék, megpillantásakor ráköpöködnék s azután rögtön fölfelé tekintenek, mert ha lefelé néznek, az állat megdöglik. Ez általános szokás. A többi eljárást alább fogjuk elsorolni.

Néhol az a hiedelem, hogy ha a gazda háziállatainak a baját elmondja másnak, az a baj az illető állatjára rászáll. A fölnőtt állatoknak árt a szem, azoknál azonban a rosszullet jelenségeit első sorban rontásokban és leeményekben keresik.

Ha a horgot (kampót) karácsony-, lucza- és borbályanapján künn hagyják, a boszorkányok elviszik s ezzel a marhát megrontják. (Lv.h.) A *borjánál* már a megelléskor megtesznek mindent, hogy a szem veréstől megóvják. A tehén „mássával” háromszor lehúzzák, ülésnap után következő kedden vagy pénteken (a melyik nap közelebb esik,) napfölkelte előtt a borjú bal fülét árral keresztülszúrják. Ha a borjút, éltesekor, az anyja hátán, a szarvai között kezdve, háromszor végighúzzák, az igézet nem árt neki. (Sárh.) Ellésakor a borjút fölvevő férfi süvegével a borjú orrahegyétől a hátulsó körméig háromszor végighúzza s ugyanannyiszor azt mondja: „Az igizzén még, a kinek füöd a sipkájol!” (Csertam.)

A *tehén- és ökörnél* vásárra hajtáskor az istállóajtóban nyirfasöpröt helyeznek s azon az állatot átlépetik, hogy a szem ne ártson meg neki. (Pórsz.) Mielőtt a vett tehenet az istállóba behajtánák, egy vödör vízzel leöntik, hogy friss legyen s a víz ne ártson neki. Az igézésben levő marhát azzal az inggel kell végighúzni, melyben a nő szült s azt kimosva, a mosadékkal az állatot megitatni. Az alatta levő istállóbeli szalmával háromszor végighúzzák. A szarvasmarha fején levő kötélre avagy farkára piros posztót vagy zsákmadzagot kötnek a megigézés ellen. A ki másnak az ökreire rászólt vagy megdicsérte, hogy bajuk ne legyen, mihelyt azokat elkerüli, kifordított kalapjának a belsejével hátukon háromszor végighúzza s azután ka-

lapját karácsonyi éjféli misekor az asztalra helyezi. A beteg tehen számára az úrnapi sátorból elvett nyírfaágat kell kötni, akkor meggyógyul. (Nlengy.) A megigézett tehenet, üszőt a nő, az ökröt, tinót, bikaborjut pedig a férfi húzza le az ingével. Ha ez nem használ, mosdóvizet készítenek oly módon, mint a gyermeknél. Azt a söprőt, melylyel a készítő a mosdóvizet az edénybe leeresztette, háromszor a falhoz ütik, azt mondva: „Men hama múllik!” aztán az állatot a következő mondás mellett mossák meg: „A Jézus nevébe, az Atyának és F. Szt. Istennek nevébe”.

Az *általános bajnál* rendszeren füstölni szokják az állatot és pedig azzal a szalmával, mely karácsony bőjtjén az asztalon volt; továbbá: urnapi virággal, aranymáringó fészkével, karácsonyi répával, csonttal; azon szalmával, melylyel pörzsöléskor a disznó száját „főzabolázzák” s égetés után a szájában megmaradt. Azzal a szalmával füstölik meg, melyet a karácsonyi éjféli misére menetelkor a csizmába tettek s melyet karácsony napján csizmában hordtak. (B-df.) A tehenek részére szentgyörgynap előtt mennek a boszorkányos egyének babonás füveket szedni. Nagy zengést hallani ilyenkor, azonban látni senkit sem lehet.

A tehenél leggyakoribb baj a *hasznának elvevése*. Az állatnak ez is bizonyos fokú betegségével, bágyadságával, leromlásával, tőgyének, csecsei- nek bizonyos fokú dagadásával, kihólyagosodásával jár, azért itt soroljuk fel az erre vonatkozó hiedelmeket. A tehen hasznának elvétele tejének részben vagy egészben való elapadásában s elrontásában nyilvánul. A baj elhárítására sokféle babonás szokást gyakorolnak/ melyek főleg a tejes edényekkel s a tej eladásával vannak kapcsolatban. A tejesedényeket, mint: tejesfazekakat, köpülőt, fejüket (zséter, dézsa) nem szívesen kölcsönöz a gazdaasszony, mert a tehen hasznát kevesbitik. Ha azonban kénytelenek adni, akkor „visszavüjü suót” tesznek bele. Ezt aztán az edény meghozatalakor az illető visszaszolgáltatja. Ha a tehen haszna elmenne, ezt a sőt megé- tetik s a haszon visszajő. Midőn a kifejt tejet beviszik a konyhába, földre teszik, hogy a tehen haszna állandó legyen. (Páka.) A mely napon a tehen megborjuzik, aznap nem adnak ki a házból tejet, mert másnap már elapadna a tehen. Néhol azon a napon semmit sem adnak ki a házból. Előhasi tehenek egyáltalán nem szabad a tejt eladni.

Ha tejel adnak el, három csöpp vizet öntenek bele, hogy az illető tehen hasznát el ne vehesse. (Ztárn.) A tejesfazékba a tej közé sőt vagy hagymát tesznek. Az ilyen vett tejnek a lábából nem szabad kifutnia, mert különben a beletett só és hagyma nem fog használni: az illető tehen teje elapad. (Pórsz.) Nem lehet elrontani a tejet, ha, mielőtt kiviszik a házból, tejbe mártott ujjal a gazda a kályha szája előtt keresztet csinál. A tejbe, midőn a forraláskor fut, sőt tesznek, nehogy a tehen elromoljék. (Bf.) A tejet mindig be kell földni, hogy a nap rá ne süssön, mert a tehen tejelésének ártalmára van. (Bf.)

Napkelte s napnyugta után, valamint pénteki napon nem szeretnek tejet kölcsönözni vagy eladni; ha mégis eladnak, sőt vesznek kezükbe s azzal a tejen keresztet vetnek. Ez esetben a haszon nem megy el. Ez okból még az edényt, melyben a tejet adják, háromszor a földre teszik, hogy azon esetben, ha azt más tehen tejével összekevernék, a tehen haszna el ne vesszen.

A kölcsönzött tejet általában nem szabad más tehén tejével összekeverni, (főleg a gyöngébb tejü tehénét nem,) mert a tehén elapad. (Sárh.) Jeggyűrűt illesztnek (ráöltve) a tejszűrő aljára s azon keresztül szűrik meg a tejet; továbbá némelyik asszony pentele (alsó inge) alján vagy teknősbéka hátán, hátmaradványán szűri, önti át a tejet, hogy a tehén tejelésében a rosszakaratuak kárt ne tegyenek. (Börd).

A kapufélfán képződött taplóval az istállót be kell füstölni, hogy a telién haszna el ne menjen. (Nlengy.) Ha az úton darab kenyeret találnak, azt fölveszik s otthon a tehénnek adják, hogy a tejhaszon ne apadjon. (Bszgy.) Szentgyörgynapja előtt való este nyírfa vesszéből kis gúzszt készítenek s azt a tehén szarvára szorosán ráhúzzák, hogy le ne essék s rajta hgyják több napig. Ezzel a tehén hasznának elvételét megakadályozzák. (Pmagy.)

A ki más tehenének a hasznát el akarja venni, azon tehentől származó tejfölbbe kenyeret márt s azt a maga tehenének adja; ezzel a haszon ide vándorol. (Bucs.) Ha valaki gazdatársa barmainak a jászolából egy marék takarmányt elvisz, ezzel azoknak hasznát is elviszi. (Olt.) Ha a tejet vivő egyén vizel, a tej elromlik. (Lhf.) Ha a tejet kemence oldalára keresztetik, a tehén azután nem adja le a tejet. Ha belenyúlnak a tejszebe s kenyérrre kenik, a tej a tehén tőgyéből fölszivódik, tehát elveszti a tejet. (Ztárn.) Teknővakarót helyeznek a jászolba, erről a tehén eszik – s megromlik. De ha a vakarót azután a tehén tulajdonosa több napon át tűzbe teszi, a megtevőnek fölhólyagzik a keze. Erről megtudni, hogy ki volt a megtevő. (Cseszt.) Ezt azért kívánják tudni, hogy az illető további rosszakaratát meggátolják. A megtevő kiletét még másképen is megtudhatják. Vasfazékba szénapolyvát főznek s középebe istenátkozta tüskeágot böknek.

A ki főzés közben a házba lép, akár férfi, akár nő, az illető vette el a tehén hasznát. Ilyenkor a tüskeágot gyorsan kirántják s az illetőnek a hátát végigverik. (Nlengy.) Egy csészére való tejet vályúba öntenek s ott a tejet egyéves vadrózsafa-hajtással addig csapkodják, míg az utolsó csöppig ki nem főccsenik, a mi után a tehén megtevőjének az arca kisebesedik. Kötőlánczot dobna a tűzbe, erre tejet öntenek, mely után annak az asszonynak a lába kisebesedik, kihólyagosodik, a ki a teeményt elkövette. (Lvh.) A melyik tehén a tejt nem adja le, a kenyérsütésnél használt vakarókést megizzítják s a fejésnél a fejőkébe teszik. A rácsöpögő tej a csöcsöt meggőzöli s ez használ. (Ztárn.)

Ha a tehén tőgyét a menyét megszopogatja, azt meglesik s ha rajta érik – elmarad. A tejt folyató tehénnek „körmeit” (patáit) megütik s a tej – eláll. (Nlengy.) Kölest tesznek a szűrőbe s azon keresztül öntik a tejet. Hét ízben teszik ezt s a kölest mind a hétszer tűzbe dobják, mely után a megrontó azt a kezét, melylyel a rontást végezte, nem használhatja. (Szilv.)

Kecsketejet nem lehet megrontani, mert a kecske olyan füvet tud, a mely megvédi. Sőt, ha a tehén tejt megrontják, hogy a rontást megerősítsék, kecsketejet vegyítenek hozzá. (Böde.) Ha a tej elromlik, azt varacskos békán szűrik át, hogy a rendes jószágát visszanyerje. A szűrőbe tett izzó pará-

zson eresztik át a tejet. (Tófej.) Néhol a parázsra kölest hintenek, hogy a tej megjavuljon.

Hogy a rendes megtevés útján elvenni hitt tejhasznot visszahozzák, némelyek „tudusasszonyokat” hívnak. Ha az illető szomszéd községbeli, néha hetekig is maguknál tartják, hogy a tehén hasznát meghozza. A tehenet, hogy a haszna visszajöjjön, új nyirásöprővel háromszor megütik, azután ezen tejből 15 napon át senkinek sem adnak. De annak a módját is kell ám tudni. Egyszer egy tapasztalatlan egyén ezt megtette, de nem értvén a módját, a boszorkányok jól megcsépelelték s azt mondták neki: „A miho nem tuczz, ne kezd el!” (Szilv.)

Vizhordta fát égetnek el s annak parázsába öntik a tejet. (Pórsz.) Hétlyuku, talált patkói megizzitanak s ráfejnek. Ha a tejnek igazán baja van, a patkó csak úgy sir s – a tej megjavul. (Bak.) A füstös födélű házakról keresztbe tett kézzel szalmát húznak s azzal vagy főskevirággal, továbbá aranymáringó fészkeivel; és benedekhagymát, disznótrágyát kettősfejű kalászt s szentelt átaluti (keresztúti) füvet összevéve füstölik meg a hasznát vesztett tehenet vagy csak a tőgyét. Az aranymáringó fészke különösen azért használ, mert az mindenféle füből készül. (Btüt.)

Ha a tehén *tőgyének baja van*, luczanapi hagymával s karácsonyi kasza-kövel, teknősbéka teknőjével, mennykövel, karácsonyi „dergálu gömbölegge” kenik, illetőleg húzogatják meg. A telién tőgyének keménységét sikálóval kell meghúzogatni. (Ztárn.) A tálludaganatot menyedasszonbodzának a levével mosogatják s – leapad. A tőgy dagadása gyakran teeményből származik, mely abból áll, hogy egy vöröshagymát kilyukasztanak s abba a megfontandó tehén tejét belefejjik. (Lispe.)

Ha a tehén *véres tejet ad*, azt a kalap kerületén a szájába öntik vagy abból egy csészényit a disznóvályúba öntenek s istenátkozta túske vesszőjével addig csapkodják, míg csak egy csöpp van benn s a baj megszűnik. (Lvh.) Körörmre fejnek néhány csöppöt a tehén tejéből. (Gutf.) „Viérfüjjenek” megfőzött levét itatják avagy füvet porrá törve etetik meg a tehénnel. „Viérküjjet” is szoktak törni s eczetben a tehének adják. (Sárh.)

Megvizsgálják, hogy a tőgy melyik csöcséből folyik véres tej, azt külön fejjik s egy kihúzott karó helyére öntik, azután a karót ismét helyére szúrják. (Kszig.) A tehén véres tejét némelyek annak tulajdonítják, hogy a házban fészkelő fősket vagy fészket elpusztították avagy a házbeli „köserü biékát” agyonütötték. Az első esetben a lepszkált fészekkel a tehenet megfüstölik, a második esetben pedig az agyonütött békát megszárogadják, apróra megtörik s a tehén kenyerébe beadják. (Páka.) A szentgyörgynap előtt talált sárgarigó fészkeivel füstölik a tehenet. (Kámah.)

Ha a tehén *vért ereszt*, hasovánkarót kell kivenni s helyébe a tehén véres vizeletét beleönteni, a karót pedig megfordítva visszahelyezni (fölső végével). Ez használ. (Nlengy.) A cserfát megfűrik s kiszivárgó levét a tehénnel megitatják. (Lvh.) Megfőzött „semük csuriba” tett karácsonyi só adnak a tehének. (Bszgy.)

A tejsze vagy tejfölbe késsel nyúlani nem szabad, mert a tehén *csöcse ki-sebesedik*. Ugyanez okból a tejsze vagy kávéba szánt kenyérfalatba nem sza-

bad villával bökni. (Páka.) Tejbe a kenyeret nem szabad késsel aprítani, mert az illető tehén tőgye meghasadoz.

A megcsomósodoti tejnél 7-lyukú patkóra fejnek. (Nlengy.)

Ha az állat *bélsara véres*, „semükcs-csuri” levét a karácsonyi söprőn háromszor megszűrjük és pedig egyszer a söprő tövéen, kétszer meg a hegyin s úgy adják a tehénnek. (Bszgy.)

A mely marhának a szájából az izziket (zúzalékot) kiveszik s a kés hasadékaiba zárják, míg onnan ki nem veszik, *nem fog enni*. (Lhf.) Ha a marhának *nincsen szájaíze s gazdája* megtudja, hogy ki volt az okozója, az illető marhájának a jászolából szénazúzalékot lop s az illető istálló küszöbéről 3 drb. forgácsot v. szálkát metsz le, ezzel saját állatját megfüstöli és az meggyógyul a rontóé pedig megbetegszik, sőt meg is döglök. Azonban, ha a rontó ezt valami módon megsejti, szintén védekezik. Ő is visz valamit attól az embertől, a ki megboszulására törekszik. Ez már ruhafélét lop el az illetőtől és pedig rendesen gatyát, ingkötőt s ezzel megfüstöli a saját marháját. Ezután már nem árthat neki a teemény. (Lhf.)

A borjút, elléskor, a tehén mássával háromszor lehúzzák, hogy *szemfájós* ne legyen. A marha fájós szemébe apró sói fűznek. (Lispe.) Söprükórót húznak a szemgyűrűbe (pillába). Emberi vizelettel, telüről a marha saját hugyával s repceolajjal is mossák a szemel. (Lhf.) A szemhályognál ellenkező oldalon írósvajat csöpögtetnek, (Bszgy.) fehér czukrol, (Lvh.) „öregmorzsalikot” fűznek bele. (Rész.)

Ha a marha *köhög*, torna- vagy bodzafagyökeret adnak neki. (Lvh.) A marhán levő *fökint* ló farkáról húzott szőrrel szorosan átkötik s addig hagyják rajta, míg azt „e rántyo”, vagyis míg a főkin el nem szárad.

Ha a marhán *viértállu* van, nyakát megvérezik és pedig oly módon, hogy a nyakán egyik erét megvágják. Némelyek tállugyökért húznak a nyakába, illetőleg lebbentyűjébe úgy, hogy a gyökeret lúdtollba teszik s azzal előbb késsel már átbökött lyukon áthúzzák. A gyökeret 8 napig hagyják a marha nyakában. (Lhf.) Ha főskefészket leütnek s arra a marha rálép, viértállu szöki meg. A melyik marhának *lépdaganata* van, nyelvét hegyes késsel vagy árral megszurkálják, hogy vér persenjen belőle. (Lhf.)

Ha az állat *hüttisbe* esik, új téglát megizzitanak, sajtárba teszik s erre vasfazékban összeaprítottan megfőzött gyökeres burusán levét ráöntik s a ponyvával betakart állatot meggőzölik. A gőzt a ponyvával tartják vissza. (Lvh.)

A *megetvesedett* marhát zsirban összetörött kecskerágítófa gyümölcsével kenik be. (Bszgy.)

Ha a tehén nem akar „*görbünyi*”, (kérődzeni,) szeletelt fekete retkei adnak neki. (Lentik.) Hogy a marha *ne fujódjék föl*, nagypénteken nem szabad neki sót adni. (Bdf.) A felfúvódott marhát azon ember gyógyíthatja, a ki szentgyörgynap előtt talált vakondot kettévágott s kezét vérével bekente. Az ilyen ember a felfúvódott marhát háromszor lehúzza s leapad. (Svár.) Ha a marha betegségét nem ismerik, rendesen füstölésnek vetik alá. A füstöt megszáritott kigyó meggyújtásából eresztik. Az ily célra használt kigyót ele-

vcnen megfogva, bugyigáskorsóba teszik, a hol megdögölve megszárad. Eczetet is öntenek rá. Mikor a marha beteg, a korsót összetörik, a cserépdarabra tüzet tesznek s a kigyóból egy darabot levágva, ráfeszik. A kigyóra töltött eczetet a marhának szokták adni. (Kámh.) Ha borbályanapján fonnak, az állatok megsántulnak. (Lvh.)

Az állatoknak elpusztítására számos babonás szokás van. A mit összegyűjthettem, itt közlöm. E teemények elmondására ritka egyén vállalkozott. E téren való adataim tehát hiányosak. A marha elpusztul, ha gyümölcsfa vályújából etetik. (Bdőbr.) Ha a tehén mássát a kutyák megeszik, a borjú elpusztul. Ha valaki haragosa istállójának jászolában talált patkói vagy koporsószeget ver, a marhák mind eldöglenek. (Páka.)

Ha a sirásó régi sirban talált koporsószeget haragosa istállójának valamely részébe beveri, olt az állatoknak el kell pusztulniok. (Nlengy.) A tudus asszonyok szentelt gyertyával szokták a szeget megkeresni, hogy a szerencsétlenséget megakadályozzák. Ha a hazamenő tehén lábanyomából rossz szándékú ember egy marék földet fölkap s azt a hűökkü tüzebe dobja, annak a tehénnek meg kell döglenie. (Valk.) A mely tehénnek vizeletét edényben füstre teszik, az elsoványodik, elszárad s végül megdöglik. (Gulf.) A midőn a gazda szénataraktkor először szénát visz haza, marhát kefével és takaróval háromszor lehúzza s ezen eszközöket poros voltukban vasvillával a pajta valamelyik részébe rejti el. Ha ezeket alkalomadtán ugyancsak vasvillával előveszi s haragosának marháira azokkal ráül, – a marhák megdöglenek. (Hidvég.)

Cseresnye- s nyírfát nem szabad a hajlékba építeni, mert az állatok megdöglenek. (B-df.) Megdöglenek akkor is, ha elpusztult marha- vagy embercsontot tesznek az épületbe, készítése alkalmával. (B-df.) A marhák kivesznek, ha az istálló padlója alatt varacsos béka tartózkodik. Az ilyen istállóban a padlókat megszokják fordítani és pedig úgy, hogy a deszkákat másféle irányban rakják le. T. i. ha addig a deszkák észak-dél irányban futottak, kelet-nyugoti irányban helyezik el. (Páka.) Borbálya-, lucza- és karácsonynapján más kútjából nem szabad meríteni, mert az illető állatjai megdöglenek. (Lvh.)

A nép hiedelme szerint a marhák a menyét csipésétől szintén megdöglenek, mert a menyétnek „fulánkja” van s úgy szúrhat, mint a méh. (Csipésének a helye megdagad s az állatnak halált okoz. (Páka.) A daganatot füstöléssel gyógyítják.

A csikó megigézésétől a gazda nagyon tart. A mint a csikó a világra jő, ezen szavakkal: „Illen kalapu ember igizzén még!” fődöt tesz a fejére. (Bszgy.) A ki a csikó ellését a házban legelőször észreveszi, fődővel a csikó hátán háromszor végighúz s ugyanannyiszor azt mondja: „Az igizzen még, a kinek fűöd kalaptya van!” (Bszgy.) Piros posztót kötnek a, csikó nyakába s a posztó lecsüngő részébe macskatrágját kötnek. (Valk.)

A szebb ló kötőfékébe piros posztót kötnek, hogy *meg ne igézzék*. Az újonnan vett lovat, midőn az istállóba először bevezetik, gatyával húzzák le, hogy a szem ne ártson neki. (Bszgy.) Háromszori megkerülés után harang-

kötéldarabbal füstölik meg, hogy betegségét, baját elhárítsák. (Olt.) A lónak közönséges *bágyadtságát* olyan emberrel lehet eltávolíttatni, a ki farkasmáját evett. Tudni kell, hogy a farkas majáját a göcseji vadászemberek régebben megették. Az ilyen egyén a ló füle tövében levő u. n. „egerét” szokja megrágni s a baj elmúlik. Persze, olyan ember, a ki valaha farkasmáját evett, ma már nagyon ritka. Az ilyent messze vidékre elviszik a ló egerének megrágása céljából. (Páka.) A *ló gyomorszorulása* ellen tökmagolajat adnak be. (Lhf.) Hogy a ló *vizellete* elálljon, lúdtoll belét kenyérbe téve vagy keserű sót adnak neki. (Bszgy., Lhf.) Ha a ló lábán *videstetű* van, szőlővenyigét égetnek s annak hamujával a bajos testrészt bekenik. (Bszgy.) A ló *huóttetemét* (himpókját) keresetlen csonttal kell megkenni s a csont azon felét, melylyel a kenés történt, a földre kell tenni s a himpók elvesz. (Nlengy.) A vemhes ló *elvetéltetése* után tojás sárgáját adnak neki. (Bak.) Ha a lovat fölakasztott ember kezével, Újholdvasárnap, meghúzoatják, kövér, „vitéz” és büszke lesz. (Kámah.) Ha a zabbal megtöltött kalapot a ló lábai alatt átveszik, akkor nem lesz félős. (Kámah.)

A disznót megigézik. Hogy ennek elejét vegyék, a disznóvályúra patkót vernek. Ha a disznón *bágyadtság* mutatkozik, nem eszik, hamis moslékot kap vagy farkát és füleit megvérezik, bemetélik. (Bszgy.) Az u. n. „rögin”, „megtargyagosodás”, megprontosodásánál is vért eresztenek a disznó egyik fülén s farkán.

A disznóhús besózásakor nem szabad beszélni, mert a megmaradt disznók megférgesülnek. (Nemeshetés.) Ha a disznó férges, földibodzával háromszor megcsapkodják s azután a földibodzát füstjártá helyre helyezik el. Ezután a férgek maguktól kipotyognak. (Bszgy.) Három szem fehér babot adnak a disznónak s a féreg elvesz. (Gutf.) Fölvágják, fölveszik a disznó esapáját (nyomát) s vissza helyére fordítják. Ezután a férgek kipotyognak.

Férges emsénél a nő, a kannál a férfi szőrzetéből kell a disznónak kenyérbe adni. (Ztárn.) Ha ártánban vannak férgek, a kannak testéről vett 3 szál szőrt s megfordítva a beteg állattal kenyérben megetetik, hogy a férgek eltávozzanak. Hiedelmük szerint az is használ, ha 9-től egyig visszafelé egy lélekzet alatt ezt olvassák a kukaczos disznóra: „Vüdd el ördög, hadd meg a marháját!” (Bucs.)

Ha a disznót félfelől *bekavar* futja el, tört timsót vagy kékgáliczot vesznek s ezekkel – keztyűs kézzel – a sebes részt bekenik. Néhány nap múlva az egész sebes rész „kikerekedik”. (Elkülönítődik. Ztárn.) A *kehes malacznak* megégetett bocskor hamuját a moslékba szórják, hogy azt megéve, egészséges legyen. A *kórságos disznót* kifordított kalappal fejbe ütik, továbbá füstölthús madzagjával a derekát vagy nyakát átkötik s – meggyógyul. Hogy a disznót *dög ne érje*, „istenkorbáccso” nevű fűvet kötnek csomóba s azt a disznó vályújába beleszegezik. (Bucs.) Ha a *hízó nem eszik* vagy zsémbelyeg esetleg megdöglik, akkor az ólba valami rossz ember valahová szegyet vert be vagy boszorkányságot tett. Ilyenkor az ólat egészen elbontják s megkeresik a hibát. (NI.)

Kenyérsütéskor a *csibéket* kipemetelik, hogy a *szem ne ártson* meg

nekik. (Lvh.) Hogy a csibék *meg ne férgesedjenek*, disznóólban kell a tyúkot megültetni. (Csertm.) *A beteg tyúknak* tejben burusánmagot főznek s meg-
etetik vele. (Bszgy., Lvh.) Paprikát adnak neki, hogy az verje el a betegsé-
gét. (Reszn.) Ha *bögye föl van fivódva* egy csöpp zsirt eresztenek szájába s
bögyit tűvel megszúrják. (Lvh.) Az első rózsanyílásra kelt csibék nagyon
sokat sirnak s nagyrésze rendszeren eldöglik. Hogy *el ne dögöljenek*, nyers
rózsát áztatnak s azzal a csibéket lefecskendezik; továbbá virágzó rózsafa
alatt átburjatják, rózsavirággal megfüstölik azokat. (Bak.)

IPAR.

Önállóan iparral foglalkozók közül legtöbben vannak a *czipészek*, *csizmadiák* s *kovácsok*. Jelentékeny még a *molnárok* és *takácsok* száma. Aránylag kevés a *fazekas*, *szabó*, *ács*, *pintér* és *kalapos*. Több iparágból pedig, ha Zalaegerszegtől eltekintünk, alig akad egy-kettő.

Czipész, *csizmadia* minden községben van néhány, a lakosság számához képest. Ezek azonban a helybelieknek inkább foltoznak. E nép megszokta a vásáron való vételt. „Mondva csináltatni”, vagyis helyben, előre kialakudni nem szeret. A lábbeli készítőök rendszeren más vidékről, más községből telepednek a falukba. Az itteni parasztnép ilyféle mesterségre ritkán adja gyermekét. Legtöbb czipész van Lentiben, (25,) Sőjtörön, (24,) Lendvavásárhelyen, (19,) Zalabaksán, (17,) Pákán, (13,) Bánokszentgyörgyön, (12,) Zalalövön, (11,) Nován, (9,) Gulorföldön, (8,) Lendvahosszúfaluban, (7,) Zalaegerszegen. (230.)¹³⁶⁾

A *kovácsmesterséget*, mely a gazdálkodással közelebbi vonatkozásban áll, a nép elég szívesen megtanulja. Egyes gazdaemberek, ha kevés birtokuk van, egyik fiukat kovácsnak, vagy bogárnak taníttatják ki. Régebben a nagyobb családokban valamelyik mellékfoglalkozásként üzte a kovácsmesterséget. Ezidőben a kovácsságot a *czigánykovácsok* üzték, kik egy kis kenyérért, alamizsnáért elkészítették azt, a mire a gazdáknak – vasból – szükségük volt. A földön ülve, dolgoztak. A czigánykovács felesége *meszelüborostákat* készített, disznószorból. Házról-házra menve adták el lisztért zsírért stb. Kovács egy-egy községben a kelletténél is több van. Legtöbb a következő községekben található: Zalalövön, (13,) Sőjtörön, (11,) Tófejen, (9,)

Kovácsműhely.

Pusztamagyaródon, (8,) Zalabaksán, Pákán, Lentiben, (7-7,) Csesztregen, Lentivásárhelyen, Kálóczfán, Rédicse, Bánokszentgyörgyön, Gutorföldön s Pördeföldön, (6-6,) Zalagerszegen. (30.)

Takácsok azon községekben vannak, a melyekben a nők a szövést elhagyták. Legtöbb található Sőjtörön, (9,) Csesztregen,– Bánokszentgyörgyön, (5-5,) Zalabaksán, (4,) Zalagerszegen. (43.) A községeknek több, mint felében egyáltalán nincs takács.

Fazekas, ha Zalaegerszeget nem számítjuk, (hol 18 van,) egész Göcsejben és Hetesben csak 46-ot találunk, a mely szám, tekintve azt is, hogy Göcsej vidéke nagyjából agyagos s e mesterséghez szükséges föld bővíben van, – kevésnek mondható. Zalagerszeg után legtöbb van Lendvavásárhelyen, (12,) Lentiben, (9,) Bánokszentgyörgyön, (6,) Pusztamagyaródon, (5,) Lendvahosszúfalú, Rédicse, Valkonya, Baktüttös s Dömföld falukban. (3-3.) A gerencserek az edényeket faluról-faluról hordva, az országos vásárokon s vasárnaponként a templom előtt árulgatják. A vásáron pénzért, máshol többnyire terményekért veszik meg az edényeket.

Acs kevés van, mert a fűrés-faragáshoz, többé-kevésbé, minden ember ért. *Bognár* minden 8-10 falura esik egy. A *piriterek* nagyon fogyófélben vannak. *Köteles*, *szijgyártó* nagyon ritka. *Szabó* (Zalaegerszeg kivételével, hol 109 van,) csak 38 találtatott. Ruhát vásáron vesz a nép s ha rongyos, az asszonyok foltozzák ki. Szabó tehát nem igen élhetne meg közöttük. *Bábos* is alig egy-kettő akad.

A *molnáripar* már régebben virágzó lehetett e vidéken, mert a malmok hajtásához volt víz. A Cserta, Kerka és Váliczka patakok számos vizet hajtának ma is, noha már a gőzmalmok száma jelentékeny. A nagyobb és kedvező fekvésű helyeken: Bánokszentgyörgyön, Rédicse, Zalabaksán, Csömödéren, Gutorföldön stb. gőzmalmok is vannak. A hol azonban közelben vízimalmot, talál a nép, ott a gőzmalmot mellőzi. III. Károly király idejében, (1715-1720. évben,) midőn az adózás rendszerének megállapításához az ország lakosaival együtt a gazdasági állapotokat is összeírták, Göcsej és Hetes vidékén mindössze csak 8 malmot jegyeztek föl, ez azonban az összes malmok számát nem mutatja, mivel az összeírás csak a közeterheket viselő egyénekre terjedt ki s így a polgárság és földesurak malmait nem vették számba. Az összeírásban szerepelt malmok: Bánokszentgyörgyön, Karácsonyfán, Pákán, Szentliszlón, Várföldön 1-1, Lentikápolnán 3-3.

A molnároknál szintén volt *czéh*, mely állott egy czéhmester, 2 esküdt, 4 szolgálómester, (t. i. a Kerkavizén 2 és a Váliczkán 2.) Ezen vidéki malmok megvizsgálására volt egy öregvizsita, meg 3 kisvizsita. Az öregvizsitát – egyszer egy évben – a czéh elöljárósága, a kisvizsitát pedig a szolgálómesterek végezték. Az öregvizsita a kisvizsitát bírálta fölül, illetőleg ellenőrizte. Néha egy hétig eltartott. A vizsgálat kiterjedt a malmok minden irányú rendben tartására. Ha valami hiány volt, pl. ékek, lapát, s más eszközök hiányoztak, avagy tisztátalanságot tapasztaltak, pl. a falak piszkosak voltak, itt-ott pókháló lóggot stb., pénzbüntetéssel sújtották a molnárt. A hány rendbéli volt a hiány, annyi 10 krt. szabtak büntetésül. A vizsgálat befejezését áldomás követte.

A malmoknál is, mint a szőlőhegynél, volt árticulus, mely magában foglalta a rendtartást. A molnárságot tanuló egyén 3-4 évig inaskodott, azután fölszabadult. A fölszabadulás rendszeren ünnepjén történt. Miséremenettel kezdődött. A czéhtagokkal együtt ment a fölszabadulást váró inas, zenekisérettel. Hazatérve, az e végből tartott czéhgyűlésen a czéhmester megmagyarázta az inasnak, hogy mint leendő legény, mihez tartsa magát. A többek közt, hogy urának legyen engedelmes, őt meg ne rövidítse; az őrlő közön-séggel szépen bánjék; legyen tisztességtudó, erkölcsös stb. Ezután 2 molnárlé-gény megfogta, fölemelte s fejét az ajtófélfához vagy a gerendához érintették. Ezzel aztán *legénynyé volt avatva*. Künn az udvaron a többi legények mái-poharakkal kezükben várták s vele sorban „te-poharat” ittak. Következett a lakoma, a mit a molnárság tartott. Terménnyel s pénzzel járult mindegyik hozzá. 10-15-féle ételt is készítettek.

A legények a megőrlött gabona 10-12%-át kapták. Az inasokat a gazda élelmezte s ruházta. A melyik legény molnármesterré akart lenni, remekelnie kellett. Ez alkalomra a malomnak valamely részét készítette el. Ha a remeklés bevált, mesterlevelet nyert. Ebben benne volt, hogy mit remekelt s hogy a molnárok sorába fölvétetett. A czéhbe való beállás fejé-ben 10 forintot kellett fizetnie. Helyénvalónak tartjuk itt a malom egyes részeinek felsorolását.

A malomépületet *malomháznak* nevezik. A hol a víz (a kerékhajtáshoz) összegyűl, ott van a *vizfűő fogú* vagy *malomfej*. (Újabban duzzasztu.) A malomfej alul, mintegy 3 méternyire kipadlózott. Ezt *palluzatnak* nevezik. A malomfej falainak vastag deszkáit *czölömpnek* mondják. A malomfej torko-latánál levő rácsféle az *üőrzü*. Ez védi a malomkereket, hogy öreg fa, gaz, ne

Malom.

kerüljön alá a vízzel. Ennek felső része az *üőrzü gerenda*. A malomfejet határolja a *süjefá*; ez alatt van az *orokláb*, a süjefát tartva. *Rékesztü*, (4: van,) melyet kétágú *favellával* húznak föl. Van még: *lekesztüzar*, *szabadzugu*, *palluzat* és *vizgërënda*. (Szabadzúgón szabadon eresztik a vizet. Ez nem jut a kerék alá.) A kerékre vezető csatornákat *zsilipnek* mondják. A rekesztö-zárnak szorítója az *ék*.

A *malomkeréknél* megkülönböztetett részek: a *tengücsap*, melynek vasát a *kisváncos* tartja s mely a *nagyváncoson*, ez meg a *váncostartun* van. A csapvasat tartó tengü karikája a *csapkarika*. A keréknél van: *küllü*, (keresztfa,) *kerikkoszoru*, *lapiczka* deszkával s *lapiczkaszár*. A malom belső *kerékinek* ugyanolyan részei vannak, mint a külsőnek, csakhogy ennek lapiczka helyett fogaztja van. Van ezenkívül *zaváriktya*, (ék,) mely egészen keresztül fut a tengelyen. Azon terület, melyben a belső kerék van: a *kerikerem*. A szál vast a *vashíd* tartja, mely alatt keresztben a *riészü* húzódik. A kerikerem oszlopait *küpadlábnak* nevezik; ebben helyezkednek el a *szállitu iékek*, a melyekkel a malomkö lejobb-főlebb igazítható.

A malom belsejében az első emeleti padlásforma a *porfogu*. itt van: *porfogu gerenda*, *porfogu nyílás*, *gerádics* és *karfa*.

A *garatnál* a fölötte húzódó gerendán van a *garatfeszítüfa*, *garat*, *gabona-piszkálu*, *garatiga*, *szemeresztü csiga*, *csigaütii pácza*, *garatbocskor*, *stráf-vesszütartu*, *garatrázu csiga*, *karij*, *küfiéczek sámedli*, *malomküij*. A malomküij jhen van a *keresztvas*, *szavas*. Ez utóbbi a *cserpenyübe* van erősítve. A szavason van az *orsukarika*, a *facsiéivivel*. A szavashoz van erősítve a *szitarázu*, *kiét ága szitarázu*, *szitahuzufa*, kötéllel. *Szitaverü*, *szitatengü*, két hiddal; *szifutengü*, két cserpenyüvel.

A *szitaszökrönben* van: a *rázuszita*, selyemmel vagy szörrel, két *irhatorokkal*; *szitarázuláncz*, *szitartartu*, *rostarázu*, *szitahuzu*, *rostatartuszeg*, *rosfahuzu*, (csigával,) *szökröntartu*. A szökrön előtt van a *daraládo*, a szökrön alatt a *lisztládo*, a *liszthuzuval*. A lisztverü lapátot *triklinek* nevezik. *Zsáktartufa*. A ládában van a korpahordu lopat. *Rosták: duncz-, dora-, koptatu-, sruófolu rost*. *Sziták: selém-, kopt at u szita*. A malom oldalgerendáján vannak az *orsutartuk*.

A hol a molnárlegény tartózkodik és az örlök meghálnak, az az *öllü-v. malomszoba*.

Egyéb eszközök: sziusziék, melyen a molnár faragcsál, *búzakötözü kanta*, *finak*. Ez utóbbival veszi ki a molnár a vámot. Mintegy 2 literes; tölgyfából készült fölül kengyellel ellátott mérő. Itt-ott még található a malmokban.

A régi parasztmalmok újabban elég modern berendezésüekké alakultak át. Most már nemcsak „parasztu”, hanem „szitállura” is lehet mindegyikben őrien i.

Közel Pákához, *Vétyénben* valaha üveghuta volt. A lendvai uradalom alapította s bérlők birták. Mendly József bemondása szerint bérlői voltak: *Káuders* és *Mattersdorfer* Körmendről, továbbá *Karger* Würtenbergből. Nagy vidéknek nyújtott foglalkozást. 400 munkása volt. Állítólag azért szünt meg e huta, mert közelben a fát elhasználták, távolabbról pedig a rossz vitákon nagy nehézséggel járt a fának szállítása.

Egyéb iparágakból Zalagerszegen 174, vidéken 64, más, építő iparágakból Zalagerszegen 70, a vidéken 15 egyén van.

Az ipari foglalkozást a többször említett népszámlálási statisztika Göcsejben és Hetesben a következő táblázat tárja elélnk.

Folyó szám	Járás, községszám	Házi- és népipar terén		Önálló iparral foglalkozik		Kovács	Fazekas ipar	Fonó és szövő ipar	Szabó	Czipész és csizmadia	Egyéb ágak	Malom ipar	Ács	Egyéb építő iparágak	Iparral foglalkozik	
		férfi	nő	férfi	nő										férfi	nő
1	Alsólendvai járásban (24 község.)	21	2	203	16	52	7	16	6	77	13	17	8	4	95	235
2	Lelencyei járásban (15 község.)	35	3	96	7	31	15	11	3	25	7	—	4	4	29	20
3	Novai járásban (44 község.)	—	—	8	—	88	23	17	8	104	33	53	7	4	79	136
4	Zalaegerszegi járásban (27 község.)	18	7	618	160	98	19	60	130	295	185	44	35	73	106	54
5	Pacsai járásban (1 község.)	—	—	8	—	1	—	4	—	2	—	—	—	—	1	—
	Összesen	74	12	933	183	270	64	108	147	503	238	114	54	85	310	445
	Ha ezen végösszegeből Zalaegerszeget, mint tulhymánan iparosvárosi, figyelmen kívül hagyjuk, a vidékre esett:	72	12	511	30	240	46	65	38	273	64	108	22	15	270	431

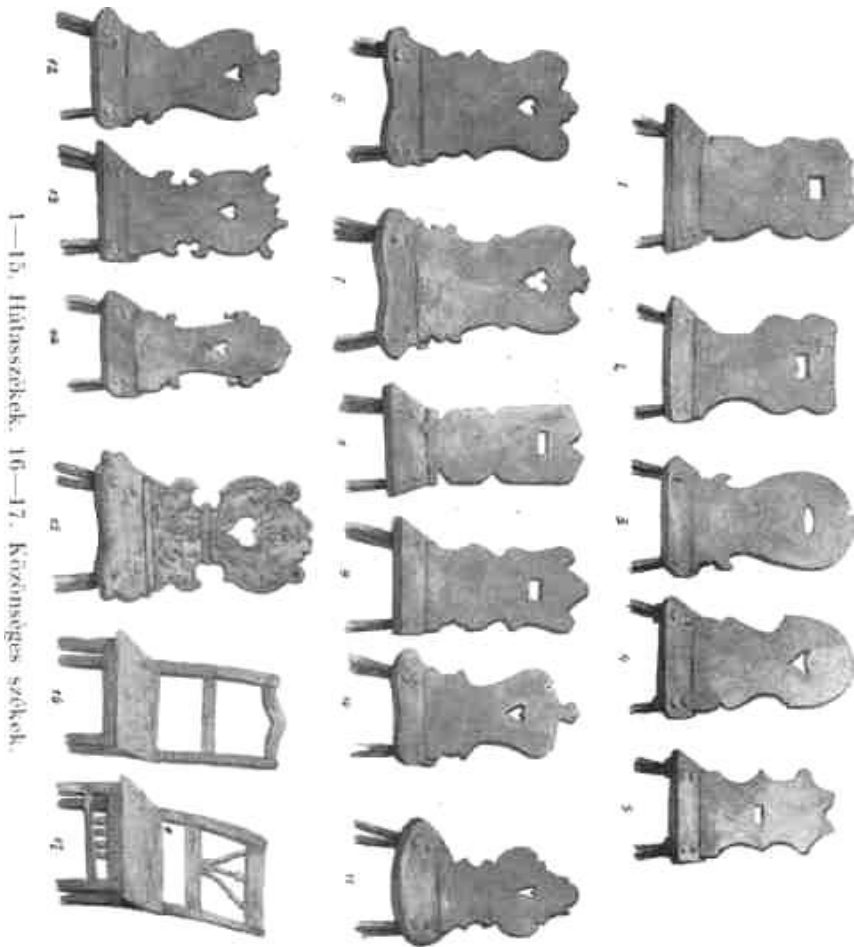
HÁZIIPAR.

Régezte az itteni nép elzártságában nagyon magára lévén utalva, foglalkozási körébe vágó szükségleteinek tárgyait, eszközeit túlnyomó részben maga állkotta elő. Fúr-farag most is. Ez szinte szenvedélye. Általában jó faragók. A faházakat, mint láttuk, most is maguk építik, a kutat maguk ássák s ebben már régen mesterek volta. Mint Plánder F. írja: „Minek előtte maga a külföld az artézi kutakról mit is tudott volna, már a göcseji nép, emberemlékezetet meghaladott üdűben földfúrás által mentette meg magát a mély és veszedelmekkel járó kutak ásásától. 1836-ik évben önmagam udvaromon kutat ásatván, egyedül ezeknek tanácsára, ezeknek nyomdokát követve kaptam eredeti forrásvizet, minekutánna . . . 8½ öl mélységre jutottak . . . úgy nevezett vakforrásra találtak, a melytől megcsalatra, a kút talpát letették és a kútnak a falát két öl magasra megrakták, ezután vették észre megcsalattasukat, mivel 3 napi várakozás után is alig volt egy láb mélységű víz kutamban, mekkora zavarba ejtett ez engem, ki-ki elgondolhatja. Azonban csakhamar előállottak a göcseji gazdák s engem kútfűrójukra tettek figyelmessé, nem is késtem semmit, a fűröt felkerestem és a már 8½ öl mélységre megásott kutam közepét mintegy 3 öl mélységre megfurattam, a midőn az agyagban egyébként felettébb nehezen haladó fűró az eredeti forrást elérvén, egyszerre mintegy ½ öl mélységre sülyedett a homokban, melyre a víz sebesen fölszökött s szinte ömölve adta fel magát.”

Előbbi időben a házba való összes bútortatot is maguk készítették. Az erős tölgyfaasztal, a durva faragású padok, hátasszékek, fogasok, az épület ajtajai s ezek fazárai, a konyha-, kamra- s istállóba szükséges eszközök mind az ő kezük alól került ki.

Minden családban volt egy oly egyén, ki a kerekeken kívül az egész szerket elkészítette. Ilyet most is több helyütt találni. Ezt s a faekét teljesen maguk állították elő. Ezekben egy darab vas sem volt. Egyes részeket gúzszal kötötték össze. Készítenek most is: csöbröket, vödröket, sajtárokat, tejes szökrönt, zsiros viéndüt, bucskákat; egyesek boroshordókat, zsiért, köpülüt, putont, (a miben a szőlőt hordják a présbe,) szánkut, kendertörüt, tilut, lëndérgálut, párusuziéket; gyerékállut, állusziéket, büöcsüt, foklatartut, a pinczében pört, az asszonyok szövüziéket, hozzávalóival, a malom egyes részeit; seráglát, jászut, valut, katruczokat, rudakat, kiéregtarisznyát, kovásztartufát, egér-, patkányfogut, suórtut fából, vasból.

Az apróbb tárgyakat, melyeknek se szere, se száma, mind maguk készítik. Ezek közül megemlítjük a csiépét, geráblát, kaszanyelet, tokmánt, csizma- s ruhakefeket, disznó- s lószórból. Ezek közül némelyiknek leírására is kitérünk.

A *tokmánt* vagy *vadirt* (kaszakőtartó) a gazda akkor készíti, mikor a rossz idő miatt nem mehet sehová. Éhez vesz egy jó darab fát, abba belefűr, a lyukat vésővel készíti s midőn már eléggé kivájta, kívülről a fát megfelelő mértékben lefaragja. Azután egy domborúan hagyott részébe lyukat fűrnak s abba szijat vagy madzagot húznak; ezzel akasztják föl. Az akasztó egy, belül üres fagombban végződik. A fagomb fölül csomóba van kötve. Most a legtöbben marhaszarvat használnak vadirul.

A *lükül* v. *lukacsot* már sokkal nagyobb bajjal s fáradtsággal készítik. E házieszköz a régi gazdáknál elmaradhatatlan volt. Újabban már kevesen

készítetik, mert nem tekintik olyan eszköznek, a melyre a háznál valami nagy szükség lenne. Azokat a terményeket, a melyekhez használták, ma már gyéren természetik. A lükücsök, mint a rajzok mutatják, kétfélék: mozsáralakúak s téglalakú hasábok. Régente csaknem minden gazda tudott készíteni, most már szinte kivételesen akad csak egy-egy ember, a ki érti annak a módját. A lüküt leggyakrabban körte-, cseresnye- vagy fiatalabb tölgyfából készítik. E czélra a

fát levágják s kiszáritják. Esztendőig is állott az ilyen törzs s csak teljes kiszáradása után fogtak a kiválásához, illetőleg kiégetéséhez. A kiválás igen érdekes módon történik. A ki vájja, vesz egy szabályos egészen közönséges faze-
kat, akkorát, a mekkora a kívánt lyuk területének megfelelőni látszik s ezt ráborítja a fatörzs azon véglapjára, a melyen a lyuk vajását kezdeni fogja s azt körülceruzázza, avagy vésővel szabadon körülkeríti a lyuk határát s azután a körön belül kezdi a

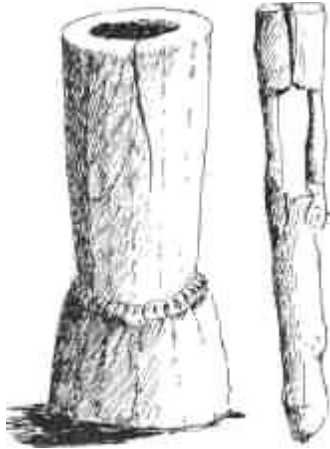
Abrincskalapács. – 2. Kaszkalapács.
Öregfejsze. – 4-6. Vadir. (Kaszakó-
tartók.)

lyukat vézni, eleinte rövid; később mindig hosszabb vésővel. Mikor már vésővel nem dolgozhatik, kezdi az égetést. Régente csak rövid vésőkkel dolgoztak s akkor épen csak annyi fát véstek ki a körből, hogy abban az égetéshez tüzet rakhattak. A kiégetést különböző anyaggal végzik. Némelyek megszárogatott s porrázúzott cserfakérget szórnak (egy-egy égetésre 2-3 marékkal) a kivájt helyre; erre paraszat helyeznek s a lüküt féldoldalt a földre fektetve égetik. Időnkint köröskörül forgatják, hogy minden oldalon lehetőleg egyenletesen égjen, szenesedjék. Ha a tűz már kialudt, a kiégett részt vizes ronggyal lehűtik s a szenet erős pléhkanállal kivakarják. Ezt az eljárást addig ismétlik, míg csak a kellő mélységhez s szélességhez nem jutnak. Ha a lükü lyukja itt-ott egyenlőtlen, megfelelő oldalra fektetve a lyuk homorúbb részét leégetik. Mások nagy kövecseket „tüzesítenek” meg a kemenczében s ezeket a lyukra teszik.

Régente leginkább taplóval égették ki a lüküt. Ez volt a legolcsóbb s legzélszerűbb. A taplóhoz könnyen jutottak. A terjedelmes erdőkben szekérszámra lehetett szedni. Rendesen tűzkövel gyújtották meg. A meddig lehetett ezzel égették, $\lambda\zeta$ átszenesedett farészeket megtüzesített vésővel szedték ki, oly módon, hogy a vésőt a szénbe erősen belevagdalták s a szenet így fölporították, illetőleg lefeszítették. Azután újra tovább égették. A taplóval való égetésnél a mélyebre eső részen apró forgácscsal tüzeltek. A szenes részt a „fökopogtatás” után a lüküből kiborították. A lükü oldalát ennél is időnkint vizes ronggyal locsolták meg, hogy az égést lefelé tereljék. Mikor az

égető sejtette, hogy közel jár a fenékhez, mérőpálczát vett s annak segélyével számította ki, hogy mily darabon kell még kiégetni. A nagyobb lüküket meg-tüzesített vasgolyókkal égették, a fentebb leirt eljárással.

A lükü kiégetése meglehetősen kelle-metlen, sőt keserves munka. A tüzet időn-

kint fűjni kell. A kiszálló füst az illető egyén-nek orrába, szemébe megy, minek követke-ztében néha egészen belekábul a munkába. A lüküt leginkább télen égetik ki. Az égetés 3 hónapig is eltart.

A lükü fenekét legalább egy dm. vas-tagra hagyják, hogy a sok verésben ki ne lyukadjon, szét ne repedjen. Oldalai vasta-gok s így a lyuk, a lükü nagyságához képest szűk. A lükü nagyon erős és tartós. Több-száz évig eltart. A 4. sz., (450 oldal,) melyre Pórszombaton akadtam, a tulajdonos állí-tása szerint már körülbelül 100 éves, pedig

Köles- s máktörő mozsár.

A lükücsök nagysága különböző, de legalább 70 cm. magas. Rendes magassága egy méter, szélessége 30 cm. Régebben 120-130 cm. magasakat is készí-tettek, melyek oly nehezek voltak, hogy egy ember helyéről odább sem bírta tenni. Saroglyára téve vitték ide-oda. A cseresnyefából készített lükü kül-sejét rendszeren természetes állapotban hagyják. A másféle fából készültek héját lehántják s a külső felületét simára csiszolják, avagy szegletekben le-faragják. A sima fölületükre az alsó részen néha apró díszítéseket vágnak.

Az ilyen mozsáralakú lükücsöknek állandó helyük a kamra vagy pitar kamurák előtti része. Hajdinát, mákot, kölest vagy kukoriczatusát törnek bennük. (Lásd az ábrákat a 450 oldalon.)

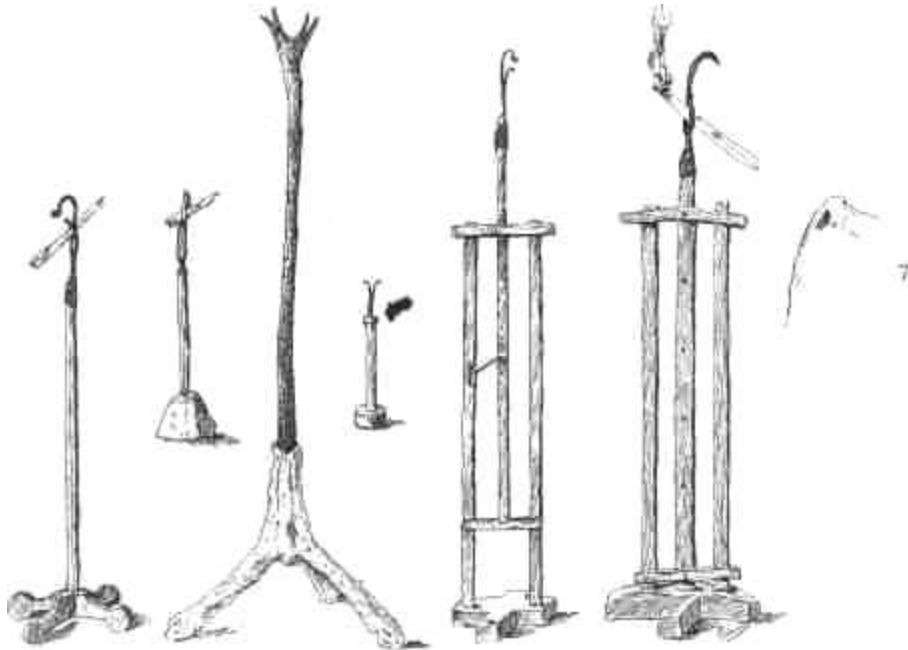
A mozsáralakú lüküktől nagyon eltérők az 1. és 5. sz. lükük, (450 o.,) me-lyeket Hetesben *mozsártörzsöknek* neveznek. Törőjük egyik végén czövekre v. a törzsök végébe illesztett lábak közét összekötő gömbölyű forgón forog. Maga a törzsök négyszögletű, mintegy 13 dm. magasságú és 5-6 dm. szélességű fatörzs, melynek közepe táján égetik ki a 2 dm., lefelé mindinkább szűkülő lyukat. Némelyiken a lyuk a cserépfazék testéhez hasonló. A törzsököt, ha kisebb, czövekkel szorítják a falhoz s a gömbölyű vagy négyszögletű lükübot vagy szár mintegy 150-180 cm. hosszú. Ha a szár a czövek és fal boroná-jába vízszintesen elhelyezett faszegen mozog, forog, a száron két lyuk is van, hogy az előbbre v. hátrább legyen igazítható. Némelyik lükünél a falban fogantyú van. Ez arra való, hogy a törő egyén, kinek a lükübotra kell állnia, abban megfogózkodjék. A törést rendszeren egy egyén végzi, úgy, hogy a nyújtó hátsó végére áll s a falban levő fogantyút tartva, egyik lábát a nyújtó szegjére vagy a törzsök vízszintesen futó lábára helyezi, a másik lábával pedig a lükübotot magasra emelve, ránehezéssel hirtelen lecsapja. Lecsapáskor a lükübot „ütteggye” a törzsök üregébe vágódik, mely-

ben a törendő hajdina, köles vagy más egyéb van s így törí, aprítja folytonosan, míg csak a termény kellően ki nincs törve, megtisztítva.

A mozsártörzsök ezen alakja határozottan vend eredetű. A vendeknél csaknem minden háznál van s ott „sztopának” nevezik. A vendektől vették át a hetésiek és göcsejiek. Göcsejtől keletre ezen eszközt egyáltalán nem ismerik. Most már Göcsejben is csak némely faluban akad egy-egy; ellenben Hetesben általánosan használt, mert a hajdina s köles a nép főtáplálékai közé tartozik s a kenyeret kukoriczatusával keverten eszik, minélfogva ilyen törő eszközre szükség van.

A *fóklatartuk*. Erre a nép világító eszköze régebben csaknem kizárólag a foklafa volt. Jól égett s semmibe sem került. Ahoz való fenyőfában bővelkedtek. Mindenki szabadon vághatta. A foklafa rendszeren másfélméternyi hosszú s 2-3 ujjnyi széles, közönséges, vonalzó vékonyságú szilánk. Vastagabb fenyőágakból hasogatják. A lehasogatott szilánkokat karvastagságú csomókba kötve, a konyhai kemencze tetején szárogatják meg, mely után a szilánkok kész foklák, melyeket használator egyik végükön meg kell gyújtani s a bennük levő gyantatartalomnál fogva élénken égnek. Ha azt akarják, hogy egyenletesen égjen, a foklaszilánk égő részét rézsút – 30-45 foknyira – fölfelé emelik. Hogy pedig a fokla tisztán égjen, időközönként a megszenesedett részét leütik.

A foklafát részint kézben tartva, részint foklatartukra téve használják. Ha ide-oda kell vinni, akkor rendszeren kézben viszik, míg ha egy helyen kell használniok, foklatartura helyezik. E vidéken az itt bemutatott foklatartukat használják. Helyüket a mécsek s újabban inég inkább a petróleumlámpák foglalták el. Legegyszerűbb köztük a 4. számú. Foklaszorítója vasból van.

12

3

4

5

6

Foklatartók.

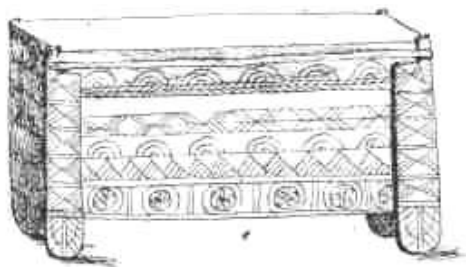
Benn a szobában használják, az asztalra vagy kályha peremére téve. Nappal a szobai pad alatt áll, a földön. A 2. sz. a *tűzhelyi foklatartu*. A tűzhelyen használják főzésnél s egyéb alkalmakkor. $\frac{1}{2}$ méter magas. Kézben könnyen tehető ide-oda. Legérdekesebb, mert legősibb a 3. sz. foklatartu. Mintegy 130 cm. magas. Egészen fából van. A háromágú lábból és a tartóból áll. Az előbbi 1- $\frac{1}{2}$ dmnyi mélyen ki van vájva s abba van belehelyezve a végén mérsékeltlen kihegyezett tartufa, A láb gyökérből van; rendkívül tartós. A tartufa keményfa. Felső végén két ágban végződik. Mindegyik bevágott. Ezekbe szorítják a foklafákat. E foklatartu igen régi lehet. Tartufája a sok használattól egészen megfeketült s ágai már megszenesedtek. A 2-ik számúval együtt a Magy. Nemz. Múzeum néprajzi osztályának a tulajdona.

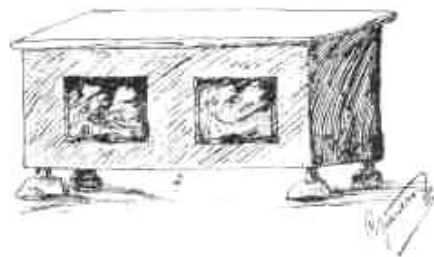
Fejlődöttebb az 1., 5. és 6. sz. Ez utóbbiak szabályozhatók is arra nézve, hogy a foklafa magasabbra tolható. Mind a három keresztalaku talpon áll, melyeknek két ellenkező ágába közel egy méter magasságú szárak illeszkednek, melyeket fölül vízszintesen futó lécz köt össze, hogy az egész hosszukás keresztet alkosson. Ebbe aztán középen be van eresztve a foklatartufa, mely főlebb tolható vagy lejjebb ereszthető. Az 5. számúnál a foklatartufába, középnél kezdve, lefelé bevágások vannak, melyekbe a foklatartu egyik szárából kinyúló pöczök illeszkedik. Ha azt akarják, hogy a foklafa magasabban álljon, e tartót főlebb tolják s a pöczkkel megtámasztják. A 6. számúnál a foklatartuf a végig lyukgattott; ezen lyukak egyikébe dugják az éket. Ha főlebb akarják a világosságot, a tartófát magasabbra húzzák s a szárakat fölül összekötő vízszintes fa lyukába dugják az éket.

Több helyütt a konyhai kemenczét is fölhasználják foklatartóul. A kemencze egyik sarkát, közel a kemencze hátához, (7. á.) átlukasztják s abba helyezik a foklafát.

A foklát régebben az egész lakásban használták, az istállót kivéve, hol egy-egy szikrától könnyen tűz eshetett volna. Hajdan fokla mellett dolgoztak

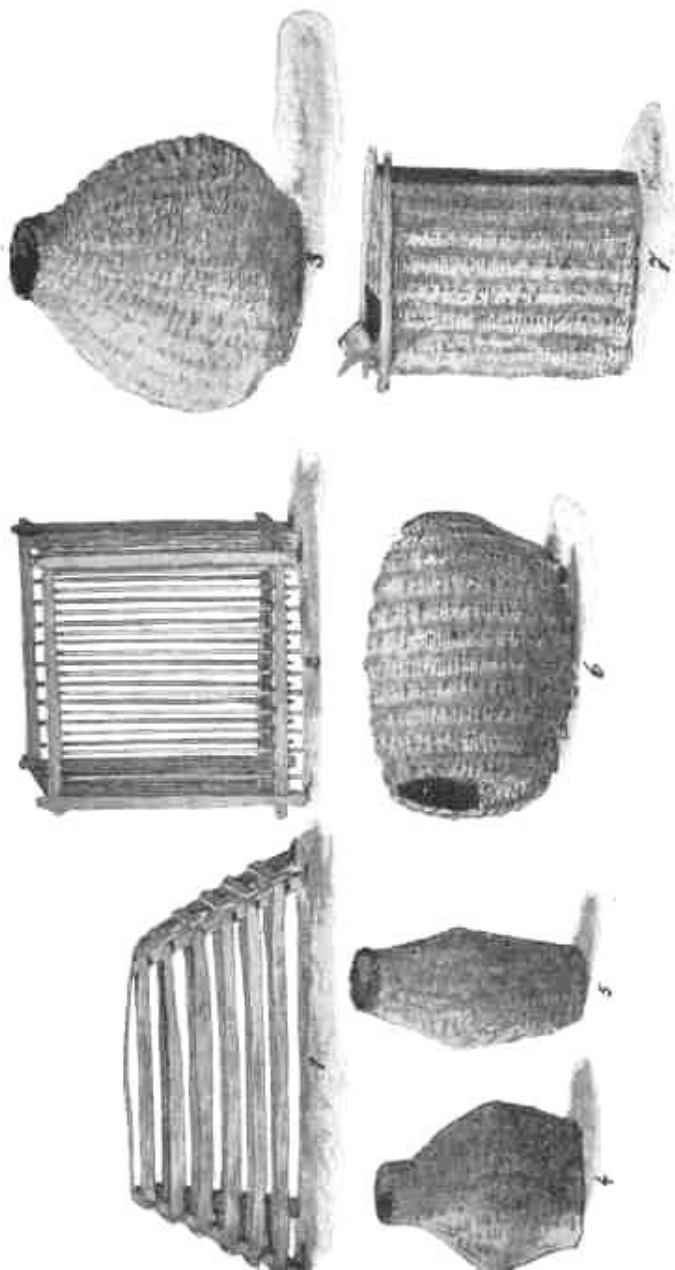
Tejeszökrön.

Láda.

késő éjjelig. Mellette fontak, szöttek s varrogattak stb. Ma már csak a szegényebb házakban használják és csak a konyhában.

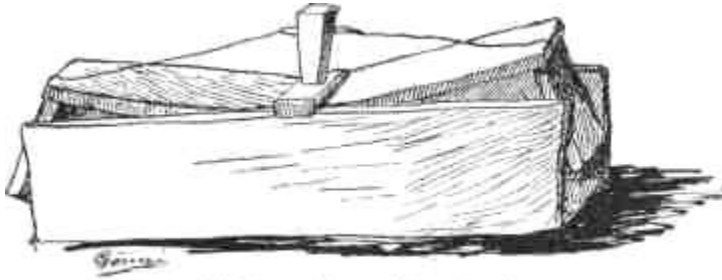
A *tejes szökrön* teljesen ládaalakú. Erős tölgy- vagy bükkfából készül, a képen látható görbe s egyenes vonalú kivágásokkal.

1. Katrucz, léczből. 2. Katrucz, vesszőből. 3. Kópicz. 4—5. Pók vagy kópicz.
6. Tojikas (tojókás). 7. Lésza.

4 *lëndérgalu* fogai vasból vannak. A kinyúlt, nyers len gubáját húzzák ezzel le. Mintegy 4 dm. hosszú s 2 dm. széles, fája tölgy vagy bükk.

Szuómahordu söráglo két félkör alakban összehajlitott s végükön erős madzaggal összehajlitott erős, botvastagságu eszköz. A két madzag a botok végénél szintén össze van kötve. Az egyik félkör felső részére vastag kótél van erősítve. A fa kókény vagy mogyorófából való. Ezen eszközt a földre terítik

Görény- és patkányfogó.

s magasan megrakják szalmával. A kötelet átvetik, a másik félkör fájához erősítik, azután pedig a kötélnél fogva a szalmát a hátukra vetik s viszik a kijelölt helyre.

A *serávot* disznóöléskor, trágyahordáskor használják. *Katrucz* van négy-szögletű s házfödél alakú. Kiscsibéknek teszik bele az ételt. Azok beférnek, a tyúkok azonban nem. Fenyőfából készítik. ^

A *görény- és patkány fogót* úgy állítják föl, hogy a ládaalak két födelét fölemelik s róluk lelógó madzagra kötött fácskát a ládának a födébe rótt alja alá helyezik oly könnyedén, hogy a legkisebb hozzáérintésnél a födél

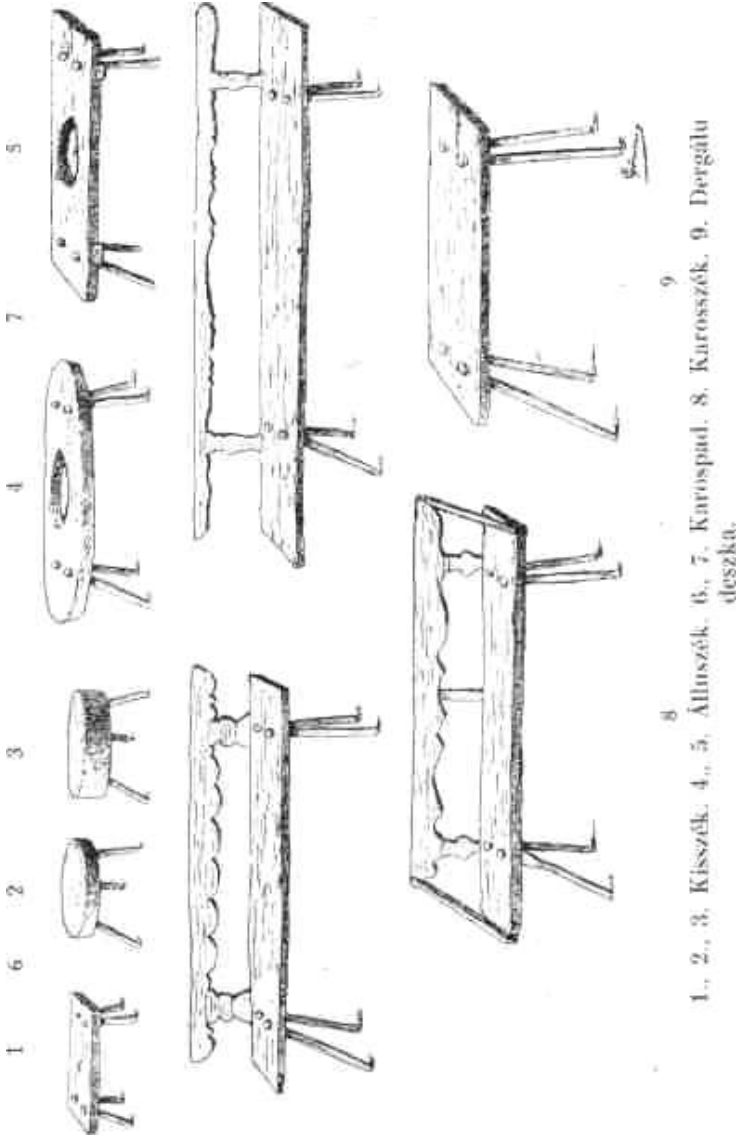

1. Asztalkarika". 2. Kenyérkovásztartó. 3. Kenyérsütő szakasztu. 4. Régi sós-
véka. 5. Kovásztevőfa. 6. Gurgula. 7-8. Sótartó. 9. Paprikatartó. 10. Gomba-
vagy eperszedő kosár.

lecsapódik s így az állat fogva van, vagy fejét szétzúzza. A földre téglát, fát tesznek, hogy súlyosabban lecsapódjék.

A *koásztejű fát* a teknőre teszik s rá szitát helyezve, a kovászt a teknőbe átnyomják.

Szalmából készítenek: szakasztut, vékát, sósvendelyt, kópiczokat, asztal-karikát, (a tepszi alá,) a rajzainkon látható alakokban; *méhkast* s régebben *szalmakalapot* is. Az őrző béresgyerekek fonták künn a mezőn. Karimája pörge volt. A kópiczokba (pók) tökmagot, lisztet, babot, lencsét, kölest s aszalt gyümölcsöt tartanak. Úgy fonják, mint a szakasztót: az egymásra kanyargatott szalmacsomót sárga fűz- vagy csipkebokornak széthasított és

1., 2., 3. Kísszék. 4., 5. Álluszék. 6., 7. Karóspad. 8. Karószék. 9. Dergályu deszka.

vékonyra faragott vesszejével gyűrűsen szorítják le. Egy jobb gazdának 15-20 ily kópicza van. „Juó portika; nēm kő rá abrincs.” Száz évig is eltart.

Az *álluszék* közönséges, erős szerkezetű lócza, melynek a közepén levő kerek nyilasába helyezik a kis, már állni tudó gyermeket.

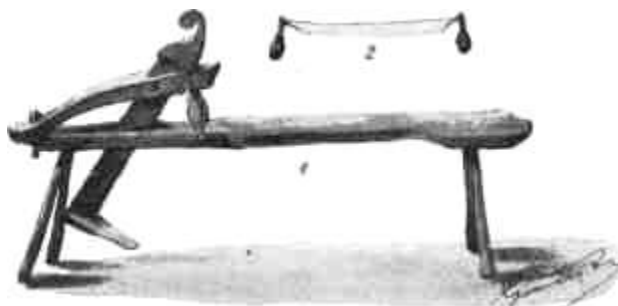
A *gyerekjárkálu* három keréken forog. Kettő a tengelye, egy a rúdja végén van. Az előbbibe két, fölül vízszintes fogójában futó támaszték van erősítve. A tipegni kezdő gyermek a fogójába kapaszkodik s a járkálut maga előtt tolva, gyakorolja a járást. E közben egyúttal játszik is. (Lásd 429 oldal.)

A *tojikast* (tojókas) az istálló előtti ereszbe kötik. Hogy a tojásra készülő tyúkok belejuthassanak, létrát támasztanak hozzá. Fűzfavesszőből készítik. Elöl nagyobb, hátul kisebb nyilasa van, hogy szellőt kapjon. Belsejébe szalmát lesznek. Kotlóstyukot is ültetnek bele. Ez esetben a kunyhóba vagy istállóba helyezik.

Vesszőből készítenek még *kocsikast*, *üléseket*, *halászati eszközöket*, *mihekasokat*, *gyümölcshordu kosarakat*, *csirkeboritut*, *söprüket*, *tuniszárit likat*, *sulykokat* stb.

1. Csákán (fokos). 2. Cságlo (strázsabot). 3. Vendighiju balta.

1. Sziószék. 2. Sziókés.

Forgácsból (színes) *silingát* (vékaalaku kosár) kiskosarat. A *liésza* egyikéről a konyha leírásánál volt szó. (Trnslíésza.) A miről most szó van, aszalt gyümölcs részére készül. Négyszög alakú. A mogyorófasziácsot vesszőkre fonják. E vesszők egymástól 3-4 ujjnyi távolságban hármásával négyesével futnak. Fölül deszkázott. Itt van az ajtaja is. A padláson a helye

A *cseresnyefa kérgéből ivópoharakat* s *tarisznnyát* készítenek. Ezeket sárga fűzveszszővel fűzik össze.

A pásztoremberek most is készítenek *furulyákat, fuvolákat, sőt art ókat, késnyeleket* fából és szaruból, *pipaszárazakat, pipákat, gyújtótartókat, tollszárazakat, karikásokat, ostornyeleket, botokat* s *fakalányokat*. Mindezeket, mint a mellékelt képek tanúsítják, igen ügyesen kifaragják. Különösen a botok, gyufatartók és késnyelek érdemelnek figyelmet, melyeken különböző diszítéseket faragnak ki. A *botokon* leggyakrabban kanyarékosán fölkúszó kígyók láthatók, melyek közel a bot fejéhez, békának a lábát tartják szájukban. Ezenkívül különböző virágalakokat faragnak vagy vésnek végig a boton, a fejére pedig madár-, kutya-, ló- s disznófejet szoktak faragni. A *kézi tükrösrámák* és *gyufatartók* diszítései állatok, emberek, virágok. A *késeket* (kusztorákat) egészben a pásztorok készítik, a vassal együtt. Ezeket, valamint a pipaszárazai piros, zöld pecsétviaszkkal s néha ólommal öntik be. A kirakás diszítése a kisebb faragások mellett csaknem mindig ólom-beöntés.

Köpiülő.

Tejrázó bot. – 2. Silap.

3. Köpi. – 4. Kengyel.

A nevezetesebb gazdasági eszközök alkatrészei.

A szekér részei: rúd, rúdvigkarika, kokas. (A rúd végén levő szeg, mely a *tarlulánczot* tartja.) A rúdnak tengely alatti folytatása a *rúdszárny*; ennek végein, a szekir alatt keresztül van szegezve egy fa, (erős léczforma,) mely a nyújtóhoz támaszkodik, hogy a rúd le ne essék, ez a *gyoha* vagy *hasfa*. A rúdon, hol a rúd szárnya kezdődik, keresztben álló tengely hosszúságú – erős fa van erősítve, az u. n. *fürhincz*, melynek két végén egy-egy kisebb fa függ, (melyhez a lovakat fogják,) ez a *hámfa*. A fürhincz két vége erős vaspálczákkal a tengelyhez van erősítve; ezek az u. n. *fürhinczpálczák*. Az *esütengü*, e fölött a *vánkos* melyeket a tengőhöz *fejkötüvasakkal* erősítenek. A *vánkos* fölött van a *fürgétü*, közepén a *fürgetüszeggel*. Ez erős vasszeg, mely a nyújtón is keresztülmegy. Az *esü és hátusu tengüt* a *nyujtu* köti össze

(Rövid szekérenél rövidny., hosszú szekérenél hosszúny.) A hátson tengüt a nyu jtnhoz oly módon erősítik, mint a rudat az esü tengühöz. A *hátusu ágason* erős vasszeg, az *ágosszeg*, megy a nyújtón át. A hátusu tengü csak abban különbözik az esü tengütü, hogy azon (t. i. a hátsón) fűretü nincs. A mibe

Faragott kések.

a vastengü van belevésve, illetőleg melyen keresztül fekszik az *ástok*. A fürgetü két végén, valamint a hátsii tengü vánkósának két végén, egy-egy *fejesrakoncza* van, (összesen tehát 4,) melyhez az oldal alsó része támaszkodik. Van *kis- és hosszirakoncza*, *rakonczafiéczék*, *rakonczaszög*. Ha nódat nem tesznek a szekérre, akkor a fejesrakoncza helyett *hosszirakonczt* tesznek. A szekér oldalát *uaának* nevezik. Részei: *fösü du-*

Faragott pipaszárak s szopókanyelek.

rung, asu durung, az vódazápok v. vodafogak. A fősü durungokon van 2-2 *lüőcs-karika* vasból, (melyet néha vadszőlővesszőből vagy iszalagból tekert *gúzs* pótol,) ezzel akasztják az uódat a *lüőcsökre*. A tengükre (illetőleg a vánkosra) fektetett deszkákat *sze kirdeszkáknak* nevezik. Ezekre teszik a *kocsi-kast*, ebbe pedig az egy-két ülőhelylyel bíró u. n. *ülist*. Néha a szekir elejéhez és hátuljához láncza, esetleg kötélre akasztva, *seráglát* kötnek; a hátulsót *hátusu sërágidnak*, az elsőt pedig *esü seráglának* nevezik. A szekér fenekét a közép-részen az u. n. *fökötijá* erősíti. Az alsó uódadurunghoz a *kötülánczot* kapcsolják. A *kérik részei*: *kerikagy*, (agykarika,) melynek belső vasbélelése a *puska*. A *küllük*. A kerikagy végein a *sifkarikák*, az agy közepe táján – a küllük mellett – az *agykarikák* vannak. A küllükön van a *tuap*. (Tap, keriktuap.) A keriktuapat a *sinkarika* szorítja össze. A kereket a kieséstől a *teszli*

Botok.

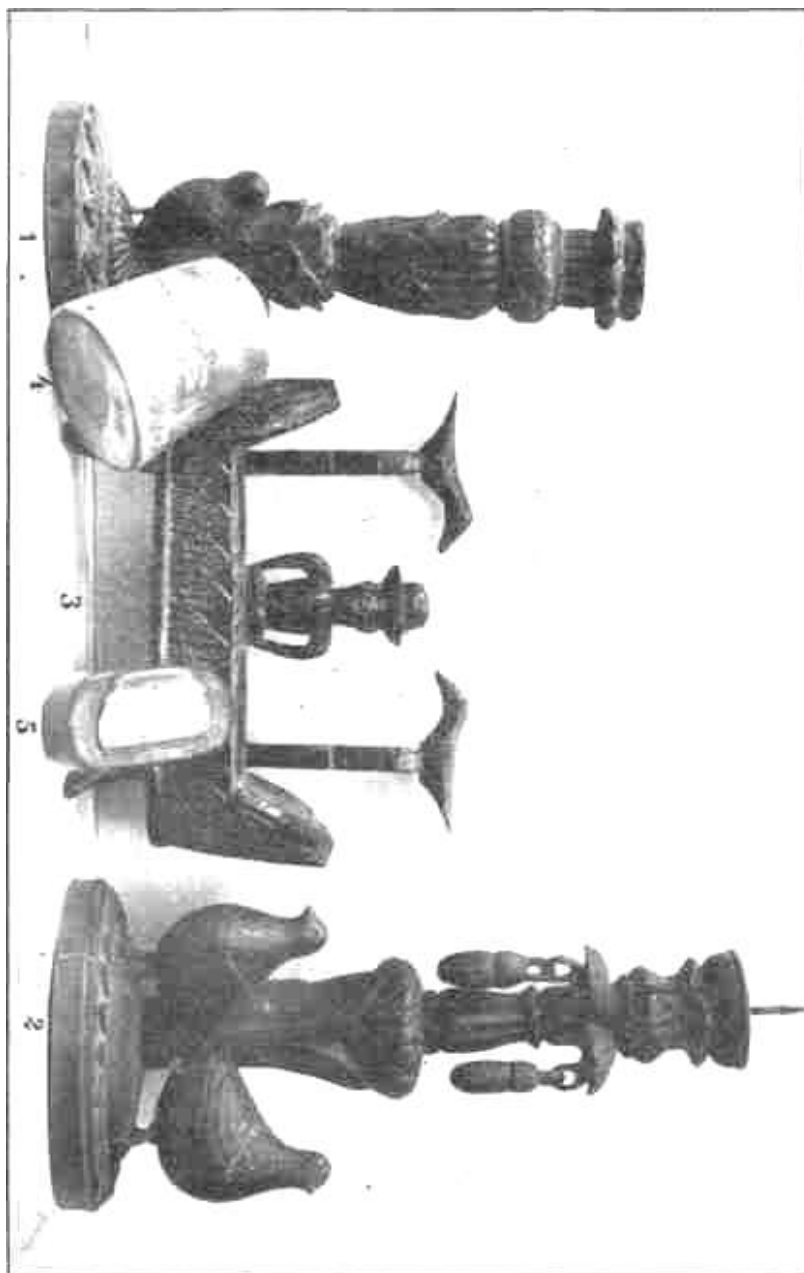
óvja. A teszlin és tengün keresztül megy a *kerikszög*, mely a lüöcs alsó részét is tartja. Ha szalmát, szénát, kukoricaszárt s általában takarmányt szállítanak, a *hosszilánczot*, a *nyomurudat* és *rudazókötelet* használják. Ez utóbbit a nyomurúd leszorítása alkalmával az uódal felső dorongján levő szeghez, *kampnhoz* vagy *csikatihoz* erősítik. Ez utóbbi kétoldalt nyitott tok, melybe karika van erősítve, hogy a kótél ne kopjék. Ökörszekéernél a rúd nyeves, (nyelves,) mert a rúd maga nincs a rúdszárnyhoz úgy hozzáerősítve, mint a lószekéernél. A régi ökörszekér részei voltak: a *rúd*, *rúdfej*; ez utóbbit összekötő karikák erősítették a rúdhöz. A *rúdszárny* a *nyevesbe* eresztődött s *nyevesszeggel* volt megerősítve. *Vánkos*, *fürgetü*, *tengü*; ez utóbbi alatt a *marokvas*, mely a kerikagyba is beszolgált. A kerék részei ugyanazok voltak. A vagyonosabbak a szekirkerik agyára a lüöcs alsó részénél *pöngüt* tettek, mind a két oldalról. Ez a pöngü vékony vasból volt, mely a szekér járásakor hozzáverődvén a kerékhez, kellemes csengő hangot adott. („Pöngüs szekir.”) Az *iga* részei: *igavonyu*, *igaalla*, *igabefa*, *küllü*, *igaszeg*, mely utóbbi az igát a rúdhöz erősíti.

Kézi tükrösök.

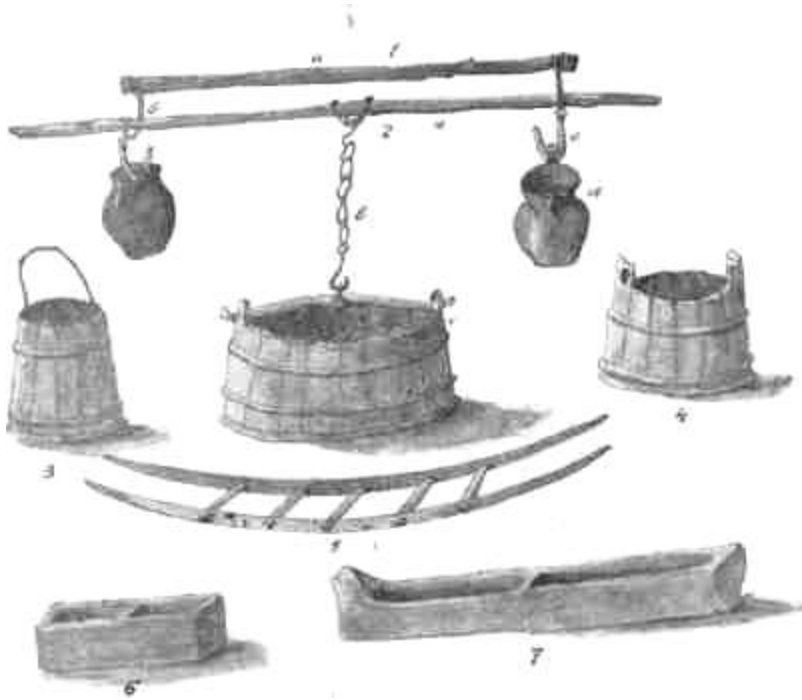
A *szány* (szán) *részei*: *rud*, *ruávas*, *fürhincz*, *fürhinczkapocs*, *szánytuap*, melyben a *lábak* erősítvék. A lábakon fölül keresztben van az *éplin*. (Az eplin a száznál az, mi a szekénnél a vánkos.)

Az *eke*. Ennek előrésze a *taliga*, mely a következő részekből áll: *tengü*, *kerekek*. A tengün a *vánkos*. Éhez van erősítve a *taligarud* és a *eságoti*. (Csikoti, körpöllü.) A csikoli görbe vas, melylyel a taliga rúdját igazíthatni. A

1. 2. Fürhincz kapocs. 3. Fürhincz ruávas. 4. 5. Szánytuap részletei.

taliga rudja nem a tengely közepére van erősítve, hanem – hátulról tekintve – a jobboldal felől, hogy a csikotival, mely a tengely baloldali részén van, igazítani lehessen, a mint jobbra vagy balra lehet irányítani. A rúdon van a *gúzsláncz*. Ezzel kapcsolják az ekét a taligához. A tulajdonképeni eke részei: *ekégérëndii*, (ekerúd,) ezen a *kokas*, melybe a guzslánczot akasztják. Az ekégérëndii hátsó végén van az *ekészarv*; alul az *ekéfej*, a gerendühöz erősítve, éhez pedig a *kormán* meg a *lapisvas*. Ezek előtt van a *csoroszlaiga*

1. *Csiga*; részei: a) csigarud, b) csigamadzag, c) csiga, d) korsó. 2. *Vízhardó csöbör*; részei: a) rúd, b) láncz, c) csöbör. 3. *Dézsza*. 4. *Vödör*. 5. *Srágla* trágyahordáshoz. 6. *Réczevályu*. 7. *Disznóvályu*.

vagy *csuólár*, melybe a csoroszla van erősítve. Hátul a *hátusu srófszeg*, továbbá az *ekékiics*. Az ekében vannak a *műterek és mntérszegek*, (csavarszegek.) A V-alakú kétágú fát, mélyen az ekét a szántóföldre húzatják, *ekélunak* nevezik. Némely helyen, különösen kövezett út mentén az ekélu két végére egy-egy kis kereket alkalmaznak, hogy az utat föl ne horzsolja.

Az *asszonyi ruhákat* s a férfiak fehérműit, a lábbelit, bundái, szűrt, kivéve, mint a viselet leírásánál már említettük, régebben teljesen az asszonyok állították elő, miután azoknak anyaga len- és kendervászonból volt. A len és kender fonását, szövését maguk végezték, sőt részben maguk is főtötték. „Mikor a fonás következett, akkor – mint Pländer F. ifja – a házigazdaasszony a kikészített lent ész szöszöt annyi részre, a hány feleséges férfiú a családban találtatott – elosztja s kinek-kinek a maga részét átadja, úgy

mégis, hogy az árvák sem maradnak figyelem nélkül, mivel az özvegyeknek is bizonyos rész adatik, ily osztály után mindegyik asszony a neki jutott résznek tulajdonosa lesz, arról egyedül férjének köteles felelni – a szöszöt megfonja – önmaga megszövi és az így megkésztett vászonból férjének és gyermekeinek inget, gatyát, tarisznyát varr, a tarisznyának kengyelét, mely közönségesen egy tenyérynyi széles vászon, oly mesterségesen kihimezi, hogy bármely kitanult kisasszonytól sem lehetne különbet várni és ha egyszer fehér ruhanemű ékkel szükségei pótolva vannak, szabadságában áll felesleg vásznát akár nyersen eladni, akár inggé vagy gatyává készítve, vásárra vinni s ennek árából személyes szükségeit pótolni.” Most már csak részben van így. A patriarchális családi élet megszűntével, persze, a szösz szétosztása elmarad.

Az asszonyok, leányok a tél beálltával *fonáshoz* fogtak s fontak egész húshagyóig, sőt néha húsvétig, a házi dolgok elvégzése mellett úgyszólván egész nap, késő estig. Este, hogy a világítás minél kevesebbe kerüljön, valamelyik háznál jöttek össze öten-tizen. A gyermekes asszonyok pólyás gyermeküket is elvitték s rendesen fokla- v. gyanta világítása mellett fontak. A gyanta a fenyő gyantája volt. Annyira füstölt, hogy a fonókat egészen befeketítette. Ha olajat használtak, akkor annak költségeire közösen adtak össze pénzt. Ahol a világítást nem közösen adták, ott 3 este maguknak fontak, a negyedik este pedig annak, a kihez járlok. (B-df.) Este 7-8 órakor gyűltek össze s 10-11 óráig maradtak együtt. Szombaton, mint Mária napján, sok helyen nem fontak. Néhol minden pénteken a helyet adó gazdaasszony részére fontak. Most is még összefárnak fonnai, de nem annyira, mint régebben. Egyes községekben az a szokás, hogy egyik héten egyiknél, a másik héten pedig másiknál fonnak. így megy sorba.

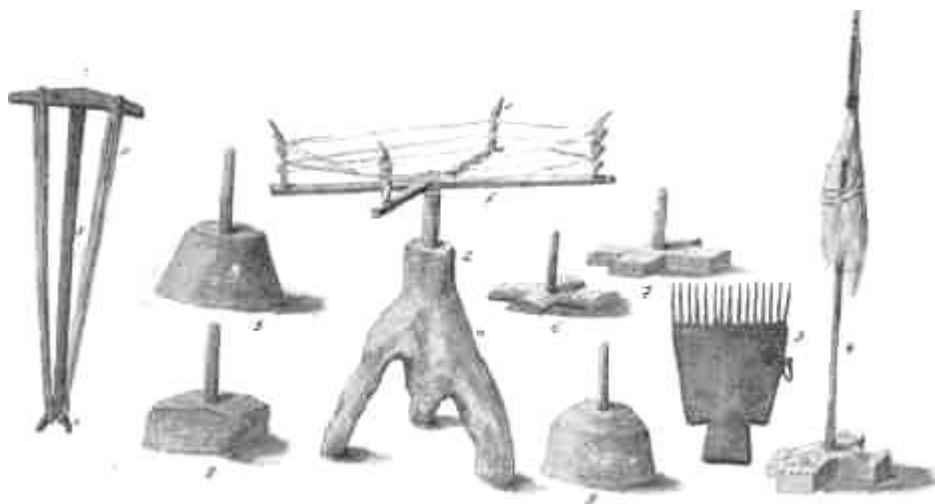
Ha a fonást befejezték, az u. n. *fouuvendigsigēt* tartottak. Erre a czélra mindegyik hozott, a mi tőle telt: tojást, túrót, pörccöt, bort stb. Zene: furulya, duda vagy czitera volt. Persze, azután a táncz sem maradhatott el, mert a fonóba különben is járogató legények ez alkalommal szívesen összejöttek. Mint mondják: „Elig onnadj szerelmeskedett fel es iget is.”

A szövés – a hol még gyakorolják – a fonás teljes befejezése után kezdődik. A megfont fonalat az *ásopon* föláspolják, azután a *parolában* kimosás s végül a *vombolittun* fölgombolítják. Az ásop részei: *ásopfa*, *lapisfa*, *boda* és a *csin*. A gombolittu részei: a *láb* v. *alla*, *gombolittii* és a 4 *kacs*.

A fonás csak megvan, nagyjában úgy, mint régebben, a szövést azonban, főleg Göcsejben, elhagyogatják. Régebben minden háznál volt *faisz* vagyis *szöviszik* s a család mindegyik női tagjának kellett szövi. Takácsmester e vidéken nem is volt. A leányok 13-14 éves korukban kezdik tanulni a szövést. A mely községben a szövést még a fehérneptől megkivánják, mint: Pákán, Zebeczkén, Kisszigeten, Bördőczen, Dömeföldön, Kányaváron, Várhelyen, Bánokszentgyörgyön és Oltárczon, továbbá egész Hetesben, ott a leány, kivált, ha szegényebb sorsú, addig nem igen mehet férhez, míg szövi meg nem tanul. A házasulandó legény ilyféle ajánlásokat szokott kapni: „Ennek a zaszszonnak a liányát vedd e, miét ez juó ruhatéjü (ruhatevő) v. vászontejü.”

A mi alatt azt értik, hogy jól tud fonni, szőni. Némely asszony mások részére is sző egy „aggyákir” (adjákért) vagyis lisztért, zsirért, túróért, tejtért stb.

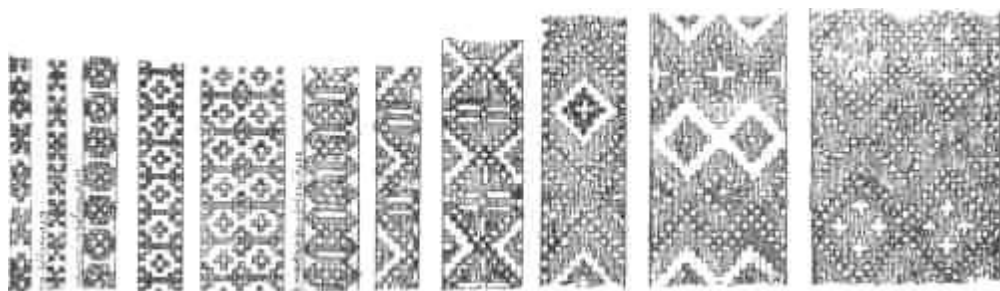
Egy-egy nő – a megfelelő időszakban – 16-20 rőföt szőtt meg régebben. Némelyik szobában két faisz volt. A ki a magáét elkezdte, azt végig kellett szőnie. Szokás volt mondani: „Szűjő le maga, a ki belekezdett.” Mikor a

1. *Áspuj* (ásop;) a) bóda, b) ásopfa, c) csinnya, d) fonal. 2. *Gombolittu*; a) alja, b) gombolitiffa, c) kacsásá. 3. *JL, endergálu*. 4. *Rokkapáczo* (alul a törzsök). 5-9. *Rokkatörzsökök*.

vászon kész volt, csomóba hajtották össze, ládába tették s midőn a magáét mindegyik megszőtte, a közruhát, mint: teritüt, szakaszturuhát, törüközüt, ponyvát stb. kimetélték, a mi pedig megmaradt, azon elosztzkodtak. A nyert vásznat ritkán adják el, bármennyi van. Ha egyelőre föl nem használják, „türetbe” összehajtogatva, a láda fenekére teszik s ott tartogatják – rendszeren a lányok számára – míg rákerül a sor. Egy miéris vászon 14 riéf, a mit ásoppal mérnek. 25 riéf egy vég. Élőbbet tiszta vásznat szőttek; most pamutal kevertet. Ez az u. n. pamukos vászon.

A maguk által szőtt vászomból kerültek ki az ágyiruhák, továbbá a zsákok s minden, aháznái~készül~rubafélé. Göcsejben a zebeczkei asszonyok

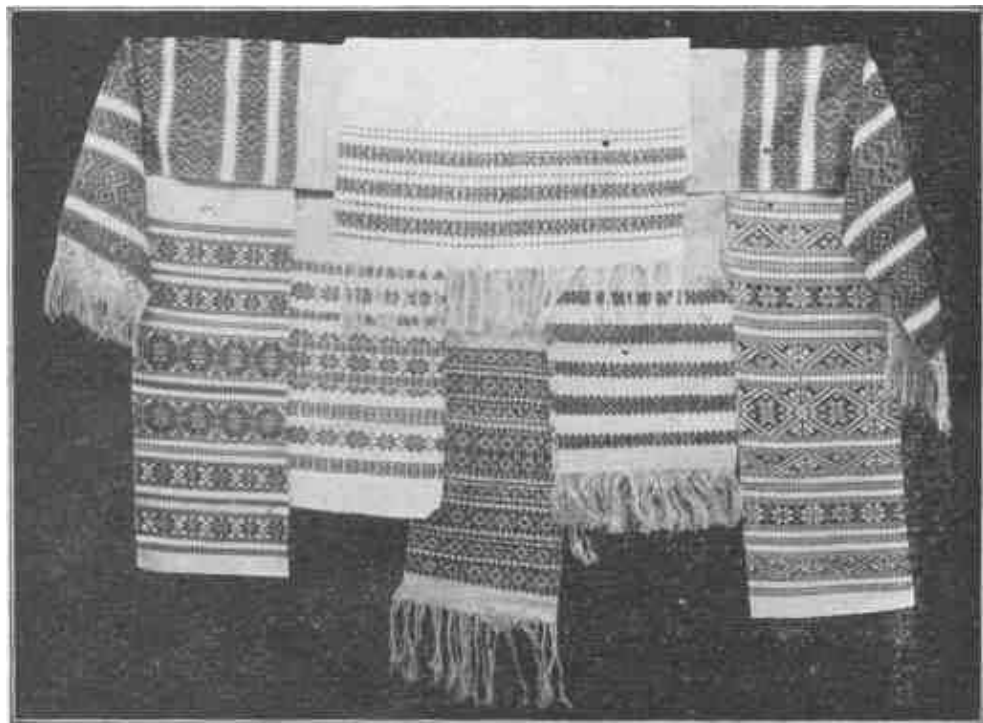

Sávolyminták.

tudnak legszebben szöni. A zebeczkei legény más faluból nem is szívesen nőszül, mert csak a maga falujabeli leányokat tartja jó szövőknak. A szép, piros sávolyok mellett a vászonba egész mondásokat beleszőnek, mint „Dicsírtessék a Jézus neve!” „Isten segélj!” stb.

Hetesben minden háznál van faisz. Oly cizfrán s szépen sehol sem szőnek a vidéken, mint itt. Különösen a törülközők és asztali abroszok kiállítására fordítanak nagy gondot. A törülközőt 7-8 sorban főszedik vagyis piros sávolyt szőnek bele. A főszedéseknek különböző nevük van: krajczáros, tizenkettes, nyuóczmazzagos, tizēnegymazzagos, négycsillagos . . .

A faisz olyan, mint általában a takácsoké, csakhogy egyszerűbb. Részei:

Sávolyas törülközők.

Mintái: liékarika, fogas, láncz, vizfolatu, csillag, hétszillag.

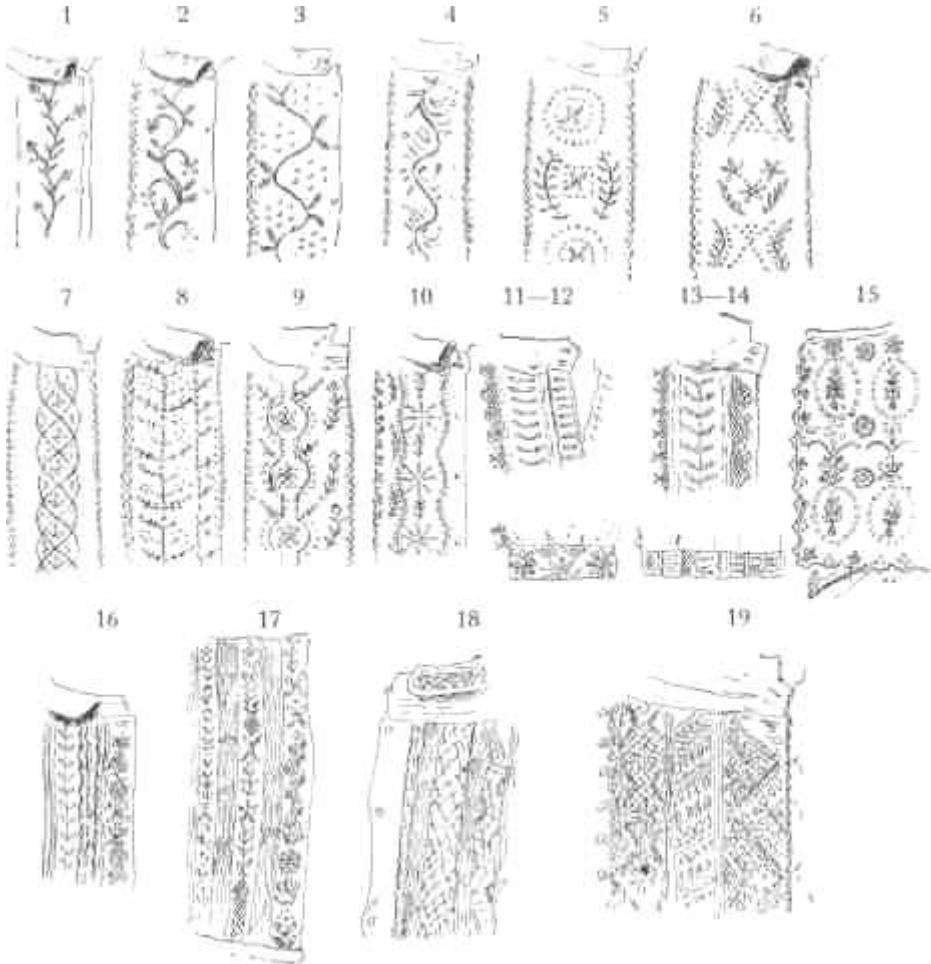
a láb, durung, durungtartu, durungfokla, eresztü, eresztümazzag, közfák, keresztüfa, tok. (A fonalveréshez.) Ez utóbbiban van a *borda, lokszár, csikati, csikatikarika, csikotiszcg, két licse, licsemazzag, vetilü,* benne a *csiévē, csinfa, vásznosdurung, vászonszítü, sziek,* (a min a szövő ül.) *csiptetü,* melylyel a vásznot szétfeszítik, *lábitu,* melyre a szövő lábával ránehezedik.

Midőn a szövést bevégezik, a faiszt szétbontják, a szobából kiviszik s a kamurába, padlásra, a ház végébe viszik.

A szövőasszonyok száma folyton apad. A vagyonosabb leányok férhezmenetelnél előrebecsátják: „lén bion nem szüök án, nekem lész annyim,

hogy szüethetek.” A takácsok ott, hol az asszonyok szövése szűnőfélben van vagy megszűnt, mindinkább tért foglalnak. A szegekben régen megszűnt a szövés. Némely helyütt, mint Nagylengyelben, a fonást is elhanyagolják. A régi ruhaviselet megszűnt, tehát aránylag kevés vásznai használnak. A varrógép a nagyobb helyeken terjed.

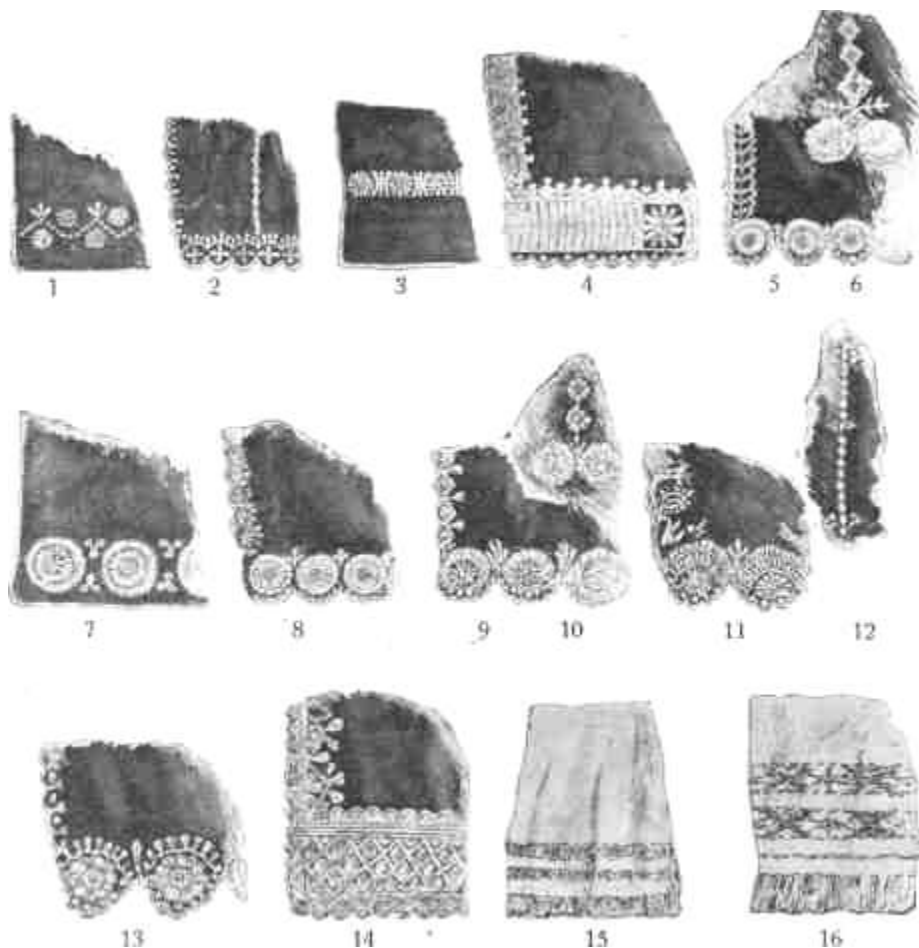
A női kézimunkái szeretik s abban szép ügyességet tanúsítanak, különösen a *hímzésben*. A vánkásokat, abroszokat, törülközőket széleiken, az ingek mizliit (mell) és lienzüit, (kézelőit,) kötényeket, fejkendőket, zsebkendőket kihimezik különféle virágalakokkal. Különösen Hetesben s a Csertamelléken a zebeczkei asszonyok tűnnek ki e téren. Az ingek melleit szélesen kihimezik. Van rózszás, fenyüágos, tulipántos, rozsmaringos, szőlőfejes s másféle virágkivarrás. Hetesben az ingmelleken függélyes irányú, továbbá törtvonalú s hálózatosán futó vonalak, karikák, pontok között szóródnak el, míg Göcsejben a virágok között levő üres mezőket különböző csoportosítása pontok töltik be.

Ingmizlikek (ingmellek).

1. Fenyüágos. (Zebeczke); 2. szőlőfejes; 3-10. zebeczkei; 11-14. lendvahosszufalusi; 15. leányingmell (Radamos); 16-19. Göntérháza.

, A kötényeket szintén kihimezik, akár vászonból, akár más anyagból valók. A fehér vászonkötényeket fehér vagy vörös pamuttal, a fekete és kék szatín vagy pergálkötényeket pedig különféle színű, vastag pamutczérnával

Elekötük. (Hetes.)

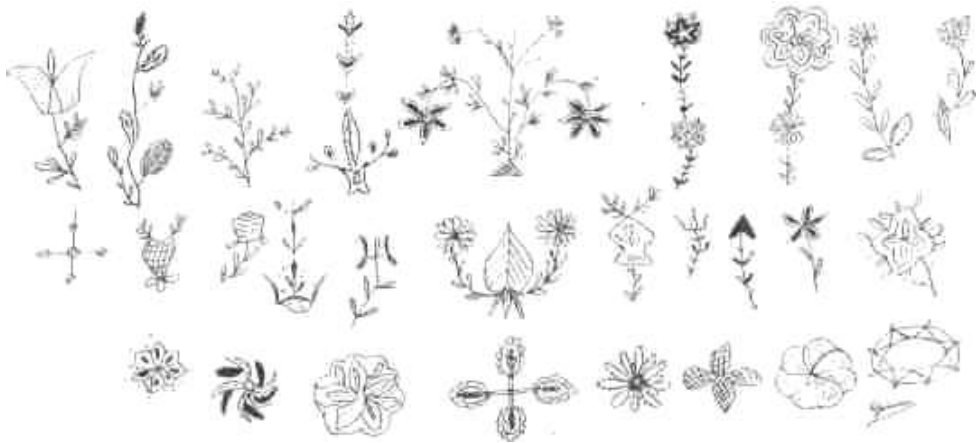
1. Rózsás, 2. keresztes, 3 rózsás, (Radamosról,) 4. riétahásos, (létrás,) Lendvahosszúfaluból, 5. georginás (u. onnan), 6.a kötény közepén felfutó disz, 7. georginás, (Radamos,) 8. karikás küvarás, (u. o.,) 9. csipkés küvarás, (Lhf.,) 10. a közepén felfutó disz, 11. csipkés küvarás, (Gáborjánháza,) 14. Gönterháza,) 15-16. főszedett férfikötény. (Lhf.)

hímezik ki alul és a széleken. Az u. n. küvarrás többféle: liétahásos, (létrás,) csipkis, csillagos, karikás, ruózsás stb. A kötény közepén végig tökmagos küvarrást alkalmaznak. A keszkenőket, zsebkendőket félkörű csipkében hímezik ki. Mindegyik csipke hajlata 4-7 kihimezett lyukkal, a sarkokon egy-egy nagyobbalakú virággal. Hajdanta a vászontarisznya tenyéryi széles madzagát rendszeren dorázsléppel s rózsákkal hímezték ki. Csertamelléken addig nem mehetett férjhez a leány, míg a tarisznyamadzagot koczkásan vagyis dorázsképesen ki nem tudta hímezni. Ha szépen kivarrta, ilyen dicsérő szókat mond-

Kivarrások.

1., 2., 3. Zsebkendő sarkokon levő kivarrás. 4. Keresztelődény terítő sarkán levő kivarrás, a Kustánszegi református templomban, a 19 század elejéről.

Húsvéti piros tojások díszítései. (Karczolások.) A legalsó sorban levők a tojások két sarkán levő díszek. (Pórszombat, Szilvággy környékéről.)

tak rá: „Ebbü lesz án a dërik asszon, e zosztán kitutta kurvanyáznyi a tarisznyamazzagot!” Völegényének a gatyát, inget az esküvőre a leánynak kellett elkészíteni.

Most is mindennemű rubaszabást, varrást a nők maguk végeznek.

Az 1900. évi népszámlálás házi- és népiparral foglalkozókul az alsó-lendvai járásnak leírásunk körébe vágó 24 községében 21 férfi és 2 nő, a lete-

nyei járásbeli 15 községben 35 férfi és 3 nő, a zalagerszegi járásbeli 27 községben 18 férfi 7 nő van feltüntetve. A novai járás 44 községében és a paesai járás egy községében senki sem foglalkozik házi- és népiparral. Hogy ily kevés egyén szerepel házi- s népiparral foglalkozóul, az onnan van, hogy ezek az „Ipparral mellékesen foglalkozók” közé soroztattak. Ha a kimutatás e rovatát egyenkint és összeségében vesszük, mindjárt tisztába jövünk azzal, hogy a háziiparral foglalkozók túlnyomó része idekerült. Az alsólendvai járásban, melybe a hetési községek esnek, iparral mellékesen foglalkozókat 95 férfi, 235 nő, a letenyei járásban 29 férfi, 20 nő, a novai járásban 79 férfi, 136 nő és a zalagerszegi járásban 106 férfi 54 nő. Nemeshetés község 1 férfi. Hogy ezen rovat alatt levő kimutatás nagyrésze a háziiparszerűleg gyakorolt sző véssél foglalkozókat foglalja magában, az kiderül akkor, ha azon községeket vesszük, a melyekben az asszonyok a szövést általánosan gyakorolják. Hetes vidékén pl. Bődeházán iparral mellékesen foglalkozó nő 39, (iáborjánhá zán 82, Göntérházán 72, Lendvahosszúfaluban 35, Bördőczén 27, Csömödéren 39, Hernyókén 24, Iklódon 30 szerepel. Igaz, hogy Zebeekén egy sines jelezve, pedig ill minden háznál van szövőszék, de hát ott a háziipar rovata alatt sincs semmi. Ennek oka egyszerűen a hibás összeírás. Az összeírásnál a házi- s népipart vagy egyáltalán nem vették figyelembe vagy összetévesztették az iparral mellékes foglalkozással. Összesen 310 férfi és 445 nő szerepel olyanul, kik az ipart mellékesen üzik.

KÜLÖNBÖZŐ GAZDASÁGI S MELLÉKFOGLALKOZÁSOK.

A, göcseji földműves gazdaember télen az előbb elsorolt gazdasággal, nőknél a ruházattal összefüggő háziiparszerű foglalkozásokon kívül több mindenfélével foglalatoskodik. A férfiak télen *favágóba* járnak. Az uradalmak s maguk erdeiből fát vágnak. Az uradalmakban rendszeren napszámért: erdőgyérintésért, tisztításért kapják a fát. A kigyéritett fa vagy galy fele illeti őket. A másik felét napszámban veszik meg. Mióta Göcsejben vasút vezet át, az ölfát elszállítják, az ágakat pedig a nép veszi meg. Egyes erdős helyek mellett fekvő községekben, főleg Hernyeken, a lakosság egyresze *szénégetéssel* foglalkozik. A környékbeli kovácsok részére ők szállítják a szenet. A hernyékiek *fazsindelyeket* is készítenek, deszkákat fűrészelnék törzsekből.

Deszkafűrészelés.

A nők a fonáson, szövésen kívül mosnak, párolnak. Rendszeren a szabadban végzik még a legnagyobb hidegben is. A ruha kilapiczkázásánál még télen is mezitláb állanak a mosódeszkán. A mosódeszkához szükséges tartókat a patak vizébe verik le. Ezek vagy létraalakúak vagy ágasak. Állandóan a vízben maradnak s közösen használja a falubeliek egyresze. (Lásd 478 old.)

A *cséplés* egy részét télen végzik. A szegényebbek részbe mennek csépelni. Némelyek, a kik vagyonukból meg nem élhetnek, *kereskednek*, kivált a Zalaegerszeghez közeleső községekben. Az ebergényi emberek pl. mind marhakereskedők. De csak teheneket vesznek-adnak. *Lókereskedéssel* csak az izraeliták foglalkoznak. *Disznókiipecz* csaknem minden községben van egy-egy. Ezek, – a nép állítása szerint – olyan egyének, kik nem igen szeretik a dolog végét megfogni; Összevesznek 4-5 darab disznót s elhajtják Zalaegerszegre, Szentgotthárdra, Nagykanizsára a hetivásárra eladni. Ha. azután e kupeczek tönkre mennek, (a mi jórészénél bekövetkezik,) inert a kis nyereséget az ide-odautazgatás, a rendesnél jobban való élés megemésztí, utóbb, ha már mindenüket elkereskedték, jó munkásokká szoktak válni.

Egyesek, a múlt században, borral is kereskedtek. Összevásároltak néhány akó bort és az u. n. Tótságba, (Vendség,) a zala- és vas megyei vend községek korcsmárosai közé vitték eladni. Ezek a parasztborkereskedők hozták, a nép állításai szerint, a vidékbeli bort rossz hirbe azzal, hogy e borokai erősen vizezték. Már jóideje, hogy a vendvidéki korcsmárosok az idevaló hegyeket nem keresik föl.

A mikefai jobb gazdák régebben *pecsenyesütők* voltak, a vásárokon s búcsúkon. Részben ma is azok. A *vásározást* a nép rendkívül szereti. Ha csak teheti, szívesen elmegy. A *fuvarozás* a vasút mentén maradt fenn. Leginkább ölfát, talpfát, deszkát s kövecset hordanak a vasúthoz.

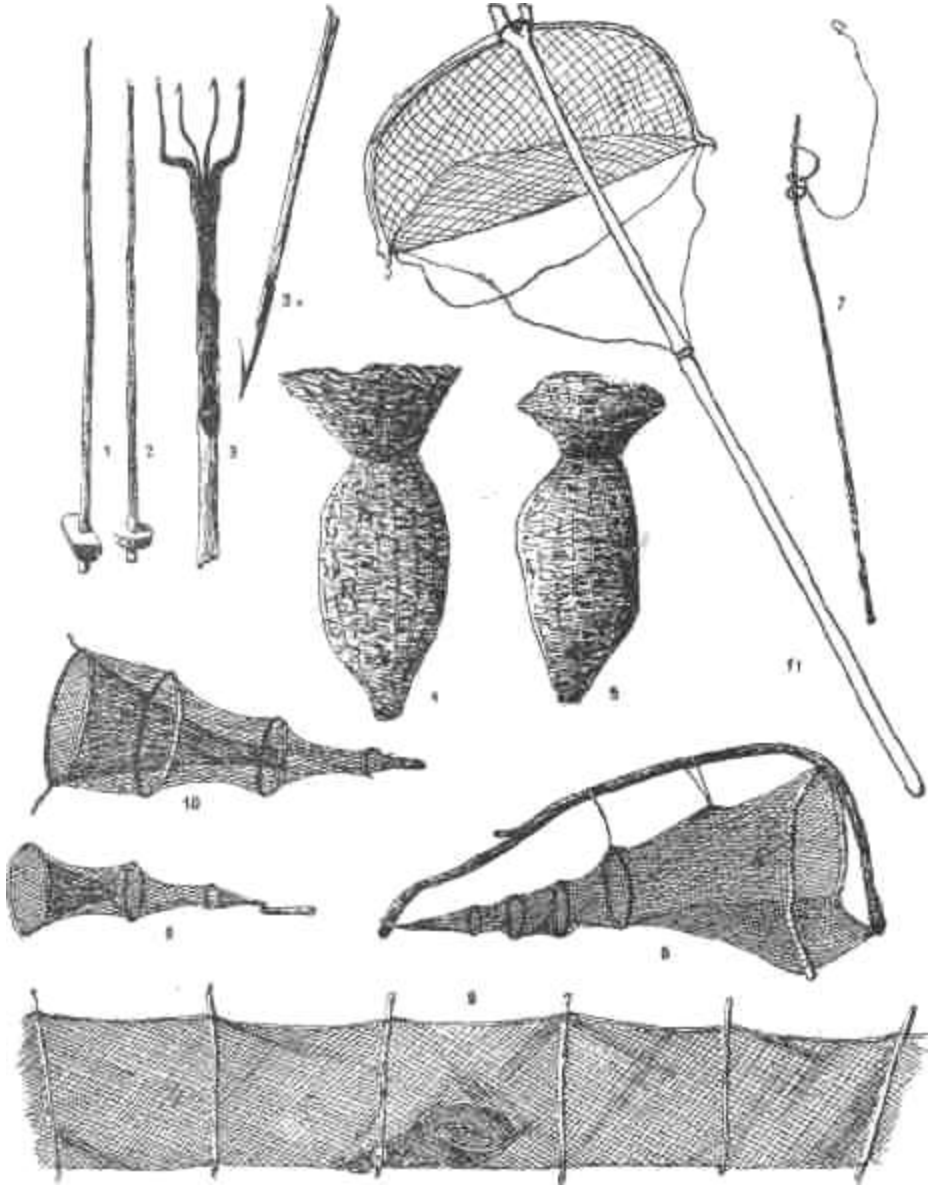
Régeinte mindenki tarthatván puskát, a nép ezen a vidéken is kedvvel *vadászott*. Vad elég volt. Az ötvenes években még annyi farkas tartózkodott erre, hogy évenként többször hajtóvadászatot tartottak rájuk. Róka, mint már említettük, még mindig nagyszámú. Göcsej belső részében különösen sok van. Némelyek szenvedélyes s ügyes rókavadászok. Ezek a rókának minden fortélyát ismerik s vadászatuknál azokkal számolnak. Legjobban szeretik lyukjából kifüstölni úgy, hogy tüzel raknak a lyuk szájánál. A füst a rókát kikergeti s a mint félbódultan kívánszorog, leülik. Ha elvenen akarják megkeríteni, kiássák.

*

Halászat. Régi, kedves foglalkozása a népnek. A vidék folyóvizei régebben bővelkedtek halban; most $\frac{1}{5}$ -része sincs az előbbi mennyiségnek. De azért van, ha nem is bőven. Néha nagyobb 4-5 kilós súlyú ponytra csukára is akadnak, melyek a nem messze folyó Murából kerülnek ide e folyó megdagadásakor s kiöntésekor. Általában azonban nagyobb halak nincsenek, mert a vidék folyóvizei sekélyek. Régeinte a folyóvizek mellett csaknem minden ember halászgatott. Most a halászatot a községekben egy-két szegényebb ember bérlí ki s halászgat télen-nyáron, a mikor ráérő ideje van. Az itteni nép többféleképen halászik.

Egyik legősibb módja a halászatnak a *halfogdozás*. A Cserta sekély vizében gyakorolják, a hol hálóval nem boldogulnak. 10-20 ember a vízbe megy, azt fölzavarja s azután jó távol, egymással szemben, leülnek. Lassan, ülepjükon csúsza, folyton közelebb érnek egymáshoz. Midőn már megfelelő közelségbe jutottak, a közbül viczkáló, kezük ügyébe eső halakat gyorsan

san kikapkodják. Ha nagyobb hal siklik ki, azt említett módon újra meghajtják. Ha egy helyen végeznek, más helyre mennek hajtani. Ezt a halászati módot tartják a legeredményesebbnek. Ugyanezt térdig érő vízben is gyakorolják. Ha ketten-hárman vannak, 8-10 méternyi távolságban kezdik a hajtást, folyton előre gázolva. A vizet kezükkel, lábukkal erősen fölzavarják. A halak a zavaros vízben nem látnak s egyrésze levegőhöz sem juthatván, fejüket a vízből

Halászati eszközök.

1., 2. Bukászúk. 8. Négyágú szigony. 3/a. Egyágú szigony. 4., 5. Fűz vesszőből készített varsa. 6. Huzu-, vonyu- vagy puposháló. 8. Nagyháló. 9., 10. Veter.
11. Emelüháló.

föltartva, „pipának”. Ilyenkor a halászok élénken figyelnek. A hol a hal föl-bukkan, elkapják s a nyakukban lóggó tarisznyába dobják. Némelyek szoknyát öltenek magukra s nyomózkodva tapogatják kezükkel a vízben a sás-töveket, bokrok alját. Mikor összeérnek, akkor szorosán egymás mellé guggolnak és a halakat szoknyájukkal vagy kezükkel fogják el.

Egyesek egyszerű, rilka drótu *szitával* halásznak, úgy, hogy azt féloldalt a víz eleibe húzzák.

Horgászat. A horogvasat maguk a halászok készítik túból, melyet meghajlítanak. Ostorforma az egész horogkészülék, tehát olyan, mint másutt s a vele való halfogas sem különbözik a másvidékiekétől.

A *czigonyyal* (szigony) való halászatot a folyóvizek kiöntése alkal-mával gyakorolják. Többnyire mátyásnap táján kezdik, mikor az erre nagyon gyakori árvíz a folyók mentén „kicsúszik” a rétekre. A szigonyozó halász kiül valamely tisztás helyre s lesi, hogy hol „csékásznak”, „forgulásznak” a nagyobb halak; avagy a vízbe megy s óvatosan jár ide-oda. A hol halat talál, szigonyát hirtelen beleszúrja. Ha nem találja el, a víz sekélyebb részére tereli, vagy helyén marad s várja, míg ugyanarra a helyre visszaúszik. A folyóvizekben az árnyas bokrok alján keresik a nagyobb csukákat s ott szúr-nak beléjük. A szigony rendszeren négyágú. A vidékbeli cigányok s kovácsok készítik. Nyele 3-6 méter hosszú. Fenyőfa, mert könnyűnek kell lennie. Az egyágu szigonyt vidrára való leséskor használták.

A *hal lövése* is szokás. A lövést a hal úszása közben a „hasiltás” vagy „nyilalás” elé irányozzák. A farkát igyekeznek meglőni.

Az *emelüháluval való halászat* itt is az ismert módon történik. Ezzel ritkábban halásznak.

A *huzu-, vonyu-* vagy *puposhálu* különösen Hetesben van elterjedve. A száját félkör alakban vastag mogyorófaabrincs határolja, melyet két alsó részén erős madzag tart össze. Ezen abrincstól kezdődik a hálófönás s mintegy 3 méternyi hosszúságban, mindinkább keskenyebbé szorulva, végre a púpban végződik. A hálónak szájától ^-résznyi hosszúságban vízszintesen futó fe-neke van, hálóból; azután pedig egész gömbölyű a háló, 3-4, a vége felé mindig kisebbedő karikák által feszítve. A huzuhálut kapanyél vastagságú hajlított fára feszilik ki. Ez a háló szájának aljától (közepén) az iv felső részé-hez erősítve halad hajlítottal! a háló keskeny végéig, hol madzaggal el van kötve. A háló e fához két helyen is hozzá van kötve, hogy egyenletesen húzódjék. Halászásnál a huzuhálu púpjába kövecset, téglát tesz a halász, hogy hátul a vízbe merüljön. E háló feszítőrudját elől meg-fogja s maga után vagy maga mellett húzza. Húzás közben a vizet lábával föl-zavarja, hogy a hal el ne szökjék a háló elől. Rendszeren a part mentén vonják, a hol a hal inkább tartózkodik. Ha többen (6-8 egyén) halásznak a huziiháluval, akkor egymás mellett, egyvonalban haladnak, lehetőleg úgy, hogy a folyóvíz egész szélességét beérjék. Mindegyik hálót tart a kezében. A két szélső az u. n. *bukászuval* folyton bukássza, vagyis zavarja a vizet. Némelyek addig haladnak előre, a meddig egészen sekély vizet találnak. Ott megállnak. A halak ilyen helyen visszafordulnak s a hálóba futnak. A huzuhálut nemcsak a víz folyása ellen, hanem a folyás irányában is vonják.

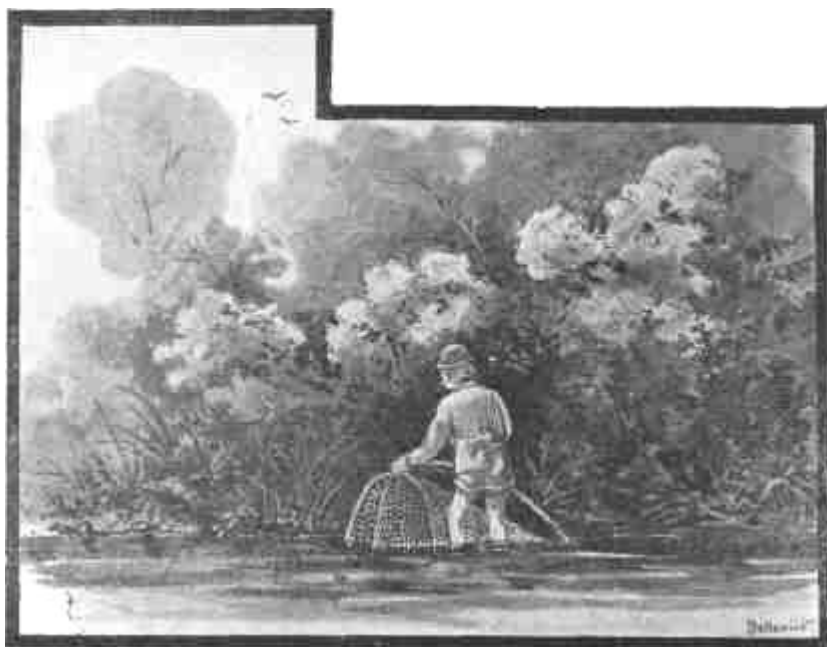
A varsánál való halászat a Kerka folyón általánosabb. A varsát fűvesszőből is készítik. A szájától egy darabig henger, azután kúp alakú. Szűk végén dugaszt alkalmaznak, fából s azt madzaggal odaszorítják. Földről mindjárt lefut a vörsök. (Vöcsök.) Csak egy vörsökje van. A varsának két-

Halászatra készen.

oldalról nincs szárnya. Használtnál a vízbe helyezik. (Néha kettőt.) A víz folyásával szemben, a kampósfákkal oldalait leszorítják, két oldala felől a víz partjáig gátat készítenek, hogy a halak mellette el ne sikoljanak. Az előre törekvő halak egyrésze beleúszik s fogva van. Ha egyszer belemegy, ki nem szabadulhat. A varsával való halászatnak különösen akkor van keleté, mikor a víz „rokkanyik” vagyis apad s a nagyobb halak sietnek vissza a Murába. *Véterrel* akkor legsikeresebb a halászat, ha „futuviz” van, vagyis a víz visszahúzódik a folyó medrébe. Maga a veter hálója 3-4 szakaszú, ugyanannyi abronccsal. Szájától a púpjáig folyton szűkülő kúpalak. A szájától befutó besüppúppal, vörsökkel v. vöcsökkel. A szájához kétoldalt szárnyak kapcsolódnak. A vetert a vízbe, a folyással szemben, a végére kötött karóval leszorítják, két szárnyát pedig, a folyóval keresztbe, karók, czölöpök segélyével leszorítják oly szélesen, hogy a keskenyebb folyói egészen elfogja s oly mélyen, hogy a folyóvíz fenekéig érjen. Ha a szárnyak egész szélességben nem fognak be a

vizet, a hiányzó részt ággal vagy sárral zárják el. Ha pedig a szárny szélesebb a folyóviznél, egyrészt összesodorják. A szárnyak alját a folyóvíz fenekén letiporják, hogy a halak alatta át ne bújhassanak. Midőn már a vetert elhelyezték, előtte jó távolságban bukásziival „lökődik” vagy rudakkal csapkodják a vizet a veter szájáig. Ott mintegy 5 lépésnyire a bukásziival egyideig még „zabunak”, hogy a víz fölkavarodjék s legyen idejük a halaknak a veterbe húzódni. Ha a karók mozognak, szerencsés a fogás s ilyenkor a vetert kiemelik. Ha azonban a karók nem mozognak, akkor még egyszer meghajtják a vizet. Néha puposháluval haladnak a veter felé, így aztán vagy az egyik, vagy a másik hálóba bekényszerülnek a halak. Néha egyszerűen künn hagyják éjjel-nappal a vetert s türelmesen várnak mellette. Ha hideg van, tüzet raknak a parton s időnkint a beletévedt halakat kiszedik; ha más nem, hát a halász valamelyik gyermeke.

Halászó hetési ember.

A gyéghalászat. (Jéghalászat.) A jégen fejszével oly nagyságú léket váganak, melybe egy emelühálu befér. Este, sötétben ezen lék mellé tüzet raknak. A világosságra a halak a lékhez sietnek s a halász azokat a hálóval kiemelteti. Ha már a halászzal fölhagyva, haza mennek, a tüzet jól megrakják, hogy továbbra is égjen. Ezt azért teszik, mert arra számítanak, hogy a halak ott, a lék felszínén fognak tartózkodni s a léknél képződő vékony jégrétegbe befágnak. Reggel a halászok visszamennek a lékhez s a gyengén befagyott halakat kiséjszével vagdalják ki.

A Zala vizében csak emelüháluval halásznak. E vidéki vizekben ismeretes halak: a *csuka*, (sárga, feketés vagy zöldeshátú,) *harcsa*, *ponty*, *kelen*, (pontyféle) *czompuk* v. *czompu*, (sárgás,) *fehirhal*, *fűszfakeszek* v. *fűszhal*,

pirosszárnyu készek, kárász, monyhal, vorgahal, pozsár, riba (apró hal). A riba szláv szó; magyarul: hal.

A rákvész előtt Göcsej és Hetes vizeiben, különösen pedig Zalában és Csertában tömérdek *rák* volt. Most is elég bőven van, de jóval kevesebb mennyiségben, mint azelőtt. A rákot kézzel s megfelelő eszközökkel fogják. Kézzel oly módon, hogy a rákászó egyik kezével a lyukba nyúl, úgy, hogy kezét a lyuk felső felületén tolja be s midőn érzi, hogy rák van benn, kezefejét a há-lára nyomja s kihúzza. Ha a lyuk alsó fölületén tolná be a rákász a kezét, a rák ollójával megcsipné.

Midőn sok rák van, *rácsával* fogják. A rácsa köralakú abroncsra kötött háló mely három összefutó madzag által van nyélhez erősítve. A háló közepére nyúzott békát kötnek és ökölnagyságu követ kötnek rá, hogy ez a vízbe húzza. A rácsát így a vízbe eresztik s nyelét a parton megerősítik. A béka a rákokat a rácsára csalja. A rákászó edőközönkint a rácsát fölemeli s a rajta talált rákokat leszedi. Egy rákászónak néha 8-10 rácsája van, melyeket egymástól bizonyos távolságban sorban lerak s azután sorban húzogatja azokat föl s szedi le a rajta kapott rákokat.

A *csikót kézzel* (fazékkal) vagy *csikkosárral* fogják. Ha kézzel fogják, a vizet erősen fölzarvadják, hogy egészen sáros legyen s azután figyelnek, hol látható a víz felszínén lubiczkolás. A hol észreveszik, hirtelen fazékkal meritenek oda s a esik a fazékba kerül. A csikkosárral oly módon fogják a csikot, hogy a kosarat szájával a víz eleibe fordítva fektetik le (néha 2-3-t is egy sorba) s két oldalról a partig gátat emelnek, hogy a csik a kosarak mellett el ne csúszhassék. A csikkosárból időnkint a csikókat kiszedik. Kosárral a csikászást leginkább éjjel gyakorolják.

Pásztorélet. Az ősi foglалozás közül a pásztorkodás lassankint már csak a községi kanászakra kezd szoritkozni. Juhászokat, csikósokat mostanság csak a nagyobb uradalmaknál tartanak. A hol a közöslegelőt még nem hasították ki, ott csordás is van. Hajdan – a tagosítás előtt – Göcsejben rendkívül sok pásztorember élt, mert erdő, legelő bőviben volt. Nemcsak az u. n. uraságok, hanem a községek s egyes parasztemberek is tartottak külön juhászt, kanászt, a miről különben a gazdálkodás ismertetésénél szó volt.

A pásztoremberek között elsőkül a *juhászokat* tekintették, kiktől a földmivesember jobban tartott, mint akár a nótáriustól vagy a szolgabirotól. Nem az állás előkelősége, hanem anyagi jólétük, erőszakosságuk, rátartós viselkedésük s a tőlük való félelem teremtette meg tekintélyüket a nép előtt. Nagyobb része „gyüttment” ember volt vagyis másvidéki s egy helyütt hosszabb ideig nem igen maradtak. Állandó összeköttetésük volt a járkálukkal, betyárokkal s részben maguk is betyárok voltak. A számadó juhász egész kiskirály volt a környéken, a ki a melyik úrra, gazdára megharagudott, bojtárjaival kiraboltatta, fölégettette. A szegénylegények rendesen hozzájuk szálltak s szívesen fogadták; étellel, itallal ellátták őket. Néha egyszerűen csak beizentek hozzájuk élelelemért, az urasághoz pedig egy-egy birkáért. És a kére-

süknek nem mertek ellentállni. A baki uradalomban még ma is kapnak a juhászok „pusztázó” cím alatt 125 liter rozst, a mi hajdan kártalanítás volt a szegénylegényeknek, járkálóknak adott eledelért. A juhászok, főleg a számadók, jómódban éltek. Élelmük, pénzük szinte bőviben volt. Ez utóbbit főleg ruhára költötték. Tisztán és szépen jártak. Büszkéek voltak juhász mivoltukra. Akárkivel nem állottak szóba; a pógárembert, gulyást, kanászt lenézték. A böcsültre, külsőleg sokat adtak. Ez azonban egy cöppöt sem gátolta őket abban, hogy ne lopjanak s ne raboljanak, az urat s a pénzes zsidóembert agyon ne verjék. Egymás között házasodtak; a parasztember hozzájuk nem adta volna leányát.

Birkások, Bakról.

A juhász mulatozásaiban, kedvteléseiben is különbözött a többi emberektől. Mulatságaiban a néppel nem szeretett összekeveredni. Külön mulatoztak a félreesőbb vagy különálló útszéli csárdákban, nagy dalolgtások mellett. Néha az út közepére ültek s ott ittak. Mint egy öreg juhász mondta,

még a szolgabírónak is ki kellett őket kerülnie. A pandúrokat gyűlölték. A juhok őrzésénél furulyáztak, dudáztak. A nyáját dudaszóval hajtották haza s otthon gyakran együttesen furulyáztak.

Újabban a juhászélet régi jellegzetessége egészen elmosódott. Szívesen marad most a juhász egy helyütt szolgálásban; házat s földet vásárol. Ruházatuk kezd az úriás felé hajolni. A képünkön látható 2 gulyás-alak közül (apa és fia) a fiatalon már vörös, redős bársony nadrágot látunk. Fizetésük kevés készpénzből, öreg- s növendékmarha-tartásból áll. Gróf Széchenyi Béla uradalmában a juhász fizetése: 1) 76 kor. készpénz, 2) 5 hl. búza, 3) 8 hl. rozs, 4) 125 l. „pusztázó” rozs, 5) 3 hl. árpa, 6) 30 kgr. só, 7) 7 q. sarjú, 8) egy öreges egy növendékmarha-tartás, 9) 2 öl fa, 10) 1500 Π-öl föld. A birkatartást még a múlt században elvonták.

A *gulyás* és *csikós* is rendszeren azt a fizetést húzza, a mit a juhász. Ezek szintén szerették foglalkozásukat. Mulatós emberek voltak, de jóval szelidebb viselettel s kevesebb rossz hírrel.

Gulyások, Bakról.

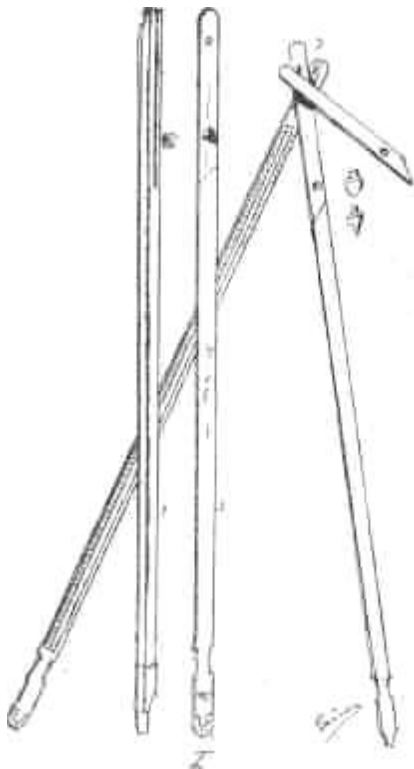
A falu *csordását* s kanászatát régente, ha „riédeg” (nőtlen) volt, házról-házra élelmezték. Mindennap máshol étkezett. A kinek több állatját őrizte, aránylag több ideig kosztolta. Ha feleséges, konvencziót kap. Fizetése: minden tehén után egy kenyér, egy itcze borsó, (bab,) egy pár fej káposzta s néhány garas. A kanászt szintén ily módon fizetik.

Régente feleséges pásztort nem igen tartottak. A rédeg pásztor reggel és

este főtt ételt, nappalra meg húst, szalonnát kapott a tarisznyába. Ruhát is úgy kapott, mint valami házbeli szolgálta.

A juhászok és kanászok az őrizetükre bizotl állatok számáról *rovásl* vezettek. A rovás fából való volt; hosszabb-rövidebb négyszögletű fa. Az állatok darabszámáról akkor tettek rá metszéseket, a mikor a nyáját, illetőleg csűrjét számbavették. Ez a fa rendszeren 2, 3 vagy 4 részből állott, a szerint, a mint egy- vagy kétnyítású volt a rovás. Az egyszerűebbeket mogyorófából, a nagyokat és összetettebbeket valami keményfából készítették. A két részből álló egyik beillesztett darabját az uraság kapta, a másik meg a juhásznál maradt. E két, egymáshoz szorosan illeszkedő fára a juhász egy-egy metszéssel jelezte a darabszámokat s így azoknak, ha összeillesztették, vágni kellett. Ha egy juh pld. elhullott, a rovást a juhász bevitte az urasághoz s egy rovásbeli vágást beczeruzáltak vagy lefaragtak. Ha esetleg a kimúlt állat vagy állatok számához megfelelő rovás, vágás nem volt, akkor e célra külön metszettek megfelelő számú rovásokat vagy egyes rovásjelzéseket kiigazítottak.

A kanászoké is ilyen volt, csak hogy annyiban komplikáltabb, hogy az ő rovásuknál házak szerint kellett egy-egy fára a disznók darabszámát meg-

A rováspálcza oldalról. –

2. Előlről. 3. Kinyitva.

II. Kisebb s egyszerűbb rováspálcza. 1. oldalról. – 2. Előlről.

jelölni. Kezdte például a kanász a falu végén levő első háznál. Ott két darab disznót tartottak, tehát két vonást metszett; a második háznál volt 7 darab disznó, itt hetet, a harmadiknál ötöt stb. metszett be a rováspálczába. E rovások között egy-egy „bökest” (pontot) szúrt a fába, a mi azt jelentette, hogy utánuk más-más gazdának a disznai vannak jelölve. Fizetésnél a darab-, meg a házszámot lefaragták. A kétnyítású rovópálczánál az egyik szárba a rovást vésték be, a másikkal pedig befödtek; amazt rováspálczának, ezt pedig földpálczának nevezték. (Lásd I. 3. ábra két szárát.)

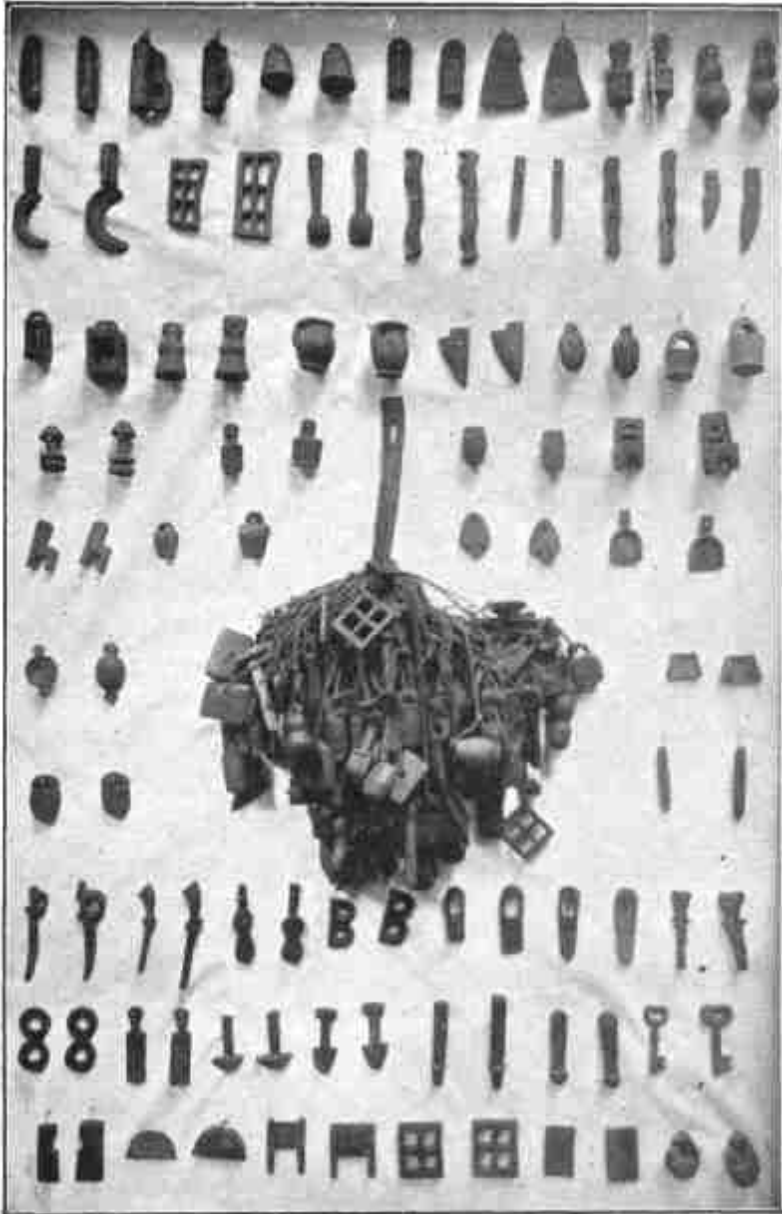
A háromnyításúnál két rováspálcza volt, három földpálczával.

Van a juhászoknál egy egészen másfajta rovás is, melylyel az anyabirka és bárányának egy-Pásztorrovás. máshoz való tartozását jelölik.

Fából különböző apró tárgyat készítenek két-két egyforma példányban s ezekből egyet az anya-

birka, a másikat meg a báránya nyakára kötik. Ezek segítségével megtudják, hogy a báránynak melyik az anyja és megfordítva.

A készített tárgyak rendszeren háziesszközöket utánóznak, mint képünk is mutatja. Van köztük: teknő, fejsze, ablak, dörgölőlapoczka, peniczipus, véső, „pároskés”, csizma, fejsze, óra, lakat, olló, stb. Szoptatásnál megnézik, pél-

Birkaszámláló.

dául, hogy melyik anyabirkának a nyakán van reszelő, hordó stb. s ahoz viszik az ugyanolyan jellel ellátott bárányt(a kis fiát) szopni. A melyik juhász ilyen faragásos dolgot nem tud készíteni, az kis fatáblácskára számokat ír. A hol pedig ilyen jeleket nem használnak, ott „szurkolnak”. Az anyabirka és bárányának bizonyos testrészeit: fejét, lábát, farkát stb. hasonló helyén bekenik s akkor tudják, hogy melyek tartoznak össze.

JEGYZET.

- 1) Rám és Kökényesmindszentből alakult, 1899-ben (19 old.)
- 2) A tartozékai 1894-ben csatoltattak hozzá. (19 old.)
- 3) 1894-ben Kustánszeggel egyesítettett, 1895-ben ismét különvált. (19 old.)
- 3) Paraszával és Vargaszeggel. (19 old.)
- 4) Hencse 1897-ben csatoltatott hozzá. (20 old.)
- 5) Osztr.-Magy. monarchia írásban és képben. IV. köt. 205 old. (20 old.)
- 6) Megjelent a zalaegerszegi állami főgimnázium 1899-1900. tanévi értesítőjének 3-59 oldalán. (20 old.)
- 7) Zalaegerszeg rend. tan. várost azért éntem külön, mert mint város néprajzi szempontból kevesebb fontossága van, mint a faluknak. (20 old.)
- 8) Tudományos Gyűjtemény. 1838. V. k., 22. évf., 3-34 old. (22 old.)
- 10) *Borbély György*: Szegek földje, Göcsej. Magyar Nyelvőr. 1908. IX. évf. 421 old. (22 old.)
- 11) A magyarság keletkezése és alakulása. 214 old. (22old.)
- 12) Nem áll tehát az, a mit Sebők Samu a zalaegerszegi főgimnázium 1899-1900. tanévi értesítőjében Göcsejről szóló földrajzi tanulmányában ír, hogy „... a néphumor egy-szerű megnyilatkozásában ezt a vidéket az elmaradottság komikus mintaképének állította oda és *Girgáczjának* nevezi. Az sem felel meg a valóságnak, hogy „... még hiúságát is kellemesen érintik, ha *Girgáczjának* hívják” a vidéket. Sehogyse érinti: se kellemesen, se kellemetlenül. Ezt az elnevezést szinte soha nem is hallja. (22 old.)
- 13) *Hunfalvy János*: Magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. III. köt. 17 old. (24 old.)
- 14) Oszt.-Magy. monarchia Írásban és képben. IV. köt. 205 old. (30 old.)
- 15) A zárójelben levő első szám az 1900. évi, a második az 1869. évi népszámlálás alapján kimutatott lélekszámot jelzi. A hol egy szám van, az az 1900. évi lélekszámot mutatja. (33 old.)
- 16) Magyarország a törökhódítás korában ez. művében írja. (38 old.)
- 17) *Pesthy Frigyes*: Magyarország helynevei. 412 old. (41 old.)
- 18) Zalavármegyei évkönyvben, (120 old.) Csertamellék czimen. (47 old.)
- 19) *Pesthy Frigyes*: Magyarország helynevei. 239 old. (49 old.)
- 20) A Budapesti Hírlap 1901. 360. sz. tárczájában. (51 old.)
- 21) Osztr.-Magy. monarchia írásban és képben IV. köt. 205 old. (58 old.)
 - 22) Göcsej. (Földrajzi tanulmány.) A zalaegerszegi áll. főgimnázium 1899-1900. tanévi értesítőjében. 13 old. (58 old.)
- 23) Székelytelepek Magyarországon. 13 old. (58 old.)
- 24) A Magy. Nemz. Múzeum néprajzi oszt.-nak értesítőjében (XII. évf., 2-3 füz., 1911. év, 99-127 old.) *Viski Károlynak* „Adatok a székely építkezés ismertetéséhez ez. közleménye e feltevés helyességét szintén igazolni látszik. Viski ezen közleményében (104 old.) a székely építkezésre célozva, a többek között ezeket írja: „Egy utca (szer) az anyagot meghozta ... stb.” Továbbá: „1819-ben szélesíték (Söstörökön) 4-5 öltre a szoros utczákat. Ma már ismeretes az utca-név, de két szer is van: *Papszere* s *Túlsó szer*. A szerekben az összetartás érzése még megvan. A szereket „utczák, szorosok kötik össze.” A 109. lapon:

„Ha a ház fel van szarvazva, a gazda meghívja az utcát (szert) fedőkalákába.” Tehát régebben a falukban utcaelnevezések nem is voltak sem a székelyeknél, sem a göcsejieknél. A község egyes részeit *szerral* jelölték. Ime, egy kis adalék ennél is a székely és göcseji nép hajdani együttélését vallók véleményének megerősítéséhez. (59 old.)

25) Magyarország helynevei. (60 old.)

26) Adatok Zala megye történetéhez ez. könyv IV. köt.-ben, 64 old. (65 old.)

27) Adatok Zala megye történetéhez ez. könyv IV. köt.-ben, 214 old. (71 old.)

28) *Ortvay Tivadar*: Magyarország vizrajza 429-431 old. (73 old.)

29) Ezen római régiségek részben a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak. (90 old.)

30) *Vámbéry Á.*: A magyarság keletkezése és gyarapodása. 310 old. (90 old.)

31) Ethnographia. 1890. 4. sz., 167 old. (91 old.)

32) *Balassa József*: A székelyek nyelve. Ethnographia 1890. 7. sz., 309-310 old.

33) *Vámbéry Ármin*: A magyarság keletkezése s alakulása. 214 old. (91 old.)

34) *Vámbéry Ármin*: A magyarság keletkezése s alakulása. 135 old. (91 old.)

35) *Vámbéry Ármin*: A magyarság keletkezése s alakulása. 70 old. (92 old.)

36) *Csánky Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III.

37) *Acsády Ignác*: Régi magyar birtokviszonyok, 1494-1498. 41 old. (93 old.)

38) Az 1642. évi békealkudozások okmányaiban találjuk: Szécsi Szigeth ab anno 1636 usque 1638. Rabok vitele No. 34. Emberölés: 7. – Ki levágotott, ki elvitetett: 32. – Kányavár ab anno 1631 usque 1640. Rabvitel: Nr. 39. Emberölés: 7. – Marhahajtás Nr. 32. Egerszegh ab anno 1630 Nr. 62. Emberölés No. 29. Marhahajtás: No. 69. (95 old.)

39) Törvényszéki Ítélet 1668-ból: „Mi széplaki Bottka Ferencz Szála megyei alispán, szolgabírák és törvényszéki ülnökök. Körmönd mezővárosban – a hová t. i. Szála-Egerszeg erősségéből, mint rendes helyéről a Törököktől, a kereszténynév ellenségeitől tartó félelmi és rettegés miatt ugyanazon törvényszék áthelyeztetett stb. (Adalék Zala m. tör. IV. köt. 305 old.) (95 old.)

40) *Salamon Ferencz*: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. (95 old.)

41) Adatok Zala vármegye történetéhez. IV. köt. 368 old. (98 old.)

42) *Acsády Ignác*: A magyar nemesség birtokviszonyai a mohácsi vész után. (99 old.)

43) Szabadosok (libertinus) voltaképen jobbágyok és zsellérek voltak; az előbbieknél telkeit, az utóbbiaknak személyét a földesúr, bizonyos külön szolgálatok fejében, a rendes úrbéri kötelezettségek alól felmentette s adómentességet élveztek. (99 old.)

44) *Pländer Ferencz*: Göcseinek esmérete. Tud. Gyűjtemény 3-34 old. (101 old.)

45) A göcseji s hetési nép antropológiájáról Dr. Bartucz Lajos, a Magyar Néprajzi Társaság 1913. évi december hó 18-án tartott felolvasó ülésében tartott felolvasást. Az anyagot megbízásomból s költségemen gyűjtötte össze. A felolvasás megjelent az Ethnographia 1913. évi I. füzetben s külön lenyomatban. Az idézeteket onnan vettem. (103 old.)

46-64) *Bartucz Lajos* idézetei: Az *Orvosi Hetilap*, Dr. S. H. Scheiber, Dr. A. Weisbach, Dr. Jankó János, Dr. Semayer Vilibáld, Lenhosszék József, Lázár István, Kovács János és Dr. Bartucz Lajos vonatkozó közleményeire. (109 old.)

65-83) Dr. Bartucz L. idézetei: *Moritz v. Steinburg*, *Lenhosszék József*, Dr. Á. Weisbach, Lázár István, Dr. Jankó János, Dr. Semayer Vilibáld és Dr. Bartucz L. vonatkozó közleményeire. (III old.)

84) A szokások legtöbbje feljegyzésének s így gyakorlásának a helyét is meg kívántam említeni, de az illető hely rövidítésével. A gyakrabban előforduló községek és vidékek rövidítései: Babosdöbréte – Bdöbr., Baktüttös = Btüt., Barabásszeg – Barsz., Barlahida – Barlh., Bánokszentgyörgy – Bszgy., Boczfölde – Bf., Bonczdöföde – B-df., Bördöcze – Börd., Bucsuta – Bucs., Csertamellék – Cstm., Csesztreg – Cseszt., Csonkahegyhát – Cshh., Csömödér – Csöm., Göntérháza – Göntr., Gutorföldre – Gutf., Kámaháza – Kámah., Kissziget – Kszig., Kustánszeg – Kstsz., Lendvavásárhely – Lvh., Lendvahosszúfalu – Lhf., Lentikápolna – Lentik., Mikefa – Mkf., Nagylengyel – NI. v. Nlengy., Náprádfa – Náp., Petrikeresztur – Pkrstz., Pórszombat – Pórsz., Pusztamagyarod – Pmagy., Radamos – Rad., Résznek – Rész., Rózsásszeg – Rózszz., Salom-

vár – Svár., Sárhida – Sárii., Söjtör – Söjt., Szentadorján – Sztad., Zalaszentmihályfa – Zszmf., Szijártóháza – Szijh., Szilvágy – Szilv., Tófej – Tóf., Teskánd – Tesk., Zala-baksa – Zbaks., Zalatárnok – Ztárn., Valkonya – Valk., Várfölde – Várf., (142 old.)

85) Feketenyírfa az, melynek a kérge barna, levele pedig hamuszínű. Ebből nem készítenek söprút, mint a nyírfából (197 old.)

86) *Vámbery Ármín*: A magyarok eredete. 285 old. (199 old.)

87) Tung – szapulókád. (232 old.)

88) Konkolosszemű: komoran néző. 89) Szilvapálinka. (233 old.)

89) Irodalmunk és irodalomtörténetünk I. köt., 72 old. (272 old.)

90) Regösénekek. II. köt., 453 old. (272 old.)

91) *Dr. Sebestyén Gyula*: Regösénekek I. köt., 5 1. (272 old.)

92) Tudományos Gyűjtemény. 1838 évf., VI. kötetében. (272 old.)

93) *Dr. Sebestyén Gyula*: Regösénekek. II. köt. 431 old. (272 old.)

94) Vagy: Sereged magáve, – Üörzü angyaláve. (274 old.)

96) Ma is mondják valami új szokásra, hogy „Má még mifilé új törvin az!” (278 old.)

97) Tudományos Gyűjtemény V. köt. (324 old.)

98) Radkerszberg stájerországi városka (333 old.)

99) Régebben kést és villát minden vendég maga vitt. A vendégségben csak kanalat kapott. (333 old.)

100) Sorkitótfalu néprajzi vázlata, *Marton Józseftől*. Ethnographia 1891. II. füzei, 63-84 old. (355 old.)

101) *Nagy József*: Hegyhátvidéki népszokások. Ethnographia 1900., 7. füzet. 309-321 old. (355 old.)

102) A *Bellosits Bálint* által az Ethnographia XIV. évf., 9 füz., 275 oldalán közölt ék (kápli) alighanem elmondás után van rajzolva, mert ilyen ez idő szerint Hetesben nincs. Ilyen Somogyban található. (384 old.)

103) Lendvavidék néprajza, *Szenté Arnoldtól*. (Ethn. 1903., IX. évf., 1. füzet, 63-64 old.) A hetési magyarság viselete. *Bellosits Bálinttól*. (Népr. Értesítő. 1903., 273 old.) A göcseji s hetési népviselő, *Gönczi Ferencztől*. (Népr. Értesítő 1900., 214 old.) Adatok a fehér gyászviselőhez, *Dr. Bátky Zsigmondtól*. (Ethnographia 1912., 33, 101 old.) (385 old.)

104) Rjecsnik hrvatskoge jezika. II. köt. (392 old.)

105) *Balogh Pál*: A népfajok Magyarországon ez. művében. (396 old.)

106) Erre nézve a mileji keresztelőkönyvben a következő feljegyzéseket találtam: „1842. évben készült a milley plébánia lakhoz. Mikor én, alulírott Milejbe jöttem Plébánosnak, sövényházat találtam...” Stankovics Ferencz, mileji plébános. (405 old.)

107) *Bellosics Bálint*: „A hetési faház.” Ethnographia 1897., VIII. évf., 1-2. sz., 101 old. (408 old.)

108) *Huszka József*: Székely ház. 9 old. (455 old.)

109) Ethnographia 1895., I. f., 33 old. (468 old.)

110) Jutalom-feleletek a magyar nyelvről. Pest, 1821., 31 old. (487 old.)

111) E levelet a Magyar Nyelvőr XVIII. köt., 1889. évf., 126 oldalon közölte. (488 old.)

112) E levélre a Magyar Nyelvőr akkori szerkesztője, Szarvas Gábor a következő megjegyzést tette: „A mi e levélben hibás tájbeszédről, egyes tájszók hibás kiejtéséről és használatáról . . . van mondva, noha azok egy oly férfi tollából folytak, a minő e nagy gondolkodó hazánk fia volt, épen nem kell megütköznünk. Ezekben ő csupán kora általános nézetének nem is annyira tolmácsa, mint inkább visszhangja volt s bizonyára, ha ma kellene elmondani nézetét szülőföldje nyelvéről, felőle való nyilatkozatában a „helytelen, hibás, rossz” jelzők aligha fordulnának elő. (488 old.)

113) Toldy F. idézett munkájában s Vass József „Dunántúl nyelvjárása” ez. ériekezésében azon nézetüknek adtak kifejezést, hogy a magyarok nyelve két ágra oszlott. Ezen megoszlás a honfoglalásig vihető. Ugyanis, már Biborban született Constantin császár két nyelvről emlékezik meg, u. m.: tisztáról, melyet a magyarság többsége beszélt és másikról, melylyel – történetíróink értelmezése szerint – a magyarral rokon s vele együtt bevándorolt kisebb nemzetiségek éltek, mint a kunok, jászok, palócok, göcsejiek

stb. Toldy F. állítása szerint a palócz, tehát egyúttal a göcseji nyelvjárás is „ . . . közelebb áll a hun-magyar néptő régi nyelvéhez, melylyel részint még a XI. század emlékeiben találkozunk, mint ama nyelvjáráshoz, melyet Constantin a magyarok második nyelvének nevez s melyet mi előkelőleg „magyar” vagy különböztetés okáért „új magyarnak” nevezhetünk.” A legújabb időkig az a fölfogás uralkodott, hogy minden, a köznyelvtől eltérő beszéd palócz-nyelvjárás; legfőlebb a székely nyelvjárás tekinthető külön nyelvjárásnak. A göcseji nyelvjárás egyszerűen déli palócz nyelvnek tették meg. E téves nézet ma már meg van czáfolva. (488 old.)

114) Magyar Nyelvőr 1884. évi., XIII. köt., 160 old., 1887 évi., 163 old. (489 old.)

115) Lásd Babszem Jankó 1901. évf.-ban „Göcseji Vergánya Csicsa” alakját. (489 old.)

116) Magyar Nyelvőr. XIII. köt., IV. f., 160 old. (489 old.)

117) A szó után levő (H) „Hetest” jelent. (491 old.)

118) Tehát nem áll az, a mit Kardos A. állit, hogy az ő helyett csak egy szóban fordul elő az ő, t. i. a zsekégos szóban. (492 old.)

119) *Vass József*: Dunántúli nyelvjárás. (495 old.)

120) Ángyi, ángyomasszony. (516 old.)

121) Ágyadat. (516 old.)

122) Pogácsát. (516 old.)

123) Anyának. (516 old.)

124) Isten madarának vagy bogarának a katiczabogarat mondják. (516 old.)

125) Dunántúli gyűjtés 554 old. (522 old.)

126) Czédulaház: sorshúzó ház. (524 old.)

127) Jász: gyász. (524 old.)

128) Szivalicza: szilvapálinka. (527 old.)

129) Rozslics: hashajtó. (527 old.)

130) A dőlt hetükből szedett szótagokat húzva kell kiejteni, a hogy valaha a kisszigetiek beszéltek. (533 old.)

131) *Dr. Szinnyi József*: Ezertó országa. 438 old. (533 old.)

132) Az 1911. évi népszámlálás adatai között ily irányú kimutatást nem találtam. (556 old.)

133) *Dr. Wenzel Gusztáv*: Magyarország mezőgazdaságának története. 55 old. (560 old.)

135) Mikor a juhok megkoszosodnak. (588 old.)

136) Az 1910. évi népszámlálás adatai. (000 old.)

TARTALOM.

<i>Előszó</i>	1-13 old.
<i>Forrásmunkák</i>	14-16 old.

Göcsejről s Hetésről általában.

- a) Göcsej alakja, határai földrajzilag s ethnographiailag. Községei, pusztái. Területi nagysága. Lakosainak a száma. Lakosainak a nemzetisége, vallása, plébániái. Göcsej elnevezésének eredete. Vidékének felülete. Hegyei, erdői, szőlőterületei, rétjei, legelői. Földtani viszonyai. Folyóvizei: Zala, Kerka, Cserta, Váliczka. Berkek, mocsarak. Időjárás, éghajlat 17-27 old.
- b) Hetés. Községei, pusztái. Fekvése, lakosságának a száma, vallása. Erdősége, szőlőterülete, rétje, dűlői. Éghajlata, időjárása 27-29 old.

Göcsej s Hetes vidéke s községei.

- a) Göcsej. A Kerka, Cserta, Váliczka déli folyásának mellékei. Lenti, (Nemphty,) Kerkabarabás, Mumor, Bárhely, Kerkaszentmihályfa, Lenti-szombathely, Kerkaiklód, Bördöcze, Csömödér községek múltja és nevezetességei 30-36 old.
- b) A Váliczka patak környéke. Páka, (Lásztuháza,) Kányavár, Döme-földe, Pördefölde, Szentadorján, Erdőhát, Lispe, Marócz, Lasztonya, Várfölde, Bánokszentgyörgy, Valkonya s Báza községek múltja s nevezetességei 36-43 old.
- c) Göcsej keleti része. Oltárcz, Bucsuta, Szentliszló, Pusztamagyaród, Sójtör, Bak, ördög Gyurkó vára múltja s nevezetességei 43-46 old.
- d) A Cserta középfolyása körül elterülő vidék. Szentpéterfölde, Bak-tüttős, Tófej, Lórantháza, Szompáczpuszta, Pusztaderics, Gutorfölde, Náprádfa, Himfölde, Szentpéterfölde, Szentkozmadombja, Zalatárnok, Ortaháza, Kissziget, Zebeczke, Mikefa, Karácsonfa és Csertalakos községek múltja s nevezetességei. Gurgó, Belsőhegy, Gesztenyési hegyhát, Budnya, Bolhegy s Macskamezőhegy 47-52 old.
- e) Göcsej belső vidéke. Nova, Barlahida, Iborfia, Liczkóvadamos, Gellénháza, Ormándlak, Nagylengyel, Babosdöbréte, Bazita, Barabásszeg,

Paizsszeg, Vargaszeg, Kislengyel, Kiislánszeg, Németfalu, Csonkahegyhát, Milej, Rózsásszeg, Pálfiszeg községek múltja s nevezetességei. A „szeg”-végű községek neveinek keletkezése. A Szivjedi, Zágorhidai, Májközi, Kolontyai és Kisszilvágyi erdő. Iboriia-, Dobron-, Kis- és Újhegy, Czigány-, Kandikó-, Hermánfai-, Pergyászló- s Dobronhegy 52-67 old.

f) Göcsej északkeleti vidéke. Bazita, Szentersébethegy és Ebergény, Zalagerszeg, Zalabesenő, Csatár, Nemeshetés, Boczfölde, Sárhida községek múltja s nevezetességei. Váliczka csatorna 67-73 old.

g) A Zala folyó s mellékvizeinek vidéke. Vorhota, Teskánd, Hottó, Zalaszentmihályfa, Bonczodfölde, Salomvár, Keménfa, Zalalövő községek múltja s nevezetességei. Hermánfai hegy, Ráczhalom, Szigethegy, Szarkahegy, Bonczodföldei hegy, Csőtörtőkhelyi hegy 73-79 old.

h) Göcsej nyugoti vidéke. Kálócza, Kozmadomja községek múltja s nevezetességei. Nagyhegy, irsai erdő, Farkasirsa, Pöcsamajor, Jabun, Hosszucser, Kisnemési hegyhát, Irsaitelek, Tompaerdő, Morgós, Gyökeres, Medesi, Cserhegyi, Szemerelakosi, Kisszilvágyi s Kolontyai erdők 79-81 old.

b) *Hetés*. A hetési községek múltja s nevezetességei 81-87 old.

Göcsej és Hetés múltja.

Pannónia legrégebb lakói: a kelták, dákok, pannonok. A római uralom s annak nyomai. A hunok, germánok, avarok, szlávok s magyarok. A göcseji s székely nép rokonságának kérdése. Besenyő-ivadék-e a göcseji nép? Göcsej XIV. századbeli birtokosai. A mohácsi vész utáni kor. Göcsej várai. A törökfutás. Behódolás. Az elpusztult községek. A reformáció hatása e vidékre. Göcsej XVI-XVIII. századbeli birtokosai. A köznemesség. A vidék birtokviszonyai. Göcsej viszonyai a törökök kivonulása után. A XVII-XVIII. századbeli vallási torzsalkodások. Gazdasági s kereskedelmi s culturalis viszonyai az alkotmányos korok beállta után való időszak 88-102 old.

A göcseji s hetési nép.

Természeti alkata. Termete. A fej jellegei. A főbb méretek. A test morfológiai jellege. A göcseji s hetési magyarság antropológiailag nem egységes 103-115 old.

Lelki tulajdonai.

Természete, jelleme. A göcseji nép jókedvű, mulatozást kedvelő. A szőlőhegyi élete, pinczeszerzése. Elczelődése, gúnyolódása, önbizalma.

Rátartós, önértetes. Az úrral szemben való magatartása. Megbízhatósága, tiszteletludása, bátorsága, kötekedési s verekedési hajlama, pörlekedési viszketekegsége, békülése, vendégszeretete, áldomásai. Munkássága,

takarékossága, czifrázkodása. Hazafiassága, vallásossága. Gyónás, Búcsú. A göcseji nép erkölce, házaselete. A hetésvidéki magyarság rövid jellemzése. Felkiáltások, bizunkodások, esküdözések. Atkózódások, káromkodások. Pirongatások, leszólások. A községek gúnynevei. A lakosok gúnynevei
116-135 old.

Családi, társadalmi élet.

a) A családi viszonyok. A régi patriarchális élet. A ház gazdája. A háziasszony. A ház férfiai, cselédjei. Evés az asztalnál. A férj és feleség viszonya.

b) A gyermek testi nevelése, lelki nevelése. A gyermeknyelv. Hogyan szólítják egymást a családtagok?

c) Egymással való érintkezési szokások. Köszönések, üdvözlések
186-151 old.

Étele, itala, étkezése.

A kenyér. Ételek reggel, délben, este. Sütemények. Ital. Étkezés
152-157 old.

Babonás hiedelmek alakjai.

Boszorkány, ördög, földiördög, szépasszony, lidérc/, kísértet, tüzesem – berek, törpék, sárkány, garabonciás diák, táltos, csordásfarkas, déli baba. Eékta, dana stb.
158-180 old.

Teremtési hagyományok.

A Föld és Ég. A vizözön. Égboltozat. Az ember hajdan. A feketerigó, czinege, macska, teknősbéka, rák, méh, bogár, (légy,) szunyog, pók, balha s több rovarhoz kötött hagyományok. A tojás, gabona, búza, borsó (bab) s köles teremtése
181-185 old.

Az égítetek.

A Nap, Hold s csillagokra vonatkozó hiedelmek. Az Esthajnali-, Zsidu-, (vagy Furu-,) Vadlegetetü-csillag; Sántakata-, Gönczölszekér-, (Cigánygyerek-, Kisgönczölszekér-, Kaszás-, Rendrázó-csillag. Fiastik-, Kaszás-, Ilonakereke-, Máriakeres/tje-, Keresztes-, Kilencszegletes-, Mák-, Napvezető-, Ekefej-, Háromkirályok-, Tűzhányó– és Boldizsár-csillag. Tejút, Czigányszalmázás, Rómaútja s Aprócsillagok. Üstökös, hullócsillagok, szivárvány és a különböző felhők – – – – 186-191 old.

A természeti elemek kultusza.

a) A Tűzre, b) a vízre, c) a szélre, d) a villámlásra és mennydörgésre vonatkozó hiedelmek. A különböző mennykövek. A dörgéshez s villámláshoz kötött káromkodások
192-205 old.

Különböző babonás szokások, hiedelmek.

a) A lopás. Rostavetés, b) Vadászbabonák, c) Tűzveszedelem. d) Szerelmi varázslások, teemények. A szerelmesek, házaspárok egymáshoz kötésére s egymástól való eltávolítására vonatkozó teemények. e) Hiedelmek a különböző állatokról, f) A kígyóra vonatkozó hiedelmek. Kígyókőfuvás. Kígyókövek s ezekkel való gyógyítás, g) A békára vonatkozó hiedelmek, h) A látványság eltávolítása, i) A fák kultusza. A nyír-, dió-, fenyő-, cser-, körte-, meggy-, rakottá-, mogyoró-, bodza-, fűz-, kökény-, kecskerágító-, galagonya- s istenátkozta tüskefára vonatkozó hiedelmek. A gyümöcsfákra, szőlőre vonatkozó babonás szokások, j) A rongy, köröm, haj, fog és nyál a néphitben. Kincssásás, pénzlandulás 206-228 old.

Az év egyes napjaihoz kötött szokások.

a) Újévtől a húsvéti ünnepkörig. Újév, vízkereszt, háromkirályoknapja. Jézusnevenapja, vinczenap, pálfordulás, gyertyaszentelő boldogasszony, baláznap, balázsjárás. Zabálócsötörtök, dobozucsötörtök. Húshagyóhétfő, húshagyókedd, hamvazószerda, mátyásnap, andrásnap, gergelynap, üszökösszentpéter, negyven vértanú napja, józsefnap, benedeknap, guzsalhét, csonkahét, miklósnap, gyümölcsojtó boldogasszony.

b) Húsvéti ünnepkör. Virágvasárnap, feketehét, kántorhét, nagyhét, nagypéntek, nagyszombat. Határjárás Zalaegerszegen. Húsvét, húsvéti – tojások. Fehér- vagy mátkáló vasárnap.

c) Szentgyörgytől mindenszentekig. Szentgyörgynap. Márk. Május 1. Fülöpnap, keresztyáronapok, flóriánap, pünkösdnap, Medárd, úrnapi, vidnap, szentivánap, péterpálnap, sarlósboldogasszony-, urszine változásának, apostolok oszlásának napja. Jakabnap, szentpéternap, havi-boldogasszonyn., ilonnap, bertalannap. Egyed-, lőrincznapi, kisasszony-napi. Szentmátéhét, szentmihályhét, búzahét. Dömötör.

d) Mindenszentektől a karácsonyi ünnepkörig. Mindenszentek, szentmártonnap, borbályanap. Mária szeplőtelen fogantatása. Tollfosztás. Advent. Betlehemesek. Luczanap. Kotyolás.

e) Karácsonyi ünnepkör. Karácsony. Éjféli mise. Luczaszék. Regösök, regösénekek. Szentistvánap, szentjánosnap. Aprószentek. Tamásnap, két karácsonyköz.

f) Vegyes babonák 229-282 old.

Az emberi betegségek elhárítása s gyógyításai.

A kuruzslók. A betegségek leírása. Igézés, szemverés. Mosdóvizek. Ráolvasások. Hidegtelelés. Forróság, szembajok. Fej-, derékfájás. Nyilalás. Köszvény, csuz, fül-fájás, hasfájás, hasmenés, vérhas, torokfájás, köhögés, ló- vagy szamárzehe, fuldoklás, mellbetegség, tüdőgyulladás, fogfájás, gyomor-fájás, gyomorgörcs, főkények, holttetem, kelések, sebek, orbáncz, törés, tyúkszem, feketehólyag, körömméreg, veszettség. Lábbajok, ki-

ütés, kosz, ótvar, sömör, korpásvar, szeplő, szemők, gilisztanyálozás, görcs, vérfolyás, fehérfolyás, nyavalyatörés, sárgaságok, zsibbadás, keménység, részegség, kőbántás, csömörlés, örültség. Szentantaltüze, daganat, öregség, háromszoros húzás, megrontás, szemölcs, szőrféreg, hasogatás, havibaj, mellkeményedés, fájós test, disznó kanyaró, bimbórepedés, halál
283-311 old.

Szülés körül való szokások.

Mikor számíthatnak a szülők gyermekre. Mikor lesz fiú, mikor leány. Mihez tartsa magát a viselős asszony. Szülés. Nagyboldogasszonyág. A gyermekek fűrésztése. A váltott gyermek. Keresztszülők. Gyermeknevek. Keresztelő, paszita, avatás, korozsma
312-325 old.

Lakodalmi szokások.

a) Leánynéző, leánykérés, b) Háztüznézés, eljegyzés, kézfogó, c) Szemremenés, vendégshivás. Vendégshivó, d) Esküvő. Hujintások. e) Lakodalom. A menyasszony kiváltása, kontyfeltevé. f) A lakodalom második és harmadik napja
326-355 old.

Halál, temetés.

a) A halál előjelei. A haldokló tusai. A halál bekövetkezése. A halott megmosdatása. A viselős állapotban, meghalt asszony. A halott kiterítése. A ravatal. A holtthoz kötött babonás szokások. A virrasztás. Mit raknak a koporsóba?
b) A temetés. Búcsúztató versek. Az asszonyok elsíratásai. A sirató asszonyok. A temetési menet elindulása s az akkor üzött babonás szokások. Halotti tor. A fejfák. A fejfák felírásai
356-373 old.

Népviselet.

Haj-, bajusz-, szakáiviselet. A csecsemők, kisgyermekök öltöztetése. A serdülő s felnőtt férfinem testi- vagy fehér ruhája. Ingek, gatyák. Bocskor. Csizmák, puruszlik, szűrők, bundák, dolmányok, tarisnyák. Kalap-, sipka-, nadrág- s mellény-viseletek A nők ruhaviselete. Keszkenők, rülyőke, szoknyák, ingek, bundák, menték, csizmák. A nők hajviselete. Káplli, konty, pacsa, gyöngyöspárta. Az újabb női viseletek. A pásztorok régebbi ruhaviselete
372-395 old.

Falu, ház.

a) A falu. Göcseji s hetési faluk általában. Elhelyezkedésük. A lakosok száma, elnevezésük, keletkezésük, alakjuk. A faluk egyes részei, utcái, elnevezéseinek eredete. A faluk középületeinek elhelyezkedése. A házak fekvése. Házhely, telek (házülés). A házak anyaga. Boronaházak. Töméses, mórózott, karóköz, sövényfalú építés. Faragott koszorúfák.
b) A ház tetőzetének szerkezete, fedése (zsuppozása). Ormozások. Szalmacsúcsok, nyársak, „papok” s azoknak a házon való elhelyezése. A

göcseji házak tetőzeteinek homlokzatai. Koszorudeszkák. A különböző beosztási! házak. Egyvégebe, hajlítottn, három oldalról kerített s teljesen kerített házak (hajlékok).

c) A szoba bútortáza.

d) Konyha, konyhaajtók, kemenczék, tálasok, konyhai eszközök. Vizes-edénytartók.

e) Kamrák, hidas, faragószin, tornác, szárfák, gerendakötések: Kötések az építkezéseknél. Közpitar. Mozsarak, lükük.

f) Istállók s belső beosztásuk. Ólak.

g) Ajtók, kapuk, födeles kapuk. Udvar. A pitar deszkakerítései. Herkelikak. Az udvar s telek kerítései. Kapufélfák.

h) A többi háztípusok. Kőház. Pajta, pajtafia. Kástuk.

i) Kutak, hágcsök, pálinkaégető kunyhók, haranglábak 396-486 old.

Nyelvjárás.

A göcseji s hetési nép beszéde, mint a magyarság egyik legnevezetesebb nyelvjárása. Kazinczy Ferencz és Deák Ferencz a göcseji nyelvjárásról. A göcseji nyelvjárás főbb sajátosságai. A hetési nyelvjárás. Kisebbségi árnyalatok a göcseji tájszólás keretében. A magánhangzók használata. Diphtongosuk. A mássalhangzók használata. A hangok kapcsolata, illeszkedése. A mássalhangzók elveszése s megőrzése. Hiátus. A mássalhangzók kettőztetése. Alaktan: a) szótó, b) szóképzés, c) ige-képzők, d) melléknév képzők. Szóragozás: a) A névszók ragozása, b) birtokos személyragozás, c) igék ragozása, d) névmások, e) határozó szók, f) névutók, g) igekötők, h) számnevek. Mondattani sajátosságok. Hangsúly. Mondások. Tréfás mondások. Tréfás kívánalmak. Nehezen ejthető gyors mondások. Szójátékok. Sajátságos szók 487-516 old.

Költészet, dal.

A göcseji s hetési nép költészetének ismertetése a múlt század hetvenes éveiben. A gyermekvilág költészet. Játék közben való versikék. Állatcsalogató, állatiasztó mondókák. Harangutánzások. Állatutánzások. Napcsalogató, naphivogató mondókák. Kiolvasó mondókák. Népballedák, Szerelmi dalok, katonadalok. Hazafias dalok. Pásztordalok. Betyárnóták (duhajnoták). Bordalok. Tréfás nóták. Potyabeszédek. Találós kérdések. Mesék, mondókák, tréfás elbeszélések. A kisszigetiek füüggyő 517-534 old.

Gyermekjátékok, gyermekjátékszerek.

Hajlik a meggyfa. Hetet érett a mogyoró. Hatosfutás. Csordás futás. Hupuhupp. Német csordás. Dobáncs- vagy karikásjáték. Kalapugrás. Távolugrás. Öllökösörülés. Bikaugrás. Mihés. Kanászos. Csőrés, csőrít vagy csőrész. Görczölő játék. Nemzetes játék. Ló és lovas. Papos-

dig vagy paposjáték. Papos. Nyergezés. Padlábszedés. Göcseji s hetési gyermekjátékszerek 535-554 old.

Gazdálkodás.

- a) Gazdasági viszonyok.
- b) Földművelés. Vetemények. Aratás, cséplés. Takarmánynövények. Kerti s konyhai vetemények.
- c) Szőlő- s gyümölcsstermelés. Szőlőhegyek. Szőlőfajok. Borospinczék, prések. Pinczetűzhelyek. Kölkes s egyéb fazarak. Hegy igit ülések. Hegyi árticulus. Gyümölcsstermelés. A különböző gyümölcsfajok. Pálinkafőzés.
- d) Kaszálók, erdőségek, legelők.
- e) Állattenyésztés. Juh- és disznótenyésztés. Szarvasmarhák, lovak, kecskék stb. Háziszárnyasok. Méhészet. Gazdasági munkák. Nagy-, közép s kisbirtokok. Állatnevek. Állatok hajtása, hívása 555-598 old.

Háziállatok megóvása s hasznosítása körül való babonás szokások.

Tyúk, disznó, lud stb. állatokhoz fűzött szokások. Az állatok adásvevése. A tejfélékre vonatkozó babonás szokások. 599-605 old.

A termények vetése, ültetése és a gyümölcsfák körül való szokások. Időjóslás.

- a) Magvetés. A konyhakerti vetemények vetése, ültetése. A gabona vetése. Len és kender vetése.
- b) Ültetés és a vetemények körül való teemények.
- c) Termésre való jóvendülés.
- d) Idő jóslások.
- e) Egyéb, gazdaság körébe vágó babonák. 606-613 old.

Az állatbetegségek elhárításai s gyógyításai.

A háziállatoknál. Tehén- és ökörnél. Általános bajnál, tőgynél, tejnél, étvágnál, egyes betegségeknel. Megigézés 614-621 old.

Ipar.

Czipész-, csizmadiaipar. Kovácmesterség. Takács, fazekas, ács, bognár, köteles, pintér. A molnáripar. Malom s részei 621-626 old.

Háziipar.

Kútásás, székek, asztalok, padok s egyéb szobai bútorok. Mozsarak, foklatartók, katruczok, kópiczok, konyhai s gazdasági eszközök. A nevezetesebb gazdasági eszközök alkatrészei. Népies faragványok: kések, pipaszárak, botok, tükrösök, sőtartók stb. Fonás-szövés s az ahoz való eszközök. Sávolyos vásznak, ingmizlik, elekötük. Különböző díszítési minták 627-650 old.

Különböző gazdasági s mellékfoglalkozások.

Favágás, szénégetés, cséplés. Kereskedések a háziállatokkal. Fuvarozás, vadászat, halászat, halászati eszközök. Pásztorélet. Birkások, gulyások, csikósok, kanászok. Pásztorrovás, birkaszámláló – 651-662 old.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Ablakok s részei: 403, 423, 424, 457 old.
 Abroncs: 176, 177, 241, 264, 265, 304, 306, 308, 600 old.
 Agyagföld: 304 old.
 Ajtó s részei: 403, 420, 431 old.
 Alaktan: 498 old.
 Alma, almafa: 199, 223, 229, 249, 253, 265, 270, 27-1, 278, 307, 312, 582 old.
 Alsómajor 20 old.
 Alsósárdpuszta 19 old.
 Alsószénásvölgy 20 old.
 Alsószilvágypuszta 41 old.
 Alsótálos 438 old.
 Alsótelek 475 old.
 Aludtej 200, 224, 290, 294, 295 old.
 Alvás 140, 142, 188, 230, 247, 324 old.
 Andrásnap 238, 239 old.
 Annamajor 19, 20 old.
 Annanap 256 old.
 Antalnap 210 old.
 Antalosfiafölde 64, 65 old.
 Anyajegy 313, 317 old.
 Aranymáringó 285 old.
 Aranygyűrű 306 old.
 Aratás 565 old.
 Apátipuszta 20 old.
 Apostolok oszlásának napja 256 old.
 Aprócsillagok 190 old.
 Aprószentek 297 old.
 Asszony 356 old.
 Asztal 424 old.
 Aszuvölgy 20, 48, 49, 96 old.
 Avasi dűlő 57 old.
 Avatás 324 old.
 Abrahámszeg 61, 96 old.
- Advent 258 old.
 Ág 223 old.
 Ágyak 426, 427 old.
 Ákosfa 75, 96 old.
 Áldomások 127, 330 old.
 Állat 187, 205, 210, 213, 214, 226, 264, 285, – betegségek 614 old.
 Állatcsalogató mondókák 517 old.
 Állatok teremtése 181, 231, Állati nyelv, beszéd 215 old.
 Állatnevek 597-598 old. 315 old.
 Állattenyésztés 587-593 old.
 Állószék 429 old.
 Álom 282, 229, 239, 317 old.
 Árpa 564, 608 old.
 Árkospuszta 19 old.
 Átkozódások 132 old.
Átnéző a lakodalomban 354 old.
- Bab 185, 214, 219, 252, 288, 289, 295, 568, 620 old.
 Babonás hiedelmek szokások 158, 206 old.
 Babosdöbréte 19, 21, 47 old.
 Baglad 27, 81 old.
 Bagónicza 85 old.
 Bagónóta 347 old.
 Bajusz 213, 373 old.
 Bak 19, 24, 44, 45 old.
 Bak község határa 398 old.
 Baki szőlőhegy 19, 23 old.
 Baktüttös 19, 20, 46, 47 old.
 Balázsének 232-235 old.
 .Balázsjárás, balázsnap 231, 232 old.
 Balha 183, 243, 606, 609 old.
 Baloghegy 48 old.
 Barabásszeg 19, 59 old.
- Baraczk 583 old.
 Barátság 125 old.
 Barlahida 53 old.
 Barlafölde 96 old.
 Baróka 273 old.
 Baromfiak 264 old.
 Basaszer 96 old.
 Bazita 57, 67 old.
 Bánfalva 96 old.
 Bánffi-család 30, 32-35 old.
 Bánokszentgyörgy 21, 41 old.
 Bántzeg 59 old.
 Bánuta 27 old.
 Bárányos felhő 191 old.
 Bártely 19, 33 old.
 Bába 19, 43 old.
 Bázai puszta 19 old.
 Beczi patak 47 old.
 Becs Ilona 59 old.
 Becsvölgye 26 old.
 Becsvölgyi eklézsia 59, 60 old.
 Bekecs, bekecsbunda 378 old.
 Belsőajtó 420 old.
 Belsőhegy 28 old.
 Belsőhegyhát 23 old.
 Belsősárd 27, 82 old.
 Belsőtelek 475 old.
 Bencze 96 old.
 Benczedülő 61 old.
 Benedekbagyoma 170, 280, 294, 318 old.
 Benedeknap 241 old.
 Benéző (a lakodalomban) 354 old.
 Berekfa 224 old.
 Berek patak 47 old.
 Berkek 26 old.
 Bertalannap 256, 295, 609 old.
 Beteg 198 old.
 Betlehemesek 258, 259 old.

- Betegség 144, '88, 22.°, 283, 284 old.
- Betyármóták 527 old.
- Béka 142, 160, 161, 182, lill, 193, 212, 213, 220, 242, 252, 288, 310, 609, 612 old.
- Békanyál 303, 308 old.
- Békavár 620 old.
- Bika 173 old.
- Bikaigrás 311 old.
- liimhőreyedés 311 old.
- Birka 588, – Birkás 568, – Birkaszámláló 661 old.
- Birtokos személyragozás 502 old.
- Bivaly 591 old.
- Bizonkodások 132 old.
- Bocziolde 19 old.
- Boczkimajor 19 old.
- bockor 375, 376, 395 old.
- Bodonkut 472, 473 old.
- Bodzafa 224, 299, 317, – földi 620 old.
- Bodzafavirág 224, 253, 204 old.
- Bogár 181, 183, – terem- tése 181 old.
- Boldizsárcsillag 190 old.
- Boldogasszonyág 324 óid.
- Boldogasszony fá 299 old.
- Bolillieg 48 old.
- Bolipusztá 49 old.
- Bolierdő 49 old.
- Bol(y) ó 96 old.
- Bonczodföldre 19 old.
- Bonczodföldi heg 19, 78 old.
- Bor, 143, 145, 196, 210, 212, 229, 231, 235, 255, 258, 266, 279, 288, 289, 295, 304, 306, 307, 308, 313, 340, 604, 611 old.
- Borbályanap, 210, 258, 262, 600, 619 old.
- Bordalok: 528-529 old.
- Boronák 403 old.
- Boronaház 402 old.
- Borospincze 575 old.
- Borsfü 310 old.
- Borshegy 27 old.
- Borsó (bab) 185, 295, 609 old.
- Borús (idő) 231 old.
- Boszorkány 143, 144, 158-162, 205, 220-222, 230, 240, 242, 251, 253, 263, 264, 266, 268, 269, 279, 283, 288, 309, 318, 320, 617 old.
- Bot 171, 210, 220, 298 old.
- Bóbalucza 373 old.
- Böde 19, 74, 216 old.
- Bödeháza 27 old.
- Bödücz 427 old.
- Bölcső 427 old.
- Bölcsőben a csecsemő 145
- Bördöcze 19 old.
- Börzönpusztá 20 old.
- Bucsfenyő 296, 309 old.
- Búcsú 130, 194 old.
- Búcsukeresztanya 130 old.
- Búcsúztatás 362, 363 old.
- Búcsúztató vers 362 old.
- Bucsuta 19 old.
- Budafa 96 old.
- Budnya, 37 old.
- Bukászu 654 old.
- Bunda 381, 382 old.
- Bunnya 96 old.
- Burgonya 567 old.
- Burgundi répa 568 old.
- Buslakmajor 3b old.
- Bútorzat 424 old.
- Búza, 185, 188, 236, 239, 255, 257, 265, 266, 271, 281, 310, 563, 607-610 611, 613 old.
- Búzahét 257 old.
- Czemendefü 171 old.
- Czethal 181, 182 old.
- Cziczamacza 192, 242, 243, 321, 612 old.
- Czicziczegér 238 old.
- Czigányhegy 20, 22, 63 old.
- Czigánykunybók 400 old.
- Czigányszalmázás 190 old.
- Czinadóna 297, 299, 306 old.
- Caiaegft \«Λ, \ξ», IIA, 'i,\b old.
- Czipő 273 old.
- Czup patak 25 old.
- Családi élet, cs. viszonyok 136 old.
- Csalán 280, 289, 290, 296, 299, 300, 306 old.
- Csalitmajor 19 old.
- Csapa 208, 212 old.
- Csapkodás (korbácsolás) 242 old.
- Csapolás 279 old.
- Csatár 19, 21 old.
- Csatlós 341 old.
- Csákszer 96 old.
- Császár 410 old.
- Csávássajtár 453 old.
- Csecsemő 143, 146 old.
- Csehi malom 519 old.
- Cseresnye 583, 619 old.
- Cserényajtó 418, 432 old.
- Cserfa 161, 167, 197, 198, 202, 203, 223, 617 old.
- Cserhegyi erdő 80 old.
- Csentericsfa 56, 96 old.
- Cserta 25, 26 old.
- Csertalakos 19, 21 old.
- Csertamellék, Cs.-vidék 47 old.
- Csesztreg 27 old.
- Cséplés 565, 566 old.
- Csibe 221, 236, 237, 252, 256, 281, 599, 600, 620 old.
- Csiga 609 old.
- Csigára mondóka 517 old.
- Csigarud 440 old.
- Csigáskút 472 old.
- Csikászás 657 old.
- Csikó 171, 175, 206, 227, – csikó 659 old.
- Csikóslak 19 old.
- Csillagok 188 old.
- Csillaghullás 190 old.
- Csillagvirág 309 old.
- Csizma 273, 376, 379, 382, 395 old.
- Csizmakapcza 193, 213 old.
- Csonkacsütőrlök 237 old.
- Csonkahegyhát 19 old.
- Csonkahét 242 old.
- Csont 166, 212-214, 224, 'm, 1¼%. %, 'Y&, '2vΛ, 297-299, 319, 320, 609, 615, 620 old.
- Csontváz 212, 213 old.
- Csordás 183, 184, 240, 241, 258, 659 old.
- Csordásfarkas 158, 177, 178, 179 old.
- Csordásfutás 536 old.
- Csótán 221, 308 old.
- Csöbör 453 old.

- Csöcs 145, 146, 168, 208, 223, 242, 310, 311, 350 old.
Csöcsfej 213 old.
Csösmödér 19 old.
Csörmöly 218, 236, 255, 256, 266, 309 old.
Csörés 540 old.
Csörézés 540 old.
Csörít 540 old.
Csösz 96 old.
Csösz hegy 19 old.
Csőtörtőkhely 76, 78 old.
Csúcs (házcucs) 410-414 old.
Csúnyaság 221, 563 old.
Csupros felhő 191 old.
Csurgás 142, 309 old.
Csurgópuszta 20 old.
Csúz 224, 294 old.
- Dagadás, daganat 168, 205, 208, 214, 223, 240, 242, 294, 309, 314, – állatnál 618, 619 old.
Dal 516 old.
Dana 158, 180 old.
Darányi-szőlőtelep 19 old.
Darázs 183, 184 old.
Denevérré mondóka 517 old.
Derékfájás 293 old.
Dez(s)ics 96 old.
Délibaba 179 old.
Déli ételek 154, 155 old.
Démon 225, 318 old.
Diphtongusok 494 old.
Dió 297, 311, – diófa 223, – diófalevél 223, 257, 310 old.
Disznó 144, 176, 219, 220, 229, 235-237, 244, 253, 265, 268, 280, 282, 285, 318, 335, 341, 588, 600 old.
Disznóbetegség 220, 244 old.
Disznókanyaró 310 old.
Disznókösernye 300 old.
Disznótrágya 193, 285, 289, 290, 318, 398, 605, 609, 617 old.
Disznó utánzása 519 old.
Disznótor 127 old.
Disznóvályu 145, 146, 457 old.
Dob 214 old.
Dobáncsjáték 537 old.
Dobrácz 180 old.
- Dobronhegy 19 old.
Dobrozucsőtörtők 235 old.
Dolmány 378, 382, 395 old.
Dongó 183, 184 old.
Dózsahegy 20 old.
Dög 270 old.
Döglés 220, 243, 244, 271, 280, 281 old.
Dömfölde 19 old.
Dömötör 257 old.
Dörgés, 195-199, 205, 242, 243, 252, 314 old.
Duhajnoták 527 old.
Dülölnelvezések 23, 24, 29 old.
- Ebergény 19, old.
Ebergényi major 19 old.
Ebéd (ebédfia) 154, 155 old.
Ecet 208, 219, 308, 309, 360, 602, 607, 619 old.
Egerszeghegy 20 old.
Egér 181 old.
Egér farkufü 252, 297, 304 old.
Egresaljai kut „79 old.
Egyedháza 96 old.
Egyedházai major 19 old.
Egymással való érintkezés 149 old.
Együtt tartózkodás 140 old.
Egyvégbe épített házak 420, 429 old.
Ekefejcisillag 190 old.
Ekevas 237 old.
γ Eljegyzés 329, 331 old.
Elekötő 381, 394 old.
Elivás (lakodalomban) 330 old.
Előcsahos a községben 124 old.
Előút 353 old.
Elutasok 348, 353 old.
Elüttjárók 348 old.
Elválasztása a gyermeknek 145, 146 old.
Emberkoponya 166, 171 old.
Ember teremtése 181 old.
Emlő 223 old.
Erdei falu 20 old.
Erdei Göcsejnek, Hetesnek 24, 28 old.
Erdewfalva 48 old.
Erdőhát 19, 20, 40 old.
- Erdős 162, 168, 169, – erdőség 586 old.
Ereszes ház 468 old.
Ereszes ház 468 old.
Erkölcse a népnek 131 old.
Erős legyen a gyermek 142 old.
Esküdözések 132 old.
Esküvő 312, 334-337, 340 old.
Eső 190, 237, 255, 612 old.
Esthajnali-csillag 189 old.
Evés 140, 157 old.
- Éghajlati viszonyok 27, 29 old.
Égháború 196, 198, 199, 204 old.
Égítetek 186 old.
Éjféli mise 267, 270 old.
Ékes mennykő 202 old.
Élcelződés 121 old.
Ételek 152-155, 157, 192, 211 old.
Ételvívés 322 old.
Étkelés 152, 153 old.
Év egyes napjaihoz kötött szokások 229 old.
- Fa 188, 193, 198, 202, 204, 205, 208, 209, 212, 222, 223, 224, 226, 236 242, 244, 264, 265-271, 293, 294, 300, 302, 313 old.
Faházak 402, 467, 470 old.
Falialmáriom 424, 425 old.
Falu 396 old.
Faluk alakja 399, – fekvése 399, – nevei 397 old.
Faragószin 445 old.
Farkas 33, 176, 187, 240, 241 old.
Farkaslyukmajor 19 old.
Farkasmája 620 old.
Farsangi napok 235 old.
Favágító 475 old.
Fazárak 455 old.
Fájós szem 291 old.
Fájós test 310 old.
Fecske 212, 215, 612, 617 old.
Fehérfolyás 187, 198, 225, 304 old.
Fehérnép 138, 208 old.
Fehérruha 373 old.
Fehérvásárnap 249 old.
Fejérmajor 19 old.

- Fejfá 368 old.
 Fejfájás 225, 226, 244, 293 old.
 Fejkendő 315, 394 old.
 Fejkötő 373, 384 old.
 Fejsze 142, 312, 315, 363, 600, 610 old.
 Fejszémennykő 201, 202 old.
 Feketehólyag 300 old.
 Feketerigó 181 old.
 Feketesárgaság 308 old.
 Fekély 296 old.
 Fekvése Göcsejnek és Hetesnek 20 old.
 Felfűvódás 271 old.
 Felhő 191, 197, 243 old.
 Felnöttek játéka 544 old.
 Felkiállítások 132 old.
 Felsőmajor 19, 20 old.
 Felsőmező 67 old.
 Felsőszénásvölgy 20 old.
 Fenyőfa 183 old.
 Fenyvesi puszta 53, 96 old.
 Fercsákpuszta 19 old.
 Ferkócza-háttelep 20 old.
 Fernekág 76, 96 old.
 Fékeztarisznya 377 old.
 Fékta 158, 180 old.
 Féreg 143, 620 old.
 Férges 142 old.
 Férgessége a gyermeknek 142 old.
 Férfi 210, 356 old.
 Férfi keresztnevek 321 old.
 Férfjhezmenés 238, 267, 270, 279, 280 old.
 Férfj és feleség viszonya 141 old.
 Fésülködés 244, 270 old.
 Fészek 210, 215, 226, 236, 262, 285, 292, 599, 600, 615, 617 old.
 Fészter 578 old.
 Fiastyúk csillag 190 old.
 Fiú 223, 312, 317, 357, - fiúnevek 321 old.
 Fiszterház 20 old.
 Fityefa 48 old.
 Flóriánnap 210, 253, 608 old.
 Fodormenta 295, 308, 315 old.
 Fog 144, 173, 205, 224-226, 315 old.
 Fogadalom 331 old.
 Fogadkozás 330 old.
 Foglalo 331 old.
 Fogadások 150, 151 old.
 Fogadkozások 132 old.
 Fogfájás 205, 297, 317 old.
 Foghagyma 146, 206, 242, 264, 278, 285, 289, 290, 292, 295, 300-303, 315, 613 old.
 Foklalyuk 436, 437 old.
 Foklatartó 441, 631 old.
 Folosu (betegség) 294 old.
 Fonal 229, 266, 272, 280 old.
 Fonás 214, 242, 258, 263, 644 old.
 Fonnyadós betegség 225 old.
 Forgács 198, 259, 264, 291, 296, 361, 618 old.
 Forgószél 195 old.
 Forróbetegség 143 old.
 Forróság 290, 291 old.
 Födés 408 old.
 Födő 357, 431, 619 old.
 Fődeleskapu 454, 455 old.
 Fökény 297, 298, 618 old.
 Föld (földgolyó) 181, 567 old.
 Földiboszorkány 282 old.
 Föld 192, 198, 213, 221, 227, 252, 278, 280, 296-298, 303-305, 356, 357, 563, 601, 602, 606, 607, 609 old.
 Földiördög 158, 163-166, 168 old.
 Földipiczinyek 172, 173 old.
 Földmivelés 559-561 old.
 Földön fölül való ördög 163 old.
 Földrajzi határa Göcsejnek s Hetesnek 20 old.
 Földre tevés 143 old.
 Földrengés 181 old.
 Földtani viszonyai Göcsejnek s Hetesnek 24 old.
 Földtöltő-boldogasszony nap 258 old.
 Fölköszöntés (az építésnél) 408 old.
 Fölköszöntő az újszülöttnél 323 old.
 Fölsótálás 438 old.
 Főia 408 old.
 Fökötő 351 old.
 «Fumu 156, 323 old.
 Fuldoklás 296 old.
 Furdánc 375 old.
 Furócsillag 189 old.
 Furómenykyő 201, 204 old.
 Futókakas 329 old.
 Fii 215, 221, 257, 305 old.
 Fübors 291, 299 old.
 Fülemlile 215, 253 old.
 Fülfájás 223, 224, 230, 256, 294, 313 old.
 Fülöpnap 253, 609 old.
 Furdóvíz 142, 193, - furdás 242. -furdóztés 285, 317 old.
 Furdető 455 old.
 Füst 197, 290, 237, 241, 288, 294, 295, 301, 305, 604, 615, 617, 620 old.
 Fütjányolyuk 431 old.
 Füstölés 144, 170, 225, 241, 243, 244, 265, 285, 286, 288, 290, 293, 295, 301, 306, 314, 315, 618-620 old.
 Füzespuzta 19 old.
 Füzfa 143, 224, 294, 301, 306, 312,- füzefagyöngy 224, 227, - füzefavessző 224, 306, 611 old.
 Füzfára mondóka 520 old.
 Gabona 184, 208, 218, 240, 253, 255, 256, 263, 265, 266, 271, 613, - szem 256 old.
 Gacsházapuszta 19 old.
 Galagonya 224, 296 old.
 Galamb 181, 212, 215 old.
 Gallangy 384, 385 old.
 Garabonciásdiák 174, 17.5, 196 old.
 Gatyá 144, 213, 214, 313, 318, 373, 375, 604, 619 old.
 Gatyamadzag 155, 163, 170, 213, 318 old.
 Gazda 271 old.
 Gazda a háznál 136, 137 old.
 Gazdaasszony 141, 271 old.
 Gazdaasszony, vendégség 354 old.
 Gazdaság 229 old.
 Gazdasági eszközök 637 old.
 Gazdasági udvar 456, 457 old.
 Gazdasági viszonyok 555-559 old.
 Gazdalkodás 555-597 old.

- Gábiezgyökér 299, 301 old.
 Gáborjánháza 27, 83 old.
 Gáborjánmadár 215 old.
 Gálháza 96 old.
 Gálosmajor 19 old.
 Gálpálháza 27, 83 old.
 Gellénbáza 19 old.
 Genelieg 20 old.
 Gerátszeg 19, 59, 60 old.
 Gerendakötések 448 old.
 Gergelyének 239, 240 old.
 Gergelynaj) 239 old.
 Gesztenyési begyhát 46 old.
 Gévahegy 20 old.
 Girgáczia 22 old.
 Gizellamajor 19 old.
 Gomb 208, 213 old.
 Gomboszeg 19, 61 old.
 Gólya 210 old.
 Gólyadomb 83 old.
 Göré 474 old.
 Göcsörtös mennykő 203 old.
 Göcsej alakja 17, – belső vidéke 52, – berkessége 26, – elnevezése 21, – erdei 24, – esmérete 20, – éghajlata 27, – északkeleti vidéke 67, – fekvése 20, – folyóvizei 25, – földtani tekintetben 24, – földrajzilag 20, – határa 17, 18, 19, 20, – határ-elnevezései 24, – hegyei 22, – helységei 20, – időjárása 27, – keleti része 43 old, – közigazgatása 21, – lakosai %-ban 20, – lakosainak a száma 20, 21 – legelői 24, – mocsarai 26, – múltja 88-102, – nemzetisége 21, – néprajzi területe 20, – nyugoti vidéke 79, – plébániái 21, – pusztái 20, – rétjei 24, – szőlőterületei 24, – talajának felső része 24, – területe 20, – vallása 21, – vidéke 22 old.
 Gönczölsekér 189, 190 old.
 Göntér Gábor 47 old.
 Göntérháza 27, 83 old.
 Görbőföldi patak 47 old.
 Görbő puszta 20 old.
 Görözölő játék 541 old.
 Göres 242, 297, 303 old.
 Görösözés 541 old.
 Görény 236 old.
 Gözsü 292 old.
 Gőzölés 142, 285, 293, 294, 301, 303, 310 old.
 Guga 304 old.
 Gúla 408 old.
 Gulyás 659 old.
 Gúnyos nóták 530 old.
 Gurgóhegy 23, 43 old.
 Gutorföld 19, 21 old.
 Gúzs 144, 221, 223, 236, 251, 257, 611 old.
 Guzsalyhét 242 old.
 Gyalogfenyő 296 old.
 Gyermek 141-144, 176, 188, 193, 194, 198, 199, 206, 214, 225, 279, 284, 306, 307, 314, 317, 318, 320-322, 357, 360, 361, 365 old.
 Gyermekágy 426 old.
 Gyermekágyasasszony 145, 210 old. --
 Gyermek alvása 142, – állapotot szeresse 142, – bajusza 143, – beszélése 143, – egymást szőlítják 148, – erős legyen 142, – férgessége 142, 143, – fogai 144, – halála 144, – hasfájása 144, – iparkodó legyen 144, – ismerősöket szőlítják 148, – járása 143, – kábulása 143, – körme 142, – ^{na}gy haja 144, – nevelése 142, 145, 146, – nézése 142, – növése 142, – nyálfolysa 144, – nyelv 147, – nyüge (betegs.) 143, – rossznyavalyája 144, – sírása 142, – szoptatása 144, 145, – szömörkölése 144, –születése 142, 312, 340, – szüleiket miként szőlítják 148 old.
 Gyepű 57 old.
 Gyereksarok 429 old.
 Gyermekjátékok 535 old.
 Gyermekköltészet 516 old.
 Gyerteleke 48 old.
 Gyertya 171, 206, 241, 257, 291, 295, 315, 336 old.
 t Gyertyaszentelő 231 old.
 Gyertyánág 96 old.
 Gyertyánági völgy 62 old.
 Gyertyások 172 old.
 Gyik 173, 285, 289 old.
 Gyolcsing 375 old.
 Gyomorbetegség 247, 252, 297, – állatnál 620 old.
 Gyomorgiliszta 303 old.
 Gyomorgörcs 247, 297 old.
 Gyógyítás 188, 279, 283 old.
 Gyógyítás kigyókövel 218 old.
 Gyónás 129 old.
 Gyökeres (erdő) 80 old.
 Gyömbér 295, 314 old.
 Gyöngy (fa) 207, 223, 296, 306 old.
 Gyöngyöspárta 384, 393 old.
 Győrekháza 19 old.
 Győrkefa 19 old.
 Győrökházi patak 25, 79 old.
 Győrfapuszta 20 old.
 Győrfiszeg 19, 26, 59, 60 old.
 Gyugy 410 old.
 Gyümölcs 313, 582 old.
 Gyümölcsfa 202, 224, 235, 263, 265, 266 old.
 Gyűrű 306, 350, 357, 616 old.
 -v Hagyma 208, 242, 252, 264, 266, 285, 288, 289, 290, 294, 295, 302, 303, 317, 318, 615, 617 old.
 Haj 142, 144, 212, 223, 225-227, 244, 256, 280, 288, 307, 356, 360, 604 old.
 Hajascisillag (üstökös) 190 old.
 Hajdina 183, 267, 565 old.
 Hajfonat 383 old.
 Hajlik a meggyfa 535 old.
 Hajlitott ház 420, 433 old.
 Hajnyírás 188, 212 old.
 Hajviselet 372 old.
 Hal 191, – halászat 652, – halászati eszközök 653 old.
 Halasztomajor 96 old.
 Halál 144, 212, 282, 290, 310, 311, 358 old.
 Haldokló 357 old.
 Halott 226, 227, 270, 308, 356, 358, 360, 367, – ki-

- terítése 359, – mosdatása 358 old.
- Halotti ruha 356 old.
- Halotti tor 367 old.
- Hamu 210, 236, 303, 310 old.
- Hamvazószerda 237 old.
- Hangok kapcsolata 496 old.
- Hangsúly 507 old.
- Hangutánzás 518 old.
- Hangya 183, 212, 213, 241, 252, 307, 309 old.
- Hangyaboly 599 old.
- Hangyatojás 244, 308 old.
- Hangyátóltság 212, 213, 241, 244, 252, 280, 307, 308, 309 old.
- Hannamajor 19 old.
- Haragospusza 20 old.
- Harankötél 213 old.
- Haranglábak 400, 481-486 old.
- Harkályhegy 20 old.
- Harmat 252, 253, 256, 302, 303, 607 old.
- Hasfájás 144, 198, 199, 221, 295 old.
- Haszonelvévés 242, 252, 263, 280, 615 old.
- Határa Göcsejnek, Hetesnek 20, 27 old.
- Λ Határelnevezések Göcsejben s Hetesben 24 old.
- Határjárás 245-247 old.
- Határozó szók 504 old.
- Hatosfutás 536 old.
- Havibaj 224, 226, 298, 302, 310, 611 old.
- Havibajos asszony 224, 226, 302, 310 old.
- Haviboldogasszony nap 210, 225, 256 old.
- Hazafias dal 526 old.
- Hazafias érzése 128 old.
- Hazajárólélek 172 old.
- Hazug 314 old.
- Hágcsó 475, 476 old.
- Haj 280, 293, 294, 297, 299, 310 old.
- Hálósipka 378 old.
- Hályog 292 old.
- Hámfa 453 old.
- Hányás 314 old.
- Hármas számhoz fűződő szók 142-144, 146, 158, 168, 176, 177, 190, 199, 206, 211-214, 219-221, 224, 226, 227, 230, 231, 236, 239, 241, 243, 244, 252, 253, 256, 263-267, 270, 271, 282-293, 295, 296, 298, 300, 302-306, 308-310, 313-315, 317, 322, 328-330, 335, 340, 344, 346, 348, 349, 352, 360, 365, 367, 563, 599-605, 607-610, 612, 614, 615, 618-620 old.
- Háromkirályok csillaga 190 old.
- Háromkirályok napja 230, 231, 265 old.
- Három oldalról kerített ház 420, 421, 436, 437 old.
- Háromszoros húzás (betegség) 309 old.
- Hatos számhoz fűződő szók 283, 285, 291, 307 old.
- Hátasszék 427 old.
- Házak 400-402 old.
- Házasélet 131 old.
- Házasodás 326^ old.
- Házaspár (társak) 211, 213, 214, 229 old.
- Háziszárnyasok 593 old.
- Háztűznéző 328, 329 old.
- Házülés 401 old.
- Ház gazdája 136, 137 old.
- Háziasszony 137, 138 old.
- Háziipar 627 old.
- Hegyei Göcsejnek 22 old.
- Hegyi articulus 580 old.
- Hegyi élet 118-121 old.
- Hegymester 580 old.
- Hegységház 580 old.
- Hektika 223, 296 old.
- Hencse 20 old.
- Herbordimajor 96 old.
- Herkelik 459, 460 old.
- Hermánfaihegy 22 old.
- Hermánfalva 64 old.
- Hernyék 19 old.
- Hetes számhoz fűződő szók 144, 162, 167, 169, 173, 174, 176, 177, 179, 181, 187, 196, 203, 209, 213, 216, 217, 220, 221, 225, 227, 231, 244, 252, 253, 258, 265, 269, 280, 284-286, 289, 298, 305, 306, 309, 310, 315, 316, 318-320, 324, 340, 357, 601, 604, 606, 608, 612, 616, 618 old.
- Hetvenhetes számhoz fűződő szók 283, 284, 288, 289 old.
- Hetet érett a mogyoró 535 old.
- Hetes 27, 81, – dülöinek elnevezése 29, – erdősége 28, – éghajlata 29, – határa 27, – időjárása 29, – községei 27, – lakossága 28, – múltja 88-102, – nagysága 27, – rétje 28, – szőlőterülete 28 old.
- Hetési fejviseletek 372 old.
- Hiátus 498 old.
- Hidas 445-453, 462 old.
- Hidegfőzés (forráság) 290 old.
- Hidegkút 27 old.
- Hideglelés 144, 208, 220, 221, 224, 285, 288-290, 313 old.
- Hiedelmek 206 old.
- Hiél 459 old.
- Hiéslégy 341 old.
- Himestojás 248, 249 old.
- Himföldre 19, 48 old.
- Himzés 647 old.
- Hodászymajor 19 old.
- Hold 187, 188, 190, 611, 612, -feljötté 187, – fogyta 121, 187, 188 old.
- Hold és Nap összevezése 187, 188, – változásai 187, 188 old.
- Homlokzatok 415-419 old.
- Homokdombtelek 20 old.
- Horgászat 654 old.
- Horvát (község) 96 old.
- Hosszibunda 378 old.
- Hossziszúr 377 old.
- Hosszúcsér 79 old.
- Hosszúfalú szőlőhegy 27 old.
- Hosszúmezemajor 20 old.
- Hóttó 19, 20 old.
- Hömbölgő ágy 426 old.
- Hőükkü 208, 213, 288, 297 old.
- Hujintások 336-340, 347-349 old.
- Humora a népnek 121-123 old.
- Hunfalvy Pál 91 old.

- Hunvaló (bútorzat) 424 old.
 Hupupbupp 536 old.
 Húshagyókedd 235-237, 244, 608, 610 old.
 Húsvét 197, 247-249 old.
 Húsvéti ünnepkör 242, 249 old.
 Húsvéti tojások 248, 250 old.
 Hülés – állatnál 618 old.
- Iborfia* 19, 20, 55 old.
 Idő 266, 611, 612 old.
 Időjárása Göcsejnek 22 old.
 Időjárása Hetesnek 29 old.
 Időjósások 187, 190, 266, 272 old.
 Igazgyöngy 207 old.
 Igéképzők 499 old.
 Igékötők 505 old.
 Igék ragozása 503 old.
 Igézés 144, 145, 193, 27«
 285, 286, 614, 620 old.
 Illés 196, 367, 614 old.
 Ilonakerekecsillag 190 old,
 Ilonanap 256 old.
 Ilonamajor 20 old.
 Ilonkamajor 19 old.
 Imremajor 19 old.
 Inéresztőfü 301 old.
 Ing 143, 213, 216, 303, 305,
 366, 373-376, 381, 393,
 394, 600, 607, 610, 614,
 615 old.
 Ingderék 374, – mell 374
 old.
 Ipar 622-627 old.
 Iparkodó lesz a gyerek 144
 old.
 Iramlott láb 301 old.
 Irsa 80, 96 old.
 Irsai erdő 79, – telek 79,-
 puszta 29 old.
 Istállók 451-454 old.
 istenátkozta túskefa 164, 224,
 240, 298, 317, 604, 613,
 616 old.
 Istenbogara (katiczabogár)
 301 old.
 Istennyila 195 old.
 Istvádmajor 20 old.
 Istvánmajor 19 old.
 Itala a népnek 152, 156,
 157 old.
- Jakab Elek 20 old.
- Jakabnap 256 old.
 Jankahegy 20 old.
 Jankómajor 20 old.
 Jarsa 81,- major 96 old.
 Jáger 162, 196, 197 old.
 Jáhom 96 old.
 Jákófölde 41 old.
 Jákusfölde 96 old.
 Jánosmajor 19, 20 old.
 Ján-patak 74 old.
 Járása a gyermeknek 143
 old.
 Jászoly 452 old.
 Játékszerek 535-554 old.
 Jegypénz 330 old.
 Jégeső 173, 175, 191, 193,
 198, 225, 244, 608, 612,
 613, -jégshalászat 656,-
 szem 193, 198 old.
 Jézus nevenapja 231 old.
 Jó fogai legyenek a gyer-
 meknek 144 old.
 Jó idő 231, 238 old.
 Jókedvüése a népnek 116-
 118 old.
 Jósolás 192 old.
 Józsefnap 240-242 old.
 Jó termés 235, 243 old.
 Jövendölés 191 old.
 Jövendölés villámlásból 201
 old.
 » Juh 588 old.
 Juhakol 589 old.
 Juhász (ihász) 183, 249, 658,
 660 old.
- Kabát 373, 379 old.
 Kakas 162, 164, 165, 173,
 176, 281, 308, 329, 331,
 356 old.
 Kakasülő 459 old.
 Kakukszó 281 old.
 Kalap 285, 378, 379, 395,
 603, 614, 620 old.
 Kalapugrás 537 old.
 Kalapált felhő 191 old.
 » Kalács 143 old.
 Kalányos 440 old.
 Kalász 184, 185 old.
 Kaliba 589 old.
 Kalpag 266 old.
 Kamrák 443 old.
 Kanász 660 old.
 Kancsal 142 old.
 Kancsarita 72, 96 old.
- Kandikóhely 20 old.
 Kandikó község 96 old.
 Kanyaró 311 old.
 Kapásnövény 567 old.
 Kapcza 213, 229, 296, 305,
 317, 376, 613 old.
 Kapufélfá 454, 455, 461, 462,
 – szárfá 454 old.
 Karácsony 158, 177, 183, 205,
 210, 213, 222, 257, 263,
 264, 266-268, 271, 272,
 282, 294, 615 old.
 ^cKarácsonybőjtje 264, 265,
 356, 606, 615 old.
 Karácsonyi köszöntés 267
 old.
 Karicsa 51, 52 old.
 Karikásjáték 537 old.
 Karka 81, – major 96 old.
 Karóköz-építés 404 old.
 Kaszakő 266, 310 old.
 Kaszáló 586 old.
 Kaszácscillag 89, 190 old.
 Katalinbogár 216, 300 old.
 Katona 410, 416 old.
 Katonadalok 524-526 old.
 Katonás ormozás 410 old.
 Katrucz 438 old.
 Kálócza 19 old.
 Kálomista völgy 61 old.
 Kályha 428 old.
 Kámaháza 27, 28, 41, 84 old.
 Kámaháza puszta 19 old.
 Kánaáni mennyegző 347 old.
 Kántorhét 198, 243 old.
 Kány (Kánfölfé) 96 old.
 Kánya 181, 235, 236, 281,
 600, 612 old.
 Kányavár 19, 38, 39, 96 old.
 Kányára mondóka 517 old.
 Kápli 383-385 old.
 Kápolnahegy 23 old.
 . Káposzta 208, 235, 244, 256,
 282, 285, 293, 294, 569.
609 old.
 Káromkodás 129, 132, 133,
 204 old.
 Kástu 459, 464-466 old.
 Kávás 19, 74, 75 old.
 Káváskut 472, 473 old.
 / Kecse 175, 181, 593 old.
 Kecskerágítófa 224, 302 old.
 Kedd 198, 224, 280, 291,
 314 old.
 Kehe 296 old.

- Kelevény 244, 298, 299 old.
 Kelés 271, 296 old.
 Kemencze 434 old.
 Keményedés 145 old.
 Keményfa 19, 21 old.
 Keménység 297, 308 old.
 Kenegetés mennykövel 205 old.
 Kender 192, 235, 242, 303, 310, 311, 568, 608 old.
 Kenderáztató tokák 427 old.
 Kendermag 290, 357 old.
 Kendervágás 568-569 old.
 Kendő 206, 216, 303, 305, 360, 373, 381 old.
 Kenyér 142-145, 152, 153, 182, 194, 200, 204, 210, 214, 226, 235, 256, 265, 280, 281, 292, 295, 297, 300, 303, 307, 318, 357, 563, 600, 602, 604, 605, 609, 611, 616-618 old.
 Kepeshordás 565 old.
 Kerekeskut 472, 473 old.
 Kerek jászol 451, 456 old.
 Kereksipka 379 old.
 Kerekszoknya 380 old.
 Kereseszeg 19 old.
 Kereskedés 652 old.
 Kereszt 368 old.
 Keresztalak 194, 221, 227 old.
 Keresztanya 143 old.
 Keresztbetétel (kötés) 221, 240, 303, 314 old.
 Keresztelő 321, 322 old.
 Keresztcsillag 190 old.
 Keresztmennykő 202 old.
 Keresztes pók 183 old.
 Keresztjárónap 253 old.
 Keresztnevek 321 old.
 Keresztszülők 320, 322 old.
 Keresztúri patak 25, – pusztá 19 old.
 Keresztút 143, 164 old.
 Keresztvéges házak 403 old.
 Keringlő 429 old.
 Kerített ház 420, 433, 43(1) old.
 Kerítés 457, 458, 460, 461 old.
 Kerka 25 old.
 Kerkabarabás 19 old.
 Kerkaiklód 19 old.
 Kerkaszentmihályfa 19 old.
 Kerkaszentmihály határa 397 old.
 Kerkavölgye 35 old.
 Kertalja 475, – föle 475 old.
 Kerti növény 569 old.
 Keszkenő 206, 216, 303, 305, 380, 393 old.
 Kettős gyümölcs 313, 315 old.
 Kénkövesmennykő 202 old.
 Kéiasszony nap 256, 257, 2X3, 285, 295, 303, 306 old.
 Kétkarácsonyköz 280 old.
 Kézfogó 328-330 old.
 Kézimunka (női) 647 old.
 Kieresztés 324 old.
 Kificzamodott láb 301 old.
 Kigyó 146, 173, 213, 216-219, 224, 226, 237, 238, 244, 256, 281, 604, 618, 619, – tej 219, 220, – kö 217, 278, – kultusz 216 old.
 Kigyóra mondóka 517 old.
 Kilenczhez fűzött szokások 189, 225, 238, 283, 285, 286, 288, 290, 292, 293, 303 old.
 Kilenczvenhez fűződő szokások 181, 283, 288 old.
 Kilenczszegletes csillag 190 old.
 Kínálások 150, 151 old.
 Kincs 175 old.
 Kincsasás 162, 226 old.
 Kincskeresők 162 old.
 Kiolvasó mondóka 521 old.
 Kisasszony nap 256, 607 old.
 Kisádomás 344 old.
 Kisbuda 96 old.
 Kisbükkegy 27 old.
 Kisebéd 155, 156 old.
 Kisértet 171, 269 old.
 Kisértés 228 old.
 Kisfaludpusztá 20 old.
 Kiscsatár 19 old.
 Kisdéd 317 old.
 Kisgerendák 406 old.
 Kisgönczűszekércsillag 189 old.
 Kishegy 27, 56, 63 old.
 Kiskamra 444 old.
 Kiskarácsony 262, 271 old.
 Kiskoma 321 old.
 Kislengyel 19, 21 old.
 Kislengyel patak 26 old.
 Kisnemesi hegyhát 79 old.
 Kispajta 444 old.
 Kispitar 457 old.
 Kispusztá 20 old.
 Kissziget 19, 21 old.
 Kisszigetiek függő 532 old.
 Kisszigeti harang 518 old.
 Kisszilvágyi erdő 54, 80 old.
 Kisszür 377 old.
 Kisütöz/ieiy 435, 457 old.
 Kisvendégség 354 old.
 Kitli 380 old.
 Kiütés 301 old.
 Kivarrás 649 old.
 Kocsis 164, 165, 194, 220 old.
 Kojtorgómajor 143 old.
 Kolera 282 old.
 Koldus 143, 144, 210, 219, 221, 226, 602, – bot, 143, 603, – szür 144 old.
 Kolonyai erdő 54 old.
 Kolontya-erdő 54, 80 old.
 Komaasszony 143, 251, 322 old.
 Komák 320-322 old.
 Kondortelek 72 old.
 Konty 382, 385, – feltevés 351 old.
 Konyha 430, 433 old.
 Konyhaajtók 431, 432 old.
 Konyhai eszközök 441, 446 old.
 Konyhai vetemények 569 old.
 Koplalomajor 20 old.
 Koponya 166, 171, 172, 289, 308 old.
 Koporsó 225, 226, 266, 270, 297, 359-362, 364-367, – szeg 224, 610, 619 old.
 Korbácsolás 278-280 old.
 Korozma 324 old.
 Korpa 165, 317, 599 old.
 Korpásvar 303 old.
 Korsópolcz 441, 442 old.
 Kórság (disznónál) 620 old.
 Kosz 302, 608 old.
 Koszorúdeszkák 417, – fa 406, 408, – gerendák 406 old.
 Koszorúleány 336 old.
 Koszorúzás 342 old.
 Kotlóstyúk 599 old.
 Kotyolás 259-262 old.

- Kovász 296, 599, 601 old.
 Kozmadombja 79 old.
Közzöle 373, 381, 41?2 old.
 Kód 242, 252, – felhő 191 old.
 Ködmön '582 old.
 Köhögés 223, 224, 296 old.
 Kökényesmindszent 19 old.
 Kökényespuszta 72 old.
 Kökényfa 224, 294-296, 301, 317 old.
 Köles 185, 267, 268, 307, 610, 616 old.
 Kölestörőmozsár 449 old.
 Köldök (-zsinór) 285, 290, 306, 317, 321 old.
 Kölkészár 578 old.
 Költészet 516 old.
 Köménymag 168, 315 old.
Könczűszékér 189 old.
 Kópés 192, 193, 226, 254, 285, 297, 302, 315 old.
 Köröm 142, 181, 206, 212, 225, 242, 288, 307, 341, 356, 603, 606, 609, 616, - méreg 300 old.
 Körte 184, 582 old.
 Körtefa 167, 184, 223, 240, 294, 296, 306, 312 old.
 Köszöntések, 149, 150. 208 old.
 Köszöntő 345, 347 old.
 Köszvény 198, 255, 294 old.
 Kötekedés 126 old.
 Kötelesormozás 409, 410 old.
 Kötél 143, 144, 268, 295, 310, 367, 314, 602 old.
 Kötény 198, 199, 208, 305, 314, 315, 375-378, 381, 601, 003, 605, – (elekötü) 648 old.
 Kötések 405, 448, 449 old.
 Kötőrag 455 old.
 K öves [»art 19 old.
 Közigazgatásilag Göcsej havatartozása 21 old.
 Közkert 475 old.
 Közönséges dalok 521, 523 old.
 Közpitar 449 old.
 Községek gúnynevei 133, 134 old.
 Kőbántás 308 old.
 Kőház 469-471 old.
 Krisztinamajor 20 old.
 Krisztusmonda 181-185 old.
 krumplisverem 475 old.
Kujjörgömeny» 203 old.
 Kukacz 300, 302, 604 old.
S Kukoricza 184, 235, 253, 507, 608 old.
 Kukoriczagóré 475 old.
 kukorított ház 42() old.
 Kunyhók 471 old.
 Kurmajor 19 old.
 Kurtamajor 20 old.
 Kurugla 440, 441 old.
 Kuruzslás, kuruzsló 309, 310 old.
 Kustánszeg 10, 20 old.
 Kut 145, 193, 220, 253, 270, 280, 284, 288, 324 old.
 Kutak, kútágas 471, 472 old.
 Kutus 81, – Kutusmajor 96 old.
 Kutviz 187. 193 old.
 Kutya, 144, 158, 160, 162, 171, 184, 187, 191, 196, 210, 213, 214, 219, 238, 240, 252, 266, 285, 292, 294, 297, 299, 301, 307, 309, 311, 356, 612, – fűtej 297, – trágya 289 old.
 Küdöttfarkas 176 old.
 Külsőtelek 475 old
 Külsősárd 27. 82 old.
 Lajbi 376, 381 old.
 Lakat 221, 240, 328 old.
 Lakodalmi ebéd 354, – köszöntő 345, 347, – mon-dóka 345, – szokások 326. 330, – vacsora 354, – lakodalom 324 old.
 Lakosai Göcsejnek 20, 21 old.
 Lakosai Hetesnek 20 old.
 Lakosok gúnynevei 134, 135 old.
 Lapát 441, 603 old.
 Laposgerendák 401 old.
 Lapuburján 295 old.
 Lasztonya 19, – L.-tag 19 old.
 Lábfájás 294, 302, – hűdés 302, – törés 241 old.
 Lánicz 240, 309 old.
 Lánzosmennnykő 201, 204 old.
 Lásztuháza 37 old.
 Látványság 187, 214, 221, 247, 262 old.
 Leány 143, 211-214, 229, 230, 237, 238, 255, 263, 266-268, 271, 279, 280-282,, 285, 288, 310-314, 326, 327, – nevek 321, - néző 327, 328 old.
 Legelő 587 old.
 Legelői Göcsejnek 24 old.
 Legény 146, 211-213, 230, 237, 268, 270, 281, 282, 326, 327 old.
 Lelki nevelés 147 old.
 Lelki tulajdonai a népnek 116 old.
 Len 294, 569, 608 old.
 Lencse, 145, 256, 298, 565, 608 old.
 Lendvahídvég 27, 85 old.
 Lendvahosszufalu 27, 28, 85, 86 old.
 Lendvavásárhely 27 ,84, 85 old.
 Lenkőcz 294, – mag 291, 298 old. 4
 Lenti 19, 21 old.
 Lentikápolna 19, 21 old.
 Lentikápolnamajor 19 old.
 Lentiszombathely 19, 21 old.
 Lepény (mássá) 317 old.
 Lesigyerek 346 old.
 Leszólások 133 old.
 Levelibéka 212, 221, 288, 291 old.
 Légy 183, 264, 265, 270, 271 old.
 Lékfa 81 old.
 Liczkóvados 19, 21 old.
 Lidércz (luczfir) 169-171, 190, 203, 251 old.
 Lipouyag 34 old.
 Lispe 19, 21 old.
 Lisza (sömör) 302 old.
 Lisze 302 old.
 Liszt 192, 193, 221 old.
 Lobogósmennnykő 202 old.
 Lopás 182, 183, 206-208, 212, 213 old.
 Lórántháza 20 old.
 Lő 158, 162, 163, 165, 175, 176, 194, 206, 265, 270, 302, 303, 365, 590-591, 604, – ló és lovas 542, - lófej 216, 266, – kehe

- 296, – menta 297, – patkó 209, 297, – sömör 303, -szőr 298, – trágya 297, 308 old.
- Lóher 569, 602, 608 old.
- Lő (lövés) 209, 210 old.
- Lőrinczfalva 53, 96 old.
- Lőrincznap 256 old.
- Luczanap 210, 259-264, 600 old.
- Luczaszék 185, 221, 224, 269 old.
- Luczázás, luczázók 259-263, 268 old.
- Luczerna 608 old.
- Luczfir 169-171, 190, 203, 251 old.
- Lud 600, – trágya 160, 299, – utánzása 519 old.
- Luka 57 old.
- Lusta 271, 281 old.
- Lutyan 158, 180 old.
- Lükü 449, 450 old.
- Lyukasmennykő 202 old.
- Maczuka (cziczamacza) 192 old.
- Macska 144, 158, 159, 162, 164, 171, 182, 184, 185, 196, 197, 210, 213, 225, 227, 235, 281, 289, 307, 321, 610 old.
- Macskárólyuk 431 old.
- Macsrameződomb 46 old.
- Madarak 186, 215, 221, 235, 264, 292, 602, 607, 609, 610 old.
- Mag 606 old.
- Magoskender 608 old.
- Magánhangzók használata 491 old.
- Magyarbors 289, 295 old.
- Majorság 165, 237, 242, 243, 262, 265, 266, 346, 366, 602 old.
- Majosfa 19, 61 old.
- ^Malacz 171, 229, 239, 266, 601 old.
- „Marha 218, 220, 221, 224, 240, 241, 243, 252, 265, 266, 269, 270 old.
- Marhavész 258 old.
- Marócz 19, 20 old.
- Maskurások 235 old.
- Máhomfa 19 old.
- Májközi erdő 54 old.
- „Mák 236, 243, 568 old.
- Mákcsillag 190 old.
- Mándli 378 old.
- Mária (monda) 183, 185, 186 old.
- Máriakeresztjecsillag 190 old.
- Mária szeplőtelen fogantatása 258 old.
- Máriatej 315 old.
- Márk 252 old.
- Mártonnap 19 old.
- Mássalhangzók elveszése, megőrzése 496 old.
- Mássalhangzók használata 494 old.
- Mássalhangzók kettőztetése 498 old.
- Mátkatál, mátkálók 250, 251 old.
- Mátkálóvasárnap 249 old.
- Mátkaasszony 251 old.
- Mátyásnap 338 old.
- Medárd 255, 611 old.
- Medes 80 old.
- Medesi erdő 8t) old.
- Megbetegedése, megkábulása a gyermeknek 143, 144 old.
- Megrontás (ember) 158-160, 309 old.
- Megtevés 288 old.
- Megvakulás 207 old.
- Meggyfa 224, 305, – levél 303 old.
- Meláko 85 old.
- Melléknévképzők 500 old.
- Mellbetegség 224, 296 old.
- Mellkeményedés 168, 310 old.
- Melles 376, 377 old.
- Mellény 376, 379, 395 old.
- Melléképületek 402 old.
- Mellékfoglalkozások 651 old.
- Mente 382 old.
- Menyasszony 146, 330, 331, 336, 353, 354, – elrejtőzése 342, – elvívése a háztól 348, – fogadalma 350, – kiváltása 342, 343, 349, – láda 342 old.
- Menyét 214, 215, 616, 619 old.
- Mennydörgés 195, 197 old.
- Mennykő, mennykőcsapás 196-205, 223, 243, 310 old.
- Merevedés 552 old.
- Merész lesz a gyermek 144 old.
- Mesék 552 old.
- Mestergerenda 406, 430 old.
- Methnek 81, 97 old.
- Mezítlábjárás 146, 147 old.
- Meztelen 221, 243, 264, 289 old.
- Méh 182, 183, 207, 214, 216, 225, 240-242, 244, 271 old.
- Méhes 475, 540, – kas 366, – lopás 208, – sonkó 295, – tolvaj 182, 183 old.
- Méhészet 593 old.
- Méz 146, 310 old.
- Mézeshegy 48 old.
- Mígyyon 158, 180 old.
- Mihálypuszta 20 old.
- Mikefa 19, 65 old.
- Miklősmajor 19 old.
- Miklősnap 242 old.
- Milej 19 old.
- Mindenszenteknapja 251, 257 old.
- Minden oldalról kerített hajlék 421, 437 old.
- Mocsarak 26 old.
- Mocsola 61 old.
- Mogyoró 256 old.
- Mogyorófa 159, 212, 227, 237, 265, 289, 296, 306, 602 old.
- Mogyorófafuszta 213, 224, 240, 269 old.
- Mondattani sajátosságok 505 old.
- Mondások 507 old.
- Mondókák 252 old.
- Morgóserdő 80 old.
- Mosdatás 287 old.
- Mosdóvíz 286, 288 old.
- MosóalWányok 478 old.
- Mosópalló 477 old.
- Mosótóka 477 old.
- Mozsár 328, 440 old.
- Mozsártörzsök 450, 630 old.
- Mór 403 old.
- Móriczszeg 60, 97 old.
- Móring, móringlevél 327, 329, 330 old.
- Mórozott ház 403 old.
- Mukucsfalú 48, 55 old.

- Mulatozása a népnek IIB-
118 old.
Mumor 19 old.
- Nagyasszony szentfája 221
old.
Nagybajuszu legyen a gyer-
mek 143 old.
Nagyberek viz 79 old.
Nagyberki dűlő 61 old.
Nagyboldogasszony 250) old.
Nagyböjt 193 old.
Nagybükkbegység 27 old.
Nagycsütörtök 244 old.
Nagyfejsze 197, 324, 243,
270 old.
Nagy Géza 91 old.
Nagybegy 79 old.
Nagybét 242 old.
Nagy lengyel 19, 21 old.
Nagymajor 19 old.
Nagypéntek 145, 192, 193,
209, 243, 244, 284, 018 old.
Nagyvér 84 old.
Nagysága Göcsejnek, Hetes-
nek 20, 28 old.
Nagyszombat 197, 244, 245,
248 old.
Nagyszúr 377 old.
Nap 180, 187, 231 old.
Napcsalogató (csalogaté))
mondókák 520 old.
Napfogyatkozás 186 old.
Napkelte előtti szokások
186-188, 213, 229, 235,
243, 244, 252, 253, 270,
302, 607, 609, 614, 615 old.
Napnyugta után való szoká-
sok 186, 187, 225, 317,
615 old.
Napraforgó 568 old.
Napvezetőcsillag 190 old.
Nap és Hold összevezése
187, 188 old.
Náprád 19, 21 old.
Nádósér 48 old.
Nádrafajás 297 old.
Nászmenet 336 old.
Násznagy 326, 329, 331, 336
old.
Nedvesmennnykő 202 old.
Nebezen ejthető gyorsmon-
dások 510 old.
Nebezen tud járni a gyer-
mek 14 old.
- Nehézkóros 142 old.
Nebéznayvalya (nyavalya-
törés, nehézség) 304, 305
old.
Nekeresdmajor 20 old.
Nemesbetés 19 old.
Nemesi curia 4(59) old.
Nempthy 27, 99 old.
Nemzetes játék 541 old.
Nemzetiség Göcsejben 21
old.
Nevelés (testi) 146 old.
Nevelés (lelki) 147 old.
Németcsordás 536 old.
Németfalva 19, 21 old.
Németbegy 63 old.
Néna 45, 97 old.
Népballadák 521-523 old.
¹Néprajzi területe Göcsejnek
20 old.
Népvislet 372 old.
Névmások 504 old.
Névszók ragozása 501 old.
Névutók 505 old.
Nézése a gyermeknek 142
old.
Néző (leánynéző) 327 old.
Nóé bárkája 181 old.
Nova 19, 21 old.
Növendék gyermekek 138
old.
Növése a gyermeknek 142
old.
Nő (asszony) 356 old.
Női keresztnevek 321 old.
Nők bajviselete 381 old.
- Nyakasházapuszta 27 old.
Nyál 144, 225, 291, 301 old.
Nyárfá 212, 244 old.
Nyavalyatörés. (Lásd az N
betű alatt, nebéznayvalya
czimen.)
Nyelv 212, 214, 215, 219 old.
Nyelvjárás 487 old.
Nyergezés 543 old.
Nyila (istennyila) 204 old.
Nyirfa 167, 197, 221-223,
236, 240, 241, 251, 255,
257, 258, 265, 285, 293,
296, 299, 301, 318, 619,-
abroncs 159, 160, 167, 176,
178, 179, 221, 223, 285, -
ág 144, 158, 159, 602, 609,
615, - csaptató 163, 170,
- 171, - gúzs 144, - ké-
reg 301, - ostor 221, -
seprő 144, 221, 258, 264,
287, 606, 614, 617, - szeg
167, 296, 309, - vessző
170, 221, 236, 616 old.
Nyitott ereszü ház 468 old.
Nyom 208, 620 old.
Nyoszolyóasszony 312, 313,
329, 331 old.
Nyoszolyóleány 331 old.
Nyúl 162, 208, 209, 226 old.
Nyűg (betegség) 143 old.
- Ojtás 242 old.
Ojtvány 213, 224-266 old.
Olaj 292-295, 302-305 old.
Ollókeszerálás 538 old.
Ollókötések, ollóláb, ollóülé-
sek 407, - ollólábasház
408 old.
Oltárcz 19, 43 old.
Orbán 253 old
Orbánzc 299 old.
Ormándlak 19 old.
Ormozás 409 old.
Orokán 20 old.
Ortaháza 19 old.
Orvoslás mennykövel 203,
205 old.
Ostor 221, 241 old.
Oszlopos ház 470 old.
- Ólak 142, 451, 453, 454, 462,
610 old.
Ótvar 224, 226, 315, 302, 321
old.
Óvása a gyermekeknek 140
old.
- Ökör 270, - etetőbéres 138,
- farkkóró 299, - iarku-
fű 292, 297, - szem 611
old.
Ördög 19, 162, 163, 169, 182,
183, 194, 196, 198, 209,
227, 265, 280, 281 old.
Ördögös vadász 162, 209,
226 old.
Öregség 142, 158, 309, 317
old.
- Őrületség 309 old.
- Pacsa, pacsakészítés 385 old.
Pacsirta 181, - fészek 292,
- utánzása 519 old.

- Padlászszegégető 544 old.
 Paizsszeg 19, 21 old.
 Pajta 462-469, – fia 463,
 – pajtáskamra 464 old.
 Páka 19, 21 old.
 Palánta 236, 255, – mag 224
 old.
 Papos 543 old.
 Paposdig 542 old.
 Paposjáték 542 old.
 Paprika 146, 186, 295, 300
 old.
 Parasza 19 old.
 Parasztszoba belseje 426 old.
 Parázs 193, 241, 246, 287,
 293, 305, 617 old.
 Paszita 323 old.
 Patkány 182, 221 old.
 Patkó 209, 280, 297, 359, 601,
 617, 619 old.
 Patófalú 54, 97 old.
 Patyolattök 296, 300 old.
 Páczdopuszta 20 old.
 Pákaszegiszengyörgy 41, 42
 old.
 Pálcza 212, 213, 242 old.
 Pálfiszeg 19, 20 old.
 Pálfordulása 231 old.
 Pálháza 97 old.
 – Pálinka 299, 304, 306, 307,
 309, 314, 583, 611 old.
 Pálinkaégető kunyhó 478,
 489 old.
 Pálinkafőzés 583-585 old.
 Pántlika 311-357 old.
 Pántlikásmennykő 202 old.
 Párolás 263, – pároló 474
 old.
 Párta 380 old.
 Pásztor 170, 177, 178, 189,
 266, 394, – dal 526, -
 élet 657, – házak 400 old.
 Páztorkaliba 590 old.
 Páva 176 old.
 Pázsit 295, 317 old.
 Pelenka 273 old.
 Pelvakytyu 464 old.
 Pemct 143, 298, 308, 335,
 348, 441, 603 old.
 Pergyászlói hegy 64 old.
 Petrikeresztúr 19, 54, 55 old.
 Péntek 198, 224, 244, 280,
 291, 310 old.
 Pénz 143, 162, 165, 167, 175,
 188, 219, 226, 227, 229,
 243, 269, 270, 318, 358,
 361 old.
 Pénzlandulás 227, 269 old.
 Pnzvar 302, 303 old.
 Péterpálnap 256 old.
 Pillangó 219, 319, 602, -
 p.-mondóka 517 old.
 Pincze 571-579 old.
 Pinczeszerzés 121 old.
 Pinczetűzhely 577 old.
 Pintérháztelep 20 old.
 Pipa, pipaszár 159, 172, 179,
 196, 197, 209 old.
 Pirongatások 133 old.
 Pirostojás 249 old.
 Pitar 445 old.
 Pityerpuszta 19 old.
 Pitypalatytánzat 519 old.
 Plánder Ferencz 20 old.
 Plébániák Göcsejben 21 old.
 Pogácsa 210, 213, 226, 229,
 263 old.
 Pokol 186, 194 old.
 Polcz (puócza) 424, 438 old.
 Por 187, 306, 599, 607 old.
 Porczkinövés 298 old.
 Pócsamajor 74) old.
 Pök 183, 216, 289 old.
 Pórszombat 19, 21, 80 old.
 Potyabeszédek 530, 531 old.
 Pozsovic (vendégihivő) 332,
 334 old.
 Pördefölde 19, 20 old.
 Pöris 574 old.
 Pörlekedés 133, 229 old.
 Pörsenés 299 old.
 Prés 576 old.
 Pulyka 158, 210, 307, 519
 old.
 Puruszli 376, 377, 381 old.
 Pusztapaáti 97 old.
 Pusztamajor 19 old.
 Pusztaszengyörgy 97 old.
 Pusztaderics 19 old.
 Pusztái Göcsejnek és Hetes-
 nek 20 old.
 . Pünkösöd 253, 254, 303, -
 , királyné 254, 255 old.
 Radamos 27, 85 old.
 Rakatlafá (rakottyafa) 224,
 299 old.
 Ravatal 359 old.
 Racsor 453 old.
 Rácsa 657 old.
 Rádiháza p. 19, 57 old.
 Rák 173, 175, 182, 255, 610,
 611, 613, – szem 291, 292
 old.
 Rákospatak 79 old.
 Rám 19 old.
 Ráolvosás 286, 287, 292, 293,
 298, 308, 310 old.
 Reggeli (a lakodalmon) 352
 old.
 Reggeli etetés 153, 154,
 Regölés, regölők 272, 278 old.
 Rendek 97 old.
 Rendrázó csillag 189 old.
 Résznek 27, 28, 81 old.
 Répa 256, 309, 568, 615 old.
 Részség 308 old.
 Rétjei Göcsejnek 24 old.
 Rétjei Hetesnek 28 old.
 Rigó 617 old.
 Rigóhegy 48 old.
 Rongy 213, 216, 221, 225,
 263, 299, 303, 307, 610 old.
 Rontás 158, 159, 160, 169,
 193, 205 old.
 Rosta 206, 207, 210, 265,
 266, – vetés 206, 267, 600
 old.
 Rosszak 251, 263, 269 old.
 Rossznyavalya 144 old.
 Rossz termés 253 old.
 Rózsa 242, 249, 265, 315 old.
 Rovás (pásztorrovás) 660 old.
 Róka 171, 282 old.
 Rókaházamajor 20 old.
 Rókaszeg (szer) 97 old.
 Rómautjacsillag 190 old.
 Rózsa 253, 303 old.
 Rózsásszeg 20, 21 old.
 Rögü 278, – rögin állatnál
 620 old.
 Rövidbunda 378 old.
 Rudascillag 33 old.
 Ruha 187, 194, 198, 212, 213,
 257, 264, 266, 271, 282,
 289, 291, 305, 314, 318,
 373, 604 old.
 Ruhatartó fogas 429, – rud
 427 old.
 Rütök 454 old.
 Sajátságos szók 510 old.
 Salomfa 61 old.
 Salomvár 20 old.
 Sarkosan épített ház 422 old.

- Sarlósboldogasszony 256 old.
 Sasiak 403 old.
 Ságihegy 162 old.
 Sántakacacsillag 189 old.
 Sárgaság 257, 306, 308 old.
 Sárgyik 173, 289 old.
 Sárhida 20 old.
 Sárkány 125, 173, 175, 196, 289 old.
 Sárkányrét 57 old.
 Sáros ormozás 409 old.
 Sátán 162 old.
 Sel) 224, 299, -sebes 193, – arcz, 299, – láb 299 old.
 Sebők Samu 20, 58 old.
 Semmedés 308 old.
 Semük 304 old.
 Seprű 143, 144, 158, 263, 265, 281, 287 old.
 Simonjudásnap 611 old.
 Simonszer 56, – puszta 19, 97 old.
 Siratás 263, 265 old.
 Sirató asszonyok 365, – versek 263, 265 old.
 Sirása a gyermeknek 142 old.
 Sirgödör 207 old.
 Sobri-nóták 527, 528 old.
 Sonkaszentelés 247 old.
 Sonkó 293, 295 old.
 Sorú, sorucszima 376 old.
 Só 143, 192, 193, 244, „§65, 290, 293, 297, 299, 301, 310, 603-605, 615, 617, 618 old.
 Sógorság 149 old.
 Sósokháza 56, 97 old.
 Sótöröbot 211, 328, 441 old.
 Sótörömoszár 440, 441 old.
 Söjtör 20, 21 old.
 Sömör 302, 303 old.
 Söprés 230, 255, 263, 267, 309, 352 old.
 Söpröcsillag (üstökös) 190 old.
 Sövényfalak 405 old.
 Sublat 427 old.
 Sulykok 474 old.
 Sütemények 155 old.
 Sütőteknő 428 old.
- Szabolcs 97, – sz.-i dülő 62 old.
 Szabószér 59, 97 old.
- Szalmacsúcs 410, 412-414 old.
 Szalmahordó köczöle (seráglya) 452 old.
 Szamár, számárkehe 158, 296, 593 old.
 Szamárföldre 97 old.
 Szamárszeg 97 old.
 Szarkahely 70 old.
 Szarvasmarha 590 old.
 Szálkásfökény 298 old.
 Szállásrét 83 old.
 Számnevek 505 old.
 v Szántás 561-564 old.
 Szárazbetegség 296 old.
 Szárazfajás 219 old.
 Szárazmennykő 203 old.
 Szárazság 242-244, 612 old.
 Szárfák 403, 446, 448, 449 old.
 Szárfás építés 403 old.
 Szegedés 293, 294 old.
 Szeglábra épített házak 403 old.
 Szekerczszemnykő 201, 202, 204 old.
 Szeles idő 190, (512 old.
 Szem (gabona) 207, 226, 230, 238, 263, 281 old.
 Szemártás 193, 284, 285, 315, 317, 619, 620 old.
 Szemét 221, 264, 270, 360 old.
 Szemfa 427, 428 old.
 Szemfájás (baj) 186, 230, 244, 266, – hályog 292, – állatnál 618 old.
 Szemők 303 old.
 Szemölcs 310 old.
 Szemremenés 331 old.
 Szemverés (lásd igézés).
 Szenesvíz 286, 335 old.
 Szentadorján 20, 21, 39, 40 old.
 Szentandrás 97 old.
 Szentantálnap 210 old.
 Szentantaltüze 309 old.
 Szentegyház 49 old.
 Szenteltbarka 193, 197 old.
 Szenteltvíz 171, 216, 225, 230, 240, 241, 244, 290, 303, 315, 318, 604, 607 old.
 Szenterszébet 81, 97, -hegy 20, 21, 67 old.
 Szentflórián 193 old.
- Szentgellérhegy 161, 162 old.
 Szentgyörgy 97 old.
 Szentgyörgy (Pusztaszentgyörgy) 48 old.
 Szentgyörgynapja 186, 198, 209, 212, 213, 216, 218-221, 230, 251, 252, 257, 285, 301, 303, 306, 308, 610, 611, 615, 617 old.
 Szentistván 97 old.
 Szentistván köszöntés 278 old.
 Szentistvánlak 27 old.
 Szentistvánnap 225, 256, 262, 272, 278, 279 old.
 Szentiván 63 old.
 Szentivánhegy 64 old.
 Szentivánnap 190 old.
 Szentjánosnap 265, 270, 279, 304 old.
 Szentjánosnap köszöntés 279 old.
 Szentkozmadombja 20, 21, 48 old.
 Szentliszló 20, 44 old.
 Szentmárton 81 old.
 Szentmártonpuszta 20 old.
 Szentmártontál 257, 258, Szentmáté 257 old.
 Szentmihályfai puszta 25 old.
 Szentmihályhét 257 old.
 Szentolvasó 143, 171, 172, 195, 228, 265 old.
 Szentpéter 81, – földje 20, 46, 48, – nap 256, 607 old.
 Szeplő 303, 313 old.
 Szerelmesek 207, 214 old.
 Szerelmi dalok 523, 524, -teemények 210, – varázslások 210 old.
 Szerencse 205, 208, 209, 214, 216, 219, 230, 238, 263, 281, 602 old.
 Szerencsétlen 220, 263, 280, 281, 314 old.
 Szédülés 255 old.
 Szélanya 194, 195, – asszony 194, – ember 194, – t'úvás 195, – kultusz 144 old.
 Szélvész (szél) 193, 257, 611 old.

- Szén 192, 244, 280, 300, 3.V> old.
 Szénahányó akna 460 old.
 Szénégető 27 old.
 Szépasszony 168, 169 old.
 Szigethegy 74 old.
 Szigeti puszta 47 old.
 Szijártóháza 27, 82, 83 old.
 Szilva 583 old.
 Szilvágý 20, - i erdő 80, - község északi része 401, ----- i major 20, - i puszta 37 old.
 Szilveszternap 229 old.
 Szin 445, 453 old.
 Szita 210, 265, 344, 600 old.
 Sziv 212, 215, 253, 306 old.
 Szivbaj, (szívfájás) 304, 3(0)6 old.
 Szivárvány 191, 611, 612 old.
 Szivjedi erdő 54 old.
 Szoba 422, 423, 430, - be- rendezése 423 old.
 Szoknya 144, 373, 380, 38i, 394 old.
 Szolga 138, 139 old.
 Szompács j). 20, 47 old.
 Szoptatás (gyermeknél) 144, 145, 168, 205, 291 old.
 Szoptatósasszony 145, 213, 295, 310 old.
 Szoptatósleány 364, 365 old.
 Szójátékok 510 old.
 Szóképzés 499 old.
 Szólitások 148, 149 old.
 Szóragozás 501 old.
 Szóttalan gyermek 143, 31y, - viz 286, 610 old.
 Szótó 498 old.
 Szövőszék 428 old.
 Szőcsin (főkény) 297 old.
 Szőkevölgy 19 old.
 Szőlő 188, 294, 224, 235, 57(), 582 old.
 Szőlőhegy 571-574 old.
 Szőlőtermése Göcejnek 24, - Hetesnek 28 old.
 Szőr 221, 241, 285, 298, 299, 301, 618 old.
 Szőrféreg 301, 310, 317 old.
 Szulák 293 old.
 Szúnyog 183 old.
 Szurkos 281, 608, 610 old.
 Szuszmánd 75, 97 old.
 Születés 142, 188 old.
 Szülés 312, 313, 315 old.
 Szülési fájások 314 old.
 Szülők a gyermeket miként szölitják 148 old.
 Szűr 379, 395 old.
 Szüret 573,
 Szürdomán 374 old.
 Takarmánynövény 569 old.
 Találás kérdések 342, 344, fi.'ff, 532 *oki*.
 Tamásnap 280 old.
 Tarisznya 167, 290 old.
 Tálás 425, 439, 440, 441 old.
 Táláspolcz 441 old.
 Táltos 173, 175, 176 old.
 Társasélete a népnek 124, 136 old.
 Táskafula 290 old.
 Tehén 160, 171, 213, 252, 253, 265 old.
 Tej_U5, 160, 169, 174, 184, '200, 210, 213, 215, 220, 225, 230, 242, 252, 290, 291, 294, 296, 299, 300, 303, 306, 307, 324, 361, 603, 605, 615, 616, 618, - a szoptatásnál 145, - el- apadása 145, 146, - teje- lés 205, - haszon 158, 160, - lejut 190 old.
 Tekincs 54, 97 old.
 Teknősbéka 182, 310, 616, 617 old.
 Telek 401, - kerítések 460 old.
 Temetés 361, - i menet 365 old.
 Templom 400 old.
 Teremtési hagyományok 181 old.
 Terhes asszony 198, 199, 206, 208, 313, 314 old.
 Termény 210, 288 old.
 Termés 190, 205, 224, 235, 237, 265, 270, 278 old.
 Természet elemek kultusza 192 old.
 Terpény 56, 97 old.
 Testi nevelés a gyermeknek 146 old.
 Tetű 183, 184, 307, 308 old.
 Térségek 309 old.
 Tészta 143, 193, 213 old.
 Tészták 154, 155 old.
 Tévelygő betegség 309 old.
 Thakószeg (szer) 61, 96,97 old.
 Tikmanyosfalu 19 old.
 Tikmonkoma (lojaskoma) 251 old.
 Tikmonyaspuszla 19 old.
 Tizenháromhoz (13) füződő szokások 212, 240, 208 old.
 Tizenkettőhöz füződő szokások 160, 182, 203, 205 old.
 Tizenöthöz füződő szokások 213, 230, 292 old.
 Tojás 142, 145, 140, 102, 184, 211, 240, 240, 247, 249, 257, 267, 290, 292, 290, 299, 307, 599, 000 old.
 Tojaskoma (tikmonkoma) 251 old.
 Toka 477 old.
 Toldi Miklós 532, 533 old.
 Tolító 430, 449, 456 old.
 Toll (állati) 263, 281, 295, 304, 305, 315, - fosztás 258, 599 old.
 Tolvaj 146, 182, 183, 200, 208, 210 old.
 Tömgyin (vár) 317 old.
 Tompaerdő 79, 97 old.
 Toporgyánféreg 179 old.
 Toposháza 57, 97 old.
 Tor 367 old.
 Tordal'Alva 56, 97 old.
 Torkoscsütörtök 257 old.
 Torma 236, 237, 247, 290, 293, 296 old.
 Tornác 445 old.
 Torokfájás 219, 224, 230, 231, 235, 243, 253, 295, 296 old.
 Tófej 20, 21 old.
 Tótfalu 53, 97 old.
 Tök 296, 568, 608, - tök- mag 268, 297 old.
 Töllepuszla 19 old.
 Töméses ház 403, 404 old.
 Törösznek 97, - i puszta 57 old.
 Törött láb 301 old.
 Törpék 172 old.
 Trágya 160, 241, 297, 299, 304, 307, 308, 321 old.
 Tréfás elheszélések 582, -

- hangutánzás 518, – mon-
dások 508, – nóták 520
old.
Tubolszeg (szer) 97 old.
Tulipános láda 427 old.
Turipusztá 25 old.
Turódmajor 19 old.
Turószáritó (turusliésza) 440
old.
Tús 367 old.
Tücsök 216 – re mondóka
517 old.
Tüdőgyuladás 297, – veszély
297 old.
Tükör 142, 143, 358, 430, ^
-be nézés 143 old.
Tüske 159, 169, 214, 291,
296, – fü 303, – vár 317
old.
Tűz 192, 193, 208, 210, 21.%
225, 227, 241, 243, 24\$,
252, 256, 266, 281, 294,
599, 600, 616, – fal 411),
– hely 194, 208, 209, 264,
266, 348, 356, 435, – szel-
lemének áldozat 192, ^
takaró 436 old.
Tüzesember 172, 242 old.
Tüzesmennykő 199, 200, 205
old.
Tüztisztelet 192, – veszély
193, 194, 200, 209 old.
Tyúk 210, 230, 235, 23(5,
243, 244, 257, 264, 26(J,
267, 295, 304, 307, 30\$,
356, 599-600, 602, 60i>,
620, -szem 299 old.
XJdvar 456, – kerítések 46(
old.
Ugorka 290, 298, 304, 314
609, – mag 304 old.
Ujavas pusztá 19 old.
Újév 229, 230 old.
Újhegy 27, 56, 63 old.
Újhold 186, 187, 293, 295,
298, 302, 308, 564, – pén-
tek 163, 188, 198, 209, 212,
604, 609, 610, 613, – va-
sárnap 143, 219, 220, 252,
280, 608 old.
Ujj 142, 165, 166, 170, 172,
199, 206, 212, 225, 226,
230, 305, 317, 360 old.
Újszülött 142, 225, 318 old.
Úrnap 255 old.
- Urszine változása 256 old.
Urvölgy pusztá 72 old.
Utcák 399 old.
Utifü 290, 297 old
- Üdvözlések 149, 150 old.
Ültetés 609 old.
Üstök 224, 236, 271, 298,
445, – alja 419, 449, -
csurgás 142, 297, 601,602
old.
Üstökös 190 old.
Üszkösödés 235, 607 old.
Üszkös 235, 240, 255, 257,
264, 608, 610 old.
Üszkösszentpéter 240, 253,
607 old.
- Vacsora (lakodalom) 156,
344, 354 old.
Vadalma 301, 302 old.
Vadász (vadászat) 162, 166,
171, 188, 208, 209 old.
Vadászbabona 208 old.
Vadgalamb utánzása 319 old.
Vadkörtefa 306 old.
Vadlegeltető csillag 189 old.
Vadrózsafa. (Lásd istenát-
kozta túskefa alatt.)
Vakkelés 299 old.
^akola 20 old.
Vakond 212, 215, 282, 304,
306, 310, 356, 563, 611,
618 old.
Vakondturás 240, 289 old.
Vakulás 207, 242 old.
Valkonya 20 old.
Vallás Göcsejben 21 old.
Vallás Hetesben 28 old.
Vallásossága a népnek 128,
129 old.
Var (betegség) 317 old.
Varacskosbéka 160, 193, 220,
221, 605, -1J10, 619 old.
Varázslás 210, 214 old.
Varázsszer 214 old.
Vargaszeg 61 old.
Varjú 235 old.
Varrás 144, 256, 258, 263,
281, 282 old.
Varsa 655 old.
Vas 303, 360 old.
Vasastóka 32 old.
Vasfazék 285, 304, 309, 436
old.
- Vasföldre 36 old.
V^liczka csatorna környéke
25, 36 old.
Váliczka patak 19, 71 old.
Váliczkavölgy 73 old.
Váltotgyermek 318, 320 old.
Vályogház 469 old.
Vályú 146, 221, 219, 220,
244, 268, 270, 289, 290,
297, 303, 306, 317, 328,
462, 599, 602 616, 617,
619 old.
Vámbery Ármin 22, 91 old.
Vánkos 240, 268, 280, 309,
318, 340, 562, 603 old.
Várdomb 40 old.
Várföldre 20, 41, – pusztá
72, 97 old.
Várhelyi hegy 41 old.
Vármegyeerdő 33 old.
Várvölgy 66, 97 old.
Vegyes babonák 280 old.
Velejáró asszony 331 old.
Vendég hívás 331, 334, 353
old.
Veréb 236, 307, 609, 610 old.
Vessző 213, 224, 289 old.
Vetés 188, 257, 607, 608, -
vetemény 220, 244, 609, -
vetőmag 564 old.
Vér 165, 215, 242, 297, 298,
304, 305, 310, 618, ----- ágas
291,-----folyás 303,----- fü
303,----- has 295, – tállu
215, 278, 618 old.
Vérzés 314 old.
Véter 655 old.
Viaszk 291, 310 old.
Vidéke Göcsejnek 22 old.
Vidnap 255 old.
Világ 181, – vége 181-191
old.
Villám 196, 198, 200, 201,
256, 314 old.
Villámlás 195, 210 old.
Villámsujtás (ütés) 197, 202.
205 old.
Virágvasárnap 242, 243 old.
^irradás 360 old.
Viselős asszony 198, 199,
206, 208, 313, 314, 358,
360 old.
Víz 145, 187, 188, 193, 194,
200, 205, 208, 209, 213,
220, 224, 226, 229, 239,

- 244, 245, 252, 257, 263, 266, 267, 270, 270, 278, 280, 282, 285, -Ö91, 297, 301, 305, 306, 308, 310, 315, 317, 340, 358, 359, 599, 604, 610, 614 old.
- Vizelés 143, 144, 253, 282, 290, 306, 307, 383 old.
- Vizesedénytartó 442, 443 old.
- Vizesmenyő 202, 203, - sajtár 441, - tetű 301 old.
- Vizhordta fa 208, 209, 241, 268, 309, 614, - vizisten 193, - kereszt 230, 266, - keresztjárás 230, - kultusz 193, - özőn 181 old.
- Vorhota 20 old.
- Vörösfa 48, 49, 97 old.
- Vöröshagyma 265, 288, 289, 296, 298, 301, 315, 617, - patak 37, - répa 296, 306, old.
- Vörösszeg 60 old.
- Vőfély 331, 336, 342, 353, 354 old.
- Vőlegény 312, 313, 330, 331, 335, 336, 353 old.
- Zab 298, 564 old.
- Zajdamajor 19 old.
- Zala és mellékvízeinek vidéke 73 old.
- Zalabaksa 20, 21, 80, 81 old.
- Zalabesenő 20, 26, 72 old.
- Zalaegerszeg 20, 68, 72, - i hegyhát 23 old.
- Zalafálva 81 old.
- Zalafolyó 25, 73 old.
- Zalalövő 20, 21, 75, 76, 88, 90 old.
- Zalamente 23 old.
- Zalaszenthályfa 20, 74 old.
- Zalaszombatfa 27, 82 old.
- Zalátárnok 20, 74 old.
- Zabálócsütörtök 235, 237 old.
- Zádorhida 19, 50, 51, -- puszta 26 old.
- Zágorhida erdő 54 old.
- Záporosó 191, 194, 198 old.
- Zebecke 20, 50, 399 old.
- Zelefálva 57, 97 old.
- Zelepuszta 19 old.
- Zivatar 194, M»8, 610 old.
- Zovajka 53, 97 old.
- Zöldbéka 213 old.
- Zsebkendő 213, 288 old.
- Zsibbadás 308 old.
- Zsidócsillag 189 old.
- Zsindely 408 old.
- Zsupp 408, 409, 603 old.
- Zsuphegy 19 old.